Ulusların Düşüşü'nün yazarlarından

DAR KORİDOR

Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği

Daron Acemoğlu

James A. Robinson

İnceleme
Araştırma

YAZARLARIN DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTABI

Ulusların Düşüşü

DAR KORİDOR
Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği

Orijinal adı: The Narrow Corridor: States, Societies and Fate of Liberty
© 2019, Daron Acemoglu ve James A. Robinson
Yazanlar: Daron Acemoğlu, James A. Robinson
İngilizce aslından çeviren: Yüksel Taşkın
Yayına hazırlayan: Hülya Balcı

Türkçe yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
1. baskı / Ocak 2020 / ISBN 978-605-09-6900-9
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi. A Blok Kat: 2
34310 Haramidere-İstanbul
Tel. (212) 412 17 00
Sertifika no: 44452

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No: 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Dar Koridor

Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği

Daron Acemoğlu
James A. Robinson

Çeviren: Yüksel Taşkın

Doğan Kitap

Arda ve Aras'a,
size borcumun çok azı olsa da
—DA

Adrian ve Tulio'ya
benim için geçmiş, sizler için gelecek
—JR

İçindekiler

Önsöz **11**

1. bölüm / Tarih nasıl sona erer? 19
2. bölüm / Kızıl Kraliçe 54
3. bölüm / Güç istenci 99
4. bölüm / Koridor dışındaki ekonomi 123
5. bölüm / İyi yönetim için alegori 154
6. bölüm / Avrupa makasları 181
7. bölüm / Cennetten gelen yetki 233
8. bölüm / Bozuk Kızıl Kraliçe 271
9. bölüm / Ayrıntılardaki Şeytan 302
10. bölüm / Ferguson'da sorun ne? 343
11. bölüm / Kâğıttan Leviathan 379
12. bölüm / Vehhab'ın çocukları 412
13. bölüm / Kızıl Kraliçe kontrolden çıkarsa 434
14. bölüm / Koridora giriş 474
15. bölüm / Leviathan'la yaşamak 513

Teşekkür **549**
Bibliyografya çalışması **551**
Haritaların kaynakları **575**
Kaynaklar **577**
Fotoğraf albümü kaynakçası **611**
Dizin **613**

Önsöz

Özgürlük

Bu kitap özgürlük hakkında. İnsanların özgürlüğü neden ve nasıl elde ettikleri (veya edemedikleri) ve bunun doğurduğu sonuçlar, özellikle de refaha dair olanları hakkında. Özgürlük tanımımız İngiliz filozof John Locke'unkiyle aynı.

> [İnsanlar] ...Kimseden izin almadan ve başkasının iradesine bağımlı olmaksızın... eylemlerini düzenleyebilip malları ve kişilikleri üzerinde uygun buldukları şekilde tasarruf edebiliyorlarsa... [özgürdürler].

Özgürlük bu anlamda tüm insanların en temel arzularından biridir. Locke'un da üzerine basarak söylediği gibi:

> Hiç kimse başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve malına zarar vermemelidir.

Ne var ki tarih boyunca özgürlüğe nadiren rastlanır ve bugün de durum farklı değildir. Her yıl Ortadoğu, Afrika, Asya ve Orta Amerika'da milyonlarca insan yurtlarını terk edip hayatlarını riske atıyorlar. Bunu yapmalarının nedeni daha yüksek kazanç veya daha iyi maddi olanakların peşinde koşmaları değil. Kendilerini ve ailelerini şiddet ve dehşetten korumak istemeleri.

Özgürlük şimdiye kadar filozoflar tarafından birçok farklı şekilde tanımlandı. Fakat Locke'un da söylediği gibi, bizce en temelde özgürlük, insanların şiddetten, sindirilmekten ve diğer aşağılık eylemlerden muaf olmalarıyla başlar. İnsanlar hayatları hakkında özgürce tercih yapabilmeli ve akıl almaz cezalar ile merhametsiz toplumsal yaptırımların tehdidi olmadan tercihlerini hayata geçirebilecek araçlara sahip olmalıdır.

Dünyanın en büyük felaketi

Ocak 2011'de Suriye'de başkent Şam'ın tarihi bölgesinde bulunan Hareke pazarında Beşar Esad'ın baskıcı yönetimine karşı kendiliğinden oluşan bir protesto gerçekleşti. Kısa bir süre sonra güneydeki Dara kentinde birkaç çocuk duvara "Halk hükümetin düşmesini istiyor" yazdı diye tutuklanıp işkence gördüler. Protestolar başladı ve toplanan kalabalık çocukların serbest bırakılmasını istedi. Polis müdahalesi sonucu iki kişi öldü. Ardından patlak veren kitlesel gösteriler hızla tüm ülkeye yayıldı. Belli ki ülkede hükümetin düşmesini isteyen çok kişi vardı. Kısa sürede iç savaş çıktı. Devlet, ordu ve güvenlik güçleri ülkenin büyük bölümünde ortadan kayboldu. Suriyeliler özgürlük yerine kendilerini iç savaş ve denetimsiz şiddet içinde buldu.

Latakya'da medya organizasyonları yapan Adam daha sonra olan biteni şöyle değerlendirecekti:

> Ödüllendirilmeyi umuyorduk, ancak sonuçta elimize geçen dünyanın en büyük felaketi oldu.

Halepli oyun yazarı Hüseyin'in yorumu ise şöyleydi:

> Şimdi kontrolü elinde tutan bu karanlık grupların Suriye'ye gelebileceklerini hiç sanmıyorduk.

Bu "karanlık gruplar"ın başında o sıralarda IŞİD diye bilinen ve "İslam Halifeliği" kurmayı amaçlayan sözde "İslam Devleti" adlı grup geliyordu. IŞİD 2014'te Suriye'nin önemli kentlerinden Rakka'nın denetimini ele geçirdi. Suriye sınırının diğer tarafındaki Irak'ta da Felluce, Ramadi ve 1,5 milyon nüfuslu tarihi Musul kentini zapt etti. IŞİD ve benzeri silahlı gruplar, Suriye ve Irak hükümetlerinin çöküşüyle oluşan devlet boşluğunu, inanılmaz bir zalimlikle doldurdular. Dayak atma, kafa kesme ve sakatlama vakaları sıradan hale geldi. Özgür Suriye Ordusu'nda savaşçı olan Ebu Firas, Suriye'deki "yeni normali" şöyle tarif ediyordu:

> İnsanların doğal nedenlerle öldüğünü duymayalı o kadar çok oldu ki. Başlangıçta bir veya iki kişi öldürülüyordu. Sonra bu sayı yirmi oldu. Sonra elli. Ardından bu normalleşti. Eğer elli insan kaybettiysek, "Allah'a şükür sadece elli!" diye düşünmeye başlamıştık. Ar-

tık bombaların veya mermilerin gürültüsü olmadan uyuyamıyorum. Bir şey eksikmiş gibi hissediyorum.

Halepli fizyoterapist Amin'in o günlere dair hatıraları ise şöyle:

> Oradakilerden biri kız arkadaşını aradı ve "Canım telefonumun kontörü bitti. Seni Amin'in telefonundan arayacağım" dedi. Bir süre sonra kız arkadaşı arayıp sevgilisini sordu, ona öldürüldüğünü söyledim. Kız ağlamaya başladı. Arkadaşlarım "neden söyledin?" diye sordular. "Çünkü gerçek bu. Normal. O öldü" dedim... Telefonumu açıp "kişiler" listemi gözden geçirdiğimde sadece bir ya da iki kişinin hâlâ hayatta olduğunu görürdüm. Bize şunu söylemişlerdi: "Eğer biri ölürse numarasını silmeyin. Sadece adını Şehit'e çevirin." ... Telefon defterimi açtığımda gördüğüm hep Şehit, Şehit, Şehit... olurdu.

Suriye devletinin çöküşü, muazzam bir insani felakete yol açtı. Savaştan önce ülkede yaşayan 18 milyon kişiden yaklaşık 550 bininin hayatını kaybettiği tahmin ediliyor. 6 milyondan fazla insan ülke içerisinde yer değiştirmiş durumda. 5 milyon kişi ise yurtdışına kaçtı ve halen mülteci olarak yaşıyor.

Gılgamış problemi

Aslında Suriye devletinin çöküşüyle ortaya çıkan facia çok da şaşırtıcı değildir. Uzun zamandan beri filozoflar ve sosyal bilimciler çatışmaların çözümü, yasaların uygulanması ve şiddetin sınırlandırılması için bir devlete ihtiyaç olduğunu savunurlar. Locke'un da dediği gibi:

> Yasanın olmadığı yerde özgürlük de yoktur.

Nitekim Suriyeliler, birtakım özgürlükleri kazanmak için Esad'ın otokratik yönetimini protesto etmeye başlamışlardı. Adam ise o günleri pişmanlıkla anımsıyor:

> Ne garip... Yolsuzluğa, suç oluşturan davranışlara, kötülüğe ve insanların canının yakılmasına son vermek için gösteri yapmaya başlamıştık, oysa sonuç daha fazla insanın canının yanması oldu.

Adam gibi Suriyelilerin boğuştuğu bu sorun insanlık tarihi kadar eskidir. 4200 yıl önce yazılan ve günümüze kadar ulaşan en

eski tarihi eserler arasında yer alan Sümer tabletlerinin aktardığı Gılgamış Destanı'nın da konusunu budur. Gılgamış, günümüzdeki Irak'ın güneyinde yer alan Fırat Nehri'nin çoktan kurumuş bir kolunun kıyısına kurulmuş, belki de dünyanın ilk kenti olan Uruk'un kralıydı. Destanda Gılgamış'ın, halkına sağladığı kamu hizmetleri ve ticaret sayesinde gelişen çok önemli bir kent yarattığı anlatılır.

> Bakın kale duvarları güneşte nasıl bakır gibi ışıldıyor. Taş merdiveni tırman. Uruk'un surlarında yürü, kenti saran yolu takip et, güçlü temellerini, tuğlalarını incele. Nasıl da ustalıkla inşa edildiklerini gör. Çevrelediği toprağı, görkemli sarayları ve tapınakları, dükkânları ve pazaryerlerini, evleri, kent meydanlarını gör.

Fakat yine de bir şeyler eksikti.

> Gılgamış gibi başka kim var ki? ... Kent onun. Sokaklarında kasılarak, kibirle, başı yukarıda yürür, yurttaşlarını vahşi bir boğa gibi ezer geçer. O kraldır, ne isterse yapar, babadan oğlunu alır ve eziyet eder; annesinden kızını alır ve kullanır... Kimse ona karşı koymaya cesaret edemez.

Gılgamış kontrolden çıkmıştı, biraz Suriye'nin Esad'ı gibi... Umutsuzluk içindeki halk, "Cennetteki göklerin tanrısı ve Sümer tanrılarının panteonundaki baş tanrı Anu'ya çığlıklarını duyurmaya" çalışıyordu. Şöyle yalvarıyorlardı:

> Cennetteki Babamız, Gılgamış... tüm sınırları aştı. İnsanlar onun zulmünden mustarip... Sen kralının böyle yönetmesini mi beklersin? Bir çoban kendi sürüsünü parçalar mı?

Anu bu sitemleri duyup yaratılışın anası Aruru'dan bazı isteklerde bulundu:

> Gılgamış'ın bir ikizini, onun kuvvetine, cesaretine ve kavgacılığına denk bir ikinci benlik yarat. Yeni bir kahraman yarat ve bu ikisi birbirlerini mükemmelen dengelesinler ki Uruk'a huzur gelsin.

Böylece Anu daha sonra "Gılgamış problemi" adını vereceğimiz soruna, devletin kötüden ziyade iyi niteliklerinden yararlanmak için otoritesinin ve gücünün denetlemesi çözümünü geliştir-

di. Anu'nunki ikiz çözümüydü ve bugün insanların "denetim ve denge mekanizması" dedikleri şeye benziyordu. Gılgamış'ın ikizi Enkidu onu frenleyecekti. 4000 yıl sonra ABD'nin hükümet sisteminin kurucu babalarından James Madison da Anu'nun bu çözümünden etkilenecek ve anayasaların "hırsların diğer hırsları dengelemesi" için tasarlanmaları gerektiğini savunacaktı.

Gılgamış ikiziyle ilk kez bir yeni gelinin ırzına geçmek üzereyken karşılaştı. Enkidu evin girişini kapamıştı. Kavgaya tutuştular. Her ne kadar Gılgamış sonunda kavgayı kazansa da rakipsiz ve despotik gücünü kaybetmiş oldu. Peki bu kavga Uruk'ta ilk özgürlük tohumlarının atılmasını sağladı mı?

Maalesef hayır. Gökyüzünden paraşütle indirilen denetim ve denge mekanizmaları genellikle fayda etmez. Uruk'ta da işe yaramadı. Kısa süre sonra Gılgamış ve Enkidu birlik olmaya başladılar. Destanın aktardığı gibi:

> Sarılıp öpüştüler. Kardeş gibi el ele tutuştular. Yan yana yol aldılar. Yakın arkadaş oldular.

Gılgamış ile Enkidu bir süre sonra Lübnan'ın devasa sedir ormanının koruyucusu canavar Humbaba'yı öldürmek için işbirliği yaptılar. Tanrılar onları cezalandırmak üzere Cennet Boğası'nı gönderdiğinde, onu öldürmek için güçlerini birleştirdiler. Özgürlük umudu ile birlikte denetim ve denge mekanizması da ortadan kayboldu.

Peki o zaman özgürlük, ikizle veya denetim ve dengeyle sınırlanan bir devletle gelmeyecekse, nereden gelecek? Tabii ki Esad'ın rejiminden değil. Ama Suriye devletinin çökmesinden doğan anarşiden gelmeyeceği de açık.

Bu soruya bizim yanıtımız basit: Özgürlüğün devlete ve yasalara ihtiyacı vardır. Fakat özgürlük, devlet veya onu denetim altında tutan seçkinler tarafından verilen bir şey değildir. Sıradan insanların yani toplumun elde etmesi gereken bir şeydir. Toplum devleti kontrol ederek, Esad'ın 2011'de yaptığının tersine, devletin insanların özgürlüğünü korumasını ve hatta geliştirmesini sağlamalıdır. Özgürlük siyasete katılan, gerektiğinde protesto eden ve gerekirse hükümeti seçimle düşürebilen hareketli bir topluma ihtiyaç duyar.

Özgürlüğe açılan dar koridor

Bu kitaptaki iddiamız, özgürlüğün oluşması ve yeşermesi için hem devletin hem de toplumun güçlü olması gerektiğidir. Şiddeti engelleyecek, yasaları uygulayacak ve insanların kendi tercihlerini yapıp hayata geçirmeleri için hayati öneme sahip kamu hizmetlerini sunacak güçlü bir devlete ihtiyaç vardır. Devleti denetlemek ve sınırlandırmak içinse güçlü ve hareketli bir topluma... İkiz çözümleri ya da denetim ve denge mekanizmaları Gılgamış sorununu halletmeye yetmez çünkü anayasalar ve sunulan garantiler, toplum tetikte olmadığında üzerine yazıldıkları parşömenden daha kıymetli değildir.

Despotik devletlerin yol açtığı korku ve baskı ile devletin yokluğu sonucunda ortaya çıkan şiddet ve kanunsuzluğun arasında sıkışmak, özgürlüğe giden dar bir koridordur. İşte bu koridorda devlet ile toplum birbirlerini dengeler. Denge, ani ve radikal bir değişimle oluşmaz. Söz konusu olan, devlet ile toplum arasında sürekli ve her gün yenilenen bir mücadeledir. Bu mücadele beraberinde birçok avantaj da getirir. Koridor içinde devlet ile toplum sadece rekabet etmez, işbirliği de yapar. Aralarındaki işbirliği, devletin toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetleri gerçekleştirme kapasitesini artırır. Bir yandan da toplumun devletin kapasitesini kontrol etmek için daha büyük hareketliliğe kavuşmasını teşvik eder.

Bunu bir kapıdan ziyade "koridor" yapan unsur ise özgürlüğün kazanılmasının bir süreç olmasıdır. Şiddetin denetim altına alınması, yasaların yazılı hale getirilmesi, uygulanması ve devletlerin yurttaşlarına hizmetler sağlamasından önce koridorda oldukça uzun yol almak gerekir. Bu bir süreçtir çünkü aralarındaki bütün farklara rağmen, devlet ve seçkinlerin, prangaları olmayan toplumun değişik kesimleriyle beraber yaşamayı ve çalışmayı öğrenmesi gerekir.

Koridorun "dar" olmasının nedeni ise başarının hiç de kolay olmamasıdır. Devasa bürokrasisi, güçlü bir ordusu ve yasaları istediği gibi belirleme özgürlüğü olan bir devleti nasıl sınırlandırabilirsiniz ki? Karmaşık bir dünyada hep daha fazla sorumluluk alması talep edilen devletin aynı zamanda zararsız ve denetlenebilir kalması nasıl sağlanabilir? Bölünüp parçalanmış bir toplumun birbirine düşmek yerine işbirliği yapmaya devam etmesini nasıl mümkün kılabilirsiniz? Tüm bunların sıfır toplamlı bir oyuna savrulmasını nasıl engellersiniz? Bu şartları sağlamak hiç de kolay

olmadığı için koridor bu denli dardır. Toplumlar koridora girer, çıkar ve tüm bu sürecin geniş kapsamlı sonuçları olur.

Bu etmenlerin hiçbiri planlanıp düzenlenemez. Kendi hallerine bırakıldıklarında özgürlüğü hayata geçirmeyi gerçekten deneyecek liderlere pek sık rastlanmaz. Devlet ve seçkinler fazlasıyla güçlü, toplum ise uysal olduğunda liderler halka hak ve özgürlüklerini neden versinler ki? Ve bunu yapsalar bile sözlerinde duracaklarına güvenebilir misiniz?

Özgürlüğün kökenlerini, Gılgamış zamanından günümüze kadar kadın özgürlüğü hareketinin tarihinde bulabilirsiniz. Toplum, destanın geçtiği "her kızın kızlık zarının... erkeğe ait olduğu" zamandan kadınların haklarının var olduğu (en azından bazı yerlerde) günümüze nasıl geldi? Bu haklar talep edilmediği halde erkekler tarafından verilmiş olabilir mi? Birleşik Arap Emirlikleri'nde, Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Başbakan ve Dubai Hükümdarı Şeyh Muhammed bin Raşid el Maktum tarafından 2015'te kurulan bir Cinsiyet Dengesi Konseyi var. Konsey her yıl "Cinsiyet dengesini destekleyen en başarılı hükümet birimine", "Cinsiyet dengesini destekleyen en başarılı federal birime" ve "En iyi cinsiyet dengesi girişimine" cinsiyet eşitliği ödülleri dağıtıyor. Şeyh Maktum tarafından verilen 2018 ödüllerinin tümünün ortak bir yönü var: Şimdiye kadar tüm ödüller erkeklere verildi! Birleşik Arap Emirlikleri'nin getirdiği çözümün sorunu, bunun Şeyh Maktum tarafından düzenlenmesi ve toplumun katılımı olmadan dayatılmasıdır.

Birleşik Arap Emirlikleri örneğiyle daha başarılı bir kadın hakları tarihi olan bir yeri, mesela Britanya'yı karşılaştırdığımızda görürüz ki, kadın hakları verilmemiş alınmıştır. Kadınlara oy hakkını savunanlar, Süfrajetler diye bilinen bir toplumsal hareketi örgütlemişlerdir. Süfrajetler, Britanya Kadınları Toplumsal ve Siyasal Birliği'nden bazı üyelerce 1903'te kurulan, kadınlara mahsus bir hareketti. Erkeklerin onlara "En başarılı cinsiyet dengesi girişimi" için ödül vermelerini beklemediler. Örgütlenip doğrudan eylemlere ve hatta sivil itaatsizlik içeren girişimlere yöneldiler. Dönemin maliye bakanı ve daha sonra başbakan olacak David Lloyd George'un yazlık evini bombaladılar. Kendilerini Parlamento Binası'nın dışındaki parmaklıklara zincirlediler, vergilerini ödemeyi reddettiler. Hapse atıldıklarında açlık grevi yaptılar ve zorla beslendiler.

Emily Davison, Süfrajet hareketinin önde gelen üyelerinden biriydi. Davison, Epsom Derby'deki meşhur at yarışında Kral V.

George'un atı Anmer'in önüne atlamıştı. Bazı yorumculara göre ise tam tersine Anmer, Süfrajetlerin mor, beyaz ve mavi renkli bayrağını elinde tutan Davison'a çarpmıştı. Sonuçta, albüme alınan fotoğrafın da gösterdiği gibi at düştü ve onu ezdi. Ağır yaralanan Davison dört gün sonra hayatını kaybetti. Beş yıl sonra ise kadınlar parlamento seçimlerinde oy kullanabiliyorlardı. Britanya'da kadınlar haklarını bazı (erkek) liderlerin cömertçe ihsanlarıyla almadılar. Örgütlenmeleri ve kendi güçlerini kazanmaları sayesinde aldılar.

Kadın özgürlük hareketinin hikâyesi münferit veya istisnai değildir. Aksine özgürlük hemen her zaman toplumun seferberliğine ve devletle seçkinlere karşı kendini koruyabilmesine bağlıdır.

1

Tarih nasıl sona erer?

Anarşi mi geliyor?

1989'da Francis Fukuyama, bütün ülkelerin ABD'nin siyasi ve iktisadi kurumlarında birleştiğini, kendi ifadesiyle "iktisadi ve siyasi liberalizmin küstahça zaferiyle" birlikte "tarihin sonu"nun geldiğini öngörmüştü. Sadece beş yıl sonra Robert Kaplan, "Yaklaşan Anarşi" adlı makalesiyle geleceğin tamamen farklı bir resmini çiziyordu. Kaotik kanunsuzluk ve şiddetin doğasını tarif etmeye Batı Afrika'dan başlama ihtiyacı hissetti:

> Batı Afrika (anarşinin) sembolü haline geliyor... Hastalık, yüksek nüfus, sebepsiz suç, kaynak kıtlığı, mülteci göçleri, ulus-devletlerin ve uluslararası sınırların giderek aşınması, özel orduların, güvenlik şirketlerinin güçlenmeleri ve uluslararası uyuşturucu kartelleri bugün Batı Afrika ölçeğinde en fazla gözlenen olgular. Batı Afrika tartışmaları çoğunlukla nahoş olan, fakat yakında uygarlığımızın karşı karşıya kalacağı meselelere uygun bir giriş noktası. Siyasi haritanın bu şekilde yeniden çizilmesi birkaç on yıl alacak, bu nedenle... Batı Afrika'dan başlamam gerektiğini düşündüm.

Yuval Noah Hariri 2018 tarihli, "Teknoloji Neden Tiranlığı Kayırır?" başlıklı makalesinde geleceğe dair başka bir öngörüde bulunacaktı. Ona göre, yapay zekâdaki gelişmeler, hükümetlerin nasıl etkileşeceğimizi, nasıl iletişim kuracağımızı ve düşüneceğimizi izleyeceği, denetleyeceği ve hatta dayatacağı "dijital diktatörlük"lerin yükselişini haber veriyordu.

Tarih halen sona erebilir ama Fukuyama'nın hayal ettiğinden oldukça farklı biçimde. Peki ama nasıl? Fukuyama'nın demokrasi vizyonu mu, anarşi mi, yoksa dijital demokrasi mi? Hangisi kazanacak? Çin devletinin internet, basın ve sıradan Çinlilerin hayatları üzerinde giderek artan denetimi dijital diktatörlüğe doğ-

ru gittiğimizi düşündürüyor olabilir. Ortadoğu ve Afrika'nın yakın dönem tarihiyse anarşinin gelmesinin ihtimal dışı olmadığını akla getirebilir.

Tüm bunlar hakkında düşünmek için sistemli bir yönteme ihtiyacımız var. Kaplan'ın önerdiği gibi biz de Batı Afrika'dan başlayalım.

15. Madde devleti

Batı Afrika kıyısında doğuya doğru devam ederseniz, Gine Körfezi nihayet güneye kıvrılır ve Orta Afrika'ya ulaşırsınız. Ekvator Ginesi'ni ve Gabon'u geçip Kongo-Brazzaville'e bağlı Pointe-Noire'ye vardığınızda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin giriş noktası olan Kongo Nehri'nin ağzına gelirsiniz. Burası sıklıkla anarşinin simgesi olarak anılır. Kongoluların anayasaları hakkında bir esprileri vardır: Ülkenin 1960'ta Belçika'dan bağımsızlığını kazandığından beri altı anayasası oldu, birçok madde değişti ama 15. Madde hepsinde yerini korudu. 19. yüzyılın Fransız başbakanlarından Charles-Maurice Talleyrand, anayasalar "kısa ve anlaşılmaz" olmalı demişti. 15. Madde de bu görüşü yansıtır: Kısa ve anlaşılmazdır. Basitçe şunu söyler: *Débrouillez-vous* (kendi başının çaresine bak).

Genellikle anayasalar yurttaşların ve devletlerin sorumluluklarını, görevlerini ve haklarını ortaya koyan belgeler olarak kabul edilir. Devletlerin yurttaşları arasındaki çatışmaları çözmeleri, onları korumaları ve eğitim, sağlık hizmeti ile altyapı gibi onların kendi başlarına yeterli düzeyde sağlayamayacakları kamu hizmetlerini sunmaları beklenir. Bir anayasa *başının çaresine bak* dememelidir.

15. Madde'ye yapılan bu atıf sadece bir espriden ibaret. Aslında Kongo Anayasası'nda böyle bir madde yok. Ama diğer yandan da gerçeğe çok yakın bir espri. Çünkü Kongolular 1960'ta bağımsızlıklarını elde ettiklerinden beri (durum 1960 öncesinde daha da kötüydü) kendi başlarının çaresine bakıyorlar. Devletleri yapması gereken görevleri hiçbir zaman yerine getiremiyor ve ülkenin geniş topraklarında varlığı hissedilmiyor. Kongo'nun büyük bölümünde mahkemeler, yollar, sağlık klinikleri ve okullar can çekişiyor. Cinayet, hırsızlık, gasp ve sindirme sıradan vakalara dönmüş durumda.1998-2003 yılları arasındaki Büyük Afrika Savaşı sırasında, Kongoluların zaten sefil olan hayatları gerçek bir cehenneme döndü. Tahminen beş milyon insan yok oldu: Katledildiler, hastalıktan veya açlıktan öldüler.

Barış zamanlarında bile Kongo devleti gerçek anayasasını uygulamayı başaramadı. 16. Madde'ye göre:

> Kamu düzenine, diğerlerinin haklarına ve kamu ahlakına saygı göstermeleri beklenen tüm yurttaşların yaşamlarını, fiziksel bütünlüklerini ve kişiliklerini özgürce geliştirme hakları vardır.

Fakat ülkenin doğusundaki Kivu bölgesinin büyük bölümü, maden kaynaklarını yağmalayan, yurttaşların mallarını gasp eden, onları sürekli taciz eden ve öldüren isyancı grupların kontrolü altında.

Peki öyleyse Kongo Anayasası'daki gerçek 15. Madde'nin içeriği nedir? Söz konusu anayasa maddesi şöyle başlar: "Kamu yetkilileri cinsel şiddetin yok edilmesinden sorumludurlar..." Bu maddeye rağmen 2010'da Birleşmiş Milletler'den bir yetkili Kongo'yu "dünyanın tecavüz başkenti" olarak tanımlamıştı.

Kongolular kendi başlarının çaresine bakıyorlar. *Débrouillez-vous.*

Tahakküm boyunca bir yolculuk

Bu deyiş sadece Kongo için geçerli değildir. Gine Körfezi'nden geri dönerseniz, Kaplan'ın geleceğe dair karanlık öngörüsünü en iyi özetleyen şehre, Nijerya'daki iş hayatının başkenti Lagos'a varırsınız. Kaplan Lagos'u, "Suç, kirlilik ve aşırı kalabalık nüfusu ile Üçüncü Dünya'daki kentsel işlevsizliğin mükemmel bir örneği" olarak tarif eder.

Kaplan'a göre 1994'te General Sani Abacha'nın başkanlığındaki Nijerya, ordunun kontrolünde bir ülkeydi. Abacha, görevinin ülkesindeki çatışmaları tarafsızca çözmek ve Nijeryalıları korumak olduğunu düşünmüyordu. Siyasi rakiplerini öldürmeye ve ülkesinin doğal servetini ele geçirmeye odaklanmıştı. Ne kadar çaldığıyla ilgili tahminler 3,5 milyar dolardan başlayıp daha yukarılara çıkıyor.

Geçtiğimiz yıl Nobel ödüllü yazar Wole Soyinka, komşu Benin'in başkenti Cotonou'dan (Bkz. Harita 1) kara sınırını geçerek Lagos'a döndü. "Aslında Nijerya-Cotonou sınırına giden yol hikâyeyi bir bakışta anlamanıza yetiyordu" diyen Soyinka, "Sınıra doğru kilometrelerce uzanan, yolun kenarına park etmiş, sınırı geçemeyen veya geçmek istemeyen araç konvoyunun yanında yol aldıklarını" anımsıyordu. Sınırı geçmeye cesaret edenler ise, "Bir saate kalmadan araçları hasar görmüş ve cepleri boşaltılmış

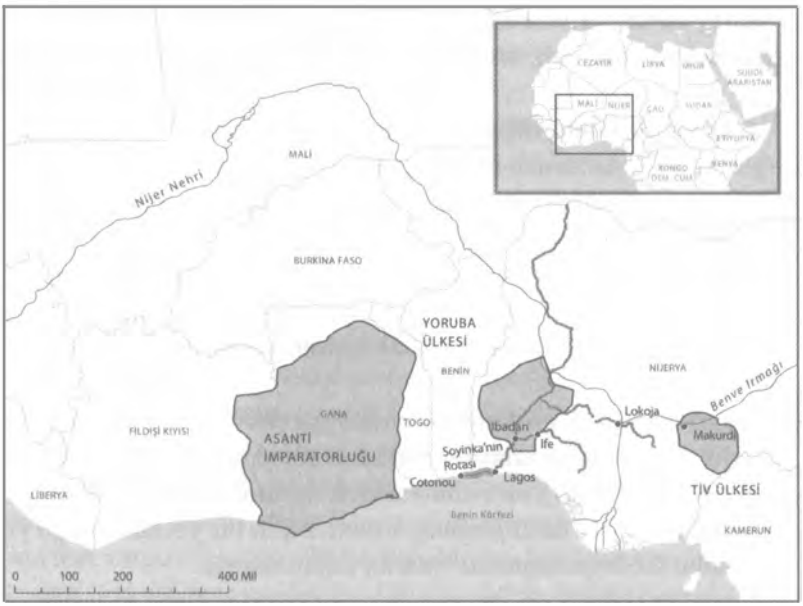

Harita 1: Batı Afrika: Tarihi Asanti Krallığı, Yoruba ülkesi, Tiv ülkesi ve Wole Soyinka'nın Cotonou'dan Lagos'a aştığı yol.

olarak geri geliyorlardı. İlk bariyere kadar gitmek için bile bir geçiş ücreti ödemek zorundaydılar."

Gördüklerinden gözü korkmayan Soyinka, Nijerya'ya geçmeyi başardığında kendisini başkente götürmesini istediği kişi ona şunu söyleyecekti: "*Oga Wole, eko o da o*" (Efendi Wole, Lagos iyi bir yer değil). Yanına yaklaşan taksi şoförü, bandajlı eliyle bandajlı kafasını gösterdi. Daha önce maruz kaldığı muameleyi anlatmak istiyordu. Aracını geri vitese alarak tam hız kaçarken kana susamış bir çete onu izlemişti.

> Efendi... Bu isyancılar geri geri kaçarken bile ön camımı kırdılar. Tanrı beni korusun. *Eko ti daru* (Lagos kaos içinde).

Nihayet Soyinka kendisini Lagos'a götürecek bir taksi bulabildi. Gönülsüz taksici "Yol kọt-tü-kötü. Çok kötü" diyerek durumu anlatmaya çalıştı. "Böylece hayatımın en kâbus dolu yolculuğu başlamış oldu" diyen Soyinka sözlerine şöyle devam etti:

> Yoldaki bariyerler boş petrol varillerinden, ıskarta tekerleklerden, tekerlek göbeklerinden, otomatlardan, kalaslar, ağaç gövdeleri ve kaya parçalarından oluşuyordu... Başıbozuk kabadayılar dene-

timi ele geçirmişti... Bazı bariyerlerde gidiş ücreti ödüyordunuz ve geçmenize izin veriliyordu. Fakat bu güvenli işleyiş bir sonraki bariyere kadardı. Bazen ücret, aracınızdan çekilen bir galon veya daha fazla benzin oluyordu. Ardından bir sonraki bariyere kadar tekrar geçmenize izin veriliyordu... Bazı araçlar roketler, sopalar, hatta muştalarla donatılmıştı. Diğerleriyse doğrudan *Jurassic Park* film setinden fırlamış gibiydi. Kaportalarında anormal diş izleri olduğuna yemin edebilirdiniz.

Lagos'a yaklaştıkça durum daha da kötüleşiyordu.

Normalde Lagos'un merkezine yolculuk iki saat alırdı. Aradan beş saat geçmiş ve sadece elli kilometre yol alabilmiştik. Giderek kaygılanıyordum. Lagos'a yaklaştıkça havadaki gerginlik iyice hissedilir oldu. Bariyerler daha da sıklaşırken hasar verilmiş araçların ve daha da kötüsü, cesetlerin sayıları arttı.

Lagos'ta ceset görmek hiç de sıra dışı bir durum değildi. Bir keresinde kıdemli bir polis kaybolduğunda, meslektaşları bedenini bulmak için bir nehrin üzerindeki köprünün altına bakmaya karar vermişlerdi. Altı saat sonra aramayı durdurduklarında 23 ceset bulmuşlardı ve bunların hiçbiri aradıkları polis değildi.

Nijerya ordusu ülkeyi yağmalarken Lagos'luların kendi başlarının çaresine bakmak için çok çaba sarf etmeleri gerekiyordu. Şehir suçla kaynıyordu ve uluslararası havaalanı o kadar kötü durumdaydı ki yabancı ülkeler vatandaşlarının oradan uçmasını yasaklamıştı. "Bölgenin Çocukları" denilen çeteler işadamlarını yakalıyor, paralarını alıyor, hatta öldürüyorlardı. Bölgenin Çocukları uzak durulması gereken tek tehlike de değildi. Cesetlere ek olarak etraf çöp ve fare doluydu. 1999'da bir BBC muhabiri, "Şehir... bir çöp dağı altında kayboluyor" yorumunda bulunmuştu. Kamu idaresi elektrik veya su hizmeti sunmuyordu. Elektrik elde etmek için kendi jeneratörünüzü –veya mumunuzu– almak zorundaydınız.

Lagos'luların hayatlarının kâbus gibi olmasının sebebi sadece fare kaynayan, çöplerin her yana saçıldığı ve kaldırımlarda cesetlerin yattığı bir şehirde yaşamaları değildi. Sürekli korku içinde yaşıyorlardı. Bölgenin Çocukları'yla Lagos merkezinde yaşamak hiç de eğlenceli değildi. Bugün size bulaşmamaları, yarın peşinize düşmeyecekleri anlamına gelmiyordu. Özellikle de şehrinizde yarattıkları sorunlar hakkında şikâyette bulunma veya talep ettikleri ita-

ate karşı gelmeye cesaretiniz varsa. Korku, güvensizlik ve belirsizlik insanı gerçek şiddet kadar yıpratabilir çünkü, siyaset felsefecisi Philip Pettit'in öncüsü olduğu bir kavramı kullanırsak, bu sizi bir başka grup insanın "tahakküm"ü (*dominance*) altına sokar.

Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* [Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Hükümet Kuramı] başlıklı kitabında, tatmin edici ve kabul edilebilir bir hayatın temel ilkesinin hâkimiyet altında kalmamak olduğunu savunur: Başkalarının tahakkümünden, korku ve aşırı güvensizlikten uzak olmak. Pettit'e göre bir insanın,

> bir başkasının merhametiyle yaşaması ve bir başkasının ona keyfi olarak dayatmada bulunabileceği kırılgan bir konumda yaşamak zorunda kalması

kabul edilemezdir. Bu türden bir tahakküm şu durumlarda ortaya çıkar:

> Kadının kendisini kocasının onu istediği zaman dövebileceği ve şikâyetinin hiçbir sonuç getirmeyeceğini bildiği bir durumda bulması; çalışanın amirine karşı hiçbir şikâyette bulunmaya cesaret edememesi ve birçok suiistimale açık durumda olması... amirinin gücünü kötüye kullanmayı seçmesi; borçlunun, tam bir yoksulluk ve yıkımdan kaçınabilmek için tefecinin veya banka görevlisinin iyi niyetine mahkûm olması...

Pettit şiddet veya suiistimal tehditlerinin, şiddet ve suiistimalin kendisi kadar kötü olabileceğini kabul eder. Tabii ki başka birinin istek ve arzularını yerine getirmek suretiyle şiddete maruz kalmaktan kurtulabilirsiniz. Ancak bunun bedeli, yapmak istemediğiniz bir şeyi yapmak zorunda kalmak ve sürekli olarak aynı tehdide maruz bırakılmaktır. (Ekonomistlerin ağzıyla ifade edersek, şiddet, "denge patikasının dışında"[1] olabilir ama bu durum davranışınızı etkilemeyecek veya gerçek şiddete maruz kalmak kadar kötü sonuçlar oluşmayacak anlamına gelmez). Pettit'in gözlemlediği gibi,

> Kendilerine silah doğrultulmasa bile başkalarının gölgesi altında yaşarlar. Ötekinin tepkileri öngörülemez olduğundan sürekli olarak

1. Buradaki orijinal ifade "off the equilibrium path"dir ve Oyun Teorisi'ndeki Nash dengesine gönderme yapar. (yay. n.)

> diğerinin ruh halini anlamak için tetikte yaşamak zorundadırlar... Kendilerini, diğerinin gözünün içine bakamayacakları ve kendilerini sevdirmek için ona yaltaklık etmek veya yağ çekmek zorunda kalacakları bir durumda bulurlar.

Fakat tahakküm sadece ve illa kaba güç veya şiddet tehdidinden kaynaklanmaz. Tehditlerle veya gelenekler gibi diğer toplumsal araçlarla dayatılsın veya dayatılmasın, eşitsiz tüm güç ilişkileri bir hâkimiyet biçimi yaratacaktır, çünkü bu durum:

> Keyfi yönetime, potansiyel olarak kaprisli iradeye veya bir başkasının kendine özgü yargısına bağlı olmayı getirecektir.

Biz Locke'un tanımını geliştiriyoruz ve özgürlüğü "tahakkümün olmadığı durum" olarak tanımlıyoruz. Çünkü tahakküm altındaki bir insan özgür tercihlerde bulunamaz. Özgürlük veya Pettit'in ifadesiyle tahakküm altında olmamak

> bağlı olmanın her şeklinden kurtulmak, her türden bağımlılıktan özgürleşmek demektir. Diğer yurttaşlarla eşit konumda olma becerisini gerektirir ve hiç kimsenin bir başkasına keyfi müdahalede bulunamayacağına dair ortak bir bilince dayanır.

Kritik nokta şudur: Özgürlük sadece eylemlerinizi seçmekte serbest olduğunuz soyut fikrine dayanmaz; aynı zamanda özgürlüğü kullanma yeterliliğini de içerir. Başka insanlar, bir başka grup veya örgüt sizi zorlamak, tehdit etmek veya baskı altına almak için toplumsal ilişkilerin ağırlığını kullanma gücüne sahipse özgürlüğü kullanma yeterliliği mevcut değildir. İhtilaflar fiili güç veya güç tehdidiyle çözülüyorsa da söz konusu yeterlilik yok demektir. Aynı şekilde, ihtilafların yerleşik geleneklerin dayattığı eşitsiz güç ilişkileriyle çözüldüğü durumlarda da yine eksiklik söz konusudur. Özgürlüğün serpilebilmesi için, kaynağı ne olursa olsun tahakkümün sona ermesi gerekir.

Özgürlük Lagos'un hiçbir yerinde yoktu. İhtilaflar daha güçlü olanın veya daha iyi silahlanan tarafın lehine çözülüyordu. Şiddet, hırsızlık ve cinayet kol geziyordu. Altyapı her yerde dökülüyordu. Tahakküm her yerdeydi. Anarşi Lagos'a yeni gelmemişti, zaten oradaydı.

Savaş hali ve Leviathan

Bugün güvenlik ve konfor içerisinde yaşayan çoğumuz için 1990'ların Lagos'u güvenlik açısından anormal görülebilir. Ama aslında öyle değil. İnsanın varoluş tarihinin büyük bölümünde güvensizlik ve tahakküm hayatın gerçeğiydi. Tarihin büyük bölümünde, tarımın ortaya çıkması ve yaklaşık on bin yıl önce yerleşik hayatın başlamasından sonra bile insanlar "devletsiz" topluluklar olarak yaşadılar. Bu toplumların bazıları, Amazon ve Afrika'nın ücra köşelerinde halen varlığını sürdüren avcı toplayıcı gruplara benzerlerdi (bunlar bazen "küçük ölçekli toplumlar" olarak da anılırlar). Fakat Doğu ve Güney Afganistan ile Kuzeybatı Pakistan'da yaşayan ve 50 milyon civarında nüfusu olan Peştunlar gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşan etnik gruplar da vardı. Arkeolojik ve antropolojik bulgular bu toplulukların çoğunun 1990'larda Lagoslulann çektikleri gündelik eziyetlerden daha travmatik bir varoluşa hapsolduklarını göstermektedir.

En etkileyici tarihi deliller, arkeologların biçimi bozulmuş veya hasarlı iskelet kalıntılarından yola çıkarak tahmin ettikleri savaş ve cinayet vakalarından gelir. Bazı antropologlar bunu halen yaşayan devletsiz topluluklarda da bizzat gözlemlemişlerdir. 1978 yılında antropolog Carol Ember'ın avcı-toplayıcı topluluklarda savaşların çok yüksek oranda var olduğunu sistemli olarak belgelemesi, mesleğinde yaygın olan "barışçıl vahşiler" algısını yerle bir etmişti. Ember çalıştığı toplulukların en az üçte ikisinde her iki yılda bir savaş yaşandığını gözlemlemiş ve savaşa başvurma sıklığının tahmin edilenden çok daha yüksek olduğunu keşfetmişti. Lawrence Keeley'in araştırma sonuçlarından yola çıkan Steven Pinker, son 200 yılda antropologların üstünde çalıştığı yirmi yedi devletsiz topluluğa ait verileri toplamış ve her 100.000 insanın 500'ünün şiddet nedeniyle öldürüldüğü sonucuna ulaşmıştı. Bu oran ABD'de her 100.000 kişide 5 olan öldürülme oranının 100 katına; her 100.000 kişiden 0,5'inin öldürüldüğü Norveç'teki oranın 1000 katına karşılık gelir. Modern-öncesi topluluklardan elde edilen arkeolojik deliller bu şiddet oranıyla örtüşmektedir.

Bu rakamların önemini kavramak için durup üzerinde düşünmek gerekir. 100.000'de 500'lük veya yüzde 0,5'lik bir öldürülme oranına sahip bu toplumun sıradan bir üyesinin 50 yıl içinde öldürülme ihtimali yüzde 25'e karşılık gelir. Yani böyle bir toplumda tanıdığınız insanlar olsa, bunların yüzde 25'i şiddet yoluyla öldürülecekti. Bu inanılmaz toplumsal şiddet dünyası-

nın yarattığı öngörülemezliği ve korkuyu hayal bile etmek bizler için çok güçtür.

Bu ölümlerin ve kıyımın büyük bölümü savaşan rakip kabileler ve gruplar arasında gerçekleşmiş olsa da sürekli var olan şiddeti doğuran sadece savaşlar ve grup içi çatışmalar değildi. 1940'lı ve 1950'li yıllarda, henüz temas kurulmamışken, Yeni Gine'deki Gebusi'de çok daha yüksek cinayet oranları söz konusuydu: Neredeyse her 100.000 kişide 700. Bu cinayetlerin büyük kısmı da barışçıl, normal dönemlerde gerçekleşiyordu (her yıl 100 kişiden neredeyse 1'inin öldürüldüğü zamanlara barışçıl denilebilirse!). Bu şiddetin nedeni tüm ölümlerin sebebinin büyücülük olduğuna inanılmasıydı. Bu inanç şiddet içermeyen doğal ölümlerde bile sorumlu görülen taraflara cadı avı saldırılarını tetikliyordu.

Devletsiz topluluklardaki hayatı tehlikeli kılan sadece cinayetler değildi. Devletsiz topluluklarda doğuşta beklenen yaşam süresi çok düşüktü ve 21 ile 37 yıl arasında değişiyordu. Benzer şekilde son 200 yıldan önceki kendi atalarımız için de kısa yaşam süreleri olağan bir durumdu. Bu nedenle atalarımızın çoğu, Lagos'ta yaşayanlara benzer biçimde, ünlü siyaset felsefecisi Thomas Hobbes'un kitabı *The Leviathan*'da anlattığı gibi:

> sürekli korku ve öldürülme tehlikesi içerisinde (yaşadılar). Ve insanın hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısaydı.

Bu sözleri söyleyen, kâbus gibi bir başka dönem olan 1640'ların İngiliz İç Savaşı sırasında kitabını yazan Hobbes'tu ve durumu "savaş hali" olarak tanımlıyordu. Bu, Kaplan'ın "anarşi" diye tanımlayabileceği bir dönemdi: "Herkesin herkesle savaştığı" bir durum.

Hobbes'un yaptığı muhteşem savaş tasviri, bu koşullardaki hayatın kasvetli olmanın çok ötesinde ne kadar kötü olduğunu da açıkça ortaya koyuyordu. Hobbes insan doğası hakkında bazı temel varsayımlarla yola çıkmış ve ihtilafların tüm insan ilişkilerine özgü olduğunu savunmuştu: "Eğer iki insan da aynı şeyi arzu ederse, ikisinin de aynı anda buna sahip olması mümkün olamazsa, düşman haline gelirler ve... birbirlerini yok etmeye ya da boyun eğdirmeye çabalarlar." Bu ihtilafları çözmek için bir yol bulunamadığında dünya mutsuz bir yer olur, çünkü:

> Böyle bir durumda istilacının başka bir insanın tekil gücünden öte bir korkusu olmayacaktır. Eğer birisi toprağı eker, tohumlar,

bir şeyler inşa eder veya uygun bir yuvaya sahip olursa, diğerlerinin güçlerini birleştirerek bir araya gelmeleri ve bu kişinin mülklerini gasp etmeleri, onu sadece alın terinin meyvelerinden değil, yaşamından ve özgürlüğünden de mahrum bırakmaları muhtemeldir.

Çarpıcı olan Hobbes'un, hava kararduktan sonra evde kalarak, eylemlerinizi ve ilişkilerinizi sınırlandırsanız ve fiili şiddetten kaçınabilseniz bile, sadece şiddet tehdidinin olmasının da yeterince zararlı olabileceğini söylemesi ve Pettit'in tahakkümle ilgili argümanını daha evvelden öngörmesidir. Hobbes'a göre Savaş, "Sadece fiili çatışma değildir. Doğası gereği hiçbir zaman fiili bir çatışmanın çıkmayacağının bir garantisi yoktur." Savaş ihtimalinin insanların yaşamlarına muazzam etkileri vardır. Örneğin, "Seyahate çıkarken insan silahlanır ve yol arkadaşları arar; uyuyacağı zaman kapısını kilitler, evindeyken bile çekmecelerini kilitler." Lagos'ta kendisini korumak amacıyla beline Glock tabancasını takmadan dışarı adım atmayan Wole Soyinka için de Hobbes'un sözünü ettiği bu ortam gayet tanıdıktı.

Hobbes ayrıca insanların bazı temel rahatlıklar ve ekonomik fırsatları da arzuladıklarına inanıyordu. "İnsanın barışa olan ihtirası ölüm korkusu, rahat bir hayat için gerekli şeylere duyduğu arzu ve çalışarak bunları elde edeceğine dair umududur." Fakat bunların savaş ortamında var olamayacağı da açıktır. Ekonomik teşvikler bu durumda yok olur.

> Böyle bir ortamda üretime yer yoktur çünkü karşılığı belirsizdir ve dolayısıyla toprağın işlenmesine de yer yoktur; ne denizcilik ne de deniz yoluyla ithal edilecek malların kullanılması, ne rahat yapılar, ne fazla güç gerektiren şeyleri kaldırmak ve taşımak için gereken şeyler, ne de yeryüzü hakkında bilgi...

Haliyle insanlar anarşi ortamından çıkmanın yolunu ararlar. Bu yol "kendilerini sınırlandırmalarını" ve "insanın doğal tutkularının... zorunlu sonucu olan savaşın yarattığı sefil durumdan çıkabilmelerini" mümkün kılabilecek bir yol olacaktır.

Hobbes savaş anlayışını ortaya koyarken bu yolun ne olabileceğine dair de bir öngörüde bulunmuştu. Hobbes'a göre savaş "insanları korku içerisinde bir arada tutan bir ortak güç olmadığı durumda" patlak veriyordu. Bu ortak güce "ORTAK-VARLIK veya DEVLET anlamına gelen büyük LEVIATHAN" ismini verdi ve bu üç kavramı birbirlerinin yerine kullandı. Bu nedenle savaşın pan-

zehiri, Kongoluların, Nijeryalıların veya anarşik, devletsiz toplulukların sahip olmadıkları türden bir merkezi otorite yaratmaktı. Hobbes devletin ne kadar güçlü olması gerektiğini göstermek için Kitabı Mukaddes'teki Eyüp Kitabı'nda bahsedilen büyük deniz canavarı imgesini kullandı. Hobbes'un kitabının iç kapağında bir Leviathan gravürü ve Eyüp'ten bir alıntı vardı:

> Yeryüzünde onunla kıyaslanabilecek hiçbir güç yoktur. (Eyüp 41.24)

Hobbes mutlak güce sahip Leviathan'ın korku uyandıracağını biliyordu. Fakat ona göre herkesten korkmaktansa güçlü tek bir Leviathan'dan korkmak daha iyiydi. Leviathan herkesin herkese karşı savaşını durdurabilir, insanların "birbirlerini yok etme, boyun eğdirme çabalarını" engelleyebilir, çöpleri ve bölgenin kötü çocuklarını temizleyebilir ve elektriği getirebilirdi.

Kuşkusuz bütün bunlar kulağa hoş geliyor. Peki ama böyle bir Leviathan tam olarak nasıl oluşur? Hobbes iki yol önermiştir. İlki Hobbes'un deyişiyle "Kuruluş yoluyla DEVLET..." Bir kitle içinde herkes herkesle böyle bir devlet yaratmak için sözleşip anlaşır. Güç ve otoriteyi devlete devreder. Ya da yine Hobbes'un ifadesiyle, "Tek tek herkes kendi iradesini ve yargılarını devlete tabi kılar." Böylece bir tür büyük sosyal kontrat ("Akit") Leviathan'ın yaratılmasını sağlayacaktır. İkincisi "Edinim yoluyla DEVLET" olarak tanımlanır ve "güç kullanılarak" kazanılır çünkü savaş halinde "düşmanlarına kendi iradesini kabul ettiren birisi" ortaya çıkabilir.

Burada önemli olan "egemenliğin sonuçlarının ve hakların her iki durumda da aynı olmasıdır." Hobbes'a göre toplum Leviathan'a hangi yoldan sahip olursa olsun sonuç değişmeyecektir: Savaş halinin sona ermesi.

Sonuç şaşırtıcı görünebilir. Fakat Hobbes'un mantığı, bir devleti yönetmenin üç alternatif yolunu, monarşi, aristokrasi ve demokrasi, tartışırken açıklığa kavuşur, Bunlar karar alma bakımından çok farklı kurumlar olarak görünürler. Hobbes'a göre "Bu üç devlet türünün farkı iktidarın kaynağında değil, uygulanabilirliğinde yatar." Ama asıl önemli olan, hangi yönetim şeklinde olursa olsun her Leviathan kendinden bekleneni yapar: Savaşı durdurur, "sürekli korku halini ve şiddet yoluyla ölüm tehlikesini" ortadan kaldırır ve erkeklerin yaşamlarını (ve tabii umulur ki kadınlarınkini de) "yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa olmaktan" çıkarır. Hobbes özünde her devletin amacının ve oluşturulma nedeni-

nin "barış ve adaleti korumak" olacağını savunmuştur. Dolayısıyla nasıl ortaya çıkarsa çıksın, kudret veya yeterince karşı konulamaz kudret gereklidir.

Hobbes'un başyapıtının modern sosyal bilimler üzerindeki etkileri azımsanamaz. Devletler ve anayasalar hakkında kuramlar geliştirilirken Hobbes'un fikirleri takip edilir: Devletlerin varoluşlarının ne tür problemlere cevap oldukları, bunu yaparken davranışları nasıl sınırladıkları ve iktidarı toplum içerisinde nasıl yeniden tahsis ettikleri ile başlanır. Toplumun tanrı vergisi yasalarla değil, temel insan güdüleriyle nasıl işlediğinin ve nasıl şekillendiğinin ipuçlarına bakılır. Belki bunlardan da önemlisi, Hobbes'un en güçlü etkisi bugün devletleri algılama biçiminde kendini gösterir. Devletlere ve temsilcilerine monarşi, aristokrasi veya demokrasi olup olmadıklarına bakmaksızın saygı duyulur. Askeri bir darbeyle ya da iç savaş sonucunda başa gelseler bile yeni hükümetin temsilcileri resmi jetlerinde uçarlar ve Birleşmiş Milletler'deki koltuklarına otururlar. Uluslararası toplum onlardan yasaları uygulamalarını, ihtilafları çözmelerini ve yurttaşlarını korumalarını bekler. Bu temsilciler resmi düzeyde de saygı görürler. Tıpkı Hobbes'un öngördüğü gibi iktidara geliş yolları veya kökenleri ne olursa olsun yöneticiler Leviathan'ın somut örneğidirler ve meşrudurlar.

Hobbes savaştan kaçınmanın insanların temel önceliği olduğunu düşünmekte haklıydı. Ayrıca devletlerin kurulduktan ve şiddet araçlarını tekellerine alıp yasaları uygulamaya başladıktan sonra cinayetlerin azalacağını öngörürken de haklıydı. Hobbes'a göre Leviathan "herkesin herkese karşı olan" savaşını denetim altına alırdı. Batıda ve Kuzey Avrupa devletlerinde bugün cinayet oranları sadece 100.000 kişide 1 veya daha azdır, kamu hizmetleri etkili, verimli ve yeterlidir. Burada yaşayanlar insanlık tarihinde daha önce hiçbir yerde görülmediği kadar özgürlüğe yaklaşmışlardır.

Fakat tüm bunlara rağmen Hobbes'un haklı olmadığı pek çok nokta da vardı. Öncelikle devletsiz topluluklar da şiddeti denetim altına almak ve ihtilafları sınırlamakta oldukça yetkin olabilirler. Fakat ileride göreceğimiz gibi bu durum özgürlüğe pek katkı sağlamaz. Hobbes'un bir diğer sorunu devletlerin getireceği özgürlük konusunda fazlasıyla iyimser olmasıydı. Hobbes belirgin bir konuda hatalıydı (uluslararası toplumun da bu konuda hatalı olduğunu ekleyebiliriz): Güç sizi haklı yapmaz ve güç kesinlikle özgürlüğü getirmez. Devletin boyunduruğu altındaki hayat da hem kötü hem vahşi hem de kısa olabilir.

Söyleyeceklerimize bu son noktadan başlayalım.

Şok ve dehşet

Nijerya'da devlet Lagos'taki anarşiyi engellemek istememiş veya Kongo Demokratik Cumhuriyeti yasaları uygulamayıp isyancıların halkı öldürmesine izin vermenin en iyi yol olduğuna karar vermiş değildi. Sadece hükümetlerin görevlerini yerine getirebilmek için yeterli kapasiteleri yoktu. Bir devletin kapasitesi amaçlarını gerçekleştirme gücüyle ölçülür. Bu amaçlar genellikle yasaların uygulanması, ihtilafların çözülmesi, iktisadi faaliyetin düzenlenmesi ve vergilendirilmesi, altyapının sağlanması ve diğer kamu hizmetlerinin sunulmasını içerir. Bunlara savaşmak da dahil edilebilir. Devletin kapasitesi kısmen kurumlarının nasıl örgütlendiğine ve daha hayati olarak da bürokrasisine bağlıdır. Devletin planlarını hayata geçirmesi için bürokratlara ve devlet çalışanlarına ihtiyaç vardır. Bu görevlilerinin ayrıca misyonlarını yerine getirecek araçlara ve motivasyona da sahip olmaları gerekir. Bu misyonu ilk defa dile getiren Alman sosyolog Max Weber'di. Weber 19. ve 20. yüzyıllarda Alman devletinin omurgasını oluşturan Prusya bürokrasisinden ilham almıştı.

1938'de Alman bürokrasisinin bir sorunu vardı. İktidardaki Nasyonal Sosyalist İşçi (Nazi) Partisi, Yahudilerin tamamını bir süre önce Almanya'nın topraklarına kattığı Avusturya'dan sürmeye karar vermişti. Fakat kısa sürede bürokratik bir darboğaz ortaya çıktı. İşin kitabına uygun şekilde yapılması gerektiğinden Yahudilerin ülkeden ayrılmaları için bir dizi belge toplamaları zorunluydu. Bu da çok fazla zaman kaybına yol açıyordu. Görev, SS'lerin (Bir Nazi milis örgütü olan Schutzstaffel'in kısaltılmış hali) IV-B-4 birimini yöneten Adolf Eichmann'a verilmişti. Eichmann Dünya Bankası'nın günümüzde "tek duraklı hizmet anlayışı" diye adlandıracağı bir fikirle ortaya çıkmıştı. Eichmann, ilgili tüm birimleri birleştiren bir seri üretim hattı geliştirdi: Maliye Bakanlığı, Gelir Vergisi Birimi, Polis ve Yahudi liderler. Eichmann ayrıca yurtdışına Yahudi görevliler göndererek oradaki Yahudi örgütlerinden kaynak talebinde bulunmalarını sağladı. Bu kaynaklarla Yahudiler ülke dışına göç etmeleri için gereken vizeleri satın alabileceklerdi. Hannah Arendt'ın *Eichmann Kudüs'te* adlı kitabında anlattığı gibi:

> Halen biraz malı mülkü, fabrikası, dükkânı veya banka hesabı olan Yahudi'yi hattın başlangıcından sisteme sokuyorsunuz. Bina içerisinde bir bankodan diğerine, bir idari birimden ötekine gidiyor

ve en sona geldiğinde elinde ne parası ne de hakları kalıyor. Elinde sadece üzerinde "İki hafta içerisinde ülkeden ayrılmak zorundasınız. Aksi halde bir toplama kampına gönderileceksiniz" yazan bir pasaport kalıyor.

Tek Duraklı Hizmet Anlayışı sayesinde 45.000 Avusturya Yahudisi sekiz ay içerisinde ülkeden gönderildi. Eichmann yarbaylığa (*Obersturmbannfuhrer*) terfi ettirildi ve Nihai Çözüm'ün ulaşım koordinatörü oldu. Görev tanımında katliamı kolaylaştırmak için benzer darboğazların aşılması da vardı.

Burada güçlü ve iş başında, kapasite sahibi bir devlet, bürokratik bir Leviathan söz konusuydu. Fakat bu kapasitesini ihtilafları çözmek veya savaşı durdurmak için değil; Yahudileri taciz etmek, mülklerine el koymak ve hatta öldürmek için kullanıyordu. Aslında Prusya bürokrasisi ve profesyonel ordu geleneği üzerine oturan Nazi Almanyası, kesinlikle Hobbes'un Leviathan tanımına uyuyordu. Aynen Hobbes'un tanımında olduğu gibi, Almanlar veya en azından ciddi sayıda Alman "kendi iradelerini ve yargılarını devlete (Leviathan'a) tabi kılmışlardı." Filozof Martin Heidegger'in öğrencilerine söylediği gibi, "Alman gerçekliğinin ve yasasının bugünü ve yarını bir tek Führer'in kendisiydi." Alman devleti ayrıca sadece Hitler'in destekçileri arasında değil, kendi halkında da saygıyla karışık korku yaratmıştı. Çoğunluk devleti karşısına almak veya yasalarını çiğnemek istemiyordu.

Saygıyla karışık korku, SA'nın (Kahverengi gömlekli milisler Sturmabteilung'un kısaltılmış hali), SS'lerin ve Gestapo'nun sokaklarda turlamaya başlamalarıyla dehşet hissine dönüşmüştü. Almanlar geceleri soğuk terler döküyor; kapılarının sertçe çalınmasından, oturma odalarında gezinen uzun çizmelilerin onları bazı bodrum katlarında sorguya götürmesinden ve kesin ölüm anlamına gelen Doğu Cephesi'nde savaşmak için askere alınmaktan korkuyorlardı. Alman Leviathan'ına duyulan korku, Nijerya'daki veya Kongo'daki anarşiye duyulandan çok daha fazlaydı. Ve bu korku yersiz değildi: Alman devleti çok sayıda sosyal demokrat, komünist, siyasi muhalif, eşcinsel ve Yehova Şahidi Alman'ı da hapse atmış, işkenceden geçirmiş ve öldürmüştü. Çoğunluğu Alman vatandaşı olan 6 milyon Yahudi'yi ve 200 bin Roman'ı da öldürmüştü. Bazı tahminlere göre Polonya ve Rusya'da öldürülen Slavların sayısı 10 milyonu aşmıştı.

Almanların ve Almanya'nın işgal ettiği topraklarda yaşayanların Hitler döneminde çektikleri eziyetler devletin vatandaşlarına

karşı yaptığı savaştı. Hobbes'un bahsettiği savaş halinden farklıydı, baskı ve cinayetti. Bunlar Hobbes'un Leviathan'dan beklediği şeyler değildi.

Çalışma yoluyla yeniden eğitim

Mutlak güce sahip devletten duyulan korku, Nazi devleti gibi korkunç örneklerle sınırlı değildir. Aslında çok yaygındır. Çin 1950'lerde sol cenahta konumlanan pek çok Avrupalının hâlâ gözdesiydi. Maocu düşünce Fransız kafelerinde moda haline gelmişti ve Başkan Mao'nun *Küçük Kırmızı Kitap*'ı havalı kitapçılarda aranan kitaplardandı. Ne de olsa Çin Komünist Partisi, Japon sömürgeciliğinin ve Batı emperyalizminin boyunduruğunu söküp atmıştı. Kendine yetkin bir devlet ve sosyalist bir toplum yaratma yolundaydı.

11 Kasım 1959'da Guangshan bölgesinin Komünist Parti Sekreteri Zhang Fuhong saldırıya uğradı. Saldırıda başı çeken Ma Longshan adındaki şahıs Fuhong'ı tekmelemeye başlamıştı. Diğerleri de ona yumruk ve tekmeleriyle destek veriyordu. Fuhong kan revan içinde kaldı. Saçları yolunmuş, üniforması parçalanmıştı. Zar zor yürüyebilecek halde kurtuldu. Ancak 15 Kasım'da benzer bir saldırıya daha uğradı. Yine tekme ve yumruklara maruz kaldı ve geri kalan saçları da yolundu. Artık yerden kalkmakta zorlanıyordu. Evine sürüklenerek götürüldüğünde bedeni işlevini yerine getiremiyordu. Yemek ve içmekten kesilmişti. Ertesi gün tekrar saldırıya uğradı. Su istediğinde verilmedi. 19 Kasım'da da öldü.

Bu yürek parçalayıcı tasvir *Mezartaşı* kitabının yazarı Yang Jisheng'e aittir. O yılın başlarında, yatılı okuldan acilen eve çağrıldığını anımsıyordu çünkü babası açlıktan ölmek üzereydi. Wanli'deki evine vardığında karşılaştığı manzara hiç de iç açıcı değildi:

> Evimizin önündeki karaağaç kurumuş, kökleri bile kazılarak çıkarılmış ve ortada sadece perişan bir boşluk kalmıştı. Gölet de kurumuştu. Komşular göletin pis kokulu ve kimsenin yemediği yumuşakçalara su vermek için kurutulduğunu söylediler. Ortalarda ne havlayan köpek vardı ne de koşuşturan tavuklar... Wanli hayalet kasaba gibiydi. Evimize girdiğimizde tam bir yoklukla karşılaştım. Tek pirinç tanesi olmadığı gibi yenilecek hiçbir şey yoktu. Fıçıda su bile kalmamıştı... Babam yatağında arkasına yaslanmıştı. Çökük göz-

lerinde hayat belirtisi yoktu, yüzü incecik kalmıştı, derisi sarkmış ve buruşmuştu... Getirdiğim pirinçten lapa yaptım... Fakat artık yutmakta zorlanıyordu. Üç gün sonra da bu dünyadan göçtü.

Yang Jisheng'nin babası Çin'i 1950'lerin sonunda kasıp kavuran ve 45 milyon insanın hayatını kaybettiği tahmin edilen büyük kıtlıkta öldü.

Yang'ın gözlemleri durumu özetliyordu:

Açlık dinmeyen bir ıstıraptı. Tahıl bitmiş, yabani bitkiler tamamen tüketilmiş, yapraklar bile ağaçlarından koparılıp yenilmişti. İnsanlar midelerini kuş pisliği, fare ve tabaka halinde pamukla dolduruyordu. Açlıktan kırılan insanlar kaolin kili tarlalarını kazıp kil çiğniyorlardı. Ölülerin cesetleri, diğer köylerde sığınak arayan kıtlık kurbanları, hatta kendi aile üyeleri bile umutsuz insanlar için yiyecek haline gelmişti.

Yamyamlık yaygındı.

Çinliler kâbus gibi bir dönemden geçtiler. Fakat bu durum Nazi Almanyası'ndaki gibi Leviathan'ın yokluğundan dolayı değildi. Çin'deki bu durum devlet tarafından planlanmış ve hayata geçirilmişti. Zhang Fuhong'ı döven Komünist Parti'den yoldaşlarıydı ve Ma Longshan, bölge parti sekreteriydi. Zhang'ın suçu sözde "sağ sapma" ve "yozlaşmış unsur" olmaktı. Bu suçlamaların Türkçesi, Fuhong tırmanan kıtlığa çözümler getirmeye kalkmıştı. O dönem Çin'deki kıtlıktan bahsetmeniz bile "Büyük Hasat'ı reddeden" birisi olarak damgalanmanız ve bir "mücadele"ye tabi tutulmanız için yeterliydi. "Mücadele"nin anlamıysa ölümüne dövülmekti.

Aynı bölgenin başka bir yerinde bulunan Huaidian Halk Komünü'nde nüfusun yüzde otuzuna denk düşen 12.134 kişi, Eylül 1959 ile Haziran 1960 arasında hayatını kaybetti. Bunların çoğu açlıktan ölmüştü. Ancak bütün ölümler açlıktan değildi: 3.528 kişi Komünist Parti üyelerince dövülmüş; bunların 636'sı ölmüş, 141'i kalıcı olarak sakatlanmış, 14'ü de intihar etmişti.

Huaidian'da pek çok insanın yok olmasının sebebi basitti: 1959 sonbaharında tahıl hasadı 5.955 milyon kiloydu ki pek düşük sayılmazdı. Fakat o yıl Komünist Partisi'nin çiftçilerden tedarik etmeye karar verdiği ürün miktarı 6 milyon kiloydu. Böylece Huaidian'daki tüm ürün kentlere ve de partiye gitti. Çiftçiler yaprakları ve bulabildikleri yumuşakçaları yediler ve açlıktan kırıldılar.

Tüm bu deneyimler "Büyük İleri Atılım"ın parçalarıydı. Başkan

Mao'nun 1958 yılında başlattığı, Çin devletinin kapasitesini kullanarak ülkeyi kırsal bir tarım toplumundan köklü biçimde modern bir kent ve sanayi toplumuna dönüştürmeyi amaçlayan bir "modernizasyon" programıydı. Program, sanayiyi desteklemek ve makine altyapısına yatırım yapmak için köylüleri ağır biçimde vergilendirmeyi gerektiriyordu. Sonuç sadece insani felaket değildi. Aynı zamanda devasa boyutlarda iktisadi bir trajedi de yaşanmıştı ve tüm bunlar Leviathan tarafından tasarlanıp uygulanmıştı. Yang'ın insanın içini yakan kitabı, "bir kişiyi her şeyinden yoksun kılma gücüne sahip" Leviathan'ın, Huaidian komününün tüm tahılına nasıl el koyduğunu ve bu kararlarını "mücadele" ve şiddet yoluyla nasıl zorla kabul ettirdiğini parlak biçimde tasvir eder. Başvurulan bir teknik de yemek hazırlama ve tüketme faaliyetini devlet tarafından işletilen "ortak mutfakla" merkezileştirmek ve bu şekilde "itaatsiz olduğunu kanıtlayanları yiyecekten mahrum bırakmaktı." Böylelikle "Köylüler kendilerinin hayatta kalma kontrolünü yitirmiş oluyorlardı." Sisteme itiraz eden herkes "ezildi" ve sonuçta "despotlara veya kölelere" dönüştüler. İnsanlar hayatta kalmak için diğerlerinin "en çok değer verdikleri şeylere saygısızlık etmelerine izin vermek ve her zaman hor gördükleri şeylere övgüler düzmek zorundaydılar." Sisteme olan sadakatlerini ise "kötülük ve hilekârlıkta ustalaşarak" kanıtlamak durumundaydılar. Bu tahakkümün saf ve basit haliydi.

Hobbes "insanların tamamını korku altında tutan ortak bir güç olmadığında" hayatın "yalnız, fakir, kötü, vahşi ve kısa" olduğunu savunmuştu. Halbuki Yang'ın anlattıkları, herkesin "Mao'nun karşısında hissettiği korku ve dehşete" rağmen bu durumun çoğunluk için kötü, vahşi ve kısa hayatı yok etmediğini, tam tersine bütün bunların sebebi olduğunu gösteriyor.

Komünist Parti'nin yarattığı bir başka yönetim aracı da "çalışma yoluyla yeniden eğitim"di. Bu kavramın kullanıldığı ilk resmi belge, "Gizli Karşı Devrimcilerin Tasfiyesi İçin Talimatlar" adıyla 1955 yılında yayımlanmıştı. Ertesi yıl yeniden eğitim sistemi kuruldu ve ülkenin her tarafında kamplar oluşturuldu. Kamplar "mücadele"nin çeşitli biçimlerini mükemmelleştirdiler. Lou Hongshan bu kamplardan birinde üç yıl çalışma yoluyla yeniden eğitim cezasına çarptırılmış. Lou kamp günlerini şöyle hatırlıyor:

> Her sabah saat 04.00 veya 05.00'te kalkıyor ve 06.30'da işe gidiyorduk... Akşam 19.00 veya 20.00'ye kadar aralıksız çalışıyorduk. İş ancak karanlıktan etrafı göremez hale geldiğimizde bitiyordu. Za-

man kavramımız yok olmuştu. Dayak çok yaygındı. Gözaltında tutulanların bazıları dayaktan öldü. 1 No'lu ortak çalışma biriminden 7-8 kişinin ölümüne dövüldüklerini biliyorum. Bu rakama eziyete katlanamadıkları için kendilerini asanlar ve diğer yollarla intihar edenler dahil değil... Demir çubuklar, tahta sopalar, kazma sapları ve deri kemerler kullanıyorlardı... Altı kaburgamı kırdılar. Vücudumun her yerinde bugün hâlâ o dönemden kalan yaraların izleri var... "Uçağa bindirmek", "motosikletle gezdirmek", "gece yarısı parmak ucunda gezinti" gibi işkence yöntemleri yaygın olarak kullanılıyordu. Dışkı yemeye ve sidik içmeye zorlanıyorduk, onlar buna kızarmış hamur çubukları yemek ve şarap içmek diyorlardı. Gerçekten insan değillerdi.

Luo, Büyük İleri Atılım zamanında tutuklanmamıştı. Mart 2001'de Çin'in artık uluslararası toplumun saygıdeğer bir üyesi olduğu ve ekonomik güç merkezi haline geldiği sıralarda tutuklandı. Çalışma Yoluyla Yeniden Eğitim sistemi 1979'dan sonra Deng Xiaoping döneminde daha da yaygınlaştırıldı. Çin'in son kırk yıldaki efsanevi ekonomik büyümesinin mimarı olan Deng Xiaoping bu uygulamayı "ekonomik reform" programının yararlı bir tamamlayıcısı olarak görüyordu. 2012 yılına gelindiğinde 160.000 kişinin gözetim altında tutulduğu yaklaşık 350 "yeniden eğitim" kampı vardı. Bir insan herhangi bir yasal süreç olmadan bu kamplardan birine dört yıllığına gönderilebilirdi. Yeniden eğitim kampları, Çin kırsalındaki gözaltı merkezleri, yasal olmayan "kara hapishanelerle" birlikte şekillenen gulag benzeri yaygın bir sistemin parçasıdır. Sistem son yıllarda giderek genişleyen bir "toplum ıslah sistemiyle" de güçlendirildi. 2014'te bu sistem 709.000 kişiyi "ıslah ediyordu."

"Mücadele" uygulamaları halen devam ediyor. Ekim 2013'te Parti Genel Sekreteri Xi Jinping 1963'teki Mao Zedong'un "Dört Temizlik" adı verilen siyasi kampanyasının uygulandığı Zhejiang eyaletindeki bir ilçeye gönderme yaparak "Fengqiao tecrübesini" övdü ve Komünist Parti kadrolarına bunu örnek almaları talimatı verdi. Fengqiao'da fiilen hiç kimse tutuklanmadan, insanların komşularını izlemeleri, rapor etmeleri ve "yeniden eğitilmelerine" yardımcı olmaları "teşvik" edilmişti. Bu uygulama yüzbinlerce ve hatta belki de milyonlarca masum Çinlinin öldürüldüğü (tam sayı bilinmiyor ve gizleniyor) Çin Kültür Devrimi'ne giriş niteliğindeydi.

Çin Leviathan'ı da Nazi Almanyası'ndaki Leviathan gibi ihti-

lafları çözme ve gerekenleri yapma kapasitesine sahiptir. Fakat bu kapasitesini özgürlüğü güçlendirmek için değil, açık baskı ve hâkimiyet için kullanmaktadır. Doğru, savaşı sona erdirmiştir ama bunu onun yerine başka bir kâbus koyarak yapmıştır.

İki yüzlü Leviathan

Hobbes'un tezindeki ilk çatlak Leviathan'ın tek bir yüzü olduğu görüşüydü. Ama aslında devletler iki yüzlüdür. Bir yüzü Hobbes'un tahayyül ettiğine benzer: Savaşı engeller, yurttaşlarını korur, ihtilafları hakkaniyetle çözer, kamu hizmetleri, kolaylıklar ve iktisadi fırsatlar sağlar ve iktisadi refahın temellerini atar. Diğer yüzü ise despotik ve korkutucudur. Yurttaşlarını susturur, onların isteklerine kulak asmaz, onları boyunduruk altına alır, hapseder, sakatlar ve öldürür. Hatta emeklerinin meyvelerini çalar veya başkalarının çalmasına destek olur.

Nazi Almanyası'nda veya Komünist Parti yönetimindeki Çin'de olduğu gibi bazı toplumlar Leviathan'ın korkutucu yüzünü görürler. Devletin ve devlet gücünü elinde tutanların hâkimiyeti altında kalırlar. Bizim tanımımıza göre bu şekildeki toplumlar "Despotik Leviathan" ile yaşamak zorundadırlar. Despotik Leviathan'ın belirleyici niteliği yurttaşlarını baskı altında tutması veya öldürmesi değildir. Topluma ve sıradan insanlara devlet gücü ve kapasitesinin nasıl kullanılması gerektiğine dair söz hakkı vermemesidir. Çin devletinin despotik olmasının sebebi yurttaşlarını yeniden eğitim kamplarına göndermesi değildir. Onları bu kamplara gönderir çünkü bunu yapabilecek gücü vardır. Yapabilecek gücü vardır çünkü despotiktir, toplum tarafından sınırlandırılmamaktadır ve topluma hesap vermek zorunda değildir.

Böylece Önsöz'de bahsettiğimiz Gılgamış problemine dönmüş durumdayız. Despotik Leviathan güçlü bir devlet yaratır. Ancak sonradan bu gücü, bazen açıkça baskı da uygulayarak, toplumu hâkimiyeti altına almak için kullanır. Madem öyle, alternatif nedir? Bu soruya yanıt vermeden önce Hobbes'un bahsettiği diğer soruna dönmemiz gerekiyor: Devletsizliğin şiddet anlamına geleceği varsayımına.

Normlar kafesi

İnsanlık tarihi savaşlarla dolu olsa bile şiddeti denetim altına alabilmiş ("Leviathansız" yönetimde) çok sayıda devletsiz top-

luluk da vardır. Kongo Yağmur Ormanı'ndaki Mbuti pigmelerinden Batı Afrika'daki modern Gana'da ve Fildişi Sahili'nde yaşayan Akan halkı gibi bir dizi geniş tarım topluluğuna kadar birçok örnek bulunur. Gana'da Britanya idare amiri Brodie Cruikshank 1850'lerde şunları yazmıştı:

> Patikalar ve anayolların emniyeti, ticari ürünlerin taşınmaları ve hiçbir müdahaleye maruz kalmamaları açısından Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerindeki işlek yollar ile aynı seviyededir.

Hobbes'un öngördüğü gibi, savaşın olmaması ticaretin serpilmesine yol açmıştı. Cruikshank, "Gayretli tüccarların ülkede ayak basmadığı köşe bucak kalmamıştı. Manchester pamuğu ve Çin ipeklerinden fistolar her köye ulaşmış, köylülerin dikkatini çekmek ve açgözlülüklerini kışkırtmak için evlerin duvarlarına veya pazaryerlerindeki ağaçların dallarına asılmıştı" gözleminde bulunuyordu.

İhtilaflarını çözme kapasitesi olmayan ve üyelerine adalet sunamayan bir toplumda böylesine canlı bir ticari hayatın ortaya çıkabilmesi mümkün değildir. Fransız tüccar Joseph Marie Bonnat'ın 19. yüzyılın sonunda gözlemlediği gibi:

> Küçük köylerde günün ilk saatleri adaletin yerine getirilmesine ayrılmıştı.

Peki, Akan halkı adaleti nasıl yerine getiriyordu? Kuşaklar boyunca geliştirdikleri gelenek ve görenekler, törenler, kabul edilebilir ve beklenen davranış kalıpları gibi (toplumsal) normları kullanıyorlardı.

Bonnat insanların istişare için nasıl toplandıklarını anlatmıştı. "Köyde çalışmayanların eşlik ettiği ihtiyarlar en gölgeli ağacın altına oturuyor, köleler de efendilerinin oturacağı sandalyeleri taşıyordu. İçlerinde her zaman köy sakinlerinin genişçe bir bölümünün de bulunduğu topluluk, tartışmayı dinliyor ve taraflardan birine destek veriyordu. Çoğu durumda sorun dostane yollarla çözülüyor, suçlu kişi cezayı ödüyordu. Ceza genellikle orada bulunanlara sunulan palmiye şarabından ibaretti. Eğer durum daha ciddiyse ceza bir koyun veya belirli oranda altın tozu olarak değişebiliyordu."

Topluluk tarafları dinliyor ve normların ışığında kimin suçlu olduğuna karar veriyordu. Aynı normlar suçlunun geri adım atma-

sını, borcunu kapatmasını veya bir şekilde zararı tazmin etmesini de güvence altına alıyordu. Hobbes mutlak güce sahip Leviathan'ı adaletin asıl kaynağı olarak görmüşse de çoğu toplum Akan'dan farklı değildi. İnsanların gözünde neyin doğru ve yanlış olduğunu, ne tür davranışların istenmediğini ve teşvik edilmediğini; şahısların ve ailelerinin ne zaman toplum dışına itileceklerini veya diğerlerinin desteğinden mahrum bırakılacaklarını normlar belirliyordu. Normlar ayrıca insanlar arasında bağ oluşturmakta da işe yarıyordu. Bir diğer önemli işlevi ise hem diğer topluluklara karşı hem de kendi toplulukları içinde ciddi suç işleyenlere güç kullanabilmek için gerekli eylemleri koordine etmekti.

Normların Despotik Leviathan himayesinde de önemli rolü vardır (eğer bütün Alman nüfusu meşru olmadığını düşünüp işbirliğini sona erdirseler veya ona karşı örgütlenselerdi Nazi Almanyası hiç ayakta kalabilir miydi?). Ancak asıl hayati işlevi Leviathan'ın yokluğunda ortaya çıkar çünkü bu tip bir ortamda toplumun savaştan kaçınmasını sağlayacak tek şey normlardır.

Buna karşın özgürlükle ilgili sorun çok boyutludur. Zaman içinde evrilerek eylemleri koordine etmeyi, ihtilafları çözmeyi ve genel kabul gören bir adalet anlayışı geliştirmeyi de sağlamaya başlayan bu normlar, aynı zamanda bir kafes de yaratır ve insanlar üzerinde farklı ama bir o kadar da zayıflatan bir hâkimiyet uygular. Bu durum her toplum için geçerlidir fakat merkezi otoritesi olmayan ve büyük ölçüde normlara dayanan toplumlarda kafes daha da daralır ve boğucu hale gelir.

Normlar kafesinin nasıl ortaya çıktığını ve özgürlüğü nasıl kısıtladığını anlamak için tekrar Akan ülkesine dönüp, bir başka Britanyalı yetkili olan Yüzbaşı Robert Rattray'in değerlendirmesine başvurabiliriz. Rattray 1924'te Akan gruplarının en büyüklerinden olan Asanti'nin Antropoloji Bölümü başkanı olmuştu. Asanti halkı Britanya sömürgesi olan, eski adıyla Altın Sahili şimdiki adıyla Gana'da yaşıyordu. Rattray'in görevi Asanti toplumunu, siyasetini ve dinini inceleyen bir çalışma yapmaktı.

Bir Asanti atasözünü şöyle çevirmişti:

> Sürüden ayrılan tavuk şahine yem olur.

Rattray'e göre bu atasözü Asanti toplumsal örgütlenmesinin hayati bir yönünü ortaya koyuyordu: Yoğun bir güvensizlik ve potansiyel şiddetle yoğrulmuş olmak. Asantiler sömürge öncesi Afrika'daki en güçlü devletlerden birini yaratmışlardı. Ancak bu

devlet, merkezi siyasi otorite oluşmadan önceki temel toplumsal yapılar üzerine bina edilmişti. Etkin devlet kurumları olmadan bir "şahinden" nasıl kaçınabilirsiniz ki? Normlar, şiddet karşısındaki zayıflığı ve şiddet uygulayanlara bağımlılığı azaltarak şahinlere karşı koruma sağlamak için gelişim göstermişti. Fakat normlar aynı zamanda kendi kafeslerini de dayattı: Özgürlüğünüzden vazgeçmek ve diğer tavuklarla birlikte hareket etmek zorundaydınız.

Devletsiz topluluklarda bile bazı insanlar diğerlerinden daha fazla nüfuza, servete, yetkiye ve daha iyi bağlantılara sahiptiler. Afrika'da bu insanlar genellikle şefler veya akraba gruplarının en yaşlıları olurdu. Şahinlerden kaçınmak istiyorsanız, onların himayesine muhtaçtınız. Kendinizi savunmak için çoğunluğa ihtiyacınız vardı. Bu nedenle kendinizi bir akraba grubuna veya soya bağlar, bunun karşılığında da üzerinizde kurdukları hâkimiyeti kabul ederdiniz. Bu da statükonun Akan normlarıyla kutsallaştırılması demekti. Rattray'ın dediği gibi "gönüllü esareti" kabul ediyordunuz:

> Gönüllü esaret, gerçek anlamıyla her Ashanti'nin devraldığı bir mirastı. Toplumsal sistemin özünü oluşturuyordu. Batı Afrika'da, efendisiz erkek ve kadınların "özgürlüklerinin" gönülsüz esaret diyebileceğimiz, çok daha vahim bir duruma dönüşmesi tehlikesi vardı.

Rattray'ın "gönülsüz esaret diyebileceğimiz çok daha vahim durum"la kastettiği kölelikti. Eğer gönüllü esaretin zincirlerinden kendinizi kurtarmayı denediyseniz, büyük ihtimalle şahinlere yem olacaktınız. Ashanti'de şahinler köle tüccarlarıydı.

Aslında Afrika'daki çoğu savaşın kökeninde farklı grupların diğerlerini ele geçirerek köle olarak satmaya çalışması vardı. Bu ticaret için yakalananların yaşadıklarını tasvir eden çok güçlü anlatılar vardır. Bunlardan sadece biri olan Goi'nin hikâyesi İngiliz misyoneri Dugald Campbell tarafından tercüme edilmişti. 19. yüzyılın sonlarına doğru Goi, bugünkü Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin güneyinde, Luba halkından Şef Chikwiva'nın topraklarında yaşıyordu. Babası o küçükken ölmüş ve annesi, kız kardeşi ve erkek kardeşiyle beraber büyümüştü. Bir gün,

> Savaşçı bir güruh ortaya çıktı, savaş naraları atarak yaklaştılar. Köye saldırıp birkaç kadını öldürdüler. Genç kızları yakaladılar. Ardından genç erkekleri kovalayıp ele geçirdiler ve hepimizi bağladı-

lar. Başkente götürüldük ve köle tüccarlarına satıldık. Köle tüccarları ayaklarımıza tahta prangalar taktılar.

Goi oradan sahile götürüldü: "Evimden ve bir daha hiç göremeyeceğim annemden alınarak uzaklara sürüklendim. 'Kızıl yol' boyunca yürütülerek denize ulaştık." Yol "kızıl"dı çünkü her taraf kan içindeydi. O sırada Goi çok zayıflamıştı. Açlıktan ve sürekli yediği dayaklardan bitkin düşmüş, neredeyse konuşamaz hale gelmişti:

> Bir deri bir kemik kalmış, hayalete dönüşmüş ve yürüyemez durumdayken köylerde dolaştırıldım ve satışa sunuldum. Kimse benim için bir keçi veya tavuk vermek istemiyordu... Nihayet "Monare" adındaki misyonerlerden biri benim için değeri beş pençe olan renkli bir mendil ödemeye razı olunca özgürlüğüme kavuştum. En azından bana söylenen buydu. Fakat buna inanmamıştım çünkü özgürlüğün ne olduğunu bilmiyordum. Artık beyaz adamın kölesi olduğumu düşünmüştüm. Tekrar yakalanıp satılacağım için özgür olmak istemiyordum.

Bir taraftan köle tüccarlarından kaynaklanan tehdit diğer taraftan da normlar kafesi birleşince ortaya geniş bir hürriyetsizlik yelpazesi çıkıyordu. Yelpazenin bir ucundaki aşırılık Goi'nin yaşadığı kölelikti. Diğer ucundaysa şahinlerden kaçınmak için uymak zorunda olduğunuz mecburiyet ve görevler vardı. Bu da sizi himaye eden bir akraba grubuna veya topluluğa teslimiyet demekti. Fakat bu durum sizi hâkimiyetten kurtarmıyordu. Eğer kadınsanız başlık parası karşılığında evlilik için pazarlık konusu olabiliyordunuz. Genel olarak şefler, ihtiyarlar ve erkeklerin hüküm sürdüğü pederşahi toplumlarda çoğu kadının yaşadığı ağır baskı ve taciz de işin cabasıydı.

Bu hürriyetsizlik yelpazesinde çok farklı ilişkiler söz konusuydu. Bunlardan biri yine Campbell'in yazdığı ve hâkimiyetin ulaştığı boyutları gösteren Bwanikwa'nın hikâyesidir. Bwanikwa da bir Luba'ydı ve babasının bir düzine eşi vardı. İlk eşi, Katumba adında önemli bir mahalli şefin kızıydı. Bwanikwa şunları anımsıyordu:

> İlk eş daha yeni ölmüştü. Luba geleneklerine göre [babamın] ölüm ceremesini ödemesi gerekiyordu. Eşinin ölümünün bedeli olarak üç köle satın alması istendi... Babam sadece iki köle alabilmişti.

> Dört kızından birini, alınamayan kölenin yerine onlara vermesi gerekiyordu ve ben seçilmiştim... Beni efendime verdikten sonra ayrılmak üzereyken "Küçük kızıma karşı nazik ol, onu kimseye satma, gelip onu kurtaracağım" demişti. Babam beni kurtaramayınca köle olarak kaldım.

Bwanikwa'nın statüsü teminat veya rehin olarak verilme durumuydu ve bu Afrika'da yaygın bir hükmetme ilişkisiydi. Birini rehin vermek, özel bir nedenle bir kişiyi bir başkasına vermek anlamına geliyordu. Bu çoğunlukla bir tür ödünç paranın, borcun veya yükümlülüğün yerine ödenen bedeldi. Bwanikwa'nın durumunda babasının fazladan bir köle satın alamamasından kaynaklanıyordu. Baba köleyi bulabilseydi Bwanikwa'yı geri alabilecekti. Ancak rehin verilen kişinin durumu bir köleninkinden farklıydı. Satış gerçekleşmiş sayılmıyordu ve beklenti bu durumun geçici olduğu yönündeydi. Fakat Bwanikwa'nın fark ettiği gibi, durum köleliğe dönüşebiliyordu. 1805 ve 1806'da Sierra Leone'yi ziyaret eden F. B. Spilsbury bunu şöyle açıklıyordu:

> Bir kral veya herhangi bir insan, bir fabrikaya veya bir köle gemisine giderse ve o sırada bedelini ödeyemeyeceği ürünler tedarik ederse eşini, kız kardeşini veya çocuğunu rehin bırakıyordu. Rehin bırakılan kişinin boynuna bir işaret takılıyordu. Bedel ödenene kadar bu kişi kölelerin arasında kalıyordu.

İlişkili bir başka durum da "vesayet"ti. Aile çocuğunun vesayetini, daha güçlü bir ailenin evinde büyümesi için devrediyordu. Bu durumun bazen kalıcı bir ayrılıkla sonuçlanacağını ve hatta çocuklarının vasilerinin boyunduruğu altında kalacağını bilseler de bu onları güvende tutmanın bir yoluydu.

Bu hikâyeler bize insanların sürekli olarak rehin veya teminat aracı olarak kullanıldıklarını gösterir. Sıklıkla kendilerini hâkimiyet ilişkilerinde buluyorlardı. Şefinize, ihtiyarlara, koruyucularınıza ve eğer kadınsanız kocanıza itaat etmeliydiniz. Toplumunuzun geleneklerine sıkı sıkıya uymanız gerekiyordu. Pettit'in tahakküm tanımını anımsayalım: "Başkasının varlığının gölgesi altında yaşamak... diğerinin ruh halini anlamak için tetikte yaşamak zorunda olmak... Kendilerini sevdirmek için yaltaklık etmek, yağ çekmek veya dalkavukluk yapmak zorunda kalmak." Yukarıda bahsedilenler bu tanımla bire bir aynıdır.

Bu türden itaate dayalı toplumsal statüler nasıl ortaya çıkar?

Bunlar nasıl gerekçelendirilir? Yanıt yine normlardır. Bu ilişkiler toplum tarafından kabul edilen gelenekler olarak gelişip neyin uygun ve doğru olduğuna dair inançlarla desteklenir. İnsanlar rehin olarak verilebilir veya vesayetleri devredilerek özgürlüklerinden mahrum bırakılabilirlerdi. Eşler kocalarına itaat etmekle yükümlüydü. İnsanlar belirlenmiş toplumsal rollerine sıkı sıkıya bağlı kalmak zorundaydı. Niçin? Çünkü diğerleri onlardan böyle davranmalarını bekliyordu. Fakat daha derine inildiğinde bu normların bütünüyle sebepsiz olmadığı anlaşılıyor. Normlar hiç kimse tarafından belirlenmedikleri ve zamanla pratikler ve kolektif inançlar üzerinden evrildikleri halde, toplumun bütünü veya en azından bazı kesimleri için yararlı bir rol üstlendiklerinde daha yaygın olarak kabul görme ihtimalleri artar. Akan halkı özgürlüklerini sınırlayan normlara ve eşitsiz güç ilişkilerine rıza gösteriyordu çünkü bunlar insanların savaştan kaynaklanan sıkıntılarını hafifletiyordu. Bir ailenin vesayetine verildiğinizde veya rehin bırakıldığınızda insanların size zarar verme veya sizi yakalayıp köleleştirme ihtimalleri azalıyordu. Rattray'in kayda geçirdiği başka bir Asanti atasözü durumu çok daha açıkça özetliyordu: "Eğer efendin yoksa canavarın biri seni yakalar."

Özgür olmak, şahinler arasında bir tavuk, avcı için av olmak anlamına geliyordu. En iyisi gönüllü esareti kabul ederek özgürlüğünüzden feragat etmekti.

* * *

Normlar kafesi sadece savaşı engellemek için değildir. Gelenek ve görenekler derinlere kök saldıkça insan hayatının pek çok yönünü düzenlemeye başlarlar. Bir süre sonra toplumda daha fazla söz hakkı olanları kayırmaya başlamaları kaçınılmazdır. Normlar yüzyıllar içerisinde evrilmiş olsalar da bunları yorumlayan ve uygulayanlar daha güçlü bireylerdir. Neden kantarın topunu kendi lehlerinde hareket ettirmesinler ve toplumdaki veya hanedeki güçlerini biraz daha artırmasınlar ki?

Az sayıda anaerkil toplumun dışında Afrika'daki çoğu devletsiz topluluğun normları, erkeğin üstte kadının aşağıda olduğu bir hiyerarşi yaratmıştır. Bu durum, Ortadoğu ve Asya'nın bazı bölgelerinde bulunan, Örneğin daha önce bahsettiğimiz Peştunlar gibi, toplulukların yaşayan geleneklerinde çok daha belirgindir. Peştunların hayatı, Peştunwali diye bilinen atadan kalma gele-

nekleriyle sıkı sıkıya düzenlenmektedir. Peştunwali hukuk ve yönetim sistemi, cömertlik ve misafirperverliğe büyük önem atfeder. Fakat aynı zamanda boğucu bir normlar kafesi de yaratır. Bir dizi eyleme karşı ortaya konulan intikam yaptırımı da bunlardan biridir. Yaygın Peştunwali derlemelerinden birisi şöyle başlar:

> Bir Peştun... göze göz, dişe diş, kana kan ilkelerine inanır ve bunlara göre hareket eder. Saldırıya, bedeline veya neticesine bakmadan saldırıyla karşılık verir. Namusunu korumak için gereken eylem neyse onu hayata geçirir.

Bu ihtimali engellemeye yönelik cömertlik ve misafirperverlik eylemleri mevcut olsa da savaş her zaman çok yakındır. Bunun herkesin özgürlüğü için öngörülebilir sonuçları vardır. Fakat kadınların omuzlarındaki ağırlık çok daha fazladır. Peştun normları kadınları babalarına, kardeşlerine ve eşlerine bağımlı kılmakla kalmaz, neredeyse tüm eylemlerini sınırlandırır. Yetişkin kadınlar çalışmaz, çoğunlukla evde kalırlar. Eğer dışarı çıkarlarsa, burkayla tepeden tırnağa örtünürler ve bir erkek akraba onlara eşlik eder. Evlilik dışı ilişkilere uygulanan cezalar serttir. Kadınlara boyun eğdirmek, normlar kafesinin yarattığı hürriyetsizliğin bir başka boyutudur.

Hobbes'un ötesinde

Tüm bunlara baktığımızda Hobbes'un tasvir ettiğinden oldukça farklı bir resimle karşılaşıyoruz. Leviathan'ın olmadığı topluluklarda sorun sadece "herkesin herkese karşı" denetlenemeyen şiddetinden ibaret değildir. Bunun kadar ciddi bir başka sorun da normlar kafesidir. Bu normlar, çok katı kurallarla farklı ama oldukça sert hâkimiyet biçimlerine yol açan eşitsiz toplumsal ilişkiler yaratır.

Belki de merkezileşmiş, güçlü bir devlet özgürlüğü elde etmemize yardımcı olabilir? Fakat bu devletlerin de despotça hareket etme, yurttaşlarına baskı yapma ve özgürlüğü güçlendirmektense ortadan kaldırma ihtimallerinin yüksek olduğunu biliyoruz.

Öyleyse tahakküm biçimlerinden birini seçmek zorunda mıyız? Savaş durumu veya normlar kafesiyle, despotik bir devletin boyunduruğu altında kalmak arasında sıkışmış halde miyiz? Özgürlüğün kendiliğinden ortaya çıkmayacağı ve insanlık tarihinde özgürlüğe ulaşmak hiç de kolay olmadığı halde, insan ilişki-

lerinde özgürlüğe açılan bir alan vardır. Devletlerle kurumlarının oluşması ciddi biçimde bununla bağlantılıdır. Fakat bu devlet, Hobbes'un tahayyül ettiği gibi mutlak ve sınırsız güce sahip bir deniz canavarı değil, prangalanmış bir devlet olmalıdır. Yasaları uygulama, şiddeti denetim altına alma, ihtilafları çözme ve kamu hizmetlerini sağlama kapasitesi olan ama aynı zamanda kendine güvenen ve iyi örgütlenmiş bir toplum tarafından ehlileştirilmiş ve denetim altına alınmış bir devlete ihtiyacımız vardır.

Teksaslıları prangalamak

1862 tarihli Pasifik Demiryolu Yasası'nın ABD'nin doğu ve batısını birleştirecek olan demiryolu inşaatına onay vermesi, Wyoming eyaletinin doğmasına yol açmıştı. *Union Pacific* demiryolu Missouri Nehri'nin batısından başlayarak, Sacramento California'nın doğusundan gelen Orta Pasifik'e bağlanacaktı. Demiryolu, 1867'de daha sonra Wyoming eyaleti olacak ama o sırada sadece Dakota bölgesinin ilçesi olan topraklara ulaştı. Temmuz 1867'de yerleşimciler çoktan buraya akmaya başlamışlardı ve *Union Pacific*'in başmühendisi General Grenville M. Dodge, daha sonra eyalet başkenti olacak Cheyenne yakınlarındaki bir kasabayı incelemeye girişmişti. Burası altı kilometrekarelik çok iyi düzenlenmiş bloklar, geçitler ve caddelerden oluşacaktı. Demiryolunu inşa etmesi için hükümetten devasa büyüklükte bir toprağı teşvik olarak alan *Union Pacific*, Dodge'un incelemesinden üç gün sonra buradaki arazileri satmaya başladı. İlk toprak parçası 150 dolara satıldı. 7 Ağustos'a gelindiğinde ve Cheyenne henüz bir çadır kentken buradaki dükkânların birinde toplanan halk aralarından kent sözleşmesi hazırlayacak bir komite seçti. 19 Eylül'de kasabanın ilk gazetesi olan ve üç haftada bir çıkacak *Cheyenne Leader* yayımlanmaya başlandı. Aralık ayına gelindiğinde gazete okurlarına, gece dışarıya çıktıklarında "sıklıkla yaşanan boğarak öldürülme olaylarına karşı" kendilerini korumak için silah taşımalarını öneriyordu. Ertesi yıl 13 Ekim'de gazetenin başyazarı şunları vurguluyordu:

> Neredeyse insan sayısı kadar tabanca mevcut. Bir başka insanın hayatını almak artık çok önemli bir mesele olarak görülmüyor.

Cheyenne halkı bu noktada, Amerikan sınırına özgü bu sorunu çözmek için yasal yetkisi olmayanların adaletine sığındı. Ocak

1868'de hırsızlık nedeniyle tutuklanan üç adam kefaletle serbest bırakılmıştı. Ertesi gün üç adam birbirlerine bağlanmış halde bulunduklarında üzerlerine bırakılan notta şunlar yazıyordu: "900 dolar çaldılar... 500 doları geri alındı... Bir sonraki olay darağacında biter. İnfaz Komitesi'ni unutma." Ertesi gün infazcılar üç "eşkıyayı" yakalayıp astılar.

Hayvancılık yapılan kırsal bölgede durum daha da kötüydü. Evanston'dan Edward W. Smith, 1879'da ABD Hazine Arazileri Komisyonu'nda yaptığı konuşmada "yerleşim yerinden uzaklarda tek yasa, av tüfeğidir" diyecekti. Büyükbaş hayvancılık yaygınlaştıkça çiftlik sahipleriyle arazilerde hak iddia edenler arasındaki ihtilaflar arttı. Sığır güdenlerin tepkisi, Johnson İlçesi Otlak Savaşı'na yol açtı. 5 Nisan 1892 Salı günü Cheyenne'nin kuzeyinde görünen altı vagonluk özel tren, 25 Teksaslı silahşoru ve bölgeden onlara katılan 24 kişiyi taşıyordu. Silahşorların elinde "yetmiş kişilik bir ölüm listesi" vardı.

Cheyenne'de 1890'lardaki cinayet ortalamasını bilmesek de California'nın Benton maden kasabasına ait veriler, bu oranın her 100.000 kişide 24 bin gibi inanılmaz bir yüksekliğe ulaştığını gösteriyor! California'da Altına Hücum döneminde bu cinayet oranı muhtemelen her 100.000'de 83 kişiye; Wyatt Earp'ın zamanındaki Dodge City'deyse her 100.000'de 100 kişiye denk düşüyordu.

Yukarıda anlatılanlar Lagos'ta Soyinka'nın beline taktığı ve ateşlemeye hazır Glock tabancasıyla kendisini korumaya çalıştığı durum kadar kötü görünüyor. Fakat Wyoming'deki durum oldukça farklı bir seyir izledi (14. Bölümde ele alacağımız gibi, aslında Lagos'ta da durum Kaplan'ın öngördüğünden farklı gelişecekti). Anarşi, korku ve şiddet denetim altına alındı. Teksaslılar kısa süre sonra TA Çiftliği'nde, durumdan haberdar edilen ve Buffalo kasabasından gelen kanun adamları tarafından çevrildiler. Üç günlük kuşatmanın ardından Başkan William Henry Harrison'un talimatıyla gelen süvariler, tüm Teksaslıları ve işbirlikçilerini etkisiz hale getirdi. Bugün Wyoming korku, şiddet ve hâkimiyetten büyük ölçüde kurtulmuştur. ABD'deki en düşük cinayet oranlarından birine sahiptir: Her 100.000 kişide 1,9.

Wyoming'in normlar kafesini kırmaya çalışanlara destek verme konusunda da oldukça başarılı bir sicili vardır. Kadınların baskı altında tutulmaları örneğine bakalım. En kötü zamanlarda bile Wyoming'li kadınlar, Afganistan ve Pakistan'daki Peştun bölgelerinde veya Afrika'nın birçok yerindeki gibi kısıtlamalarla karşılaşmadılar. Fakat 19. yüzyılın ilk yarısında, dünyanın ne-

redeyse tamamında olduğu gibi, çok sınırlı güçleri vardı ve kamusal meselelerde söz hakları yoktu. Ayrıca kadınlar hem evlilikteki eşitsiz statüleri hem de toplumlarının normları ve gelenekleri nedeniyle davranışlarını ciddi ölçüde kısıtlamak zorundaydılar. Kadınlar oy hakkını kazandıklarında bu durum değişmeye başladı. Wyoming 1869'da dünyada kadınlara oy hakkını tanıyan ilk yönetimdi ve "Eşitlikçi Eyalet" diye anılıyordu. Bunun nedeni Wyoming'in gelenek ve göreneklerinin kadınları dünyadaki diğer yerlerden daha fazla gözetmesi değildi. Yasama organının onlara oy hakkı tanımasının nedenlerinden biri, yeni eyalete taşınmayı kadınlar açısından daha cazip hale getirmekti. Diğer bir neden ise anayasaya göre eyalet olarak kabul edilebilmeleri için gereken nüfus eşiğine ulaşmakta kadın seçmenlere duyulan ihtiyaçtı. Son olarak da Afrikalı Amerikalıların yurttaşlık ve oy haklarını kazandıkları bir dönemde, kadınları sürecin dışında bırakmak daha az kabul edilebilir görünmeye başlamıştı. Bir sonraki bölümde, bir devletin suç unsurlarını etkisizleştirme ve yasaları uygulama yeteneğine ulaştığında normlar kafesinin de zayıflamaya başladığını ve bunun arkasındaki nedenleri göreceğiz.

Prangalanmış Leviathan

Wyoming'de savaş durumunu denetim altına alan ve normlar kafesini kırmaya başlayan Leviathan, buraya kadar tartıştığımız canavarlardan farklı bir türdür. İlk günler hariç, bu Leviathan hep ortalardaydı. Teksaslı suç unsurlarını etkisizleştirme kapasitesi vardı. O zamanlardan bu yana kapasitesini büyük ölçüde genişletti: Şu anda sayısız ihtilafı hakkaniyetle çözebiliyor, karmaşık yasaları uygulayabiliyor ve yurttaşlarının talep ederek yararlandıkları kamu hizmetlerini sağlayabiliyor. Geniş ve etkin (bazen şişirilmiş ve verimsiz olsa da) bir bürokrasiye sahip ve elinde yurttaşları hakkında ciddi bilgiler var. Dünyadaki en güçlü orduya sahip fakat bu askeri gücünü ve bilgisini yurttaşlarını baskı altına almak ve istismar etmek için kullanmıyor (çoğunlukla). Yurttaşlarının talep ve ihtiyaçlarına yanıt veriyor ve gerektiğinde herkes için, özellikle de dezavantajlı yurttaşları için normlar kafesinin gevşetilmesine müdahil oluyor. İşte bu özgürlük yaratan bir devlettir.

Ayrıca yurttaşlarına hesap verebilen de bir devlet bu. Hesap vermesinin tek sebebi yurttaşlık haklarını üzerine basa basa yücelten ABD Anayasası'na ve Haklar Bildirisi'ne tabi olması değil.

Asıl önemli sebebi gerektiğinde şikâyette bulunan, gösteri yapan ve sınırlarını aştığında ayağa kalkan yurttaşlar tarafından prangalanmış olması. Bu devlette başkanlar ve kanun koyucular seçimle gelir ve eğer toplum, yaptıklarını beğenmezse onları görevlerinden uzaklaştırır. Bu devletin bürokratları değerlendirilir ve denetlenir. Bu devlet güçlüdür ama siyasete müdahil olmak isteyen ve gücünü artırmaya çalışan zinde bir toplumla birlikte yaşamak ve onu dinlemek zorundadır. Bu bizim Prangalanmış Leviathan dediğimiz devlettir. Aynı şekilde bu Leviathan da sıradan yurttaşlara zarar vermesinler diye Teksaslı silahşorları sınırlandırabilir. Ayrıca sıradan insanlar, normlar ve kurumlar, kısacası toplum tarafından sınırlandırılabilir.

Prangalanmış Leviathan'ın Janus-yüzlü olmadığı düşünülmesin. Bu devlet de iki yüzlü. Tıpkı Despotik Leviathan'da olduğu gibi, baskı ve hâkimiyet onun da DNA'sında var. Fakat prangalar onun korkutucu yüzünün şahlanmasını engeller. İşte kitabımızın ana konusu bu sınırların nasıl ortaya çıktığı ve neden sadece bazı toplumların bunları geliştirmekte başarılı olabildikleridir.

Tarihin sonu değil, çeşitlilik

İnsanlık tarihinde özgürlüğe çok nadir rastlanır. Pek çok topluluk yasaları uygulama, barış içerisinde ihtilafları çözme ve zayıfları güçlülerden koruma kapasitesi olan merkezi bir otorite geliştirmekte başarısız olmuştur. Tam tersi, çoğunlukla halka bir normlar kafesini dayatmışlar ancak bu da özgürlük açısından vahim sonuçlar doğurmuştur. Leviathan'ın ortaya çıktığı yerlerde, özgürlüklerin geliştiği nadiren görülmüştür. Bazı alanlarda yasaları uygulayıp barışı tesis etse de Leviathan çoğunlukla despotik olmuştur. Topluma duyarsız kalmış ve yurttaşlarının özgürlüğünü geliştirmek için çok az şey yapmıştır. Sadece sınırlandırılmış devletler özgürlüğü korumak için güçlerini kullanır. Prangalanmış Leviathan bir başka açıdan da kendine özgüdür: Geniş ölçekli ekonomik fırsatlar yaratmak ve iktisadi refahın devamlı olarak yükselmesini sağlamak. Fakat bu türden bir Prangalanmış Leviathan tarih sahnesine geç çıkmıştır ve yükselişi rekabete ve meydan okumalara açık olmuştur.

Şimdi başlangıçta sorduğumuz soruya verilecek yanıtın satır başlarını görüyoruz. Tarih özgürlüğün amansız artışı ile sonlanmayacak. Anarşi denetimsiz biçimde dünyada yaygınlaşmayacak. Dünyadaki tüm ülkeler, dijital veya eski türden diktatörlüklere ye-

nik düşmeyecekler. Bunların hepsi ihtimallerden ibaret. Esas kaide bu ihtimallerden sadece birinin gerçekleşmesinden ziyade, çeşitlilikle karşı karşıya kalacağımızdır. Buna rağmen az da olsa bir umut ışığı var çünkü insanlar, ihtilafları çözebilen, despotizmden uzak durabilen ve normlar kafesini zayıflatarak özgürlüğü yükseltebilen Prangalanmış Leviathan yaratma yeteneğine sahiptirler. İnsanlığın ilerleyişinin büyük bölümü böyle bir devlet kurma yeteneğine sahip olan toplumlarca gerçekleştirilmiştir. Fakat Prangalanmış Leviathan'ı inşa etmek, korumak ve denetlemek tehlikelerle ve istikrarsızlıkla doludur ve sürekli bir çaba gerektirir.

Kitabın geri kalanının kısa özeti

Bu bölümde Namevcut Leviathan, Despotik Leviathan ve Prangalanmış Leviathan arasındaki üçlü ayrımı ortaya koyduk. Sonraki bölümde kuramımızın özünü oluşturan devlet-toplum ilişkilerinin zaman içindeki evrimi hakkında görüşümüzü ortaya koyacağız. Güçlü devletlerin ortaya çıkışlarına neden direnç gösterildiğini (çünkü insanlar despotizmden korkarlar) ve toplumların, Asanti'de gördüğümüz gibi, savaş durumu ihtimalini yumuşatmak ve devlet gücünü dengelemek ve denetlemek için normlarını nasıl devreye soktuklarını açıklayacağız. Toplumun siyasete müdahil olmasının devletle yarattığı güç dengesinin dar koridorunda Prangalanmış Leviathan'ın nasıl ortaya çıktığını Yunan kent devleti Atina'nın erken tarihinden ve ABD Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yola çıkarak göstereceğiz. Ayrıca hangi tarihsel yapılanmaların Namevcut Leviathan'ı, Despotik Leviathan'ı ve Prangalanmış Leviathan'ı ortaya çıkardığına yoğunlaşarak kuramımızın bazı çıkarımlarını detaylandıracağız. Kuramımıza göre en güçlü ve en derin devlet kapasitesini geliştirenin despotik değil, Prangalanmış Leviathan olduğunu göstereceğiz.

Üçüncü Bölüm'de, Namevcut Leviathan toplumlarının istikrarsızlığa düşmelerinin ve "güç istenci"nin (bazı aktörlerin toplumu yeniden şekillendirme ve daha fazla iktisadi ve siyasi güç elde etme arzularının) hangi sebeplerle siyasal hiyerarşiye yol açtığını açıklayacağız. Devletsiz topluluklara doğru bu geçişlerin neden özgürlük için karmaşık olduğunu göstereceğiz. Bu girişimler bir yandan düzen getirir ve normlar kafesini gevşetirler (özellikle kendi yollarına çıkanları). Ancak diğer taraftan da sınırsız despotizme yol açarlar.

Dördüncü Bölüm'de Namevcut Leviathan ve Despotik Levi-

athan durumlarının yurttaşların iktisadi ve toplumsal yaşamları üzerindeki etkileri incelenecek. Hobbes'un bahsettiği anarşik savaş durumunda veya normlar kafesinin yarattığı baskılanmış toplumlarla karşılaştırıldığında Despotik Leviathan yönetiminde iktisadi refahın neden arttığını açıklayacağız. Buna rağmen Despotik Leviathan'ın yarattığı refahın hem sınırlı hem de eşitsizliklerle dolu olduğunu göreceğiz.

Beşinci Bölüm Namevcut ve Despotik Leviathan toplumlarında ekonominin işleyişini, koridordaki hayatla kıyaslayacak. Prangalanmış Leviathan'ın çok farklı türde iktisadi teşvikler ile fırsatlar yarattığını ve çok daha büyük ölçeklerde deneyimlerle toplumsal hareketliliğe olanak tanıdığını göreceğiz. Bu görüşlerimizi açabilmek için İtalyan komünlerine ve Amerika'daki kadim Zapotek uygarlığına bakacağız ve ayrıca Prangalanmış Leviathan'ın sadece Avrupa'ya özgü olmadığının altını çizeceğiz. Bu tespitimize rağmen Prangalanmış Leviathan'ın çoğu örneğini Avrupa'dan aldığımızı da teslim etmeliyiz. Peki bu neden böyle?

Altıncı Bölüm'de, daha geniş boyutlarda katılımcı toplumlar yaratmayı başaran bazı Avrupa toplumlarının aynı zamanda yetkin ama sınırlandırılmış devletlere sahip olmalarının nedenleri açıklanacak. Yanıtımız Ortaçağ'da Germen kabilelerinin, özellikle de Frankların yıkılan Batı Roma İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirdikleri sırada Avrupa'nın büyük bölümünü koridora sokan etmenler etrafında şekilleniyor. Bize göre Germen kabilelerinin tabandan katılımcı kurumları ve normlarının Roma İmparatorluğu'nun merkeziyetçi bürokratik ve yasal gelenekleriyle birleşmeleri sonucunda, devlet ile toplum arasında Prangalanmış Leviathan'ın ortaya çıkmasını mümkün kılan benzersiz bir güç dengesi oluştu. Bu birleşmenin önemini vurgulayan bir husus, Roma geleneğinin veya Germen kabilelerinin tabandan siyasetinin bulunmadığı (İzlanda ve Bizans gibi) yerlerde çok farklı devlet türlerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Böylece özgürlükle çok fazla iniş çıkışı olan ve bazı durumlarda koridordan dışa savrulan Prangalanmış Leviathan'ın izleğini ortaya çıkarabiliyoruz.

Yedinci Bölüm Avrupa deneyimi ile Çin tarihini karşılaştırıyor. Tarihi benzerliklere rağmen Çin'de güçlü bir devletin çok erkenden gelişmesi, toplumsal hareketliliği ve siyasi katılımı bütünüyle ortadan kaldırdı. Dengeleyici güçler oluşmadığı için Çin'in izlediği gelişim yolu Despotik Leviathan ile aynı oldu. Bu türden devlet-toplum ilişkilerinin iktisadi sonuçlarını Çin'in geçmişinde ve bugününde arayacağız ve yakın gelecekte Prangalanmış

Leviathan'ın ortaya çıkıp çıkmayacağını tartışacağız.

Sekizinci Bölüm Hindistan'da geçiyor. Çin'in tersine, Hindistan'da halk katılımı ve hesap verme zorunluluğu tarihi olarak uzun süredir var. Ama buna rağmen özgürlük Hindistan'da da kök salamadı. Bunun nedeninin Hindistan'da kast sistemiyle simgelenen güçlü normlar kafesi olduğunu savunuyoruz. Kast ilişkileri sadece özgürlüğü engellemekle kalmadı, toplumun iktidara etkin biçimde meydan okumasını ve devleti denetlemesini de imkânsız hale getirdi. Kast sistemi kendi içinde parçalanmış bir toplum ve kapasitesi olmayan bir devlet yarattı. Parçalanmış toplum hareketsiz ve güçsüz olduğundan devlet hesap verebilir olmaktan uzak kaldı.

Dokuzuncu Bölüm'de yeniden Avrupa deneyimine dönülüyor. Ama bu defa neden Avrupa'nın bazı bölümlerinin koridora girip orada kalabildiği halde, diğerlerinin bunu başaramadığını tartışacağız. Aslında biz de bu soruya yanıt ararken kitabın temel görüşlerinden birini geliştirdik. Yapısal faktörlerin koşullu doğasının devlet-toplum ilişkilerini nasıl etkilediğini gördük. Ekonomik koşullar, demografik şoklar ve savaşlar gibi çeşitli yapısal faktörlerin devletin ve ekonominin gelişimine etkilerinin, devlet ile toplum arasında ortaya çıkan dengeye bağlı olduğunu vurguladık. Bu nedenle yapısal faktörlerden çıkarılabilecek kesin sonuçlar yoktur. Bu görüşlerimizi örneklendirmek için, benzer koşullara ve uluslararası sorunlara sahip olan ve Prangalanmış Leviathan geliştiren İsviçre'yle Despotik Leviathan'ın hâkimiyetine savrulan Prusya'yı karşılaştıracağız. Bu örnekleri devletin ihtilaf çözümünde veya iktisadi faaliyeti örgütlemede fazla rol oynamadığı Karadağ ile karşılaştıracağız. Aynı fikirlere, 19. yüzyılın iktisadi küreselleşme sürecinde Kosta Rika ve Guatemala'nın oldukça farklı yönlere gitmelerinin nedenlerini açıklamak için başvuracağız. Bu fikirleri Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra neden farklı siyasi yolların ortaya çıktığını açıklamak için de kullanacağız.

Onuncu Bölüm Amerikan Leviathan'ının gelişimine dönüyor. Her ne kadar ABD Prangalanmış Leviathan yaratmayı başarsa da bunun şeytanla anlaşmanın sonucu olduğunun altını çizeceğiz: Federalistler, despotizm tehdidinden ürken toplumu ferahlatmak ve kölelerini ve varlıklarını kaybetmekten korkan Güney'deki köle sahiplerine güvence vermek için federal devletin zayıf olacağı bir anayasayı kabul ettiler. Bu taviz işe yaradı ve ABD halen koridorun içinde. Fakat bu durum aynı zamanda Amerikan Leviathan'ının dengesiz gelişimine de yol açtı. ABD uluslararası düz-

lemde adeta bir deniz canavarına dönüşürken, bazı önemli alanlarda ancak sınırlı bir kapasite geliştirebildi. Amerikan Leviathan'ının yurttaşlarını şiddetten korumaktaki yetersizliği veya isteksizliği bunun en bariz örneğidir. Bu dengesiz gelişim Amerikan Leviathan'ının ekonomik büyümenin daha eşitlikçi paylaşımına dayanan istikrarlı bir iktisadi politika oluşturamamasına da yol açmıştır. Eşitsiz devlet gelişiminin toplumun gücünün ve kapasitesinin çarpık biçimde evrilmesine ve paradoksal olarak devletin gücünün belli alanlarda (ulusal güvenlik gibi) denetimden ve hesap verebilirlikten uzak biçimde artmasına nasıl yol açtığına bakacağız.

On Birinci Bölüm'de gelişmekte olan birçok ülke devletlerinin despot gibi hareket edebileceğini ama gerçekte Despotik Leviathan'ın kapasitesinden yoksun olduklarını gösteriyoruz. Bu "kâğıttan" Leviathanların nasıl ortaya çıktıklarını ve kapasite geliştirmek için neden çok az girişimde bulunduklarını açıklıyoruz. Yanıtımız, bunun çoğunlukla toplumu harekete geçirmekten ve toplum üzerindeki denetimlerinin zayıflamasından korkmalarından kaynaklandığıdır. Bu "kâğıttan" Leviathanların kökenlerinden biri de sömürgeci güçlerin dolaylı yönetimleriydi. Bu yönetimler modern görünümlü idari yapılar oluştururken, mahalli seçkinleri güçlendirerek yönetim sürecine katmışlardı.

On İkinci Bölüm Ortadoğu'yu inceliyor. Devlet kurucuları toplumu şekillendirme kapasitelerini zayıflattığı için sıklıkla normlar kafesini gevşetseler de, despotik devletlerin kafesi kuvvetlendirmeyi veya yeniden düzenlemeyi faydalı gördükleri durumlar da vardır. Bu yönelimin Ortadoğu siyasetini nasıl belirlediğini, muhtemel despotlar için bunu cazip hale getiren tarihsel ve toplumsal koşulların neler olduğunu ve bu gelişim yolunun özgürlük, şiddet ve istikrarsızlık bakımından nasıl sonuçlar doğurduğunu açıklığa kavuşturacağız.

On Üçüncü Bölüm devlet ile toplum arasındaki rekabette, iki tarafın da ayakta kalmak için birbirlerinin altını oymaya ve tahrip etmeye çalıştıklarında ortaya çıkacak "sıfır toplamlı" durumda, Prangalanmış Leviathan'ın nasıl kontrolden çıkabileceğini tartışıyor. Kurumların ihtilafların tarafsız çözümü görevini yerine getirememeleri ve toplumun bazı kesimlerinin güvenini yitirmeleri durumunda bu sonucun daha muhtemel olduğunu vurguluyoruz. Bu dinamikleri örneklendirmek için Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nin, 1970'lerde Şili demokrasisinin ve İtalyan komünlerinin çöküşlerine bakıyoruz ve bu türden sıfır toplamlı re-

kabeti daha muhtemel kılan yapısal etmenleri tanımlıyoruz. En sonunda da bu güçleri modern zamanlarda ortaya çıkan popülist hareketlerle ilişkilendiriyoruz.

On Dördüncü Bölüm toplumların koridora nasıl girdiğini ve böyle bir yönelişi hızlandırmak için herhangi bir şey yapılıp yapılamayacağını tartışıyor. Bir dizi önemli yapısal etmenin altını çiziyoruz; koridoru daha da genişleten ve içine girmeyi kolaylaştıran unsurların neler olduğuna odaklanıyoruz. Bu türden geçişlerde büyük koalisyonların rolünü açıklığa kavuşturuyoruz ve bir dizi başarılı ve başarısız geçişi ele alıyoruz.

On Beşinci Bölüm'de koridordaki ulusların karşılaştıkları zorluklara dönüyoruz. Ana fikrimiz dünya değiştikçe devletlerin de genişlemek ve yeni sorumluluklar almak zorunda oldukları ama bunun da toplumun daha yetkin ve uyanık olmasını gerektirdiği; aksi halde kendini koridorun dışında bulacağıdır. Devlet daha büyük kapasite geliştirirken bir yandan da sınırlanabilmesi için yeni koalisyonlar oluşması hayati öneme sahiptir. Bu olasılığa bir örnek, İsveç'in Büyük Bunalım'ın yarattığı ekonomik ve toplumsal zorluklara verdiği tepki ve bunun sosyal demokrasinin oluşmasına yol açmasıdır. Eşitsizlikten işsizliğe, yavaş ekonomik büyümeden karmaşık güvenlik tehditlerine kadar yeni pek çok meydan okumalarla karşılaştığımız günümüzde de durum farklı değildir. Devletin yeni kapasiteler geliştirmesi ve yeni sorumluluklar üstlenmesine ihtiyacımız var ama bir yandan da onu sınırlandırılmış halde tutmak, toplumu hareketlendirmek ve özgürlüklerimizi korumak için yeni yollar bulmalıyız.

2

Kızıl Kraliçe

Theseus'un altı görevi

MÖ 1200 yıllarında, önceki bin yılda Yunan dünyasına hâkim olan Tunç Çağı medeniyetleri çöküyor ve Yunan Karanlık Çağı diye bilinen döneme giriliyordu. Tunç Çağı'nın Yunan toplumları merkezi saraylarda oturan krallar, şefler ve bürokratik idareler tarafından yönetiliyor, Linear B adı verilen bir yazı sistemi kullanıyor, vergi topluyor ve iktisadi faaliyetleri düzenliyorlardı. Karanlık Çağlarda tüm bu unsurlar ortadan kalktı. Bu döneme özgü kaos, Atina'nın mitolojik lideri Theseus efsanelerinin de konusudur. Theseus'un maceralarının en iyi anlatılarından biri, hayatının çoğunu Delphi Kehanet Tapınağı'nın rahibi olarak geçiren Plutarkhos tarafından kaleme alınmıştır.

Atina Kralı Aegeus'un gayrimeşru çocuğu olan Theseus, Mora Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki Troezen kentinde büyümüştü. Tahtta hak iddia etmek için karadan veya denizden Atina'ya seyahat etmesi gerekiyordu. Karayolunu seçmişti fakat Plutarkhos'a göre,

> Atina'ya karayoluyla seyahat etmek zordu çünkü hiçbir kısmı açık olmadığı gibi hırsız ve zalimlerden gelecek tehlikelerle doluydu.

Theseus yolculuk sırasında eşkıya çeteleriyle çatışmak zorunda kaldı. İlk önce Atina yoluna dadanmış ve elindeki tunç çubukla insanları soyan ve öldüren Periphetes'le karşılaştı. Plutarkhos, Theseus'un Periphetes'le nasıl güreşe tutuştuğunu ve onun çubuğunu alıp Periphetes'e karşı kullandığını anlatır. Theseus daha sonra da böyle belalı sonlardan kaçınmasını bildi. Bir defasında iki çam ağacı arasına bağlanmaktan ve de devasa, vahşi bir domuzun saldırısına uğramaktan kurtuldu. Bir başkasında bir uçurumdan denize atılmaktan kurtuldu. En sonunda da insanların bacaklarını keserek yatağına destek yapmasıyla meşhur Sedyeci Prokrustes'i

yenilgiye uğrattı. Theseus'un Atina'da krallığını elde etme arayışı sırasında başından geçenler, zamanın Yunanistan'ındaki kanunsuzluğu ve düzeni sağlayacak devlet kurumlarının olmayışını çarpıcı biçimde tasvir eder. Plutarkhos'un da vurguladığı gibi:

> Böylece Theseus... başkalarına zulmeden kötülere aynı zulmü göstererek, adaletsizliklerinin karşılığı olan adaleti bizzat vererek yoluna devam etti.

Aslında Theseus'un stratejisi "göze göz dişe diş" anlayışını yansıtıyordu. Atina, Mahatma Gandhi'nin deyişiyle, "göze göz anlayışının tüm dünyayı körleştirdiği" bir dönemi yaşıyordu.

Fakat Atina krallarının dönemi uzun sürmedi. Karanlık Çağların sonuna gelindiğinde kent hâlâ zengin aileleri temsil eden ve Arkhon denilen soylu yöneticiler tarafından idare ediliyordu. Seçkinlerin sonsuz iktidar kavgaları, Kylon'un MÖ 632'de yaptığı gibi, bazen darbeyle son buluyordu. Seçkinler bunun üzerine kentteki ihtilaflarla mücadele için daha düzenli yöntemler geliştirmeleri gerektiğini kavradılar. Fakat bu, yavaş, tehlikeli ve beklenmeyen iniş ve çıkışlarla dolu bir yol olacaktı.

İlk girişim Kylon'dan on yıl sonra MÖ 621'de, Drakon adında bir meclis üyesine ilk yazılı Atina yasalarını hazırlama görevinin verilmesiyle başladı. Yazma sürecinin uzun sürmesi büyük ölçüde Tunç Çağı'nın Linear B yazısının Karanlık Çağlarda ortadan kalkmış olmasıyla ilgiliydi. Yazının Finikelilerden devralınan farklı bir alfabe üzerinden bütünüyle yeniden icat edilmesi gerekti. Aristoteles'in *Atina Anayasaları* adlı eserinde bahsettiği Drakon Anayasası, içlerinden sadece birinin günümüze ulaşabildiği yasalar dizilerinden oluşuyordu. Bu yasalara uymamanın cezasının genellikle ölüm olduğunu biliyoruz (İngilizcede sert ve acımasız anlamına gelen "draconian" ifadesi buradan doğmuştur). Drakon yasalarından günümüze kadar gelen cinayetle ilgili bir bölümü aslında bu yasaların günümüzdeki "anayasa"lardan oldukça farklı olduğunu gösteriyor. Bunun nedeni de söz konusu yasaların yaygın kanunsuzluk, kan davaları ve şiddet içinde yaşamak zorundaki bir toplumun problemleri ile ilişkili olarak yazılmış olmalarıydı.

Bu bölümde yazılanlara bakalım:

> Eğer bir kişi tasarlamadan bir başkasını öldürürse sürgüne gönderilir.

Eğer öldürülenin babası, kardeşi, oğulları varsa ve uzlaşma istiyorlarsa uzlaşmaya gidilir. Bu olmazsa davacının istediği olur. Eğer bu yakınlar yoksa, kuzenlere gidilir. Onlar da uzlaşma istemiyorlarsa, davacının dediği olur.

Cinayeti işleyenin ve kuzenlerine kadar kan bağı olan herkesin hakkında agorada suçlu ilanı yapılmalıdır. Suçun infazına kuzenleri, kuzenlerinin çocukları, kayınbiraderler ve kayınbabalar ve boyunun tüm mensupları (*phratry*) da katılmalıdır.

Bu bölüm istenmeden sebep olunan cinayetle ilgili. Böyle bir fiili gerçekleştiren kişinin sürgüne gitmesi ve adaleti beklemesi gerekir. Öldürülen kişinin akrabaları oybirliğiyle uzlaşmaya karar verirlerse, konu orada kapanır. Eğer böyle bir karar vermezlerse geniş anlamda tüm aile bireylerinin de "failin infazına" katılmaları gerekir. Buradaki "phratry" ifadesi de geniş akraba grubuna (boy, oymak) atfen kullanılır. Daha sonra göreceğimiz gibi oymak etkisi giderek gerileyecektir.

Tüm bunlar Leviathan'ın olmadığı toplumlarda yaşananlara benzer görünüyor. Gerçekten de Drakon'un yasalarıyla, merkezi otoritenin olmadığı, Örneğin Arnavut *Kanun*'u gibi resmi olmayan yasal mevzuatlar arasında pek çok benzerlik vardır. 15. yüzyıldan Lekë Dukagjini'ye [Lek Dukakin] atfedilen Kanun, Arnavut dağlarında davranışları belirleyen normların toplamıydı (bunlar 20. yüzyıl başına kadar yazılı hale getirilmemişti). Merkezi bir devlete sahip bulunmayan Arnavutların kural ve normları, tıpkı Drakon'un cinayet yasası gibi, geniş aile ve aşiretler tarafından uygulanıyordu. Kanun, suç işlenmesi durumunda misilleme için kan davası yöntemine fazlasıyla yaslanıyordu. Cinayetle baş etme yöntemini düzenleyen birinci fıkra bunu açıkça ortaya koyar:

Pusu Arnavutluk dağlarında veya ovalarında gizlice konuşlanarak kan davalı olan birisini ya da herhangi başka bir kişiyi yatar vaziyette beklemeyi kapsar (Pusuya yatmak, pusuda beklemek, birisine tuzak hazırlamak).

Kanun'un başat ilkelerinden birisi de "Kan parmağı izler" ifadesiydi ve anlamı şuydu:

Arnavutluk dağlarının eski Kanun'una göre kan davası sadece katili bağlar; yani tetiği çekeni, tüfeği ateşleyeni veya silahı kullanan bir başka kişiyi.

Kanun, daha sonra kan davasını beşikteki bebek, kuzenler ve yakın yeğenler dahil katilin ailesindeki tüm erkekleri kapsayacak şekilde genişletir. Bu kişiler cinayeti izleyen 24 saat içinde kan davasının hedefi haline gelirler. Ardından da suçluluk hali daha da genişleyerek akrabalara yayılır. Kanun, kazayla adam öldürme durumunda ise "bu türden cinayetlerde katil olay açıklığa kavuşana kadar uzaklaşmalı ve saklanmalıdır" der. Tıpkı Drakon'un yasalarında olduğu gibi. Fakat buradaki fark, hiç kimsenin 20. yüzyıla kadar Arnavutluk'ta bu normları yazıya dökmeyi, açıklığa kavuşturmayı ve düzenlemeyi düşünmemiş olmasıdır.

Solon'un prangaları

Drakon'un yasalarını yazmasından yaklaşık otuz yıl sonra Atinalılar Prangalanmış Leviathan'ı inşa sürecine başladılar. Sıradan hale gelen ihtilafları ve seçkinler arasındaki güç mücadelelerini denetim altına alma sorunu halen devam ediyordu. Buna şimdi de toplumun gidişatı konusunda seçkinler ile sıradan yurttaşlar arasındaki mücadele eklenmişti. Aristoteles'e göre Drakon'un yaşadığı zamanda "üst sınıflarla yurttaşlar arasında giderek büyüyen bir uyumsuzluk" söz konusuydu. Plutarkhos'un ifadesiyle,

> Her farklı arazi parçası için farklı bir siyasi grup oluşturulmasının yol açtığı uzun süredir devam eden bir siyasi çekişme söz konusuydu. Tepelerde yaşayan insanlar en demokratik gruptu. Ova İnsanları ise en oligarşik yapıydı. Üçüncü olarak da orta karar, karma bir sistem öneren Kıyı İnsanları grubu vardı.

Temelde fikir ayrılığı seçkinler ile sıradan insanlar arasındaki güç dengesi hakkındaydı ve devletin denetiminin demokratik mi yoksa oligarşik mi olacağıyla ilgiliydi (oligarşik olmasının anlamı bir avuç zenginin ve en güçlü olanların yönetimiydi). Tüccar ve aynı zamanda çok saygı gören askeri bir kumandan olan Solon, Atina'nın yolunun çizilmesinde belirleyici rol üstlendi.

MÖ 594'te Solon bir yıllığına Arkhon seçilmişti. Plutarkhos'un dediği gibi, "Zenginler serveti, fakirler de dürüstlüğü nedeniyle Solon'u kabul etmişlerdi." Arkhon makamı genellikle seçkinlerin tekelinde olmakla beraber Solon bu görevi muhtemelen halk baskısı sayesinde üstlenmişti çünkü o sırada seçkinler ile halk arasındaki mücadele bir nebze de olsa ikincisi lehine bir seyir kazanmıştı. Solon ise beklenmedik derecede reformcu bir tavır gös-

terdi. Seçkinlerin ve devletin yurttaşlar üzerindeki iktidarını sınırlandırmak amacıyla Atina kurumlarını dönüştürürken, aynı devletin ihtilafları çözme yeteneğini de artırdı. Yazılarından günümüze ulaşan bir parçada Solon, kurumsal tasarımının zenginler ile fakirler arasında bir güç dengesi yaratmayı amaçladığını söylemişti.

> İnsanlara hak ettikleri kadar ayrıcalık tanıdım; kendilerine düşeni ne azalttım ne de artırdım. Gücü olan ve servetleri kıskançlık yaratanlara iyi davranarak incinmelerini engelledim. İki grubu da koruma kalkanımın ardına aldım ve birinin diğerine karşı adil olmayan biçimde zafer kazanmasına izin vermedim.

Solon'un reformları insanları seçkinlere karşı kuvvetlendirirken, seçkinlere de çıkarlarının ciddi olarak tehdit edilmeyeceğinin güvencesini vermeye yönelikti.

Solon Arkhon seçildiğinde Atina'nın temel siyasal kurumları iki meclisten oluşuyordu: Tüm erkek yurttaşlara açık olan *Ekklesia* ve daha önce Arkhonluk görevinde bulunanlardan oluşan ve seçkinlerin denetiminde olan ana yürütme ve yargı organı *Areopagus*. Atinalıların çoğu bu dönemde giderek yoksullaşıyordu ve *Ekklesia*'dan bile dışlanmışlardı çünkü borç batağındalardı. Alacaklıları için çalışmaya ve borç köleliğine mecbur kalıyor, böylece yurttaşlık haklarını yitiriyorlardı. Aristoteles, "Solon'un zamanına kadar bütün borçların kişisel güvence üzerinden yapıldığına" dikkat çekmişti. Bu Atina'ya özgü normlar kafesiydi. İnsanları iktisadi koşulları kötüleştikçe, süresiz olarak borçlu, özgürlüğünü yitirmiş rehinelere dönüştürüyordu. Solon Atina'daki siyasi dengenin sıradan yurttaşların da siyasete katılımlarını gerektirdiğini anlamıştı. Ancak borç yüzünden köleleştirilmeleri sürdükçe ve bunun sonucunda yurttaşlıklarını yitirdikçe siyasi denge mümkün olamayacaktı. Aristoteles'in ifadesiyle, "yığınla insanın... hükümetin hiçbir kurumunda yeri yoktu." Bu nedenle daha fazla katılımı teşvik etmek isteyen Solon, alacaklıları için çalışma zorunluluğunu dayatan tüm sözleşmeleri iptal etti ve geçirdiği bir yasayla borç verenin karşılığında bir insanı güvence olarak kullanmasını yasakladı. Ayrıca bir Atinalının kişisel özgürlüğünün elinden alınmasını da yasakladı. Artık insanlar borç karşılığı rehin alınamayacaklardı. Solon bir darbede Atinalıları normlar kafesinin bu kısmından kurtarmıştı.

Fakat ekonomik olarak sıradan insanlar seçkinlerin hâkimi-

yetinde olduğu sürece sadece borç köleliğini yasaklamak yeterli değildi. Atinalıları daha aktif yurttaşlar yapmak için daha fazla özgürlük gerekiyordu ki kendileri de daha fazla özgürlük elde edebilsinler. Solon bunu gerçekleştirebilmek için iktisadi fırsatlara erişimlerini artırmaya çalıştı. Tarlaların sınır işaretlerini kaldırarak bir toprak reformu gerçekleştirdi. Bu sınır işaretleri, o topraktaki kiracıların hasadın altıda birini toprak sahibine ödemek zorunda olduklarını kayıt altına almak içindi. Bunları ortadan kaldıran Solon, işledikleri bu toprakları kiracılara vererek onları fiilen toprak sahiplerinden özgürleştiriyordu. Bu hamle, Atina'yı çevreleyen Attika'yı küçük toprak sahiplerinin bölgesi haline getirildi. Solon ayrıca Attika'da hareket özgürlüğüne getirilen sınırlamaları da ortadan kaldırdı. Bu adımlar, Ekklesia'ya katılabilecek yurttaşların sayısını ciddi ölçüde artırmış oldu. Mevcut güç dengesi ani ve sert bir darbeyle yeniden şekillendirilmişti.

Solon Arkhonların seçilme süreçlerini de ele almış ve esas olarak siyasi temsili artırmak için sayılarını dokuza çıkarmıştı. Fakat seçkinleri de mutlu etmek zorundaydı. Bunun için toplumu topraktan elde edilen gelire göre dört sınıfa ayırdı. Yalnızca en üst iki gelir sınıfındaki erkekler Arkhon olabileceklerdi (Arkhonlar, Atina'nın dört geleneksel "kabile"sinin belirlediği bir listeden kurayla seçiliyorlardı) ve sadece bir defalığına ve bir yıl görev süresi ile seçilebileceklerdi. Dönemleri bittikten sonra Areopagus'ta görev yapmaya devam edebilirlerdi. Böylece seçkinler Arkhonluk görevini ve Areopagus'u denetim altında tutmaya devam edeceklerdi. Buna karşın Areopagus'u (seçkin) topluluğun daha geniş kesitine açan ve farklı çıkarları dengeleyen nesnel kurallar getirilmişti. Solon ayrıca ana yürütme birimi olarak hizmet edecek 400 kişilik yeni bir *Bule* meclisi oluşturmuş ve Areopagus'un görevini de büyük ölçüde yargıyla sınırlandırmıştı. Arkhonlarda olduğu gibi, *Bule*'de de Atina'nın dört geleneksel kabilesi eşit olarak temsil edilecekti.

Seçkinler ile yurttaşlar arasında bir denge oluşturan Solon, devlet inşası sürecini başlattı. Hayati adım yargı reformuydu. Solon önce Drakon'un yasalarının biri hariç tümünü yürürlükten kaldırdı. Kendisinin ilan ettiği yasalar çok farklıydı. Bir bölümü şöyle der:

> Drakon'un cinayetle ilgili yasası, kayda geçirilen yasalar arasında yer alsın ve dikilitaşa kazınsın. Meclis Sekreteri ve Basileus'tan (yönetici) devralınarak Stoa'nın önüne yerleştirilsin. *Poletai* [ka-

mu sözleşmelerinin hazırlanmasından sorumlu olan görevli] sözleşmeyi yasaya göre hazırlasın *Hellenotamiai* [hazinedar] parayı temin etsin.

Solon'un muhafaza ettiği bu yasada bile *basileus*'un rolü *Poletai* ve *Hellenotamiai*'ye devredilmişti. *Basileus* sözcüğü Homeros'un İlyada ve Odysseia destanlarında geçer ve Karanlık Çağlardaki yaygın şef türlerindendir. *Basileus* "büyük adam" olarak çevrilebilir. Troya Savaşları'ndan sonraki on yıllık seferi anlatılan Odysseus da bir *basileus*'tu. Diğer yandan *poletai* ve *hellenotamiai* devletin yöneticileriydi. Böylece Solon köklü bir değişim getirmiş ve yasayı uygulamak için devlet kurumlarını bürokratikleştirmiştir.

Bu sürecin en ayırt edici yanı, Solon'un sıradan Atinalıları siyasi olarak güçlendirmeyi başardıkça, bir yandan da devlet kurumlarını oluşturmasıydı. Ve bu kurumlar şekillendikçe, onlar üzerinde halk denetimi oluşması konusunda da ilerleme sağladı. Böylece *Ekklesia* yeniden güçlendirilince daha fazla halk katılımı sağlandı. Solon'un reformları, bu amacı gerçekleştirmek için sadece meclislerde ve siyasi kurumlarda daha fazla temsil sağlamakla yetinmedi; kurumlarda ve borç karşılığı rehin uygulamasına son verilmesi gibi uygulamalarla normlarda da değişiklik yaptı. Bu adımlar toplumun yapısını değiştirdi; birlikte hareket etmek, seçkinleri ve devleti denetim altında tutmak konularında daha yetkin hale gelmesini sağladı.

Aristoteles Solon'un reformlarının en önemli yönünün sıradan Atinalıları güçlendirmek olduğunda hemfikirdi ve örnek olarak da borç karşılığı bedenin rehin verilmesi uygulamasının sona erdirilmesini, ihtilaf çözme ve adalete erişim araçlarının güçlendirilmesini öne çıkarıyordu. Şu noktalara dikkat çekiyordu:

> Solon'un getirdiği devlet düzeninde halkın lehine olan çok önemli üç düzenleme vardı. Bunların ilki ve en önemlisi, yurttaşların bedenlerini rehin vererek borçlanmalarının yasaklanmasıydı. İkinci değişiklik birileri haksızlığa uğradığında isteyen herkesin onların lehine dava açabilmesiydi. Halkın durumunu çok güçlendirdiğine inanılan üçüncü değişiklik de, mahkeme kararlarına itirazın halkın huzurunda görülebilmesiydi.

Burada Aristoteles'in varlığından bahsettiği şey, yasaların herkese eşit uygulandığı ve sıradan yurttaşların adalet aramak için

mahkemelere başvurabildikleri bir tür "kanun önünde eşitlik" ilkesiydi. *Bule* meclisindeki siyasal temsil ve *Areopagus*'a üyelik fakirleri dışarıda bırakıyordu ama her yurttaş dava açabilir ve davasının görülmesini sağlayabilirdi. Ayrıca hem seçkinler hem de yurttaşlar için aynı yasalar geçerliydi.

Solon'un devlet üzerinde halkın denetimini kurumsallaştırdığı en ilginç uygulamalardan birisi de Kibir Yasasıydı. Günümüze ulaşan bir parçada şunlar yazar:

> Eğer bir kişi, bir çocuğa, bir erkeğe veya bir kadına karşı, kölelikten azat olup olmamalarına bakılmaksızın, kibir suçu işlerse (ve genellikle işveren bu suçu işler) veya eğer kişi bu sözü edilenlerden birine karşı kanuna aykırı bir eylemde bulunursa, kibir nedeniyle *graphai* (kamu davası) açılır.

Böylece kibir eylemlerine karşı *graphai hubreos*'u (kibre karşı kamu davası) yaratan yasanın amacı utandırmak ve gözdağı vermekti. Dikkati çeken nokta, bu konuda kölelerin de korumaya alınması ve gururlarını inciten davranışlarda bulunanların ceza alabilmesiydi. Pek çok kişi bu yasayı ihlalden ceza almıştı. Bu nedenle kibir yasası Atinalıların sadece devleti ve seçkinleri denetim altına almalarını değil, aynı zamanda güçlü insanların hâkimiyetinden özgürleşmelerini de mümkün kıldı.

Solon, borç karşılığı köleliği ve teminat olarak bedenin rehin alınarak özgürlüğün kişinin elinden alınmasını yasaklayıp, seçkinlerin yurttaşlar üzerindeki boyunduruğunu zayıflatmaya ve demokratik siyasetin ön koşullarını hazırlamaya başladı. Fakat bu dönemde Atina seçkinlerinin güç kaynakları sadece bunlar değildi. Önemli ölçüde zenginleşmişlerdi ve toplumda benzeri bir güçlenme olmaksızın devlet kapasitesinin artması, seçkinlere fazladan baskı ve kontrol araçları sunarak siyasi hâkimiyetlerini artırabilirdi. Bu nedenle seçkinler karşısında sıradan yurttaşların elini güçlendirmek hayati öneme sahipti. Kibir Yasası, mevcut normları güçlendirip yazılı hale getirerek tam da bunu başarmıştı.

Solon'un Kibir Yasası, koridorun genel bir özelliğini yansıtır: Özgürlüğü yaratmak için kurumsal reformların var olan normlarla uyumlu olması ve üzerine katkı sağlaması gerekir. Ancak aynı zamanda özgürlüğü kısıtlayan normlarda değişiklikler yapmayı, hatta bir kısmını ortadan kaldırmayı da gerektirir. Bu hassas dengeyi tutturmak elbette kolay bir iş değildir. Buna rağmen

Solon'un reformları iki hedefe de ulaşmakta önemli mesafe kaydetmişti. Drakon'dan önceki dönemde insanların hayatlarını yöneten kurallar ve yasalar yazılı değildi ve sıklıkla toplumsal sürgün ve dışlama araçları kullanan aileler ve akraba gruplarınca hayata geçiriliyorlardı. Solon Kibir Yasası örneğindeki gibi kanunlaştırarak ve bazılarını da güçlendirerek bu normların üzerinden devam edebildi. Fakat aynı zamanda süreç içerisinde bu normları değişime de uğratarak kibir davranışının Atina toplumunda daha az kabul görmesini de sağlamış oldu. Kurumsal değişim ve normlar arasındaki bu karmaşık dansın pek çok örneğini ve bunlar arasında uygun bir denge kurmayı başaramamanın özgürlük olasılığını nasıl zayıflattığını göreceğiz. Solon doğru dengeyi kurmuştu.

Kızıl Kraliçe etkisi

Solon'un bir yandan seçkinlerin devlet üzerindeki denetimini ve sıradan yurttaşlar üzerindeki boyunduruğunu sınırlandırırken, diğer yandan devletin kapasitesini artırması sadece kadim uygarlıklara has bir özellik değildir. Bu Prangalanmış Leviathan'ın asıl niteliğidir. Leviathan, toplum kendisiyle işbirliği yapmaya istekli olduğunda, daha büyük bir kapasite inşa edebilir ve daha da güçlenebilir. Fakat bu işbirliği, insanların Deniz Canavarı'nı kontrol altında tutabileceklerine güvenmelerine bağlıdır. Solon bu güveni tesis edebilmiştir.

Fakat gerekenler sadece güven ve işbirliği değildir. Özgürlük ve nihai olarak devlet kapasitesi, devlet ve toplum arasındaki güç dengesine bağlıdır. Devlet ve seçkinler çok güçlenirlerse bu durum Despotik Leviathan'a götürebilir. Eğer ikisi de yetersiz kalırlarsa Namevcut Leviathan durumu ortaya çıkar. Bu nedenle hem devletin hem de toplumun birlikte yol aldıkları ve hiçbirinin üstünlük kazanmadığı bir duruma ihtiyacımız var. Aslında bu, *Aynanın İçinden: Alice Harikalar Diyarında* romanında Lewis Carroll'un tasvir ettiği, Kızıl Kraliçe'nin durumundan farklı değildir. Romanda Alice Kızıl Kraliçe'yle tanışır ve bir yarışa girerler. "Alice daha sonra düşündüğünde nasıl başladıklarını anlayamayacaktı." Fakat ikisi de bütün güçleri ile koştukları halde "etraflarındaki ağaçlar ve diğer nesneler sabit kalıyordu: Ne kadar hızlanırlarsa hızlansınlar arkada bıraktıkları bir şey yoktu." Nihayet Kızıl Kraliçe durmalarını söylediğinde:

Alice etrafına şaşkınlıkla baktı. "Bütün bu süre boyunca aynı ağacın altında olduğumuza nasıl inanayım! Her şey aynı!"

"Tabii ki öyle" dedi Kraliçe. "Ne bekliyordun ki?"

Alice, hâlâ nefes nefese, "Çünkü bizim ülkemizde, bizim yaptığımız gibi uzun süre koşarsan genellikle başka bir yere ulaşırsın" dedi.

"Yavaş bir ülke!" dedi Kraliçe. "Gördüğün gibi, *burada* ancak bütün gücünle koşarsan olduğun yerde kalabilirsin."

Kızıl Kraliçe etkisi, sadece mevcut konumunuzu korumak için bile sürekli koşmanız gereken bir duruma işaret eder. Tıpkı kendi aralarındaki dengeyi korumak için hızla koşan devlet ve toplum gibi. Carroll'un romanında tüm bu koşmalar boşunaydı. Fakat toplumun Leviathan'a karşı mücadelesi boşuna değildir. Eğer toplum bocalar ve devletin giderek artan gücüne yetişebilmek için yeterince hızlı koşmazsa, Prangalanmış Leviathan hızla despotik devlete dönüşebilir. Leviathan'ı denetim altında tutabilmek için toplumun rekabetine ihtiyacımız vardır. Leviathan'ın gücü ve kapasitesi artıyorsa, toplum da daha güçlü ve uyanık olmak zorundadır. Leviathan'ın da koşmaya devam etmesi, yeni ve zorlu meydan okumalar karşısında kapasitesini güçlendirmesi ve özerkliğini koruması gerekir. Bu durum ihtilafları çözmesi, taraf sızca yasaları uygulaması ve aynı zamanda normlar kafesini kırabilmesi için hayati önem taşır. Tüm bunlar (tüm bu koşu!) oldukça zorlu görünüyor ama ileride göreceğimiz gibi çoğunlukla durum böyledir. Ne kadar zor olsa da insanlığın ilerlemesi ve özgürlük için Kızıl Kraliçe'ye bağımlıyız. Ne var ki Kızıl Kraliçe, devlet ile toplum arasındaki güç dengesinde epeyce iniş çıkış yaratır çünkü bazen bir taraf bazen de diğer taraf öne çıkar.

Solon'un Kızıl Kraliçe etkisini harekete geçirme biçimi bu daha kapsamlı meseleleri açıklar. Solon'un reformları sadece halkın siyasete katılımının kurumsal temelini oluşturmakla kalmadı; aynı zamanda özgürlüğü doğrudan sınırlandıran ve koridor için gereken türden siyasi katılımı engelleyen normlar kafesinin de gevşemesine destek oldu. Atina kafesi bu bölümde daha sonra göreceğimiz, Örneğin Tiv benzeri örnekler kadar boğucu değildir. Buna rağmen Kızıl Kraliçe'nin yolunu kapatacak kadar baskıcıydı. Solon kafesin bu kısmını parçalayarak toplumu kökten değiştirmeye ve serpilmekte olan Prangalanmış Leviathan'ı destekleme kapasitesine sahip farklı bir siyaset anlayışını güçlendirmeye başladı.

Gerektiğinde sürgüne göndermenin yolu

Solon sadece (yoğun!) bir yıl boyunca Arkhon'du. Kendi yasalarının ayarlarıyla oynama güdüsünden kaçınmak için görevi bittiğinde on yıllığına sürgüne gitti. Koymuş olduğu yasalarının 100 yıl boyunca değişmemesi gerektiğine inanıyordu. Fakat olaylar böyle gelişmedi. Bunun yerine toplum ile devlet arasındaki sürekli rekabet belirginleşti.

Solon Atina'yı kapasitesi daha yüksek bir devlete doğru yönlendirmeye çalıştı. Seçkinleri de mutlu ederek veya en azından yeterince mutlu ederek, halk denetimini kurumsallaştırmaya gayret etti. Fakat yeterince mutlu olmanın ölçüsü neydi? Kısa zaman sonra çatışmalar yaşanmaya başlandı ve bir dizi tiran (fiili diktatör) ele geçirdikleri iktidarı bazen kuvvet yoluyla bazen de halk desteğiyle ellerinde tutmaya çalıştılar. Her şeye rağmen Solon'un reformları popülerdi ve meşruiyet elde etmişti. Bu nedenle hevesli tiranlar bile en azından bunlara bağlılıklarını gösteriyorlardı. Hatta süreç içerisinde bu reformları daha da kuvvetlendirdiler.

Solon'u izleyen ilk Tiran olan Peisistratos, Atina siyasi kurumlarını yıkma konusundaki şeytani zekâsıyla ünlüydü. Bir defasında kendisini kasten yaralayarak yurttaşları kandırmış ve kendisine silahlı korumalar sağlanması konusunda onları ikna etmişti. Bu silahlı korumaları da Atina'nın denetimini ele geçirmek için kullanmıştı. Bir başka defa da görevinden azledildiği halde, Athena gibi giyinmiş gösterişli bir kadınla bindiği savaş arabasıyla Atina'ya girmiş ve insanları Atina'yı yönetmesi için tanrı tarafından seçildiğine inandırmıştı. Buna karşın iktidara geldiğinde Solon'un mirasını bütünüyle ortadan kaldırmamış; tam tersine, devlet kapasitesini artırmaya devam etmişti. Atina'da anıtsal binalar yaptırıp Atinalıları çevrelerindeki Attika kırsalıyla bütünleştiren bir dizi uygulamayı devreye soktu. Bu yenilikler arasında kırsal kesime gönderilen gezici yargıçlar, Atina'nın merkezinde olduğu bir yol sistemi ve Atina'yı kırsaldaki tapınaklarla birleştiren, Büyük Panathenaea Festivali gibi geçit törenleri de vardı. Dini festivaller Solon'un bazı diğer uygulamalarının doğrudan neticesiydi. Solon seçkinlere has özel festivalleri sınırlandırmak için daha kalabalık kamusal törenleri teşvik etmişti. Peisistratos ayrıca Atina'nın ilk sikkesini yaptıran liderdi.

Burada eylem halindeki Kızıl Kraliçe'yi görürüz. Solon bu dinamik yolu samimiyetle açan ilk liderdi. Süreçte sert geri dönüşler yaşansa da Peisistratos aynı yolda ilerledi. Tiranlar ikti-

dara geldiklerinde üstünlüğü devlete ve seçkinlere verdiler. Buna rağmen toplumu ve demos'u (halkı) boyundurukları altına alamadıkları gibi onların desteğini elde etmek için rekabet ettiler. Peisistratos'un ardından oğulları Hippias ve Hipparkhus, sonra da rakip kent devleti Sparta'nın desteklediği Isagoras yönetime geldilerse de demos cevabını verdi. MÖ 508'de kitlesel bir ayaklanma Kleisthenes'i iktidara getirdi. Kleisthenes'in uygulamaya soktuğu reformlar, devleti ve toplumu yeniden güçlendirmeyi amaçlıyordu. Fakat Kleisthenes, Solon'un seksen yıl önce başarmaya çalıştığı üç amaç konusunda daha da ileriye gitti: toplumun seçkinlere karşı elini güçlendirmek, devlet kapasitesini artırmak ve normlar kafesini gevşetmek.

Devlet inşasından başlayalım. Kleisthenes, *metik*'lere (yerleşik göçmenlere) kelle vergisi; festivallere ve savaş malzemelerine destek vermek zorunda olan zenginlere doğrudan vergiler ve başta Pire Limanı için olmak üzere çeşitli gümrük vergisi ve cezaları ile Attika'daki gümüş madenlerine vergiler getiren hayli incelikli bir mali sistem geliştirdi. Arkhonluğu zamanında devlet bazı kamu hizmetleri de sunmaya başladı. Güvenlik ve para basmanın ötesine geçerek duvarlar, yollar, köprüler, hapishaneler, yetimhaneler ve engellilere destek gibi bir dizi altyapı hizmetini üstlendi. Benzer biçimde çarpıcı olan, bir tür devlet bürokrasisinin ortaya çıkmasıydı. Aristoteles, yaklaşık MÖ 480-470 arasındaki Aristides döneminde, devlet için Attika'da 700, yurt dışında 700, gemi havuzlarında 500 kişinin, Akropolis'te de 50 muhafızın çalıştığı tahmin ediliyor.

Bu devlet, Solon'un kurduğu devletten daha fazla demokratik denetime tabiydi. Kleisthenes demokratik denetimi başarmak için normlar kafesini daha da zayıflatması ve siyaseti kabile temellerinden uzaklaştırması gerektiğini kavramıştı. Bu nedenle cesaret isteyen bir adım atarak Solon'un 400 kişilik *Bule* Meclisi'ndeki temsili ellerinde tutan dört kabileyi ortadan kaldırdı. Bunun yerine 500 kişilik bir başka Bule Meclisi oluşturdu. Bu yeni meclisin üyeleri, her birine Atina kahramanlarının adları verilen on yeni kabileden kura usulüyle belirleniyordu. Her kabilenin Bule Meclisi'nde 50 temsilcisi vardı. Ayrıca her kabile *trittyes* diye bilinen (kabilelerin "üçte biri") üç küçük birime bölünüyor ve bunlar da kendi aralarında yeniden bölünerek *demes* adı verilen siyasi birimler oluşturuluyordu. Attika'ya dağılan 139 *demes* vardı (Bkz. Harita 2). Bölgesel birimler yaratmak devlet inşası sürecinde önemli bir adımdı ve böylece geçmişten kalan ak-

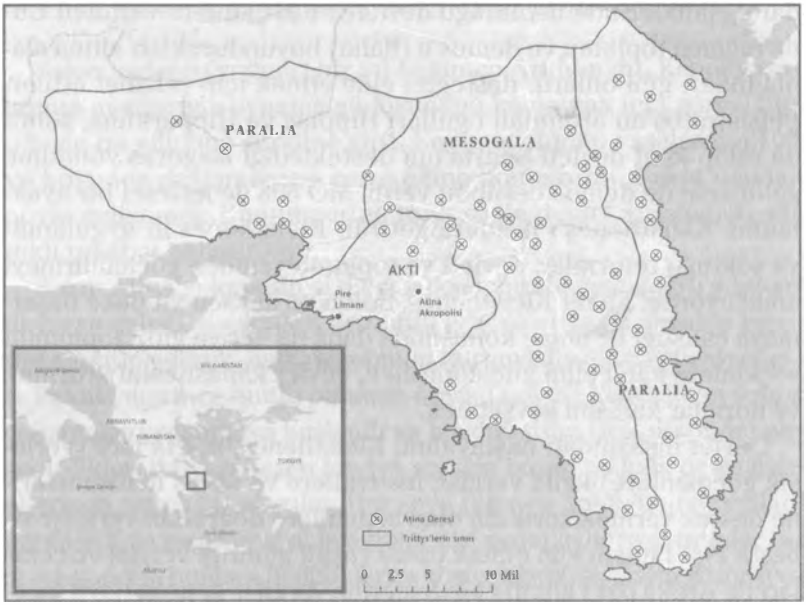

Harita 2: Atina'da Demes'ler.

raba temelli kimlikler ortadan kaldırılıyordu. Aristoteles bu reformun etkilerini şöyle özetlemişti: "Kleisthenes *Demes*'te yaşayanları hemşerilere dönüştürerek, kendilerini tanıtırlarken babalarının değil, *demes*'lerinin adlarını kullanmalarını sağlamıştı."

Kleisthenes Atinalıların seçkinler karşısındaki siyasi güçlerini daha da artırmak için ayrıca, kurumlara üyelik için zorunlu kılınan ve Solon döneminden beri devam eden sınıfsal kısıtlamaları da kaldırdı. Bule Meclisi üyeliği artık 30 yaşın üzerindeki tüm erkek yurttaşlara açılmıştı ve herkes sadece bir yıl ve tüm hayatları boyunca da sadece bir kez temsil görevi üstlenebileceğinden, Atinalıların çoğu hayatlarında en az bir defa bu görevi yapabildiler. Bule Meclisi'nin başkanı kurayla seçildiği ve sadece 24 saat görev yaptığı için çoğu Atina yurttaşının mutlaka bu görevi üstlenmeleri de mümkün oluyordu. Aristoteles tüm bu gelişmeleri şöyle özetlemişti:

> Halk işlerin denetimini eline almıştı.

Bule Meclisi'nin giderler konusunda da yetkisi vardı ve seçilmiş yöneticilerden oluşan bir dizi kurul politikaları hayata geçiriyordu. Bu kurullar kurayla ve bir yıllığına seçildiği halde, devlet

görevi üstlenen profesyonel kölelerin desteğini alıyorlardı.

Solon'un yolundan giden Kleisthenes, bir yandan Atinalı yurttaşların siyasi güçlerini artıran normları geliştirmeye ve onları kurumsallaşmaya gayret ederken, diğer yandan da normlar kafesiyle mücadele ediyordu. En çok dikkat çeken girişimlerinden biri, güçlü şahısların siyasal hâkimiyetlerini kırmak için "sürgün" kurumunu resmileştirmesiydi. Bu yeni yasaya göre meclis her yıl bir defalığına sürgün kararı almak için oylamaya gidebilirdi. Eğer 6.000 kişi oylamaya katılır ve en az yarısı sürgün lehine oy kullanırsa, her yurttaşın bir çömlek parçasına sürgüne gitmesini istediği kişinin adını yazması gerekiyordu (sürgün karşılığı olan *ostrakismus*, çömlek parçası yani "*ostrakon*" sözcüğünden gelir). En fazla çömleğe adı yazılan kişi sürgüne gönderiliyor ve 10 yıllığına Atina'dan mahrum bırakılıyordu. Aristoteles "yasanın iktidardakilere duyulan şüphe nedeniyle geçirildiğine" dikkat çeker. Solon'un Kibir Yasası gibi, bu yasa da toplumun normlar kullanmak ve dönüştürmek suretiyle seçkinleri denetim altında tutmalarının bir aracıydı. Perslere karşı Salamis'te kazanılan Atina zaferinin ardındaki dâhi ve muhtemelen döneminin Atina'sının en güçlü yurttaşı olan Themistokles bile MÖ 476 civarında sürgüne gönderilmişti. Halk onun çok fazla güçlendiğinden ve gerçek düşman olarak Perslerden ziyade Spartalılara odaklanmak istemesinden endişelenmeye başlamıştı. Aslında sürgün yasası seyrek olarak kullanılıyordu. Yasanın yürürlükte olduğu 180 yıl boyunca sadece 15 kişi sürgüne gönderilmişti. Fakat sadece sürgün tehdidi bile yurttaşların seçkinleri denetim altında tutmalarının güçlü bir yoluydu.

Aristoteles'e göre Atina Anayasası'nın evrimi on bir anayasanın altıncısını yazan Kleisthenes'le sona ermedi (Kızıl Kraliçe etkisinin zorluklarla dolu olacağından bahsetmiş miydik?). Süreç içinde Atinalılar yurttaşlarını ve devletlerini adım adım daha da güçlendirdiler. Kızıl Kraliçe'nin doğasına uygun biçimde tüm bu gelişmeler, ayrı yolları zorlayan seçkinler ile toplum arasında uzun süren mücadeleler sonucunda gerçekleşti.

Bu dönemde Atinalılar zamanla (çok defa bir ileri bir geri gidip gelerek) dünyanın ilk Prangalanmış Leviathanlarından birini inşa ettiler: Yurttaşları tarafından etkin biçimde denetlenen, güçlü ve kapasitesi yüksek bir devlet. Atinalıların bunun için Kızıl Kraliçe etkisine teşekkür etmeleri gerekiyordu. Devlet toplumu boyunduruğu altına alamadığı gibi toplum da aynı şeyi devlete yapamıyordu. Bir taraf bir yönde yol aldığında diğer tarafın direnci ve

yaratıcılığıyla karşı karşıya kalıyordu. Toplumun prangaları devlet kapasitesinin yeni alanlarda gelişim göstermesine olanak tanıyordu. Süreç içerisinde toplum da işbirliği gösterdi ve devlet kapasitesinin daha da derinleşmesine ama aynı zamanda halkın denetimi altında kalmaya devam etmesine yol açtı. Tüm bunlar içinde hayati öneme sahip nokta, Kızıl Kraliçe'nin normlar kafesini zayıflatma şekliydi. Toplumun bir Leviathan'a pranga vurabilmesi için birlikte hareket edebilmesi, örgütlenebilmesi ve siyasal katılımı sürdürebilmesi gerekir. Toplum kendi içerisinde, borç için kendilerini rehin verenler ve efendileri, obalar, kabileler ve akraba grupları olarak bölünürse bunları başarmak zorlaşır. Solon ve Kleisthenes'in reformları zamanla bu rekabet halindeki kimlikleri ortadan kaldırdı ve daha geniş bir işbirliği eksenini mümkün kıldı. Bu boyut Prangalanmış Leviathanların ortaya çıkışında zaman zaman yeniden karşımıza çıkacak.

Kayıp haklar

Önceki bölümde anlatmaya başladığımız Amerikan Leviathan'ının nasıl prangalandığının hikâyesiyle Atina'daki süreç arasında çok sayıda ortak nokta var. Yaygın görüş, George Washington, James Madison ve Alexander Hamilton gibi Kurucu Babalar tarafından hayata geçirilen ABD Anayasasının denetim ve denge mekanizmaları getiren ve gelecek Amerikan nesillerine özgürlük bahşeden, kurumsal tasarımın parlak bir örneği olduğudur. Söylenenlerde hakikat payı olsa da bu, hikâyenin sadece bir kısmıdır. Daha önemli olan tarafı ise halkın güçlendirilmesinin Amerikan kurumlarını sınırlandırarak değiştirmesi ve böylece Kızıl Kraliçe etkisinin kendisine alan bulabilmesidir.

Haklar meselesini ele alalım. Haklarımızın korunmasını Kurucu Babalara ve anayasalarına borçluyuz değil mi? Hem evet hem hayır. Ulusun ilk yasaları olan ve 1877-78'de kabul edilen Konfederasyon Maddeleri'nin yerine geçen Anayasa, bazı temel hakları barındırıyordu ama bunlar 1787 yazında Philadelphia'da kaleme alınan ve çok fazla övgüye mazhar olan metinde yoktur. Bugün bizlerin Amerikan kurumları ve toplumunun temeli olarak gördüğümüz temel haklar paketine Kurucu Babalar ilgi göstermemişlerdi. Bunlar nihayetinde Anayasa'da yer buldular ama çok daha sonra, ancak Anayasa'da 12 değişiklik getiren bir Haklar Bildirisi bölümü kabul edildiğinde. Bu değişikliklerin 10'u ilk Kongre tarafından geçirilmiş, eyaletlerin yasama organları tarafından

da onaylanmıştı. Bunlar arasında Haklar Bildirisi'nin altıncı maddesi de vardı:

> Vatandaşların, şahıslarının, meskenlerinin, evrak ve eşyalarının lüzumsuz araştırma, el koymalara karşı korunma hakları ihlal edilemez. Bu hususta düzenlenecek müzekkerelerin makul bir sebebi olması, bir yemin veya tanıklığa dayandırılması, kesin olarak araştırma yapılacak yerin, tutuklanacak şahısların ve el konulacak eşyanın belirtilmesi lazımdır.

Sekizinci maddeye göre:

> Cezai takibatta, sanık, çabuk ve aleni olarak, suçun işlendiği ve sınırları daha önceden kanunla belirlenmiş devlet ve eyalet dahilinde kurulacak tarafsız bir jüri tarafından yargılanmak hakkından faydalanır. Kendisine isnat olunan suçun içeriğinin ve suçlamanın sebebinin bildirilmesini, aleyhte şahitlerle yüzleştirilmeyi, kanuni yollar dahilinde lehte şahitlerin çağrılmasını ve müdafaası için kendisine bir avukatın bulunmasını isteyebilir.

Tüm bu haklar temel öneme sahiptir. Peki öyleyse nasıl oldu da Kurucu Babalar bu hakları göz ardı ettiler? Nedeni oldukça basittir ve bu durum, ABD Leviathan'ının prangalarının kökenlerini ve bu prangaların neden kendiliğinden ve kolayca ortaya çıkmayacağını anlamamıza yardımcı olur.

Federalistler olarak bilinen Madison, Hamilton ve destekçilerinin Konfederasyon Maddeleri'ni değiştirme isteklerinin arkasında halkın haklarını daha da güçlendirmek gibi bir amaç yoktu. Tam tersine taslağını hazırladıkları anayasa, devlet meclislerinin geçirdikleri ve Federalistlerin yıkıcı olarak gördükleri yasaları denetim altına almayı amaçlıyordu. Eyalet meclisleri, örneğin, kendi paralarını basabiliyor, vergi toplayabiliyor, borçları bağışlayabiliyor ve ulusal bütçeye destek vermeyi reddediyorlardı. Daha da kötüsü, ortada ciddi bir düzensizlik ve halk hareketliliği vardı. Her sınıftan insan kendi kendilerini yönetebileceklerine, örgütlenebileceklerine, protestoda bulunabileceklerine ve çıkarlarını savunmak için yasama organlarına seçilebileceklerine inanmaya başlamıştı. Bu bağlamda anayasa aynı anda iki farklı sorunla baş etmek için tasarlanmıştı. İlki yasaları, savunmayı ve bütün ülke düzeyinde ekonomiyi eşgüdümle yönetmek için federal bir devlet inşa etmek sorunuydu. İkincisi, Britanya'ya karşı verilen

bağımsızlık savaşının serbest bıraktığı güçlü demokratik duygu cinini tekrar şişesine sokmaktı. Anayasa, bütün bunların üstesinden politik gücü merkezileştirerek, merkezi hükümeti maliye politikasının başına getirerek ve devletlerin halkçı siyasetlerinin ve özerk güçlerinin yarattığı hır gürü dizginleyerek gelebilirdi.

Federalistler "devlet-kurucuları" dediğimiz kişilerdi. Hobbes'a göre Leviathan'a giden, Kuruluş ve Edinme şeklinde sadece iki yol olsa da pratikte devlet inşası genellikle Solon, Kleisthenes ve Federalistler gibi bazı kişi ve gruplardan oluşan devlet kurucularının öncülüğünde gerçekleşiyordu. Devlet kurucuları, merkezi bir otorite oluşturma kararlılığıyla bir proto-devlet kuran veya yeni kurulan bir devletin gücünü artıran kişi veya gruplardı. Federalistlerin, Hobbes'un takdir edebileceği bir Leviathan oluşturma vizyonları vardı (ancak Konfederasyon Maddeleri buna olanak tanımıyordu).

Federalistler ayrıca Gılgamış problemi olarak tanımladığımız sorunun gayet farkındaydılar: Federal sisteme çok fazla güç tanımanın risklerini biliyorlardı. Mesela devlet çok fazla güçlenerek toplumu bunaltmaya başlayabilir ve korkutucu yüzünü gösterebilirdi. Madison, Hamilton ve John Ray'le birlikte kaleme aldığı bir dizi kitapçıktan oluşan ve insanları Anayasa'yı onaylamaya ikna etmeyi hedefleyen Federalist Makaleler'in bir pasajında şunları dile getirmişti:

> İnsanın insanı yönetmesine dayalı bir devletin çatısını oluşturmada en büyük zorluk şuradadır: Önce devlet yönetiminin yönetilenleri kontrol etmesini sağlamak gerekir. Bir sonraki aşama ise devleti, kendini denetletmeye mecbur bırakmaktır.

Madison'un söyledikleri arasında bugün en fazla ilgi çeken taraf, yani devletin kendini denetletme ihtiyacı olsa da devlet yönetiminin "yönetilenleri kontrol edebilmesinin" hayati önemde olduğu vurgusu, Federalistlerin ikinci amaçlarını ortaya koyar: Sıradan insanların siyasete müdahil olmalarının engellenmesi. O dönem pek çok okuyucu bunu fark etmişti. Özellikle de Philadelphia'da kaleme alınan taslağın halkın haklarını açık biçimde ortaya koymamış olması birçok kişiyi tedirgin etmişti. Haksız da sayılmazlardı. Madison'un 1787'de Anayasa taslağının hazırlanmasından kısa süre sonra Thomas Jefferson'a yazdığı özel mektupta söylediği gibi:

Tiranlığın çok ayıplanan aksiyomu böl ve yönet (*divide et impera*), belirli koşullar altında bir cumhuriyetin adil ilkelerle yönetilebilmesinin tek yoludur.

Divide et impera (böl ve yönet) demokrasiyi denetleme stratejisiydi. Madison, genel hükümetin sınırlarını genişletme ve eyaletlerin hükümetlerini daha etkin biçimde sınırlandırma... zorunluluğundan bahsetmişti. Federal hükümet anlamına gelen "genel hükümet" senatörlerin ve başkanın dolaylı seçimi gibi araçlarla daha az demokratik hale getiriliyordu. "Eyalet hükümetlerini daha etkin biçimde" sınırlandırma ihtiyacının nedeni, 1780'lerin toplumsal çalkantılarıydı. Bu çalkantılara çiftçilerin ve borçluların ayaklanma ve isyanları da dahildi ve Madison bunların Amerikan bağımsızlığı projesinin bütününü tehlikeye atabileceğini düşünüyordu. Aslında Federalistlerin desteğinin nedeni anayasanın vergi gelirleri ile ülkenin kendi kalıcı ordusunun oluşmasını sağlamasıydı. Anayasa'nın girişinde vurgulandığı gibi, "iç huzur güvence altına alınacaktı." Anayasa onaylandıktan sonra George Washington'un federal bütçeyle fonlanan ordusunun ilk işi, başkentten batıya doğru yola çıkarak vergi karşıtı Whiskey İsyanı'nı bastırmak olmuştu.

Fakat Madison ve Federalistlerin devlet inşa projeleri Amerikan toplumunda ciddi bir muhalefet yaratmıştı. İnsanlar, Haklar Bildirisi'nden kaynaklanan güvenceleri olmadan güçlü bir devletin ve onu ellerinde tutan siyasetçilerin yapabileceklerinden endişe ediyorlardı. ABD'de bile Leviathan'ın korkutucu yüzü yüzeyin hemen altından kendisini hissettiriyordu. Bazı eyaletlerin toplantılarında, insan hakları açıkça güven altına alınmadıkça Anayasa'nın onaylanmaması kararları çıktı. Madison bile kendi eyaleti Virginia'da bir araya gelenleri Anayasa'ya destek vermeleri konusunda ikna etmek için Haklar Bildirisi bölümüne ihtiyaç olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra Virginia'da Kongre seçimleri için yarışırken Haklar Bildirisi yanlısı bir konum aldı ve Ağustos 1789'da Kongre'de bu ihtiyacı savunurken, "halkın kafasındaki soru işaretlerini ortadan kaldırmak" gereğinden bahsetti (fakat az ileride ve sonra da Onuncu Bölüm'de göreceğimiz gibi, bazı kötü niyetli planlar da vardı. Güneydeki seçkinlerin Anayasa'yı kabul etmesi için köleliği onaylamak durumunda kalmışlardı. Bunun sonucunda Haklar Bildirisi köleleri korumak bir yana eyalet hükümetlerinin bu konudaki ihlallerine karşı da gelmiyordu).

Konfederasyon Maddeleri'nden Anayasa'ya geçişle ilgili olan kısmı Prangalanmış Leviathan'ın oluşması için gereken hayati bileşenleri ortaya koyar. İlk olarak toplumda birkaç şahıs veya grubun devlet kurucuları olarak ortaya çıkmaları ve güçlü bir devlet için harekete geçmeleri gerekir. Bu devlet "herkesin herkese karşı" savaştığı durumu ortadan kaldıracak, toplumdaki ihtilafların çözülmesine destek verecek, insanları boyunduruktan koruyacak ve kamu hizmetleri sağlayacaktır (ve tabii belki de bir miktar kendi çıkarını kovalayacaktır). Bu devlet kurucularının rolü, vizyonları, kendi girişimlerini ve katıksız iktidarlarını korumak için doğru ittifakları kurma yetenekleri hayati öneme sahiptir. Federalistler ABD Federal Devleti'ni kurarak bu rolü üstlenmiş oldular. Etkin bir Leviathan oluşturmaya niyetlendiler ve bunun yeni ülkenin güvenliği, birliği ve iktisadi başarısı için, vergi toplama gücü, para basma tekeli ve federal bir ticaret politikası oluşturma yeteneğine sahip, merkezi gücü yüksek bir devletle mümkün olabileceğini anladılar. Federalistler böyle bir devlet inşası projesine girişecek kadar da güçlüydüler. Saygı gören siyasetçiler olarak halihazırda ciddi yetkileri vardı. Ayrıca bağımsızlık savaşının George Washington gibi saygıdeğer liderleriyle kurdukları ittifaktan da güç alıyorlardı. Medya yoluyla ve zekice kaleme aldıkları broşürleri, Federalist Makaleler sayesinde kamuoyunu etkileme konusunda da hayli yetenekliydiler.

Prangalanmış Leviathan'ın ikinci ayağı olan toplumsal hareketlilik çok daha temel öneme sahiptir çünkü bu aynı zamanda Kızıl Kraliçe etkisinin özünü de oluşturur. Toplumsal hareketlilik derken toplumun (özellikle de seçkin olmayanların) siyasete geniş biçimde müdahil olmasını kastediyoruz. Bu süreç ayaklanma, protesto etme, dilekçe verme, örgütler veya basın yoluyla seçkinler üzerinde baskı kurma gibi kurumsal olmayan şekillerde olabileceği gibi, seçimler ve meclisler yoluyla kurumsal şekillerde de olabilir. Her ne şekilde olursa olsun, kurumsal olan ve olmayan güçler etkileşir ve birbirlerini desteklerler.

Despotizm toplumun devlet politikalarını ve eylemlerini etkilemekte yetersiz kalmasıyla ilişkilidir. Mevcut anayasa demokratik seçimler veya istişareyi içeriyor olabilir. Ancak eğer toplum harekete geçmez ve siyasete aktif olarak müdahil olmaz ise tek başına böyle bir yasanın varlığı, Leviathan'ın duyarlı, hesap verebilir ve prangalanmış olması açısından yeterli değildir. Bu nedenle bir anayasanın etkisi, sıradan insanların onu savunma yeteneklerine ve gerekirse kurumsal olmayan araçlar yoluyla, kendilerine vaat

edilenleri talep etmelerine bağlıdır. Anayasal güvenceler önemlidir çünkü toplumun gücüne daha fazla öngörülebilirlik ve süreklilik sağlarlar ve toplumun siyasete katılım hakkını kayıt altına alırlar.

Toplumun gücü büyük ölçüde, insanların siyasete müdahil olabilmeleri, karşı çıktıkları değişiklikleri durdurabilmeleri ve temel toplumsal ve siyasi taleplerini dayatabilmeleri için "kolektif eylemde" bulunabilme sorununu çözmeleriyle alakalıdır. Kolektif eylem sorunu, bir grup insanın siyasal eyleme katılmaları çıkarlarına olduğu halde, grup üyelerinin bireysel olarak "çaba harcamadan sonuca ortak olmak istemeleri", kendi işlerine bakmaları ve grup çıkarlarını korumak için gereken gayreti göstermemeleri, hatta olan bitenden haberdar olmamalarıyla ilişkilidir. Kurumsal olmayan güç gösterme biçimleri öngörülemezdir çünkü kolektif eylem sorununu çözmek için güvenilir bir yol teşkil etmezler; buna karşın kurumsallaşmış güç daha sistemli ve öngörülebilirdir. Bu nedenle anayasalar bir toplumun gücünü daha istikrarlı biçimde kullanmasına katkıda bulunur. ABD Anayasası'nın hazırlanmasına giden süreçte toplumun iki tür güç kaynağına da sahip olması çok önemliydi.

Toplumun kurumsal olmayan gücünün kaynağı, Britanya'ya karşı verilen savaştaki halk mücadelesiydi. Thomas Jefferson 1787'de bu hareketliliğin özünü yakalayan tespitlerini not etmişti:

> Tanrı böyle bir isyanla imtihan edilmeden bir 20 yıl daha geçirmemize müsaade etmesin. Bir ülkenin yöneticilerine, halklarının direniş ruhunu korudukları arada bir hatırlatılmazsa, bu ülke özgürlüklerini nasıl muhafaza edebilir? Bırakalım silaha sarılsınlar.

Konfederasyon Maddeleri sayesinde Amerikan toplumunun, Federalistlerin devlet inşası projelerini reddetmelerini sağlayacak; örneğin, eyalet meclislerinde Anayasa'yı onaylamamak gibi kurumsal araçları mevcuttu. Bu kurumsal sınırlamalar Anayasa onayından sonra da sona ermedi, çünkü Anayasa'ya göre, yasama organları yürütme ve federal güç üzerinde güçlü bir kısıtlama oluşturmaya devam etti.

Halkın harekete geçmesinin derecesi ve toplumun örgütlenme seviyesi, daha önce Bağımsızlık Savaşı'nda merkezi bir rol oynamıştı. Bunları harekete geçiren, sıradan insanların Britanya politikalarına hissettikleri kızgınlıktı. Bu özellikler yarım asır sonra ülkeyi dolaşan genç bir Fransız entelektüeli olan Alexis de Tocqueville'in de dikkatini çekmişti. Başyapıtı *Amerika'da Demokrasi* kitabında şu tespitlerde bulunmuştu:

> Dünyada örgütlenme ilkesinin bu kadar başarıyla kullanıldığı veya fark gözetmeksizin bu kadar çok meseleye uygulandığı Amerika'dan başka bir ülke yoktur.

Sahiden de burası bir "katılımcılar ulusuydu" ve de Tocqueville, "sakinlerinin... çok sayıda insanın ilgilendiği ortak amaçlar önermek ve bunların gönüllü olarak takipçiliğini yapmak konularında son derece yetenekli olmasından" hayrete düşmüştü. Halkın bu güçlü devinimi ABD toplumunun ne tür bir Leviathan inşa edileceği konusunda söz sahibi olmasını sağladı. Her ne kadar Hamilton, Madison ve müttefikleri daha despotik bir devlet inşa etmek isteseler de toplum bunu kabul etmezdi. Bu nedenle Federalistler, devlet inşası projelerini, "kendi iradelerini Leviathan'a devretmek zorunda" kalacak olanlar tarafından daha kabul edilebilir hale getirebilmek için, Anayasa'ya Haklar Bildirisi bölümünün ilave edilmesine ve kendi güçlerinin üzerine konulacak diğer denetimlerin eklenmesine razı oldular. Aslında tüm bunları yapmaya çok hevesli değillerdi. Hamilton bu "aşırı demokrasiyi" yermiş ve başkan ile senatörlerin ömür boyu görev yapmalarını önermişti. Federalistler Leviathan'ı kendilerinin denetleyeceğine inanıyorlardı.

Bu kritik ikinci ayak ABD'yi daha en başından despotik yola girmekten alıkoymakla kalmadı; devletin zamanla çok güçlenmesine rağmen prangalanmış olarak devam etmesini sağlayan güç dengesini de şekillendirdi (daha sonra göreceğimiz gibi bazı açılardan belki de başarı çok fazlaydı çünkü izleyen iki yüzyılda devletin, özellikle de yurttaşlarına koruma ve eşit fırsatlar sağlama gibi konulardaki yetkinliği sınırlandırılmış oluyordu). 1789'da Amerikan devleti, bugünkü modern haliyle kıyaslandığında çok daha güçsüz ve basit bir yapıdaydı. Çok küçük bir bürokrasiye sahipti ve sınırlı sayıda kamu hizmeti sunuyordu. Tekelleri düzenlemeyi veya bir sosyal güvenlik ağı kurmayı hayal dahi etmemişti. Ayrıca, bırakın köleleri ve kadınları, diğer tüm yurttaşlarını da eşit görmüyordu. Bu nedenle o dönemde çok sayıda Amerikalıyı tutsak eden normlar kafesini zayıflatmak, devletin öncelikler listesinde üst sıralarda değildi. Bugün ihtilafların çözümü, sosyal güvenlik ağı oluşturulması, kamu hizmetleri sağlanması ve her türlü tehdit karşısında bireysel özgürlüklerin korunması konularında devletten çok daha fazla şey bekliyoruz. Bütün bunların sağlanabiliyor olması Kızıl Kraliçe yüzündendir. Eğer o dönemde toplum devletin yapacakları konusunda çok katı sınırlar

koymayı başarsaydı, bugün devletten elde ettiğimiz faydalar ortada olmazdı (ve tabii aynı zamanda devletin bazı sınır ihlallerinin mağduru da olmazdık). Bunun yerine ABD devleti son 230 yılda gelişim gösterdi ve toplumdaki rolünü ve kapasitesini değiştirdi. Süreç içerisinde yurttaşlarının istek ve ihtiyaçlarına daha duyarlı hale geldi. Bu büyümeyi başarmasının nedeni, devletin gücünde bir miktar artış olsa da, bileklerindeki zincirleri sayesinde hesap verebilirlikten bütünüyle uzaklaşmayacağına ve korkutucu yüzünü göstermeyeceğine toplumun ihtiyatlı biçimde güvenmesiydi. Prangalanmış yapısı ayrıca toplumun devletle işbirliğini ölçüp tartabileceği anlamına da geliyordu. Fakat nasıl 18. yüzyılın sonundaki ABD toplumu, bazı güvenceler olmadan Madison ve Hamilton'a güvenmediyse, toplum da genellikle devlet kapasitesini ve erişim alanını artırmak için çaba harcayanlara genellikle tamamen güven duymaz. Buna ancak kendinin devleti denetleme kapasitesi arttığı müddetçe izin verir.

19. yüzyıl ABD'sinde devlet-toplum ilişkilerinin daha sonraki gelişimi, Atina örneğinde gördüğümüz gibi, Kızıl Kraliçe'nin kendine özgü niteliği nedeniyle aynı karmaşık, öngörülemez biçimlerde gerçekleşti. Merkezi devlet güç kazandıkça ve insanların hayatlarına daha fazla müdahil oldukça toplum kendi denetimini yeniden hissettirmek için daha da hareketlendi. Bunun üzerine seçkinlerle devlet tepki gösterdiler ve denetimi tekrar kendi lehlerine çevirmeye çalıştılar. ABD siyasetinin pek çok alanında bu dinamik gözlenmekle birlikte en büyük fay hattı, Kuzey ve Güney devletlerinin kölelik konusundaki ihtilaflarıydı. Bu durum Anayasa'da istenmeyen tavizlere neden oldu. Başkan Abraham Lincoln'un 1861'de yaptığı yemin konuşmasının ardından, Yedi Güney eyaletinin (o dönemde toplam 34 eyalet vardı) ABD'den ayrılma ve Amerika Konfedere Devletleri'ni kurma kararlarını ilan etmeleri üzerine mevcut gerilim, 19. yüzyılın en ölümcül çatışmalarından birisinin patlak vermesine yol açtı. Ayrılma kararı ABD tarafından tanınmamış ve 12 Nisan 1861'de Birlik ve Konfederasyon arasında iç savaş başladı. Savaşın sürdüğü dört yıl boyunca ulaşım sisteminin, altyapının ve Güney ekonomisinin büyük bölümü yok oldu ve 750.000 insan hayatını kaybetti. Savaşın bitişiyle kölelerin serbest kalması (On Üçüncü ek maddeyle birlikte), temel haklarının tanınması (On Dördüncü ek maddeyle birlikte) ve oy haklarının tanınması (On Beşinci ek maddeyle birlikte) nedeniyle seçkinlerin, özellikle de Güneyli seçkinlerin aleyhine güç dengesinde önemli bir değ-

şiklik meydana geldi. Fakat bu, güç dengesindeki gelgitlerin sonuncusu değildi. 1877'ye kadar süren Yeniden İnşa (*Reconstruction*) Dönemi özgürlüklerini kazanan köleleri güçlendirdi ve onları iktisadi ve siyasi sistemle bütünleştirdi (onlar da hevesle katılım gösterdiler, yüksek oy verme oranlarına ulaştılar ve yasama organlarına seçildiler). Fakat Kuzey birliklerinin ayrılmasıyla Güney'de başlayan Kurtarılma (*Redemption*) Dönemi, özgürlüklerini kazanan kölelerin oy verme haklarını yeniden ellerinden aldı, onları düşük ücretli tarım işlerine sıkıştırdı ve yerel yasa uygulayıcılarının ve Ku Klux Klan gibi yapıların ellerinde cinayet ve linç gibi bir dizi resmi ve gayrı resmi baskının kurbanı haline getirdi. Güç dengesi sivil haklar hareketinin güçlendiği 1950'lerin ortalarına kadar seçkinlerin aleyhine ve Güney toplumunun en dezavantajlı grubu lehine değişmedi (elbette Amerikan özgürlüğünün gelişimi açısından tarihin sonuna yaklaştığımız söylenemez).

Her ne kadar ABD Anayasası'nın haklarımızı koruduğuna dair yaygın bir anlatı olsa da, birçok Amerikalı için bu hakların korunma biçimi o kadar hoş değildi. Bu hakları 1787'de Philadelphia'da hazırlanan belgeden daha çok, toplumsal hareketlenmeye borçluyuz. Bu Kızıl Kraliçe'nin doğasında vardır.

Şefler mi? Hangi şefler?

Görüldüğü üzere Kızıl Kraliçe etkisi nahoş olabiliyor. Bu kitapta daha sonra göreceğimiz gibi tüm koşu tehlikelerle dolu. Fakat bu etki iş gördüğünde Atinalıların ve Amerikalıların istifade ettikleri türden özgürlüğün koşullarını yaratır. O zaman sorulması gereken şudur: Neden birçok toplum Leviathan'sız kalır? Neden merkezi otorite yaratıp ardından onu prangalamaz? Neden Kızıl Kraliçe etkisini harekete geçirmez?

Sosyal bilimciler merkezi otoritenin ortaya çıkamayışını genellikle, devletin mevcudiyetini gerekli kılan, yüksek nüfus yoğunluğu, yerleşik tarım ve ticaret gibi bazı hayati koşulların bulunmayışına bağlarlar. Bazı toplumların bir devleti yaratmak için gereken birikime sahip olmadıkları da iddia edilir. Bu görüşe göre devlet kurumları inşa etmek öncelikle doğru uzmanlığı ve kurumsal detayları bir araya getirmeyi gerektiren bir "mühendislik" sorunudur. Tüm bu unsurlar bazı bağlamlarda etkili olsalar da hepsinden önemli olanı, Leviathan'ın korkutucu yüzünden kaçınma arzusudur. Leviathan'dan korkuyorsanız gücün toplanmasına

engel olursunuz ve onu yaratmak için gereken toplumsal ve siyasal hiyerarşilere direnç gösterirsiniz.

Korkunun Leviathan'ın yükselişini engellediği açık bir örnek için Nijerya tarihine bakabiliriz. Lagos'tan ve kıyıdaki gölcüklerden uzaklaşınca Yoruba halkının toprağı Yoruba ülkesine ulaşırsınız. A1 Otobanı önce kuzeye Ibadan'a ulaşır, oradan A122 üzerinde doğuya dönerseniz, Yoruba şeflerinin geleneksel ruhani mekânları olan Ife'yi geçip, A123 vasıtasıyla Lokoja'ya varırsınız (önceki bölümdeki Harita 1'de görebilirsiniz). Nijer ve Benue nehirlerinin birleştiği noktada yer alan Lokoja, Sir Frederick Lugard tarafından 1914'te Nijerya kolonisinin ilk başkenti yapılmıştı. Sonradan eşi olacak Flora Shaw'un, ülkenin gelecekteki adını burada bulduğu rivayet edilir. Daha da doğuya giderseniz, A233 Benue'nin altından geçer. Makurdi'ye varıp tekrar nehre kavuştuğunuzda nihayet Tiv ülkesine ulaşırsınız.

Akraba bağları etrafında örgütlenen etnik bir grup olan Tiv'ler, ülke sömürgeleştirildiği sırada devletsiz bir topluluktu. Buna rağmen sınırları belirlenmiş, geniş ve hatta giderek genişleyen topraklara sahip, kendine ait bir dili, kültürü ve tarihi olan uyumlu bir grup oluşturmuşlardı. 1940'ların ortalarından itibaren bölgede çalışmalar yürüten antropolog Paul ve Laura Bohannan çifti sayesinde Tiv'lerle ilgili epeyce bilgiye sahibiz. Onların ve başkalarının değerlendirmeleri Atina'dakilere benzer sorunların burada da yaşandığını gösteriyor: Bazı şahısların çok güçlenmelerini ve etraflarındaki herkese kabadayılık taslamalarını engellemek Tiv toplumunun başat kaygısıydı. Fakat Tiv toplumunun bu sorunla baş etme tarzı çok farklıydı. Onları iktidar konusunda şüpheci kılan normlar aracılığıyla ve gücünü artıranlara karşı eyleme geçme istekleriyle yol almışlardı. Bu normlar herhangi bir siyasi hiyerarşinin oluşumunu engellemişti. Sonuçta Tiv'de şefler de vardı ama onların diğerleri üzerinde tartışmasız bir otoriteleri yoktu. Şeflerin asıl rolü ihtilafların çözümünde aracılık ve hakemlik etmek, bir önceki bölümdeki Asanti ihtiyarlarında gördüğümüz gibi dayanışmayı desteklemekti. Bir yöneticinin veya büyük bir adamın kendi iradesini dayatabilmesi için diğerleri üzerinde yeterince otorite kurması mümkün değildi.

Tiv'lerin siyasi hiyerarşiyi nasıl kontrol altında tuttuklarını anlamak için Lord Lugard'a dönmekte yarar var. Lugard "dolaylı yönetim" diye bildiğimiz, sömürgeleri mahalli eşraf ve siyasi otoriteler desteğiyle yönetme metodunu Tiv'ler üzerinde mükemmelleştirmek istiyordu. Fakat böyle otoritelerin olmadığı bir ülkeyi

bu şekilde nasıl yönetebilirsiniz? Lugard kendisini şeflerine götürmelerini talep ettiğinde Tiv'ler "Şefler mi? Hangi şefler?" yanıtını vermişlerdi. Dolaylı yönetim sistemi Güney Nijerya'da 1890'larda Britanya otoritesi yaygınlaştıkça gelişim göstermişti. Buradaki İngiliz idareciler "ruhsatlı şefler" yaratmışlardı. Böyle anılmalarının nedeni Britanyalıların güçlü mahalli ailelere ruhsatlar vererek onları şef yapmalarıydı. 1914'ten sonra Lugard bundan daha iddialı bir istekte bulundu: "Eğer hiç şefleri yoksa... I(g) bos veya... (Tiv) gibi gevşekçe yan yana duran bir toplulukta ilerlemenin ilk şartı ilerici şefler üzerinden genişçe gruplar yaratmaktır."

Bu "ilerici şefler" de kimdi? Lugard ve sömürge yetkilileri karar vermek zorundaydılar. Lugard ilerici şeflerin Tiv ülkesinde düzeni sağlamalarını, vergi toplamalarını, yollar ve demiryolları inşa etmek için işçi temin etmelerini istiyordu. Madem Tiv'lerin gerçek şefleri yoktu, o zaman Lugard onları yaratırdı. 1914'ten sonra bunu gerçekten de yaptı ve ruhsatlı şeflik sisteminin yeni bir örneğini Tiv'e dayattı.

Fakat Tiv'ler buna katılım göstermedi. Çoğu Lugard'ın planından memnun değildi. Rahatsızlık hızla kaynama noktasına ulaştı. Bir başka devletsiz topluluk olan ve "gevşek bağlı" Igbolar 1929'da Igbo ülkesinde ayaklandılar. 1939 yazına gelindiğinde Tiv ülkesinde toplumsal ve iktisadi faaliyetler neredeyse durma noktasına gelmişti. Sorun yaratanlar Nyambua adlı bir tarikata mensuplardı ki bu durum Tiv'lerin artık baron olmuş ve İngiltere'de huzurlu emekliliğinin tadını çıkarmakta olan Lugard'a ve ruhsatlı şeflere karşı intikamı olarak görülebilirdi. Tarikatın lideri Kokwa adında, *mbatsav*'dan veya "cadılar"dan korunma sağlaması için muska satan biriydi. *Mbatsav*, Tiv dilinde "güç", özellikle de diğerleri üzerine uygulanan güç anlamına gelen *tsav* sözcüğünden türemiş bir kelimeydi. *Tsav* bir insanın kalbinde büyüyen bir özdü ve insanın ölümünden sonra göğsü açılarak incelendiğinde görülebilirdi. Eğer sizde varsa diğerlerine istediklerinizi yaptırabilirdiniz ve putları kullanarak onları öldürebilirdiniz. Burada önemli olan husus, bazı insanlarda doğal olarak *tsav* olsa da, bunun yamyamlıkla artırılabileceğiydi. Paul Bohannan'ın vurguladığı gibi:

> İnsan etinden oluşan bir diyet *tsav*'ı ortaya çıkarır ve elbette güç daha da artar. Bu nedenle en güçlü insanlara, ne kadar saygı görseler ve sevilseler de tamamen güvenilmez. Onlar *tsav* insanlarıdır ve kim bilebilir?

Tsav sahibi insanlar bir örgüte üyedir: *Mbatsav*. *Mbatsav*'ın iki anlamı vardır: Güçlü insanlar (bu *tsav*'ın çoğuludur) veya mezarları soymak, cesetleri yemek gibi alçakça emellerle örgütlenen bir grup cadı. Bu ikili anlam ilginçtir. Türkçede "siyasetçi" kelimesinin aynı anda hem "seçimle gelinen devlet görevleri için yarışan ve bunları yerine getirenler" hem de "alçakça emellerle örgütlenen bir grup cadı" anlamına geldiğini bir düşünün (kötü fikir değil aslında).

Nyambua tarikatına kabul edilenlere deri bir sihirli değnek ve kamçı veriliyordu. Kamçı yamyamlığın yol açtığı *tsav*'ın kokusunu almalarını sağlıyordu. (Bkz. Albümdeki fotoğraf)) 1939'da kamçılar, cadı olmakla itham edilen ruhsatlı şeflere doğrultulmuştu. Bu suçlama onların tüm otoritelerini ve Britanya tarafından verilen güçlerini ellerinden alıyordu. Tiv'ler Britanya'ya karşı mı koyuyorlardı? Hem evet hem hayır. Daha derine bakıldığında hareketin sadece Britanya karşıtı olmadığı görülebilir. Bu otorite karşıtı bir hareketti. Tiv ihtiyarlarından Akiga, o dönemde sömürge subayı olan Rupert East'e şunları söylemişti:

> Toprak çok sayıda anlamsız cinayetten (*tsav* nedeniyle) zarar gördüğünde Tiv halkı, *Mbatsav*'ın üstesinden gelmek için ciddi tedbirler aldı. Bu büyük hareketler atalarımızın zamanından başlayarak modern zamanlara kadar devam etmiştir...

Aslında Nyambua gibi dini tarikatlar, aşırı güç biriktirenleri engellemek anlamına gelen Tiv statükosunu korumak için gelişen bir dizi normun parçasıydı. 1930'larda ruhsatlı şefler tehlikeli biçimde güç kazanmışlardı fakat geçmişte de kendilerini böyle dev aynasında görenler olmuştu. Bohannan bu sürecin nasıl işlediğini özetliyordu:

> Aşırı güç biriktirenler... cadılık suçlamalarıyla hizaya getiriliyorlardı... Nyambua, Tiv siyasal eyleminin iktidara duyduğu güvensizlikle geliştirdiği, soya ve eşitlik ilkesine dayalı daha kapsayıcı siyasi kurumların ortaya çıkmasına ve muhafaza edilmesine yol açan hareketlerden biriydi.

Burada gerçekten önemli olan –ve Atinalıların kibir ve güçlü insanları sürgüne gönderme kaygılarını akla getiren– ifade "iktidara duyulan güvensizliktir." Buraya kadar iktidar ve devlet kapasitesi hakkında konuştuk. Fakat devletin kendisi, yöneticilerin,

siyasetçilerin ve "siyasi seçkin" olarak adlandırılabilecek olan siyaseten etkili diğer aktörlerin dahil olduğu öznelerce denetim altında tutulur. Bir siyasi hiyerarşi olmadan, diğerleri üzerinde iktidar uygulayan, talimatlar veren ve ihtilaflarda kimin haklı kimin haksız olduğuna karar veren siyasi seçkinler veya yöneticiler olmadan Leviathan da olmaz. İktidara duyulan güvensizlik böyle bir siyasi hiyerarşiye dair korkuyu besler. Tiv normları sadece çatışmayı düzenlemek ve denetim altında tutmakla kalmıyor; aynı zamanda toplumsal ve siyasi hiyerarşiyi ciddi biçimde sınırlandırıyordu. Siyasi hiyerarşiyi frenlemek devletin de gücünü frenlemek anlamına geldiğinden, bu normların cadılık suçlamaları gibi bazı unsurları, yol açtıkları sonuçlarla aynı zamanda devlet inşa sürecini de durdurmuş oldular.

Kaygan bir zemin

Tiv toplumu Leviathan'ın korkutucu yüzünden ve bir defa zemin bulursa getirebileceği tahakkümden ürkmüştü. Ayrıca siyasi hiyerarşinin oluşumunu engelleyen güçlü normlara da sahipti. Böylece Tiv halkı Leviathan'ın yokluğunda yaşamaya başladı. Fakat bu durum beraberinde bazı soruları da getiriyor. Eğer toplum çok güçlü, devlet ve seçkinler çok zayıfsa, Tiv'ler neden Leviathan'dan ürkmüştü? Neden Kızıl Kraliçe etkisini hareketa geçirememiş ve Prangalanmış Leviathan'ı yaratacak dinamiklerden istifade etmemişlerdi? Solon, Kleisthenes ve diğer Yunanlı kurumsal reformcuların veya Amerikan kurucularının siyasi hiyerarşiyi denetim altında tutmak için geliştirdikleri çözümleri Tiv halkı neden geliştirememişti?

Yanıt siyasi hiyerarşinin oluşmasına karşı duran normların doğasıyla alakalıdır. Yanıt ayrıca Prangalanmış Leviathan'ı inşa etmek için gerekli koşulları sağlamanın zorluğunun altını çizer ve bazı tür toplumsal güçlerin ciddi sınırları olduğuna işaret eder. Genel toplumsal devinime ve siyasi iktidarın kurumsal biçimlerinin aksine, törenlere, cadılık pratiklerine ve hiyerarşi karşıtı genel inançlara dayalı Tiv normları kolaylıkla "büyütülemezdi". Bunlar, toplumun içerisinden bir grup yeterince güçlendiğinde ve diğerleri üzerinde otorite uyguladığında yararlı hale gelecek türden normlar ve kurumlar değillerdi. Tiv halkı siyasal eşitsizliğin oluşumunu en başından kesecek yetkinliğe sahipti ama eğer devletin oluşumunda yol alınmaya başladıysa onu durdurabilecek kapasiteye sahip değildi. Yani herhangi bir devlet inşa gi-

rişimi Tiv halkı için kaygan zemin haline geliyordu. Bir defa o yola girdiğinizde kayabilir ve kendinizi niyet etmediğiniz bir yerde bulabilirdiniz.

Bu durumu daha iyi kavramak için Tiv halkının siyasi hiyerarşiyi denetim altında tutmak için kullandıkları araçlarla, Atinalıların ve Amerikalıların devlet inşa sürecine giriştikleri sırada ellerinde bulunan araçları karşılaştırabiliriz.

Amerikalıların haddini aşan bir Leviathan'la kapışabilmeleri için cephaneliklerinde en azından iki güçlü silahı vardı. Birincisi Leviathan'ı denetleyecek gücü kurumsallaştırmışlardı. Eyalet meclisleri etkiliydi ve kolaylıkla bir kenara atılamazlardı. Federal devlet ise seçimler ve yargı yoluyla denetime açıktı. İkincisi, Tiv halkının aksine Amerikan toplumu hareketli bir toplumdu. Amerika pek çok yönden bir küçük toprak sahipleri toplumuydu ve bu durum sadece iktisadi değil, siyasi tutkuları da besliyordu. Toplum despotik otoriteye boyun eğmeyi kabul etmeyen normlara sahipti ve (Britanya'nın keşfettiği gibi) isyan etmeye hazırdı. Neticede on yıl önce makul görünenden çok daha fazla güç biriktiren merkezi bir devlete dair endişeleri mevcutsa da, bu devletin Despotik Leviathan'a dönüşmesini engelleyebileceklerine inanmaya devam ediyorlardı.

Atinalıların da benzer silahları vardı ve bunları etkin biçimde kullanmışlardı. Atinalılar Karanlık Çağlar'dan, seçkinlerin hâkimiyetini ve ayrıcalıklarını dizginleme niyeti olan bir toplum olarak çıkmışlardı. Ekonomik yapısı toplumsal hareketliliği kolaylaştırmıştı. Solon'un reformlarından sonra Atina, tıpkı 13 Amerikan kolonisi gibi, küçük toprak sahibi toplumu haline geldi. Bu durumun yarattığı toplumsal hareketlilik de benzerlik taşıyordu. Yunan toplumunun askeri teknolojide yaşanan bazı değişiklikler sayesinde daha iddialı hale gelmesi de belirleyici öneme sahiptir. Tunç Çağı'nda silahlar bronzdan yapılırken, MÖ 8. yüzyıla gelindiğinde demirden silahlar ağırlık kazanmıştı. Bronzdan üretilen silahlar pahalı olduğundan seçkinlerin doğal tekeli oluşuyordu. Buna karşın demirden yapılan silahlar çok da ucuzdu ve arkeolog Gordon Childe'ın ifadesiyle, "savaşın demokratikleşmesine" yol açmışlardı. Bu durum meşhur *hoplite*'lerin ortaya çıkmasına yol açtı. *Hoplite*'ler hem diğer kent devletleriyle hem Perslilerle hem de hadlerini aşarsa seçkinlerle de savaşabilen ağır silahlı Yunan yurttaş-askerleriydi. Seçkinler karşısındaki Atina toplumu lehine olan güç dengesi daha da perçinleşti. Tüm bu toplumsal hareketlilik Solon, Kleisthenes ve onlardan sonra gelen diğer liderler

tarafından kurumsallaştırıldı. Böylece seçkinlerin iktidarı gasp etmeleri ve hızla hâkimiyetlerini dayatmaları giderek daha da zorlaştı. Neticede, tıpkı Tiv halkı gibi Atinalılar da seçkinlerinin fazlasıyla güçlü ve baskın olmasından endişelenmiş olsalar da onları sürgün yasası, demir zırhları ve meclisler yoluyla dizginleyebileceklerine inanmışlardı. Atinalılar tamamen haksız sayılmazlardı.

Ancak durum Tiv halkı için hiç de böyle değildi. Tiv toplumunun gücü her tür siyasi hiyerarşiyi karşısına alan normlarından kaynaklanıyordu. Bu türden normlar devletsiz statükoyu korumanın güçlü bir yoluydu. Bu normlar kolektif eylem sorununun çözülmesine katkıda bulunuyorlardı, aşırı güç elde etmeye ve hâkim güç olmaya çalışanların güçlerini kırabilmek için insanların örgütlenmesini teşvik ediyorlardı. Ancak kolektif eylemi örgütlemekte başarılı değillerdi. Mesela Leviathan ortaya çıktıktan sonra onu prangalamayı başaramıyorlardı. Bunun nedenlerinden biri, Tiv halkının diğer devletsiz topluluklar gibi, geniş klanlar etrafında bir araya gelen aile silsileleri şeklinde örgütlenmiş olmalarıydı. Atinalıların da *phatry*'leri (obaları) vardı ama bunlar çok daha hareketlilerdi ve güçlü akrabalık bağlarına daha az bağımlılardı. Ayrıca Kleisthenes *phatry*'lerin siyasetteki güçlerini ciddi biçimde budamıştı. Buna karşın Tiv toplumunda en küçük ölçekteki topluluk, *tar* adıyla bilinen geniş ailelerdi ve tar içinde otorite sahibi olanlar sadece yaşlı erkeklerdi. Bu, insanların rollerinin dikkatli biçimde düzenlendiği ve kurallara bağlandığı, akrabalık sistemi vasıtasıyla dikey biçimde örgütlenmiş bir toplumdu. İnsanların, onları harekete geçirecek ve siyasi iktidarı denetleyecek herhangi bir örgütlenmeyi özgürce oluşturabilmeleri ihtimali çok azdı. Ayrıca eşitsizliğin köklerinin cadılıkta olduğu gibi inançlar herhangi bir hiyerarşi ortaya çıkıp saygı kazansa hemen dağılmaya başlardı. Akraba ilişkileri toplumun meselelerinin müzakere edildiği ve kolektif kararlara katıldığı bir platform sağlamaya elverişli değildi.

Daha da kötüsü, akrabalığa dayalı bir toplumda siyasi hiyerarşinin bir klanın diğerleri üzerindeki boyunduruğu şeklini alması ve böylece bütün muhalefeti nihai olarak ezecek bir Leviathan yaratması kuvvetle muhtemeldi. Bu gerçekten kaygan bir zemindi. En iyisi Leviathan'sızlığı muhafaza etmekti.

Okunulamaz kalmak

Geçmişte ve halihazırdaki pek çok devletsiz toplum Tiv'lere benzer. Devletsiz ve kayda değer bir siyasi hiyerarşileri olma-

dan yaşarlar, ellerindeki tüm araçları kullanarak ve büyük bir sebatla hiyerarşi oluşmasını engellerler. Çoğunlukla ellerindeki bu araçlar, tıpkı cadılık gibi, kuşaklar boyunca evrimleşmiş inançlar ve normlardır. Peki bunun modern uluslarla ilgisi ne? Bugün dünyada 195 ülkenin devletleri, yasaları, mahkemeleri ve bu yasaları uygulayan güvenlik güçleri var. Devletsiz toplumların Leviathan'dan yoksun olmalarının onlar için bir anlamı var mı? Yanıt evet. Devletlerin mevcut fakat aşırı zayıf olduğu durumlarda coğrafyalarının büyük bölümü devletsiz toplumlardakiyle benzerlik gösterebilir. Bu bölgeler Tiv'de olduğu gibi kendi normlarıyla yönetiliyor olabilir. Ya da Papua Yeni Gine'deki Gebusi'ler gibi şiddet sarmalına yuvarlanmış olabilirler. Daha da çarpıcı olanı, modern görünüşlerine rağmen bazı devletler, Tiv halkına benzer biçimde kaygan zeminden korktukları için, temel kurumlar oluşturmaktan kaçınabilir ve isimleri hariç fiilen Namevcut Leviathan durumda kalabilirler. Modern Lübnan devleti buna bir örnektir.

ABD Anayasası, Temsilciler Meclisi'ndeki temsiliyetin her eyaletin nüfusuna oranla belirlenmesini şart koşmuştur. Oranların belirlenmesi için Anayasa'nın onaylanmasından üç yıl sonra ve her on yılda bir tekrarlanacak şekilde nüfus sayımı yapılması zorunlu hale gelmiştir. İlk nüfus sayımı 1790 yılında gerçekleştirilmiştir ve bu tarihten itibaren her on yılda bir sayım özenle tekrarlanmaktadır. Meclislerdeki temsiliyetin adil bir temele oturmasının ötesinde de nüfus sayımı pek çok nedenle çok iyi bir fikirdir. Devletin, yurttaşlarının nerede ve nasıl yaşadıklarını, nereden geldiklerini, ne kadar eğitim aldıklarını ve belki de ne kadar gelirleri veya servetleri olduğunu bilmesine yardımcı olur. Bu bilgi devletin kamu hizmetleri sunması, gelirlerini ve vergilerini yükseltmesi için önemlidir. Siyaset bilimci James Scott'ın sözcükleriyle ifade edersek; nüfus sayımları toplumu devlet için "okunabilir" hale getirir. Anlamak, düzenlemek, vergilendirmek ve gerekirse toplumu zorlamak için bilgi sağlar. Bu faaliyetler devletin varlığı ve işleyişi için zorunlu olduğu için her devlet toplumunu okunabilir kılmak ister. İnsanlar da bir dereceye kadar okunabilirlik isteyebilirler, aksi takdirde, bazı hizmetleri alamayacak veya uygun biçimde temsil edilemeyeceklerdir. Şu ana kadar bu görüşteki bazı sorunları fark etmiş olmalısınız: eğer toplum devlete güvenmiyorsa ne olacak? Eğer toplum okunabilirliğin devlet tarafından kötüye kullanılmasından endişe ediyorsa? Toplum kaygan zemine düşmekten ürküyorsa? İşte Lübnanlıları kaygılandıran tam da budur.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Lübnan, ardından 1943 yılında bağımsızlığını kazanana kadar Fransız sömürgesiydi. Lübnan bağımsızlığını kazandığından beri hiç nüfus sayımı yapmadı. 1932'de yapılan nüfus sayımı, 1943'teki Ulusal Pakt'ın temeli olmuştu. O zamandan beri de başka bir nüfus sayımı yapılmadı. 1932 sayımında Hıristiyanların toplumun yüzde 51'ini oluşturdukları, nüfuslarının Lübnan'daki Şii, Sünni ve Dürzi Müslümanlardan çok az fazla olduğu anlaşılmıştı (Bkz. Harita 3). Pakt bu nüfus yapısını esas alarak farklı gruplar arasında iktidar bölüşümüne gitti. Anlaşmaya göre Cumhurbaşkanı Maruni Hıristiyan, Başbakan Sünni Müslüman, Meclis Başkanı da Şii Müslüman olacaktı. Bölünme bu kadarla kalmıyordu. Meclis Başkanı Yardımcısı ve Başbakan Yardımcısı her zaman Ortodoks Hıristiyan olmak zorundayken, Genelkurmay Başkanı'nın Dürzi Müslüman olması gerekiyordu. Meclis'teki temsil altıya beş oranında Müslümanlar karşısında Hıristiyanların lehine dondurulmuştu. Bu oranlar içerisinde farklı cemaatlere düşen temsilci sayısı, 1932'de yapılan sayımdaki durumlarına göre belirlenmişti.

Tahmin edilebileceği gibi bu pakt, inanılmaz derecede zayıf bir devlete yol açmıştı. Ülkede iktidar, Leviathan'sız toplumlardan beklenebileceği gibi, devlette değil farklı cemaatlerin elin-

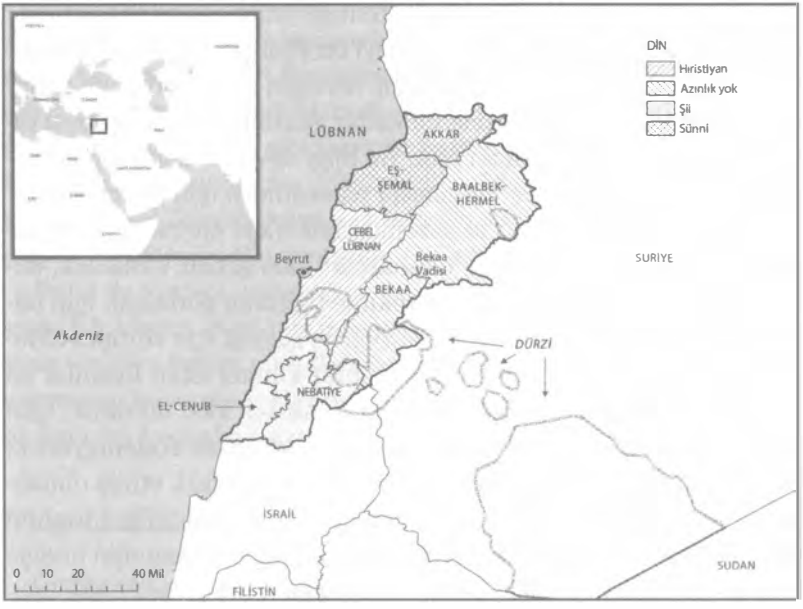

Harita 3: Lübnan'daki topluluklar.

de. Devlet sağlık veya elektrik gibi kamu hizmetleri sağlamıyor. Bu görevler cemaatler tarafından yerine getiriliyor. Devlet şiddeti denetim altında tutmaktan ve hatta kanunların uygulanmasını üstlenmekten bile uzak. Şii Müslümanların örgütü Hizbullah ve Bekaa Vadisi'ndeki birçok aşiretin kendi özel ordusu ve silahlı adamları var. Her cemaatin kendi televizyon istasyonu ve futbol takımı var. Örneğin Beyrut'ta el-Ahed Şiilerin takımıyken el-Ansar Sünnilerin. Safa Spor Kulübü Dürzilere aitken Racing Beirut Ortodoks Hıristiyanların, Hikmeh de Maruni Hıristiyanların takımları.

Lübnan'daki bu yoğun güç paylaşımı her cemaatin diğerlerinin yaptıklarını izlemesine olanak tanıyor. Bu her gruba diğerleri ne isterse istesin veto etme gücü veriyor ve devlette ciddi bir kilitlenmeye sebep oluyor. Bu kilitlenmenin karar alma zorluğu gibi bariz sonuçları var. Bu da en basit kamu hizmetinin verilmesini bile etkiliyor. Temmuz 2015'te ülkenin Naameh'te bulunan ana çöp toplama alanı kapandı. Hükümetin alternatifi olmadığı için Beyrut'ta çöp dağları oluşmaya başladı. Derhal eyleme geçmek yerine hükümet hiçbir şey yapmadı. Çöp yığınları büyümeye devam etti. Beyrut'ta yükselen çöp dağlarının bir fotoğrafını albümde görebilirsiniz.

Aslında hiçbir şey yapmamak hükümetin normal tavrıydı. Meclis on yıldır bütçe oylamasına gitmemiş, bütçenin hazırlanmasını kabineye bırakmıştı. Başbakan Necib Mikati'nin 2013'te istifa etmesinin ardından siyasetçilerin yeni bir hükümet oluşturmaları bir yıl sürdü. Anlaşılan aceleleri yoktu zira çöp alanı dolarken, Haziran 2009 ve 2014 genel seçimleri arasında 128 üyeli Meclis sadece 21 defa toplanmıştı ki bu yılda 4 toplantı anlamına geliyordu. 2013'te Meclis üyeleri sadece iki defa bir araya geldi ve iki yasa geçirdi. Yasalardan birisi kendi görev sürelerini 18 ay daha uzatarak görevde kalmaya devam edebilmeleri içindi. Bu stratejiye son yıllarda sürekli başvurulduğu için seçimler ancak Mayıs 2018'de gerçekleştirilebildi. Bu sırada Lübnan tarihinin en önemli varoluşsal sorunlarından birisini yaşıyordu çünkü komşu Suriye'deki iç savaştan kaçan, Lübnan nüfusunun neredeyse yüzde 20'sine denk düşen Suriyeli mülteciler, ülkeye akın ediyordu. Böylece dört yıllığına seçilmiş olan ve ülkenin hayati meseleleri konusunda hiçbir adım atmayan Meclis, dokuz yıl görevde "kalmayı" başarmıştı. Meclis üyeleri 2018 genel seçimlerini planlayan bir yasa geçirmeyi başardıktan sonra, bir medya grubu bu olayı en iyi kutlayacak Tweet'ler için bir yarışma düzenledi. Başvuran-

lardan birisi "KUTLUYORUM SİZİ BAYLAR, BİR SAATLİK İŞİNİZİ BİTİRMEYİ BAŞARDINIZ. Şimdi sürekli tatilinize dönebilirsiniz" diye yazmıştı. Çöple ilgilenmek için aceleye gerek yoktu.

Durum çok kötüye gidince insanlar örgütlenmeye ve protestolara başladı. Neticede "Kokuyorsunuz" (YouStink) adlı bir hareket ortaya çıktı ve çöp sorununu kullanarak sistemde daha köklü değişiklik talep ettiler. Fakat Lübnan'da her şey şüphe konusudur. Herhangi bir yeni örgütlenmenin cemaatler tarafından aralarından birinin gücünü artırma denemesi olarak şüphe uyandırması çok sürmedi. Hareketin umutsuzluğa kapıldığını gösteren 25 Ağustos 2015 tarihli bir Facebook gönderisinde söylendiği gibi:

> #Kokuyorsunuz hareketinin başından beri bize yöneltilen suçlamalar karşısında sessiz kalmaya çalıştık... Hareketimiz başından beri el-Müstakbel'in (Gelecek Hareketi) taraftarı olmakla ve Hıristiyanların hakları aleyhine çalışmakla itham edildi (Tayyar web sitesinde). Daha sonra 8 Mart blokunun taraftarı olmakla suçlandık ve el-Müstakbel'e karşı çalışmakla itham edildik (Mahnuk kabinesi ve hükümet tarafından). Hareketin üyeleri de rüşvet almakla, Velid Canbulat'ın, yabancı büyükelçiliklerin, Amal hareketinin ve Hizbullah'ın taraftarı olmakla suçlandılar... Suçlamaların asıl amacı, bağımsız ve mezhepler üstü olan bir alternatif fikri tahrip etmek ve çürütmekti ve hiçbirimiz suçlamaların dışında kalamadı.

Bu Facebook paylaşımı Namevcut Leviathan örneğinde sıklıkla karşılaştığımız bir durumdan bahseder: kendi içinde bölünmüş, kolektif olarak harekete geçemeyen ve dahası siyaseti etkilemeye çalışan herkese ve her gruba karşı derinden kuşku duyan bir toplum.

Meclis'in tavrı, cemaatlerin ondan hiçbir şey yapmamasını istediği beklentisini yansıtır. Lübnan'ın merkezinde Hıristiyan bir avukat olan Ghassan Moukheiber'ın tespit ettiği gibi:

> [Cemaatler] Meclis gibi çok sık bir araya gelen ve ülke yönetiminde kendileriyle rekabet eden kurumları sevmezler.

Lübnan devletinin zayıf olmasının nedeni, halkının doğru mühendislik tasarımını ortaya koyamaması değildir. Lübnan Ortadoğu'nun en iyi eğitimli halklarından birine ve oldukça modern bir üniversite sistemine sahiptir. Pek çok Lübnanlı yurt dışında dünyanın en iyi akademik kurumlarında eğitim görür. Me-

sele yetkin bir devleti inşa etmeyi bilmemeleri de değildir. Asıl neden, cemaatlerin kaygan zeminden korkmaları yüzünden devletin zayıf olarak tasarlanmış olmasıdır. Meclis üyeleri fazla çaba içine girmemeleri gerektiğini bilirler. Neden toplansınlar ki? Seçimlerin ertelenmesi kararı alabilirler çünkü kimse gerçekten kimin seçildiğini umursamaz. Bazen bu durumun, çöp sorununda olduğu gibi, korkunç toplumsal sonuçları olur. Böyle zamanlarda bile bir şeyleri değiştirmek güçtür. Kimse Meclis'e güç vermek istemez. Sadece Meclis'e değil, toplumsal aktivizme de güvenmezler. Kime güveneceğinizi asla bilemezsiniz.

Aslında Lübnan devletsiz bir toplum değildir. Altı milyon nüfusa sahip, Birleşmiş Milletler'de temsil edilen, dünyanın her tarafında büyükelçileri olan modern bir devlettir. Fakat Tiv halkında olduğu gibi, iktidar başka yerdedir. Lübnan'ın bir Namevcut Leviathan'ı vardır.

1975-1989 yılları arasında Lübnan, Ürdün'den ülkeye akan Filistinli mültecilerin yarattığı istikrarsızlık sonucunda, farklı cemaatlerin birbirlerine düşmeleriyle kanlı bir iç savaşa sürüklendi. 1989'da imzalanan Taif Antlaşması çatışmayı sonlandırdı. Antlaşma Ulusal Pakt'a ek bir düzenleme getirerek meclisteki temsil oranını Hıristiyanlar ve Müslümanlar için yüzde 50 olarak belirledi ve Şiilerin temsilini artırdı. Ama bu arada cumhurbaşkanının gücünü azalttı.

50-50'lik oran 1943 Paktı'nda belirlenen 6'ya 5'lik bölünmeye göre cemaatleri daha mı iyi temsil ediyor? Muhtemelen öyle ama hiç kimse cemaatlerin gerçek nüfuslarını bilmiyor ve aslında bilmek de istemiyor. Bir gün başkalarının ele geçirebileceği endişesiyle toplum devlet tarafından okunabilir olmak istemiyor ve bu ihtimale karşı Leviathan'ın uyumaya devam etmesini sağlıyor. Çöp birikmeye devam ediyor.

Dar koridor

Bu kitap özgürlük hakkında. Özgürlük farklı türden Leviathanlara ve bunların evrimine bağlı: Bir toplum etkin bir devlet olmadan mı yaşayacak; despotik bir devlete mi sahip olacak yoksa Prangalanmış Leviathan'ın oluşmasına ve özgürlüğün zaman içerisinde serpilmesine yol açacak bir güç dengesi mi oluşturacak?

Hobbes'un toplumun kendi iradesini Leviathan'a devreden ve sosyal bilimlerin ve modern dünyanın çoğunluğu tarafından doğ-

ru olarak kabul edilen anlayışının aksine, kuramımızın temelinde toplumların Leviathanları her zaman bağırlarına basmadıkları ve izledikleri yolun zorlu olduğu var. Pek çok örnekte toplum Leviathan'ın yükselişine direnecek ve geçmişte Tiv'de bugün de Lübnan'da olduğu gibi bu direnişte başarı gösterecektir. Direnişin neticesi özgürlükten yoksunluktur.

Bu direniş çöktüğünde karşımıza Hobbes'un tahayyül ettiği gibi deniz canavarına benzeyen bir Despotik Leviathan çıkabilir. Fakat bu Leviathan savaş durumunu engellese de yurttaşlarının hayatını, Namevcut Leviathan'dakinden, yani "kötü, vahşi ve kısa" olmasından daha iyiye taşıyamaz. Üstelik, yurttaşların gerçekten "iradelerini Leviathan'a devrettikleri" de söylenemez. Tıpkı Berlin Duvarı'nın yıkılmasından önce Doğu Avrupalıların caddelerde Enternasyonal marşını söylerken aslında kendi iradelerini gerçekten Sovyet Rusya'ya devrettiklerinin söylenemeyeceği gibi. Yurttaşlar için sonuçlar birçok açıdan farklı olabilir ancak özgürlükten bahsedilemez.

Devletin gücü ve toplumun onu denetleme kapasitesi arasında bir denge oluştuğunda oldukça farklı bir örnek olan Prangalanmış Leviathan ortaya çıkar. Bu ihtilafları hakkaniyetle çözebilen ve boyunduruk altına girmeyi engelleyebilen, özgürlüğün ana temellerini ortaya koyabilen Leviathan'dır. Bu insanların denetleyebileceklerine, güvenebileceklerine ve işbirliği yapabileceklerine inandıkları için kapasitesini artırmasına izin verdikleri Leviathan'dır. Bu toplumdaki davranışları sıkıca denetleyen farklı türden normlar kafesini parçalayarak özgürlüğü güçlendiren bir Leviathan'dır. Fakat temel olarak bakıldığında bu Hobbes'un Leviathan'ı değildir. Ayırt edici niteliği prangalarıdır. Toplum üzerinde Hobbes'un deniz canavarına özgü hâkimiyetine sahip değildir. İnsanlar siyasi karar alma sürecini etkilemeye çalıştığında onları görmezden gelme veya susturma yeteneğinden yoksundur. Toplumun üzerinde değil, hizasına konumlanır.

Aşağıdaki şekil bu görüşleri ve kuramımıza göre farklı türden devletlerin evrimini şekillendiren güçleri özetliyor. Asıl vurgulara odaklanabilmek için olayları basitleştiriyoruz ve her şeyi iki değişkene indiriyoruz. Birincisi, bir toplumun özellikle de kolektif olarak harekete geçmek, eylemlerini koordine etmek ve siyasi hiyerarşiyi sınırlandırmak söz konusu olduğunda normları, pratikleri ve kurumları açısından ne kadar güçlü olduğudur. Yatay eksende gösterilen bu değişken, toplumun genel hareket-

lilik gücünü ve Tiv halkında gördüğümüz gibi, normları vasıtasıyla hiyerarşiyi denetim altında tutma yeteneğini gösterir. İkincisi devletin gücüyle ilgilidir. Bu değişken dikey eksende gösterilmektedir ve benzer biçimde bazı nitelikleri bir araya getirir: Siyasi ve iktisadi seçkinlerin ne kadar kuvvetli olduğu ile devlet kurumlarının güç ve kapasiteleri. Elbette toplumdaki ihtilafları göz ardı etmek büyük bir basitleştirmedir. Aynı şekilde seçkinlerin kendi aralarındaki ve seçkinlerle devlet kurumları arasındaki ihtilafları göz ardı etmek de öyle. Buna rağmen söz konusu basitleştirmeler, bir dizi önemli bileşeni ve kuramımızın özgün bazı sonuçlarını açıklığa kavuşturmamızı mümkün kılmaktadır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde, bu basitleştirmelerin ötesine geçerek, onlar olmadan ortaya çıkan zengin tabloyu da tartışacağız.

Modern öncesi toplumların çoğunun, güçlü devletleri ve toplumları olmaksızın, sol alt köşeye yakın bir yerden başladıklarını düşünelim. Bu sol alt köşeden başlayan oklar, devlet, toplum ve ikisi arasında zamanla ortaya çıkan ilişkilerin farklılaşan gelişim yollarını işaret eder. Şekilde gösterilen tipik bir yol, Tiv ve Lübnan'la ilgili tartışmamızı andırır biçimde, toplumun devletten daha güçlü olduğu noktada başlar ve güçlü merkezi devlet kurumlarının gelişimini engeller. Bu Leviathan'ın büyük ölçüde namevcut olduğu bir durumla neticelenir çünkü daha en başta dev-

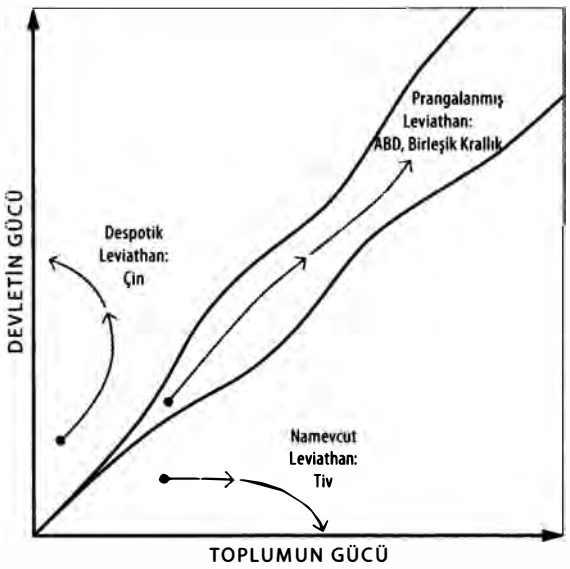

Şekil 1: Despotik, Prangalanmış ve Namevcut Leviathanların gelişimi

let ve seçkinler, toplumun siyasi hiyerarşi karşısındaki normlarına oranla hayli güçsüzdürler. Kaygan zemin korkusu, toplumun imkân bulduğu zaman seçkinlerin gücünü kırpacağı ve siyasi hiyerarşiyi zayıflatacağı anlamına gelir. Böylece devlet seçkinlerine benzer yapıların gücü daha da azalır ve Namevcut Leviathan çok daha yerleşik hale gelir. Toplumun devlete kıyasla artan gücü, ihtilafları çözen ve düzenleyen kurumsal yapıların olmaması nedeniyle normlar kafesinin bu tür örneklerde neden bu denli güçlü olduğunu da açıklar. Normlar tüm bu işlevleri üstlenir ve zaman içerisinde kendilerine has eşitsizlikleri ve bireyleri boğan farklı türden baskıları ortaya çıkarır.

Öte yandan, devletin ve seçkinlerin güçlerinin toplumdan daha fazla olduğu başlangıçlara sahip durumlarda, bir okun Çin'le ilgili ilk tartışmamızı andırır şekilde Despotik Leviathan'ın ortaya çıktığı yöne gittiğini görüyoruz. Burada ok daha yüksek düzeyde devlet kapasitesine doğru yönelir. Zamanla toplum devletle rekabet edemez duruma gelir ve gücü giderek erir. Despotik Leviathan prangalanma ihtimalini ortadan kaldırmak için toplumun gücünü kırdıkça daha da kuvvetlenir. Sonuçta Despotik Leviathan zayıflayan toplum karşısında ezici bir güce sahip olur ve güç dengesi, Leviathan'ın prangalanması ihtimalini giderek ortadan kaldıracak biçimde değişir.

Fakat şekil bize kapasitesi yüksek toplumlarca dengelenen kapasitesi yüksek devletler de olabileceğini gösteriyor. Bu Prangalanmış Leviathan'ın ortaya çıkışına şahit olduğumuz ortadaki dar koridorda gerçekleşir. Kızıl Kraliçe etkisinin harekete geçtiği ve devlet ile toplum arasındaki mücadelenin ikisinin de güçlenmesine neden olduğu ve mucizevi bir şekilde aralarındaki dengeyi koruyabildikleri alan tam olarak bu koridordur.

Gerçekten de Kızıl Kraliçe, devlet ile toplum arasındaki mücadelede ikisini de daha yetkin kılmanın ötesine geçer. Kurumların yapısını şekillendirir ve Leviathan'ı yurttaşlara daha hesap verir ve duyarlı kılar. Süreç içerisinde insanların yaşamlarını da dönüştürür çünkü devletlerin ve seçkinlerin onlar üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırır; ayrıca normlar kafesini gevşeterek ve hatta parçalayarak bireysel özgürlüğü güçlendirir ve siyasete daha etkin yurttaş katılımını mümkün kılar. Sonuçta, siyasi, iktisadi ve toplumsal hâkimiyet biçimlerince kısıtlanmayan gerçek özgürlük sadece bu koridorda ortaya çıkar ve gelişir. Bu koridorun dışında özgürlük Leviathan'ın olmaması veya despotik olmasıyla engellenir.

Buna rağmen Kızıl Kraliçe etkisinin kırılgan doğasını kavramak önemlidir. Tüm tepki ve karşı tepki aşamalarında bir taraf diğerinin önüne geçebilir ve birbirlerini hızla koridor dışına sürükleyebilir. Kızıl Kraliçe etkisi ayrıca devlet ve toplum; seçkinler ve seçkin olmayanlar arasındaki mücadelelerin bütünüyle sıfır toplamlı bir oyun olmamasını zorunlu kılar. Yani taraflardan birisi diğerini yok etmeye veya zapt etmeye çalışmazlar. Bu nedenle tüm bu rekabetin içerisinde uzlaşma için bir alan bırakılmalıdır. Her tepkinin bir karşı tepkiyi tetikleyeceğinin anlaşılması çok önemlidir. Ancak On Üçüncü Bölüm'de bir kutuplaşma sürecinin bazen Kızıl Kraliçe etkisini sıfır toplamlı bir oyuna çevirebildiğini ve böylece sürecin kontrol dışına çıkmasının daha muhtemel hale geldiğini göreceğiz.

Bu şeklin dikkat çekici bir başka tarafı, devlet ile toplumun her ikisinin de çok zayıf oldukları sol alt köşede bir koridor olmadığıdır. Bu Tiv'le ilgili tartışmamızın önemli bir boyutudur. Anımsanırsa Tiv halkının, siyasi hiyerarşi ilk ortaya çıktığında onu denetim altına alabilecek normları ve kurumları yoktu. Bu, herhangi bir siyasi hiyerarşinin hafif bir esintisini bile derhal ortadan kaldırmaya çok istekli olmalarının da nedeniydi. Tercih Prangalanmış veya Namevcut Leviathan arasında değil; bütünüyle despotizm ve devletsizlik arasındaydı. Bu devlet ve toplumun ikisinin de zayıf olduğu pek çok vakaya uyan genel bir durumdur. Bu durum, koridora hareket edilebilmesi için gereken güç dengesinin, iki tarafın da bazı başlangıç kapasiteleri geliştirmeleri ve bazı temel kurumsal önkoşulları yerine getirmeleriyle oluşabileceğini ortaya koyar.

Yaşamadan bilemezsin

Bir kuram dünya hakkında yeni düşünme biçimleri sunduğu zaman yararlıdır. Yeni sunduğumuz kuramdan çıkarılabilecek bazı hususları ortaya koyalım. Birinci Bölüm'e dünya nereye gidiyor sorusuyla başlamıştık. Rakipsiz Batı demokrasisinin mutlu bir versiyonu mu? Anarşi mi? Dijital diktatörlük mü? Kuramımızın bakış açısına göre bunların her biri Şekil 1'de açıklanan yollara benziyor. Fakat kuramımızın açıklığa kavuşturduğu durum, bütün ülkelerin aynı yoldan ilerleyeceğini varsayamayacağımız gerçeğidir. Yakınsama (*convergence*) değil, çeşitlilik beklemeliyiz. Dahası ülkelerin sorunsuzca bir yoldan diğerine geçmeleri de söz konusu değildir. Çoğu durumda "izlek bağımlılı-

ğı" (*path dependence*) yaşanır. Despotik Leviathan'ın yörüngesinde olduğunuz zaman devlet kurumlarını denetim altında tutan devlet ve seçkinler daha da güçlenirken, devleti dengede tutması beklenen toplum ve normlar iyice zayıflar. Çin'i ele alalım. Çok sayıda siyasa yapıcısı ve yorumcu, zenginleştikçe ve küresel ekonomik düzene eklemlendikçe Çin'in Batı demokrasilerine benzeyeceği öngörüsünde bulunmuştu. Fakat Şekil 1'de gördüğümüz Despotik Leviathan, zaman geçtikçe koridora doğru yönelmiyor. Yedinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, Çin devletinin toplum üzerindeki hâkimiyetini şekillendiren ciddi bir tarihsel birikimi söz konusudur. Ayrıca bu ilişkiler liderlerin ve seçkinlerin, devlete meydan okuyamaması ve sınırlandıramaması için toplumu zayıflatmayı amaçlayan belirli eylemleriyle de yeniden üretilmektedir. Bu tarihsel birikim koridora girişi daha da zorlaştırmaktadır.

Buna karşın, tarihin önemli olması, tarihin kader olduğu anlamına gelmez. Bu da bizi kuramımızın ikinci önemli çıkarımına götürür. Liderlerin, seçkinlerin ve siyasi girişimcilerin faaliyetleri anlamında aktörler için geniş bir alan söz konusudur ve bu faaliyetler, toplumun gidişatını belirleyecek kolektif eylemliliği ve yeni koalisyonlar oluşumunu kolaylaştırabilir. Bu nedenle izlek bağımlılığı, bir tür yönelimden diğerine geçiş olmayacağı anlamına gelmez. Bu olasılık, koridorda olan bazı toplumlar için özellikle geçerlidir çünkü devlet ve toplum dengesi kırılgandır ve eğer toplum tedbirli olmaktan uzaklaşıp devlet kapasitelerinin zayıflamasına izin verirse kolaylıkla sona erebilir.

İlişkili üçüncü bir çıkarım özgürlüğün doğasıyla ilgilidir. Özgürlüğün ortaya çıkışını Batılı kurumların veya anayasal tasarımların erdemlerine ve sürekli yükselişlerine atfeden bir bakış açısının tersine, biz çok daha karmaşık ve planlanması kolay olmayan bir sürecin sonucu olarak görüyoruz. Özgürlük tasarım yoluyla inşa edilemez ve akıbeti zekice bir denetim ve denge sistemiyle güvence altına alınamaz. Bunun olabilmesi için toplumun hareketliliği, uyanıklığı ve kararlılığı gereklidir. Toplumun her şeyiyle koşmasına ihtiyaç vardır!

Giriş bölümünden Gılgamış'ı ikizi Enkidu vasıtasıyla denetim ve dengeyle sınırlandırma stratejisinin başarılı olmadığını hatırlayalım. Bu durum, Anayasa tarafından getirilen denetim ve dengenin Amerikan özgürlüğünün dayanak noktası olduğunun sıkça vurgulandığı ABD dahil pek çok bağlamda farklı değildir. 1787'de Madison ve işbirlikçileri Philadelphia'ya ulaşmış ve anayasa top-

lantısının gündemine "Virginia Planı" üzerinden ağırlıklarını koymuşlardı. Bu plan daha sonra Anayasa'nın temelini oluşturdu. Fakat ülkenin kurumsal mimarisi Virginia Planı'ndan farklı oluştu çünkü toplum (veya toplumun bir bölümü) Federalistlere tam olarak güvenmedi ve özgürlüklerinin daha fazla korunmasını istediler. Daha önce gördüğümüz gibi Madison Haklar Bildirisi'ni kabullenmek zorunda kaldılar. ABD Cumhuriyeti'nin kuruluşunda hakların korunma altına alınmasını sağlayan toplumun katılımı ve kararlılığıydı.

Kuramımızın dördüncü çıkarımı, koridora girmek için pek çok giriş kapısı olduğu ve koridorda birbirinden farklı toplumlar olabileceğidir. Bir ülkenin koridora girebilmesini mümkün kılabilecek bütün yolların üzerinde düşünelim. Özgürlüğün koşullarını yaratmak, çatışma ve şiddeti denetim altına almayı, normlar kafesini kırmayı, iktidarı ve devlet kurumlarının despotizmini prangalamayı içeren çok yönlü bir süreçtir. Bu nedenle özgürlük bir ulus koridora girdiği anda ortaya çıkmaz, zamanla gelişim gösterir. Bazı toplumlar şiddeti bütünüyle denetim altına alamadan uzun süre koridorda yol alırlar. Bazıları normlar kafesini gevşetme konusunda sınırlı ilerleme gösterirler. Bir kısım toplum da despotizmle mücadele etmek ve devletin toplumu dinlemesini sağlamak konusunda ancak zamanla ilerleme kaydeder. Bir toplumun koridora nasıl gireceğini belirleyen tarihsel koşullar ve ittifaklar, koridorda verilecek tavizlerin özelliğini de etkiler. Bunların da çoğunlukla önemli ve uzun süreli neticeleri olur.

ABD Anayasası bu hususa da örnek teşkil eder. Haklar Bildirisi, anayasanın onaylanması için verilen tek taviz değildi. Köleliği ve avantajlarını korumak için gözlerini karartan Güneyli seçkinler için eyaletlerin hakları konusu en önemli sınavdı. Bu amaçla Kurucular, Haklar Bildirisi'nin eyalet yasama organlarına değil, sadece federal yasama organına uygulanabileceği konusunda anlaştılar. Bu "ilke" eyaletler düzeyinde her türden suiistimalin, özellikle de siyah Amerikalılara karşı yapılanların önünü açmış oldu. Anayasa'nın kendisi, eyaletlerin Kongre'deki temsil oranını belirlerken, bir kölenin özgür bir insanın beşte üçü sayılacağını kabul ederek toplumun önemli bir kesimi için bu çirkin özgürlük ihlalini resmileştirmişti. Ayrımcılık sadece Anayasa'nın kumaşında değildi. Bu durum ülkenin pek çok bölümünde derinlere işleyen normlarca da perçinleniyordu. Birleşik Devletler'in koridora giriş şekli ve içeride yol alma biçimi, federal devletin Güney'in

bu normlarını ve kurumsal temellerini zayıflatmaya yönelmeyeceği anlamına geliyordu. Bu nedenle siyah Amerikalılara karşı ortaya çıkan yoğun ayrımcılık ve hâkimiyet İç Savaş'tan ve köleliğin 1865'te kaldırılmasından sonra da devam etti.

Bu ayrımcı normların son derece çirkin yansımalarından biri, güneş battıktan sonra siyahların (bazen de Meksikalıların ve Yahudilerin) alınmadıkları "günbatımı kasabaları"ydı." Amerika bir otomobil ülkesidir ve insanlar "66. Otoyolu"nu severler. Ama otoyoldan herkes aynı zevki alamıyordu. 1939'da 66. Otoyol'un geçtiği 89 kasabanın 44'ünde "günbatımı kasabaları" vardı. Bir yerde yemek veya tuvalet molası vermek istediğinizde ve orası sadece beyazların girebildiği bir yerse ne olacaktı? Kola makinelerinde bile "Sadece Beyaz Müşteriler" yazıyordu. Siyahi sürücülerin yaşadığı zorluğu hayal edin. 1936'da durum öyle kötüydü ki Afrika kökenli Amerikalı Victor Green New York, Harlem'de postacılık yaparken, *Green'in Siyahi Şoförler İçin Kitabı*'nı yayımlamak gereğini hissetmişti. Kitapta siyahi şoförlerin karanlık bastıktan sonra girmelerine veya tuvalete gitmelerine izin verilen mekânların detaylı tanıtımları vardı (son baskının tarihi 1966'ydı). Bu nedenle ABD deneyimi bir toplumun koridora girme biçimine dair önemli çıkarımlar barındırır. Onuncu Bölüm'de bu sürecin, sadece özgürlüğün kapsamıyla değil, geniş ölçekli küresel öneme sahip pek çok politik ve toplumsal tercihle de alakalı sonuçlara sahip olduğunu göreceğiz.

Kuramımızın belki de şaşırtıcı olan beşinci çıkarımı devlet kapasitesinin gelişimiyle ilgili. Şekil 1'de koridorun içindeki ok, Despotik Leviathan'ın başardığından daha yüksek düzeyde devlet kapasitesine yöneliyor. Bunun nedeni, devlet ile toplum arasındaki rekabetin daha fazla devlet kapasitesine zemin oluşturmasıdır. Bu tespit, sosyal bilimler ve siyasal tartışmalarda karşımıza çıkan ve özellikle güçlü liderlerin kritik rollerine vurgu yaparak, güvenlik araçlarının tam denetimi ve güçlü silahlı kuvvetlerin devlet kapasitesi inşa etmek için zorunlu olduğunu savunan pek çok görüşün aksini işaret eder. Bu yaygın görüş, Çin'in diğer gelişmekte olan ülkeler için (hatta gelişmiş olanlar için) iyi bir rol modeli olduğu, çünkü Komünist Parti'nin rakipsiz hâkimiyetinin devletin daha büyük kapasite oluşturmasını mümkün kıldığı iddiasına zemin oluşturur. Fakat daha derinden bakıldığında, despotik olmasına rağmen Çin Leviathan'ının, ABD veya İskandinav devletleri gibi Prangalanmış Leviathanlara göre daha az kapasiteye sahip olduğu görülecektir. Bunun nedeni Çin'in onu zorlayacak, iş-

birliği yapacak veya gücüyle rekabet edecek dirençli bir topluma sahip olmamasıdır. Devlet ile toplum arasında bu güç dengesi olmadan Kızıl Kraliçe etkisi devreye girmez ve Leviathan sonuçta daha düşük kapasitede kalır.

Çin'in devlet kapasitesinin sınırlarını görmek için eğitim sistemine bakmak yeterlidir. Eğitimin bir ülkenin önceliği olmasının tek nedeni, bir ulusun eğitimli işgücüyle daha başarılı olacağı gerçeği değildir. Bunun bir diğer nedeni de eğitimin, yurttaşlara doğru türden inançları telkin etmenin etkili bir yolu olmasıdır. Bu nedene yüksek kapasiteye sahip olan bir devletten, uygun fiyatlı, yüksek nitelikli ve liyakate dayalı bir eğitim sunması ve devlet görevlilerini bu hedef için seferber etmesi beklenilir. Ancak gerçek oldukça farklıdır. Çin eğitim sisteminde, ön sıralarda yazı tahtasına yakın oturmak veya sınıf başkanı görevi de dahil, her şey satılıktır.

Zhao Hua kızını Pekin ilkokuluna kaydettirmeye gittiğinde, ilçe eğitim müdürlüğünden memurlar kendisini karşılamıştı. Memurların elindeki listede hangi ailenin ne kadar ödeme yapması gerektiği yazıyordu. Memurlar Zhao'yu okulda değil, kayıt için 4.800 dolar depozito yatıracağı bankada bekliyorlardı. Çin'de okullar parasız. Bu yüzden "harçlar" yasal değil. Devlet bu ödemeleri 2005'ten beri beş defa yasakladı (aslında beş defa yasaklamış olması da çok şey anlatıyor). Bir başka seçkin Pekin lisesinde öğrenciler, ailelerinin okula yaptıkları her 4.800 dolar katkı için fazladan bir puan kazanıyorlar. Çocuğunuzu, Pekin'deki saygın Renmin Üniversitesi'yle irtibatlı olanlar gibi, en iyi okullara sokmak istiyorsanız rüşvet 130.000 dolara kadar ulaşabiliyor. Öğretmenler de fazladan ve çok sayıda hediye bekliyorlar. Çin basınına göre pek çok öğretmen marka saatler, pahalı çaylar, hediye kartları ve hatta tatil hediyeleri bekliyorlar. En cüretkâr öğretmenler banka hesaplarına eklenen ve yıl boyu yeniden yüklenebilen bankamatik kartları talep ediyorlar. *New York Times*'la yaptığı bir söyleşide Pekinli bir işkadını durumu şöyle özetliyor: "Diğer aileler gibi güzel bir hediye vermezseniz, öğretmenin çocuğunuza daha az ilgi göstermesinden endişe ediyorsunuz."

Peki kamu görevlileri rüşvete nasıl bu kadar açık olabilir? Çin dünyadaki ilk liyakat temelli devlet bürokrasisinin beşiği değil mi? Hem evet hem hayır. Yedinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, Çin'in karmaşık ve yetkin bürokrasisinin uzun bir tarihi var. Ama diğer yandan da pek çok görevin siyasal bağlantıları olanlara veya en yüksek teklifi verenlere dağıtıldığı uzun ve yaygın

bir yolsuzluk tarihi de var ve bu tarih günümüzde de devam ediyor. 2015 yılında 3.671 Komünist Parti üyesiyle yapılan bir anket yanıt verenlerin üçte ikisi, liyakatin değil "siyasal sadakatin" devlette iş bulmak için en önemli ölçüt olduğunu söyledi. Etrafınızı sadık kadrolarla doldurduktan sonra iş insanlarını ve yurttaşları haraca bağlama işinde yol alabilirsiniz. Kamu görevlerini satarak emrinizdekilerin sizinle uyumlu olmalarını sağlayabilirsiniz. Siyaset bilimci Minxin Pei, 2001-2013 arasında Komünist Parti üyelerinin dahil olduğu ve suçlu bulundukları 50 yolsuzluk davasını inceledi. Suçlananların sattığı kamu görevlerinin ortalaması kişi başı 41'di. Sıralamanın en altında, Anhui ilinin Whue ilçesinden Zhang Guiyi ve Xu Shexin gibi ilçe patronları vardı. Zhang, ortalama 12.000 yuan, yani 1500 dolar gibi bir para karşılığında 11; Xu 2000 doların üzerinde bir parayla 58 kamu görev pozisyonu satmıştı. Fakat yiyecek zincirinin daha yukarılarında, örneğin ilçe seviyesinde satış fiyatları daha yüksekti. Bazı kamu görevlileri her bir satıştan yaklaşık 60.000 dolar elde ediyorlardı. Pei'nin dava örnekleminde, yolsuzluğa bulaşan memurlar, kamu pozisyonu satışından ortalama 170.00 dolar gelir elde etmişti.

Zhang ve Xu gibileri sadece küçük balıklardı. Demiryolları Bakanı Liu Zhijun 2011'de tutuklandığı zaman, yöneltilen suçlamalar arasında 350 apartmana ve nakit 100 milyon dolara sahip olduğu da vardı. Bunun en büyük nedeni, Çin'in hızlı tren sisteminin rüşvet için eşsiz bir fırsat sunmasıydı. Tıpkı Çin'in ekonomik büyümesinin diğer alanlarının yarattığı fırsatlar gibi. Liu gözden düşmüş olsa da çoğunluk hâlâ itibarını koruyor. 2012'de Çin'in en zengin 1.000 kişisinin 160'ı Komünist Parti Kongre üyesiydi. Servetlerinin toplamı 221 milyar dolardı ve bu ABD'deki üç erkteki en üst düzey 660 kamu görevlisinin servetlerinin toplamından 20 kat fazlaydı. ABD'de kişi başına düşen gelirin Çin'in yedi katı olduğu unutulmamalıdır. Tüm bunlar çok da sürpriz sayılmamalı. Bürokraside veya eğitim sisteminde ya da nerede olursa olsun yolsuzluğu denetim altına almak toplumun işbirliğini gerektirir. Devletin bu türden olayları yurttaşların dürüstçe ihbar edeceğine güveniyor olması gerekir. Aynı şekilde yurttaşların da bilgilerini paylaştıkları için kendilerini tehlikeye atmadıkları konusunda devlet kurumlarına güvenmeleri şarttır. Bunlar Despotik Leviathan'ın ürkütücü bakışları altında gerçekleşemez.

Bunun büyük ölçüde yolsuzlukla ilgili bir sorun olduğunu dü-

şünebilirsiniz. Yüksek devlet kapasitesine rağmen Çin'de yolsuzluk hoş görülüyor olabilir mi? Bu yorum, Çin devletinin devamlı yolsuzluğu dizginleme çabalarıyla (sınırlı derecede başarılı olan) çelişir. Ayrıca Çin Leviathan'ı sadece yolsuzluk konusunda değil, rutin devlet görevlerinde de yeterince başarılı değildir. Lübnan'ı ele alırken vurguladığımız gibi, toplumu okunabilir kılmak, kendisine saygı duyan her devletin ana hedefi gibi görünmektedir. Bu ekonomiyi okunabilir kılmak söz konusu olduğunda iki kat daha fazla geçerlidir. Komünist Partisi Çin'deki hâkim konumunu meşrulaştırırken iktisadi büyümedeki hayati rolünü kullanır. Ekonomik faaliyetlerin anlaşılmasının ve hatasız ölçülmesinin çok büyük önemi vardır. Fakat okunabilirlik tıpkı yolsuzluğu denetim altına almak gibi, toplumun işbirliğini zorunlu kılar. İşbirliği ortadan kalktığında sorunlar yavaşça içeri süzülür: İş çevreleri enformel, kayıtsız ekonomide mi koruma arayacaklar? Yurttaşlar güvenmedikleri bir devlete bilgi vermemeye devam edecekler mi? Bürokratlar verileri kendi lehlerine mi kullanacaklar? Bu üç sorunun da yanıtı evettir, özellikle de Çin'de. Bu nedenle kimse Çin'de milli gelir istatistiklerine güvenmez. Çin'in eski başbakanı Li Keqiang bile 2007'de başbakanlık görevine atanmadan önce ülkenin milli gelir rakamlarını "suni ve güvenilmez" olarak tanımlamıştı. Resmi istatistikleri boş vermeyi ve ekonominin nasıl gittiğini anlamak için elektrik tüketimine, demiryolu kargosunun boyutlarına ve banka kredilerine bakmayı önermişti. Çin'in devlet kapasitesinin ekonomisini okunabilir kılması için söylenecek başka söze gerek var mı?

Leviathan'ı prangalamak: Güven ve doğrulat

Prangalanmış Leviathan tümüyle hayalini kurmamız gereken ve güvenebileceğimiz türden bir devleti andırmaktadır. Fakat gerçekten de Prangalanmış Leviathan olacaksa bu güvenin de sınırları olmalıdır. Ne de olsa prangalalı veya değil, Leviathan'ın iki yüzü vardır ve despotizm onun DNA'sındadır.

Leviathan'la yaşamak güç bir iştir. Bunun en önemli nedeni de Leviathan'ın zaman içinde daha güçlü olmak gibi doğal bir eğilime sahip olmasıdır. Leviathan'ın kendisi bir özne değildir. Onun hakkında konuştuğumuz zaman aslında yöneticiler, siyasetçiler, onu kontrol eden liderler gibi siyasi seçkinlere ve bazen de onun üzerinde orantısız etkisi olan iktisadi seçkinlere atıfta bulunuruz. Bu seçkinlerin çoğunluğunun ve Leviathan için çalışanların çoğu-

nun onun gücünün artmasında çıkarları vardır. Size bıkıp usanmadan kamu hizmetleri sunan veya tekeller ve talancı borç verme pratikleri tarafından boyunduruk altına alınmamanız için iktisadi faaliyetleri düzenleyen bürokratları düşünün. Kendi güç ve yetkilerinin artmasını neden istemesinler ki? Leviathan'ın dümeninde oturan siyasetçileri düşünün. Kendi deniz canavarlarının daha yetkin ve nüfuzlu olmasını neden istemesinler? Hayatlarımız daha karmaşık hale geldikçe daha fazla ihtilaf çözümüne, kamu hizmetine ve özgürlüklerimiz için daha fazla korumaya ihtiyaç duyarız. Ne var ki Leviathan'ın kapasitesi arttıkça denetim altında tutulması da o derece zorlaşır. Bu nedenle sıradan insanlar, hepimiz, örgütlerimiz ve derneklerimiz anlamında toplum, Leviathan'ı denetim altında tutabilmek için daha da güçlenmelidir. Bu, eylem halindeki Kızıl Kraliçe etkisidir.

Fakat Kızıl Kraliçe'de bundan da fazlası vardır. Gördüğümüz gibi, güçlü bir toplumla işbirliği, devlet kapasitesini de ciddi ölçüde güçlendirebilir. Leviathan'a bir kez pranga takılınca, toplum yularını uzun tutabilir ve erişim alanını artırmasına izin verebilir. Böylece devlet kapasitesini yurttaşların istedikleri ve ihtiyaç duydukları şeyler için kullanabilir. Bu bir "güven ve doğrulat" stratejisidir. Devlete daha fazla güç kazanması için güvenirsiniz ama aynı zamanda üzerindeki denetiminizi de artırırsınız. ABD'de ve Batı Avrupa'da olduğu gibi bu yöntem çalışırsa sonuç, sürekli olarak hem devletin hem de toplumun daha da güçlenmesi ve dengeli bir şekilde büyümeleri, böylece birbirleri üzerinde hâkimiyet kuramamaları şeklinde olur. Bu incelikli denge işlediğinde Prangalanmış Leviathan savaş durumunu sonlandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda sivil inisiyatiflerin, kurumların, kapasitelerin artması, normlar kafesinin parçalanması ve iktisadi refahın artmasıyla siyasi ve iktisadi gelişimin bir vasıtası haline gelir. Fakat tüm bunlar Leviathan'ı prangalanmış halde tutabildiğimiz ve sadece karmaşık Kızıl Kraliçe etkisinin kontrolden çıkmasını engelleyebildiğimiz sürece mümkündür. Bu hiç de kolay bir iş değildir.

Prangalanmış Leviathan'a dönmeden önce devletlerin nasıl ve neden ortaya çıktıklarını, toplumdaki ihtilaflarla nasıl mücadele ettiklerini ve Namevcut Leviathanlardaki iktisadi koşulların nasıl dönüştürdüklerini anlamak yararlı olabilir. Bir sonraki bölüme tam da buradan başlayacağız.

3

Güç istenci

Bir peygamberin yükselişi

Hz. Muhammed 570 yıllarında bir tüccar ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Amcası tarafından büyütülen Hz. Muhammed o dönemde canlı bir ticaret merkezi olan Mekke'de yetişti. Şehrin köklerinin İslam öncesinin yerel tanrıları için kutsal sayılan ve daha sonra İslam'ın kutsal mabedi olacak granit bir küp biçimindeki Kâbe'yle ilişkili olduğu anlaşılıyor. Yılın belirli dönemlerinde insanlar Mekke'ye hacca geliyordu. Hac, ticari faaliyet için büyük bir fırsattı. Kentin küçük ticari topluluğu kısa sürede genişledi ve Arap yarımadası, Şam, Bizans ve Sasani imparatorlukları arasındaki daha büyük ölçekli ticarette aracı konumuna geldi.

Fakat Mekke'de ve 400 kilometre kuzeyindeki komşu Medine'de yaşayanlar (Bkz. Harita 4), yerleşik hayata yeni geçmiş çöl göçebeleriydi. Devletleri veya merkezi otoriteleri yoktu ve pek çok devletsiz toplum gibi kabile diye bilinen akrabalık bağları etrafında örgütlenmişlerdi. Hz. Muhammed, Kureyş kabilesine bağlı Haşimoğullarındandı. Kâbe'nin çevresindeki yeni kentin hayatına uyum sağlamak o kadar kolay değildi. Kabileler açık çölde yüzlerce kilometre boyunca deve ve keçi sürüleriyle göç etmeye alışmışlardı. Sürülerin su kaynaklarına ya da iyi otlaklara erişimi gibi konularda veya çok sayıda gündelik meselede potansiyel ihtilaflar söz konusuydu. Bu ihtilaflar genellikle normlar ve göçebe kabilelerin gelenekleriyle çözülürdü. Bunlar, özellikle de farklı gruplar arasındaki ihtilafları çözmekte işe yaramadığında, çok az nüfuslu yarımadada herkes kendi yoluna giderdi. Bu strateji de çatışmaları çözemediğinde misilleme ve kan davası devreye girerdi. Ana ilke göze gözdü ama bazı durumlarda bir göz karşılığı yüz deve gibi çözümlere de gidilebilirdi.

Ancak Kâbe'nin etrafındaki hayatın daha karmaşık olmasının

Harita 4: Arap Yarımadası: İslam'ın kökleri ve Suudi Devleti ve tarihi Uruk kenti.

nedeni sadece kentte farklı aşiretlerin yerleşmiş olmasından kaynaklanan sık sık ve çeşitli nedenlerden çıkan anlaşmazlıklar değildi. Hacdan kaynaklanan iktisadi fırsatlarla giderek yaygınlaşan ticaret bireyselliği gittikçe daha fazla teşvik ediyordu. Aynı zamanda normlar kafesinin hafifçe gevşemeye başlamasıyla çöl hayatına hâkim olan geçmiş dayanışma biçimlerinin ve topluluk bağlarının erimesi, yeni anlaşmazlıklara yol açıyordu.

Hz. Muhammed peygamberin ortaya çıkışı böyle bir toplumsal bağlamda oldu. Hz. Muhammed kırk yaşlarında rüyalar gördüğünü ve bir süre sonra Cebrail'den vahiyler geldiğini söylemeye başladı. Bu vahiyler sadece yeni bir din değil, Haşimoğulları gibi aşiretlerin ötesine geçecek yeni bir toplum ve yeni normlar da öneriyordu. Ayrıca yeni ortaya çıkan birçok bireysel davranışı ve para kazanmaya odaklanmayı eleştiriyordu.

Muhammed yeni dini duyurmaya ve insanları Allah'a itaate teşvik etmeye başladı. Yeni dini ilk kabul edenler eşi Hatice'yle yakın akraba ve dostlarıydı. Hz. Muhammed 613 yılına gelindiğinde kentte artık çok daha geniş bir kitleye sesleniyordu. Fakat bu herkesin hoşuna giden bir durum değildi. Diğer ticari aşiretler davranışlarına ve dini inançlarına yönelik saldırılara öfkelenmiş ve Muhammed'in Mekke'deki siyasi gücü ele geçirmeye çalıştığından endişe etmeye başlamışlardı. O sırada Mekke'de

merkezi bir hükümet yoktu. Hz. Muhammed'e inananlar giderek arttıkça durum daha da gerginleşti. Peygamber 622 yılında takipçilerinden bir grupla beraber Medine'ye gitti. Bu meşhur Hicret'ti.

Aslında Hicret'i hızlandıran sadece Mekke'de Muhammed'e yönelik artan düşmanlık değildi. Medine halkı daha önceden peygamberin şehirlerine gelmesini ve sorunlarını çözmesini isteyen bir davet göndermişti. Mekke gibi Medine de yerleşik hayatın doğum sancılarını çekiyordu. Ama Mekke'den farklı olarak Medine bir ticaret ağının merkezi değil, verimli tarımda uzmanlaşmış bir vaha kentiydi. Vahanın farklı bölümlerine Evs ve Hazrec adlı iki ayrı kabileye mensup iki aşiret yerleşmişti. Ayrıca üç de Yahudi aşireti vardı. Aşiretler kendilerine küçük kaleler inşa etmişlerdi ve bir türlü anlaşamıyorlardı. Aralarındaki husumet 618'de Buas Savaşı'nın patlak vermesine yol açtı. Hayat giderek savaş haline dönüyordu.

Bazı Medineliler, Hz. Muhammed'in dışarıdan tarafsız biri olarak, yeni dininin otoritesiyle ihtilaflarda hakemlik yapabileceği ve şehre barış getirebileceği fikrini ortaya attılar. Haziran 622'de yetmiş beş Medineli Mekke'ye giderek Muhammed'in kentlerine gelmesini istedi. Onu ve yeni dini koruma sözü verdiler. Hz. Muhammed daveti kabul etti. Hz. Muhammed ve Medineliler arasındaki anlaşma Medine Anayasası olarak bilinir. Sözleşme "üzerinde ihtilafa düşülen konular Allah'a ve resulü Muhammed'e arz edilecektir" der. Hz. Muhammed fiilen bireyler ve aşiretler arasındaki ihtilaflarda yargıç rolü üstlenecekti. Peki yasalarını uygulatacak ve emirlerini yerine getirtecek gücü yoksa bunu nasıl yapacaktı? Aslında Medine Anayasası'nda Allah'a yapılan atıf, Hz. Muhammed'in sadece bir birey olarak değil, bir peygamber olarak geldiğini vurguluyordu. Sözleşmeye göre Medineliler Hz. Muhammed'in öğretisini ve vahiylerini de kabul ediyorlardı. Medine Anayasası'nın ilk maddesi şöyleydi:

> Bismillahirrahmanirrahim. Bu vesika, Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve bunlara tabi olanlarla sonradan onlara katılmış olanlar ve onlarla beraber cihat edenler için düzenlenmiştir. Vesikayı imzalayanlar diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil eder.

Belki de bu madde Medinelilere (Yesrib halkı) yeni anayasayla umduklarından fazlasını elde edeceklerini işaret ediyordu. Söz-

leşme Hz. Muhammed'i sadece bir hakem yapmıyordu. Yeni bir topluluk da tanımlıyordu. Bu topluluk akrabalık ve aşiret bağlarına dayalı değildi. Bir dine ve ayrıca peygamberinin yeni oluşmaya başlayan merkezi otoritesine dayanan yeni tür bir topluluktu. Bu aynı zamanda devletsizliğin sona erişi demekti.

Muhammed'in ilk başta herhangi bir resmi görevi veya yürütme gücü yoktu. Ama bu mütevazı konum kısa sürede değişecekti. Aslında yaklaşım tarzı, yukarıdaki paragrafta geçen "onlarla beraber cihat edenler" vurgusundan da anlaşılabilir. Cihat? Hz. Muhammed Hicret'ten bir yıl sonra, 623 yılında, Mekke'den kendisiyle gelen ve Muhacirler diye bilinen kişilerle Mekke ticaret kervanlarına saldırılar düzenlemeye başladı. Bu türden saldırılara girişmek Arap kabileleri arasında yeni bir şey değildi ama burada farklı bir anlam kazanıyordu. Artık bu bir kabilenin diğerine saldırısı değildi. Müslümanların kâfirlere saldırısıydı. 624'e gelindiğinde bu savaşlara sadece Muhacirler değil, Medine'de İslam'ı kabul eden ve Ensar diye bilinenler de katılmaya başlamışlardı. Aynı yılın mart ayında Muhacirler ve Ensarlar, Mekke'den üzerlerine gönderilen büyük bir askeri gücü Bedir Savaşı'nda birlikte yenmeyi başardılar.

Bedir ve ardından kazanılan Uhud savaşları Hz. Muhammed'in saygınlığını ve Medine üzerindeki kontrolünü artırdı. Kendisine sadık olmayan aşiretleri, özellikle de Yahudileri uzaklaştırmaya yöneldi. Dini otoritesini kullanıp evlilik ve miras pratiklerini değiştirerek yerel toplumu ıslah etmeye başladı.

Hz. Muhammed Medine'ye ihtilafları çözmek gibi sınırlı bir yetkiyle çağrılmıştı. Oysa o eskiden kalan aşiretlerin üzerinde fazla denetimlerinin olamayacağı yeni bir devlet inşa ediyordu. Zamanla gücü arttı. Bunun sebeplerinden biri çöldeki göçebe kabilelerin başarısını duyarak Medine'ye gelmeleri ve ona sadakat yemini etmeleriydi. Diğer bir sebep ise Muhacirlerin yaptıkları saldırılarda elde ettikleri ganimetlerdi. Hz. Muhammed bu ganimetlerin beşte birini alıyordu ve bu ganimetlerden "müminler topluluğuna" katkıda bulunulması (bir nevi vergi) şartını da koşmuştu. Ayrıca Yahudilere ve Hıristiyanlara korunmalarına karşılık vergiler de koymuştu. Giderek artan gücün ve servetin bir göstergesi de saldırılardaki atlı süvarilerin sayısıdır. 624'teki Bedir savaşında iki atlı vardı. 630 yılına gelindiğinde savaş alanına 10.000 atlı sürebilmişti.

Hz. Muhammed giderek artan otoritesinin de vermiş olduğu özgüvenle 628 yılında, yanına liderliğini yaptığı kalabalık bir mu-

hacir grubunu da alarak hacca gitme bahanesiyle Mekke'ye yöneldi. Mekkeliler bu ziyaretten kaygılanarak gelenleri kentin önünde durdurdular ve ertesi sene Hz. Muhammed ve müminlerin hac ziyareti sırasında kenti boşaltmayı öneren bir teklifi müzakereye sundular. Müzakereler devam ederken Hz. Muhammed tüm müminleri bir ağaç altında topladı ve ona biat etmelerini istedi. "Rıdvan Biatı" denilen bu yemin Medine'de devletin oluşmasına yönelik başka bir adım oldu. Hobbes'un öngördüğü gibi bir Leviathan iradesine teslim olacak insanlara ihtiyaç duyar. İşte bu oradaki Medine halkının yaptığı şeydi. Hz. Muhammed'in vereceği tüm emirlere uyacaklarına söz verdiler. Hz. Muhammed'in hâlâ resmi olarak yasama veya yürütme gücü yoktu. Ancak o artık fiilen yeni bir devletin yöneticisiydi.

Hz. Muhammed'in güçlü otoritesini gösteren bir olay da 630'da ölümünden iki yıl önce meydana geldi. Hz. Muhammed devletin kapsamını genişletmeyi ve daha fazla insanı yeni dine döndürmeyi istiyordu. Bu amacına ulaşmak için kuzeydeki Tabuk kentine bir askeri güç göndermeye karar verdi ve Medine'deki tüm Müslümanların dini bir görev olarak bu saldırıda yer almalarında ısrar etti. Artık başkomutandı.

* * *

Hz. Muhammed'in yeni bir İslam devleti yaratma hikâyesi bu bölümün bazı ana fikirlerini özetler. Onun peygamber olmasından önce Arabistan'da gerçek anlamda devletler yoktu, sadece kabileler vardı. Mekke ve Medine gibi daha kentleşmiş yerlerin merkezi bir idareleri yoktu. Bu durum şiddet ve güvensizlik gibi birçok problem yaratıyordu. Arap çölünün devasa ıssızlığında her kabilenin yaşayabileceği çok büyük alanlar vardı. Fakat sıkışık Medine vahasında veya Mekke'deki kutsal Kâbe civarında yan yana yaşamanın bir yolunu bulmalıydılar. Daha merkezi bir otorite yaratmak bunun bariz çözümüydü. Fakat bu işgücü bir başka aşiret veya kabileye devretmeksizin nasıl başarılabilirdi?

Ardından Cebrail'den aldığı vahiyleriyle Hz. Muhammed ortaya çıktı. Medineliler onun öğretisinde kendi açmazlarına çözüm aradılar. Aşiretler ve kabileler arasındaki ihtilafları çözmek için Muhammed'i kentlerine çağırdılar. O da buraya barış getirerek Medine'de yaşayanlara ciddi bir fayda sağladı. Fakat süreç burada sonlanmadı. Hz. Muhammed ve Muhacirler başlangıçta küçük bir azınlık olmalarına rağmen, sayıları, güçleri ve ser-

vetleri giderek arttı. Daha fazla insanın katılması ve maddi katkıda bulunmayı kabul etmesi de bu büyümede etkili oldu. Bu, Arabistan'da siyasi hiyerarşinin doğuşuydu. 628'deki Rıdvan Biatı'yla Muhammed'in Medine'deki otoritesi artık tartışma götürmezdi. İki yıl sonra Tabuk'a yapılan saldırıda peygamber, tüm vaha halkının kuzeye doğru yürüyüşe geçmesini emretti.

Medineliler sekiz yılda büyük mesafe kat etmişlerdi. Kendi ihtilaflarını çözmek için daha fazla merkezi otoriteye razı olmuşlardı. Ama böyle yaparak da devlet oluşum sürecini başlatıp kaygan zemine giriş yapmışlardı. Bu kaygan zeminden hiçbir zaman çıkamadılar. Hz. Muhammed devlet inşa sürecine girişti. Amacının bir bölümü otoriteyi kendisinin ve takipçilerinin elinde merkezileştirmek ve süreç içerisinde sadece ihtilafları çözmenin ötesine geçerek bütün toplumsal yapıyı, normlarını ve geleneklerini dönüştürmekti. Bunu gayet iyi başardı. On yıldan az bir sürede güçlü bir İslami devletin, devasa bir Ortadoğu imparatorluğunun ve etkileyici bir yeni uygarlığın tohumlarını attı.

Senin ne üstünlüğün var ki?

İslam'ın doğuşu, antropologların "bakir devlet formasyonu" dedikleri, sıfırdan bir siyasi hiyerarşinin ve bir tür merkezi otoritenin yaratılmasına örnektir. Ayrıca ilgili kritik konuları ve zorlukları da gösterir.

Bu zorlukların en önemlisi, bir önceki bölümde de değindiğimiz kaygan zemin meselesidir. Pek çok devletsiz toplumda merkezi otoritenin ortaya çıkmamasının nedeni, bu toplumların yaratmış oldukları norm ve pratiklerinden dolayıdır. Bunların yaratılmasının amacı sadece ihtilafları çözmek değil aynı zamanda herhangi birinin çok fazla güçlenmesini de engellemektir. Bir şahıs veya grup, ihtilafları çözebilecek ve ciddi tehditler karşısında güvenlik sağlayacak kadar gücünü artırmayı başardığında, onları daha fazla güç elde etmekten ve hayatın her alanında insanlara ne yapacaklarını söylemekten alıkoymak giderek zorlaşır. Medine'de tam da bu oldu. Medineliler devletlerinin olmamasından kaynaklanan bazı eksikliklerini kurmuş oldukları sistemle devlete ya da karizmatik ve güçlü bir liderin otoritesine bütünüyle boyun eğmeden de halledebileceklerini zannetmişlerdi. Başaramadılar. Merkezi otoriteleri olmadan yola çıkan birçok başka toplum da aynı şekilde başarısız oldu ve kaygan zeminde baskın bir Leviathan'a doğru savruldular.

Peki neden bazen bu toplumların normları ve diğer denetim unsurları devlet kurucularını dizginlemekte başarısız olurlar? İlk olarak Alman filozofu Friedrich Nietzsche'nin kullandığı "güç istenci" (erkeklerin –ve bazen de kadınların– ve grupların, normlar buna karşı olsa da güçlerini ve diğerleri üzerindeki iktidarlarını artırma arzuları) kavramıyla başlayabiliriz. Bu nedenle en uyumlu görünen devletsiz toplumlarda bile daha fazla güç, servet ve diğerlerini hâkimiyet altına alma peşinde koşan insanlar çıkacaktır. Ayrıca toplumu farklı bir yolda yeniden yapılandırmak için daha fazla güç elde etmeyi isteyen şahıs ve gruplar da olacaktır. Daha fazla güç peşinde koşanların çoğu baskın normlar ve toplumdaki diğer aktörlerin eylemleri nedeniyle bu amaçlarına ulaşmaktan alıkonulacaklardır. Fakat bazıları da başarılı olacaktır.

Eğer muhtemel devlet kurucusunun bir özelliği, yani bir "üstünlüğü" varsa, normları zayıflatma ya da yollarına çıkan engelleri aşması daha kolay olur. Hz. Muhammed'in üstünlüğü dinden kaynaklanıyordu. Ona büyük bir nüfuz sağlayan ve ihtilafları çözme rolünde onu meşru bir otorite haline getiren dini bir ideolojisi vardı. Hz. Muhammed bu gücünü yeni bir topluluk oluşturmak için kullandı. Zincirlerinden kurtulduğunda da bu dini ideoloji, merkezi otoriteye doğru durdurulamaz bir ivme yarattı.

Önemli bir başka üstünlük de örgütlenmeyle ilgilidir. Bir liderin yeni ittifaklar kurmasına veya daha büyük kumanda ve askeri güç oluşturmasına katkıda bulunan etkin örgütlenmeler yaratma yeteneğine bağlıdır. Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz Güney Afrika'daki Zulu devleti bu duruma bir örnektir. Bir başka üstünlük de, bu bölümde biraz ileride tartışacağımız teknoloji eşiğidir. Hawaii Kralı Kamehameha'nın, başkalarının erişimi olmayan silahları ve askeri teknolojiyi ağırlıklı olarak kullanarak başarıya ulaştırdığı devlet inşa süreci bu duruma bir örnektir. Tüm bu örneklerdeki kişisel karizma ile soy bağı, geçmiş kahramanlık örnekleri veya basitçe kişilik gücünden elde edilen meşruiyet kaynakları çok yardımcı olur.

Bakir devlet formasyonlarının pek çoğunda gördüğümüz ve Hz. Muhammed'in yükselişinde de var olan önemli bir başka özellik, siyasi hiyerarşinin oluşumuyla birlikte toplumun yeniden yapılandırılışıdır. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, merkezi otoritesi olmayan toplumlar, genellikle ihtilafları ve hayatın tüm alanlarını düzenleyen ve denetim altında tutan bir dizi karmaşık norm tarafından yönetilirler. Devlet oluşum süreci bir kez devreye girdikten sonra devlet kurucularının kendi amaçlarına ulaş-

mak için bu normları yok etmek veya en azından dönüştürmek yönündeki dürtüleri ortaya çıkar. Bunun nedeni normlar kafesini zayıflatmak ve özgürlüğü getirmek istemeleri değildir. Asıl neden normların siyasi hiyerarşiyi sınırlandırması ve daha fazla güç elde etme yolunda engel teşkil etmeleridir. Hz. Muhammed örneğinde önemli bir hedef, Mekke ve Medine'deki akraba temelli ilişkileri alt etmekti. Bunu da başarıyla gerçekleştirdi çünkü Muhammed'in dini öğretisi ile oluşan yeni toplum akrabalık bağlarının üzerine çıktı.

Shaka'nın hedefi ise çok başkaydı. Bir sonraki bölümde Shaka'nın cadı doktorların otoritesini ortadan kaldırmak için verdiği uğraşı göreceğiz.

Bufalonun boynuzları

Britanyalı subay Horace Smith-Dorrien hatıralarında 22 Ocak 1879'daki olayları şöyle anlatır:

> Yaklaşık saat 12.00'de çok sayıda Zulu... büyük cesaretle dağları aşarak ovada tekrar göründüler. Bir süre silahlarımız ve tüfeklerimiz hiç durmadan işledi... Tam olarak ne olduğunu görmek zordu ama ağır ateş vardı. Zulu'ların büyük bir güçle saldırdıkları anlaşılmaya başlamıştı. Ovanın güneydoğusuna doğru giderek genişliyorlardı (bufalo boynuzları formasyonu). Anlaşıldığı kadarıyla kampın sağ arkasına doğru ilerliyorlardı.

Smith-Dorrien, Lord Chelmsford Frederic Thesiger komutasında Zulu ülkesine gönderilen keşif gücünün bir üyesiydi. Burası günümüzde Güney Afrika'nın KwaZulu-Natal vilayetidir (Bkz. Harita 5). Chelmsford'un birimi, genişleyen sömürge imparatorluğunun öncü gücüydü. Amacı o sırada Kral Cetshwayo'nun yönettiği bağımsız Zulu devletini ortadan kaldırmaktı. Kral'ın Britanya işgaline yanıtı basitti. Ordusuna şu emri vermişti:

> Yavaşça yürüyüşe geçin, alacakaranlıkta saldırın ve kızıl askerleri yiyin.

22 Ocak'ta Zulular tam da bunu yaptılar. Chelmsford hata yaparak gücünü böldü. Çoğu 24. Piyade Alayı'ndan olan 1.300'e yakın askerini ve iki topunu Isandlwana kayalarının eteklerindeki kampta bıraktı. Kendine aşırı güvenen ve hazırlıksız kızıl askerler,

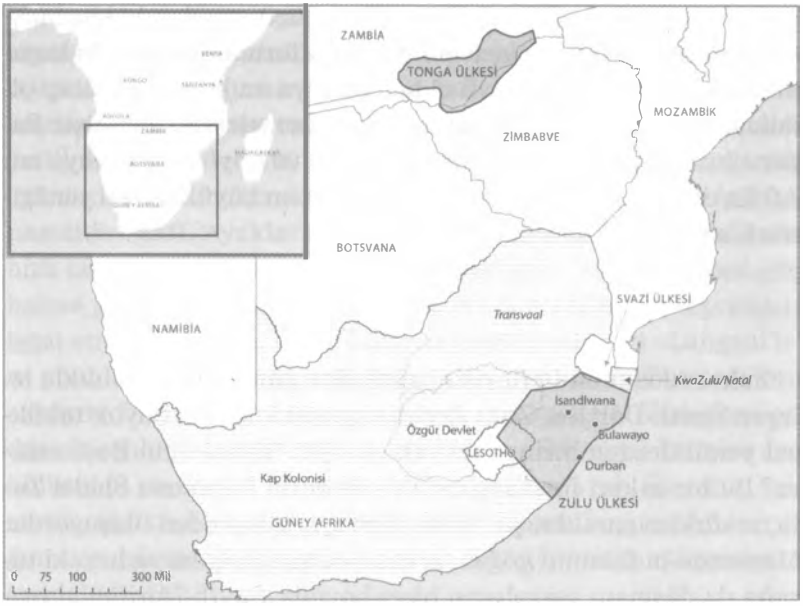

Harita 5: Güney Afrika: Zulıların ve Tongaların toprakları ve Dört Güney Afrika Kolonisi.

son 60 yılda Güney Afrika'da büyük bir devlet kurup güçlendiren 20.000 Zulu savaşçısıyla bir anda karşı karşıya kaldı. Zulu devleti o kadar büyüktü ki halihazırda günümüzün Botsvana, Lesoto, Mozambik, Svazi ülkesi, Zambia ve Zimbabve gibi ülkelerinden oluşan o zamanki komşularına korku salıyordu (Bkz. Harita 5).

Smith-Dorrien defterine şu notları düşmüştü:

... İlerleyen Zulu hattı... müthiş bir manzaraydı. Sıralar halinde ve yığınlarca adam hafif dağınık düzende birbirinin peşinden geliyor, silahlı olarak önlerinde yürüyen az sayıda adamın açtığı ateşle beraber ilerliyorlardı. Görünüşe göre bize 1,5 kilometre uzaklıkta olan topçu bataryası onlara ateş ederken birdenbire durdu.Ardından Durnford'un birliğinden geriye kalanları gördük. Çoğu atlı *Basuto*'lar bulunduğumuz mevziinin sağına doğru dörtnala koşuyorlardı. Tam olarak ne olduğunu hiçbir zaman bilebileceğimizi sanmıyorum. Her yerde çubuk mızraklar vardı ve Russell topuyla beraber yakalanmıştı. Ne olduğunu anlatabilecek tek kişi bile sağ kalmamıştı. Daha sonra duyduğuma göre cesur bir lider olan Durnford, kampa ulaşmayı başarmış ama çatışmadan aldığı yaralar nedeniyle orada ölmüş.

Günün sonunda Britanya'nın askeri gücü ortadan kaldırılmıştı. Smith-Dorrien koyu lacivert subay üniforması sayesinde kaçabildi. Zulu askerlerine, sivil oldukları veya muhtemelen rahip oldukları için siyah giyen insanları öldürmemeleri söylenmişti. Sadece birkaç kişi daha hayatta kalabildi ve böylece Britanya'nın Afrika'daki sömürgeleştirme sürecindeki en büyük askeri yenilginin hikâyesini aktarabildi.

* * *

Zulu ordusunun ilerleyişini görünüşe göre soğukkanlılıkla izleyen Smith-Dorrien, Zulu devletini güçlü kılan en büyük taktiksel yeniliklerden birine tanıklık etmişti: "Bufalonun Boynuzları." Bu bir askeri formasyondu ve devletin kurucusu Shaka Zulu tarafından yaratılmıştı. Ordu, dört ayrı bileşenden oluşuyordu: Merkezde bufalonun göğsü; arkasında sırt bölgesi ve her iki tarafta da düşmanı çevreleyen birer boynuz. Smith-Dorrien ayrıca Shaka'nın diğer yeniliklerinden bir kısmının daha canlı şahidi olmuştu: Shaka geleneksel tören birliklerini alıp militarize ederek disiplinli alaylar meydana getirmişti. Ayrıca daha önce tercih edilen *assegai* (uzun mızrak) yerine, saplanabilen daha kısa bir mızrak olan *iklwa* kullanmaya başlanmıştı.

Hiçbir yasa tanımayan suçlu

Shaka 1787 yılı civarında bir Zulu şefinin gayrimeşru çocuğu olarak doğdu. O sırada Zulu, Güney Afrika'nın güneyine yayılmış çok sayıdaki küçük şefliklerden biriydi. Gayrimeşru çocuğu Shaka yüzünden toplum dışına itilen annesi, Mthethwa adıyla bilinen komşu halka sığındı. 1800'de Mthethwa'nın Dingiswayo adında yeni bir şefi vardı. Dingiswayo, Shaka'nın reformlarına benzer bazı adımları daha önceden atmaya başlamış ve oldukça başarılı bir orduyla, Zulu dahil etrafındaki otuz grubu denetim altına alarak topraklarını genişletti. Mthethwa ordusuna çağrılan genç Shaka kısa sürede cesareti ve acımasızlığıyla ünlenen en yetkin savaşçılardan biri oldu. Dingiswayo yendiği düşmanlarına cömert davranmaya çalışıyordu. Onları katletme yanlısı olan Shaka aynı fikirde değildi. Bu tavrı nedeniyle "hiçbir yasa tanımayan suçlu" lakabını almıştı. Shaka ordu içerisinde adım adım ilerleyerek sonunda ordu komutanlığına yükseldi. Dingiswayo, 1816'da babası öldüğünde Shaka'nın Zulu'ların yeni şefi olmasını sağladı.

Shaka hızla Zulu toplumunu ve işgal ettikleri grupları yeni bir tür toplumsal yapı etrafında örgütlemeye girişti. Önce bütün yetişkin erkekleri göreve çağırarak, bufalonun göğsünü, sırtını ve boynuzlarını oluşturacak dört farklı alay düzenledi. Ancak elinde ilk başta sadece 400 kadar erkek vardı. Onları demircilerine döktürdüğü yeni mızrakları *iklwa* ve kalkanlarını kullanmak konusunda eğitti. Ayaklarına giydikleri sandaletleri çıkarttı. Daha hızlı hareket etmeleri için yalınayak yürüttü. Ciddi bir askeri güç haline gelip savaşmaya hazır olur olmaz etrafındaki toprakları işgal etmeye başladı. Önce kolayca mağlup edeceği eLangeni'lere yöneldi ve onları topraklarına kattı. Ardından Butelezi'lere saldırdı, Direniş gösterdikleri için onları katletti. Shaka'nın ordusu bir yıl içerisinde 2.000 askere ulaştı. Ertesi yıl Dingiswayo öldürüldü ve Shaka kendisini Mthethwa'nın kralı ilan etti. Acımasız taktikleri yüzünden pek çok kabile ona boyun eğdi ve çoğunu genişleyen Zulu devletine kattı. Sözel bir tarih çalışmasının kaydettiği gibi:

> Butelezi, amaQungebe, Imbuyeni, amaCunu, Majola, Xulu, Sikakane birbirlerine oldukça yakın kabilelerdi... Aralarında evlilik bağları vardı. Shaka bu kabilelere gece sürünerek yaklaşıp saldırdı ve köklerini kazıdı. Daha ötede ama Mbata, Gasa, Kumalo, Hlubi, Qwabe, Dube, Langeni, Tembu, Zungu, Makoba kabileleri vardı.

"Köklerini kazımak" ifadesinin farklı bağlamlarda farklı anlamları vardır. Ancak bu ifade Butelezi'de yaşananları tam olarak anlatır. Diğer örneklerde kabile basitçe genişleyen Zulu devletinin bünyesine alınıyordu. Bazıları hâlâ uzakta durmakla beraber Zulu devletine haraç vereceklerini ilan ediyor ve büyükbaş hayvanlardan ve genç kadınlardan oluşan "vergiler" ödüyorlardı. 1819 yılında Shaka, Zulu topraklarını yaklaşık 160 kilometrekareden 18.500 kilometrekareye çıkarmıştı. Askerlerinin sayısı da 20.000'e ulaşmıştı.

Elimizde Shaka'nın inşa ettiği yeni başkent Bulawayo'nun 1824'ten kalan, ilk elden bir tasviri var. Şimdi adı Durban olan Port Natal'dan bir grup İngiliz tüccar başkenti ziyaret etmişti. Bu tüccarlardan Henry Flynn yazılı bir kayıt bırakmıştı:

> Büyükbaş hayvanların köyüne girdiğimizde kendimizi savaş kıyafetleri içinde 80.000 yerli tarafından sarılmış bulduk... Shaka elindeki asayı havaya kaldırdı ve önce sağına sonra soluna vurduk-

tan sonra şeflerinin arasından fırladı. Ardından bütün ordu yerlerini terk ederek alaylara bölündü. Bir kısmı hızla nehre ve çevredeki dağlara yönelirken geriye kalanlar bir çember oluşturarak ortalarındaki Shaka ile dansa başladılar. Bu bizim için heyecan verici bir sahneydi. Aynı zamanda şaşırtıcıydı çünkü "vahşilerden" oluşan bir ulusun bu kadar disiplinli olabileceğini hiç hayal etmemiştik. Kızlardan oluşan alaylar kendi hemcinslerinden komutanları başlarında olarak alanın merkezine yöneldiler. Sayıları 8.000 ile 10.000 arasındaydı ve her birinin elinde hafif birer çubuk vardı. Onlar da dansa katıldılar. Dans iki saat kadar devam etti.

Shaka aynı zamanda mevcut normları dönüştürmeye de başladı. Shaka'nın devleti, akrabalık ve klan yerine, iki yeni eksene dayanıyordu. Bunlardan biri yaştı. Afrika'nın pek çok bölgesinde ve başka yerlerde, kızlar ve erkekler yaşları geldiğinde toplumun gizli töresiyle tanıştırılır. Bu süreçte genellikle sünnet ve vücut kazıma gibi pratikler devreye girer. Bu pratikler vahşi hayatta uzun zaman geçirmeyi ve farklı türde çetin sınavlar barındırırlar. Bazı Afrika toplumlarında bu ergenlik törenleri öyle kurumsallaşmıştı ki erkekler ve hatta bazen de kızlardan oluşan gruplar ergenliğe kabul edildiklerinde, bir "yaş takımına" (veya "yaş sınıfına") tayin ediliyor ve hayatları boyunca buraya ait kalıyorlardı.

Doğu Afrika'nın pek çok bölgesinde insanların tamamı, akrabalık bağları yerine yaş sınıflarının silsilesi etrafında örgütleniyorlardı. Bu yaş sınıflarının yaşları arttıkça farklı görevler yerine getiriyorlardı. Örneğin genç erkekler savaşçı oluyor, insanları veya sürüleri koruyorlardı. Yaşları büyüdükçe yeni sınıflar oluşturarak evlilik ya da çiftçilik gibi iktisadi faaliyetlere geçiş yapıyorlardı. Zulu'lar ve Güney Afrika'nın diğer akraba halkları arasında bu toplumsal yapılar, basit biçimlerde de olsa zaten mevcuttu. Shaka bunları alarak militarize etti. Yaş sınıflarını askeri alaylara çevirdi ve ayrı kışlalarda beraber yaşamalarını sağladı. Ayrıca fethettiği toplumların gençlerini de görevlendirmeye başladı. Bu alaylar aile bağlarını kırmanın yolunu oluştururken insanları yeni devletle bütünleştirdi. Yeni Zulu kimliğinin ortaya çıkışında yaş takımlarının rolü, Umkosi'deki yıllık hasat festivalinde yaşanan bir konuşmada ortaya çıkıyordu. Şefe soru sormak serbestti. Fazla meraklı bir asker Shaka'ya, "Neden dışarıdan gelenler Zulu'ların üstleri olarak atanıyor?" diye sordu. Shaka'nın verdiği cevap şöyleydi "Zulu ordusuna katılan her erkek Zulu olur. Bundan sonra onun yükselişi liyakate dayanır, nereden geldiğiyle ilgisi yoktur."

Diğer etken coğrafiydi. Shaka ülkeyi idari bölgelere böldü. Bölge valilerini ya sadık askerleri arasından seçti ya da eski şefleri atadı, ama hepsine onun keyfine hizmet ettikleri hatırlatıldı.

Shaka süreç içinde pek çok görevi kendine bağlayıp merkezileştirdi. Geçmişte Umkosi hasat festivali bölgede yaygın olarak kutlanırdı ve töreni mahalli şefler idare ederlerdi. Artık yıllık törenleri sadece Shaka idare etmeye başladı. Bir de merkezi mahkeme yarattı. Şeflerin ihtilaflara hakemlik etme ve mahalli sorunları çözme yetkileri olsa da bundan sonra son temyiz için Bulawayo'da Shaka'ya başvurulması gerekiyordu.

Shaka'nın sisteminin sürekliliğini sağlayan başlıca yollardan biri, topladığı haraç ve onun destekçileri arasında dağıtılmasıydı. Etrafındaki halkları fethettiği veya boyun eğdirdiği zaman zorla çok sayıda büyükbaş hayvan veya kadın talep ediyordu. Alaylarındaki askerlere hizmetleri karşılığında büyükbaş hayvan dağıtıyor, kadınları da yaş sınıflarına göre örgütlüyor ve toplumdan ayrı tutuyordu. O izin verene kadar erkeklerin bu kadınlarla cinsel ilişkiye girmelerini veya evlenmelerini yasaklıyordu.

Elbette bu modern devletler gibi bürokratikleştirilmiş bir devlet değildi. Shaka'nın danışmanları olmasına rağmen devlet ordu ve atanmış şefler tarafından yazılı yasalarla değil, sözlü kurallarla yönetiliyordu. Bürokratikleştirilmiş olsun veya olmasın Shaka'nın devlet inşa projesi, siyasi hiyerarşi oluşumunu engelleyen ve Shaka'nın otoritesini kısıtlayan normlar kafesinin bir bölümünü parçalamak zorundaydı. Bu normların bir ayağı, İkinci Bölüm'de gördüğümüz Tiv normları gibi, çok fazla güç biriktirenleri bastırmak için sıklıkla kullanılan birtakım doğaüstü inançlardı.

Zulu'ların şefi olmasının üzerinden henüz çok zaman geçmemişken Shaka'nın şeytani kehanetlerle mücadele etmesini gerektiren meşhur bir olay yaşanmıştı. Shaka'nın ağılı üzerinden bir çekiç başlı turna uçmuş, ardından sürünün içine bir kirpi girmiş ve üstelik de karganın biri çite konarak insan gibi konuşmaya başlamıştı. Bu işaretler, Nobela adlı bir kadının başlarında olduğu cadı doktorların toplanmalarına yetmişti. Nobela ve diğer cadıların ellerinde Tiv toplumunda da gördüğümüz kamçılardan farklı olmayan ve onların kimliklerini tanımlayan Afrika antilopu kuyrukları vardı. Tiv'le olan benzerlikler bununla sınırlı değildi. Zulu'lar sıraya girmiş, Nobela ve meslektaşları, şeytani alametleri getiren cadıların "kokusunu almaya" başlamışlardı. Varlıklı kişilere yükleniyorlardı. Birisi tutumlu olduğundan zenginleşmişti. Diğeri hayvan dışkılarını gübre olarak kullanarak komşularından

daha bol bir hasada kavuşmuştu. Bir diğeri en iyi boğaları seçen ve sürüsüne çok iyi bakan, böylece sürüsünde bereketli bir artış sağlayan iyi bir büyükbaş hayvan yetiştiricisiydi. Fakat sadece zenginleri dize getirmek yetmezdi. Nobela güçlü bazı siyasi kişilerin de peşine düşmüştü. Shaka'nın çok güvendiği iki teğmeni Mdlaka ve Mgobozi'yi de koklamaya başladı. Bu hareketi öngören Shaka teğmenlerine yanında sakince durmalarını ve eğer cadı ilan edilirlerse bağışlama talep etmelerini söyledi.

Tanıkların gözlemlerine göre:

> Beş cadı sırtlanların şeytani gülüşünü andıran korkutucu kahkahalarıyla aynı anda zıplamaya başladı. Nobela şimşek hızıyla elindeki antilop kuyruğunu sağa ve sola vurmaya başladı, ardından Mdlaka ve Mgobozi'nin omuzları üzerinden atladı. Bu sırada hemen yanındaki yardımcıları önündeki adama vuruyor ve başının üzerinden zıplıyorlardı.

Shaka buna katlanmayacaktı. Ne de olsa Zulu ülkesinin en güçlü insanıydı ve bu gücünü kullanmak niyetindeydi. Koklanacak bir sonraki kişi kendisi de olabilirdi. Mdlaka ve Mgobozi'yi bağışladı ve Nobela'yı onları kasten cadılıkla itham etmekle suçladı. Suçun bedeli olarak iki cadı doktorun ölmeleri gerektiğine hükmetti. Kehanet kemiklerini atarak kimin ölmesi gerektiğine karar vermeleri talimatı verdi. Cadı doktorları paniğe kapılıp Shaka'dan kendilerini korumasını istediler. Bunun üzerine, "beni bir daha aldatmayın, eğer bunu yaparsanız sığınacak hiçbir yer bulamazsınız" diyerek taleplerini kabul etti. Bundan sonra artık "koklama" için Shaka'nın onayı gerekecekti. Shaka cadı doktorlarının gücünü kırmıştı. Ayrıca bütün yağmur yağdırıcıları da sürgüne yollandı. Tüm bunlar bir devlet yaratmanın parçalarıydı. Normlar kafesinin hangi parçası yoluna çıkarsa çıksın ortadan kaldırılmalıydı.

Shaka'nın inşa ettiği kurumların dayanıklılığını en iyi örneklendiren Zulu'nun bugünkü nüfusudur. 1816 yılında muhtemelen 2.000 kişilik bir klan, bugün Güney Afrika'da kendilerini Zulu olarak tanımlayan ve çoğunluğu KwaZulu-Natal vilayetinde yaşayan 10-11 milyon kişiye ulaştı. "Zulu" sözcüğü başlangıçta tek bir insanın neslinden olanlar için kullanılırken şimdi kalıtsal olarak Zulu'yla bağlantısız milyonlarca insandan oluşan büyük bir topluluk söz konusu.

Kırmızı ağızlı silah

Binlerce yıl boyunca insanlar Asya'dan Polinezya adalarının oluşturduğu büyük kümeye doğru yayılmışlardı. Muhtemelen 800'lü yıllarda, sömürgeleştirilen en son yerlerden biri Hawaii takımadalarıydı. Bütün Polinezya adaları aynı kültür, din, dil, teknoloji, siyasal ve iktisadi kurumlarla başlasalar da farklı yenilikler ortaya çıktıkça izledikleri yollar ayrılmıştı. Arkeologlara ve tarihsel etnograflara göre Polinezyalıların ataları, Shaka-öncesi Zulu ülkesinde gördüğümüz akraba temelli topluluklara benzer küçük ölçekli şeflikler oluşturmuşlardı. Zaman içinde ihtilafları çözmek ve muhtemel zorbaları durdurmak üzere normlar geliştirmişlerdi.

Kaptan James Cook Ocak 1778'de Hawaii adalarını tesadüfen bulduğunda, geleneksel sistem halihazırda çözülmek üzereydi. Adalar artık, özgün devlet formasyonu aşamasının ötesine geçmiş ve üç proto-devlet etrafında örgütlenmişlerdi. Gerçi hâlâ topraklar özel mülkiyete ait değildi. Kullanım ve denetimi akraba ve soy gruplarının ellerindeydi. Ancak şefler bütün topraklar üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardı. Gölevez ve Hintirmiği mahsulleri yetiştiricilerinin toprağa erişimleri vardı. Şefler, haraç ve işçilik hizmetleri karşılığı bu toprakları onlara dağıtmışlardı. 19. yüzyılda Batılı eğitim alıp okuryazar olan ilk yerlilerden tarihçi David Malo şu gözlemleri yapmıştı:

> Sıradan insanların kaderi, şeflere boyun eğmek, onların ağır işlerini yapmaya zorlanmak, ciddi yük altında kalmak, baskı görmek ve bazen de bu nedenlerle ölmekti. İnsanların hayatı sabırla katlanmak ve onaylarını almak için şeflerin her dediğini yapmaktan ibaretti... Buna karşın şeflere yiyeceklerini, giyeceklerini evlerini ve pek çok başka şeyi sağlayan da sıradan halktı. Şefler savaşa gittiğinde sıradan halktan bazıları da onlarla aynı tarafta savaşa gitmek zorundaydı... Topraktaki tüm işleri yapanlar *makaainana*'lardı ama ürettikleri her şey şeflerine aitti. Ayrıca bir insanı topraktan sürme ve tüm mallarını elinde alma gücü de onlardaydı.

Makaainana'lar sıradan insanlardı ve toplumun çoğunluğuydular.

Bu dönemde Hawaii'deki üç proto-devlet, Şef Kalani'opu'u tarafından yönetilen "büyük ada", yani Hawaii'nin kendisi, O'ahu ve Maui idi. (Bkz. Harita 6). Cook'un ilk ziyareti O'ahu'nun içerisinde yer alan Kaua'i adasınaydı. Cook buraya daha sonra iki ge-

misi *Discovery* ve *Resolution*'la keşif yapmak için yeniden geldi. Maui'de karaya çıktı ve daha doğuya doğru ilerledi. Burada Maui'nin denetimini ele geçirmek için savaşan Şef Kalani'opu'u'yla tanıştı. Kalani'opu'u' ordusunun komutanlarından olan yeğeni Kamehameha'yla birlikte Cook'un gemisine geldi. Cook daha sonra Hawaii'ye doğru yola çıkıp adanın batı tarafında demir attı. Burada tekrar Cook'u ziyaret eden Kalani'opu'u ve Kamehameha müthiş bir şeye, ateşli silahların gücüne ilk defa şahit olacaklardı. Albüme aldığımız fotoğrafta Kaptan Cook'a eşlik eden sanatçı John Webber'in çizimine dayalı bir gravürün kopyasını görebilirsiniz. Burada savaş gemileri içerisinde Kalani'opu'u'nun gelişi gösteriliyor. Bu silahlar 14 Şubat'ta bir çatışmada kullanıldı. Bu sırada Cook bir gece önce gemisinden çalınan küçük bir botu kurtarmaya çalışan ekibine liderlik ederken öldürüldü.

Discovery ve *Resolution* gemilerinin ayrılışından sonra yaşlı Kalani'opu'u, krallığını oğullarından birisine devretmeye karar verdi. Fakat yeğeni Kamehameha'yı önemli bir onur olan Savaş Tanrılığı görevine getirdi. İki genç adam kısa süre içinde kapışmaya başladı. 1782'de savaştılar ve savaşı Kamehameha kazandı. İzleyen taht mücadelesinde Kalani'opu'u'nun kardeşlerinden biri Hawaii'nin doğu tarafında bağımsız yönetim ilan etti. Kalani'opu'u'nun oğullarından bir başkası da güneyde bağımsızlı-

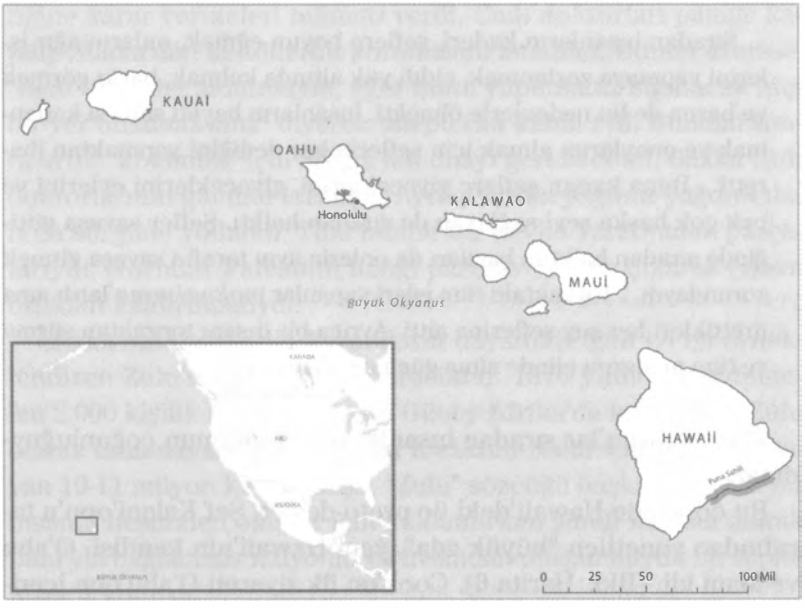

Harita 6: Hawaii adaları ve Puna Sahili.

ğını ilan etti. Artık adayı denetim altına alma mücadelesi üçlü bir savaşa dönüşmüştü.

Kamehameha'nın önceden elde etmiş olduğu bir üstünlük sonucun belirlenmesinde etkili oldu. O daha önce barutlu silahların gücüne şahit olmuştu. Bu tarihten sonra Hawaii'deki tüm şefler ticaret yoluyla benzer silahlar edinmeye çalıştılar. Fakat silahı elde etmek kadar onu kullanmayı bilmek de önemliydi. Kamehameha'nın ihtiyacı olan yardım Isaac Davis'ten geldi. Davis Hawaii'yi 1790'da ziyaret eden *Fair American* adındaki yelkenlide tayfaydı. Batı kıyısında, rüzgâr alamadığından ilerleyemeyen gemi, daha önce orada olan başka bir gemiye öfke duyan bir şefin saldırısına uğramıştı. Saldırıdan kurtulan tek kişi olan Davis, Kamehameha'nın himayesine girdi. Bu arada *Eleanor* adlı başka bir gemi Cook'un öldüğü yere demir atmıştı. Bu geminin güverte lostromosu John Young adında bir İngiliz'di. Kıyıya çıktığında Kamehameha'nın adamlarınca yakalandı. Davis ve Young'a nazik davranıldı ve ikisi de güvenilir danışmanlar oldular. Üstelik bu İngilizler ateşli silahların bakımlarını yapmayı ve nasıl kullanıldıklarını biliyorlardı. Böylece artık Kamehameha'nın diğerlerine karşı bir üstünlüğü vardı.

Ateşli silahlarının başına Davis ve Young'ı koyan Kamehameha Maui'yi istila etti ve Hawaii'yi bir dizi saldırıdan başarıyla korudu. Bu süreçte "kırmızı ağızlı silah" olarak adlandırılan bir zafer de kazanmıştı. Yerliler barutlu silahlardan çıkan ateşi ve dumanı gördüklerinde şaşkınlıklarını ifade etmek için bu ifadeyi kullanmışlardı. Kamehameha kısa sürede Hawaii üzerinde tartışmasız bir üstünlük sağladı. Birkaç yıl içinde de yönetimini güçlendirdi ve yeni devletinin kurumlarını geliştirdi. 1795'te Davis ve Young'la birlikte devasa bir savaş filosuyla denize açılarak O'ahu'yu ele geçirdi. Denizdeki zor koşullar ve hastalıkların Kamehameha'nın ordusunu durdurması nedeniyle ele geçirilemeyen en batıdaki ada Kaua'i de nihayet 1810'da boyun eğdiğinde tüm Hawaii ilk defa tek bir yönetim altına alınmış oldu. Kamehameha, geniş bir adalar bölgesine yayılan büyük devletini yönetmek için bir dizi yeni siyasi kurum oluşturmaya başladı. Her adaya valiler atadı. Young'ı da büyük adanın valisi yaptı.

Tabuları yıkmak

Hz. Muhammed ve Shaka toplumdaki normlar kafesini kırmak zorundaydılar çünkü bunların çoğu siyasi otoritenin oluşumunu

ve uygulanmasını sınırlıyordu. Örneğin Hz. Muhammed akraba temelli ilişkilere karşı mücadele ederken Shaka, rakip güç odaklarını zayıflatmak için hem akraba ilişkilerini hem de doğaüstü inançları dönüştürmüştü. Kamehameha ve izleyicileri benzer şekilde yollarına çıkan normları parçalamak zorundaydılar.

Polinezya toplumunun normlarının merkezinde *tapu* veya Kaptan Cook'un İngilizceye kazandırdığı belgelerdeki haliyle "taboo" (tabu) kavramı vardı. *Tapu* Polinezya'da yaygın bir kurumdu ve Hawaii'de *kapu* olarak anılıyordu. "Tabu" yasaklanan şey, yasak bölge anlamına gelir. Hawaii'nin ilk büyük modern etnografı Edward Handy'in anlatımıyla:

> (Polinezya'da) en temel anlamıyla *tapu* (*kapu*), kelimesi öncelikle bir sıfat olarak kullanılıyordu. Fiziksel olarak tehlikeli olanı, bu nedenle kısıtlanan, yasaklanan, kaçınılıp bir kenara konulanı işaret ediyordu. Çünkü; (a) Kutsal olduğundan kendi iyiliği için hem sıradan olandan hem de yozlaşmış olandan tecrit edilmesi gerekiyordu; (b)Yozlaşmış olduğu için hem sıradan hem de kutsal olan için tehlikeliydi. Bu nedenle ikisinin iyiliği için de tecrit edilmesi gerekiyordu.

Özü itibarıyla *tapu* yasaklama veya sınırlama anlamına geliyordu. Bunlar Polinezya toplumunun her yerindeydi. *Tapu* çok önemliydi çünkü *mana*'yı koruması gerekiyordu. *Mana* doğaüstü gücün insan hayatındaki görüntüsüydü. Handy'nin sözleriyle:

> *Mana* insanlarda, iktidarda, kuvvette, saygınlıkta, şöhrette, yetenekte, dinamik kişilikte, zekâda, şeylerde, yararlılıkta, "şansta" ortaya çıkardı. Yani başarıda.

Fakat *mana*'yı tam olarak nasıl koruyordunuz? Pek çok sınırlandırma arasında en dikkati çekenlerden biri "yemek tabusuydu." Bu tabu erkek ve kadınlar birlikte yemek yiyemez diyordu. Ayrıca yiyeceklerinin ayrı fırınlarda hazırlanmasını ve kadınların (domuz eti, bazı balık türleri ve muz gibi) bazı yiyecekleri tüketmemelerini söylüyordu. Denetim altında tutulan sadece yemek değildi. Giyinmek ve hayatın pek çok yönü de denetleniyordu. En ünlülerden biri "secde tabusuydu". Buna göre sıradan insanların bir şefin huzurunda derhal belden yukarıdaki giysilerini çıkarmaları ve yerde secde etmeleri gerekiyordu. 19. yüzyıl Hawaii tarihçisi Kepelino'ya göre:

> Şefin önünde secde etme tabusuna gelince, şef oradan hareket etmek istediğinde çığırtkan önden yürüyor ve şefin *tapu*'sunu duyuruyordu. "*Tapu*! Yere yatın!" Şefin geçtiği yolun üzerindeki herkes secde ediyordu. Çığırtkanın ardından gelen şeflerin hepsi deri pelerinleri ve miğferleriyle şaşaalı giyinmişlerdi.

Daha önce normlar kafesiyle ilgili vurguladığımız gibi, hâkim normlar herkese eşit davranmak durumunda değildi çünkü büyük ölçüde Polinezya toplumunun mevcut güç ilişkilerince şekillenmişlerdi. Şeflerin sıradan insanlara göre daha fazla *mana*'ları vardı ve önlerinde secde etmek bu nedenle gerekliydi. Hawaii'de şeflerin tam da bu güçleri *tapu*'yu *kapu*'ya dönüştürdü. Şefler sadece tanrıların ve *mana*'larının koruyucuları olmakla kalmıyor, doğrudan Tanrıların soyundan geldiklerine inanılıyordu. *Kapu* da bu hâkimiyeti kutsallaştırıyordu. Temelinde *mana* da, Tiv'deki *tsav*'dan farklı değildi. Hatırlayacağınız gibi *Tsav* da tıpkı *mana* gibi bazı insanların diğerlerinden daha başarılı olmalarının sebebi ya da bazı insanlar neden diğerlerinden daha farklı davrandıkları gibi konuları açıklamaya yardımcı oluyordu. Fakat *tsav*'la eğer birisi başarılıysa bunun iki nedeni olabilirdi: Doğuştan yetenekli olması veya cadı olması. Buna karşın *mana*'yla başarı tanrılar tarafından seçilmiş olmaktan geliyordu. Bu ciddi farklılığa rağmen tüm *kapu* sistemi, seçkinlerin neler yapabilecekleri konusunda sayısız düzenleme ve sınırlamayla kuşatılmıştı. Siyasi hiyerarşi Hawaii'de biçimlenmeye başlamış olsa da Kamehameha'nın yönetiminde göstereceği gelişimden henüz çok uzaktı.

Siyasi hiyerarşiyi sınırlayan normların zayıflaması Kamehameha yönetiminde başladı. Kamehameha oğlu Liholiho'yu halefi olarak belirledi. Babasının 1819'da ölümünün ardından Liholiho, II. Kamehameha adını alarak, yeni yaratılan Hawaii krallığının başına geçti. Yeni kral *kapu* sistemini ortadan kaldırmaya karar verdi. Daha önce hiçbir şefin yapamadığı şeyi yapmak için yeterli gücü olduğuna inanıyordu. Yemeğe dair yasakları tamamen kaldırmaya karar verdi. Kral olarak tahta çıkarılmasından kısa süre sonra bir festival düzenledi. Dönemin bir tanığına göre:

> Misafirler yerleştirildikten ve yemeğe başladıktan sonra kral her masanın etrafında üç tur atarak sanki kime ne sunulduğunu görmeye çalışıyordu. Derken aniden ve konuyu bilenlerin dışında hiç kimseyi uyarmadan kadınların masasındaki boş bir sandalyeye oturdu ve iştahla yemeğe başladı. Fakat tedirgin olduğu anlaşılıyordu. Bu

hareket yüzünden hayrete kapılan misafirler alkışlamaya başladılar ve "*Ai Noa*" (Yemek tabusu kırıldı) diye haykırdılar.

Zor zamanlar

Buraya kadar daha önce hiç olmadığı veya çok az olduğu yerlerde siyasi hiyerarşinin ortaya çıkışına odaklandık. Güç istencinin kendisine yönelik direnci kırması ve bir toplumu kaygan bir zemine sokması durumu, sadece uzak geçmişle sınırlı değildir. Güç istenci ve sonuçları, 1990'ların Gürcistan'ı gibi, devlet kurumlarının mevcut olduğu ama toplum üzerinde denetim uygulayamadığı günümüze ait örneklerde de görülebilir.

1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği dağılıyordu. Estonya, Letonya, Litvanya ve Gürcistan dahil pek çok Sovyet cumhuriyetinde bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştı. Gürcistan'ın ilk gerçek çok partili seçimleri 1990'da gerçekleşti ve "Yuvarlak Masa-Özgür Gürcistan" adlı koalisyon, Gürcistan Komünistlerini mağlup ederek oyların üçte ikisini kazandı. Mayıs 1991'de ülke, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etti ve Yuvarlak Masa'nın lideri Zviad Gamsakhurdia, yüzde 85 oyla cumhurbaşkanı seçildi. Ciddi bölünmeler ve rakip vizyonların kutuplaştırmış olduğu ülkede yönetimin nasıl olması gerektiği konusunda bir uzlaşma yoktu. Pek çok etnik grup, etnik Gürcülerin hâkimiyetine girmekten endişe ederek ayrılmaktan bahsetmeye başladı. Ocak 1992'de Gamsakhurdia ülkeden kaçtığında başkent Tiflis iki silahlı çete liderinin ellerindeydi: Mkhedroni denilen milis gücünün lideri Dzhaba Ioseliani ve Ulusal Muhafızların lideri Tengiz Kitovani. Tiflis'te bu dönemde 12 farklı milis ve silahlı grup vardı (bazıları Beyaz Kartallar ve Orman Kardeşliği gibi renkli isimlere sahipti). Gürcistan'ın o günlerde (bir tür) devleti vardı ama koşulları savaş durumundan uzak değildi.

Gamsakhurdia tarafından görevinden uzaklaştırılan eski Başbakan Tengiz Segura, yeniden görevinin başına dönmeyi başardı. Gamsakhurdia, Zviadist'ler adıyla başka bir silahlı grup oluşturmuştu. Etkin bir devletin yokluğunda başkent şiddet, yağma, cinayet ve tecavüz dalgasıyla sarsılıyordu. Devlet, bağımsızlıklarını ilan eden Güney Osetya ve Abhazya gibi bölgelerin denetimini yitirmiş, Adjara ve Samtskhe-Javakheti gibi bölgeler de tamamen özerk halde kalmışlardı. İç savaş başladı. Gürcüler bu dönemi Zor Zamanlar diye anarlar.

1993 yılının baharında çete liderleri kaostan çıkmanın bir yolu-

nu arıyorlardı. Ioseliani ve Kitovani, Gürcistan devletinden geriye ne kaldıysa devralmışlardı fakat çatışmalar her yere yayıldığı için düzeni sağlamak konusunda ilerleme kaydedemiyorlardı. Daha da önemlisi, uluslararası toplumun desteğini almak, dış yardım ve kaynaklara erişim sağlamak için saygın bir yüze ihtiyaçları vardı. Edvard Şevardnadze'yi cumhurbaşkanı yapma konusunda anlaştılar. Gürcistan kökenli Şevardnadze, Aralık 1991'de istifa edene kadar altı yıl Mihail Gorbaçov'un dışişleri bakanlığını üstlenmişti. Şevardnadze 1992'de Gürcistan Parlamentosu'nun sözcüsü seçildi. Pek çok bağlantısı ve ciddi uluslararası deneyimiyle ülkenin ideal yüzü olacağı açıktı. Çete liderlerinin fikri basitti. Şevardnadze devlet başkanı olur, onlar da perde arkasından iş çevirmeye devam ederlerdi. Şevardnadze'yi başlangıçta dört kişiden oluşan, Ioseliani ve Kitovani'nin de dahil olduğu ve kararlarını uzlaşmayla alan "Devlet Konseyi'nin Geçici Başkanı" yaptılar. Böylece Şevardnadze'nin kararları üzerinde veto güçleri olacaktı. Şevardnadze, Kitovani'yi Savunma Bakanlığı'na getirirken Ioseliani'yi de ordunun özerk bir birimi olan Acil Durum Reaksiyon Birlikleri'nin başına atadı. Ioseliani'nin adamlarından biri içişleri bakanı olmuştu ve Şevardnadze düzenli olarak tüm bu isimlerle kamuoyu önüne çıkıyordu. Fakat sonra kaygan zemin etkisi ortaya çıktı.

Devlet Konseyi'nin tüzüğüne göre, mevcut üyelerin üçte ikisi onay verirse yeni üye kabul edilebiliyordu. Şevardnadze Konsey'in genişlemesini savunmaya başladı ki bu zararsız görünen bir istekti. Kısa sürede Konsey, Şevardnadze'nin daha kolay yönetebildiği, çete liderleri ve siyasi seçkinlerden oluşan daha geniş bir yapıya dönüştü. Ardından milis güçlerinden bazı isimleri devlet aygıtındaki konumlara yükseltmeye başladı. Amacı bu kişilerin Kitovani ve Ioseliani'ye olan bağlılıklarını kendisine yöneltmekti. Çakışan güçlere ve yetkilere sahip yeni askeri birimler yaratmaya karar verdi: Sınır Muhafızları, Özel Acil Yanıt Birlikleri, Tiflis Kurtarma Birlikleri, Devlet Muhafızları, İçişleri Bakanlığı Dahili Birlikler, Özel Alfa-Birimi ve CIA tarafından eğitilen Başkanlık Muhafızları. 1995 yılına gelindiğinde İçişleri Bakanlığı'nda çalışan 30.000 personel vardı ve çoğu milis gruplarından atanmıştı. Tüm bu süreçlerde ciddi boyutlarda yolsuzluk ve cezasızlık gözleniyordu çünkü eski milis üyelerinin gayriresmi vergiler ve rüşvet toplamalarına göz yumuluyordu.

Şevardnadze'nin elini güçlendiren şey, göreve getirilme sebebiyle aynıydı: Rejimi uluslararası alanda saygınlığa kavuşturmak

ve böylece yardım ile destek sağlamak. Bu yardımlar Şevardnadze vasıtasıyla geldi de. Saygıdeğer olabilmek için piyasa ekonomisini işletmek gerekiyordu. Bunun anlamı da özelleştirme ve bazı düzenlemeleri yapmaktı. Şevardnadze bu süreçleri kullanarak sayıları giderek artan destekçilerini ödüllendirmeye başladı. Aslında Şevardnadze "böl ve yönet" ilkesinin riskli bir uygulamasını başarıyla gerçekleştirmişti. Eylül 1994'e gelindiğinde Mkhedrioni'yi, Kitovane'yi tutuklatmak için kullanacak kadar güçlüydü. Ertesi yıl bu isimleri kendi liderleri Ioseliani'nin aleyhine çevirdi. Nihayet Şevardnadze kendisine yönelik başarısız suikast girişimini bahane ederek yeni bir anayasayı geçirmeyi başardı. Böylece çoğu gayrı resmi olan önceki güçlerini pekiştirme yoluna gitti. Gürcistan devleti yeniden ortaya çıktı ve sürecin kendi denetimlerinde olduğuna güvenen çete liderleri temizlendiler.

Güç istenci neden prangalanamaz?

Leviathan'ı baskı altında tutmak anlamına gelen normları yok etmeye yönelik güç istencine dair bazı örnekleri inceledik. Hz. Muhammed ve Şevardnadze, bir yapıya özgü ihtilafları çözmeleri için göreve dışarıdan getirilen aktörlerdi. Bu görevlerini başarıyla yaparak daha iyi bir düzen ve barış ortamı yarattılar. Ayrıca ihtilafları çözmek adına daha güçlü bir yapı oluşturdular. Ne var ki başlangıçtaki müttefiklerinin hesaplarının aksine, onları denetim altında tutmak giderek zorlaştı. Shaka Zulu da şefliğini ele geçirişini, daha güçlü bir ordu yaratmak, devlet gücünü ve otoritesini artırmak için bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı becerdi. Bu süreçte devlet inşa çabalarını sınırlandıran normları etkisizleştirdi. Kamehameha barutlu silah teknolojisini rakiplerine diz çöktürmek ve Hawaii'de daha önce görülmeyen güçte birleşik bir devlet yaratmak için başarıyla kullandı.

Bu vakalardan hiçbirinde ya da Leviathan bulunmayan durumda yaşanmış ve siyasi bir hiyerarşinin oluşumuna tanıklık etmiş çok sayıda vakadan hiçbirinde Prangalanmış Leviathan'a geçiş yaşanmamıştır. Normlar kafesinin kırılması daha fazla özgürlük yaratmaktansa, gelişen siyasi hiyerarşinin önündeki engelleri ortadan kaldırmaya yarar. Bunun bir istisnası elbette, İkinci Bölüm'de gördüğümüz Karanlık Çağlar'ın Atina'sıdır. Atina ihtilafları çözmek, kan davalarını bitirmek ve çok sayıda kamu hizmetini sağlamak için devlet kapasitesini yükseltirken, bir yandan da toplumun devlet üzerindeki denetimini artırmayı ve yay-

gın normları dönüştürmeyi başarmıştır. Öyleyse diğer toplumlar neden aynı başarıyı gösteremediler? Bu sorunun yanıtı bir toplumun devlet inşa sürecine başladığı sırada mevcut normların ve kurumların durumuyla ilişkilidir. Pek çok vakada devletsiz toplumlar bir avantaja sahip karizmatik liderin güç istencine boyun eğmişlerdi. Bu, liderlerin çoğunu motive eden Prangalanmış Leviathan yaratmak, özgürlüğü yükseltmek veya seçkinler ve yurttaşlar arasındaki dengesizliği gidermek gibi şeyler değildi. Aksine kendi güçlerini ve toplum üzerindeki hâkimiyetlerini artırmaktı. Bu bakış açısıyla hareket eden Atina'daki Solon bir istisnaydı çünkü zengin ailelerin ve seçkinlerin aşırı güçlerini dizginlemek için iktidara gelmişti. Bu nedenle Leviathan'ı prangalamak onun görevinin bir parçasıydı. Fakat aynı durum ele aldığımız diğer devlet kurucuları için geçerli değildi.

Ancak belki de Solon zamanındaki Atina toplumunu diğerlerinden temelde farklı kılan şey, siyasi gücün dağıtılmasını ve ihtilafların çözümünü düzenleyen bazı resmi kurumları zaten geliştirmiş olmasıydı. Bu kurumlar, mükemmel olmasalar da, Solon, Kleisthenes ve diğerlerinin daha fazla siyasal katılım sağlayabilmeleri, toplumsal ve siyasi hiyerarşileri zayıflatan mevcut normları güçlendirebilmeleri için zemin hazırlamışlardı. Bu durum, zaten güçlü olan insanların gereğinden fazla güçlenmelerini engellemeyi mümkün kılan kibir ve sürgün yasalarını nasıl devreye sokabildiklerini de açıklıyordu (ayrıca mevcut normların Prangalanmış Leviathan'ın gelişimini engelleyen yönlerini zayıflatmayı da başarmışlardı). Tiv'de, Medine'de, Mekke'de, Zulu'lar arasında veya Kamehameha zamanındaki Hawaii'de böyle kurumlar mevcut değildi. Bunun yerine, Prangalanmış Leviathan'ı engellemek için güçlü adamların daha fazla güç kazanmalarını durdurma yöntemi olarak cadılık, akrabalık ilişkileri veya *kapu* sistemi gibi ihtilafları düzenleyen ve siyasi hiyerarşiyi sınırlandıran bir dizi karmaşık normu devreye sokuyorlardı. Fakat bir defa güç istenci bu normları delip geçtiğinde, yeni oluşan devletin gücünü etkin biçimde dengeleyecek normların da çoğu ortadan kalkmış olur. Daha önce gördüğümüz gibi devleti kuranlar kendi gündemlerine faydalı olacak normları yeniden yorumlamak için hızla harekete geçerler. Kavramsal çerçevemizi özetleyen İkinci Bölüm'deki Şekil 1'e geri dönersek, bunun sol alt köşede, devlet ve toplumun başlangıç aşamasında zayıf oldukları duruma karşılık geldiğini görürüz. Devlet oluşumu bir kez başladığında toplum onu sınırlandıracak yeterli normlara ve kurumlara sahip değilse, koridora

geçiş gerçekleşmez. Bu nedenle güç istencinin mevcut olduğu bu durumda Despotik Leviathan'dan başka gidecek bir yer kalmaz.

Ancak bu durum her zaman olumsuz değildir. Bazı örneklerde ele aldığımız gibi, daha fazla hiyerarşi yaratmış ve devletsiz toplumdaki korku ve şiddetin yerine yeni serpilen Despotik Leviathan'ın hâkimiyetini getirmiş olsa da aynı Leviathan, ihtilaf çözümünü geliştirdi, düzen getirdi, hatta bazen de normlar kafesinin en kötücül yönlerini ortadan kaldırdı. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi Namevcut Leviathan'la ekonominin doğasını ve normlar kafesini Despotik Leviathan'da oluşan ekonomiyle kıyasladığımızda, iktisadi neticeler de kötü değildi çünkü kaynak dağılımını geliştirip ilkel bir iktisadi büyümeyi mümkün kılmıştı.

4

Koridor dışındaki ekonomi

Ambardaki hayalet

Antropolog Elizabeth Colson, 1972'de Güney Zambia'da yaşayan *Gwembe Tonga* halkı arasında saha çalışması yapıyordu. Bu halk Britanya işgali öncesinde devletsiz bir topluluktu (Bkz. önceki bölümdeki Harita 5). Bir çiftlik evinde bilgi topladığı sırada içeriye giren bir kadın evin hanımından tahıl istemişti. İki kadın da aynı klana mensuptu ama evleri arasında epeyce mesafe vardı ve birbirlerini çok az tanıyorlardı. Talep üzerine ev hanımı ambara gidip misafirinin sepetini ağzına kadar doldurdu ve kadın memnuniyetle evden ayrıldı.

Klanlar, akrabalar ve diğer gruplar arasında bu şekilde cömertçe yiyecek paylaşımı pek çok devletsiz toplulukta yaygındır. Bu durum çok sayıda antropolog ve ekonomist tarafından devletsiz toplumların köklü dayanışma ve mütekabiliyet geleneklerinin işaretleri olarak yorumlanır. Bazıları bu davranışın normlar ve akrabalık ilişkileri tarafından desteklenen kendiliğinden dayanışmanın örneği olduğunu düşünüyorlar. Bu davranışların açık bir iktisadi mantığı da vardır: Bugün siz klanınızdan birine yardım edersiniz, yarın ihtiyacınız olduğunda onlar da size yardım ederler. Colson da bu gösterişli cömertliği başlangıçta böyle yorumlamıştı.

Ancak bir süre sonra köydeki genç bir adamın evinden aldığı rahatsız edici mektubu gördüğünde Colson gerçeğin epeyce farklı olduğunu anladı. Saha çalışması için not ettikleri şunlar oldu: "bir gece ambarda ışık görmüş, eşleri ve kardeşi daha sonra hayaletlerin tahıl üzerine işediklerine dair delil bulmuşlar. Tonga inancına göre hayaletler sadece bir büyücü tarafından gönderilirlerse böyle bir eyleme girişebilirlerdi." Büyücünün amacı muhtemelen adamı ve ailesini öldürmekti. "Önceki yıl gece gündüz azimle çalışarak büyük tarlasını ekmesinin şimdi kendisine sadece nefret hasadı getirdiğinden" üzüntüyle yakınıyordu. O sırada

orada olan ve daha önce bahsi geçen ev hanımı derhal ne olduğunu kavramıştı. Colson devam etti: "Birisi çiftlik evini ziyaret etmiş ve tüm ambarları görmüş olmalıydı. Adama onlara durup bakan veya yiyecek isteyen veya yiyecekler konusunda yorum yapan birisini anımsayıp anımsamadığını sordu." Ev hanımı:

> Onları eli boş göndermek güvenli değil. Önceki gün gelen kadına tahıl verdiğimi gördün. Benden tahıl istediğinde nasıl reddedebilirdim? Belki de bir şey yapmazdı ama emin olamazdım. Yapılacak tek şey istediğini vermekti.

İsteği geri çevirmek büyücülüğe ve şiddete davetiye çıkarmaktı. Kadın, cömertlikten değil, normu bozarsa ceza ve şiddet göreceği korkusu yüzünden tahılı vermişti.

Bu türden tehditler Tonga toplumuna özgüydü ve klanlarının yapısına bile yansımıştı. Örneğin komşu Tonga Platosu'nda yaşayan 14 klanın her birinin yenilmemesi gereken hayvanlara dair bir "totem"i vardı. Bayamba klanının totemleri sırtlan, gergedan, domuz, karınca ve balıktı. Bu klanın mensupları söz konusu hayvanları yiyemezlerdi. Batenda klanının totemleri fil, koyun ve suaygırıydı. Yasaklanan diğer hayvanlar arasında leopar (Bansaka klanı), kurbağa (Bafumu klanı), hatta beyaz akbaba (Bantanga klanı) vardı. Bir Tonga efsanesine göre yemek yasaklarının kökeninde şu olay vardı: uzun zaman önce bir grup insan leopar yiyormuş ve komşuları da kıskandıklarından onları lanetlemişler ve zamanla bu yemeğe karşı alerji geliştirmelerini sağlamışlar. Lanetli insanların torunları da zamanla bir klan haline gelmiş.

Dolayısıyla Tonga halkı arasındaki misafirperverlik ve cömertlik ahlaki zorunluluklar nedeniyle ya da bazı iktisadi avantajları olduğundan değil, normlardan saparlarsa başlarına gelecek şiddet, büyücülük veya toplumsal dışlanma ve daha az şiddet barındıran diğer cezalardan korktukları için ortaya çıkmış ve kabullenilmişti. Devletsiz bir toplumda yaşadıkları için onları koruyacak veya ihtilaflarını çözecek bir polis gücü veya devlet görevlileri mevcut değildi. Buna rağmen şiddeti engelleyen ve çatışmayı sınırlandıran normları olduğu için yoğun şiddetten mustarip değillerdi. Ziyaretçi geldiğinde ev hanımı cömert davranıyor, böylece muhtemel çatışmaların önü alınıyordu.

Üretime yer yok

Hobbes merkezi otorite olmadan toplumların kendilerini savaş durumunda bulacaklarına inanıyordu. Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, savaş durumunun ayrıca iktisadi teşvikleri yok edeceğini öngörmüş ve "Böyle bir ortamda üretime yer yoktur çünkü karşılığı belirsizdir" diye yazmıştı. Modern iktisadın sözcükleriyle ifade edersek, çatışma ve belirsizliğin anlamı insanların yatırımlarının, üretimlerinin, toplayıcılıklarının veya avlarının ürünleri olarak elde ettikleri mülkiyet haklarının güvence altında olmaması ve bunun da iktisadi etkinliği caydırmasıdır.

Savaş durumunun iktisadi neticelerine dair fikir edinmek için tekrar kısa bir süreliğine Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne dönelim. Birinci Bölüm'ün başında ülkenin doğusunun, özellikle de Kivular'ın milisler ve silahlı grupların pençesinde olduğundan bahsetmiştik. Gerçekten de Kivular'da savaş durumu sadece bireyler arasında değil, Hobbes'un sıklıkla vurguladığı gibi, gruplar arasında da söz konusu. Bunlardan biri Doğu Kongo'da Goma şehrinde yerleşik RCD-Goma grubu. Bu grup Kongoluların Demokrasi Birliği'nden (Fransızcası *Rassemblement Congolais pour la Démocratie*, kısaca RCD) kopan bir hizipti ve kökleri 1996 ve 2003 arasındaki Birinci ve İkinci Kongo savaşlarına, bazen de Afrika Büyük Savaşı diye de anılan savaşa dayanıyordu. Barış antlaşması imzalandığında RCD-Goma başka bazı gruplarla beraber savaşmaya ve yerel halk üzerinde terör estirmeye devam etti. Aralık 2004'te RCD-Goma birimleri Kuzey Kivu'daki Nyabiondo kasabasına yaklaştılar (Bkz. önceki bölümdeki Harita 5). Kasaba bir başka milis grubu olan Mai-Mai'nin üyelerince korunuyordu. RCD 19 Aralık'ta saldırdı. Yakalanan Mai-Mai savaşçılarını bağlayıp diri diri yaktılar. Başlangıçta sivil ölümler azdı ve sabah sisinden istifade edenler tarlalara ve ormana kaçmayı başarmıştı. Fakat RCD onları avlamaya başladı. Birkaç gün içerisinde 191 kişi acımasızca öldürüldü. Sadece 15 yaşında olan Willy Uluslararası Af Örgütü'nden bir araştırmacıya şunları söylemişti:

> Askerler araçlarla ve yaya olarak geldiler, öldürmeye ve yağmaya başladılar. Bazıları üniformalı bazıları da sivil kıyafetliydi... İnsanlar hızla ormana kaçtı. Ben annemin, komşuların ve diğer akrabaların olduğu on beş kişilik gruptaydım. Askerler bizi buldular, yere yatırdılar ve tüfek dipçikleriyle dövdüler. Baroki (mahalli şef) de bizimleydi. Askerlerin gelip onu aldıklarını gördüm. Bir hafta sonra

25 Aralık'ta onun vücudunu gördüm. Alnının ortasına bir mermi yemişti. Bağlanmış ve dövülmüştü. Cesedi yerde yatıyordu.

Sekiz yaşındaki kızlar bile tecavüze uğradı ve neticede 25.000 insan yerinden yurdundan oldu. Eşyaları tahrip edildi, evleri yakıldı. Nyabiondo sistemli biçimde yağmalandı. Çatılardaki tuğlalar bile çalındı.

Bu çok açık ve içler acısı insani sonuçlar doğuran savaş durumuydu. İktisadi neticeleri de ortadaydı. Kivu ekonomisi mahvolmuştu ve aynı şey Kongo'nun çoğu için de geçerliydi. Sonuç acınası bir yoksulluktu. Kongo'da kişi başı gelir, 1960'ta ülke bağımsızlığını kazandığı zamanki seviyesinin yüzde 40'ına gerilemişti. Kişi başına düşen 400 dolarlık gelir, ABD'dekinin yüzde 1'inin biraz altına denk düşer. Bu haliyle Kongo dünyanın en fakir ülkeleri arasındadır. Ortalama ömür beklentisi ABD'de olduğundan 20 yıl azdır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde hayat Hobbes'un tasvirinde olduğu gibi, "fakir, kötü, vahşi ve kısaydı." Durum kadınlar için çok daha kötüydü.

Buna rağmen Tonga'nın Kivular'la veya Hobbes'un bahsettiği türden devletsiz, savaşan devletlerle benzerliği yoktu. İşbirliğini, misafirperverliği ve cömertliği destekleyen türden normlara sahip "işbirlikçi bir tür" olduğunu iddia edenleri haklı çıkaracak toplumlara benziyorlardı. Fakat Birinci Bölüm'de daha önce gördüğümüz gibi, insanların bunun için ödedikleri bedel çoğunlukla normlar kafesine kapatılmaktı. Böylece kafesin sadece toplumsal tercihleri değil iktisadi hayatı da sınırlandırdığını anlamış olduk.

Çok çalıştığı halde, insanlar başarısını kıskandığı için kendi ambarlarının hayaletler ve büyücüler tarafından saldırıya uğradığını görmek zorunda kalan genç adamın örneği bu durumu açıkça ortaya koyar. Normların ekonomik teşvikler açısından olumsuz etkileri sadece bu türden saldırılarla sınırlı değildir. Bunlar Hobbes'un öngördüğü şekilden daha az bariz olsa da devletsiz toplumların ekonomilerine zarar vererek mülkiyet haklarının gelişimini engelliyorlardı. Örneğin diyelim ki yatırım yaptınız ve üretimi artırdınız. Güvence altına alınmış mülkiyet haklarıyla üretiminizin keyfini daha çok sürebilirsiniz ve bununla ne isterseniz yapabilirsiniz. Eğer gerçekten cömert olmayı seviyorsanız bu, ödülün bir parçasıdır. Fakat normlar kafesinin biçimlendirdiği pek çok ekonomi gibi Tonga toplumunda da ürününüzü, hoşunuza gittiği için değil ama sosyal olarak cezalandırmaktan ve hatta normlara uymadığınızda maruz kalabileceğiniz şiddetten kork-

tuğunuz için başkalarıyla paylaşırsınız. Bunun fiili anlamı yine mülkiyet güvenceniz olmadığıdır. Ürettiğiniz fazla ürün, gönüllü verilmiş gibi görünerek ya da geleneklerin parçası kisvesinde sizden alınır. Sonuç Hobbes'un öngördüğünden çok da farklı olmaz: "Üretime yer yoktur."

Bunun Tonga toplumunda kendini ele verdiği en açık konu açlık halinin sürekliliğiydi. Açlık ve dilencilik. Colson insanların nasıl sınırda yaşadıklarını vurgulamıştı:

> Bir hanenin yiyecek malzemesi tükendiğinde veya tükenmeye yaklaştığında ilk hamle akrabalardan veya yakındaki arkadaşlardan yiyecek tedarik etmek olurdu. Çocuklar ve engelliler halen yiyecek olan bölgelerdeki akrabaların yanına gönderilirdi. Erkekler evde kalanlara daha fazla yiyecek kalsın diye işe giderler ama evdekiler açken dışarıda yemek yemekten huzursuz olurlardı. Yerel gıdalar tükendiğinde insanlar kilometrelerce yürüyerek akrabalarının kapılarını çalarlardı. Genellikle kendilerine çekirge sürüsü ortaya çıktığında duyulan memnuniyetsizliğe benzer bir tavırla bakılan yaylaya giderlerdi.

İktisadın kurucu babası Adam Smith insanların "takas ve değiş tokuş" eğilimlerinin altını çizmişti. Tonga ülkesinde dilenmek takastan veya değiş tokuştan çok daha yaygındı. Colson "vadide bölge ticaretini yürütecek aracıların veya pazarların eksikliğine ve evrensel kabul gören bir değişim aracı olmamasına" işaret etmişti. Bazı şeylerin ticareti vardı fakat:

> Değişimin çoğu mecburiydi ve girişimin tarafları arasında mevcut kurumsallaşmış ilişkilerin neticesiydi: Bazılarının almaya hakları varken diğerleri de vermek mecburiyetindeydi.

Sonuç geçimlik tarıma sıkışan, her türden iktisadi geriliğe ve zorluğa açık bir toplumdu. Teknoloji durgun ve geriydi. Sömürge öncesi Tonga toplumu ne çömlek yapımında ne de ulaşımda tekerlek kullanıyordu. Bölge ekonomisinin geçim kaynağı olan çiftçilik üretken değildi. Bunun nedeni toprağın verimsiz olmasından çok, sabanla sürülmek yerine çubuklarla kazılarak çalışılmasıydı. Daha önce gördüğümüz gibi Tonga'da normlar kafesinin kökeni Hobbes'un gözlemleriyle ilişkisiz değildi. Bu türden normların pek çok yerde gelişim göstermesinin sebebi kısmen, eşitlikçiliğin açık bir siyasi mantığının olmasıydı. Bu tip norm-

lar var olmadığında veya zayıf kaldığında hiyerarşi ortaya çıkıyor, kaygan zemin devreye giriyor ve devletsizlik sona eriyordu. Yaşayan devletsiz toplumlar, eşitlikçi normların güçlü ve kökleşmiş olduğu toplumlardı. Bu normlar ayrıca ihtilafların denetlenmesine de yarıyordu. İhtilafların şiddete ve kan davalarına dönüşme riski varsa, detaylıca yazılmış ekonomi oyun kitabını uygulamak çok daha iyiydi. Bu yeni iktisadi faaliyetler, yeni fırsatlar ve yeni eşitsizliklerle yeni ihtilaflar doğuracak ve bunların mevcut normlarla çözülmeleri giderek zorlaşacaktı. En iyisi savaş durumuna kayma riskini almamaktı. En iyisi statükoya bağlı kalmaktı.

Hapsedilmiş ekonomi

Bu duruma Tiv'den aşinayız elbette. İkinci Bölüm'den anımsayacağınız gibi, Tiv halkı kaygan zemine düşmemeyi güvence altına almak için bir dizi norm geliştirmişti. Başkaları üzerinde otorite kullanmak için güç biriktirmeye başlayan bir kişinin yol alması, cadılık suçlamalarıyla engelleniyordu. Normlar ve yarattıkları kafes, ekonomi tarafında da aynı etkiyi yarattı ve hapsedilmiş bir ekonomiye yol açtı.

Tiv akrabalık ve soy bağlarına dayalı bir toplumdu. Gördüğümüz gibi, Tiv'de aynı soydan gelenlerin yaşadıkları toprak parçasına verilen ad *tar*'dı ve bir *tar* içerisinde geleneksel Tiv toplumuna özgü sınırlı otoriteyi kullananlar da yaşlılardı. *Tar* içerisinde her aileye geçimini sağlayabileceği kadar toprak ayrılırdı. Geçimini sağlayabileceği kadar ama fazlası değil. Antropologlar Paul ve Laura Bohannan'ın belirttiği gibi, eğer bir adam "eşlerinin ve çocuklarının ihtiyaç duyduğundan daha fazla tatlı patates ekmek ve böylece topluluktakilerden daha fazla para ve mal sahibi olmak için bunları satmak istiyorsa, bu isteği büyük ihtimalle reddedilecekti."

Tiv ülkesinde emeğin alınıp satılabileceği bir pazar olmadığı gibi toprak ve sermaye piyasaları da yoktu. Tarımsal üretim sadece ailenin veya *tar*'ın emeğine dayanıyordu. Hem kadınlar hem de erkekler tarlada çalışır ama farklı türde ürünler ekerlerdi. Ana yiyecek maddesi tatlı patatesi sadece kadınlar ekerdi. Kocaların eşleri için ekilecek toprak temin etmeleri gerekliydi ancak bu toprakta üretilenler üzerinde otomatik hak iddiaları yoktu. Üretilenlerin bir bölümü için pazarlar vardı ama Bohannan'ların işaret ettikleri gibi:

Tiv pazarının en özgün niteliği azami ölçüde kısıtlanmış olması ve toplumun diğer kurumlarına yayılma eğiliminin az olmasıydı.

Sahiden de Tiv'de serbest pazar yoktu; ticareti geliştirmeyi değil kaygan zemine düşmeyi engellemek için yapılandırılmış, hapsedilmiş pazarlar vardı.

Belki de bu durumun en bariz örneği, değiş tokuşu katı biçimde sınırlanmış ürünlerdi. Ekonomi farklı "alan"lara bölünmüştü. Bir alanın içerisinde ticaret yapabilirdiniz ama başka alanlarla ticaret mümkün değildi. En esnek alan, gıda maddeleri ve tavuk, keçi, koyun, ev malzemeleri ve (harç, değirmentaşı, su kabı, çanak ve sepet gibi) diğer emek yoğun ürünlerin pazarıydı. Bu ürünlerin üretilmesinde kullanılan hammaddeler de buraya eklenebilirdi. Bunlar belirli aralarla açılan yerel pazarlarda satılır, fiyatlar esnek ve pazarlığa açık olurdu. Buradaki ticaret paranın mevcudiyetine çoktan uyum sağlamıştı. Ancak buna rağmen bu alan, bir pazarda satışa sunulabilecek prestij ürünlerinden bütünüyle ayrı tutulmuştu. Prestij ürünleri arasında büyükbaş hayvanlar, atlar, *tugundu* diye bilinen özel beyaz bir kumaş, ilaçlar, büyü malzemeleri ve pirinç çubuklar vardı. Geçmişte köleler de bu ürün kategorisine dahil edilirlerdi. Bu alanda para kullanılmıyordu ama farklı mallar arasında eşdeğerlik ölçüleri vardı. Örneğin geçmişte köle fiyatları inek ve pirinç çubuklarla, büyükbaş sürü fiyatları da yine pirinç çubuklar ve *tugundu* ile oranlanırdı.

İkinci Bölüm'de bahsettiğimiz yaşlı Tiv'li Akiga, bazı prestij ürünlerinin alım satımıyla ilgili belirlenmiş yollardan bahseder: "bir *tugundu* kumaşı karşılığında bir adet demir çubuk alabilirdiniz. O günlerde beş *tugundu* kumaşı bir boğaya eşdeğerdi. Bir inek on *tugundu* değerindeydi. Bir pirinç çubuğu aşağı yukarı bir *tugundu* değerinde olduğundan beş pirinç çubuk da bir boğa ediyordu."

Modern görünen bir değişim örneğine kıyasla alım satım kuralları katı ve değişmez biçimde belirlenmişti. Prestij ürünleri bu şekilde değiş tokuş edilebilseler de bu alınıp satıldıkları anlamına gelmiyordu. Bohannan'ların tespit ettikleri gibi, "Tiv halkı inek veya atları pazardan satın almıyordu."

Prestij ürünleri nasıl temin ediliyordu o zaman? Temel ürünlerden prestij ürünlerine geçiş Bohannan'ların "dönüşüm" dedikleri bir süreçti. Tiv halkı, temel ürünleri elde etmek için yoğun çalışmak gerektiğini kabul ediyordu ama aynı şey prestij ürünleri için geçerli değildi. Onlar için yoğun çalışmadan fazlası gere-

kiyordu. "Kararlı" olunmalıydı. Ancak birisi mevcut prestij ürününden kurtulmak istediğinde ve bu nedenle dönüşüm istediğinde bu mümkün olabiliyordu. Fakat, "onlar bir adamın dönüşüm yapmasını engellemeye çalışıyorlardı" çünkü böyle bir adamdan "hem korkuluyor hem de ona saygı duyuluyordu." Eğer akrabalarının abartılı taleplerine direnecek kadar güçlü biriyse... özel biri olmasından, şeytani yeteneklere (*tsav*) dair potansiyele sahip olmasından korkuluyordu.

İşte yine *tsav*'a geri döndük! Tiv normları ekonomiyi hapsederek faktör piyasalarını ortadan kaldırmış ve soy bağını üretimin asıl öznesi haline getirmişti. Böylece farklı akraba grupları arasında bir denge oluşturmuş, kaygan zeminden kaçınarak statükolarının devamlılığını sağlamışlardı.

Tonga'daki zoraki cömertlik gibi Tiv'in hapsedilmiş ekonomisinin de çok açık olumsuz neticeleri vardı. Piyasalar, ekonominin etkin örgütlenmesi ve refah için hayati öneme sahiptir. Fakat Tiv toplumunda işlemelerine izin verilmemişti. Ticaretin yapılabildiği durumlarda bile fiyatlar çoğunlukla sabitlenmişti. Tiv ülkesinde sonuç tıpkı Tonga'daki gibi vahim bir yoksulluktu. Tiv toplumunun kurumları kazı çubukları ve gıda işleme aletleri gibi basit araçlar haricinde sermaye birikimini çok az teşvik ediyordu. Tasarruf yapmak bile kişide yanlış cinsten *tsav* olduğu suçlamasına yol açabilirdi. Bu yüzden cezalandırma korkusu birikim yapmayı fazlasıyla tehlikeli hale getirmişti. Netice olarak Tiv ülkesi İngilizler tarafından işgal edildiğinde insanlar ancak en temel ihtiyaçlarını sağlayabilecek kadar gelire sahiptiler ve ortalama yaşam beklentisi sadece otuz yıldı.

İbn Haldun ve despotizm döngüsü

Tonga ve Tiv toplumlarına dair tartışmamız, Hobbes'un devletin yokluğunun iktisadi neticeleri konusundaki analizinin tam olarak doğru olmadığını gösteriyor. Kongo'daki Kivular örneğinde olduğu gibi, merkezi otoritesi olmayan birçok toplum böyle ihtilaflara kapılabilse de Tonga ve Tiv ekonomik teşvikleri yok eden sürekli bir şiddet ve ihtilaf sarmalında değillerdi. Yine de aynı şekilde Hobbes'un çıkardığı sonuç bütünüyle yanlış değildi, çünkü bu toplumların ihtilaf çözümü için geliştirdiği normlar, iktisadi teşviklerin ciddi biçimde tahrip edilmesiyle neticelenmişti.

Peki Hobbes, "Despotik Leviathan iktisadi teşvikler yaratma konusunda çok daha başarılıdır çünkü güvenlik, öngörülebilir-

lik ve düzen yaratır" derken de haklı mıydı? Hobbes bu konuda da kısmen, ama sadece kısmen haklıydı. Despotik Leviathan'ın ekonomi için yarattığı hem lehte hem aleyhte durumu anlamanın en iyi yolu büyük Arap bilim insanı İbn Haldun'un çalışmasından başlamaktır. 1332 yılında Tunus'ta doğan İbn Haldun'un ecdadı Yemen üzerinden Hz. Muhammed'e kadar uzanır. Haldun'un Asya fatihi Timurlenk'le buluşmayı da içeren çok çarpıcı bir hayat hikâyesi vardır. En çok bilinen eseri *Kitabü'l-İber* ya da "Dersler Kitabı"dır. Bu eserin ilk ciddi olan *Mukaddime*, despotik devletin yol açtığı iktisadi neticeleri anlamak bakımından özellikle faydalıdır.

Haldun'un *Mukaddime*'si zengin fikirlere sahiptir. Arap yarımadasında devletin ortaya çıkışının iktisadi neticelerinin izini sürer. Ayrıca toplumdaki iki temel ihtilaf olarak gördüğü süreçlere dayanan siyasi kurumların dinamiklerine dair bir teori de sunar. Birinci ihtilaf göçebe yaşamın olduğu çöl ile yerleşik kentli yaşam arasındadır. İkincisiyse yöneticiler ve yönetilenler arasındadır. İbn Haldun'a göre ilk çatışmada ibre, çöldeki marjinal ve sert hayatın yarattığı toplum biçiminden dolayı çöl insanlarından yanadır. Bu toplumlara niteliğini veren, Haldun'un *asabiyet* dediği ve toplumsal dayanışma veya ortak grup duygusu olarak çevrilebilecek özelliktir. Aslında *asabiyet* kavramına şimdiye kadarki tartışmalarımızdan aşinayız. Bu devletsiz toplumların normlar kafesinin bir parçasıdır. İbn Haldun bu normlara farklı bir bakış açısı getirdi. Şu ana kadar bizim ortaya koyduğumuz bakış açısına göre *asabiyet*, göçebe toplumlarında ihtilafların çözülmesine ve siyasi eşitliğin korunmasına yardım eden bir unsurdur. Haldun bu özelliğin aynı zamanda bir toplumu, komşusunu boyunduruk altına alma konusunda da avantajlı kılabildiğini göstermiştir.

Bir önceki bölümde İslam'ın devlet inşa sürecinde Hz. Muhammed'e nasıl avantaj sağladığını görmüştük. Hz. Muhammed'in bu süreçte yaslandığı Bedevi kabileleri çok güçlü *asabiyete* sahiptiler ve bu Hz. Muhammed ile takipçilerine İslam devletini devasa bir imparatorluğa dönüştürme konusunda ikinci bir avantaj sağladı. İbn Haldun'un değerlendirmesine göre bu avantajı yaratan sadece çölün iktisadi zorlukları değil, aynı zamanda sert çöl ortamında karşılıklı yardım sağlamak için geliştirilen yoğun akrabalık ağlarıydı. Çöl her zaman yerleşik hayata üstün gelmeye, yeni devletler ve hanedanlıklar kurmaya yazgılıydı.

*Asabiyet*in çöl insanlarının "uygarlaşmış toprakları" fethetme-

lerine ve iktidara yerleşmelerine yardım ettiğini vurgulayan İbn Haldun, buna rağmen kurulan iktidarın içsel dinamiklerinin *asabiyet*in kaçınılmaz olarak yozlaşmasına ve bedeviler gibi gruplar tarafından kurulan devletin nihayetinde yıkılmasına yol açacağını iddia eder. Ardından bütün döngü yeniden başlayacak, çölden gelen yeni bir grup, çöken devleti ikame edecektir. İbn Haldun'un sözleriyle:

> Bir devletin yaşam süresi genellikle üç kuşağı geçmez. Birinci kuşak ilkelliğin alışkanlıklarıyla yaşar. Geçim sıkıntısından ileri gelen kabalık, yabanıllık, sertlik, saldırganlık ile onurda ve ululukta ortaklık gibi özelliklerden uzak kalmaz. Bu kuşakta asabiyetin keskinliği hiç eksilmeden korunur... İkinci kuşakta olanların ise durumları değişmiştir. İlkellikten ve göçebelikten uygarlığa, yerleşikliğe geçmişlerdir... Onurda ve ululukta ortak olmaktan ululuğu bir kişinin kişiliğinde toplayıp topluluğun öteki üyelerini bu ululuğu elde etme çabasından uzak tutma aşamasına geçmişlerdir. Bu kuşak aşağılanmaya, boyun eğmeye oldukça alışmıştır. Üçüncü kuşağa gelince... ilkellik ve yabanıllık dönemini tümüyle unuturlar... Bunlardan asabiyet tümüyle silinir... Topluluğu koruma, savunma, topluluk için atılıp hak arama gibi çabaları unuturlar... Karşılarına çıkan oldu mu karşı koyup savunamazlar kendilerini.

İbn Haldun'un analizi yönetici ve yönetilenler arasındaki ihtilafın rolünü de çarpıcı biçimde ortaya koyar. Çölden gelindikten sonra "tek bir adam tüm zaferi kendisine mal ederken" çoğunluk "altta kalmaya ve itaate alışır." Haldun yeni bir hanedanlığın oluşması için 120 yıl süre öngörmüştü.

Bu siyasi dinamikler ve iktisadi neticelerine daha detaylıca yoğunlaşmadan önce, bir önceki bölümde kaldığımız yerden tarihi tekrar anımsayarak Hz. Muhammed'in ölümünden sonra neler yaşandığına bir göz atmakta fayda var. Hz. Muhammed'in başlattığı Arap fetihleri, başlangıçta halifeler diye bilinen ve otoritelerini Hz. Muhammed'le yakın şahsi ilişkilerinden alan dört lider tarafından da sürdürüldü. Bu halifeler Ebu Bekir, Ömer, Osman ile Hz. Muhammed'in kuzeni ve damadı olup 661'de öldürülen Ali'ydi. Ali'nin öldürülüşü, yeni oluşan devletin nasıl yönetileceğine dair rekabetin neticesinde gerçekleşmişti. Osman iddialı bir şekilde yeni devlet üzerinde merkezi denetimi artırmaya çalışmış ancak isyancı askerlerce öldürülmüştü. Ali'nin halife olma-

sına Osman'ın kuzeni ve Suriye valisi olan Muaviye karşı çıkmıştı. Bu itiraz Ali'nin ölümüyle ve Muaviye'nin halife ilan edilmesiyle sona eren uzun bir iç savaşa yol açmıştı. Muaviye'nin kurduğu Emevi hanedanlığı 100 yıl devam ettikten sonra sona ermiş, 750 yılında Abbasi hanedanlığı iktidarı devralmıştı. Bu hanedanlık adını Hz. Muhammed'in amcası olan Abbas'tan alıyordu. Emevi yönetimi sırasında İran, Irak, Suriye ve Mısır fethedilmiş, Kuzey Afrika'nın ilhakı başlamış ve nihayet 711'de tamamlanmıştı. 8. yüzyılın ortasında İspanya'nın büyük bir kısmı ve Asya'nın içlerine kadar geniş topraklar imparatorluğa eklenmişti.

Başlangıçta Emeviler fethedilen topraklarda savaşçı Arap zümresinin yönetimini, daha önceden gelen Bizans (Suriye, Filistin, İsrail, Mısır'da) ve Sasani (Irak ve İran'da) imparatorluklarının kurumları üzerine kurguluyorlardı. 685'te Halife Abdülmelik iktidara geldiğinde Emeviler, yeni başkentleri Şam'da daha farklı bir devlet kurmaya yöneldiler. Ancak ne Emeviler ne de onları izleyen Abbasiler bütünüyle etkin bir merkezi devlet oluşturamadılar. Orduları fazlasıyla etkili olduklarını kanıtlasalar ve geniş alanları işgal etseler de bu işgalleri gerçek bir hükümet sistemine dönüştürmeyi ve buralardaki insanların sadakatlerini bütünüyle kazanmaya yetmedi. Emeviler ve Abbasiler imparatorluk vilayetlerini yönetmek, vergi toplamak ve düzeni sağlamak için mahalli seçkinlere giderek daha fazla yaslandılar. Bu seçkinlerin desteğini satın almak için vergi toplama hakkını belirli bir para karşılığında devrettikleri "iltizam usulüne" başvurdular. Bir defa Şam'dan ve daha sonra Abbasiler iktidara geldiğinde Bağdat'tan vergi toplama hakkını elde ettiğinizde, mahalli topluluklara istediğiniz kadar vergi yükleme konusunda sınırsız yetki de elde etmiş oluyordunuz. Bu yolla, seçkinlerin cezalandırıcı düzeylerde yüksek vergiler koymaları ve bu vergileri ödeyemeyenlerin topraklarına el koyarak ellerindeki toprakları daha da genişletmelerinin önü açılmış oldu. Bu kendi kendini yok eden bir siyasi yapıydı. Mahalli seçkinler valiliklerinin babadan oğula geçmesini talep ettiler ve düzen sağlamak için kendi ordularını kurdular. Bağdat kısa sürede bu unsurlar üzerindeki denetimini yitirdi. İmparatorluk parçalara ayrıldı ve nihayet 945'te çöktü.

Bunların hiçbirisi İbn Haldun için şaşırtıcı değildi. O güç istenci kavramına açıkça inandığı için şu tespiti yapmıştı:

> İnsanlar topluluk içinde birbirleriyle kavga etmelerini engelleyecek ve haksızlığı önleyebilecek bir düzenleyici ve yargılayıcı güce

gerek duyarlar. Bu gücün o yakınlar birliğinin (asabiyet) yardımıyla yönetilenlere egemen olması gerekir. Yoksa o güç söz konusu işlevinde yetersiz kalır.

Böyle bir kişi, Medine'de Hz. Muhammed örneğinde olduğu gibi, kabul gördüğünde artık lider haline gelmiştir. İbn Haldun'a göre, "Başkanlık ululuktur. Bu ululuğun sahibi de uyulan (metbu) kişidir. Ama onun hüküm ve kararlarına uyanlar üzerinde bir baskı ya da eziciliği yoktur." Haldun, böyle bir liderin salt varlığının bile topluma kaygan zeminde hızla yol aldırabileceğini kavramıştı. Gerçekten de "asabiyete dayanan kimse başa geçmekte bir basamağa ulaştığı zaman daha üst basamağa ulaşmak ister. Onun için ululanır ve uyulur olma basamağına ulaşınca baskı niteliğinde egemenlik yolunu bulabilir." Ortak grup hissi herkese eşit biçimde bahşedilmediği için dosdoğru "üstünlük ve kuvvet yoluyla iktidar anlamına gelen" kraliyet otoritesine doğru yönelirdi.

Fakat bir kez iktidara geldiğinde yeni liderin "iktidarlarını korumak için çok fazla ortak grup hissine ihtiyacı olmayacaktır. Bu, devlete itaatin, kutsal kitabın değiştirilmez veya karşı gelinmez bir düsturu olması gibidir." İbn Haldun kuşak teorisiyle uyumlu biçimde, bir hanedanlığın yöneticilerinin kendilerinin iktidara gelmesine destek verenlere mesafe koymaya başladıklarını ve imparatorluklarındaki yeni gruplarla ilişkiler kurduklarını ileri sürmüştü. Bu yeni topraklar fethederek imparatorluk yaratmaya yönelmenin kaçınılmaz bir boyutuydu. Bu topraklar mahalli seçkinler ve eşraf tarafından daha önceden ele geçirilmiş ve denetim altına alınmıştı. Bu nedenle yeni hanedanlıkların onlarla bir tür anlaşma yapmaları ve sadakatlerini elde etmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde sürekli olarak isyanlarla karşı karşıya kalırlardı. Hanedanlığın doğası değiştikçe ve *asabiyet* eridikçe despotizm devreye giriyordu veya Haldun'un sözleriyle devam edersek "...Arapların ortak grup hissinin kaybolması ve Arap ırkının yıkılması ve Arapçılığın tamamen tahrip edilmesiyle Halifelik kimliğini yitirmişti. Geride kalan devlet biçimi saf ve basit kraliyet otoritesiydi." Bunun neticeleri de basitti:

> Dinin sınırlandırıcı etkisi zayıfladı. Devletin ve grubun sınırlandırıcı etkilerine ihtiyaç vardı...
>
> Kraliyet otoritesinin üstünlük ve kuvvete ihtiyacı vardır... Bu nedenle yöneticinin kararları, ilkesel olarak, doğruluktan sapar. Bu-

> nun, yönetimi altındaki insanların dünyevi işlerine yıkıcı tesirleri vardır, çünkü genelde [yönetici] halkı kendi amaç ve dileklerini uygulamaya zorlar, ancak bu istekleri yerine getirmek yeteneklerini aşabilir... İtaatsizlik kendini gösterir ve sorunlara ve kan dökülmesine neden olur.

Burada Haldun yeni bir hanedanlık yaratmanın bazı iktisadi neticelerine de işaret ediyor. Önceleri ortak grup hissinin gücü ile "dinin sınırlandırıcı etkisi" vardı ve zenginlik de imkân dahilindeydi. Fakat daha sonra "kraliyet otoritesi" gücünü sağlamlaştırdığında izlenen iktisadi politikaların "halkın dünyevi işlerine yıkıcı etkileri" olacaktı. İbn Haldun'un kuşak teorisinin iktisadi neticelerinin en açık olduğu yer vergiyle ilgili değerlendirmesidir. Şimdi bu konuyu ele alacağız.

İbn Haldun Laffer Eğrisi'ni keşfediyor

> Bilesin ki devletin ilk dönemindeki vergi yükleri az, ama topladığı vergi gelirleri çok olur. Son dönemindeyse vergi yükleri çok, ama vergilerden elde ettiği az olur.

İbn Haldun bu tespitiyle, 1980'lerin başında ABD Başkanı Ronald Reagan'ın devreye soktuğu Reaganomics iktisadi doktrinlerini öngörmüştü. Reaganomics'in normlarından birinin taslağı, Washington DC'deki Two Continents Restoranı'nda iktisatçı Arthur Laffer tarafından bir peçetenin üzerine çizildi. Laffer, Cumhuriyetçi Parti'nin yükselen yıldızları Donald Rumsfeld ve Dick Cheney'e ve gazeteci Jude Wanniski'ye maliye politikasının temel ilkesi olarak gördüğü konuyu açıklamaya çalıştı: Hükümetin belirlediği vergi oranları ile vergi gelirleri arasında çan biçimli bir ilişki. Vergi oranları düşük olduğunda, bu oranlardaki bir artış, herkesin gelirinden aldığı pay arttığı için hükümetin vergi gelirlerinin artmasını sağlar. Ne var ki vergi oranı fazlaca yükselmeye başladığında daha çok çalışma, gayret gösterme ve yatırım yapma hevesini boğar, çünkü bu çabalarla elde edilen kazanç hükümet tarafından halkın elinden alınır. Sonuç olarak vergi oranları fazlaca yükseldiğinde hem iktisadi faaliyetlerde hem de vergi gelirlerinde düşüş yaşanır. Vergi oranının yüzde yüze yaklaştığı, hükümetin her şeyi aldığı ve gelir yaratılması için çok az motivasyonun kaldığı gibi abartılı durum örneğinde bu sonucu görmek daha kolaydır. Böyle bir durumda çok yüksek vergi oranlarına rağ-

men vergi geliri olmayacaktır. Wanniski bu çan biçimli ilişkiye, taslağı çizenin onuruna Laffer Eğrisi adını vermişti. Rumsfeld ve Cheney'in buradan çıkardıkları sonuç, insanlar düşük vergilerin yarattığı güçlü teşviklere daha müspet yanıt verdikleri için, vergi oranlarını azaltarak vergi gelirlerini artırmak oldu. Bu tüm zamanların en büyük kazan-kazan durumu, Başkan Reagan'ın iktisat politikasına hemen eklendi.

Reagan'ın başkan olduğu ABD'deki gibi vergi oranlarının yüzde yüzden hayli düşük olduğu gerçek dünyada, vergi indirimlerinin vergi gelirlerini gerçekten artırıp artırmadığının tartışmaya açık olduğunu söylemek bile gereksiz.

Haldun'un Ortadoğu'da yaratılan iktisadi dinamiklere dair incelemesi çok daha sağlam ampirik zemine dayanıyordu. Ayrıca onun Laffer Eğrisi fikri, Laffer'in daha sonra Rumsfeld ve Cheney'e açıkladığından daha farklıydı. Onun fikri kuşak teorisine dayalıydı. Başlangıçta yeni bir devlette asabiyet halen söz konusu olduğundan, "dini yasanın uygun gördüğü zekât, öşür ve cizye gibi vergiler salınmaktaydı." Bunların ekonomiye olumlu etkileri söz konusudur çünkü "halka yüklenen vergiler az ve yükümlülükler de az olursa halk işine uğraşına sevinçle koyulur, istekle üretir. Bunun sonucunda coşkulu çabalar olacağı için üretim artar, ürün çoğalır."

Burada İbn Haldun "coşkulu çabalar" dediğinde, düşük vergilerin iktisadi faaliyeti canlandırdığına ve bunun Laffer Eğrisi'ndeki gibi, yüksek vergi gelirlerini getirdiğine işaret ediyor. Sunulan veriler, Arap fetihleri neticesinde tam da bunun yaşandığını gösteriyor. Emeviler geniş bir alanı tek dil, tek din ve Hz. Muhammed'in öğretilerinden gelen ortak bir yasal düzene dayalı tek bir hükümet sisteminin altında birleştirmişlerdi. Bu mega devletin ilk ve en açık iktisadi etkisi, ticaretin ve ticari faaliyetlerin artmasıydı. Ne de olsa Hz. Muhammed de hayatına tüccar olarak başlamıştı. Coğrafyacı Makdisi, 10. yüzyılda Bağdat ve Maveraünnehir'deki Horasan (şimdi kuzeydoğu İran) arasında ticareti yapılan ürünlerin bir listesini çıkarmıştı. Liste Nişabur'dan hepsi ipek veya saten gibi pahalı kumaşlardan üretilmiş "başörtüsü ve türban dahil 11 çeşit giysi ve örtüyle" başlıyordu. "Ayrıca bilezikler ve yüksek kaliteli pamuklu başörtüler ve demir" de vardı. Liste, Herat'tan "daha az kaliteli sırmalı kumaş, tafta, üzüm, şerbet, bıçak, baklava ve şekerlemelerle" uzayıp gidiyordu. Ayrıca "Semerkant'tan gümüşi mefruşat, Semerkant işi ürünler, geniş bakır kaplar, sanatsal kupalar, çadırlar, üzengiler, at başlıkları ve kemerlerden"

de bahsediliyordu. Bu ticaret çok sayıda seyahatle mümkün oluyordu. Belki de bunun en iyi örneği, imparatorluğun farklı yerlerinden yüzbinlerce mümini bir araya getiren Mekke'ye yıllık hac ziyaretiydi. Bu sadece inanç için değil, ticaret için de büyük bir fırsat sunuyordu.

Halifeliğin yükselişinin iktisadi kazanımlarından bir diğeri de tarım devrimiydi. Bu da kısmen öncekinden daha büyük bir pazar yaratan ticaretteki yükselişin sonucuydu. Arap fetihleri bölgede önceden yetiştirilmeyen, farklı türlerde tarım ürünlerinin yaygınlaşmasına yol açtı. Buna pirinç, süpürge darısı, sert buğday, şekerkamışı, pamuk, karpuz, patlıcan, ıspanak, enginar, ekşi portakal, limon, yeşil limon, muz, sinirotu, mango ve hindistancevizi dahildi. Çoğu tropik olan bu ürünlerin ekildikleri bu daha serin veya kuru bölgelerde büyümeleri kolay değildi; tarımın köklü biçimde yeniden örgütlenmesini gerektiriyordu. Daha önce büyüme mevsimi kıştı ve ürünler baharda ekiliyordu. Sıcak yaz aylarında topraklar nadasa bırakılırdı. Fakat yeni ürünler tropiklerden geldiğinden yazları büyüyorlardı. Bu nedenle üretim yeniden düzenlenip artırıldı. Ortadoğu'nun Araplarca fethinden önce Bizanslılar, toprağı iki yılda bir ekerlerdi. Şimdi yılda iki defa ürün alınıyordu. Örneğin kışın ekilen buğdayın ardından yazın süpürge darısı, pamuk ve pirinç ekiliyordu. Tüm bu yenilikler, imparatorluk boyunca en iyi yöntemlerin yayılmasına yardımcı olan Arapça çiftçilik elkitaplarında belgelenmişti.

Üretimin yoğunlaştırılması gübre ve sulama da gerektiriyordu. Arapların fethettikleri bölgelerde eskiden beri farklı sulama türleri uygulanıyordu. Bizans ve Fars-Sasani imparatorluklarının sulama araçları genellikle çürümenin eşiğindeydiler. Araplar bunları tamir ettiler ve yeni tür barajlar, uzun mesafelere su taşımak için yeraltı kanalları ve nehirlerden, kanallardan, kuyulardan ve depolama havuzlarından su kaldıran tekerlekler gibi çok sayıda yeni kamu altyapı hizmeti inşa ettiler. Bu altyapı hizmetleri yeni teknolojiye dayanmaktan çok, mevcut teknolojik bilginin alınmasını ve devreye sokulmasını içeriyordu. Buna rağmen ekonominin üretici kapasitesini büyük ölçüde artırdılar.

Hz. Muhammed'in siyasi liderliğinden ortaya çıkan devlet bu yenilenmiş sulama sitemlerinin inşasında ve korunmasında belirleyici rol oynadı. Aynı devlet tamamlayıcı yatırımlar için özel şahısları teşvik etti. Bu sadece halifelikle ortaya çıkan nispi siyasal istikrarla alakalı değildi. Bir başka nedeni, vaha kenti olan

Medine'de Hz. Muhammed'in ihtilaf çözücü rolüyle su ve sulama meseleleriyle uğraşmak zorunda kalması ve neticede yatırımları kolaylaştıracak bir yasal sistemin ilk örneklerini burada ortaya koymasıydı. Burada özellikle önemli olan, bu yeni yasal sistemin kabile ve aşiretlere yetki vermek yerine su haklarını bireylere devretmesiydi. Bunun teşvik edici neticeleri olduğu gibi bireyler arasındaki ihtilafları da hafifletti. Diğer yasalar da üretimi doğrudan teşvik etti. Bunlardan biri, ilk defa ekilen toprakların tamamen özel mülkiyete devredilmesi ve bu topraklarda verginin hasadın onda biriyle sınırlı tutulmasıydı.

Ne var ki bu erken kazanımlar, yarattıkları devasa vergi gelirleriyle birlikte zamanla buharlaştı. İbn Haldun bu erken iktisadi ilerlemelerin sürdürülemediğini açıkça tespit eder:

> Devlet varlığını sürdürüp birbiri ardına gelen devlet başkanlarıyla gelişince... bu arada ilkelliğin, sadeliğin gelenek ve görenekleri devlet organlarından uzaklaşınca, ardından herkesi ısırıcı bir devlet yönetimi ince eleyip sık dokumaya iten bir uygarlık gelince... devletin başındakiler halka, tarım emekçilerine, çiftçilere ve tüm ağır yük altında olanlara yeni yükümlülükler getirerek vergi yükümlülüklerini alabildiğine artırma yoluna giderler... Alım satım işlerine ve sınır kapısından geçirilenlere de vergiler koyarlar... Ve sonunda halkın sırtına çok ağır vergi yükleri biner... Vergi yüzünden pek az yararını görüyor diye halk artık üretmeye istekli değildir... İşte tüm bunlar olunca çoğu emekçi eller üretimden geri çekilir ve devletin toplayabileceği vergi de az olur.

Vergi gelirleri düşerken "Yönetici yeni vergiler icat etmek zorundadır. Ticari faaliyetleri vergilendirir. Pazarlarda belirlenen fiyatların bir bölümünü ve şehir kapılarından gelen (ithal) bazı ürünleri vergilendirir... İşler azalır... Durum giderek daha kötüleşir ve nihayet (devlet) dağılır. Buna benzer gelişmeler Abbasi ve Ubeydi-Fatımi hanedanlıklarının son günlerinde Doğu kentlerinde de yaşandı." (Üçüncü Halifelik olan Fatımi hanedanlığı adını Hz. Muhammed'in kızı Fatima'dan almıştı ve 10-12. yüzyıllar arasında Kuzey Afrika'da hüküm sürmüştü).

Mevcut veriler İbn Haldun'un değerlendirmesini doğrular. Arazi vergisi Arap fetihlerinden sonra çok artış göstermiş, gelirlerse düşmüştü. Örneğin fetih sonrasında Irak'tan gelen 12,8 milyon dinarlık gelir, Emevi hanedanlığının sonunda 8,3 milyon dinara; 819'da 5 milyon dinara, 870'te de 3 milyon dinara düşmüştü. Mısır

ve Mezopotamya'dan gelen vergilerde de durum aynıydı.

Bu durum karşısında yaygın bir müdahale şekli bir yöneticinin "kendisinin, gelirini artırma arzusuyla ticarete atılması veya tarım işine girmesiydi." Fakat İbn Haldun bunun toplumdakiler için zararlı olabileceğini söylüyordu. Çünkü, "onlardan daha fazla parası olan yöneticinin kendileriyle rekabet etmesi durumunda, (artık) hemen hiçbirisi istediği şeyleri elde edemeyecek, herkes endişeli ve mutsuz olacaktı. Üstelik yönetici (mevcut tarım ürünlerinin ve mamulün çoğuna) el koyabilirdi... Bunu kuvvet kullanarak veya mümkün olan en ucuz fiyata satın alarak yapabilirdi. Ayrıca ona karşı ihaleye girme cesareti gösterebilecek kimse olmazdı. Böylece satıcıyı en ucuz fiyata ikna edebilirdi." Öte yandan yönetici elindekini satarken herkesi en yüksek fiyatı vermeye zorlayabilirdi. Yöneticiden gelen rekabet, "çiftçinin tarımdan, tüccarın da ticaretten vazgeçeceği" bir durum yaratırdı.

Emevi ve Abbasi devletleri dağılmaya yüz tuttukça iltizam sisteminin etkisi ve etkin bir bürokratik yönetim kurmaktaki yetersizlikleri, altyapının bozulmasına yol açtı. Çiftçiler mahalli seçkinlerin insafına kaldıklarından yatırımlar azaldı. Sıradan çiftçiler, beklentilerini karşılayamadıklarını gördükleri için topraklarını terk etmeye başladılar, kentlere ve şehirlere taşındılar. Seçkinlerin iktisadi hayata girişleri tam da Haldun'un tanımladığı olumsuz etkiyi yarattı.

İbn Haldun, teorisinin Abbasilerin çöküşüne dair sunduğu açıklamayı bariz şekilde ortaya koyuyor:

> Arap asabiyeti Halife Mutasım ve oğlu Vasık zamanında bozulmuştu. Konumlarını Abbasoğulları Acem, Türklerin, Deylemlilerin, Selçukların ve başkalarının desteğiyle korumaya çalıştılar. Bir süre sonra Arap olmayan topluluklar ülkenin birçok bölgesinde güç elde ettiler. Abbasi devletinin gölgesi küçülmeye başladı. Bağdat sınırlarını geçmeyecek ölçüde küçüldü.

İki yüzlü despotik büyüme

İbn Haldun'un teorisi despotik devlet oluşumunun ekonomiye etkisini gösteren çok güzel bir açıklamadır. Bunun nedeni, hipotez haline getirdiği tarihsel döngüde kötünün iyiyi izlemesinin bir çeşit "tarih yasası" olması değildir. Despotik yönetimlerde ekonominin hem iyi hem de kötü unsurlar barındırdığını ortaya koymasıdır.

Bir devlet daha iyi düzen, güvenlik ve barış gibi pek çok fayda sağlayabilir. Yasaları uygulayabilir ve iktisadi süreçlerde kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak ihtilaflara açıklık ve öngörülebilirlik getirebilir. Piyasaların ve ticaretin büyümesine destek olur. Devlet ve onu denetleyen devlet kurucuları mülkiyet haklarını uygulamayı da Laffer Eğrisi'nde gördüğümüz nedenlerle kendi çıkarlarına uygun görebilirler: Mülkiyet hakları ve devletin politikalarına dair öngörülebilirlik bulunmadığında durum, herkesin yüzde yüze yakın vergi ile karşı karşıya olduğundaki gibidir. Bu durumda insanlar üretim, çalışma, ticaret ve yatırım için yeterince motivasyona sahip olmayacaklardır. Bu da devletin daha az vergi geliri elde etmesidir ki hiç de istenen bir durum değildir. Bu nedenle vergileri düşük tutmak daha iyidir. Bu gerçekleştiğinde potansiyel olarak iktisadi faaliyetler topluma ve Despotik Leviathan'a yararlar getirecek şekilde canlanabilir. Aynı mantık, kamu hizmetleri, altyapı ve hatta eğitim hizmeti sunmanın verimliliği ve iktisadi faaliyetleri artıracağından, devlet kurucularının da işine gelir.

Tüm bunlar Despotik Leviathan'ın, savaş durumuna veya normlar kafesine göre çok daha iyi iktisadi fırsatlar ve motivasyonlar yaratabileceği anlamına gelir. Hatta toplumu örgütler, yasaları yapılandırır ve doğrudan iktisadi büyümeyi canlandıracak yatırımları gerçekleştirebilir. Bu "despotik büyüme" dediğimiz şeyin özüdür.

İslam devletinin tarihi bu türden büyümenin açık bir örneğidir. Medine'ye daha önce hâkim olan savaş halindeki aşiretlerle kıyaslandığında Hz. Muhammed'in ihtilaf çözme ve yasaları hayata geçirme yeteneği iktisadi faaliyetleri canlandırdı. Hz. Muhammed'in devleti çatışmaların tırmanmasını engelledi ve Arap kabilelerini birleştirerek saldırılara son verdi. Sonucunda Medineliler için mülkiyet hakları daha güvenli hale geldi. Aynı etmenler ticareti de canlandırdı. Kısa süre önce gördüğümüz gibi bu proto-devlet barajlar, yeraltı kanalları ve diğer sulama tesisleri gibi yeni altyapı yatırımları geliştirdi. Neticede tarımsal üretkenlik de ciddi ölçüde arttı. Tüm bunlar Hz. Muhammed gelmeden önce Medine'nin izlediği yoldan oldukça farklı bir yolu işaret ediyordu.

Fakat tıpkı Leviathan gibi despotik büyüme de iki yüzlüdür ve Haldun bunu gayet iyi kavramıştır. Halk denetiminden ve hesap verebilirlikten uzak olan despotik devletin kendinde giderek daha fazla güç biriktirmeye yazgılı olduğunu anlamıştır. Daha fazla

güç ise iktisadi kazançların daha fazla tekelleştirilmesini ve koruması gereken mülkiyet haklarını aksine daha çok ihlal etme tutkusunu getirir. Bu durum ayrıca Laffer Eğrisi boyunca ürpertici bir gerileyişe de yol açar, çünkü vergi oranları ve istimlak riski o kadar yüksektir ki sadece yurttaşların geçimleri değil, devletin vergi gelirleri de zarar görmeye başlar. İbn Haldun aslında devletin topluma karşı konumlandığı bu aşamanın kaçınılmazlığını gördü. Bu hem despotik büyümenin meyvelerinin kuruyacağı hem de Leviathan'ın ürkütücü yüzünün er ya da geç yarattığı kazançların altını oyacağı öngörüsünü de barındırıyordu. Haldun'un şiirsel dilinde bu şu anlama geliyordu:

> İpekböceği tırtılları gibidir bunlar,
> Önce ağlarını örerler, sonra ağlar tersine çevrilirken ölür giderler.

Despotik büyümenin neden sınırlı olacağına dair ikinci bir açıklama da eşit derecede önemlidir. Daha önceki kitabımız *Ulusların Düşüşü*'nde vurguladığımız gibi, sürekli iktisadi büyüme sadece güvenli mülkiyet haklarını, ticaret ve yatırımı değil, aynı zamanda (ve daha da önemlisi) yenilikleri ve sürekli verimlilik artışlarını gerektirir. Bunların despotik devletin acımasız bakışları altında ortaya çıkması çok daha zordur. Yeniliğin yaratıcılığa, yaratıcılığın da özgürlüğe ihtiyacı vardır. Bireylerin korkusuzca hareket etmeleri, deneyimlemeleri ve başkalarının görmek istediklerinden çok farklı olsa bile kendi fikirleriyle kendi yollarını çizmeleri gerekir. Bunun despotizm altında başarılması güçtür. Bir grup toplumun geri kalanını hâkimiyeti altına aldığında veya farklı yollar ve deneyimler için fazla hoşgörü olmadığında fırsatlar herkese açık olmaz.

Bunlar önceki kitabımızda bahsettiğimiz, despotik büyümenin yakın kuzeni olan "sömürücü büyümenin" sınırlı kalmasının ve uzun süreli refahın ihtimal dışı olmasının nedenleriyle aynıdır. Sömürücü büyümenin sınırlı doğasına dair birkaç örnek sunmuştuk. En basiti de Sovyet mucizesinin yükselişi ve düşüşüydü. Sovyetler ekonomiyi, kaynakları ve büyük yatırımları imalata ve zamanla da uzay yarışına ve askeri teknolojilere aktaracak şekilde örgütleyebilmişlerdi. Buna rağmen, ekonomilerini durgunluktan ve çöküşten kurtarabilecek yeterlilikte yeniliği ve verimlilik artışını sağlayamamışlardı. Bu örnek, bir liderin kurumlar ve toplum tarafından sınırlanmadığında ve büyümeyi desteklemeyi çıkarına görmesi durumunda sömürücü büyümenin oluştuğunu

gösterir. Durum böyle olduğunda, yönetici yeniliği örgütleyemeyecek veya yönetemeyecektir. Fırsatların genişçe dağılımını güvence altına alarak insanlarının yaratıcılığından en iyi şekilde yararlanmayı başaramayacaktır. Bu Despotik Leviathan tarafından hayata geçirilen despotik büyümeyle aynıdır: Halk denetimi, toplumun aktif katılımı ve gerçek özgürlük yoktur.

Parçalanmış kürek yasası

Hawaii adalarını birleştirmeye çalışan Kamehameha, devlet kurucuları için despotik büyümenin sunduğu faydaları çok iyi kavramıştı. Son fethini de tamamladıktan sonra geçirdiği ilk yasa Parçalanmış Kürek Yasası'ydı. Buna göre:

> Ey halkım, tanrılarınıza onur getirin;
> İnsanların haklarına saygı duyun ve alçakgönüllü olun;
> Yaşlılarımızın, kadınlarımızın ve çocuklarımızın yol kenarlarında zarar görmekten korkmadan uyuyabilmelerini sağlayın.
> İtaat etmezseniz ölün.

Bu yasa Hawaii tarihi için o kadar önemliydi ki 1978 Devlet Anayasası'na da eklenmişti. IX. Madde'nin 10. fıkrasında şöyle deniliyordu:

> **Kamu güvenliği.** I. Kamehameha tarafından hükmedilen Parçalanmış Kürek Yasası, mamala-hoe kanawai. Her yaşlı kadın ve çocuk yol kenarlarında güvenle uyuyabilsin. Bu yasa devletin kamu güvenliği konusundaki duyarlılığının biricik ve yaşayan simgesi olsun.
>
> Devlet, şahıslara ve mülkiyete yönelik suçlara karşı halkın emniyetini sağlama gücüne sahip olacaktır.

Bu yasanın asıl amacı, yeni devletin insanlara ve mülkiyete yönelik saldırıları hoş görmeyeceğini vurgulamaktı. Yasanın ismi, genç bir savaşçı olarak Kamehameha'nın Hawaii adasının doğusundaki Puna sahilinde katıldığı bir talanda yaşanan bir olaydan geliyordu (Bkz. bir önceki bölümdeki Harita 6). Kamehameha birtakım balıkçılara saldırarak o gün yakaladıkları ne varsa ellerinden almaya karar vermişti. Kanosundan kıyıya atlayan Kamehameha'nın ayağı sönmüş bir lav yarığına takılmış, bunu gören balıkçılardan biri de ona bir kürekle vurma cüretini göstermişti. Kürek bu eylem sırasında parçalanmıştı. Yasanın başlığı Kamehameha'nın daha son-

ra saldırısının yanlış olduğunu anladığını ve bu türden davranışları ortadan kaldırmaya niyetlendiğini gösterir.

Kamehameha sadece yerli Hawaii halkına ve onların mülklerine değil, yabancılara yönelik kışkırtılmayan saldırılar konusunda da endişeliydi. Yeni ada krallığının refahının dış dünyayla artan ticarette olduğunu kavramıştı. Adaların birleşmesi sırasında yabancı gemilerin tedarikleriyle aktif bir ticaret hayatı ortaya çıkmıştı. Fakat bu ticaret düşmanca eylemlerle tehdit altındaydı. Hawaii'liler yabancı gemilerin çapalarını çalmayı özellikle seviyorlardı. Son bölümde Kaptan Cook'un ölümüne yol açan olaylar zincirinin, kaptanın sancak gemisinden bir botun çalınmasıyla başladığını görmüştük. Kamehameha, 1793 gibi erken bir tarihte Kâşif George Vancouver'un adalar seferi ekibinden Bay Bell'e şu mesajı iletmişti:

> Kealakekua'ya gelen en küçük geminin bile saldırıya uğramaması veya rahatsız edilmemesi ve burada kaldıkları sürece rahat etmeleri için kendisinin elinden gelen her şeyi yapacağı konusunda çok kararlıydı.

Kamehameha bu konuda ve despotik büyümeyi güçlendirme konusunda ciddiydi. Kısa süre sonra yabancı tüccarların adalara daha sık gelmelerini sağlamayı başardı. Bu ziyaretlerin potansiyel iktisadi faydaları çok büyüktü ve Kamehameha bunlardan ustaca istifade etmeyi bildi. Sıradan insanları yabancılarla ticaretten men edecek yeni *kapu* düzenlemeleri getirerek yabancı ticareti tekeline aldı. Pazarı öyle yoğun biçimde denetim altına aldı ki yabancılarla ticaret koşullarında belirleyici olmayı ve gemileri için ihtiyaç duydukları gereksinimleri yüksek fiyatlardan satmayı başardı. Bu çok kârlı bir işti. Fakat Kamehameha kısa süre içinde sandal ağacı kerestesi ihracında çok daha büyük kâr olduğunu fark etti. 1882'de Boston gemi kaptanları Winship kardeşler ve W.H. Davis'le bir sözleşme imzalayıp Hawaii'den sandal ağacı kerestesi ihracını kendi tekeline aldı. Anlaşma on yıl sürdü ve Kamehameha tüm kazancın yüzde 25'ini kendine aldı. İbn Haldun orada olsaydı bu anlaşmanın uzun süreli refah getirmeyeceğini fark ederdi. Zaten getirmedi de. Tam da Haldun'un tahmin edebileceği nedenlerle.

Karaya çıkan köpekbalığı

Hawaii tarihi konusunda en büyük uzmanlardan biri olan İsveçli Abraham Fornander, adaya 1838'de ayak basmış, dili öğren-

miş, yerli bir kadınla evlenmiş ve bu topluma tutkuyla bağlanmıştı. 1887'deki ölümünden sonra elyazmaları nihayet 1920'lerde Bishop Müzesi tarafından yayımlandı. Fornander'ın kaydettiği bir şarkının sözleri şöyleydi:

Karaya çıkan köpekbalığıdır şefim,
Tüm toprakları yiyip yutan güçlü bir köpekbalığı;
Kıpkızıl solungaçlarıyla bir köpekbalığıdır şef,
Adayı çiğnemeden yutacak boğazı vardır.

Şarkı Kamehameha'dan önceki Hawaii şeflerini "Karaya çıkan köpekbalıkları"na benzetiyordu. Bu yağmacı benzetmesi oldukça yerindeydi.

Despotik büyümenin diğer örneklerinde olduğu gibi Kamehameha liderliğinde Hawaii devletinin yaratılması da kısa süre içinde geçmişteki şeflerin örneklerine benzemeye başladı: köpekbalığı karaya çıktı. Bu süreç Hawaii'nin ilk kuşak tarihçilerinden Samuel Kamakau tarafından özetlenmişti. Bir önceki bölümde gösterdiği kanıtları tartıştığımız David Malo gibi, Kamakau da ilk elden şahit olduğu pek çok olayı veya bu olaylara şahit olanlarla yaptığı görüşmeleri kayıt altına almıştı. Anlattıkları Kamehameha'nın devlet inşa sürecinin yararlarından bahseder ama sürecin olumsuz yanlarına da kayıtsız kalmaz:

Ülke tek bir yönetim altında birleşmekten istifade etti. Buna rağmen Kamehameha'nın yönetimi altındaki şeflerin ve toprak sahiplerinin çoğu sıradan halka zulmettiler ve topraklarını ellerinden aldılar. Böylece toprağı olan insanları köleliğe zorladılar... Büyük küçük tüm malvarlıklarına sürekli artırılan vergiler getirildi. Çünkü hem toprak sahipleri hem de onların altlarında çalışıp haraç talep eden çok sayıda insan vardı... Toprakların tek elde toplanması vergileri aşırı artırdı... "En ufak toprak parçası bile vergilendirildi" ... ifadesi o dönem sıklıkla duyuluyordu.

Köpekbalığının veya (Kamehameha ve seleflerinin yönetimi altında şefler hızla harekete geçtikleri için) köpekbalıklarının ilerleyişleri, Kral III. Kamehameha'nın toprak haklarını yapılandırıp yeniden dağıtma çabalarının canlı biçimde tasvir edildiği 1846'dan kalma belgelerde izlenebilir. Bir Hawaii'li ve iki yabancıdan oluşan üç kişilik bir kurul, mülkiyet haklarının resmileşeceği bir dizi "ilke" belirlemişti. Bu ilkelere göre "devleti temsil

eden ve geçmişte tüm bu toprakların tek sahibi olan Kral... şimdi de böyle görülmeliydi." Elbette daha önce gördüğümüz gibi, bu kralların Batılı anlamda toprağa "sahip oldukları" anlamına gelmiyordu. Bununla beraber belge şöyle devam ediyordu:

> Adalar I. Kamehameha tarafından fethedildiği zaman o atalarının örneğini izlemiş, toprakları önde gelen savaş şeflerine dağıtmış, bir bölümünü de kendi yakın hizmetkârları ve bakıcılarının ekmeleri ve idare etmeleri için kendisine ayırmıştı. Önde gelen şefler topraklarını daha alt düzeydeki şeflere, daha alt konumdaki insanlara tekrar-tekrar yeniden dağıtmış, böylece topraklar Kral'dan en düşük düzeydeki kiracıya kadar dört, beş veya altı kişinin elinden geçmişti. Tüm bu insanların topraklar veya orada üretilen mahsuller üzerinde hakları olduğuna inanılıyordu.
>
> Tüm insanlar... Kral'a sadece keyfince belirlediği bir toprak vergisi borçlanmak ve ödemekle kalmıyor; mutlaka en yukarıdan en aşağıya kadar herkese şart koşulan bir hizmeti de yerine getiriyorlardı. Yıllık vergilerine ek olarak topraktan aldıkları mahsulün bir kısmını da Kral'a borçlu olduklarından bu miktarı ödemek zorundaydılar. Her zaman itaat borçları da vardı.

Oldukça kayda değer bir metin. Sadece *makaainana*'ların, yani sıradan insanların haraç ve emek borcu yoktu. Herkes, "en yukarıdan en aşağıya" bu yükümlülüklere tabiydi. Burada ayrıca çarpıcı olan "mutlaka herkese şart koşulan hizmete" yapılan atıftır. Kralın topraklarında zorla çalıştırma yaygın biçimde uygulanıyordu. Adalarla çok sık iş yapan Rus-Amerikan Şirketi'nden F. I. Shemelin, "[Kral] işçilere emekleri karşılığı hiçbir ödeme yapmadığı gibi yemek bile vermeyi kabul etmediğini" belirtmişti. Kamakau sandal ağacı kesicilerinin "bitki ve eğreltiotu gövdesi" yemek zorunda kaldıklarını yazmıştı.

Kamehameha'nın ölümünün ardından 1820'lerde sandal ağacı talebi arttıkça zorla çalıştırma özellikle önem kazandı. Ağaçlar sıradan halkın çiftliklerinden genellikle uzakta, daha dağlık alanların yamaçlarındaydı. Krallar ve şefler, zorla çalıştırılan yüzlerce hatta binlerce insandan oluşan büyük bir ekibi bu bölgelere getirme işini örgütlüyor; işçiler ağaçları bulma, kesme ve sahillere taşıma işini üstleniyorlardı. Bu süreç haftalar sürebiliyordu. İngiliz misyonerler Tyerman ve Bennet, 1822'de Hawaii'de, Kailua'daki kraliyet deposuna sandal ağacı taşıyan 2.000 adam görmüşlerdi. Bu insanlara ne ödeme yapılıyor ne de yiyecek veriliyor, ihti-

yaçlarını doğadan karşılamaları bekleniyordu. Zorla çalıştırma ve ona eşlik eden yer değiştirme tarımsal üretimde çok büyük bir düşüşe ve sürekli kıtlığa yakın bir ortamın oluşmasına yol açtı. O dönemde bölgeyi ziyaret eden bir gezgin şunları kaydetmişti:

> Adadaki erzakın bu denli sınırlı olmasının sebebi, aylardır yöre insanlarının sandal ağacı kesimiyle meşgul edilmeleri ve elbette topraklarının ekimini ihmal etmeleridir.

O'ahu'nun kuzeyinde Cox diye bilinen bir şefin davranışı özellikle iyi belgelenmiştir.

Cox 1820'lerin başlarında adanın kuzeyindeki Anahulu nehri vadisini çevreleyen dağlık ormanlarda uzun süren sandal kesimi kampanyaları örgütlemişti. Gilbert Mathison adlı bir tüccar bu girişimin boyutlarına ve gerçekleştirilmesi için gereken baskının yoğunluğuna şahit olmuştu. Mathison şunları yazmıştı:

> Cox yüzlerce adamına önceden kararlaştırılan bir günde, sandal ağacı kesmeleri için ormana gitmeleri talimatı vermişti. Herkes itaat etmişti, bir adam hariç. Bu adam hayır diyecek kadar deli ve cesurdu. Bunun üzerine aynı gün evi yakılıp kül edildi. Gitmeyi yine reddetti. Bir sonraki adım mallarının gasp edilmesi ve eşi ve ailesinin çiftlikten kovulmasıydı.

Mathison'un, Cox'un topraklarını yönetme biçimine dair gözlemleri Kamehameha'nın devletinin onun ölümünden sonra nasıl sömürücü bir devlet haline geldiğini gösterir. Örneğin kendisine Cox tarafından toprak bağışlanan bir Amerikalı denizci, topraklarında herhangi bir iyileşme yapmaya cesaret edemediğini çünkü bunun Cox'un dikkatini çekmesinden ve her şeyi geri almasından korktuğunu söylüyordu. 1824'te bir yerli, vaiz James Ely'ye şunları söylemişti:

> Cesaretsizlikten batıyoruz. Çalışmak için hiçbir motivasyonumuz yok, pek çok şey bizi caydırıyor. Ticaret yaptığımızda şeflerin gözüne batıyoruz ve kazandığımız malları bizden alıyorlar. Şefler canları istediğinde beslediğimiz domuz, koyun, keçi veya hindi sürülerini alıp götürüyorlar. Ürettiklerimizi satarsak, karşılığında aldığımız para veya mallar bizden alınıyor. Ne kadar çok alım satım yaparsak o kadar zulüm görüyoruz.

1820'lerin sonunda kral için çalışma zorunluluğu, sandal ağacı kesimi yoğunlaştıkça bir günden üç güne çıkarıldı. 1830'larda sandal ağacı ormanları tükenince kral ve şefler, işçileri tarım alanında zorla çalıştırmaya başladılar. 1840'larda misyoner William Roberts, zorunlu çalışma hizmetlerine ek olarak, ortalama bir çiftçinin ürettiği ürünün üçte ikisini krala veya farklı şeflere vermek zorunda olduğunu hesaplamıştı.

Bu sömürücü sistem, 1848'deki Büyük Mahele sırasında, Kral Kamehameha yukarıda bahsettiğimiz büyük çaplı toprak dağıtımına karar verdiğinde doruğa ulaşmıştı. Sonuç olarak ada topraklarının yüzde 24'üne kralın özel mülkü olarak el konuldu. Ayrıca yüzde 36'sı da devlete gitti ki bu da fiilen krala gittiği anlamına geliyordu. Toprakların yüzde 39'unu da 252 şef aldı. Toplumun geri kalanına sadece yüzde 1 bırakıldı.

Köpekbalıkları tam bu noktada karaya çıkmış, toprakları yiyip bitiriyordu.

Diğerlerini yiyen kuş

Zulu devletindeki iktisadi sonuçlar da buna benzerdi. 1820'lerde daha sonra adı KwaZulu-Natal olacak bölgedeki pek çok küçük şeflik, mısır, arpa üretimi ve çiftçilikle geçiniyordu. Büyük çaplı ticaret yoktu ve uluslararası köle ticareti Afrika'nın bu bölümüne sızamamıştı. Sömürge öncesi Afrika toplumlarının çoğunda olduğu gibi aileler ve sülalelerin belli alanlarda çiftçilik yapmak veya sürülerini otlatmak için kullanım hakları vardı. Hem sürüler hem de ekinler ailelerin özel mülkleriydi. Zulu ekonomisi, çöl sineği nedeniyle ineklerin çok az olduğu Tiv ülkesinden pek çok yönden farklı olsa da bu ekonominin de benzer şekilde hapsedilmiş olduğuna dair kanıtlar var. Örneğin inekler prestij ürünüydü ve ancak çok özel ve sıra dışı koşullarda satılabilirlerdi.

Devlet inşasına yönelik çabaları sırasında Shaka ekonomiyi yeniden yapılandırmış, normlar kafesinin yoluna çıkan bölümlerini yok etmişti. Tüm toprakların kendisine ait olduğunu ilan etmesi, başlangıçtaki statükodan oldukça köklü bir kopuştu. Bir sözel tarih kaydında vurgulandığı gibi:

> Zulu toprağı, bu toprakları birleştiren Tshaka'ya aittir. Tshaka bir adama iyilik yapmak isterse, fethettiği bir şefin topraklarından kendisinin gösterdiği yere gitmesine ve oraya bir şey inşa etmesine izin verir. Bazı adamlara Tshaka tarafından toprak verilebilir. Bir ada-

ma, o sırada başkalarının yaşadıkları bir toprağa yerleşme hakkı bile verilebilir.

Sadece topraklar değil, sürüler de Shaka'ya aitti. Söz konusu olan basit bir ekonomiydi. Shaka silah üretimini, özellikle de birliklerine dağıttığı mızrak ve kalkan üretimini tekeline almışsa da imalat tarzı üretim çok azdı. Antropolog Max Gluckman eşitsizliğin böyle bir toplumda kendini gösterebileceği sınırlı boyutu vurguluyordu:

> Bir Zulu şefinin yiyebileceği yulaf lapasının da bir sınırı vardır.

Buna rağmen Shaka'nın devlet oluşturma süreci, Shaka'nın, akrabalarının ve kraliyet ailesini oluşturan Zulu klan üyelerinin asıl kazananlar oldukları büyük eşitsizlikler yarattı. Lapa yeme konusunda bir sınırı olsa da iktidar konusunda durum farklıydı. Shaka iktidarı tümüyle tekeli altına alarak diğerleri üzerinde sarsılmaz bir hâkimiyet kurdu. Toprak ve inekler için mülkiyet hakları getirmekle kalmadı, kadınlar ve evlilik üzerindeki iktidarını kullanarak toplumsal denetim oluşturma yoluna da gitti. Ayrıca kıyıya dadanan Avrupalılarla yükselişte olan ticareti de tekeline aldı. Avrupalılarla tüm ticaretin kendi elinden geçmesini sağladı. Değerli fildişi ticaretini de tamamen kendi denetimine aldı.

Fakat olan sadece sömürü değildi. Savaş bittiğinde ve Zulu devleti ortaya çıktığında Kamehameha gibi Shaka da bir hukuk sistemi yaratmış ve ihtilaf çözmeye yarayan kurumları merkezileştirmişti. Bütün bunlar insanların iktisadi motivasyonlarını güçlendirmeye yardımcı olmuştu. Sözlü tarihe göre Dingiswayo'nun başlangıçta topraklarını artırma planı, küçük klanlar ve şeflikler arasında süregiden çatışma ve ihtilafları durdurma arzusundan da kaynaklanmıştı. Gerçekten de Shaka'nın devletine dahil edilmelerinin ardından ciddi ölçüde düzen sağlanmış ve Pax Shaka (Shaka Barışı), insanları kesinlikle yağmalardan ve çevrelerindeki şefliklerin saldırılarından korumuştu. Krallık içerisindeki suçlar da büyük ölçüde gerilemiş görünüyordu. Shaka'nın yönetiminden önce oldukça yaygın olan büyükbaş hayvan hırsızlığı epey azalmıştı çünkü Shaka yasayı çiğneyenlere sert cezalar getirmişti.

Ancak diğer bahsettiğimiz örneklerde olduğu gibi, Zulu ülkesinde de düzen despotik büyümeyi besledi. Büyüme topluma bir ölçüde fayda sağlasa da, aslan payını Shaka ve çevresindekiler aldı.

Gül Devrimi'nin iktisadi koşulları

Gürcistan'da komünizmin çöküşünden sonraki serbestlik günlerinde özel sektördeki ulaşım hizmetlerinde beklenmedik bir bolluk oluşmuştu. Daha önceki katı biçimde düzenlenmiş sistem sonrası ortaya çıkan ve oldukça cazip ve esnek görünen dolmuş otobüsleri olan *maşrutka*'larda bir patlama yaşanıyordu. Fakat Üçüncü Bölüm'de iktidara geliş hikâyesini anlattığımız Eduard Şevardnadze hükümeti de regülasyon yapabileceğini gösterdi, hem de fazlasıyla.

Yeni nizamnamelere göre bütün *maşrutka* şoförleri sarhoş olmadıklarını ve tansiyonlarının yükselmediğini kanıtlamak için her gün muayene olmak zorundaydı. Sürücü sağlık sertifikasını gösteremezse ehliyetini kaybetme riski vardı. Şevardnadze iktidara geldiği zaman başkent Tiflis'te insanları taşıyan yüzlerce, hatta belki de binlerce *maşrutka* vardı. Şevardnadze hükümeti sadece dolmuş sürücüleri söz konusu olduğunda detaylarla ilgilenmiyordu. Sokaklardaki bütün seyyar satıcı tezgâhlarının özel bir mimari tasarıma uygun hale getirilmesine karar verdiler. *Maşrutka* sürücüleri gibi seyyar satıcılar da yılda iki defa izin belgelerini yenilemek zorundaydılar. Bu düzenlemeler buzdağının sadece görünen kısmıydı. Örneğin petrol istasyonları, sokaklara belirli bir mesafede olmak zorundaydı.

Şevardnadze'nin devleti bu tedbirleri uygulamak için ciddi ölçüde kapasite biriktirmiş olmalıydı. Bir bakıma da öyleydi ama kelimenin asıl anlamıyla değil. Aslında bu tedbirler ve binlerce benzeri hiçbir zaman uygulanmak niyetiyle getirilmemişti. Kimse *maşrutka* sürücülerinin her gün muayene olmasını beklemiyordu. Zaten olmadılar da. Fakat Gürcistan devleti böyle bir kural yaratarak bütün *maşrutka* sürücülerini yasal takibat altına almak için bir bahane yaratmış oluyordu. Bundan kaçınmak isteyen sürücülerin rüşvet vermeleri gerekiyordu. Seyyar satıcıların da. Petrol istasyonlarının da.

İbn Haldun kuşak teorisinde, despotizmin önce bir büyüme sürecini ateşleyeceği, ardından da toplumdan kaynak sızdırmayı yoğunlaştıracağı tespitini yapmıştı. Bu tespit Halifelik'te, Hawaii'de ve Zulu ülkesinde de yaşananlara uyuyordu. Ancak Şevardnadze'nin Gürcülerden kaynak ve rüşvet sızdırmaya yönelik bariz eylemlerinin Haldun'un teorisinden farklı bir yanı vardı. Şevardnadze'nin devleti ilk aşamayı atlayarak doğrudan hırsızlığa başlamıştı. Bu neden böyle olmuştu?

Bu soruyu yanıtlamak için öncelikle anlamamız gereken *maşrutka* şoförlerine yapılan muamelenin daha sistemli bir politikanın bir parçası olduğudur. Bunu zorunlu kılan iktisat kuralları değil, siyasi mantıktı. Mantık şuydu: iktisadi düzensizlik yaratarak iktidarda kal.

Şevardnadze'nin böyle davranmasının en büyük sebebi, bu bölümde ve bir öncekinde gördüğümüz diğer devlet inşacılarından daha zayıf bir konumda olmasıydı. Çete liderlerini kurnazca tasfiye ettikten sonra bile Gürcistan'da güçlü bölgesel odaklarla karşılaşmaya devam etti. Yetkin bir devlet inşa etmekten ziyade iktidara tutunmaya çalışıyordu. Bunu yapma yolu da güçlü çıkar gruplarını refah dağıtma yoluyla yumuşatarak sürece katmaktı (ya da en azından rüşvet dağıtarak). Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk yaygındır. Kamu görevlilerine rüşvet veren *maşrutka* sürücüleri de çok rastlanılan bir durumdur. Fakat Gürcistan'da yaşanan şey bu tür yolsuzluktan biraz farklıydı. Şevardnadze, sürücülerin yasayı ihlal etmek zorunda oldukları bir sistem yaratmıştı ve polis için ağacın alt dalında asılı meyve haline gelmişlerdi. Yasa ihlalini kaçınılmaz hale getirerek yolsuzluğu teşvik eden bir sistem kurdu.

Bunun asıl nedeni de yasayı sürekli çiğnemekten suçlu durumuna düşen toplumu böylelikle denetim altına almaktı. Yasanın uygulanmasını bugün rüşvet vererek engelleyebilirdiniz ama devlet herhangi bir zaman peşinize düşebilirdi. Üstelik, aynı düzenek bir başka potansiyel güç odağı olan kamu görevlilerini de denetim altına alıyordu. Ne de olsa rüşvet almak suçtu ve eğer devlet isterse onların da peşine düşebilirdi.

Şevardnadze "düşük seviyede yolsuzluk" ve "yüksek düzeyde yolsuzluk" diye adlandırabileceğimiz karmaşık iki sistemi bütünleştirmişti. Üst düzey seçkinler, parlamento üyeleri ve kıdemli kamu görevlileri bir grup haline getirildiler. Bu kişilerin Şevardnadze rejiminden çıkarları olması sağlandı. Devletin elde ettiği, özellikle de uluslararası bağışçılardan gelen kaynakları onlarla paylaşıyordu. Fakat bu gelirlerden yararlanmaları Şevardnadze'nin iktidarda kalmasına bağlıydı. Bu nedenle onunla işbirliği yapmak zorundaydılar. Şevardnadze bunu güvence altına almak için çeşitli yöntemler kullandığı gibi, ülkenin komünist tarihinden kaynaklanan büyük bir avantajı da vardı. Gürcü devleti ekonominin en üretken sektörlerini elinde tutuyordu. Birkaç küçük deneme yapılmış olsa da özelleştirme Şevardnadze'nin iktidara gelişine kadar gerçekleşmiş değildi. Şevardnadze iktidara geldikten sonra

Rus tarzı özelleştirmelere başladı. Genellikle iktidarına dahil etmek istediği güçlü kişilere seçilmiş varlıkları ucuza sattı (bu özelleştirmelerin Rusya'da nasıl işlediğini Dokuzuncu Bölüm'de göreceğiz). İşin tamamlanması için bu insanları sahip oldukları şirketler hakkında düzenlemeden sorumlu bakanlıklara atadı. Bu şekilde bir dizi tekel yaratmayı başardı. En alttaki düzenlemeler, tıpkı en yukarıdakiler gibi siyasi stratejisinin bir parçasıydı. Örneğin devlet her aracın özel bir tür yangın söndürme cihazı bulundurmak zorunda olduğuna dair bir yasa geçiriyordu. Yangın söndürme cihazlarını ithal etme hakkı da içişleri bakanının bir akrabasına veriliyordu.

Şevardnadze'nin ailesi de boş durmuyordu. Nüfusun çoğu devamlı tekrarlanan elektrik kesintilerinden mustaripken, başkanın ailesine ait iki şirket, devletin elektriğini yılda 30 milyon dolarlık, tatlı bir kârla satıyordu. İthalat ve ihracat konusunda çok fazla düzenleme olduğu için kaçakçılık çok kârlıydı ve büyük boyutlara ulaşmıştı. 2003'te bir meclis komisyonu, ülkede tüketilen unun yüzde 90'ının, benzinin yüzde 40'ının ve sigaraların yüzde 40'ının kaçakçılıkla geldiğini hesaplamıştı. Kaçakçılığın yarattığı devasa bir rüşvet dalgası vardı. Çoğu devlette çalışan seçkinler bu yasadışı ticarete karıştıklarından, devletin eline onların peşine düşmek istediğinde kullanabileceği büyük fırsatlar geçiyordu. Tıpkı *maşrutka* şoförlerine yapılan muayene denetimlerinde trafik polislerinin yaptığı gibi. Yasadışılığın teşvik edilmesi stratejinin parçasıydı.

Kabine üyeliğinin sisteme dahil edilme ve yolsuzluk aracı olarak kullanılmasının ne boyutta olduğunu anlamak için oldukça basit bir gösterge vardır: Şevardnadze ancak iktidarının sekizinci yılında, yani 2000 yılında kendi partisinden birini bakan olarak atamıştı. Daha da önemlisi bu kişinin Adalet Bakanlığı'na getirilen Mihail Saakaşvili olmasıydı. Saakaşvili bu sisteme dahil olmayı reddetti ve kısa süre içinde görevden uzaklaştırıldı. Daha sonra, Kasım 2003'te patlak veren ve Şevardnadze'yi iktidarı bırakmaya zorlayacak olan Gül Devrimi'nin liderlerinden biri oldu.

Şevardnadze'nin iktisadi etkisi de kesinlikle olumsuzdu. Bunun birçok nedeni vardı: tekeller ve yeni getirilen düzenlemeler üretim için gerekli olan motivasyonu ve fırsatları ciddi ölçüde caydırıyordu. Şevardnadze her şeyi büyük bir gizlilikle ve öngörülmesi imkânsız bir şekilde yürütüyordu. Bu iktisadi düzensizliğin amacı herkesi belirsizlik içinde tutmaktı. Bugün güzel bir tekeli ele geçirerek bakan olabilirdiniz ama yarın Şevardnadze fik-

rini değiştirerek elinizdekini alabilirdi. Tek yol herkesin başkana tam sadakatiydi. Bu düzen iyi çalıştığı için Şevardnadze tam on yıl boyunca iktidarda kalmayı başardı. Fakat belirsizlik ve öngörülemezlik yatırım için korkunç bir caydırıcılık yarattı. Bunun doğrudan sonucu, despotik türde bir iktisadi büyümenin dahi Gürcistan'da yaşanmamış olmasıdır.

Şevardnadze'nin çabucak geliştirerek mükemmelleştirdiği siyasi strateji Gürcülere özgü bir bozulma değildir. Daha önce de gördüğümüz gibi despotizm, toplumu susturmak ve siyasal, sosyal ve iktisadi karar alma süreçlerinden dışlamak demektir. Bu da despotik gücün hayata geçirilebilmesini mümkün kılar. Bu, despotun güvende olacağı anlamına gelmez, çünkü başkaları da güçlü, sınırlanmayan bir devleti ele geçirme tutkusuyla harekete geçebilir. İktidarı kaybetme tehdidi yöneticiyi ekonomiyi daha etkin bir duruma getirmek için yapılandırmaya değil, istekli rakiplerini kendi düzenine katmaya, gönülsüzleri de zayıflatmak için kullanmaya iter.

Şevardnadze'yle despotik büyümenin en karanlık yüzüne şahit olduk. Yine de bu örneği diğerlerine bağlayan ortak yönleri anlamak önemlidir. Despotik büyümenin kırılganlığının ana nedenlerinden biri, büyümenin sadece yönetici ve yakın çevresinin menfaatlerine hizmet ettiği sürece devam edeceği gerçeğidir. Gürcistan'daki mesele ise başından beri büyümenin Şevardnadze'nin önceliği olmamasıydı. Toplumu zayıflatmaya, yolsuzluk yaratmaya ve Gürcistan'daki diğer güçlü aktörleri satın almaya fazlasıyla yoğunlaşmıştı. Tüm bunlar tahmin edilebileceği gibi refah açısından korkunç sonuçlar getirdi.

Hapsedilmiş ve despotik ekonomiler

Koridorun dışındaki ekonominin başarı çizelgesi kesinlikle karmaşıktır. Leviathan'sız yaşarsanız durum berbattır. Bir defa, Hobbes'un öngördüğü gibi "herkesin herkese karşı olduğu", motivasyonların olumsuz olması nedeniyle "çalışmaya yer olmayan" bir sürekli çatışma durumuyla karşı karşıya kalabilirsiniz. Toplumun normlarını ve geleneklerini çatışmalara ve şiddete bir sınır koymak için seferber etmeyi başardığı durumda da hapsedilmiş bir ekonomi ortaya çıkar; bu da normlar tarafından sıkıştırılmış, ekonomik motivasyonları tahrip edilmiş ve yoksulluğu gidermek için hiçbir şey yapmayan bir ekonomi olacaktır.

Despotizm bu neticeleri iyileştirebilir, en azından Hobbes böy-

le düşünmüştü. Gerçekten de savaş durumu ve hapsedilmiş ekonomiyle kıyaslandığında Despotik Leviathan'ın açık avantajları vardır. Despotik olmasına rağmen devlet çatışmayı engeller, ihtilafları çözer, ekonomik işlemleri kolaylaştıran yasaları hayata geçirir, kamu altyapısına yatırım yapar ve iktisadi büyümeye yardımcı olur. İktisadi faaliyetler üzerindeki normlar temelli sınırlamaları gevşeterek ekonomiye fayda bile sağlayabilir. Halifelik, dayattığı düzen ve üstlendiği veya teşvik ettiği üretkenlik artırıcı yatırımlar sayesinde çok ciddi iktisadi potansiyeli harekete geçirebileceğini göstermiştir. Bu en iyi haliyle despotik büyümedir. Ne var ki içsel olarak kırılgan ve sınırlıdır. Kırılgandır çünkü, İbn Haldun'un öngördüğü gibi, Despotik Leviathan sürekli olarak toplumdan daha fazla gelir sızdırma arzusu duyacak, en değerli kaynakları tekeline alacak ve giderek daha keyfi biçimde hareket edecektir. Büyümenin kırılgan olmasının bir nedeni de devlet gücünün, Şevardnadze'nin yaptığı gibi, despotun konumunun tehlikeye girmesini engellemek üzere verimsiz bir sistem yaratmak için kullanılmasıdır. Despotik devlet sınırlıdır çünkü sürekli iktisadi büyümeyi güçlendirmek söz konusu olduğunda, –özgürce işlevini yerine getirmek, iktisadi faaliyetler için geniş tabanlı fırsatlar ve teşvikler yaratmak ve yatırım yapmak, deneyler gerçekleştirmek ve yenilik getirmek gibi– toplumun en üretken yönlerini harekete geçirip besleyemez. Bunun için, özgürlüğün ve Prangalanmış Leviathan'ın oluşmasını beklememiz gerekir.

5

İyi yönetim için alegori

Piazza del Campo'nun freskleri

Siena'nın merkezinde, kabuk şeklindeki meşhur Piazza del Campo'ya girer girmez karşınızda Palazzo Pubblico'yu görürsünüz. İnşaatına 1297 yılında başlanmıştır. Binanın yapılma amacı dokuz konsülden oluşan Siena hükümetine ev sahipliği yapmaktır. "Dokuz" kişinin Saray'da buluştukları odanın adı *Sala dei Nove*'ydi: Dokuzlar Salonu. Salonun sadece Piazza'ya (Meydan) bakan pencereleri vardı. Diğer taraftaki duvarda üç görkemli fresk bulunuyordu. Bu freskler Dokuzlarca ısmarlanmış ve Şubat 1338 ve Mayıs 1339 arasında Ambrogio Lorenzetti tarafından resmedilmişti. Omuz hizanızdan ışığa kadar olan ve hemen karşınıza çıkan fresk pencerenin tam karşısındaki *İyi Yönetim İçin Alegori*'ydi (Albümde görebilirsiniz).

Bu karmaşık sanat eserinde gözünüze ilk çarpacak detay, sağda oturan ve bir kral veya yöneticiye benzeyen kişidir. Etrafı kardinallerin farklı erdemlerinin temsilleriyle çevrilmiştir: sol tarafında Sebat, İhtiyat ve Barış; sağ tarafında da İtidal, Adalet ve Cömertlik. Belki de adil ve yüce gönüllü bir yönetici tasviri. Tuhaf olan *İyi Yönetim İçin Alegori*'nin, Siena'da 1338'de mevcut olmayan tek şeyi, yani bir yöneticiyi tasvir etmesidir. Zira Dokuzlar böyle bir yöneticiyi kesinlikle onaylamazlardı. Bu gizem, görünüşteki yöneticinin, Siena'nın renkleri olan siyah ve beyaz giyinmesiyle çözülmüştü. Ayaklarının altında Siena'nın diğer simgeleri vardı: Kurt ve ikizler, Roma'nın kuruluş mitindeki bir kurt tarafından emzirilen ikizler Romulus ve Remus'tan ilham alınmıştı. Yöneticinin başının üstüne bakınca C.S.C.V. harfleri görülür. Bu harfler Latince "*Commune Senarum Civitas Virginis*", "Siena Komünü, Bakire'nin Kenti" diye çevrilebilir. Siena, Floransalıları yendikleri 1260'taki Montaperti Muharebesi'nden hemen önce Meryem Ana'yı şehrin koruyucusu olarak kabul etmişti. Aslın-

da yönetici tasviri Siena komününü temsil ediyordu.

Bu freskte "güç istenci"nden ve sonuçlarından oldukça farklı bir şey görülür. Yöneticiler arka plandadır ve toplumu temsil eden Komün ön plana çıkmıştır. Sienalılar bu örgütlenme biçiminin, "iyi yönetim" vurgusuyla işaret ettikleri, özel bir tarafı olduğunu kavramışlardı. Siena ve aynı dönemde İtalya'da serpilen diğer komünlerin ayırt edici tarafı, daha ileri düzeyde özgürlüktü. Bu geniş tabana yayılan motivasyonlar ve fırsatlarla refahın yolunu açan farklı bir ekonomiydi.

* * *

Komün kavramı İtalya'da 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılda ortaya çıkmış görünüyor. Kuzey İtalya'nın bütününde yurttaşlar yönetici piskoposlarına, kilise otoritelerine ve lordlarına meydan okuyarak devirmeye başladılar (Bkz. Harita 7). Bunların yerine farklı türlerde cumhuriyetçi özyönetimler kurmaya giriştiler. O günlere ilişkin bütünsel bir resimden ziyade parça-parça bilgiye sahibiz. Örneğin, 891'de Modena'da piskoposa karşı "halk komplosu"ndan bahseden bir belgeye sahibiz. Aynı on yılda Torino'da ve 924'te Cremona'da benzer vakalara rastlıyoruz. 997'de Treviso'da piskopos sadece "tüm önde gelenlerin, yar-

Harita 7: İtalyan komünleri ve Champagne fuarları.

gıçların ve tüm Treviso halkının onayıyla" hareket edebiliyordu. 1038'de Brescia piskoposu, adları belli olan 154 kişiye ve "Brescia'da yaşayan diğer özgür insanlara" tavizler vermek zorunda kaldı. Dini belgelerin daha ağır basmasının nedeni kilisenin daha iyi kayıt tutmasıdır. Halkın aynı zamanda dindışı otoritelere de meydan okuduğu kesindi.

Bu yeni tür devletin tanımlayıcı özelliği kenti yönetecek konsüllerin belirli bir süre için halk oyuyla göreve gelmeleriydi. 1085'te Pisa'da halk meclisi tarafından seçilen 12 konsül vardı. Siena'da ise biraz daha geç bir tarih olan 1125'te seçilmişlerdi. Bu dönem boyunca komünler bütün Kuzey ve Orta İtalya'da yayıldı: 1097'de Milano'da, 1099'da Cenova'da, 1112'de Pavia'da, 1117'de Bergamo'da ve 1123'te Bologna'da. İsmen Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı olmakla birlikte bu komünlerin fiili özerklikleri 1183'te İmparator Friedrich Barbarossa'yla imzalanan Konstanz Barışı'nda kabul edilmişti. Antlaşma belki de kaçınılmazı kabullenerek komünlere şehir surları inşa etme hakkı bile vermişti. Barbarossa bu durumdan çok memnun değildi ama komünlerin özgürlük için gösterdikleri gayretin ne anlama geldiğini kavramıştı. Amcası Freising Piskoposu Otto, *Friedrich Barbarossa'nın Faaliyetleri* kitabında Barbarossa'nın komünlerle ilişkilerinde yaşadığı zorlukları dile getirerek şunları yazmıştı:

> Kentlerini yönetirken...ve kamu işlerini yürütürken... özgürlüklerine öylesine düşkünler ki... yöneticilerin değil, konsüllerin iradeleriyle yönetiliyorlar...Ve kibri bastırmak için bahsi geçen konsüller... her sınıftan seçilmişlerdi. İktidar ihtirasıyla sınırlarını aşmasınlar diye neredeyse her yıl değiştiriliyorlardı. Sonuçta pratikte ülke kentlere bölünmüştü... Etraftaki topraklarda kentin otoritesini tanımayan bir soylu veya büyük adama neredeyse rastlanmıyordu.

Piskopos Otto ayrıca siyasi özerklikle komünlerin refahı arasındaki ilişkiyi kavramıştı. Sözlerine şöyle devam ediyordu:

> Bunun sonucunda dünyadaki tüm devletleri zenginlik ve güç bakımından geride bıraktılar. Bu konuda onlara yardımcı olan, daha önce söylendiği gibi sadece çalışkan tabiatları değil, ayrıca Alpler'in diğer tarafında kalmaya alışkın prenslerinin (başka bir deyişle imparatorlarının) olmamasıydı.

Dokuzlar dönemindeki cumhuriyetçi Siena'nın siyasi kurum-

larına detaylı biçimde bakmak, komün devletlerinin nasıl işlediğini anlamak bakımından yararlı olabilir. En temel kurum tüm yetişkin erkek yurttaşlardan oluşan halk meclisiydi. Bu meclis Lorenzetti'nin zamanında zayıflamış olsa da bu kurum halen Siena'nın anayasasındaydı ve bazı durumlarda toplanmaya devam ediyordu; mesela yeni başyargıç, yani *Podestà* göreve başladığında. 14. yüzyılın ortasına gelindiğinde bu meclisin görevini Çan Konseyi diye bilinen bir konsey aldı (konsey çanın çalınmasıyla toplanıyordu). Konsey 300 erkek yurttaştan oluşuyordu ve *terzi* diye bilinen Siena'daki üç idari birimden yüzer kişi bir yıllığına seçiliyordu. Bu konsey üyelerini seçenler, Dokuzlar, *Podestà* ve mabeyinci dahil devletin diğer üst düzey yöneticileri ile "provisor" diye bilinen dört baş hazine görevlisi ve devletin atadığı yargıçlardı. Devletin ana görevleri *Podestà* ve Dokuzlar tarafından yerine getiriliyordu. Ayrıca diğer örgütlü çıkarları, özellikle de güçlü tüccar loncasını ve kadim aristokrat aileleri temsil eden küçük konseyler vardı.

Podestà, İtalyan komünlerinin çoğunda karşımıza çıkan ilginç bir kurumdu. Unvanın kökeninde Latince "iktidar" anlamına gelen *potestas* sözcüğü vardı. Bu göreve Siena'nın dışından bir kişinin getirilmesi gerekiyordu ki farklı ailelerden ve komünün hiziplerinden bağımsız kalabilsin. Görevleri arasında yargı işlevleri ve Çan Konseyi'ni toplantıya çağırmak ve başkanlık etmek de vardı. *Podestà* yalnız hareket etmiyordu: görevlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu konumlara atamalar yapıyordu. Örneğin 1295'te Bernard de Verano Siena'ya kendi memleketinden yedi yargıç, üç şövalye, iki noter, altı şövalye yaveri, 60 polis getirmişti. Başlangıçta görev süresi altı aydı ama 1340'larda bu bir yıla çıkarıldı. Bu göreve üst üste iki defa seçilmek yasaktı. Bir sonraki *Podestà*'yı seçmek için bir konsey oluşturuluyordu. Konseyde Dokuzlar, özellikle bu amaçla seçilen 60 yurttaş tüccar loncası ve şövalyeler vardı. Konsey, Dokuzların önerdiği dört kişiden birisini *Podestà* olarak seçiyordu.

Podestà'nın yurttaşlardan hediye almasına ve hatta onlarla yemek yemesine bile izin verilmiyordu. Şehirden ancak bir günlük uzaklığa gidebiliyordu. Ayrıca her *Podestà*'nın farklı bir *terzo*'da (idari birim) ikamet etmesi gerekiyordu. *Podestà*'nın yönetim dönemi sona erdiğinde, hakkında görev dönemiyle ilgili soruşturma yapılabilmesi için iki hafta daha Siena'da kalması gerekiyordu. Bu araştırmalar sonucunda *Podestà*'lar sıklıkla ağır para cezasına çarptırılıyordu.

Dokuzlar zamanla evrim geçirerek 1292'den sonra bizim bildiğimiz biçime dönüştü. 1236 ile 1271 arasında "Yirmi Dörtler", daha sonra da "Otuz Altılar" vardı. Siena'lılar 13. yüzyılda 15, 9, 18 ve 6 kişilik birimlerle de çalıştılar. Bu rakamlar daima üçe bölünebilmeliydi çünkü her *terzo*'nun eşit temsil edilmesi zorunluydu. Lorenzetti'nin fresklerini ısmarlayan Dokuzlar, daha önceki Dokuzlar, Podestà, Ticaret Loncası Konseyi ile *Capitano del Popolo*'nun ("*popolo*'yu", yani halkı temsil etmesi beklenen bir başka yürütme organı) bulundukları bir toplantıda seçilmişti. Bir yurttaş Dokuzlara seçildiğinde sadece iki ay bu görevi sürdürebilir, ardından 20 ay boyunca bu görevi üstlenemezdi.

Dokuzların yapmaları gerekenler göreve başlama yeminlerinde özetlenmişti. Siena komününü "barış ve uyum" içinde tutmaya yemin ediyorlardı. Yemin, devletin kendi kurumlarının bile hâkimiyeti altında bulunmama dahil, kapsamlı bir özgürlük anlayışına fazlasıyla benziyordu. Yemin Leviathan'ın gücüne, yani bu örnekte Dokuzlara pranga vurulmasını tanımlamak konusunda oldukça netti. Bu durum bahsedilen türden bir özgürlük için hayati öneme sahipti. Dokuzlar üyelerinin yapmaları gerekenler şunlardı:

> Size ve sizin altlarınızdakilere tabi olan yurttaşlara yasa ve adalet güvencesi, idarecileriniz ve memurlarınız tarafından hiçbir ayrım yapılmaksızın sağlanmalıdır. Komününüzün yasaları ve düzenlemeleri, talep eden her birey için uygulanmalıdır.

Fakat bundan da fazlası vardı. Bir dereceye kadar Prangalanmış Leviathan'ın iktisadi zenginleşmedeki rolüne dair tartışmamızı anımsatacak biçimde, Dokuzlara iktisadi gelişme görevi de verilmişti.

> Siena kentine bolluk, büyüme ve koruma getirmek zorundasınız.

Kuzey ve Orta İtalya'daki düzinelerce komünle kıyaslandığında Siena'ya özel bir durum yoktu. Bunun istisnası, kentin kurumlarının neyi başarmak istediğiyle ilgili çok şey anlatan güzel fresklerdi. Bazılarında ise, Dokuzlar zamanındaki Siena gibi komünleri yaratan başlangıçtaki halkçı tutku zamanla zengin ailelerin abartılı bir rol oynadıkları oligarşik sisteme karşı koyamamıştı. Bu sırada bazı komünler oligarşik çıkarları dengelemek için güçlü halk meclisleri oluşturmayı başarmışlardı. Ama komünle-

rin neredeyse tümünün Siena'dakilere benzeyen önemli nitelikleri vardı. Seçilmiş konsüller veya iktidarları ciddi ölçüde sınırlanmış hâkimler tarafından yönetilen cumhuriyetlerdi. Halk meclisleri veya diğer konseyler gibi temsil birimleri devletin ve Dokuzlar gibi yürütme güçlerinin prangaları olarak hareket ediyorlardı. Bu birimler hiçbir aristokratik veya dini otoriteye bağımlı değillerdi. Bunlar, kendi gücünü serpilmekte olan devlete karşı koruyabilen muktedir bir toplum tarafından desteklenen, kendi kendini yöneten birimlerdi. Bu nitelik, Cenova, Lucca ve Pisa kentlerinden 1165 yılı civarında geçen seyyah Tudela'lı Benjamin'i etkilemişti:

> Onları yönetmesi için bir krala veya prense sahip değiller. Onları sadece kendilerinin atadığı yargıçlar yönetiyor.

Bu durumu *İyi Yönetim İçin Alegori*'de tam olarak görebilirsiniz. Sağdaki yöneticinin altı erdem tarafından çevrelendiğini vurgulamıştık. İlginç olan en sol köşedekinin Barış olmasıdır. Bu da onu freskin en merkezine yerleştiriyor. Filozof Quentin Skinner, söz konusu fresklerle ilgili değerlendirmesinde barış, "ortak yaşamımızın kalbindedir" tespitinde bulunacaktı. Barışın solunda bir başka büyük figür olan Adalet oturmaktadır, bunu elindeki teraziden anlıyoruz. Teraziden iki çifte ip sarkar ve daha önce Siena'da konsül olarak görev yapan Yirmi Dört kişiyi temsil eden 24 figürü geçerek tablonun diğer tarafındaki yöneticiye ulaşır. Yirmi Dörtlere ipi veren *concordia* (uyum) adındaki oturan figürdür. Uyum'un kucağında bir marangoz rendesi vardır. Rende kaba yüzeyleri pürüzsüzleştirmek ve muhtemelen "hukukun üstünlüğü" anlamına gelen düz bir alan yaratmak için kullanılır. Bunun anlamı Siena yasasının herkese eşit uygulandığıdır.

Toplumu temsil eden Yirmi Dörtlerin ipi tutmaları ama ip tarafından bir arada tutulmamaları önemlidir. Bu iktidarın onlara toplum *tarafından* verildiğine işaret eder, topluma hükmetmek için var olduğuna değil. Çifte ip tablonun diğer tarafındaki lidere ulaştığında bileği etrafında düğümlenmiştir. Leviathan, Adaletten türeyen iple prangalanmıştır.

Gerçekten de Dokuzları denetim altında tutmak için farklı türden "ipler" vardı. Görevde geçen çok kısa iki aya ek olarak *maggior sindaco* adı verilen ve *Podestà* gibi daima şehir dışından olan bir kişi, her türlü anayasa değişikliği önerisini reddedebilirdi. *Maggior sindaco*'nun reddettiği bir önerinin geçmesi için

konsey üyelerinin dörtte üçünün oluşturacağı süper çoğunluk, artı en az 200 konsey üyesinden oluşan bir toplantı yeter sayısının olması gerekiyordu.

Komünü Dokuzlardan ve siyasi güç sahibi diğer şahıslardan korumak için sadece yasalar ve kurumlar değil, normlar da hayata geçiriliyordu. Örneğin Kibir Yasası'nı geliştiren Atinalıların yaptığına benzer biçimde, kendisini dev aynasında gören siyasetçilere gerçek anlamıyla "kötü isim" verebilirdiniz. Milano'da 1141 ile 1180 arasında 14 defa konsül görevini üstlenen Milanolu Girardo Cagapisto örneğini anımsayabiliriz. Adı "bok" anlamına gelen Caga ya da Caca sözcüğüyle başlıyordu. Cagapisto İtalyan pesto sosundaki gibi "bok pesto" anlamında kullanılmıştı. İsimlerinde bok kelimesi geçen diğer siyasetçiler arasında Gregorio ve Guglielmo Cacainarca kardeşler de vardı. Soyadları "kutudaki bok" anlamına geliyordu. Benzer şekilde 1140-1144 arasında konsül olan Arderico Cagainosa'nın soyadı "dondaki bok" anlamına geliyordu. Yine önemli siyasi aileler arasında olan Cacainbasilica, "kilisedeki bok", Cacarana "kurbağa sıçan"; Cagalenti "yavaş sıçan"; hatta Cagatosici "zehirli bok" anlamına geliyordu. Fazlasıyla güçlendiğinizde veya uygunsuz davrandığınızda içinde Caca geçen bir soyadı alma riskine giriyordunuz.

Freskin bahsedilmeye değer başka özellikleri de vardı. Yöneticinin ayakları dibinde, hafifçe sağda zırhları içerisinde diz çökmüş iki soylu vardı. Bu tasvir komünün, kendileri de adalet tarafından sınırlandırılmış aristokratlar üzerindeki otoritesine işaret ediyordu. Arkalarında ellerinde mızraklarla duran bir grup asker, muhtemelen Dokuzların 1302'de Siena'nın kırsalını korumaları için oluşturdukları özel gücü temsil ediyordu.

Tüm bunlar korkudan (barış nedeniyle), şiddetten (adalet nedeniyle) ve hâkimiyetten (yasalar ve halkın yetkilendirmesiyle sınırlandırılan devlet ve seçkinler nedeniyle) özgür olmayı fazlasıyla çağrıştırıyordu. Duvarın altına yazılan sözcükler de çok şey ifade eder:

Bu kutsal erdem (Adalet) yönettiği her yerde,
Pek çok ruha birlik aşılar;
Ve böyle bir amaç için,
Yöneticilerinin sırtlanacağı ortak menfaat (*ben comun*) için toplanan insanlar;
O bu devleti yönetmek için,
Gözlerini yüzlerin parlaklığına,
Ve etrafında duran erdemlere,

Hiçbir zaman kapatmamayı seçer.
Bu nedenle zafer ona sunulmuştur.
Vergiler, harçlar ve toprakların lordluğu;
Bu nedenle savaşmadan,
Her sivil yurttaşın onu izlemesi,
Faydalı, zorunlu ve keyiflidir.

Burada önemli bir sözcük oyunu vardır. Ortak menfaat komünle özdeşlemiştir. Komün tarzı siyasi yönetim ortak amaca hizmet eder çünkü yönetici Adaletle bağlanmıştır ve gerçekten de yönetici ve Adaleti birbirine bağlayan yurttaşlardır. Fresk komünün ortak iyiye hizmet etmesini sağlayanın, toplum tarafından yönetilmek olduğunu teslim eder.

İyi yönetimin etkileri

İkinci Bölüm'de güçlü devletlerin şiddet ve tahakküm karşısında koruma sağlamanın ötesinde kamu hizmetleri de sunabileceklerini vurgulamıştık. Siena'da da devletin bu hayati görevleri üstlendiğini görüyoruz. *Podestà*'nın kendisiyle birlikte getirdiği insanlar, yasaları uygulamak, ihtilafları çözmek, noterlik yapmak ve iş faaliyetleriyle ilgili diğer hizmetleri sunmak için vardı. 1267 yılının ilk altı ayında gerçekleştirilen komün harcamalarını kaydeden ciltler, Siena şehrinde Sienalıların üstlendiği fazladan 860 görevden bahseder. Bunlar arasında 171 bekçi, 114 kanal ve gümrük denetmeni, 103 ilçe memuru ve 90 vergi uzmanı bulunuyordu. Ağırlık ve ölçülerden sorumlu denetmenler, tahıl ve tuz satışlarından sorumlu görevliler, gardiyanlar ve cellatlar, tellallar ve kamu binalarını korumakla yükümlü duvarcılar ve çeşmelerin koruyucuları da vardı. Tavernaları gözleyen ve küfretmeyi engelleyen altı "iyi adam" da vardı. Yine görevleri yabani eşekleri, domuzları ve cüzamlıları şehre almamak olan altı kişi daha bulunuyordu. Sokakta yün eğirmek yasaktı ve kentin dayattığı benzer başka düzenlemeler de vardı. Kent surları içerisindeki yeni inşaatlar için plan izni zorunluydu ve kullanılacak tuğla ve döşemelerin bir örnek olması kurala bağlamıştı. Bu türden görev ve kuralların yaygınlaşması diğer komünlerde de gözleniyordu.

Komünler vergi toplamakta da çok iyiydiler. Ne de olsa tüm bu kamu görevlilerine ödeme yapılması gerekiyordu. Vergi gelirlerini kamu hizmetleri sunmak için de kullanıyorlardı. Yukarıda bahsedilen idari görevler arasında ağırlık ve ölçülerin standardizas-

yonu da vardı. Bunlara ek olarak itfaiye, düzenli bir madeni ve kâğıt para sistemi ve yol ile köprü inşa ve bakım hizmetleri de söz konusuydu. Siena'da 1292 yılında üç Genel Yol Komiseri tarafından üstlenilen "yolların yargıçları" hizmeti de vardı. İnsanların güven içerisinde seyahat etmelerini sağlamak için bir "karayollarını denetçisi" atanmıştı ama bu görev Dokuzların kırsal düzenle ilgili daha kapsamlı bir sistem geliştirmeleri üzerine lağvedilmişti. Sinea'lı tüccarların mallarını ve insan haklarını, nerede olurlarsa olsunlar güvence altına almak için kent "misillemeler" düzenliyordu. Sienalılara karşı suç işlendiğinde diğer kentlerin tüccar ve yurttaşlarına karşı misillemeler düzenleniyordu.

Siena'da gördüğümüz kamu hizmetleri ve özgürlüğe verilen destek, bu dönemde Kuzey ve Orta İtalya dışında benzeri olmayan uygulamalardı. Fakat Siena devletinin teşvik ettikleri bundan ibaret değildi. Çok geniş iktisadi motivasyonlar ve fırsatlar da sağlıyordu.

Bunu görmek için Lorenzetti'nin *Sala dei Nove*'nin sağ duvarına yaptığı (albümde ayrıca gösterilen) bir başka büyük freske bakmalı: *İyi Yönetimin Etkileri.* Fresk kentin ve kır hayatının kuşbakışı bir tasvirini sunuyor. Sol tarafta kent insanlarla kaynıyor. Ön tarafta bir grup kadın dans ediyor ama en çarpıcı olan tarafı serpilen iktisadi hayat. Dans edenlerin sağ tarafında, bağlanmış bir atın ipini tutan bir adamla ayakkabı pazarlığı yapan bir kunduracı var. Onların sağında bir rahip vaaz verirken bir kadın zeytinyağı kavanozları veya muhtemelen şarapları satış için tezgâhına yerleştiriyor. Başka bir adam yakacak odun dolu bir eşekle geçiyor. Bir grup dokuma tezgâhında çalışırken diğerleri koyun sürüsüne bakıyor. Birisinde bir sepet diğerinde bir kuş olan iki kadın muhtemelen pazara gidiyorlar. Nihayet en arka tarafta mallarla yüklü iki at geçip gidiyor. Freskin tepesinde bir inşaat ekibi gökyüzüne dikilen güzel kuleleri daha da yükseltmekle meşgul.

Freskin sağ yarısında iyi yönetimin kırsal alandaki etkileri anlatılıyor. Burada Prangalanmış Leviathan ve yarattığı özgürlüğün ayırt edici iktisadi özellikleri yeniden karşımıza çıkıyor. Kırsal alanın tasvirinin üzerinde duran Güvenlik figürünün elinde, zenginliği özgürlüğe bağlayan bir parşömen var:

> Bırakalım herkes korkusuzca ve özgürce yürüsün,
> Ve bırakalım herkes tohumlarını ekebilsin,
> Böyle bir komünü,
> Bu kadın yönetimi altında tutacaktır,
> Çünkü O suçluların ellerinden tüm güçlerini almıştır.

Fresk bu hislerle uyumlu bir manzara tasvir eder. En önde bereketli buğday tarlasının önünde alın terleriyle çalışan köylüleri görürüz. Bir av partisi taş döşeli bir yoldan giderek şehir kapılarını ardında bırakırken, yolun karşı tarafından bir grup tüccar ellerindeki malları ve bir domuzu satmak için beraberlerinde getirirler. Arka tarafta bir grup insan tohum eker, ekin biçer ve tahılları harmanlar. Bakımlı tarlalar ve evlerin ortasında her şey huzur dolu ve müreffeh görünmektedir.

Mesaj açıktır: İyi yönetimin çok sayıdaki yararından birisi de ekonomik refahtır. Bu doğru muydu, yoksa Lorenzetti uyduruyor muydu? Komün yönetimi ve iktisadi gelişme arasında gerçekten de bir ilişki var mıydı?

Aziz Francisco adını nasıl aldı

Ortaçağ'ın en önemli azizlerinden olan Assisili Aziz Francisco'nun yaşamı, bu sorunun bazı yanıtlarını da verir. Hayvan ve doğa sevgisiyle tanınan Francisco, Hıristiyan ibadetinin en büyük resimlerinden birini gelecek kuşaklara miras bırakmıştı: İsa'nın doğumunu simgeleyen tablo. İsmindeki "Assisi" kısmı, Orta İtalya'da muhtemelen 1182'de dünyaya geldiği komünden geliyordu. "Francisco" bölümüyse çok daha karmaşıktır. Francisco doğduğunda ona Giovanni di Pietro di Bernardone adı verilmişti. Öyleyse Francisco adı nereden geliyordu?

Zengin bir ipek tüccarı olan babası Pietro di Bernardone, Giovanni dünyaya geldiği sırada, iş için Fransa'da bulunuyordu. Pietro'nun Provence'ten evlendiği Pica de Bourlemont, Francisco'nun annesiydi. Assisi'ye dönen Pietro muhtemelen Fransa'ya duyduğu sevgi nedeniyle oğluna Francisco ("Fransız") adını vermişti.

Bu sevgi Pietro'nun Fransa'daki işiyle ilgili görünüyor. 1174'te Francisco'nun doğumundan sadece sekiz yıl önce İtalyan tüccarları Kuzey Fransa'daki "Champagne Fuarı"na ilk kez katılmışlardı (Bkz. yukarıdaki Harita 7). Bu ticaret fuarları yılda altı defa yapılır ve Champagne ilindeki Bar-sur-Aube, Lagny, Provins ve Troyes adlı dört kasabada dönüşümlü olarak gerçekleştirilirdi. Her fuar genellikle altı hafta sürerdi. Ardından tüccarların diğer fuar kasabasına gitmeleri için ara verilirdi. Neticede Champagne fuarları neredeyse tüm yıl boyunca açık pazarlara dönüşmüştü.

Champagne'yi ticaret için çekici kılan bazı özellikler söz konusuydu. Birincisi konumuydu: Fransa'nın her yerinden gelen tüc-

carlar için buluşma noktasıydı. Daha sonra Flandre, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un yükselen kentlerinin tüccarlarını çekmeye başladı. Champagne'nin en önemli avantajı ticareti büyük ölçüde kolaylaştıran iktisadi kurumlarıydı. Champagne kontları güzel bir şeyi gördüğünde hemen anlarlardı. 1148'de sarraflar Vézelay'dan Provins Fuarı'na giderken soyulunca Kont II. Thibault Fransa kral naibine yazarak sarrafların kayıplarının acilen ödenmesi talebinde bulunmuştu: "Fuarlarımın mahvolması anlamına gelecek böyle bir zararın cezasız kalmasına izin vermeyeceğim." Kont Thibault fuarları seviyordu çünkü onlardan vergi toplayabiliyordu. Tüccar yoksa vergi de yoktu. 1170'lerin sonunda mahalli kontlar, fuarlar için cazip bir kurumsal ortam yaratmak için polislik, düzenleyicilik ve yargı yetkileri olan özel "fuar muhafızları" atamaya başladılar. Muhtemelen bu yenilik aralarında Pietro di Bernardone'nin de olduğu İtalyanları, Alpler'i aşarak bu fuarlara katılma riskini almaya teşvik etmişti. Fakat sürece müdahil olanlar sadece kontlar değildi. Champagne kasabalarının üçü, Provins, Bar-sur-Aube ve Troyes'in komünler olarak ayrıcalıkları vardı. Bu dönemde yerel mahkeme kurma hakkına sahiptiler. Bu mahkemeler sözleşmelerin uygulanması ve ticari ihtilafların çözülmesine bakıyorlardı.

Başlangıçtaki bu kurumsal yenilikler temel düzeni, güvenliği ve ihtilafların çözülmesi gibi yargı hizmetlerini sağlamaya yoğunlaşmıştı. İtalyanlar fuarlara zamanla daha çok katılmaya başladıkça bu yenilikler İtalya'da da yaygınlaştı. 1242-43'te Champagne'ye doğru yola çıkan bir grup İtalyan tüccarı Piacenzan'lılar tarafından kaçırılıp soyuldu. Bu Champagne kontunun kabul edebileceği bir şey değildi. Piacenzan yetkililerine mektup yazarak, kurbanların kayıpları karşılanmazsa Champagne'de ticaret yapan tüm Piacenzan'lılara yasak getirme tehdidinde bulundu. Düzen ve ihtilaf meseleleri çözüldükten sonra yerel otoriteler daha da hırslandılar ve yolları geliştirmeye ve Seine ve Troyes arasında bir kanal inşa etmeye başladılar.

Champagne fuarları Ortaçağ'ın "ticaret devrimi"nin en ünlü örneklerinden biriydi. İtalyan komünleri bunun tam merkezindeydiler. Bu tesadüf değildi. Komünal yönetim sistemi ticaretle iktisadi faaliyetlere olanak veren, böylece geç 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra gelen gerilemeyi sona erdirerek yükselişi başlatan yasalar ve iktisadi kurumlar yaratmışlardı. İtalya bu canlanmadan tam anlamıyla yararlanacak bir konumdaydı. Doğuda ve güneyde, Bizans İmparatorluğu ile

Dördüncü Bölüm'de gördüğümüz yeni Müslüman devletler vardı ve bunlar Doğu'nun baharatlarını ve pek çok lüks ürünü tedarik ediyorlardı. Kuzeyde İngiltere ve Flandre vardı. İngiltere en yüksek kalite yünü üretirken Flandre en çok rağbet gören tekstil ürünlerine sahipti. Sahne çok büyük bir takas sistemine hazırdı: Lüks mallar ve baharatlar karşılığında yün ve kumaş. 12. yüzyıl ortasında Norman kralları tarafından yönetilen Güney İtalya ve İspanya'nın da konumları çok iyiydi ama komünal hükümetleri yoktu. Bu yüzden hiçbiri Kuzey ve Orta İtalya'dakiler gibi ticaretin denetimini ellerine geçiremediler. Komünlerin ticaret için zorunlu kurumları teşvik etmeleri bu durumun en önemli nedenlerindendi.

Ticaret için hayati olan mali yeniliklere baktığımızda bu durumu bariz biçimde görebiliriz. İtalyan komünleri burada öncü oldular. Avrupa'ya yayıldıkça ticaret yaptıkları her yerde üsler kurdular. Daha da önemlisi Ortaçağ ticaretini örgütlemek için başat yöntem olan poliçe yöntemini icat ettiler. Floransalı bir kumaş üreticisinin İngiltere'den yüksek kaliteli Norfolk yünü satın almak istediğini varsayalım. İngiltere'ye birkaç torba İtalyan dukasıyla gitmesi, Londra'da birini bularak paralarını pounda çevirmesi, yünü satın alması ve tekrar gemiye atlayıp geri gelmesi gerekirdi. Alternatif olarak ticaret senedi kullanabilirdi. Standart terimlere baktığımızda böyle bir poliçenin dört tarafı olurdu: Havale gönderen, yani bu örnekte kumaş üreticisi; poliçeyi keşide eden kişi, bu havale gönderenin Floransa'daki bankası olurdu; üzerine poliçe çekilen kişi, bu Floransa'daki bankanın Londra'daki muhatabıydı; ödeme yapılacak kişi, yani kumaş üreticisinin yün satın almak istediği Londra'daki yün tüccarı. Floransa'daki havale göndericisi dukalarını, poliçeyi keşide edecek kişiye verirdi. Daha sonra bu kişi poliçeyi Londra'da ödeme yapılacak kişiye gönderirdi. Ardından bu kişi poliçeyi alarak muhatap bankaya gider ve karşılığında pound alırdı. Bu aşamadan sonra da yünü Floransa'ya gidecek gemiye yüklerdi. Floransa'da dukalarla ödenen poliçe, Londra'da ödenecek poundlarla aynı değerde olurdu.

Floransa bankasının Londra'da bir şubesi olmasına bile gerek yoktu. Tek yapması gereken bu işlemi yapabilecek bir başka banka bulmasıydı. Uluslararası banka ve poliçenin varlığı uluslararası işlemleri çok büyük oranda artırdı. Bir poliçenin ima ettiği şey aslında borç paradır. Kumaş üreticisinin yününü alana kadar beklemesi gerekir ve aslında Londra'daki yün tüccarına borç para vermektedir. Bu da her ne kadar değişik döviz oranları kulla-

nılarak yapılmış olsa da aslında faiz ile yapılan bir ödemedir. Örneğin varsayalım kumaş tüccarı Londra'dan 100 pound değerinde yün almak istesin ve bu Floransa döviz piyasasında 1000 dukaya denk düşsün. Bu durumda Londra'da düşük bir döviz oranı uygulanarak poliçe pounda dönüştürülür. Yenilikçi İtalyanlar kısa süre sonra yeni bir kredi aracı yarattılar: "Kuru değişim" (*cambio secco*), farklı döviz oranlarını daha baştan, malların hareketinden bağımsız olarak belirliyordu.

"Kuru değişim" fikri zararsız görünüyordu. Fakat bu pek alışıldık bir durum da değildi. Faiz karşılığı borç vermek "tefecilik" olarak görülüyordu ve Ortaçağ Avrupalılarının norm, gelenek ve inançlarının caydırdığı, hatta yasakladığı pek çok iktisadi faaliyetten biriydi. İsa, Aziz Luka İncili'nde, "Özgürce borç alıp verin ve karşılığında hiçbir şey ödemeyin" demişti. Bu nedenle kilise doktrini borç karşılığında faiz belirlemeyi günahkâr bir tefecilik eylemi olarak yorumlamıştı. Bu etkin bir mali sistemin gelişmesinin önünde çok büyük bir engeldi. Bazı insanlar sermaye ve refah içindeyken diğerlerinin bundan yoksun olmaları doğaldır. Ancak sermayesi bulunmayanlar arasından yatırım yapılabilir bir fikre sahip olanlar da çıkabilir. İşleyen bir mali sistem parası olanların fikirleri olanlara borç vermelerine olanak tanır. Faiz böyle işlemlerin gerçekleşmesini özendiren unsurdur ve alacaklının alternatif fırsatları tepmesini ve parasını geri alamama riskini telafi eder. Faizle borç vermenin günah olduğu gerekçesiyle engellenmesi mali sistemin gelişimini durdurur. İtalya'daki ticari devrimin bir unsuru da borç ve kredi vermeyi mümkün kılan "kuru değişim" gibi yeniliklerin kullanılması, bu yapılırken de günah veya tefecilikle suçlanma riskinden kurtulunmasıydı. Kilise hâlâ bunun günah olduğunu söylüyordu ama bu tür yenilikler, normlar kafesinin böyle önemli bir parçasının gevşemesine, yatırım ve ticarette ciddi bir büyüme sağlanmasına olanak tanıyordu. Normlar kafesinin etrafından dolaşmayı düşünenler sadece yenilikçi İtalyanlar değildi. Koridordaki hayat geliştikçe toplumsal ve iktisadi özgürlükler üzerindeki sınırlamalara tahammül etmek daha da zorlaştı. Kilise bile kafesi biraz gevşetti. Örneğin Aziz Tommaso d'Aquina, bazı durumlarda borç alanın alacaklıya bir "bedel" ödeyebileceğini kabul etti. Bu da faiz benzeri ödemeler için esnek bir meşruiyet sağladı. Normlar kafesindeki bu rahatlama, tüm Avrupa'da mali aracılar rolünü oynamaya başlayan İtalyanlar için karşılaştırmalı iktisadi avantajlarının da önemli bir kaynağı haline geldi. İtalyan komünlerinin kurumsal ortamı tüm

bu başarılarda hayati öneme sahipti. Başka yerlerde benzer faaliyetler hoş karşılanmıyordu. Örneğin 1394'te Aragon kralı, Barselona'daki tüm tüccarları "tefecilik" yaptıkları için mahkemeye vermekle tehdit ediyordu.

İtalyanlar başka yeniliklerle de başı çekmeye devam ettiler. Ticari riski üçüncü kişilerin üstlenmesine olanak tanıyan ticari alacak sigortasını icat ettiler. Ayrıca ticareti kolaylaştıran çok sayıda sözleşme biçimi geliştirdiler. Bunlardan bir tanesi *commenda*'ydı ve ticari bir girişim için sermaye sağlayan bir kişi ile ticari işlemi gerçekleştiren kişi arasında geçici bir ortaklık öngörüyordu. Girişim tamamlandığında iki ortak, kazancı bölüşüyorlardı. *Commenda* da tefecilik yasalarının aşılması için kullanılan bir başka yöntemdi. İtalyanlar ayrıca, insanların sermaye ortaya koyup kâr payı elde ederek ticari işlemlere etkin olarak katılabildikleri anonim ortaklık sisteminin öncülü olan, uzun ömürlü örgütsel biçimler de icat etmişlerdi. Ayrıca önemli olan bir başka gelişme, mülkiyet haklarını tanımlayan ve noter kullanımını içeren yazılı yasal belgelere yapılan yeni vurguydu. 1280'lerde Milano ve Bologna gibi kentlerde her 1.000 kişiye 25 noter düşmekteydi.

Tüm bu ticaretin gelişmiş muhasebe pratiklerine ihtiyacı vardı. 1202'de Arap sayı sistemini kullanarak muhasebe alanında devrim yapan kişinin İtalyan olması bir tesadüf değildi. Pisa'dan Leonardo Fibonacci'nin yaptığı devrim mali hesaplamaları çok daha anlaşılır kıldı. 14. yüzyılın ortalarında çift girişli muhasebe sistemi de ilk defa İtalya'da uygulanmaya başlandı.

Ticari devrim iktisadi büyümeyi sağlayarak mali sektörün dışında da yeniliklerin önünü açtı. Tarihin bu dönemi için milli gelir hesaplarını oluşturabilecek kadar belgeye sahip olmasak da iktisadi gelişmeyi kentleşme derecesinden –en az 5.000 kişilik kentlerde yaşayanların oranı– tahmin edebiliriz. Batı Avrupa'da kentleşme, 800 yılında yüzde 3'lerdeyken, ticaret devriminin başında 1300'de bunun iki katına çıkarak yüzde 6'ya ulaştı. Bu devrime yoğun olarak katılan yerlerde kentli nüfusunun artışı çok daha fazlaydı. İtalya'da genel olarak aynı dönemde yüzde 4'ten yüzde 14'e kadar artış yaşandı. Ancak bu rakama ticaret ve komünlerin yükselişini yaşamayan Güney İtalya da dahildi. Sadece Kuzey İtalya'daki kentleşme oranına bakılınca şüphesiz bu rakam çok daha yüksekti. Toscana'da yüzde 25 olarak tahmin ediliyordu. Flandre, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'da 1300 yılına gelindiğinde kentleşme yüzde 3'ten yüzde 12'ye, 1400'de de çarpıcı bir artışla yüzde 23'e yükselmişti.

Kent komünlerinin dinamizmi, daha geniş Avrupa bağlamından hareketle nüfuslarının göreli büyüklüğüne bakılarak daha iyi anlaşılıyordu. 1050'de sadece 15.000 nüfusu olan Floransa Avrupa'nın en büyük nüfusa sahip otuz kenti arasına girmişti. 1200 yılında Floransa'nın nüfusu yüzde 400 artarak 60.000'e ulaşmıştı ve daha sonra Bologna, Cremona, Ferrara, Cenova, Pavia ve Venedik kentleri de bu listeye katılmıştı. 1330 yılına gelindiğinde Avrupa'daki en büyük otuz kentin tam olarak üçte biri İtalyan komünlerinden oluşuyordu. Bunlar arasında Venedik 110.000 kişiyle en kalabalık nüfusa sahipken, ardından 100.000 nüfuslu Cenova ve Milano geliyordu. Siena'nın nüfusu aynı tarihte 50.000 kişiydi. Sadece Paris ve yüksek kentleşme oranına sahip Müslüman İspanya'daki Granada'nın nüfusları Venedik, Cenova ve Milano'dan daha yüksekti.

İktisadi büyümenin bir başka işareti, iktisadi faaliyetin önemli bir girdisi olan eğitim ve işgücü yeteneklerinden görülebilirdi. Bu unsurlar Kuzey İtalya'da aynı dönemde çarpıcı biçimde artış göstermişti. Örneğin Giovanni Villani'nin 14. yüzyıl Floransa tarihi hakkında yazdığı *Nuova Cronica* (Yeni Günlükler) kitabında, 14. yüzyıl başında 8.000 ila 10.000 erkek ve kız çocuğunun ilkokula gittiği, 550-600 kişinin yükseköğrenim gördüğü, 1.000-2.000 kişinin de ticari yetenekleri geliştiren okullara gittiği tahmin ediliyordu. Eğer bu rakamlar genel durumu yansıtıyorsa, bu dönemde Floransa nüfusunun yarısının bir tür resmi okula gitmiş olabileceği görülüyordu. 1427'de yapılan kapsamlı nüfus araştırması Floransa *Catasto* (Kadastro), her on yetişkinin yedisinin okuryazar olduğunu gösteriyordu ve bu kendi dönemi için çarpıcı bir rakamdı. 1587'de Venedik için yapılan bir tahmin erkek çocuklarının yüzde 33'ünün okuryazar olduğunu ortaya koyuyordu.

Okuryazarlığın yaygınlaşması ve iktisadi gelişme, kitap üretimiyle ilgili verilerle de kanıtlanıyordu. 9. yüzyılda Batı Avrupa'da üretilen 202.000 kitabın sadece yüzde 10'u İtalya'dandı. 14. yüzyıla gelindiğinde, toplam 2.747.000 kitabın yüzde 32'sini üreten İtalya, Batı Avrupa'daki en büyük kitap üreticisi olmuştu. İtalya'da Batı Avrupa'daki diğer merkezlerden çok daha fazla üniversite vardı. 14. yüzyılda tüm Avrupa üniversitelerinin yüzde 39'u İtalya'daydı.

Bu dönemde teknoloji alanında da kapsamlı gelişmeler yaşandığını görüyoruz. Bunların bir kısmı, gemi tasarımındaki gelişmeler gibi, ticari devrim için hayati öneme sahipti. Kıç bodoslama dümeninin yayılması bunlardan biriydi (daha önceleri, Ro-

ma zamanından beri, gemiler daha zor bir yöntem olan küreklerle yönlendirilebiliyorlardı). Yine üretimi ilk defa İtalyanlar tarafından yapılanlar arasında gözlük, Lucca'da ipek üretmek için geliştirilen ilk mekanik dokuma fabrikası ve 1360'larda Giovanni de Dondi'nin inşa ettiği ilk mekanik saat de vardı. Gerçi Giovanni de Dondi'nin yazdıklarından anladığımız kadarıyla bu saatler bir süredir zaten mevcuttu.

Kanarya Adaları'ndaki ilk kedi

Komünlerin en dikkat çekici başarılarından biri de yüksek oranda toplumsal devinimdi. Meşhur bir örnek Francesco di Marco Datini'dir. Memleketi Toscana'daki Prato komününden bu hikâye, öncelikle onun nasıl ticari başarı kazandığını gösterir:

> Toscana'nın maceraperest tüccarlarının uzak diyarlara yelken açtıkları o efsanevi günlerde, Prato'dan bir tüccar Kanarya Adası denilen uzak bir adaya gelir ve kral kendisini yemeğe davet eder.
>
> Ve tüccar peçeteler serili masaya baktığında en az kolu uzunluğunda sopalar görür ama ne amaçla oraya konulduklarını anlayamaz. Masaya oturduktan ve yiyecekler getirildikten sonra ortaya çıkan koku bir sürü fareyi buraya çeker. Misafirler yemeğe devam etmek için bu sopalarla onları kovalamak zorundadırlar... Gece gemisine dönen tüccar ertesi gün gömleğinin içinde bir kediyle geri gelir. Yemekler göründüğünde fareler tekrar gelirler ve tüccar kediyi gömleğinin kolundan çıkarır. Kedi hızla yirmi beş, otuz fareyi öldürürken geri kalan fareler kaçarlar. "Bu hayvan kutsal" diye bağırır kral. Bunun üzerine tüccar, "Efendim bana gösterdiğiniz nezaket öyle büyük ki size bu kediyi hediye ederek karşılığını ancak ödeyebilirim" yanıtını verir. Kral hediyeyi minnettarlıkla kabul eder ve tüccar adayı terk etmeden 4.000 İtalyan altını değerinde mücevher gönderir. Ertesi yıl tüccar adaya döndüğünde yanında bir erkek kedi getirir ve bu defa 6.000 İtalyan altını kazanır. Prato'lu tüccar evine zengin bir adam olarak döner. İşte bu tüccarın adı Francesco di Marco Datini'dir.

Datini'nin nasıl zengin olduğuna dair anlatılan bu hikâye muhtemelen doğru değildir. Gerçekte Kanarya Adaları'na gittiğine dair bir kayıt da yoktur. Bildiğimiz, fakir bir tavernacının oğlu olarak büyük ihtimalle 1335'te doğduğudur. 13 yaşındayken Kara Ölüm denilen hıyarcıklı veba İtalya'yı kasıp kavurmuş, annesi,

babası ve iki kardeşi ölmüşlerdi. Sadece di Marco ve kardeşi Stefano hayatta kalmıştı ve çok az mülkleri vardı: Bir ev, küçük bir arazi ve 47 florin.

Datini babasının ölümünden bir yıl sonra Floransa'ya geldi, bir ayakkabıcının yanında çırak olarak girdi ve burada Güney Fransa'nın zengin kenti Avignon'la ilgili hikâyeler duymaya başladı. 1309 ile 1376 arasında Papa, kimin papa olması gerektiğiyle ilgili bir ihtilaf nedeniyle Roma yerine Avignon'da yaşıyordu. Papalık sarayının burada olması nedeniyle büyük ve canlı bir pazar oluşmuş ve İtalyan tüccarlar da buraya hareketlilik getirmişlerdi. Lüks ticaretin ve bankacılığın çoğu, şehirde kendi mahallelerinde yaşayan 600 İtalyan ailesinin denetimindeydi. Datini on beşinci doğum gününden kısa bir süre sonra Prato'daki küçük arazisini satarak elde ettiği sermayeyle Avignon'a taşındı. 1361'de 26 yaşındayken Toro di Berto ve Niccolò di Bernardo adlı iki Toscana'lıyla ortaklık kurdu. Başlangıçta zırh işindeydi, yerel çatışmaların iki tarafına da satış yapmakta başarılı görünüyordu. Örneğin kayıt defterine göre 1368'de Fransız askeri kumandan Bernard du Guesclin'e 64 *livre*'lik silah satılmıştı. Yine aynı yıl kendilerini Guesclin'den korumaya çalışan Fontes komününe de büyük bir silah satışı gerçekleştirmişti. Datini bundan önce 1363'te 941 altın *florin* karşılığında ilk dükkânını satın almıştı. Fazladan 300 altın *florin* de "hava parası" olarak ödenmişti. 1367'de Datini ve Toro di Berto, 2.500'er altın *florin* sermaye koyarak ortaklıklarını yenilediler. Artık üç dükkânları vardı. 1376'da tuz ticaretine başladı ve ayrıca sarraflığa ve gümüş eşya ile sanat eserleri ticaretine girişti. Bir şarap evi ve kumaş dükkânı açtı. Adamlarını ticaret için Napoli gibi uzak yerlere göndermeye başladı. Bu sıralarda Avignon'daki esas dükkânında Floransa gümüş kemerleri, altın nikâh yüzükleri, deri işleri, eyer, Katalonya'dan katır kuşamları, İtalya'nın her yerinden getirilen ev eşyaları, Cenova'dan keten, Cremona'dan pamuklu kadife ve Lucca'dan özel bir tafta türü olan *zendado* satılıyordu. Floransa'daki dükkânı canlı bir imalat merkezine dönüşmüştü. Burada beyaz, mavi ve boyasız yün kumaş, dikiş ipliği, ipek perdeler ve perde halkaları, masa örtüleri, peçeteler ve büyük banyo havluları, gelin çeyizinin bir parçası olan elle boyanmış sandıklar ve mücevher kutuları bulunuyordu.

Datini 1382'de Avignon'dan döndükten sonra Prato ve Floransa merkezli, Pisa, Cenova, Barselona, Valencia, Majorca ve İbiza'da bayileri olan bir girişim başlattı. Birçok farklı ticaret merkezi ile ticaret yapıyordu. Romanya ve Karadeniz'den demir,

kurşun, şap, köle ve baharat; Southampton ve Londra'dan İngiliz yünü; Sardinya ve Sicilya'dan buğday; Tunus ve Cordoba'dan deri, Venedik'ten ipek, Malaga'dan incir ve üzüm, Valencia'dan badem ve hurma; Marsilya'dan elma ve sardalye; Gaete'den zeytinyağı; İbiza'dan tuz, Majorca'dan İspanyol yünü ve Katalonya'dan portakal, zeytinyağı ve şarap alıp satıyordu. İş yazışmaları arasında Latince, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Flamanca, Katalanca, Provans lehçesinde, Yunanca, Arapça ve İbranice mektuplar vardı. Sadece ticaret yapmıyordu. Floransa'da bir kumaş imalathanesi de açmıştı. İngiltere ve İspanya'dan aldığı yünleri kumaşa dönüştürerek satıyordu.

Francesco di Marco Datini, iyi bir eğitimi, bağlantıları veya sermayesi olmadan ve ilişkilerin, tekellerin veya hükümet desteğinin sağladığı avantajlar olmadan, sadece İtalyan komünlerinin geniş kurumsal ortamında bir servet kazandı.

Elbette bu gelişmelerden dehşete düşen, seçkinlerin denetimindeki geçmiş düzene bağlı insanlar da vardı. Francesco di Marco Datini, tam da korktukları şeyi, yukarıya doğru toplumsal hareketliliği temsil ediyordu. İmparator Friedrich Barbarossa'nın amcası Piskopos Otto'nun Cenevizlilere söverken yaptığı tespitler şöyleydi:

> Alt statüden genç erkeklere, hatta başka insanların, saygıdeğer ve onurlu uğraşlardan vebadan kaçar gibi uzak durdukları düşük nitelikli mekanik işleri yapan işçilere şövalye kuşağı takmaktan veya imtiyaz unvanları vermekten dahi imtina etmezler.

Piskopos Otto hiyerarşinin ve onu besleyen normların çözülmesinden şikâyet ediyordu. Ne var ki bu normların gevşemesi iktisadi gelişme için çok önemliydi çünkü bu normlar Datini gibi yetenekli "sıradan insanlar"ın en tepeye çıkmasını engelliyordu. Yeniliklerin gelişmesi, bu türden yeteneklerin güçlendirilmesine, sıradan insanların kendi yollarını çizebilmelerine ve kendi fikirlerini hayata geçirebilmelerine ciddi olarak bağlıydı.

Francesco di Marco Datini'ninki bu dönemin meşhur yükselme öykülerinden sadece birisidir. Pisa'da 1369 yılında yapılan bir hesaba göre, limanı kullanan 106 Floransa şirketi vardı ve bunların 51'i "yeni insanlar"a aitti. İtalya'ya ait olmayan bir örnek Finchale'den Godric'ti (sonradan Aziz Godric adını alacaktı). Godric 1065 yılına yakın bir tarihte Norfolk, Walpole'da fakir bir ana babanın çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Yaşamöyküsü-

nü yazan Durham'lı Reginald'a göre, "babasının adı Ailward, annesinin adıysa Edwenna'ydı ve ikisi de düşük kademeden, fakir insanlardı." Godric, Norfolk'lu "düşük kademeden" bir delikanlı için doğal bir şey olan "çiftçiliği" reddetti ve tüccar olmaya karar verdi. Sermayesi olmadığı için çalışmaya en alttan başlayarak yukarıya tırmanmak zorundaydı. Böylece "işportacılığın" yöntemlerini öğrenmeye başladı... "İşportacı hayat tarzını izlemeye yöneldi. Önce küçük pazarlıklardan ve düşük fiyatlı şeylerden kazanmayı öğrendi. Bu şekilde, henüz genç olmasına rağmen aklı alıp satmaya ve giderek daha pahalı şeylerden kazanmaya yatkınlaştı." Zamanla Aziz Godric daha hırslı iş yatırımlarına yönelecek kadar sermaye biriktirmeyi başardı. Reginald'a göre, "... Daha çok cesaret isteyen işlere yöneldi ve deniz yoluyla civardaki yabancı topraklara gidip gelmeye başladı. Sıklıkla İskoçya ve Britanya arasında deniz yoluyla seyahat ederek çok çeşitli malların ticaretini yaptı ve bu işleri yaparken dünyevi bilgelik de kazandı... Sonunda büyük emekleri ve çabaları ona pek çok dünyevi nimet sundu." 16 yıllık başarılı ticaret ve esnaflık hayatından sonra Godric, tüm servetini dağıtarak bir keşiş olmaya karar verdi.

Assisi'ye dönersek, Aziz Francisco'nun babasının Fransa'da başarılı bir tüccar olduğundan bahsetmiştik. O da büyük olasılıkla mütevazı bir kökenden geliyordu. Aziz Francisco hayatının ileriki aşamalarında, kurucusu olduğu Fransisken tarikatındaki dindar kardeşlerinden kendisini "değersiz köylü gündelikçi" diyerek aşağılamalarını istemişti. Sonrasında da "Evet, Pietro di Bernardone'nin oğlunun duyması gereken şey tam da budur" diye devam etmişti. Büyük ihtimalle Pietro kırsal kesimden mütevazı bir hayattan gelip Assisi'de ve Fransa'da, Francesco di Marco Datini ve Godric'in serüvenlerine çok benzer bir şekilde servet yapmıştı.

Koridordaki ekonomi

Önceki bölümde ele aldığımız devletsiz topluluklara ve despotizm altındaki toplumlara göre Geç Ortaçağ İtalyan toplumlarının oldukça farklı yapılarda olduklarını görürüz. Komünlerdeki yurttaşların daha fazla güvenlik ve özgürlüğü vardı. İnsanlarını baskılayan ve zorbalık yapan bir devlet yerine onlara daha fazla kamu hizmeti sağlayan bir devlete sahiptiler. Bu devlet ayrıca, Prangalanmış Leviathan'ın yarattığı bütünüyle farklı bir dizi iktisadi fırsat ve motivasyon da sağlıyordu.

Refah ve iktisadi büyüme insanların yatırım, deneyimleme ve yenilik yapmak için teşvik edilmeleri gibi birkaç temel ilkeden doğar. Eğer devlet yoksa, bu teşvikler de büyük ölçüde yoktur, çünkü ihtilaflara hakemlik edecek, çatışmaların ortasında mülkiyet haklarını koruyacak bir kurum da yoktur. Benzer şekilde devletin olmadığı boşluklarda ortaya çıkan normlar, iktisadi motivasyonlara zarar vererek, iktisadi faaliyetleri ve fırsatları caydırarak bu toplumları temelden istikrarsızlaştırırlar. Sonuç olarak yatırımlardan gelen kazanımlar muhtemelen çalınacak, israf edilecek veya dağılıp gidecektir. Despotik Leviathan mülkiyet haklarını ve insanların yatırımlarını koruyabilir ama yüksek vergiler dayatmak ve kaynakları kendi tekeline almakla çok daha fazla ilgilidir. Bu nedenle bu yönetim altındaki iktisadi teşvikler, Namevcut Leviathan'a göre sadece biraz daha iyidir.

Refah ve iktisadi büyüme sadece güvence altına alınan mülkiyet haklarına değil, çok geniş ölçekli iktisadi fırsatlara da ciddi olarak bağlıdır. Bu, çoğunlukla zaten hep böyleymiş gibi kabul ettiğimiz bir şeydir ama önceki bölümde de gördüğümüz gibi ekonominin doğal işleyişi hiç de öyle değildir ve tarihte de böyle olmamıştır. Namevcut Leviathan'da normlar kafesi ekonomik fırsatların genellikle herkes için kısıtlı olmasına yol açar. Despotik Leviathan'da ise yönetici ve yakın çevresinin mülkiyet hakları güvende olabilir (her ihtilaftan galip çıktıklarına göre belki de fazlasıyla güvendedir) ama bu güvence sıradan insanlar için geçerli değildir. Ekonomik fırsatların bu tarzda eşitsiz dağılımı, refahı artırmak için de yeterli değildir. Bu fırsatların toplumda yaygın ve adil bir biçimde dağıtılması gerekir ki kimin yeni bir icat ya da değerli bir yatırım fikri varsa uygulama şansı bulabilsin. Özgürlüğün bu yönü çok önemli olduğu halde ihmal edilmiştir. Hatırlanacağı gibi hâkimiyetin birilerinin diğerleri üzerindeki ezici iktisadi güçlerinden veya normların boğucu sınırlandırmalarından kaynaklanabileceğinden bahsetmiştik. İktisadi alandaki özgürlük ise eşit şartlar sağlanmasını ve sınırlamaların kaldırılmasını zorunlu kılar. Bu tam olarak İtalyan komünlerinde yaşanan yukarıya doğru toplumsal hareketlenmede gördüğümüz şeydir. Francesco di Marco Datini veya Aziz Francisco'nun babası gibi sayısız isim bu fırsatlardan ve onların yarattığı özgürlükten, yatırım yapmak, iş kurmak, yeni fikirler denemek, yenilik yapmak ve "aşağı konumlarından" yükselerek zengin tüccarlar haline gelmek için istifade ettiler. Bu aşağıdan yukarıya deneyimleme ve onun yarattığı toplumsal hareketlenme özgürlüğün getirdiği meyvelerdir.

Bu fırsatların ve teşviklerin, adil bir ihtilaf çözümü ve yasaların uygulanmasıyla (veya *İyi Yönetim İçin Alegori*'deki Adaletle) desteklenmesi gerekir. Bu ayrıca, devlet ve siyasal seçkinlerin adalet mekanizmasına karışacak ve sonuçları kendi lehlerine çevirecek güçten uzak olmalarını da gerektirir (fresklerdeki ipler). Burada Prangalanmış Leviathan'ın iktisadi refahın temel altyapısını oluşturmak konusundaki bir başka hayati rolünü görüyoruz. Leviathan eğer prangalanmış olmasaydı, yasaların devlete ve siyaseten güçlü insanlara uygulandığından nasıl emin olabilirdik? "Hukukun üstünlüğü" olarak adlandırılan şey de Leviathan'ın bileklerindeki prangalara bağlıdır. Bu prangalar da sadece anayasa ve yeminlerden değil, fresklerin de vurguladığı gibi toplumun elinde tuttuğu iplerden kaynaklanır.

Geniş tabanlı fırsatlara, teşviklere ve ihtilafların adilce çözümüne soyut bir bağlılık bile genelde yeterli değildir. Temel altyapı eksikse veya iş ve çalışma hayatında gerekli yetenek ve bilgilere sadece sınırlı sayıda insanın erişimi varsa, fırsatlar halen eşitsiz dağıtılacaktır. Kamu hizmetlerinin hayati önemi sadece daha iyi yollara, kanallara, okullara kavuşan ve yeni regülasyonlardan faydalanan insanların hayatlarını geliştirdiğinden değildir. Ayrıca daha geniş fırsatların doğmasına da vesile olmasındandır. Bu tam da İtalyan komünlerinin, Prangalanmış Leviathan kurabilme yetenekleriyle başardıkları şeydir. *İyi Yönetim İçin Alegori* de bu durumu çok güzel tasvir eder.

* * *

Önceki kitabımız *Ulusların Düşüşü*'ne aşina olan okurlar, şimdi ele aldıklarımızla kitapta ortaya koyduğumuz kavramsal çerçeve arasındaki güçlü paralellikleri göreceklerdir (en azından daha önceki düşünme tarzımızla büyük ölçüde tutarlı olduğumuzu). Orada insanların yatırım ve yenilik yapmaları ve verimliliği artıran etkinliklere katılmaları için geniş tabanlı fırsatlar ve teşvikler sağlayan kurumları "kapsayıcı iktisadi kurumlar" olarak adlandırmıştık. Bunların uzun vadede ayakta kalabilmelerinin tek yolunun, toplumun küçük bir bölümünün siyasi iktidarı tekellerine almasını engelleyen ve bu arada da devletin yasaları uygulamasını mümkün kılan "kapsayıcı siyasi kurumlar" tarafından desteklenmesi olduğunu vurgulamıştık. Bu yenilikler, teknolojiler ve örgütlenmeler sürekli bir iktisadi büyüme için vazgeçilmez olsalar da mevcut düzeni istikrarsızlaştırabilecekleri için sıklıkla direnç göreceklerini

belirtmiştik ("siyaseten yaratıcı yıkıcılık" dediğimiz şey). Bazı güçlü aktörlerin yeni teknolojileri engellemelerineve zamanla iktisadi gelişmenin önüne geçmelerine karşı en iyi güvence, kimsenin ve hiçbir şeyin bunu yapacak kadar güçlü olmamasını sağlamaktır.

Bu bakış açısından hareketle, *Ulusların Düşüşü*'nde ortaya koyduğumuz kavramsal çerçeveyi bu kitapta daha da geliştiriyoruz. Prangalanmış Leviathan, sadece kapsayıcı iktisadi kurumlar için gereken kapsayıcı siyasi kurumların en yüksek seviyeye erişimi değildir. Bunlar Kızıl Kraliçe etkisine de bağlıdır, yani toplumun devlet ve siyasi seçkinlerle başa çıkabilme, onları sınırlandırma yeteneğine. Bu da toplumun örgütlenmesi, siyasete müdahil olabilmesi ve gerektiğinde devlet ve seçkinlere baş kaldırabilmesine destek olan normların merkezi rolünü odağımıza yerleştirir. Fakat önemli olan sadece prangalar değildir. Leviathan'ın yasaları uygulama, ihtilafları çözme, kamu hizmetleri sunma ve iktisadi fırsat ve teşvikleri yaratacak iktisadi kurumları destekleme yeteneği de ayrıca önemlidir. Bu nedenle aynı derecede gerekli olan, devletin kapasitesinin toplumun onu denetleme gücüyle sürekli olarak dengelenmesidir.

Burada bir başka yeni olan unsur da normlar kafesinin gevşemesine yaptığımız vurgudur. Kısıtlamaların nasıl normların, gelenek ve göreneklerin iktisadi teşvikleri köreltebileceğini ve iktisadi büyümenin önünün açılabilmesi için bunların gevşetilmelerinin gerektiğini önceki bölümde ele almıştık. Bu durum, insanların normların etrafından dolaşmanın yollarını bulmaları ve yine bu normların geçerliliklerini yitirmeye başlamasıyla bir dereceye kadar kendiliğinden gerçekleşebilir. Ama İkinci Bölüm'de Atina'yla ilgili tartışmanın gösterdiği gibi önemli bir itici güç Prangalanmış Leviathan'dan gelir. Bu da devlet kapasitesinin esaslı rollerinden birinin altını çizer: Özgürlüğün koşullarını yaratmak ve ayrıca toplumun siyasal katılımının önündeki engelleri kaldırmak için normlar kafesini gevşetmek. Önemli olan bu gerçekleşirken normların diğer niteliklerinin (özellikle de toplumsal örgütlenmeyle ilgili ve seçkinlere karşı eyleme geçme istekliliğine dair olanlar) Leviathan'ı kontrolde tutmaya devam etmesidir. Bu da İkinci Bölüm'de ele aldığımız Atina örneğinde görülen, devlet kapasitesi ve normlar arasındaki çok boyutlu ilişkiyi ortaya koyar.

Kötü yönetimin etkileri

Şu ana kadar *Sala dei Nove*'nin iki tarafındaki tasvirin anlamları üzerine düşündük. Şimdi sol taraftakine dönelim ve son pa-

noyu da inceleyelim. Burada kötü yönetimin iktisadi neticelerini ortaya koyan *Kötü Yönetim İçin Alegori*'yi görüyoruz.

Bu fresk diğerleri kadar iyi muhafaza edilmemiş olsa da mesajı açıktır. Sivri dişleri ve boynuzları olan "Tiranlık" (bizim ifademizle despotizm) figürü freske hâkimdir. Ayaklarının altında, bağlı halde Adaleti görürüz. Yukarıya çıktıkça Cömertlik veya İtidal yerine Kendini Beğenmişlik, İhanet, Zalimlik, Sahtekârlık ve Kargaşayı görürüz. En sol köşede kılıcı havada Savaşı buluyoruz. Savaşın yanında, elinde rende yerine bir nesneyi kesmek için testere tutan Bölünmeyi görüyoruz. Buradaki mesaj, toplumu ayrıştıran ve savaş getirenin Bölünme olduğudur. Freskin arka planı Tiranlığın iktisadi neticelerini canlı olarak tasvir ediyor. Sola doğru kent ıssız görünür. Taş yığınları her tarafa saçılmış, duvarları ve balkonları deliklerle dolu evler harabeye dönmüştür. Bir cinayet işlenmektedir. Alışveriş veya ticaret yapılmıyordur. Kötü yönetimin kırsal neticeleri olan terk edilmişlik ve yoksulluk da ortadadır. Bir ordu ıssız bırakılmış tarlalarda kol gezer. Evler yakılmış, ağaçlar kurumuştur. Despotik Leviathan'ın yol açtığı ve güçlü bir algıyla kötü yönetime mal edilen iktisadi sonuçların çarpıcı bir tasvirini görürüz.

Tortillalar nasıl keşfedildi?

Prangalanmış Leviathan ve yarattığı iktisadi fırsat ve teşvikler sadece Avrupa'yla sınırlı değildir. Tarihten başka bir örnek MÖ 500 yıllarında Kadim Meksika'nın Oaxaca Vadisi'nden verilebilir. Bu dönemde Oaxaca'da ne yaşandığını anlamak için bugün Meksika mutfağının temel tüketim maddesi olan *tortilla*'dan başlayalım.

Mısırın insanlar tarafından evcilleştirilmesi Amerika kıtasının uzun vadeli iktisadi büyümesinde bir dönüm noktasıydı. Bu, Meksika'da MÖ 500 yıllarında veya muhtemelen daha önce gerçekleşti. Mısır yemenin farklı yolları vardır. Bir yolu da pişirdikten sonra mısır tanelerini koçanından ayırarak yemektir. Bu lezzet bugün neredeyse tüm Meksika sokaklarında karşınıza çıkar. Veya mısırı ezerek lapa haline getirip de yiyebilirsiniz. MÖ 500 yıllarında Oaxaca'da ortaya çıkan alternatif ise Mısır'ı tortilla'ya dönüştürmekti. Bunu yapmak için mısır tanelerini una çevirmeniz, su ve tuzla karıştırarak Meksikalıların *comal* dedikleri yuvarlak seramik bir levhada pişirmeniz gerekir. Tortilla'nın MÖ 500 yıllarında keşfedildiğini biliyoruz çünkü arkeologlar Oaxaca vadisindeki ilk *comal*'ların da aynı tarihte ortaya çıktığını belirlemişlerdir.

Mısırı tortilla'ya çevirmek mısır tanelerini basitçe koçanı üzerinde pişirmekten çok daha fazla emek ister. Fakat bu yöntem mısırın nakliyesini kolaylaştırmaya da yarar. Tortilla yapmak için mısırın yenilebilir kısmını tutup gerisini atabilirsiniz. Peki vadide yaşayan ve Zapotekler diye bilinen insanlar neden birdenbire mısırı başka bölgelere ulaştırmak ihtiyacı hissettiler?

Yanıt Oaxaca Vadisi'nin siyasi tarihiyle ilişkilidir. MÖ 1000 yıllarında tüm vadinin nüfusu 2.000 kişiydi ve ilk kent denilebilecek yer olan San José Mogote'nin nüfusu muhtemelen 1.000 kişiye ulaşmıştı. San José kısa süre sonra etraftaki yeni kent merkezlerinin, özellikle de vadinin doğu Tlacolula kolundaki Yeguih'in ve güneydeki Valle Grande kolundaki San Martín Tilajete'in rekabetiyle karşı karşıya kaldı. Bazı arkeologlar bu üç yerin rekabet halindeki şeflikler oldukları, fakat kültürel olarak çok fazla ortak yönleri bulunduğu sonucuna vardı. Hepsi de gök gürlemesi, deprem ve leopar adam simgeleri kullanmış ve bugün Zapotek denilen dilin lehçelerini konuşmuşlardı. Bu sözcük, Orta Meksika'nın başat dili olan Nahuatl'dan gelir ve anlamı aynı adlı meyveden gelen, "sapote diyarının sakinleridir." Bu üç kent merkezinin arasında, bugün modern Oaxaca kentinin olduğu yerde, sahipsiz topraklar vardı. Tam da burada 400 metre yüksekliğe ulaşan Monte Albán dağı yükseliyordu.

Monte Albán doğal su kaynakları olmayan oldukça ıssız bir yerdi ve bölgedeki en iyi tarım arazisi olduğu da söylenemezdi. MÖ 500 yıllarında burada pek kimse yaşamıyordu. Kısa süre sonra San José Mogote, Yeguih ve San Martín Tilcajete'nin üç topluluğu bir araya gelip bu dağda bir kent kurdular. Kentin nüfusu hızla 7.000'e yükseldi. Bu kent, bütün vadiyi bir dizi yerleşim ve idari merkez hiyerarşisi etrafında bütünleştiren yeni devletin başkenti oldu. Dönemi inceleyen arkeologların Monte Albán I. Erken Dönem diye adlandırdıkları ilk zamanlarda kurulan binaların çoğu, daha sonra inşa edilenlerin altında gömülü kaldı. Bu alandaki kazılar, kentin ilk meydanını çevreleyen üç ayrı mahalleye dair bulgular ortaya koyar. Üç farklı topluluktan gelenlerin ayrı mahallelere taşındıklarını varsaymak mantıklı görünüyor. Bu dönemde, yağmur suyunu toplayacak sarnıçlar henüz inşa edilmemişken, yerleşim yerinin suyu ve mısır, tepelerden insanlar tarafından taşınıyordu. Burası tortilla'ların geldiği yerdi. Dağın yamaçlarında tarım amaçlı bazı teraslar kazılmış olsa da bunlar 7.000 kişiyi veya I. Geç Dönemde Monte Albán'a yerleşen 17.000 kişiyi doyuracak yeterlilikte değildi. Bu nedenle su gibi yiyecek de dağdan ta-

şınmak zorundaydı, tortilla'lar da bu işi kolaylaştırdı.

Monte Albán'ın San José Mogote, Yeguih ve Tilcajete yurttaşları tarafından kurulması, Üçüncü Bölüm'de ele aldığımıza benzer biçimde, daha önce mevcut olmayan bir devletin kurulmasıyla ortaya çıkan ilksel devlet oluşumuna başka bir örnektir. Ancak tipik ilksel devlet oluşumundan farklı tarafları da vardır. Shaka'nın Zulu ülkesinde yaptıklarının veya kadim Mısır uygarlığının oluşumuyla Nil Vadisi'nde gördüğümüzün aksine, burası karizmatik bir lider veya güçlü siyasi seçkinlerin toplumun geri kalanına hâkimiyet kurarak oluşturdukları bir devlet değildi. Aslında, toplumun halihazırda güçlü olup devlet ve seçkinlerin eylemlerini sınırlayabildiği Atina ve ABD örnekleriyle çarpıcı benzerlikler söz konusuydu. Örneğin, Philadelphia'daki anayasa toplantısının ve anayasanın onaylanmasının ardından, Federal yönetimin başkenti belirleme konusunu anımsayalım. Kongre başlangıçta New York'ta buluşmuştu ve burada Kuzey ve Güney Devletleri arasında kalıcı başkentin neresi olacağı konusunda rekabet vardı. Farklı seçenekler tartışılıyordu. New Yorklular New York'ta kalmasını, Güneyliler de güneye yakın olmasını istiyorlardı. İlk başkan George Washington, Mount Vernon'daki evinin biraz yukarısındaki Potomac Nehri'ndeki tarafsız topraklar üzerinde uzlaşmayı tercih ediyordu. 1790'da James Madison, Alexander Hamilton ile Thomas Jefferson arasında varılan uzlaşmada Washington istediğini aldı. Güney devletleri, yeni yaratılan federal devletin, devletler arasında ortaya çıkan borcu devralarak tamamını ödemesini öneren yasa maddesini engelliyorlardı. Hamilton için bu adım, merkezi bir mali sisteme ve borç alma yeteneğine sahip yeni bir devlet inşa etmek açısından hayati öneme sahipti. Başkentin Potomac üzerinde Washington tarafından belirlenecek özel bir alanda olması konusunda sağlanan antlaşma karşılığında Güney devletleri, Federal yönetimin devlet borçlarını devralmasını onayladılar. Böylece Washington DC, tarafsız, azgelişmiş topraklarda ve rakip Kuzey ve Güney devletlerinin arasında inşa edildi.

Tarihi hakkında yazılı kaynaklarımız olmasa da Monte Albán'da yaşananların ABD tecrübesiyle benzerlikler taşıması muhtemeldir. Tıpkı Madison ve Hamilton gibi, San José Mogote, Yeguih ve Tilcajete'nin yurttaşları veya en azından seçkinleri, daha etkin ve merkezi bir devlet yaratmanın faydalarını kavramış olmalılar. Arkeolojik bulgular da bunu destekliyor. Monte Albán'ın kuruluşundan sonra daha az çatışma yaşanmış. Yakılan evlere veya yanık izi barındıran duvar veya diğer nesnelere dair daha az

bulgu söz konusu. Bulgular devlet inşa döneminin ciddi bir ticari büyümeyle de örtüştüğünü düşündürüyor. Valle Grande'deki arkeolojik bir kazı alanında, 55 metreden 38 metreye geniş, açık ve girilebilir bir platformun izleri var. Bu bir tapınak değil ve etrafı büyük kayalarla çevrili. Bitmemiş çömlek, yontulmuş çakmaktaşı ve kuvarsit kümeleri, bir kuvars madeni, öğütme ve dövme gibi amaçlarla kullanılmak üzere şekil verildikleri anlaşılan kayalar ve kâğıt yapmaya yarayan ağaç kabuğu çırpıcısı gibi üretimde uzmanlaşmayı gösteren bulgular var. Aslında bu platform çok büyük ihtimalle bir pazar yeriydi.

Öyleyse Monte Albán'daki büyük barışı ve iktisadi uzmanlaşmayı destekleyen ne türden siyasi kurumlar vardı? Genellikle yeryüzünden silinmiş toplulukların siyasi kurumlarına dair bilgileri, arkeolojik kayıtlardan, güçlü krallarının adları ve algılarından ve değerli mallarla dolu mezarlarından öğreniyoruz. Ne var ki Zapoteklere dair bunların hiçbirine sahip değiliz. Erken dönem krallarının kimler olduğuna, hatta krallarının ve hanedanlıklarının olup olmadığına, varsa da adlarına dair ipuçlarımız yok. Gösterişli mezarlar, oyma resimler veya saraylar da yok. İktidarın kişiselleştirildiğine dair izler de yok. Monte Albán'ın kurulmasından sonra merkezi bir rol oynayan Zapotek dini, Cojico kültüydü. Cojico, Zapoteklerdeki "gök gürültüsü-bulut-yağmur" temsiliydi. Ne var ki bu imgeler, bireylerce kullanılmıyordu. "Tanrı-krallar" da yoktu. Bu Kolomb öncesi Meksika'da görülmeyen bir durum değildi. Meksika'nın kuzeydoğusunda yer alan ve en iyi zamanlarında 200.000 kişilik nüfusa ulaşan büyük Teotihuacán kentinin de bilinen kralları, kral mezarları veya sarayları yoktu. Seçkinler duvar resimlerinde tasvir edildiklerinde daima maskeli oluyorlardı. Sanki yönetici ve seçkinlerin hâkimiyetine karşı yasalar ve normlar varmış ve sanki Leviathan sıkıca prangalanmış gibi, Teotihuacán'da güç göz önüne serilmezdi. Monte Albán ve Teotihuacán'da ne türden bir yönetim tarzı olduğunu tam olarak bilmemekle birlikte, Kolomb'un işgali sırasında Meksika'da konseylerce yönetilen çok sayıda devlet olduğunu biliyoruz. 14. yüzyılın ortalarından İspanyol işgaline kadar süren ve halk katılımına sahip nitelikli cumhuriyet kurumları oluşturmuş Kolomb öncesi Tlaxcalan iyi belgelenmiş bir örnektir. Arkeolojik bulgular, Zapoteklerin de benzer şekilde yönetilme olasılıklarının yüksek olduğunu gösteriyor. Bu nedenle Monte Albán'da oluşan devletin benzer biçimde prangalanmış olduğu kabul edilebilir.

Ayrıca Monte Albán'ın kurumsal düzenlemelerinin çok olumlu

iktisadi sonuçları olduğunu gözlemliyoruz. Barışı güçlendirdiklerini ve pazarların gelişmesine katkıda bulunduklarını zaten söylemiştik. Ticarette de ciddi bir artışın olduğunu gösteren bulgular var. Öncelikle, daha önceki dönemle kıyaslandığında, insanların yiyecekleri için büyük muhafaza çukurları yapmayı bıraktıklarını görüyoruz, çünkü çok büyük ihtimalle bunları pazardan rahatlıkla satın alabiliyorlardı ve saklamaya daha az ihtiyaç vardı. Bunun yanında ev inşaatlarının niteliğinde de çarpıcı bir gelişim gözlemliyoruz. MÖ 500'den önce evler genellikle saz ve çamurdan yapılırken, çok azı taş ve kerpiçtendi. MÖ 500'den sonra taş ve kerpiçten ev yapmak yaygınlaştı. Daha da önemlisi devletin oluşumundan sonra vadide büyük bir nüfus artışı olduğu gözlemleniyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, MÖ 1000'de vadinin nüfusu yaklaşık 2.000'di ve I. Erken döneme kadar bu seviyede kalmıştı. Monte Albán'ın kuruluşu ve nüfusunun 7.000'i buluşuyla vadinin nüfusu 14.000'e çıkmış görünüyor. Daha sonra Monte Albán'ın nüfusu 17.000'e çıkarken, tüm vadinin nüfusu da 50.000'i aştı. Monte Albán hızla büyümüş olsa da San José Mogote, Yeguih ve Tilcajete'nin nüfuslarında da bir düşüş görülmemişti. Bu kentlerden bazı insanlar Monte Albán'a taşınmış olsalar da geriye kalan nüfus kısa sürede yenilenmişti. Başkent kırdan kente göçten faydalanmış olmalıydı. Muhtemelen eşzamanlı olarak hem doğurganlıkta hem de vadi dışından yeni devlete gelen göçlerde dikkate değer bir artış yaşanmıştı. Diğer iktisadi değişimler, artan çömlek üretimi, yeni çömlek türlerinin üretilmesi ve tarımsal üretimde belirgin bir yoğunlaşmaydı. Ekilen alanlar genişlediği gibi ilk kez sulama konusunda yatırımlar yapılmıştı. Tüm kanıtlar tarımsal verimlilikte ve tüketimde artışa işaret ediyor.

* * *

Bu bölümde güç istencinin hayata geçirdiği devletlerden oldukça farklı bir türe tanıklık ettik. Bu devlet elbette devletsiz toplulukların zayıf, esasında namevcut siyasi hiyerarşilerinden de oldukça farklıydı. İkinci Bölüm'de öngörüldüğü üzere, bu erken dönem Prangalanmış Leviathan'ının ne kadar yüksek düzeyde özgürlük yarattığını ve bunun bütünüyle farklı bir dizi iktisadi fırsat ve teşviki harekete geçirerek refahın artışını nasıl tetiklediğini de gördük.

Peki buradaki oldukça farklı devlet-toplum ilişkilerinin kökenleri nelerdir? Şimdi bu soruya yoğunlaşacağız.

6

Avrupa makasları

Avrupa koridora taşınıyor

Dünyada kalıcı olan ve yakın tarihimizi şekillendiren Prangalanmış Leviathanları geliştiren ilk bölge Avrupa'ydı, özellikle de Batı ve Kuzey Avrupa. Atina'nın Prangalanmış Leviathan'ı, Makedonya İmparatorluğu'nun genişleme sürecinde ortadan kalktı. Benzer şekilde Zapotec devleti de koridordan çıkmış ve Oaxaca vadisi İspanyollarca işgal edilene kadar tarihten silinmişti. İleride göreceğimiz gibi, Avrupa'da hem muktedir hem de toplum tarafından sınırlanmış devletin oluşumu, kademeli ve acılı bir tarihsel süreç olacaktı. İlk aşamalarında buna şahit olan insanlar, bunun özgürlüklerini, siyaset ve ekonomilerini dönüştüren bir süreç olduğunu kavrayamayacaklardı. Fakat süreç geliştikçe özgürlük getirmeye, devlet kurumlarının niteliğini dönüştürmeye ve insanlık tarihinde daha önce bilinmeyen türde bir refah döneminin önünü açmaya başladı. Tüm bunlar neden başka yerde değil de Avrupa'da ortaya çıktı?

Yanıtı çok açık değil. Tarih boyunca geriye gittiğimizde Avrupa'nın daha sonraki yükselişini açıkça gösteren bir şey yoktu. Tarım Avrupa'da değil, Ortadoğu'da ve Bereketli Hilal'de ve daha sonra Çin'de ortaya çıkmıştı. Tarım önce Doğu Akdeniz topraklarında yerleşik hale gelmiş, daha sonra Ortadoğu'dan gelen ve yaklaşık MÖ 4000 ile 5000 tarihleri arasında Britanya'ya ulaşan sömürgeci faaliyetlerle Avrupa'daki topraklarda yayılmaya başlamıştı. Benzer biçimde ilk köyler ve kentler Avrupa'da değil, günümüz Irak'ındaki Dicle ve Fırat kıyılarında ortaya çıkmıştı. Daha önce de gördüğümüz gibi Gılgamış sorunu ilk defa Uxbridge'de değil, Uruk'ta ortaya çıktı. Bütün klasik imparatorlukların bakış açısına göre Batı ve Kuzey Avrupa en iyimser görüşle kenarda kalmıştı. Romalılar Akdeniz merkezli gelişmiş bir uygarlık kurduklarında bile Batı ve Kuzey Avrupa'yla çok az ilgi-

leri vardı. Bunun istisnası, "barbarlar" olarak gördükleri Germen kabilelerini durdurmak için bugün Almanya olan toprakların bir kısmına seferler düzenlemeleriydi (gerçi Romalılar Galya'yı, yani modern Fransa'yı ve Britanya'nın bir bölümünü fethetmişlerdi). Avrupalıların dünya sahnesine çıkmaları olukça geç tarihlerde gerçekleşti.

Buna rağmen, bir önceki bölümde tartıştığımız gibi, 11. yüzyılda Avrupa'nın bir bölümü cumhuriyet yönetimleri geliştirmişti ve bunlar muazzam bir iktisadi büyümenin göbeğindelerdi. Avrupa bu noktaya nasıl gelmişti? Yönetim, toplum ve iktisat alanındaki bu devrimler nasıl ortaya çıkmıştı? Bu devrimler 18 ve 19. yüzyıllarda daha önce görülmemiş düzeyde bir özgürlük ortamının oluşmasına ve olağanüstü teknolojik ve iktisadi ilerlemelere nasıl yol açmışlardı? Avrupa'nın avantajı neydi?

Bu soruların yanıtı, 1.500 yıl önce gerçekleşen ve merkezi otoriteyle sıradan erkeklerin (kadınların değil maalesef) gücü arasında rastlantısal bir denge yaratan kendine özgü bir dizi tarihsel olayda yatmaktadır. Avrupa'yı koridora götüren ve hiç bitmeyen bir devlet-toplum rekabeti süreciyle Kızıl Kraliçe etkisini başlatan işte bu dengedir. Bu denge iki şeyin sonucuydu. Birincisi Avrupa'nın 5. yüzyılın sonunda, meclislere ve uzlaşma eksenli karar vermeyi esas alan normlara dayalı, demokratik biçimde örgütlenmiş kabile topluluklarınca ele geçirilmesiydi. İkincisi, Roma İmparatorluğu'ndan ve Hıristiyan kilisesinden devralınarak özümsenen devlet kurumları ve siyasi hiyerarşinin kritik unsurlarının mirasıydı. İmparatorluğun ve Kilise'nin merkezileştirici etkisi, Batı Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılın sonundaki çöküşünden sonra da devam etmişti. Bu iki unsuru bir makasın iki bıçağı olarak düşünebiliriz. Tek başına hiçbiri Batı Avrupa'yı yeni yoluna taşıyamazdı. Fakat onları birbirlerine bağladığınızda, Avrupa makasının iki bıçağı, Prangalanmış Leviathan'ın yükselişinin ve onun tetiklediği iktisadi teşvik ve fırsatların zeminini hazırladı.

Uzun saçlı kralların meclis siyasetleri

Avrupa'nın bunu nasıl başardığına dair bir ipucu için Fransa'nın Rheims Başpiskoposu Hincmar tarafından 882 yılında kayda geçirilen bir meclisin tasvirine bakalım. Hincmar *Saray İdaresi Üzerine* diye bilinen kitabı Batı Frank Kralı II. Carloman'ın tahta çıkışı vesilesiyle yazmıştı. Carloman tah-

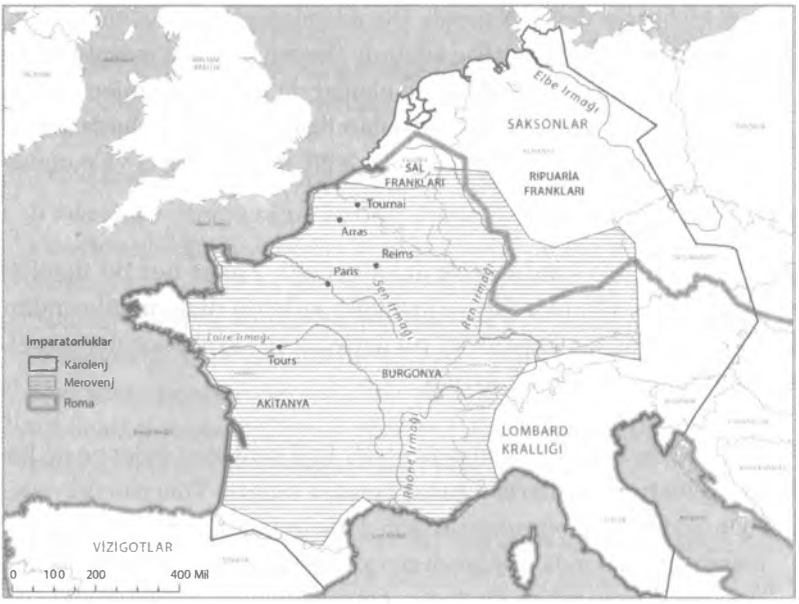

Harita 8: Frankların imparatorlukları: Karolenj ve Merovenj imparatorlukları ve Roma imparatorluğunun sınırları.

ta çıktığında zaten parçalara ayrılmış olan Frank Krallığı, Germen kabilelerinden biri olan Franklar tarafından kurulmuştu. Franklar, yaklaşık iki yüz yıl boyunca hem Romalılara karşı ve hem de onlarla beraber savaşmışlardı. Franklar Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden en fazla istifade edenlerdendi ve siyasi gelişmelerde belirleyici rol oynamışlardı.

Carloman, Charles Martel tarafından 8. yüzyılın başlarında kurulan ve torunu Charlemagne tarafından önemli bir güce dönüştürülen Karolenj hanedanlığındandı. Charlemagne 814'te öldüğünde bugünkü Fransa, Belçika, Hollanda, Almanya, İsviçre ve Kuzey İtalya'yı tek bir devlet altında birleştirmişti (Bkz. Harita 8). Hincmar, Charlemagne'in çağdaşı Adalhardus'un görüşlerine ve o dönemde devletin nasıl yönetildiğine dair tanıklıklarına dayanarak, Carloman'a krallığını nasıl yöneteceği konusunda yol gösteriyordu. İlginç olan bu yönetimin kralın sınırsız isteklerini hayata geçirdiği türden değil, halk meclislerine dayalı bir yönetim olmasıydı. Hincmar'ın da belirttiği gibi:

> O dönemin geleneğine göre yılda ikiden fazla meclis toplanmıyordu. İlk meclis yılın geri kalanı için bütün krallığın durumunu belirliyordu. Krallığın başına gelebilecek ciddi krizler dışında bu gele-

> neği hiçbir şey değiştiremezdi. Din adamlarından ve halktan önemli adamlar, bu genel meclise katılırdı. Önemli adamlar müzakerelere katılırken, daha düşük düzeyde olanlar da kararları dinlemek için orada bulunur, arada sırada da onları ilgilendiren konularda görüşlerini bildirirler ve tasdik baskıyla değil, kendi anlayış ve mutabakatları ile olurdu.

İkinci meclise katılım çok daha genişti. Fakat her iki meclis te de "önemli adamlardan ve krallığın kıdemli danışmanlarından oluşan" bir konsey belirleyici rol üstlenir ve "krala sorular yönelterek yanıtlar alırlardı." Ayrıca:

> ... meclistekiler ne zaman isteseler kral yanlarına gider ve ne kadar gerekiyorsa onlarla o kadar beraber olurdu. Tüm samimiyetleriyle krala belirli meselelerle ilgili görüşlerini iletirlerdi. Görüşülen meseleler hakkında düşüncelerini ya karşı çıkarak ya kendi fikirlerini ortaya koyarak ya da dostça bir rekabetle ve açıksözlülükle ortaya koyarlardı.

"Konsey"deki Frank seçkinleri de, "örneğin soru sormak istediklerinde dışarıdakilerle toplanabilirdi". "Ülkenin her yanından gelenlerle görüşmek ve beraberlerinde düşünmeye değer bilgiler getirip getirmediklerini anlamak için" bunu fırsat bilirlerdi. Gerçekten de her üye meclise gelmeden önce, "ilgili meselelere dair sadece kendi halkından değil, dost veya düşman yabancılardan da bilgi toplardı."

Hincmar'ın tasvir ettiği aslında Germen kabilelerinin yüksek katılımlı meclis siyasetinin özüydü. Charlemagne ve daha sonra Carloman, bu meclislerin kurallarına göre oynamak, (erkek) toplumunun farklı unsurlarının dileklerini öğrenmek ve önemli kararlar için bir uzlaşı noktası sağlamak zorundaydılar. Bu meclislere katılabilen insan sayısı sınırlıydı. Ama buna rağmen Charlemagne, elçilerini görevlendirerek daha alt seviyeden toplantılara gönderiyor, böylece tüm krallık bilgilendirilmiş oluyordu. Bu katılım Avrupa makasının ilk bıçağıydı.

Bu meclislerin kökeni, Frankların kendi örgütlenme tarzından kaynaklanıyordu. Elimizdeki en iyi tasvir, Tacitus'un 98'de yazdığı *Germania* kitabında mevcuttur. Tacitus Romalı bir siyasetçi, kamu görevlisi ve tarihçiydi. Kitabı, kendilerine bir dizi vahim askeri yenilgi yaşatan Germenlere ve yine onların Romalılardan farklı gelenek ve kurumlarına dair merakını yansıtıyordu. Bu me-

rakını tatmin etmek isteyen Tacitus, Germenlerin kültür ve örgütlenmelerinin neredeyse etnografik bir değerlendirmesini kaleme almıştı. Onların siyasi sistemlerini şu şekilde tasvir ediyordu:

> Daha az önemli konularda sadece şefler tartışırken, daha önemli meseleleri tüm toplum tartışır. Fakat sıradan halkın karar aldığı meselelerde bile konu daha önceden şefler tarafından dikkate alınmıştır... Meclis ayrıca suç isnatlarını da görüşecek yeterliliktedir, özellikle de idam kararı verilme riski taşıyanları... Bu meclisler aynı zamanda, diğer yetkililerin yanı sıra, kasaba ve köylerde adalet dağıtacak yargıçları seçerler. Her yargıcın, halkın seçtiği yüz kişilik bir denetçi grubu vardır ve görevleri ona danışmanlık sunmak ve kararlarında bir denge sağlamasına yardımcı olmaktır.

Hincmar'ın yaptığı tasvirlerde iki meclisin de her alanda aynı doğrultuda olduğu hemen fark edilir: biri siyasi seçkinlerin toplandığı ve gündemi belirlediği, diğeri ise kitlesel katılımla toplanan meclis. Ayrıca meclislerin genç erkeklere mızrak ve kalkan sunmak ve böylelikle halkın önünde onları yurttaş yapmak gibi görevleri de vardı. Liderlerine gelince:

> Kralларını asil kökenleri, komutanlarını ise mertlikleri nedeniyle seçerlerdi. Kralların gücü bile mutlak veya keyfi değildi.

Galya'nın fethi sırasında Ren Nehri'ni kısa süreliğine geçen Julius Caesar da Germenlerin savaş zamanındaki liderlerini meclislerde seçtiklerini, fakat barış zamanı sınırlı güce sahip şeflerden başka liderleri olmadığını gözlemlemişti. Kralların olmayışı bazı yazarları ciddi olarak öfkelendirmişti. 6. yüzyılın sonunda Tours'lu Gregorius'un yazdığı *Frankların Tarihi*, Frankların kökenleri ve siyasi gelişimlerine dair ana bilgi kaynağımızdır. Gregorius'un alıntı yaptığı Sulpicius'un uzun süre önce kaybolan kitabı "Frankların kraliyet liderlerinden" bahseder. Gregorius öfkeyle, "(Sulpicius) 'Kraliyet soylularından' veya liderlerinden bahsettiğinde bunların kral olup olmadıkları veya sadece krallara özgü görevleri mi yerine getirdikleri belli değildir" der. Onun için daha da sinir bozucu olan, nihayet Sulpicius bir Frank kralı hakkında konuşuyor gibi olduğunda "isminin ne olduğunu söylemeyi unutmasıdır!"

Tacitus tarafından doğrudan adları zikredilmese de Franklar olarak tanınacak insanlar, siyasi örgütlenmelerinin merkezi bir

unsuru olarak halk meclislerini miras almışlardı. Onların adlarını ilk defa 250 ve 275 yıllarında, Alamanlar ve diğer Germen kabileleri Roma'nın Galya bölgesini yağmaladıklarında duyarız. Franklar, Bructeri, Ampsivarii, Chamavi ve Chattuari diye bilinen ve daha sonra Frank kolektif kimliğini kuran veya icat eden Germen topluluklarının bir bileşimiydi. Kökenleri hakkında çok az arkeolojik bulguya sahip olmakla birlikte, Roma kaynaklarına göre 4. yüzyılda Ren nehri civarına yerleştiklerini ve 5. yüzyılın başlarında Romalılarla savaştıklarını biliyoruz (Bkz. Harita 8). 400 ile 450 yılları arasında Aşağı Ren'deki Roma askeri sınırı çökmüş ve burası Franklar tarafından istila edilmişti. Yüzyıl ortasında Fransa'daki Arras ve Tournai gibi daha batıdaki bölgelere yayıldıklarında halen farklı krallıklar olarak örgütlenmişlerdi. Tournai merkezli krallık, 450-480 yılları arasında önce Chlodio'nun, ardından yaklaşık üç yüz yıl sürecek Merovenj hanedanlığını kuran oğlu Merovech'in yönetimlerinde giderek güç ve nüfuz kazandı. Chlodio ve Merovech kısmen mitolojik figürlerdir. Rivayete göre Merovech, yüzmeye giden Chlodio'un eşinin Quinotaur adında bir deniz canavarıyla karşılaşmasının eseridir. Böylece hanedanlığa doğaüstü bir meşruiyet atfedilmektedir. Frankların daha belirgin biçimde tarih sahnesine çıkışları, Merovech'in torunu Clovis'in 481'de tahta çıkmasıyla başlar. Clovis Frank devletinin gerçek kurucusuydu ve öldüğü 511 yılında neredeyse tüm Fransa'yı krallığı altında birleştirmişti.

Frank krallarının bir tür uzun saç takıntıları vardı. Erkek çocukları için uzun saç erkeklik işaretiydi. Bu öylesine önem kazanmıştı ki uzun saçlı bir erkek çocuğunun saçını ailesinin rızası olmadan kesmek, onu öldürmeye eşdeğer bir suç sayılırdı. Gregorius'un kaydettiği bir vakaya göre:

> Childebert ve Lothar, Arcadius'u kraliçeye gönderdiler... (Arcadius'un) bir elinde makas, diğerinde kınından çıkarılmış bir kılıç vardı. Kraliçenin huzuruna geldiğinde elindekileri ona uzattı. "Efendilerimiz olan çocuklarınız kararınızı bekliyor, lütufkâr kraliçemiz. Prensler konusunda ne yapmalıyız? Kısa kesilmiş saçlarıyla yaşamalarını mı dilersiniz yoksa ölmelerini mi?'... Kraliçe yanıt verdi: "Eğer tahta çıkmayacaklarsa, onları kısa saçlı görmektense ölmelerini yeğlerim."

Merovenjleri, Karolenjleri ve diğer ilişkili Avrupa toplumlarını koridora yönelten makasın ilk bıçağı aslında uzun saçlı kralların

yürüttükleri meclis siyasetleri ve güçlü, haklarını savunan toplumlarıydı. Makasın diğer bıçağı ise Roma İmparatorluğu'ndan gelecekti.

Makasın diğer bıçağı

Roma Cumhuriyeti MÖ 509'da Kral Lucius Tarquinius Superbus'un devrilmesiyle kurulmuştu. MÖ 2. yüzyılın sonunda Cumhuriyet zenginler, aristokratik aileler ve sayıları giderek artan Roma yurttaşları arasındaki derin mücadelelerle uğraşıyordu. Julius Caesar MÖ 49'da kendisini diktatör ilan ettiğinde Cumhuriyet aslında sona ermişti. Buna rağmen onu ikame eden Roma İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, bir dizi içsavaş sonucunda ve Octavianus'un "Augustus" adıyla 27'de tahta çıkmasıyla mümkün olmuştu.

Bu aşamada kurumsal bir devletten bahsedebilmek çok zordu. Roma Senato ve ordu tarafından yönetiliyordu ve köleler ile seçkinlerin hizmetlileri dışında çok az bürokrat vardı. Augustus'la daha sistemli bir idare başladı ve Roma sakinlerini beslemek için kısmi bir yapılanma oluştu. Ancak imparatorlukta gerçek bir bürokrasinin gelişmesi için 3. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecekti. Roma devleti geç imparatorluk zamanına gelindiğinde en az 31.000 tam zamanlı ve maaşlı kamu görevlisi istihdam ediyordu. Bu sayı, haklarında çok fazla bilgimiz olmayan mahalli yönetim görevlilerini kapsamadığı için gerçek rakamın oldukça altındadır. İdarenin temel birimi vilayetti. Diocletianus yönetiminin sona erdiği 305'te 114 vilayet mevcuttu. Vilayetler valilerce yönetiliyordu. Ana görevleri arasında vergi toplamak ve adalet dağıtmak da vardı. Valilerin emrinde genellikle 100 kamu görevlisi çalışıyordu. Bazı vilayetlerin bir araya getirilmeleriyle ortaya çıkan geniş idari birime *diocese* deniliyor ve bunlar da *vicarius* denilen Romalı bir kamu görevlisi tarafından yönetiliyordu. Bunların üzerinde de dört *praetorian prefect* (eyalet valiliği) bulunuyordu. İlki Galya'da (Britanya ve İspanya dahil), diğeri İtalya'da (Afrika ve Batı Balkanlar'ı da kapsıyordu), üçüncüsü İlirya'da (Yunanistan, Girit ve Balkanlar'ın geri kalanı) ve sonuncusu da Doğu'da, Bizans'taydı. Bu eyaletlerdeki kamu görevlilerinin sayısı çok daha yüksekti ve 2.000'e ulaşıyordu. Kamu görevlileri herhangi bir seçme sınavı neticesinde istihdam edilmeseler de 438'de İmparator Theodosius ve 529'da İmparator İustinianus tarafından ilan edilen görkemli geç Roma kanunnameleri, yükselme için liyakat

ve kıdemden de bahsediyordu. Bu bürokrasinin nasıl çalıştığına dair en iyi tasvir, Bizans *praetorian prefect*'inde çalışan John Lydus'un ("Lidyalı" Ioannes) notlarından gelir. John, Lydia'daki Philadelphia kentinden (Türkiye'de Alaşehir) gelmişti. John hemşerisi, Philadelphia'lı eyalet valisi Zoticus tarafından memuriyete alınmıştı. Doğu eyaleti biri idare ve yargı, diğeri de maliyeyle ilgili iki ana bölüme ayrılmıştı. John ilk bölüme atanmıştı. Kitabı *Roma Devletinin Hâkimleri Üzerine*, bu bölümdeki kıdemli yöneticileri listeler: *princeps officii*, *cornicularius*, *adiutor*, *commentariensis*, *ab actis*, *cura epistularum* ve *regendarius*. Daha sonra İustinianus Kanunnamesi'yle tekrar düzenlenecek olan 384 tarihli bir yasa, bürokraside 433 farklı görevden bahseder. Bunlar kıdeme göre 18 grupta listelenmiştir.

Scrinium exceporum:

İkinci sınıf *perfectissimus* seviyesinde bir görevli, bütün *schola*'nın *primicerius*'u

(Üçüncü sınıf) *perfectissimus* seviyesinde bir görevli, bütün *exceptores*'lerin *primicerius*'u

Ducenarius seviyesinde, *tertiocerius* ve *quartocerius* görevlerinde iki kişi,

Centenarius seviyesinde *primicerius instrumentorum*. İki *epistulares*.

Birinci derecede otuz altı *exceptores*...

Görevliler listesi böyle devam eder ve 19 grubu daha listeler. John ise 511'de orta düzey bir *exceptor* olarak işe başlamıştı.

John'un da vurguladığı gibi bürokrasi bir dizi karmaşık "gelenek, biçim ve dille" yol alıyordu. Kamu görevlileri askeri üniformadan devşirilmiş "kendine özgü kıyafetler" giyiyorlardı. Düzenlemelere, yordama, kayıtlara, unvanlara ve vazifelere uygun hareket etmek zorundaydılar. John bürokrasinin kendine özgü bir grup ruhu ve onları "sıradan insanlardan" ayıran bir kimliği olduğunun altını çiziyordu. Dil ve yazı özellikle önemliydi. Sadece saraya mensup ve imparatora yakın olan bürokratların ("kutsal yazı" anlamına gelen) *litterae caelestes* tarzı yazı kullanmalarına izin veriliyordu. Bu sınırlı kullanımı olan belirli bir tarzdı ve sahtekârlıkları önlemek için kullanılıyordu çünkü taklit edilmesi çok zordu. John izlenmesi gereken çeşitli bürokratik yolları detaylı olarak anlatıyordu. Örneğin Eyalet Mahkemesi'nin önüne gelen her dosyanın iki defa özetlenmesi gerekiyordu. Bunu yapa-

cak görevlilerden birisi *secretarius* diye bilinen görevliyken diğeri, *personalium* diye bilinen en kıdemli yargı görevlisiydi. John bu türden metotların iyi işleyen bir yönetim için kritik önemi olduğundan emindi. Örneğin hile ve kaybolmaya karşı koruma sağlamak gibi. Devamında bununla ilgili anımsadığı bir vakayı anlatıyordu: "ve şahsen böyle bir davayı çok iyi anımsıyorum. Bir oturum yapılmıştı ama dava yazışmaları bulunamıyordu. Fakat *personalium* diye bilinen görevli yargıcın önüne getirildiğinde, davanın detayları anlaşıldı."

John, iyi tanımlanmış kurallara sahip olan ve incelikli bir yasal sistem içerisinde işleyen geniş çaplı bir bürokrasiden bahsediyor. Elbette kişilerin nüfuzundan bağımsız değildi ve bütünüyle kuralların belirlediği şekilde işlemiyordu. John da işine liyakati nedeniyle değil, Philadelphia'lı hemşerisi Zoticus bağlantısı sayesinde kabul edilmişti. Ayrıca kıdemli görevler seçkinlere, özellikle de senatörler tabakasına ayrılıyordu ve kuşkusuz yolsuzluk da mevcuttu. Bu kusurlara rağmen Romalılar en azından gelişmiş bir yapıya ve bölgesel örgütlenmeye dayalı bir bürokratik devlete sahipti. Buna paralel bir de Kilise hiyerarşisi vardı ve bu hiyerarşi, Franklar Roma'yla etkileşime girmeden önce siyasal kurumlara entegre edilmişti.

İki bıçağı bir araya getirmek

Frankların erken tarihine bakıldığında esas mücadelenin Germenlerin tabandan gelen siyasi gelenekleriyle, Romalıların devlet kurumlarını kaynaştırma üzerine yoğunlaştığı görülür. Clovis tahta çıktığında makasın bu iki bıçağının birleşip birleşmeyeceği henüz belli değildi.

Franklara istikrarlı bir siyasi hiyerarşi dayatmak zorlu bir işti. Gregorius bir yağmanın ardından gözlerini güzel bir ibrikten alamayan Clovis'ten bahseder. Clovis askerlerine, "Benim güçlü yağmacılarım, benim normal payımın üzerine bu ibriği de bana vermeyi sizin onayınıza bırakıyorum" der. Bunun üzerine adamlarından birisi baltasıyla ibriği ikiye bölerek, "Bu ganimetin sana ait olanından fazlasını alamazsın!" der. Clovis zaman içinde bu askerden öcünü alsa da bu olay savaşçıların eşitlikçi, hiyerarşik olmayan ruhunu ortaya koyar. Bu ruh Frankların meclis siyasetlerinin temellerinden biriydi. Bu aynı zamanda gücü merkezileştirmenin önündeki engellerdendi.

Devlet inşa sürecindeki en önemli adımlardan biri, son Roma

ili Soissons'un fethiydi. Clovis Roma kurumlarını devraldı ve anlaşılan Roma idarecilerini çalıştırmaya devam etti. Bunun yanında, iki makas bıçağını birleştirecek maharetli bir hareketle Hıristiyanlığı kabul etti. Sadece kendisi değil, tüm ordusunu da Hıristiyanlığa geçirdi. O günden itibaren Clovis, Merovenjler için liderlik ettiği kilise hiyerarşisinden destek isteyebilecekti. Ardından kendisini imparator ilan etme hamlesine geçti. Sahne Tours şehrinde fazlasıyla Roma'ya özgü bir törendi. Gregorius'un tasvirine göre:

> Saint Martin kilisesinde mor tuniğinin ve askeri pelerininin içerisinde dikiliyor ve başına bir taç takıyordu. Atıyla dışarıya çıktı, elleriyle dışarıda bekleyenlerin üzerine altın ve gümüş paralar saçtı... O günden sonra Konsül veya *Augustus* diye çağrıldı.

Germen savaşçıları mor giymez veya kendilerini *Augustus* diye çağırmazlardı ama Clovis bunları yapmıştı. Bunu yaparak makasın, Germen kabilelerinin meclisleri ve tabandan gelen normlarından oluşan bıçağıyla, Roma tarzı merkezi devletten oluşan bıçağını bir araya getiriyordu. Neticede ortaya çıkan bütün, onu oluşturan parçalardan daha büyüktü. Clovis'in Roma ve Hıristiyan kilisesinden aldığı bürokratik örgütlenme modeli, Germen kabilelerinin bütünüyle farklı siyaset ve normlarıyla bütünleştirilmişti. Bu bileşim Merovenjleri koridorun girişine yerleştirdi.

Mor giyinmenin ötesinde Roma mirası, Romalıların temel idari birimi *civitas*'ın (kent ve yakın çevresi) devam ettirilmesinden de anlaşılabilirdi. *Civitas*'ın yönetiminden sorumlu Merovenj görevlisi, "refakatçi" anlamına gelen *comes* diye adlandırıldı ve sıklıkla kont diye çevrildi. Bu pozisyon geç Roma'daki *comites civitatis* görevinden uyarlanmış ve görevleri de benzer biçimde belirlenmişti: yasal ihtilafların çözümü, adalet dağıtımı ve askeri birliklerin yönetimi. *Comes*'in altındaki yardımcı görevlere de Roma kökenli *centenarii* adı verildi. *Centenarii*, *centenae* yani yüz adı verilen bir birimi yönetiyordu. *Centenae*'nin muhtemel kökeni kendi liderlerini seçen yüz kişilik Germen savaşçılarıydı ama Roma bölgesel kurumlarıyla kaynaşma yoluyla seçilmiş savaş lideri Frank devletinde bir kamu görevlisine dönüşmüştü.

Clovis'in imparator olarak belirleyici eylemlerinden biri, Lex Salica (Sal Yasası) adı verilen yeni bir yasa ilan etmekti ve bunun günümüze ulaşan Merovenj kopyasından bir resim fotoğraf albümüne alınmıştır. Clovis kendilerini daha doğudaki Ripuarialı

[Ren bölgesine yerleşmiş] Franklardan farklı gören Sal Franklarının bir parçasıydı. Sal Yasası, devletsiz Frankların davranışlarını yöneten mevcut norm ve gelenekleri resmileştirdi. Bu normlara kan davalarını düzenleyen karmaşık kurallar da dahildi. Clovis bunları kanun halinde toplamak ve nihai olarak kendi yeni merkezi devletinin denetiminde tutmak istiyordu. Bu açıdan bakıldığında Sal Yasası'nın ilk maddesi önemlidir: "kralın yasasındaki bir kurala istinaden *Thing*'e çağrılan kişi, eğer gelmezse 600 altın *denarii* [gümüş Roma sikkesi] öder ki bu da 15 *solidi* [altın Roma sikkesi] eder." Burada bahsi geçen "Thing" meclis sözcüğünün kadim halidir. Clovis'in yapmak zorunda olduğu ilk şey, insanların geleceğinden emin olmaktı. Yasaların düzenlenmesi bakımından günümüze kadar gelen proloğlardan bir tanesi özellikle açıklayıcıdır:

> Tanrı'nın yardımıyla Franklar ve soylular aralarındaki barışın korunması amacıyla çekişmelerin tırmandırılmasını yasaklamak konusunda anlaştılar. Orada bulunan çok sayıdaki insanın arasından seçilen dört kişi ayağa kalktı: Adları Wisogast, Arogast, Salegast ve Widogast'tı. Bothem, Salehem ve Widohem köylerinden ve Ren'in diğer tarafından gelmişlerdi. Üç yasal meclis halinde bir araya geldiler ve kökenleri ve vakaları dikkatlice inceleyerek her biri hakkında aşağıdaki yargıya vardılar.

Görüldüğü gibi Sal Yasası, Clovis tarafından getirilmişse de topluma bir dayatma değildi. Onun tarafından bile yazılmamış, dört yasa yapıcı ve üç meclis tarafından hazırlanmıştı.

Kanun koyucular Wisogast, Arogast, Salegast ve Widogast tüm muhtemel meselelerle uğraşmak zorundalardı. Bunlar arasında sıklıkla yaşanan "çekişmeler" de vardı. Bu nedenle "Başlık XVII. Yaralanmalar Hakkında" şunları karara bağlıyordu:

1. Eğer bir kişi başkasını öldürmeyi isterse ve darbesini ıskalarsa, suçlu olduğu kanıtlanan kişi 2.500 denarii cezaya çarptırılır.
2. Eğer bir kişi başkasını zehirli okla vurmak isterse ve hedefi ıskalarsa, suçlu olduğu kanıtlanan kişi 2.500 denarii cezaya çarptırılır.
3. Eğer bir kişi başkasının kafasına vurur ve beyin gözükecek şekilde ortaya çıkarsa ve beynin üzerindeki üç kemik çıkarsa, 1.200 denarii cezaya çarptırılır.
4. Fakat eğer yara kaburga kemikleri arasında veya midedeyse ve yara iç organlara kadar ulaşırsa 1.200 denarii cezaya çarptırılır.

5. Eğer bir kişi başkasına vurur ve kan dökülürse, suçlu olduğu kanıtlanan kişi 600 denarii cezaya çarptırılır.
6. Eğer özgür bir adam bir başka özgür adama yumrukla vurur ve kan akmazsa, birden üç yumruğa kadar olan vuruşlar için 120 denarii cezaya çarptırılır.

Yasa kan davalarıyla ilişkili diğer konuları da düzenlemişti, özellikle de hakaretleri. Birisine tilki veya tavşan demek hakaret sayılıyordu ve yasa dışıydı. Franklar ve Romalılar arasındaki ilişkiler de düzenlenmişti ama iplerin kimin elinde olduğu da anımsatılmıştı. Örneğin "Başlık XIV. Saldırı ve Hırsızlık Hakkında" şunları karara bağlıyordu:

1. Eğer bir kişi özgür bir insana saldırır ve soyarsa, suçlu olduğu kanıtlanırsa o kişi 2.500 denarii veya 63 solidi cezaya çarptırılır.
2. Eğer bir Romalı bir Salian Frank'ı soyarsa yukarıdaki yasa uygulanır.
3. Fakat eğer bir Frank bir Romalıyı soyarsa 35 solidi cezaya çarptırılır.

Bir Romalının bir Frank'ı soyması aksinden daha kötüydü. Romalılara ve Franklara farklı muamele yapılması, Frankların yasaları olmasına rağmen herkese "yasa önünde eşitlik" anlayışları olmadığını gösterir. Prangalanmış Leviathan'da yasaların bu çok önemli özelliği, zaman içinde Kızıl Kraliçe işe koyuldukça ortaya çıkmıştır.

Sal Yasası Roma yasasına benzemiyordu. Sal Yasası daha çok, başlangıçta Drakon'un ve sonrasında Solon'un Eski Atina'da yaptıkları gibi, mevcut normların yazılı hale getirilmesi, düzenlenmesi ve güçlendirilmesi denemeleri gibiydi. Fakat bu süreçte yasalar ihtilaf çözümünü daha merkezi bir biçime kavuşturuyordu. 6. yüzyılın sonlarına doğru yasama, Theodosius Kanunları'ndan bazı unsurları alarak, belirgin biçimde daha Romalı bir içerik kazanmıştı. Sal Yasası Roma devlet yapısıyla, Frankların siyasi kurumlarının kaynaştırılmasında bir başka adımdı.

Sal Yasası'nın düzenlenme tarzının önemi, 800 yılının Noel gününde Roma imparatoru olarak tahta çıkarak Roma bağlantısını zirveye çıkaran Charlemagne'in [Şarlman] dönemine geldiğimizde daha iyi anlaşılır. Benzer şekilde, kendi halkıyla ilişkileri söz konusu olduğunda Charlemagne de bir Roma imparatoru gibi hareket etmeyecekti. Clovis'in yönetimini prangalayan meclis-

ler, gelenekler ve beklentiler, Charlemagne'i de aynı şekilde sınırlandırıyordu. 789'da Regensburg'da yayınlanan iki kraliyet fermanı, devlet görevlilerinin güçlerini kötüye kullandıklarını ve kralın halktan, "kendi yasalarının muhafaza edilmediği" yönünde şikâyetler aldığını gösteriyor. "Kendi yasalarının" vurgusu önemlidir. Bu kralın değil, halkın yasasıydı ve bunu uygulamak kralın göreviydi. "Eğer bir kont veya bir *missus* veya bir adam bunu yaparsa, bu kendisine duyurulsun ki Kral böyle meseleleri haklara riayet ederek çözebilsin" deniliyordu. Burada bahsi geçen ve "haberci" anlamına gelen *missus*, saray merkeziyle vilayetlerin irtibatını kuran saray görevlileriydi.

Öyleyse özgürlük? Clovis ve Charlemagne koridora giren devletler yönetmiş olsalar da imparatorluklarında özgürlüğün geliştiğine dair çok fazla işaret görülmez. Çalkantılı zamanlardı. Çok az insan şiddetten yeterince uzak kalabiliyordu. Clovis'in takipçileri savaşçıydılar. Ayrıca Franklar arasında askeri normlar da çok güçlüydü. Bu durum genç bir Frank'ın yurttaş oluş seremonisinde de görülebilirdi. Mecliste kendisine ödül olarak mızrak ve kalkan sunulurdu. Ayrıca henüz Franklar gelenek ve göreneklerı ve tüm insanların iktisadi ve toplumsal eylemlerini ciddi biçimde kısıtlayan pratikleriyle güçlü biçimde normlar kafesinin içindeydiler. Frank toplumunda çok sayıda dini ve kültürel tabunun ve bariz toplumsal hiyerarşinin varlığı da etkiliydi. Kölelik hâlâ yaygındı ve kadınlarla erkekler gönüllü olarak kendilerini başkalarının esaretine bırakabilirlerdi. Bu Birinci Bölüm'de Afrika toplumlarında gördüklerimizden farklı değildi. Ancak Atina'da gördüğümüz ve Solon'un reformlarından sonra kaybolan uygulamalardan farklıydı. İşkence mahkeme süreçlerinde itiraf elde etmek için sıkça kullanılıyordu. Sal Yasası'ndan bölümlerin gösterdiği gibi kan davaları da son derece yaygındı. Buna rağmen koridorda tutunacak bir zemin bulan bu toplumlar tüm bunları zamanla değiştirecek bir süreci başlattılar.

Birleşmemiş Krallık

Franklar Batı Avrupa'yı birleştirmeye çalışırken, Manş Denizi boyunca oldukça bölünmüş bir krallık uzanıyordu. Britanya'da Batı Roma İmparatorluğu tamamen çökmüştü. Para, yazı ve tekerlek kaybolmuş, kentler terk edilmişti. Bir zamanlar önemli bir merkezi Roma kenti olan York, 5. yüzyılda eskisi gibi bataklık araziye dönüşmüştü. Bu dönemin arkeolojik bulguları arasın-

da, normalde yüksek otlaklarda ve sazlıklarda yaşayan ama şehirleri ele geçirmiş böcek fosilleri, tarla fareleri, su fareleri, sivri fareler ve köpük böceklerinin kalıntılarına rastlanır. Yeni gelenler sadece bunlar değildi. Kıta Avrupa'sından gelen ve adalara göç eden insanlar arasında, özellikle de 8. yüzyıl tarihçisi Saygıdeğer Bede tarafından "Anglo, Sakson ve Jüt'ler" diye tanımlanan Germenler ve Güney İskandinavlar da vardı. Bu dönem söz konusu göçmenler, Roma Britanya'sından kalanlar ve İrlanda ve İskoçya'dan göç eden Keltlerle birlikte bazı istikrarsız ve birbirlerine rakip yönetimler oluşturdular. Günümüzde bunların çoğu sa-

Harita 9: Birleşmemiş Britanya: 9. yüzyılda krallıklar

dece Kent gibi günümüz İngiliz vilayet isimlerinde yaşıyor. Yine de bu yönetimler zamanla birleşmeye başladılar. 796 yılında Mercia Kralı Offa öldüğünde sadece dördü ayakta kalmıştı: Güneyde Wessex, doğuda East Anglia, ülkenin ortasında Mercia ve kuzeyde Northumbria (Bkz. Harita 9).

871 yılında 22 yaşındaki Alfred, kardeşi Æthelred'in yerine Wessex kralı oldu. Onun tahta geçmesi muhtemelen Anglosaksonların meclisi *witan*'da kararlaştırılmıştı. Başrahip Eynsham'lı Ælfric'in sözleriyle:

> Kimse kendini kral yapamaz. Halk istediği kişiyi kral yapma seçeneğine sahiptir. Fakat o kişi kral olarak kutsandıktan sonra halkın üzerinde hâkimiyet sahibi olur.

Bu dönemde *witan*'a dair elimizde kalan en iyi tasvir Ramsey Rahibi Byrhtferth'den gelir. Kral ("Barışçıl") Edgar'ın 973 yılında Bath'daki ikinci taç giyme törenini anlatır:

> O zaman geleneğe göre, başpiskoposların ve diğer saygıdeğer piskoposların ve şanlı başrahiplerin ve manastır başrahibelerinin, *ealdormen*'lerin (kent yöneticileri), *reeves*'lerin (kamu görevlileri) ve yargıçların... tümünün toplandıkları kutsal mevsimdi. Kralın fermanı, "güneşin doğduğu doğudan, batıdan, kuzeyden ve denizden gelen" tüm insanlara onun huzurunda toplanmaları için duyurulmuştu. Krallığın bu muhteşem ve şanlı ordusu onu görevden almak, onu öldürme kararı almak veya asmak için toplanmamıştı... Tam tersine, tamamen makul bir nedenle oraya gelmişlerdi... Saygıdeğer piskoposlar ona inayet etsin, kutsal yağ sürsün ve kutsasınlar diye oradaydılar.

Bu çarpıcı tasvir, *ealdormen*'ler gibi genellikle bir ilçenin yönetiminden sorumlu olan üst düzey kraliyet görevlilerinin ve *reeves*'ler gibi onların yardımcılarından oluşan meclisin, Edgar'ı tahta çıkarabileceği gibi tahttan da indirebileceğini açıkça ortaya koyar. Ardından kral ant içer:

> Öncelikle Tanrı'nın Kilisesi ve bütün Hıristiyan cemaatinin benim otoritem altında ve daima gerçek barış içinde yaşayacakları sözünü veriyorum. Ayrıca hırsızlık ve tüm kötülükleri yapan her kesimden insanları cezalandıracağıma söz veriyorum. Ve üçüncü sözüm de tüm kararlarımda adaleti ve merhameti gözeteceğimdir.

Bunun hemen ardından Piskopos Dunstan onun başına bir taç takar.

Taç kraliyet otoritesinin Roma'ya özgü bir simgesiydi ve Britanya'ya Germenler tarafından getirilmişti. Fakat bundan daha da önemli olan Saksonların *witan*'ın dayandığı meclisleri beraberlerinde getirmeleriydi. Bede, *Ecclesiastical History of the English People* (İngiliz Halkının Dini Tarihi) adlı eserinde şunları vurgular:

> Eski Saksonların kralları yoktu ama bazı lordları ülkeyi yönetmek için atanırdı. Savaş kaçınılmaz olduğunda, kendi aralarında tarafsızca kura çekerler ve savaş boyunca seçilen kişi izlenir ve ona itaat edilirdi. Fakat savaş sona erer ermez lordlar yeniden eşit konuma dönerlerdi.

Doğrudan etkilendiklerinin yanında, birçok Anglosakson lideri Avrupa'da karşılarına çıkan kurumsal modellerden beğendiklerini seçip uygulamışlardır. Alfred'in St. Bertin'li Grimbald adında Karolenj bir danışmanı bile vardı. Ramsey'li Byrhtferth 965'teki bir başka meclisten bahseder. Bu meclise, "tüm önemli önde gelenlere, seçkin kent yöneticilerine, kasaba, ilçe, kent ve toprakların tüm güçlü baronlarına" ilaveten "halktan sayısız kişi" de katılmıştı.

Alfred tahta çıktığında gündemi fazlasıyla doluydu. Alfred tarafından başlatılan *Anglosakson Günlüğü*'ne göre, 865'ten beri Britanya Adaları "Büyük Kâfir Ordusu" tarafından işgal edilmişti. Bu İskandinavların, çoğunlukla da Danimarkalıların oluşturduğu büyük bir orduydu. Amaçları sadece yağma değildi. Ada'yı fethetmek için gelmişlerdi. Bu ordunun dört krallığa saldırılar düzenlediği çeşitli seferlerde Alfred onlarla birkaç kez karşı karşıya gelmişti. Alfred'in ordusu ciddi yenilgilere uğramıştı ve muhtemelen geri çekilebilmek için Danimarkalılara ödeme yapmak zorunda kalmıştı. 878 yılına gelindiğinde krallıkların üçü fethedilmişti ve saldırı altındaki Wessex tek başına direniyordu. O yılın yazında Alfred kuvvetlerini yeniden organize etti ve Edlington (bugün Wiltshire) Muharebesi'nde Danimarkalı Kral Guthrum komutasındaki Büyük Kâfir Ordusu'na büyük bir yenilgi yaşattı. Zaferin sonucunda Guthrum'la imzalanan barış antlaşmasına göre Danimarkalılar Danelaw topraklarına (Danimarka yasasının geçtiği yerler), yani kabaca eski Doğu Anglia, Northumbria ve doğu Mercia'ya çekileceklerdi. Bu kısmi barış Alfred'in krallığını yeni-

den yapılandırmasına, vergi ve ordu sistemlerini modernleştirmesine olanak tanıdı. Bunlar devlet inşa sürecine yönelik adımlar arasındaydı. Halefleri oğlu Edward ("Yaşlı") ve üç torunu Æthelstan, Edmund ve Eadred adım adım İskandinav krallığını fethettiler. Eadred York'taki son İskandinav Kralı Eric Bloodaxe'ı 954'te uzaklaştırdığında İngiltere nihayet birleştirilmişti.

Bu dönemden sonra meclislerin doğası ve işleyişine dair detaylı bilgimiz var. Danimarkalılara karşı yapılan askeri seferler sonucunda 992'de imzalanan barış antlaşmasının "kral ve tüm meclis üyeleri (*witan*)" tarafından yapıldığını öğreniyoruz. *Anglosakson Günlüğü*, "tüm meclis üyelerinin kralın huzurunda toplanmalarıyla" savunma önlemlerinin nasıl tartışıldığını kaydeder. Fakat *witan* sadece savunma ve askeri meseleleri tartışmıyordu. Yasa da çıkarıyordu. Æthelstan döneminden kalan ana kanunnameye göre, "Tüm bunlar Grately'de, Başpiskopos Wulfhelm'in ve Kral Æthelstan'ın topladığı tüm soyluların ve meclis üyelerinin bulundukları meclis toplantısında kararlaştırılmıştır." 899-1022 arasındaki dönemden kalan 22 kanundan 19'u benzer maddeler içerir. Byrhtferth'in "halktan sayısız kişi" vurgusuna rağmen, Frank krallığında olduğu gibi, bu toplantılara katılacak insanların sayısı nispeten azdı. Buna rağmen, Francia'da olduğu gibi Anglosaksonlar da daha geniş çaplı bir istişare düzeni kurmak ve alınan kararları yaygınlaştırmak için sistemli çaba göstermişlerdi. Edgar'ın döneminde, "bununla ilgili çok sayıda belgenin yazıldığını, Ælfhere ve Æthelwine'ın yöneticilerine gönderildiğini, onların da bu belgeleri her tarafa göndereceklerini, böylece fakir ve zengin herkesin bu tedbiri duyacaklarını" öğreniyoruz. Bu meclisler, ortaya çıkmalarına ve uygulanmalarına katkıda bulundukları yasalarla birlikte koridorun iki hayati kurumsal özelliğini oluşturdular: İngiliz Parlamentosu ve kralın yasayla sınırlandığı anlayışı.

Kral Alfred'in kanunnamesi, Drakon'un ve Clovis'in Sal Yasası'nın günümüze kadar gelen bölümlerini andırır. Bu kanunname bir yandan ihtilaf ve çatışmaların kan davasıyla çözüldüğü devletsiz bir toplumdan merkezi devlet otoritesine geçişi temsil eder. Diğer yandan ise mevcut normları reddetmekten ziyade, onlarla çalışmak ve güçlendirmek anlamına gelir. Bu nedenle ortaya çıkan ve tırmanan kan davalarını durduracak cezaları kurumsallaştırmaya çok zaman ayırır. Kanunname şöyle başlar:

> Ben, Batı Saksonların Kralı Alfred bunları meclis üyelerime sundum ve onların tamamı da onay verdiklerini ilan ettiler.

Böylece yine *witan*'ın rolüne başvuruluyordu. Bu kanunların merkezi bir kavramı *wergeld*'di. Bir insanın *wergeld*'i, öldürüldüğü zaman hayatına biçilen maddi karşılıktı. *Wergeld* ödemek kan davasını durduruyordu. Örneğin 10. maddeye göre, "eğer bir kişi *wergeld*'i 1.200 şilin olan bir adamın karısıyla yatarsa, kocaya 120 şilin bedel ödesin; kocanın *wergeld*'i 600 şilinse 100 şilin bedel ödesin; avamdan birisiyse 40 şilin bedel ödesin." Görüldüğü gibi üst düzey kraliyet görevlileri gibi yüksek statülü insanların *wergeld*'i daha yüksekti ve bu statü, diğer yasa ihlallerine nasıl yaklaşılacağını da belirliyordu. Arnavutluk'un *Kanun*'u gibi, eğer kan davasının yaygın olduğu bir toplumda birisine karşı suç işlenmişse, akrabaları da misillemeden sorumlu oluyorlardı. Suçun sorumluluğu da kolektifti. 30. maddeye göre, "eğer baba soyundan hiç akrabası olmayan birisi dövüşür ve bir başkasını öldürürse, varsa ana soyundan akrabaları *wergeld*'in üçte birini; arkadaşları da üçte birini ödesin. (Kalan) üçte biri ödenmezse, kendisi kişisel olarak sorumlu tutulsun."

Diğer maddeler, kan davası dışındaki diğer çatışmaların nasıl çözüleceğini belirler.

> Ayrıca ilan ediyoruz ki bir adam, eğer lorduna saldırılmışsa, lordu için dövüşebilir ve kendisine karşı kan davası güdülemez (ve),
>
> Bir adam, bir başka (adamı) karısıyla kapalı kapılar ardında veya aynı yorganın altında, yatakta yakalarsa dövüşebilir ve kendisine karşı kan davası güdülemez.

Kanunname ayrıca farklı vücut kısımlarının, parmakların, tırnakların, gözlerin, çenenin vb. kaybı veya yaralanmasına dair cezaları da detaylıca belirlemişti.

Fakat Arnavutluk *Kanun*'uyla benzerlikler farklılıklardan daha çarpıcıydı. Alfred'in kanunnamesi ihtilaf çözümü için mevcut normları kanunlaştırmak ve rasyonelleştirmekle yetinmemiş, bunları yeni oluşan devletin otoritesine bağlamıştı (Arnavutluk *Kanun*'unun yazılı olmadığını ve 20. yüzyıla kadar kayıt altına alınmadığını anımsayalım). Bu en azından iki sebepten önemlidir. Birincisi, devlet otoritesi olmayan bir ortamdaki kan davasıyla, devletin idare ettiği bir ihtilaf çözümü sürecinin başlangıcı arasındaki farkın altı çizilmelidir. Bir kez kralın kanunnamesi çatışmaların nasıl çözüleceğini ortaya koydu mu, artık devlet için bir sonraki adım çözüm sürecini başlatmak olacaktır. Alfred'den sonra bu da gerçekleşti. İkincisi, Alfred'in lider ola-

rak o sırada var olan kurumlar ve normlar tarafından prangalanmış halde, kendi yasalarını topluma çok da dayatamadığı gerçeğidir. Toplumla ve meclisleriyle beraber çalışmak ve mevcut normları rasyonalize etmek durumunda kalmıştır. Aslında tüm bu sonuçlar, modern Britanya'da taç giyme töreninin temelini oluşturan Edgar'ın Bath'daki taç giyme yemininde kendini gösteriyordu. Edgar taç giyme yemininde adalet ve merhametle hükmetme sözünde bulunmuştu. Ayrıca yine bu sonuçlar Alfred sonrası İngiltere'de, özellikle de ("Ağırkanlı") Æthelred, Cnut ve ("İtirafçı") Edward'ın hükümdarlıkları zamanındaki bazı dönüm noktalarında da açıkça görülüyordu. Örneğin Æthelred Danimarkalılar karşısında bir dizi askeri yenilgi yaşamış ve Fransa'daki Normandiya'ya sığınmıştı. İngiltere'de bulunan "bütün meclis üyeleri (*pa witan ealle*)" tarafından geri çağrılmıştı. Ancak geri dönüşü açıkça *witan* tarafından belirlenmiş ve bazı yasaları ve davranışlarını değiştirmesi koşulu konmuştu.

Britanyalı tarihçi Sir Frank Stenton, bunun "bir İngiliz kralı ve tebaası arasındaki ilk kayıtlı pakt olarak büyük anayasal öneme sahip" bir an olduğuna işaret eder. Yine de bu geçmişle bir kopuş değil ama Anglosakson ve Germen siyasi normlarının uzantısıydı. *Witan* 1016'da kral olarak kabul ettikleri Danimarka Kralı Cnut'la da benzer bir anayasal anlaşma yapmıştı. Aynı şekilde, sürgünde olan Edward Normandiya'dan İngiltere'ye döndüğü 1041'de, "tüm İngiltere'nin Baronları", karaya çıktığı Hampshire kıyısındaki Hurst Head'de kendisini karşılamış ve ona eğer Cnut'un kanunlarını uygularsa kendisini kral olarak kabul edeceklerini söylemişlerdi.

1066 ve benzerleri

1066'da Sussex'deki Hastings muharebesinde İngiltere güçlerini kesin biçimde yenilgiye uğratan ve liderleri Harold Godwinson'u da öldüren "Fatih" William ve Norman ordusu ülkeyi işgal etmişti. William, Anglosakson aristokratlarının topraklarına el koymuş ve geç Karolenj krallarının Fransa'da yarattıkları feodal sistemi uygulamaya sokmuştu. Muhaliflerin sesini kesmek için kendisinin İngiltere'nin meşru kralı olduğunu iddia ediyordu. Söylediğine göre İtirafçı Edward Normandiya'daki sürgün yıllarında kendisini halefi ilan etmişti. Albüme alınan fotoğrafta 1066'yı kutlamak için Norman sarayındaki kadınlar tarafından işlenmiş duvar halısından bir sahne görüyoruz. Burada Edward

krallığını William'a bahşetmektedir. Dolayısıyla William'ın yaptığı ilk şeylerden biri, Edward'ın kanunnamesini yeniden onaylamak oldu. Bu hareket Fatih'in varlığında zaten mevcut olan prangaları daha da sağlamlaştırdı ve iki rejim arasındaki devamlılığı da sağladı.

Normanların Fransa'da uyguladığı ve William'ın İngiltere'ye taşıdığı feodal düzen, Charlemagne'den sonra Frank devletinin parçalanmasının bir neticesiydi. Merkezi devlet, mahalli lordların gücü karşısında zayıflamış ve bir dizi hiyerarşik ilişkiye dayalı yeni bir devlet yapısı ortaya çıkmıştı. En azından ilke olarak tüm topraklar kralındı. Kral topraklarını, "istişare ve yardım", özellikle de askeri yardım karşılığında, yurtluk (*fief*) olarak vassallarına dağıtabilirdi. William'ın 1086'da hanedanlığının gelirlerini hesaplamak için yaptırdığı büyük sayımın sonucunda oluşan Doomsday Book'a göre, İngiltere'de birinci sınıf vassal olan 846 "derebeyi" vardı. Bu derebeyleri de aşağıya doğru *subinfeudation*, yani arazilerini "istişare ve yardım" karşılığında daha alt düzeydeki vassallara dağıtıyorlardı. Bu nedenle William askeri yardıma veya paraya ihtiyacı olduğunda önce derebeylerini çağırıyor, bunlar da evlerine giderek kendi kiracılarını buluyor ve bu süreç böylece devam ediyordu. Ancak bu feodal örgütlenme seçkinleri özellikle de baronları güçlendirirken sıradan halkın siyasete katılımını zayıflattı. Örneğin, Fransa'dan döndüğünde İtirafçı Edward'a yapıldığı gibi krala açık muhalefet artık imkânsızdı çünkü bu feodal yeminlere aykırıydı. Acaba koridordan bir adım geriye mi gidilmişti? Her şeye rağmen kökleşmiş meclis deneyimi ışığında, toplumun katılımı kolayca bir kenara atılamazdı.

Meclislerin nüfuzu, "istişare ve yardım" ihtiyacıyla yeniden ortaya çıktı. Germen kabilelerin meclis siyasetleri gibi, bu süreç de kral ile din adamı olan ve olmayan önde gelen seçkinlerin, bazı durumlarda da daha geniş grupların bir araya gelmesini içeriyordu. Ayrıca vassalların konsey toplama *zorunlulukları* ile konsey toplama *hak*larının birbirinden çok da farklı sonuçları olmadı. Çünkü bu hak eski yönetim sistemi altında hayata geçiriliyordu, William da iktidara geldiğinde zaten bu sistemi onaylamıştı. Özgür insanlara da danışılabilmesini öngören örtük haklar vardı. Fatih William'ın büyük torunu olan ve 1154'te tahta çıkan II. Henry'nin krallığı zamanında, bir dizi etmen yan yana gelerek, serpilmekte olan devleti prangalamak konusunda konseyleri daha da güçlendirdi. Özellikle de yasal sistemle etkileşimleri bakımından.

Yasalar William'ın hükümdarlığından beri dönüşüm içindeydi. Clovis ve Alfred kanunnamelerinin dikkat çekici bir unsuru cezaların kurbanlara ödenecek bedelleri belirlemeleriydi. Ancak hapis cezaları ya da para cezaları gibi devleti muhatap alan cezalar belirtilmemişti, Alfred'in Kanunnamesi'nde bir kişinin kulağına zarar verdiğinizde 30 şilin ödemek zorundaydınız ("eğer işitme yetisi kaybolursa" 60 şilin ödeniyordu). Fakat bu devlete ödediğiniz bir ceza değildi; kulağına zarar verdiğiniz kişiye ödediğiniz bedeldi. William yönetiminde ise devlete ödenebilir paraları içeren cezalara doğru bir kayma oldu. Örneğin en meşhur olan cezalardan birisi *murdrum* suçuydu. Bu cezaya göre, eğer bir Norman öldürülürse ve topluluk suçluyu ortaya çıkarmazsa, tüm topluluk (genellikle bir yüzler topluluğu veya köy) cezalandırılırdı. İlişkili bir kurum da *tithing*'di (on haneli düzen). Buna göre 10 ila 12 kişilik bir grup yasayı uygulamak için ant içiyordu ve üyelerinden birisi suç işlediğinde onu yakalayıp huzura getirmekten sorumlu oluyordu. Belirli bir toplulukta bir suç işlendiğinde ve hiç kimse yakalanmadığında, tüm topluluk cezalandırılabilirdi. Bu uygulamada *(frankpledge)* ant içenler fiilen yasanın mahalli uygulayıcıları haline gelirlerdi.

Kolektif sorumluluk ve kolektif ceza fikrinin kan davası törelerindeki sorumlu olan ve dolayısıyla intikam alınacak grupların, genellikle de geniş ailenin belirlenmesi pratiğinden geliyor olması muhtemeldir. Fakat akraba gruplarının sorumlu tutulması ile coğrafi temelli köy toplumlarının sorumlu tutulmaları arasında büyük fark vardır, özellikle de bu durumun normlar kafesine yapacağı etkilere bakıldığında. Aslında William da intikam almayı yasal hak olmaktan çıkarmış ve sürekli olarak akraba grupları ve klanların kendi başlarına adalet dağıtmalarını ve kan davası ve intikamlarda yer almalarını engellemeye çalışmıştı. Bunun neticesi de akrabalık bağlarının zayıflaması oldu. Feodalizm uzmanı Fransız tarihçi Marc Bloch bu dönem hakkında şu tespitlerde bulunmuştu:

> Çok da uzun olmayan bir süre önce yaygın olan geniş akrabalık, yerini yavaş yavaş günümüzün küçük aileleri gibi gruplara bıraktı.

Bu durum isim verme pratiğinde de kendisini gösterdi. Erken Norman döneminde insanların sadece tek isimleri olur ve genellikle bu isim daha geniş akraba veya klan adıyla bağlantılı olurdu. Fakat 12. yüzyıla gelindiğinde insanlar adlarına bir tür soya-

dı da eklemeye başladılar. Bu önce aristokratlar arasında başlayan kişisel bir tercihti ve zamanla toplumda yaygınlaştı. Aristokrat olmayanlar genellikle mesleklerini yansıtan soyadları alıyorlardı: *Smith* (demirci), *Baker* (fırıncı) veya *Cooper* (fıçıcı) gibi. Bloch bu süreçte devletin temel rolünü vurgular:

> Bugün herkesin sahip olduğu ve genellikle bir dayanışma hissinden yoksun olan soyadı akrabalık ruhunun değil, çoğunlukla bu ruha kökten karşı kurumların eseriydi: egemen devletin.

Devlet toplumun yapısını yeniden şekillendiriyor ve süreç içinde davranışlar, mecburiyetler ve toplumsal hiyerarşiler üzerindeki sayısız sınırlamayı yavaş yavaş yok ediyordu.

Henry'nin döneminde yasa belirgin yeni bir biçim aldı. İngiltere tahta kimin çıkacağıyla ilgili çekişmelerle sarsılıyordu ve Henry'den önceki Stephen döneminde iç savaş çıkmıştı. Henry ülkeyi yeniden inşa etmek ve İskoçya, Galler ve özellikle de Fransa'ya kaybedilen toprakları geri almak istiyordu. Ayrıca Kutsal Topraklar'daki Haçlı devletlerine destek olmak da istiyordu. Tüm bunlar için paraya ihtiyacı vardı. 1166'da gelirler ve taşınabilirler üzerine yeni vergiler koydu. O zamana kadar kral kendi topraklarından gelen gelirler, feodal ödemeler ve yasal işlemlerden alınan harçlarla geçiniyordu. Yeni vergi tartışmaya açıktı. Henry bu vergiyi başpiskoposlardan, piskoposlardan ve Fransa'daki yurtluklarından gelen nüfuzlu kişilerden oluşan bir konseyde, "herkesin tavsiyesi ve rızasıyla" belirlemişti. Ancak böyle herkesin ödemesi gereken vergiler için Henry'nin toplumun da rızasını alması gerekiyordu.

Henry vergileri yükseltmeye başladığında, kraliyet yönetiminin yargı düzeni üzerindeki gücünü büyük ölçüde artıran birtakım yasal reformları da uygulamaya soktu. Bunların en ünlüsü 1176 gibi bir tarihte kanunlaştırılan "*eyre*"lerin (gezici yargıçlar) yaratılmasıydı. Bu ülkeyi turlayan ve farklı davaları çözmek için geniş otoriteye sahip olan gezici kraliyet hâkimleri sistemiydi. Fakat Henry'nin reformları Kızıl Kraliçe'yi de tetikledi. Toplum yeni biçimlerle ihtilaf çözümüne katılmaya başladı. Seyyar yargıçların *assize* (jürili yargılama) adı verilen mahkemeler yaratması ve "yasaya saygılı on iki adamdan" destek alması gerekiyordu. Bu aslında 1166'da Clarendon *Assize*'sinde halihazırda öngörülen bir düzendi. İlgili bir yasaya göre:

> Her kasabada ve her yüzde [yüz kişilik topluluk] tahkikat yapılsın, yüzlerin yasaya en saygılı on iki adamı ve her köyden benzer dört kişi belirlensin. Bu kişiler, kendi yüzlerinde veya köylerinde kötü şöhretli soyguncu, katil veya hırsız olmakla veya bu suçlulara destek vermekle suçlanan veya şüphelenilenler hakkında doğruyu söyleyeceklerine yemin ettirilsinler.

Bu jüri sisteminin kurulması açısından önemliydi. *Tithing* sistemi de aslında büyük ölçüde bunu öngörüyordu. Ayrıca suçlunun belirlenmesi için delil toplanmasından söz edilmesi de önemliydi. Gerçi *Assize* "jüriye" henüz suçlu veya masum kararı verme hakkı tanımamıştı, sadece bilgi toplaması gerekiyordu. Ama hüküm verme hakkı da sonradan gelecekti.

"Benzerlerinizin oluşturduğu jüri" tarafından yargılanma fikri İngiltere'de *Common Law* (Gelenek Hukuku) diye bilinen anlayışın oluşmasında kilit öneme sahip bir bileşendi. Diğer önemli bileşen, II. Henry'nin yargıçların yasa yapmaları fikrine dayalı reformuydu. Yargıçlar hüküm verirken çoğunlukla karmaşık ve açık uçlu olan mevcut yasaları yorumlamak zorundaydılar. Verdikleri hükümler, yasaların nasıl yorumlanacağına dair emsalleri belirledi ve bu davaların kendileri yeni yasalar için temel oluşturdu. İngiltere'de meslek haline gelecek hukukçuluğun özerkliği ihtilafların çözümünde yeni bir yolun gelişmesi için bir başka önemli adımdı. Bütün verilen kararlar da zaman içinde toplanarak müşterek hukuku meydana getirdi. Hukukun özerkliği yöneticilerin topluma keyfi yasalar dayatmasını da engelliyordu çünkü hukuk mesleğinin gücü vasıtasıyla iş gören normlar bunu sınırlıyordu. Kızıl Kraliçe, beraberinde çok daha köklü değişiklikler getirerek eyleme geçmişti. Bunlardan biri, yasa önünde eşitlik anlayışına doğru önemli bir adım sayılan hukuk mesleğinin artan otoritesinin, aynı zamanda yasaların herkese, krala bile uygulanabileceği anlamına da gelmesiydi. Bir diğeriyse hukuk mesleğini normlar kafesini zayıflatmaya başlaması için güçlendirecek olan, gelişen yasaları en çok sınırlayan ve bu yasaların ruhuyla en uyumsuz pratiklere karşı verilen hükümlerdi. Az sonra göreceğimiz gibi bu güç, feodalizmin çöküşünde en bariz biçimiyle ortaya çıkacaktı.

Yasa önünde eşitliğin insanların aklında olduğunun kanıtı, Henry'nin gezici hâkimlerinden birisi olan Richard FitzNigel'in yazdıklarında görülebilir. Hazine hakkında kaleme aldığı ve 1180'de yayımlanan meşhur incelemesi, *The Dialogue Concer-*

ning the Exchequer'de (Hazine Hakkında Diyalog) şunları vurguluyor:

> Ormanın kendi yasaları vardır ve denilir ki ülkenin *Common Law*'a değil, kralın keyfi fermanına dayanır. Bu nedenle orman yasasına mutlak olarak "adil" denilemez, sadece orman kanununa göre "adil" denebilir.

Kral yasa yapabilir ama bunlar "adil" değil, keyfidir!

Geri çekilip baktığımızda bu uygulamaların, topluma rağmen merkezi devleti güçlendirmekte belirleyici bir rol oynadığını görebiliriz. Örneğin yargının yetkisini mahalli mahkemelerden ve baronların denetimindeki soylu mahkemelerinden alması gibi. Buna rağmen söz konusu merkezileşme sürecinin halen iki önemli sınırı vardı. Birincisi, Henry'nin reformları halen normlar tarafından sınırlanıyordu. Müşterek hukuk mahalli topluluklardaki hâkimlerin kararlarının, yöneticiler sevsin veya sevmesin, gelecek hükümler için emsaller oluşturması anlamına geliyordu. Bu da yasaların uygulanmasının yaygın normlardan çok fazla sapmamasını garanti ediyordu. İkinci olarak da mahkemelerin devletin iradesini topluma dayatma yetkinlikleri de ciddi şekilde sınırlandırılmıştı. Örneğin neredeyse tüm yasal eylemler ve kovuşturmalar sıradan insanlar tarafından başlatılıyordu. *Assizeler*'de oturan hâkimlerin bağımsız bir soruşturma güçleri yoktu. İnsanların dava açmalarını beklemek zorundalardı. Yani adaletin talebi hayati öneme sahipti.

Koridorda devlet inşası, yasaların uygulanması (toplumun bu süreçte kritik rol oynamasıyla), çeşitli kamu hizmetlerinin sunulması ve devletin bürokratik kapasitesinde eşzamanlı bir artış olmasıyla gerçekleşiyordu. Bürokratik kapasitede artış, kralın en önemli danışmanlarından ve "Kral Mührünün Sorumlusuna" bağlı Arşiv ve Yazışmalar Dairesi'nin mektupları mühürlemek için kullandığı balmumu tüketimindeki artıştan da anlaşılabilir. 1220'lerin sonuyla 1260'ların sonunda balmumu tüketimi haftada 1,6 kilodan 14,5 kiloya çıkmıştı. Bu dokuz katlık artış mühürlenmesi gereken mektuplarda da dokuz katlık artış demekti ve devlet işlemlerindeki ciddi büyümeyi yansıtıyordu. Devlet kapasitesi dev adımlarla büyüyordu.

Kızıl Kraliçe etkisi işbaşında: Magna Carta

Toplumun devletin güçlenmesine tepkisi, II. Henry'nin ve ardından 1199'da tahta çıkan oğlu John'un merkeziyetçi reformlarıyla da devam etti. Kral John'un hiç bitmeyen vergi talepleri ile yasa ve normların sınırlamalarından kurtulma denemeleri bir grup baronun isyan etmesine yol açtı, baronlar Londra'yı ele geçirdiler. 10 Haziran'da John, Londra'nın hemen batısındaki Thames nehri üzerindeki Runnymede'de bu insanlarla barış müzakere etmek için buluştu. Müzakere mekânı önemliydi. Runnymede ismi Anglosakson *runieg* (düzenli toplanma) ve *mede* (çayır) sözcüklerinden türemiş görünüyor. Runnymede, Alfred döneminde *witan*'ın sürekli olarak toplandığı yerlerden biriydi. Baronlar barış görüşmelerine "Baronlar Sözleşmesi" diye bilinen maddeleri önererek başladılar. On gün boyunca Magna Carta (Büyük Sözleşme) müzakere edildi.

Magna Carta İngiliz siyasi kurumlarının temelidir. Pek çok konuyu ele almıştı: kilisenin rolünü, Galler ve İskoç krallarını denetim altında tutmak için alınan esirlerin durumunu ve hatta John'un Fransız subaylarının geleceklerini (sözleşme, işlerinden uzaklaştırılmaları konusunda ısrarcıydı). Fakat asıl önemli maddeler rıza olmadan vergilendirme ve kralın yasalar ve kurumlarla nasıl sınırlanacağı meselelerine odaklanmıştı. Daha da önemlisi, Magna Carta bazı isyancı baronlarca müzakere edilmiş olsa da kral tarafından, "krallığımızın tüm özgür erkekleri" ve "yurdumuzda yaşayan tüm toplum" tarafından uygulanması talep edilebilir denilerek kabul edilmişti. Vergilendirme meseleleri ve John'un koyduğu "yasadışı" vazifeler konularında ise 12. maddede şunlar vurgulanmıştı:

> Krallığımızda genel rıza olmaksızın, şövalyelerden askerlik muafiyeti için talep edilen vergiler (*scutage*) veya diğer bedeller (*aid*) alınamaz.

Scutage feodal bir vassalın askeri hizmetten muaf tutulması karşılığında yaptığı ödemeydi. *Aid* bir vassalın lorduna ödemek mecburiyetinde olduğu diğer bedellerdi. Fakat Magna Carta sadece vassalların krala ödemek zorunda olduğu bedelleri sınırlamamıştı. 15. madde, eğer "makul değillerse, gelecekte de kimsenin özgür insanlara 'bedeller' yüklemesini kabul etmeyeceğiz" şartını getiriyordu. Daha da şaşırtıcı olan sözleşmenin özgür ol-

mayan insanları, serfleri ve yarı hür köylüleri (*villein*) de korumasıydı. Bir sonraki maddeye göre:

> Hiç kimse bir şövalyeye veya toprak sahibi diğer insanlara ödeyeceği harçlar için zorunlu olduğundan daha fazla çalıştırılamaz.

Bunun anlamı yarı hür köylülerin çalışma zorunluklarındaki artışlardan korunmalarıydı. Ayrıca "yarı hür köylü"lere gelebilecek cezalarda "tarım aletlerinin" ellerinden alınması da men edilmişti. Köylüler, kraliyet görevlilerinin keyfi davranışlarından da doğrudan korunuyorlardı. 28. madde, "bir emniyet memuru veya başka bir kraliyet görevlisi, acil ödemelerini yapmadan hiç kimseden mısır veya diğer taşınabilir ürünlerini alamaz" kuralını getiriyordu. Buradaki "hiç kimseden" ibaresi önemlidir.

Magna Carta her alanda, yasanın uygulanması için halkın katılımını ve yasa önünde mükemmel olmasa da geniş ölçüde eşitliği savunuyordu. 20. madde, "o yörenin tanınan insanlarının yeminli ifadeleri olmadan" cezaların uygulanamayacağını vurguluyordu.

18. maddeye göreyse:

> Soruşturmalar... sadece ilgili ilçe mahkemesinde açılabilir. Bizler... her ilçeye yılda dört defa iki yargıç göndereceğiz ve bu yargıçlar bizzat ilçe halkı tarafından seçilen dört şövalyeyle birlikte ilçe mahkemesinde *assize*'yi (jürili mahkeme) gerçekleştirecek.

38. madde, "Gelecekte hiçbir devlet görevlisi, doğruluğu saygıdeğer şahitlerce desteklenmemiş, sadece kendi beyanını esas alarak kimseyi dava edemez" diyordu. Bir sonraki maddeye göre:

> Hiçbir özgür insan... kendi eşitlerinin yasal hükmü veya ülkenin yasasına dayanılmadan yakalanamaz, hapse konulamaz, hakları veya mülkleri elinden alınamaz veya suçlu ilan edilemez, sürgüne gönderilemez, hiçbir şekilde konumundan yoksun bırakılamaz...

Magna Carta'nın çarpıcı son bir parçası da bu maddelerin uygulanmasından emin olmak için kurduğu mekanizmaydı. 25 barondan oluşan bir konsey kurulmasını talep ediyordu. Eğer baronlardan en az dördü kralın veya görevlilerinin herhangi bir maddeyi ihlal ettiğini düşünürlerse, "Bize her yoldan saldırabilir... şatolarımızı, topraklarımızı, mülklerimizi ve canımız hariç her şeyimizi ellerimizden alabilirler" deniliyordu. Bunun için her-

kes harekete geçebilirdi zira bu maddede, "İsteyen her kişi 25 baronun bu amaçları başarmaları için verdikleri emirlerine itaat edeceğine yemin edebilir" deniliyordu.

Bu denetim mekanizması hiçbir zaman kurulamadı ve baronlarla John kısa süre sonra savaşmaya başladılar. Buna rağmen bazı önemli siyasi ilkeler barındıran Magna Carta belgesi daha sonra başa geçecek olan krallarca ve Büyük Meclisler olarak bilinecek meclislerce sürekli olarak yeniden onaylandı. 1225 yılına gelindiğinde Büyük Meclis'in gündemindeki vergiler, "başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler, manastır başrahipleri, kontlar, baronlar, şövalyeler ve özgür mülk sahipleri ve krallıkta bulunan diğer herkes" tarafından onaylandı. Vergilerin sadece alışılagelmiş seçkinlerce değil, şövalyeler ve özgür insanlar" tarafından da onaylanması önemliydi. Ayrıca ileri gelenler ve şövalyeler, "kendileri ve emirlerinde çalışan yarı hür köylüler için de" karar veriyorlardı. Bu da daha geniş bir topluluğun temsili anlamına geliyordu. Nisan 1254'e gelindiğinde bu temsil bir adım daha ileri taşındı. İlk defa her kontluktan iki şövalye seçildi ve böylece 1918'deki Halkın Temsili Yasası'na kadar sürecek bir uygulama başlamış oldu. "Parlamento" sözcüğü ilk kez Kasım 1236 tarihinde bir eylemin Ocak 1237'de yapılacak bir sonraki Parlamento toplantısına ertelenmesi ile sonuçlanan bir yasal başvuruda kullanılmış gibi görünüyor. Parlamento, kralın onayı olmadan isyancı Simon de Montfort tarafından 1264'te toplandığında her kentten iki temsilci de ilk kez buraya çağrılmıştı. De Montfort yenilgiye uğramış olsa da onun başlattığı yapı norm haline geldi ve şövalyeler ve kent temsilcileri "*commons*" (avam) diye anılmaya başlandı. "*Commons*" bir önceki bölümde karşılaştığımız komün kelimesiyle aynı kökten geliyordu.

Şövalyelerin ve kent temsilcilerinin kralın şerifi tarafından atanmak yerine seçilmeleri de bu döneme rastlıyordu. 14. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avamlar Lordlar Kamarası'ndan ayrı olarak toplanıyordu. Bu durum, İngiliz demokrasisini tanımlayacak iki meclisli sistemin de başladığına işaret ediyordu.

Kızıl Kraliçenin parmak izleri İngiliz Parlamento'sunun gelişim sürecinin her yerinde görülebilir. Başlangıcı Anglosaksonların adaya getirdikleri halk meclislerine dayanıyor olsa da Parlamento artık güçlü bir kurum haline gelmişti. Bu süreç feodalizmin yükselişine rağmen gerçekleşmişti. Oysa feodalizmin yükselişi Avrupa'nın diğer bölümlerinde kralın ve seçkinlerin despotizmini büyük ölçüde güçlendirmişti. Daha da dikkati çeken nokta,

tüm bunların devletin kapasitesindeki artışla paralel olarak gerçekleşmesiydi. Devletin kapasitesindeki artış yasaların kanunlaştırılması ve uygulanmasında daha aktif rol oynamasından, idari yapının yeniden örgütlenmesindeki artan etkinliğinden, genişleyen bürokraside giderek büyüyen bir rol üstlenmesinden (örneğin balmumu tüketimindeki artış) fark ediliyordu. Elbette 14. yüzyılın Parlamentosu bugünkü anlamda demokratik bir kurum değildi (sadece erkeklerin temsil edildiği gerçeğini bir yana bıraksak bile). 1290'larda Parlamento üyeleri seçilmeye başladıktan sonra dahi, seçilenler zaten oldukça güçlü konuma sahip sınırlı sayıda yetişkin erkeklerden ibaretti. Parlamento toplumun daha aristokratik ve ayrıcalıklı kesiminin organı olmaya devam etti. Ancak buna rağmen aynı dönemde toplumun daha da hareketlenmesi ve gücünün kurumsallaşması, İngiltere'nin halihazırda koridorda olduğu ve iniş çıkışlarla da olsa daha büyük devlet ve toplum kapasitesine doğru ilerlediği yorumumuzu desteklemektedir. Bu güç dengesi sadece Parlamento'da kökleşmiş değildi. Daha ziyade toplumun nasıl örgütlendiğiyle alakalıydı. Ayrıca toplumun yasaların uygulanması, kamu hizmetlerinin sağlanması ve değişimin başlatılması gibi konularda nasıl kritik bir rol üstlendiğiyle de alakalıydı.

En önemli değişikliklerden birini kavramak için Magna Carta maddelerinde geçen ve alıntıladığımız "şövalyeler" ve "yarı hür köylüler" ifadelerine bakılabilir. Feodal toplum nispeten katı ve oldukça hiyerarşik düzenlerden oluşuyordu: bir kişi ya savaşır ya dua eder ya da çalışırdı. Yarı hür köylüler (ya da serfler) gibi çalışanlar keskin biçimde en alttaydılar ve soydan geçen esarete mahkûmlardı. Bu insanlara yönelik modern bakış bu kelimenin İngilizcedeki modern kullanımı olan *villain*'de (Ortaçağ köylüsü) kendini gösterir. Pratikte bu, köylülerin ve çocuklarının belirli lordların topraklarına bağlı oldukları ve bir dizi toplumsal ve iktisadi kısıtlamaya ve para cezasına mecbur tutuldukları anlamına geliyordu. 14. yüzyıl İngiltere'sinde uygulanan toplumsal kısıtlamaya bir örnek de *merchet*'ti ve köylülerin bağlı oldukları lordlarından izin almadan evlenemeyeceği anlamına geliyordu. İznin verilmesi de genellikle bir miktar para karşılığında oluyordu. Bir diğeri *millsuit*'ti. Köylüler yetiştirdikleri buğdayın bir kısmını lordun değirmeninde öğütmek zorundaydılar. *Millsuit* bunun karşılığında lorda ödenecek bedeldi. *Tallage* ise lordun topraklarını eken köylülere arada bir dayatılan daha düzensiz bir bedeldi. Topraksız köylüler de muaf tutulmamıştı, onlar da *chevage*'e yani bir tür kel-

le vergisine tabiydiler. Belki de hepsinin en eziyetlisi köylülerin yıl boyu lordun topraklarında bedavaya çalışmak zorunda olmalarıydı. Ancak söz konusu feodal kurumların köylüleri boğan bağları 14. yüzyılın ikinci yarısında çözülmeye başladı. Bunun nedeni, Kara Ölüm diye bilinen hıyarcıklı veba salgınının 1347 ile 1352 yılları arasında Avrupa nüfusunun üçte birini yok etmesiydi. Nüfusun yaşadığı çöküş ciddi bir emek kıtlığı ve kırsal toplumda genel bir çözülme yaratmıştı. Köylüler çalışma zorunluluklarını (angarya) yerine getirmeye ve feodal düzenlemelerin tamamına uymayı reddetmeye başladılar. Mısırlarını lordun değirmeninde öğütmeye itiraz ettiler. Evlenmek için izin almadılar. Mahkemeler eski kuralları uygulamayı reddetti. Köylüler artık II. Henry'nin kurduğu yeni tür mahkemelere ve yargıçlara başvuru yapabilmeye başladılar ki bu devletin normları değiştirme ve biçimlendirme rolünü göstermesi açısından önemli bir noktadır. Lordlar toprakları için köylülere yeni tür kiralama ve kullanım hakları önermek zorunda kaldılar. 1400'lere gelindiğinde bu yeni biçimler, yarı hür köylülüğe dayalı babadan oğula geçen kullanım tarzını ortadan kaldırdı. Feodal toplumun normlar kafesi adım adım çözülüyordu.

Homurdanan kovan

1705'te İngiliz-Hollandalı filozof ve hicivci Bernard Mandeville *Homurdanan Kovan* adlı, İngiliz toplumunun bir arı kolonisine benzetildiği bir şiir yayımlamıştı. İnsanlar "lüks ve rahatlık" içinde yaşıyordu ve devletle toplum arasında bir denge vardı:

> Tiranlığın kölesi değillerdi,
> Vahşi demokrasiyle de yönetilmiyorlardı;
> Fakat krallar yanlış yapamazlardı çünkü,
> Güçleri yasalarca sınırlanmıştı.

Fakat arılar memnun değillerdi. "Onlardan daha iyi yönetime sahip arılar yoktu" ama "onlar kadar vefasız ve memnuniyetsiz" arılar da yoktu. Madem öyle, o zaman bu toplum neden "homurdanıyordu?" Gelin Wiltshire'daki Swallowfield köyünde geçen meşhur bir olaya bakalım. Aralık 1596'da köyün bazı sakinleri bir anayasa hazırlamak için bir araya gelmişti. Anayasa 26 farklı ilke kararından oluşuyordu. 25. madde, "bütün toplum her ay bir kere buluşmaya söz verir" diyordu. Böylece belli protokollerle her ay düzenli toplanılması karara bağlanmıştı. İlk önergeye göre:

> Önce her adamın sırayla ve sessizce dinlenmesi ve birisi konuşurken kimsenin müdahale etmemesi konusunda anlaşıldı. Böylece herkes önemli kabul edilerek konuşsun ki herkesin yargısının derinliği gerekçeleriyle birlikte anlaşılabilsin.

İnsanlar diğerlerine saygılı olmalı ve konuşmalarını bölmemeliydi ki herkesin yargısının derinliği anlaşılabilsin. 11. karar bir defter tutularak toplantının uygun şekilde kaydının tutulmasını şart koşuyordu.

Önergelerin önemli esasları nelerdi? Bunlar fiilen kusurlu davranışları denetlemeyi amaçlayan örfi hukuk maddeleriydi. 25. kararın vurguladığı gibi "bile bile yapılan ve alçakça olan günahlar." Bunlar arasında küçük çaplı hırsızlık, kötü niyetli dedikodu, odun çalma, kendini beğenmişlik, bozuşmak ve küstahlık (Karar 18); başkaldırı ve huzuru bozma (Karar 15); zina ve gayrimeşruluk (Karar 8, 13); denk olmayan evlilik (Karar 20); suçluları himaye etmek (Karar 21); Şabat gününe saygısızlık (Karar 22, 24) ve sarhoşluk (Karar 23) vardı.

Bu kararlar açıkça Swallowfield sakinlerinin kendi kendilerini yöneten bir topluluk olduklarına inandıklarını gösterir: yeterince bekleselerdi merkezi devletten suçlama ve cezalandırma konularında destek alabilirlerdi. Ama II. Henry'nin devlet kapasitesini devasa ölçülerde artırmasından sonra bile, devlet aktivitesinin birçoğu mahalli topluluklarca gönüllü olarak tasarlanmaya devam etmiş ve hayata geçirilmişti. Örneğin her "yüzler" toplumu için bir veya iki polis memuru, her köy için de genellikle yerel bir polis olsa da bu kişilerin her şeyden anlaması gerekirdi. Yerel polislerin her türlü huzursuzluğu önlemek, çok sayıda iktisadi, toplumsal ve askeri düzenlemeyi yerine getirmek gibi görevleri vardı. Mahalli vergileri toplamak, yolları ve köprüleri korumak, jüri mahkemelerine ve yılda iki defa yapılan *assize*'lere katılmakla yükümlüydüler. Mevcut yasal kayıtlar, suçluları yakalayıp emniyet görevlilerine teslim etmenin ne derece bireylere ve topluma bırakıldığını gösterir.

Sussex'in Penhurst bölgesinden George Wenham'ın 17. yüzyılın başlarındaki davasını ele alalım. George bir gün uyandığında evinin yanındaki ahırda tuttuğu domuzun kaybolduğunu görür. Yakın civarı araştırmaya başlar ve evinden yaklaşık bir kilometre uzakta kısa süre önce hayvan kesimi için kullanılmış bir yer bulur. Etrafta hâlâ kan izi vardır ve bir çitin üzerinde iç organlara rastlar, yakında da bir atın toynak izleri vardır. Wenham bu izleri

ve kan lekelerini takip eder fakat hava kararınca durmak zorunda kalır. İzler John Marwick'in evini işaret etmektedir. Bu noktada Wenham yerel polise gidip Marwick'in evini aramasını ister. Görüldüğü gibi her ne kadar sonunda emniyet güçleri devreye girmiş olsalar da suçluyu teşhis etme ve hatta genellikle yakalama gibi ayak işlerini bile mağdurlar yapmak zorundaydı. Eğer insanlar yasayı uygulamamaya karar verirlerse, adalet çarkı durma noktasına gelirdi.

Swallowfield'e tekrar dönersek, bu anayasa kararlarını yazan insanlar kimdi? Bunlar yakından bağlı akraba grupları değildi (akraba grupları çoktan bu gibi rolleri üstlenmeyi bırakmışlardı). Yerel seçkinler veya ruhbanlar da değillerdi. Bölgenin iki büyük toprak sahibi olan Samuel Blackhouse ve John Phipps de bu süreçte yoktular. Keza mahalli rahip de. Aksine Swallowfield anayasasını hazırlayanlar Britanya tarihçilerinin "orta halli insanlar" olarak adlandırdıkları kişilerdi. Muhtemelen Clarendon *Assize*'sinin atıfta bulunduğu "her köyün yasaya saygılı adamları" gibi. Swallowfield'da 1594 yılında toplanan vergilerin Parlamento kayıtlarına göre, bu adamların hiçbiri vergi ödeyenler listesinin ilk on birinde olacak kadar gelire sahip de değillerdi. Ama bu orta halli insanlar 16. yüzyılın sonunda mahalli devleti idare edenler arasında yer alabiliyorlardı. Mahalli idari birimlerde jüri üyeliği, kilise idareciliği, yoksullara nezaretçilik ve yeni oluşan mahalli polislik görevini yerine getiriyorlardı.

Bu canlı sivil katılım birçok akademisyen, diplomat ve aynı zamanda İngiliz Parlamentosu'nun üyesi olan Sir Thomas Smith gibi çağdaşların gözünden de kaçmamıştı. 1583'te Swallowfield Anayasası'ndan kısa süre önce Smith, *De Republica Anglorum: The Maner of Gouernement or Policie of the Realme of England* (İngiliz Cumhuriyeti: İngiliz Krallığında Yönetim Tarzı veya Politikası) başlıklı kitabında, Elizabeth dönemi İngiltere'sinin en ünlü siyasi analizlerinden birini yayımlamıştı. "Biz İngiltere'de insanları genellikle dörde ayırırız: centilmenler; yurttaşlar veya kentliler; toprak sahibi çiftçiler-zanaatkârlar; işçiler." Dördüncü türdeki insanlar "gündelikçi işçiler, fakir çiftçiler, kendi toprakları olmayan tüccar veya perakendeciler, terziler, kunduracılar, marangozlar, tuğla yapıcılar, tuğla örücüleri, duvarcılardan vb. oluşuyordu... Ve bunlar köylerde kilise idarecileri, müfettişler ve çoğu zaman da ortak refahla ilişkili polislerdi." Görüldüğü gibi işçiler bile mahalli idarelerde geniş rol üstleniyorlardı. Aynı şey "hüküm verilmesi, görev kusurlarının giderilmesi, görevlilerin seçil-

meleri... ve yasaların yapılmasında "kendi rolleri" olan toprak sahibi çiftçiler için de geçerliydi. Adaletin halk eliyle dağıtımına gelince Smith, "her İngiliz, hırsız yakalayan bir çavuştur" diyecekti. Bu ve benzeri pek çok örneğin ve Kızıl Kraliçe etkisinin de ima ettiği gibi, İngiliz devletinin alt düzeylerinde çok ciddi seviyede katılım vardı. Katılım ve temsil sadece Parlamento'da gerçekleşmiyordu. Her seviyede ve pek çok araçla hayata geçiyordu. Bir tahmine göre 1700'lerde İngiltere'de 50.000 yerel yönetim görevlisi vardı ve bu yetişkin erkeklerin yüzde 5'ini oluşturuyordu. Görevlerin kısa aralıklarla rotasyonu söz konusu olduğundan, görev alan kişi sayısı epey fazla olmalıdır. 1800 yılında muhtemelen bu konumda 100.000 kişi vardı.

Devletin işleyişindeki bu halk katılımının sonuçları önemlidir. Örneğin merkezi devlet ve ulusal seçkinler için mahalli halkın istemediği politikaları uygulamak çok zorlaşıyordu. Erken modern devlet için mevcut normları bütünüyle ihmal etmek de zordu çünkü devletin meşruiyeti adalet sağlamak ve toplumsal refahı güçlendirmekten geliyordu. Bu görevlerini yerine getirebilme yeteneği, sıradan insanların işbirliğine bağlıydı. Aynı Atina'da olduğu gibi, burada da koridor içinde yasalar ve normlar arasında çok yönlü bir ilişkinin varlığını görüyoruz. Bir yandan normlar toplumu harekete geçiriyor, devletin neler yapabileceğini ve devlet inşasında nereye kadar gidilebileceğinin sınırlarını belirliyordu. Diğer yandan devletin merkezileşmesi ve yeni yasalar tedricen ve küçük adımlarla normlar kafesinin bazı yönlerini zayıflatıyordu. Özellikle de mahkemelerin ve hukuk mesleğinin artan güçleri ve varlıkları feodal düzeni, bu düzenin toplumsal hiyerarşisini ve ihtilaf çözümündeki rolünü zayıflattıkça.

Mahalli topluluklar sadece ulusal politikaları uygulayıp uygulamama konusunda karar vermiyordu, bunlara önayak da oluyordu. 20. yüzyılın başlarından önce, muhtaç ve yoksullar için İngiliz sosyal güvenlik ağını oluşturan düzenleme Yoksul Yasalarıydı. Bu yasaların ilkinin oluşumu 1597'ye dayanır. Aslında bundan önce bile benzer çok sayıda mahalli girişim vardı: Norwich 1549, York ve ardından Cambridge 1550, Colchester ve Ipswich'te 1556-1557'de. Yoksul Yasası Kraliçe Elizabeth veya danışmanlarından ilham alan politikalar değildi. Aksine bunlar devletin zamanla ulusal ölçeğe taşıdığı mahalli girişimlerdi. Merkezi devletin mahalli liderliği izlediği bu türden çok sayıda örnek vardır. Örneğin 1555 tarihli merkezi devletin çıkardığı bir yasa, mahalli yolların tamirini koordine edecek müfettişin atanmasının mahalli idare-

nin sorumluluğu olduğunu karara bağlanuştı. Fakat bu müfettişler daha önce 1551'de Chester'de zaten vardı.

O zaman insanlar neden homurdanıyorlardı? Çünkü koridorun içindeydiler ve devletin daha fazla hizmet sunmasını istiyor, bekliyor ve talep ediyorlardı. Aynı zamanda devletle ve otoritesiyle rekabet ediyor, devletin gücüyle yarışıyorlardı.

Parlamentoların yaygınlaşması

Bu bölümde anlattığımız hikâye sadece İngiltere'yle sınırlı değildir, aynı zamanda bir Avrupa hikâyesidir. İngiltere birkaç konuda ayırt edici özelliklere sahipti. Örneğin, Anglosakson meclisleri ve ardından gelen parlamentolar arasındaki devamlılığın boyutu bunlardan biriydi. Diğeri parlamentonun bölgesel temsiliyetinin örgütlenme şekliydi. Bir diğeri ise bazı durumların, örneğin yeni kralların göreve gelişinin meşrulaştırılmasında oynadığı kritik rol gibi, meclisleri daha da güçlendirmesiydi. Fakat Avrupa'nın diğer ülkeleri de bundan çok farklı değillerdi. Germen meclis siyasetinin Roma devlet kurumlarıyla birleşmesini tecrübe etmişlerdi (gerçi Dokuzuncu Bölüm'de de göreceğimiz gibi, Avrupa'ya daha dikkatlice bakıldığında birçok ilginç farklılık da söz konusudur. Kuramımız bu farklılıkların anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır).

Bunu anlamanın bir yolu Magna Carta'ya dönmektir. Sorulması gereken soru: bu belge ne kadar özgündü? Yanıtı: Hiç de özgün değildi. 1356'da Hollanda ve Belçika arasında paylaşılan Brabant'da parlamento yeni dükten "Mutlu Sözleşme" (*Joyous Entry*) tavizini almıştı. Dük, bu sözleşmeye itaat etmek ve uygulamak için yemin etmek zorundaydı. Ayrıca savaş, vergilendirme, para basımı ve paranın değerinin düşürülmesi konularında da meclisin onayını almayı kabul etmişti. Görülen odur ki Avrupa'nın her yerinde aşağı yukarı Magna Carta'yla aynı tarihlerde benzer belgeler ve mutlu sözleşmeler oluşturulmuştu. Bunlar arasında Aragon Kralı I. Peter'in Katalonya ile 1205'te yaptığı; Macaristan'dan II. Andrew'in 1222'de kabul ettiği, Altın Boğa diye bilinen ve II. Friedrich'in Almanya'da 1220'de kabul ettiği sözleşmeler vardı. Tüm bu sözleşmeler aşağı yukarı aynı konulara odaklanıyordu ve özellikle de yöneticilerin yurttaşlara danışmalarını ve vergileri yükseltirken onaylarını almalarını zorunlu hale getiriyordu.

Benzerlik sadece "Büyük Sözleşmeler"le de sınırlı değildi.

Avrupa'da da her yerde parlamentolar vardı. İlk İspanya'da 1188'de Leon *Cortes*'i (parlamentosu) ile başladı. Daha sonra Aragon, Katalonya ve Valencia'nın birleşmesinden oluşan Aragon Krallığı'na geçti. Bu üç bölgenin de kendi parlamentoları vardı. Parlamento benzeri meclisler zamanla Navarre ve Portekiz'deki Iberia krallıklarında da ortaya çıkmıştı. Fransa'da ulusal meclis "Etats généraux"nün gelişmesi daha yavaş olmuşsa da bölgesel meclisler açısından ciddi bir canlılık söz konusuydu. Daha doğudaki İsviçre'de kırsal kantonların kendi meclisleri vardı ve 1291'de İsviçre Konfederasyonu'na katılmışlardı. Kuzeyde Kutsal Roma İmparatorluğu'nu oluşturan Alman prensliklerinin *Landtage* denilen tipik meclisleri vardı. Batı'da daha sonra Belçika ve Hollanda olacak topraklarda, Flandre, Hollanda ve Brabant'ın tümünün dinamik meclisleri vardı. Daha kuzeye ilerlediğimizde Danimarka parlamentosu 1282'de, İsveç'tekiyse 15. yüzyılın ortalarında açılmıştı. Bu iki parlamentoyla birlikte Hollanda'daki Batı Frisland ve Avusturya'daki Tyrol parlamentoları köylülere de temsil hakkı tanımıştı. İskoçya'da 13. yüzyıldan itibaren bir parlamento vardı. Aynı şekilde Polonya'da da o zaman ve şimdi de *sejm* diye bilinen parlamento mevcuttu.

Kuzey İtalya'nın da daha önceki bölümde gördüğümüz komünler bağlamında kendi sözleşme ve parlamento örnekleri vardı. Bunların da kökleri meclislerdeydi. Aslında Kuzey İtalya, Roma İmparatorluğu'ndan kalan devlet kurumları ile ilk önce bir başka Germen kabilesi olan Lombardlar ve daha sonra da Karolenjler tarafından getirilen meclis siyaseti geleneğinin mükemmel kaynaştığı bir bölgeydi. Bu Kuzey İtalya'yı, tarihte meclis benzeri yapılara sahip olmayan, sözleşmeler veya parlamentolar geliştirmeyen ve özgürlüğün benzer biçimde serpilmesine şahit olmayan Güney İtalya'dan ayıran bir unsurdu.

Kıtaya Ortaçağ'da ve erken modern dönemde baktığımızda, sadece mutlu sözleşmeler ve parlamentolar değil, kendi işlerini idare eden ve merkezi siyasi kurumları devamlı etkilemeye ve biçimlendirmeye çalışan canlı bir toplumsal hayat da görürüz. İyi belgelenmiş bir örnek Alman bölgesi olan Hesse'de oluşturulmuş ve *diet* adı verilen bir meclisten verilebilir. *Diet* soylular, seçkinler ve kentlerden katılan delegelerden oluşuyordu ve vergilendirme taleplerinin onaylandığı bir forum olarak ortaya çıkmıştı. İngiliz Parlamentosu'nun aksine Hesse *diet*'inin yasa önergesi hazırlama hakkı yoktu fakat, *gravamina* (şikâyetler) oluşturup Hesse yöneticisine sunabiliyordu ve bu yolla ciddi bir nü-

fuz alanı yaratmıştı. Bu tüm Avrupa'da yaygın olan ve özellikle de İngiltere'de karşımıza çıkan yöneticilere "dilekçe" sunma süreciyle benzerdi. 16. yüzyılın sonunda Hesse'de devlet yılda 1.000 dilekçe alıyordu ve bu sayı 18. yüzyılın sonunda 4.000'e çıkmıştı. *Gravamina*'nın ve *diet*'in diğer inisiyatiflerinin Hesse'deki yasama ve politika oluşturma sürecine geniş etkileri olduğu açıktı. Prenslerin fermanlarının girişlerinde sıklıkla yerel inisiyatiflerinin rolü övülür ve *diet*'ten gelen siyaset önerilerinden bahsedilirdi. Örneğin 1731'de, hükümet politikaları üzerinde etkisi olmuş ve *Diet*'ten gelen on beş farklı inisiyatiften bahsediliyordu. 1764 ile 1767 arasında, fiilen ifade edildiği haliyle "aşağıdan gelen inisiyatifler" çiftçi harçları, bira yapımı, vergiler, kent idaresi ve yangın sigortası gibi pek çok konuda alınan kararları etkilemişti. Bu dilekçeler arasında Hesse'nin tüm topraklarında uygulanabilecek bir müşterek hukuk talebi; 1731, 1754 ve 1764'te okulları geliştirme yönünde öneriler ve 1731 ve 1764'te üretimi geliştirmek için önerilen tedbirler de vardı. *Diet* ayrıca daha "şeffaf yönetim" çağrısı da yapmış ve mevcut kanunnamelerin, mahkeme ve resmi kararların yayınlanmasını talep etmişti.

Diet'ten doğan *gravamina*, sadece kent sakinleri ve seçkinlerle değil, çiftçilerin dertleriyle ilgileniyordu. Bunları *Kontribution* denilen ve çoğunlukla çiftçilere düşen en ağır vergi konusunda ilettiği şikâyetlerden görebiliyoruz, Yine geyiklerin ve diğer vahşi hayvanların yol açtığı zararlara dair şikâyetlere rastlıyoruz. Geleneksel miras uygulamalarına müdahale eden toprak yasalarına dair de sürekli şikâyetler geliyordu. Sonunda yönetici insafa gelerek bu yasaları iptal etti. Hess denetimi bütünüyle istisnai değildi. Benzer pratikleri Aşağı Avusturya, Hohenlohe ve Württemburg topraklarında da görmek mümkündü.

Ortaçağ Avrupası'ndaki bu dikkat çekici büyük sözleşmeler, parlamentolar ve halk katılımı gibi oluşumların kökeninde Kızıl Kraliçe ve onun hem toplumu teşvik eden hem de devlet kapasitesini artıran itici gücü vardı. Balmumu kullanımı artışı sadece İngiltere'ye özgü değildi. Batı Avrupa'daki tüm devletler daha bürokratikleşmiş, daha merkezileşmişlerdi.

Toplumun karşılık vermesi sadece temsil talebinden ibaret değildi. İtalya örneğindeki komünler gibi, toplum başka biçimlerle de örgütlenme yoluna gitmişti. Pek çok "birlik" (league) de oluşturulmuştu ve bu ittifaklar yöneticilerine karşı kendi otoritelerini öne çıkarıp yöneticilerin izlediği siyasetleri etkilemeye çalıştılar. Bunlar arasında, meşhur Hansa Birliği gibi, Baltık Denizi kı-

yılarındaki kentlerin 1240'larda ittifak kurmaya başlamalarıyla ortaya çıkanları da vardı. Bir diğer örnek olan ve 1254'te kurulan "Ren Birliği", hepsi Kutsal Roma İmparatorluğu sınırlarında olan kent, kilise ve hatta prensliklerden oluşan yüz üyeye sahipti. İspanya'da Kastilya ve Leon'dakiler gibi çeşitli "biraderlikler" vardı. Bunlardan bir diğeri de 1282'de Kastilya Kralı X. Alonso'ya karşı kurulmuş Hermandad General'di.

Fakat koridorda hayat hiçbir zaman sakin değildi ve devletin talepleri ve toplumun tepkileri arasında barışçıl bir denge oluşturmak kolay değildi. Bunun 14. yüzyılda ortaya çıkan bir sonucu devletin büyüyen otoritesine karşı halk isyanları dalgasıydı. İnsanlar vergi ödemelerine ve yönetimlerinin suiistimal ettiğini düşündükleri şeylere isyan etmişlerdi. 1323-28 Flaman isyanı "ulaşım vergisinin" yeniden getirilmesine tepkiydi. Kuzey Fransa'da 1358'deki *Jacquerie* isyanına kısmen 1340'larda ve 1350'lerde yükselen vergiler sebep olmuştu. 1360'larda ve 1380'lerde Languedoc ve Güney Fransa'yı sarsan *Tuchinat* isyanının da benzer nedenleri vardı. 1381'deki İngiliz Köylü İsyanı, 1377'de başlayan bir dizi yeni kelle vergisine *ve* lordların feodal sınırlamaları koruma girişimlerine tepki olarak patlak verdi. İlginç olan bu isyanların amacının aslında hedef aldıkları Paris ve Londra gibi siyasi merkezleri etkilemek olmasıydı. İnsanlar bir siyasi topluluğun parçası olduklarını hissediyorlardı. Bu topluluğun iş yapma biçimlerinden hoşlanmasalar bile siyaseti etkilemek ve daha iyiye gitmesini sağlamak için isyan ediyorlardı.

Thing'den Althing'e: Koridorun dışındaki Avrupa

Avrupa'nın her tarafında Prangalanmış Leviathan'ın başlangıcı görülüyor muydu? Hayır, çünkü devlet ve toplum arasındaki zorunlu denge her yerde mevcut değildi. İzlanda gibi bazı yerler Roma kurumlarının etki alanı dışındaydı ve bu durum onların Namevcut Leviathan durumunda kalmaları olasılığını artırıyordu.

İzlanda, 9. yüzyıl civarında Norveç'ten gelen Vikingler buraya yerleşene kadar nüfusu olmayan bir adaydı. Bu erken dönem hakkında bildiklerimiz meşhur *saga*'lardan gelir. Bunlar 13. ve 14. yüzyıllarda yazılı hale getirilmeden önce kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü tarihlerdi. Arkeolojik ve dilsel araştırmalar MÖ 3. binyılda başlayan Son Buzul Çağı'nın sona ermesiyle İskandinavya ve Kuzey Almanya'ya Hint-Avrupa dilleri konuşan halkların göç ettiklerini gösteriyor. Bu göç dalgalarından Hint-Avrupa dillerinin

Alman alt kolu ortaya çıktı. Bunlara Almanca ve tüm İskandinav dilleri (Fince hariç) dahildi. Tacitus'un tasvir ettiği siyasi kurumların sadece Germen kabilelerinin değil, İskandinav halklarının da belirleyici özelliği olması muhtemel görünüyor. İsveç'in aşağı bölgesine Götaland denilmesi, bu bölge halkıyla Germen halklarından Got'lar arasında yakın kültürel bağların bulunduğunu akla getirir. İskandinavlar, genellikle Viking ve Norveçli kisvesinde bilinen tarihte karşımıza çıktıklarında, Julius Caesar ve Tacitus tarafından tasvir ediliş şekilleriyle siyasi örgütlenme biçimleri, Germen kurumlarıyla benzerlik gösteriyordu. Her özgür erkeğin katıldığı meclisleri (*thing*) vardı, devletler içinde birleşmemişlerdi ve şeflerinin yetkileri çok sınırlıydı.

İzlanda'ya gelen ilk yerleşimcilerin de benzer kurumları vardı. Elli ile altmış şef arasında bölünmüştü. 900 yılına gelindiğinde *thing*'ler düzenli olarak toplanıyordu. 930 yılında tüm adayı temsil edecek olan meclis, *Althing*, şimdi Reykjavik'in hemen doğusunda bir milli bir park olan Thingvellir'de kurulmuştu. Şefler *Althing*'in oluşturulması konusunda anlaşmışlardı ama bir devlet oluşumu konusunda henüz bir anlaşma yoktu. Otoritenin merkezileşmesi süreci yaşanmamıştı. Bunun tek istisnası "yasa sözcüsüydü" ve görevi her yıl yasaların üçte birini ezberden anlatmaktı (görevi de üç yıl sürüyordu). Gerçi bu görev yasaların yazılı hale getirildiği 1117'den sonra önemini yitirdi. Bundan sonra *Althing* sadece yargısal işlevler üstlendi. Ardından oluşan İzlanda Özgür Devleti'nde merkezi bir otorite yoktu ve bağımsız şeflikler birbirleriyle yaptıkları savaşların nihayetinde "bölge"lerin yönetiminden sorumlu lordluklar yaratmışlardı. *Thing*'ler İngiltere ve Batı Avrupa'da olduğu gibi gelişerek güçlenecekleri yerde güç kaybetmiş ve şeflerini seçme yeteneklerini de yitirmişlerdi. Leviathan'sız İzlanda hiç bitmeyen kan davalarıyla ünlenmişti.

İzlanda'nın Germen prangaları vardı fakat Roma bürokrasisi ve merkezileştirici kurumları mevcut değildi. İzlanda'nın erken dönem tarihi, koridora girmenin basit bir yolu olmadığını gösteriyor. Koridora giriş devletsiz toplumların sadece müzakerelerinin doğal bir sonucu olmuyordu; ya da *thing*'le veya *thing*'siz, Germen kabilelerinin kültür ve geleneklerinin doğrudan sonucu da değildi. Makasın bıçaklarından sadece birine sahip olmak yeterli olmuyordu.

Ortaçağ'ın doları: Bizans Leviathan'ı

Batı Roma İmparatorluğu 5. yüzyılda çökmüş olsa da Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu yaklaşık on asır daha ayakta kalmayı başardı. 5. yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatorluğu bütün Roma kurumlarını bünyesinde toplamıştı ve Avrupa makasının bir bıçağı, bu güçlü imparatorlukta hakkıyla temsil ediliyordu. Geç Roma bürokrasisine dair değerlendirmelerimiz Bizanslı John Lydus'un yaptığı çalışmalardan gelir. Devletin gücünün bir göstergesi istikrarlı ve yaygın biçimde dolaşımda olan para birimine sahip olma yeteneğidir. İmparator İustinianus'un çağdaşı olan Kosmas Indikopleustes'in dediği gibi, Bizans altın sikkesi olan *nomisma*, "dünyanın bir ucundan ötekine kadar her yerde kabul ediliyordu. Tüm insanların ve krallıkların hayranlığını kazanmıştı çünkü hiçbir krallığın onunla kıyaslanacak bir parası yoktu." İktisat tarihçisi Robert Lopez'in benzetmesiyle, "Ortaçağ'ın dolarıydı."

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Bizans çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Özellikle İustinianus döneminde 541-542'deki veba salgını topluma büyük zarar verdi. Bizans ayrıca 7. yüzyıldaki Arap fetihleri sırasında topraklarının yarısını kaybetti. Buna rağmen Bizans devleti bütünlüğünü korudu ve İustinianus veba salgınının yarattığı sıkıntılı dönemde bile mali sistemin işlemesini sağladı. Tarihçi Procopius'un sözleriyle:

> Veba bilinen bütün dünyayı, özellikle de Roma İmparatorluğu'nu kasıp kavurduktan, çiftçilerin çoğunluğunu ortadan kaldırdıktan ve ortada kaçınılmaz bir harabe bıraktıktan sonra İustinianus yıkıma uğramış toprak sahiplerine merhamet göstermedi. O zaman bile yıllık vergiyi talep etmekten kaçınmadı. Sadece hayatta kalanların değil, ölen komşularının üzerine düşen vergileri bile unutmadı.

Bizans bu mali sistemi Roma'dan devralmıştı ve Merovenj veya Karolenj hanedanlıklarından çok daha büyük maharetle uygulamıştı. Toprak vergileri koymak konusunda başarılı olamayan Clovis'in aksine Bizans imparatorları bu konuda oldukça yetkinlerdi. Her otuz yılda bir yenilenen ve toprağın değerini ölçen kırsal bir kadastro sistemleri bile vardı. Vergi oranı her yıl ölçülen toprağın değerinin yirmi dörtte biri olarak belirlenmişti. Hayvanlara hatta arılara konulan vergiler bile vardı. 660'lı yıllarda hane halkı vergisi de getirildi. Yolların, köprülerin ve kalelerin inşası gibi çeşitli türlerde angarya uygulamaları da mevcuttu.

Devlet sadece refahı veya üretimi vergilendirmekle kalmıyordu, aynı zamanda üreticiydi de. 8. yüzyılda devlet imparatorluktaki en büyük toprak sahibiydi ve ürettiklerini pazarlıyordu. Devletin ayrıca madenleri, taşocakları, dokuma ve boyama atölyeleri ile silah fabrikaları vardı. Devlet ekonomiyi de düzenliyordu. 8. yüzyılda "yasak ürünlerin" bir listesi yapılmıştı ve hiç kimsenin bunları ihraç etmesine izin verilmiyordu. Tahıl, tuz, şarap, zeytinyağı, kurutulmuş balık, değerli madenler ve demir gibi stratejik ürünler, silahlar ve yüksek kaliteli ipek bu yasaklar listesindeydi. Devlet bedava yiyecek dağıtıyordu ve Konstantinopolis'teki kazançları düzenlemeye bile çalışmıştı.

Tüm bunlar Batı'daki Merovenjlere veya Karolenjlere kıyasla çok daha yüksek kapasitesi olan bir devleti yansıtıyordu. Fakat Bizans'ta eksik olan makasın diğer bıçağıydı: Alman kabilelerinin katılımcı siyasetleri. Meclisler ve kurumsal temsil yoktu. Dolayısıyla sözleşmeler veya parlamento da ortaya çıkmamıştı.

Bu nedenle Bizans bize Despotik Leviathan'ın gelişmesi bakımından mükemmel bir Avrupa örneği sunar. Devlet gücünün yoğunlaşmış olması sonucu Aleksios Komnenos 1081'de devleti ele geçirebilmiş ve Bizans üzerine hanedanlık temelli hâkimiyet kurabilmişti. Komnenos devleti ailesinin özeli haline getirmiş, hatta onur ve unvan sistemini de kamuya değil, ailesine yarayacak şekilde değiştirmişti. Bizans devletini düşmanlarını sindirmek ve Kilise hiyerarşisini denetim altına almak için kullanmıştı. Devlet kapasitesi düşmekteydi ve *nomisma*'nın değeri saf altının yüzde 30'una karşılık geliyordu. Gerçekten de Komnenos devletin nihai çöküşünün temellerini atmıştı. 1082'de Venediklilere ilk ticari ayrıcalıklarını tanımış, Anadolu'da Selçuklu Türklerine kaybettiği toprakları tekrar almak için 1095'teki Birinci Haçlı seferinden istifade etmeye çalışmıştı. 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi Bizans'ı yağmalamış ve bu olaydan sonra imparatorluk bir daha asla toparlanamamıştı.

Koridorda ilerlemek

Swallowfield'de tasvir ettiğimiz devlet ve toplum arasında oluşan ilişki geç Tudor İngiltere'sinde her zaman sabit kalmadı. Kızıl Kraliçe etkisine göre sadece mevcudu korumak için bile Swallowfield durmadan koşmak, örgütlenme kapasitesini geliştirmek ve devletin korkutucu yüzünü kendisinden yeterince uzakta tutmak zorundaydı. 17. yüzyılda Stuart Hanedanlığı "kralların kut-

sal hakkını" yeniden talep ettiğinde toplum buna hemen teslim olmadı. Çatışma İngiliz İç Savaşı'yla, I. Charles'ın 1649'daki idamıyla ve II. James'in 1688'deki Görkemli Devrim (*Glorious Revolution*) neticesinde tahttan indirilmesiyle zirveye ulaştı.

17. yüzyıl kimsenin özgürlüklerle özdeşleştireceği bir çağ değildir. Daha önce gördüğümüz gibi Hobbes, İngiliz İç Savaşı'nın yarattığı kaos ve kıyım yüzünden mutlak güce sahip Leviathan'ı savunmak durumunda kalmıştı. Fakat İngiliz toplumunun bu yüzyılda koridorda yaptığı yolculuk, özgürlüğün koşullarının güvence altına alınmasıyla sonuçlandı. Kızıl Kraliçe bir kez daha harekete geçmişti. Görkemli Devrim siyasi kurumlarda bir dizi değişikliğe yol açmıştı. Bunların içinde en önemlisi Parlamento'nun egemenliğinin kabul edilmesiydi. Parlamento kralın yerini alarak rakipsiz yürütme gücüne sahip oldu. Bu yolculuğun sonu değildi çünkü Parlamento'da çoğunluk halen toplumu denetim altında tutmak isteyen seçkinlerden oluşuyordu. 1688'den sonra bunu da yapabilecek yeni araçlara kavuştular çünkü devlet kapasitesini hızla güçlendirmişlerdi. Bu araçlardan belki de en önemlisi vergi sistemiydi. Vergi sistemi İngiliz toplumunun her köşesine nüfuz eden bir mali idare yaratmıştı. Kamu görevlileri daha önce kırsalda nadiren görünürlerdi. Ancak vergi memurları şimdi her yerdeydiler ve yerel halka ciddi tehdit oluşturuyorlardı. Toplumun kendi konumunu muhafaza etmek için "eli artırması" gerekiyordu ve bunu da yaptı. Toplumun bunu nasıl yaptığı Charles Tilly'nin *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834* (Büyük Britanya'da Halk İhtilafları, 1758-1834) kitabında anlatılır.

Tilly "halk ihtilafları"nın değişen doğasıyla, sıradan insanların yönetimi etkilemek için kolektif olarak örgütlenme biçimleriyle ilgileniyordu. Tilly'ye göre 18. yüzyılın ortasında ihtilaflar, "ulusal olarak örgütlenmiş programlar ve partilerden ziyade yerli halk ve mahalli meselelerle" ilgiliydi. Buna karşın Britanya'da 1758 ve 1833 arasında yeni bir hak iddia etme türü biçimleniyordu... Kitlesel halk siyaseti ulusal bir ölçek kazanmıştı."

Bu dönemde bütünüyle yeni kolektif eylem biçimleri ortaya çıktı. Bunlar arasında Tilly'nin vurguladığı "herkese açık toplanma, bir gösteri biçimine... iktidar sahiplerine yönelik bir hak iddiasına kamu desteği sağlamak adına eşgüdümlü bir harekete dönüşmüştü. Sıklıkla özel amacı olan bir dernek, topluluk veya kulüp buluşma çağrısı yapardı. Dahası buluşmalar sürekli olarak yönetim ve Parlamento'nun karar vermek üzere olduğu konularla ilgileniyor ve ulusal meseleleri gündeme getiriyordu." Tilly şuna dikkat çekmişti:

> Sıradan insanların kolektif eylemler gerçekleştirme yolları... derin bir dönüşüm geçirdi: Giderek geniş ölçekli, eşgüdümlü etkileşim (ve) sıradan halk ile ulusal devletin temsilcileri arasında doğrudan temas söz konusuydu.

Tim bunların önünü açan, Britanya'da Görkemli Devrim'den sonra başlayan ve yoğunlaşan devlet inşa süreciydi. Tilly "devletin boyutu" ve "ağırlığı"nın arttığını savunuyordu. Ayrıca,

> Hükümet gelirleri, masrafları ve kadro ile ilgili her kararda belirleyici konumda olan Parlamento, zamanla siyasal karar alma mekanizmasında giderek daha fazla yer almaya başladı. Bu değişiklikler... geniş ve ulusal ölçekli kolektif eylemlere doğru değişimin yolunu açtı.

Özellikle önemli olan insanların mahalli meselelere yoğunlaşmayı bırakmalarıydı. Bunun nedeni "genişleyen devletin halk mücadelelerini yerel alanlardan ve büyük ölçüde himayeye dayanmaktan çıkarması ve ulusal alanlarda özerk hak iddialarına yöneltmesiydi." Devlet kapasitesindeki devamlı artış ve bunun 1688 sonrasındaki mevcudiyeti sebebiyle İngiliz halkı için işler ciddiye binmişti. Tilly'nin belirttiği gibi:

> Parlamentonun ve ulusal birimlerin sıradan insanların kaderi için artan önemi, beraberinde hem tehdit ve hem de fırsatlar getiriyordu. Bu tehditler ve fırsatlar da ilgili tarafların yeni tür savunma ve hücum biçimleri geliştirmelerini, dernekleri başka derneklerle dengelemelerini, oy gücü elde etmelerini, ulusal yönetim üzerinde doğrudan hak iddiasında bulunmalarını teşvik etti. Sıradan halk yetkililerle, düşmanlarla ve müttefiklerle uzun ve titiz etkileşimler vasıtasıyla kendi çıkarları için eyleme geçmek konusunda yeni biçimler geliştirdiği gibi, muhataplarını taleplerine yanıt verme biçimlerini değiştirmeye zorladılar. Tüm bunların toplamında sıradan insanların güç sahipleriyle mücadeleleri Britanya'daki iktidar yapısında büyük değişiklikler yarattı.

Tam da Kızıl Kraliçe etkisinin öngördüğü gibi, devletin genişlemesi toplumda tepkiye yol açtı ve bu tepki de devlet inşa sürecini besleyen bir etki yarattı. Tüm bu yeni ihtilaf biçimlerine yanıt olarak devlet, 18. yüzyılın sonunda nihayet yolsuzlukların kökünü kurutmaya yöneldi.

Halk ihtilaflarının başlattığı süreç, 19. yüzyılda yaşanan bir dizi büyük kurumsal değişimle daha da hız kazandı. 1832 tarihli Birinci Reform Yasası oy verme haklarını yetişkin erkeklerin yüzde 8'inden yüzde 16'sına genişletti. Temsilin ağırlığını kırsaldan ve aristokratların güdümündeki "çürümüş kentler"den daha fazla nüfusa sahip sanayi kentlerine kaydırdı. Bu süreç 1867'deki İkinci Reform Yasası ve 1884'teki Üçüncü Reform Yasası'yla devam etti ve neticede seçmenler yetişkin erkek nüfusunun yüzde 60'ına ulaştı. Koridordaki bir başka kritik adım, 1918'de yirmi bir yaşın üzerindeki tüm erkeklerin seçme hakkına kavuşmasıydı (bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi kadınların siyasi hakları daha sonra gelecekti). Aslında tüm bu önemli reformlar toplumsal örgütlenme ve taleplerin yanıtlarıydı. Örneğin evrensel oy hakkı, eşit seçim bölgeleri, bir yıllığına seçilen parlamentolar ve sıradan halk temsil görevi üstlenebilsin diye Parlamento üyelerine yapılan ödemeler 19. yüzyıl ortası Chartist hareketinin başlıca talepleriydi.

Toplumun seçkinler karşısında giderek artan kurumsal gücüyle birlikte devlet kapasitesi de gelişme gösterdi. Devlet kapasitesindeki gelişme bu defa daha ziyade toplumun talepleri doğrultusunda oldu. Yapılan reformlardan ilki, Doğu Hindistan Şirketi'ni devletin idari yapısına dahil eden 1833 Saint Helena Yasası'ydı. 1854'teki Northcote-Trevelyan Raporu, Saint Helena Yasası'yla başlayan süreci devam ettirdi ve liyakata dayanan profesyonel bir yönetim tavsiyesinde bulundu. Rapora muhalefet oluşsa da ana tavsiyesi sonraki yirmi yılda hayata geçirildi ve nihayet kamu görevine seçilmek için giriş sınavı sistemine geçildi. Devlet eşzamanlı olarak, 1891'de fiilen ücretsiz olacak kitle eğitimi, sağlık sigortası, işsizlik sigortası ve emeklilik gibi tümü, yeni baştan bölüştürülmüş vergilerle sağlanan geniş kapsamlı kamu hizmetleri sunma yönünde ilerledi. Bu gidişat 1942 tarihli Beveridge Raporu'na ve On Beşinci Bölüm'de tartışacağımız uygulamasına kadar ilerledi.

Kırılacak sıradaki kafes

Bir hareket koridora girdiği anda şiddet ve kan davaları sona ermediği gibi, normlar kafesi de hemen parçalanmaz. Özgürlüğün gelişimi uzun zamana yayılan bir süreçtir. Bu durum özellikle de gruplar için, örneğin kadınlar gibi uzun süreli ve sistemli olarak toplumsal ve iktisadi davranışlarına büyük sınırlamalar konulmuş kesimler açısından çok geçerlidir.

Caroline Sheridan 1830'ların İngiltere'sinde bu gerçeği iliklerine kadar hissetmişti. 1808'de dünyaya gelen ve 1827'de avukat George Norton'la evlenen Caroline, kocasının soyadını almıştı. Caroline Norton yetenekli bir yazar ve şairdi fakat kocası taciz ve şiddete meyilliydi. Caroline 1836'da nihayet kocasını terk etmeye karar verdi. Ne var ki İngiliz kanunlarına göre hakları sınırlıydı. Yazdıklarından gelen gelir kocasına gidiyordu. Malları kocasına aitti. 1862 tarihli *Lawes Resolutions of Womens Rights* (Kadın Haklarıyla İlgili Yasal Düzenlemeler) derlemesinde açıkça belirtildiği gibi:

> Kocaya ait olan kocanındır. Kadına ait olan kocanındır.

Caroline Norton'un da ne kendinin ne de kocasının malları üzerinde hakları yoktu. Büyük İngiliz hukuk bilimci William Blackstone, Common Law'a göre mevcut durumu *Commantaries on the Laws of England* (İngiliz Yasaları Üzerine Değerlendirmeler) başlıklı 1765 tarihli eserinde ele almıştı:

> Yasaya göre evlilikle erkek ve kadın bir kişiye dönüşür: evlilik süresince kadının kişisel varlığı ve hukuki varlığı askıya alınır.

Her şey kocanın denetimi altındaydı. Kadın "kocasının kanatları, himayesi ve çatısı altında hareket eder."

1838'de Caroline Norton, *The Separation of Mother and Child by the Laws of Custody of Infants Considered* (Çocukların Velayeti Yasalarına Göre Anne ve Çocuğun Ayrılmaları) başlıklı bir kitapçık kaleme aldı. İngiliz yasalarına göre bir babanın çocuğunu bir yabancıya verebileceğini ve annenin de bu konuda yapabileceği bir şey olmadığını gösterdi. Vakasının toplumda yarattığı yankı Parlamento'yu 1839 tarihli Çocuk ve Velayet Yasası'nı çıkarmaya itti. Bu yasa yedi yaş altı çocuklar için annelere bir miktar söz hakkı veriyordu. Caroline bununla yetinmedi. Bir yıl sonra, *A Letter to the Queen on Lord Chancellor Cranworth's Marriage and Divorce Bill*'i (Adalet Bakanı Cranworth'ın Evlilik ve Boşanma Yasa Önerisi Hakkında Kraliçeye Mektup*)* kaleme aldığı değerlendirmede şunları vurguluyordu:

> İngiltere'de evli bir kadının hukuki varlığı yoktur: varlığı kocasının varlığının parçasıdır. Yıllarca süren ayrılık veya terk edilme bu konumu değiştiremez... Hukuki kurgu, kocasını hiç görmese ve ondan haber almazsa bile onu kocasıyla "bir" tutar.

Malı mülkü yoktur... Neyi varsa kocasına aittir...

Bir İngiliz kadının elbiseleri ve takıları üzerinde bile yasal hakkı yoktur. Bunlar evlenmeden önce akraba veya arkadaşlarının hediyeleri olsa bile koca isterse alıp satabilir.

Evli İngiliz kadın miras bırakamaz...

Evli İngiliz kadın kendi maddi kazancı üzerinde yasal hak iddiasında bulunamaz. El emeği veya entelektüel emeği karşılığında aldığı ücret, patates yetiştirse de okul yöneticiliği yapsa da fark etmez, *kocasının* olur...

Evli bir İngiliz kadın kocasının evini terk edemez. Kocası "evlilik haklarının kaybından doğan zarar" nedeniyle ona dava açabilir. Üstelik koca istediğinde eşinin sığındığı –arkadaşı veya akrabasına ait– eve girebilir; eşini yasada söylendiği gibi "koruması altına alabilir" ve güç kullanarak, polisin yardımıyla veya yardımı olmadan alıp götürebilir.

1857'de Parlamento, Evlilik Davaları Yasası'nı geçirerek kadınların boşanma davası açabilecekleri durumları tespit etti. Ardından 1870'te Evli Kadınların Mülkiyet Hakkı Yasası Parlamento'dan geçti.

Norton ve diğerleri, İngiliz yasalarının ayrımcı doğasını tartışmaya açmaya başladılar. Bu durum 1792'de *Kadın Haklarının Müdafaası* kitabını yazan Mary Wollstonecraft tarafından açıkça ortaya konulmuştu. Wollstonecraft kadınlara "insan türünün bir parçası olmayan aşağı bir varlık gibi davranıldığını" söylüyordu. Kitap kadınlara kişiliklerine sahip çıkmaları ve bağlarından kurtulmaları çağrısını yapıyordu. "Erkeklerin zorbalığını açıklamak ve mazeret bulmak için, erdeme erişme bakımından iki cinsiyetin çok farklı hedeflere yönelmeleri gerektiğini kanıtlamaya çalışan ustaca açıklamalar ileri sürülmüştü... Kendimizi sadece kibar, evcil hayvanlar gibi görmemizi tavsiye edenler bizlere nasıl da hakaret ediyorlar."

Wollstonecraft bu ayrımcılığın köklerinin normlar, gelenekler ve aynı zamanda yasalarda olduğunu kavramıştı. Erkeklerin kadınlar üzerine kurdukları hâkimiyet ve "görünüşte itaat ve içi boş görgü kurallarına titizce uyulması" gibi normların kadınların gelişimini önlediğini söylüyordu:

Kibarlık, uysallık ve spanyel cinsi köpeklerininkini andıran bir şefkat... kadın cinsinin ana erdemleri olarak sürekli tavsiye edilir...

Erkekleri arkadaşlarım olarak seviyorum ama gerçek veya gasp ettikleri saltanatları bana kadar uzanmıyor. Bir insanın aklı takdiri-

me mazhar olmadığı sürece bu böyle kalıyor. Aksi durumda da itaatim akla, erkeğe değil.

Kadın özgürlüğü davası Britanyalı filozof John Stuart Mill ile önemli bir taraftar kazandı. Mill'in 1869'da yazdığı *Kadınların Köleleştirilmesi* adlı kitabı kadınların yasal, iktisadi ve siyasi alanlarda tam eşitliği için güçlü bir çağrıydı. Mill de aynı Wollstonecraft gibi kadınların özgürlükten yoksun olmalarını kölelikle kıyaslamıştı. "Kadınlar söz konusu olduğunda bu sınıfın tüm bireyleri rüşvet ve korkutmanın bir arada olduğu kronik baskılarla karşı karşıyadır... Tüm kadınlar küçük yaşlarından itibaren, ideal karakterlerinin erkeklerinkinin tam tersi olduğu inancıyla yetiştirilirler: Kendi iradeleri veya kendi öz denetimleri yerine boyun eğme ve diğerlerinin denetimine teslim olmayı öğreniyorlar."

Mill için de bu boyun eğdirme olgusunun kökeninde hangi norm varsa onlar kırılmalıydı:

> İnsanlar artık hayatta doğdukları konumla sınırlanmak ve görünmez bağlarla oraya hapsolmak zorunda değiller. Artık yeteneklerini kullanmakta özgürler ve eğer uygun koşullar sağlanırsa arzu ettikleri hedeflerine ulaşabilirler.

Mill şöyle devam ediyordu:

> Kişinin dünyaya erkek yerine kız çocuğu olarak gelmesinin, hayatı boyunca bulunacağı konumu belirlemesine, beyaz yerine siyah veya soylu yerine halktan biri olarak doğmasından daha fazla izin vermemeliyiz... Kadının toplumsal olarak ikincil sayılması modern toplumsal kurumlarda münferit bir durumdur ve bu kurumların en temel yasasının ihlalidir.

Kısacası kadının baskı altına alınması özgürlüğü ciddi biçimde ihlal eder.

Norton'un zaferleri ve Mill gibi isimlerin desteği normlarda köklü bir değişimin işaretiydi. Fakat normlar kadınları halen oy verme hakkından ve siyasi temsilden uzak tutuyordu. Kadınlar çok yoğun iktisadi ayrımcılıkla karşı karşıyaydılar. Bu durum, 30 yaşın üzerindeki kadınların oy verme hakkı elde ettikleri 1918'de değişmeye başladı. Nihayet 1928'de tüm yetişkin kadınlar oy hakkı kazandı. Giriş bölümünden de hatırlanacağı gibi siyasi kazanımlar Süfrajetlerin yoğun siyasi seferberlik ve protes-

toları sayesinde gerçekleşmişti. Normlar ve iktisadi ilişkiler ise tahmin edileceği gibi çok daha yavaş değişti. 1970 tarihli Eşit Ücret Yasası işyerlerinde cinsiyet eşitliğinin yasal temelini oluşturdu. Bu önemli bir adımdı. Bütün kazanımlara rağmen iktisadi fırsatlar ve kadın ücretleri bakımından süreç, farklı yerlerde olduğu gibi, Britanya'da da halen devam ediyor. Albüme aldığımız fotoğrafta 1960'larda özgürleşmenin sembolik eylemi olarak sutyenini çıkaran bir kadının resmini görüyoruz.

Sanayi Devrimi'nin kökenleri

5. ve 6. yüzyıllarda başlayan Prangalanmış Leviathan'ın ortaya çıkışı, yavaş ve kararsız adımlarla ilerleyen bir süreç de olsa, siyasi ve toplumsal bir devrimdi. 18. yüzyılın ortalarında Britanya'da başlayan Sanayi Devrimi, bu sürecin ekonomik ürünüydü çünkü tıpkı bir önceki bölümde gördüğümüz İtalyan komünlerinde olduğu gibi, bu devrim de Prangalanmış Leviathan'ın mümkün kıldığı özgürlük, fırsatlar ve teşviklerin sonucuydu. Sonraki on yıllarda birtakım kilit sektörlerde teknoloji ve üretimin örgütlenişi dönüşüme uğradı. Öncü sektör tekstil sanayisi iplik eğirme konusunda yenilikçi atılımlara sahne oldu. Su gücüyle çalışan eğirme tezgâhı (su tezgâhı), büküm makinesi gibi makineler devrim yarattı. Benzer yenilikler uçan mekik ve farklı türden mekanik dokuma tezgâhlarının devreye girdiği dokumacılık alanında da yaşandı.

Thomas Newcomen'ın buhar motoru ile James Watt'ın buhar makinesi de aynı derecede önemli dönüşümleri gerçekleştirdi. Buhar makinesi madenlerden dışarı su pompalanmasını mümkün kılarak madenciliği daha verimli hale getirdi. Aynı zamanda ulaşım ve metalürjiyi de dönüştürdü. 19. yüzyılda buharlı trenlerin devreye girmesi ve bir dizi kanal ve yeni yolların 17. yüzyıldan başlayarak büyük kentleri birbirine bağlamasıyla ulaşım düzeni yeniden şekillendi. Makine araçları ve tarım gibi pek çok endüstri de köklü değişime uğradı. Bu değişimin ana nedeni yüksek kaliteli ve ucuz demirin elde edilebilmesiydi. Demirin eritilmesinde odun kömürü yerine kok kömürünün kullanılmaya başlanması, pik demirinin yüksek basınçlı fırınlarda üretilmesi ve ardından çeliğin Bessemer süreciyle üretilmesi ucuz ve kaliteli demire ulaşılmasını sağladı.

Sanayi Devrimi'nin koşulları koridordaki Britanya toplumunun ilerlemesiyle hazırlanmıştı. Ortaçağ'dan sonra Avrupa'daki ikti-

sadi gelişmenin ağırlık merkezi kuzeye, Hollanda ve İngiltere'ye doğru kaymıştı. Bu Amerika'nın keşfi ve bunun yarattığı iktisadi fırsatların devlet ile toplum arasındaki rekabete etkileriyle yakından ilişkiliydi. Bu fırsatlardan devlet ve toplumu daha da güçlendirecek biçimde yararlanabilecek konuma sahip ülkeler, kurumsal ve ardından iktisadi olarak daha da ileriye gittiler. İngiltere'de mevcut denge toplumun lehine geliştiğinden 16. yüzyıldaki Tudor devleti, ticarete erişim konusunda tekel oluşturamadı. Böylece Amerika'yla ticarette büyük çaplı katılım oluştu. Bu da dinamik ve iddialı ticari çıkarlara sahip yeni bir sınıfın oluşmasını tetikledi. Bu yeni gruplar Stuart hükümdarlığının ekonomi ve toplum üstünde hâkimiyetini artırma çabalarını hoş karşılamıyorlardı. Kısa süre sonra da krallıkla uzun sürecek bir mücadeleye girdiler. Talepleri sadece krallık müttefiklerinin tekelinde olan fırsatlara daha fazla erişim sağlamakla sınırlı değildi. Ayrıca, kendilerini güçlendirirken seçkinleri zayıflatacak kapsamlı kurumsal değişiklikler de istiyorlardı.

1688'deki Görkemli Devrim krallık ile yeni gruplar arasındaki bu mücadelenin ürünüydü. Devrim köklü değişiklikler yarattı. Parlamento İngiltere'deki ana yürütme organı haline geldi. Fırsat eşitliği topluma yayıldı ve toplumun çoğunluğuna ulaştı. Ve Kızıl Kraliçe etkisini daha enerjik hale getirdi. Toplumsal hareketlenme iyice derinleşti ve devletin kapasitesi artarken yasal süreç sayesinde devletin gücü daha da kurumsallaştı. Yargı ortamındaki değişim de aynı derece önemliydi. 1624 Tarihli Tekeller Düzenlemesi'nin getirdiği patent sistemi Sanayi Devrimi'ni tanımlayan yenilikler dalgasını ortaya çıkarmıştı. Yerli tekellerin 1640'lardaki İngiliz İç Savaşı sürecinde bütünüyle çökertilmesi, iktisadi fırsatların daha geniş kapsamlı dağıtılmasını olanaklı kıldı. Görkemli Devrim'in 1701 tarihli Çözüm Yasası'yla nihayet yargı bağımsızlığı sağlandı. Böylece yasa önünde eşitlik, yasa ve sözleşmelerin tarafsız uygulanması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması yolunda önemli bir adım daha atılmış oldu. Devlet iktisadi faaliyetlerin önündeki engelleri kaldırdı ve bazı hayati kamu hizmetlerini de sunmaya başladı. Yine etkin biçimde sanayiye teşvik ve destek verdi (devlet bu konuda başkasının özgürlüğüne tecavüz etmekte bir beis görmüyordu. Örneğin İngiliz köle tüccarlarını destekleyip onlardan istifade etmişti. Ayrıca Denizcilik Yasası yabancı gemilerin İngiltere'ye veya sömürgelerine mal taşımasını yasaklayarak İngiliz tüccar ve imalatçılarının ticaret tekeline katkıda bulunmuştu).

Tüm bu iktisadi ve toplumsal değişimler müthiş bir tecrübe birikimine ve yenilik enerjisinin açığa çıkmasına yol açtı. Toplumun farklı kesimlerinden binlerce insan teknoloji geliştirmek, önemli sorunları çözmek, iş kurmak ve para kazanmak için kendi fikirlerinin peşine düşmeye başladı. Bu deneylerin belli bir merkezi olmadığı gibi, siyasi otorite tarafından da sınırlanmamıştı. Böylece farklı insanlar daha fazla yenilik için farklı yollar izleyebilir, diğerlerinin başarısız kaldıkları noktalarda başarıyı yakalayabilir ve daha da önemlisi, süreç içinde bütünüyle farklı soru ve yanıtlar geliştirebilirlerdi. Bu türden çabaların önemini Sanayi Devrimi'nin buhar makinesi gibi iz bırakan teknolojilerinde görebiliyoruz. Robert Boyle, Denis Papin, Thomas Savory, Thomas Newcomen, John Smeaton ve James Watt gibi yenilikçiler ve girişimcilerin hepsi buhar gücünün kullanımına farklı açılardan yaklaştılar ve kendilerine özgü biçimlerde deneyerek sonuçta daha etkin ve güçlü buhar makinelerinin ortaya çıkmasını sağladılar.

Pek çok yanlış başlangıç ve bambaşka yaklaşımlar barındıran deneyimlerin doğasını ve yenilikçi atılımlardaki hayati rolünü göstermesi bakımından belki de en iyi örnek, gemilerin denizdeki boylamlarının belirlenmesi çabalarıydı. Enlem yıldızlardan hesaplanabiliyordu ama boylamı belirlemek daha zordu. Gemiler sıkça denizlerde kayboluyordu. Bu durumun yol açtığı sorunlar Ekim 1707'de, Cebelitarık'tan dönen Britanya donanmasından dört savaş gemisinin boylamlarını yanlış hesaplamaları neticesinde Scilly Adaları'nda kayalıklara çarparak batmasıyla iyice belirgin hale geldi. İki bin denizci boğulmuştu. Britanya hükümeti 1714'te Boylam Kurulu'nu oluşturdu ve sorunun çözülmesini teşvik etmek için çeşitli ödüller vereceğini duyurdu.

Sorunun bir çözümünün gemi güvertesinde iki adet saat bulundurulmasından geçtiği biliniyordu. Birincisi, Greenwich ortalama zamanına göreyken diğeri de her öğlen vakti güneşe göre yeniden ayarlanacaktı. Böylece birisi Greenwich'e göre ve diğeri olduğunuz yere göre zamanı söyleyecekti. Bu iki zaman arasındaki farklılık sizin boylamı hesaplamanızı sağlayacaktı. Ancak sorun saatlerin doğruyu göstermemesiydi. Saatler, sarkaçları denizdeki dalga darbeleriyle yerinden oynadığından veya farklı iklim koşullarında genişleyen veya daralan metallerden yapıldıklarından bozuluyorlardı. Devlet tarafından boylamı hesaplayacak yöntemler konusunda tavsiyelerde bulunması için görevlendirilen büyük fizikçi Isaac Newton, sorunun yanıtının astronomi ve yıldız konumlarında bulunacağına inanıyordu. İlke olarak o da saat çözü-

münün doğruluğunu kabul ediyordu. Ancak pratikte bu denizde işe yaramazdı çünkü:

> Geminin hareketi ve Sıcak, Soğuk, Kuru ve Nemli hava değişimleri ve değişik enlemlerde ortaya çıkan Yerçekimi Farkları nedeniyle, böyle bir saat henüz yapılmış değil.

Ve belki de hiç yapılamayacak.

Bazıları epey çılgın olmak üzere insanlar birçok çözüm denediler. Galileo'nun kendisi *celatone* denilen ve Jüpiter'e bakarak ve aylarının tutulma zamanlarını kullanarak boylamı hesaplamaya yarayan bir tür maske icat etmişti (Bu makinenin bir modeli albümdeki fotoğrafta görülebilir). Ya da bir başka çözüm yaralı köpekleri ve "sempati tozu" adı verilen gizemli bir maddeyi kullanmayı içeriyordu. İddiaya göre bu toz yaralı bir insana veya hayvana ait bir şeye serpildiğinde iyileştirme gücüne sahipti. Fakat bu iyileştirme süreci acılıydı. Yaralı bir köpeğin güvertede tutulması ve Londra'da bir başkasının her gün köpek için kullanılmış bir bandaja tozu serpmesi gerekiyordu. Köpek havladığında Londra'da öğlen olduğunu anlayacaktınız (Newton'un kendisinin simyacı olduğunu ve hayatının büyük bölümünde "ana metalleri" altına çevirmeye uğraştığını bilmiyorsanız bu fikir tamamen delice görünebilir). Bir başka fikir de açık denizde demirleyen çok sayıda geminin büyük toplarını uygun zamanlarda ateşlemeleri ve duyma mesafesindeki gemilerin zamanı buna göre belirlemeleriydi.

Sonunda Kuzey İngiltere'deki Barrow-upon-Humber köyünden eğitimsiz bir marangoz olan John Harrison'un yaptığı buluş Newton'un ortaya attığı tüm sorulara cevap verdi. Sarkaçtan kurtuldu. İklime bağlı olarak genişleyen veya daralan yağlama maddesini çıkardı. Bunların yerine tropikal sert bir ağaç olan ve kendi yağına sahip *lignum vitae*'den yararlandı. Genişleyen metaller sorununu çözmek için pirinç ve çelikten şeritler kullanarak biri genişlediğinde diğerinin ters etki yapmasını sağladı. Harrison'un bu noktaya gelmesi o kadar çabuk olmamıştı. Bir sürü prototip üretmişti. 1761'de H-4 diye bilinen son prototipini yapması otuz yılını almıştı. Gerçi bu süre boyunca birçok önemli yeniliğe de imza attı. Örneğin, bugün pek çok makinede dönüş sırasındaki sürtünmeyi engellemek için kullanılan bilyalı rulmanları ilk defa Harrison yaptı. Boylam meselesine çözüm bulma tutkusu ve yol açtığı tüm çılgın fikirleri William Hogarth, *The Rake's Prog-*

ress (Hovardanın Gelişimi) adlı bir dizi resimle hicvetti. Bunların en sonuncusu, Londra'daki kötü şöhretli akıl hastanesi Bedlam'ı, içinde boylamı hesaplamak için deliren insanlarla dolu olarak tasvir eder.

Tüm bu enerjik tecrübelerin sonucu daha fazla toplumsal hareketlilikti. Mütevazı geçmişleri olan pek çok kişi başarılı oldukça sadece para değil büyük şöhret de kazandılar. Su tezgâhını icat edip 1771'de Derbyshire, Cromford'da dünyanın muhtemelen ilk modern fabrikasını açan Richard Arkwright'ı anımsayalım. Arkwright'ın babası yedi çocukluydu ve fakir olduğu için Richard'ı okula gönderememişti. Buna karşın Arkwright, İngiliz toplumunun zirvesine tırmanıp şövalye unvanı kazandı. Buhar makinesini icat eden James Watt'ı ele alalım: Watt orta sınıf bir İskoç ailesine mensuptu. Ölümünden on yıl sonra Watt'ın Westminster Manastırı'nda bir heykeli dikilmişti (Burada ayrıca John Harrison için de bir anma levhası vardır). Westminster Manastırı'nda çok sayıda İngiliz kralı, kraliçesi ve ünlü kişinin mezarları vardı. Bu kişilerden biri de 18. yüzyılda köle ticaretinin kaldırılması kampanyasının öncülüğünü yapan William Wilberforce'tu. Hiçbir normlar kafesi bu insanların denemelerinin ve başarıyı yakalama yeteneklerinin önüne geçemedi.

Ortaçağ'da İtalyan komünlerinde yenilikleri ve iktisadi büyümeyi mümkün kılan sebepler hangileriyse Britanya'da Sanayi Devrimi'ni başlatan da onlardı: Prangalanmış Leviathan koridorda gelişmiş ve bu durum insanlara daha fazla özgürlük ve iktisadi fırsat getirmişti. Kızıl Kraliçe ile güçlenen Britanya devleti daha etkin hale gelerek bu süreçte kapasitesini geliştirdi ama prangalarını atmadı. Prangalanmış devletin artan kapasitesi özgürlüğün gelişmesini engellemekten ziyade destekledi. Bu anlamda Britanya Avrupa'nın geri kalanından ilerideydi. Kitabın bu bölümü pek çok Avrupa devletinin kendi iniş çıkışlarıyla ve sınırlarıyla koridorun içerisinde yol aldığını gösterdi. Fransa, Belçika, Hollanda ve Almanya'nın Leviathanlarının prangaları ve kapasiteleri arttıkça, toplumlarının özgürlüğü, iktisadi fırsatlar ve teşvikleri de arttı ve sanayileşme bu ülkelerde de yayıldı.

Niçin Avrupa?

Avrupa'nın tarihi elbette zengin, karmaşık ve farklılık barındıran bir tarihtir ve bu bölümde bunların hepsinin hakkını vermemiz mümkün değil. Bunun yerine odak noktamız, kavramsal çer-

çevemizin Avrupa tarihine farklı bir yorum getirdiğini göstermek oldu. Aynı şekilde Avrupa'da son 1500 yılda ortaya çıkan bir dizi ayırt edici kurumun temellerini ve siyasi ve toplumsal pratikleri de yine aynı kavramsal çerçevemizle yorumlamaya odaklandık.

Ortaçağ'dan çok önce Avrupa'nın sahip olduğu kendine özgü bazı ayırt edici özellikleri nedeniyle siyasi ve iktisadi yükselişinin kaçınılmaz olduğunu söyleyen birçok kuram mevcuttur. Bu özellikleri arasında Yahudi-Hıristiyan kültürünü, benzersiz coğrafyasını, Avrupa değerlerini (her ne demekse) sayarlar. Bizim açıklamamız bu görüşlerle taban tabana zıttır.

Erken Avrupa tarihinde Prangalanmış Leviathan'ın yükselişini önceden belirleyen, Avrupa makasının iki bıçağının, yani Roma İmparatorluğu'nun devlet kurumları ile Germen kabilelerinin katılımcı norm ve kurumlarının yarattığı rastlantısal güç dengesi dışında özgün hiçbir şey yoktu. Bunların hiçbirisi Prangalanmış Leviathan'ı oluşturmak için tek başına yeterli değildi. Makasın sadece birinci bıçağı mevcut olduğunda Bizans'ta olduğu gibi tipik Despotik Leviathan ortaya çıkıyordu. İzlanda'daki gibi sadece ikinci bıçağa sahip olunduğunda çok az siyasi gelişme yaşanıyordu ve devlet inşa sürecine rastlanmıyordu. Farklı koşullara sahip başka bir dönemde, kritik noktalarda farklı durumlar ortaya çıksaydı ve belki de Clovis ve Charlemagne'den daha az yetenekli siyasi aktörler olsaydı, makasın iki bıçağı denge oluşturamayacaktı. Fakat Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen çalkantılı 5. ve 6. yüzyıllarda iki bıçak hassas bir denge yarattı ve bu durum Avrupa'yı dar koridora taşıyarak Prangalanmış Leviathan'ın yükselişini mümkün kıldı.

Koridora girmek özgürlüğün derhal ortaya çıkacağı anlamına gelmiyordu. Şiddet, cinayet ve kargaşa devam ediyor, bazen bunlar bin yıldan daha uzun süre yoğun olarak yaşanıyordu. Buna karşın bu giriş bir sürecin başlangıcıydı. Süreç despotizmin sınırlandırılması ve özgürlüğün önkoşullarının yaratılmasıydı. Koridorda olmak Prangalanmış Leviathan'ın tüm görkemiyle yükseleceğinin de garantisi değildi (Dokuzuncu Bölüm'de, büyük şokların bir toplumu nasıl koridor dışına atacağını göreceğiz. Yine On Üçüncü Bölüm'de devlet ve toplum arasındaki rekabetin nasıl kontrolden çıkabileceğine bakacağız). Fakat küresel tarih açısından dikkati çeken nokta, bir avuç yönetimin kendilerini koridorda bulmaları ve burada gelişim göstermeleridir. Bu gelişim sırasında Kızıl Kraliçe'nin tüm gücünü arkalarına alarak devletin ve toplumun kapasitelerini artırırlar.

Koridora giren Avrupa'nın ve bunun ortaya çıkardığı Kızıl Kraliçe dinamiklerinin sonuçları olağanüstüydü. Özgürlük bugün bildiğimiz şekline Avrupa'da büründü (uzun, acılı ve bazen de açıkça şiddet dolu bir süreçten geçilerek olsa da). Yine Avrupa'da Prangalanmış Leviathan tarafından şekillendirilmiş bu özgürlük ve ekonomik ve sosyal ortam daha sonraki geniş teşvikleri ve iktisadi fırsatları yarattı. Ayrıca piyasaların işlemesini destekledi ve yarattığı ortamda deneyler, buluşlar ve teknolojik devrimler gelişebildi. Bütün bunlar da sanayi devriminin ve sürdürülebilir refahın yolunu açtı.

Kuramımız bu derslerin Avrupa'nın ötesinde de uygulanabileceğinin altını çiziyor. Eğer Avrupa'ya özgü bir durum veya Avrupa'nın yükselişiyle kendini gösteren bir özellik söz konusu olsaydı, o zaman bugün aynı sorunlarla mücadele eden toplumlar için Avrupa deneyiminden ders çıkaramazdık. Fakat bizim kuramımızda bu böyle değil. Romalıların merkezi kurumları ile normları ve Germen kabilelerinin halk meclisleri elbette 5. ve 6. yüzyıl Avrupa'sına özgüydü. Fakat buradaki ana ilke –bir ülkenin koridora girebilmek için güçlü ve merkeziyetçi devlet kurumları ile, devlete karşı kendisini koruyabilecek ve seçkinlerini prangalayabilecek iddialı ve hareketli bir toplum arasında denge kurması gerektiği– daha genele uyarlanabilir. Kitabın geriye kalan bölümlerinde göreceğimiz gibi, devlet kapasitesinin ve yurttaşlarının özgürlüğünü eşzamanlı olarak artıracak kurumların yokluğu, neredeyse her zaman devlet ve toplum arasında bir güç dengesinin olmamasıyla bağlantılıdır. Bu denge de sadece Avrupa'ya özgü değildir ve daha önceki bölümde gördüğümüz ve ileride de tekrar göreceğimiz gibi, farklı koşullarda, coğrafyalarda ve kültürel ortamlarda da ortaya çıkmıştır.

7

Cennetten gelen yetki

Kayığı alabora etmek

Çin tarihi Avrupa'nınkinden farklı bir yol izledi ve bu yol çok daha az özgürlük yarattı. Aslında her şey çok farklı başlamıştı. Bunu görebilmek için Çin tarihinde Bahar ve Sonbahar diye bilinen, MÖ 8. yüzyılda başlayan döneme dönelim. Bahar ve Sonbahar dönemi, felsefesi o zamandan beri Çin toplumunun ve devlet kurumlarının ana direği olan Konfüçyüs'ün doğumuna tanıklık etti. Konfüçyüsçülük halkın refahına çok önem verdi. Refahın (ancak) erdemli bir yönetici tarafından yükseltilebileceğini savundu. Konfüçyüs şöyle demişti:

> Erdemin gücüyle yöneten kişi Kutupyıldızı'na benzer: sabit kalır ve daha az önemi olan çok sayıda yıldızın saygısını kazanır.

Konfüçyüs'ün en önemli takipçilerinden Mengzi (Mencius diye de anılır), "halkın en saygıdeğer varlık" olduğuna inanıyordu. Mengzi, "Cennet halkın gözüyle görür. Cennet halkın kulaklarıyla duyar" diyen kadim bir deyişe atıfta bulunuyordu. Bu türden fikirler bu dönemde yaygındı. Konfüçyüs'ün kendisi de, "Halkın güvenini yitiren bir devlet ayakta kalamaz" demişti.

Bu görüşlerin dönemin siyasetinde karşılığı olduğuna dair kanıtlar, kadim zamanları anlatan *Zuo Zhuan Tarihi*'nden (Zuo'nun Tefsiri) izlenebilir. Eser, Sui devletinin görevlendirdiği Ji Liang'dan alıntılar yapar. Ji Liang imparatora "Halk tanrıların efendisidir. Bu nedenle bilge krallar önce halkın işlerini çözer, daha sonra da tanrısal varlıklarınkiyle ilgilenir" tavsiyesinde bulunur.

Halk neden "tanrıların efendisi"ydi" ve "en saygıdeğer varlık"tı? Muhtemelen bunun sebebi toplumun bu dönemde siyasete

etki edecek kadar iyi örgütlenmiş olmasıydı. Bu dönem Çin'de siyasi güç o kadar bölünmüş haldeydi ki bilginler rekabet halindeki bu toplumlara "kent devletleri" diyor, hatta bunları Yunan kent devletleriyle kıyaslıyorlardı. Atina'da siyasetin merkezi başkentti ve yurttaşlar siyasi kariyerlerinde yükselebilir veya düşebilirlerdi. *Zuo Zhuan Tarihi* başkent sakinlerinin iç siyasi mücadeleleri faal biçimde etkiledikleri en az yirmi beş olayı belgelemişti. Bunlara kimin yönetici olacağına dair mücadeleler de dahildi. Atina'da olduğu gibi Zheng devletinde de insanlar yönetimin tutum ve politikalarını tartışmak ve eleştirmek için bir araya geliyordu. Dönemin meşhur başbakanı Zichan şöyle diyordu:

> İnsanlar yönetimi elinde tutanın iyi veya kötü olduğunu tartışmak için sabah akşam bir araya geliyor. Eğer onların iyi dediklerini yapar, kötü dediklerini düzeltirsem, onlar benim öğretmenlerim olurlar.

Zichan'a göre halkı dışlamaya çalışmak "Bir nehri durdurmak gibidir: Sular barajdan taştığında daha fazla insan zarar görür." Mengzi de bu duyguyu paylaşır:

> Halkı kazanmanın bir yolu var: kalplerini kazandığınızda halkı kazanırsınız. Halkın kalbini kazanmanın bir yolu var: istediklerini yerine getirin, nefret ettiklerinden uzak durun. Hepsi bu kadar.

Daha sonraları yazılmış bir felsefi inceleme olan *Xunzi* bu dönemin siyasetini şöyle özetlemişti:

> Yönetici bir kayıktır, halk da deniz. Deniz kayığı taşıyabilir. Deniz kayığı alabora edebilir.

Albüme koyduğumuz resimde *Xunzi*'de bu deyişin Çin karakterleriyle yazıldığı özgün sayfanın örneğini görebilirsiniz.

Herkes cennetin altında

Bahar ve Sonbahar döneminin entelektüel canlılığını, siyasal gücün birikmesiyle yedi büyük devletin ve bir dizi küçük devletin ortaya çıkması izledi. Bu devletler sürekli savaş halindeydiler (Bkz. Harita 10). Savaşan Devletler dönemi Legalizm diye bilinen oldukça despotik bir siyasi felsefenin doğmasına yol açtı. Bu

felsefe Çin devletinin toplum üzerindeki hâkimiyetinin önemli bir sacayağı haline geldi. Efendi Shang diye de bilinen Shang Yang bu felsefenin en önemli düşünür ve uygulayıcılarındandı. MÖ 390'da Savaşan Devletler döneminin tam ortasında doğan Shang, devletin zayıflığından kaynaklanan kaosun gayet iyi farkındaydı. Yaklaşık iki bin sene sonra benzer bir çözümle gelecek Hobbes gibi, Efendi Shang da kurtuluşu Leviathan'ın gücünde görmüştü, çünkü "halka en büyük fayda düzenden gelirdi." Eğer toplum süreç içinde daha da zayıflarsa bu çok daha iyiydi. Shang'a göre:

> Halk zayıf olduğunda devlet güçlü olur. Çünkü devlet... halkın zayıf olması için çaba harcar.

Shang Yang bu düşünceleri geliştirmek ve yazmakla kalmadı, uygulamaya da yöneldi. Doğum yeri olan Wei devletinden Qin'e göç etti. Buranın yöneticisi Efendi Xiao'nun danışmanı oldu. Shang Yang, Xiao'nun kanatları altında oluşacak yeni bir hukuki yaklaşım içeren, toprak ilişkilerini yeniden düzenleyen, devletin idari yapısında reform başlatan ve daha profesyonel devlet kurumları oluşturan bir dizi köklü reform önerdi. Bu merkezileştirici reformlar bir yüzyıl sonra Qin devletini, diğer tüm devletleri fethetmesine, ilk Çin imparatorluğunu ve bilinen ilk hanedanlığı kurmasına imkân verecek iktisadi ve askeri bir güç merkezine dönüştürdü.

Bu en baştan Shang Yang'ın amacıydı. *Efendi Shang Kitabı*'nın ilk bölümünde ortaya konulan ve günümüze kadar ulaşan görüşleri bunun kanıtıdır. "Yasaları Gözden Geçirmek" başlıklı bölüm Efendi Xiao ile Shang Yang'ın da aralarında olduğu üç danışmanı arasındaki tartışmayı içerir. Efendi Xiao, "kurumsal yeniliklerin Cennetin Altındaki Herkesin eleştirilerine yol açabileceğinden" endişe ediyordu. Xiao sadece Qin halkının değil, Cennetin Altındaki Herkesin, yani tüm dünyanın düşüncelerinden endişe ediyordu. Qin yöneticisinin böyle düşünmesinin sebebi daha önceki Zhou devleti yöneticilerinden devraldığı inançtı: yöneticilerin yönetme yetkileri Cennetten geliyordu.

Bu tarihten itibaren Çin imparatorları kendilerinin de "Cennetten yetki aldıklarını" iddia edeceklerdi. Ama toplum yetkiyi doğrudan cennetten alan bir yöneticiyi nasıl sınırlandırabilirdi ki?

Shang Yang'a göre bu türden sınırlar makbul değildi. Onun hedefi basitti: "Zengin bir devlet ile güçlü bir ordu." Sadece güçlü bir devlet düzen tesis edebilir ve toplumun siyasete katılma arzu-

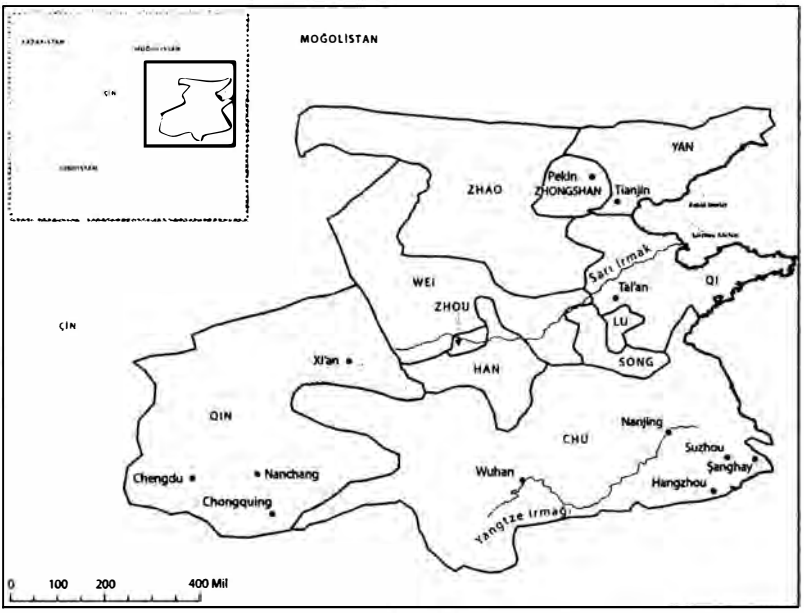

Harita 10: Savaşan devletler döneminde Çin (MÖ 475-221).

su geliştirmesini engelleyebilirdi. Böyle bir düzen olmazsa uyumsuzluk ortaya çıkardı ve bunun da engellenmesi gerekirdi. *Xunzi* Hobbes'un ağzıyla konuşuyor gibidir:

> İnsanlar arzularıyla dünyaya gelirler. Ancak arzularını elde edemediklerinde başka tatmin araçları ararlar. Bu arayışlarının bir ölçüsü veya sınırı olmazsa birbirleriyle kavga etmeden duramazlar. Eğer birbirleriyle kavga ederlerse kaos ortaya çıkar ve eğer kaos ortaya çıkarsa yoksullaşırlar.

Düzen peşinde koşmak ve düzeni sağlayacak kurumlar arayışında olmak çok doğaldı. Fakat Qin bunu nasıl yapacaktı? Ana araç yasalardı ama burada sözü edilen yasalar, önceki bölümde gördüğümüz Avrupa bağlamında olduğu gibi, toplumun normlarından gelişen ve yöneticileri sınırlandıran türden değildi. Shang Yang'ın anlayışına göre yasa ve devlet gücü herkesi ya çiftçi ya da savaşçıya dönüştürmek için kullanılmalıydı. İnsanlar çiftçilik yaptıkları ya da savaştıkları için ödüllendirilecek, aksi takdirde cezalandırılacaklardı:

> İnsanların toprağı sürmesi ya da savaşması sağlanabilir ... Bu tümüyle üstlerinin onları nasıl ödüllendirdiği ile ilgilidir (rütbe ve ge-

lir)... Hiç çalışmadan yiyenler, savaşmadan şanı elde edenler, rütbesi olmadan saygı görenler, geliri olmadan zenginleşenler, görevi olmadan emir verenlerin hepsine "suçlu" denilir.

Bir başka deyişle kimin ve neyin değerli olduğuna sadece ve sadece devlet karar verir. Devletin onayı olmazsa "suçlu" olursunuz. Halkın üzerinde "metal işçisinin metale, çömlekçinin de çamura hâkim olduğu" gibi hâkimiyet kurulmalıdır. Halkın çiftçilikle meşgul olmasını güvence altına almak için "insanların kendi başlarına yer değiştirmelerine izin vermemek ve her türden iktisadi faaliyeti cezalandırmak" önemliydi. Bunu başarmanın bir yolu çiftçiliği cazip hale getirmek için pazarlara müdahale etmek, hatta gerekiyorsa pazarların işleyişini bozmaktı. Shang şunu öneriyordu:

> Eğer tüccarların, seyyar satıcıların, üçkâğıtçıların ve kurnaz insanların zengin olmalarını engellerseniz, devleti zengin etmek istemeseniz bile bunu başarırsınız. Bu sebepten denilir ki; "Çiftçilerin devleti zenginleştirmesini istiyorsan ülkede yiyeceğin fiyatını artırmalısın. Çiftçilikle meşgul olmayanlara farklı türden vergiler dayatıp pazarlardan elde edilen kâra da yüksek vergi koymalısın."

Çiftçilikle meşgul olmayanlar "üçkâğıtçı ve kurnaz insanlardı". Bu yaklaşımın Çin'in iktisadi geleceğinde çok derin etkileri olacaktı. Legalist düşünce devletin ekonomiye yaklaşımını şekillendirecekti. Tüccarların, sanayicilerin ve köylülerin devletten korkmalarına ve onunla işbirliğinden kaçınmalarına yol açacaktı.

Legalist modelde düzen en önemli öncelikti. Düzen, toplumu devlet ve yasanın ağırlığıyla ezen mutlak güç sahibi bir lider tarafından sağlanabilirdi. Bu çok sert bir yaklaşımdı. Konfüçyüsçü model bile bu yaklaşımı onaylamıyor, bazı ahlaki kuralları tavsiye ediyor ve "halkın güveninin" kazanılmasını öneriyordu. Buna rağmen iki model de despotizmin ana unsurları hakkında aynı görüşteydi. Sıradan halkın siyasette söz sahibi olamayacağı ve kesinlikle devletin ve imparatorun gücünü dengeleyici bir ağırlık oluşturamayacakları konularında anlaşıyorlardı. Tebaasının iyiliğini dikkate alıp almaması sadece yöneticinin ahlakına kalmıştı. Konfüçyüs'ün dediği gibi:

> Yönetim sorunlarını tartışmak avamın işi değildir.

Kuyu sisteminin yükselişi, düşüşü ve yeniden yükselişi üzerine

Shang Yang'ın eseri despotik devlet modelini öneriyordu. Bu model Qin'in sonraki yüzyıl içinde savaşacağı altı devleti saf dışı bırakmasını, kaos dönemini sonlandırıp Qin İmparatorluğu'nu kurmasını sağlayacaktı. Devletin nasıl örgütlenmesi gerektiği hakkındaki detaylar, sonraki yüzyıllarda art arda gelen hanedanlıklar değişik modellerle karşılaştıkça farklılık gösterdi. Bunun sebebi Shang Yang'ın modelinin başlangıçta rakiplerin tasfiyesinde başarı sağlaması, fakat yeni birleşmiş toprakların nasıl yönetileceği konusunda etkin bir yöntem sunamamasıydı.

İlk Qin İmparatoru Qin Shi Huang ve başdanışmanı Li Si'nin geliştirdikleri ilk yönetim örneği çok sıkı denetim içeriyordu. İmparatorluk her birini bir vali, askeri kumandan ve müfettişin yönettiği önce otuz altı, daha sonra da kırk iki kumandanlığa bölünmüştü. Tepe yöneticilerin altında, tıpkı Shang Yang'ın savunacağı tarzda, toplumun üzerinde boğucu bir denetim kuran bir yöneticiler hiyerarşisi vardı.

Bu denetim mekanizmasını tarihçi Enno Giele yayımladığı idari belgelerle ortaya koymuştur. Belgeler içinde bir kasaba idarecisinin, küçük bir köye atanacak yeni köy muhtarı ve postacının onayı için ilçe yöneticisine yazdığı bir mektup da vardır. İdareci talebini ilettikten dört gün sonra olumsuz bir yanıt alır. Talep reddedilmiştir çünkü köyde sadece yirmi yedi hane vardır ve köy görevlileri istihdam etmek için çok küçüktür. Bu belgeler merkezden atanan görevlilerin karmaşık ağlarını, taleplerle ne kadar etkin şekilde baş ettiklerini ve ne kadar bilgili olduklarını (köyde tam yirmi yedi hane olması) göstermesi açısından önemlidir.

Qin devleti, tek tip ağırlık ve ölçü sistemi, tek tip para ve takvimin yanında Çince yazıda da standardizasyon yapmıştı. Ayrıca başkent Xianyang'dan başlayan zamanına göre oldukça gelişmiş bir yol sistemi inşa etmişti. En önemli ve kalıcı yeniliklerden birisi, kuyu için kullanılan Çince karakterden adını alan ve savaşçı-asker sağlanması için geliştirilen dokuz eşit toprak parçasını simgeleyen "kuyu" toprak sistemiydi. Kuyu sistemi mali ve askeri yükler bağlamında toprağın eşit dağıtımını vurguluyordu. Bu sistemden ilk defa Mencius bahsetmiştir:

> İyiliksever yönetim önce arazi ölçmeyle başlamalı ve arazileri dağıtmalı. Sınırlar uygun biçimde çizilmediğinde ne kuyu sistemine

göre dağıtılan topraklar ne de yöneticinin geliri olarak ayrılan tahıl vergisi eşit dağılır.

Bu noktada Shang Yang modelinin bir zayıflığı ortaya çıkıyor. Böylesine müdahaleci bir düzen için devletin sadece "zengin" olması yeterli değildi, toplumun ağır biçimde vergilendirilmesi de gerekiyordu. Ne de olsa birileri Qin Shi Huang'ın anıtmezarı için sipariş ettiği insan boyundaki 8.000 terra cota askerin yapılabilmesi için gereken kaynak ve askerleri temin etmeliydi. Ağır vergilerin sonucunda halk isyanları çıkmaya başladı ve bunlar Qin Shi Huang'ın ölümünden kısa bir süre sonra, sadece on beş yıl süren ve iki imparator gören Qin hanedanlığının sonunu getirdi. Siyasi istikrarsızlık en çok daha önce fethedilmiş Chu devletinden Liu Bang adında bir köylüye yaradı. Liu Bang, İmparator Gaozu unvanıyla Han hanedanlığını kurdu. Gaozu vergilerin toplanmasını önce askıya aldı, daha sonra hasadın on beşte birine indirdi. Qin devletinin dayattığı zorunlu çalışma hizmetlerini de azalttı.

Gaozu'nun bu düzenlemeleri Konfüçyüsçü yolda ilerlemeye dönüktü. Gaozu Legalist öğretileri geliştirip Konfüçyüsçülüğün fikirleriyle birleştirdi. Günümüze kadar gelen Çin yönetimleri ve yasalarını, Shang Yang ile Konfüçyüs'ün felsefelerinin kaynaşması veya ikisinin arasında çeşitli noktalara denk düşen gidiş gelişler olarak yorumlayabiliriz. Yelpazenin neresinde olurlarsa olsunlar bazı temel ilkelerde anlaşıyorlardı. En önemlisi de Despotik Leviathan'ın temel akidesiydi: yönetimde halka hiçbir rol veya söz tanımayan, mutlak güç sahibi bir lider ve monarşi yönetimi. İmparator her zaman hukukun üzerindeydi. Ardından imparatorun toplumu dilediği biçimde yönetmesi için, devletin yetenekli kadrolarca idare edilmesi fikri gelişti. Bunun kökleri Konfüçyüsçü felsefenin, "ilimde mükemmelleşenler kendilerini kamu hizmetine adamalı" ve yöneticiler "hak edenleri ve yeteneklileri istihdam etmeli" fikirlerindeydi. Önemli bir başka ilke de imparatorun halkın refahıyla ilgilenmesi ve ahlaki normlarla sınırlanması gerekliliğiydi. Bu ilke, imparatorun yurttaşların iktisadi refahını artırması gerektiği veya geç hanedanlıklardan bir ifade kullanırsak, "halkın refahını artır" görüşünü de içeriyordu. Bu üç ilke devlete bir nebze meşruiyet sağlayan bir tür toplumsal sözleşmeye karşılık geliyordu. Eğer bu ilkeler ihlal edilirse halk isyan edebilirdi.

Çin imparatorlarının bu üç ilkeyi de kapsayan ve işleyen bir kurumsal model oluşturmaları zaman aldı. Dönüm noktası, toplu-

mu Shang Yang veya Qin imparatorlarının tasarladıkları gibi çok yakından idare etmenin ne kadar zor bir iş olduğunun kavranmasıydı. Bu çok pahalı bir işti. Masrafları karşılamak için ürün, para veya çalışma hizmeti şeklinde ağır vergiler dayatmak gerekiyordu ve bu da son ilkeyle çelişiyordu. Halka yönetimde ve vergilerin nasıl harcandığı konusunda söz hakkı vermeden dayatılan yüksek vergiler huzursuzluğa yol açıyor ve nihayet isyanı besliyordu. Daha sonra göreceğimiz gibi isyanlar ortadan kalkmamış, ancak sonraki imparatorlar, vergileri azaltarak isyanları ve huzursuzluğu yatıştırma yoluna gitmişlerdi. Bunun bir neticesi, kamu hizmetlerinin sağlanması, hatta yasaların istikrarlı biçimde uygulanması için gereken devlet kapasitesinin zayıflaması olmuştu.

Yetkinin bu üç ilkeyi karşılayacak şekilde örgütlenmesi zorlu bir işti ve asla tam olarak işlemiyordu. Yakından yönetim ve baskıyı öngören Shang Yang modeli ile toplumdan uzaklaşıp iyi hükümdarlık örneği oluşturmaya dayanan daha gevşek Konfüçyüsçü strateji arasında sürekli bir mücadele vardı. Han yöneticileri, vergileri ve çalışma zorunluluğunu azaltmalarına rağmen, başlangıçta Qin anlayışını büyük ölçüde uygulamaya devam ettiler. Qin en fazla kazanç getiren madenler, ormanlar, hatta dökümevleri ve atölyeler gibi imalathaneleri içeren kaynakları doğrudan denetim altına almıştı. Han da aynısını yaptı. Buna karşın daha az vergi geliri nedeniyle toplumsal denetimleri gevşetmek zorunda kaldı ve gittikçe Qin modelinden uzaklaştılar.

Zamanla köylülere eşit toprak dağıtımına dayanan kuyu sistemi geriledi, büyük toprak sahipleri kırsalda görünürlük kazandılar. Fakat mutlak güç sahibi yöneticiyi sınırlayan hiçbir şey olmadığından, bu türden süreçler her zaman tersine de çevrilebiliyordu. Sonraki 2.000 yılda Çin, Shang Yang modelini yeniden güçlendirmek isteyen girişimlerle sarsıldı. Bunların en sonuncusu Komünistlerin 1949'da iktidara gelmeleri ve kolektif tarım biçiminde kendi kuyu sistemlerini uygulamaya geçirmeleriydi. Konfüçyüsçü modelin günümüzde cisim bulmuş halini, 1978'de Deng Xiaoping liderliğiyle başlayan kolektivizasyondan vazgeçilmesinde ve Çin yöneticilerinin Konfüçyüsçü erdemli yönetim ilkesini ihlal eden yolsuzluklarla savaşmalarında görüyoruz. Gelecekte Çin'de ne olabileceğini kestirebilmek için Legalizm ve Konfüçyüsçülük arasındaki bu tarihsel salınımı anlamak önemlidir.

Qin devletinin yıkılışının ardından, ekonomi üzerindeki sıkı denetimi yeniden devreye sokma girişimi ilk defa Han imparatoru Wu'dan geldi. MÖ 141-87 arasında elli dört yıl ülkeyi yöneten

Wu, demir ile tuz üretimine hanedanlık tekeli getirdi ve pek çok sanayii ve ticari girişimi denetim altına aldı. Dönemin tarihçisi Sima Qian, "dünyanın tüm refahı imparatora hizmet için tüketildi ama o yine de tatmin olmadı" demişti. Wu'nun reformları kalıcı olmadı.

Aynı şeyi tekrar deneyen bir sonraki lider, MÖ 1 yılında çocuk yaştaki Han imparatorunun naibi olan ve beş yıl sonra çocuk öldüğünde kendisini imparator ilan eden Wang Mang'dı. Wang, ekonomi ve toplum üzerinde giderek yumuşayan denetimi yeniden tesis etmek için kararlı bir girişim başlattı. Tüm toprakların devlete ait olduğunu ilan etti, çok sayıda büyük toprak sahibinin arazilerine el koydu ve daha fazla devlet tekeli yarattı. 23 yılında izlediği politikalara karşı patlak veren halk isyanı, imparatorluk sarayının ele geçirilmesi ve Wang'ın ölümüyle neticelendi. Bunun ardından kuyu sistemi yine gerilemeye başladı. 30 yılına gelindiğinde zorunlu askerlik uygulaması yürürlükten kalktı. Böylece artık toplumun temelini asker-çiftçi karışımı oluşturmayacaktı.

Han hanedanlığı 220'de sona erdikten sonra bir dizi kısa süreli yönetim kuruldu. Kuzeyde İç Asya'dan gelen göçebe kabileleri hâkimiyet kurarken güneyde Han iktidarından kalan çeşitli gruplar ortaya çıktı. Çin'in Sui hanedanlığı çatısı altında yeniden birleştiği 581 yılına kadar tekrardan Shang Yang modelini hayata geçirme çabaları yaşandı. Bu çabalara 386'dan 524'e kadar süren Kuzey Wei hanedanlığı da dahildi. 485'te Wei'nin ortaya koyduğu "Eşit Tarla Sistemi", 581'den sonra Sui ve 618'den itibaren iktidara geçen Tang hanedanlıkları tarafından da muhafaza edildi. Kuyu sisteminin bu yeni örneğinin kaderini belirleyen 775 yılında Tang hanedanlığına karşı patlak veren An Lushan isyanıydı. İsyan, başkent Chang'an'ın yağmalanması, yüzbinlerce insanın ölmesi ve Tang ülkesinin harap edilmesinin ardından nihayet 763'te durdurulabildi. Devletin toplumu denetleme gücünün çöküşüyle birlikte Eşit Tarla Sistemi de sona erdi ve toprakta özel mülkiyet bir norm haline geldi.

960 yılında yeni bir hanedanlık olan Song, Tang'ın yerini aldı ve başlangıçtaki Qin-Han geçişine benzer bir yeniden yapılanma başladı. Önemli benzerlikler olsa da yönetim biçimi Legalizmden Konfüçyüsçülüğe doğru meyletti. Bu yeniden yapılanmanın en önemli kazanımı, kamu görevine kabul için getirilen giriş sınavının, daha önce ağırlıklı olarak tavsiyelere dayalı sistemin yerini alması ve bu sayede bürokratik denetimin belirgin biçimde sağlamlaşması oldu (bir başka kazanım az sonra tartışacağımız gibi

ekonomik büyümeydi). Buna rağmen bürokraside liyakat sistemi, devletin mali kaynaklarının zayıflamasıyla, özellikle 17. yüzyılda zirve yapan kamu görevlerinin satılması uygulamaları ve devletin sürekli müdahaleleriyle sistemli olarak çökertildi.

1127'de Song Çin'inin kuzey bölümü İç Asya'dan gelen Curçen halkı tarafından fethedildi ve burada Jin hanedanlığı kuruldu. Bunun üzerine Song başkentini daha güneye taşıdı. Fakat kısa süre sonra Kubilay Han liderliğindeki Moğollar hem Jin hem de Song imparatorluğundan geriye kalan toprakları fethedip Yuan hanedanlığını kurdular. Kubilay Han 1294'te öldükten sonra on imparator daha yönetime geldi ve Yuan hanedanlığı bir dizi kitlesel isyan neticesinde 1350'lerde yıkıldı. Bu arada Yuan hanedanlığı Çin devletinin daha önceki yapısını yeniden oluşturmuş, Moğol kabilelerinin hiyerarşisine dayalı kişiselleştirilmiş bir modeli dayatmış ve Çinlileri soya dayalı meslek kastları etrafında örgütlemişti. Zorunlu çalışma bir dizi yeni vergiyle tekrar devreye sokuldu. Çok sayıda zanaatkâr bugün Pekin olan Moğol başkenti Dadu'ya arabalarla topluca taşınarak mal ve işçi talebi karşılanmaya çalışıldı.

Yuan hanedanlığı, yirmi yıl süren bir iç savaşın ardından, 1368'de Ming hanedanlığını kuracak olan Zhu Yuanzhang tarafından yıkıldı. İmparator Hongwu adını alan Zhu, Ming hanedanlığını yeniden Shang Yang modeliyle yönetmeye başladı. Hongwu hızla yetkilerini artırdı. Örneğin o zamana kadar kamu görevlilerinin sözcüsü konumunda olan başbakanlık görevini ortadan kaldırdı. 1373 yılında sonuçlarını beğenmediği için kamuya giriş sınav sistemini kaldırdı. Kamuda şiddet de kullanarak birkaç defa ciddi ölçüde tasfiye yaptı. Ardından da kuyu sisteminin yeni bir uygulamasına geçme girişiminde bulundu. Otuz yıllık yönetimi boyunca ekonominin rekabete açılımını tersine çevirmeye, hatta vergileri para yerine ürün üzerinden toplamaya başladı. 1374'te "Deniz Yasağı" diye bilinen bir fermanla denizaşırı ticareti yasakladı. Bu yasak 16. yüzyılın sonuna kadar devam edecekti (Bir süre sonra yasak aralıklarla tekrar dayatılacaktı).

Hongwu 1380'den başlayarak büyük arazi sahiplerinin topraklarında devasa bir kamulaştırmaya girişti. Hongwu döneminin sonuna gelindiğinde Yangtze deltasında bulunan ve başkenti Nanjing olan merkezi Jiangnan eyaletinin topraklarının muhtemelen yarısına devlet tarafından el konulmuştu. Despotik devletin gücü tüm Ming hanedanlığı boyunca da hissedildi. 1620'lerde Şanghay'ın yaklaşık 70 kilometre batısındaki Wuxi kentine ya-

kın Donglin Akademisi'nde Konfüçyüs'ün görüşlerinden yola çıkarak devleti eleştiren bir Donglin "hizbi" ortaya çıktı. Donglin hizbi "(Devletin) Yirmi Dört Suçu" diye anılan bir muhtıra hazırlama cüretinde dahi bulundu. Tianqi imparatorunun buna cevabı ise liderlerden on ikisini öldürmek oldu. On üçüncüsü ise intiharı seçti. Sempatizanlıkla suçlanan yüzlerce kişi daha tasfiye edildi. Destekçileri onlardan ilham alan Restorasyon Topluluğu (Fushe) gibi diğer gruplarla birlikte ayakta kalmayı başardılarsa da 1660'larda Qing hanedanlığınca acımasızca bastırıldılar. Eleştiriye izin yoktu.

Çin'i tekrardan Legalizme doğru yönelten Song-Ming'in yaptığı bu dönüşüm, dizginlenemeyen devletin yurttaşları için özgürlüğü savunmayacağını bize tekrardan anımsatır. Tam tersi, böyle bir devlet, Efendi Shang'ın tavsiye ettiği ve Ming'in memnuniyetle yerine getirdiği gibi, tahakkümün odağı olacaktır.

Kuyruğu kesmek

Ming devletinin artan despotizmi 1620'lerdeki Kızıl Türban isyanı gibi art arda isyanlara yol açarak Legalist modelin önemli zayıflıklarından birini bir kez daha ortaya koydu. Hanedanlık iç çatışmalar ve Qing hanedanlığını kuracak bir başka İç Asya halkı olan Mançu'ların fırsatçılığı nedeniyle sonunda yıkıldı. Pekin ile Şanghay arasındaki sahilin kabaca ortalarında yer alan T'anch'eng ilçesinin yerel tarihinde, Mançu gücünün artışını anlatan birinci el kaynakta şunlar yazıyordu:

> 30 Ocak 1643'te büyük bir ordu kenti işgal ederek görevlileri kıyımdan geçirdi ve soyluların, kâtiplerin ve sıradan insanların yüzde 70 veya 80'ini öldürdü. Şehir surlarının içinde ve dışında on binlerce insanı öldürdüler. Caddelerde, bahçelerde ve sokaklarda bir araya topladıkları insanları katlettiler veya yaraladılar. Geriye kalanlar birbirlerini çiğnediler, kaçanların çoğunluğu da yaralandı. Büyük ordu 21 Şubat 1643'e kadar şehrimizin sınırları dışında kamp kurmaya devam etti... Burada kaldıkları yirmi iki gün boyunca bütün bölge yağmalandı, yakıldı, insanlar öldürüldü ve yaralandı. Ayrıca Ts'ang-shan-pao'yu da yıkıp orada on binden fazla erkeği ve kadını öldürdüler.

1644 yılında Mançular "kalpleri ve akılları kazanmak" niyetinde görünmeseler de Pekin'i ele geçirdiler ve son Çin hanedanlı-

ğını kurdular. Onlardan önce, bir başka eşkıya lideri olan Li Zicheng altı hafta sürecek bir hanedanlık başlatmıştı. Bu hazırlıksız rejim, seçkinleri, hadımları, tüccarları, büyük toprak sahiplerini ve üst düzey devlet görevlilerini ücretlerine göre derecelendirerek gelirlerinin yüzde 20'siyle 30'una vergi olarak el koydu. Li'nin kendisi 70 milyon gümüş paralık servet topladı. Li, Mançu ordusu tarafından tahtından indirilmeden önce Eşit Tarla Sistemi'nden bahsetmeye bile başlamıştı.

Moğollar gibi Mançular da dışarıdan gelmişlerdi ve yerli Çinlileri denetim altına almak zorundaydılar. İlginç bir strateji "Tıraşlı Baş Fermanı" diye bilinen ve tüm erkeklerin tıraşlı baş ve atkuyruklu Mançu saç biçimini uygulamasını şart koşan emriydi. Qing bunun tüm Çinlileri yeni hanedanlığa uyum sağlamaya zorlamanın bir yolu olduğuna karar vermişti. Mançuların Pekin'i işgalinden üç yıl sonra Mart 1647'de Kansu eyaletinin valisi Chang Shang bir teftiş turuna çıktı. 4 Mart'ta Çin Seddi'nin hemen yanında uzanan Yung-ch'ang ilçesine varmıştı. Onu karşılayanlar arasında bölgenin öğrenci topluluğu da vardı. Shang neler olduğunu şöyle not etti: "Başının tepesinde saçı olan bir adam gördüm. İlçe yöneticisinin *yamen*'ine (konutuna) vardığımda tüm öğrencileri ilmi bir sınav için topladım" ve "bu adamın yanına bizzat gidip şapkasını çıkardım. Gerçekten de saçı hiç tıraş edilmemişti." Mahalli yöneticiler, Chang'a fermanını gösteren afişler asılmış olduğunu ve dolayısıyla zanlı Lü K'o-hsing'in hiçbir mazereti olamayacağını söylediler. Chang, Lü'yü hapse attırdı ve imparatora yazarak "yönetici hanedanın yasalarını ihlalden" derhal infaz edilmesini istedi. Hemen gelen yanıtta, "Onu herkese açık bir yerde infaz edin. Fakat mahalli görevliler, aile reisleri, muhtarlar ve komşular ne olacak?" deniliyordu. Sonuçta Lü'nün tıraş olmamış kafası bedeninden ayrıldı ve "kitleleri uyarmak" için halka teşhir edildi. Lü'nün aile reisine, muhtara ve komşulara dayak atıldı, ilçe yöneticisine de üç ay maaş kesintisi cezası verildi.

Qing hanedanlığının saç konusundaki takıntısı yönetimleri boyunca devam etti. 1768'de kitlesel bir "ruh çalınma" korkusu imparatorluğu sardı. Bir kişinin ruhuna sahip olmak için saç kuyruğunu çalmak bir salgın gibi yayıldı. İnanışa göre bir ruhu ele geçiren kişi o ruhu kullanarak başkaları üzerinde güç uygulayabiliyordu. İmparator Qianlong liderliğindeki Çin yönetimi, saç kuyruğu kesilme haberlerine sert tepki gösterdi. Vakaları çözmek için düzenli olarak başvurdukları bir teknik, itiraf ettirme amaçlı kullanılan *chia-kun*, yani "mengeneydi". Bu ya bilekleri yavaşça

kırmayı amaçlayan bir "bilek kırıcı" ya da kavalkemiğinde kırıklar oluşturmayı amaçlayan başka bir aletti.

1769'da ruh hırsızlığıyla suçlananlardan bir kişi de Hai-yin adlı bir rahipti. Tutuklandığında yanında saç tutamları bulunmuştu. Bunların yıllar öncesinden kaldığını ve bir sopanın ucuna takılmış olarak herkesin göreceği şekilde taşıdığını iddia etmişti. Sorgusunun ardından mahalli yetkililer gerçeği öğrenmek için rahibin işkenceye tabi tutulmasına karar verdiler. Rahip dirençliydi. Birkaç gün sonra mahalli yetkililer, "Daha fazla işkence yaparsak ölebilir ve hiçbir şey öğrenemeyebiliriz" görüşünü ilettiler. İmparator Qianlong, resmi belgelerde kullandığı kızıl mürekkeple yazdığı yanıtta "Doğru" diye not düştü. Hai-yin direnmeye devam etti ve imparatora maalesef mahkûmun "bir mevsim hastalığı kaptığı" ve ayrıca "enfeksiyon kapan işkence yaralarından mustarip olduğu" bilgisi verildi. Durum o kadar can sıkıcı bir hal almıştı ki mahalli yönetici, "tahtın şüphelerini gidermek için en iyisinin mahkûmu halka açık biçimde infaz etmek olduğu" kararına vardı. Zira Hai-yin'in tutuklanmasının ardından dedikodular her yana yayılmıştı. Bu nedenle "Suçluyu halk meydanına götürdüler ve uçurdukları kelleyi halka gösterdiler." Bir başka rahip Ming-yuan da aynı şekilde suçlanmıştı. Tutuklanmasının üzerinden bir hafta geçmeden öldü. İmparator kırmızı mürekkebiyle "dikkate alınmıştır" notunu düştü. Saç takıntısı olanlar sadece Franklar değildi. Qing'le tarzları farklıydı ama takıntıları aynıydı.

Tıraşlı Baş Fermanı'nın dayatılması, Qing'in, topraklarını yeni fethettikleri halka ciddiyetlerini gösterdikleri tek girişim değildi. Örneğin Mayıs 1645'te Yangtze deltasındaki seçkinler yeni devlete isyan edince Qing'in generalleri 200.000 erkek, kadın ve çocuğu katlettiler. Olaylara tanık olan Wang Xiuchu'nun yazdığı, *Yangzhou'daki On Günün Raporu* kitabını okumak insanın içini parçalar. Qing güçleri Yangzhou kentini yıktıktan sonra hayatta kalanları bir yürüyüşe zorlamışlardı:

> Bazı kadınlar göründü... Yarı yarıya çıplaktılar ve baldırlarına kadar çamura batmışlardı. Bir tanesi kucağında bir askerin dövüp çamura attığı bir kızı taşıyordu. Bir asker elinde kılıcıyla yolu açarken diğeri nuzrağıyla arkamızdan bizi dürterek itekliyor, ortada olan bir başkası da kimsenin kaçmadığından emin olmak istiyordu. Birkaç düzine insan sığır veya keçiler gibi bir araya toplanmıştı. Geride kalanlar ya kırbaçlanıyor ya da oracıkta öldürülüyordu. Kadınlar boyunlarından ağır bir iple inci gibi birbirlerine bağlanmışlardı. Her

adımda tökezleyerek çamura batıyorlardı. Çamurun içinde her yerde bebekler vardı. Organları at toynakları veya insan ayaklarının altında çimen gibi ezilmiş ve kire batmıştı. Hâlâ hayatta olanların çığlıkları her yanı inletiyordu. Yanından geçtiğimiz her çukur veya gölet, birbirlerinin üzerine yığılı cesetlerle doluydu. Kanları suya akmış, iç içe geçen yeşil ve kızıl renklerden bir renk tayfı oluşmuştu. Kanallar da ağzına kadar cesetlerle doluydu.

Ucuz despotizm

Dışarıdan gelen Qing, kendi hanedanlığının öncekilerden daha nazik durumda olduğunun farkındaydı ve vergilendirmenin kendilerine muhalefeti artıracağından endişeleniyordu. Bu aslında daha önce de gördüğümüz gibi, Han hanedanlığının kuruluşuna kadar geri giden tanıdık bir olguydu. 1752'deki Ma Ch'aochu komplosu Qing'i korkutan vakalardan biri oldu. Bir rahip, Hupei'li bir köylü olan Ma'yı görkemli bir geleceğin kendisini beklediğine inandırmıştı. Ma bunun üzerine, "Genç bir Ming Efendi" tarafından yönetilen ve Ming'den geride kalanların işgal ettiği "Batı Denizi Krallığı"yla temas kurmaya girişti. Krallığın Ming General Wu San-kuei liderliğinde 36.000 askeri olduğu tahmin ediliyordu. Ma bu krallıkta bir general olduğunu ve ordusunun sihirli uçan makineler yardımıyla Yangtze vadisine gelip her an saldırıya geçebileceğini iddia ederek taraftar toplamaya başladı. Ma'nın hareketi güç kazanıyordu. Bu sırada devlet görevlileri bir rastlantı sonucu yeni dövülmüş kılıçlar buldular. Bulunan mekânın Ma'nın kamplarından biri olduğu anlaşıldı. Ma kaçtı ama bazı akrabaları yakalandı. Ardından başlayan insan avında yüzlerce şüpheli tutuklandı. Yıllarca süren aramalara rağmen Ma bulunamadı. Ma'nın yakalanan takipçileri, gruba kabul edilip Ma'nın üslerinden birine girdiklerinde insanların nasıl "ağızlarına kan bulaşmış olduğunu ve kâğıt muskaları çiğnediklerini, saçlarını uzattıklarını ve tıraş etmediklerini" anlattılar. Özellikle bu sonuncusu açıkça Qing karşıtlığıydı. Tutuklananlar "acımasızca işkence gördüler" ve sadece itiraf ettiklerinde hayatları bağışlandı. İmparator Qianlong kırmızı mürekkebiyle şu notu düştü: "Küçük bir kıvılcım koskoca bir çayırı ateşe verebilir."

Qing devleti sürekli olarak isyan çıkacağı kaygısını taşıyordu ve bunun için geçerli nedenleri vardı. Ama bu onları keyfi eylemlerden alıkoymadı. Ming Deniz Yasağı'nın yeniden dayatılması bu eylemlerden biriydi. Ayrıca İmparator Kangxi, 1661 yılında ticare-

ti ve korsanlığı denetim altına almak için Çin'in güney kıyılarında yaşayanların tamamını sahilden on beş kilometre içeriye taşınmaya zorlamıştı.

Qing, isyan tehdidiyle baş etmek için 1773'te Legalist-Konfüçyüsçü eksende Konfüçyüsçülüğe meyleden bir adım atmaya karar verdi ve devletin ana gelir kaynağı olan arazi vergilerini sembolik oranlarda dondurdu. O tarihten itibaren herkes *mou* (yaklaşık 0,15 akre'lik arazi) başına sabit bir miktar ödeyecekti. O yüzyılda fiyatlar ciddi ölçüde arttığından devletin eline geçen vergilerin gerçek değeri önemli ölçüde düştü. Qing yönetimi altında yeterli kamu hizmeti sunulamayacaktı.

Gerçekten de kıtlık zamanlarında devlet tarafından verilen tahıl desteği ve Büyük Kanal benzeri kamu hizmetleri ve altyapı projeleri ortadan kalktı. Devlet tahıl depolarını dolduracak tahılı artık satın alamıyordu. 1840 yılına gelindiğinde de Kanal harabeye dönmüştü ve geçilemez durumdaydı. 1824-1826 arasında Sarı Nehir'in akışını denetlemeye yarayan bütün sistem, kapak ve arkların bakımının yapılamaması ve kanalın bulanmasını önlemek için gerekli temizliğin göz ardı edilmesi nedeniyle çöktü. Büyük sel felaketleri yaşandı.

Bu dönemde Çin devletinin nasıl örgütlendiğini, ticari ve sınai faaliyetleri neden destekleyemediğini ve pek çok kamu hizmetini neden yerine getiremediğini anlamak önemlidir. En üstte altı bakanlık veya kurul vardı: personel, gelir, törenler, savaş, çalışma ve cezalandırma. Bu kavramlar uzun süredir kullanılıyordu ve ilginç anlamlara sahipti. Adalet kelimesi yerine "cezalandırma" anlamına gelen *hsing pu* kullanılıyordu. Zaten bronz levhalara yazılan, bilinen en eski kanunnameler için kanun kitabı veya kanunname değil, "Cezalar Kitabı" deniliyordu. Bu yaklaşım Shang Yang'ın yasa anlayışıyla oldukça tutarlıydı. 653 tarihli Tang Kanunu, elimizde olan en eski tarihli kanunnamedir (Elimizde Qin kanunnamesinden sadece bazı parçalar var). Bu kanunnamede zamanla önemli değişiklikler yapıldı ve Qing kendi kanunnamesini 1740'ta tamamladı. İçeriğine baktığımızda, bu kanunların adaleti sağlamak ve (hele de) özgürlüğü destekleme amacı taşımadıkları, toplumu idare etmek ve düzenlemek için var olduklarını görürüz. Sanıkların devlete karşı sahip oldukları haklarla ilgilenmezler. Kanunların üzerinde olan imparator her kanunu değiştirebilir veya iptal edebilir. Sanıkların yargı süreçlerinde gördükleri muamele, onların aksi kanıtlanana kadar suçlu olarak görüldükleri izlenimini verir. Belki bir şey unutmuş olabilirler diye Qing Ceza

Kanunu'nun 386. maddesi "Yapılması gerekeni yapmayan" bir kişinin ağır biçimde dövülebileceğini kurala bağlamıştır.

Gördüğümüz gibi Çin devletinin itibar iddiasının en önemli dayanaklarından biri kamu görevlilerini rekabetçi bir giriş sınavı sonucunda belirlemesiydi. Liyakat tutkusu Qin döneminde bile mevcuttu ama Song döneminde daha sistemli hale geldi ve muhtemelen Qing döneminde de zirveye ulaştı. Sınavın üç aşaması vardı. Birinci aşamayı tamamlayanlar diploma alabiliyorlardı. 1700 yılında 500.000 kişi diploma hakkına sahipti. Bunlardan birkaç bini eyalet başkentinde üç yılda iki defa tekrarlanan ve üç gün iki gece süren bir sınava girmeye hak kazanıyordu. Adayların yaklaşık yüzde 95'i başarısız oluyordu. Bu çok zorlu bir süreçti.

Eyalet sınavını geçmek kalıcı seçkin statüsünü garantiliyor, ciddi vergi ve yasa muafiyetleri getiriyordu. Memurlar imparatorun izni olmadan tutuklanamazdı, haklarında soruşturma açılamazdı veya işkenceye maruz bırakılamazdı. Eğer suçlu bulunurlarsa sıradan insanlara uygulanan bambu çubuklarına oturtma, sürgün, ölüm gibi genel cezalar para cezasına çevrilebilirdi. Sınavlar neticesinde resmi mevki elde etme şansı da vardı. Ama bunun için bir aşamayı daha geçmek gerekiyordu. Eyalet sınavını geçenler, ertesi yıl Pekin'de başkent sınavına giriyorlardı. Sadece 300 kişilik kadro vardı ve adayların yüzde 90'ı başarısız oluyordu. İmparatorun şahsen not verdiği adayların en başarılıları merkezi bakanlıklarda görevlendirilirken daha düşük not alanlar ilçe idarelerindeki daha alt seviyede görevlere atanıyorlardı. Qing döneminde 1.300 ilçe, 180 vilayet ve 18 eyalet vardı. Her eyalete bir vali atanıyordu. Her ilçede de Qing devletinin yürütme yetkisini üstlenen bir ilçe yöneticisi (*magistrate*) bulunuyordu. İmparatorluğun nüfusu 17. yüzyılın sonunda 300 milyon civarında olduğu için ortalama bir ilçe yöneticisi yaklaşık 230.000 kişiden sorumluydu. Büyük ilçelerin rahatlıkla bir milyon nüfusu olabiliyordu. Her ilçe yöneticisinin emrinde çalışan bir kadrosu olmakla beraber bunlar kamu görevlisi değildi. Çalışanların ücretleri ya ilçe yöneticisinin kendi ödeneğinden karşılanıyordu ya da Çinli bilginlerin Türkçe "sızdırma" anlamına gelen yolla, yani sıradan insanlardan kopardıkları paralarla geçiniyorlardı. Yargı görevlerine gelince, ilçe yöneticisi aynı zamanda dedektif, savcı, yargıç ve jüri üyesiydi. Ek olarak kamu işlerinin, savunma ve polis hizmetlerinin başıydı.

Bu zor kamu görevine giriş sınavlarında neler soruluyordu? 1669 yılında Shantung'da sınavı hazırlayanlar T'an-ch'eng ilçesindeki adaylardan, bir metnin üç paragrafı üzerinde düşünüp metni

açıklamalarını istediler. Konfüçyüs'ün *Konuşmalar*'ından bir bölümdü bu: "Efendi dedi ki, 'İnsanlar her yerde doğruluk için dünyaya gelirler. Eğer bir adam doğruluğunu yitirirse ve yaşamaya devam ederse, onun ölümden kaçışı sadece şansın neticesidir.' Efendi dedi ki, 'Hakikati bilenler, onu sevenlerle bir değildir ve hakikati sevenler, ondan büyük memnuniyet duyanlarla bir değildir.'" Adayların ayrıca dürüst insanlarla ilgili de düşüncelerini ortaya koymaları isteniyordu: "Bu insanın kendisinden başka herhangi bir varlığı veya bağlı olabileceği herhangi bir şey var mıdır? Onu idealindeki insan olarak görün, ne kadar dürüsttür! Onu bir uçurum olarak görün, ne kadar derindir! Onu Cennet olarak görün ne kadar büyüktür!" Mencius'tan da bir paragraf vardı. Öğrencilerin hepsi sınavda başarısız oldu. 1646-1708 yılları arasında T'an-ch'eng'den sınavı kazanan tek kişi bile çıkmadı.

Sınav sistemi rekabetçi olmasına rağmen herhangi bir teknik bilgiyi ölçmek veya özendirmek gibi bir derdi yoktu. Ayrıca bürokrasiyi yönetmek veya ülkeyi yönetmekle alakalı bir yetenek de ölçülmüyordu. İlçe yöneticilerinin hukuk eğitimi olmadan yasayı uygulayabileceklerine inanılıyordu ve özel avukatlar da yoktu. Liyakat anlayışıyla bağdaşmayan pek çok unsur da sisteme sızmıştı. İlçe yöneticilerinin yaklaşık üçte biri valilerin tavsiyesiyle atanıyordu. Belki de en önemlisi, tüm sistemin imparatorun ellerinde fazlasıyla kişiselleştirilmiş olmasıydı çünkü istediği kişiyi atayabilir, terfi ettirebilir veya rütbesini indirebilirdi. İmparator Qianlong'un dediği gibi "Üst düzey görevlilerin değerlendirilmeleri ve seçilmeleri her gün bizim gönlümüzden geçen kararlarla olur."

1680'lerde İmparator Kangxi döneminden başayarak Qing hanedanlığı vergi gelirlerinin düşmesine tepki olarak, sınav sertifikalarını satmaya başladı ve fiilen seçkinlik statüsünü açık artırmaya çıkarmış oldu. 1800 yılında bu şekilde derece satın alanların sayısı tahminen 350.000'e ulaşmıştı. Qing devleti çalışanlarına düzgün ödeme yapamadığından müthiş bir yolsuzluk çılgınlığı ortaya çıktı ve 18. yüzyılın sonlarında, Heshen'in "saltanat"ında zirveye ulaştı.

1750'lerde dünyaya gelen Heshen, 1775'te İmparator Qianlong'un dikkatini çekmeden önce sıradan bir saray muhafızıydı. Rivayete göre imparator Heshen'i gençliğinde âşık olduğu bir kapatmasına benzetmişti. Heshen'i hemen Gelirler Kurulu Başkanlığı da dahil 20 bürokratik göreve atadı. Heshen de kısa sürede devasa bir yolsuzluk ağı oluşturup kendisine bağlı kişileri önemli görevlere getirdi. Devletteki tüm atamalar üzerinde de veto gücü elde etti. Her atama

karşılığında bir ödeme talep etti ve kendisine sadık olanları kayırdı. Heshen Çin bürokrasisini yönettiği yirmi yıllık sürede Qing devletinin her düzeydeki işleyişinin sistemli olarak altını oymuş gibi görünüyor. İmparator Qianlang ölür ölmez yerine geçen oğlu İmparator Jiaqing Heshen'i tutuklatıp intihara zorladı. İşlediği iddia edilen yirmi suçun arasında ata binmek ve tahtırevanla Yasak Şehir'e gitmek de vardı. Ancak en kötüsü biriktirdiği kazanç ve mülklerdi. Bunlar arasında "yirmi adet asli yazlık ev ve köşk, on altı yeni yaptırılan yazlık ev, on üç bölümden ve 730 odadan oluşan geniş bir ana konut; ana konutun yedi bölümden ve 360 odadan oluşan doğu kanadı, yedi bölümden ve 620 odadan oluşan *Huizhou* tarzı yeni konut, 730 odalı bir muhasebe evi, 64 yazlık ve köşk barındıran bir bahçe ve (yaklaşık 124.000 dönüm genişliğinde) çiftlik" vardı. Tüm bu mülklere ek olarak Heshen'in 58.000 parça saf altını, 54.600 külçe gümüş ve yarım milyon bakır para, çok miktarda yeşim, ginseng, inci ve yakut, 380 gümüş çay kaşığı ve 108 gümüş tükürük hokkası vardı. Heshen, Qing devletinin hızla gerilemesinin sembolü haline gelmişti. Ancak manidar olan Heshen'den sonra İmparator Jiaqing'in bürokraside ciddi bir tasfiyeye gitmemesiydi. Benzer şekilde ilçe yöneticilerini ve düşük rütbeli kamu görevlilerini teftiş etmesi beklenen Denetim Kurumu'nda da ciddi reformlar yapılmadı. Qing zamanında sadece Pekin'de böyle bir denetim kurumu vardı ve bu kadar büyük imparatorlukta etkin bir denetim yapması neredeyse imkânsızdı. Devlet kapasitesinin ve kamu hizmetlerinin eksikliği devam etti.

Bürokrasinin yolsuzlukları ve etkisizliğinin beslediği huzursuzluk ve Qing yönetiminin keyfiliği, başka hiçbir ifade ortamı olmaması nedeniyle yine isyanlara yol açtı. Beyaz Nilüfer tarikatı, 1796 ile 1804 yılları arasında, büyük olasılıkla Heshen'in işbirlikçilerinin keyfi haraçlarına tepki olarak büyük bir ayaklanma başlattı. 1850'de muhtemelen sınava giren ama yolsuzluk nedeniyle kamu görevi alamayan memnuniyetsiz adaylarının başlattığı Taiping İsyanı ise tüm imparatorluğu sarstı. İsyan on dört yıl boyunca ülkeyi harabeye çevirdi, milyonlarca insanın ölümüne neden oldu ve devleti iflasa sürükledi.

Bağımlı bir toplum

Despotizmin belirleyici özelliği, toplumun siyasi karar alma sürecine katılım yollarını engelleme becerisidir. Qin devletinin halkın katılımına dair tüm pratikleri boğduğu Çin'de yaşanan durum

tam da buydu. Bu katılım pratikleri bir daha ortaya çıkmadı. Bunun nedeni Çin Leviathan'ını denetlemek ve biçimlendirmek için toplumun farklı yollar bulması olabilir miydi? Çin imparatorlarında büyük endişe yaratan isyan kesinlikle önemli bir seçenekti. Buna rağmen isyan tehdidinin sürekliliği yoktu ve siyasal karar alma sürecine sistemli bir etkiye dönüşmemişti. Peki Çin devletine taleplerini iletip önerilerde bulunabilen özerk toplumsal örgütleri (bazen "sivil toplum" diye adlandırılır) var mıydı? Çin'de toplumun devlet üzerinde denetim kurmasını mümkün kılacak halk meclisleri ve diğer kurumsal araçlar mevcut olmasalar bile, bu türden toplumsal örgütlenmelerden bahsedilebilir miydi?

Bu türden bir toplumsal örgütü ve hareketliliği görmeyi umacağımız bir yer Yangtze Nehri kıyısında, şimdi Wuhan'da yer alan Hankou ticari kentiydi. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılda Hankou şehri tüccarları ve zanaatkârlarıyla aktif, canlı bir metropoldü. Loncalar ve diğer gönüllü kuruluşlar kentte gelişmeye başlamıştı. En güçlü iş çevresi 200 veya üzerindeki üyesiyle tuz tüccarından oluşuyordu ve bunlar kendilerine bir "baş tüccar" seçiyorlardı. Tuz satımına konulan vergi, "sandık fonu"na gidiyor ve kıtlık zamanları ile işletmelerin korunması için tutulan milisler için harcanıyordu. Diğer tüccar gruplarının da örgütleri vardı. Bunlar belki özerk toplumsal örgütlenmenin başlangıcı sayılabilirdi.

Fakat görünüş bazen yanıltıcı olabilir. Bu toplumda çok az özerklik ve mahalli dayanışma vardı. Ticari grupların hepsinin kökleri, Çin'in farklı yerlerinden gelen "hemşeri derneklerine" dayanıyordu: Tuz tüccarları Huizhou'dan, çay tüccarlarıysa Kanton ve Ningpo'dan gelmişlerdi ve yılın büyük bölümünde Hankou'da yaşamıyorlardı. Çay loncasının bir şubesi de Şanghay'daydı. Bu dernekler, belirli bölge ve kentlerden gelen aile gruplarından oluşuyordu. Bunlar sermaye veya bilgi paylaşmak için bir araya gelmişlerdi ve çoğunlukla ayrı mahallelerde birlikte yaşıyorlardı. Farklı grupların diğer tüccarlarla işbirliği yoktu ve Hankou'daki kamu hizmetleriyle kamu kuruluşlarına yatırım yapmakla pek ilgilenmiyorlardı. Gerçekten de Çin'in farklı bölgelerinden gelen tüccarlar arasında dayanışmanın yokluğunu gösteren açık bir işaret, sürekli olarak çatışmalarıydı. 1888'de Anhui ve Hunan'daki lonca üyeleri bir liman konusunda çatışmaya başladılar. Mahalli ilçe yöneticisi ilk grup lehine karar verince, ikinci grup Anhui'li tüccarlara saldırdı. Yıllık ejderha kayığı yarışlarına şiddet bulaşınca Kanton'dan gelen Hubei'li kavgacı gruba yasak konuldu. Bu nedenle Çin'deki ticari faaliyetlerin doğası, ma-

halli toplumun örgütlenmesini veya kimliğini geliştirmesini zorlaştırıyordu.

Yerel kavgalardan daha önemlisi kentteki en önemli gelir kapısı olan tuz ticaretinin doğasıydı. Bu işte hırslı girişimcilerin işlerini büyütmek için başlattıkları türden çabalar yoktu. Tuz devlet tekelindeydi ve tuz tüccarlarının gücü ve refahı devletin desteğine bağlıydı. Baş tüccar genellikle imparatorluk bürokrasisinin yükselen bir üyesi olurdu. Bu kişi kamu görevine giriş sınavının ilk aşamalarını geçer ve bu göreve resmi atamayla getirilirdi. Bu nedenle tuz tüccarları yarı resmi devlet görevlileri olurdu ve depoları ve tuz pazarları kamu mülkü sayılırdı. Sandık fonları bile tuz tüccarlarının ortak denetiminde olmazdı. Bu fonlar kent veya tüccarlar için kamu hizmetleri sağlamak amacıyla da kullanılmazdı. Aksine baş tüccar tarafından kontrol edilir ve sıklıkla tuz idaresinde arkadaşların veya akrabaların istihdamı için kullanılırlardı.

19. yüzyılda Resmi Feribot İşletmesi, Telgraf İşletmesi ve (yeni vergilerden sorumlu) Lijin İşletmesi gibi yeni tür ticaret işletmelerinin yaygınlaştıklarını görüyoruz. Fakat bu işletmelere yapılan atamalar da eyaletteki kamu görevlilerince belirleniyordu. İşletme faaliyetlerine ve loncalara dair hiçbir faaliyet tanımının olmaması veya örgütlü tüccarların mahalli kamu görevlilerini veya devletin işleyişini etkilemek için hiçbir çabaya girmemeleri dikkat çekiciydi. Etkileme girişiminin perde arkasında yaşandığına şüphe olmasa da alenen yapılması hoş görülmüyordu. Bu da ortaya çıkma nedeninin halkın siyasete katılması olmadığını gösteriyordu. 1863'ten sonra tuz tekeli yeniden düzenlendi ve yaklaşık 600 tüccara tuz ticaretine girebilme izni dağıtıldı. Bundan sonra ticaretteki devlet denetimi daha da yoğunlaştı. Sokakların bakımı, yangın yolları açmak ve köprüler inşa etmek gibi alanlarda aktif başka loncalar da vardı ama bu girişimleri de devlet başlatmıştı. 1898'de Hankou Ticaret Odası kurulduğunda gerekçe bir imparatorluk fermanıydı. Bunların hiçbirisi önceki bölümde gördüğümüz Swallowfield örneğine benzemez. Swallowfield'de kendi örgütlenmesini başaran, yeni kamu hizmetleri sunan ve devletten daha fazla ve daha iyi yönetim talep eden bizzat yerel halkın kendisiydi.

Avrupa'da özgür basın en azından 17. yüzyıldan beri aktif ve iddialı bir toplumun oluşumunda belirleyici rol üstlendi. Çin'de buna paralel bir durum da yoktu. Hankou'da 1870'lerde *Shenbao* gazetesi yayımlanana kadar, yaygın dağıtımı olan bir gazetenin bu-

lunmadığı görülüyor. Üstelik *Shenbao* her ne kadar Hankou hakkında haberler yapsa da gazete Şanghay'da Ernest Major adındaki bir İngiliz tarafından yayımlanıyordu ve daha hareketli bir toplum için bir zemin sunması olası değildi.

Yakından bakıldığında daha özerk ve iddialı bir toplumun oluşmasını bekleyeceğimiz bir yerde bile oldukça farklı bir durumla karşılaşıyoruz: devlete boyun eğmiş ve ona bağımlı bir toplum.

Çin devletinin güçlü kontrolü normlar kafesini gevşeterek daha fazla toplumsal ve iktisadi özgürlük alanı yarattı. Belki de bu, bağımlı olsun ya da olmasın, Çin toplumunun yararına olmuş olabilir. Daha önce Dördüncü Bölüm'de, Muhammed ve Shaka örneklerinde, boğucu normları parçalayan ve önlerinde engel oluşturan akraba temelli ittifakları çözen ve süreç içinde normlar kafesini bir ölçüde gevşeten başka devlet inşa süreçlerini de ele almıştık. Fakat Çin toplumunda devletin despotizmine rağmen akraba toplulukları hâlâ önemli rol oynamaya devam etmiş gibi gözüküyor. Örneğin doğum yerini esas alan örgütlenmeler soy bağına dayanıyordu. Devlet, toplumu yönetme stratejisinin bir parçası olarak bu ve benzeri akrabalık ilişkilerini teşvik ediyordu.

Çin'de soy bağının ne kadar önemli olduğunu anlamak için Hong Kong adasından başlayarak Çin'in içlerine kadar giden Yeni Bölgeler'i ele alalım. 1955'te bu bölge henüz bir Britanya valisi tarafından yönetiliyordu. Vali hazırlattığı bir soru formunu bölgeye göndererek, belirli soyadlarına sahip insanların köylerine ne zaman yerleştiklerini ve kaç kuşaktır burada yaşadıklarını tespit etmeye çalıştı. Ping Shan bölgesinde 34 köy incelendi. Bunların yirmi yedisinde tüm köyde aynı soyadı kullanılıyordu. Bunlardan biri 29 kuşak, diğeri 28, sekizi 27, biri 26, biri 25, ikisi 23, ikisi 22 ve üçü de 16, 15 ve 14 kuşak geriye gidiyordu. Fakat en çarpıcı şey bu değildi. Atalarını 27 kuşak öncesine götürebilen sekiz köyün yedisinin soyadları Tang'dı.

Tang'lar diğer Tang'larla beraber yaşamak istemiş olabilirler (Gerçi bizlerin Robinson veya Acemoğlu soyadlı arkadaşlarımız yok ve akrabalarımıza yakın da yaşamıyoruz). Fakat buradaki homojenliğin esas nedeni bu değil. Asıl neden Tang'ların soy topraklarına kolektif olarak sahip olmaları. Ayrıca atalarına ait mekânlara ve tapınaklara sahiplerdi ve bazı törenler ve seremonilerle Tang atalarını onurlandırıyorlardı. Yeni Bölgeler'e yakın olan Guangdong eyaletindeki bir ilçede aynı soydan gelen gruplar komünist devrimden önce toplam arazinin yüzde 60'ına sahipti. Başka bir Guangdong ilçesinde ise bu oran yüzde 30'du. Öy-

leyse soy grupları sadece bireylerin toplamından ibaret değildi, kolektif olarak da örgütlenmişlerdi ve bu kurumların, mekânların ve toprakların Çin'de köklü bir tarihi vardı. Soy grupları kendi kurallarını ve sıkı normlarını dayatıyor, ihtilaf ve anlaşmazlıklarla ilgileniyorlardı. Neticede toplumu denetim altında tutmak ve ihtilafları yönetmek bakımından yararlı oldukları düşünüldüğünden Çin devleti tarafından korunuyor ve teşvik ediliyorlardı. Özellikle ilçe yöneticilerinin toplumu yönetmek, ihtilafları çözmek veya temel hizmetleri sunmakta sahadaki zayıflıkları hesaba katıldığında bunun nedeni daha iyi anlaşılabilir. Song devletinden bu yana Çin devleti bu görevleri soy gruplarına dağıtma fikrini geliştirdi. 1064 gibi erken bir tarihte Song soy topraklarının temeli olan vakıf topraklarının yaratılmasını teşvik eden bir ferman çıkarmıştı. Daha sonra soy grupları çok sayıda işlev üstlendiler. Bir ihtilafa düştüğünüzde, ilçe yöneticinizden ziyade soyunuzun ihtiyar bir üyesiyle muhatap olma ihtimaliniz çok daha yüksekti. Bu ihtiyarlar kendiliğinden ortaya çıkmıyordu. Devlet onlara yasal dayanak hazırlamıştı. 1726 tarihli bir düzenlemeye göre:

> Köylerde ve surla çevrili kırsal topluluklarda, 100 veya daha fazla mensuba sahip soylar birlikte ikamet ederler... Her soy için bir *tsu-cheng* (soy lideri) belirlenir.

Soy grupları böylece mahalli devlet yapısıyla bütünleştirilmişlerdi. Ming, atalara ait mekânlar kurulmasına ve aile yapılarının kurumsallaşmasına dayalı Song uygulamalarını devam ettirdi. Soy grupları devlet benzeri hizmetler sağlamaları karşılığında tuz tekeline katılmak gibi bazı haklar ve ayrıcalıklar elde ettiler. Tang'lar kendi bölgelerinde pazar kurma tekeline sahip oldukları için "pazarın efendileri" olarak biliniyorlardı ve pazar yeri yakınlarında dükkân açma hakkı sadece onlara aitti. Ayrıca kendi milis güçleri de vardı.

Çin'in talihinin tersine dönmesi

Taslağını ortaya koyduğumuz devlet despotizmi tarihinin sadece özgürlük için değil, Çin ekonomisi için de belirgin sonuçları vardı. Savaşan Devletler dönemiyle kıyaslandığında merkezi devletin düzeni korumak, yasaları uygulamak, vergileri yükseltmek ve altyapı hizmetlerine yatırımda bulunak gibi güçlerinin iktisadi faaliyetler üzerinde olumlu etki yaratmasıyla despotik büyü-

me dönemi mümkün olabildi. Fakat bu şekilde büyümenin kısıtlamaları barizdir. Buraya kadar gördüğümüz gibi, kuyu modeliyle tarım yönteminden başlayarak toplumu yakından düzenlemek ve denetlemek adına dönemsel girişimlerde bulunuluyordu, devletin despotik gücü iktisadi fırsatları ve çoğu Çinli için teşvik edici unsurları ortadan kaldırıyordu. Neticede ortaya çıkan iktisadi zorluklar ve huzursuzluk Efendi Shang'ın sıkıca denetlenen ekonomi vizyonundan uzaklaşmayı tetikledi ve daha gevşek denetim ve düşük vergilere dayalı Konfüçyüsçü yaklaşıma doğru bir değişim yaşandı. Bu gevşemeler özel girişimleri bir nebze geliştirse de vergi gelirleri azalmış bir devlete yol açıyordu. Bu durum devletin, daha büyük özel yatırımlar için zorunlu olan yasa, düzen ve kamu hizmetlerini sunma kapasitesini zayıflatıyordu. Ekonomi bu farklı yaklaşımlar arasında gelip giderken Çin'in iktisadi zenginliği de azalıp çoğalıyordu. Fakat hiçbir zaman despotik büyümenin ötesine geçemedi. Özgürlük olmadığı gibi geniş ölçekli fırsatlar da yoktu ve çok az teşvik söz konusuydu. Bu nedenle ne sanayi devrimi ne de iktisadi sıçrama olacaktı.

Despotik büyümenin bir aşamasından diğerine geçişin neticeleri, Qin'in çöküşü ve Han'ın ortaya çıkışında gözlenebilir. Daha sonraki Tang ve Song devletleri arasındaki geçişte bu neticeler daha da açıkça görülebilir. An Lushan isyanının kendisi Tang devletinin zorbaca denetimine bir tepkiydi ve Eşit Tarla Sistemi'ni yıkmıştı. Tang devletinin çok eziyetli ve zorunlu çalışma hizmeti artık dayatılamıyordu. Köleliği andıran diğer angaryalar da geriledi. Piyasayı düzenlemeye yönelik uygulamalar da benzer biçimde zayıfladı. Ticaret belirli pazarlarla sınırlanmıştı ve tüccarlar arasında etkin biçimde ayrımcılık yapılıyordu. Devlet tüm uzun mesafe ticaretini kendisi yürütüyordu. 1.000 tane devlet çiftliği işletiyordu. Bütün bu sistem zamanla köreldi.

Bu gerilemenin sonucu toplum Konfüçyüsçü modelde yeniden örgütlendi. Ayrıca yeni ve daha yaygın bir piyasa ekonomisi ve daha az despotik bir büyüme de ortaya çıktı. An Lushan isyanı nüfusu daha güneye ittikçe ekonomi Yangtze nehrinin etrafındaki ovada yoğunlaşmaya başladı. Bunu arazi ıslahı, kanallar açma, pirincin ve yaygın tüketim maddesi haline gelen çayın ekiminin yaygınlaşmasına yapılan yatırımlar izledi. Bu dönemde ayrıca iyi kalite ipek, lake, porselen ve kâğıt gibi lüks ürünler için ulusal pazarların oluştuğunu görüyoruz. Tekstil gibi diğer ürünler artık piyasa için üretim mantığına göre düzenleniyordu. Ticaret sadece Çin'le sınırlı değildi. Japonya ve diğer Güney Asya ülkele-

riyle yapılan denizaşırı ticarette patlama yaşandı. Song'un dünyada ilk defa kâğıt para sistemine geçmesi yükselişte olan ticaretin daha da genişlemesini sağladı ve bir dizi yeni ve etkileyici teknolojik icadın yapılmasını teşvik eden bir ortam yarattı. Bunlar arasında hareket edebilir baskı makinesi, barut, su saati, pusula, rüzgâr değirmenleri, demir eritme teknolojisi, gökbilimle ilgili çeşitli araçlar ve çıkrığın basit bir türü de vardı. Ayrıca yaygınlaşan sulama kapasitesi nedeniyle tarımsal üretkenlikte önemli bir artış da görüldü. Buna rağmen bu teknolojiler devletin talebiyle ortaya çıkmıştı ve devletin denetimi altındaydı. Meşhur su saatleri devlet memurları için devlet tarafından üretiliyordu. Tarımsal yenilikler, sulama sistemleri ve madencilikteki ilerlemeler de devletin projeleriydi.

Kaynakları ne olursa olsun tarımsal verimlilikte yaşanan artış, Song döneminde Çin'in ikiye katlanan nüfusunu besleyecek yeterlilikteydi. Ayrıca büyüyen pazarlar ve yenilikler, güvenilir bilgiye sahip olduğumuz 1090'lı yıllarda Çin'in dünyadaki en yüksek yaşam standartlarına kavuşmasını sağladığını gösteriyor. Çin ortalaması Britanya'nınkinden yüzde 16 fazlaydı. Song hanedanlığının bu görkemli başarısı despotik büyümenin potansiyel gücünü gösterir. Özellikle de teknolojinin modern kriterlere göre basit olduğu ve devletin öncülüğünde elde edilebildiği bir dönemde. Avrupa, devlet ile toplumun birbirleriyle mücadele ettiği koridorda bocalarken Çin öne geçebilmişti çünkü despotik devlet, yeni doğan Prangalanmış Leviathanların yapamadığı şeyleri buyruklarıyla halledebiliyordu.

Fakat bu durum kalıcı olmadı. Despotik büyüme hiçbir zaman kalıcı olmaz. Song'un yerini alan Yuan hanedanlığı liyakate dayalı kamu hizmetini çökertti, babadan oğula geçen meslekler hiyerarşisi getirdi, ticaret ve sanayiyi geriletti ve genel olarak iktisadi fırsatları ve teşvikleri kısıtladı. Kendi kuyu sistemlerini getiren, denizaşırı yasakları dayatan ve özel işletmelerde büyük güvensizlik yaratan Ming'in iktidara gelişiyle bu geriye gidiş tamamlandı. Ticaret ve kentleşme daraldı ve yeniliklere verilen teşvik ortadan kalktı. Çin Avrupa'nın gerisinde kalmaya başladı.

Ming imparatorlarının iktisadi gelişmeyi daha da boğan yaklaşımlarına örnek olarak yine tuz ticaretinin düzenlenme biçimine bakabiliriz. Devlet sınır bölgelerindeki askeri birliklere tahıl ulaştırılması karşılığında tuz tekeli hakkını ipotek etmeye başladı. Eğer devlet için tahıl taşıyorsanız tuz üretme hakkına sahip oluyordunuz. Tahıl ulaştırıldığında tüccar başkent Nanjing'de geçer-

li olan ve kendisine belli bir oranda tuz satma izni veren bir sertifika alıyordu. Bazı tüccarlar sınır bölgelerine tahıl taşımak ve elde ettikleri sertifikaları tuz ticareti yapanlara satmak konusunda uzmanlaştılar. Bu sertifikaların fiyatı dalgalanıyordu çünkü devlet tuz satma hakkını hanedan mensuplarına, saray hadımlarına ve bürokrasideki kıdemli yöneticilere de tanımıştı.

1617 yılında imparator sertifikaları çöpe atmaya karar verdi. En önemlilerini değersizleştirip sertifika sahiplerinin mülkiyet haklarını da fiilen ortadan kaldırdı. Ardından tuz ticareti tekelini birkaç seçme tüccara sattı. Bu da "devlet denetimi, tüccar yönetimi" diye bilinen ve fiilen devlet sayesinde para kazanan bağlantılı insanların bir araya gelmesi demek olan bir sistemi yarattı. 1832'de Ming'in yarattığı sistem, bu defa da küçük girişimcileri cezbetmek için bir kez daha değişti. Fakat daha önce gördüğümüz gibi 1863'te Hankou'da sistem tekrar değiştirildi ve devletin denetimi sıkılaştırıldı. Tuz tekeline katılım riskliydi.

Ming ve Qing hanedanlıkları arasındaki geçiş daha fazla kaos yarattı. Buna 1662'de deniz yasağının yeniden getirilişi de dahildi. Uluslararası ticaret yasağı 1683'te kaldırılmış olsa da Avrupalılarla ticaret ciddi ölçüde kısıtlanmıştı. 1757'den sonra Avrupalılar sadece Kanton'da ticaret yapabiliyordu ve onlarla ticaret yapma hakkı yalnızca Cohong denilen bir tekele verilmişti. Bu durum bir tek denizaşırı ticarette geçerli değildi, Yunnan bakır madenleri de benzer biçimde düzenlenmişti.

Yine de Ming-Qing geçişi bir nebze iktisadi canlanmaya yol açmıştı. Qing kendi denetimleri altında olduğu ve kırsal kesimin refahına katkıda bulunduğuna inandıkları müddetçe ticarete izin veriyordu. İlk başlarda, kıtlıkla savaşmak adına fiyatları sabitleyen "tahıl ambarı" sistemi başta olmak üzere bazı temel kamu hizmetlerini sunmaya devam ettiler. Qing ayrıca Ming döneminden kalma soydan geçen meslekler sistemini 1683'te; ipotekli ve zorunlu çalışmayı da 1720'den sonra ortadan kaldırdı. Bu rahatlama tekrar iç ticaretin canlanmasına ve nüfus artışına yol açtı. Fakat bu halen despotik büyüme altında gerçekleşen ve onun sınırlamalarına tabi bir canlanmaydı.

Bunun bazı sebepleri vardı. En belirgin sebep Çin devletinin geçmişte sıklıkla keyfi eylemlere başvurmasıydı. Örneğin tuz tekelinde görüldüğü gibi, bu durum mülkiyet haklarını güvensiz hale getiriyor ve yatırım ve yenilikler için teşviklerin altını oyuyordu. Çin Leviathan'ının güçleri üzerinde hiçbir pranganın olmayışını doğrulayan unsur, geniş çaplı bir isyan olmadan imparator-

luk devletinin insanların emeklerine el koymasını durdurabilecek hiçbir gücün olmayışıydı. Bunun bir istisnası "halkın refahını artır" yönündeki Konfüçyüsçü ahlak normuydu. Ne var ki Ming ve erken Qing dönemi tarihleri, bazen bu arzu edilse bile sonucun çoğunlukla başarısızlık olduğunu gösteriyor. Sadece çok iyimser veya gözü kara olanlar Ming-Qing Çini'ndeki bu ahlaki normlara güvenebilirlerdi.

Bu sadece güvence altında olmayan mülkiyet haklarına bağlı teşvik bulunmaması meselesi de değildi. Ticari faaliyetlere, yeni teknolojilere ve toplumsal hareketliliğe karşı en yukarıdan başlayan genel direnç iktisadi refahı engellemişti. Özellikle de devletin gözetiminde olmayan iktisadi faaliyetlerin statükoyu istikrarsızlaştırabileceği korkusu nedeniyle sadece Qing değil, tüm Çin hanedanlıkları ticaret ve endüstriye şüpheyle bakmışlardı. Bu deniz yasaklarının sürekli olarak devreye sokulmasının ana sebeplerinden biriydi. Ayrıca Çin otoritelerinin yeni teknolojilere ilgisizliklerinin de nedeni buydu. 1870'lerde Çin'in ilk demiryolu olan ve Wusong ile Şanghay'ı birbirine bağlayan Wusong hattı, Britanya'nın Jardine, Matheson and Co. Şirketi tarafından inşa edilmişti. Qing yönetimi hattı satın aldı ve tahmin edileceği gibi yok etti. Yeni teknoloji ve pratiklere duyulan şüpheci ve çoğunlukla düşmanca tavrın önemli sonuçları olacaktı. Aslında tam aksini, bir önceki bölümde Avrupa'daki sanayi devriminin ve 18. yüzyılın sonlarında yaşam standartlarında görülen çarpıcı gelişmelerin yeni teknolojileri kucaklamakla mümkün olduğunu görmüştük.

Belki de bundan çok daha önemli olan, Qing devletinin modern ekonomik kurumlar ve iktisadi faaliyetler için gereken altyapıyı oluşturmaktaki başarısızlığı veya gönülsüzlüğüydü. Qing medeni kanunu çoğunlukla aileye odaklanıyordu ve ticari sözleşmeler için standart kurallar oluşturmamıştı. Bunun yerine Qing bireylerin yasal çerçeve dışında istedikleri sözleşmeleri yapmalarına izin veriyordu. Muhtemelen bunlar da soy grupları tarafından hayata geçirilecekti (Yine normlar kafesi karşımıza çıkıyor). Bu durum erken 20. yüzyıla kadar devam eden ve sınırlı sorumluluk gibi ciddi unsurları bile içermeyen bir sözleşme ve düzenlemeler yumağına yol açtı. Qing yönetimi tek tip bir ağırlık ve ölçü sistemi bile getirmemişti. 1874-1908 arasında Çin Denizcilik Gümrüğü'nde çalışan Kanadalı H. B. Morse'a göre ağırlık ve ölçüler mahalli birimlere göre, hatta aynı yerlerde farklı işkollarına göre değişiyordu. Örneğin bir hacim ölçüsü olan *dou*, bulundu-

ğunuz yere göre 176 ila 1.800 inç küp arasında değişiyordu. Yine *chi* yani ayak ölçüsü vardı ve terzi veya marangoz olmanıza veya nerede terziye gittiğinize göre değişiyordu. Morse'a göre bir *chi* 21,8 ile 70,6 santim arasında değişebiliyordu. Yaygın arazi ölçüsü *mou* da benzer bir değişkenlik gösteriyordu. 356,7 ile 925,6 metrekare arasında bir yerde olabilirdi. Mahalli loncalar ve iş örgütleri bu farklı standartları kabul ederek uyguladıkları halde devlet bunları standart hale getirmek için adım atmamıştı.

Efendi Shang-Konfüçyüs sarkacında Konfüçyüs tarafında konumlanan Qing devleti çok az vergi toplamasına bağlı olarak iktisadi faaliyetlerin canlanması için gereken çok sayıda kamu hizmetini sunma kapasitesinden yoksundu. Yasal sisteminin çok yetersiz olmasının bir nedeni, devletin 450 milyon Çinlinin ihtilaf ve anlaşmazlıklarını çözecek çok az sayıda yöneticiyi görevlendirmesiydi. Devletin elindeki yetersiz kaynakla, sadece adalet sistemi değil, altyapı ve meşhur tahıl ambarı sistemi bile zaman içinde çöküntüye uğradı.

Tüm bu sorunların kökeninde Çin sisteminin temel siyasal yetersizlikleri yatıyordu. Qing devleti, yüksek vergiler koymayı seçmese veya Efendi Shang'ın izinden gitmese bile despotikti. Despotizm toplumun ve iş çevrelerinin, sözleşmelerin daha iyi uygulanması, daha güvenli ve öngörülebilir mülkiyet hakları, gelişmiş altyapı, yatırım ve yeniliklere yatırım gibi talepler oluşturamaması ve devlet politikalarını etkileyememesi anlamına geliyordu.

Avrupa tecrübesiyle zıtlıklar bir kez daha açıktır. Aynı dönemde çoğu Avrupa devleti ölçülerin standartlaştırılmasında ve iktisadi ilişkileri destekleyecek yasal çerçeveler sunmada belirleyici roller üstlenmeye başlamıştı. Avrupa yurttaşları ayrıca siyasette de hızla seslerini duyuruyordu. Örneğin Britanyalılar, oy ve dilekçe haklarını kullanarak Parlamento'nun istedikleri yasaları geçirmesini sağlayabiliyorlardı ve bunu istekle yapıyorlardı. Çin'de ise işadamlarının en büyük umudu doğru ihaleleri almak, devletin belirlediği tekellerden istifade etmek ve bağlantılarının sağladığı güvenlikten yararlanmaktı. Bu Qing dönemi tüccar ailelerinin devlette sağlam bir yer kapmaya çok hevesli olmalarının en önemli nedenlerinden biriydi.

Bu baskıları ve işleyişi gösteren en iyi örneklerden birisi Qing döneminin en büyük ve varlıklı tüccar grubu olan, Anhui kökenli yerel derneğin tarihidir. Hankou, Suzhou ve Yangzhou'da yerleşik Anhui tüccarları Yangtze nehri boyunca tuz, tekstil ürünleri, çay ve diğer ürünlerin ticaretini yapıyorlardı. Önde gelen tüc-

carların yaygın olarak yaptığı üzere, aileler nadiren bu işi sürdürüyor, bunun yerine kaynaklarını çocuklarını kamuya giriş sınavlarına hazırlamak için harcıyorlardı. Bu örneği izleyen ailelerden biri, 18. ve 19. yüzyıldaki tüccar ailelerinin en zenginlerinden olan Ts'ao ailesiydi. Başlangıçta tuz ticaretiyle ilgileniyorlardı ama zamanla ticareti eğitim ve hükümet görevleriyle birleştirdiler. Ailenin zenginleşmesine önayak olan Ts'ao Shih-ch'ang bir tuz tüccarıydı. En büyük oğlu imparatorluk akademisinde öğrenci olurken diğer oğlu Ching-ch'en tuz ticaretiyle uğraştı. Gelecek kuşakta bir oğul tuz ticaretinde kalırken Ching-ch'en'in bir başka oğlu devlette çalışıyordu. 19. yüzyılın başında herhangi bir ticari faaliyete devam eden geniş ailenin sadece küçük bir bölümüydü. Ailenin geriye kalanlarının imparatorluk rütbeleri vardı, soylular ve devlet seçkinleriyle kaynaşmışlardı (Ts'ao ailesinin aile ağacının gösterdiği gibi, Bkz. Harita 11). Bu değişim yaygındı. Örneğin Hankou'da Anhui tüccarları kendi çocukları ile başka çocukları imparatorluk kamu giriş sınavına hazırlamak için daha sonra

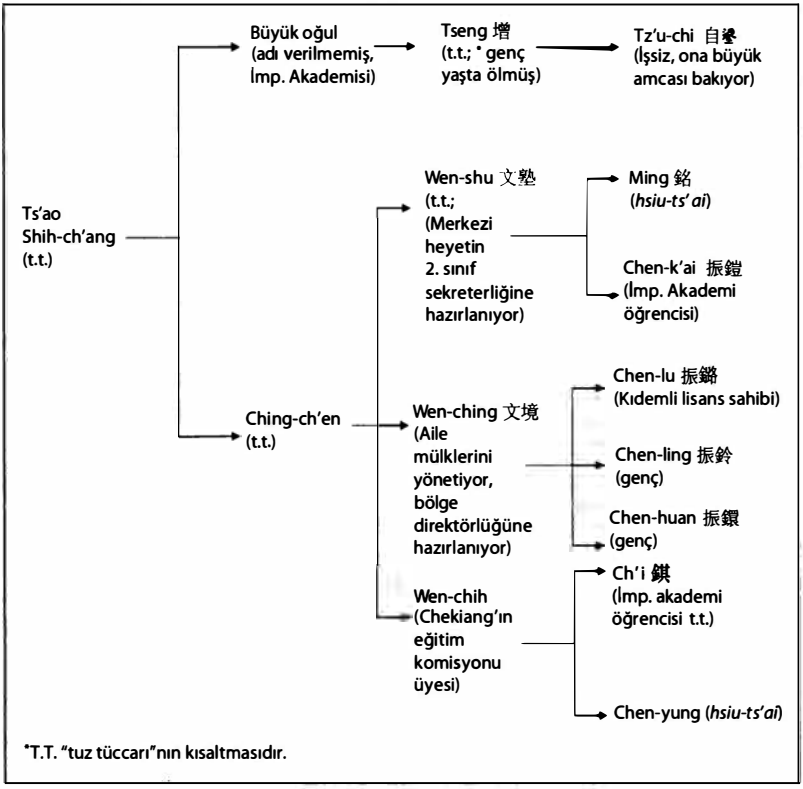

Harita 11: Tuz tüccarlarından kamu görevlerine: 18 yüzyılda Ts'ao ailesi.

ünlenecek bir akademi kurmuşlardı. Eğer bu akademi işçiler ve işadamlarına eğitim verseydi, iktisadi faaliyetlere faydası olurdu. Ne var ki akademinin amacı yararlı bilgiler vermek değil, ayrıcalıklı ailelerin çocuklarını bu tuhaf kamuya giriş sınavlarına hazırlamaktı. Akademi başarılıydı. 1646 ile 1802 yılları arasında büyük tuz tüccarı aileleri eyalet sınavlarında başarı gösteren 208 öğrenci ve başkent sınavında daha da başarılı olan 139 öğrenci yetiştirdiler. Elbette eğer bu öğrenciler sınavları geçemeselerdi yine de benzer konumları satın alabilirlerdi. Aynı dönemde 140 aile üyesi de zaten bunu yapmıştı.

Tuz tüccarları işlerini terk ederek kamu hizmetine geçmeye neden bu kadar heveslilerdi? Aslında bir Çin devlet tekelinden beklenebileceği gibi tuz çok kazançlı bir işti. Tuz Qing devleti için bir gelir kaynağı olarak çok önemli olduğundan, tekel sahibi tüccarlar iyi bir pay elde ediyorlardı. Bu durum ailelerin çocuklarını bu işten çıkarma heveslerini anlamayı daha da zorlaştırır. Bu hevesin nedeni Çin bürokrasisine katılmanın saygınlığı olabilir mi? Gerçek sebep biraz daha farklıydı. Tuz tekelinde bile güvence yoktu çünkü devlet, Ming imparatorları örneğinde gördüğümüz gibi, her an kararını değiştirebiliyordu. Bu nedenle hazır çıkabilirken bu işten uzaklaşmak fena fikir olmayabilirdi. Dahası imparatorluk bürokrasisinde aile mensubunuzun bulunması daha fazla güvenlik demekti. Ve imparatorluk bürokrasisinin kendisi, Wu Jingzi'nin *Âlimler* başlıklı dönem romanının gösterdiği gibi fena bir iş olmayabilirdi. Romanın bir bölümünde yazar, Fan Jin'in nasıl kendisini sınavın en alt aşamasını geçmeye adadığını ve bunu başaramadığını anlatır. Elli dört yaşına gelen Fan Jin son otuz dört yılda sınavdan tam yirmi defa kalmıştır. Yeni bir sınav görevlisi ona acıyıp sınavdan geçmesine göz yummaya karar verir. Fan Jin artık bir sonraki eyalet sınavına katılmaya hazırdır. Fakat akrabaları buna inanmazlar. Vazgeçmeyen Fan Jin sınava girmeye karar verir ama evine döndüğünde ailesinin iki gündür yemek yemediğini görür. Bunun üzerine pirinç almak için pazara gider ve ellerindeki tek tavuğu satmak zorunda kalır. O pazardayken evine eyalet sınavını geçtiğini haber veren atlı görevliler gelir. Fan Jin hemen aralarına kabul edildiği seçkinler zümresinin üyelerince ziyaret edilmiştir:

> Bay Zhang tahtırevanından inip içeri girdi. Memurlara özgü tül şapkası, ayçiçeği renkli cübbesi, yaldızlı kemeri ve siyah ayakkabıları vardı... Hizmetçisinden bir paket gümüş aldı ve "Saygımı göster-

mek için bu elli gümüş paradan başka bir şey getirmedim. Kabul etmeniz için yalvarıyorum!'" dedi. "Onurlu eviniz sizin için yeterince iyi değil. Ziyaretinize gelecek çok sayıda insan için uygun olmayacaktır. Benim doğu kapısına yakın, her birinde üç oda olan üç avlulu boş bir evim var... İzin verin size hediye edeyim."

Aileye hediyeler akmaya devam eder.

Bu olayın duyulmasından sonra çok sayıda insan Fan Jin'i ziyaret etti ve kendisine arazi ve dükkânlar hediye ettiler. Bu arada bazı fakir çiftler de himaye karşılığında kendisine hizmet etmeye geldiler. Bir iki ay içerisinde hizmetinde erkek ve kadın hizmetçiler oldu. Para ve pirinçten söz etmeye bile gerek yok... Yeni eve taşınmış ve üç gün boyunca misafirlerini şölen ve konserlerle eğlendirmişti.

Böyle bir sınavı geçmek kişiyi sadece zengin yapmıyordu, yasalara tabi olmaktan da çıkarıyordu. Bu durumun çok iyi bir örneğini, 18. yüzyılda Cao Xueqin tarafından yazılan *Kırmızı Oda Rüyası* başlıklı bir başka Çin romanı verir. Kitap bir cinayet vakasıyla uğraşan yeni bir ilçe yöneticisinin öyküsünü anlatır. Katil, adı *Mandarinlerin Hayat Koruyucusu* başlıklı, bölgenin zengin ve güçlü ailelerinin isimlerinin olduğu kitapta geçen, güçlü bir adamdır. İlçe yöneticisi katili serbest bırakmak zorunda kalır çünkü eğer zenginseniz veya sınavı geçmişseniz toplumda saygın bir konumunuz vardır ve yasalardan muafsınızdır. Cinayet yanınıza kâr kalabilir.

Marx'tan gelen yetki

Bugün Çin artık bir imparatorluk değil. İmparatorluk devleti 1912'de yıkıldı ve kısa süren Cumhuriyetin ardından bir savaş beyleri dönemi oldu. Daha sonra bunu despotik Kuomintang yönetimi izledi. Arkasından gelen iç savaş, 1949'da Mao Zedong önderliğindeki Komünistlerin zaferiyle sona erdi. Artık cennetten gelen yetki yoktu. Efendi Shang'ın Legalizmi ve Konfüçyüs'ün ahlaki normlarının yerini komünist ideoloji alacaktı. Geçmişle olan ilişki kesilmişti.

Ama gerçekte öyle olmadı. Süreklilikler, farklılıklar kadar güçlüydü. Marx'tan gelen yetki cennetten gelen yetkinin yerine geçmişti. Qin döneminden beri Çin devletinin belirleyici özelliği, toplumun üzerinde kurduğu kuvvetli hâkimiyetti ve bu değişmemişti.

Aslında Mao'nun ülkede parti ve devlete daha geniş bir alan açma konusundaki ısrarı nedeniyle Komünist Parti yönetiminde durum daha da kötüleşmişti. Despotik görünüşüne rağmen Qing devleti ülkenin büyük bölümünde, özellikle de kırsal alanda mevcut değildi. İktidara köylü devrimiyle gelen Mao bunu hemen değiştirmeye soyundu. Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi Büyük İleri Atılım döneminde parti örgütleri ve üyeleri artık her yerdeydiler.

İmparatorluk dönemiyle olan sürekliliği sağlayan despotizmin özüydü: Devlet hiyerarşisinin dışındaki toplumun örgütlenip siyasa oluşturma sürecine etki etme kabiliyetinin olmaması. Mao siyasi katılımın tek aracının Komünist Parti olmasını istedi. Bunun anlamı devletin ve siyasi seçkinlerin yurttaşları etkin biçimde denetim altına alması ama tersinin mümkün olmamasıydı. Kültür Devrimi sırasında zaman zaman tabandan eleştirilerin şiddetle bastırılmasıyla bu acı bir şekilde görülmüştü. Komünizm altında toplumun söz söyleyebileceği bir alan olmayacaktı.

Mao'nun ekonomiye yaklaşımı da önceki dönemlerinkiyle pek çok süreklilik içeriyordu, özellikle de Efendi Shang'ın iktisadi faaliyetlerin sıkıca denetimi ve düzenlenmesi fikirlerinin izini taşıması açısından. Marksist ideoloji cilası altında tarımsal ortaklık, aslında bin yıl önce kuyu sisteminin yapmaya çalıştığıyla aynıydı. Fakat neticeleri çok daha kötü olmuştu. Tarımsal ortaklık, Büyük İleri Atılım'ın sanayileşme tutkusuyla bir araya gelince sonuç en az 36 milyon insanın öldüğü kıtlık olmuştu.

Mao'nun ve Komünist Parti'nin özel sermayeye yönelik tutumu, bu kesim için "kurnaz ve üçkâğıtçılar" diyen Efendi Shang'ınkinden farklı değildi. Konfüçyüs de benzer şekilde "soylular dürüstlükten, küçük insanlar kazançtan anlar" demişti. Tüccar ve sanayiciler, imparatorluk zamanındakine benzer bir muamele gördüler. Partiye üye olmalarına ancak 2001'de izin verildi. Özel mülkiyet haklarını düzenleyen bir yasanın geçip kazançlarının güvenli hale gelmesi ancak 2007'de gerçekleşti.

Ahlaki liderlik altında büyümek

Mao 1976'da öldükten sonra durum değişti. Komünist Parti'nin zirvesindeki zorlu bir liderlik mücadelesi Deng Xiaoping'in 1978'de parti ve devlet gücünü ele geçirmesiyle neticelendi. Deng ekonomide köklü bir dönüşüm başlatarak Çin ekonomisinin yaşayacağı görkemli büyümenin zeminini hazırladı. Bu geçişte geçmişten bir kopuş görebilir miyiz?

1978'den sonra Çin ekonomisinde ve siyasetinde şüphesiz kavranması gerekli olan önemli yeni unsurlar olmakla birlikte geçmişten gelen çarpıcı süreklilikler de bulunur. Örneğin Mao-Deng geçişinde, Tang-Song ve Ming-Qing geçişlerine benzer pek çok unsur var. Bir önceki devlet yapısının ekonomi üzerindeki baskısını zayıflatarak iktisadi büyümeyi tetiklemek, piyasa ve özel sektörün genişlemesi için koşulları zorlamak bütün bu geçişlerde karşımıza çıkıyor. Yine aynı şekilde bir başka süreklilik de iktisadi dönüşümün ortaya çıkış nedeninde gözüküyor. Ekonomik zorluklar altında bunalan toplumda kendiliğinden ortaya çıkan patlamalar ve siyasi seçkinlerin Efendi Shang tarzı denetim yerine ekonomiye daha Konfüçyüsçü bir yaklaşım getirme kararları beraberce bu dönüşüme sebep oluyor. İlk durumun örneğini, 1980'lerde Çin'in hızlı bir endüstriyel büyüme yaşayan ilk bölgesi olan Şanghay'ın hemen güneyindeki Zhejiang eyaletindeki Wenzhou'da gözlemliyoruz. Deng reformlarından önce, 1977 gibi erken bir dönemde, Komünist Parti'nin yayın organı *Halkın Gazetesi*, "Wenzhou'da Karşı Devrimci yapılanma tehlikesinden" şikâyet ediyordu:

> Tarımsal ortaklıktan özel çiftçiliğe dönüldü ancak karaborsa ortaya çıktı. Kolektif girişimler çöktü ve bunların yerlerini yasadışı fabrikalar ve işçi pazarları aldı.

Gerçekten de fiilen gerçekleşen kırsal reformlar Deng Xiaoping'ın 1978'deki tarımda liberalizasyon politikasından daha önceydi. 1986'da Wenzhou'ya "deney bölgesi" statüsü verilerek, "ulusun mevcut kural, düzenleme ve siyasalarından" muafiyet tanındı. O sırada sanayi üretiminin yüzde 41'ini özel sektör gerçekleştiriyordu (1980'de bu oran yüzde 1'di). Bu gelişmelerden endişeye kapılan parti, mahalli kadrolarına iktisadi meselelerde komünist liderliği vurgulamaları talimatını verdi. Bölgeyle ilgili haberlere ve dışarıdan ziyaretlere sınırlama getirildi. Komünist Parti, Wenzhou'daki süreci durduramamasının dışarıda duyulmasını istemezdi. Ve süreci durdurmaya girişti. Mahalli kadrolar özel sektörün büyümesini, örneğin 1986-87 "burjuva liberalizmi karşıtı" kampanyalarıyla aktif biçimde engellemeye çalıştılar. Çin Komünist Partisi'nin sekiz kişiden fazla çalışana sahip özel sektör işletmelerini kabullenmesi ancak 1988'de mümkün olabildi. Bundan önceki resmi duruş bütün devlet dışı üretimin "hanelerce" gerçekleştirildiği kurgusu üzerineydi. Komünist Parti ekonomi-

nin her alanını denetleme çabasından vazgeçtikçe girişim patlaması yaşanıyordu (Bu denetimin ciddi bir bölümü Kültür Devrimi sırasında zaten çökmüş, daha sonraki gevşemenin bir bölümünü kaçınılmaz kılmıştı). 1990'da Wenzhou kendi ihracat işleme alanını kurdu ve kendi havaalanını inşa etti. Bu örnekte girişim devletten değil, toplumdan gelmişti.

Buna karşın yukarıdan aşağıya düzenleme zamanla Çin ekonomisinin yönünü tayin etmeye başladı. Deng'in vizyonuna göre siyasi güç Komünist Parti'nin ellerinde kalacaktı ve yönetim açısından Mao dönemine göre daha ahlaki tutum sergileyecekti. Gerçekten de en yetenekli bireyleri ülke yönetimine getiren Komünist Parti ile Çin'in en parlak zihinlerini istihdam eden erken dönem imparatorlukların bürokrasileri arasında çarpıcı bir benzerlik vardı. Parti vesayeti altındaki bu sistem, piyasa ekonomisinin canlanması için gereken alanı yaratacaktı. Bazı açılardan sistem gayet iyi işledi. Çin dünyanın en büyük ikinci ekonomisi oldu ve 1978'den beri ortalama yüzde 8,5'i yakalayan etkileyici büyümesi dünyadaki her liderin imreneceği bir seviyeye ulaştı.

İktisadi fırsatların ve teşviklerin arttığı da inkâr edilemez. Çin bir girişimciler toplumu haline geldi. Ali Baba'nın kurucusu Jack Ma dahil, en başarılı Çin şirketlerinin kurucu ve yöneticileri taşra kentlerinden, mütevazı kökenlerden geliyordu (En zengin on Çinli iş insanının dokuzu taşra kentlerinden gelirken sadece biri en büyük altı şehir olan Pekin, Şanghay, Guangzhou, Shenzhen, Chongqing ve Chengdu'dandı). Gerçekten de Çin'in son kırk yılda başardıkları, fırsat ve teşviklerdeki artış olmadan gerçekleştirilemezdi. Ne var ki bu halen devletin kanatları altında ve isteğiyle gerçekleşen despotik bir büyümedir ve Komünist Parti'nin ahlaki liderliğinin sürekli iktisadi büyümeyi savunacağı garanti değildir. Prangasız gücün özel kazançlar için kötüye kullanılması ve iktisadi büyüme potansiyelini tahrip etmesi her zaman olasıdır. Despotik gücün özel kazanç için kullanılmasının iktisadi teşvikleri nasıl çökertebileceğine dair bir örnek Pekin'de 2004'te Xiushui pazarının kapatılmasında görülebilir. Bu açık pazar 1985'te devlet ticaret ve piyasaların düzenlenmesinden vazgeçince kendiliğinden ortaya çıkmıştı. 2004'e gelindiğinde burası günde ortalama 10.000-20.000 ziyaretçi ve 12 milyon dolarlık iş hacmiyle kentin en canlı perakende satış yerlerinden biri haline gelmişti. Ancak o yıl yerel devlet memurları pazarı kapatmaya karar verip başka bir iç mekâna yönlendirdiler. Yeni mekân doğru siyasi bağlantıları olan yeni bir girişimci tarafından inşa edildi ve onun denetimine verildi. Bu şahıs yeni pazaryerlerini açık artırmaya çıkar-

dı. 480.000 dolara ulaşan satış rakamları söz konusuydu. Fiilen Ming imparatorlarının tuz tüccarlarına yaptıklarına benzer şekilde devlet, eski pazaryeri sahiplerinin mülkiyet haklarını gasp etmiş ve bunları tamamen farklı bir kişiye devretmişti. Bazı kazançların yerel devlet memurlarıyla paylaşıldığını düşünmek abartılı olmaz.

İktisadi faaliyetleri engelleyen siyasal unsurlara yakın dönemden bir başka örnek, Kasaba Köy Girişimleri'ydi (TVE'ler). TVE'ler 1980'lerin bir yeniliğiydi ve çoğunlukla yerel yönetimlere ait özel girişimlerdi. İktisatçılar bu düzenlemenin neden bu kadar başarılı olduğunu şöyle açıklıyorlar: Çin'in kusurlu kurumları nedeniyle yerel yönetim yetkilileriyle ittifak kurmak girişimcilerin mülkiyet haklarını korumalarının bir yoluydu. 1990'ların ortasından başlayarak TVE'ler gerilemeye başladılar ve bir sonraki on yılda bütünüyle ortadan kalktılar. Bunun nedeni daha etkin bir ekonomiye doğal geçiş değildi. Aksine sebep ulusal siyasetçilerin büyük ölçüde kırsal kökenli TVE'lerle rekabet etmek istemeyen daha büyük işletmeleri kayırmaya karar vermeleriydi. TVE'lere kırsal alanlara odaklanmaları talimatı verildi ve kredilerden yoksun bırakıldılar. Siyasi kararla yok edilmişlerdi. Bu daha genel bir sorunun, yani Çin'de mülkiyet haklarının halen büyük ölçüde siyasi kayırmalarla belirlenmesinin, sadece bir yüzüdür. Ayrıca tıpkı imparatorluk dönemlerinde olduğu gibi ne bağımsız yargı vardır ne de yasaları siyasi seçkinlere eşit uygulama yönünde herhangi bir girişim. İnsanlar, Komünist Parti Politbürosu'nun ahlaki liderliğinin veya doğru kamu görevlileriyle kurulan daha iyi bağlantıların birdenbire yok olmamasını ummak durumundadırlar. Bu nedenle bir girişimcinin mülkiyet haklarını korumasının yolu devlete dahil olmak ve tıpkı Qing hanedanlığında iş insanlarının yaptığı gibi, devletle iyi ilişkileri sürdürmektir. Bu Komünist Parti'nin son yirmi yıldaki devasa büyümesini anlamamıza yardım eder. Jack Ma dahil çok sayıda iş insanı Komünist Parti üyesidir.

Geçmişle bir başka paralellik de Komünist Parti'nin isyan ve siyasi istikrarsızlık konusunda duyduğu kaygıdır. 2005 yılında kırsal huzursuzluk ülkeyi sarstığında Komünist Parti toprak vergilerini kaldırdı. Bu Qing devletinin 1713'te toprak vergilerinin gerçek değerini dondurmasına benzer bir girişimdi. Qing devletinin ana sorunlarından biri kamu hizmetleri sağlaması için gereken miktarda vergi toplayamamasıydı. Çin'de bu sorun yaşanan iktisadi büyümeyle şimdilik çözülmüş görünüyor. Bu büyüme Çin devletinin yeni ve devasa altyapı yatırımları gerçekleştirmesini mümkün kıldı.

Peki iktisadi büyüme yavaşladığında ne olacak? Komünist Parti kendi meşruiyetini sürekli iktisadi büyüme ve ahlaki liderliği etrafında tanımlıyor. Mevcut lider Başkan Xi, Konfüçyüs'ten alıntılar yapmayı ve kendisini Kutupyıldızı'na benzetmeyi seviyor. Fakat durum her an değişebilir, özellikle de Xi ve Çin liderliğinin beklediği itaat sona ererse. İktisadi büyüme ve ilişkili toplumsal dönüşümün siyasi olarak istikrarsızlaştırıcı nitelik taşıdığı düşünülürse, partinin siyaseten tehdit edici gördüğü için iktisadi değişime karşı konumlanması çok da uzak bir ihtimal değildir. Örneğin 1989'daki Tiananmen Meydanı gösterilerinden sonra, Komünist elitler demokrasi yanlısı hareketi teşvik ettiklerini düşündükleri iktisadi reformları ve yol açtıkları toplumsal değişimleri hedef alınca, Deng Xiaoping'in reform gündemi neredeyse tersine çevrilmişti.

Elbette Çin'in nihai olarak büyüme ve düzen konularında daha az fakat özgürlük ve güvenlik konularında daha fazla kaygı duyan bir topluma doğru dönüşüm geçireceği umulabilir. Sosyal bilimlerde bazen "modernleşme teorisi" diye atıfta bulunulan meşhur bir görüşe göre, bir ulus zenginleştikçe daha özgür ve daha demokratik hale gelir. Peki Çin'den böyle bir dönüşüm bekleyebilir miyiz? Bu pek mümkün görünmemektedir. Despotik yolda ve koridordan uzakta neredeyse 2500 yıl yol alınmış olması, sorunsuz bir yön değişikliğini ve Çin'de "tarihin sonunun" hızlanmasına dair umutları fantezi haline getirerek imkânsız kılıyor (diğer ülkelerden kanıtlar da modernleşme kuramının iyimser varsayımını desteklemiyor).

Eğer modernleşme kendiliğinden özgürlük getirmeyecekse Çin Komünist Partisi'nin yarattığı modelin, despotik çerçevede örgütlenmiş bir ekonomide dinamik yenilikleri mümkün kılabileceği umut edilebilir mi? Özgürlük olmadan yenilik doğabilir mi? Tarihsel kanıtlar yanıtın hayır olduğunu söylüyor; en azından çeşitli ve devam eden yenilikler söz konusu olduğunda. Özerk bir toplumun ve geniş ölçekli fırsat ve teşviklerin yokluğu büyüme olmadığı anlamına gelmez. Çin elindeki mevcut teknolojiyi kullanmak durumunda kalmasına rağmen yatırım ve sanayileşmeye dayalı hızlı büyümeyi başarmıştır. Gerçi Çin'in Song hanedanlığında ve Sovyetler'in erken döneminde sağlanan başarılarda görüldüğü üzere yenilik ve teknolojik ilerlemenin hiç var olmadığı da söylenemez. Sovyetler Birliği dünyanın en iyi matematikçilerini ve fizikçilerini yetiştirmekle kalmayıp aynı zamanda askeri teknoloji ve uzay yarışı gibi bir dizi başka alanda da önemli tek-

nolojik sıçramalar gerçekleştirdi. Aynı şekilde Kuzey Kore bile bugün ekonomi ve toplum üzerinde kurduğu Shang Yang tarzı denetime rağmen ileri düzeyde silahlar üretmeyi başardı. Fakat tüm bu durumlarda elde edilen başarılar, genellikle çok dar alanlardaki iyi tanımlanmış problemlere ve devletten gelen taleplere verilen yanıtların sonucu olarak gerçekleşti (Azımsanamaz bir kısmı da başka yerlerdeki teknolojik ilerlemelerin transfer edilmesi ve kopyalanmasıyla oldu). Gelecekteki büyüme için gerekli olan çeşitli ve süregelen birçok konudaki buluşlar mevcut sorunları çözmekle değil ancak yeni sorular hayal etmekle mümkün olur. Bu da deneyimleme ve özerklik gerektirir. Devasa miktarda kaynak (ve yapay zekâ uygulamaları için veri) sağlayabilirsiniz, insanlara daha sıkı çalışmaları emrini verebilirsiniz fakat talimatla yaratıcı olmalarını sağlayamazsınız. Yaratıcılık sürdürülebilir yeniliklerin kilit bileşenidir ve çok sayıda insanın deneyimlemelerine, kendilerine özgü biçimlerde düşünmelerine, kuralları çiğnemelerine, bunu yaparken de bazen başarmalarına bazen de başarısız olmalarına ciddi ölçüde bağlıdır. Bu aslında tam da Beşinci ve Altıncı bölümlerde ele aldığımız ve İtalyan kent devletlerinin canlı, kuralsız ve hareketli insanlarında ve Sanayi Devrimi girişimcilerinde gördüğümüz şeydir. Fakat özgürlük olmadan bu nasıl taklit edilebilir ki? Ya bu süreçte güçlü birisiyle ters düşer veya Parti'nin dayattığı fikirlere karşı gelirseniz? Ya kuralları çiğnerseniz? Belki de en iyisi hiç denememektir.

İşte tam olarak bu türden deneyimlemeye dayalı yenilikler, risk alma ve kuralları çiğneme Sovyet planlamacılarının yetmiş yıl boyunca göz ardı ettikleri unsurlardı. Çin ekonomisi de henüz bu gerçeğe uyanabilmiş değil. Kaynaklarınızı patentlere, üniversitelere, yeni teknolojilere akıtabilir, hatta başarı için büyük ödüller koyabilirsiniz (bazı Sovyet bilim insanları için büyük ödül hayatta kalmaktı). Fakat eğer deneyimlemenin delişmen, düzensiz ve itaatsiz doğasını yaratamıyorsanız bu yeterli olmayacaktır. Koridorun dışındaki hiçbir toplum bugüne kadar bunu başarabilmiş değildir.

Çin büyümesi önümüzdeki birkaç yılda yok olacak gibi görünmüyor. Fakat despotik büyümenin diğer örnekleri gibi, asıl sınav büyük ölçekli deneyimlemede ve buluşların kapılarını açmakta verilecek. Ancak daha önceki despotik büyüme örnekleri gibi bunun da başarılı olması pek mümkün görünmemektedir.

Çine özgü özgürlük

Özgürlük despotizm altında kolayca serpilemez. Bugünkü Çin'de de durum farklı değildir. Her ne kadar Çin'e çok yakın olan ve aynı kültürel geçmişe sahip Hong Kong ve Tayvan, özgürlük taleplerini güçlü biçimde ortaya koyan toplumlar yaratmış olsalar da Çin farklı bir yöne gitti. Kitabı yazdığımız sırada Çin yönetimi "toplumsal kredi sistemi"nin ön uygulamasını gerçekleştiriyor. Her Çin yurttaşı izlemeye alınarak toplumsal bir kredi derecesi verilecek. İzleme tüm çevrimiçi faaliyetleri de içeriyor. Yönetim ayrıca, albümdeki fotoğrafta Pekin'in merkezindeki Tiananmen Meydanı görüntüsünün gösterdiği gibi, tüm ülkeye 200 milyon adet yüz tanıyıcı kamera yerleştiriyor. George Orwell *1984* adlı distopik romanında "Büyük Birader seni izliyor" diye yazmıştı. 1949'da kitap yayımlandığında bu hâlâ teknolojik olarak bir hayaldi (ya da kâbus). Ama artık değil. Yüksek toplumsal kredisi olan bir kişi otel ve havaalanlarında özel muamele görecek, bankalardan daha kolay kredi alacak ve seçkin üniversitelere ve en iyi işlere girişte tercih edilecek. Propagandadaki gibi:

> Güvenilir olanlar gökyüzü altında özgürce dolaşırken, güvenilmez olanların tek adım bile atmaları zorlaşacak.

Fakat ne kadar "özgürce"? Süpermarketten alkol aldın, yanlış yaptın, birkaç puan kaybettin. Akraba veya arkadaşın yetkililerin hoşuna gitmeyen bir şey de yaparsa puanlar düşürülecek. Kiminle çıktığınız veya evlendiğiniz de puanınızı etkileyecek. Komünist Parti'nin hoşuna gitmeyen kararlar verirsen toplumdan dışlanacaksın. Seyahat edemeyecek, araç veya daire kiralayamayacak, hatta iş bulamayacaksın. Tüm bunlar normlar tarafından değil devletin dikkatli gözü tarafından yaratılan bir kafese benziyor.

Toplumsal kredi mantığının ve bunun özgürlük için ne anlama geldiğinin canlı bir örneği Batı Çin'de milyonlarca Müslüman Uygur'un yaşadığı Sincan'da sergileniyor. Uygurlar sürekli ayrımcılık, baskı, kitlesel hapis ve devletin gözetim tekniklerinin en yoğun kullanımıyla karşı karşıya kaldılar. Artık evlerindeki her sözcüklerini ve eylemlerini izleyen "büyük biraderler ve kız kardeşlere" katlanmak zorundalar. Bu toplumsal gözlem sisteminin ilk dalgası 2014 yılında, yaklaşık 200.000 Komünist Parti üyesi Sincan'a "halkı ziyaret etmek, halka yararlı olmak ve kalpleri yan yana getirmek" için gönderildiğinde başlamıştı. Uygurlar,

tıpkı Mao'nun Kültür Devrimi sırasında kırsala gönderilen kentlilere yaptıkları gibi, bu gelenleri de sıcak karşıladılar ancak durum değişmedi. 2016 yılında 110.000 kişilik ikinci gözlemci grup, "Tek Bir Aile Gibi Bütünleşme" kampanyasının öncüleri olarak, aile üyeleri hapiste olan veya polis tarafından öldürülen Uygurların evlerine yerleştirildiler. 2017'de bir milyon görevliden oluşan üçüncü bir dalga daha gönderildi. Şimdi artık sabahları erkek ve kız kardeşler mahalli Komünist Parti binalarının önünde hep birlikte şarkılar söylüyor ve Başkan Xi'nin "Yeni Çin" vizyonuna dair bilgilendirme derslerini titizlikle takip ediyorlar.

Uygurlar, devlete sadık olup olmadıklarının anlaşılması için sürekli olarak izleniyorlar. Çinceyi iyi konuşuyorlar mı? Seccadelerinin ya da namaza duruşlarının yönünün Mekke'ye doğru olduğuna dair işaretler var mı? Yoksa esselamu aleyküm gibi İslami selamlamalar mı duyuyorum? Kuranları var mı? Ramazan'da ne yapıyorlar?

Birçok kişi için Çin'e özgü özgürlük, özgürlüğe hiç benzemiyor.

8

Bozuk Kızıl Kraliçe

Bir nefret hikâyesi

Manoj ve Babli 2007'de korkunç bir hata yaptılar ve birbirlerine âşık oldular. Kuzeybatı Hindistan'ın Haryana eyaletindeki küçük bir kasaba olan Karoran'da yaşıyorlardı. Manoj okulu bırakmış, bir elektronik tamircisinde çırak olmuştu. Babli yolun karşısındaki kız okuluna gidiyordu. İlk kez dükkânda karşılaştılar; ilk görüşte birbirlerine âşık olmasalar da bir süre sonra aralarında bir aşk doğdu. Babli gayet iyi çalışan cep telefonunu tamire götürdü. Bir gün Manoj ona neden böyle bir şey yaptığını sorduğunda Babli "Elbette telefonumda sorun yoktu. Sadece seni tekrar görmek istemiştim" diye yanıtlamıştı.

Manoj ve Babli aynı *jati*'den, yani aynı kasttan geliyorlardı. İkisi de Banwala Jat'ındandılar. Jat'lar Hindistan'daki "Diğer Geri Sınıf" olarak bilinirler. Bu aslında sadece kendilerini ilgilendiren bir mesele değildi. Hint kast sisteminde kast içi evliliği mecbur kılan kurallar vardı. Fakat aynı kast içinde farklı sınırlamalar da vardı. Maalesef Manoj ve Babli için sorun ikisinin de aynı *gotra*'dan, yani klandan olmalarıydı. Klan bir akraba topluluğuydu ve onlar da akraba sayılıyorlardı. Aslında Hindistan yasalarına göre Manoj ve Babli'nin evlenmelerine engel bir durum yoktu. Ancak ülkede yasaların üstünde güçler vardı.

Manoj ve Babli kaçıp evlenmeye karar verdiklerinde çok eski kuralları ihlal etmişlerdi. Kast sistemin bu kuralları o kadar eskiden gelirler ki, Kautilya'nın devlet yönetme sanatı üzerine MÖ 324 yıllarında kaleme aldığı meşhur *Arthashastra*'da dahi yazılıdırlar. Kautilya, Kuzey Hindistan'ı ele geçiren büyük Maurya İmparatorluğu'nu kuran Chandragupta Maurya'nın danışmanıydı. Kautilya, farklı kastların görev ve sorumluluklarının tanımını yapmıştı. Aile reisinin görevini: "Kendi mesleğini yaparak hayatı-

nı kazanmak, aynı *varna*'dan ama aynı klandan gelmeyen bir kadınla evlenmek" olarak belirlemişti.

Kautilya'nın *varna*'dan kastı, Hindu toplumunun dört ayrı toplumsal işleviydi: Brahman, Kshatriya, Vaişya ve Şudra. Bunlar, çoğu Hintlinin içinde yer aldığı ve ebeveynlerden çocuklara geçen dört büyük kategoriydi. Kautilya dört farklı *varna*'nın görevleri konusunda çok netti:

> Brahmanların görevleri şunlardır: Kutsal metinleri okumak ve açıklamak, dini yaşamın yolunu göstermek, rahiplik yapmak ve verilen sadakaları kabul etmektir.
>
> Kshatriyaların görevleri şunlardır: Kutsal metinleri okumak, kutsal metin vedaları öğrenmek, askerlik mesleğiyle yaşamak ve yaşamı korumak, bağışlar yapmak.
>
> Vaişyaların görevleri şunlardır: Kutsal metinleri okumak, bağış yapmak, üretim yapmak, tarım, hayvancılık ve ticaret.
>
> Şudraların görevleri şunlardır: Tekrar dünyaya gelenlere (daha üst *varna*'lardan olanlara) hizmet etmek (veya) [tarım, hayvancılık ve ticaret gibi] iktisadi faaliyetler, zanaatkârlık (veya) [aktör veya şarkıcı gibi] eğlendirme işlerini üstlenmek.

Sadece ilk üç *varna* "ikinci defa dünyaya gelmişti" ve özel dini törenlerde yer alma hakkına sahipti. Bu hiyerarşinin en altında, üstlerindeki *varna*'lara hizmet etmek ve eğlendiricilik gibi bayağı işleri yapmak zorunda olan Şudralar vardı. Şudralar muhtemelen Hindistan'a kadim zamanlarda göç eden Hint Arilerin fethettikleri ve kendi toplumlarına dahil ettikleri halklardandı. Toplumun en üstünde ise eğitimde ve dini törenlerde uzmanlaşmış din adamlarından oluşan Brahmanlar vardı. Ardından temel olarak savaşçı ve asker olan Kshatriyalar geliyordu. Onları ticaret, üretim ve tarımla meşgul olan Vaişyalar izliyordu. Bu sistemin dışında ve toplumsal hiyerarşinin en altındaysa tarihsel olarak "dokunulmazlar" veya Dalitler diye bilinen ve bugün daha resmi biçimde "Belirlenmiş Kastlar" olarak adlandırılan insanlar vardı.

Varnaların içinde yuvalanmış jati'ler aslında kastların ta kendisiydi. Jat'lar da jati'lerden bir tanesiydi. "Kast sistemi"nin bugün Hindistan'da mevcut olan 3.000 civarında jati'yi kapsayan bir yapıdan oluştuğunu ve her jati'nin de bir başka *varna*'nın içinde olduğunu düşünmek doğrudur. Manoj ve Babli'nin mensup oldukları Banwala Jat'ları da Jat Jati'sine bağlıydılar. Bunlar da artık daha modern "Diğer Geri Sınıflar" olarak görülen Şudraların parçasıydılar.

Daha önce de gördüğümüz gibi bu tarihi örgütlenme sadece Hindistan'a özgü değildir. Ortaçağ İngiltere'si de bir "zümreler" toplumuydu ve tarihçiler genellikle ibadet edenler, savaşanlar ve çalışanlar arasında üçlü bir ayrım yaparlardı. Hint örneğinde bunlar da kabaca Brahmanlar, Kshatriyalar ve Vaişyalar/ Şudralara denk düşüyordu. İnsanlar ayrıca mesleklerini soyadları olarak alıyorlardı. İleride göreceğimiz gibi bu da Hindistan kast sisteminin önemli bir parçasıydı. 13. yüzyıl İngiltere'sinde eğer bir demirciyseniz muhtemelen Smith diye çağrılırdınız; fıçı üretiyorsanız Cooper (Fıçıcı); ekmek yapıyorsanız Baker (Fırıncı) diye bilinirdiniz. Smith'in oğlunun da demirci olması muhtemeldi. Britanyalı tarihçi Richard Britnell, Ortaçağ İngiltere'sinin iktisadi çeşitliliğini ölçmek için soyadlarından oluşan verileri kullanmıştı. Elinde dönemin ekonomik verileri yoktu, sadece vergi kayıtlarındaki soyadları vardı. Ne var ki bu ikisi de aynı kapıya çıkıyordu. İnsanların adlarını biliyorsanız mesleklerini de biliyordunuz. Böylece ekonominin nasıl örgütlendiğini de görebiliyordunuz. Altıncı Bölüm'de gördüğümüz gibi bu isimler uzun süre devamlılık göstermiş, ancak zaman içinde iktisadi ve toplumsal değişimlerle beraber isimler ve meslekler arasındaki ilişki de ortadan kalkmaya başlamıştı. İsim ve meslek arasındaki ilişkinin çözülmesinin en önemli nedenleri bu ilişkinin Hindistan'da olanın aksine, hiçbir zaman kurumsallaşmaması ve hiçbir zaman din ve devletle bütünleşmemiş olmasıydı.

Hindistan'da kast sisteminin ve normların devamlılık gösterdiğinin en canlı örneği, 2.500 yıl önce Kautilya'nın yazılarında kaydettiği bir normun bugün de dayatılmaya devam etmesidir. Peki ama bu normlar hâlâ nasıl dayatılmaktadır? Manoj ve Babli, Babli'nin ailesi Manoj'u kızlarını kaçırmakla suçladığından Kaithal'de mahkemeye çıktılar. Manoj ve Babli yasal olarak evli olduklarını, kaçırmanın söz konusu olmadığını kanıtlamak zorunda kaldılar. Babli, kardeşi Suresh ile kuzeni Gurdev'in de mahkemeye gelmesine şaşırdı. Mahkemeden nasıl haberleri olmuştu? Üstelik iki kuzeni de gelmişti. Manoj ile Babli bir sorun olabileceği endişesiyle ve avukatlarının önerisiyle mahkemeden polis desteği istediler. Mahkemeden sonra polis onları bir araçla, evlendikleri ve akrabalarından saklandıkları Chandigarh'a gitmeleri için otobüs durağına bıraktı. Manoj ile Babli Chandigarh otobüsünü yakalamak için Pehowa otobüs durağında arabadan indiler. Akrabaları onları takip etmişti. Polis sorunu anlamıştı. İki polis Manoj ile Babli'ye bir şey olmaması için onlara otobüste eşlik et-

ti. İki kuzen de otobüse binmişti. Diğerleri de bir başka araçtaydı. Otobüs yola çıktı fakat Pipli kasabasına vardığı zaman polisler kendi görev yerlerinin sınırına geldiklerini ve ayrılmak zorunda olduklarını söylediler. Manoj ve Babli yalnız kaldı. Umutsuzca bir başka otobüsle Delhi'ye doğru yola çıktılar. Kuzenleri onları takip etti. Karnal kasabasından hemen önce, bir ücretli geçiş gişesinin önünde gümüş bir Mahindra Scorpio kamyonet otobüsün önünü kesti. Manoj ile Babli zorla dışarı çıkarılarak Scorpio'ya konuldular. Ortadan kayboldular ve onları bir daha canlı gören olmadı. Ayakları birbirlerine bağlı halde, parçalanmış ve şişmiş cesetleri Balsamand Minor Kanalı'ndan çıkarıldı.

Belki de asıl suçlunun Manoj ve Babli olduğunu düşünmüş olabilirsiniz. Yerel kast konseyi Manoj'un ailesini dışlamaya karar vermişti. Köydeki hiç kimsenin onlarla konuşmasına veya herhangi bir şey satmalarına izin verilmedi. Eğer biri bu kuralı ihlal ederse 25.000 rupi (yaklaşık 350 dolar) ceza ödeyecek ve köyün geri kalanları tarafından dışlanacaktı.

Normlar kafesindeki Hindistan

Normlar kafesi Hindistan'da devlet ve toplumun evriminde çok önemlidir. Atina ve Avrupa'da Kızıl Kraliçe devlet ve toplumun gelişimini doğurmakla kalmamış, süreç içerisinde normlar kafesinin zayıflamasına da yol açmıştı. Ancak Hindistan'da bu gerçekleşmedi. Kast sisteminin pekişmesi ve devletin bu sistemin katı hiyerarşisine tabi kılınması toplumu parçalayıp birbirine düşürdü. Toplum hiçbir zaman yekpare bir yapı değildir ve iç ihtilaflar, çatışmalar ve bunların yol açtığı eşitsizlikler ulusun siyasetinde önemli rol oynar. Kızıl Kraliçe bu bölünmeleri devletin toplum ile rekabeti ve işbirliğiyle yeniden şekillendirir. Aynen 18. yüzyıl sonu Britanya'sında gördüğümüz, büyüyen devlet kapasitesinin toplumu yeni kimlikler, örgütlenmeler ve daha genel talepler için teşvik etmesi örneğindeki gibi. Bunun aksine kast sisteminin teşvik ettiği parçalanma ve bölünmeler bunların hiçbirinin Hindistan'da gerçekleşmeyeceği anlamına geliyordu. Toplum örgütlenememiş ve devleti denetim altına alamamıştı. Hindistan yarımadasında, tıpkı Avrupa'daki gibi, halkın yönetime katılım geleneği olsa bile, toplumun kimliklerini yeniden biçimlendiren bir Kızıl Kraliçe dinamiği ortaya çıkmamıştı. Aksine, siyasi katılım kast sistemine dayalı olduğu ve devletin kendisi kast sistemini desteklediği ve kast sistemince muha-

faza edildiği için, kast temelli kimlikler sürekli olarak kendilerini yeniden güçlendirdiler. Bunların özgürlük açısından sonuçları felaket oldu.

Kast sistemi Hindistan'da sadece özgürlüğün olmayışını açıklamakla kalmaz, ülkenin yoksulluğunu açıklamaya da yardım eder. İnsanların kendilerine miras bırakılan mesleklere sıkışmaları, toplumsal hareketlilik ve yenilikler önünde çok büyük engeller oluşturur. Fakat bu katı toplumsal hiyerarşiye dayanan ve toplumun her gözeneğinde hâkimiyet yaratan bir sistemin sonucunda fazlasıyla eşitsiz dağılan fırsat ve teşviklerin sadece görünen bedelidir. Hindistan 26 Ocak 1950'den beri bir demokrasi olmasına rağmen ve ekonomisini 1990'larda "liberalleştirdiği" halde kast sisteminin tahakkümü ve sınırlayıcı, bölücü ve hiyerarşik normlar yığını devamlılık gösterdi ve gerçek kapasiteden yoksun veya en yoksul vatandaşlarına yardım etmekle pek ilgilenmeyen bir devlet yarattı.

Bunu daha iyi anlamak için kast hiyerarşisinin en aşağısındaki Dalitlerle başlayalım.

Yıkılmış bir halk

Dalit sözcüğü Kautilya'da hiç geçmiyor, daha yakın zamanlarda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Dalitlere bir zamanlar "dokunulmazlar" deniliyordu. 1948'de bağımsız Hindistan'ın ilk anayasa taslağına katkıda bulunan Hindistanlı büyük siyasetçi B. R. Ambedkar "Dalit" sözcüğünü kullanıma sokmuştur. Sözcüğün anlamı "yıkılmış halktır". Öyleyse "dokunulmazlık" nereden gelmiştir?

Dokunulmazlık burada birinci anlamındadır: size dokunulamaz. Üst kasttan birisinin bir Dalit'le teması ancak törensel arınması sonucunda ortadan kaldırılabilecek bir "kirlenme" yaratır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Gucerat'ın Ahmedabad kentinde yaptığı bir mülakatta bir Dalit'in dediği gibi:

> Yürürken yanlarına yaklaşmamamızı istiyorlar. Çayhanelerde ayrı çay bardaklarımız var. Bunları temizlememizi ve bulaşıklarımızı da ayrı yere koymamızı istiyorlar. Tapınaklara giremiyoruz. Üst kastların çeşmelerini kullanamıyoruz. Su almak için bir kilometre uzağa gitmemiz gerekiyor... Hükümete haklarımızı sorduğumuzda mahalli yetkililer bizleri işten atmakla tehdit ediyor. Bu nedenle hiçbir şey söylemiyoruz.

Bu sadece fiziksel dokunma meselesinden ibaret değil. Eğer bir Dalit bir Brahman'a gölge yapsa bile dini törenle arınmak gerekiyor. Dalitlerin "ikinci defa dünyaya gelenlerin" huzurunda ayakkabı giymemeleri gerekiyor. Kendisi de bir Dalit olan Ambedkar, dokunulmazlık kavramından hoşlanmadığı için Hindistan Anayasası'nda bunun yasadışı ilan edilmesini sağlamıştı. "Dokunulmazlığın kaldırılması" başlıklı 17. madde bu durumu açıkça ortaya koyar:

> Dokunulmazlık kaldırılmış ve hangi formda olursa olsun uygulanması yasaklanmıştır. Dokunulmazlık kaynaklı herhangi bir yoksun bırakma eylemi yasaya göre cezalandırılacak bir suç teşkil edecektir.

Buna rağmen bugün Hindistan'da yaklaşık 200 milyon Dalit olduğu tahmin edilmektedir. Bu nasıl mümkün olabiliyor?

Ambedkar'ın dokunulmazlıkla ilgili en ünlü beyanı 1936'da hazırladığı bir konuşmaydı. Ancak Ambedkar bu konuşmayı hiçbir zaman yapamadı. Konuşmanın taslağı dağıtıldığında çok rahatsız edici bulunmuş ve kendisine yapılan davet geri çekilmişti. Ambedkar vazgeçmedi ve masraflarını kendi cebinden karşılayarak adını "Bir Kastın Yok Edilmesi" koyduğu konuşmasını yayınladı. Ambedkar çocukken "dokunulabilirlerin" okuluna kabul edilmiş ama zemini kirletmemesi için bir çuvalın üzerinde diğer çocuklardan ayrı oturmak zorunda bırakılmıştı. Bütün gün su içemiyordu çünkü çeşme sadece üst kastlar içindi. Ambedkar bir dokunulmaz olmanın ne anlama geldiğini şöyle tarif eder:

> Eğer bir Hindu yaklaşıyorsa Dokunulmaz gölgesiyle onu kirletmesin diye halka açık sokakları kullanamazdı. Dokunulmazın yanlışlıkla Hindulara dokunarak onları kirletmesini engellemek için bileğine veya boynuna siyah bir şerit takmak zorunluluğu vardı. Pune'de... Dokunulmaz arka tarafında, belinden aşağıya bir süpürge takmak zorundaydı ki yarattığı tozu silebilsin ve oradan geçecek bir Hindu'yu kirletmesin. Pune'de Dokunulmaz gittiği her yere tükürüğü için boynuna topraktan bir testi takarak gidiyordu. Böylece yere düşen tükürüğüne bilmeden basabilecek bir Hindu'yu kirletmeyecekti.

Fakat Ambedkar'ın hedefi sadece dokunulmazlığı kaldırmak değildi. Ambedkar tüm kast sistemini yok etmek istiyordu çün-

kü bunun geniş kapsamlı olumsuz etkilerini kavramıştı. Bu ekonomik bakış açısına da saldırıyordu. Ambedkar'a kast, *varna* veya jati'lerin özel meslekleri olması anlamlı görünmüyordu (bize de görünmüyor). Elbette bunların tahakküme dayandığını ve özgürlüğün yok olmasına neden olduğunu biliyordu. Fakat daha da önemlisi kast sisteminin toplumu birbirine düşürdüğünü, bölünmesine ve örgütsüz kalmasına sebep olduğunu kavramıştı. Şunları yazdı:

> Kast sistemi basitçe bir işbölümü değildir. Emekçilerin bölünmesidir. Uygar toplumların şüphesiz işbölümüne ihtiyaçları vardır. Fakat hiçbir uygar toplumda işbölümü ile, emekçilerin bu şekilde doğal olmayan ve geçişkenlik bulunmayan odacıklara hapsedilmeleri söz konusu olmaz. Kast sistemi... emekçilerin bölünmelerinin birbirlerinin üzerinde derecelendirildiği bir hiyerarşidir... Bir boyutuyla insanları farklı topluluklara böler. Diğer boyutuyla bu toplulukları toplumsal statüleri bakımından kendi aralarında üstte ve altta olanlar diye derecelendirir.

Ambedkar başka bağlamlarda farklı bir metafor kullanarak, "kast sistemini girişi ve merdiveni olmayan çok katlı bir kuleye" benzetmişti. "Herkes doğduğu katta ölmek zorundaydı." Kast sisteminin yarattığı işbölümü iktisadi açıdan mantıksızdı çünkü "İnsanlara görevleri baştan veriliyordu. İşbölümü eğitimle geliştirilen özgün yeteneklerine göre değil, ailelerinin toplumsal statüsüne göre yapılıyordu." Ambedkar "Kader dogmasıyla" modern bir ekonomi inşa edilemez, bu yönde atılan her adım "gübre yığını üzerine saray" inşa etmeye benzer diyordu.

Ambedkar kast sisteminin özgürlük ve siyaset üzerindeki kötü sonuçları konusunda da son derece netti. Ambedkar'a göre kast sistemi özünde özgürlükten yoksundu. Ayrıca fazlasıyla parçalanmış, örgütsüz ve daralmış bir topluma da yol açıyordu. "Kast... Hinduları bütünüyle örgütsüzlüğe ve moralsizliğe mahkûm etmiştir" diye yazmıştı. Bunun nedeni "Bu haliyle Hindu toplumunun var olmamasıydı. Toplum gerçekte kastların toplamından ibaretti." Bir dış düşmanın birleştiriciliği olmadığında "Her kast kendisini tecrit etmeye yönelir ve diğer kastlardan uzaklaşır... İdeal Hindu kendi deliğinde yaşayan fare gibi olmalı, diğerleriyle temasta olmayı reddetmelidir... Bu nedenle Hindular çeşitli kastlardan ibarettir. Sadece kendileri ve kendi bencil idealleri için yaşayan, savaş halindeki gruplardır." İnsanların kimliklerinde kastın

yoğun etkisi, "Hinduların neden bir toplum oluşturamadıklarının sebebidir." Çünkü:

> Bir Hindu'nun sorumluluğu... sadece kendi kastınadır. Sadakati sadece kastıyla sınırlıdır. Erdem kastla sınırlanmıştır ve ahlak kastla bağlanmıştır... Hayırseverlik vardır ama kastla başlayıp kastla biter. Sempati vardır ama diğer kastın insanlarına değil.

Kast toplumunun özgürlükten mahrum olması hakkında ne söylenebilir? Kast sisteminin getirdiği, meslek, yaşam tarzı, yaşam alanı ve başka birçok alandaki sınırlamalar zaten aşikârdır. Fakat Ambedkar daha derin bir noktayı vurgulamak istiyordu: Kast sisteminin muhafazası sadece tahakküm ve şiddet tehdidiyle olabilirdi. Ambedkar, büyük Hindu destanı Ramayana'da Kral King Rama'nın meditasyon yaparken yakaladığı bir Şudra'nın kellesini uçurmasını anımsatır. Şudralar iki kere doğanlardan değildir dolayısıyla meditasyon yapma hakları yoktur. Hindistan'ın en eski kanunnamesi Manu Kanunnamesi, kralın kast sistemini uygulatması konusunda serttir ve *varna*'yı ihlal edenlere çok ağır cezalar belirler. Örneğin Hinduların kadim kutsal eserleri olan Veda'ları söyleyen hatta dinleyen bir Şudra dili kesilerek veya kulaklarının içine erimiş kurşun dökülerek cezalandırılabilir.

En bayağı işler Şudralara değil, Dalitlere aittir. Bunlar arasında hayvan leşlerini kaldırmak ve insan pisliğini temizlemek gibi işler vardı (bu işlerden birini gösteren fotoğraf için albüme bakınız). Ayakkabı tamirciliği, tabakhanede çalışmak ve çöpçülük Dalitlerin diğer yaptıkları işlerdir. Dalitlerin çocukları borç karşılığında üst kasttan alacaklılara satılırlar. Dalit kızları da Devadasi sistemindeki tapınaklara satılır ki bu aslında fahişeliğin kurumsallaşmış halidir. Dalit erkekleri, kadınları ve çocukları, tarım işçileri olarak karın tokluğuna korkunç koşullarda çalışırlar. İnsan Hakları İzleme Örgütü, devletin istatistiklerine dayanarak, en azından bir milyon, aslında belki de çok daha fazla Dalit'in kamu ve özel tuvaletlerde temizlikçi olarak çalıştığını vurguluyor. Andhra Pradesh eyaletinde mülakat yapılan bir tuvalet temizlikçisi şunları söylüyordu:

> Sadece bir tuvalette elle temizlenmesi gereken yaklaşık 400 oturak olabiliyor. Bu dünyadaki en alçak meslektir ve kast sistemindeki en aşağı konumdaki insanlarca yerine getirilir.

Yapmak zorunda oldukları işin alçaltıcı doğası, üst kastların onların üzerindeki hâkimiyetinin bir parçasıdır, üstelik normlar ve şiddet tehdidiyle desteklenmektedir. Toplum, tuvalet temizlikçilerinin çoğuna bu işi yapmak dışında başka seçenekleri olmadığını söyler. *Rashtriya Garima Abhiyan* (Ulusal Onur Kampanyası) adlı bir kampanya başlatılarak Madhya Pradesh eyaletindeki tuvalet temizlikçilerine isterlerse bu işi bırakabilecekleri söylendiğinde 11.000'i hemen işi bıraktı. Ancak üzerlerindeki baskı ve tehditler devam etti. İşi bırakanlardan bir tanesi şöyle diyordu: "Daha önce temizliğini yaptığım biri beni uyardı. 'Eğer bir daha çiftliğime gelirsen bacaklarını keserim.'"

Kast sisteminin doğası ve yarattığı normlar kafesi Hindistan toplumunun kolektif olarak hareket etme gücünü köreltmektedir. Ambedkar'ın işaret ettiği gibi toplum birbirine düşmektedir. Kızıl Kraliçe etkisi işlememektedir.

Hâkimiyet kuranlar

Hâkimiyet kuranlar genellikle kast hiyerarşisinin en üst *varna*'sı olan Brahmanlardı. Tarihsel olarak birden çok kastın olduğu köylerde bile Brahmanlar mahalli siyaseti ve bu bölümde daha sonra ele alacağımız *panchayat*'ları (mahalli köy meclisleri) denetimleri altında tutuyorlardı. Tamil Nadu'nun bir köyünde yaşamış olan Thillai Govindan tarafından 1903'te yayınlanan otobiyografide hukuki davalarda hüküm vermek için toplanan mahalli *panchayat*'ların birkaç toplantısı aktarılır. Bunlardan birinde toplanan 25 kişinin 18'i Brahman'dı. Toplantı tamamen Brahman hâkimiyetindeydi. 1960'ların başlarında aynı eyalette saha araştırması yapan antropolog André Béteille, köy nüfusunun sadece yüzde yirmi beşini oluşturmalarına rağmen, Brahmanların geleneksel olarak *panchayat*'ı bütünüyle denetim altında tuttuklarını söylüyordu.

Ancak Béteille bu topluluk üzerinde çalışmaya başladığı sıralarda değişim başlamıştı. Bunun bir sebebi göçtü. Brahmanların iyi eğitimleri sayesinde daha yüksek maaşlı işlere ve kamu görevlerine girebildikleri kentlere göç etmeleriydi. Diğeriyse siyasetti. Demokratik siyaset daha kalabalık olan diğer kastları güçlendiriyordu. Köyde Béteille'in çalıştığı Kallas kastı bir Şudra jati'siydi. Köyde en güçlü grup olarak ortaya çıkmalarının tek nedeni sayısal olarak en kalabalık *varna* olmaları değildi. Béteille'e göre aynı zamanda sebep:

Kallas'ların şiddet kullanma âdetleri vardı. Bu yüzden *Adi-Dravida*'lar onların otoritelerine karşı gelmek konusunda tereddüt ederler.

Adi-Dravida'lar terimi (yani "Asıl Dravidyenler") Tamil Nadu bölgesinde özellikle Dalitleri tanımlamak için kullanılırdı. Bu sözcük 20. yüzyıl başında dokunulmaz bir grup olan Paraiyar topluluğunun üzerindeki lekeyi kaldırmak için kullanılmaya başlanmıştı. Paraiyar sözcüğü İngilizceye (ve Türkçe dahil başka dillere) Pariah/Parya olarak geçmiştir. *Oxford İngilizce Sözlük*'e göre bu sözcüğün anlamı toplum dışına itilen, istenmeyen (*persona non grata*), reddedilen, dışlanmış kişidir. Dravidyenler Hint-Ari göçlerinden önce Güney Hindistan'da yaşayan ilk halktı. Kast sistemini ilk defa hayata geçirenler de Dravidyenlerdi. Asıl Dravidyenler ifadesinin amacı statülerini yükseltmekti.

Hindistanlı sosyolog M. N. Srinivas'ın köyün "hâkim kastı" olarak adlandırdığı bu grup ile Dalitler arasındaki düşmanlık yaygındı ve sıklıkla şiddete evriliyordu. Bu durumu İnsan Hakları İzleme Örgütü, Tamil Nadu'da Dalitler ve bir diğer Şudra jati'si olan Thevarlar arasındaki çatışmalardan yola çıkarak inceledi. Mülakat yaptıkları bir kişiye göre:

> Thevarlar Dalitlere karşıdır. Kendileri gelişmiş bir topluluk değildir. Toprak sahipleri olsalar da öyle büyük sayılmazlar. Eğitimleri yoktur ama Dalitleri hâlâ işçileri olarak istihdam ederler.

Anlaşılan Dalitleri denetimleri altında tutmalarının iktisadi nedenleri vardı. Fakat İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporu daha kökleşmiş bir hiyerarşi ve hâkimiyet sistemini ortaya çıkarmıştı. Bir Thevar siyasetçisinin gayet ciddi bir şekilde söylediği gibi:

> Geçmişte yirmi ya da otuz yıl önce *harijan*'lar (Dalitler) "dokunulmazlık" uygulamasından memnundular. Geçmişte kadınlar erkekler tarafından baskı altında tutulmayı severlerdi... Çoğu... Dalit kadını Thevar erkekleriyle ilişki kurmayı sever. Thevar erkeklerinin onları metresleri yapmalarından hoşnutturlar. Bunlar güç kullanılarak yapılmaz. Dalitlerle yapılan hiçbir şey için güç kullanılmaz. Bu nedenle tepki göstermezler. Tepki gösteremezler çünkü işleri ve korunmaları için bize bağımlıdırlar... Dalitler olmadan yaşayamayız. Tarlalar için işçi istiyoruz. Bizler toprak sahipleriyiz. Onlarsız toprakları ekemeyiz, sürülerimize bakamayız. Fakat Dalit kadınlarının

Thevar erkekleriyle ilişkileri iktisadi bağımlılıktan kaynaklanmaz. Kadın erkeği kendisi için ister. O da izin verir. Eğer erkek güçlüyse toprak sahibini daha çok beğenir.

Bu hükmedici ilişkiler, hükmedilenlerin özgürlüğünü yok etmekle kalmaz, yerel siyasi kurumların işleyişini de zehirler. Örneğin *Panchayat*'ta şeklen Dalitler için belirli sayıda koltuk ayrıldı. Bu koltuklar, hâkim kastların hegemonyasına meydan okumak için ayrıldı diye algılandı. 1996'da Tamil Nadu'daki Melavalavu köyünde Thevarlar dahil çoğunluğu oluşturan kastlar, hiçbir Dalit'in *panchayat* için aday olamayacağını duyurdular. *Times of India*'daki bir habere göre, "(Dalitler) ırgatlık işlerini kaybedecekleri ve sürülerini otlatmalarına ve hâkim kastların kullanılmayan topraklarındaki (*patta*) kuyulardan su almalarına izin verilmeyeceği konusunda uyarıldılar." Seçimlerin ekim ayında yapılması planlanmıştı ama bu sindirme girişimi nedeniyle ertelendi çünkü tüm Dalit adaylar çekildi. Şubatta Murugesan adlı bir Dalit aday olma cüreti gösterdi. Hâkim kastlar seçimi boykot ettiği için Murugesan kazandı. Fakat daha sonra polis korumasına ihtiyaç duydu. Thevarlar engel olduğu için *panchayat* binalarına giremiyordu. Sürekli tehdit edilen Murugesan Haziran 1997'de öldürüldü. Bir tanığın gözlemlerine göre:

> Yaklaşık kırk kişiydiler. Hepsi de Thevarlardandı. Murugesan'ı karnının sağ tarafından bıçakladılar. Çok uzun bir bıçaktı. Otobüsün dışından Ramar (Lider) Thevarlara tüm paryaları öldürün talimatı verdi. On iki kişinin altısı orada öldürüldü. Altısını da otobüsten dışarı sürüklediler ve yolda onları iki metreye yakın bahçıvan makaslarıyla öldürdüler... Beş Thevar bir araya gelip Murugesan'ı otobüsün dışında yere yatırdılar, başını kestiler ve yarım kilometre ötedeki bir kuyuya attılar.

Kimsenin durdurmaya çalışmadığı bu katliamın ardından dışarıdan yapılan müdahale sonucunda beş Dalit kadını *panchayat*'a seçildi. Thevarlar tepki olarak Dalit işçilerini kovdular ve diğerlerinin onlara iş vermesini de engellediler. Dalit çocukları okula gitmekten korkuyordu. Seçilmiş kadınlardan biri İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne şunları söylemişti:

> Ofis Hindu kast bölgesinde fakat yönetim binasına girmeme izin yok. Bu nedenle toplantılarımızı buradaki TV odamızda yapıyoruz.

> Bu geçici bir yönetim merkezi. Bizleri halen tehdit ediyorlar. Beni izleyip takip ediyorlar... Seçilmiş Dalit kadınları oraya giderlerse üst kast onlara zarar verebilir. Kadınlar yönetime gitmekte ısrarcı olurlarsa onları dövebilirler. Benim polis korumam var. Onun silahı var ama çantasında taşıyor... Her şey felç olmuş durumda.

Başka bir Tamil köyünde Veludavur adında bir kadın İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne Dalit kadınlarına yönelik yaygın cinsel şiddetten bahsetmişti:

> Köyde Thevarlar eve girdi ve Dalit kadınlarıyla cinsel ilişki kurdular. Zor kullanıp tecavüz ettiler. Kocam ölmüştü. Eğer orada olsaydım aynısı benim de başıma gelecekti... Tüm toprakları bıraktım. Bu ezilen insanların her zamanki kaderi.

Kastın kafeslenmiş ekonomisi

Dalitler, insanları toplumsal ve iktisadi olarak ayrımcılığa tabi tutan kast sisteminin en altında yer alsalar da, bu çok eskiden gelen toplumsal hiyerarşinin günümüzde de insanların mesleklerini belirleme konusunda bu denli katı olabileceğinden şüphe duyanlar olabilir. Bunu halen kimler uyguluyor olabilir ki? Sistem kesinlikle Hindistan yasalarının parçası değil. Fakat buna rağmen kast normlarının kast kurallarını hayata geçirme ve hatta onları ihlal edenlerin öldürülmelerini teşvik etme gücünü zaten gördük. Bu normlar bir insanın adı, kastı ve mesleği arasında devamlılık arz eden bir ilişki yaratmış olabilir mi?

Bu soruya sistemli bir yanıt arayan ilk isim, 1931'de *The Caste System of Northern India* (Kuzey Hindistan'da Kast Sistemi) başlıklı bir kitap yayımlayan Britanya sömürge idarecisi E. A. H. Blunt'tı. Britanya sömürge nüfus sayımlarından elde ettiği kast ve meslek verilerini kullanan Blunt, farklı *jati*'lerin geleneksel mesleklerini sürdürme oranını tahmin etmeye çalıştı. Önce farklı *jati*'leri tarım, işçilik, köylerdeki bayağı işler, çobanlık, ilmi meslekler, ticaret ve sanayi kapsamındaki meslekler, yiyecek ve içecek satıcıları ve hatta dilencilere kadar on iki geniş kategori altında topladı. Bu geniş kategorilerin altında daha da uzmanlaşmış meslekler vardı. Örneğin tarım kategorisi altında çiçek ve sebze yetiştiricileri, haşhaş ve su kestanesi yetiştiricileri gibi. İlmi meslekler arasında astroloji, yazım ve elbette Brahmanlığın yaptığı rahiplik vardı. Ticaret ve sanayi başlığı altında Blunt otuz

beş farklı uzmanlık tanımlamış ve bunların her biri neredeyse tamamen bir jati'yle çakışmıştı. Örneğin Lothar jati'si demircilerden, Sonar kuyumculardan ve Pasi palmiye şarabı yapanlardan oluşuyordu. Anlaşılan tarım en büyük kategoriydi ve tüm kastların yüzde 90'ının işkoluydu. Fakat tarım, su kestanesi yetiştiriciliğine rağmen, diğerleri kadar ilginç değildi çünkü çok daha genel bir uğraştı. Daha hayret verici olan spesifik mesleklere dair sonuçlardı. Blunt çöpçü jati'lerin yüzde 75'inin kendi mesleklerini yaptıklarını görmüştü. Bu oran sırasıyla kuyumcular için yüzde 75 (Sonar'lar), konfeksiyoncular için ve tahıl kavuranlar için yüzde 60, berberler ve çamaşırcılar için yüzde 60, marangozlar, dokumacılar, yağ basıcıları ve çömlekçiler için yüzde 50'ydi.

Fakat bu ayrımlar farklı kastların sadece otarşik oldukları anlamına gelmiyordu. Kastlar Jajmani denilen, farklı kastların birbirlerine sunmak zorunda oldukları hizmet ve iyilikleri belirleyen bir sistemle birbirlerine bağlanmışlardı. Görünüşte bu ayni olarak karşılıklı armağan vermeye dayalı detaylı bir sistemdi. Fakat bazılarının armağanları diğerlerinden daha değerliydi. Bu sistemin nasıl işlediğine dair detaylı ilk çalışma, Kuzey Hindistan'ın Uttar-Pradesh eyaletinde, Ganj ve Yamuna nehirlerinin birleştiği noktaya yakın Karimpur köyünde 1930'larda William Wiser adlı misyoner tarafından gerçekleştirilmişti. Wiser eşi Charlotte'la beraber, zamanla Karimpur'a dair bir etnografi çalışması hazırlamış, buradaki yoğun hâkimiyet ilişkilerini belgelemişti:

> Köyümüzün liderleri güçlerinden öyle eminler ki bunu göstermek için hiçbir çabaya girmezler. Rasgele bir ziyaretçi onları diğer çiftçilerden ayıran çok az şey görür... Fakat liderlerden biri hizmetkâr kastlar arasına karıştığında, hizmetkârların temkinli her kelimesi ve jestinde korku ve saygı ifadesini görürsünüz. Hizmet edenler boyun eğişlerini sorgulamadıkları sürece onları yöneten elin daha hafif olacağını bilirler. Ancak bağımsız veya kayıtsızca davranışa en ufak meyil söz konusu olursa, o zaman babacan dokunuş boğaz sıkan bir ele dönüşür... Hayatın her detayında liderler köylüleri kendilerine bağımlı kılmışlardır. Lütufları bir insanı refaha kavuştururken, hoşnutsuzlukları yıkımına neden olabilir.

Karimpur'da 161 aileye bölünmüş 754 kişi vardı. Brahmanlar 161 ailenin 41'ini oluşturuyordu. Wiser, toplamda 24 farklı jati tanımlamıştı. 2 tür Brahman, 2 tür Kshatriya, 12 farklı Şudra jati'si ve 8 dokunulmaz grup vardı. Wiser farklı jati'lerin birbirlerine

sağlamaları gereken geleneksel hizmetlerden oluşan girift bir sistem resmetmişti. Brahmanlarla başlayalım. İlke olarak Brahmanlar diğer kastların dini ihtiyaçlarını karşılayan din adamlarıydı. Din adamları olarak faaliyet gösteren en saygın Brahman ailesi sadece diğer Brahman ailelerine hizmet ediyordu ve bu ailenin kendisiyse köy dışından daha üst düzey bir Brahman ailesinden dini hizmet alıyordu.

Hiyerarşideki diğer Brahman aileleri Kshatriya ve Şudraların dini ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Köydeki toprakların çoğuna sahip olan Brahmanlara diğer kastların da hizmet borcu vardı. Barhai jati'sinden bir marangoz, Brahmanların saban bıçaklarını haftada bir veya iki kez çıkarıp temizlemekle yükümlüydü. Hasat zamanında orakları bilemek ve saplarını gerektiğinde yenilemek zorundaydı. Bir at arabası bozulduğunda tamir etmek ve yeteneklerinin gerektirdiği diğer işleri yapmak zorundaydı. Demirci, berber, sucu ve çömlekçi gibi diğer kastların da farklı insanlar için üstlenmeleri gereken görevleri vardı. Hizmetleri karşılığında genellikle ayni olarak aldıkları önceden belirlenmiş ve kastlara göre değişen ödemeler vardı. Örneğin bir Brahman'ın bir marangoz ve demirciye her mevsim sahip olduğu saban başına 4,73 kilo tahıl vermesi gerekiyordu. Brahman olmayanların ise saban başına vermeleri gereken tahıl miktarı 6,35 kiloydu. Böyle farklılıklar parasal ödemeler söz konusu olduğunda da kuraldı. Örneğin, terzi elbise başına Brahmanlardan değerlerinin yarısını alırdı. Brahman süt satın aldığında da yarısını öderdi. Üst kastlar için ayrılan köy arazileri vardı ve bunların çoğu Brahmanlara giderdi. Marangoz, çöpçü, yağ basıcısı, terzi ve çamaşırcılar için ayrılan araziler de vardı. En zahmetli hizmetler Brahmanların topraklarında gerçekleşir, düşük kastlardan gelen ailelerin belli bedeller karşılığında buralarda çalışmaları gerekirdi.

Toplumsal hiyerarşinin en altında elbette dokunulmazlar yer alıyordu. Chamar denilen deri işçilerinden oluşan sekiz aile vardı. Bunların önceden belirlenmiş görevleri arasında ölü hayvanların derilerini yüzmek, deri yapmak ve bunları ayakkabı tamirinde, sepet ve çanta yapımında kullanmak vardı. Wiser bir chamar'la ilgili şu notları düşmüştü:

> Köyde ona insan gibi davranılmazdı. Falanca *chamar* diye hitap edilirdi. Aile hayatının mahrem işleri dışında zamanı ve hizmetleri, yine oğullarının zamanı ve hizmetleri efendisine aitti. Eşi de çağrıldığında tarlalarda çalışmak ve patronun evindeki daha ağır işlere koşmak için hazır olmalıydı. Patronun işi ve çıkarları başta gelirdi. Eğer

zamanı kalırsa chamar ve oğulları, hizmetleri karşılığında kendilerine verilen toprak parçasında çalışırlardı. Patronunun onayı olmadan plan yapmaz, zaman veya parayla ilgili hiçbir faaliyette bulunmazdı.

Demek ki, Jajmani fiilen önceden belirlenmiş ödemelere dayanan girift bir hizmetler sistemiydi ve insanlar kast sistemiyle düzenlenen kalıtsal bir işbölümüyle bu yükümlülüklerini yerine getirmek zorundaydılar. Bu durum, Dördüncü Bölüm'de ele aldığımız, katı normlarca düzenlenen ve sınırlandırılan Tiv ekonomisini anımsatabilir. Fakat Tiv iktisadi ilişkiler üzerindeki bu normları eşitliği, özellikle de siyasi eşitliği korumak için uyguluyordu. Hindistan kast sistemi ise bilinçli olarak eşitliğe karşıydı. Herkes herkese hizmet edemezdi. Örneğin Brahman ailelerinin otuz sekizi hiç kimseye hizmet etmiyor, fakat diğerlerinden hizmet alıyordu ve bu hizmet ilişkileri her zaman üst kastların lehine oluyordu. Tam da Ambedkar'ın dediği gibi, insanlar motivasyon ve fırsatlarını engelleyen "geçişken olmayan odacıklara" hapsedilmişlerdi. Yetenek ve beceriler büyük ölçüde yanlış pay edilip, israf ediliyordu. Sadece özgürlük değil iktisadi etkinlik de Hindistan'daki normlar kafesinin sunağında kurban ediliyordu. Ülkenin yaygın yoksulluk ve azgelişmişlikten mustarip olmasına şaşırmamak gerekir (Buna şunu eklemeliyiz: Doğu Hindistan Şirketi ve Britanya sömürge yönetimi ve ondan önce de Babürlü İmparatorluğu döneminde de bu durum farklı olmadığı gibi, iki yönetim de bu sistemden beslenmiş ve kast sistemini daha da güçlendirmişti).

Fakat Hindistan fazlasıyla hiyerarşikse ve bölünmelerle ayrışmışsa nasıl oluyor da bağımsızlığını ilan ettiğinden beri demokratik seçimlerini gerçekleştiriyor ve sıklıkla dünyanın en büyük demokrasisi olarak nitelendiriliyor? Bu demokratik sistem Kızıl Kraliçe benzeri bir dinamiği neden hâlâ harekete geçiremedi? İlk sorunun yanıtı, az sonra göreceğimiz gibi, Hindistan'ın halk katılımı geleneğiyle ilişkilidir. Bu gelenek pek çok açılardan Germen kabilelerinin daha önce Altıncı Bölüm'de tartıştığımız pratikleriyle benzeşir. İkinci sorunun yanıtıysa yine Ambedkar'ın tanımladığı unsurlarla ilişkilidir. Bunlar Hindistan'ın demokratik siyasetini kast sisteminin sınırlarıyla biçimlendirmiştir.

Antik cumhuriyetler

Yazı icat edilmeden önce tarihin büyük bölümü sözlü olarak anlatılmış ve kuşaktan kuşağa tarihçiler tarafından aktarılmıştı. Bu sözlü tarihleri çoğunlukla yöneticiler hanedanlık geleneklerini mu-

hafaza etmek ve kısmen kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için hazırlatırlardı. Fakat bu sözlü tarihler, ozanlar ve hikâye anlatıcıları tarafından meşruiyet için olduğu kadar zevk için de hafızalarda korunmuştu. Homeros'a atfedilen ve Troya Savaşı ve sonrasını anlatan Yunan edebiyatının büyük eserleri İlyada ve Odysseia'nın kökeni de budur. Bu savaşlar MÖ 1200'lü yıllarda gerçekleşmiş, fakat onları anlatan hikâyeler en az altı yüzyıl sonra yazıya dökülmüştü. Aradan geçen zamanda bunlar sözlü olarak korunmuşlardı.

Hindistan'ın da kendine özgü İlyada ve Odysseia'sı vardır. En çok bilinenleri MÖ 400 ile MS 400 yılları arasında bir araya getirilen Mahabharata ve Ramayana'dır. Bunlardan daha önce gelen ve konumuz açısından faydalı olanlar ise meşhur *Veda*'lardır. Hindu din adamları Brahmanların sözlü olarak muhafaza ettikleri dört adet *veda* vardı ve bunlar ilk defa MÖ 1000 gibi erken bir tarihte yazıya dökülmüşlerdi. Bunlardan *Rig Veda* binin üzerinde ilahi ve şiir içerir. *Veda*'lar muhtemelen pek çok dalgayla ve uzun bir sürede Hindistan'a göç eden Hint-Aryan halklarının edebiyatı olarak görülürler. *Rig Veda* toplum, savaş ve siyasete dair tasvirler içerir. Fakat bu tasvirleri yorumlarken dikkatli olmak gerekir çünkü tarih mi kurgu mu oldukları açık değildir. Buna rağmen elimizde dönemin siyasi kurumlarının neye benzediklerine ilişkin oldukça bariz bir resim var. Seçimle belirlenmiş veya kurullarca atanmış, raja denilen şefler vardı ve güçleri *vidatha*, *sabha* ve *samiti* denilen meclisler tarafından ciddi biçimde sınırlandırılmıştı. Bu kurumların birbirleriyle tam olarak nasıl çalıştığına dair bilgilerimiz ise sınırlı. Daha küçük görünen *sabha* muhtemelen seçkinler içinken, daha geniş olan *samiti* muhtemelen tüm özgür yetişkin erkek yurttaşlar içindi. Meclislerin önemi bir başka *veda*'dan, *Atharva Veda*'dan bir paragrafla anlaşılabilir. Burada bir kral der ki:

> Prajapati'nin iki kızı *Sabha* ve *Samiti* uyum içinde beni korusunlar. Karşılaştığım herkes bana saygı duysun ve destek versin. Ey babalarım, toplantılarda sözlerim adil olsun.
>
> Biliriz ki *Sabha* isminin anlamı karşılıklı konuşmaktır. Umalım ki *Sabha*'da toplananlar benimle hemfikir olsunlar.
>
> Burada oturanlar arasındaki görkem ve irfanı kendimin bilirim. Indra beni tüm bu topluluğun en gösterişlisi yapsın.

Yaratıcı Tanrı, *Prajapati*, müzakere ve tartışma organları olarak sunulan meclislerin kaynağı kabul edilir. Paragraf kralın meclislerin desteğine ihtiyacı olduğunu açıkça gösterir.

Aslında *raja*'lar Tacitus'un tasvir ettiği Germen kabilelerindeki savaş liderlerine oldukça benzerler. Örneğin *vidatha* savaş ganimetinin dağıtıldığı bir meclise benziyor. "Kabile" bu dönemin toplumsal örgütlenme biçimini açıklamak için Hindistan tarihçilerinin kullandığı sözcüktür. *Rig Veda* otuz farklı kabileden bahsetmektedir. Toplum akrabalık ve klan bağlarına dayalı görünmektedir.

Geç Vedik döneminde, muhtemelen MÖ 600'lü yıllarda devletler arasında bir farklılaşma görüyoruz. Kuzey Hindistan'ın bazı bölümlerinde şeflikler, krallıklara ve kalıtsal monarşilere dönüştüler. Bu monarşiler din tarafından tasdik ediliyordu ve Brahmanların denetlendiği *varna* sistemi, kalıtsal monarşileri meşrulaştırmada esaslı bir rol oynamaya başladı. Diğer bölgelerdeyse meclis siyaseti devamlılık gösterdi, hatta güçlendi. Bu devletler tarihçiler tarafından *gana-sangha*'lar olarak adlandırıldılar.

Gana-sangha'lar içerisinde en iyi belgeleneni Vaisali'deki Licchavi devletidir. Bugün Basarh diye bilinen bu bölge Ganj nehrinin hemen kuzeyindeki Bihar eyaletindedir (Bkz. Harita 7). Dönemin bir tanığına göre "(Vaisali) kentinde krallığı yönetmek için daima 7.707 kral (raja) ve aynı şekilde valiler, generaller ve hazineciler olurdu." Bir başka kaynak "Licchavi'lerin yönetici ailesi 7.707 kişidir ve ikametgâhları Vaisali'dedir. Hepsi de görüşlerini söyler ve tartışmalarda yer alırlar" der. Tarihçiler bu sayıların anlamının muhtemelen Vaisali'nin yurttaşlarının sayısının 4 x 7.707 veya 30.828 kişi olduğu ve bunların dörtte birinin de özel siyasi haklara sahip ve meclisi oluşturan "krallar" olduğu yorumunda bulunuyorlar. Bu yapı 200.000 veya 300.000 nüfuslu olması muhtemel Licchavi devletinin temelini oluşturuyordu. Nüfusa oranladığımızda eğer toplam yurttaşların sayısı 30.000 civarındaysa, bu oran Eski Atina'daki yurttaşların ve Geç Roma dönemindeki Roma yurttaşlarının oranlarına oldukça yakındı. Bu meclisin seçtiği dokuz kişilik konsey, rutin idari işleri yürütürken, konseyden birisi de şef kral olarak yürütme yetkisine sahip oluyordu. Bu konum bir defa doldurulduğunda yaşam boyu sürmesi de mümkündü. Buda'nın kendisi bir metninde Licchavi'lilerin "kalabalık ve sık halk meclisleri topladıklarından", bir araya gelerek "uyum içinde" tartıştıklarından ve "uyum içinde başkaldırdıklarından" bahsediyordu. Kararlar çoğunluk oyuyla alınıyordu ve özel görevleri yapacak yetkililer, örneğin *salaka-gahapaka* seçimle belirleniyordu. Bu konum için beş nitelik şart koşulmuştu: bir adamın "taraf tutmaması... kötülük içinde olmaması... akılsız olmaması... korku duymaması ve hangi oyların verilip verilmediğini

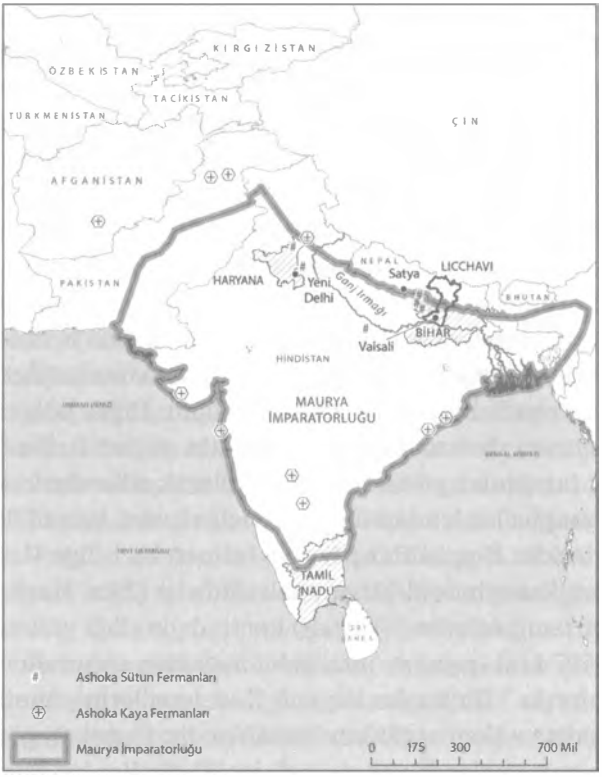

Harita 12: Hindistan imparatorlukları ve katılımcı siyasetin beşikleri.

bilmesi gerekir." *Salaka-gahapaka* unvanı, talaş anlamına gelen ve günümüzün modern oy pusulalarının işlevine sahip *salaka* kelimesinden geliyordu. Licchavi'lerin, temyiz mahkemeleriyle birlikte sekiz aşamadan oluştuğu düşünülen ve aynı eski Atina'dakine benzer ciddi ölçüde halk katılımına açık bir yargı yapısı gibi başka kayda değer kurumları da vardı. Elimizdeki en fazla bilgi Licchavi'lere ilişkin olmakla birlikte, o dönemde Buda'nın doğduğu Sakya gibi, benzer cumhuriyetçi ve demokratik siyasi kurumlara sahip devletler de bulunuyordu.

Gana-sangha'ların önemini anlamak için Kautilya'nın *Arthashastra* eserinde onlardan nasıl bahsettiğine bakmak yararlı olabilir. Kautilya, Efendi Shang'ın Hindistan'daki muadiliydi. Benzer şekilde devlet yönetme sanatına ve yönetici adaylarına devleti nasıl örgütleyeceklerine dair talimatlardan oluşan bir elkitabı hazırlamıştı. İdeal bir devletin nasıl kurulacağı üzerinde düşünen Kautilya meclisleri göz ardı ediyordu ve aklında monarşik ve fazlasıyla hiyerarşik bir sistem vardı. Buna rağmen kitabın dış politi-

kayla ilgili bölümünde Kautilya *gana-sangha*'ları, *sangha* olarak anarak açık bir şekilde değerlendirir ve şunları yazar:

> *Sangha*'lar sağlam yapılar olduklarından düşmanlar onları (kolayca) parçalayamaz.
>
> *Sangha*'nın şefi adil davranışla, halkın sevdiği ve onların yararına olan faaliyetlerin peşinde kontrollü ve gayretli bir şekilde koşarak onların sevgisini kazanmalıdır.

Daha da çarpıcı olan *gana-sangha*'ların halkın ortaklaşa anlaşarak devlet kurumlarını yarattıkları fikrini geliştirmiş olmalarıdır. Bu fikrin en iyi ifade edildiği kaynak Digha Nikaya gibi Budist yazmalarıdır. Daha önce vurguladığımız gibi, Buda'nın doğum yeri Sakya da *gana-sangha*'lardan bir tanesiydi ve bu metne göre, çürüme başlamadan önce uzun süreli bir mükemmellik ve mutluluk dönemi yaşanmıştı. Bu çürümeyle birlikte renk ve cinsiyet farkları ortaya çıkmış, birdenbire yeme, içme ve beslenme ihtiyaç haline gelmişti. Cennetteki yaşam yeryüzündeki yaşama yol vermişti. İnsanlar aile ve mülkiyet gibi kurumlar yaratmaya başlamış, bunu ihtilaflar, hatta hırsızlık izlemişti. Bunun sonucunda insanlar kendileri için "en gözde, en cazip ve en yetenekli" kişiyi lider seçmek için toplanmışlardı. Bir defa seçildikten sonra lider "kızgın olması gerektiğinde kızgın olmaya, cezayı hak edenleri cezalandırmaya, sürgüne gitmeyi hak edenleri sürgüne göndermeye" söz vermişti. Bunun bedelini ödemek için insanlar ona pirinç sunmayı kabul etti. Digha Nikaya yöneticinin seçildiğini ve kendisine üç unvan verildiğini yazar: "*Mahasammata, khattiya ve raja.* İlki "bütün halkın seçtiği" anlamına gelir. İkincisi "toprakların efendisi" ve üçüncüsü de "insanları *dharma*'sıyla cezbeden kişi" demektir.

Digha Nikaya'da kullanılan *dharma* sözcüğü önemlidir. Sözcük, ilki MÖ 600 ile MÖ 300 yılları arasında kaleme alınan bir grup metinden oluşan *Dharmashastra*'dan gelir. *Dharma*, bir toplumda yaşayan insanın uygun davranışları demektir ve "erdemli davranış" diye çevrilebilir. Bu tür bir ahlaki kılavuzun faydası ruhsal fazileti artırarak kişinin gelecekteki reenkarnasyon sonrası hayatlarına destek olmaktır. *Dharma* Çin'deki Konfüçyüsçü etik ilkelerin Hindistan'daki muadiliydi ve yöneticiyi ahlaklı bir şekilde ve halkın yararına yönetmeye teşvik edeceği varsayılıyordu. Önceki bölümde gördüğümüz gibi Çinli imparatorların hepsi Konfüçyüs'ün ilkelerine uyduklarını iddia etseler bile,

bu ilkeler her zaman davranışlarına etkili sınırlar getirmiş değildi. Aynı şey Hindistan'daki *dharma* için de geçerliydi.

Monarşiler ortaya çıktığında, otorite yapılarını meşrulaştırmak adına oldukça farklı bir mantık geliştirmişlerdi. Önemli olan nokta, bu tarzın *varna* sisteminden ciddi biçimde etkilenmiş olmasıydı. Pek çok metinde devlet gücünün meşrulaştırılması *varna*'lara dayalı toplumsal düzenin korunması ihtiyacına dayandırılmaktaydı. Bu durum Kautilya'nın *varna* sistemine dair söylediklerinde de açıkça ortaya çıkar:

> ...ihlal edildiğinde kastların ve görevlerin birbirine karışması nedeniyle dünya sona erecektir. Bu nedenle kral insanların görevlerinden sapmalarına izin vermemelidir. Kim kendi görevini yerine getirir ve her zaman Arya'ların geleneklerine uygun davranırsa ve kastların kurallarını ve dini hayatın icaplarını takip ederse hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutlu olacağı kesindir.

Bu nedenle kral, insanların *varna* ve kastlarına göre görevlerini yerine getirdiklerinden emin olmak için gayret göstermek zorundadır. Bunun karşılığında da *varna* sistemi, Brahman törenleri kisvesi altında, devleti meşrulaştırmıştır. Bu durum zamanın en meşhur taç giydirme töreni olan *ratnahavimsi*'de de açıkça görülmektedir. Kral her *ratnin*'in yani mücevher sahibinin evine gider ve dua eder. Farklı yazarlar on bir ile on beş arasında farklı sayıda *ratnin*'den bahsetseler de herkesin aynı fikirde oldukları bir husus vardır: Brahmanlar ilk sıradadır. Bu tören kimin iktidar sahibi olduğuna ve kralın yetkisi karşılığında kimlere sorumlu olduğuna işaret eder. *Varna*'lar ve devlet arasındaki bu ilişki, Hindistan'da Kızıl Kraliçe etkisinin işlememesinin bir başka önemli nedeniydi. Devletin *varna* sistemini desteklemesi ve onurlandırması bekleniyordu, yıkması değil. Kast sistemine gelince, onlar da hiyerarşiyi muhafaza edip toplumun devlete meydan okumasını engellediler.

Kautilya'nın rehberlik ettiği Maurya'lar Hindistan'da daha önce görülmemiş büyüklükte bir imparatorluk kurmayı başarmışlardı (Bkz. Harita 11). İmparatorluğun ne denli geniş olduğunu kavramanın bir yolu Chandragupta'nın torunu ve Maurya imparatorlarının en ünlüsü olan Ashoka Fermanlarının mekânını anımsamak olabilir. Ashoka, imparatorluğu MÖ 268-232 yılları arasında yönetmişti. Ülkenin her tarafında kayalara ve dikilitaşlara işlenen çeşitli yasaları ve yönlendirici ilkeleri vardı. Amaç bunla-

rın kolaylıkla insanlara ulaşmasıydı. Onun Büyük Kaya Fermanları epey batıda bugün Afganistan topraklarındaki Kandahar'a, modern Andhra Pradesh'teki Haydarabad'ın güneyinde yer alan Yerragudi'ye, modern Odisha'nın (Orissa) doğusundaki Dhauli'ye ve oldukça kuzeyde, Pakistan'daki Shahbazgarhi'ye kazınmışlardı. Bunlar Ashoka'nın imparatorluğunun büyüklüğü hakkında fikir verebilir. Ayrıca kazınan metinlerin içeriği de nasıl yönettiğini anlamamıza yardım eder. *Arthashastra* Maurya İmparatorluğu'nun köylere kadar nüfuz eden kalabalık bir bürokrasisi olduğunu iddia etse de modern tarihçiler bunun pek olası olmadığına inanırlar. Bu noktada Kautilya'nın kitabı mevcut durumdan ve mümkün olabilecek olandan ziyade, arzu edileni anlatır. Böyle bir denetim noksanlığını telafi etmek isteyen Ashoka Budizm'i kabul etti ve bir yönetim felsefesi olarak *dharma*'nın propagandasını üstlendi. Fermanlar bunların kapsamı hakkında bilgi verir. 6. Büyük Kaya Fermanı'nda Ashoka der ki:

> Muhbirler her zaman ve her yerde, yemek yerken, haremdeyken, konuttayken, ağıldayken, tahtırevandayken ve parktayken, halkın işlerine dair beni bilgilendirmek zorundalar. Ve nerede olursam olayım halkın işleriyle ilgileneceğim.
>
> Ve ayrıca (*Mahamatras)* konseyinde bir ihtilaf çıkarsa veya sözlü olarak emrettiğim bağış veya beyanlara dair bir değişiklik istenirse veya Mahamatras'a devredilen acil bir işle (alakalı) bir gelişme olursa zaman ve mekâna bakılmadan derhal bilgilendirilmem zorunludur.
>
> Böylece emirlerimi ilettim. Ağırlığımı koymaktan ve iş dağıtmaktan hiçbir zaman imtina etmem.

Burada Ashoka, halkının refahıyla ilgilenen büyük sorumluluk sahibi bir lider imajı yansıtmaktadır. Fermanın son cümlesi ilginçtir. Ashoka alaycı bir şekilde, "bunları büyük bir heves duymadan başarmak zordur" der. Gerçekten de çoğunlukla eksik olan şey büyük hevesti. Maurya İmparatorluğu MÖ 187 yılında, Ashoka'nın ölümünün üzerinden 50 yıl bile geçmeden yıkıldı.

Gana-sangha'lar Mauryalılar zamanında da ayakta kalıp sonrasında da varlıklarını devam ettirdiler. Maurya İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Kuzey Hindistan'da bir dizi küçük devlet güçlenip zayıflasa da muhtemelen sadece 13. yüzyıldaki Delhi Sultanlığı ve daha sonra 1526'da kurulan Babürlü İmparatorluğu dönemlerinde tüm Hindistan'da daha despotik devlet kurumla-

rı oluşturulabildi. Onlardan önce Rajput klanlarından birisi olan, Delhi Sultanlığı'ndan önce Racasthan'ı yöneten ve yeni vergiler koymak için köy meclislerinin onayını almak zorunda olan Chauhan'larla karşılaşıyoruz. Aynı bağlamda *panchayat* sözcüğünün meclis için kullanıldığını öğreniyoruz. Gördüğümüz gibi bu sözcük Hindistan'da mahalli kast ve siyasi meclisler için halen kullanılmaktadır. Daha despotik kurumlar serpilmeye başladığında bile her yerde mahalli topluluklara nüfuz edemediler, özellikle de şimdi ele alacağımız güneye.

Tamillerin toprakları

Meclisler ve temsilci sistemler sadece Kuzey Hindistan'ın tekelinde değildi. Her yere, muhtemelen yarımadanın güneyine daha fazla yayılmışlardı. Bu bölgede Babürlü İmparatorluğu bile gücünü sağlamlaştıramamıştı ve 1857 yılına kadar varlığını sürdüren Doğu Hindistan Şirketi'yle başlayan ve 1947'deki bağımsızlığa kadar doğrudan Britanya hükümetinin yönetimiyle süren sömürge döneminin öncesinde ciddi derecede özerklik söz konusuydu.

Chola devletini ele alalım. Bu devlet Güney Hindistan'daki canlı meclislere örnek teşkil etmekle kalmaz, özerk toplulukların gönüllü olarak birleşip aşağıdan yukarıya bir süreç neticesinde merkezi devletleri nasıl oluşturduklarını da gösterir. Chola devleti, güneydoğu Hindistan'ın büyük bölgelerini merkezi Tamil Nadu'dan ("Tamillerin Toprakları") yönetti (Bkz. Harita 7). Chola devleti muhtemelen 8. veya 9. yüzyılda ortaya çıktı ve 13. yüzyılın sonuna kadar devam etti. İlk başkenti Tamil Nadu'daki modern Chennai'nin güneybatısında yer alan Thanjavur'ken sonraki başkentler Kanchipuram ve Madurai gibi başka kentler oldu. Mahalli idare köy meclislerine dayalıydı. Köylülerin denetimindeki meclislere *ur* denilirken Brahmanların denetimindeki meclisler için daha önce duyduğumuz *sabha* sözcüğü kullanılıyordu. *Ur*'a ve *sabha*'ya köyün tüm yetişkin erkekleri katılabilirmiş gibi görünüyor. Fakat *sabha*'ya katılacakların belli vasıflara sahip kişiler arasından kurayla seçildiğine dair bazı kanıtlar da var. Brahmanların denetimi altındaki bir köy olan Uttaramerur'daki bir tapınaktaki çarpıcı bir yazıt bu kurumların nasıl işlediğine dair epey detay sunar:

> Otuz mıntıka belirlensin. Tüm bu mıntıkalarda yaşayanlar toplansın ve kurayla seçilebilmeleri için aşağıdaki niteliklere sahip kişileri belirlesinler:

Vergi toplanan toprakların dörtte birinden fazlasına sahip olmalı.

Kendi arazisinde inşa ettiği evde yaşamalı. Yaşı yetmişten az, otuz beşten fazla olmalı. (Vedik külliyatından) mantra'ları ve Brahmana'ları bilmeli.

Toprağın sekizde birine sahip olsa bile, *veda*'ların birini ve dört *bhashyas*'tan birini öğrendiğini kanıtladıktan sonra ismi listeye konulsun.

Bunu aynı anda listeye konulamayacak akrabaların uzun bir listesi takip ediyordu. Bir insan eğer "diğerlerinin malını çalmışsa, yasak yiyecekleri almışsa" meclise seçilemezdi. Ayrıca, eğer bir insan son üç yılın bir yılında bir komitedeyse veya bundan önce komitede olmasına rağmen hesabını vermemişse seçilemezdi.

Tüm bunlar listeden çıkarıldıktan sonra otuz mıntıka için isimler pusulalara yazılsın ve ... bir kutuya konulsun. Pusulalar çekileceği sırada genç ve yaşlı üyelerin bir arada olacakları tam katılımlı büyük meclis de toplansın.

Ardından kimsenin hile yapmamasını güvence altına almak için pusulaların nasıl çekileceğine dair detaylı bir talimat listesi verilmişti. Kura yoluyla her mıntıka için otuz kişi seçilecekti. Bu kişiler Bahçe Komitesi, Su Deposu Komitesi ve Yıllık komitesi gibi çeşitli komitelere yerleşeceklerdi. Bahçe Komitesi'nin tam olarak ne yaptığını bilmiyoruz ama Su Deposu Komitesi muhtemelen su depoları ile içme suyu ve sulama için gereken önemli kamu hizmetlerini düzenliyordu. Yazıtlarda sulamadan sıklıkla bahsedilir. Örneğin yazıtlardan birine göre:

Brahmana meclisi... iki kardeşle bir anlaşma yapar... çünkü kardeşin köyündeki göle giden kanala su ulaşmamaktadır. Meclis kendi gölünün tortusunu temizleyecek, kanala su ulaşması için gereken emeğin yarısını sağlayacak ve kendi göllerindeki fazlalık suyun bu kanal vasıtasıyla komşu köyün gölüne ulaşmasına izin verecektir.

Farklı bir köyden gelen bir yazıt "iki küçük kanal" hakkındadır:

Mahalli *brahmana* meclisinde ve daha geniş *nadu* meclisindeki toplantılar, bu kanalların etraflarındaki tarlalarla ilişkili arazi sınırlarını, komşu köye giden kanaldaki su seviyesini düşürmeyecek şekilde belirler.

Diğer köylerin de "Beşli Komiteleri" ve "Altın Komiteleri" vardır.

Siena'da İtalyan meclisleri bir çan çalınarak toplanırlardı. Tamil köyünde ise meclis davul çalınarak toplanıyordu. *Ur* ve *sabha* ayrıca vergi toplamaktan sorumluydular. Vergilerin bir kısmını kendilerine saklarken bir kısmını da Chola devletine veriyorlardı. Ayrıca arazi ihtilafları ve diğer yasal meseleleri de çözüyorlardı.

Burada konu gerçekten ilginçleşiyor. *Ur* ve *sabha*'lar, yukarıda kanallar hakkındaki kararlarda bahsedildiği gibi, *nadu* adı verilen daha geniş meclislerde bir araya geliyor. Her bir *ur* ve *sabha*'nın, kolektif kararlar veren *nadu*'ya temsilci seçtikleri görülüyor. Önemli bir özellik *nadu*'ların coğrafi dağılımlarının düzensizliği ve bazılarının oldukça küçük olmalarıdır. Örneğin bir yazıta göre Adanur-nadu *nadu*'su sadece iki köyden ibaretti. Bir başkasında dört köyün oluşturduğu Vada-Chriuvayil *nadu*'sundan bahsedilir. Buna karşın bazı *nadu*'lar on bir ila on dört köyden oluşur. Tarihçi Y. Subbarayalu çoğu tapınaklarda yer alan yüzlerce yazıta bakarak Kaveri nehri vadisi civarında krallığın merkezi olan Chola mandalam'daki *nadu*'ların haritasını çıkarır. Bu harita *nadu*'ların bölgelerinin ve kapsamının büyük farklılık arz ettiğini gösteriyor. Bu durum oldukça benzer nüfus yoğunluğuna sahip nehir vadisi için de geçerlidir. Bunun nedeni Chola devletinin merkezi bir hükümet tarafından uygulanan bir yapı olmaktan ziyade daha önce özerk olan köylerin karışımıyla ortaya çıkmış olmasıdır. Devlet bir sonraki bölümde karşımıza çıkacak İsviçre devletini az çok andırır biçimde, aşağıdan yukarıya doğru oluşturulmuştu. Bu çıkarım 12. yüzyıldan kalma bir yazıt tarafından da doğrulanır. Bu yazıtta II. Rajadhiraja'nın Chola tahtına çıkabilmesi için *nadu*'nun rızasının alınması gerektiği vurgulanır.

Bölgenin Tamil Nadu olarak adlandırılması da önemlidir. Bugün "Tamillerin Toprakları" olarak çevrilen bu ifadedeki köy toplulukları anlamına gelen *nadu*, zamanla Tamillerin daha geniş topraklarını tanımlar hale gelmiştir.

Gana-Sangha'dan Lok Sabha'ya

Sabha sözcüğünün Hindistan'da derin kökleri bulunduğunu gördük. En azından Kuzey Hindistan'daki *gana-sangha* devletlerinin meclislerine, 2500 yıl kadar geriye gider. Bugün Hindistan yasama meclisinin adı *Lok Sabha*'dır ve Halk Meclisi anlamına gelir. Fakat bu süreklilik ne kadar gerçektir?

Yanıtımız epey gerçek olduğudur. Hindistan büyük ve heterojen bir ülkedir ve *sabha*'lar her yerde mevcut olsalar da şüphesiz işleyişlerinde büyük farklılıklar söz konusuydu. Kuzey Hindistan devletleri, özellikle de Babürlü İmparatorluğu, dışarıdan fetihle kurulmuşlardı ve kesinlikle Chola devleti gibi aşağıdan yukarıya doğru inşa edilmemişlerdi. Buna karşın Babürlü devleti *sabha*'ların ve köy cumhuriyetlerinin yerine geçebilecek bir devlet bürokrasisi inşa etmemişti. Aksine, vergiler ödendiği sürece mahalli özerklik hoş görülüyordu. Bunun ana yöntemi de iltizam usulüydü: Zamindar adı verilen kişiye belirli bir bölgede vergi toplama hakkı veriliyordu ve bu kişi de genellikle yüzde 10 gibi bir oranı kendine alıkoyuyordu. Babürlü İmparatorluğu'nun mahalli üretim ve verimlilik hakkında doğru bilgi toplayabilen maliyecileri vardı ama vergi toplama konusunda bir bürokrasi oluşturmamışlardı. Zamindarlar nasıl vergi topluyordu? Bir kısım zamindarlar Babür öncesi silahlı seçkinlerden oluşuyorlardı ve kendilerine özgü zorla vergi toplama yöntemleri vardı. Ancak çoğunluk köy yetkilileriyle işbirliği yaparak vergileri topluyordu. Bazen de zamindarlar hiç yoktu ve Babürlü devleti vergilerden topluca sorumlu olan köy yetkilileriyle doğrudan muhatap oluyordu.

Bu köy kurumlarında da birçok süreklilik söz konusuydu. 18. yüzyılda, özellikle de 1765'te Britanya Doğu Hindistan Şirketi'ne Babürlü imparatoru tarafından Bengal ve Bihar'da vergi toplama hakkı verildikten sonra şirket yönetimi tarafından da tanındılar. Bu durum Doğu Hindistan Şirketi'nin çalışmaları hakkında Britanya Parlamentosu'na, *Select Committee* tarafından 1812'de sunulan meşhur Beşinci Rapor'da çok iyi özetlenmişti. Rapor 1765'ten beri şirketin gerçekleştirdiği kurumsal yeniliklere, özellikle de vergi gelirlerinin toplanmasıyla ilgili uygulamalara odaklanmıştı. Fakat aynı zamanda Hindistan köy yaşamına dair de ilginç bir değerlendirme sunuyordu:

> Bir köy... siyasi açıdan bakıldığında... bir kuruma veya ilçeye benzer. Yetkililerin ve hizmetlilerin uygun yerleşimi aşağıdaki gibidir. *Potail* veya baş sakin, köyün işlerinin genel denetimini üstlenir, köy sakinlerinin ihtilaflarını çözer, güvenliği denetler ve ... köy içindeki vergilerin toplanması görevini üstlenir. Kişisel nüfuzu ve durumun detaylarına ve insanların endişelerine yakından hâkimiyeti onu bu görev için en uygun kişi haline getirir.

Ardından farklı görevleri üstlenen geniş bir köy görevlileri lis-

tesi sunulur. Buna "su depoları ve su yolları denetçisi" de dahildir. Rapora göre, "bu basit yerel yönetim biçimi altında ülke sakinleri hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri yaşamaktadırlar." 1830'larda Sir Charles Metcalf şunları yazacaktı:

> Köy toplulukları küçük cumhuriyetlerdir. İhtiyaç duydukları hemen her şey burada mevcuttur ve yabancılarla ilişkilerden neredeyse bağımsızdırlar... Her biri kendi içinde küçük ve ayrı bir devlet gibi olan köy topluluklarının birliği, bana göre, Hindistan halkının maruz kaldığı tüm devrimlere ve değişimlere rağmen kendisini muhafaza edebilmesine her şeyden daha fazla katkı sunmuştur.

Beşinci rapor *panchayat* sözcüğünü kullanmamıştır. Ancak bu sözcük daha sonra dönemin diğer kaynaklarında ve sömürge belgelerinde ortaya çıkar. Örneğin Henry Sumner Maine'in 1871'de basılan *Village Communities in the East and West* (Doğuda ve Batıda Köy Toplulukları) başlıklı eseri, Hindistan'da görevlileri seçimle belirleyen "köy konseylerinin" varlığına atıfta bulunurken, B.H. Baden-Powell'in *The Origin and Growth of Village Communities in India* (Hindistan'da Köy Topluluklarının Kökeni ve Gelişimi) adlı 1899'da yayımlanan eserinde büyük ölçüde oligarşik olduklarını düşündüğü *panchayat*'larla ilgili detaylı tartışma vardır. John Matthai 1915'te, "Bir köy topluluğunun yönetiminin en karakteristik özelliği *panchayat* veya köy konseyiydi ki ya köy sakinlerinin genel toplantısına ya da aralarından seçilmiş bir komitenin toplantısına işaret ederdi" gözleminde bulunur. Gerçekten de 1880'de Britanya otoriteleri tam da bu köy kurumlarından faydalanmaya çalışıyorlardı. O yılın Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu'na göre:

> Hindistan'ın büyük bölümünde mevcut olan köy örgütleri... köylerdeki kurtarma benzeri çalışmalar için hazır ve doğal bir... mekanizma oluşturur. Ülkenin gelecekteki ilerlemesi için mahalli öz yönetim ilkesi teşvik edilip giderek her türden iş mahalli birimlere bırakılmalıdır.

1892'de bir yasayla *panchayat*'ların "her bakımdan uygun" insanlar tarafından seçilmesi şartı getirilirken 1911'de Madras'ta geçen başka bir yasa, *panchayat* seçimlerine izin veriyor ve bu birimlerin yerine getirebileceği, kamu yollarının aydınlatılması ve temizliği, su tahliyesi, su depoları ve kuyular, okul ve hasta-

ne inşası ve bakımı gibi geniş bir görev tanımı listesi sunuyordu.

Dolayısıyla, Mahatma Gandhi'nin ideal Hindistan vizyonunun, *Hindu Swaraj* veya Hindistan Özerk Yönetimi adını verdiği, kendi kendine yeterli köylerden oluşması tesadüf değildi. Britanya sömürge otoritesi aynı geleneklerden istifade etmeye gayret etti. Bağımsızlık sonrasında da bu köy kurumları güçlendirildi. Hindistan Anayasası'nın 243. Maddesi ise, köy işleriyle ilgilenecek bir *panchayat*'ı demokratik seçimlerle oluşturmak için toplanacak *Gram Sabha* adı verilen, oy verebilecek vasıflara sahip yetişkinlerden oluşan bir köy meclisinin oluşturulmasına olanak tanıyordu. Bu kurumlar daha sonra 1992 tarihli *Panchayati Raj Yasası*'yla daha da güçlendirildiler. Bu yasa üç tür *panchayat*'tan oluşan bir hiyerarşi yarattı ve bunları Hindistan siyasi sistemi içinde kurumsallaştırıldı.

Varna'lar arasında da saygı yok

Demek ki Hindistan demokrasisinin kökleri çok derinlerdedir. Fakat derin veya değil, demokratik siyaset daha da derin bir hiyerarşi tarafından altüst edilmiş ve kendi aleyhine dönmüş bir toplumda çok iyi işlemiyor. Bu durum, yerel demokrasinin toplumsal bölünmeler konusunda fazladan bir etki yaratmış olduğu ve Kızıl Kraliçe'den bekleyeceğimizin aksine, süreç içerisinde devlet kapasitesini güçlendirmek yerine zayıflattığı kuzeydeki Bihar devletinde daha iyi görülebilir (Bkz. Harita 12). Burada ikinci kez dünyaya gelenlerin kendilerinden aşağıda olanlara karşı örgütlenmeleri değil, aşağı kastlardakilerin, özellikle de 1990-2005 arasında Lalu Prasad Yadav'ın veya eşi Rabri Devi'nin eyalet bakanı oldukları dönemde yukarı kastlardakilerin altını oydukları bir durum söz konusuydu.

Bihar Hindistan'ın en yoksul eyaletlerinden biridir. 2013'te 100 milyonluk nüfusun yaklaşık üçte biri yoksulluk içindeydi ve bu Hindistan'daki en yüksek yoksulluk oranlarından biriydi. Buna karşın Tamil Nadu'nun nüfusunun sadece yüzde 11'i, Kerala'nın ise yüzde 7'si yoksuldu. Bihar ayrıca Hindistan devletleri arasındaki en düşük yetişkin okuryazar oranına sahipti. 2011 sayımına göre bu oran Bihar için yüzde 64 iken Kerala için yüzde 94'tü. Bihar'ın çöken devlet kapasitesi yüzünden eyalette yoksulluk ve düşük okuma yazma oranı son derece yaygın. 2000'e kadar Bihar'ın parçası olan ve daha sonra ayrılan komşu Jharkhand eyaletinde öğretmenlerin derslere katılmama oranları endişe ve-

rici boyutlarda. Öğretmenlerin yüzde 40'ı okulda olmaları gereken zamanlarda ortalıkta yoktur ve bu durum Bihar'da da çok farklı değildir.

Bihar'ın yerel devletinin kapasitesi çok zayıftır. Hatta merkezi hükümetin kendisine yapması gereken ödemeleri bile alamıyor. Hindistan'daki eyaletler gelirlerinin büyük bölümünü merkezi devletten alırlar. Bunları alabilmek için başvuruda bulunmak ve bazı bürokratik işlemleri tamamlamak zorundadırlar. Bu da elbette (bir nebze de olsa) kapasite gerektirir. Belgeleri zamanında doldurmanız, uygun kaynakları takip etmeniz, bütçe oluşturmanız ve harcama planlarını onaylamanız gerekir. Fakat Bihar'a tahsis edilen büyük meblağlar bir türlü dağıtılamaz veya harcanamaz. Örnek olarak ilköğretimi geliştirmeyi amaçlayan ve Bihar'ın çok ihtiyaç duyduğu *Sarva Shiksha Abhiyan* programını ele alalım. 2001 ile 2007 yılları arasında Bihar için 52 milyar rupi tahsis edilmişken bunun sadece yarısı fiilen harcanabildi. Aynı zamanda 2002 ile 2006 arasında 40 milyar rupi, *Rashtriya Sam Vikas Yojana* diye bilinen program kapsamında Bihar eyaletine ayrılmıştı. Bu yoksul bölgelerde fiziki ve toplumsal altyapı yatırımlarında kullanılabilecek bir paraydı. Bihar eyaleti 40 milyarın yalnızca 10 milyarını alabildi ve bunun da sadece yüzde 62'si harcandı. Daha da kötüsü yerel yolları geliştirmek için hazırlanan en önemli program olan *Gram Sadak Yojana*'nın uygulanma biçimiydi. Bihar eyalete tahsis edilen paranın ancak yüzde 25'ini harcamayı becerebildi. Bu arada ulusal hükümet tarafından Entegre Çocuk Gelişim Şeması bağlamında onaylanmış olan 394 projenin yarısı hiçbir zaman başlatılmadı. Eyalet sürekli olarak ulusal hükümetten alabileceğinden daha azını talep etmekte ve bu kaynakları alabildiğindeyse büyük bölümünü harcamamaktadır.

Bunun sebebi Bihar'daki yerel devletin verimsiz yapısıdır. Bu devlet absürd şekilde merkezileşmiştir. 2,5 milyon rupi üzerindeki her harcama kararının (2000'lerin ortasında 55.000 dolar) eyalet kabinesi tarafından onaylanması gerekiyor ve bu da büyük gecikmelere neden oluyor. Delhi'den gelecek herhangi bir ödemenin ilk taksidi harcanmadan diğer ödemeler yapılamıyor. Harcamalarda çok geç kalınınca ilk taksit dışında bir kaynak talep etmek veya kullanmak için de çok fazla geç kalınmış oluyor. 2005 Dünya Bankası raporuna göre:

> Mevcut kamu idaresi kuralları liyakat temelli bir istihdam, görevlendirme, yükseltme, yaptırım ve ödül sistemi öngörmektedir. Buna

karşı sistem planlı olamamakta, şeffaflık ve liyakat temelli işlememektedir. Çalışma ortamıyla (kadın çalışanların karşılaştıkları dahil), altyapıyla, barınmayla, mahalli gerilimlerle ve gecikmiş maaşlarla ilgili problemler hep birlikte çalışanların moralini etkilemektedir... İlçe yöneticileri merkezileşmeden, üstlerinin destek ve anlayış yoksunluğundan ve emirleri altındaki birimlerdeki suiistimallerden ve yetersizlikten endişe eder görünmektedir.

Bu değerlendirme devlet kurumlarının tamamen başarısız olduğu tespitinde bulunmaktadır ve daha fazlası da anlatılmaktadır. Durum sadece "sistemin planlı olamaması, şeffaflık ve liyakat temelli işleyememesi" değildir. Mesele pek çok durumda sistemi işletecek kişilerin bile ortada olmamasıdır. 1990'larda hükümet birimlerinde ciddi bir mühendis eksiği dahil, çok sayıda pozisyon açıktaydı. Bunun temel nedeni nitelikli insan eksikliği değildi. Terfi komitesi toplanmıyordu ya da toplansa da komitenin tavsiyeleri onaylanmıyordu. Sonuç iki önemli mühendislik birimi olan Yol Yapım Bölümü ve Ziraat Mühendisliği Örgütü'nde baş mühendis görevlerinin uzun süre boş kalmasıydı. Bu iki birimdeki 15 şef mühendislik pozisyonunun hepsi ve 91 kontrol mühendisliği pozisyonunun 81'i de aynı şekilde boştu. Bürokraside daha aşağı indikçe 6.393 yönetici, asistan ve kıdemsiz mühendis pozisyonundan 1.305'i doldurulamamıştı. Atama konusundaki bu yetersizlik çok yaygındı. Bihar eyalet yönetimi tarafından 2006'da yayınlanan bir belge, bu kamu görevlerindeki boşlukları doğrudan ulusal hükümet fonlarına erişim sıkıntısına bağlıyordu:

Yol Yapım Bölümü ve Ziraat Mühendisliği Örgütü'nün her biriminde ciddi teknik personel eksikliği var. Başlangıç aşamasında kayda değer bir istihdam yapılmadığı gibi terfiler de gerçekleştirilmemektedir. Yol Yapım Bölümü'ndeki Kalite Kontrol Örgütü, malzeme, kimyasallar ve personel eksikliği nedeniyle işleyemez durumdadır. Ön Planlama Kanadı da aynı şekilde işlevsizdir. Teknik idarede tam bir çöküş söz konusudur. Bu durum sadece işlerin uygulanması açısından değil, merkezi yönetimden ve diğer kaynaklardan fon elde etmek için teklif hazırlamak bakımından da ciddi bir sıkıntı yaratmaktadır.

Bihar'ın boş kadroları doldurmadaki başarısızlığı, gereğinden daha az kaynak talep etmesi, gerektiğinden daha az harcama yapması ve genel olarak devlet kapasitesinin yetersizliği sadece dü-

zensizliğin doğurduğu sonuçlar olarak görülemez. Bunlar kökleri toplumun bölünmesinden ve parçalanmasından beslenen siyasi stratejilerden kaynaklanır. Hindistan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Bihar'da da hep yaşanmış olan yetersiz devlet kapasitesi sorunu 1990'larda Lalu Prasad Yadav Eyalet bakanı olduktan sonra büyük ölçüde katmerlendi. Yadav'lar Şudra *varna*'sının içerisindeki bir *jati*'dendirler ve eyaletin en büyük kastını oluşturuyorlar. Hindistan'daki pek çok yer gibi Bihar'da da tarihsel olarak daha üst kastlar, özellikle de Brahmanlar siyasette hâkimiyet kurmuşlardı. Fakat Şudralar Brahmanları etkisizleştirdiler ve Lalu Yadav liderliğinde yerel siyasetin denetimini ellerine aldılar. Güç kazanmak isteyen Yadavlar, kendilerinden aşağıdaki kastlarla ve kast sisteminin dışındaki Müslümanlarla yeni bir siyasi koalisyon oluşturdular. Amaçları yüksek kastların iktidarına son vermekti. İşte bu tüm kadroların doldurulamadığını anlamak için anahtar bilgidir. Mühendis olmak için gereken veya yüksek beceri isteyen meslekleri üstlenme niteliklerine sahip olanlar üst kastlardandı. Lalu Yadav onları atamayı reddediyordu. Sonuçta ortaya çıkan devlet kapasitesi sorunu kaynak kaybı anlamına geldiği ve destekçilerinin fena halde ihtiyaç duydukları kamu hizmetlerini sunmakta zorlandığı halde Lalu Yadav "gelişme" etkisini önemsiz göstererek, bunun sadece üst kastların yararına olduğunu iddia ediyordu.

Bozuk Kızıl Kraliçe

Hindistan bir bilmecedir. Yaygın devlet yetersizliğine ve siyasi işlevsizliğe sahip bir ülke olduğu halde aynı zamanda yoğun bir siyasi rekabete sahne olan dünyanın en büyük demokrasisidir. Bu kafa karıştırıcı çeşitlilik nasıl açıklanabilir? Hindistan demokrasisinin köklerinin siyasete halk katılımının başladığı tarihlere kadar eskiye dayandığını söyledik. Ayrıca Altıncı Bölüm'de tartıştığımız Germen kabilelerinin meclis siyasetine olan benzerliğinden de bahsettik. Fakat Hindistan'ın Avrupa'nın izlediği yolla benzerlikleri burada sona eriyor. Avrupa'da Kızıl Kraliçe çalışmaya başlamış ve eşzamanlı olarak devlet kapasitesini geliştirmiş, toplumsal hareketliliği kurumsallaştırarak kuvvetlendirmiş, aynı süreç içerisinde de normlar kafesini kırmıştı. Bunlar Hindistan'da yaşanmadı. Bunun nedeni de kast sisteminin doğası ve mirasıdır. Hindistan'da kast bölünmeleri toplumda kökleşmiş hiyerarşiler ve eşitsizlikler üretmekle kalmamış, siyasetin doğasını da yozlaştırmıştır. Parçalanmış ve kendi kendisiyle mücade-

le halinde bir toplum, devlet kurumlarını denetlemekte ve aynı şekilde devleti daha fazla kapasite geliştirmeye yönlendirmekte yetersiz kalmıştır. En üstteki Brahmanlar toplumun geri kalanını hâkimiyetleri altında tutmakla fazlasıyla meşgulken, hâkimiyet altındakilerin de toplumsal hiyerarşideki konumlarıyla kafaları çok fazla meşguldü. Herkes normlar kafesi kapanına çok fazla sıkışmıştı. Tarihsel olarak devlet ise kendi görevini kast sistemini uygulamak, sürekli onaylamak ve her dönüm noktasında normlar kafesini güçlendirmek olarak gördü.

Bağımsızlık sonrasında demokrasi geldiğinde ise kastlar siyasi rekabetin muharebe hatlarını belirlediler ve demokratik rekabetin enerjisini zayıflattılar. Antropolog Béteille'nin gözlemlediği gibi, "Köy *panchayat*'ının zayıflığı, doğası gereği ayrışmış hiyerarşik toplumsal alt tabakalara biçimsel demokrasinin dayatılmasından kaynaklanıyor gibi görünmektedir." Aynı şey eyalet ve federal düzeylerdeki demokratik siyaset için de geçerliydi. Kızıl Kraliçe işleyemez durumda kalmıştı ve kast bölünmeleri toplumun mevcut hiyerarşinin ötesine geçerek örgütlenmesini, siyasetçileri hesap verir kılmasını ve devleti topluma hizmet için teşvik etmesini imkânsız hale getirmişti. Bihar'da gördüğümüz gibi kast siyaseti devlet kapasitesini daha da eritmişti.

Bozuk Kızıl Kraliçe'nin yoksulluk açısından da öngörülebilir sonuçları vardır. Fakat daha da önemlisi demokratik siyasetin varlığına rağmen, özgürlük hem Dalitler için hem de kast normları kafesinin ve toplumsal hiyerarşinin hâkimiyeti altında yaşayan Hintliler için de temelde mevcut değildir.

Ayrıntılardaki Şeytan

Avrupa çeşitliliği

Altıncı Bölüm'de Avrupa makasının iki bıçağının kıtanın büyük bölümünü koridorun yakınına veya içine yerleştirdiğini görmüştük. Ancak kıtadaki her devlet aynı değildi ve aralarında oldukça fazla farklılıklar vardı. Bu farklılıklar izleyen yüzyıllarda daha da çoğaldı. İngiltere koridor içinde, devlet kapasitesinin derinleşmesini denetleyen daha katılımcı bir yönetim doğrultusunda ilerledi. Fransa, İtalya, Güney Almanya ve Avusturya arasında sıkışmış İsviçre Konfederasyonu da benzer biçimde koridorun içindeydi. Hem Habsburglar'a karşı kendini korumak için bir "yurttaş ordusu" oluşturmuş hem de siyaseti denetim altında tutan güçlü bir meclis kurmuştu. Niccolò Machiavelli'nin 1513'te *Prens* adlı eserinde yazdığı gibi:

> Roma ile Sparta yüzyıllar boyunca bir orduya sahip oldular ve özgür yaşadılar. İsviçrelilerin çok güçlü ordusu vardı ve çok özgür yaşadılar.

Tarihçilerin ortak yargısını özetleyen Tom Scott'un da söylediği gibi İsviçreli köylüler "Feodal hizmetlerden muaftılar. Bu dağ köylüleri özgürlüklerinin işareti olarak silahlanmışlardı ve soylulardan bile 'onur' talep ediyorlardı... Ortaçağ klan yapılarının bizim demokrasi algımızla alakası yoktu ama bu köylüler 'özgür'lerdi." Oysa daha kuzeydeki Prusya oldukça farklı bir devlet yapısı geliştirmişti. Bu devletin despotik niteliğini Fransız filozof Voltaire çok güzel bir nükteyle özetlemişti:

> Diğer devletlerin bir ordusu vardır; Prusya ise devlete sahip bir ordudur.

Biraz daha güneye gidersek merkezi otoriteden yoksun olan ve kontrolsüz şiddetin 20. yüzyıla kadar devam ettiği Arnavutluk ve Karadağ'da durum tamamen farklıydı. Karadağlı yazar ve entelektüel Milovan Djilas, kendi aile hikâyesini kaleme almış ve 1950'lerde kan davalarının boyutunu da ortaya koymuştu:

> Birkaç kuşaktan beri erkekler kendileri de aynı inanca ve kökene sahip Karadağlılar tarafından öldürüldü. Babamın dedesi, benim iki dedem, babam ve amcam üzerlerinde korkunç bir lanet varmış gibi öldürüldüler... Kuşaklar boyunca kanlı zincir kırılmadı. Kan davasının taraflarının miras aldıkları korku ve nefret, düşman Türklerden duyulan korku ve nefretten daha güçlüydü. Bana öyle görünüyor ki gözlerimde kanla dünyaya gelmiştim. İlk gördüğüm şey kandı. İlk sözcüklerim kandı ve kanla yıkanmıştım.

Bu farklılıkları açıklayan nedir? Avrupa ülkeleri genel olarak benzer koşullarla başladıkları halde neden bu kadar keskin biçimde birbirlerinden ayrılmışlardı?

* * *

Bu bölümde, önerdiğimiz kavramsal çerçevenin yukarıdaki soruları yanıtlamaya nasıl yaradığını anlatıyoruz. Ayrıca süreç içinde, kavramsal çerçevemizin bazen "yapısal faktörler" olarak adlandırılan siyasi, uluslararası, ekonomik ve demografik farklılıkların etkilerine de genel olarak nasıl ışık tuttuğunu gösteriyoruz. Sosyal bilimcilerin farklı yapısal faktörlerin sonuçlarını tartıştıkları en bildik yol, bu faktörlerin belirli iktisadi ve siyasi gelişim türleri için doğal yakınlıklar yarattığı yönündedir. Örneğin savaş ve askeri seferberliğin daha yüksek devlet kapasitesine neden olduğu iddia edilir. Yine şeker ve pamuk gibi bazı tarım ürünlerinin despotizmin, buğday gibi başka ürünlerin ise demokrasi koşullarının oluşumunu hazırladığı savunulur. Bizim çerçevemiz bunun neden böyle olmayabileceğini gösteriyor. Aynı yapısal faktör, devlet ile toplum arasında ortaya çıkan güç dengesine bağlı olarak bir ülkenin siyasi gidişatında çok farklı etkiler yaratabilir.

Ana fikirleri İkinci Bölüm'de kavramsal çerçevemizi özetleyerek gösteren Şekil 1, burada Şekil 2 olarak tekrar karşımıza çıkıyor. Grafik devlet ve toplum güçleri açısından benzer koşullarda olsalar da, iki ayrı ülkenin aynı yolda ilerleyeceğinin garanti olmadığını gösterir. Bu durum iki ülkenin Despotik, Prangalanmış

ve Namevcut Leviathan alanlarını belirleyen sınırların aynı tarafında konumlanıp konumlanmadıklarına bağlıdır. Şekil 2 aynı zamanda yapısal faktörlerin yarattığı etkilerin, ülkelerin başlangıç konumlarına bağlı olarak oldukça farklı olabileceğini de göstermektedir. Örneğin devlet kapasitesindeki artışı ele alalım. Grafikte toplumun gücü sabitken devletin gücünün artması dikey bir yükselişe karşılık gelir. Şekilde Ok 1'in gösterdiği gibi bir hareket, yönetimi tam da koridora sokan değişime yol açabilir. Fakat Ok 2'nin gösterdiği hareket koridorda yer alan bir ülkeyi dışarıya, yani Despotik Leviathan'a doğru yönelten bir etki de yaratabilir. Veya bu sürecin kayda değer bir sonucu da olmayabilir. Çünkü Ok 3'ün gösterdiği gibi, Leviathan'sız bir toplumu koridora biraz yaklaştırabilir ama uzun vadeli rotasını değiştirmeyebilir. Bu nedenle yapısal unsurların etkileri söz konusu olduğunda şeytan kesinlikle ayrıntılarda gizlidir.

Bu bölümün geri kalanında yukarıdaki fikirleri geliştireceğiz. Önce Avrupa tarihine, İsviçre, Prusya ve Karadağ arasındaki farklılıklara ve belirgin bir yapısal faktöre odaklanacağız: askeri seferberlik ve savaşın devlet kapasitesi ve gücünde yol açtığı artış. Bu fikirler ve onların uygulamaları sadece Avrupa tarihiyle sınırlı değildir. Ayrıca daha yakın zamana ait büyük şokların niye çok değişik sonuçları olduğunu anlamak için de yararlıdır. Örneğin Sovyetler Birliği'nin yıkılması bağlamında Doğu Avrupa ve

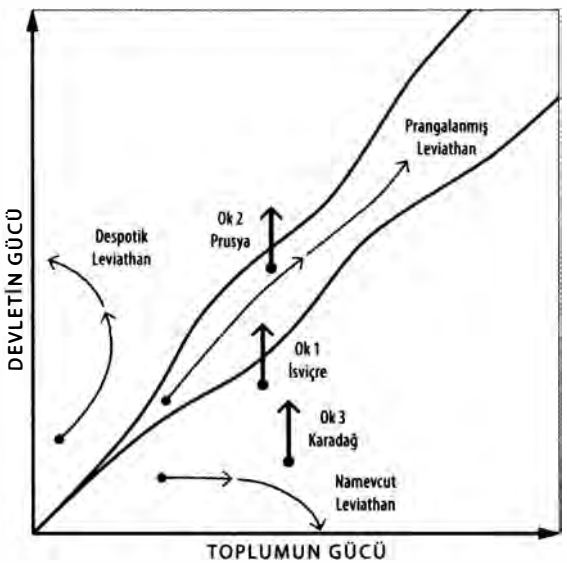

Şekil 2: Devletin gücündeki artışın farklılık gösteren etkileri

Asya'da birbirinden farklı her türden devletin ortaya çıkması gibi. Son olarak da 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ilk iktisadi küreselleşme dalgasının, post-kolonyal toplumları nasıl farklı biçimlerde etkilediğini, özellikle de Kosta Rika ve Guatemala'nın ayrışması üzerinden tartışacağız.

Savaş devlet yaratır, devlet savaş yaratır

Başlık, belirgin bir yapısal faktörün –devletler arasında artan savaşların ve savaş tehditlerinin devletin oluşumuna etkisi– rolü konusunda en ünlü kuramlardan birini geliştiren siyaset sosyoloğu Charles Tilly'den doğrudan bir alıntıdır. Bu fikri erken modern dönemde Batı Avrupa'ya uyarlayan Tilly, 17. yüzyıldaki "askeri devrimin" ardından artan savaş tehditlerinin modern devletlerin oluşumuna yol açtığını savunmuştur. Askeri devrim, daha güçlü ve taşınabilir ateşli silahları, yeni askeri taktikleri ve gelişmiş istihkâmları ortaya çıkarmıştı. Bunu, düzenli ordular ve yoğunlaşan devletler arası rekabet izledi. Tilly, bunun siyaseti de kökünden değiştirdiğini çünkü bu durumun devletleri vergi toplamak için daha etkin sistemler geliştirmeye ve genişleyen orduların maliyetini, malzemelerini ve ulaşımını sağlamak için altyapı kurmaya zorladığını savunur. Bizim teorimize göre bu gelişmeler, savaş gereksinimlerini karşılamak için devlet gücünün artırılmasına karşılık gelir. Tilly, böyle bir değişimin siyasi gelişimin dinamiklerinde kökten değişim başlatabileceğini söylerken haklıdır (tıpkı Şekil 2'deki Ok 1'in gösterdiği gibi). Ne var ki bu durumun oldukça farklı yansımaları da olabilir.

Her ne kadar İsviçre'de devlet inşası askeri devrim öncesinde gerçekleşmiş olsa da, Tilly'nin görüşü açısından mükemmel bir örnek sunar. İsviçre tarihsel olarak, Charlemagne'in Karolenj İmparatorluğu'nun doğudaki vârisi olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. İmparatorluğun hâlâ bir imparatoru vardı ama çok sayıda küçük ve göreceli bağımsız siyasi birim de ortaya çıkmıştı. İmparator da fiilen bunların bir kısmı tarafından seçilir hale gelmişti. Almanya merkezli imparatorluğun kalbinden uzak Kuzey İtalya'da, bu siyasi birimlerin bağımsızlıklarını nasıl dayattıklarını daha önce görmüştük. İsviçre, İtalya örneğinde olduğu gibi Alp Dağları ile ayrılmış ve izole bir konumda olmasa da imparatorluğun en ucundaydı. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bu bölgedeki yetersiz denetimi İsviçre siyasi bileşenleri olan kantonların kendi meclis düzenlerini ge-

liştirmelerine olanak tanıdı. Bir kısmı kırsal, bir kısmı büyük ölçüde kentsel olan bu kantonlar böylece Germenlerden miras kalan ve imparatorluk zayıfladıkça yeniden ortaya çıkan meclis siyaseti geleneğini yansıtmaya başladılar. İsviçre Konfederasyonu 1291'de Uri, Schwyz ve Unterwalden kantonlarının, Lucerne Gölü üzerindeki Rütli ovasında ant içerek *Bundesbrief*'ı (Federal Sözleşme) imzalamalarıyla kuruldu (Bkz. Harita 13).

Sözleşme otoritenin merkezileşmesi yönünde bir girişimdi ve özellikle kamu düzeni ve kanunsuzluk meseleleriyle ilgiliydi. Esasa dair ilk madde şöyleydi:

> Böylece Uri vadi toplumunun bütün halkları, Schwyz vadisinin tamamı ve aşağı Unterwalden vadisi toplumu, zamanın kötülüklerini bilerek kendilerini korumak amacıyla, kendi vadilerindeki mümkün olan tüm araç, tavsiye ve destekle, can ve malla ve tüm bunların hiçbirini birbirlerine karşı kullanmadan, kendi aralarında can ve malla ilgili şiddete ve adaletsizliğe yönelmeden birbirlerine destek vermek vaadinde bulunurlar.

Bu antlaşma fiilen üç kantonun birbirlerine yardım etmeleri ve aralarındaki ihtilafları çözmeleri için bir çerçeve sunuyordu: "Bu yeminle bağlanan yurttaşlar arasında bir ihtilaf ortaya çıktığı tak-

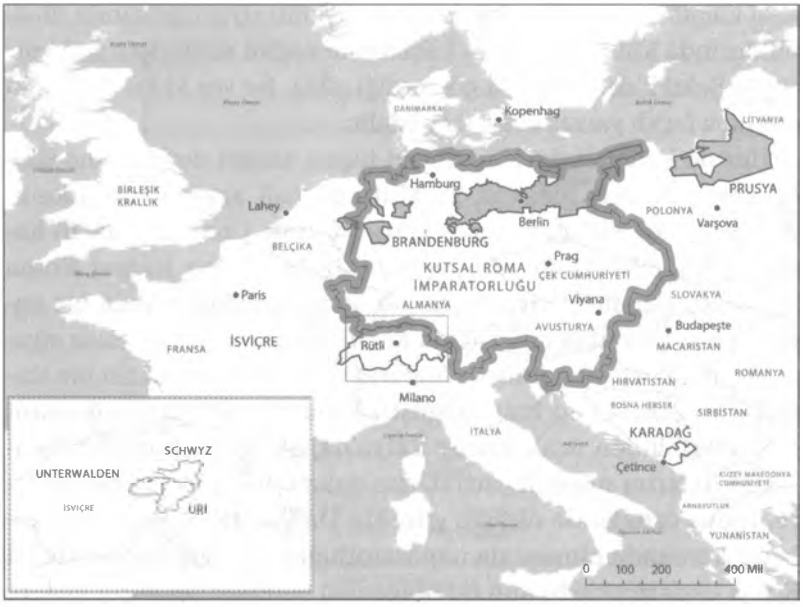

Harita 13: Avrupa'da ayrışma: Brandenburg-Prusya, İsviçre ve Karadağ.

dirde konfedere birimlerin arasında en sağduyulu olanı taraflar arasındaki anlaşmazlığı çözecektir. Diğer tüm konfedere birimler, bu çözüme itiraz edenlere karşı kararı savunmak için bir araya gelecektir" deniliyordu. "En sağduyulu" olanın kim olduğu belirtilmemişti ama bu madde, diğer iki kanton veya onların yurttaşları ihtilafa düşerse üçüncü kantonun hakemliğinin şart koşulduğu şeklinde yorumlanıyordu. Burada İsviçrelilerin uzlaşmak konusundaki meşhur yeteneklerinin köklerini bulabilir miyiz?

Uri, Schwyz ve Unterwalden'in tümü Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalarıydılar. Avusturya'daki Habsburg düküne bağlı oldukları varsayılıyordu. Bu tip antlaşmaları imzalama yetkileri yoktu. Habsburglar böyle özerk örgütlenmeleri onaylamıyorlardı ve kesinlikle şu maddeden de hoşlanmamışlardı:

> Bizler ayrıca oybirliğiyle ant içtik ve kararlaştırdık ki bu vadilerde yaşayanlar olarak görevini para veya herhangi bir bedel karşılığı elde eden ve bizim yerlimiz ve sakinimiz olmayan bir yargıcı kabul etmeyeceğiz.

Artık hiçbir Habsburg yargıcına yer yoktu. 1315'teki Morgarten Muharebesi'nde ilk kez bir Habsburg ordusu püskürtüldü. Bunu benzer antlaşmalar izledi ve bugün İsviçre Konfederasyonu olarak bilinen yapı bu şekilde genişledi. Lucerne 1332'de konfederasyona katıldı. 1351'deki Zürih Birliği imzacı her tarafın, Habsburglar tarafından tehdit edilen diğer kantonun yardıma gelmesini özellikle şart koştu. Glarus 1352'de, Berne 1353'te katıldı. Avusturya Dükü II. Leopold nihayet İsviçre'nin itaatsizliğine bir son vermeye karar verdiyse de ordusu 1386'daki Sempach Muharebesi'nde Konfederasyon'un birleşik güçleri tarafından bozguna uğratıldı. Leopold ise yanında savaşan pek çok yerel soyluyla birlikte öldürüldü. Bu durum İsviçre'yi Habsburg egemenliğinden tamamen kurtarmadı. Bunun için, 1499'daki son bir savaşın ardından imzalanan ve İsviçre Konfederasyonu'nun fiili özerkliğini tanıyan Basel Antlaşması'na kadar beklemek zorunda kalacaklardı. Çıktığı yolda kararlı bir şekilde ilerleyen İsviçre'de aşağıdan yukarıya inşa süreci 15. yüzyıl boyunca devam etti. Bu süreç içinde köylüler, geriye kalan feodal yükümlülüklerinden bedel ödeyerek kurtuldular ve böylece İsviçre soylu sınıfı da zaman içinde kaybolup gitti. Bu sırada İsviçre'de yaşanan dönüşüm imparatorluğun başka bölgelerinde de fark edilmiş ve "*schweytzer werden*" (İsviçreli olmak) ifadesi ortaya çıkmış-

tı. Bunun anlamı köylülerin özerk olmak istedikleriydi. 1415'ten sonra Konfederasyon'un kantonlarından gelen delegelerden oluşan bir meclis oluşturuldu ve düzenli olarak toplanmaya başladı. Fribourg ve Solothurn 1481'de, Basel ve Schaffhausen 1501'de, Appenzell 1513'te Konfederasyon'a kabul edildiler.

Tilly'nin kuramıyla tutarlı biçimde, bunların tamamı Habsburglar'ın artan askeri tehditleri bağlamında gerçekleşti. Kantonların bir araya gelerek İsviçre devlet kapasitesini artırmaları kendi yararlarınaydı. Sempach zaferi İsviçre piyadelerinin zırhlı şövalyelerin dahi üzerindeki gücünü kanıtlamış oldu. 1424 gibi erken bir tarihte Floransa, Konfederasyon Meclisi'nden paralı asker talebinde bulunmuş ve sonraki yüzyıllarda İsviçre bütün Avrupa'daki savaşan ülkelere askeri birlik sağlama konusunda uzmanlaşmıştı. Başlangıçta bu paralı askerlerin temini tek merkezden gerçekleştirilmiyor, özel girişimciler ve farklı kanton birimleri tarafından üstleniliyordu. Fakat zamanla paralı askerlerin güvenliğe ve devlet otoritesine bir tehdit oluşturduğu anlaşıldı. Bu nedenle 1503'te çıkarılan bir yasayla asker toplamak için meclis çoğunluğu onayı getirildi. Bunun bir nedeni iki İsviçre ordusunun karşı karşıya gelmesi ihtimalinden kaçınma çabasıydı. Böyle bir durum 1500'de Novara'da yaşanmış, bir grup İsviçreli asker Fransa için, diğer bir grup da Milano için savaşmıştı. Habsburglarla nihai barış Fransa, Milano ve Württemberg düklerinden gelen tehditleri durdurmadı. İsviçre devletinin askeri zorunlulukları sürdükçe devlet inşa süreci de devam etti.

İsviçre örneğinde savaş tehlikesi (özellikle de Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetini yeniden kurmak isteyen Habsburg tehdidi), özünde bağımsızlığına düşkün olan kantonları ve şehirleri daha geniş bir konfederasyonda birleştiren, otoriteyi merkezileştiren ve devlet kapasitesini artırmayı teşvik eden önemli bir unsurdu. Bu merkezileşme sürecinden önce İsviçre kantonlarının koridorun dışında olduğu söylenebilir. Merkezileşme öncesinde ihtilafları çözmek yasalara veya devlet otoritesine değil, klan yapılarına bağlıydı. Bu yapı aynı zamanda İsviçre köylülerinin özgür oldukları ve toplumun halihazırda hareketlendiği anlamına da geliyordu. 1291'de başlayan merkezileşme devletin artan gücüne karşı duracak ve onu dengeleyecek kadar güçlü bir toplum bağlamında ortaya çıktı. Bu durum koridora geçişin yolunu açmış, devlet ve toplumun kapasitelerinin kademeli olarak arttığı bir süreci tetiklemişti.

Devlet ve toplumun koridor boyunca ilerlemesi özgürlüğün

koşullarını yaratmakla kalmadı, muhtemelen iktisadi refah için gereken teşvik ve fırsatları da ortaya çıkardı. İsviçre önce saatleri, zamanla da imalat makineleriyle ünlendi ve ardından dünya ilaç sanayiinin liderliğini aldı. İnek yetiştirmede ve süt üretimindeki göreli üstünlüğünü kullanarak önemli bir çikolata üreticisi haline geldi. Bugün İsviçre Avrupa ülkeleri arasında kişi başına en yüksek gelire sahiptir (Lüksemburg ve Monaco gibi küçük ülkeler hariç).

Tilly bu durumda İsviçre'de savaşın sadece devleti değil, toplumu da yarattığını söylerdi. İsviçre Avrupa'nın en canlı demokrasilerinden birisini inşa etti. Şekil 2'nin gösterdiği gibi, böyle bir süreç hiçbir şekilde ve kesinlikle bir kader değildir. Savaş tehdidi çok farklı dinamikleri de tetikleyebilir.

Savaşın yarattığı despotik devlet

Eğer devleti savaş yaratıyorsa farklı koşulların çok farklı yapıda devletler yarattığını görmek için Avrupa'da çok uzağa gitmenize gerek yoktur. Başlıca örnek Prusya'dır. Prusya hiçbir zaman Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmasa da 1618'de evlilik yoluyla imparatorluğa tabi olan Brandenburg'la birleşmişti (Bkz. Harita 12). Brandenburg'u yöneten aile Hohenzollern'ler, Brandenburg-Prusya'nın yönetici hanedanlığı olurken, yönetici de Elektör (Seçici Prens) adını aldı. Otuz Yıl Savaşları'nın devam ettiği ve işgalci orduların Orta Avrupa'da cirit attığı zorlu bir dönemdi. Elektör Georg Wilhelm umutsuzca çatışmadan uzak durmaya çalıştıysa da İsveç Kralı Gustavus Adolphus kendisine tarafsızlığın bir seçenek olmadığını söylediğinde durumu kabullendi. Georg Wilhelm'in "ben ne yapabilirim ki? bütün büyük silahlar onlarda" ifadesi ünlüdür. Brandenburg özellikle yıkıma uğramış, nüfusunun yarısını yitirmişti.

1640'ta I. Friedrich Wilhelm yeni elektör (seçici) olarak tahta çıktı. 48 yıl boyunca tahtta kaldı ve Brandenburg-Prusya için yeni bir yol çizdiği bu süreçte Büyük Elektör olarak anılmaya başlandı. Prusya'nın Otuz Yıl Savaşları deneyimi Friedrich Wilhelm'i "büyük silahlara" sahip olması gerektiğine ikna etmişti. Kendi ifadesiyle:

> Daha önce tarafsızlığı tecrübe ettim. En uygun koşullar altında bile size kötü muamele ediyorlar. Yaşadığım sürece bir daha tarafsız kalmamaya yemin ettim.

Bu daha fazla devlet kapasitesi demekti. Daha fazla silahla devlet daha çok denetim sahibi olabilirdi. Fakat daha fazla silah için daha fazla vergi gelirine ihtiyaç vardı. Eğer Friedrich Wilhelm toplum üzerindeki gücünü artırabilirse daha fazla vergi toplaması da kolaylaşırdı. Tam da bunu yaptı. Daha önce vergilerin, Brandenburg'daki Kurmark Zümre Meclisleri gibi çeşitli temsil organlarıyla müzakere edilmesi gerekiyordu. Kalıcı vergi oranları getirerek sürekli olarak bu meclislerden onay alma zorunluluğunu ortadan kaldırmaya çalıştı. 1653'te altı yıl boyunca kendisine 530.000 taler sağlayacak Brandenburg Recess'i (Ara) gerçekleştirdi. Burada hayati olan vergileri Kurmark Zümre Meclisleri'nin değil, kendisinin toplamasıydı. Buna karşılık zümrelerden birini oluşturan soylulara vergi muafiyeti getirdi. Aslında bu zekice bir böl ve yönet stratejisiydi; zümrelerin içindeki farklı unsurları ayrıştırıp kendisine karşı birleşik bir güç oluşturmalarının önüne geçti. Ardından Prusya zümrelerinden de benzer tavizler koparmaya yöneldi.

Friedrich Wilhelm daha sonra zümre meclisinin yetkilerini geçersiz kılıp onların onayı olmadan vergi koymaya başladı. Dayanağı, vergi idaresi kurmasına izin veren 1653 tarihli bir karardı. 1655'te hem vergi toplamayı hem de askeri örgütlenmeyi kapsayan Kriegskommissariat'ı ("Savaş Komiserliği") kurdu. 1659'a gelindiğinde zümre meclisleri çoktan zayıflatılmış ve sadece mahalli yerel konularla ilgilenir hale gelmişti. Friedrich Wilhelm'in bir başka hamlesi de daha önce birkaç aristokrattan oluşan kraliyet konseyini profesyonel görevlilerin atandığı bir idareye dönüştürmek oldu. 1348 ile 1498 arasında Orta Avrupa'da 16 üniversite açıldı. 1648'e gelindiğinde bunlara 18 üniversite daha eklendi. Yani çok sayıda iyi yetişmiş, Roma hukuku eğitimi almış liyakate dayalı bir bürokratik kadro oluşturabilecek, geniş bir mezun havuzu vardı. Bu mezunlar liyakate dayalı bir bürokrasiye çekilebilirlerdi. Elektör'ün denetimindeki toprakları idare etmeleri için valiler atandı. 1667'den sonra ticarete dolaylı vergiler getirildi. Kraliyet mülklerinin idaresi de yeniden şekillendirildi ve araziler çiftçilere kiralandı. Bu durum devlet gelirlerinde büyük bir artış sağladı. 1688'e gelindiğinde Friedrich Wilhelm'in yönetimindeki en geniş topraklara sahip olan Brandenburg, Prusya ve Kleve-Mark, vergi olarak yılda bir milyon taler ödüyordu, 600.000 taler de diğer topraklardan geliyordu.

1701'den itibaren Friedrich Wilhelm'in oğlu III. Friedrich Brandenburg-Prusya'nın adını Prusya Krallığı'na çevirdi ve kendisi de Kral I. Friedrich olarak tahta çıktı. I. Friedrich Wilhelm

adındaki oğlu (bir önceki yüzyılın aynı adı taşıyan Büyük Elektör'üyle karıştırılmamalı) ülkeyi 1713 ile 1740 arasında yönetirken, Büyük Friedrich olarak bilinen torunu II. Friedrich, 1740-1786 arasında hüküm sürdü. Baba oğul Büyük Elektör'ün başlattığı projeyi daha da derinleştirdiler.

1723'te bürokrasi, Savaş Komiserliği ile kraliyet mülkleri idaresinin birleştirilerek Genel Direktörlük kurulması ve her şeyin ordu hizmetine verilmesi ile yeniden yapılandırıldı. 1733'te Friedrich askere alım sistemini tamamen değiştirdi. Ülkeyi 5.000 haneden oluşan ve her birine bir alay oluşturma görevi verilen kantonlara böldü. On yaşına gelen her erkek çocuk askere alım listelerine dahil edildi. Bazı meslek ve kişilere muafiyet getirilmiş olsa da erkek nüfusunun en azından yüzde yirmi beşi listelere dahil edilmişti. Bu sistem ordunun potansiyel büyüklüğünü ciddi ölçüde artırmıştı. 1713'te ordunun barış zamanında yaklaşık 30.000 askeri vardı. 1740 yılında Büyük Friedrich tahtı babasından devraldığında bu rakam 80.000'e çıkmıştı. Bu arada babası vergi gelirlerini neredeyse yüzde elli artırmayı başarmıştı. Büyük Friedrich'in Prusya'nın vergi gelirlerini daha da artırmak ve askeri makinesini güçlendirmek için agresif bir toprak edinme stratejisi başlattı.

Savaş Prusya'da devlet yaratmış olsa da bu despot bir devletti. Hükümdarları da bunu böyle görüyordu. Büyük Elektör'ün kendisi, "Tanrı nefes almama izin verdikçe bir despot gibi yöneteceğim..." demişti. Büyük Friedrich de aynı fikirdeydi:

> İyi yönetilen bir devletin sağlam bir sisteminin olması zorunludur... Bu sistemde maliye, siyaset ve ordu aynı amaca hizmet için birleşirler: Devleti güçlendirmek ve genişletmek. Böyle bir sistem sadece tek bir beynin ürünüdür.

16. yüzyılda Prusya, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun pek çok bölgesi gibi, monarşiyi sınırlandıran güçlü zümre meclisi sayesinde koridorun içerisindeydi. Savaş hali, Şekil 2'de Ok 2'nin gösterdiği gibi devletin gücünü artırdı ve ülkeyi koridorun dışına itti. Bu durum İsviçre'ninkinden çok farklı bir sonuçtu. Prusya arkasına bakmadan despotik yolda hızla ilerliyordu.

Bunun özgürlük açısından tahmin edilebilir sonuçları oldu. İsviçre örneğinde olduğu gibi serpilmek yerine zamanla tamamen ortadan kaldırıldı. Britanyalı elçi Hugh Elliot'ın değerlendirmesine göre:

Prusya monarşisi bana merkezinde mahkûmlarının bakımıyla meşgul büyük bir gardiyanın olduğu devasa bir hapishaneyi anımsatıyor.

Yükseklerdeki özgürlük

Savaşın etkisi sadece Prangalanmış veya Despotik Leviathanlar yaratmakla sınırlı değildir. Karadağ'ın da İsviçre'yle birçok benzerliği vardı. Daha periferide kalsa bile Karadağ da Roma İmparatorluğu'nun bir parçasıydı, dağlık bir ekolojiye ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahipti. Büyük tarihçi Fernand Braudel, Avrupa topraklarının nasıl farklı tür toplumlar yarattığını açıklarken, "Dağ dağdır, yani temelde bir engeldir ve bu nedenle sığınaktır, özgür insanın yurdudur" diyecekti. İsviçreliler gibi özgür. Ama bir açıdan, insanlar Arnavutluk ve Karadağ'da da oldukça özgürdü. Balkanlar'ı sistemli biçimde inceleyen ilk Batı Avrupalılardan Edith Durham ünlü kitabı *High Albania*'ya (Yüksek Arnavutluk) şair Lord Tennyson'ın bir dizesiyle başlar: "Geçmişten gelen özgürlük zirvelerde otururdu." Buna rağmen özgürlük ile devlet arasındaki ilişki karmaşıktır. Daha önce gördüğümüz gibi devletin genişlemesine çoğunlukla direnç oluşur çünkü insanlar özgürlüklerini devletin otoritesinden korumak isterler. Sürekli olarak savaş baskısı hissetmesine karşın Karadağ'da yaşanan da budur.

1852'ye kadar Karadağ fiilen bir teokrasiydi. Ancak yönetici piskopos, vladika, topluma egemen kabilelerin üstünde etkin bir otoritesi yoktu. 1807'de Karadağ'ı ziyaret eden Fransız General Marmont, "Bu vladika elli beş yaşlarında gönlü zengin müthiş bir adam. Soylu ve vakur. Mutlak ve yasal otoritesi ülkesinde kabul görmez" gözleminde bulunmuştu.

Bunun neden böyle olduğunu ve Karadağ'da neden bir devlet oluşmadığını anlamak açısından kilit nokta, ülkenin İsviçre'ye kıyasla koridordan çok daha uzakta olmasıydı. Karadağ akraba gruplar, klanlar ve aşiretlerden oluşmuştu. İsviçrelilerin Karolenjlerden devraldığı türden merkezileşme unsurlarından yoksundu. Karadağ ile Tiv gibi merkezi devlet otoritesini büyük bir kararlılıkla reddeden diğer toplumlar arasında çok sayıda benzerlik mevcuttu. Bir araştırmacının Karadağ hakkında söylediği gibi: "Merkezi yönetim oluşturma gayretleri aşirete duyulan sadakatle çatışıyordu."

Osmanlı'yla savaş hali aşiretleri aralarında daha fazla koordine

olmaya teşvik etmişti. 1796'da Krusi'deki bir savaştan önce Karadağlıların aşiret şeflerinden oluşan bir meclis Çetine'de (Cetinje) toplanmış ve *stega* veya "kenetlenme" kararı almıştı. Bu karar Karadağ topraklarının birleştiğinin ilanıydı. İki yıl sonra meclis yeniden toplandı ve 50 kişilik bir "konsey" oluşturma kararı aldı. Bu aşiretler üzerinde kurumsal bir yönetim yapısının hayata geçirildiği ilk deneyimdi. Vladika I. Petar'ın 1796 yılında bir kanunname oluşturma yönündeki ilk girişimi, toplumsal düzenin kan davaları geleneği ile sağlanmakta olduğunu gösteriyordu ve aşağıdaki maddeler eklenmişti:

> Bir adam bir başkasına eliyle, ayağıyla veya bir tütün çubuğuyla vururs a elli altın para ödemek zorundadır. Eğer saldırılan kişi, saldırganı öldürürse ceza almaz. İş üstünde bir hırsızı öldüren de cezalandırılmaz.
>
> Eğer bir Karadağlı kendisine hakaret eden bir saldırgaru meşru müdafaa durumunda öldürürse... öldürmenin istem dışı olduğuna hükmedilir.

Bu modern bir yasal sistemden ziyade Clovis'in Sal Yasası'na veya Kral Alfred'in kanunnamesine benzer. Fakat bu örnekte, Clovis veya Alfred'in daha sonraki devlet oluşturma çabalarına benzeyen pek bir şey yoktur. Merkezi devlet otoritesinin yokluğunda kan davaları devam etti.

Devlet otoritesi eksikliği ve kan davalarının egemenliği çok uzun sürdü. Bunların yeterince ortaya konulması ancak 1960'ta antropolog Christopher Boehm tarafından gerçekleşti. Boehm'in aşağıdaki tespitleri Karadağ'daki merkezi otoritenin asıl meselesini ortaya koyar: "ancak merkezi yönetimin liderleri kan davalarını durduracak araçları kurumsallaştırmaya teşebbüs ettiğinde, aşiret liderleri eski geleneklerini sürdürmekte direndiler. Bunun nedeni bu türden bir müdahaleyi siyasi özerkliklerine tehdit olarak görmeleriydi." Boehm bu tespitinde Vladika Njegoš'un 1840'larda Karadağ'da devlet otoritesi kurma girişimlerine atıfta bulunuyordu. Djilas aynı süreci aşağıdaki sözcüklerle dile getirmişti:

> Bu iki ilke arasındaki bir çatışmaydı: devlet ve aşiret. Devlet, düzeni ve ulusu temsil ediyor, kaos ve ihanete karşı çıkıyordu; aşiret ise özgürlüklerini savunuyor, senato, muhafız ve polisler gibi kişiler üstü olan bir merkezi otoritenin keyfi hareketlerine karşı çıkıyordu.

Djilas, Njegoš'ın reformlarının derhal Piperi ve Crmnica aşiretlerinin isyanıyla karşılaştığını, çünkü "bir hükümet ve devlet dayatmanın aşiretlerin bağımsızlığının ve özgürlüğünün sonu olduğunu" vurgular. Njegoš'ın ardından yerine kendisini 1851 yılında Karadağ'ın ilk seküler prensi ilan eden yeğeni Danilo geçer. Fakat onun da bir tür devlet inşa etme çabası sert muhalefetle karşılaşır. 1853'te vergileri artırma girişimi aşiretlerin isyanlarına yol açar ve Piperi, Ku i ve Bjelopavli i aşiretleri bağımsızlıklarını ilan ederler. Bjelopavli i aşiretlerinin bir üyesi Danilo'yu 1860'ta öldürür.

Savaş İsviçre ve Prusya'da farklı türden devletler yarattıysa da Karadağ'da ve benzer biçimde komşu Arnavutluk'ta böyle bir gelişme yaşanmadı ve toplumlar fazlasıyla parçalanmış kaldıkları gibi, merkezi otoriteden kuşku duymaya devam ettiler. Karadağlılar Osmanlılarla güçlü bir merkezi otorite yaratarak değil, aşiret yapılarını kullanarak savaştılar. Devletin ağırlığını artırmaya yönelik herhangi bir baskı, tıpkı Şekil 2'deki Ok 3 gibi, Karadağ'ı veya Arnavutluk'u koridora yakınlaştırmaya yetmedi. Namevcut Leviathan'la yol almaya devam ettiler.

Kuramımız özgürlük için direnmenin ironik sonuçlarına ışık tutar. devlet denetiminden bağımsız kalmalarına ve eşitlikçi aşiret yapılarını korumalarına rağmen Karadağlılar, yaygın kan davaları nedeniyle hâlâ tahakküm ve güvensizlikten mustariplerdi. Onlar açısından bu durum Osmanlılar veya *vladika*'nın egemenliği altında olmaktan daha iyiydi ama yine de halen özgürlükten çok uzaktaydılar. Toplum silahlı ve saldırgandı. Burada ilginç olan soru Asanti, Tiv ve Tonga gibi Afrika'da gördüğümüz diğer devletsiz toplulukların aksine, Karadağ ve Arnavutluk'un kan davalarını ve sürekli şiddeti durdurmak için neden normlar geliştirmedikleridir. Bir olasılık sürekli yaşanan savaşlardır. Şiddet bu toplumlarda düzenin parçası olmak zorundaydı ve bu, şiddetsiz bir toplumsal düzen oluşturmayı zorlaştırmıştı.

Önemli farklılıklar

Önceki kitabımız *Ulusların Düşüşü*'ne aşina olan okurlar, yapısal faktörlerin farklı sonuçlarına dair burada yürüttüğümüz tartışmayla, önceki kitabımızda ele aldığımız kritik dönemeçlerde küçük kurumsal farklılıkların rolü arasında bazı paralellikler bulacaklardır. *Ulusların Düşüşü*'nde, büyük şokların mevcut kurumlara bağlı olarak, nasıl çok farklı yanıtlar üretebileceğine değinmiştik. Burada teorimizi biraz daha ileriye götürüyoruz çünkü

despotik devletlerin denetimindeki toplumlarla hiçbir merkezi otoriteye sahip olmayan toplumlar arasında fark yaratıyoruz ve birbirinden ayırıyoruz. Ayrıca teorimiz daha açık biçimde devlet kapasitesinin dinamiklerine konsantre oluyor ve toplumun devleti ve seçkinleri denetleme yeteneğine odaklanıyor. Daha zenginleşen bu çerçeve, farklılaşan tutumların kaynaklarını açığa çıkararak daha incelikli bir tartışma ortaya koyuyor. Buna göre çeşitli yapısal faktörlerdeki değişiklikler, bizleri Şekil 2'de farklı noktalara götürebilir. Bu yaklaşım söz konusu farklılıkların dinamik sonuçlarını önceki kitabımızın ötesine geçerek, daha fazla açıklığa kavuşturuyor. Örneğin İsviçre gibi Prusya da artan devletler arası savaş hali karşısında ciddi devlet kapasitesi inşa etmeyi başarmıştı. Ancak yine de bu iki ülkede devlet çok farklı şekilde gelişmişti.

Sonuçta Prusya, kuramımızla da tutarlı biçimde, İsviçre'den daha zayıf bir devlet kapasitesi geliştirebildi. Bu ilk bakışta çelişkili görünebilir. Toplumu denetleme, gelirleri artırma ve savaşmaya bu denli önem veren bir devletin devasa bir kapasite geliştirmesi gerekmez miydi? Böyle olmadığı gerçeği, İkinci Bölüm'de vurguladığımız gibi, kuramımızın en ayırt edici sonuçlarından biridir. Kızıl Kraliçe etkisinin yokluğunda devlet kapasitesinin gelişimi eksik kalacaktır.

Devletin sunması gereken en temel kamu hizmetlerinden birini, ihtilaf çözümü ve adaletin sağlanmasını ele alalım. Prusya despotik bir devlet yarattı ama bunu toplumun işbirliği olmadan gerçekleştirdi. Devlet kurumları, daha önce mevcut olan feodal yapılar üzerine inşa edildi. Yeni liyakat sistemi, bir tarihçinin ifadesiyle, "aristokratik patronaj, toplumsal kalıtım, amatörlük ve çoğunlukla toprak sahiplerinin imtiyazlı hizmet süreleriyle desteklenen" eski yapıyla iç içe geçmişti. Bu imtiyaz, örneğin Heinitze'ler, von Reden'ler, von Hardenberg'ler, von Stein'ler, Dechen'ler, Gerhard'ler gibi aileler ve akrabalarının bürokraside öne çıkmalarıyla kendini gösteriyordu. Bu aileler en üst makamları doldurdukça, tarımdaki işgücünün yüzde 80'ini oluşturan altlarındaki serfleri daha da fazla ezdiler. Bunu, denetim altında tuttukları derebeylik mahkemeleri sayesinde, hafif suçlara verilen küçük cezalardan kırbaçlama ve hapis gibi fiziki cezalara kadar uzanan çeşitte uygulamalar sayesinde başardılar. Bu nedenle adaletin sağlanması konusunda kayda değer bir gelişme gösterilemedi. Ancak diğer taraftan mahkemelerin sistemli kullanımı feodal düzenin dayatılmasını sağladı. Despotik devlet dışarıdan et-

kileyici görünüyordu ancak siyasetini uygulamakta zorlanıyordu. Bu kapasite eksikliği, tüm vergi gelirlerine ve askeri harcamalara rağmen, Prusya ordularının 1806'da Jena'da uğradığı ezici yenilgi sonucunu doğurdu. Fransızların büyük avantajı, Prusya ordusunda üç farklı kişinin yönetim yetkisine sahip olmaları ve üzerinde anlaşma sağlayamadıkları beş farklı savaş planının bulunmasıydı.

İsviçre'deki durum ise çok farklıydı. İsviçre konfederasyonu 1291'de Habsburg mahkemelerinin çözemediği ihtilafların nesnel olarak çözümü talebiyle ortaya çıkmıştı. Yargıçlar yerel düzeyde seçimle belirlenmiş ve devlet aşağıdan yukarıya çeşitli ant içme, ahit ve mahalli toplumun özerkliğini ve özyönetimini tanıyan sözleşmelerle inşa edilmişti. Feodal yükümlülükler zamanla ortadan kalkmış veya müzakerelerle sonlandırılmışlardı. Derebeylik mahkemeleri zamanla yasa önünde eşitlik ilkesinin lehine ortadan kalktı. İsviçreliler, Prusya köylülerinin yüklenmek zorunda kaldıkları (ve olabildiğince de işbirliğinden kaçındıkları) yerel despotizmin kökünü kazıdı.

* * *

Şimdi bu genel çerçeveyle donanmış olarak, daha önce *Ulusların Düşüşü* kitabımızda tartıştığımız Avrupa tarihindeki bazı simgesel dönüm noktalarına tekrar dönüp, elimizdeki ek bilgiler ışığında dinamiklerin Avrupalı devletler ve toplumlar açısından ne anlama geldiğine yeniden bakacağız.

Avrupa'da 14. ve 15. yüzyıllardaki önemli bir dönüm noktası, Kara Veba'yla bağlantılı büyük nüfus kayıplarıydı. Altıncı Bölüm'de gördüğümüz gibi feodal düzen, İngiltere'de devlet ve toplum arasındaki dengeyi tamamen bozamamış olsa da, Avrupa'nın pek çok yerinde seçkinlere köylülerin ve toplumun denetimi konusunda önemli bir avantaj sağlıyordu. Giderek azalan nüfus ve artan emek kıtlığı sonucunda toplumun cesaretinin artmasıyla feodal seçkinlerin vergi toplama ve serflere zorunlu çalışma dayatma güçleri giderek zayıfladı. Serfler zorunlu hizmetlerinin azaltılmasını istediler ve emek hareketliliği üzerindeki feodal sınırlamalara rağmen, derebeyliklerini terk etmeye başladılar. Bizim çerçevemizde bu değişim toplumun gücündeki artışa karşılık gelir. Batı Avrupa'nın birçok bölgesinde bunun sonucu devlet ile seçkinlerin toplum üzerindeki despotik denetimlerinin daha da azalmasıydı. Bu koridor içinde önemli bir adımdı.

Fakat 14. yüzyılda toprak sahiplerinin ve seçkinlerin daha baskın oldukları Doğu Avrupa'da işler oldukça farklı bir yönde gelişti. Burada köylülerin hareketleri daha sınırlıydı ve bölgeleri koridora yakınlaştırmak bakımından etkisizdi. Bu nedenle Despotik Leviathan'ın gücü kalıcı bir zarar görmedi. Ardından bu ihtilafın sonraki perdesi "ikinci serflik" döneminde yaşandı ve seçkinlerin toplum üzerindeki egemenliğini ciddi ölçüde artırdı. Tüm Avrupa'da azalan nüfus ve Batı'da tarım ürünlerine olan talebin artışı, Doğu'daki güçlü toprak ağalarını teşvik ederek köylüler üzerinde daha fazla baskı kurmalarına ve taleplerini artırmalarına yol açtı. 16. yüzyılın sonuna doğru Doğu'da serflerin daha yoğun biçimde sömürüldükleri bir durum oluştu. Böylece İngiltere, Fransa ve Hollanda koridor içinde ilerlerken Polonya, Macaristan ve Doğu Avrupa'nın diğer bölgeleri, Despotik Leviathan'ın topraklarında giderek kök salıyordu.

Bir ulusun siyasi gelişimini saptırma potansiyeli olan etkiler, sadece askeri tehditler ve demografik şoklardan değil, aynı zamanda büyük iktisadi fırsatlardan da kaynaklanabilir. Avrupa'da izlenen yolları yeniden şekillendiren böyle bir değişim Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfiyle ve Bartolomeu Dias'ın Ümit Burnu'nun etrafından dolaşmasıyla ortaya çıkmıştı. Bir kez daha devlet ile toplum arasındaki farklı dengeler, farklı yansımalara yol açtı. Altıncı Bölüm'de bahsettiğimiz gibi İngiltere'de kraliyet ve müttefiklerinin denizaşırı ticareti tekelleştirme adına yapabildiklerinin sınırlı olması bu ekonomik fırsatlardan çok yeni bir tüccar grubunun çıkar sağlaması anlamına geliyordu. Bu durum, toplumun kraliyete karşı verdiği uzun mücadelede güç ve kararlılığını artırdı. Yeni Dünya'yla ticaretten zaten memnun olan tüccarlar bunu sürdürmek istiyorlardı, dolayısıyla 1642-1651 arasındaki İngiliz İç Savaşı sırasında parlamentonun en önemli destekçileri oldular. Yine daha sonra Görkemli Devrim'e giden süreçte II. Charles ve II. James'e karşı muhalefetin önemli katmanları oldular. İngiltere'de bu yeni iktisadi fırsatlar devlet ile toplum arasındaki dengeyi ikincisi lehine değiştirirken, monarşilerin denizaşırı tekeller oluşturmayı başardığı İspanya ve Portekiz'de böyle bir etki görülmedi. Bu farklılık büyük ölçüde bu ülkelerde başlangıçtaki güç dengesinin seçkinlerin lehine olmasından kaynaklanıyordu. Roma İberya'sı da başka bir Germen kabilesi olan Vizigotlar tarafından fethedilmişti. Bunların mirası olan meclis daha sonra Castille, León ya da Aragon *Cortes*'leri olarak kurumsallaştı (Bkz. Altıncı Bölüm, Harita 8). Fa-

kat 8. yüzyılda Arap işgalleriyle başlayan süreç İberya'yı koridor dışına ittikten sonra bu meclisler sadece ülkenin kuzeyinde ayakta kaldılar. Yarımadanın Araplardan "yeniden fethi" İberya devletinin despotik dürtülerini büyük ölçüde yoğunlaştırdı. İspanyol ve Portekiz monarşileri ve müttefikleri daha despotik nitelik kazandıkça, ekonomiyi daha da başarıyla denetlediler ve Atlantik ticaret fırsatlarını tekellerine aldılar. Sonuçta cesaretlenen bir muhalefetle karşılaşmadıkları gibi kendileri de giderek daha fazla zenginleştiler, güçlendiler ve hatta daha despotlaştılar. Bu arada toplum daha da zayıfladı. Despotizm İber yarımadasında hiç soluk aldırmayacaktı.

Bir sonraki büyük iktisadi fırsat da benzer sonuçlar doğurdu. Altıncı Bölüm'de Britanya'daki toplumsal dönüşümün hızının nasıl daha da yoğunlaştığını ve Kızıl Kraliçe etkisinin Sanayi Devrimi'nden sonra nasıl daha güçlendiğini görmüştük. Bu değişimler birçok yeni ekonomik olanaklar sundu ve toplumun her katmanından insanlar bunların çoğundan yararlanabildi. Fakat Avrupa'nın ciddi olarak farklı yönlere giden diğer bölgelerinde böyle bir Kızıl Kraliçe etkisi görülmeyecekti. *Ulusların Düşüşü*'nde ele aldığımız Habsburg İmparatorluğu'nda veya Rusya'da Despotik Leviathan, baskıyı artırarak, yeni sanayi teknolojilerinin ve demiryollarının getirilmesine bile, bunlar itaatkâr toplumlarını uyandırır kaygısıyla direnç göstermişti.

Bu nedenle tüm bu örneklerde aynı kalıbı görüyoruz. Avrupa tarihinin ana hatları dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi büyük ölçüde ciddi şoklarla şekillenmiştir. Fakat kritik olan, bunun devlet ve toplum arasındaki güç dengesinin çizdiği bir tuvalde gerçekleşmesidir.

Lenin'in tersanesinde

Büyük şokların farklılaşan etkileri, Sovyetler Birliği'nin 1991'de çökmesi gibi başka simgesel olayları da belirlemiştir. Sovyet devleti Despotik Leviathan'ın Rusya'da mükemmel bir örneğiydi. Doğu Avrupa'da ve Asya'da denetim altında tuttuğu Sovyet cumhuriyetlerindeki despotik devletlerin de ana kaynağıydı. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin 1991'de çökmesi, devlet gücündeki keskin bir düşüşe tekabül etmişti. Çek oyun yazarı, muhalif ve daha sonra devlet başkanı olacak Václav Havel'ın "Güçsüzlerin Gücü" adlı makalesinde vurguladığı gibi:

> Diktatörlük her yerde aynı ilkelere dayandırılır ve benzer biçimde yapılandırılır... Ayrıca her ülke, süper gücün merkezi tarafından denetim altında tutulan ve onun çıkarlarına tabi manipülasyon araçlarından oluşan bir ağla tamamen nüfuz altına alınır.

Fakat 1991'de dağılan sadece Sovyet "manipülasyon araçları" ve devletin toplumu denetim altında tutma kapasitesi değildi. Yeni bağımsız ülkeler, vergi sistemi gibi modern yönetimlerin birçok unsurundan mahrum kalmışlardı.

Tüm bunlar elbette birdenbire olmadı. 1985'te iktidara geldiğinde Mihail Gorbaçov'un planı Sovyetler Birliği'ni yıkmak değil canlandırmaktı. Glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılandırma) çifte siyasetini devreye soktu. Gorbaçov daha çok perestroyka ile ilgileniyordu çünkü böylelikle durağan Rus ekonomisinin kurum ve teşviklerini canlandırabilecekti. Fakat Komünist Parti'deki sertlik yanlılarının bu reformları kabul etmeyeceklerinden çekindiği için onları zayıflatmayı amaçlayan bir politik açılım da getirdi. Gorbaçov'un riskleri öngörüp öngörmediği açık olmamakla birlikte stratejisi, özellikle de Moskova'nın merkezi denetimine öfke duyan bölgelerde büyük huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açtı. En büyük huzursuzluk da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal edilen Doğu Avrupa ve Baltık Devletlerindeydi. Sovyet karşıtı protestolar daha önce 1956'da Macaristan'da, Havel'ın ilk siyasi tecrübesini edindiği 1968 Prag Baharı'nda yaşanmış ama bunlar bastırılmıştı. Ocak 1990'a gelindiğinde Polonya Komünist Partisi kendisini feshetmek için oylamaya gidiyordu. Ertesi yılın aralık ayında Mihail Gorbaçov Sovyetler Birliği'nin son bulduğunu ilan etmek zorunda kaldı. Yeni hükümetin piyasa temelli liberal demokrasiye geçmesine yardımcı olmak için Rusya'ya kısa sürede batılı iktisatçılar ve uzmanlar doluştu. Polonya'da da aynı gelişmeler yaşandı ama iki ülke çok farklı yollara yöneldi.

Sovyetler'in çöküşüyle devlet gücünde ortaya çıkan zayıflama, her ülkenin koridora hangi yakınlıkta konumlanmış olduğuna göre farklı etkiler yarattı. Her ne kadar aralarında pek çok benzerlik olsa da Rusya Leviathan'ı despotiklik konusunda çok daha ilerdeydi. Gorbaçov iktidara geldiğinde Polonya, General Wojciech Jaruzelski'nin demir yumruğu altındaydı. Ancak Sovyet desteğine dayalı devletin toplum üzerindeki denetimi zayıftı ve sivil toplum, Rusya'da olduğu kadar güçsüz değildi. Aslında Jaruzelski'nin iktidara gelişi, Polonya sivil toplumunun 1980-81'deki yeniden uya-

nışına bir tepkiydi. Sovyetler Birliği'nin çöküşü Jaruzelski'yi iktidardan düşürdü ve Polonya'yı koridorun içine itti.

Ayrıca daha derinlerde başka farklar da vardı. Öncelikle, Stalin'in Rusya ve Ukrayna'da planlayıp hayata geçirdiği tarımdaki kitlesel kolektivizasyon, Polonya'da hiç yaşanmamıştı. Çoğunlukla insanların topraklarına dokunulmamıştı. Orak çekicin gölgesi altındaki sivil topluma soluk alacak bazı alanlar kalmıştı. İronik olan, Polonya toplumunun gerçekten örgütlenebildiği yerin Gdańsk'taki Lenin Tersanesi olmasıydı. Lech Walesa liderliğindeki bağımsız Dayanışma sendikası Eylül 1980'de ortaya çıkmıştı. Bir yıl içinde on milyon üyeye, muhtemelen emek gücünün üçte ikisine ulaşan sendika, Polonya'nın her tarafında mantar gibi türedi. Devletin tepkisi sıkıyönetim ilan etmek ve Jaruzelski'yi atamak oldu. Fakat bunlar gerçekleştiği sırada Dayanışma sendikası kolayca tepelenemeyecek kadar çok büyümüştü ve bir yenişememe durumu ortaya çıktı. Ocak 1989'da Jaruzelski, bir güç paylaşımı düzenlemesini kabul etmek zorunda kaldı. Nisan 1989'da Dayanışma hükümetle seçimlerin aynı yılın haziran ayında yapılmasına yol açacak Yuvarlak Masa anlaşmasını imzaladı. Ancak her şey önceden ayarlanmıştı. Seçimler zaten rezerv sandalyeleri olan komünistlerin çoğunluğu elde etmesi ve Jaruzelski'nin devlet başkanı seçilmesi üzerine kurgulanmıştı. Jaruzelski seçimlerin Dayanışma'nın hızını keseceğini umuyordu. Bu tam da Alman oyun yazarı Bertolt Brecht'in Doğu Alman devletinin 1950'lerde seçimlere yönelik tavrına dair tespitiyle örtüşüyordu:

> Daha kolay olmaz mıydı
> Bu durumda devlet için
> Halkı feshetmek
> Ve bir başka halkı seçmek?

Fakat Jaruzelski'nin hesabı tutmadı. Komünist Parti'nin serbest rekabetin olduğu her yerde sandalye kaybetmesi, bütün anlaşmanın meşruiyetini baltalamıştı. Dayanışma daha fazlası için bastırdı ve ağustosa gelindiğinde iktidarı devralarak Tadeusz Mazowiecki'yi başbakanlığa atadı.

Mazowiecki artık sosyalizmden çıkışı tasarlamak gibi zorlu bir görevle karşı karşıyaydı. İlk sırada ekonominin yeniden yapılandırılması vardı ve Leszek Balcerowicz'i atayarak bir plan geliştirmesini istedi. Daha sonra "Şok Terapi" olarak şöhret kazanacak olan plan, piyasa ekonomisine hızlı bir "sıçramayı" öngörü-

yordu. Balcerowicz fiyat kontrollerini kaldırdı, kamu iktisadi teşekküllerinin iflas ilan etmesine izin verdi ve yine bu teşekküllerdeki ücretleri vergilendirerek özel sektörle rekabet etmelerini bilinçli olarak zorlaştırdı. Ve iflas bayrağını çektiler! Milli gelir sert biçimde düştü ve yok olmalarına izin verilen kamu iktisadi teşekküllerinde kitlesel işten çıkarmalar yaşandı.

Toplum tepkisini protestolarla gösterdi. Demokrasi işçi hareketlerini yatıştırmak yerine, gelirler düştükçe ve işsizlik zirve yaptıkça ardı arkası kesilmeyen grevlerin önünü açtı. 1990'da 250, 1991'de 305 grev olurken bu sayı 1992'de 6.000'in ve 1993'te de 7.000'in üzerine çıktı. Protestolar, gösteriler ve grevler hükümet politikalarında toplumsal uzlaşı arayışı için önemli bir baskı unsuru oluşturdu. Walesa'nın devlet başkanı seçilmesinin ardından Balcerowicz, ücret politikaları ve özellikle de çok tepki çeken kamu iktisadi teşekküllerinde ücretlere konulan vergiler konusunda sendikaları da müzakerelere dahil etmeyi kabul etti. 1991'in sonunda Balcerowicz görevden alındı ama artık dönüşüm toplumu çoktan harekete geçirmişti. 1992 yılında Polonya parlamentosu *Sejm*'de 28 farklı siyasi parti ve tabii ki bundan sonra nasıl ilerleneceği konusunda birçok da anlaşmazlık vardı. *Sejm* bu bölünmelere rağmen, 1997'de nihayet yeni anayasa kabul edilene kadar yürürlükte kalan, parlamentarizm ve başkanlık sistemi arasında karma bir sistem öngören "Küçük Anayasayı" müzakere etmeyi başardı. Bu arada Walesa *Sejm*'e karşı kendi gücünü artırmayı denedi ama başarılı olamadı. Siyasi uzlaşma ülkenin iktisadi dönüşümünde de bir düzelme sağladı. Hükümet kamu sektörüne daha fazla kaynak ayırmaya başladı ve şok terapisinin acılarını hafifletmeye çalıştı. Daha geniş tabanlı yeni bir gelir vergisi getirildi. Şubat 1993'te Çalışma Bakanı Jacek Kuroń, ekonomi politikalarını görüşmek üzere hükümet, işletmeler ve sendikalar arasında bir Üçlü Komisyon oluşturulmasını önerdi. Batı'da bazıları bu gelişmenin piyasa ekonomisine geçişi baltaladığını iddia etse de bu girişim aslında reformlara meşruiyet kazandırıyor ve geniş toplum katılımını sağlıyordu. Birazdan Rusya örneğinde göreceğimiz gibi, bu katılım olmadan koridora giriş için de umut yoktu.

Koridora giriş, fazlasıyla hareketli sivil toplumunun desteğiyle canlı bir demokrasi oluşturan Polonya'da özgürlüğün koşullarını yarattı. Polonya demokratik siyaset ve sivil haklar konusundaki performansıyla Avrupa Birliği'ni ikna ederek kulübe alındı. Ne var ki koridora girmek hemen özgürlük yaratmaz. Bu an-

cak Kızıl Kraliçe harekete geçtikten sonra gerçekleşir. 2015'te Hukuk ve Adalet Partisi'nin iktidara gelişi ve partinin Anayasa Mahkemesi'nin özgürlüğünün altını oymaya çalışması nedeniyle AB yaptırımlar getirmek zorunda kaldı. Özgürlük sürekli devam eden bir süreçtir ve bu durum, on yıllarca despotik yönetimlerden çok çekmiş uluslar için özellikle geçerlidir.

Rus ayısının evcilleştirilememesi

General Jaruzelski Dayanışma'yla 1989'un baharında müzakerelere başladığında Gorbaçov Sovyetler Birliği için dikkatlice hazırladığı demokratikleşme taslağı önerisini sunuyordu. Bu sürecin bir parçası olarak Boris Yeltsin, Mayıs 1990'da Rusya Yüksek Sovyeti başkanlığına seçilmişti. Ağustos'ta Yeltsin diğer bölgesel liderlere meşhur "başa çıkabileceğiniz kadar egemenliğe sahip çıkın" çağrısında bulunuyordu. Sovyet sertlik yanlıları kaçınılmaz olanı durdurmak için bir darbe gerçekleştirdiler ve Gorbaçov'u tutukladılar. Yeltsin bir tankın üzerine çıkarak darbeye cesaretle direndi. Yeltsin bundan sağ çıktı ve darbe başarısız oldu. Noel geldiğinde Sovyetler Birliği çökmüştü, 1991 yazında Yeltsin yeni yaratılmış olan Rusya Devlet Başkanlığı görevine seçildi. Dört komünist ve bir aşırı milliyetçi rakip adayı yendiği programı, tıpkı Polonya'da olduğu gibi, radikal bir piyasa reformuna dayanıyordu. Demokrasi ve iktisadi reformlarla, despotik Rus devleti evcilleşiyor gibi görünüyordu.

Yeltsin ekonomik reform paketini yönetmesi için Yegor Gaidar'ı seçti. Gaidar da kamu iktisadi teşekküllerini özelleştirmesine öncülük etmesi için Anatoli Chubais'i atadı. Gaidar ve Chubais'in Sovyetler Birliği'nin temel varlıklarını özel sektöre aktarmak üzere bir strateji oluşturmaları gerekiyordu. 1992 yılının baharından başlayarak devlet, dükkânlar ve restoranlar gibi küçük işletmeleri satmaya başladı. İnsanlar kendi dairelerinin mülkiyetini bedelsiz veya küçük bir bedel karşılığı devralabilecekti. 1992 yılının sonlarında Chubais büyük işletmelere yöneldi. Büyük ve orta ölçekli girişimler kendi hisselerinin yüzde 29'unu 'kupon ihaleleri' yoluyla satmak zorundaydılar. Ekim 1992'de her Rus vatandaşı için yazılı değeri 10.000 ruble olan ve Sberbank'ın yerel şubelerinden 25 ruble karşılığı alınabilen kuponlar basıldı. Ocak 1993'e gelindiğinde Rusların yüzde 98'i kuponlarını almıştı. Bu kuponlar satılabilir veya özelleştirilen bazı işletmelerin hisselerini almak için kullanılabilirdi.

İlk açık artırmalar Aralık 1992'de gerçekleştirildi. Yaklaşık 14.000 işletme için açık artırmalar düzenlendi. Fakat bu işletmelerin varlıklarının çoğu çalışanlara veya yöneticilerine gitmişti. Yasal bir düzenleme işçi ve yöneticilerin bir işletmenin yüzde 51 yönetim çoğunluğu getirecek hisselerini indirimle ve işletmenin kendi kaynaklarını kullanarak alabilmelerine imkân tanımıştı. Pratikte özelleştirilen işletmelerin çoğunun hisseleri büyük indirimlerle içeridekilere gitmişti. Daha yaygın biçimde dağılan hisseler bile yeniden toparlandı. 1994'te işçiler Rus işletmelerinin ortalama yüzde 50'sine sahipken 1999'da bu oran yüzde 36'ya düştü. 2005'e gelindiğinde orta ve büyük sanayi ve iletişim işletmelerinin yüzde 71'inde sadece bir ortak hisselerin yarısına sahipti.

Özelleştirmeler sürecinde en tartışmalı aşama 1995'teki "hisse karşılığı kredi" anlaşmasıydı. Burada enerji ve doğal kaynaklar sektöründeki en değerli devlet varlıkları Yeltsin'in yeniden seçim kampanyasına destek sözü veren siyasi bağlantılı kişilere verilmişti. Enerji sektöründe yoğunlaşan on iki çok kârlı işletmenin devlet hisseleri, banka kredileri için teminat olarak kullanılmıştı. Eğer krediler geri ödenmezse bankalar bu hisseleri satma hakkına sahip olacaklardı. Aslında hükümetin borçları ödemek gibi bir niyeti hiçbir zaman olmamıştı. Kasım 1996 ile Şubat 1997 arasında hükümet Yukos, Sidanko ve Surgutneftegas gibi enerji devlerinin hisselerini sattı. Bankalar açık artırmalarda bütün bu hisseleri bizzat satın aldılar. Bu satışlarda dışarıdan gelen teklifler ya görmezden gelindi ya da yetersiz bulundu. Yeltsin'in yeniden seçilmesinin ardından bu işle yakından ilgili kişilerden ikisi, Vladimir Potanin ile Boris Berezovski hükümette görevlendirildiler. Berezovski ve diğer oligark Vladimir Gusinski, iki ulusal televizyonu ele geçirerek medyayı denetimleri altına aldılar.

Bu arada Yeltsin güçlü başkanlık yetkileri içeren bir anayasa geçirmeyi başardı. Kimse ona karşı çıkamıyordu. Polonya'nın tersine Rusya'daki geçişte toplum hareketliliği eksikti. "Hisse karşılığı kredi" gibi anlaşmalara karşı kitlesel tepki gelmedi. Yeni destekçilerinden elde ettiği paranın da yardımıyla seçimlerde halk tekrar Yeltsin'i göreve getirdi. Fakat yeni Rusya seçkinleri güçlerini devletten her türlü tavizi koparmak için kullandılar. 1996'da Ekonomi Bakanlığı biranın "alkollü içki" olmadığını ilan etti. Böylece Rusya'nın en büyük bira üreticileri vergi artışından kaçınabileceklerdi. Fakat yeni seçkinler en yukarıda fazlasıyla despotik güç biriken bir sistemde yaşıyorlardı ve Yeltsin sahneden

çekildikten sonra Vladimir Putin'e av oldular. Batılıların 1990'larda ortaya çıkmasını umdukları "liberal demokrat" devletin yerine 2000'den sonra eski Sovyet taktiklerini kullanan yeni bir tür despotizm ortaya çıkıyordu.

Aleksander Litvinenko bunu içeriden gören biriydi. Litvinenko, Sovyet dönemindeki KGB'nin ("Devlet Güvenlik Komitesi'nin" Rusça baş harfleri) halefi olan Rusya FSB'sinin (Federal Güvenlik Bürosu) bir ajanıydı. FSB, Lubyanka Meydanı'ndaki eski KGB binasını kullanmaya devam ediyordu. Litvinenko ve FSB, Çeçenistan'da 1994'te başlayan savaşla fazlasıyla meşguldüler. Litvinenko'nun da söylediği gibi ayrılıkçılara karşı yapılan savaşta "gizli servisler operasyonlarında son derece serbesttiler: yasal sınırlamalar olmadan gözaltına alabiliyor, sorgulayabiliyor ve öldürebiliyorlardı." Tıpkı eski günlerdeki gibiydi. Üstelik bütün bunlar "piyasa ekonomisine geçişin" tam ortasında oluyordu... Hükümet, kısa adı URPO olan yeni ve çok gizli bir birim oluşturmaya karar verdi. URPO kısa sürede her türlü "faaliyete" bulaştı ve Litvinenko da bu birimde görevlendirildi. Görevini şöyle açıklıyordu:

> Benim birimime Yeltsin'e yakın ve işadamından olma siyasetçi Boris Berezovski'ye suikast planlama emri verilmişti. Kimse bize nedenini söylememişti ama buna gerek de yoktu: Berezovski oligarkların en görünür olanıydı.

Her ne kadar Batılı ekonomistler "şok terapi" derken bunu kastetmiyorduysa da istihbarat birimlerinin yeni faaliyetleri hakkında bilgi veriyordu. Başkanın arkadaşlarının öldürülmesini planlamak yanında uyuşturucu lordlarıyla kurulan ittifaklar sayesinde büyük kişisel servet de edindiler. Çok büyük haraçların toplanması da işin bir parçasıydı. Litvinenko'nun aktardığına göre,

> Mahalli bir dükkân sahibini, kendisini polis memuru olarak tanıtan bir kişi ziyaret etti ve para vermesini istedi. Bu talep giderek arttı, meblağ ayda 5.000 Amerikan dolarından 9.000 dolara ve sonra 15.000 dolara çıktı ve daha da yükseldi. Daha sonra dükkân sahibinin evine gidildi, dayak atıldı ve tekrar tehdit edildi.

Litvinenko tüm bunları endişeyle izliyor ve notlar alıyordu. Fakat kime güvenebilirdi? Temmuz 1998'de bir fırsat yakaladı-

ğını düşündü. Yeltsin FSB'nin başına nispeten dışarıdan birisini, eski bir KGB yarbayı olan Vladimir Putin'i atamıştı. Litvinenko Putin'e gitti ve kartlarını masaya koyarak belgelediği tüm suçları ve haraçları anlattı. "Buluşmadan önceki bütün geceyi isimler, yerler ve bağlantılar içeren bir tablo hazırlamakla geçirmişti." Putin düşünceli bir tavırla dinledi ve aynı gün hakkında bir "dosya" açtı. Litvinenko FSB'den kovuldu. Bir arkadaşı ona şöyle dedi: "Senin yerinde olmak istemezdim Aleksander. Burada ortak para söz konusu." Ortak para mı? Bunun anlamı aynı işlerde Putin'in de parmağı olduğuydu. Ortak bir tanıdıkları ona "Putin seni ezecek... ve kimse sana yardım edemez" dedi. Ekim 2000'de ailesiyle ülkeden kaçan Litvinenko'ya Birleşik Krallık sığınma hakkı tanıdı. Litvinenko Rus devletindeki yolsuzluk ve şiddet hakkında bildiklerini belgelediği iki kitap hazırladı. Fakat FSB'nin kolu uzundu. 1 Kasım 2006'da Litvinenko iki eski KGB ajanıyla buluştuktan sonra hastalandı. Çayına zehir koymuşlardı. Üç hafta sonra polonium-210 kaynaklı akut radyasyon sendromu nedeniyle hayatını kaybetti.

Putin iktidara geldiğinde oligarkların işi bitti. Putin'in sadık müttefiki olmayanlar ya sürgüne gönderildiler ya da hapse atıldılar ve servetlerine el konuldu. 1989'dan beri özgürlük adına elde edilen az sayıdaki ne kazanım varsa bir sonraki hedef de onlar olacaktı. Bugün Rusya'da bağımsız medya baskı altında ve gazeteciler öldürülüyor. En son Aleksey Navalni örneğinde görüldüğü gibi, Putin'e karşı çıkma cesareti gösteren siyasetçiler hapse atılmakta veya siyaset yapmaları engellenmektedir. Despotizm evcilleştirilememiş, tam tersine daha da yabanileştirilmiştir.

Rusya'daki "geçiş" neden bu denli başarısız oldu? En temel nedeni Rusya'nın koridorun çok uzağında olmasıdır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra devlet kurumları yeniden inşa edildiler ancak güvenlik konusunda reform yapmak için çok fazla girişim olmadı. Siyasetçiler bunu Çeçenistan'da olduğu gibi lehlerine kullanabileceklerini düşündüler. Sorunun kökeninde, devletin sınırsız güç kullanımını ve üst yönetimde Yeltsin'in izin verdiği türden keyfiyeti engelleyebilecek halk hareketliliğinin (hatta bağımsız özel çıkarların) bulunmaması yatıyordu. Özelleştirme ve iktisadi reform tek başlarına, Prangalanmış Leviathan'ın iktisadi temellerini oluşturabilmek için devlet kaynaklarının geniş tabanlı ve meşru dağılımını sağlayamamıştı. Bu Putin'e 1990'ların kazanımlarını tersine çevirme ve yeni bir despotizmi pekiştirme olanağı tanıdı. Putin öncesinde yapılmış olan özelleştirmeler-

den, özellikle de "kredi karşılığı hisse" anlaşmasından kaynaklanan eşitsizlik, Rusya'da önemli mali kaynakların sadece az sayıda kişinin elinde toplanmasına yol açmıştı ve reform sürecinin meşruiyetini de tamamen ortadan kaldırmıştı. Bu da Putin'in liderliğinde yeniden canlanan KGB'nin ekonomi ve toplumun denetimini tekrar ele geçirmesini kolaylaştırdı.

Rusya koridordan fazlasıyla uzaktı. Despotik Sovyet devletinin çökmesi ülkeyi doğru yöne itse de bu Rus devletini evcilleştirmek için yeterli değildi. Rus devleti tam da Sovyetler'in kaldığı yerden harekete geçti ve toplum üzerindeki despotik denetimini yeniden oluşturdu.

Despotizmden çöküşe

Devletin ve Komünist Parti seçkinlerinin gücündeki gerileme Rusya'yı Despotik Leviathan'ın yörüngesinden çıkarmaya yetmedi. Ancak toplum üzerinde çok daha kırılgan bir denetime sahip olan, Afganistan ve Çin sınırındaki eski Tacikistan Sovyet Cumhuriyeti'nde, devletin yönünün bütünüyle değişmesi için fazlasıyla yeterli oldu. Sovyetler Birliği çökünce Tacikistan da kendi geleceğine karar vermek zorunda kaldı. Parti Birinci Sekreteri Kahhar Mahkamov, Ağustos 1991'de Gorbaçov'u kısa süre hapiste tutan darbecilere başlangıçta destek vermişti. Darbe başarısız olunca başkent Duşanbe'deki kitlesel gösteriler Mahkamov'u istifaya zorladı. Bir ay sonra Tacikistan bağımsızdı ve kısa süre sonra da Rahman Nabiyev devlet başkanlığına seçilmişti.

Tacikistan'da daha sonra olanları anlamak için *avlod* kavramını bilmek gerekir. Tacik sosyolog Saodot Olimova'nın sözleriyle "Bir *avlod* kan bağına, ortak bir ataya ve ortak çıkarlara sahip pederşahi bir topluluktur. Pek çok durumda da paylaşılan mülkiyete, üretim araçlarına ve ayrıca ortak veya eşgüdümlü ev bütçelerine sahiptir." Bütün bunlar devletsiz topluluklarda gördüğümüz normlar kafesini andırmaktadır. Ancak, bu sistem Rusya'nın ve daha sonra Sovyet devletinin despotik yönetimi altında varlığını devam ettirmiştir. Tacikistan'ı 19. yüzyılın ikinci yarısında Ruslar istila etti ve ardından ülke 1991'e kadar Sovyetler tarafından yönetildi. Buna rağmen altta yatan toplumsal yapılar yani aşiretler nispeten değişmeden devam etti. 1996'da yapılan ulusal bir araştırmada Taciklerin yüzde 68'i bir *avlod*'a mensup olduğunu söyledi. Aşiretlerin bu *avlod*'ların bölgesel temelli kümesi olduğu düşünülebilir. Siyaset bilimci Sergey Gretski 1940'larda Hucend'de-

ki aşiretlerin yerel Sovyet devlet idaresinin büyük kısmını ele geçirmelerine nasıl izin verildiğini anlatır:

> Hucendliler Tacikistan'da üst düzey parti ve devlet makamlarına yükseldiklerinde... kendi siyasetlerinin temel taşı olarak yerelciliği desteklediler ve bölgesel rekabetlerin kızışmasına izin verirken hakemlik rolünü de ellerinde tuttular... Tacikistan'da halk arasındaki yaygın ifade şöyledir: "Leninabad[1] yönetir, Garm iş yapar, Kulyab korumayı üstlenir, Pamir dans eder, Kurgantepe saban sürer."

Despotik bir yönetim olsa da Sovyet devleti Tacikistan'ı dolaylı olarak bölgesel aşiretler vasıtasıyla yönetti. Anlaşmazlıkların çoğu aşiret ilişkileri ve ittifakları üzerinden, resmi devlet kurumlarının dışında çözülüyordu.

Seçilmiş Devlet Başkanı Nabiyev, Hucend'in geleneksel yönetici ailelerin birinden geliyordu. Seçilir seçilmez ülkenin diğer bölgelerinden, özellikle de gösteriler örgütleyen Garm ve Pamir'den muhalefet başladı. Nabiyev protestolar karşısında 2.000 makineli tüfek dağıttı ve muhalefeti bastırmak için milis güçleri oluşturdu. Muhalifler başkenti ele geçirmeyi başarınca Hucendliler geriye çekilerek sonunda kazanacakları bir gerilla savaşı başlattılar. Bu süreçte devlet bütünüyle çöktü ve Tacikistan aşiret temelli ittifaklar arasında beş yıl sürecek korkunç bir iç savaş içinde kaldı. Ölü sayısı belirsiz olmakla birlikte tahminler 10.000'den başlayıp 100.000'e kadar ulaşıyor. Toplumun altıda birinden fazlası yerinden yurdundan oldu ve milli gelir yarı yarıya azaldı.

Tacikistan, Polonya ve Rusya arasındaki fark açıktır: Tacikistan Sovyetler Birliği tarafından bölgesel aşiretler vasıtasıyla yönetilirken, geçiş sürecine zayıf bir devletle ve hiçbir kurumsallaşmış siyasete katılım aracı olmayan bir toplumla başlamıştır. Sovyet iktidarının despotik gücü 1991'de eriyince ülkenin aşiretler arasındaki ihtilafları çözebilecek bir yolu kalmamıştı. Ayrıca bu ihtilaflar ülkenin varlıklarını ve Sovyet devletinden kalanları ele geçirme umuduyla daha da yoğunlaşmıştı. Aşiretler silahlandılar ve devlet çözülürken savaşmaya devam ettiler.

* * *

1. Leninabad ülkenin kuzeybatısındaki Hucend bölgesinin başkentidir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle çok daha zengin bir ayrılık mozaiği karşımıza çıkıyor. Devletin gücündeki gerileme Rusya'yı despotizmden uzaklaştıracak kadar güçlü değildi. Ancak Polonya için koridorda bir kapı açmaya yeterliydi. Tacikistan'ı ise devletin bütünüyle çökeceği, iç savaş ve aşiret mücadelelerine doğru savuracaktı. Şekil 3, bizim kavramsal çerçevemiz içerisinde nasıl aynı olayın farklı etkiler yaratabileceğini gösteriyor: Sovyetler Birliği'nin devlet gücünün zayıflamasına yol açan çöküşü. Ok 1, Polonya'da olduğu gibi, devlet gücündeki azalmanın ülkeyi koridora yönelttiği iyimser senaryoyu; Ok 2, Rusya örneğinde olduğu gibi, ülkenin koridordan uzakta başladığı ama devlet gücündeki bir gerilemeden sonra bile Despotik Leviathan'ın hâkimiyeti eline aldığı durumu; son olarak da Ok 3 oldukça zayıf bir devlet ve toplumla başlayan benzer bir değişimin, devletin denetimini bütünüyle yitirmesine yol açtığı, toplumu da Namevcut Leviathan'a doğru itmesi ihtimalini gösteriyor.

Sonuçların çeşitliliğinin gösterdiği, toplumlarına kıyasla on yıllarca güçlenmiş devletlerde bile yeterince büyük bir şok olması durumunda (Sovyetler Birliği'nin dağılması örneği), devlet ve toplumun daha sora izleyecekleri rotanın bütünüyle yeniden şekillenebileceğidir. Leviathan'ın evrimi daima sayısız etkiye ve aksamaya açıktır.

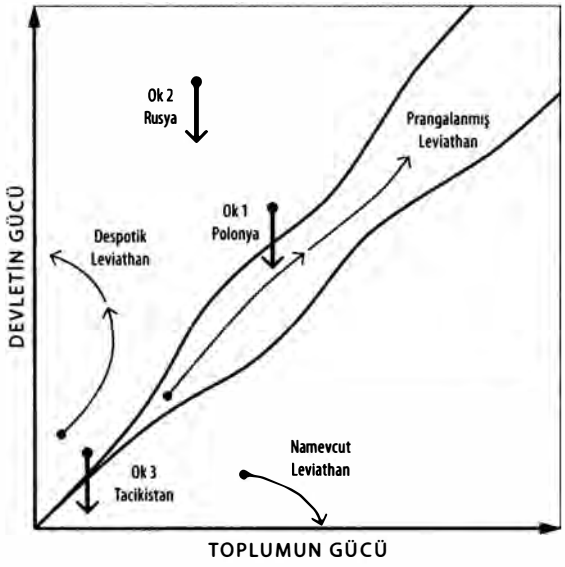

Şekil 3: Sovyet ayrışması.

Çünkü mecburuz

Yeni teknolojilerin yarattığı ekonomik fırsatlar Avrupa uluslarının kalkınma yollarını etkilediler. Ayrıca 19. yüzyıldaki sömürgelerin ayrışma biçimini de şekillendirdiler. Bunu birbirine zıt yollardan giden Kosta Rika ve Guatemala örneklerinde daha iyi görebiliriz.

Orta Amerika'daki komşu devletler Kosta Rika ve Guatemala'nın kurumları başlangıçta birbirine benziyordu. İki ülke de 1821 yılına kadar İspanyol sömürge devletinin denetiminde kaldılar. Ancak bir sonraki yüzyılda bu bölümde tartıştığımız tüm örneklerden çok daha keskin biçimde farklılaştılar. Kosta Rika'da toplum zamanla güçlendi ve ülke 19. yüzyılın sonlarına doğru koridora girdi. 1882'ye gelindiğinde Kosta Rika'da düzenli ve barışçıl seçimler yapılıyordu ve ordunun rolü ve genel baskı azalmaya başlamıştı. Bu değişiklikler sadece güvenliğin artıp şiddetin gerilemesi değildi. Ayrıca çok farklı bir toplumsal ve iktisadi ortam da yarattı. Örneğin 1900 yılına gelindiğinde okuryazar oranı yetişkinlerin yüzde 36'sı, 1930'daysa yetişkinlerin üçte ikisiydi.

Guatemala'daki durum ise çok çok farklı görünüyordu. Niçin ve ne kadar farklı olduğunu Nobel Barış Ödülü sahibi Rigoberta Menchú'nun biyografisine göz atarak anlayabiliriz. Menchú, Guatemala'nın yerli Quiché halkındandı. Guatemala "22 yerli halktan oluşan... (*Mestizo* veya *ladino* dahil edersek 23)" bir ülkeydi. Ladinolar İspanyol kökenliler veya en azından İspanyollarla yerlilerin karışımından dünyaya gelenlerdi.

Menchú'nun büyükannesi,

> Kasabanın tek zengin ailesi için hizmetçi olarak çalışmaya başladı. Oğulları evin etrafında odun ve su taşımak ve hayvanlara bakmak gibi işler yaptılar. Ancak oğlanlar büyüyünce patronu bu kadar büyük çocukları beslemeye yetecek kadar çalışmadığını söyledi. En büyük oğlunu, yani babamı, aç kalmasın diye bir başka adamın hizmetine vermek zorunda kaldı. O zaman (babam) odun kesmek ve tarlalarda çalışmak gibi ağır işler yapmaya başladı ama bu aileye verildiği için kendisine para ödenmiyordu. Dokuz yıl boyunca *ladino*larla yaşadığı halde hiç İspanyolca öğrenmemişti çünkü eve girmesine izin verilmiyordu... Hiç kıyafeti olmadığı ve çok kirli olduğundan ondan tiksiniyorlardı.

Zamanla Menchú'nun babası, Guatemala'nın Pasifik kıyısı bo-

yunca uzanan ve kahve yetiştiren çiftlikler olan *finca*'larda çalışmak için buradan ayrıldı. "Annesini elinden geldiğince çabuk o aileden uzaklaştırıp" yanına getirdi. Annesi, evli patronunun metresi olmuştu. İtaat etmek zorundaydı çünkü gidecek hiçbir yeri yoktu. *Finca*'lar hayatları oldu. Menchú 1959'da dünyaya geldi, "çok küçük yaşlardan itibaren annem beni bir şalla sırtına bağlayarak *finca*'ya götürürdü." Kamyonlar onları dağlardan alırdı. Menchú, "Kamyonla yolculuğu çok iyi anımsıyorum. Ne olduğunu bile bilmiyordum... Yaklaşık kırk kişi taşırdı. Ancak kamyonda sadece insanlar değil, *Altiplano*'luların yanlarında *finca*'ya getirdikleri hayvanlar (köpekler, kediler, tavuklar) da olurdu" diye anımsıyor. İki gece bir gün süren yolculukta insanlar kamyona pisleyip kusuyorlardı. "Yolculuğun sonunda, insan ve hayvan pisliklerinden yayılan koku dayanılmaz olurdu... Sudan çıkmış balık gibiydik... zar zor yürüyebiliyorduk."

Rigoberta sekiz yaşından itibaren kahve plantasyonunda, daha sonra da pamuk plantasyonunda çalıştı. Hiçbir zaman okula gitmedi. (Albüme alınan fotoğraf dönemin bir kahve *finca*'sında Guatemalalı kadın ve çocukları göstermektedir.) İşçilere yemeleri için *tortilla* ve fasulye dağıtılıyordu ama *finca*'nın kantininde başka şeyler de vardı, özellikle de alkol. "Guatemala'daki her *finca*'nın toprak sahibine ait bir *cantina*'sı vardı. İşçiler burada sarhoş olurlar ve... borçları kabarırdı. Genellikle tüm maaşlarını harcarlardı. Mutlu olmak ve acılarını unutmak için içerlerdi." Fakat Rigoberta'ya çok dikkatli olması öğretilmişti. "Annem şunu söylerdi: 'Hiçbir şeye dokunma yoksa ödemek zorunda kalırız.'... Anneme sorardım: '*Finca*'ya niçin gidiyoruz?' Annem de derdi ki, 'çünkü mecburuz.'"

Rigoberta toprak sahibini ilk görüşünü şöyle anımsıyordu: "Çok şişman ve iyi giyimliydi. Bir kol saati bile vardı. O zaman saat nedir bilmiyorduk." Rigoberta'nın bırakın saati bir ayakkabısı bile yoktu. Toprak sahibi geldiğinde:

> Kendisine on beş asker eşlik ediyordu... Ustabaşı "Bazılarınızın patron için dans etmesi lazım" dedi... Toprak sahibi konuşuyor, ustabaşı da dediklerini tercüme ediyordu. Bize hepimizin gidip bir kâğıda parmak basması gerektiğini söylediler... Hepimiz kâğıda parmak basmaya gittik... Kâğıdın üzerinde üç ya da dört çizim olan kareler vardı... Kâğıdı imzalamayanların işten atılacağı ve parasını alamayacağı uyarısında bulundu.
>
> Toprak sahibi gitti ama ondan sonra... rüyalarımda sürekli onu

görmeye başladım. Bunun nedeni adamın bende yarattığı korkutucu izlenim olmalıydı... Tüm çocuklar kaçmıştı... O *Ladino*'yu gördükleri zaman ağlıyorlardı. Askerleri ve silahları gördüklerinde daha da çok ağlıyorlardı. Onların ailelerini öldüreceğini düşünüyorlardı. Ben de öyle düşünüyordum. Herkesi öldüreceklerini düşünüyordum.

Nihayet Guatemala tarzı "seçimler" yapıldı. "*Finca*'ya gelip kendisine oy verdiğimiz Başkanımızın kazandığını söylediler. Topladıklarının oy olduğunu bile bilmiyorduk. Annem ve babam 'Başkanımız' ifadesine gülmüşlerdi çünkü bizim için o *ladino*ların başkanıydı, bizim değil."

Guatemala devleti uzak ve yabancıydı. Nüfusun çoğunluğu için bir devlet bile değildi, *ladino*ların devletiydi. Rigoberta ilk defa başkent Guatemala'ya gittiğinde dikkatli olmak zorundaydı. Babası daha önce INTA'ya (Tarımsal Dönüşüm Ulusal Enstitüsü) çağrılmış ve kendisine, "Fakir insanlar için bir hapishane var, eğer bu ofise gitmezsen seni oraya atarlar demişlerdi... Babam bana onlara saygı gösterirsen seni hapse atmazlar demişti. 'Gittiğin zaman kımıldama, konuşma' diye de eklemişti."

Kırsal bölgede yaşayan Quiché halkının, başta ordu komiseri, daha sonra belediye başkanı ardından validen oluşan ve hepsi *ladino* olan bir yönetim hiyerarşisiyle muhatap olmaları gerekiyordu. Bu görevliler kamu hizmeti sunmak yerine rüşvet almakla meşguldüler: "Askeri Komiseri görebilmek için önce ona Guatemala'da rüşvet anlamına gelen *mordida* vermeniz gerekiyordu. *Mordida* "bir ısırık" anlamına geliyordu. Rigoberta üzüntüyle şu sonuca varmıştı: "Guatemala'da konu hükümetle ilgiliyse, kendimizi savunmamız mümkün değil." Yine de denediler. Rigoberta'nın babası ve kardeşi köylerini örgütlemeye başladılar. 9 Eylül 1979'da kardeşi ordu tarafından öldürüldü:

> Onu alıp taşların ve ağaç gövdelerinin olduğu sert zemine yatırdılar. Sürekli tekme ve tokat yiyerek iki kilometre yürüdü... Tüm yüzü dayaktan, taşlara ve ağaçlara çarpmaktan tanınmaz hale gelmişti. Kardeşim tamamen tükenmişti... Onu bağladılar, testislerini bağladılar... İçinde biraz su ve çamur olan bir çukura bıraktılar. On çıplak halde bütün gece orada tuttular. O çukurda etrafında bir sürü ceset vardı... Kardeşim on altı günden fazla işkence gördü. Tırnaklarını söktüler, parmaklarını kestiler, derisini kesip yaktılar. Yaralarının çoğu, özellikle ilk yaraları kabardı ve iltihap kaptı. Hayatta kaldı. Saçlarını tıraş ederek sadece deriyi bıraktılar. Ayrıca kafa derisi-

ni yüzerek her iki taraftan aşağıya doğru yırttılar ve yüzünün etli kısımlarını kesip kopardılar. Kardeşimin vücudunun her yerine işkence yapıldı.

Bu barbarlıkla da yetinmeyen ordu, daha sonra halka ders vermek için tutsakları tekrar köye getirdi. "Yüzbaşı ellerindeki tüm gücün ve kapasitelerinin panoramik bir resmini sundu. Ne bizim ne de halkın, onlara karşı duracak takatı kalmamıştı." Rigoberta'nın kardeşi dahil tüm tutsakların üzerine benzin döküldü ve ateşe verildiler. Bu toplum üzerine vahşi ve şiddetli bir tahakküm örneğiydi. Burası komşu Kosta Rika'dan bambaşka bir dünyaydı.

Kosta Rika şiddeti denetim altına almış, oldukça iyi örgütlenmiş bir toplumun desteklediği bir demokrasi inşa etmiş ve özgürlüğün önkoşullarını yaratmışken Guatemala'daki bu vahşet neden? Nasıl bu denli ayrıştılar? Cevabı kahveyle ilgilidir.

Ayrışma zemini

Batı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın 19. yüzyıldaki hızlı gelişimi ekonomilerini dönüştürmekten çok daha fazlasını yaptı. Bu büyüme, şeker, tütün, pamuk ve kahve gibi tropikal ürünler için büyük bir talep yaratarak ve bunların tüm dünyaya ulaştırılmasını mümkün kılan teknolojik fırsatlar geliştirerek post-kolonyal toplumları yeniden şekillendirdi. Buharlı gemiler 19. yüzyılın başında ortaya çıkmışlardı. 1838'e gelindiğinde Britanyalı girişimci Isambard Kingdom Brunel tarafından tasarlanan SS *Great Western*, Bristol ile New York arasında ilk düzenli seferini gerçekleştirdi. *Great Western* ahşaptan yapılmıştı ve buharla giden bir yandan çarklıydı. Brunel 1845'te demirden gövdesi olan ve buharla çalışan uskur pervaneye sahip *Great Britain*'ı denize indirdi. Demirden gövdeler çok daha ucuzdu ve daha geniş gemiler inşa etmek için kullanılabilirdi; pervaneler de yelkenlerden ve çarklardan daha güçlüydü.

Bu teknolojik gelişmelerin ardından dünyanın uzak bölgelerine kahve gibi ürünleri büyük miktarlarda ihraç etmek çok daha kolaylaştı. Orta Amerika bu ticaretin merkezindeydi. Kahve yetiştirmek için iklimi çok uygundu. Ayrıca Birleşik Devletler gibi gelişen pazarlara yakındı. ABD'nin kahve ithalatı 1830-1840 arasında iki katı arttı ve 1850'lerde bu seviyenin üzerine yüzde 50 kadar daha artış gösterdi. Bunu dünyanın geri kalanında kahve

fiyatlarının istikrarlı bir biçimde yükselişi takip etti.

Artan talepten istifade etmek için bazı temel kamu hizmetleri sunmak gerekiyordu. Ürünleri ihraç etmek için yollar ve gerekli altyapıya ihtiyaç vardı. Ayrıca insanları kahve yetiştirmeye ve gerekli yatırımları yapmaya teşvik etmek için toprakta mülkiyet haklarının düzenlenmesi gerekiyordu (ekilmesinin ardından kahve ağacının meyve vermesi üç dört yıl sürüyordu). Tüm bunlar devlet kapasitesinde artış gerektiriyordu. Artan devlet gücüne ve kapasitesine olan bu talep, Kosta Rika ve Guatemala'da izleyen gelişmelerin temelini oluşturmuştu.

Kosta Rika, sömürge döneminde Guatemala Krallığı'nın parçasıydı ve iki ülke de 1821'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kısa süreliğine Meksika'yla birleşmiş fakat daha sonra Orta Amerika Federe Devleti'ne katılmışlardı. Kosta Rika 1838'de bu devletten ayrıldı ve nihayet bağımsız bir ulus oldu. Kosta Rika sömürge döneminde çeperde kalmıştı. Sömürge devletlerini güçlendirmeyi ve vergileri artırmayı amaçlayan Bourbon reformlarına tabi olmamıştı. 16. yüzyılda yurtdışından gelen salgın hastalıklar nüfusuna darbe vurmuş ve yerli halkın nüfusu çok azalmıştı. Kosta Rika'nın madenciliği cazip kılacak değerli metal ya da mineralleri yoktu. Bağımsızlık sırasında en fazla 60.000-70.000 kişilik nüfusa sahipti ve bunların çoğu da yayladaki merkez vadide yaşıyorlardı. Sömürge ekonomisi, Karayip kıyısında 17. yüzyılda yaşanan kısa bir kakao üretimi patlaması dışında fazla gelişmemişti. Sömürge merkezi olma tekelini elinde tutan Guatemala, Kosta Rika'da tütün üretiminin gelişimini engellemişti. Bu yüzden Kosta Rika bağımsızlık sırasında hem güçlü seçkinlerden hem de önemli bir kent veya kasabadan yoksundu. Ülkenin dört önemli nüfus merkezi Cartago (sömürge başkenti ve muhafazakâr grupların merkezi), San José, Alajuela ve Heredia birbirleriyle şiddetli bir rekabet içindeydiler. Her biri kendi dış politikasını izliyor ve Kolombiya gibi komşu ülkelerdeki güçlü hiziplerle ittifak arıyorlardı. Arjantinli siyasetçi ve entelektüel Domingo Sarmiento'nun dediği gibi, "Güney Amerika cumhuriyetlerinin tamamı az veya çok daha küçük fraksiyonlara bölünme eğilimine kapılmışlar, yıkıcı ve karanlık bağımsızlığa karşı anarşik ve aceleci tutkular beslemişlerdir... Orta Amerika'da her köyden bir bağımsız devlet çıkmıştır."

1823-1835 arasında "bu çözülme eğilimi" iç savaşlara yol açtı ve San José nihayet başkent oldu. Kentler rekabet ettikleri gibi işbirliği de yapabiliyordu. 1821'de Latin Amerika bağımsızlığa

doğru ilerlerken, sömürge başkenti Cartago'nun Konseyi (*ayuntamiento* veya *cabildo*) diğer kent konseylerini bağımsızlık ilanının nasıl yapılacağı konusunda toplantıya davet etti. Aynı yılın ekim ayında dört ana kentin yanı sıra Ujarrás, Barba ve Bagaces hep birlikte "*ayuntamientos* girişimiyle" İspanya'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Aralık ayına gelindiğinde Pacto de la Concordia'yı imzalayarak halk tarafından seçilen yedi üyeden oluşan bir yönetim cuntası oluşturmuşlardı. Yönetim dönüşümlü olarak dört kentte olacaktı. Bu dört kent *cabildo abierto* denilen, daha geniş halk katılımına olanak tanıyan bir tür açık konseyi kullanacaklardı.

Kosta Rika kendisini adım-adım İspanyol İmparatorluğu'ndan uzaklaştırsa da hâlâ fakir ve azgelişmişti. Elindeki en önemli varlık işlenmemiş topraklardı. 1821'den sonraki ilk dalga siyasetçiler bunun değerini çok iyi anladılar. Kosta Rikalılar, Birleşik Devletler'in, Birlik'in büyümesini yönetmek için 1787 gibi erken tarihte yasalaştırdığı Kuzeybatı Düzenlemelerine benzer bir yol izledi. 1821'de San José, toprağı çitle çevirecek ve ihraç ürünleri yetiştirecek herkese bedava toprak dağıtıyordu. Merkezi hükümet 1828, 1832 ve 1840'ta, kahve yetiştirecek küçük üreticilere tapu verip destek yasaları çıkardı. 1856'ya gelindiğinde kamu arazilerinin tamamı satılmıştı. Yasalar daha önce devlete ait olan merkezi vadinin topraklarını da halka açmıştı. Farklı kentler düşük fiyatlarda toprak satarak ve kahve üretimini teşvik ederek işçi ve göçmenleri kendilerine çekmeye çalışıyorlardı. 1828'deki bir düzenlemeyle, dört büyük kentin dışında kalan arazilerde yerleşimi ve tarımsal girişimleri teşvik etmek amacıyla, düşük nüfusa sahip yerlerde 110 akre'ye (44 hektar) kadar toprağın bedava dağıtılmasına karar verildi. Kosta Rika kahve ihraç etmeye başlayan ilk Orta Amerika ülkesi oldu ve 1840'lara gelindiğinde ihracat beş kat artarak 3.800 tona çıktı. Bu tarihte kahve Kosta Rika'nın ihracatının yüzde 80'ini oluşturuyordu. Bu on yıl merkez vadisinden Pasifik'teki Puntarenas limanına giden ilk yolun inşa edilmesine şahit olmuştu. Böylece kahve eşek sırtında değil öküz arabalarında taşınabilecekti.

Kosta Rika'da büyük bir toprak sahibi sınıfın olmamasının ardındaki unsur, bu erken dönemde yaşanılan toprak dağıtım dinamiğidir. Kosta Rika'nın iktisadi seçkinleri, ürünün finansmanı, satışı ve ihracatına yoğunlaşmışlardı. Bu nedenle Guatemala'da çok yaygın olan emeğe baskı amaçlı bir koalisyon Kosta Rika'da hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Kahve işine giren zengin aileler de

genellikle yatırımlarını çeşitlendirdiler. Elbette Kosta Rika seçkinlerinin küçük üreticilerden satın aldıkları kahvenin fiyatını düşürmeyi denedikleri zamanlar oldu. Ayrıca verdikleri kredi ve finansmandan büyük kârlar da elde ettiler ve bu durumu korumak için mücadele de ettiler. Bunun en meşhur örneklerinden biri Başkan Juan Rafael Mora'nın 1859'da Montealegre ailesi tarafından devrilmesiydi. Mora küçük üreticilere doğrudan kredi verecek bir banka kurmayı ve mevcut finansörlerin pazar gücünü kırmayı önermişti. Fakat bu girişimlerin hiçbiri küçük üreticilere dayanan kahve ekonomisini rayından çıkaramadı. Tarihçi Ciro Cardoso Kosta Rika ekonomisinin durumunu şöyle özetlemişti: "hem rakamsal hem de işlenen toprak miktarı bakımından küçük çiftliklerin mutlak çoğunluğu vardı."

Kahve işi kurumsal destek gerektiriyordu. Öncelikle toprağın araştırılması ve mülkiyet haklarının belirlenip uygulanması şarttı. Bağımsızlık sonrası Başkan Braulio Carrillo bu görevleri yerine getirebilecek bir devlet inşa etmeye yöneldi. Medeni kanun ve ceza kanunu yürürlüğe koydu ve ilk defa bir devlet bürokrasisi kurdu. Ulusal milis gücünü yeniden yapılandırıp ulusal bir polis gücü oluşturdu. Kendisini yaşam boyu diktatör olarak görse de, büyük bir ordu yaratmaya hiç çalışmadı ve ordusunun mevcudu 500 askeri geçmedi.

Carrillo'nun politikalarının en olası açıklaması, Birleşik Devletler'deki Federalistler gibi, merkezi bir otorite olmaksızın ülkenin yeni iktisadi fırsatları değerlendirebilmesi için gerekli kamu hizmetlerini sunması ve dört ana kentin rekabeti karşısında düzeni koruyabilmesinin zorluğunu görmüş olmasıdır. Ne var ki Carrillo da Federalistler gibi Gılgamış probleminin –çok güçlü bir devleti denetim altında tutmak– farkındaydı. Bu nedenle büyük bir ordu kurmaktan kaçındı. Carillo 1842'de başkanlıktan düşürüldükten sonra kahve seçkinlerinin artan gücü kendini gösterdi. Farklı aileler ve hiziplerce desteklenen farklı başkan adayları vardı. Ordu seçimlere müdahale ediyordu. Mora gibi bazı başkanlar ayaklanmalarla devrilirken, 1870'te Jesús Jiménez gibi diğerleri de darbeyle düşürüldüler. Montealegre ailesinin ısrarıyla 19. yüzyıl Kosta Rika'sının ilk asker kökenli başkanı Tomás Guardia, Jiménez'in yerine geçti. Guardia on iki yıl görevde kaldı ve bu sürede Prusyalı danışmanlarının desteğiyle orduyu profesyonelleştirdi. Ordu daha da küçültüldü. 1880'de sadece 358 profesyonel asker vardı (Gerçi acil durumlarda göreve çağrılan bir milis gücü de bulunuyordu). Reformla-

rın sonucunda ordu siyasetin dışında kaldı. 1882'de Guardia'nın ölümünün ardından Kosta Rika düzenli seçimler yapmaya başladı. Fakat seçim hileleri ancak 1948'den sonra denetim altına alınabildi. Carrillo gibi Guardia da, kamu görevlilerinin sayısını yaklaşık yüzde 40 artırarak devlet kapasitesini genişletti. Ayrıca merkez vadiyi kıyıya bağlayan ilk demiryolunun inşaatını da gerçekleştirdi. Kosta Rika ordu yerine eğitime yatırım yaptı. 1888'de devreye giren önemli bir eğitim reformu okuryazarlığın artmasını sağladı.

Bu noktada Kosta Rika artık koridorun içindeydi ve ilerliyordu. 1948'de hileli bir seçimin ardından patlak veren kısa iç savaşta isyancıların lideri José Figueres'in galip geldi. Demokrasiye doğru yavaş geçiş sağlandı. Figueres 1948 seçiminin meşru kazananına iktidarı devredene kadar on sekiz ay boyunca ülkeyi bir cuntayla yönetti. Bu dönem ordunun ortadan kaldırılması dahil bir dizi çarpıcı gelişmeye şahit oldu. Kosta Rika dünyada ordusu olmayan en büyük ülkedir (diğerleri arasında Andorra ve Liechtenstein ile Mauritius ve Grenada gibi bir grup ada ülkesi yer alır). Cunta ayrıca bir anayasa komisyonu oluşturdu ve liyakate dayalı bir bürokrasi yaratmak, zorunlu kamu eğitimi başlatmak ve kadınlara ve okuryazar olmayanlara seçme hakkı tanımak için bir dizi yasa geçirdi. O zamandan bu yana Kosta Rika demokratik ve barışçıldır. Bu, diğer tüm ülkelerin 1950'lerden beri en az bir defa diktatörlük deneyimi yaşadığı (ve çoğunda uzun süreli) bir bölgede çarpıcı bir başarıdır.

Finca üzerinde baskı

Kosta Rika'da küçük üreticili kahve ekonomisi ve bir tür Prangalanmış Leviathan birlikte gelişirken, kahve Guatemala'da da yaygınlaşmıştı ama oldukça farklı ve baskıcı bir şekilde. Rigoberta Menchú'nun böyle bir vahşete şahit olmasının nedeni, Guatemala'da kahve tarımında emeğin baskı altına alınmasıydı. Makineyi tehdit eden her şey aşırı güçle sökülüp atılmalıydı.

Guatemala Orta Amerika'da sömürge gücünün merkeziydi ve Kosta Rika'nın aksine burada güçlü ve muhafazakâr bir tüccar loncası ve güçlü toprak sahipleri vardı. Ayrıca ekonomisi çok daha gelişmişti. Çivit Yetiştiricileri Derneği 1794 gibi erken bir tarihte kurulmuştu. Guatemala'da ayrıca yoğun bir yerli nüfus vardı. Guatemala bağımsız olduktan sonra diktatör Rafael Carrera tarafından, 1838'den öldüğü 1865'e kadar bazen fiilen bazen de

kanunen yönetilmişti. Carrera'nın yaşamöyküsünü yazan Ralph Lee Woodward'ın dediği gibi:

> Diktatör Carrera'nın ordusunun, gücünün temeli olarak önemine karşın, rejimin niteliğini belirleyen ve Guatemala'yı "muhafazakârlığın kalesi" yapan politikaları oluşturan başkentteki muhafazakâr seçkinlerin birleşik gücüydü. Carrera son kararı verme hakkını hep kendisine saklasa da... genellikle çok iyi eğitimli ve aristokrat danışmanlarından oluşan küçük bir klikle politika oluşturur ve uygulardı. Guatemala'da muhafazakâr seçkinlerin güçlerini sağlamlaştırmaları ve başkentin toplumsal, ekonomik ve politik yapısını denetim altında tutmaları, 1850-1871 dönemini ayrıştıran en önemli unsurdu.

Bu önemde Guatemala, çeşitli tekeller dahil olmak üzere sömürge dönemi politikalarını muhafaza etti. Kosta Rika'nın aksine tarımsal ürünlerin geliştirilmesi için çok az çaba harcandı. Yine de pazarların büyümesi kahve üretiminde de aşamalı bir artışa neden oldu. 1860'ta kahve ihracatı önemsiz düzeydeydi. Ancak izleyen on yılda hızlı bir büyüme yaşandı. 1871'de kahve ihracatı Guatemala'nın toplam ihracatının yarısını oluşturuyordu. Aynı yıl Carrera'nın muhafazakâr haleflerinden birisi olan Vicente Cerna y Cerna hükümeti, "Liberalleri" iktidara getiren bir darbeyle düşürüldü. Önce Miguel García Granados, ardından da daha kalıcı bir figür olup 1885'e kadar iktidarda kalan askeri *caudillo* Justo Rufino Barrios başa geçti.

Yeni rejimin tarımsal ihracat ekonomisi geliştirmek gibi açık bir hedefi vardı. Bunu başarmak için toprak sahipliğini özelleştirme yoluna gitti. Pek çok şeyin yanında bunun anlamı yerli halkların ellerindeki toprakların istimlak edilmesiydi. 1871-1883 arasında yaklaşık bir milyon akrelik toprak özelleştirildi. En kilit sorunlarından biri, yerli halkın çoğunun yaylalarda yaşaması, en önemli kahve üretim alanlarının ise Pasifik kıyısına yakın daha alçak yerlerde olmasıydı. Barrios devletin zorlayıcı gücünü kullanarak büyük toprak sahiplerinin emeğe ulaşmasını sağladı. Guatemala'da eskiye dayanan bir zorunlu çalıştırma geleneği vardı. Bu geleneğin kökleri erken sömürge döneminde yerli halkların *encomienda*'lara (işgücü) bölünerek İspanyol işgalcilere tahsisine kadar gidiyordu. Büyük ölçekli kahve üretiminin başlaması devleti *mandamiento* gibi sömürge dönemi kurumlarını yeniden devreye sokarak veya yeniden icat ederek baskının yoğunlu-

ğunu artırmaya ve yeniden sistemleştirmeye yöneltmişti. Ayrıca Rigoberta'nın *finca* kantinine dair tasvirinde örneklerini gördüğümüz borç için rehin alma pratiği de yaygındı.

Mandamiento (sözlük anlamı talimat veya emir), işverenlerin en fazla 60 işçiyi on beş günlüğüne ücretli iş için talep ederek çalıştırabilmeleri anlamına gelen bir sistemdi. Eğer işçiler kişisel kayıt defterlerinde bu işi yakın zamanda gereğince yerine getirdiklerini kanıtlayamazlarsa zorla çalıştırılabilirlerdi. Arazi politikaları sadece toprağı siyasi bağlantılara sahip kişilere tahsis etmek için tasarlanmamıştı. Yaylalardaki yerli halkın geçim ekonomisini çökerterek zorla çalıştırmayı kolaylaştırma amacını da güdüyordu. Geçimlik ekonomiye erişimi olmayanların düşük maaşla ücret ekonomisine dahil edilmeleri veya gerekirse zorlanmaları çok daha kolaydı. Bunun yolu geleneksel komün topraklarını ortadan kaldırmak ve insanları geçimden yoksun bırakmaktı. Hayatta kalmak için *finca*'ya gitmek zorundaydınız.

Rigoberta'nın tasvir ettiği zamanlarda da durum çok değişmemişti. Bu strateji "avareliğin yasaklanması" gibi insanları zorla çalıştırmanın bir başka bahanesini sunan yasalarla da tamamlanmıştı. Guatemala hükümeti "arazi özelleştirmeleri" ve diğer ilgili politikalara yoğunlaşırken, kamu hizmeti sunmakta başarısız oldu. Rigoberta'nın okula gitmemesinin bir nedeni vardı. Anılarının belgelediği gibi çocuk işçiliği 1960'larda yaygındı. Çocukların hünerli parmakları, kahve koparma işinden uzak tutulamayacak kadar değerliydi. Herhangi bir kamu hizmeti sağlama konusundaki ilgisizlik, Guatemala'daki eğitim ve okuryazarlık rakamlarında kendisini gösterir. 1900 yılında yetişkinlerin sadece yüzde 12'si okuryazardı. 1950 gibi geç bir tarihte bu oran sadece yüzde 29'a çıkarken, Kosta Rika'da hemen hemen bütün yetişkinler okuma yazma bilmekteydi.

Guatemala devleti 19. yüzyılda insanların topraklarını istimlak etmekle yetinmedi. Rigoberta'nın büyüdüğü 1960'larda ve 1970'lerde de bunu hâlâ yapıyordu. 1967'de bir gün bazı insanlar, Rigoberta'nın köyünün yaylada ektiği toprakları incelemeye başladı. "Hükümet toprağın ulusa ait olduğunu söylüyor. Sahibi oymuş ve bize de ekmemiz için dağıtıyormuş... Kalıp *peóne*'ler olarak çalışabilir veya toprağımızı terk edebilirdik."

Peki kimin için çalışacaklardı? Siyasi bağlantıları olan aileler için. Rigoberta devletin bu toprakları kendilerine vermesi için "büyük ısırıklar" dağıtan Martínez, García ve Brols ailelerini sayıyor. Gerçi şikâyet etmeye çalışmışlardı:

Devlet yetkililerine gitmenin toprak sahiplerine gitmekle aynı olduğunu kavrayamamıştık... Bizleri evlerimizden ve köyümüzden çıkardılar. García'nın yandaşları gaddarca işe giriştiler... Önce evlere izinsiz dalıp herkesi dışarı çıkardılar. Daha sonra içeri girerek her şeyimizi dışarı attılar. Hatırlıyorum annemin gümüş kolyeleri vardı, anneannemden hatıraydı ama bu olaydan sonra bir daha göremeyecektik. Hepsini çaldılar. Yemek kaplarımızı, çömlekten pişirme kaplarımızı attılar... Yerlere vurup parçaladılar.

Onlar da kaçıp gittiler.

* * *

Kosta Rika'da ve Guatemala'da son 150 yılda ortaya çıkan şaşırtıcı ayrışma kader değildi. İki ülkenin benzer tarihleri, coğrafyaları ve kültürel mirasları vardı. 19. yüzyıl boyunca aynı iktisadi fırsatlarla karşılaşmışlardı. Yine bu durum da bizim kavramsal çerçevemizin çıkarımlarıyla uyumlu. Uluslararası ekonomik değişimlerle gelen devlet kapasitesini artırmaya yönelik güdü, çok farklı sonuçlara yol açmıştı çünkü devletle toplum arasında farklı dengeler bağlamında ortaya çıkmışlardı. Kosta Rika'yla karşılaştırıldığında Guatemala'nın daha fazla militarize edilmiş zorunlu çalıştırma geçmişi vardı, yerli nüfusu çok daha büyüktü ve Guatemala Krallığı'ndan despot devlet kurumları miras kalmıştı. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonundaki kahve patlamasının devlet inşasını teşviki burada güçlü bir Despotik Leviathan yaratmıştı. Kosta Rika'da İspanyol İmparatorluğu'nun yıkılışının anlamı genel olarak güçlü ve merkezi devlet kurumlarının hiç olmayışı ve dört kentin iktidar mücadelesi vermesiydi. Kahve çöküşten kurtulmalarını sağlamış ve Kosta Rika'yı koridora sokmuştu. Kızıl Kraliçe etkisinin kendisini en çok gösterdiği yer, kamu hizmetleri ve gelişmiş toprak mülkiyeti haklarıyla desteklenen küçük üreticilerden oluşan bir kahve ekonomisinin oluşmasıydı. Birkaç on yıl içinde bu süreç, işleyen bir demokrasinin toplumsal temelini yarattı.

Tarih neden önemlidir

Aynı dürtünün güçlü bir devlet yarattığı birkaç vakayı, bazı durumlarda aynı güçlerin devleti zayıflattığına ve bunların devlet ve toplumların daha sonra izleyecekleri yol üzerinde oldukça farklı sonuçlar doğurduğuna ilişkin bir dizi örneği inceledik. Bu mev-

cut bölümün en önemli dersidir. Sosyal bilimlerdeki yaygın vurgunun aksine, yapısal etkenler tek tip iktisadi, siyasi ve toplumsal kalıpların oluşumu için güçlü eğilimler yaratmaz. Daha ziyade "koşullu etkiler" ortaya çıkarırlar; bu, sonuçlarının devlet ile toplum arasındaki güç dengesine fazlasıyla bağlı olması anlamına gelir.

Bu genel saptama Avrupa tarihi ile dünya tarihindeki bazı kritik dönüm noktalarını anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca bu bölümün ötesine geçen bazı yeni çıkarımlar da mevcuttur. En önemlisi bu türden yapısal faktörlerin, özellikle de iktisadi ilişkilerin doğasıyla bağlantılı olanların ve uluslararası ilişkilerin yarattığı eğilimlerin, sadece bir ulusun Şekil 2 ve 3'teki konumunu değiştirmekle kalmadığı, fakat aynı zamanda bunlardaki farklı bölgelerin şekillerini de yeniden oluşturduğudur. Bu etkenler değiştikçe, Despotik, Prangalanmış ve Namevcut Leviathanların sınırlarını belirleyen hatların da değişecek olması kritik öneme sahiptir. Bu da bize, On Dördüncü ve On Beşinci bölümlerde göreceğimiz gibi koridorda daha geniş alanı olan toplumların Prangalanmış Leviathan'ı inşa ve muhafaza etmelerinin daha olası olduğunu gösterecektir.

Bu bölümdeki tartışmamız ayrıca kavramsal çerçevemiz içinde tarihin neden önemli olduğunu netleştirmektedir. Bir toplum koridora girdiğinde, Despotik Leviathan'ın yörüngesinde olan veya Namevcut Leviathan ile yaşayan toplumlardan çok daha farklı davranır. Bu nedenle tarihsel farklılıklar devamlılık göstermek eğilimindedir. Böylece devlet ile toplum arasındaki güç dengesi sıklıkla aynı kalır. Fakat elbette bu denge sonuçta bazı iktisadi, toplumsal ve siyasi ilişkilere bağlıdır ve bu anlamda, bir ülkedeki ekonominin veya siyasetin yapısı sadece koridorun genişliğini belirlemekle kalmayıp aynı zamanda gelecekteki patikasını da biçimlendirir. Örneğin geçmişten gelen zorla çalıştırma yükümlülüğü, devleti ve seçkinleri zayıf düşürdükleri toplum karşısında daha güçlü kılar ve bu da Guatemala örneğinin gösterdiği gibi, yükümlülüğün devamlılığı ve yoğunlaşması ihtimalini artırır. Ayrıca tarımın geçmişte kolektifleştirilmesi despotizmin devamlılığı ihtimalini artırır, çünkü Rus tarihine dair son tartışmamızın da gösterdiği gibi bu yapı toplumu zayıflatır.

Bu devamlılık, tüm ulusların nihai olarak aynı türden devletler, toplumlar ve kurumlar yarattığı "tarihin sonu" gibi basit bir eğilimin oluşmasına ters düşer. Tarih devamlılık gösterir ve silinmeleri veya tersine çevrilmeleri kolay olmayan farklılaşmalar ya-

ratır. Daha da ilginci, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin farklı tarihsel evriminin, yapısal faktörlerdeki değişimle veya bu bölümde tartıştığımız gibi büyük şoklarla karşı karşıya kalındığında, müthiş farklılıklar doğurabilmesidir. Bunun sebeplerinden biri, daha önce vurguladığımız gibi, zorla çalıştırma geçmişi, sanayileşme veya derinlere işlemiş toplumsal hiyerarşi gibi etkenlerle koridorun şeklinin belirlenmesidir. İkincisi de, farklı geçmişleri olan ülkelerin devlet ile toplum arasındaki güç dengeleri bağlamında kendilerini farklı yerlerde bulmaları ve aynı yapısal nedenlerin farklı sonuçlar doğurmasıdır.

Bu tartışmanın açıklığa kavuşturduğu ve sonraki bölümlerin de vurgulayacağı husus tarihin kader olmadığıdır. Uluslar tarihleri boyunca izledikleri yollarını değiştirerek koridorun içine ve dışına doğru hareket edebilirler. Bunun gerçekleşme şeklini ve ihtimalini etkileyen etkenlerden bir tanesi de yine kendi tarihleridir (şekilde ülkenin durduğu yer). Ayrıca bu hareket koridorun şeklini belirleyen iktisadi, siyasi ve toplumsal koşullardan da etkilenir. Bu yaklaşım bize sosyal bilimcilerin faillik (*agency*) diye adlandırdıkları olgu için bir düşünme biçimi sunar. Faillik kilit aktörlerin içinde bulunduğu toplumları etkiler. Bunu yaparken yeni ve dayanıklı koalisyonlar kurar, yeni talepler, şikâyetler ve anlatılar oluştur veya (Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi) teknolojik, örgütsel ve ideolojik yenilikler geliştirir. Failliğin bizim kurduğumuz yapıdaki önemi sadece bir ulusun kaderini boş bir sayfaya yazar gibi serbestçe yeniden biçimlendirebilmesi değildir. Bunun yerine faillik ve bazen de bütünüyle önemsiz gibi gözüken tesadüfler, mevcut güç dengesini ve toplumun yapısal unsurlara tepki verme biçimini değiştirerek kalıcı etkiler yaratabilir. İkinci Bölüm'deki Federalistler örneğinde, yeni bir vizyon ortaya koyma ve yeni koalisyonlar oluşturma kapasitesi olan liderlerin devlet inşa sürecinde oynayabilecekleri rolü görmüştük. Aynı durum Kosta Rika örneğinde de karşımıza çıkıyor. Kosta Rika ve Guatemala arasında önemli yapısal farklılıklar olsa da, Kosta Rika'nın izlediği yol 1830'larda ve 1840'larda Braulio Carrillo gibi kişilerden önemli ölçüde etkilenmişti. Carrillo'nun Kosta Rika'yı Orta Amerika Federal Cumhuriyeti'nden ayırma kararı, ülkenin diğer kanal ülkelerinden ayrışmasına yol açmıştı. Daha etkili devlet kurumları oluşturma kararı, küçük kahve üreticileri ekonomisinin gelişmesini mümkün kılmıştı. Belki de tüm bunların en ilginci orduyu küçük tutma kararı, Kosta Rika siyasetinde ordunun etkisinin nispeten düşük kalmasına ve nihayet bu kurumun 1948'de or-

tadan kaldırılmasına yol açmıştı. Carrillo farklı kararlar verseydi Kosta Rika muhtemelen bugünkü Guatemala'ya benzerdi. Orduyu nihayet ortadan kaldırmak ve modern bir devletin ve işleyen bir demokrasinin anayasal altyapısını oluşturmak, başka bir kişiye, José Figueras'a düştü. O sırada Nikaragua'da Somoza'lar altında oluşan yeni diktatörlüğe komşu sınırlara sahip bu ülkede, Carrillo'nun ve Figueras'ın tercihleri sonrasında bile kaderi önceden belirlenmiş değildi ve çok daha değişik gelişmeler mümkündü. Tüm bunlarda faillik Şekil 2 ve 3'te de işaret edilen güçlerin oyunu nasıl oynayacaklarını etkiledi ancak mevcut güç dengesinden bağımsız hareket etmedi. Aslında Kosta Rika da Guatemala gibi baskı altında tutulan emeğe dayalı bir tarıma sahip olsaydı, Carrillo veya Figueras için Prangalanmış Leviathan inşa etmek imkânsız olurdu.

10

Ferguson'da sorun ne?

Öğlen işlenen bir cinayet

9 Ağustos 2014'te öğleden hemen sonra Afrika kökenli Amerikalı Michael Brown, polis memuru Darren Wilson tarafından Missouri'de, St. Louis ilçesinin banliyösü olan Ferguson'da öldürüldü. Henüz 18 yaşındaydı. Brown bir dükkândan bir paket *cigarillo* çalmıştı. Wilson hırsızlığı telsizinden öğrendi. Brown'u yanında bir arkadaşı ile gördü ve onlara durmalarını söyledi. Wilson araba penceresinden uzanıp Brown'u yakaladı ve içeri çekmeye çalıştı. Boğuşmaya başladılar. İki el ateş edildi. Brown kaçtı, Wilson peşinden gitti ve nihayet onu altı mermiyle vurdu. Wilson'la Brown'un karşılaşması ile genç adamın ölümü arasında sadece 90 saniye vardı.

Bu trajik cinayet, Ferguson'un çoğunluğu Afro-Amerikalı olan nüfusu ile neredeyse tamamı beyazlardan oluşan polis gücü arasında, oldukça gergin olan ilişkilerin yaşandığı bir ortamda gerçekleşmişti. Brown'un öldürülmesi günlerce süren ayaklanmalara yol açtı. Olaylar kenti dünyanın odağına yerleştirdi. Büyük jürinin Wilson'a dava açmamaya karar vermesi isyanın daha da fazla büyümesine neden oldu. Olayların ardından Adalet Bakanlığı tarafından Ferguson Polis Teşkilatı (FPD) hakkında bir rapor hazırlandı. Raporda Ferguson'da yaşayanların, özellikle de siyah yurttaşların anayasal haklarının ihlaline dair sarsıcı bilgiler vardı. Yine rapora göre FPD'nin Afro-Amerikalıları tacizi çok yaygındı:

> 2012 yazında 32 yaşındaki bir Afro-Amerikalı erkek, Ferguson halk parkında basketbol oynadıktan sonra arabasında dinleniyordu. Bir polis memuru adamın hemen arkasında aracını durdurdu, yolunu keserek Sosyal Güvenlik numarasını ve kimlik kartını iste-

di. Hiçbir gerekçesi yokken, parktaki çocukları işaret ederek adamı pedofil olmakla suçladı. Adamın üzerinde silah olduğuna dair hiçbir işaret olmadığı halde üzerini aramak için dışarı çıkması talimatını verdi. Memur ayrıca arabayı da aramak istedi. Adam anayasal haklarını anımsatarak itiraz etti. Rapora göre memur yanıt olarak, Ferguson yerel yasalarının sekizini ihlal etmekle suçlayarak adamı silah zoruyla tutukladı. Suçlamalardan biri de yanlış beyanda bulunmaktı. Gerekçe ise adamın en başta isminin kısa halini söylemiş olmasıydı ("Michael" yerine "Mike" gibi). Ayrıca verdiği adres geçerli olmakla birlikte sürücü belgesindekinden farklıydı. Diğer bir suçlama da park etmiş bir araçta oturduğu halde kemer takmamasıydı.

Rapor, Ferguson polisinin makul şüpheye dayanmayan durdurma uygulamalarının, makul sebepler olmadan yapılan tutuklamaların ve bu işlemlerde kullanılan aşırı gücün Anayasa'nın dördüncü ek maddesini ihlal ettiğini vurguluyordu. Ayrıca ifade özgürlüğünü ihlal ederek ve ifade dokunulmazlığına misillemede bulunarak Anayasa'nın birinci ek maddesini çiğniyorlardı. Daha da kötüsü, "aşırı güç" kullanımının Ferguson'da değişmez bir uygulama haline gelmiş olmasıydı.

Ocak 2013'te bir devriye polisi, kamyonun içinde bir kişiyle konuşan ve daha sonra uzaklaşan bir Afro-Amerikalıyı durdurdu. Polis adamı alıkoydu ancak yasadışı bir aktiviteden neden şüphelendiğine dair makul bir sebep de söylemedi. Adam soruları yanıtlamayı reddettiğinde veya üstünün aranmasını kabul etmediğinde –polis adamın silahlı olduğunu gösterir bir neden ortaya koymadığı halde üstünü aramaya kalkmıştı– polis adamı kemerinden yakaladı ve (genellikle Taser olarak bilinen Elektronik Kontrol Silahı) ECW'sini belinden çıkararak adama itaat etmesini emretti. Adam kollarını kavuşturarak yanlış bir şey yapmadığı itirazında bulundu. ECW'ye yerleştirilen kamera adamın memura öfkeli bir harekette bulunmadığını gösteriyor. Polis ECW'sini kullanarak beş saniyelik elektrik uyguladı ve adamın yere düşmesine sebep oldu. Polis ara vermeden ECW'sini tekrar kullandı. Daha sonra raporunda bu hareketini meşrulaştırmak için adamın ayağa kalmaya çalıştığını söyleyecekti. Ancak video kaydına göre adam hiçbir şekilde ayağa kalkmayı denememişti, sadece yerde acı içinde kıvranıyordu. Video ayrıca polisin ECW'yi yaklaşık 20 saniye hiç durmadan uyguladığını, bunun da raporda yazılandan daha uzun olduğunu gösteriyor.

Ferguson'da yaşananlar sadece oraya özgü bir durum değil. Afro-Amerikalıların temel haklarının benzer biçimde ihlali ve aşırı güç kullanımı, ülkede yaygın bir şekilde pek çok kent ve kasabada da söz konusu. ABD'deki kentlerin yoksul bölgelerinde oldukça sık rastlanan şiddet ve tacizin yarattığı sonuçlar, yasaların uygulanmamasının en savunmasız vatandaşlarda neden olduğu ıstıraplardan görülebilir.

Cinayet ve fiziksel şiddet vakaları bir yana, Georgia, Atlanta'daki bir mahallede yapılan son bir araştırma insanların yüzde 46'sının Travma Sonrası Stres Bozukluğu (PTSD) yaşadıklarını ortaya koydu. Bu türden bir travma, Afganistan ya da Irak'ta savaşan gazilerde, yaşadıkları yüksek düzeyde şiddet ve tehlike sonucu oluşuyor. Bu açıdan bakıldığında, şehrin fakir mahallelerindeki sakinlerin deneyimledikleri günlük tehditler savaştan çok da farklı değil. Bu tehditlerin sonucu oluşan ortalama yüzde 46 PTSD oranı, savaş gazilerinin ortalaması olan yüzde 11-20'nin oldukça üzerinde.

Bu hiç de özgürlüğe benzemiyor. Bu mahallelerin her yerinde korku ve şiddet var, dolayısıyla baskı da var. Ferguson'da neler oluyor böyle? Birleşik Devletler'de neler oluyor?

Amerikan istisnailiğinin verdiği zarar

ABD'nin parlak bir anayasa tasarımıyla başlayıp kalıcı cumhuriyetçi kurumlar inşa etmesine ve bu konudaki istisnailiğine çokça atıfta bulunulur. Gerçek ise daha karmaşıktır. Amerikan Leviathan'ının gelişiminde hayranlık uyandırıcı çok şey olduğu doğrudur. Fakat aynı Leviathan, gittiği yolda, Ferguson'da olduğu gibi bazı zararlara da yol açmıştır. İkinci Bölüm'de değindiğimiz gibi Amerikan Leviathan'ı bir bakıma Federalistler tarafından yaratılmıştı. Federalistlerin devlet inşası sırasında birçok kaygıları vardı. Güçlü bir başkan olursa kontrolden çıkabileceğinden, yetkilerini kötüye kullanabileceğinden ya da bazı gruplar veya "hiziplerce" ele geçirilmesinden endişe ediyorlardı. Bu yüzden denetim ve denge ile yürütme ve yasama arasındaki güçler ayrılığı mekanizması tasarlandı. Ayrıca çok fazla halk katılımından da endişe ediyorlardı. Bu nedenle senatörlerin eyalet meclislerince dolaylı seçimleri ve başkanı seçecek bir Seçiciler Kurulu uygulamaları geliştirildi. "Eyalet haklarının" korunması ve kurucu eyaletlerin özerkliği konusundaki endişelerine yönelik tavizler vermeleri gerekmişti. Bu nedenle Anayasa'da özel olarak belirtilmeyen

her şey eyaletlerin alanındadır anlayışıyla Federal iktidara sınırlar getirildi. Ayrıca tüm bunların despotizm yaratacağı endişesini taşıyan mobilize, isyankâr ve şüpheci sıradan insanlara da tavizler vermeleri gerekiyordu: bunun sonucunda da Haklar Bildirisi ortaya çıktı.

Bu bölümün hikâyesi şudur: ABD'yi koridora sokmaya yarasa da, bu yapı aslında Faustçu bir pazarlıktı. Koruduğu şeylerden bir tanesi de Güney'deki köle sahiplerinin kölelerini sömürme güçleriydi. Böylece devletin elleri sadece bağlanmakla kalmamış, kana da bulanmıştı. Bu kanlı prangalar Federal devletin bazı önemli alanlarda yetersiz kaldığı anlamına geliyordu. Köleleri ve daha sonra Afro-Amerikalıları şiddetten, ayrımcılıktan, yoksulluktan ve baskıdan korumadığı barizdi. Bu kalıp kendini Ferguson'un fakir ve siyah yurttaşlarının taciz edilmeleri, cezalandırılmaları, hapse atılmaları, hatta öldürülmelerinde göstermişti.

Bir başka yetersizlik ise tüm vatandaşları ilgilendiriyordu. Eyaletlere verilen tavizler ve getirilen çeşitli sınırlandırmalar, Federal devletin sadece Afro-Amerikalıları değil, tüm yurttaşlarını şiddetten ve iktisadi zorluklardan korumakta aksaklıklar yaşayacağı anlamına geliyordu.

Anayasa yapısının bir diğer ilişkili sonucu, özellikle de Federal vergilendirmeye konulan sınırlar nedeniyle, devletin geniş tabanlı kamu hizmetleri sunmakta yaşadığı zorluklardı. Bu durum savaş seferberliği girişimlerinden sağlık sigortasına ve hatta güvenliğin sağlanmasına kadar en temel kamu hizmetlerinin sunulmasında sıklıkla kamu-özel işbirliğine başvurulmasından anlaşılabilir. Kamu-özel işbirliğinde devlet kaynak, teşvik ve bazen de fon sağlar. Sonrasında da özel sektöre ve toplumun çeşitli kesimlerine politikaların uygulanması ve bazen de bu politikalara yön verilmesi konularında güvenir. Bu strateji popüler tartışmalarda özel sektörün enerjisinin ve yaratıcılığının devreye sokulması olarak gösterilir ve çoğunlukla da övülür. Bu uygulama bazen başarılı da olmuştur. Hatta daha da önemlisi, devletin baş etmesi gereken derin ihtilaflara ve devasa yeni meydan okumalara rağmen ABD'nin koridorda kalmasına yardım da etmiştir. Kızıl Kraliçe ABD devlet kapasitesinin istikrarlı olarak büyümesine katkıda bulunmuştur. Ancak buna rağmen devletin acil sorunları çözmekteki zayıflığı ve yetersizliği devam etmiş ve neticede süreç içinde pek çok aksama meydana gelmiştir. Vergi yoluyla gelirin yeniden bölüşümü, sağlık hizmeti ve altyapı gibi bazı kamu hizmetlerinin kamu-özel ortaklığıyla etkin biçimde sunulması çok daha zordur. Çünkü pi-

yasalar, devlet desteği olsa bile sıklıkla yeterli tedarik veya teminat kapsamı sağlamazlar. Kamu-özel işbirliği modeli güvenlik hizmetlerine ve ihtilaf çözümüne gelindiğinde daha da sorunlu hale gelir. Daha önce birkaç örnekte "toplumun" yekpare bir yapıdan oluşmadığını görmüştük. Toplumun daha hareketli, siyasi olarak müdahil ve güçlü kesimleri, tıpkı devletsiz toplumlardaki yaşlılar ve erkekler gibi (İkinci Bölüm) ya da Hindistan'daki Brahmanlar gibi (Sekizinci Bölüm), toplumsal ilişkileri ve normları lehlerine çevirmekte daha başarılı olurlar. Aynı şey genel olarak Birleşik Devletler için de geçerlidir ve kamu-özel işbirlikleri söz konusu olduğunda bu durum çok daha fazla geçerlidir. Bu işbirliklerinde yer alan ve ihtilaf çözümünde, kamu güvenliğinde ve kamu hizmetlerinde kendi isteklerini kabul ettiren de bu kesimlerdir. ABD toplumundaki daha az örgütlenmiş gruplar, Afro-Amerikalılar ve yoksullar, çoğu zaman bu süreçlerin dışında bırakılmışlar ve bu da onların özgürlükleri üzerinde yıkıcı etkilere yol açmıştır.

Diğer Prangalanmış Leviathanlarda olduğu gibi Amerikan devleti de birçok konuda oldukça başarılı olmuştur. İktisadi fırsatlar ve teşvikler sunmuş, devasa topraklardaki pazarları birleştirmiş ve Anayasa'nın iktisadi büyümeye uygun bir ortam yaratmasının ardından eyaletler arası politikaların eşgüdümünü sağlamıştır. Amerikalılar da bu durumdan büyük bir zevkle istifade etmişlerdir. Ekonomi 19. yüzyılda hızla sanayileşmiş ve ülke 20. yüzyılda dünyanın teknoloji lideri olmuştu. Ancak bu zenginlik de Amerikan istisnailiğinin damgasını taşır. Merkezi devlete konulan sınırlar, seçkinlerin ve eyaletlerin devam eden güçleri ve kamu-özel işbirliği modeli nedenleriyle Amerikan ekonomisinin büyümesi büyük eşitsizliklerle özdeşleşmiş ve sadece İç Savaş öncesindeki köleler değil, toplumun başka kesimleri de bu kazanımların tamamen dışında bırakılmıştır.

Bu açıdan bakıldığında ABD'deki cinayet oranlarının Batı Avrupa ortalamasından yaklaşık beş kat fazla olması şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde, ülkenin pek çok bölümünde çok yüksek yoksulluk oranları söz konusudur ve Afro-Amerikalılar birçok fırsattan ve kamu hizmetlerinden dışlanmaktadır. Ya da kamu-özel işbirliği modelinin yoksul Amerikalılara sosyal güvenlik sağlamakta başarısız olması da şaşırtıcı değildir. Toplum daha fazla hareketlilik kazandıkça ve talepkâr hale geldikçe Amerikan Leviathan'ı bu boşluğu doldurmak için, Başkan Johnson'un Yoksullukla Mücadele'sine benzer programlar geliştirmeye teşvik edilmiş, fakat bunlar genellikle tamamlanmamış girişimler olarak kalmıştır.

Belki de çelişkili olarak, ileride göreceğimiz gibi Amerikan Leviathan'ının izlediği yol hesap edilmemiş bir başka önemli sonuç da ortaya çıkarmıştır: bazı hayati alanlardaki devlet faaliyetlerinin etkili bir biçimde takip edilememesi. Federalistlerin verdiği tavizlerin sınırları ve kamu-özel işbirliği modeliyle kuşatılmış ABD devleti, Soğuk Savaş'ın ve yakın zamanda yükselen uluslararası terörizmin getirdiği giderek karmaşıklaşan güvenlik sorunlarıyla meşru yollarla baş edememektedir. Yine dünyanın en güçlü ülkesi olarak kürenin fiili polisliği rolünü de etkin biçimde yerine getirememektedir. Çünkü bu kapasitelerini toplumun denetiminden uzakta oluşturmuştur. Bu durum, çok ciddi sınırlamalara sahip olan ve kuruluşundan gelen zayıflığının damgasını halen taşıyan bir Leviathan'ı emrine verilmiş prangasız bir güvenlik birimi ve orduyla baş başa bırakmıştır. Bunların sonucunda ortaya çıkan Amerikan Leviathan'ının korkutucu yüzü, Edward Snowden Ulusal Güvenlik Ajansı'nın (NSA) Amerikan vatandaşlarını hedef alan ve toplumun veya hükümetin diğer birimlerinin hiçbir denetimi olmaksızın gerçekleştirdiği yığınla izleme ve veri toplama faaliyetini kamuoyuyla paylaştığında gözler önüne serilmiştir.

Hangi haklar?

Öyleyse Ferguson polisi kentin siyahi yurttaşlarını neden bu kadar fazla taciz etti? Kısa yanıt: ırkçılık ve para. Ferguson'da polis teşkilatı gelir elde etmek için kullanıldı. Memurlardan mümkün olduğu kadar çok vakayı belgelemeleri ve böylece gelir artırmaları istenmişti. Bunun anlamı herhangi bir bahanenin bir kişiye ceza yazmak, hem de oldukça yüksek bir ceza yazmak için kullanılabileceğiydi. Adalet Bakanlığı insanların sadece yürüme tarzı ihlali nedeniyle 302 dolar, tek bir huzuru bozma vakası için 427 dolar, uzamış ot ve bitkiler için 531 dolar, tutuklamaya karşı koyma için 777 dolar, itaatsizlik için 792 dolar ve emirlere uymama için 527 dolarla (son ikisi memurlar için aynı ceza anlamına geliyordu) cezalandırıldıklarını belgelemişti. Ceza yazıldıktan sonra eğer mahkemeye de gelmezseniz yeni cezalarla karşılaşıyordunuz. Belgedeki diğer bir şaşırtıcı örneğe bakalım:

> Arabasını bir kez yasadışı biçimde park eden Afro-Amerikalı kadının 2007'den kalan bir duruşması vardı. İki uyarı almış ve 151 dolarlık bir ceza, artı mahkeme masraflarını ödemesi istenmişti. Mali zorluklar çeken ve geçmiş yıllarda bir süre sokakta da kalan ka-

dın toplamda yedi duruşmaya gelmeme cezası ve bunlara ek olarak 2007-2010 arasındaki park cezalarını ödemediği için yeni para cezalarına çarptırıldı. Her duruşmaya gelmeme için mahkeme bir tutuklama emri çıkarmış, yeni cezalar ve ödemeler dayatmıştı. 20072014 arasında kadın iki defa tutuklanmış, altı gün hapiste kalmıştı. Mahkemeye, sadece bir defalık yasadışı park etmekten dolayı toplam 550 dolarlık ceza ödemişti. Mahkeme kayıtlarına göre kadın iki defa 25 ve 50 dolarlık kısmi ödeme girişiminde bulunmuş ama mahkeme cezanın tamamı ödenmediği için bunları geri çevirmişti... Aralık 2014'e gelindiğinde, yani yedi yıldan fazla zaman geçtikten sonra, kadının en başta 151 dolar ceza ödemesi gerektiği ve 550 doları zaten ödemiş olduğu halde, halen 541 dolar borcu vardı.

Bu keyfi uygulamalar genellikle kendilerini hedef aldığından Afro-Amerikan toplumunun devlet kurumlarına güveninde ve işbirliğinde ciddi yıpranma meydana geldi. FPD adalet değil, ceza makbuzu dağıtıyordu. Güvenlik güçlerinin ana işlevi bozulmuş, polise güvensizlik ve korku duyulur olmuştu.

Fakat FPD'nin Ferguson halkının anayasal haklarını böylesine bir dokunulmazlıkla ihlal etmesi nasıl mümkün oluyordu? Haklar Bildirisi'nin onları koruması gerekmez miydi? Anlaşılan sadece bir yere kadar. Haklar Bildirisi'ni yaratan uzlaşma sadece Federal yönetim için geçerliydi, eyaletler için değil. Eyaletler zamanla "polis gücü" denilen ve geniş yetkiler verdikleri bir unsur geliştirmişlerdi. Aslında Haklar Bildirisi böyle bir unsurdan hiç bahsetmemişti ama zamanında bu böyle yorumlanmıştı. Bu konu 1833'te kesin bir çözüme kavuşturuldu: Yüksek Mahkeme, Haklar Bildirisi'nin sadece ulusal yasama organlarının aldığı kararlar için uygulanabileceğine hükmetti. Örneğin Anayasa'nın Birinci ek maddesine göre:

> Kongre, dini bir kuruma ilişkin veya serbest ibadeti yasaklayan; ya da ifade ve basın özgürlüğünü kısıtlayan; ya da halkın sükûnet içinde toplanma ve şikâyete neden olan bir halin düzeltilmesi için hükümetten talepte bulunma hakkını kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır.

Anayasa'nın Dördüncü ek maddesine göre:

> Kişilerin, üstlerinin, evlerinin, belgelerinin ve eşyalarının gereksiz aranması ve bunlara el konulmasına karşı hakları ihlal edileme-

yecek ve bu konuda yetki verildiyse bu mutlaka muhtemel bir nedene dayanacak, yemin ve beyanla desteklenecek ve özellikle aranacak yeri, tutuklanacak kişi ile el konacak eşyaları belirleyecektir.

Ne var ki böylece 1833'teki Yüksek Mahkeme kararı, eyaletlerin ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasalar geçirebileceklerini ve gereksiz aramalara ve el konulmalara izin verebileceklerini çünkü bu eylemlerinin Haklar Bildirisi kapsamında olmadıklarını da esasa bağlamış oluyordu. Sadece ulusal yasama organları böyle yasalar çıkarmaktan men edilmişti. Güney eyaletlerinde Haklar Bildirisi'nin bu şekilde yorumlanmasının asıl amacı ise kölelerin, "özgür yurttaşların" sahip oldukları hiçbir hakka sahip olmamalarını garantiye almaktı.

ABD'de Güney'in Birlik'ten ayrılma girişimleri sonrası çıkan 1865'teki İç Savaş'ta uğradığı yenilgi Haklar Bildirisi'ne dair bu yorumun da sonu anlamına gelmeliydi. 1868'de kabul edilen On Dördüncü ek madde şu ifadeyi içeriyordu:

> Hiçbir eyalet, Birleşik Devletler vatandaşlarının ayrıcalık ve bağışıklıklarını kısıtlayacak yasa yapmayacak veya uygulamayacak ve hiçbir eyalet yasal gerekler yerine getirilmeden bir kişiyi yaşamından, özgürlüğünden ya da malından yoksun etmeyecek ya da kendi yargı yetkisi içindeki bir kişiyi, yasaların eşit koruması dışında bırakmayacaktır.

Yüksek Mahkeme de bu maddenin eyaletlerin polis gücünü geçersiz kılmadığına karar verdi. 1885'te Yüksek Mahkeme Üyesi Stephen Field "geniş ve kapsayıcı olmasına rağmen ne On Dördüncü ne de diğer maddeler polis gücü de dahil olmak üzere hiçbir eyaletin gücüne karışmak için tasarlanmamıştır" dedi.

Tüm bunları Güney'in 1877'den sonraki "Kurtarılma" (*Redemption*) dönemi bağlamında düşünmek gerekir. On Dördüncü Madde Güney'in "Yeniden İnşa"sını" (*Reconstruction*) amaçlayan üç değişiklikten birisiydi. Bu değişiklik köleliği sona erdirecek kurumsal reformların yapılmasını ve Afro-Amerikalılara iktisadi fırsatlar verilmesini ve siyasi haklarının garanti altına alınmasını sağlıyordu. Fakat 1877'de Başkan Rutherford Hayes başlangıçtaki Faustvari pazarlığı ihlal etti ve Güneyli siyasetçilerle Kuzey birliklerini geri çekmek ve yapılandırmayı sonlandırmak için anlaşarak Seçiciler Kurulu'nda çoğunluğu sağladı. Kuzey birlikleri gider gitmez Güney "kurtarıldı." 'Yeniden İnşa' tersine çev-

rildi ve eski baskıcı kurumların çoğu yeni kisveler altında tekrar devreye sokuldu. Bunlardan belki de en kötü şöhretli olanı, ırk ayrımını güçlendiren "Jim Crow" yasalarıdır. Güney Devletleri 1890'lara gelindiğinde siyahların oy verme haklarını kelle vergisi ve okuryazarlık sınavları yoluyla ellerinden almak için anayasalarını yeniden yazıyorlardı. Olayın merkezinde polis gücü vardı. Kuzey Güney'i rahat bırakmayı ve Jim Crow'a hoşgörü göstermeyi kabul etmişti. Haklar Bildirisi'nin eyaletlerin yasama organlarına uygulanamayacağı "yorumu" bu anlaşma bakımından hayati öneme sahipti.

Eyaletlerin kendi "haklar bildirisi" değişikliklerini anayasalarına yazdıkları doğrudur. Missouri eyaletinin mevcut anayasasının ilk otuz beş maddesi temel haklar bölümünden oluşur. Fakat bunların yurttaşları devlete karşı korumak söz konusu olduğunda, Federal Haklar Bildirisi kadar etkili olmaları istenmemişti ve sonuçta öyle de olmadılar.

Adalet Bakanlığı raporu Ferguson Yerel Yönetim Yasalarının Missouri Haklar Bildirisi'ni ihlal ettiğini açıkça ortaya koymuştu. Ferguson yasasına göre, Bölüm 29-16(1), "bir polis memurunun resmi görevlerini yerine getirdiği sırada yasal talimatına veya isteğine karşı çıkılmasının ve bunun memurun görevlerini yerine getirmesine müdahale teşkil etmesi veya engellemesinin" yasadışı olduğunu belirtir. Rapor, pek çok hukuki davanın bir memurun bu yasa kapsamında, bir suç işlediğine dair nesnel bir gösterge olmayan bir kişiye dur talimatı vermesiyle başladığını tespit etmişti. Bu koşullar altında dur talimatı "yasal talimat" değildir çünkü memur suç durumunun ortaya çıktığına dair makul şüpheden yoksundur. Buna rağmen insanlar durmadığında yine de tutuklanmaktadırlar.

"Kurtarılma" sonrası yaratılan Güney 1960'lara kadar varlığını korudu. Ancak önemli bir değişim, tam da sivil haklar hareketi ivme kazanırken, 1953'te Yargıç Earl Warren'ın Yüksek Mahkeme'ye atanmasıyla başladı. Warren Anayasa'nın değişen koşullara uyum sağlaması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca mahkemede benzer düşüncedeki yargıçlar çoğunluktaydı. Güney Devletleri'nde sivil haklar eylemcilerini bastırmak ve taciz etmek için ortaya konan polis davranışlarının çoğunun anayasaya aykırı olduğuna karar verdiler.

Yüksek Mahkeme ilk kez bu kararını uygulamaya koyma fırsatını, 23 Mayıs 1957'de polis memurları Cleveland, Ohio'da Dollree Mapp adında bir kişinin evine zorla girdiklerinde eline ge-

çirdi. Mapp yasadışı kumar veya sayı piyangosu işinde çalışıyordu. Polis, Mapp'in evinde Virgil Ogletree'le birlikte bulunduğuna dair bir duyum aldı. Virgil rakip bir sayı piyango patronuydu ve (daha sonra boksör Muhammed Ali'nin menajeri olacak) Don King'i bombaladığından şüpheleniliyordu. Polis Ogletree'i yakaladı ancak daha sonra adamın masum olduğu ortaya çıktı. Eve yapılan baskında Mapp'in önceki kiracıdan kaldığını iddia ettiği bazı iddia kuponları ve pornografik dergiler de bulundu. Mapp dergilerin kendinden önceki kiracı tarafından bırakılmış olduklarını iddia etse de yedi yıl hapse mahkûm edildi. Mapp, kendisinin bu materyallerin sahibi olduğunu düşündürecek makul bir sebebin olmadığını ve polisin arama izninin olmadan evine girdiğini iddia ederek davayı Yüksek Mahkeme'ye götürdü. "Mapp v. Ohio" (Mapp-Ohio'ya karşı) kararında mahkeme, Dördüncü Ek Madde'nin eyaletlerin sebepsiz arama yapmalarını engellediğini anımsatarak, "aramalar ve el koymalar yoluyla elde edilen tüm delillerin Federal Anayasa'nın ihlali anlamına geldiği ve bu delillerin bir eyalet mahkemesindeki ceza davasında kabul edilemez olduğu" sonucuna vardı. Burada "eyalet mahkemesi" ifadesi önemlidir. Yüksek Mahkeme eyaletlerin diğer davranışlarına dair de bir liste ortaya koydu ve bunların eyaletlerin ayrı temel haklar bölümleriyle ve hatta polis gücüyle tutarlı olduklarının ancak Anayasa ile tutarlı olmadıklarının tespitinde bulundu. *Gideon-Wainright* (1963) kararında Yüksek Mahkeme bir suçlamaya maruz kalan herkesin avukat tutma hakkı olduğuna hükmetti. 1964'teki *Malloy-Hogan* kararında hâkimler kendi aleyhine tanıklık etmeyi reddetme hakkının Beşinci Ek Madde'nin bir parçası (İngilizce "taking the fifth", beşinciyi almak ifadesi buradan gelir) olduğuna ve eyalet mahkemelerini de kapsadığına karar verdiler. 1965'teki meşhur *Miranda-Arizona* kararında, hakları okunmayan insanların itiraflarının eyalet mahkemelerinde kabul edilemeyeceği kararına vardılar. Yine *Parker-Gladden* (1966) ve *DuncanLouisiana* (1968) kararlarında Altıncı Ek Madde'nin insanlara eyalet mahkemelerinde tarafsız jüri hakkı verdiği hükmünü getirdiler. Bu hükümlerin toplam etkisi, eyaletlerin ceza hukuku sistemlerini Federal Haklar Bildirisi'ne ayak uydurmaya yöneltmesiydi. Ancak Ferguson vakasının da gösterdiği gibi bu süreç halen devam ediyor.

Afro-Amerikalılara yönelik bu ayrımcılık pratiğinin kökleri elbette derindedir ve paradoksal olarak, (bazıları için) Amerikan özgürlüğünün yaratılmasıyla iç içe geçmiştir.

Toplumsal hareketlenme: Süfrajet Emily Davison'ın ölümü.

Hobbes'un *Leviathan*'ı.

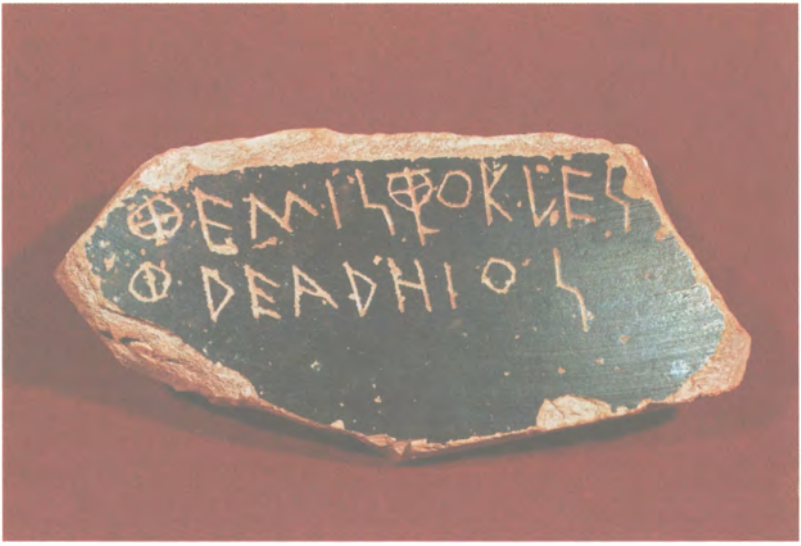

Hiyerarşiyi kontrol eden normlar: Themistokles'in sürgünü.

Hiyerarşiye karşı normlar: Bir Tiv kâhini.

Namevcut Levithan: Lübnan'da biriken çöpler.

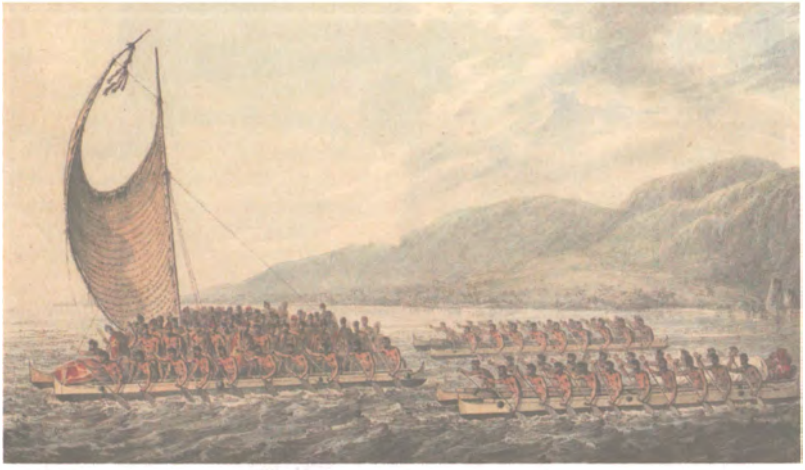

Güç istenci Hawaii'de donanma kurduruyor.

Prangalanmış Levithan: İyi yönetim için alegori.

Prangalanmış Levithan'ın sonuçları: İyi yönetimin etkileri.

Prangalanmış Leviathan'ın bir başka sonucu: Tortilla'nın icadı.

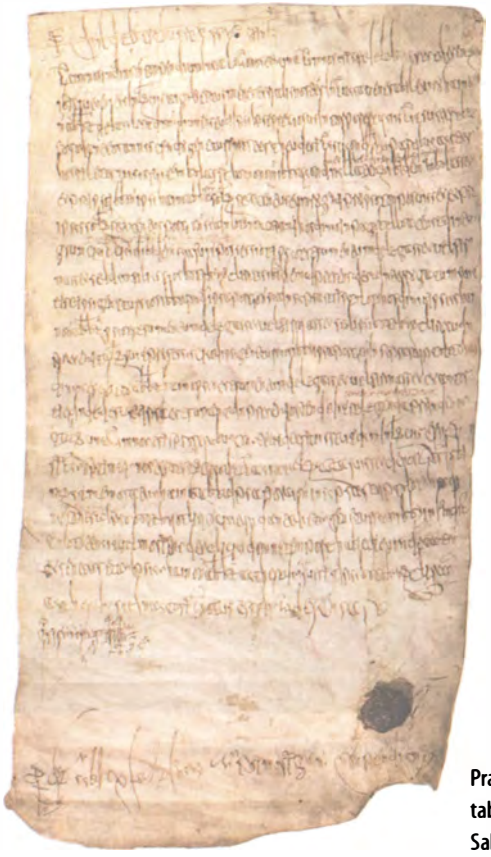

Prangalanmış Leviathan'ın tabandan gelen yasası: Sal Yasası.

Bayeux işlemesi.

Normlar kafesini kırmak.

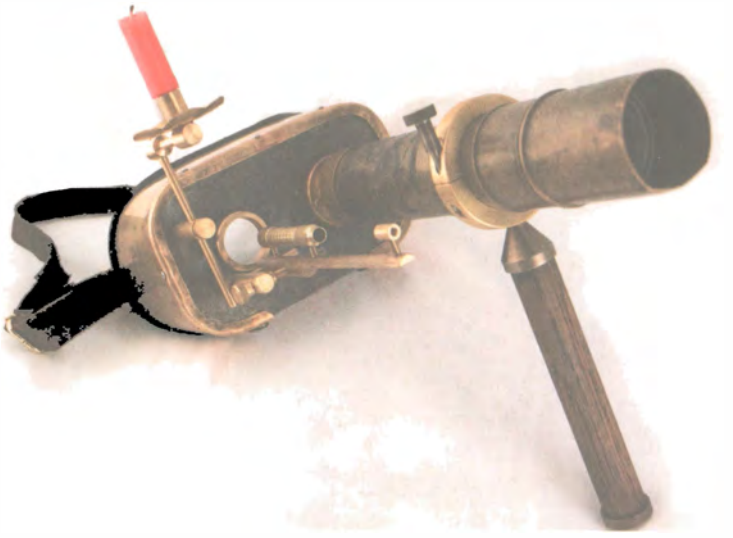

Başarısız deney: Galileo'nun boylam hesaplamak için icat ettiği celatone.

荀子集釋　王制　一〇〇

楊曰：此皆名無差等，則不可相制也。有天有地而上下有差，明王始立而處國有制。楊曰：制亦謂差等也。久保愛曰：處、處置也。夫兩貴之不能相事，兩賤之不能相使，是天數也。執位齊而欲惡同，物不能贍則必爭。楊曰：澄體爲「膽」，既無等級，則皆不知紀極，故物不贍足也。陳雄案：横文局本澄作「膽」。爭則必亂，亂則窮矣。楊曰：窮、物窮竭也。先王惡其亂也，故制禮義以分之，使有貧富貴賤之等，足以相兼臨者，是養天下之本也。書曰：「維齊非齊。」楊曰：呂刑。言雖齊一者乃在不齊。以論有差等，然後可以爲治也。此之謂也。

馬駭輿，則君子不安輿；庶人駭政，則君子不安位。楊曰：駭政、不安上之政也。馬駭輿，則莫若靜之；庶人駭政，則莫若惠之。楊曰：惠、恩惠也。選賢良，舉篤敬，興孝弟，收孤寡，補貧窮，如是，則庶人安政矣。庶人安政，然後君子安位。傳曰：「君者，舟也；庶人者，水也。水則載舟，水則覆舟。」陳雄案：則、能也。左襄十一年傳載孔子語，「烏則擇木，木豈能擇烏。」史記孔子世家作「烏能擇木，木豈能擇烏。」是其證。」此之謂也。

故君人者，欲安，則莫若平政愛民矣；欲榮，則莫若隆禮敬士矣；欲立功名，

Xunzi: "Deniz kayığı taşıyabilir: Deniz kayığı alabora edebilir." Çin'de kontrol halktayken.

Despotik Leviathan izliyor: Tiananmen Meydanı.

Normlar kafesine sıkışmak: Dalit elle tuvalet temizliği.

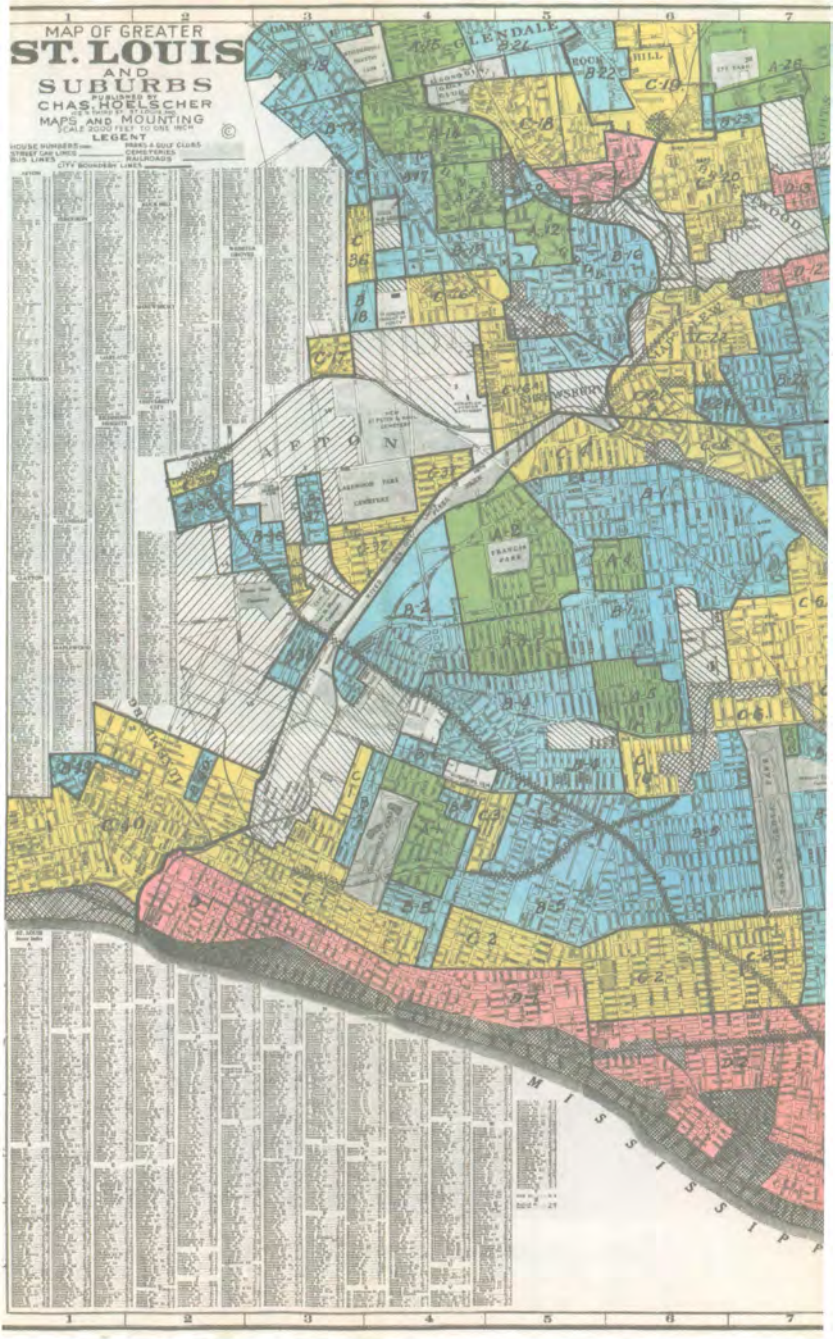
MAP OF GREATER
ST. LOUIS
AND
SUBURBS
PUBLISHED BY
CHAS. HOELSCHER
MAPS AND MOUNTING
SCALE 2000 FEET TO ONE INCH
©
LEGEND
HOUSE NUMBERS
STREET CAR LINES
BUS LINES
PARKS & GOLF CLUBS
CEMETERIES
RAILROADS
CITY BOUNDARY LINES
GLENDALE
ROCK HILL
WOODS
FRANCIS PARK
MISSISSIPPI

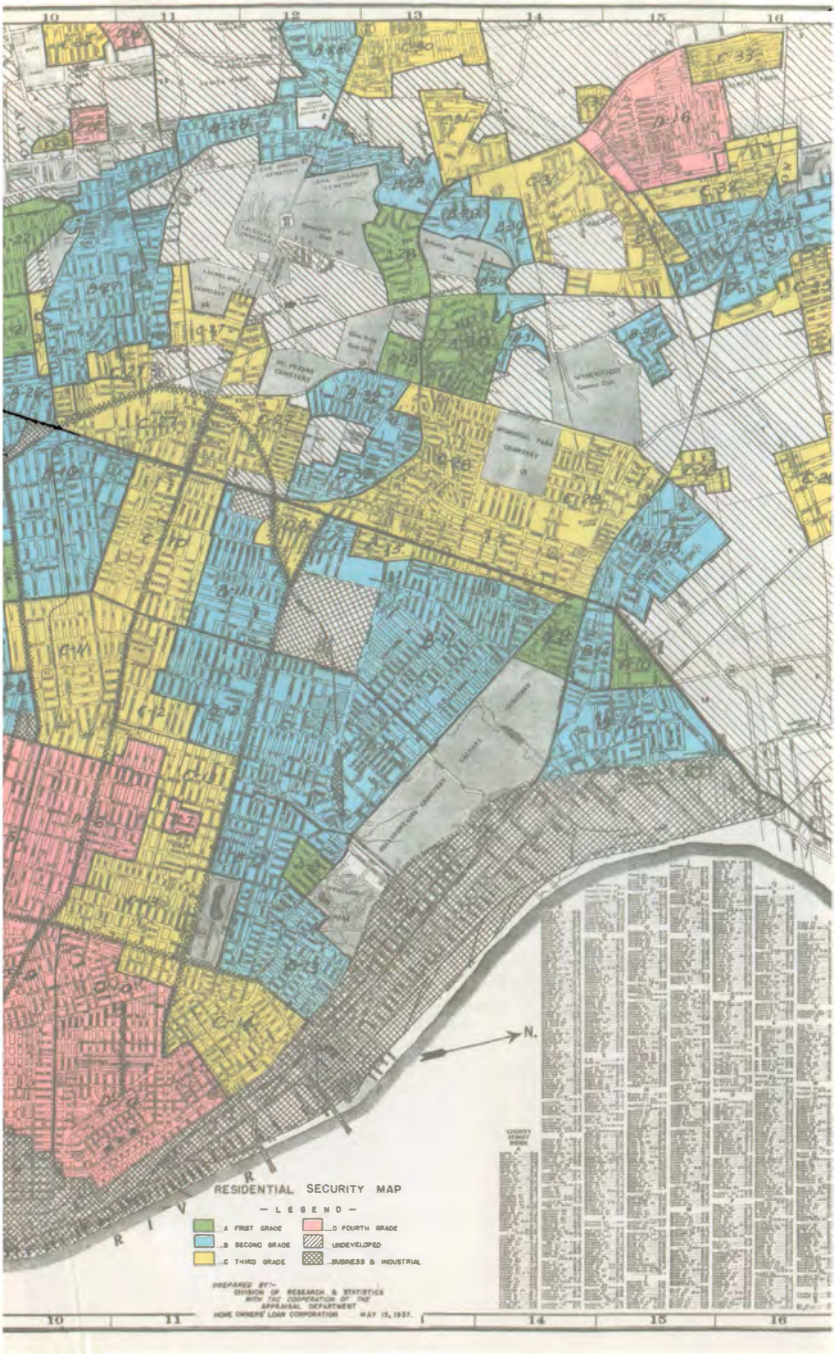

St. Louis'de kırmızıyla işaretlenen bölgeler.

Despotik Leviathan'ın ekonomisi: Guatemala'da kahve işçileri.

Latin Amerika'nın kast sistemi.

Necd'de İhvan.

Saddam Hüseyin dine dönüyor.

Sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe: Bologna kuleleri.

Koridora Güney Afrika tarzında giriş: Mandela Dünya Ragbi Finali'nde kupayı Springbok kaptanı Pienaar'a veriyor.

Koridora Lagos tarzında giriş: Vergilerinizi ödeyin!

Koridora Bogota tarzı giriş: Süper-yurttaş Mockus.

Uluslararası devlet sistemi: WHO'nun "iyi niyet elçisi" Robert Mugabe.

Amerikan köleliği, Amerikan özgürlüğü

Kölelik federal yönetimin yetki sınırları konusundaki tartışmaların merkezindeydi. Köleler sadece başlangıçtaki on üç koloninin en zenginlerinin "varlıklarının" büyük bölümünü oluşturmakla kalmıyordu. Aynı zamanda kölelerin statüleri de yeni federal devlette siyasi gücün nasıl dağıtılacağı konusunda hayati bir öneme sahipti. Tarihçi Edmund Morgan *American Slavery, American Freedom* (Amerikan Köleliği, Amerikan Özgürlüğü) adlı eserinde Anayasa'yı hazırlayan George Washington, James Madison ve Thomas Jefferson gibi önde gelen isimlerin çoğunun nasıl da Virginia'dan köle sahipleri olabildikleri sorusunu soruyor. Jefferson şanlı Bağımsızlık Bildirgesi'nin ana yazarıydı:

> Her erkeğin eşit yaratıldığı ve Yaratıcıları tarafından Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğun peşinden koşma gibi bazı devredilemez haklarla donatıldıkları hakikatinin şüphe götürmez olduğuna inanıyoruz. Erkekler bu hakları güvence altına almak için, adil güçlerini yönetilenlerin rızasından alan devletleri oluşturmuşlardır.

Bu beyanla ilgili dikkati çeken birçok husus var: Vurgunun insanlara değil "erkeklere" yapılması yalnızca biri. Bir diğeri, 600 kölesi olan Jefferson'ın kafasındaki devletin, neticede bu kölelerin rızasıyla veya onların mutluluğu elde etmeleri için kurulmayacağı gerçeği. Aksine, bu anayasa gelecek seksen yedi yılda hiçbir haklarının olmamasına sebep oldu.

Morgan'ın amacı sadece bu hislerin ikiyüzlülüğünü ortaya koymak değil, kölelik ve özgürlük arasındaki ilişkileri de kavramaktı. Bunlar bir arada nasıl var olabiliyorlardı? Beyaz erkeklerin özgürlüğü bir şekilde ve büyük oranda siyah halkın özgür olmamasına mı dayanıyordu?

Virginia'nın kolonileşmesinin en başına, Jamestown'un Virginia Şirketi tarafından 1607'de kuruluşuna döndüğümüzde, köle ithal etme gibi bir planının olmadığını görüyoruz. Başlangıçtaki tasarının ilk ve en önemli ayağı yerli halkları sömürme üzerineydi. Fakat Virginia'da yerli sayısı azdı. İkinci ayak, Amerika'ya gemiyle ve bedava getirilmeleri karşılığında yedi yıl çalışacaklarına dair sözleşme imzalayan İngilizleri çalıştırmaktı. Sözleşmeli işçi çalıştırma seçeneği denendi ama bir defa buraya gelince onları denetim altında tutmanın zorluğu anlaşıldı, açık sınırlardan kaçıp gidebiliyorlardı. Onlara sert davranmak da iyi bir seçenek değil-

di çünkü bu başkalarının da gelmesini özendirmeyi zora sokardı. 1618'de Virginia Şirketi yerli halkları sömürme ve sözleşmeli işçi kullanma stratejisinden vazgeçerek sömürge halkını teşvik etmeye yöneldi. Onları sözleşme yükümlülüklerinden kurtardılar, toprak dağıttılar ve yeni oluşturulan Genel Meclis için beyaz erkeklere siyasi haklar vererek bu değişimi inanılır kılmaya çalıştılar.

Ne var ki koloni ekonomik açıdan canlı değildi. Koloniciler başlangıçta yerli tütün ekmeyi denediler ama kalitesi düşüktü. Yerli prenses Pocahontas'la evlenmesiyle meşhur olan John Rolfe, Batı Hint Adaları'ndan gelen farklı türlerle denemeler yaptı ve daha iyi sonuçlar elde etti. 1614'te Jamestown'dan ilk tütün kargosu ihraç edildi. 1619 sonbaharında, oradan geçen bir Hollanda gemisinden tütün karşılığı yirmi kişilik ilk köle grubu alındı. İlk başlarda Virginia Şirketi'nin ciddi direnç gösterdiği tütün zamanla koloniyi zenginleştirdi. Şirket 1624'te battıktan sonra insanları bu konuda durduracak bir güç kalmamıştı. Sözleşmeli işçiler tütünde çalıştırılabilirlerdi fakat kısa sürede köleleri çalıştırmanın daha ucuza geldiği anlaşıldı. Koloni coğrafi olarak genişledi ve pek çok kolonici toprak sahibi ve tütün yetiştiricisi oldu. Arazileri dolmaya başladıkça Meclis'in yapısına dair yeniden düşünmek gerekti ve 1670'te oy verme hakkını sınırlandırmaya karar verdiler:

> Ülkeyle çok az ilgili olmak seçimlerde kargaşa yaratıp sıklıkla majestelerinin barışına zarar verdiğinden kendilerinin takdiriyle oyların huzurun korunması için kullanılması sağlanacaktır.

Diğer yandan toprak sahiplerinin daha sorumlu davranacaklarına güvenilebilirdi. Bundan bir yıl önce de Meclis "kölelerin rasgele öldürülmeleri hakkında bir yasa" geçirmişti. Yasa, "eğer bir köle efendisine direnirse... ve köle kendisine yapılan müdahalenin aşırılığı nedeniyle ölürse bu ölümün cinayet sayılmaması... Fakat hiç kimse kendi malına bilerek zarar vermeyeceği için ortada kasıtlı kötülük olmadığından efendinin saldırı suçundan da muaf tutulması" düzenlemesini getiriyordu. Kim kendi malına kasten kötülük ederdi ki zaten?

Köle ekonomisi geliştikçe bazıları zenginleştiler ve çok sayıda köle çalıştıran büyük çiftlikler kurdular. Fakat tek kazanan büyük çiftlik sahipleri değildi. Daha az varlıklı yurttaşlar da daha mütevazı ölçülerde toprak ve köle sahibi oldular. Tütün-köle birleşiminin yarattığı refah beyazlar arasında daha eşit biçimde da-

ğıldı. Örneğin 1704-1750 arasında, deniz taşıtlarının seyredebileceği su yolları boyunca uzanan ve tütün yetiştiriciliği için birinci kalite araziye sahip Tidewater bölgesinde ortalama toprak 417'den 336 akreye düştü. Aynı zamanda mülk sahiplerinin sayısı yüzde 66 arttı. Chesapeake Bay alanına daha geniş çerçeveden bakıldığında, vasiyetlerden gelen deliller gösteriyor ki 18. yüzyılda refah istikrarlı biçimde daha eşit dağılmıştı. 1720'de ölenlerin yüzde 70'inin 100 pound veya 100 pounddan daha az değerli çiftlikleri vardı. 1760'lara gelindiğinde aynı insanların oranı sadece yüzde 40'ta kalırken, 100 pounddan değerli çiftliklerde benzer oranda bir artış olmuştu. Daha önce malı olmayanların seçme haklarını kısıtlayan Virginia Meclisi, bu insanlara yönelik dostça politikalar izlemeye başladı. Kelle vergisini indirdi ve beyaz hizmetçilerin koşullarını ve haklarını geliştirdi. Her durumda beyaz erkeklerin çoğunluğu toprak sahibi oluyordu. Bu nedenle köle ekonomisi beyazlar arasında belirli bir dayanışma yarattı. Gerçekten de Virginia'da tüm köleler yoksuldu ve aslında tüm yoksullar da köleydi. İngiliz diplomat Sir Augustus John Foster'ın 19. yüzyılın başlarında not ettiği gibi, Virginialıların "Başka ülkelerde ayaktakımı olabilecekken burada zenci kölelere sahip olan bir çoğunluğun dayattığı özgürlük ve demokrasiye sınırsız sevgileri vardı."

Bu dayanışma ayrıca ABD Anayasası'nın diğer amaçlarının gerçekleşmesine de katkıda bulundu: halkı ve siyasete katılımlarını denetlemek. Güçlü bir devlet düzeni sağlamak, piyasaları birleştirmek ve ulusun güvenliğini sağlamak için yararlıydı. Fakat, devlet sıradan halkın siyasetle aşırı biçimde ilgilenmeye ve müdahil olmaya başlamasından da muaf olmalıydı. Güçler ayrılığı ve dolaylı seçimlerle gücü tabana daha çok yaymak, sadece Gılgamış sorununa ve federal devletin kendi iradesiyle despotça davranma tehlikesine bir çözüm değildi. Bunların bir amacı da devlet kurumlarının sıradan halk tarafından ele geçirilmelerini engellemekti. Bu halk katılımı tehlikesi hem Federalistleri hem de refahları kölelere ve plantasyon ekonomisine bağlı Güneyli seçkinleri ürkütüyordu. Bu nedenle Federalistler için bir taşla iki kuş vurma fırsatı ortaya çıkmıştı: Sıradan insanların siyasi gücü kullanma yeteneklerini sınırlandırmak ve (başka her durumda karşı çıkabilecek) Güneyli seçkinler için devlet inşasını kabul edilebilir hale getirmek. Üstelik, Jefferson gibi dönemin seçkinlerinin çoğu, seçkin olmayan beyazların bile bu bakışı paylaştıklarından emindiler. Bu nedenle "bazı devredilemez haklar" ve "öz-

gürlük" gibi ayrıcalıkları kölelerle paylaşmak yerine kendilerine bahşedilebilirdi. Bu yüzden Amerikan devlet inşa etme sürecinde ortaya çıkan özgürlük kavramı, öngörülebilir neticeleriyle aynı anda hem görkemli (beyazlar için) hem de engelleyici (siyahlar için) olabiliyordu.

Amerikan devlet inşasının dolambaçlı yolu

ABD Anayasası bir çırpıda Federalistlerin karşısındaki önemli sorunları gidermişti. Bir devlet inşa etmiş, devlet gücünün hizipler veya genel toplum tarafından ele geçirilmesini engellemiş, böylece Amerikan seçkinleri için özellikle önemli bir konu olan mülkiyet haklarını güvence altına almış, eyaletlerin özerkliklerini korumuş ve devletin gücünü kötüye kullanma ihtimali karşısında gönülsüzce de olsa insanların temel haklarını tanımıştı. Gönülsüzce ve kerhen ama aynı zamanda daha yoksul beyazların da seçkinlerle pek çok konuda aynı hakka sahip olduğunu bilerek, aynı daha önce gördüğümüz köle ekonomisinde olduğu gibi. Fakat iktidarı farklı birimler ve gruplara dağıtmak oldukça ciddi tıkanma riski de yaratıyordu. Zamanla örgütlü siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla bu durum daha da netlik kazandı. Farklı kurallara göre seçildikleri için bir partinin Kongre'de bir diğerinin ise Senato'da çoğunluğunun olması mümkün olabiliyordu. Yine farklı bir yöntemle seçilen Başkan iki mecliste de yeterli destek elde edemeyebilirdi. Bu tıkanma ihtimali federal yönetimi denetlemeyi kolaylaştırdı ve Anayasa'yı eyaletler tarafından daha kabul edilebilir kıldı. Diğer taraftan oldukça bariz bir olumsuzluk da söz konusuydu. Anayasa'nın ana hedefi güçlü ve yüksek kapasitesi olan bir merkezi devlet yaratmak olduğu halde, sistem oldukça fazla kapasite yetersizliği de doğuruyordu. Bu yetersizlik özellikle sosyal politikalar ve gelirin yeniden dağılımı konularında sıkıntı yaratıyordu çünkü birileri bunları itiraz yoluyla bloke edebiliyordu. Devletin ağırlığıyla zayıflığı arasındaki bu karışım Federalistlerin herkesi tatmin etmek için geliştirmek zorunda kaldıkları bir durumdu. Meselelere bu şekildeki yaklaşım şekli devlet inşasındaki Amerikan istisnailiğinin bir sonucuydu.

Bazı boyutlarıyla Amerikan devlet inşası gayet iyi çalışmıştı. Federal devletin zayıflığı Despotik Leviathan'a dönüşemeyeceği anlamına geliyordu ve toplum bunun farkındaydı. Eyaletlere verilen polis gücü gibi güvenceler, başlarda devlet seçkinlerini Anayasayı onaylamaları için ikna etmek ve daha sonrasında da dev-

letin büyümesine engel çıkarmamalarını sağlamak amacını taşıyordu. Bunları devlet kurumlarını kuvvetlendiren güçlü bir Kızıl Kraliçe etkisi izledi. Fakat bir taraftan da başlardaki zayıflık devam etti ve devletin, 19. ve 20. yüzyıllarda hızlı ekonomik ve sosyal değişimlerin pençesindeki toplumdan gelen talepleri karşılamasını zorlaştırdı.

Bu zayıflığın ilk yan etkisi devlet gelirindeki yetersizlikti. Yeni yaratılan federal vergi sistemi hükümetin Batı Pennsylvania'nın üzerine giderek Whiskey isyanını bastıran George Washington'ın ordusuna kaynak sağlamasına yetmişti. Fakat Anayasa'ya göre, "bir sayım ya da ayrıntılı bir listeleme ile belirlenecek nüfus oranlarına dayanmaz ise herhangi bir kelle vergisi veya dolaysız vergi oranı belirlenemezdi." Yani federal yönetim "doğrudan vergi", özellikle de gelir vergisi toplayamayacaktı. Anayasa bir eliyle verdiğini diğer eliyle geri alıyordu. Peki federal yönetim geliri olmadan hedeflerine nasıl ulaşacaktı?

Doğaçlama yapmaktan başka çaresi yoktu. Bu bir süre sonra kamu-özel işbirliği stratejisine dönüştü. Devlet önemli işlevlerinin çoğunun hayata geçirilmesi ve yönlerinin belirlenmesini özel sektöre bırakırken, kendisi sadece toprak, teşvikler ve bazı destekler sağlama rolünü üstlendi. Örneğin devlet doğu ve batı kıyılarının bir tren hattıyla birbirine bağlanmasını istedi. Ancak bu hattı tek başına inşa edemedi. Bunun birinci sebebi İç Savaş'tan önce Güneyli siyasetçilerin Kuzeylilerin tercih ettikleri yolu engellemeleriydi. Diğer sebep ise devletin demiryolunu inşa edecek parasının olmamasıydı. Bu nedenle özel sektörü bu girişim için teşvik etmeye karar verdiler. 1862'de Abraham Lincoln Pasifik Demiryolu Yasası'nı imzaladı. Yasa demiryolu şirketlerine sadece devlet garantili kredi sağlamakla kalmayıp demiryolu hattı boyunca uzanan büyük arazileri de verdi. Yasanın ikinci bölümü demiryolunun her iki tarafında altışar metrelik bölümü yol yapımı için şirkete devretmiş, demiryolu inşası için gereken malzemeyi serbestçe temin etme hakkı sağlamıştı. Üçüncü bölüm demiryolu şirketlerine inşa ettikleri her 1,6 kilometre hat karşılığında, hattın her iki yanında 13 metrekareliğe kadar bir alanı bağışlıyordu (Demiryolu şirketlerine verilen arazi 1864'te iki katına çıkarıldı). Bütün bunlar şirketlerin işe koyulmaları için büyük teşvik yarattılar çünkü demiryolu inşa edildiğinde toprak değer kazanacak ve bu araziler ciddi fiyatlarla satılabilecekti. Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi Union Pacific Demiryolu Wyoming'deki hattı inşa eder etmez Cheyenne kentini kurmuş ve arazi satışına başlamış-

tı. Devletin tüm bunları yapması için yeni harcamalara gerek yoktu. Bu nedenle federal devletin vergileri yükseltmesi de gerekmemişti.

Demiryolunu inşa etmek için yaratılan kamu-özel işbirliğinin amacı sadece devletin mümkün olduğunca az harcama yapması değildi. Diğer bir amacı da yaratılmakta olan Amerikan Leviathan'ına pranga vurmaktı. Özel sektörü özendirerek dünyanın başka yerlerinde olsa devlet tarafından yapılacak işleri onların yapması teşvik ediliyordu. Böylece özel sektör sürecin içinde tutularak devletin çok fazla büyümesi veya çok fazla güçlenmesi engellenmiş olurken Leviathan da sıkıca denetlenmiş oluyordu.

Aslında 1862'de bile temel kamu hizmetlerini sağlamak için özel sektörle çalışmak yeni bir şey değildi. 19. yüzyıl Amerika'sının görkemli kurumlarından biri olan ABD Posta Ofisi de bu modelle kurulmuştu. 1792 gibi erken bir tarihte ilk Kongre, Posta Ofisi yasasını geçirerek federal bir posta hizmeti oluşturmuştu. Hızla ülkeyi birbirine bağlayan devasa bir ağ ortaya çıkmıştı. Posta Ofisi kısa sürede devletin en önemli istihdam birimi haline geldi. 1816'da federal kamu gücünün yüzde 69'u posta görevlilerinden oluşuyordu. 1841 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 79'a çıkarken posta görevlilerinin sayısı yaklaşık 9.000'di. *New York Times* 1852'de kurumu "kamu yönetiminin güçlü kolu" olarak tasvir etmişti. Fakat Posta Ofisi de bir kamu-özel işbirliğiydi. Mektuplar federal devlet tarafından desteklenen özel posta arabalarıyla taşınıyordu. 1828'de sözleşmeli 700 özel posta girişimcisi vardı. Bu ortaklık federal devletin bu devasa topraklarda yaygın bir şekilde var olmasını mümkün kılıyordu. Nüfusa oranla Birleşik Devletler'in Britanya'dan iki kat, Fransa'dan beş kat fazla posta ofisi vardı. Posta ofislerinin yaygınlığı 1831'deki meşhur ziyaretinde Tocqueville'in de dikkatini çekmişti:

> Bu vahşi ormanlar arasında hayret verici bir mektup ve gazete dolaşımı vardır... Fransa'nın en aydın semtlerinde bile bu yabani bölgelerdeki kadar hızlı büyüyen veya bu ölçekte olan bir entelektüel hareket olduğunu sanmıyorum.

De Tocqueville bu durumun "zihinler arasında büyük bir bağ" kurduğundan ve "el değmemiş bölgelerin kalbine nüfuz ettiğinden" de bahsetmişti. Posta Ofisi sadece devletin varlığı ve işlevselliğinin göstergesinden ibaret değildi. Bilgi akşını da kolaylaştırıyordu. Fikirlerin yayılmasına ve yenilerin ortaya çıkmasına

da katkıda bulunuyordu. Patent alma ve fikri mülkiyet haklarını emniyete almayı kolaylaştırmak gibi kritik iktisadi etkinlikler de üstleniyordu. İktisat tarihçisi Zorina Khan'a göre, "Birleşik Devletler'deki kırsal kesimdeki mucitler ciddi engeller olmadan patent başvurusu yapabiliyorlardı çünkü başvurular para ödemeden posta yoluyla gerçekleştirilebiliyordu. ABD Patent ve Marka Ofisi'nin ülkenin farklı yerlerinde birimleri olduğundan mucitler, Posta Ofisi'ne ödeme yapmadan patent gönderilerini yapabiliyorlardı. Bu nedenle Amerikan sanayileşmesinin ilk aşamasında yaşanan patent patlamasının çoğunun kırsal alanlardan gelmesi şaşırtıcı değildir." Bunun yanında 1830'lara gelindiğinde Posta Ofisi, oldukça özerk biçimde çalışan ve hareket eden modern bürokratik bir kuruma dönüşmüştü.

Kamu-özel işbirliğinin bir başka örneğini federal yargı sisteminin inşasında da görüyoruz. Birleşik Devletler yargı sistemi, ihlalleri soruşturmayı ve dava açma işini kısmen özel şahıslara devretmişti. 1964 Sivil Haklar Yasası'nın VII. Başlığı özel sektör istihdamında ırk, cinsiyet, ulusal köken ve dine dayalı ayrımcılığı yasakladığında bunun uygulanmasını devlet birimlerine değil, VII. Başlık kapsamında açılacak özel davalara bırakmıştı. Bu karar son elli yılda özel şahıslarca açılan dava sayısındaki patlamaya da ciddi ölçüde katkıda bulundu. İstihdamla ilgili ayrımcılık davaları yılda 20.000 adetle, mahkûmların serbest bırakılma taleplerinin ardından federal mahkemelerdeki en büyük ikinci kategoriyi oluşturuyor. Büyük ekonomik zarar verme riski olan ve kazanıldığında avukatlara pay verilen davalar sayesinde de özel hukuk davaları özendirilmiştir. Benzer biçimde ABD'de şirket suçları da bürokrasi veya Birleşik Devletler'in savcıları tarafından değil, genellikle özel kişilerin açtığı toplu davalarca denetlenmektedir. Yasal konularda kamu-özel işbirliğini uçlara taşımanın bir örneği, ABD hukukunun devlete karşı suçlar konusunda da özel hukuk davalarına dayanmaya başlamasıdır. ABD hukuku, Britanya Common Law'ında *qui tam* diye bilinen ve uzun süre önce terk edilmiş bir uygulamayı geliştirerek, özel şahıslara, devleti zarara uğratan kesimlere karşı dava açma hakkı tanımıştır. Dava başarılı olursa, davacıya federal devletin aldığı tazminatın bir kısmı (yüzde 15-20 arasında) devredilir.

Yargının gelişimindeki bu sıra dışı süreç federal devletin gücünü sınırlamış (bağımsız yargı, devletin sınırlarını aşmasına engel oluşturmuş), yurttaşlarının (en azından bazılarının) talep ve endişeleri kaynaklı bir yasal sistem oluşturmuş ve büyüyen devlet kapasitesi-

nin toplumun güçlü kesimlerinin istediği yönde şekillenmesini sağlamıştır. Her 5.000'den daha az nüfuslu bölgeye Kongre tarafından bir vali ve iki yargıç atandığı düşünüldüğünde, Posta Ofisi gibi yargının da batıya doğru genişlemeyi mümkün kılan bir dizi ortak kuralla ABD'yi birleştirmekte önemli rol oynadığı görülür.

Kamu-özel işbirlikleri bir başka siyasi tavizle desteklenmişti: Federal-yerel işbirlikleri. ABD federalizmi sadece federal, eyalet ve yerel yönetimler arasında gücün bölüşülmesi anlamına gelmiyordu. Güvenlik hizmetlerinin ve pek çok kamu hizmetinin de yerel otoritelere devrini içeriyordu. ABD, ilk ve ortaöğrenimi kamunun sağladığı bir eğitim sistemi geliştirmiş olsa da tüm bu hizmetler yerel düzeyde okul birlikleri (*school district*), ilçeler ve eyaletlerin kendi gelirleri vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. Bu sistemin kökleri, eğitimi sunma ve denetleme yetkisini eyaletlere veren Onuncu Değişikliğe kadar gidiyordu. Federal devletin gelir oluşturma gücü sınırlanmış olsa da bu durum eyaletler ve yerel yönetimler için geçerli değildi. Pek çok eyalet erken Cumhuriyet döneminde yasalar geçirerek okul birliklerine eğitimi finanse etmeleri için vergi koyma hakkı verdi. 19. yüzyılda bu gelirler sadece kentsel alanlardaki ve kasabalardaki okulları değil, kırsal alanlardaki "devlet okullarını" da destekliyordu. Devlet okullarının ayırt edici özelliği mahalli olarak finanse edilip denetlenmeleriydi. Devlet okulları, topluluklarının ana tercihleri ve değerleri doğrultusunda temel eğitim veriyordu. Kamu-özel işbirliğiyle uyumlu biçimde federal devlet yine teşvik edici ve destekleyici rol üstlenmişti. Thomas Jefferson tarafından yazılan 1785 tarihli Arazi Düzenlemesi (*Land Ordinance*) Kuzeybatı federal topraklarını yaklaşık 15,5 kilometrekareden (6 mil kare) oluşan kasabalara bölmüştü. Her kasaba otuz altı bölüme ayrılmıştı ve bir bölümün geliri okulları finanse etmek için kullanılacaktı. Böylece bu topraklarda ilerde oluşacak eyaletlere okullar için kaynak yaratılmıştı. Bu düzenleme daha sonra da devam etti. Hatta California ve güneybatıda okullar için daha fazla bölüm ayrılmaya da başlandı.

19. ve 20. yüzyılın başlarında öğrencilerin yetersiz beslendiği anlaşılınca, kentler fakir ailelerin çocuklarına bedava öğle yemeği sağlamaya başladılar. Federal devlet bu programları destekleme ve yaygınlaştırmaya sonradan dahil oldu. Okullarda Öğle Yemeği Ulusal Programı (National School Lunch Act) ancak 1946'da kabul edildi. Engelli çocuklara sunulan eğitimdeki ayrımcılık ve kalite düşüklüğü kamuoyunun dikkatini çekince Kongre 1975'te Tüm Engelli Çocukların Eğitimi Yasası'nı geçirdi (Educa-

tion for All Handicapped Children Act). Fakat bu düzenleme engelliler için özel eğitimin finansmanını okul birliklerine ve eyaletlere bıraktı. Bunlar söz konusu eğitim maliyetinin halen yüzde 90'ını karşılamaktadır.

Tüm bu örneklerde, yeni ve bazen acil meydan okumalar karşısında kapasitesini geliştirmek için yeni ve yaratıcı yollar geliştirmek zorunda kalan fazlasıyla prangalı bir Leviathan'a tanık oluyoruz. Kızıl Kraliçe etkisinin Amerikan versiyonunda merkezi devletin zayıflığının bir güç kaynağına dönüşmesi önemli bir noktadır. Kızıl Kraliçe bu sorunlarla mücadele edebilmesi için devleti toplumla ve yerel yönetimlerle işbirliği konusunda yeni modeller geliştirmeye teşvik etti. Ayrıca federal devletin sınırlanmış kalacağı konusunda verilen inandırıcı güvenceler sayesinde aktörler devlete güç aktarımından endişe etmediler. Böylece merkezi devlet bir yandan yükünü ve kapasitesini artırırken diğer yandan da başlangıçtaki zayıflığını korumuş ve koridorda kalmaya devam etmişti. Bu kendini sürekli geliştiren Prangalanmış Leviathan yaratmanın parlak bir yoluydu. Fakat daha önce tahmin ettiğimiz gibi bu başarı önemli zayıflıklar da barındırıyordu.

Üstesinden geleceğiz

Amerikan tarihinin standart anlatısı, Anayasa'nın oluşumunda verilen tavizlerin tahripkâr sonuçlarını görmezden gelir. Ayrıca toplumun devriminin ve Kızıl Kraliçe etkisinin her fırsatta oynadığı hayati rolü yok saymış ve bu yönleriyle eksik kalmıştır. Daha önce gördüğümüz gibi, Anayasa ve Haklar Bildirisi iyiliksever seçkinler tarafından verilmiş bir hediye değildi. Seçkinler ile halk arasındaki bir mücadelenin sonucu oluşmuştu ki bu şekilde sürekli mücadele olmasa, Enkidu'nun yaratılmasının Uruk'taki özgürlüğe katkıda bulunmamasındaki gibi, burada da etkisiz kalırdı.

Bunun en iyi göstergesi sivil haklar hareketi ve onun başarısıdır. Hareketin en bilinen iki kazanımı 1964 Sivil Haklar Yasası ve 1965 Oy Verme Hakları Yasası'ydı. Sivil Haklar hareketi 1950'lerde örgütlenerek taraftar kazandı ve Güney eyaletlerinin ayrımcı politikalarına karşı çıkmak için bazı stratejiler geliştirdi. O tarihe kadar Güney eyaletleri kendilerini Federal Haklar Bildirisi'nden soyutlamışlardı. Federal devlet ilk önce tarafsız kalmayı denedi, ancak kamu düzeni yaygın biçimde bozulunca müdahale etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Sivil Haklar hareketi federal eylemi işin içine sokmak için faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Strateji-

lerden birisi "Özgürlük Yolcuları"ydı. Gruplar halinde siyahlar ve beyazlar karışık olarak eyaletler arası otobüslere binip Güney'in ırk ayrımı yasalarını ihlal ediyorlardı. Mayıs 1961'de Alabama'nın bazı bölümlerinde kalabalıklar "özgürlük yolcuları"na saldırarak öyle bir düzensizlik yarattılar ki Adalet Bakanlığı eyalet başkenti Montgomery'deki federal savcılığın devreye girmesini istedi. Başkanın da kardeşi olan Başsavcı Robert Kennedy altı yüz kişilik ABD federal kolluk kuvvetinin Montgomery'ye giderek özgürlük yolcularını koruması talimatı verdi. Aslında Kennedy yönetiminin ilk tepkisi müdahaleden kaçınmak olmuştu, sivil haklar eylemcilerinin dayanışmasını bölmeye çalışmıştı. Bunun bir örneği Seçmen Eğitimi Projesi'ydi. Kennedy bu yolla eylemcileri daha az yıkıcı alanlara yönlendirmeye çalışmıştı. Sivil haklar hareketindekiler mesajı almıştı. 1963'te Alabama, Birmingham'da ırk ayrımı yasalarını hedef alan bir plan devreye sokup oluşacak tepkiyle Federal devleti daha sistemli biçimde müdahale etmeye zorladılar. Aktivist Ralph Abernathy'in belirttiği gibi:

> Bu gece dünyanın gözleri Birmingham'ın üzerinde. Bobby Kennedy buraya, Birmingham'a bakıyor, ABD Kongresi Birmingham'a bakıyor. Adalet Bakanlığı Birmingham'a bakıyor. Hazır mısınız? Meydan okumaya hazır mısınız? ... Ben hapse girmeye hazırım, ya siz?

En tartışmalı eylem 2 Mayıs'ta, en küçüğü sekiz yaşında olan 600 çocuğun tutuklandığı "Çocuk Seferberliği"ydi. Başkan John F. Kennedy'nin, "Birmingham'daki ve diğer yerlerdeki olaylar eşitlik haykırışlarını öylesine yükseltti ki sağduyulu hiçbir kent veya eyalet veya yasama organı onları ihmal edemez" demekten başka seçeneği kalmadı. Ertesi ay başkan 1964 Sivil Haklar Yasa tasarısını önerdi. Bu yasa Afro-Amerikalıların siyasi gücünü iade etmekle kalmıyor, aynı zamanda Güney'de yaygın olan ama burayla sınırlı kalmayan ekonomik ve sosyal ayrımcılık normlarıyla da mücadele ediyordu.

Sivil haklar hareketi orada da durmadı. Diğer durak Alabama'daki Selma'ydı. Ocak 1965'te başlayarak sivil toplum eylemcileri, siyahların temel haklarının özellikle de oy verme haklarının ihlalini teşhir eden uzun bir kampanya başlattılar. 7 Mart'ta yaklaşık altı yüz kişi Selma'dan Montgomery'ye bir yürüyüş başlattı. Bu sırada yerel güvenlik güçlerinin saldırılarına uğradılar: 17 yürüyüşçü hastaneye kaldırılırken 50 kişi yaralandı. Bu sırada John F. Kennedy suikasta uğramış, yerine Lyndon B. Johnson

başkan olmuştu. Johnson Güney'deki federal müdahaleyi yoğunlaştırdı. Yerel bir federal yargıç olan Frank Johnson, "Yasa, sıkıntıların giderilmesi için hükümete dilekçe verme hakkına büyük grupların da sahip olduğu konusunda açıktır... ve bu haklar yürüyüş yaparak, hatta otoyollarda yürüyüş yaparak da hayata geçirilebilir" hükmünü verdi.

Birmingham gösterilerinin Sivil Haklar Yasası'nın yolunu açması gibi Selma yürüyüşü de, Afro-Amerikalıların oy vermelerini engellemeyi amaçlayan okuryazarlık sınavı ve kelle vergisi gibi engelleri ortadan kaldırarak 1965 Oy Verme Hakları Yasası'nı mümkün kıldı. Selma yürüyüşünden bir hafta sonra Başkan Johnson'un meşhur "Üstesinden Geleceğiz" konuşması şöyle başlıyordu:

> Bu gece insanların onuru ve demokrasinin kaderi için konuşuyorum... Bazen tarih ve kader belli bir zaman ve yerde bir araya gelerek insanın sonsuz özgürlük yürüyüşünde bir dönüm noktası oluştururlar. Bu durum Lexington ve Concord'da yaşanmıştı. Geçen hafta da Alabama Selma'da yaşandı.

Johnson sivil haklar hareketini ABD'nin bağımsızlık savaşında Massachusetts'teki "yurtseverlerle" kıyaslamıştı. Haklıydı çünkü ikisi de toplumun despotizme karşı tepkisiydi. Johnson'un konuşması Amerikan Leviathan'ının prangalı doğasının sadece bazı zekice anayasa maddeleri meselesi olmadığını, toplumsal hareketliliğe ve büyüyen özgüvene de son derece bağlı olduğunu göstermişti.

Amerikan koridorunda hayat

Karşılaştığı meydan okumaların doğası değiştikçe Amerikan Leviathan'ı daha fazla sorumluluk aldı, bazen başlangıçtaki zayıflığının yarattığı kıskaçtan geçici olarak kurtulduğu da oldu. Sivil haklar hareketinde olduğu gibi bu genellikle toplumun taleplerine yanıt şeklindeydi.

Kızıl Kraliçe etkisinin dinamiklerinin simgesel bir dönüm noktası ilerlemeci dönemdi. Bu dönemde federal devlet yeni taleplere yanıt için hareketlenmiş ve toplumsal ve kurumsal değişiklikler eşzamanlı olarak toplumun devlet üzerindeki denetimini artırmıştı. 19. yüzyılda ve özellikle Soğuk Savaş'tan sonra federal devletin yarattığı ekonomik fırsatlar ve bütünleşmiş ulusal pa-

zar, hızlı bir sanayileşme sürecini ve büyümeyi tetikledi. Çoğunlukla sistemi nasıl çalıştıracağını bilen bir avuç şirketin istifade ettiği ve hâkim olduğu eşitsiz bir süreçten geçildi. Sonuç olarak Mark Twain'in "Yaldızlı Çağ" dediği 1870'lerden 20. yüzyıl başına kadarki dönem, kendi sektörlerine, hatta bütün ekonomiye hâkim olan dev şirketlerin ortaya çıkmasına tanıklık etti. Cornelius Vanderbilt ve Jay Gould gibi demiryolu kralları'nın önderliğinde, John D. Rockefeller ve Andrew Carnegie gibi sanayiciler ve John Pierpont Morgan gibi finansçıların dahil olduğu "hırsız baronlar" sadece devasa yatırımların ve iktisadi büyümenin itici gücü olmakla yetinmediler, benzersiz servetler de elde ederek iktisadi ve siyasi gücü sürekli olarak suiistimal ettiler. Bu büyümeydi ama eşitsiz bir büyümeydi ve 19. yüzyıl Amerikan kurumları, bu güçlü ve ilkesiz adamları ve "tröstlerini" (şirketlerinin o zamanki adları) denetim altında tutabilecek yeterlilikte değildi.

Amerikan Leviathan'ı değişen iktisadi ve siyasi şartlara bu türden tekelleri düzenleme kapasitesini artırma girişimleriyle yanıt verdi. 1887 Eyaletlerarası Ticaret Yasası, sanayinin ulusal ölçekte düzenlenmesine yönelik ilk girişimdi. Bu girişimi 1890 Sherman Antitröst Yasası, 1906 Hepburn Yasası ve 1914 Clayton Antitröst Yasası izledi. Birbiri ardına gelen üç eylemci başkan Theodore Roosevelt, William H. Taft ve Woodrow Wilson tekellerin gücünü kırmak için bu yasaları kullandılar. Taft tröstleri yargıya götürmekle kalmadı, 1913'te federal gelir vergisini getiren On Altıncı Değişikliği önererek Amerikan ekonomisinin görüntüsünü de değiştirdi.

Fakat bu sadece devletin güç kazandığı bir süreç değildi. Bu hareketler ve eylemci başkanların seçilmesi ilerlemeci hareketin yarattığı çok büyük halk hareketliliğinin de sonucuydu. Bu devinim huzursuz çiftçilerin ve kentli orta sınıfların yan yana gelerek dönemin siyasi hayatı üzerinde büyük etki yaratmalarını sağlamıştı. "Skandalları ortaya çıkaran gazeteciler" dahil medya, hırsız baronları ve bunların siyaseti kendi özel çıkarları için nasıl manipüle ettiklerini ortaya çıkaran haberlerle kamu politikalarını etkilemekte giderek daha aktif bir rol oynamaya başladı. Önemli kurumsal reformlar toplumun devlet ve siyasi seçkinler karşısındaki gücünü artırdı. 1913'te yapılan On Yedinci Değişiklik, senatörlerin devlet yasama organları tarafından seçilmelerini sona erdirip doğrudan seçim sistemini getirdi. Bu iş dünyası kodamanlarının yasama üzerindeki –David Graham Phillips'in 1906'da *Cosmopolitan* dergisinde yayımlanan "Senato'nun ihaneti" başlık-

lı makale serisinde parlak biçimde hicvedilen– abartılı nüfuzunu azalttı.

Merkezi devletin kapasitesinin büyümesi ve ekonomide artan rolü Franklin Delano Roosevelt'in başkanlığı döneminde daha da ivme kazandı. Bu durum bir kez daha yeni iktisadi koşulların yarattığı zorunluluklara, bu defa modern zamanların en büyük iktisadi çöküşlerinden olan Büyük Bunalım'a yanıt olarak gelişmişti. FDR'nin Yeni Düzeni, bankaların daha sıkı denetlenmelerini getirdi (1933 Olağanüstü Bankacılık Yasası, 1933 Menkul Değerler Yasası ve özellikle de bankalara hücumu önlemek için küçük tahvilleri denetlemeyi amaçlayan Federal Mevduat Sigorta Kurumu). Kamu İşleri İdaresi ve Tennessee Vadisi Otoritesi'nin kurulmalarıyla kamu altyapı çalışmalarında devletin harcamaları artırıldı. Yeni kurulan Tarımsal Uyum İdaresi altında tarım ürünlerini ve çiftlik gelirlerini destekleyecek yeni bir program başlatıldı. 1935'te modern Sosyal Güvenlik ve 1939'daki Yiyecek Kuponu Planı ABD refah devleti politikasının ana unsurlarını oluşturdular. FDR ayrıca 1935'te Ulusal Emek İlişkileri Yasası'nı imzaladı ve uygulamaya geçirilmesi için kapsamlı bir bürokrasi yarattı. Buradaki görevliler şirketlerin yasalara uyup uymadığını denetliyor ve ihlal durumunda dava açıyorlardı (gerçi Sivil Haklar Yasası'nın Yedinci Başlığında gördüğümüz gibi, daha sonraki yasal düzenlemeler bu yaklaşımdan kaçınmış, kamu-özel işbirliği modeline dönmüşlerdi).

Eşit derecede önemli olan bir başka gelişme, Başkan Johnson'un "Büyük Toplum" programıyla federal devletin ekonomi alanındaki rolünün de artmasıydı. Johnson programının ana unsuru olan "Yoksullukla Mücadele"yi 1964'teki Ulusa Sesleniş konuşmasında dile getirmişti: "Bugün bu yönetim Amerika'daki yoksulluğa kayıtsız şartsız savaş ilan etmektedir."

Yoksullukla mücadele girişimi de ABD'de uzun süredir mevcut olan yüksek yoksulluk oranlarına ve bazı kentlerde çoğunluğu oluşturmaya başlayan siyahlarla beyazlar arasındaki büyüyen eşitsizliklerin tetiklediği toplumsal değişimlere yanıt niteliğindeydi. Bu iktisadi koşullar artan suç oranlarının birincil sebebi olarak görülmeye başlanmıştı. New York City, Rochester, Chicago, Philadelphia ve 1964 ile 1965'te Los Angeles'ta yaşanan büyük isyanlar bu endişeleri öne çıkardı. Yeni Düzen programları olan Sosyal Güvenlik ve yiyecek kuponu uygulamalarını genişletmenin ve kalıcı hale getirmenin ötesinde, Büyük Toplum Programı sakatlık sigortası ödemelerini ve kapsamını artırdı, 1964'teki iddi-

alı İktisadi Fırsatlar Yasası bağlamında, dezavantajlı gençler için mesleki eğitim programları başlattı ve yoksul yurttaşlara yardım etmek amacıyla Topluluk Eylem Daireleri'ni kurdu. ABD'de sağlık hizmetlerine verilen kamu desteğinin iki kalıcı ayağı olan, yaşları ilerlemiş Amerikalılar için *Medicare* (tıbbi bakım) ve sosyal yardım alanlar için *Medicaid* (sağlık yardımı) uygulamaları, 1965 Sosyal Güvenlik Yasası'yla hayata geçirildi. Belki de en yenilikçi olanlar eğitim programlarıydı: fakir çocuklara okul öncesi eğitim sağlayan *Head Start* (önde başla) programı; İngilizce konuşmayan mahalli okullardaki çocuklara destek için 1968 tarihli İki Dilde Eğitim Yasası; üniversitelere ve koleje giden yoksul gençlere federal desteğin ciddi oranlarda yükseltilmesi.

Toplumsal hareketlilik federal devlet kapasitesinde görkemli bir büyümeyi sağlasa da Anayasa'nın mimarisi bu programların geliştirilme biçimini ve neticelerini belirlemeye devam ediyordu (Ronald Reagan, "Federal devlet yoksulluğa savaş ilan etti ve yoksulluk kazandı" diyerek Yoksullukla Mücadele programını iğnelemişti). FDR'nin amiral gemisi programı olan Sosyal Güvenlik Yasası örneğini ele alalım. Yeni Düzen'e kadar Birleşik Devletler herhangi bir kapsamlı sosyal güvenlik politikası geliştirememişken Britanya bu yöndeki bir girişimi 1906'da, Almanya ise 1880 gibi çok daha erken tarihlerde başlatmıştı. ABD'de bireysel emeklilik planları mevcut olmakla birlikte işgücünün yüzde 10'undan azına ulaşabiliyordu. Çoğunluk, ailelerine veya yaşlılıkları için kenara ayırdıkları çok az tasarrufa yaslanmak zorundaydı. Devlet gaziler ve dullar için emekli maaşı sağlıyordu ve bu grup 1928'de emekli maaşı alanların yüzde 85'ini oluşturuyordu. Sosyal Güvenlik Yasası'nın en önemli unsuru yaşlılara emeklilik maaşı bağlanmasının zorunlu kılınmasıydı. İlk bölüme göre:

> Her eyaletin yaşlı ve muhtaç yurttaşlarına, koşullarının elverdiği ölçüde mali destek sağlayabilmesini mümkün kılmak için, 30 Haziran 1930'da sona eren mali yıl içinde 49.750.000 Amerikan dolarının kullanımına yetki verilmesi ve izleyen her mali yılda bu başlık altında belirlenen hedefin gerçekleştirilmesi için gerekli miktarın ayrılması kararlaştırılmıştır.

Görüldüğü gibi eyaletler bu girişimin merkezindeydi. Yasa emekliliğinizde ne kadar maaş alabileceğinizi de belirliyordu: emekli maaşınız, emeklilik öncesi geliriniz esas alınarak belirlenecek, hiçbir durumda aylık 85 dolardan fazla olamayacaktı. Bu

oldukça mütevazı bir rakamdı ve o dönemin ortalama maaşının yaklaşık yarısına karşılık geliyordu. Buna rağmen federal devletin genel refah programına yaptığı çarpıcı bir katkıydı. Sosyal Güvenlik Yasası ironik olarak, şirketler açısından bireysel emekliliği daha cazip hale getirmişti. Şirketler bireysel emeklilikle daha yüksek maaş alan ve devletin emekli maaşlarının yetersiz olacağı nitelikli çalışanları hedefleyebilirlerdi. Aslında Sosyal Güvenlik Yasası'na kadar özel şirketlerin, eşzamanlı olarak tüm çalışanlarını kapsamadan, sadece yüksek ücretli çalışanları için emeklilik planı yapmaları yasaktı. Tüm çalışanlara bu türden faydalar sağlamak da patronlar açısından çok pahalıydı. Yasa ile düşük ücretli işçilerin de emeklilik haklarının olması, şirketlerin daha yüksek ücret alan çalışanları için emeklilik planı yapmalarını kolaylaştırdı. Ulusal Süt Üreticileri İşletmesi'nin sözcüsünün vurguladığı gibi, "Dikkatimizi çeken ilk nokta çalışanlarımızın sadece 1.200'ünün 3.000 dolar üzerinde maaş aldıklarıydı. Bu 1.200 kişinin içinde işletmenin gidişatı üzerinde etkili, rakipleri karşısında başarılı olunmasını sağlayan herkes vardı... Bu nedenle kararımızı verdik. 3.000 dolardan az maaşı olan yönetici veya çalışanların planlarına katkıda bulunmayacaktık. Sosyal güvenlik vergi programının 3.000 dolardan az maaşı olanlara çözüm sunmasına izin verecektik."

Pratikte şirketler yeni politikayla hazıra konmuşlardı. Böylece bu türden emekli ödemeleri, diğer ücretler gibi gider olarak sayıldı ve yöneticiler için vergiden düşürülebilir olmasından istifade edildi. Aynı zamanda yöneticiler için bu emeklilik gelirleri ve belirli bir sınıra kadar kendi katkıları, sadece emeklilik sırasında kullanıldıklarında gelir olarak vergilendirilebilecekti. Bu da vergi ödemelerini geleceğe erteliyordu. Devlet herkes için emeklilik uygulamasını getirirken aynı zamanda bireysel emekliliği de desteklemiş oluyordu. Dahası yüksek ücretli çalışanlar Sosyal Güvenlik sisteminden istifade etmek için gerekenden çok daha fazlasını kazanıyorlardı. Böylece herkes için emeklilik uygulamasından ziyade, ikili bir sistem uygulamaya konulmuş oldu. Tahmin edilebileceği gibi Sosyal Güvenlik sisteminin gelmesinin ardından bireysel emekliliğin kapsamı işgücünün yüzde 10'unun da altından başlayarak hızla genişledi ve 1970'lerde yüzde 40'lara ulaştı. Aslında kamu sistemi daha başlangıçta herkesi kapsamaktan uzaktı çünkü Güneyli politikacılar Afro-Amerikalılara ödeme yapmaktan kaçınmak için Franklin Delano Roosevelt'i (FDR), tarımda ve ev hizmetlerinde çalışanları kapsamın dışında bırakmaya zorlamışlardı.

ABD'de emeklilikle ilgili uygulamalar diğer gelişmiş ülkelerden ayrışır. Sağlık hizmetlerine yaklaşım ise Johnson'un Büyük Toplum politikasına rağmen bütün diğerlerinden çok daha bariz biçimde ayrışmaktadır. Burada Sosyal Güvenlik sistemine benzer hiçbir uygulama yoktur. Herkes için geçerli uygulamalar sadece yaşlılar için *Medicare* ve fakirlerin sadece bir kısmını kapsayan *Medicaid*'tir. Bunların dışında Amerikalıların çoğunluğu sağlık hizmetlerini patronlarının sağladığı, devletin ciddi olarak sübvanse ettiği özel sigortalar yoluyla karşılamaktadır. Görüldüğü gibi kamu-özel ortak yaşamı, daha fazla özel sektörün lehinedir.

Kamu-özel işbirlikleri ve zamanla özgüveni artmış olsa da devlete getirilen sınırlamalar, devletin diğer girişimlerini de etkilemeye devam etti. Bu durum ABD'nin İkinci Dünya Savaşı seferberliğinin ve Soğuk Savaş mücadelesinin yürütülme biçimlerini de belirledi. Aynı özellikler, Halliburton ve Blackwater gibi taşeronların ve şirketlerin Irak Savaşı'nda oynadığı tartışmalı rolü de açıklar. Ulusal Güvenlik Ajansı'nın gizli veri toplama programı hakkında bomba etkisi yapan paylaşımlarda bulunan Edward Snowden'ın CIA'in sözleşmeli çalışanı olduğunu anımsamak yararlı olabilir.

66. Otoyoldan kimler hoşnut?

Özel ve kamu sektörlerinden değişik oranlarla alınan hizmet, Amerikan devletinin zamanla daha fazla kapasite geliştirmesinin uygun bir yolu olmakla birlikte, bazı kritik meselelerle mücadelede başarısızlık anlamına da geliyordu. Bugün ülkenin karşılaştığı yüksek düzeyde yoksulluktan (diğer zengin ülkelerle kıyaslandığında) sağlık hizmetlerine erişim eksikliğine ve (Missouri, Ferguson'da veya Chicago, Hyde Park'ta kolayca gözlenebilen) yurttaşların korunamamasına kadar zorlu meselelerin çoğunun kökeninde devlet inşasındaki bu yetersizlik bulunmaktadır.

Michael Brown'un öldürülmesi, Ferguson'da yurttaşlar ve polis gücü arasındaki içler acısı ilişki bağlamında görülmeli. Bu pek çok unsurun karmaşık neticesi olmakla birlikte yoksulların ve azınlığın yaşadığı birçok kentsel alanda yaygındır. Bu şekildeki kentsel alanların her yerde benzer sorunları vardır: yüksek oranlarda ırksal azınlık barındırırlar, ülkenin diğer bölgeleriyle kıyaslandıklarında daha az iş ve iktisadi fırsat söz konusudur ve yoksulluk oranları normalden çok daha yüksektir. Ka-

mu hizmetlerinin sunumunda eksiklikler yaşanırken daha fazla suç işlenir, özellikle de silahlı suçlar ve cinayetler. Bu son mesele polisle gerilimli bir ilişki doğurur. ABD'de aşağı yukarı herkese bir silah düşer. Bu da 300 milyondan fazla silah demektir. Nüfusa oranla en fazla silaha sahip olunan ikinci ülke Yemen'de kişi başına düşen silah miktarı ABD'nin ancak yarısıdır. Diğer ülkeler silah tedariki bakımından oldukça gerilerdedir. Örneğin Britanya ve Çin'de 20 kişiye sadece bir silah düşmektedir. ABD'de o kadar çok silah vardır ki bunlar toplumun kılcal damarlarına kadar sızmıştır. Buna yoğun toplumsal sorunlar yaşayan gettolar da dahildir. Silahların bu denli yaygın olmasının sonuçlarından biri, polisin korkması ve önce ateş edip sonra soru sormasıdır. Korkmakta da haklıdırlar. St. Louis kenti 2015 yılında Birleşik Devletler'in cinayet başkentiyken, Baltimore ve Detroit ikinci ve üçüncü sıradaydılar. St. Louis'teki cinayet oranı aynı yıl 100.000'de 59'du ve bunun anlamı 188 cinayet işlendiğiydi. Bu ABD'nin 100.000'de 5 olan ve Batı Avrupa ülkelerinin neredeyse beş katına ulaşan ortalamasının oldukça üzerindedir.

ABD'deki cinayetlerin üçte ikisi ateşli silahlarla işlenir. Ülkede olağanüstü rakamlara ulaşan silahların varlığı ve cinayetlerdeki rolleri doğrudan Anayasa'yla ve İkinci Ek Madde ile verilen, "İnsanların silah bulundurma ve taşıma hakları vardır" güvencesiyle ilişkilidir. Silah taşıma ve günümüzdeki "ateşli silahlar" taşıma hakkı, masum insanların katlinin boyutlarına rağmen, Yüksek Mahkeme kararlarınca defalarca onaylanmıştır. 2008'de *Columbia Bölgesi'nin Heller'e* karşı olan davasında mahkeme, Washington D.C.'de insanların ateşli silahlara erişimini kısıtlayan ve yasal olarak evde tutulan silahların dolu olmamasını şart koşan kararları hükümsüz kıldı. Mahkeme silah sahipliğinin milis üyeliğiyle ilişkisi olmadığını, öz savunma amacı taşıdığını ilk kez vurgulamış oldu. İkinci Değişikliğin ilk hali federal devleti zayıf tutmak amacını taşıyordu ve ardında uzun bir ölüm ve şiddet bakiyesi bıraktı. Çarpıcı olan İkinci Değişikliğin kapsamının zamanla daha da genişletilmesiydi. Bu durum, hem (merkezi devletin bunu yapması yerine) insanların kendilerini korumalarının önemine dair genel bir kabulü, hem de National Rifle Association (Ulusal Tüfek Birliği) gibi ABD siyasetinde herhangi bir silah denetimine etkin biçimde karşı çıkan özel çıkar grupları ve örgütlerinin etkisini yansıtıyordu.

Ne var ki ABD'de devlet inşa sürecine özgü yolun Ferguson'da yarattığı hasarlar sadece silah şiddetiyle başlamıyor veya bitmi-

yor. Ferguson tarihte hep böyle ırk çatışmaları olan bir yer değildi. Zamanında Afro-Amerikalılar veya diğer azınlıkların yaşamadıkları, nispeten varlıklı beyazların müstakil konutlarda oturdukları orta sınıflara özgü bir banliyöydü. 1970'te Ferguson nüfusunun yüzde birden azı siyahtı. Aslında 1960'lara kadar ABD'deki hürriyetsizliğin simgelerinden olan "günbatımı kasabaları"ndan yani güneş battıktan sonra Afro-Amerikalıların girmesi yasak olan kasabalardan biriydi. İkinci Bölüm'de değindiğimiz gibi, Chicago ve Los Angeles arasından geçen, özgürlük simgesi meşhur 66. Otoyol üzerindeki kasabaların yarısı günbatımı kasabalarından oluşuyordu. Nat King Cole ve Chuck Berry'nin meşhur ettiği şarkıda da geçen ilk durak St. Louis'te çok sayıda günbatımı kasabası vardı. Ferguson, nüfusu ağırlıklı olarak siyahlardan oluşan komşu Kinloch banliyösünden başlayarak anayolu zincirlerle ve inşaat malzemeleriyle bloke etmişti. (Siyah) temizlikçilerin ve ev hizmetçilerinin Ferguson'a gelebilmeleri için başka bir yol sadece gün içinde olmak kaydıyla açık tutuluyordu. 1970'ten sonra kentin siyah nüfusu hızla artarak 1980 sonunda yüzde 14'e, 2000'de yüzde 25'e ve bugün de yüzde 67'ye ulaştı. Bu hızlı artış ABD kentsel alanlarının birbirine benzeyen dinamiklerini yansıtmaktadır ve Michael Brown'un öldürülmesi sırasında Ferguson'da kimlerin bundan ne şekilde hoşnut olduğunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Gelin Ferguson'un 1930'larda nasıl bir siyah mahallesi haline geldiğinin hikâyesine bakalım. Yeni Düzen'in Sosyal Güvenlik Yasası (Güney eyaletlerinin direnci yüzünden bu konuda başarısız kalınmış olsa da) gibi herkes için sosyal refah sağlamayı amaçlayan ilerici bir ulusal siyaset girişimi olduğunu görmüştük. Fakat işe yaramayan politikaların hikâyesi sadece eyaletlerle ilgili değil. Federal devlet hem ilerici politikalar öneremedi hem de gerileticı politikalar uygulamaya koydu. Bunun Ferguson'la en alakalı örneği, 1934 tarihli Ulusal Konut Yasası tarafından yaratılan Federal Konut Otoritesi'dir (FHA). FHA'nın değerli amaçları vardı ve bunlardan bir tanesi de bankaları konut kredisi vermeye teşvik etmek için bu kredileri sigortalamaktı. Bankadan aldığınız konut kredisini ödeyemediğiniz zaman, FHA devreye girerek borcunuzu ödeyecekti. Ortada hem çok büyük hem de daha küçük riskler vardı. Bunları hesaplamak isteyen FHA, 1934 tarihli Sigorta Elkitabı'na "konut güvenliği haritasını" ekledi. Ev Sahipleri Kredi Şirketi tarafından oluşturulan bu haritalarda, kentsel alanları A, B, C, D diye tanımlanan dört kuşağa ayırdılar. A en fazla talep edilen alan-

ları kapsarken D en istenmeyen bölgelerdi. Haritalarda D alanları kırmızı kalemle işaret edilerek "sigorta teminatı verilmeyecek" yerler olarak tanımlanmıştı. (FHA'nın kırmızı kalemle işaret edilen haritasını fotoğraf albümünde görebilirsiniz) "Sigorta teminatı verilmeyecek bölge" tanımlaması, o zamandan beri ırk ayrımcılığıyla eşanlamlı hale geldi. D kuşağının ne anlama geldiği açıktı. Sigorta Elkitabı'nın, "Kötü Etkilerden Korunma" başlığını taşıyan, anlamlı bir bölümü vardı. 228. Bölüm, kötü etkilerden korunmak için "tapu sınırlamaları"ndan bahseder. Bir sonraki bölümde, "Bir mahallede... kötü etkilerden korumak için doğal veya yapay olarak geliştirilen engeller etkili olur" deniliyordu ve özellikle de "uyumsuz ırk unsurlarının sızmalarının" engellenmesinden bahsediliyordu. Ayrıca bir bölgenin değerini belirleyen "bilirkişinin, uyumsuz ırk... gruplarının olup olmadığını belirlemek için komşu bölgeleri de araştırması" gerekiyordu çünkü doğal olarak, "bu bölgenin böyle gruplarca işgal edilme olasılığının değerlendirilmesi" şarttı. Bu durum yeterince açık değilmiş gibi elkitabında, "Eğer bir mahalle istikrarını koruyacaksa mülklerin aynı ırk tarafından iskân edilmesi sürmelidir" deniliyordu.

Pratikte elbette D alanları büyük ölçüde siyah mahallelerinden oluşuyordu ve burada yaşayanlar evlerinin FHA tarafından sigortalanmasını sağlayamıyorlardı. Bu nedenle Afro-Amerikalılar konut kredisi alamıyorlardı. Ayrıca destekleyici stratejilerle Afro-Amerikalıların, çoğunluğu beyazların banliyöleri olan A bölgelerinde mülk almalarına da engel olunuyordu. Bu stratejiler arasında o bölge sakinlerinin siyah şahıslara mülk satmasını yasaklayan çok açık "tapu sınırlamaları" da vardı.

Bu önlemlerin belirgin etkisi yerleşim yerleri ayrımının daha da katmerlenmesiydi. FHA 1947'de elkitabının ırkçı dilini bir nebze yumuşatmak zorunda kaldı ve 1948'de Yüksek Mahkeme ırksal referansları olan sözleşmelerin anayasal olmadığına karar verdi. Buna rağmen siyahlara yönelik ayrımcılık farklı pratiklerle devam etti. Federal Araştırma Bürosu'nun (FBI) yakın zamanda yaptığı bir araştırma raporunda, Donald J. Trump'a ait emlak şirketinin kiralık dairelerine siyahların kiracılık talepleri karşısında ayrımcılık yapıldığı iddiasını destekleyen deliller var. Raporda eski bir kapı görevlisi, amiri tarafından kendisine "eğer 2650 Ocean Parkway'e (Brooklyn) siyah birisi gelirse ve kiralık daire sorarsa ve eğer kendisi orada değilse, soran kişinin gücünün yetmemesi için kiranın gerçek değerinin iki katını söylemesi" talimatı verildiğini söylüyor.

Azınlıkları hedef alan, sigorta teminatı verilmeyecek yerler uygulaması ve diğer ayrımcı pratiklerin kalıcı bir etki yarattığı ve bugün bile bu haritaların çizildiği 1930'lardaki ırksal kümelenmeleri andıran büyük farklılaşmaların sürdüğü açıktır. 1974'te Sekizinci Temyiz Mahkemesi'nin üç yargıçtan oluşan heyeti şu hükme vardı:

> St. Louis metropol alanındaki ayrışmış konutlar... büyük ölçüde gayrimenkul sanayinin ve federal devlet, eyalet ve yerel yönetim birimlerinin konut piyasasındaki bilinçli ırk ayrımcılığının sonucudur.

D bölgelerinin nüfusları artıp mevcut konut sayısını aşınca, az sayıda şanslı Afro-Amerikalı, daha önce tamamen beyazların olduğu alanlarda, hatta günbatımı kasabalarında ev almayı başardılar. Bunu yaptıklarında, "değeri düşecek korkusu yaratıp ucuza kapatma" *(blockbusting)* denilen bir sürecin de kapısını açıyorlardı. Bu emlak satıcılarının beyaz ev sahiplerini mahallenin siyahların mahallesine dönüşeceği ve konutlarının değerinin düşeceği şeklinde korkutmaları ve evlerini çok ucuza satmaya ikna etmeleri demekti. Bu taktikler bir kenti çok hızla beyazdan siyaha "çevirebiliyordu." 1970'lerde Ferguson'da tam da bu olmuştu. Bunu kamu hizmetlerinin sunumundaki çöküş izledi ve kent bir gettoya dönüştü. St. Louis'in bir başka beyaz banliyösü Kirkwood'da ev satın alan ilk siyahlardan biri Adel Allen'dı. Buraya ilk taşındığında;

> Her saat devriyemiz vardı. Caddelerimiz her ay iyice temizleniyordu. Çöplerimiz düzenli toplanıyor ve özenle hallediliyordu. Sokak ışıklandırması her zaman yeterliydi. Tüm hizmetler, kar yağarken sokakların temizlenmesi gibi, tamdı.

Fakat mahallenin yapısı değiştikçe hizmetler ortadan kalktı:

> Şimdi kentteki en yetersiz ışıklandırma bizde... Arabalarını terk etmek isteyenler artık gelip onları bizim caddelerimizde park ediyor... Yaptıkları şey zamanla bir getto oluşturmak. Binalara beyazların elindeyken olduklarından daha iyi bakılıyor ama kent hizmetleri daha az. Örneğin şehrin diğer bölgelerinde insanlar kaldırımlara mecbur edilirken biz kaldırımımız olsun diye yalvarıyoruz.

Ferguson'da da benzer şeyler oldu. Michael Brown'un öldürülmeden sadece sekiz gün önce mezun olduğu lisenin de bulundu-

ğu Normandy okul bölgesini ele alalım. Eğitim kalitesi öylesine düşmüştü ki 2013'te devlet okul bölgesinin iznini iptal etti.

ABD federal politikalarının aksak doğası nedeniyle devleti kamu-özel işbirliklerine zorlaması ve garantisi olmasa bile yerel otoritelere dayanılması başka olumsuz sonuçlar da doğurdu. Mesela sağlık hizmetleri; ABD, "zengin uluslar kulübü" olan Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü (OECD) üyelerinin milli gelire oranla yaptıkları sağlık harcamalarının yüzde 50 daha fazlasını yapar. Yine de sağlık hizmetlerine erişimi olmayan en büyük nüfus oranı ABD'dedir. OECD'nin hesaplamalarına göre 2011'de Amerikalıların yaklaşık yüzde 85'inin "bazı temel hizmetleri içeren sağlık sigortaları vardı." Bunun yaklaşık yüzde 32'si kamu, yüzde 53'ü özel sigortaydı. Meksika bile kapsanan nüfus oranı bakımından daha iyi durumdadır. Kapsananların azlığına rağmen neden yüksek düzeyde harcama yapıldığını anlamak için, OECD ülkelerine göre ABD'de harcamaların dağılımının çok daha eşitsiz ve maliyet denetiminin daha zayıf olduğunu bilmek gerekir. Bu iki unsur da kamu-özel işbirliğine dayanan kendine özgü ABD modelinin sonucudur. 1998'de Obamacare reformlarından önce, işgücünün en düşük gelirli yüzde 20'sinden sadece yüzde 24'ünün sağlık sigortası kapsamında olduğu tahmin ediliyordu. Aynı durum ödemelerin yüksek gelirli çalışanlara yüksek oranlarda dağıtıldığı emeklilik sistemi için de geçerliydi. Yine 1998'de işgücünün en düşük gelirli yüzde 20'sinden sadece yüzde 16'sının bireysel emeklilik programı vardı. Oysa en yüksek geliri alan yüzde 20 içerisinde bu oran yüzde 72'ydi. Obamacare insanlara düşük maliyetli sağlık sigortası için bir kamu seçeneği sunma girişiminde bulunduğunda ise bu kamu sektörüne çok fazla dayandığı için durdurulmuştu. ABD herkesi kapsayan sağlık hizmetlerine yönelme girişiminde bulunduğunda bile kamu-özel işbirliği modelinden fazla sapamıyordu.

Bu özel-kamu kombinasyonu devlet katkısının ibresini de doğrudan en zengin insanlara çevirmektedir. ABD Hazine Bakanlığı 2000 yılında emeklilik ve sağlık hizmetleri sistemine giden vergi desteklerinin yılda 100 milyar dolara ulaştığını hesapladı (diğer bir deyişle bu destekler olmasa devletin 100 milyar dolar daha vergi geliri olur). Bu desteklerin üçte ikisi Amerikalıların en zengin yüzde 5'ine giderken, sadece yüzde 12'si en alttaki yüzde 60'a ulaşmaktadır. Özünde kamu-özel işbirliği modeli evrensel programlara göre daha az adil bir sistemdir. Ne var ki ABD devletinin örgütlenme biçimi evrensel programların uygulanmasına olanak tanımamaktadır.

Neden her zaman tüm sinyalleri toplamıyoruz?

Geriye baktığımızda, kuruluşundan beri var olan Amerikan Leviathan'ının üzerindeki prangaların ve tavizlerin onu zayıf bırakmış olduğu ve bu yüzden de yeni sorunlarla baş edebilmek ve kapasitesini geliştirebilmek için yenilikçi ve bazen de aykırı çözümler geliştirdiği anlaşılabilir. Ancak aynı yapının başka alanlarda Amerikan Leviathan'ını fazlasıyla güçlü ve denetimi zor hale getirmiş olması ise şaşırtıcıdır. Bu çelişkili sonucun kökeninde, yeni güvenlik meselelerinin ve artan uluslararası rolün Amerikan devletinin daha fazla sorumluluk almasını zorunlu kılması, bunun da Anayasa'nın yarattığı dar ceket içerisinde kolayca yapılamaması yatıyor. Devlet bu kapasiteleri, kamuoyunun gözlerinden ve Amerikan kurumlarının denetiminden uzak biçimde ve sıfırdan geliştirdi. Tam olarak bir Leviathan'ın prangalarını çözme reçetesi.

FBI'ın ve onun direktörü J. Edgar Hoover'ın hikâyesi bu çelişkili gelişmeye örnektir. Adalet Bakanlığı 1870'te kurulmuş ve yasaların uygulanması ve Birleşik Devletler'e karşı işlenenler dahil olmak üzere suçlarla mücadele ile görevlendirilmişti. Fakat emrine bir polis gücü verilmemişti. Kamu-özel işbirliği modeline uygun şekilde, Theodore Roosevelt'ten önceki Amerikan başkanları ve Adalet Bakanlığı, özel bir şirket olan Pinkerton Ulusal Dedektiflik Ajansı'nı polis gücü olarak ve bazen de casusluk için kullanmak zorunda kalıyorlardı. Roosevelt, daha geniş bir devlet inşa etme isteğinin bir uzantısı olarak federal bir polis gücü oluşturmak istiyordu. Başsavcı Charles J. Bonaparte, bu girişimi onaylatmak ve para istemek için 1908'de Kongre'ye gitti. Ancak Temsilciler Meclisi öneriyi reddetti. Cumhuriyetçi Parti'den New York temsilcisi George E. Waldo, "eğer bu ülkede, Rusya'dakine benzer büyük bir merkezi gizli servis bürosu oluşturulursa bu özgürlüğe ve özgür kurumlara büyük bir darbe vurur" diyerek böyle bir ajanstan duyduğu korkuyu özetlemişti.

Federal devletin başka alanlarda bu türden sınırlamalarla karşılaştığında genellikle yaptığı, büyüyen gücünden kaygı duyanları rahatlatacak bir düzenleme geliştirmek olurdu. Fakat bu defa böyle olmadı. Bonaparte Kongre'nin reddini dikkate almadı ve Kongre tatildeyken Adalet Bakanlığı'nın harcama fonunu kullanarak yeni bir araştırma birimi oluşturdu. Bu durumu Kongre'ye daha sonra bildirdi ve yeni büronun gizli polis olmayacağı güvencesini verdi. Fakat kedi artık torbadan çıkmıştı ve Hoover işe başladıktan sonra da bir daha torbaya geri girmeyecekti.

1919'da Hoover, Adalet Bakanlığı'nın "devlet düşmanlarını" izlemekle görevli Radikal Dairesi'nin başına getirildi. O zamana kadar Radikal Daire'de yüz ajan ve muhbir çalışıyordu ve insanları hükümeti devirme suçlamasıyla tutuklayabiliyorlardı. Başsavcı A. Mitchell Palmer'la ittifak kuran Hoover, yıkıcı olduklarını düşündüğü, özellikle göçmenlerden oluşan uzun bir komünist, anarşist, sosyalist ve diğerleri listesi hazırladı. Bu dönemde Hoover tarafından örgütlenen ve Palmer baskınları diye bilinen girişimlerle yüzlerce kişi siyasi görüşleri nedeniyle sınır dışı edildi. Hoover 1929'da Araştırma Bürosu'nun başına geçirildi ve 1972'de ölene kadar bu görevde kaldı. Bu dönemde Büro'nun yetkilerinde ve personel sayısında muazzam bir artış yaşandı. Büro'nun adı 1935'te Federal Araştırma Bürosu (FBI) olarak değiştirildi. Hoover FBI'ı Kongre'ye, mahkemelere ve hatta başkanlara hesap vermeyen kitlesel bir gözetleme gücüne dönüştürdü. Hoover liderliğindeki FBI siyasal nedenlerle on binlerce ABD yurttaşının telefonlarını dinledi. Bu kişiler arasında Martin Luther King, John Lennon ve Malcolm X de vardı. Ayrıca Sovyetler Birliği ve Çin liderleri de doğrudan takip edildiler (bu FBI yönetmeliğinin yasakladığı bir uygulamaydı). FBI bazı ABD başkanlarının güç ve otoritesini zayıflatma girişimlerinde bile bulundu. FBI'nın gizli faaliyetlerinin zirvesini COINTELPRO programı oluşturuyordu. Program 1966 ile 1971 yılları arasında izleme, sızma, itibarsızlaştırma ve başka yollarla ülke içerisindeki siyasi gruplar ve örgütleri etkisizleştirme amaçlı faaliyetlerde bulundu. Hedeflenen gruplar arasında Vietnam Savaşı karşıtı hareketi örgütleyenler, sivil haklar hareketinin eylemcileri ve liderleri, çeşitli siyah örgütleri ve bir dizi solcu grup da vardı ve bunların büyük çoğunluğu şiddetten uzak örgütlerdi. Bu program kapsamında Martin Luther King'in telefonları dinledi, kamuoyunda itibarsızlaştırıldı ve imzasız bir mektup yoluyla intihara teşvik edildi.

1975'te FBI ve diğer birimlerin suiistimallerini araştırmakla görevlendirilen ve Senatör Frank Church'ün başkanlığını yürüttüğü Church Komitesi'nin vardığı sonuçlara göre:

> İstihbarat topluluğunun yurtiçi faaliyetleri bazen kendi yönetmeliğinin yasakladığı faaliyetlerde bulunmuş ve Amerikan yurttaşlarının anayasal haklarını ihlal etmiştir. İstihbarat programlarının yol açtığı hukuki meseleler genellikle dikkate alınmamıştır. Başka bazı durumlardaysa programın "ulusal güvenliğe" hizmet ettiği inancıyla yasal sınırlar kasten görmezden gelinmiştir... Hedef kitlenin tümü

şiddet içeren eylemlerde bulunmuş olsa bile kullanılmış olan tekniklerin çoğu demokratik bir toplum açısından kabul edilemez. Fakat COINTELPRO bu sınırın da ötesine geçmiştir... Büro yasal olmayan gelişmiş operasyonlar düzenleyerek Birinci Ek Maddenin sağladığı ifade özgürlüğü ve toplanma haklarını doğrudan engelleme yoluna gitmiştir...

Güvenlik birimlerinin hesap vermeyen güçlerindeki ürpertici artış FBI ile sınırlı değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında casusluk, istihbarat toplama ve analizi, karşı istihbarat ve diğer gizli görevleri üstlenen Stratejik Hizmetler Dairesi ile Stratejik Hizmetler Birimi'nin birleştirilmesi sonucunda 1947'de CIA yaratılmıştı. Ancak daha baştan görev tanımı ve nasıl denetleneceği konuları yeterince tanımlanmamıştı. CIA yabancı devletlerde bazı darbe girişimlerine karışmış ve bunlar genellikle devletin diğer birimlerinin bilgileri ve denetimleri olmadan gerçekleştirilmişti. Buna İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın 1953'te, Guatemala Devlet Başkanı Jacobo Arbenz'in 1954'te, Kongo lideri Patrice Lumumb ile Şili Devlet Başkanı Salvador Allende'nin 1973'te devrilmeleri örneğinde olduğu gibi, demokratik yollardan seçilmiş bazı yabancı ülke liderlerine yapılan darbeler de dahildi. Ayrıca Suriye'de, Endonezya'da, Dominik Cumhuriyeti'nde, Küba ve Vietnam'da başarısızlığa uğrayan bazı komplolar da düzenlenmişti. Amerikan yurttaşları aleyhine faaliyette bulunmaması gereken CIA, ülke içerisinde dinlemeler ve terör şüphelilerinin mahkemeye çıkarılmadan gizli hapishanelere veya işkence görmelerinin muhtemel olduğu ülkelere "olağanüstü iadeleri" gibi faaliyetlere girişmişti.

Ordu, ABD kamuoyunda en güvenilir kurumlardan biri olmaya devam etse de ABD'nin dış ilişkilerinin artması, Soğuk Savaş'a dahil olması ve ardından terörle savaşın yoğunlaşmasıyla rolü ve gücü de büyümüştü. Tüm bunların neredeyse tamamı toplumun ve yasama organlarının gözetimi olmadan gerçekleşmişti. Başkan Dwight D. Eisenhower yabancı ülkelere yönelik bazı CIA operasyonlarının talimatını bizzat kendisi verdiği halde, Ocak 1961'deki veda konuşmasında ABD ordusunun, özellikle de kendisine silah ve malzeme tedarik eden şirketlerle ittifak kurduğu zamanlarda ortaya çıkan denetlenmeyen gücüne dair endişelerinden bahsetti. Eisenhower şu öngörülerde bulundu:

Askeri-endüstriyel kompleksin bilerek veya bilmeyerek elde ettiği denetimsiz nüfuzdan kendimizi korumalıyız. Hatalı gücün kor-

kunç şekilde yükselme ihtimali vardır ve var olmaya da devam edecektir. Bu bileşimin oluşturduğu ağırlığın özgürlüklerimizi veya demokratik sürecimizi tehlikeye atmasına asla izin vermemeliyiz. Hiçbir şeyin kendiliğinden gerçekleşeceğinden emin olmamalıyız. Sadece uyanık ve bilgili bir yurttaş grubu, savunmanın devasa endüstriyel ve askeri düzeneği ile bizim barışçıl yöntem ve amaçlarımızın doğru şekilde iç içe geçmesini dayatıp güvenlik ve özgürlüğün yan yana serpilmesini mümkün kılabilir.

Güzel sözler. Ama yurttaşlar, FBI, CIA ve ordunun neler yapmakta olduğu hakkında hiçbir fikre sahip değilse bu görevleri nasıl yerine getirecek?

NSA'nın dinleme programlarına dair ifşalar, ordu ve güvenlik güçlerinin devletin diğer birimlerinin ve genel olarak toplumun gözetim ve denetiminden uzakta büyüme eğilimine devam ettiklerini göstermektedir. Edward Snowden'ın ifşa ettiği bilgiler, NSA'nın internet sunucularından uydulara, deniz altındaki fiberoptik kablolardan telefon kayıtlarına kadar bir dizi iletişim aracını, ABD'nin Almanya ve Brezilya gibi müttefiklerinin liderleri dahil, yabancılar ve milyonlarca Amerikalı hakkında bilgi toplamak için kullandığını göstermektedir. NSA'nın veri toplama görevinin genişlemesi 2005-2014 arasında başkanlığını yürüten Keith Alexander zamanında gerçekleşmiş görünüyor. Alexander'ın "Neden her zaman tüm sinyalleri toplamıyoruz?" ifadesi, çılgınca yaklaşımını özetliyor.

NSA fiyaskosundaki ironi, kurum sözde sınırlarını açıkça ve defalarca ihlal ettiği ve Amerikan yurttaşlarına karşı anayasal olmayan biçimlerde bilgi topladığı halde, bunu kamu-özel işbirliğinin çarpık bir biçimiyle gerçekleştirmiş olmasıdır. NSA sözleşmeli çalıştırdığı kişilere dayanmış ve AT&T ve Verizon gibi telefon şirketlerini ve Google, Microsoft, Facebook ve Yahoo gibi teknoloji devlerini müşterilerinin bilgilerini paylaşmaya zorlamıştır.

Paradoksal Amerikan Leviathan'ı

Amerikan Leviathan'ının yükselişini bir başarı öyküsü olarak görmek mümkün, hatta belki de gereklidir. Özgürlüğe adanmış bir toplum, hak ve güvenceleri yücelten bir anayasa, prangalarıyla doğan ve prangaların ağırlığı sayesinde koridorda kalan ve ilerleyen bir devlet; Kızıl Kraliçe devletin kapsam ve kapasitesini giderek artırırken, toplum ve kurucu anayasası tarafından ko-

nulan sınırların korunduğu bir ülke. Hatta Amerikan hikâyesinin devlet ile toplumun güçlerinin nasıl dengeleneceği konusunda diğer uluslara öğretecekleri olduğunu bile iddia edebiliriz. Ne var ki Amerikan tarihini bu iyimserlikle yorumlamak önemli iki unsuru göz ardı eder. Birincisi, Amerikan Leviathan'ının özgürlüğü ortaya çıkarması, sadece Anayasa'nın zekice tasarımından olduğu kadar toplumun bu süreçte hareket halinde olmasından da kaynaklanmıştır. Hareketli, zorlayıcı ve boyun eğmeyen bir toplum olmadan, anayasanın sağladığı korumalar, içi boş sözlerden daha fazla anlam taşımaz. İkincisi, Anayasa'nın yapısının önemli olması kadar aynı derecede karanlık bir tarafının da olduğudur. Anayasa'nın sebep olduğu uzlaşmalar nedeniyle federal devlet yurttaşlarını mahalli despotizmden korumak, yasalarını herkese eşit biçimde uygulamak veya diğer zengin ulusların çoğunlukla sahip oldukları yüksek nitelikli ve geniş ölçekte erişilebilir kamu hizmetlerini sunmak konularında gönülsüz ve yetersiz kalmıştı. Federal devletin bu uyuşukluğunu değiştiren dikkate değer istisnalar ortaya çıktığında bunlar genellikle toplumun (bazen daha dezavantajlı, ayrımcılığa uğrayan kesimlerinin) hareketliliğiyle tetiklenmişti. Buna rağmen paradoksal olan, Anayasa tarafından yaratılan zayıflığının ve kapasite yoksunluğunun ötesinde, devletin farklı boyutlarının toplumun ve devletin diğer birimlerinin gözetimi olmadan gelişmesi ve giderek prangalarından kurtulmasıydı. Bu istisnai bir Amerikan başarısıydı ama oldukça karma bir başarıydı.

Bu bilgiler ışığında önemli bir mesele, kuruluşunda sıkı sınırlarla çevrelenen Amerikan devletinin, bunun sonucunda geliştirdiği kamu-özel işbirliği modelinin, ufukta görünen ve giderek karmaşıklaşan meselelerle baş etmekte yeterli olup olmayacağıdır. Yurttaşlarını daha iyi koruyarak tüm toplum için daha fazla fırsat yaratabilecek mi? Kapasitesini artırmak ve yeni toplumsal ve iktisadi sorunlarla yüzleşebilmek için yeni modeller geliştirmesini sağlayacak bir esnekliği nasıl kazanacak ve bunu yaparken toplum ve kurumları tarafından prangalanmaya nasıl devam edecek? ABD toplumu, devleti bu meydan okumalarla yüzleşmeye teşvik ederken aynı anda daha da fazla tetikte kalma görevine devam edecek mi? Bu sorulara son bölümümüzde tekrar döneceğiz.

11

Kâğıttan Leviathan

Ya sabır

Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te Eylül 2008'de bir bahar günü. Yaz geliyor ama hava henüz serin. Paula, fakir Arjantinlilerin hakkı olan maddi yardımı almak için *Nuestras Familias* (Ailelerimiz) adı verilen bir sosyal yardım programına kaydolmaya çalışıyor. Sosyolog Javier Auyero'ya "Hiç bu kadar uzun beklememiştim" demişti. "Marttan beri bekliyorum. Birçok kez gelmemi istediler. Her zaman bir eksik (bir belge, kâğıt) çıkıyor." Fakat "sakin ve sabırlı olmak zorundasın. Burada sabırlı olmak gerekir. Bu, devletin size verdiği bir yardım, o yüzden sabırlı olmak gerekir."

Sabır, Arjantin'de kamu hizmetinden yararlanmayı umanların en önemli erdemidir. *Nuestras Familias*'a başvuran bir başka kişi, Leticia, "Bekleme odasının en arka tarafında tek başına bekliyor." Son üç haftada buraya üç defa gelmiş: "Beklemeye alışkınım. Her yerde beklemek zorundayım. Fakat en kötüsü size bugün git yarın gel demeleri. İki hafta önce gelmiştim. Üç gün sonra gelmemi söylediler. Geldiğimde daire kapalıydı. Ertesi gün yine geldim ama bana programın parasının bittiğini söylediler. Beklemek zorundasınız çünkü burada işler böyle. Pek çok defa gelmek zorundasınız, kendinizi göstermezseniz hiçbir şey alamazsınız."

Auyero'nun tanıklarından bir başkası Arjantin devleti ve yurttaşları arasındaki etkileşimi parlak biçimde tasvir ediyor:

María: Seninle ilgilenmeyi erteliyorlar. Seni dinlemiyorlar, oradalar ama dinlemiyorlar.

Görüşmeci: Seninle ilgilenmiyorlar mı?

M: Kahvaltı mı yapıyorlar bilmiyorum. Saat 10.00'a kadar kahvaltıdalar, *mate* içip bisküvi yiyorlar, kendi aralarında bol-bol konuşuyorlar.

G: Peki dikkatlerini nasıl çekiyorsun?

M: Çekmiyorum, sadece ilgilenmelerini bekliyorum.

G: Öylece oturup sana ilgi göstermelerini mi bekliyorsun?

M: Aynen öyle, beklemeniz gerekiyor.

G: Bugüne kadarki gelişlerinde burada herhangi bir kavga çıktığını anımsıyor musun?

M: Evet bir kez... Bir hasta bağırıp kavga çıkarmıştı.

G: Ne hastası? Sağlık sorunu olan hastalardan mı?

M: Hayır, buradaki hasta, bekleyen bir kadın.

Arjantinliler hakları olan yurttaşlar değiller. Onlar devletin hastaları. Devlet onlara bakabilir de bakmayabilir de. Bir başka "hasta" olan Milagros nasıl "baştan savıldıklarını" anlatıyor: "Burada kendinizi ümitsiz hissediyorsunuz çünkü (sosyal yardım görevlileri) falan günde gelin diyor... Pazartesi gelin diyorlar, sonra çarşamba, cuma... Ve bunlar iş günleri. Buraya bir önceki gelişinde "eli boş ayrılmış", kendisini "güçsüz" hissetmiş fakat "hiçbir şey söylememiş."

Devlet keyfi hareket ediyor, belirsizlik ve endişe yaratıyor, beklemeye ve dilenciliğe indirgenen insanları manipüle ediyor, güçsüzleştiriyor. Belli bir rutin yok, sonsuz istisnalar yaşanıyor. Daire kaçta açılıyor? İzlenecek kurallar neler? Hangi belgelere ihtiyacım var? Kimse gerçekten emin olamıyor. Pek çok Arjantinli "Bizi top gibi ayaklarında çeviriyorlar" diyor.

Auyero saha notlarında şunları yazmış:

> 11 Eylül. Paraguaylı bir kadın, resmi damgalı kimlik belgesi olmadığı halde bir randevu almayı başarıyor. Bugün Vicky ile tanıştım. Buraya ikinci kez gelmiş çünkü ilk defasında doğum belgesinde resmi damga olmadığı için randevu vermemişler.

Auyero, araştırması gereği sadece *Nuestras Familias*'ın bekleme odalarına değil, nüfus cüzdanı başvurusu (*DNI, Documento Nacional de Identidad*) yapılan dairelere de gitmiş. Resmi olarak daire sabah 06.00'da açılıyor ve kapanacağı saat olan 10.00'a kadar randevu veriyordu. Öğleden sonra 18.00'de yeniden açılıyor, 22.00'ye kadar çalışmaya devam ediyordu. İnsanlar bir gece önceden kuyruğa giriyorlardı. Fakat kurallar ve açılış zamanları sürekli değişiyordu. "26 Ekim: Geri geldim... Sabahki gözlemlerimden sonra dışarıda büyük bir kuyruk bekliyordum. Saat 14:50 ve dışarısı boş! Dışarıda hiç kimse yok. Ne insan ne seyyar satıcı,

hiç kimse yok! Bir polis bana 'Daireden insanlar gelip bugünlük kapatacaklarını söylediler' diyor. Buna rağmen kapı her an açılabilir ve insanlar her an içeri kabul edilebilirler. Veya edilmezler. 24 Ekim: dışarıda bekleyen yok... İnsanlar içeride büyük bir bekleme salonundalar. 7 Kasım: İnsanlar bina dışında bir kuyruk oluşturmuş durumdalar. Dışarıda kuyruk beklemenin yasak olduğu ve saat 18.00'de gelmeleri söylenmiş. Memurlar kuyruğu dağıtmaya çalışıyorlar ama nafile. 9 Kasım: Memurlar artık dışarıda kuyruk oluşmasına izin veriyorlar. İçerideki salonda da bir kuyruğa izin var."

Auyero devam ediyor:

> 2 Ekim 2008: Bir kadın bana pazartesi tatil yaparlar mı diye soruyor. Pazartesi gelmesini söylemişler (12 Ekim Arjantin'de tatil). Kadına eğer pazartesi gelmesini istemişlerse, o gün tatil olmayacağını söylüyorum. İmkânsız günler için randevu vermediklerini varsayıyorum. Kadın beni düzeltiyor ve kendisine en son randevunun pazar günü için verildiğini söylüyor.

Sonunda anlaşıldı ki pazartesi tatilmiş.

* * *

Buraya kadar üç tür Leviathan'a odaklandık: Namevcut, Despotik ve Prangalanmış. Arjantin devleti bunların hiçbirine uymuyor gibi görünüyor. Namevcut değil, mevcut. Karmaşık yasaları, büyük bir ordusu, bir bürokrasisi var (bürokratları işlerini yapmakla ilgileniyor görünmeseler bile) ve bir dereceye kadar işliyor, özellikle de başkent Buenos Aires'te (diğer bölgelerde daha az). Bu bir Despotik Leviathan da değil. Az önce karşılaştığımız Arjantin bürokratları kesinlikle topluma hesap vermiyor ve tepkisiz (despotik devletin işareti) görünüyorlar ve halka zulmetme konusunda epey kabiliyetliler. Arjantinlilerin 1974-1983 arasındaki askeri diktatörlük sırasında, "kirli savaşta", yaklaşık 30.000 kişinin "kaybolduğuna" (cunta tarafından gizlice öldürüldüler) şahit oldukları gibi, subayları ve polisleri ölümcül şiddete yönelebiliyorlar. Fakat Arjantin devletinin despotizmi aynı zamanda düzensiz ve tutarsızdır. Buradaki despotizm Çin devletinin halkını denetim altında tutmak için kullandığı otoriteden çok uzaktır. Memurlar insanların dışarıda kuyrukta beklemelerini engellemek istediklerinde onları görmezden gelirler. Genelde ekonomiyi dü-

zenlemek ve yasaları tüm ülkede uygulamak konularında yetersizdirler. Bu bir Prangalanmış Leviathan da değildir. Prangalanmış Leviathan'la özdeşleştirdiğimiz devlet kapasitesinden yoksundur. Toplumun devleti etkileme ve denetleme gücü de yoktur. Peki öyleyse Arjantin devleti ne tür bir devlettir?

Bu bölümde göreceğimiz gibi, bu Latin Amerika, Afrika ve dünyanın başka bölgelerinde yaygın olan bir devlet türüdür. Bu türün, Hindistan'daki toplumun zayıflığı ve örgütsüzlüğüyle oluşturulan devletle arasında pek çok benzerlik vardır. Despotik Leviathan'ın topluma hesap vermeme ve toplum tarafından denetlenmeme gibi belirgin özellikleriyle Namevcut Leviathan'ın zayıflığını birleştirir. İhtilafları çözemez, yasaları uygulayamaz ve kamu hizmetleri sunamaz. Baskıcıdır ama güçlü değildir. Kendisi zayıf olduğu gibi toplumu da zayıflatır.

Demir kafeste *Gnocchi*

Auyero'nun çalışması bürokrasi üzerineydi. Bürokrasi devlet kapasitesi için hayati öneme sahiptir. Birinci Bölüm'de bahsettiğimiz gibi bu konunun büyük kuramcısı Alman sosyolog Max Weber'di. Weber'in kuramına göre modern dünyayı geçmişten ayıran unsur "rasyonelleşme"ydi. Bu maliyetleri, gelirleri, kârları ve kayıpları hesaplayan modern şirketlerde kendini belli ediyordu. Ayrıca bu unsur siyaset yapımını rasyonelleştiren ve tarafsız idari yapıları uygulayan devletlerde de mevcuttu. Weber bunu "rasyonel-yasal otorite" olarak tanımlamış ve bürokrasiyi de simgesi olarak görmüştü:

> Yasal otoritenin en saf hali, istihdam ettiği bürokratik idari kadronun... aşağıdaki ölçütlere göre atanan ve iş gören kamu görevlilerinden... oluşmasıdır: (1) Şahsi olarak özgürdürler ve sadece şahsi olmayan resmi görevleri bakımından otoriteye tabidirler. (2) Açık bir hiyerarşiyle tanımlanmış daireler şeklinde örgütlenmişlerdir. (3) Her dairenin yasal anlamda açıkça tanımlanmış bir yetkinlik alanı bulunur... (5) Adaylar teknik nitelikleri temelinde seçilirler... Seçimle değil atamayla gelirler... (7) Çalıştığı daire kişinin yegâne veya en azından en önemli mesleği olarak görülür... (9) Kamu görevlisi idare araçlarının sahipliğinden bütünüyle ayrıdır ve konumu kendisine tahsis edilmeden çalışır. (10) İşini yaparken katı ve sistemli bir disipline ve denetime tabidir.

Görüldüğü gibi bürokrasi gayrişahsi eksende işler; bürokratlar resmi görevleri dışında kimseye borçlu olmayan profesyonellerdir. Liyakat üzerinden seçilir ve terfi ettirilirler ve eğer çizgiyi aşarlarsa disiplin uygulamalarına maruz kalırlar. Weber'in görüşüne göre bürokrasinin gücüne direnilemez. "Bürokratik Örgütlenmenin Teknik Üstünlüğü" başlıklı bir bölümde şunları yazmıştır:

> Bürokratik örgütlenmenin yükselişindeki belirleyici sebep, diğer örgütlenme biçimlerine göre daima *teknik* üstünlüğe sahip olmasıdır. Tüm yönleriyle gelişmiş bürokratik bir aygıtın diğer örgütlenmelerle karşılaştırılması, makineyle üretimin makinesiz üretim biçimleriyle karşılaştırılmasına benzer. Dakiklik, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik... sürtüşmenin ve maddi ve kişisel giderlerin azaltılması, bütünüyle bürokratik bir idarede optimal seviyeye yükselir.

Weber için rasyonel-yasal otoritenin zaferi kaçınılmazdı. Buna rağmen bu yapının kişiliksizleştirmeye yol açabileceğinin de farkındaydı. Geçmişte insanların tercih ettikleri için çalıştıkları halde, bugün "bunu yapmak zorunda bırakıldıklarını" düşünüyordu. Modern dünyada, "makine üretiminin teknik ve ekonomik koşullara bağlı ve sadece doğrudan iktisadi kazanımla ilgilenenlerin değil, bu mekanizmanın içerisine doğan tüm insanların hayatlarını belirleyen, karşı konulamaz güce sahip bir düzen" söz konusuydu. Bu gücün ne denli sinsi olabileceğini göstermek için Weber, rasyonel-yasal otoritenin yaygınlaşmasıyla içerisine hapsolduğumuz "demir kafes" benzetmesini yapmıştı.

Dakiklik, hız, kesinlik, dosya bilgisi... Bunlar Auyero'nun Buenos Aires'te gözlemlediği durumu pek andırmıyor. Tam tersine, orada tanık olduğu bürokrasi yavaş, muğlak ve belirsizdi ve dosyalar fazlasıyla ihmal ediliyordu. Peki Arjantin'in demir kafesi neredeydi?

Auyero'nun bulguları Arjantin devletinin büyük ölçüde şahsileştiğini gösteriyor. Şahsen müdahil olmazsanız hizmet alma şansınız yoktu, bu yüzden "hasta" konumundaydınız. Herhangi bir şey ummak için bürokratla kişisel ilişki kurmanız gerekiyordu. Auyero'nun bulguları Weber'in ideal kavramının diğer yönleriyle de uyumlu görünmüyor. Belki de María veya Leticia'nın muhatap oldukları bürokratlar da Weber'in öngördüğü gibi liyakat kıstasıyla seçilmişlerdi. Bu da ihtimal dışıdır çünkü Arjantin bürokrasisinde istihdam "*gnocchi*" hâkimiyetindedir.

Gnocchi İtalyan mutfağına ait lezzetli bir mantı türüdür.

Arjantin'e İtalyan göçmenler tarafından getirilmişti. Arjantin'de geleneksel olarak her ayın yirmi dokuzunda yapılıp yenir. Fakat Arjantin'de bu sözcüğün çifte anlamı vardır. İkinci anlamı devlette "hayalet çalışanlar", yani fiilen işe gelmeyen ama maaşı nı alan memurlar. Arjantin'de *gnocchi* sayısı çok fazladır. Mauricio Macri 2016'da devlet başkanı seçildiğinde, Peronist Parti'den (parti adını kurucusu Juan Domingo Perón'dan almıştır) daha önceki başkan Cristina Fernández de Kirchner yönetiminin işe aldığı 20.000 kişiyi işten çıkarmıştı. Ne var ki 20.000 *gnocchi* işe alınırken kesinlikle "teknik nitelikleri nedeniyle seçilmemişlerdi." Yine açık olan, devlet için çalışmak kamu görevlisinin "yegâne veya en azından en önemli işi" değildi. Üstelik "işlerini yaparken katı ve sistemli bir disipline ve denetime tabi oldukları" da şüpheliydi. Bunlar Peronist Parti'nin çalışanları ve destekleyicileriydiler ve "işlerini" bu siyasi bağlantı sayesinde elde etmişlerdi. Bu bağlantılar onları, varsayılan işlerini yapmadıklarında karşılaşabilecekleri herhangi bir disiplin işleminden koruyordu. Auyero'nun gözlemlediği süreçlerde *gnocchi* varlığı muhtemelen önemli bir rol oynuyordu. Bütünüyle yararsız olmalarının dışında bürokrasi içinde bu şekilde 20.000 kişinin sadece varlığı bile devlet kapasitesi üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabilir. Cristina Fernández de Kirchner'in devlet başkanlığı döneminde bu olumsuz etkiler bariz olarak görülüyordu.

İkinci Bölüm'de tartıştığımız gibi, devletin merkezi bir işlevi de toplumun ihtiyaçlarını anlamak ve onu denetim altında tutmak için yurttaşları hakkında bilgi toplamaktır. Hobbes'un Leviathan'ının yurttaşlar hakkında bilgi toplamaya büyük önem atfedebileceğini tahmin etmek zor değildir. Buna rağmen Lübnan'da işleyişin bundan oldukça farklı olduğunu görmüştük. Arjantin'deki durum da farklı değildir. Arjantin, Uluslararası Para Fonu'na (IMF) fiyatlar ve milli gelir hakkında doğru bilgi vermediği için 2011'de ceza alan ilk ülkeydi. *The Economist* dergisi verileri hiç güvenilir bulmadığından Arjantin'e dair veri yayınına son verdi. Bu, demir kafesi *gnocchi* ile doldurmanın olumsuz sonuçlarından sadece biriydi.

Fakat halen bir bilmeceyle karşı karşıyayız. Weber demir kafesin kaçınılmaz ve toplumun rasyonelleşmesinin durdurulmaz olduğunu düşünmüştü. Weber, "kitlesel yönetimin ihtiyaçları bugün bunu bütünüyle vazgeçilmez kılıyor. Yönetim alanında tercih sadece bürokrasi ve amatörlük arasındadır" diye öngörmüştü. Peki Arjantin'deki durumu nasıl açıklayacağız? Amatörlük olarak mı?

Ördek testini geçememek

Arjantin 2000'li yıllarda modern görünümlü bir devletti. Bürokrasisi, yargısı, bakanları, iktisadi ve sosyal programları, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası organlarda temsilcileri vardı. Auyero'nun araştırması sırasında görevde olan Devlet Başkanı Cristina Fernández de Kirchner diğer ülke devlet başkanları tarafından kırmızı halıyla karşılanıyordu. Arjantin devleti görünürde modern bir devlete özgü her şeye sahipti ve Leviathan'a benziyordu. Arjantin'e "Ördek Testi" (ördeğe benziyorsa, ördek gibi yüzüyorsa ve ördek gibi vakvaklıyorsa muhtemelen ördektir) yapsak sonuç şöyle çıkar: Devlet gibi görünür, devlet gibi yüzer, devlet gibi öter, öyleyse muhtemelen bir devlettir. Ama öyle midir?

Pek değil. En azından buraya kadar incelediğimiz devletler gibi değil. Hem Despotik hem de Prangalanmış Leviathanların işlerin yapılmasını mümkün kılan epeyce kapasiteleri vardır. Ancak bu, Arjantin devleti için geçerli değildir. Çin diktatörü Mao Zedong, gücünün hayali olduğunu ima etmek için ABD'yi "Kâğıttan Kaplan" diye tanımlardı. Ördek testini geçemeyen ve görüntüye rağmen en basit devlet kapasitesinden daha fazlasına sahip olmayan Arjantin, Kolombiya ve bazı Latin Amerika ve Afrika ülkelerine "Kâğıttan Leviathan" diyeceğiz. Kâğıttan Leviathanlar devlet görünümüne sahiptirler ve bazı sınırlı alanlarda ve önemli bazı kentlerde bir nebze iktidarı hayata geçirebilirler. Fakat bu iktidarın içi boştur; pek çok alanda tutarsız ve düzensizdir ve ülke yönetiminde olduğu varsayılan dış çeperlere gittiğinizde neredeyse hiç yokturlar.

Kâğıttan Leviathanların daha fazla güç biriktirememelerinin nedeni nedir? Devleti kontrol eden siyasi seçkinlerin ve bürokratların işleri halledebilmek için daha fazla kapasiteye erişmek istemeleri beklenmez mi? Ya toplumu hâkimiyetleri altına almak için? Ya da servetlerini artırmak, mümkünse daha çok çalmak için? Devlet inşa süreçlerini tetikleyen "güç istenci"ne ne oldu? Bu soruların yanıtları dünyadaki çok sayıda devletin doğasına dair çok şey anlatır. Aslında Kâğıttan Leviathan'a sahip toplumlarda da güç istenci vardır. Ancak güç istencinin peşinden giden siyasi lider ve seçkinler için çok büyük tehlikeler söz konusudur. Bunun iki temel nedeni bulunur.

Birincisi, paradoksal olarak, koridorda hem devleti hem de toplumu eşzamanlı güçlendirdiğini gördüğümüz Kızıl Kraliçe etkisiyle ilişkilidir. Kızıl Kraliçe etkisi, toplumların kendilerini yüksek ka-

pasiteye sahip devletlerden ve daha iddialı siyasi seçkinlerden koruma ve onları denetleme arzularından kaynaklanır. Aslında aynı güdüler koridorun dışında da geçerlidir. Eğer devlet daha despotik hale gelirse, kendinizi ondan korumanın bir yolunu bulmak zorundasınızdır. Fakat devlet inşacıları toplumdan gelebilecek istenmeyen bir tepkiyi ezebileceklerine ve rakiplerine rağmen iktidara tutunabileceklerine inanmazlarsa bu güdüler sorun da yaratabilir. Devlet inşasına dair bu hissedilen tehlikelere "hareketlenme etkisi" diyeceğiz. Kapasite inşa etme sürecinde siyasi liderler bu tehlikelere karşı harekete geçebilirler. Bu, siyasi bir hiyerarşi yaratmanın tetikleyeceği kaygan zemin ile alakalıdır. Siyasi eşitsizliği ciddi olarak törpüleyecek kadar güçlü olan bazı toplumların bu güçlerine rağmen kaygan zeminin doğuracağı sonuçlardan korkmalarına benzer biçimde, görünürde toplumları tarafından sınırlanmayan siyasi seçkinlerin de derinleşen devlet kapasitesinin harekete geçirebileceği tepkilerden ve rekabetten kaygı duyabildikleri görülür. "Hareketlenme etkisi", Hz. Muhammed'in liderliğinde kurulan İslam devleti veya Çin'deki devlet inşası gibi simgesel bazı örneklerde söz konusuydu. Fakat bu örneklerde devlet inşacıları, ya böyle bir hareketlenmeden korkmayacak kadar güçlüydüler, çünkü, örneğin ciddi bir avantaja sahiptiler (Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi), ya da karşı karşıya kaldıkları tehditler ve rekabet nedeniyle başka şansları yoktu (Yedinci Bölüm'de tartıştığımız gibi Qin devleti ve Efendi Shang'ın, Savaşan Devletler döneminde endişe duyacakları farklı varoluşsal meseleleri vardı). Buna rağmen hareketlenme etkisinin başka koşullarda devlet kapasitesi inşasını felç edici bir kuvvete sahip olabileceğini de göreceğiz.

Kâğıttan Leviathanların oldukça yaygın olmalarının ve uyuşuk hallerinden vazgeçmek istememelerinin ikinci nedeni, devlet düşük kapasitesinin bazen kimi ahlaksız liderlerin elinde güçlü bir araca dönüşebilmesi. Her şeyden önce, siyasi kontrol uygulamak açıkça yapılan baskıdan çok, diğerlerini talimatlarınıza uymaya ikna etmekle alakalıdır. İtaati ödüllendirme araçları bu girişimlerde çok yarar sağlar. Bürokraside dostlarınıza ve destekçilerinize veya destekçiniz olmalarını istediklerinize mevki dağıtmak çok güçlü bir araçtır. Fakat Max Weber'in öngördüğü gibi, bürokraside liyakate dayalı bir istihdam ve terfi sistemini kurumsallaştırarak devlet kapasitesini artırdığınızı hayal edin. Yani mevkileri ödül olarak kullanmanın ya da *gnocchi* yaratmanın artık olmadığı bir durum (bu ortamda Peronist Parti nasıl ayakta kalabilirdi ki?). Bu aracı kaybetme riski liyakat sistemini getirmeyi ve devlet kapasitesini

artırmaktan vazgeçmeyi öneren güçlü bir siyasi mantık yaratır.

Elbette her şey yüksek siyaset değil. Yargının ve bürokrasinin emrinizde olmasının sağladığı daha başka birçok dünyevi avantaj da var. *Gnochhi* Başkan Macri tarafından işten atıldıktan kısa bir süre sonra hükümet üyelerinin kendi aile mensuplarını işe almaları da yasaklandı. Bunun üzerine çalışma bakanının eşi ve iki kız kardeşiyle beraber içişleri bakanının annesi ve babası da işlerini kaybettiler.

Bu çok daha genel bir eğilim. Eski Brezilya Devlet Başkanı Gertúlio Vargas'ın söylediği iddia edilen "Dostlarım için her şey, düşmanlarım için ise yasalar" sözünün ifade ettiği gibi: Yargı ve bürokraside devlet kapasitesine bağlı tarafsız kurallar, yöneticilerin ve siyasetçilerin yasaları istedikleri gibi kullanma güçlerini sınırlar. Avrupa'da koridorda hukukun nasıl geliştiğini görmüştük. Ancak tam tersine siyasetçilerin yasalar üzerindeki yetkileri, siyasi seçkinlerin devlet kurumlarını kullanarak kendilerini zenginleştirmelerini, siyasi rakiplerini bastırmalarını, başkalarından toprak gasp etmelerini, dostlarına tekeller bahşetmelerini ve doğrudan devleti yağmalamalarını mümkün kılar. Hareketlenme etkisi gibi hukukun keyfi kullanımı da, sadece Arjantin'de değil diğer pek çok Kâğıttan Leviathan'da da, devlet kapasitesinin zayıflamasına ve dağılmasına yol açar.

Kâğıttan Leviathanların devlet kapasitesi inşa edememesi yurttaşlar için iki ucu keskin bıçak gibidir. Zayıf kapasiteli bir devlet yurttaşlarını baskı altında tutma konusunda da kapasitesi zayıf bir devlettir. Öyleyse bu toplum için hiç değilse bir kısım özgürlük sağlar mı? Ne yazık ki genellikle sağlamaz. Aksine, Kâğıttan Leviathan'ın yurttaşları iki dünyanın da en kötü taraflarına sahiptirler. Devletleri halen oldukça despotiktir, ondan çok az şey elde edebilirler. Devlet yurttaşlarına tepkisiz kalmaya devam eder ve onları bastırmak ve hatta öldürmek konusunda pek az tereddüt eder. Aynı zamanda, yurttaşlar devletlerinin ihtilaf çözme, yasayı uygulama ve kamu hizmetleri sağlama rollerinden de mahrumdurlar. Kâğıttan Leviathanlar özgürlük getirmek veya özgürlüğe düşman normları yumuşatmak konusunda da girişimde bulunmazlar. Daha sonra göreceğimiz gibi, Kâğıttan Leviathanlar genellikle normlar kafesini zayıflatmak yerine güçlendirirler.

Yollara yer yok

Pratikte hareketlenme etkisini ne tetikleyebilir? Tarihçi Eugen Weber, Fransız devletinin ve toplumunun oluşumuna dair *Pea-*

sants into Frenchmen (Köylülerden Fransızlara) başlıklı eserinde, modern Fransız toplumunun gelişiminde hayati önemi olduğunu düşündüğü faktörler için bir dizi "değişim aracı" önerir. Kitabında "Yollar, Yollar ve Daha Fazla Yollar" diye bir başlık vardır. Ona göre temel altyapı ulusal bir topluluk yaratarak toplumu harekete geçirebilir, taleplerini değiştirebilir ve siyasi gündemi dönüştürebilir. Kısacası bizim hareketlenme etkisi dediğimiz şeyi ortaya çıkarabilir.

Kâğıttan Leviathan'a mükemmel başka bir örnek de Kolombiya'dan verilebilir. Kolombiya devleti, yol inşa etmekle hiç ilgilenmemişti. Bugün hâlâ dünyada havayolu veya nehir yolu dışın-

Harita 14 : Kolombiya: Seçkinler, milisler ve ölüm trampleni.

da, ülkenin diğer geri kalanıyla bağlantısı olmayan çok az sayıda eyalet (departman) başkenti vardır. Maine, Augusta'nın ABD'nin geri kalanıyla karayolu bağlantısı olmadığını düşünsenize...

İlginç bir örnek güney Kolombiya'nın, başkenti Mocoa olan Putumayo eyaletinden verilebilir (Bkz. Harita 14). 1582'de Fray Jerónimo de Escobar'ın gözlemlerine göre:

> Bu kent dağların yanı başında, yoldan uzaktadır. Bu nedenle ulaşılması çok zordur. Bahsedilen Agreda (Mocoa) kenti büyümüyor... insanları korkutuyor. Herkesin sefil bir hayatı olduğu [bu kentle]... iletişim kurmanın bir yolu yoktur.

1850 yılında Putumayo'nun hemen kuzeyinde yer alan, o zamanki adıyla Territorio de Caquetá'nın valisinin "(komşu Nariño eyaletinin başkenti) Pasto'dan Mocoa'ya yolculuk eziyet verici, korkunç yerlerden geçiyorsunuz. Narin yapılı olanlar, yerlilerin sırtında komik, abartılı ve acılı bir şekilde, balya ipiyle domuzlar gibi bağlanarak yolculuk ediyorlar" sözleri, bu tarihe kadar durumun fazla düzelmediğini gösteriyordu.

Putumayo, başkent Bogotá'dan gelenler için de korkutucu bir yerdi. Geleceğin devlet başkanı Rafael Reyes özyaşamöyküsünde bölgede araştırmalar yaptığı dönemle ilgili değerlendirmede bulunmuştu:

> O bakir ve *bilinmeyen* ormanlar, uçsuz bucaksız alanlar, onları keşfetmek, içlerinden geçmek... ülkemin ilerlemesi ve refahı için oralarda yollar açmak beni büyülemiş ve cezbetmişti... Bu ormanlar *cordillera* [sıradağların] sakinleri için tam bir muammaydı. Buralara nüfuz etme fikri beni korkutmuştu çünkü halk inanışına göre oralar vahşi hayvanlar ve canavarlarla doluydu. Ayrıca sayısız vahşi yamyam da vardı.

Reyes'in bu tecride getireceği bir çözüm vardı. 1875'te komşu Nariño eyaletinin başkenti Pasto'dan Mocoa'ya (bkz. Harita 14) bir yol inşa etmeyi önerdi. 1906'da Reyes devlet başkanıydı ve potansiyel rotalar için bir çalışma yapılması talimatını verdi. Yolu planlaması umuduyla Miguel Triana adlı bir mühendisle sözleşme yapıldı. Triana araştırmayı yaptı ancak yol çalışmasına başlanamadı. 1908'de Victor Triana'yla yeni bir sözleşme yapıldıysa da 1909 yılında proje kaynak yetersizliği nedeniyle terk edildi. 1909'da ulusal hükümet, inşaatın sorumluluğunu Sibundoy va-

disindeki Kapuçin rahiplerine vermeye karar verdi. Nariño valisi de paradan sorumlu olacaktı. Peru askerlerinin, Caquetá nehri üzerindeki La Pedrera'da bulunan Kolombiya askeri kışlasına saldırısının ardından hükümet yol için gereken 36.000 pesoyu verdi. Böylece, zorla çalıştırılan yerlilerin de desteğiyle Kapuçinler Pasto'dan Mocoa'ya olan 120 kilometrelik yolu 1912'de bitirmeyi başardılar. Ne var ki bir yıl bile geçmeden yolun hali yine berbattı. Gönderilen bir müfettişin devlet bakanına verdiği rapor özetle şöyleydi: "Pasto'dan buraya (Mocoa) gelen yola gelince... yolun büyük bölümü, dolguların ve platformların çökmesi, sığ ve bataklık alanlarda dikilen kazıkların yıkılması nedeniyle, ulaşımın yayalar için bile aşırı zor hale gelmesine neden olacak kadar hasar görmüştür". Bir başka mühendis ise yol planı ve inşasında ciddi sorunların olduğunu, köprülerin "zayıf biçimde" inşa edildiğini ve yolun genişliğinin "ulaşım ihtiyaçları bakımından" yetersiz olduğunu vurgulayan bir rapor yazmıştı.

Büyük İrlandalı yazar Samuel Beckett'in bir vecizesi vardı: "Yine dene, yine yenil, daha iyi yenil." Bu vecize Kâğıttan Leviathanlar için yazılmış gibidir. 1915'te ulusal hükümet, yolu tamir etmek ve Putumayo nehrinin kıyısındaki Puerto Asís'e kadar olan kısmı bitirmek için bir kamu ihalesi açtı. Aralık 1917'de hükümet, müteahhit şartları yerine getirmediği için sözleşmeyi iptal etti. Görev yeniden Kapuçinlere teslim edildi. Haziran 1919'da Mocoa'dan bayındırlık bakanına gönderilen bir telgrafta, "ulusal yol bütünüyle terk edildi. Buradan San Francisco'ya kadar 30 heyelan meydana geldi. Buradan Umbria'ya kadar tüm köprüler yıkıldı" yazıyordu. 1924'te yol, "işlerini tatmin edici biçimde yürütmedikleri" için Kapuçinlerden alındı ve Pasto'dan bir mühendisle sözleşme yapıldı. 1925 tarihli bir yasa, yolun ilk 25 kilometresinin motorlu taşıt yoluna dönüştürülmek için yenilenmesini hükme bağladı. Fakat 1928'de yolun sadece 5 kilometresi tamamlanmışken hükümet kamu desteğini çekti. 1931'de 88 Sayılı Kanun, yolu ulusal yol ağına bağladı. Bunun anlamı Puerto Asís'e kadar olan bölümün motorlu taşıt yolu olacağıydı.

Dokuzuncu Bölüm'de Charles Tilly'nin "Savaş devleti yaratır ve devlet de savaşı" deyişini tartışmıştık. Eğer durum böyleyse Kolombiyalılar 1932'de bir fırsat yakalamış olabilirlerdi. O yıl Peru'yla bir sınır ihtilafı yaşanmaya başlandı ve Kolombiya hükümeti yolu "ulusal savunma yolu" olarak tanımlayarak, bakımı ve genişletilmesi için 120.000 peso ayırdı. Bir mühendisin değerlendirmesi "yolun göze batan çirkinlikten başka bir şey olmadığı"

şeklinde bitiyordu. Yol, Peru savaşı kazanıp büyükçe bir Kolombiya toprağını ele geçirdikten ancak 25 yıl sonra, Kasım 1957'de çakıltaşlı bir yol halinde Puerto Asís'e ulaştı. Kolombiya'da yollar olmadığı gibi, belirgin bir devletten de bahsedilemez, savaşla veya savaşsız.

Sonunda Puerto Asís'e giden bir tür yol açılmıştı. Ancak yola bir süre sonra uğursuz ama tanımlayıcı bir isim takıldı: Ölüm Trampleni. 1991'de ulusal *El Tiempo* gazetesi, "Putumayo'ya giden yolun tamamı dehşet verici. Her gün oradan geçen sürücüler ona ölüm yolu adını takmışlar... (ve) yolcular sürekli gerilla tehdidi altındalar" diye haber yaptı. 2005'te Başkan Álvaro Uribe, Güney Amerika Bölgesel Altyapı Entegrasyon planını ortaya koydu. 2016 yılında yolun 15 kilometresi yapılmışken, çalışma kaynak olmadığı için askıya alındı.

Kolombiya'da yolların olmayışı birbirinden tecrit edilmiş ve ceplere bölünmüş bir toplum yaratıyor. 1958 yılında Kolombiya Devlet Başkanı olacak olan Alberto Lleras Camargo 1946 yılında Ziraatçılar Topluluğu'ndaki bir konuşmasında şu gözlemleri yapmıştı:

> *Campesino*'ları [köylüler] kurtaracak kırsal sağlık, kredi veya eğitim kampanyalarından bahsettiğimizde, bu programların çoğunun (sadece) köylere (*aldea*) ve Kolombiya toplumunun üst tabakasına ulaştığını bilmiyor muyuz?.. (Kırsal kökenli) yurttaşlarımızın yüzde 71'i ve toplumun geri kalanı arasında doğrudan bir iletişim, bağlantı, yol ve doğrudan değiş tokuş kanalları yoktur. Bogotá'dan sadece on beş dakika uzaklıkta başka bir çağa, sınıfa ve kültüre ait ve bizden yüzyıllarca uzak olan *campesino*'lar yaşıyor.

Bu tam da Kâğıttan Leviathan'ın sevdiği şeydir: sadece mahalli meselelerle ilgilenen oldukça parçalanmış bir toplum. Altıncı Bölüm'de gördüğümüz Britanya örneğinde, devlet inşasına yanıt olarak toplum daha da hareketlendikçe mahalli meseleler giderek ortadan kalkmıştı. Kolombiya'da böyle olmadı. 2013'te ülke bir dizi grev ve protestoyla sarsıldı. Aynı yılın temmuz ayında grevdeki madenciler Chocó eyaletinin başkenti Quibdó'yu istila etti (Bkz. Harita 14). Talepleri arasında resmi olmayan madencilerin de tanınması ve "madenciler için maddi yardımlar ve tercihli kredi ve teknik destek" de vardı. Ayrıca hükümetin "çokuluslu maden şirketlerine arazi satmayı durdurmasını ve madencilik için kullanılacak yakıtlara destek sağlamasını" istiyorlardı.

Listede madenciler için acil olanlar dışında bir talep yoktu. Çarpıcı olan Quibdó'dan ülkenin diğer bölgelerine yol olmamasıydı. Aynı şey ülkenin farklı bölgelerinde gerçekleşen grevler için de geçerliydi. Kolombiya'nın kahve yetiştirilen bölümündeki *Dignidad Cafetera* ("Kahve Haysiyeti") hareketi, kahve için hükümetten fiyat desteği, Ulusal Kahve Yetiştiricileri Federasyonu'nun demokratikleşmesi ve kahve yetiştirilen alanlarda madencilik faaliyetlerinin sınırlandırılmasını talep etmişti. Patates, süt ve soğan yetiştiricilerini temsil ettiğini iddia eden *Dignidad Papera, Lechera y Cebollera* hareketi, ürünleri için fiyat desteği, süttozunun tekrar nemlendirilmesinin yasaklanması, süttozu ve dondurulmuş veya önceden pişirilmiş patates ithali için tazminat ve Peru ve Ekvador'dan yapılan sınır kaçakçılığının durdurulmasını talep etmişti. Ham şeker üreticilerini temsil eden *Dignidad Panelera* hareketi, ithal şeker alternatiflerinin alımında gümrüklerin artırılmasını ve hükümetin 3500 tonluk *panela* (kendi ürettikleri bütün şekerkamışı) satın almasını talep ediyordu. Bu çok az hareketlenme ihtimali olan bir toplumdu ve bu durum Kolombiya seçkinlerinin çok işine geldiği gibi devletin yönetimini de kolaylaştırıyordu. Buraya biraz destek, şurada biraz *panela* alımı derken cin şişede kalıyordu.

Smokin giyen orangutan

Mesele sadece altyapının olmayışı değildir. Kolombiya'da da bürokrasi aynı Arjantin'deki sebepler nedeniyle aksıyor. 2013'te bazı ulusal bakanlıklarda çalışanların yüzde 60'ı, liyakat sistemi dışında ve büyük ihtimalle patronajla işe alınan "geçici elemanlardı". *Gnocchi* Kolombiya'da, Arjantin'den daha az sevilir. Buna rağmen kamu bürokrasisinde çok sayıda *gnocchi* istihdam edilmiştir.

Kuralların ve bürokratik prosedürlerin olmayışının sonuçları, Bogotá'nın 2008'de seçilen belediye başkanı Samuel Moreno'yla ilgili tartışmada çarpıcı biçimde kendini gösterir. Moreno görevi devraldıktan sonra Bogotá'da kardeşi Iván Moreno başkanlığında bir "gölge hükümet" kurdu. Iván Kolombiyalıların "ihale dönme dolabı" diye adlandırdıkları, kentteki bütün ihaleleri dağıtmakla görevli bir yapı oluşturdu. Moreno kardeşler bunu rüşvet almak için kullanmaya başladılar. Rüşvet oranı çoğunlukla her ihalenin yüzde 50'sine karşılık geliyordu. Kurul yasadışı işlerini saklamak için sıklıkla özel uçakla Miami'ye uçup orada toplanı-

yordu. Kardeşler hoş bir argo da geliştirmişlerdi: İhaledeki paylarını ısırık, "*una mordia*" diye adlandırıyorlardı, aynı Dokuzuncu Bölüm'de Guatemala'daki gibi. Isırık tacının en önemli parçasını, kentin her gün milyonlarca insanı taşıyan kamu ulaşım sistemi ihalesi oluşturuyordu. Moreno'ların payı yolcu başına sekiz pesoydu. Kardeşler bununla da yetinmedi. Her şeyi yağmaladılar. Mevcut hastaneler çok kazançlıydı ama yeni hastaneler inşa etmek hırsızlık için daha iyi fırsatlar sunuyordu; yüzde 25 ile 30 arasındaki payı kendilerine sakladılar. Ambulans ihalesini verdiler ama bunun sadece yarısı ilgili şirkete gitti. Diğer yarısı kardeşler ve ahbapları içindi. "Isırık" vermeyi reddeden şirketler kaybediyordu ve kendilerine "çok ucuz" oldukları söyleniyordu. Yollar ve köprüler özellikle kârlıydı. *Carrera* 9 ile *Calle* 94'ü bağlayarak Bogotá'nın kuzeyinde trafiği azaltacak bir köprüye başlanması için 45.000 milyon peso (15 milyon dolar) ayrıldı. Ancak köprü yapımına hiç başlanmadı ve para ortadan kayboldu. Kimse kardeşlerin toplam ne kadar "ısırdığını" bilmiyor. Bir tahmine göre rakam 500 milyon dolara ulaşmış olabilir.

Samuel Moreno Kolombiya siyasetinin yabancısı değildi. Dedesi Gustavo Rojas Pinilla, 1950'lerde askeri diktatördü. 60'larda ise kendini demokrat olarak sunuyordu. Moreno gibi Kolombiya siyasi seçkinlerinin de devlet bütçesini yağmalama alışkanlıkları var. Fırsat bulduklarında arazi yağmalamaktan geri kalmazlar.

Kırsal Kolombiya'nın büyük bölümü *baldío* (çorak arazi) olarak tanımlanmış ve devlet tarafından sahiplenilmişti. Kolombiya devleti 19. yüzyıldan beri bu toprakların dağıtımını ve tapu işlerini yönetmek için bir dizi yasal düzenleme yapıyor. 1994'te geçirilen 160 Sayılı Kanun, *baldío*'yu beş yıl veya daha fazla süreyle fiilen işgal edenlerin mülkiyet hakları için Tarımsal Reform Enstitüsü INCORA'ya (*Instituto Colombiano de Reforma Agraria*) başvurabileceğini karara bağladı. Bu taviz halihazırda toprak sahibi olmayanlar içindi. Fakir veya yerinden edilmiş kişilerin tercih edilecekleri öngörülmüştü ve bir kişinin hak iddia edebileceği toprak bir *Unidad Agrícola Familiar*'la (Aile Tarım Birimi) sınırlanmıştı. Bu INCORA tarafından bir ailenin "haysiyetiyle geçinmesine" yetecek miktarda toprağa karşılık geliyordu. Ne var ki iyi bağlantılara sahip olan ve konuya hâkim Bogotá'lı hukuk firmalarından destek alan seçkinler, yasaları ceza almadan eğip bükmeye ve ihlal etmeye alışkınlardı. Bu tür girişimlerden bir tanesi de bir şeker şirketi olan Riopaila Castilla'nın Valle del Cauca'da dahil olduğu bir olayda yaşandı. Şirket 2010'da Brigard

Urrutia hukuk firmasının desteğiyle yirmi yedi adet paravan şirket kurdu ve Vichada eyaletinin doğusunda toplam 35.000 hektara karşılık gelen ve fakirlere ve yerinden yurdundan edilenlere dağıtılacakları öngörülen topraklardan, Riopaila için 42 parsel *baldío* satın almayı başardı (Bkz. Harita 14). Benzer şekilde Kolombiya'nın en zengin adamı ve Riopaila'nın da ortağı olan Luis Carlos Sarmiento da 16.000 hektar *baldío* toprağı elde etti. Bir gazeteci, bu kadar saygın bir hukuk firmasının neden açıkça hukuk ihlallerinin önünü açtığını sorunca Brigard Urrutia'dan bir avukat şu yanıtı verdi:

> Yasalar yoruma açıktır. Hiçbiri için bu siyah veya beyazdır diyemeyiz.

Kâğıttan Leviathanlar'ın parçalanmış ve etkisiz doğalarının özgürlük açısından önemli sonuçları vardır, özellikle de şiddetin denetimi konusunda. Max Weber devleti "belirli bir coğrafya üzerinde fiziki şiddet kullanma tekelini (meşru biçimde) elinde bulunduran insan topluluğu" olarak tanımlar. Gücü kullanma biçimleri nedeniyle Kâğıttan Leviathanlar, meşru veya değil, fiziksel güç tekeline sahip olamazlar. Kolombiya, devletin şiddet tekelinden yoksun oluşunun yıkıcı sonuçlarına bir örnektir.

Kolombiya üzerine araştırmasında James Robinson ile çalışma arkadaşları Maria Angélica Bautista, Juan Diego Restrepo ve Juan Sebastián Galan, 1977'de eski bir asker ve çiftçi olan Ramón Isaza'nın "Av tüfekliler" adında bir grup kurduğunu belgeledi. Isaza'nın, Antioquia eyaletinin doğusunda, Puerto Triunfo adlı küçük bir beldede çiftliği vardı (Bkz. Harita 14). Mahkeme belgelerine göre, 1970'lerin ortalarında Marksist gerilla grubu FARC (Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) bu bölgede yeni bir cephe oluşturdu ve yerel çiftçilerden "vergi" toplamaya ve sürülerine el koymaya başladı. 1977'de Isaza on tane çifte namlulu av tüfeği aldı ve böylece grubun adı belirlenmiş oldu. FARC'ı pusuya düşürüyor, onları öldürüp silahlarına el koyuyorlardı. 2000 yılına gelindiğinde isimlerini Orta Magdalena Köylü Öz Savunma Güçleri'ne çevirmişlerdi, toprak sahiplerinden destek alıyorlardı ve cephe sayısını altıya çıkardılar. Isaza'nın cephe komutanlarından biri damadı Luis Eduardo Zuluaga'ydı (lakabı aynı adlı ABD televizyon karakteri nedeniyle MacGyver'dı). MacGyver, gerillalar tarafından öldürülen kardeşinin adı verilen José Luis Zuluaga Cephesi'nin (FJLZ) komutanıydı. FJLZ 5.000 kilometreka-

relik büyük bir alanı denetimi altında tutuyordu. Yazılı yasalardan oluşan, uygulamaya çalıştıkları otuz iki sayfalık bir *estatutos* (tüzükler) sistemi vardı. Ayrıca bu kuralları hem askerler hem de sivillere uygulayarak yasa önünde eşitliği sağlamaya çalışıyorlardı. FJLZ işlevsel işbölümü bazında yapılanmış bürokratik bir örgütlenmeye de sahipti. Askeri kanadı yaklaşık 250 üniformalı savaşçıdan oluşuyordu. Sivil kanadı ikiye ayrılıyordu: "vergi toplayıcıları" ve Marksist gerillalarla siyasi mücadeleye odaklı "sosyal takım". Ticareti ve sosyal yaşamı düzenliyorlardı. Misyon bildirileri, ideolojileri, marşları, dualarını ve "Radyoda Bütünleşme" adlı bir radyo kanalları vardı. "Francisco de Paula Santander Nişanı" ve "Büyük Altın Haç" gibi madalyalar dağıtıyorlardı. Kontrol ettikleri bölgede toprak sahiplerinden ve işadamlarından vergi alıyorlardı. Ayrıca üretimden, özellikle de süt ve patates üretiminden vergi almayı deniyorlardı. Bunlarla bürokrat ve askerlerin maaşlarını ödüyorlardı. Örgüt onlarca kilometre yol inşa etmiş, elektrik yatırımı yapmış ve okullar açmıştı. Kontrol ettiği bölgelerden La Danta'da bir sağlık kliniği inşa etmiş, bir yaşlılar evini tadilattan geçirmiş, fakirler için evler açmış, bir zanaat merkezi başlatmış ve bir spor stadyumuyla boğa güreşi alanı açmıştı. Gerçi MacGyver, "boğa güreşini onaylamıyorum, hayvanlara acımasızlık" diyordu.

Bu bölge Kolombiya devleti tarafından değil, Isaza ve MacGyver tarafından kontrol ediliyordu. Grubun 2006'da dağıtılmasından sonra Ramón Isaza, bölge yöneticisine yazdığı bir mektupta ertesi gün yapılacak seçimdeki rollerini şöyle izah ediyordu:

> Faaliyetlerimiz, La Danta ve ayrıca San Miguel ve Cocorná gibi polisin olmadığı yerlerde veya anayollarla bağlantısı kesilmiş, ordu veya polis gücü olmayan küçük kasabalardaydı. Bu bölgeleri koruyorduk ama insanlara özellikle belirli bir adaya oy vermelerini söylemiyorduk. Sadece göz kulak oluyorduk. Neye mi göz kulak oluyorduk? Seçim düzeninin bozulmamasına, mesela kavga dövüş olmamasına. Bu ve diğer kasabaların olduğu bölgelerde yaptığımız bunlardı. Seçimlerin güvenliğini sağladık.

Kolombiyalılar genellikle ülkelerinin yüksek dağlardan ve sık ormanlardan oluştuğunu söyleyerek Kâğıttan Leviathanlarını mazur görürler. Halbuki Isaza ve açtığı cepheler, Bogotá ve Medellín gibi iki büyük şehrin arasındaki anayol üzerinde, Kolombiya hükümetinin hemen burnunun dibinde ve görüş mesafesindeydi.

Bir başka milis patronu Ernesto Baez bir hâkime ironiyle karışık şöyle demişti: "Bizimki gibi yasal bir devletin içerisinde böyle küçük bağımsız bir devlet hiç olabilir mi?" Yanıt basit: Kâğıttan Leviathan'da bu hiç şaşırtıcı bir durum değildir.

Kolombiya devleti sadece yurttaşlarını ihmal ve göz ardı etmekle kalmaz, onları aktif biçimde kurban haline de getirir. Bunun bir örneği "yanlış pozitifler" diye bilinen bir skandaldır. Álvaro Uribe 2002'de devlet başkanı seçildiğinde gündeminde solcu gerillalara karşı savaşı derinleştirmek vardı. Orduya eğer gerillaları öldürdükleri takdirde para ikramiyeleri ve tatiller gibi çeşitli ödüller vaat etti. Bu teşviklerin bir sonucu da ordunun yaklaşık 3.000 sivili öldürüp onlara gerilla kıyafetleri giydirmeleri oldu. Bir savcı, Batallón Pedro Nel Ospina adlı askeri birimi şöyle tanımlamıştı: "kendilerini bir sürü kurban yaratmaya ve çatışmada öldükleri süsü vermeye kaptırmış bir grup suikastçı". Eğer gerillalar ve milisler sizi öldürmezse ordu öldürebilir.

Kolombiya'daki Kâğıttan Leviathan'ın bir başka neticesi yaklaşık iki yüz yıl önce, İspanyol sömürge yönetimine karşı devrim başlatan Latin Amerika'nın "Kurtarıcısı" Simón Bolívar tarafından şöyle dile getirilmişti:

> Bu beyefendiler Kolombiya'nın Bogotá, Tunja ve Pamplona'da şöminelerinin başında oturan basit insanlardan oluştuğunu sanıyorlar. Hiçbir zaman Orinoco'daki Karayip yerlilerini, Apure'deki vadi insanlarını, Maracaibo'nun balıkçılarını, Magdalena'nın kayıkçılarını, Patia'nın eşkıyalarını, yönetilemez Pastuso'ları, Casanare'nin Guajibo'larını ve Kolombiya'nın ıssız bölgelerinde geyik gibi dolanan diğer tüm Afrikalı ve Amerikalı vahşi göçebeleri görmüyorlar.

Bolívar Kolombiya seçkinlerinin yönettiklerini düşündükleri (ve yağmaladıkları) ülkeyi aslında hiç tanımadıklarını ve anlamadıklarını iddia ediyordu. Gerçekten de 19. yüzyılın meşhur Kolombiya devlet başkanı ve 1991'e kadar yürürlükte kalan 1886 Anayasası'nın fikir babası Miguel Antonio Caro, hayatı boyunca Bogotá dışına çıkmamıştı (tıpkı ondan sonraki Devlet Başkanı José Manuel Marroquín gibi). Öyleyse anayasayı kimin için yazmıştı? Tabii ki "Bogotá, Tunja ve Pamplona'nın" beyefendileri için. Ülkenin uzak bölgeleri Bogotá'dan yönetiliyor ancak çok az kaynak veya kamu hizmeti alabiliyorlardı. 1945'te mevcut 18.500 kilometrelik karayolunun sadece 613 kilometresi (asfaltlanmamış halde) Kolombiya topraklarının dörtte üçünü oluşturan dış

bölgelerdeydi. Bogotá'daki siyasi seçkinler, dış bölgelerin dışta kalması için gayret etmişlerdi. Eğer bütün bunların Bogotá'da, sadece Samuel Moreno'nun başkanlığı sırasında olduğu, diğer zamanlarda ise işlerin yolunda gittiği sonucunu çıkarıyorsanız Kolombiya'ya gidip bir mektup postalamayı deneyin. De Tocqueville bu duruma ne derdi acaba?

Kolombiyalı siyasetçi Dario Echandía bir keresinde Kolombiya demokrasisini "smokin giyen bir orangutana" benzetmişti. Bu Kâğıttan Leviathanların doğasını çok iyi anlatan bir benzetmedir. Smokin, düzenli bir görüntü veren ve işleyen bir bürokrasiye sahip bir devlet dış görünüşü verir, her ne kadar çoğunlukla düzensiz olsa da veya bazen ülkeyi yağmalamak için kullanılsa da. Orangutan ise Kâğıttan Leviathan'ın kontrol edemediği ve kontrol etmek istemediği her şeydir.

Denizi sabanla sürmek

Bunların hiçbiri bir gecede olmadı. Kolombiya devletinin nasıl geliştiğini anlamak için, Barranquilla kentindeki yatağında o sırada verem hastası olarak yatmakta olan Bolívar'a dönelim. Bolívar 9 Kasım 1830'da eski dostu General Juan José Flores'a bir mektup yazdı. 1830 yılında Latin Amerika İspanyol sömürgeciliğinden kurtulmuştu. İspanya'nın elinde sadece Küba, Haiti adasının (Hispaniola) bir bölümü ve Porto Riko kalmıştı. Tüm bunlara rağmen Bolívar hâlâ hayal kırıklığı içindeydi:

> Yirmi yıl boyunca hükmettim ama bundan kesin diyebileceğim sadece birkaç sonuç çıkarabildim: (1) Amerika bizler için yönetilemezdir; (2) Devrime hizmet edenler denizi sabanla sürenlerdir; (3) Amerika'da yapılabilecek en iyi şey buradan göçmektir; (4) Bu ülke kaçınılmaz olarak sınır tanımayan çoğunlukların ve ardından da her renk ve ırktan insanların fark bile etmeyecekleri adı sanı olmayan tiranların eline düşecektir; (5) Her bir işlediğimiz suçun ceremesine katlanıp gaddarlıkla yok edilene kadar Avrupalılar bizi işgal etmeye tenezzül bile etmeyeceklerdir; (6) Dünyanın herhangi bir bölgesinde ilkel kaosa dönmek mümkün olsa, orası son nefesini veren Latin Amerika olacaktır.

Bolívar neden bu kadar kötümserdi? "Amerika'yı" –Latin Amerika'yı kastediyordu– yönetmeye çalışmak neden "denizi sabanla sürmek" gibi imkânsız bir işe benzetiliyordu? Bunun bir-

kaç sebebi vardı. Belki de en önemlisi Latin Amerika toplumunun yaratılışının temelinde siyasi hiyerarşi ve eşitsizlik olmasıdır. Sömürge toplumu bir kurumsal hiyerarşiydi. İspanyollar en tepedeydi. Ardından yerliler geliyordu ve pek çok bölgede en altta da siyah köleler bulunuyordu. Zamanla İspanyol seçkinleri Latin Amerika'nın yerlileri haline geldiler ve Kreole olarak tanınmaya başladılar (Bolívar da onlardan biriydi). Yaşanan melezleşme ile birlikte kimin kime üstün olduğunu tanımlayan karmaşık bir kast sistemi (İspanyolca *casta*) de ortaya çıktı. Sömürge Meksika'sında *casta*'ların ölümsüzleştirdiği bir dizi resimden birini fotoğraf albümünde görebilirsiniz. Kastlar önemliydi çünkü yasalar ve vergiler kişinin toplumsal konumuna bağlı olarak farklı uygulanıyordu. Eğer yeterince güçlüyseniz, yasalar sizi hiç ilgilendirmeyebiliyordu. Yasa önünde eşitlik olmadığı için yasanın kendisi çoğu Latin Amerikalı için gayrimeşruydu. Sömürge zamanlarından kalan meşhur vecizenin de dediği gibi: "*Obedezco pero no cumplo*" (İtaat ediyorum ama riayet etmiyorum). Yasa çıkarma ve emir verme hakkınız olduğunu kabul ediyorum ama bunları göz ardı etme hakkımı saklı tutuyorum. Daha da önemlisi, yerli halklar ve siyah köleler sistemli olarak sömürüldükleri için bu düzen daha büyük hiyerarşi, tahakküm ve eşitsizlik anlamına geliyordu. Hiyerarşi, tahakküm ve eşitsizlik bugün hâlâ devam ediyor.

Sibundoy Vadisi'nden geçen Pasto ve Mocoa arasındaki yola tekrar dönüp bunun kökenlerini görebiliriz. Amerika'nın fethinden sonra vadinin yerli halkları, *encomendero* diye bilinen İspanyollara, *encomienda*'lar olarak bahşedilmişlerdi. Çok sayıda yerli, İspanyolların Eski Dünya'dan beraberlerinde getirdikleri bulaşıcı hastalıklar nedeniyle ölmüştü. Fakat halen sömürülebilecek 1.371 yerli kalmıştı. *Encomienda* mantığına göre pek çok hayvan, kuş ve yerlilerin yetiştirdiği ürünler manastıra ve *cacique*'e (bu sözcük Latin Amerika'ya Karayipler'den gelmişti ve yerli bir şef veya yönetici anlamında kullanılıyordu) verilmeliydi. Ayrıca "145 yerlinin sekiz ay boyunca madenlerde çalışması", 10 yerlinin *encomendero* topraklarında çalışması, "8 yerlinin *cacique*'in ev hizmetlerinde çalışması" gibi başka birçok mecburi hizmet uygulaması da dayatılmıştı.

En nihayetinde bu fazlasıyla eşitsiz toplumu bir arada tutmanın yolu zor kullanmaktı. Latin Amerikalılar ABD'de ortaya çıkan demokratik kurumlarla kendi düzenlerini yürütemeyeceklerini biliyorlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde artık hiçbir *encomienda* kalmamıştı. Bunun yerine yerlilerin ödediği "haracın" devletin mali

sisteminin temelini oluşturduğu yeni bir sömürü düzeni getirildi. Bu noktada belki de her zamankinden daha yoğun bir eşitsizlik vardı. Bolívar ve diğerleri, bu sistemin devam ettirilmesi için gereken gücün herhangi bir ABD başkanının elde edebileceğinden çok daha fazla olması gerektiğini düşünüyorlardı. Fakat yine de böyle bir toplumu idare etmek kolay değildi. Bu noktada yönetilemezliğe sebep olan ikinci önemli etken önem kazanıyor.

Pek çok sömürge gibi İspanyol Amerikası'nda da sömürgecilerin dayattığı bazı kurumlar vardı (en önemlisi yerli halkları bastırmaya yetecek kadar gücün olmasıydı). Bunlar İspanya tarafından "dolaylı olarak" yönetiliyordu. Sibundoy vadisinin *encomienda*'sı üretimin, kuşların ve domuzların çoğunu İspanyolların dolaylı temsilcisi olan *cacique*'e veriyordu. İspanyollar *encomienda*'yı yönetmek için herhangi bir bürokrasi veya devlet yönetimi yaratmamışlardı. Onun yerine yerlilerin siyasi hiyerarşisini kendi çıkarlarına kullandılar. İspanyollara karşı isyan döneminde, orduyu hesaba katmazsak, tüm Kolombiya'da İspanya için çalışan sadece 800 kişi vardı.

Bu iki faktör, toplumu etkin bir devlet olmaksızın, çok büyük eşitsizlik ve hiyerarşiyle baş başa bıraktı. Bunun anlamı "Orinoco'daki Karayip yerlilerini, Apure'deki vadi insanlarını, Maracaibo'nun balıkçılarını, Magdalena'nın kayıkçılarını, Patia'nın eşkıyalarını, yönetilemez Pastuso'ları, Casanare'nin Guajibo'larını" kontrol edebilecek devlet kurumları veya yasal bir aygıtın olmamasıydı. Kreole seçkinleri bildiklerini uyguladılar. Yapabildikleri kadar despotik, merkezi bir toplum yaratmaya çalıştılar fakat bu süreçte, İspanyolların sömürge imparatorluğunu yönettikleri stratejilerin bazılarından yararlanmaya da özen gösterdiler. Weber tarzı bir devlete yer yoktu. Aksine, devlet gücü elde tutmanın, hukuk da eşitsiz statükoyu muhafaza etmenin araçları haline gelmişlerdi.

Bolivya'nın adı Bolívar'ın kendisinden gelir. Çok az kişinin adı bir ülkeye verilmiştir. Bunlardan birisi adı Kolombiya'ya verilen Kristof Kolomb'dur. Suud ailesinin Suudi Arabistan'ı varken, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun arta kalan unsurlarından Lüksemburg (Luxembourg) ailesinin de kendi adlarını taşıyan devletleri vardır. Afrika'daki Britanya sömürgeciliğinin büyük girişimcilerinden Cecil Rhodes'in, 1980'de Zimbabve olarak değiştirilene kadar kendi adını taşıyan bir devleti, Rodezya (Rhodesia), vardı. Bu küçük ve ayrıcalıklı bir kulüptür ve eğer demokratik bir devlet yönetiyorsanız, genellikle bu kulübün üyesi değilsinizdir.

Bolívar İspanyollardan kurtarılan ve adı kendisinden gelen yeni ülke Bolivya için şahsen bir anayasa kaleme aldıktan hemen sonra Peru, Lima'da 1826'da bir konuşma yapmıştı. Kavramsal olarak Latin Amerika'daki ve ABD'deki başkanlık gücü sınırları arasındaki farkı belki de en iyi anlatan Bolívar'ın yaptığı bu konuşmadır. Bolivya için yazdığı anayasayı tanıtan Bolívar, devlet başkanının rolüne odaklanmıştı:

> Anayasamıza göre cumhuriyetin devlet başkanı Güneş gibidir, evrenin hareket etmeyen merkezidir ve yaşam kaynağıdır. Bu yüce otorite kalıcı olmalıdır... Yöneticilerin, yurttaşların, insanların ve olayların etrafında döndüğü sabit bir nokta gibi... Eskilerden bir kişinin dediği gibi "Bana sabit bir nokta verin, dünyayı yerinden oynatayım." Bolivya için bu sabit nokta hayat boyu seçilen devlet başkanıdır.

Bolivya anayasası ömür boyu seçilen devlet başkanlığı sistemini öngörüyordu ve devlet başkanını "Güneş" yapmıştı. İlk devlet başkanı "yasa yapıcılar" tarafından seçilecekti. Daha sonrakiler ise mevcut devlet başkanı tarafından seçileceklerdi. Latin Amerika'da kendisinden sonraki devlet başkanını belirleme meselesi süreklilik kazanmıştı. 1988 gibi yakın bir tarihe kadar Meksika devlet başkanları *dedazo* tarafından seçiliyordu. Google çeviri hizmeti bu sözcüğü İngilizceye henüz nasıl çevireceğini kavrayabilmiş değil. Fakat deyimin kökü, İspanyolcadaki parmak anlamına gelen "dedo" sözcüğüdür. *Dedazo*, parmakla birinin sırtına dokunarak "şimdi senin sıran" demek gibidir. Çevrilmesi zor olsa da Bolívar bunun ne anlama geldiğini biliyordu. Bu başkanlığın güvenli ve seçkin ellerde kalacağına dair sağlam bir güvenceydi. Ne de olsa Bolívar'ın kendisinin ilk başkan seçileceği neredeyse kesin gibiydi ve öyle de oldu. Bolivya anayasası kâğıt üzerinde güçler ayrılığına, denetim ve dengeye dayanıyordu ama ömür boyu seçilen devlet başkanının bütün ordu subaylarını şahsen seçmesine ve başkomutanlığı üstlenmesine de olanak tanımıştı. Buna biraz da *obedezco pero no cumplo* ("itaat ediyorum ama riayet etmiyorum") eklerseniz artık gerisi, eskilerin de dediği gibi, teferruattır.

Britanya'ya karşı verilen ABD Bağımsızlık Savaşı her türden radikal enerjiyi ve hareketi açığa çıkarmıştı. Aynısı Latin Amerika'daki bağımsızlık savaşlarında da yaşandı. Bolívar'ın kendisi planlarını gerçekten uygulamayı hiçbir zaman başaramasa da

Latin Amerika seçkinleri, her defasında bu enerjiyi denetim altına alacak siyasi kurumlar oluşturabildiler. Latin Amerika devletlerinin anayasaları, ABD Anayasası'nın yücelttiği türden denetim ve dengeye ve hatta haklara vurgu yapsa da bunlar daima ya devlet başkanlarının resmi güçlerinin büyüklüğü ya da yasalara saygısızlık yüzünden gölgede kaldı. Peru'nun otoriter lideri Ramón Castilla bu durumun mantığını 1849'da açıkça ortaya koymuştu:

> Anayasal görevlerimden ilki ülkede düzeni korumaktır. Fakat aynı anayasa beni yurttaşların haklarına saygı göstermeye de mecbur bırakıyor... İki görevin aynı anda yerine getirilmesi imkânsızdır. Önceki görev... bu düzene karşı olanları frenleyecek yasaların sağladığından daha sıkı tedbirler olmadan başarılamaz. Birkaç bireyin anayasal hakları için ülkemin iç barışını feda mı etmeliyim?

Eğer anayasal haklar ayağa dolanıyorsa o zaman anayasal hakların vay haline. Şili devletinin beyni Diego Portales bu durumu çok daha coşkulu ortaya koymuştu:

> Hukukçularla ortak bir anlayışa varmanız mümkün değildir. Ve eğer (gereksiz sözcüklerden oluşan) anayasaların amacı sahiden de buysa... ve eğer bilinen bir kötülüğü ortadan kaldıracak çözüm getirme kapasitesinden yoksunlarsa... Şili'de hukuk, anarşi, yaptırımsızlık, ahlaksızlık ve hiç bitmeyen mahkemelerden başka bir şeye hizmet etmiyor... İktidarın uygun anda özgürce hareket etmesine izin vermeyen hukukun canı cehenneme.

"İktidar uygun anda özgürce hareket edebilmelidir" görüşü, koridordaki devletlerden beklenen davranış tarzından oldukça farklıdır.

Bu iktidar anlayışı Latin Amerika'nın tarihine kök salmıştır. Alexis de Tocqueville bu kökleri 1835'te yazdığı *Amerika'da Demokrasi* kitabında tanımlamıştı. Ona göre İspanyollar, Güney Amerika'da, "Toprakları ekerek kendilerine mal eden... halkların yaşadığı bir coğrafyayla karşılaşmışlardı. İspanyollar yeni devletlerini kurmak için çok sayıda halkı yok etmek veya köleleştirmek zorundaydılar." Fakat şöyle devam ediyordu: "Kuzey Amerika'da sadece toprağın doğal zenginliklerini kullanmayı düşünmeyen gezici kabileler yaşıyordu. Kuzey Amerika gerçekte hâlâ yerleşimcilerini bekleyen boş bir kıta ve ıssız bir topraktı." Tocqueville'in Kuzey Amerika'nın "boş bir kıta" olduğu tespiti doğru değildir

ama söyleminin özünü oluşturan, Kuzey Amerika'nın yerli halkların sömürüsüyle gelişmediği görüşü tam isabetlidir. Bu aynı zamanda Güney Amerika'da oluşan türden fazlasıyla eşitsiz ve hiyerarşik toplumların, Kuzey'de oluşamayacağı anlamına geliyordu (her ne kadar erken dönem İngiliz yerleşimcileri bunu denedilerse de). ABD'nin güneyindeki köle toplumu, kamu hizmetlerinin düşük seviyesi, seçkinlerin zenginliği ve elbette çoğunluğun özgürlükten yoksun oluşu açılarından Latin Amerika'yla oldukça benzeşiyordu. Fakat ABD'nin Güneyi, kısmen Kuzey'in oldukça farklı devlet-toplum dinamiklerinin yarattığı bir kurumsal çerçeve içine yerleşmişti. İç Savaş'ta bu dinamiklerden kurtulmak için savaştı ama kaybetti. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi bu ABD'nin güneyindeki despotik ve sömürücü sistemin sonu değildi fakat bütün Birleşik Devletler'i Latin Amerika'dan farklı bir yola yerleştirdi.

Latin Amerika'da toplum zayıf kaldı, siyaseti şekillendiremedi, devlet ve seçkinleri denetim altına alamadı ve özgürlük için öngörülebilir sonuçlarıyla, Kâğıttan Leviathan'ın ortaya çıkmasının zeminini hazırladı.

Afrika'daki Mississippi

Kâğıttan Leviathanlar sadece Latin Amerika'yla sınırlı değil. Sahraaltı Afrika'sında da tipik devlet biçimini oluşturur. Aslında bu devlet biçimini oluşturan iki mekanizma olan devletin sürekli zayıflığı ve düzensizliği Afrika'da çok daha şiddetli biçimde karşımıza çıkar. Tek-tek ele alalım: önce toplumsal hareketlilik korkusuna bakalım.

Bu korkunun en iyi belgelendiği örneklerden biri Batı Afrika'daki Liberya'da. 1961'de yeni kurulan Birleşik Devletler Uluslararası Gelişme Ajansı (USAID) Liberya'nın gelişimi hakkında çalışma yapmaları için ülkeye bazı akademisyenler göndermişti. Onlar da fakir ülkelerin neden fakir olduklarına dair bildik görüşleriyle çalışmaya başladılar. Fakat kısa sürede durumun oldukça farklı olduğunu kavradılar. Onlardan biri olan antropolog George Dalton daha sonrasını şöyle aktarır:

> Liberya'nın iktisadi geriliği kaynak yoksunluğuna veya yabancı mali ve siyasi çıkarların hâkimiyetine bağlı değildi. Altta yatan asıl zorluk geleneksel Amerikan-Liberyalı yöneticilerin, kabile halkları karşısında siyasal kontrollerini kaybetmekten korktuklarından,

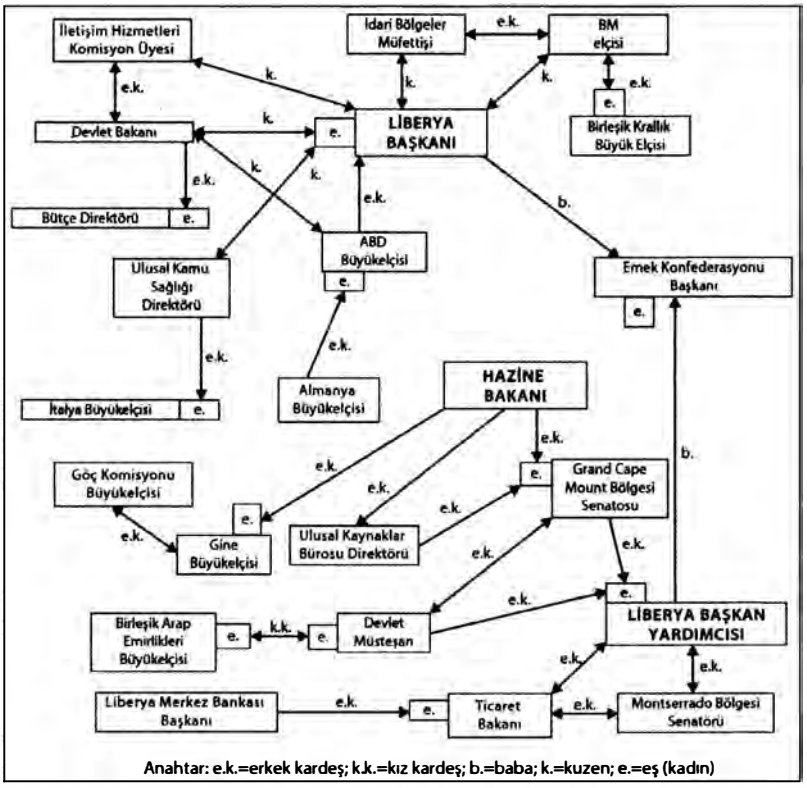

Kaynak: R. Clower, G. Dalton, M. Harwitz ve A. Walters, *Growth Without Development: An Economic Survey of Liberia*, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1966.

Şema 15: Liberya'da akrabalık: Başkan Tuhman'ın 1960'taki siyasi atamaları.

ulusal toplum ve ekonominin gelişmesi için gereken değişikliklere izin vermemeleriydi.

Kimdi bu "Amerikan-Liberyalı yöneticiler"? Bunu anlamak için Liberya devletinin 1822'de Amerikan Sömürge Cemiyeti (ACS) tarafından özgürlüğüne kavuşmuş ve Birleşik Devletler'den iade edilen Afrikalı kölelerin ülkesi olarak "kurulduğunu" hatırlamamız gerek. Bu iade edilen kölelerin torunları Amerikan-Liberyalılar olmuşlardı. 1847'de Liberya ACS'den bağımsızlığını ilan etti ve 1877'de ortaya çıkan *True Whig Party* (TWP), 1980 yılında Samuel Doe tarafından yapılan askeri darbeyle devrilene kadar ülke siyasetine hâkim oldu. TWP, 1960'larda toplumun yüzde 5'ten azını oluşturan Amerikan-Liberyalıların denetimi altındaydı. Dalton'a göre, "Angola'daki Portekizliler veya Güney Afrika'daki Hollanda asıllılar gibi, Liberya'nın yöneticileri de sömür-

ge yerleşimcilerinin oluşturduğu yabancı azınlığın torunlarıydı. Yani Amerikan-Liberyalı ailelerin."

Liberya iki sınıflı bir toplum olmuştu. Amerikan-Liberyalıları ve "kabile halkını" yöneten farklı yasalar vardı, farklı kamu hizmetleri ve eğitime farklı erişim söz konusuydu. 1944'ten önce ülkenin dış kesimlerinin hiçbir siyasi temsil hakkı yoktu. Dalton "ironik biçimde onların hayata bakışını en iyi tanımlayan Mississippi etiğidir: iktidarı geleneksel şekilde ellerinde bulundurmak ve yerlileri mevcut yerlerinde tutmak" gözleminde bulunmuştu. Şimdi Amerikan-Liberyalıların neden toplumsal hareketlilikten korktuklarını anlamaya başlıyoruz: etkin bir devlet kurulursa ulusun diğer yüzde 95'ini oluşturan yerli Liberyalılar hareket geçebilirdi.

Kâğıttan Leviathanları destekleyen diğer temel mekanizma –liyakate dayalı olmayan, düzensiz bir bürokrasiye ve yargıya sahip yerlerde keyfi güç kullanmanın getirdiği faydalar– Liberya'da ve diğer Afrika ülkelerinde oldukça yaygın. Liberya devleti destekçilerini sistemli olarak ödüllendirirdi. Örneğin Dalton 1960'larda "Liberya siyasetini anlamak için akrabalık bağlarını bilmek, Liberya anayasasını bilmekten daha faydalıdır" demişti. Siyasi seçkinlerin bürokratik görevleri nasıl doldurduklarına dair, yakın aile üyelerini de içeren kapsamlı veriler toplamıştı (Harita 15, 1960'ta Başkan Tuhman dönemindeki Liberya siyasi seçkinlerinin şaşırtıcı aile bağlarını gösterir).

Afrika devletlerinin liyakatten uzak doğaları ayrıca Tony Killick'in ufuk açıcı *Development Economics in Action* (Kalkınma Ekonomisi Eylemde) kitabında da ele alınmıştı. Killick 1960'ların başlarında Gana'da Kwame Nkrumah'ın hükümeti için çalışıyordu ve Nkrumah rejiminin yıkıcı iktisadi başarısızlıklarına ilk elden tanık olmuştu. Killick bunlara yol açan sebepleri anlamak istemişti. "Yerel bir pazarı olmayan ve dünyadaki toplam ticaret miktarını birkaç kat aştığı söylenen mango ürünleri üretmek için kurulan" meyve konservesi fabrikasının inşasına tanık olmuştu. Bu fabrika hakkında devletin bizzat kendi raporundan bir alıntı:

> **Proje:** Brong Ahafo'daki Wenchi'de yılda 7.000 ton mango ve 5.300 ton domates işleyecek bir fabrika kurulacak. Eğer o bölgede mango ve domates üretimi her akre için ortalama 5 ton olacaksa, fabrikayı beslemek için 1.400 akre mango ve 1.060 akre domates ekilmelidir.

Sorun: Şu anda bu bölgede mevcut mango arzının çalılıklara dağılmış birkaç mango ağacından ibaret olması ve domatesin ticari ölçekte üretilmeyişidir. Bu nedenle bu ürünlerin üretimine sıfırdan başlanması gerekmektedir. Mangoların ekilmesinden meyve vermesine kadar geçen süre 5-7 yıl arasıdır. Bu projedeki acil sorun, yeterli ekim malzemesinin nasıl sağlanacağı ve hammadde üretiminin süratle nasıl örgütleneceğidir.

Killick "Proje planlamasının etkinliğine dair bundan daha kötü bir yorumu hayal etmek güçtür" diye yazmıştı. Neler oluyordu? Fabrikanın amacı iktisadi gelişmeyi artırmak değildi. Fabrika Başkan Nkrumah'ın desteğine ihtiyaç duyduğu bir bölgede siyasi destekçilerin istihdamı için sayısız fırsat yaratıyordu. Fabrikanın burada yapılmasının iktisadi bir mantığı yoktu ve böyle bir proje, bürokrasinin bütünlüğünü ve "proje planlamanın etkinliğini" ortadan kaldırıyordu. Fakat siyasi getirisi yüksekti. Nkrumah'ın Nobel Ekonomi Ödülü kazanmış danışmanı Sir Arthur Lewis'e söylediği gibi, "Bana verdiğiniz tavsiye sağlam görünmekle birlikte ekonomik bir bakış açısı taşıyor ve size pek çok durumda defalarca söylediğim gibi, bu tavsiyeleri her zaman uygulayamam, ben bir siyasetçiyim ve geleceğe dair kumar oynamalıyım."

Killick, buna ek olarak Nkrumah yönetiminin sürekli olarak toplum harekete geçecek endişesiyle yaşadığını belgelemiştir. O dönemde standart kalkınma ekonomisinde, gelişmekte olan bir ülkeyi daha sanayileşmiş bir ekonomiye dönüştürebilmek için iş insanlarından oluşan güçlü bir "girişimci sınıf" yaratılması kritik öneme sahiptir görüşü hâkimdi. Fakat Killick'in gözlemleri farklıydı:

> Yerli girişimci bir sınıf yaratma olanağı olsaydı bile Nkrumah'ın ideolojik nedenlerle ve siyasal güç bakımından böyle bir sınıf yaratmak isteyeceği şüphelidir. "Gana'da özel sektör kapitalizminin büyümesine izin verirsek sosyalizme ilerleyişimize zarar veririz" dediğinde bu konuda çok açıktı. Ayrıca Gana işadamlarından oluşan zengin bir sınıfın kendi siyasi iktidarına tehdit oluşturacağından da korktuğuna dair deliller vardı.

Gerçekten de ekonomi başdanışmanlarından E. Ayeh-Kumi, "[Nkrumah] Bana Afrika iş çevrelerinin büyümesine izin verirse, kendisinin ve partisinin prestijine karşı rakip olarak çıkacaklarını ve bunu durdurmak için her şeyi yapacağını söylemişti ve yap-

mıştı da" tespitinde bulunacaktı. Çözümü Gana'daki özel sektörü sınırlamaktı. Killick, "Nkrumah'nın Gana özel sektörünü küçük tutma arzusu hatırlanırsa, 'yurtdışından sermaye yatırımları çekmeye çalışmalıyız çünkü aramızda gereken yatırımları yapacak bir burjuva sınıfı yok' sözlerinin samimi olmadığı anlaşılır" diye not etmişti. Killick devamla, Nkrumah'ın "yabancı kapitalistlere sevgi duymadığını ama sınırlamak istediği yerel girişimciler yerine onları teşvik ettiğini" ekliyordu. Toplumsal hareketlenme olacağına yabancı kapitalistlerin gelmesi daha iyiydi.

Afrika ekonomisi ve siyaseti üzerine iz bırakan başka bir kitap Robert Bates'in *Markets and States in Tropical Africa* (Tropikal Afrika'da Piyasalar ve Devletler) çalışmasıdır. Kitap hukukun keyfi uygulanmasının nasıl güçlü bir siyasal strateji olarak kullanıldığını gösterir. Bates bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki Afrika devletlerinin iç karartıcı ekonomik performanslarının, özellikle de gelişmenin motoru olması gereken tarım sektörünün neden bu denli kötü işlediğini açıklamaya çalışıyordu. Verdiği basit yanıt, Gana'daki Nkrumah örneğinde olduğu gibi, kent temelli hükümetlerin tarım sektörüne ceza niteliğinde vergiler yüklemeleriydi. Çiftçiler vergi oranları çok yüksek olduğu için yatırım yapmayı ve üretmeyi durdurmuştu. Devletin tepkisi nasıl olmalıydı? İzlenmesi gereken bariz yollardan biri fiyatları artırmak, vergileri düşürmek ve teşvikleri düzenlemekti. Fakat Bates, "Afrika devletleri kırsal üreticiler için fiyat artışına giderlerse elde edecekleri siyasi kazanım sınırlı olurdu çünkü bundan sadece destekçiler ve muhalifler istifade ederdi" gözleminde bulunuyordu. Bunun yerine devletler fiyatları düşük tutmayı ve diğer siyasi araçları keyfi biçimde kullanarak hedeflerine ulaşmayı tercih ediyorlardı:

> Diğer yandan devlet çiftlikleri gibi kamu projelerinden elde edilen kazançların dağıtılması kontrollü biçimde yapılabildiği için siyasi olarak daha avantajlıydı.

Aynı şey destekçilere verilen ve muhaliflerden esirgenen suni gübre yardımı için de geçerliydi. Bates 1978'de sıkıntı çeken bir kakao çiftçisiyle yaptığı konuşmada, neden hükümet politikalarına karşı direniş örgütlemeyi denemediklerini sordu:

> Kasasına giderek bir sürü belgeyle geri geldi: Araç ehliyetleri, yedek parçalar için önemli izinler, emlak tapuları ve eklentileri ve onu

gelir vergilerinin önemli bir kısmından muaf bırakan sözleşme maddeleri. Bu belgeleri gösterirken, "eğer çiftlik ürünlerinin fiyatlarıyla ilgili hükümet politikalarına karşı direniş örgütlersem, bir devlet düşmanı olarak damgalanırım ve bunların hepsini yitiririm" dedi.

Gana tarzı: "Dostlarım için her şey; düşmanlarım için ise yasalar."

Bağımsızlık sonrası hükümetleri Gana'da toplumsal bir vakum içinde hareket etmiyorlardı. Birinci Bölüm'de, Robert Rattray'ın Gana araştırmasından yola çıkarak normlar kafesi anlayışını ortaya koyuşumuzu anımsayalım. Rattray'ın yazdıklarından sadece otuz yıl sonra ülke bağımsızlığı elde edince, tasvir ettiği güçler halen kuvvetli biçimde mevcuttu. Filozof Kwame Anthony Appiah, 1960'larda Kumasi'de büyürken babasının kendisine "insanların atalarını herkesin içinde asla soruşturmamak gerekir" deyişini anımsıyordu. Appiah'ın "halası" bir köle ailesinin çocuğuydu. Başka bir Asanti atasözünün söylediği gibi, "Kökleri çok fazla kurcalamak bir kasabayı bozar." Yoğun normlar ağı, karşılıklı sorumluluklar ve destekleyici kurumların kalıntıları varlığını sürdürdü. Bu normlar kafesi, bağımsızlık sonrası politikalarının işleyişlerini ve Nkrumah'ın devleti örgütleme tarzını ciddi olarak biçimlendirdi. Mütekabiliyet, akrabalık ağları ve etnik ilişkiler, Wenchi'deki fabrika örneğinde olduğu gibi, iktidarda olanların kendi nüfuzlarını kendilerine bağlı olanlara destek vermek için kullandıkları, Weber tarzı olmayan bir devlet biçimine dönüştü. Benzer şekilde bağımlı kimseler de velinimetlerine, örneğin seçimler gibi süreçlerde, yardım ve destek sunmaya mecbur kaldılar. Normlar kafesi Kâğıttan Leviathanların devamını mümkün kılan toplumsal bir ortam yarattı. Toplumun kolektif olarak hareket etme yeteneğini kırarken devlet kapasitesinin gelişmesini de önledi. Kâğıttan Leviathanlar karşılıklı bağımlılıklar ve etnik bağlardan oluşan ağları sömürdükçe bunların pek çok Afrika ülkesinde yarattığı normlar kafesini daha da güçlendirdiler.

Sömürgecilik sonrası dünya

Kâğıttan Leviathanlar Latin Amerika ve Afrika haricinde de, dünyanın pek çok farklı bölgesinde karşımıza çıkar. Bu bölümde tartıştıklarımızdaki gibi bir kısmının ortak noktası Avrupa sömürgeciliğinin ürünü olmaları. Bu, kendisi de bir Avrupa kolonisi olan Amerika Birleşik Devletleri'nin daha sonradan özgürleştirilen kölelerini yerleştirmek için ileri karakol şeklinde kurmuş

olduğu Liberya için bile geçerli. Bunun nedeni Avrupa sömürge güçlerinin, çoğu sömürgelerindeki kurumları yönetme ve istismar etme biçimlerinin zamanla Kâğıttan Leviathanların oluşma koşullarını yaratması.

Sömürgeciliğin kalıntıları nasıl böyle bir devlet oluşumuna yol açar? Latin Amerika bağlamında gördüğümüz gibi iki eksen özellikle önemli. Birincisi, sömürgeci güçler devlet kurumlarını getirmişlerdi ancak toplumun bu kurumları denetlemesinin yolu kapalıydı. Sömürgeciler devletin ya da bürokrasisinin Afrikalılar tarafından denetlenip denetlenmediği konusu ile ilgilenmiyorlardı. İkincisi, tüm bunları Afrika'daki şefler gibi mahalli unsurlara güç dağıtarak "dolaylı yönetim"le çok ucuza gerçekleştirmeyi denedikleri için liyakate dayalı bir bürokrasi ve yargı ortaya çıkamadı. İkinci Bölüm'de Lugard'ın Nijerya'yı nasıl dolaylı olarak yönetmek istediğini anlattığımızı anımsayın. Bunun için bir siyasi yapı oluşturması gerekiyordu ki onunla çalışabilsin. Pratikte bunun anlamı devlet benzeri yapılar oluşturmaktı. Fakat bu devletin bürokratları, vergi toplayıcıları, yargıçları ve meclis üyeleri kimler olacaktı? 1920'lerde tüm Nijerya'da sadece 265 Britanyalı görevli vardı. Ortada geleneksel şeflerden başka kimse yoktu. Yani bağımsızlık elde edilince çalışılacak ulusal idari bir yapı yoktu.

Kapasite yoksunluğu ve kamu hizmetlerinin yokluğu sömürge zamanlarının değişmezleriydi. Fakat durum, Britanyalıların Nijeryalılar kendilerini yönetsinler diye çıkıp gittiği 1960'taki bağımsızlıktan sonra daha da kötüleşti. Hangi devletle yöneteceklerdi? Bir tür Leviathan tarafından, ama ihtilaf çözümü, vergilerin yükseltilmesi, kamu hizmetlerinin sağlanması ve hatta temel düzenin muhafaza edilmesi kabiliyeti çok düşük olan incecik bir Kâğıttan Leviathan tarafından. Sonuç, aynı Arjantin, Kolombiya, Liberya ve Gana'da gördüğümüz türden siyasi teşviklerin devreye girmesi oldu.

Rasgele dayatılan devlet kurumları ve dolaylı yönetim mirasına bir üçüncüsü daha eklendi: hem devleti hem de toplumu zayıflatan eski sömürge ülkelerin keyfi yapıları. Nkrumah'a devleti bir siyasi araç olarak kullanmanın bu kadar cazip gelmesinin nedenlerinden biri Gana'da ulus olarak bir bütünlüğün olmayışıydı. Ulusal bir dil, ortak bir tarih, ortak bir din veya kimlik ya da meşru bir toplum sözleşmesi yoktu. Bunların yerine ülke 19. yüzyılda İngilizler tarafından çok farklı merkezileşme seviyeleri ve siyasi gelenekleri olan Afrika topluluklarının yan yana getirilmesiyle oluşturulmuştu. Gana'nın güneyde Asanti gibi koloni öncesi

Afrika'sında en fazla merkezileşmiş bölgelerinden, kuzeyde Tallensi gibi bütünüyle devletsiz topluluklara kadar değişen bir yapısı vardı. Bu tutarsızlık çok az toplumsal hareketlenme demekti. Bu durum Nkrumah gibi liderlerin siyasi iktidarlarını korumaları için devleti ve hukuku keyfi olarak kullanmalarını özellikle cazip hale getiriyordu. Özünde Kâğıttan Leviathanlar, zayıf devletler ve zayıf toplumlar ile ikisinin birbirini sürekli kıldığı bir durum yaratan sömürge imparatorluklarından kalan zeminde ortaya çıktılar.

Kâğıttan Leviathanların oluşumlarını tamamlayan son bir etken de uluslararası devlet sistemiydi. Savaş sonrası dünya görünürde uluslararası kuralları izleyen, uluslararası organlarla işbirliği yapan ve birbirlerinin sınırlarına saygı duyan bağımsız devletlere dayanıyordu. Bu sistem (kısmen Batı dayattığı için) işe yaradı. Ulusal sınırları ve ulusal birliği olmayan, birbirlerinden çok farklı ve çok sayıda topluluktan oluşan Afrika devletlerinin, son altmış yılda temelde birbirleriyle hiç savaşmamış olmaları çarpıcıdır (her ne kadar kıtada iç savaşlar çok yaygın olsa da ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin doğusundaki "Büyük Savaş'ta" olduğu gibi ulusal sınırların ötesine taşmış olsa da). Bu sistem Kâğıttan Leviathanları sağlamlaştırdı çünkü onlara, ördek testinden tamamen sırıfta kalmalarına rağmen, uluslararası meşruiyet verdi. Uluslararası topluluktan kırmızı halı muamelesi görmeye başlarsanız ve ülke içerisinde yapmak istediğiniz yağmanın çoğunu gerçekleştirmişseniz, iktidarınızın içinin boş olup olmaması artık çok da önemli değildir.

Tüm bu bağlantıları İkinci Bölüm'de anlattığımız ve burada Şekil 4 olarak yeniden karşımıza çıkan grafikte bir arada gösteriyoruz. Bu bölümde bütün anlatılanlardan Kâğıttan Leviathan'ın en alt sol köşede, Despotik Leviathan tarafında bir yerde olması gerektiği anlaşılıyor: çok az toplum ve çok az devlet gücü olsa da halen despotik. Bu durum hareketlenme etkisinden korkuyu daha iyi anlamamızı da sağlar: toplumun gücündeki bir artış Kâğıttan Leviathan'ı, Leviathansızlığın yörüngesine veya nihai olarak koridorun içerisine bile atabilir (ki bu durum seçkinlerin siyaseti denetleme güçleri üzerinde yıkıcı etkilere yol açar). Bu bağlamda Kâğıttan Leviathanları Hindistan devletiyle kıyaslamak da faydalı olacaktır. Sekizinci Bölüm'de gördüğümüz gibi Hindistan devleti de iyi örgütlenmemişti ve çelimsizdi. Bu durum, tıpkı Kâğıttan Leviathanlarda olduğu gibi, toplumun parçalanmış yapısından kaynaklanıyordu. Bu benzerliklerin yanında bazı kesin farklılıklar da vardır. Hindistan'da bu durumu yaratan sömürge tarihi değil, kast

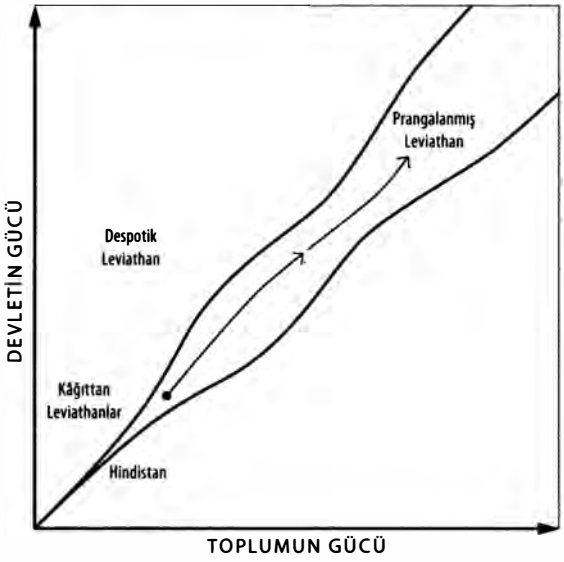

Şekil 4: Kâğıttan Leviathanlar.

ilişkileri tarihi ve onun yarattığı normlar kafesidir. Yani toplumun kendine özgü örgüt yapısı devletin zayıflığının nedenidir. Bu Hindistan'ı "toplum tarafından zayıflatılan ve sınırlandırılan" bir devlet şekline yaklaştırır ve bu despotikten ziyade zayıf bir devlettir. Bu yüzden figürümüzde Hindistan, Namevcut ve Despotik Leviathanları ayıran bölgenin diğer tarafında konumlanır. Hindistan'da devleti zayıf ve kapasitesiz tutan korku veya hareketlenme etkisi değil, kast bölünmelerinin taşınmaz yüküdür.

Kâğıttan Leviathanların sonuçları

Bu bölümde ele alınan ve sömürgecilik sonrası dünyanın çoğu ülkesinde ortaya çıkan devlet Despotik, Namevcut ve Prangalanmış Leviathanlardan çok farklı. Bu Kâğıttan Leviathan, Namevcut ve Despotik Leviathan'ın en kötü özelliklerinden bazılarına sahip. Elinde tuttuğu güç despotik, baskıcı ve keyfi. Toplum tarafından kesin biçimde denetlenemez. Üstelik toplumu sürekli olarak zayıf, düzensiz ve altüst halde tutar. Savaş durumunda yurttaşlarına çok az koruma sağlar. Onların normlar kafesinden özgürleşmesine gayret etmez (hatta bu kafesi kendi amaçları için kullanır). Bunun asıl nedeni Kâğıttan Leviathan'ın yurttaşlarının refahıyla ve özgürlükleriyle hiç ilgilenmemesidir. İşin gerçeği, bunların çoğunu istese de gerçekleştirecek kapasiteden de yoksundur; belki de bunun tek istis-

nası görev başındaki siyasi seçkinleri zenginleştirmektir. Kâğıttan Leviathanların temelinde, siyasi seçkinlerin toplumsal hareketlenme korkusunun yattığından bahsetmiştik. Bir hareketlenme olursa devleti ellerinde tutamamaktan ve toplumun kaynaklarını yağmalayarak elde ettiklerini kaybetmekten korkuyorlardı. Keskin eşitsizliklerin, hesap vermez devlet yapılarının ve dolaylı yönetim tarihinin sömürge zamanlarının kalıntısı olduğunu; sömürge yönetiminden bağımsızlığa ani ve rasgele geçiş ile uluslararası devlet sisteminin Kâğıttan Leviathan'ın zeminini hazırladığına işaret etmiştik.

Kâğıttan Leviathan özgürlük açısından kötü bir alternatif. Ekonomik refah açısından ise bir felaket. Fırsat ve teşviklerin hukuka, güvenliğe ve etkili ve eşit kamu hizmetlerine dayanması gerektiğini, bunların yokluğunda Namevcut Leviathanlarda iktisadi büyümenin olmadığını görmüştük. Despotik Leviathan yasaları uygulayabilir, ihtilafları (sıklıkla siyasi gücü olanların lehine) çözebilir, yağmayı kontrol edebilir ve eğer dilerse kamu hizmetleri sunabilir. Çin'in yakın dönemdeki görkemli yükselişinin gösterdiği gibi, bu şekilde despotik büyümenin önünü açabilir. Fakat Kâğıttan Leviathanlar bunları gerçekleştirmez. Bunların çoğunu yerine getirecek kapasiteden yoksundur ve genelde yağmayı hiçbir şekilde kontrol etme arzusu da duymaz. Latin Amerika'da ve Afrika'da Kâğıttan Leviathan'ın yurttaşlarının çoğu için bedeli sadece sürekli korku, şiddet ve hâkimiyet değil, aynı zamanda çok az büyüyen, yolsuzluğa batmış ve verimsiz örgütlenmiş bir ekonomidir. Refah ve özgürlük uzun süre beklemek zorundadır.

Ayrıca Kâğıttan Leviathan'ın kapasitesizliği, Liberya'nın gösterdiği gibi, kontrolsüz çatışma ve iç savaşa zemin hazırlar. 1989-2003 arasında Liberya devleti çöktü ve ülke iki iç savaş sonucunda harabeye döndü. İç savaşlarda ölenlerin toplam sayısına dair tahminler, yarım milyondan başlar ve yükselir. O zamandan bu yana bir nebze yeniden inşa ve istikrar gerçekleşse de Liberya devletinin kâğıt inceliğindeki doğası devam etmektedir. O zamandan beri ülke uluslararası kamuoyunda daha popüler hale gelmişse de sonuçta kamu hizmetleri sunmakta yetersizlik ve gönülsüzlük devam etmektedir. 2013'te Liberya'da üniversiteye giriş sınavlarına giren 25.000 öğrencinin tamamı başarısız oldu. Bir tek kişinin bile üniversiteye girmeye hak kazanamaması, Liberya liselerinin kalitesine dair inanması çok zor olan bir göstergedir. 2018'de yeni basılan 104 milyon dolara ve ülke ulusal gelirinin yüzde 5'ine denk düşen banknotlar, Monrovia limanındaki konteynırlardan kayıplara karıştı. Ülkenin bugünkü yaşam standartları 1970'lerdekinin hemen hemen aynısı.

12

Vehhab'ın çocukları

Taktisyenin hayali

Batı gözüyle Ortadoğu, özellikle de Suudi Arabistan, kişisel özgürlüklerin gelenek, din ve despotizmle kısıtlandığı bir yer. Özgürlükten mahrum kalmanın simgesi. Bu tam manasıyla denetimsiz despotizmi ve boğucu normlar kafesini açıklayan şey nedir? Hz. Muhammed'in Suudi Arabistan'ın bir kesiminde başlayan ve başarılı devam eden devlet inşası hareketi ve sonraki yüzyıllarda İslami imparatorlukların yarattığı görkemli uygarlık düşünüldüğünde bugünkü durum şaşırtıcıdır. Peki ne oldu? Diğer pek çok devlet inşa örneği kafesin sınırlarını güçlendirmek yerine gevşetirken, neden Ortadoğu'da kafes bu denli hararetli ve boğucu hale geldi?

Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, Hz. Muhammed'in devleti Ortadoğu'nun büyük bölümüne ve Kuzey Afrika'ya büyük bir hızla yayıldı. Ama her yere de ulaşamadı. Arabistan birkaç ayrı bölgeye bölünmüştür (Üçüncü Bölüm'deki Harita 4'te görebileceğiniz gibi). Medine ve Mekke Hicaz'da, yarımadanın Kızıl Deniz'e sınır oluşturan batı kıyısı boyunca uzanan Saravat dağlarının arasına sıkışmıştır. Doğuya doğru dağlar sona erer ve içeriye doğru Arap çölünün devasa ıssızlığı, Necd başlar. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların Afrika Birliklerinin komutanı Mareşal Erwin Rommel, çölü "bir taktisyenin hayali ve levazım subayının kâbusu" olarak tanımlamıştı. Necd işte böyle bir yerdir.

Bu lojistik kâbusla uğraşmak yerine Hz. Muhammed'den sonraki İslam imparatorlukları Şam ve Bağdat'a, ardından da batıda Mısır ve Kuzey Afrika'ya doğru yayılarak halihazırda merkezileşmiş devletleri fethettiler. Daha sonraları, bazı erken dönem Halifelikler yıkıldıktan ve İslami güç merkezi Konstantinopolis (İstanbul) ve Osmanlı İmparatorluğu'na kaydıktan sonra bile Necd

bütünleşmeye direndi. Osmanlılar Hicaz ve Müslümanların kutsal kentlerini, Dicle ve Fırat arasındaki Mezopotamya'yı denetimleri altına aldılar ama Arabistan'ın iç bölgelerini az çok kendi haline bıraktılar.

Necd Bedevileri İslam'ı kabul etmiş olsalar da siyasi merkezileşmeyi kabullenmediler. Bütün büyük dinler esnektir ve farklı yorumlarla uygulamalara açıktır (başka türlü bu kadar başarıyla nasıl yayılabilirlerdi?). Hz. Muhammed güçlü bir devlet kurma niyetinde olduğu ve Medine Sözleşmesi'nde merkezi otoritenin doğasını ortaya koyduğu halde Kuran bu konuda bariz bir şey söylemiyordu. Bu konuya ayrılmış sadece iki sure vardı. Bunlardan birinde otoriteye itaat vurgulanıyordu. Diğeri ise aynı zamanda çöldeki Bedevi kabileler arasında da bir norm olan istişare çağrısıydı. Arapların merkezi otoriteye karşı şüpheciliklerini rahatlatmak açısından geniş bir hareket alanı bırakılmıştı. Belki de en önemlisi İslam'da rahiplere, piskopos ve papalara dayalı karmaşık bir kilise hiyerarşisine benzer bir yapının olmamasıydı. Bunun yerine Müslümanlar aracılar olmadan doğrudan Allah'la bağ kurabileceklerdi (pek çok Protestan yorumda olduğu gibi). Bu herhangi bir merkezi otoritenin kendi isteğini yerel topluluklara dayatmasını güçleştirdi ve yeni dini Bedevi kabileleri açısından daha kabul edilebilir kıldı. Bunun bir başka anlamı Necd gibi birçok yerdeki aşiret yapısının varlığını koruması ve İslam'ın öğretileriyle iç içe geçmesi ihtimalinin artmasıydı.

Böylece Necd şeyhler veya emirler tarafından yönetilen rekabet halindeki özerk aşiretler şeklinde 18. yüzyıla kadar bölünmüş olarak kaldı. Rekabet bazen de şiddete dönüştü. Günümüzde Suudi Arabistan'ın başkenti olan Riyad'ın dışındaki Diriye vahasında bir dizi suikast yeni bir emirin, Muhammed ibn Suud'un 1726 veya 1727'de iktidarı eline alarak ortaya çıkmasına yol açtı. Henüz ortada olmayan Suudi Arabistan krallığına 1932 yılında adını verecek olanlar Suud'un torunlarıydı. Suud hakkında elimize ulaşan en erken bilgi kaynakları, 19. yüzyıl başlarındandır. Tüm kaynaklar Suud'un ve krallığının kaderini belirleyen bir olay konusunda hemfikirdirler: Muhammed bin Abdülvehhab'la tanışması.

Abdülvehhab, Diriye'nin yaklaşık otuz iki kilometre kuzeyindeki bir vaha kenti olan Uyeyne'dendi. Ailesi İslam öğretisinde derinleşmişti. Babası, ihtilafları Şeriata göre çözmesi için yerel emir tarafından atanmış olan bir kadıydı. Şeriat hukuku Muhammed ve erken İslam imparatorlukları döneminde ortaya çıkmıştı. En temel unsurları Kuran-ı Kerim ve Muhammed'e atfedilen çok

sayıda söz ve eylemin geniş bir külliyat oluşturduğu ve takipçileri tarafından yazılı hale getirildiği hadislerdi. Ortaçağ'ın başlarında, kendi dönemlerinin en önemlileri olan Hanefilik, Malikilik, Hanbelilik ve Caferilik gibi çeşitli mezhepler, Şeriat'ın kapsamının ne olduğunu tartışmaya başladılar. Bu okullar Kuran'ın ve hadislerin merkeziliği konusunda hemfikir olsalar da, kadıların içtihat oluşturma ve kıyas yoluyla hüküm verme dereceleri konusunda farklılaşıyorlardı. Bu mezhepler arasında en muhafazakârı Hanbelilerdi. Hukukun bu şekilde gelişimine tamamen karşı çıkıyorlardı. Necd'de Hanbelilerin şeriat yorumu hâkim oldu.

Abdülvehhab on yaşında Kuran'ı ezberlemişti. Irak, Suriye ve İran'a yaptığı seyahatlerden sonra 1730'un başlarına Necd'e dönerek vaaz vermeye başladı. Dini bir hiyerarşinin olmadığı bir ortamda Kuran ve hadis bilgisi olan herhangi biri ulema, yani din âlimi olarak tanınabilir ve fetva verebilirdi. Fetvalar, İslami metinlerin genellikle güncel sorun ve tartışmalar ışığında yorumlanmalarına dayanan belirli hükümlerdi. Abdülvehhab seyahatleri sırasında İslam'ın kendine özgü bir yorumunu geliştirdi ve kendine göre Arabistan'daki eksikliklerin neler olduğunu ortaya koydu. Hanbeli öğretisinden yola çıkarak insanların putlara taparak gerçek dinden uzaklaştıklarını söyledi. Hz. Muhammed'e Mekke'de vahiy gelmesinden önce Kâbe İslam öncesinin farklı tanrılarının mabediydi. Bu tanrılara tapınma hâlâ devam ediyordu ve insanlar Medine'de evliyaları ve Hz. Muhammed'in türbesini kutsallaştırmışlardı. Abdülvehhab'a göre bunların tamamı putperestlikti. Bu türden putperestlere karşı cihat açılması gerektiğini savunuyordu. Bu yorumların keskin zekâlı bir taktisyen olan Suud için çok faydası olacaktı.

Fakat Abdülvehhab önce doktrinini geliştirmek ve takipçiler yaratmak zorundaydı. Görüşlerinin ikisi yöneticiler için özellikle cazipti: insanlar yöneticilere uymalı ve Kuran'ın öngördüğü zorunlu dini vergi olan zekâtı ödemelilerdi. Zekât Necd bedevileri arasında popüler değildi ve bu dönem belli ki nadiren ödeniyordu. Bu verginin hayır işleri ve dini faaliyetler için kullanılması gerekiyordu fakat şeyhlerin ve emirlerin de kendi paylarını alabileceği varsayılıyordu. Zamanla Vehhabilik adını alacak hareketin temel taşı zekâtını ödemeyen kişinin kâfir olduğu görüşüydü.

Abdülvehhab doktrinini hayata geçirmeye Uyeyne'de başladı. Kendi elleriyle kutsal bir ağacı kesti. Artık ağaçlara tapılmayacaktı. Sahabeden Zeyd b. el-Hattab'ın sanki bir hac merkezi haline gelmiş olan mezarını yıktı. Türbelere tapmak ve Mekke'ye yıl-

lık hac dışındaki ziyaretler yasaklandı. Uyeyne'de bir kadın zinadan suçlu bulununca Abdülvehhab, Şeriat'ın sert bir uygulamasına yöneldi ve kadının ölene kadar taşlanması (recm) emrini verdi. Fazla ileri gitmişti ve radikal öğretilerinden hoşlanmayan yerel ulemadan gördüğü muhalefet nedeniyle Uyeyne'den Diriye'ye kaçmak zorunda kaldı. Abdülvehhab ve Suud'un fikir birlikleri burada oluşacaktı. Bu belirleyici buluşma hakkında ilk elden tanıklık yoktur fakat Abdülvehhab yeni fikirlerini yaymak amacıyla açmayı planladığı cihat için askeri destek peşindeydi. Suud Vehhabilikteki potansiyeli gördü. Askeri genişleme ve toplumsal denetim için güçlü bir aracı olabilirdi. Suud, Abdülvehhab'dan Diriye'de kalmasını ve Necd'e yapacağı saldırıya destek vermesini istedi. Abdülvehhab'dan ayrıca yerel hasatlardan düzenli vergi toplamasına onay vermesini talep etti. Abdülvehhab ilk talebi kabul ederken ikinciyi reddetti. Bunun yerine Suud'un cihattan elde edilecek tüm ganimetin beşte birini almasını önerdi ve bunun hasadı vergilendirmekten daha fazla para getireceğine işaret etti. Anlaşma sağlanmıştı. Suud Vehhabiliğe, Vehhabilik de Suud'a yaslandı. Bu birliktelik şaşırtıcı bir başarı elde edecekti. Suudiler küçücük bir vahadan genişlemeye başladılar, önce Necd'i ele geçirdiler ve 1803'e gelindiğinde Mekke ve Hicaz'ı Osmanlılardan aldılar. Bir tanık Suud'un Necd'in doğusundaki el-Ahsa'yı nasıl ele geçirdiğini anlatıyor:

> Sabah olup Suud namazdan sonra yoluna gidince ve onlar (Vehhabiler) develerine ve atlarına binerek silahlarını ateşlemeye başlayınca gökyüzü karardı, yeryüzü ürperdi. Her yanı duman sardı ve birçok hamile kadın düşük yaptı. Ardından el-Ahsa'nın tüm halkı Suud'un yanına geldi, merhamet için ayaklarına kapandılar.
>
> Suud hepsine huzuruna çıkmalarını söyledi ve onlar da öyle yaptılar. Orada birkaç ay kaldı, dilediğini öldürdü, sürgüne gönderdi, hapse attı, mülklere el koydu, evleri yıktı ve burçlar inşa etti. Erkeklerden 100.000 dirhem talep etti ve aldı da... Bazıları... Pazaryerlerini dolanarak ahlaksız yaşayanları yakaladılar... Bazıları vahada öldürülürken diğerleri kampa götürüldü ve Suud'un çadırının önünde tek tek kelleleri uçuruldu.

Arap yarımadası ilk defa iyi kötü tek bir devlet altında birleşmişti. Sadece güneyde kalan günümüzdeki Yemen ve Umman bağımsız kalmıştı. Bunların hiçbiri İbn Haldun'u şaşırtmazdı. Asabiyet sahibi çöl insanları İslam bayrağı altında kentleri fethediyordu.

1740'lardan sonra Necd'de ve zamanla da Suudi Arabistan'da yayılan siyasi sistem daha öncekinden çok farklıydı. O zamanlar aşiret şeyhleri meclislerde diğer eşraf üyeleriyle istişarede bulunmak zorundaydılar. İngiliz yazar ve kâşif Charles Dougherty 1860 ve 1870'lerde bunun halen geçerli olduğunu yazıyordu. İlke şuydu: "bırakın konuşsun ki sesi en az işitilenlerin sesi olsun; o bir aşiret üyesidir."

Şeyhler seçimle geliyordu ve her ne kadar genelde eşraf ailelerinin tekelinde olsa da herhangi bir bedevi bu konuma yükselebilirdi. İsviçreli seyyah Johann Ludwig Burckhardt'ın aynı yüzyılın başında gözlemlediği gibi:

> Şeyhlerin aşiret mensupları üzerinde fiili bir otoritesi yoktu.

Sıradan bir Namevcut Leviathan. Muhammed bin Suud 1765'te öldüğünde yerine oğlu Abdülaziz bin Muhammed geçti ama halen meşruiyet kazanmak için Diriye halkı tarafından seçilmesi gerekiyordu. Fakat devlet ve toplum arasındaki bu denge kısa süre sonra ortadan kalktı. Abdülaziz babasının fetihlerini sürdürdü ve Vehhabiliği kabul etmeyi askeri büyüme ve toprak elde etme bahanesi olarak kullandı. Fethedilmek üzere olanlara okunan bir mektup şunu söylüyordu:

> Abdülaziz'den *** aşiretinin Araplarına. Selamün aleyküm! Vazifeniz size gönderdiğim kitaba iman etmektir. Allah'la arasına beniâdem koyan putperest Türkler gibi olmayın. Gerçek iman sahipleriyseniz kurtulacaksınız. Öyle değilseniz sizinle ölene kadar savaşacağım.

Bir vaha fethedildiğinde Vehhabi uleması vaaz için gönderilirdi. Suud mahalli emirler ve şeyhleri kendi seçtiği adamlarla değiştirdi. Katı Şeriat anlayışlarını uygulamaları için Vehhabi kadılar seçti. Ayrıca *muhtesib* adı verilen bir memur da atadı. Muhtesibin birçok idari görevi vardı. Sorumlulukları arasında ticareti, ağırlıkları ve ölçüleri denetlemek ve namaz gibi temel İslami ibadetlerin yerine getirilip getirilmediğini izlemek bulunuyordu. Bin Suud ayrıca zekât toplamak için ayrıntılı bir vergi tahsildarlığı bürokrasisi de oluşturmuştu. Her yıl her biri yedi tahsildardan oluşan yetmiş takım, vergi toplamaya gönderiliyordu. Aşiret ihtilaflarını çözmeye de başlamıştı. 1788'de Abdülvehhab emirliğin Suudi soyunda olduğunu ve babadan oğula geçeceğini ilan

eden bir fetva yayınladı. Bütün Vehhabiler hükümran olan Suud'a itaat yemini etmek zorundaydılar. Suudilerin despotizmi Vehhabi normlar kafesiyle iç içe geçiyordu.

Suudilerin ve Vehhabilerin Osmanlılar karşısındaki ilk zaferleri uzun sürmedi. Osmanlı sultanı, kendisini Mısır'ın fiilen bağımsız yöneticisi yapmış olan Arnavut kökenli Mehmed Ali Paşa'ya, Vehhabi tehdidinin üstüne gitmesi görevini verdi. Mehmed Ali ve daha sonra oğlu İbrahim Paşa Hicaz'ı işgal etti ve 1818'de yükselişteki Suudi devletini yıktı. Ama Necd'i yönetmek zordu. 1824'te ikinci Suudi devleti kuruldu. Ancak Hicaz'da daha sağlam yerleşmiş olan Osmanlılar ilk devletin gücüne ve büyüklüğüne hiçbir zaman ulaşmalarına izin vermedi. Rakip bir Necd ailesi tarafından yenilen Suudi devleti 1891'de yıkıldı. Suudiler Kuveyt'e sürgüne gönderildiler. Ama sürgün uzun sürmeyecekti.

Ulemayı ehlileştirmek

1902'de Muhammed bin Suud'un üç kuşak sonraki torunu Abdülaziz bin Suud'un liderliğinde Suudiler geri döndü. Abdülaziz Kuveyt'ten çölü yürüyerek geçti ve 1818'de İbrahim Paşa tarafından yıkıma uğratıldıktan sonra terk edilen Riyad, Diriye'yi ele geçirdi. Suud, atalarının gizli dini silahlarının yeni bir çeşidine sahipti: İhvan. "Kardeşler" anlamına gelen İhvan, Vehhab'ın torunlarından olup eş-Şeyh ailesinden gelen Riyad kadısı tarafından başlatılan dini bir örgütlenmeydi. Çeşitli yerleşimler oluşturuyorlardı. İslam'ın katı bir yorumuna bağlı bu grup yabancılardan uzak duruyor, ahlak kurallarından taviz vermiyor, güçlü dayanışma ve karşılıklı destek normları geliştirerek yaşıyorlardı. Ayrıca Vehhabilerin kendi kurallarına uymayanlara cihat ilan etmek alışkanlığını da miras almışlardı. Muhammed bin Suud, Vehhabiliğin devlet inşa çabalarındaki potansiyelini görmüş ve bunları rakiplerine saldırırken kullanmıştı. Abdülaziz de İhvan'la aynısını yapıyordu.

İlk İhvan yerleşimi Riyad'ın kuzeybatısında Artaviye'de 1913'te kuruldu. Kısa süre sonra Abdülaziz onlara para ve tohum desteği sunmaya, cami ve okul inşasında yardım etmeye başladı. Bu yardımın ardından, kılıç ve benzeri geleneksel silahları tercih eder gibi görünseler de İhvan'a silah ve barut desteği de yapıldı. Abdülaziz daha fazla yerleşimin kurulmasına destek oldu ve Riyad ulemasını yerleşik hayat ve tarım lehine bir fetva çıkarmaya teşvik etti. Bu yerleşimlere kadı atama hakkını elde etti. Genellikle eş-Şeyh ailesinden olan bu kadılar Suud-Vehhabi ittifakını destek-

ledi. Ardından İhvan üyeleri askere alındılar ve Abdülaziz'in şok birliklerini oluşturdular. (İhvan'ın günümüze kadar gelen bir fotoğrafını albümde görebilirsiniz). Onlar cihat için, Abdülaziz ise bir krallık için savaştı. Bu zorlu bir dengeydi ama bu hedefler bir süreliğine despotizm-normlar kafesi ekseni etrafında birleşti. Abdülaziz, 1914'e gelindiğinde, İhvan'ın liderliğini üstlenmesini hoş gören bir fetva için bir ulema mensubunu teşvik etmek zorunda kaldı.

Dönüm noktası Hicaz ve kutsal kentlerin denetimini elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya lehine Birinci Dünya Savaşı'na girmesiydi. Arabistanlı Lawrence dahil Britanyalılar, Mekke Emiri Hüseyin'i 1916'daki meşhur Arap isyanına teşvik ettiler. Osmanlılar yenildiğinde, "Mekke şerifinin önerdiği sınırlar içinde" bir Arap devletinin kurulacağı sözü verildi fakat "Suriye'nin Şam, Humus, Hama ve Halep vilayetlerinin batısında yer alan bölgeler" dışarıda tutuldu. 1918 yılında Osmanlı ordusu çöktü ve Britanya Hüseyin'le anlaşmanın belirsizliklerinden istifade ederek yeni devletini Hicaz'la sınırlandırdı. Türkiye'nin bazı bölümleri hariç, Fransa'yla birlikte eski Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında bölüşmüşlerdi. Hüseyin bu ihanete çok öfkelendi ve 1919'da Versailles Antlaşması'nı imzalamayı reddetti. Bu arada Abdülaziz ve İhvan Necd'deki güçlerini tahkim ettiler. İlk başta Osmanlı birliklerine karşı savaşma arzuları yoktu. Ayrıca Hicaz'ı Britanya desteğiyle yöneten Hüseyin'in üzerine gitmeyi de istemiyorlardı. Fakat Hüseyin'in Britanya'nın savaş sonrası planlarına, özellikle de Filistin'le ilgili olanına karşı çıkması üzerine Britanya, 1924'te Abdülaziz'i desteklemeye yöneldi. Cesareti artan Abdülaziz Hicaz'ı işgal etti. Mekke o yılın ekim ayında, Medine de Aralık 1925'te ele geçirildi.

Abdülaziz İhvan sayesinde Necd ve Hicaz kralı oldu. Onun istediği olmuştu ama İhvan'ınki değil. İhvan'ın dinden dönenlere (mürted) karşı yürüttüğü cihat sadece Arap yarımadasıyla sınırlı değildi. Britanya'nın koruyuculuğundaki Mavera-i Ürdün'e saldırı başlattılar. Saldırılar Britanya donanması yanıt verene kadar sürdü. Abdülaziz bunun üzerine İhvan'ın görevini yaptığına ve artık faydadan çok zarar getirdiğine karar verdi. Onları karşısına aldı ve Sabilla Muharebesi'nde yenilgiye uğratarak etraflarını sardığı liderlerini öldürdü. 1932'de Hicaz ve Necd'i Suudi Arabistan Krallığı altında birleştirdi.

İhvan'ın yenilmesi, Suudi ve Vehhabilik ittifakında kontrolün kimde olduğu hakkında güçlü bir mesajdı. Fakat Suudi kralları-

nın bunu modern şekliyle kurumsallaştırması epey zaman aldı. Abdülaziz'in 1953'teki ölümü önemli bir kırılma noktası oldu. Yerine oğlu Suud geçti. Ancak kardeşleriyle aralarında, özellikle de yarı kardeşi Faysal'la yoğun bir taht kavgası başladı. Faysal siyasi bakımdan çok daha dirayetli çıkmıştı. Suud sağlık sorunlarıyla mücadele ederken Faysal pek çok siyaset alanını adım-adım denetimine aldı ve kraliyet ailesi içindeki destekçileriyle bir koalisyon kurdu. Nihayet gücünden emin olunca Suud'un devlet işlerinden uzaklaştırılması meselesini ele almaları için ulemayı topladı. Ulema mensupları 29 Mart 1969'da itaatkâr bir şekilde iki önemli noktayı vurgulayan bir fetva yayınladılar: Birincisi "Suud ülkenin hükümdarıydı ve herkes tarafından saygı görüp yüceltilmeliydi." İkincisi "Prens Faysal başbakan olarak krallığın iç ve dış işlerini, krala danışmadan özgürce yönetebilirdi." Bu aslında dini otorite tarafından tasdik edilen fiili bir darbeydi. Fakat bu kararın Kuran'da veya ilgili hiçbir metinde bir öncülü yoktu. Ulema iktidarın kimde olduğunu anlamıştı. Fakat bu bile Faysal ve destekçileri için yeterli değildi. Suud'dan tamamen kurtulmaları gerektiğine karar verdiler. Faysal Ekim 1964'te, Kral Suud'u görevden almayı meşrulaştıracak bir yol bulmaları için ulemayı tekrar topladı. Bu müzakerelere katılanlardan biri, Faysal grubuna dair şunları hatırlıyordu:

> Kral Suud'un görevden alınmasına dair bir fetva çıkarmaya ikna etmek için birkaç kez Şeyh Muhammed bin İbrahim'le bağlantı kurulmuştu... İslam devleti ve toplumunun birliğini korumak için bir eylem gerekliydi. Ulema kraliyet ailesinin kararını desteklemek zorundaydı. Bu nedenle Şeyh Muhammed ulemayı evinde toplantıya çağırmaya karar verdi... Ülkenin durumuna dair kısa bir tartışmanın ardından kraliyet ailesinin tercihini onaylamak gerektiği kararına ulaşıldı.

Şeyh Muhammed ülkedeki en önemli ulema görevi olan Büyük Müftülüğü üstlenmişti. Buradaki dil çarpıcıdır. Gerçi tarihsel olarak Vehhab ve torunları Suudi ailesinden ciddi ölçüde bağımsızken, 1964'te ulema mensupları, Suudilerin en güçlü hizbinin kendilerine söylediklerini yerine getiriyor ve "kısa bir tartışmanın" ardından kralı görevden almayı kabul ediyordu. Suud'u görevden alan fetva beklendiği gibi 1 Kasım'da yayınlandı.

Faysal kral oldu. Onun tahta çıkmasından önce kraliyet ailesiyle ulema arasında resmi bir ilişki yoktu. Faysal bunu değiştirdi

ve daha doğrudan denetleyebileceği kurumsal bir yapı oluşturdu. Aralarında "önde gelen fıkıhçılardan ve âlimlerden seçilecek yirmi iki kişilik bir danışma konseyi" oluşturulmasının da bulunduğu bir dizi reform başlattı. Bu konsey "Müslüman cemaati ilgilendiren meselelerde hüküm vermek ve tavsiyede bulunmakla" görevlendirildi.

Bunlara Büyük Müftü Şeyh Muhammed'in muhalefet gösterdiği anlaşılıyor. Şeyh Muhammed 1969'da öldükten sonra Faysal Büyük Müftülük görevini ortadan kaldırdı (bu görev daha sonra yeniden tesis edilecekti) ve 1971'de Büyük Âlimler Heyeti oluşturuldu. Büyük Âlimler Heyeti'nin farklı meseleleri ele alacak ve İslam hukukunun farklı alanlarıyla ilgili fetva yayınlayabilecek alt komiteleri vardı. Fakat Heyet mensupları sadece Kraliyet Kabinesi'nin izin verdikleri konuları ele alabiliyorlardı. Kraliyet Kabinesi ajandayı kendi belirliyordu. Bu nedenle Heyet ulemanın yerelleştirilmesinin bir aracı haline geldi.

Belki de bunun en çarpıcı kanıtı 1990'da yaşandı. Saddam Hüseyin'in ordusu Kuveyt'i istila edince Suudiler bir sonraki hedef olabileceklerinden ürktüler ve ABD'yi Kuveyt'i korumak için asker göndermeye davet ettiler. 1982'de tahta çıkan Faysal'ın kardeşi Fahd, bunun Suudilerin Mekke ve Medine kentlerinin – kendi kendilerine üstlendikleri– koruyuculuk rolüyle çeliştiği şeklinde yorumlanabileceğinden endişeleniyordu. Fakat Büyük Âlimler Suudileri rahatlatmak için hızla bir fetva yayınladı. Buna göre ulusu savunmak için;

> Büyük Âlimler Heyeti ... yöneticinin kararını her şekilde destekliyor. Allah onu, bu ülkeye saldırmak isteyeni korkutma ve dehşete düşürme kabiliyetine sahip araçlarla donatılmış kuvvetlerin buraya getirilmesinde muzaffer kılsın. Bu mevcut koşullarda zaruretin dayattığı bir vazifedir ve acı gerçek tarafından kaçınılmaz kılınmıştır. Hukuki temel ve kanıtlar, Müslümanların işlerinin başındaki kişinin, niyetlenen hedefi gerçekleştirme gücü olanlardan yardım istemesini zorunlu kılar. Kuran ve peygamberin sünneti çok geç kalınmadan gereken önlemleri almaya hazır olunması gereğine işaret eder.

Sünnet, İslam cemaatinin Kuran ve hadislerden çıkardığı pratikler, normlar ve inançlardır. Suudi vatandaşların, daha sonra Usame Bin Ladin'in de kullanacağı ifadeyle, "Haçlıların" Suudi topraklarındaki varlığının sünnete mükemmelen uyduğunu öğrendiklerinde rahatladıklarına şüphe yok. Oh be!

Normlar kafesini kuvvetlendirmek

Suudi Arabistan'ın hikâyesi bütünüyle normlar kafesi ve onun kuvvetlendirilmesiyle ilgilidir. Merkezi otoritenin olmadığı toplumlardaki normlar hem ihtilafları düzenlemek hem de statükonun istikrarsızlaşmasını engellemek için, davranışları pek çok biçimde sınırlandırmaya yönelir. Bu normlar geleneklerde, inançlarda ve halkın pratiklerinde kökleşirken, din ve dini pratiklerin de parçası haline gelir. Hz. Muhammed'in Medine ve ötesinde merkezi otorite inşa etme yönündeki güçlü niyetine rağmen aynı süreç İslam'da da yaşandı. Hanbeli mezhebi ile Vehhabiliğin gayretleri ve bunların gelenek vurguları ve yenilik karşıtlığı etkisiyle bu normlar kendilerini çok daha güçlü biçimlerde yeniden ürettiler. Ardından Vehhabiliğin askeri büyüme hevesini sömüren Muhammed bin Suud'la anlaşma geldi. O ve ardılları, karşılıklı anlaşmalarının gereği olarak Vehhabi normlarını ve sınırlamalarını ana akım haline getirdiler. Bir krallık için ödenen küçük bir bedel.

Fakat Muhammed bin Suud ve Abdülaziz sayesinde Vehhabi fikirleri ve sınırlamalarının etkisi Diriye vahasının çok daha ötesinde etkili oldu. Ortadoğu'daki diğer despot adayları aynı fikirleri ve stratejileri kullanmaya başladılar ve benzer şekilde despotik gücü desteklemek için normlar kafesini pekiştirdiler. Birbirleriyle alakalı üç faktör bu stratejinin bölgedeki popülerliğini açıklar. Birincisi İslam'ın kurumsal yapısıyla alakalıdır. Daha önce vurguladığımız gibi İslam'da, özellikle de Sünni İslam'da, kilise hiyerarşisi benzeri bir yapı ve bireyler ve tanrı arasında aracılık yapan rahipler yoktur. Din âlimleri olan ulema Kuran'ın yorumlanmasında insanlara öncülük edebilir ve fetva yayınlayabilir. Bir yandan bunun anlamı yeterli Kuran ve hadis bilgisi olan herkesin bu rolü üstlenebileceği ve İslam'ı ve öğretilerini yorumlayabileceğidir (bu dinamiğin etkilerini birazdan tartışacağız). Diğer yandan bu örgütlenme yapısı, ulemanın kontrolü ele alması ve fetvalarla Suudi rejimine destek olması için de kapıyı açar. Suudi entrikalarını dengeleyecek, Katolik Kilise hiyerarşisine benzer bir yapı yoktu. Ortadoğu'daki diğer despotik rejimler de aynı yolu izlediler.

İkinci bir faktör, yukarıda vurgulandığı gibi, Kuran'ın anayasal bir belge olmaması ve yöneticilere verilen güçler konusunda yoruma açık olmasıydı. Örneğin, Kuran ve Medine Sözleşmesi, meclislerde kimlerin yer alması ve yöneticiyle neler istişare edilmesi gerektiği konusunda yorum yapmıyordu. Bu yüzden Suudilerin,

mevcut meclisleri ve Bedevi aşiretlerinin meclisini dışlamak, mahalli meselelerdeki rollerini sınırlamak ve daha geniş Şûra Meclisi veya Şûra Divanlarında kimlerin temsilci olacağını bütünüyle kontrol etmek bakımından fazlasıyla geniş bir manevra alanları vardı.

Üçüncü bir etken, devlet-toplum ilişkilerine dair Hobbesçu bir görüşün gelişmesi ve despotik İslam imparatorluklarında kökleşmesidir. Örneğin meşhur 10. yüzyıl filozofu Gazali şunları vurgular:

> Bir sultanın yüzyıl süren tiranlığı, tebaanın birbirine karşı uyguladığı bir yıllık tiranlıktan daha az hasar yaratır... İsyan sadece açıkça Allah'ın ve peygamberinin emirlerine karşı çıkan bir yöneticiye karşı yapıldığında meşrudur.

Bu nedenle Savaş durumu, despotizmden çok daha kötüydü ve despot Şeriat'a uyduğu sürece hoş görülmeliydi.

İşte bu İslam yorumu potansiyel despotlar için çekici bir dizi ilke sağladı (ve göreceğimiz gibi Ortadoğu tarihinde çok sayıda despot vardır). Böyle bir İslam yorumunu manipüle etmek çok kolaydı. Demokrasiye veya herhangi türden bir siyasi hesap verebilirliğe eğilimi yoktu ve Şeriat'a uyulduğu sürece itaat telkin ediyordu. Fakat elbette İslam bundan daha fazlasıydı, bir insanın hayatını Tanrı'nın yasalarına göre nasıl yaşaması gerektiğine dair bütüncül bir inanç sistemiydi. Bu ilkelerin çoğu 620'lerin Arabistan'ında kodlanmıştı ve bölgenin ve dönemin normlarını yansıtıyorlardı. Hanbeliler veya Vehhabiler gibi gruplar Şeriat'ın katı gelenekçi bir yorumunu sahipleniyorlardı ve modern dünyayla oldukça çelişkili ve fazlasıyla sınırlayıcı bir normlar kafesini hayata geçirmişlerdi.

Bu normlar kafesi Suudilerin elinde sadece güçlü bir iktidar aracı değildi. Ayrıca Vehhabilerle ittifakları neticesinde ödemeleri gereken bir bedeldi. Örneğin Abdülaziz 1926'da yedi yargıcı olan bir ticaret mahkemesi kurmuştu. Yargıçlardan sadece biri dini bir kişilikti. Abdülaziz az da olsa iktisadi ilişkileri modernleştirmeye çalışıyordu. 1955'te ulema, Kral Suud'u mahkemeyi tamamen ortadan kaldırmaya ikna etti. 1967'de Faysal uygulamayı yeniden canlandırdı ve birisi Riyad'da, diğerleri ana liman kentleri Cidde ve Damman'da olmak üzere üç ticaret mahkemesi kurdu. Fakat bu sefer yargıçların yarısı ulemadan olmak zorundaydı. 1969'ta üçte ikisinin ulema olması şartı getirildi. Şeriat modern sivil ticari yasaların getirilmesinin önüne geçmişti.

İhvan'ın yenilmesinden ve ulemanın ehlileştirilmesinden sonra Suudi kraliyet ailesinin kontrolü eline alacağı ve normlar kafesinin siyasi ve iktisadi menfaatlerine aykırı bazı bölümlerini gevşetmeye başlayacağı beklenebilirdi. Fakat Kral Fahd'ın ulusal savunmayla ilgili fetvasının gösterdiği gibi, toplumla hiçbir istişarenin olmadığı bu çıplak despotik sistemde, dini otoritelerin Suudi politika ve pratiklerini onaylamaları sıkça talep edilmektedir. Bu dinamik 1978 ile 1979 olaylarından sonra daha da kötüye gitti. Önce İran İslam Devrimi yaşandı. Bu Suudilerin bölgede İslam'ın bayraktarı oldukları iddiasını tehdit etti. Suudi ailesine daha fazla kaygı veren ikinci gelişme, Cuheyman el-Uteybi adındaki bir kişinin liderliğinde yüzlerce (kimse tam sayıyı bilmiyor) isyancının Mekke'deki Kâbe'ye saldırmalarıydı. El-Uteybi Kral Abdülaziz'in İhvan için kurduğu bir yerleşimden geliyordu; babasıyla çok sayıda akrabası İhvan'ın aktif üyeleriydi ve krala karşı isyanın parçalarıydılar. Onun ve isyancılarının öfkelerinde Vehhabi kökenleri vardı. Suudi hanedanlığının Batılılaşarak Hz. Muhammed'in öğretilerinden saptığını iddia ediyorlardı ve İslam'ın daha geleneksel bir yorumuna dönme çağrısında bulunuyorlardı. (Haklı olarak) Ulemanın Suudiler tarafından kontrol altına alındığını ve meşruiyetlerini yitirdiklerini iddia ediyorlardı. Uzun kuşatma, Pakistan ve Fransız özel güçlerinin desteğiyle bitirildikten ve yakalanan el-Uteybi ve adamlarının kelleleri uçurulduktan sonra Suudi kraliyet ailesinin tepkisi Vehhabiliği daha fazla öne çıkarmak olmuştu. Özellikle de Suudi gençlerinin okullarda beyinlerinin yıkanmasının bir yolu olarak, dinin yorumu ve eğitimi daha da katılaştı ve normlar kafesi bir kez daha sıkılaştırıldı.

Suudi Arabistan'ın dokunulmazları

1955'te Kral Suud kızlar için kamu eğitiminin başlatılacağını duyurdu. Fakat ulemadan gelen direniş yüzünden dört yıl sonra Suudi politikası değişti ve bu eğitimin denetimi ulemaya verildi. Büyük Müftü ve ulema 2002'ye kadar bu denetim gücünü ellerinde tuttular. Bu sadece kadınların eğitimiyle sınırlı değildi, Suudi toplumunda kadınlara yönelik davranışların tüm yönleri Suudi-Vehhabi paktının oluşturduğu normlar kafesi tarafından sınırlandırılmaktadır.

Suudi Arabistan'da normlar kafesini topluma dayatanların en önemlilerinden biri Fazileti Yüceltme ve Günahı Önleme Komisyonu'dur. Heyet üyeleri *mutavin* diye bilinirler ve bu söz-

cük din polisi olarak çevrilebilir. Mutavin, kadınlar için katı giyim kuralları örneğinde olduğu gibi, insanları Şeriat'a ve İslami normlara uymaya zorlamakla görevlendirilmiştir. Bu görevi ciddiye, çok ciddiye ve hatta o kadar çok ciddiye alırlar ki, Mart 2002'de Mekke'de bir kız okulunda yangın çıktığında, üzerlerinde başörtüleri ve abayaları (krallığın geleneksel İslam yorumuna göre giyilmesi gereken siyah çarşaf) olmadığı için uygun giyimli sayılmayan kızların yanan binadan dışarı çıkmasını engellemeye çalıştılar. 15 kız öldü. Bir kurtarma işçisi şunları söylemişti:

> Kızlar ne zaman ana kapıdan çıksalar bu insanlar onları diğer bir kapıdan tekrar içeri girmeye zorladılar. Kurtarma işine el atacaklarına bu elleri bizleri dövmek için kullanıyorlardı.

Fazileti Yüceltme ve Günahı Önleme Komisyonu'nun kadim bir İslam kurumu olduğunu düşünüyorsanız çok yanılırsınız. Gerçek olan, daha önce gördüğümüz gibi, Suudi devleti genişledikçe ele geçirilen vahalara muhtesipler atadığı ve bunların görevleri arasında dini norm ve yasaları uygulamanın bulunmasıdır. Bu kurumun kökleri erken Ortaçağ'daki Abbasi halifeliği dönemine kadar geri gider. Fakat "Komisyon" yeni bir kurumdu ve öncüsü olan Fazileti Yüceltme ve Günahı Önleme "Birliği", Abdülaziz tarafından 1926'da, Hicaz'ı fethinden hemen sonra yaratılmıştı. Birlik 1928'de Komisyon'a dönüştürüldü. Suudi devleti gücünü tahkim ettikçe normlar kafesi sıkılaştırıldı. Bu kısmen Vehhabi ulemasına verilen tavizlerle ilgiliydi. Fakat bir başka nedeni de despotizme destek sağlamaktaki faydasıydı. Kafes ekonomi ve hayat modernleştikçe insanları denetim altında tutmaya yarıyordu. Komisyonun oluşturulma amacı buydu.

Suudi Arabistan'daki normlar kafesinin en ağır yükü kadınların sırtındadır. 2014'te Riyad'daki Kral Suud Üniversitesi'nin bir kadın öğrenci, erkek sağlık ekibinin kendisini tedavi etmesine izin verilmediği için öldü. Yakın akrabaları dışındaki erkeklerin kadına dokunması yasak. Temel tıbbi bakım vermek bir yana, nazikçe el sıkışmaya bile izin yok. Suudi Arabistan'ın dokunulmazları kadınlardır.

Kılık kıyafet sınırlamaları, dokunmama şartı ve kadınları erkeklerin denetimi altına yerleştirmek, Kuran'ın bazı özel yorumlarından kaynaklanır. 4. Sure'nin 34. Ayeti'ne göre "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yö-

neticisi ve koruyucusudurlar." Bu Suudi Arabistan'da kadınların, çocuklar gibi erkeklerin denetimi altında oldukları şeklinde yorumlanmaktadır ve bu yorumun, Hz. Muhammed'in Medine Sözleşmesi'ndeki 41. maddeyle tutarlı olduğu düşünülmektedir. 622 yılında düzenlenen bu maddeye göre "bir kadına sadece ailesinin rızasıyla koruma verilebilir."

Bu nedenle kadınlar ailelerinin ("erkekler" diye okuyun) denetimi altındadır. Suudi Arabistan'da erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyeti himaye sistemiyle kurumsallaştırılmıştır. Her kadının erkek bir hamisi olmak zorundadır ve kadın seyahat dahil pek çok şeyi yapabilmek için ondan izin almak zorundadır. Hami baba, eş ve hatta oğlu bile olabilir. Eğer kadın hamisi olmadan seyahat ediyorsa, yaptığı gezileri ve hamisinin kaç günlük seyahati onayladığını belgeleyen sarı bir kart bulundurmaya mecburdur. Banka hesabı açmak, daire kiralamak, bir iş kurmak ve pasaporta başvurmak için de ayrıca izin gerekir. Devlet kendi internet sitesinde kadının pasaportu için erkek hamisinin başvuruyu doldurması gerektiğini belirtir. Bir kadının cezası bittiğinde hapisten çıkmak için bile bir erkeğin iznine ihtiyacı vardır!

Yakın zamana kadar işe girmek için de izin almak gerekiyordu. Bu değiştirilmiş olsa da Suudi yasalarına göre işyerleri kadınlar ve erkeklerin ayrı bölümlerde çalışmasını sağlamak zorundadır. Bu da kadınları işe almak konusunda yeterince caydırıcıdır. Eğer bir kadın yurt dışına eğitim için gitmek isterse yanında erkek bir akrabasının olması gerekir. Bir kadın, duvarla ayrılmış bir aile bölümü bulunmayan ve kadınlar için ayrı bir girişi olmayan bir restoranda yemek yiyemez. Büyük Heyet'in bir fetvasına göre, "(Bir) kadın kocasının izni olmadan evinden çıkmamalıdır."

Elbette yasa önünde de eşitlik yoktur. Mahkemelerde kadının şahitliği erkeğin yarısına denk düşer. Benzer biçimde Şeriat'a göre kadın erkeğin yarısı oranında miras alabilir. Kadınların yasal hamileri olmaksızın dava açması veya mahkemelerde dinlenmesi çok zordur. Erkek yargıçların yönettiği mahkemeler, ceza davalarında bir kadının şahitliğini genellikle kabul etmezler. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden araştırmacılara konuşan iki kadın, yargıçların mahkeme salonlarında konuşmalarına izin vermediklerini çünkü kadınların seslerini "utandırıcı" bulduklarını söylediler. Yargıçlar onlar adına hamilerinin konuşmasına izin verdiler. İnsan, peki kadınlar hamileri veya kocaları tarafından taciz edildiklerinde ne olacak diye düşünmeden edemiyor.

Dünya Ekonomik Forumu'nun cinsiyet eşitliğine dair bir sıra-

lamasına göre Suudi Arabistan 149 ülke arasında 141. sıradadır (Birleşik Arap Emirlikleri, Önsöz'de gördüğümüz cinsiyet eşitliği ödüllerine rağmen Suudi Arabistan'ın çok az üzerindedir). Bu sıralama pek çok unsuru değerlendirir. Bunlardan biri de işgücüne katılımdır ve bu rakam Suudi Arabistan'da yüzde 22'dir (ABD'de yüzde 56).

Himaye sistemi ve kadınlara yönelik sistemli ayrımcılık dini otoritelerce sürekli desteklenir. 1990'larda Yüksek Ulemadan kadınların üniversite eğitimi almak için evliliklerini geciktirmelerinin uygunluğu konusunda bir hükümde bulunması istenmişti. Bu konuda ilan ettikleri fetvada:

> Bir kadının üniversite eğitimiyle ilerlemesi ihtiyacımız olmayan bir husus olmakla birlikte incelemeyi gerektirir. Benim (doğru olduğunu) düşündüğüm nokta, eğer bir kadın ilkokulu bitirir ve okumayı ve yazmayı becerebilirse ve ayrıca Allah'ın Kitabı'nı, tefsirlerini ve Peygamber hadislerini okuyarak istifade edebiliyorsa bu onun için yeterlidir.

Kadınların istihdamı konusu sorulduğunda verdikleri hüküm şöyleydi:

> Yüce Allah... kadınların evlerinde kalmalarını buyurmuştur. Kadınların halk içindeki mevcudiyetleri fitnenin yayılmasının en büyük nedenidir. Evet, Şeriat kadınların sadece zorunlu hallerde evlerinden çıkmalarına ve ancak başörtülerini takmaları ve tüm şüpheli durumlardan uzak durmaları şartıyla izin verir. Fakat genel kural evde kalmalarıdır.

Ve kesinlikle dokunmak yok. Liderlik de edemezler. Aynı kurum tarafından ilan edilen bir başka fetva kadınların, "zayıf muhakeme ve mantıkları ve düşüncelerinin önüne geçen tutkuları" nedeniyle, erkekler üzerinde liderlik gerektiren görevlere getirilemeyeceklerini vurgular. Bu kuralların Suudi devlet yöneticileri tarafından savunulma biçimi genellikle Suudi Arabistan'ın muhafazakâr bir toplum olduğu ve bu kuralların toplumun düşünce biçimini yansıttığı şeklindedir.

Fakat mevcut kanıtlar bu iddiayı desteklemez. Leonardo Bursztyn, Alessandra González ve David Yanagizawa-Drott tarafından Riyad'da yapılan bir araştırmada erkeklere "benim düşünceme göre kadınların evleri dışında çalışmalarına izin verilmeli-

dir" ifadesini kabul edip etmedikleri soruldu. Yüzde seksen yedisi bu görüşe destek verdi. Fakat normlar kafesini sürekli güçlendiren bir husus, erkeklerin eşlerinin dışarıda çalışması konusunda, diğer insanların tepkilerinden dolayı halen rahat hissetmemeleridir. Özellikle vurgulanan nokta, diğerlerinin kadının dışarıda çalışmasına hoş bakmayacaklarıdır. Sadece yüzde 63, kendi komşularının bu konuda olumlu düşüneceğini belirtmiştir. Demek ki normlar kafesi içerisinde herkes, kadınların en temel konularda güçlendirilmeleri konusunda diğerlerinin ne söyleyeceğinden endişe etmektedir. Kadınların çalışması damgalanır ve normlar kafesi pekiştirilir.

Âlimler, Kuran ve hadislerden erkeklerin kadınları denetim altında tutmalarını destekleyen alıntılar yapsalar da her şey siyasi zorunluluklara tabidir. 1996 gibi yakın bir tarihte Yüksek Ulema, Şeriat hukukuna göre kadınların araba kullanamayacaklarını belirten bir fetva yayınladı.

> Şüphe yok ki (araba kullanmalarına) izin yoktur. Kadınların araba kullanmaları pek çok belaya ve olumsuz neticeye yol açar. Bunların arasında hamisi olmadan erkeklerle karışmak da vardır. Böyle bir eylem yasaklandığı için bu durum büyük günahlara da neden olur.

Hz. Muhammed'in zamanında araba olmadığı açıktır. Bunun gibi bir fetva, 620'lerde arabalar kullanımda olsaydı, kadınların araba sürmeleri için temel İslami ilkelerin ne hüküm vereceğine dair spekülatif bir yorum olmanın ötesine geçemez. Fakat Suudi Arabistan'da kadınların araba sürmelerine izin verilmemesi, uluslararası medyada acımasızca yer aldıkça, rejimin giderek daha utanç verici bir yüzü haline geldi. 2017'de Veliaht Prens Muhammed bin Salman'ın reform paketiyle bunun değiştirilebileceği ilan edildi. Fakat durun biraz, 1996'da Yüksek Heyet kadınların araba sürmelerine izin verilmesinin kesinlikle Şeriat'a aykırı olduğunu ilan etmemiş miydi? Sorun değil, ne de olsa Suudiler bunun İslam'a mükemmelen uyduğunu ilan eden yeni bir fetva alıvermişlerdi.

Nabukadnezar yine atına atlıyor

Suudi Arabistan normlar kafesinin kuvvetlendirilmesinin timsali olsa da bölgedeki diğer despotik rejimler de aynı taktikleri izlemektedir. Saddam Hüseyin'in Irak devletini ele alalım. Irak,

Mekke Emiri Hüseyin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş veren Araplara hak ettiklerini vermeyerek onları aldatan karanlık planın sonucunda Britanya "mandası" olarak ortaya çıkmıştı. Durumu yumuşatmak isteyen Britanyalılar Hüseyin'in oğullarından Faysal'ı Irak kralı yapmışlardı. Sömürgeciliğin ürünü olan Irak, zamanın üç Osmanlı vilayeti olan Musul, Bağdat ve Basra'nın birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştı. Faysal'ı yönetime yerleştirmek sömürge siyasetinin garip bir parçasıydı. Tahta çıktığı sırada orkestra Britanya milli marşı olan "Tanrı kralı korusunu" çalıyordu çünkü o sırada Irak'ın bir milli marşı yoktu. Monarşi uzun sürmedi. 1931'de bağımsızlığını kazanan Irak'taki ilk askeri darbe 1936'da gerçekleşti. Bunu yirmi yıllık bir yoğun siyasi istikrarsızlık dönemi izledi. Nihayet 1958'de Tuğgeneral Abdülkerim Kasım liderliğindeki "Özgür Subaylar" darbesi monarşiyi devirdi. Darbenin ilk saatlerinde Kasım'ın adamları kral ve ailesini infaz etmişlerdi bile.

Kasım ulemayı devlet denetimi altına aldı ve devleti laikleştirmeye çalıştı. Fakat bu girişimler kısa ömürlü oldu. Kasım'ın kendisi 1968'de Baas Partisi sempatizanı olan darbeciler tarafından öldürüldü. 1947'de Suriye'de kurulan Baas Partisi'nin ideolojisi pan-Arabizme, sömürgecilik karşıtlığına ve sosyalizme dayanıyordu. Baasçılar seküler oldukları halde topluma boyun eğdirmek ve normlar kafesini kuvvetlendirmek için İslam'ı kullanmakta bir sakınca görmediler. Bu süreç 1968'de Baasçılar bir başka darbeyle kesin kontrolü ellerine geçirdiklerinde başlamış, Saddam Hüseyin 1979'da kişisel iktidarını kurduğunda daha da yoğunlaşmıştı. Saddam asker kökenli değildi ama parti içerisinde kendi iktidarının yolunu acımasızca açmıştı. Şans kapısına geldiğinde kullanmasını bilmişti. İktidarını güçlendirmek için Devrim Komuta Konseyi üyelerinin üçte birinin ailelerini rehin tutuyordu. Ardından gerçekten aldı yürüdü. Devrim Komuta Konseyi Sekreteri (Saddam başkan yardımcısıydı) Muhyi Abdül Hüseyin'in bir itirafını filme çektirdi ve tüm ülkedeki parti üyelerine izlettirdi. Bir tarihçinin anlattığına göre:

> Saddam üzgün bir halde yanaklarından süzülen gözyaşlarıyla toplantıdakilere seslendi. (Abdül Hüseyin'in) itirafındaki boşlukları doldurdu ve dramatik biçimde eski meslektaşlarını işaret etti. Muhafızlar bu kişileri toplantı salonundan çekip çıkardılar. Ardından Saddam ülkenin üst düzey bakanlarını ve parti liderlerini gerçek idam mangalarını oluşturmaları için göreve çağırdı.

1 Ağustos 1979'a kadar beş yüze yakın üst düzey Baasçının infaz edildiği anlaşılıyor.

Saddam artık tüm kontrolü eline almıştı. Ulema üyelerini devletin maaşlı memurları haline getirdi ve kendisine tabi kıldı. Kendi iktidarını meşrulaştırmak için ayrıntılı bir ideoloji inşa etti. Buna göre MÖ 5. yüzyılın Büyük Babil Kralı Nabukadnezar'a dayanan bir soydan geliyordu. Elbette Nabukadnezar Müslüman değildi ama Saddam'ın iktidarı daha istikrarsız ve daha az meşru hale geldikçe, İslam'a giderek artan olumlu atıflarda bulunmakla yetinmeyip aklına her gelen aracı da kullanmaya başladı. Saddam iktidarı ele geçirmesinden bir yıl sonra İran'ı işgal etmiş ve İran-Irak arasında korkunç bir savaş başlatmıştı. Şahın 1979'da devrilmesinin ardından oluşan İran rejiminin zayıflığından istifade etmeyi ve petrol sahalarını ele geçirmeyi ummuştu. Bunun yerine sekiz yıl süren kanlı bir yenişememe durumu yaşanacaktı.

1982'de Saddam seküler kökenlerini bütünüyle bir kenara itmişti. Cihattan bahsediyor, konuşmalarını, "Allah sizi koruyacak, savunacak ve zafere ulaştıracak" türünden dini ifadelerle bitiriyordu. 1984 yılında Peygamberin doğum günü kutlamalarında Saddam artık, "Irak halkının geleceği ve tek tanrılı İslam dinini yüceltmek için savaşan, ebedi İslam'ın mesajının rehberlik ettiği, tarihi, mahir, cihatçı liderimiz" diye alkışlanıyordu. Altı yıl sonra Kuveyt'i işgal ettiğinde Saddam "bize (bana diye okuyun) bu yolu gösteren Allah'tı... Allah bizden razıdır" iddiasında bulunacaktı (daha sonra kamu alanlarını süslemeye başlayacak olan namaz kılarken secde ettiği resmi fotoğraf albümünde görebilirsiniz). Çöl Fırtınası Operasyonu ile (çoğunluğu) ABD askeri olan birlikler tarafından 1 Ocak 1991'de tam bir yenilgiye uğratıldığında Saddam'ın İslam'a atıfları daha da arttı. Yoğun bir İslami eğitim programı başlattı ve okullarda Kuran ve hadis araştırmalarına ayrılan zamanı iki hatta üç katına çıkardı. Yetişkinler ve hatta kabine üyeleri bile Kuran dersleri almaya zorlandılar. Saddam kendi adıyla "Saddam Kuran Okuma Merkezi" ve "Saddam İslami Çalışmalar Üniversitesi'ni" açtı. Öğretmenler Kuran bilgileri için sınava alındılar ve dini metinlerin önemli bölümlerini başarıyla hatmeden mahkûmlar ceza indirimi aldılar. 1992'de Saddam "Allah Büyüktür" sözlerinin Irak bayrağına eklenmesi konusunda ısrar etti ve kamuoyu önünde bayrağın,

"Kâfir sürüsüne karşı... cihadın ve inancın sancağı" olduğunu söyledi.

Saddam artık kendisini "müminlerin kumandanı" olarak tanımlıyor ve normlar kafesini kuvvetlendirerek din inancını cilalıyordu. 1994'te 59 Sayılı Kararname ile ilk defa Şeriat'tan ilham alan ve Irak hukukunu dönüştürecek bir dizi yasa çıkarıldı. Bundan sonra soygun ve araba hırsızlığına verilen ceza elin bilekten kesilmesi şeklinde olacaktı. İkinci bir suç işlendiğinde sol ayak bilekten kesilecekti. Kısa süre sonra resmi onayı olmayan dövizciler ve "vurguncu bankerler" aynı cezayı aldılar. Bu yasalardan önce 1990'da, zina yapan bir kadını akrabalarının öldürmesinin yasal hale getirilmesi gibi "aşiret geleneklerini" ceza yasasına ekleyen düzenlemeler de yapılmıştı.

Saddam Suudi Arabistan'daki himaye sistemine benzeyen kararnameler geçirerek normlar kafesini sıkılaştırmaya devam etti. Kadınların erkek bir akraba yanında olmadan yurtdışına gitmelerine izin verilmiyordu. Kadınların çalışmayı bırakarak evde kalmaları gerektiğini söylemeye başladı ama toplum tarafından ters tepeceğini fark edince uygulamaya geçirmedi. Irak'ta İslam dışı olduğu gerekçesiyle tüm kadın yargıçların görevden alınmaları kararı ise 2003 yılında ABD'nin yerleştirdiği hükümetçe verildi.

* * *

Suudilerin denetimsiz despotizmi ve sıkı (ve giderek sıkılaşan) normlar kafesini bir araya getirme stratejileri, sadece Saddam için değil, Ortadoğu'daki pek çok rejim için de cazipti. Bölgenin bu kutsal olmayan ittifak için bereketli bir zemin oluşturmasının birkaç sebebi vardı. Çekici olan ilk husus despotik yönetimin tarihinden kaynaklanıyordu. İslam imparatorlukları İbn Haldun'un tanımladığı nedenlerden dolayı katı despotik bir yola yönelmişlerdi. Bu despotik evrim Osmanlı yönetiminde de sürdü ve belki de katmerlendi. Toplumun isyan etme alternatifi dışında karar alma süreçlerinde söz sahibi olabilmesi veya yöneticilere herhangi bir hesap sorabilmesi için fazla yol yoktu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın yerini Avrupalı sömürgeci güçler aldı. Kendi kendini yönetme ve bağımsızlık gibi son on yıllarda yükselen tutkular bastırıldı. Kısa süre içerisinde yapay ve bağımlı devletler yaratıldı. Despotizme eğilimleri istisna tutulursa bu devletlerin mevcut siyasal yapıları ve sınırlarıyla ortak çok az yönleri vardı. Ardından ülkeler arasında eşitsiz biçimde dağılmış olsa da bölgenin en büyük ihraç kalemi olan petrol etkisi geldi. Siyasi iktidarı ellerinde tutanlar için büyük ödüller yaratan doğal kaynaklar despotizmi de

teşvik edebilir. Ortadoğu'nun yakın tarihi bu konuda bir istisna olmadı. Ardından İsrail devletinin kuruluşu geldi ve kesintisiz devam edecek Arap-İsrail çatışmaları başladı. Artık sahne tüm bölgede despotizmi yaratacak ve yeniden üretecek şekilde dinin ve normlar kafesinin sömürülmesi için hazırdı.

11 Eylül'ün tohumları

Ortadoğu'daki despotik devletlerin kuvvetlendirilen bir normlar kafesiyle iç içe geçmelerinin tesadüf olmadığını gördük. Suudi Arabistan'ın en uçtaki örneği temsil ettiği şüphesizdir. Çalışma hayatında kadın ve erkeklerin bu kadar sert biçimde ayrıştırıldıkları bir başka Müslüman ülkesi yoktur. Fakat tüm bu devletler kendi siyasi güçlerini artırmak için İslam'ın ademi merkeziyetçi yapısını istismar etmek bakımından aynı oyunu oynamaktadırlar. Mısır'da Sünni İslam'ın en yetkili sesi olan ElEzher Üniversitesi'nin 1962'de yayınladığı bir fetva İsrail'le barışın İslam'a aykırı olduğunu ilan etmişti. Buna rağmen 1979 yılında Başkan Enver Sedat, İsrail Başbakanı Menahem Begin'le Camp David Barış Antlaşması'nı imzaladığında El-Ezher Üniversitesi şeyhi, İsrail'le barışın İslami ilkelerle tutarlı olduğunu söyleyen tam tersi bir fetva çıkardı. Kaynak olarak da Kuran'ı ve Muhammed'in yapmış olduğu çeşitli anlaşmaları gösterdi. Mısır ordusu İsrail'le barış yapmak istediğinde ulemanın yardımlarına koşacağına güvenebilirlerdi.

İktisatçı Jean-Philippe Platteau ulemanın, en azından bir bölümünün Ortadoğu'daki despotik devletlerle kurduğu bu ortak yaşamın başka bir sonucuna daha işaret ediyor. Vehhab'ın ulema mensubu olduğunu ama kimsenin onu atamadığını anımsayalım. Dini eğitim vermeye başlamış, insanlar tarafından dini bir otorite ve bir bilgin olarak tanınmıştı. Verdiği hükümleri insanlar dinlemeye başlamıştı. Yani aslında Suudi Devleti Büyük Âlimler Heyeti'ne sahip olabilir ve heyete hangi fetvaları yayınlaması gerektiğini de dikte edebilirdi ama başka herhangi bir kişinin bir gün ulema olarak ortaya çıkmasını ve çelişkili fetvalar vermesini engelleyemezdi. İşte bu tam da Usame bin Ladin'in yaptığı şeydi. 1996'da yayınladığı ilk fetvasında Ortadoğu'nun özellikle de Suudi Arabistan'ın içinde olduğu korkunç durumdan yakınıyordu:

> İnsanlar iktidardaki rejimin baskıcı ve gayrimeşru tavır ve uygulamalarına itiraz etmiyorlar çünkü bunun Allah'ın onlar üzerinde-

ki laneti olduğuna inanıyorlar: Kutsal Şeriat yasasını göz ardı ediyorlar, insanları meşru haklarından yoksun bırakıyorlar, Amerikalıların Haremeyn-i Şerifeyn'in (iki kutsal kent) topraklarını işgal etmelerine ve dürüst âlimlerin adaletsizce tutuklanmalarına izin veriyorlar. Onur sahibi ulema, âlimler, tüccarlar, iktisatçılar ve ülkenin önde gelen insanlarının tamamı bu felaket durum karşısında endişe duymaktadırlar.

Gerçi Bin Ladin'in fetvasının çoğu Amerika karşıtı bir nutuktu ama Suudi Arabistan'daki gerçek sorunun ne olduğuna dair görüşünü de ortaya koyuyordu: "iktidardaki rejim." Ve sonra da onlara karşı cihat çağrısında bulunuyordu.

Ortadoğu devletlerinin siyasi stratejisi sadece normlar kafesini kuvvetlendirerek özgürlüğü ortadan kaldırmakla kalmaz. Şiddet, istikrarsızlık ve terörizm tohumları da eker. Her toplumun kafesi özgürlükleri sınırlar. Bunu insanların davranış ve söylemlerini düzenleyerek yapar, neler hakkında konuştuklarına ve onları nasıl konuştuklarına karışarak. Ortadoğu'daki normlar kafesi despotu eleştirecek bir söylemin oluşmasını oldukça zorlaştırır çünkü despot dini temsil ettiğini iddia etmektedir. Onu eleştirmek dini eleştirmektir. Bunun yol açtığı doğal eğilim despotun yeterince dindar olmadığı ve sizin inancınızın ondan kuvvetli olduğu eleştirisini geliştirmektir. Platteau'nun sözleriyle:

> Despotlar oldukça çekişmeli bir ortamda dini kullanarak kendilerini meşrulaştırdıklarında, dini bir karşı tepkinin oluşumunu da kışkırtabilirler. Bu ortamda yönetici ve muhalifleri kendilerinin daha inançlı olduklarını kanıtlama yarışına girebilirler.

İşte Bin Ladin tam da bunu yapıyordu. Fetvasının devamında, "Rejim, İslam Şeriatı'nı askıya almış, onun yerine insan yapımı medeni hukuku geçirmiş, kendini adamış ulemayla ve ahlaklı gençlikle kanlı bir çatışmaya girmişti." Suudiler ulemanın çoğunu ele geçirmiş olabilirlerdi fakat halen ortada Bin Ladin gibi "adanmış ulema" vardı. Suudilerin çabalarına rağmen Bin Ladin ele geçirilemedi. Bin Ladin toplumsal bir hareket yarattı ve sadece Batı ve ABD nefretiyle sınırlı olmayan, fakat Suudiler ve "iktidardaki rejimlerinin baskıcı ve gayrimeşru tavır ve uygulamalarına" karşı nefreti ve küçümsemeyi de içeren, radikal ve şiddetli bir gündem oluşturdu.

Despotik Leviathan'ın ulemayı kendi amaçları için istismar et-

mesi ve bu stratejinin Suudi Arabistan'da bu denli yoğun ve başarılı biçimde kullanılması, Suudi sisteminin Usame Bin Ladin'i nasıl doğurduğunu ve 11 Eylül 2001'de Birleşik Devletler'de uçak düşüren on dokuz korsandan on beşinin neden Suudi Arabistan vatandaşı olduğunu açıklar. Despotik Leviathanlar ile İslam'ın kurumsal yapısının oluşturduğu karışım sadece normlar kafesini kuvvetlendirmez, terör, şiddet ve istikrarsızlık da yaratır.

13

Kızıl Kraliçe kontrolden çıkarsa

Yıkıcı bir devrim

23 Mart 1933'te Alman parlamentosu Berlin'deki Kroll Opera Binası'nda toplandı. Toplantı mekânındaki bu sıra dışılığının nedeni parlamento binası Reichstag'ın bir ay önce yakılmış olmasıydı. Parlamentoya hitap etme sırası Sosyal Demokrat Parti lideri Otto Wels'teydi. Wels o gün, kısa süre önce Şansölyeliğe atanan Nazi Partisi'nin lideri Adolf Hitler dışında söz alan tek kişiydi. Hitler'in Olağanüstü Yetki Yasası'na karşı güçlü bir konuşma yaptı. Yasa, siyasetçi Hermann Rauschning'in ifadesiyle "Yıkım Devrimi" sürecinin bir sonraki adımıydı ve parlamentoyu fiilen ortadan kaldırarak tüm yetkileri dört yıllığına Hitler'e veriyordu. Wels bu konuşmanın bir şeyi değiştireceğini düşünmüyordu ve dövülmeye, tutuklanmaya veya daha kötüsüne bile hazırlıklıydı. Cebinde siyanür kapsülüyle gelmişti. O güne kadar gördüklerinden yola çıkarak, Nazilerin ve (ayrıca Kahverengi Gömlekliler veya SA olarak da bilinen) "Fırtına Birliği" ve "Koruma Timi" (SS) gibi milis güçlerinin ellerine düşmektense, kendini öldürmenin daha iyi olacağına karar vermişti. Wels, Dachau'daki ilk toplama kampının birkaç gün önce açıldığını ve 200 siyasi tutuklunun şimdiden oraya gönderildiklerini biliyordu. Bunu biliyordu çünkü Naziler düşmanlarının başına neler geleceğini göstermekten fazlasıyla memnun görünüyorlardı. Hitler 1921 gibi erken tarihte bu türden kamplar hakkında konuşmuştu ve SS'in başındaki Heinrich Himmler, Dachau'nun açılışını duyurmak için 20 Mart'ta bir basın toplantısı yapmıştı. Wels yoğun bir sindirme ve potansiyel şiddet ortamında konuştu. Opera Binası Nazi bayraklarıyla ve gamalı haçlarla donatılmış, SS ve SA'lar koridorları doldurmuş ve çıkışları tutmuşlardı.

Wels, yasanın geçeceğini anlamasına rağmen karşı fikirlerini güçlü biçimde ortaya koydu:

> Bu tarihi anda biz Alman Sosyal Demokratları kendimizi insanlık, adalet, özgürlük ve sosyalizm ilkelerini savunmaya adıyoruz. Hiçbir Olağanüstü Yetki Yasası size ölümsüz ve yıkılmaz fikirleri yok etme gücü vermez... Bu zulümden de Alman sosyal demokrasisi güçlenerek çıkacaktır. Hayatını kaybedenlere ve zulüm görenlere... yurt genelindeki arkadaşlarımıza selam olsun. Onların azim ve sadakati... inançlarını korumakta gösterdikleri cesaret ve kırılmayan özgüvenleri daha parlak bir geleceği vaat ediyor.

Maalesef, yasanın geçmesi kaçınılmazdı. Naziler Sosyal Demokratlar dışındaki tüm delegelerin şöyle ya da böyle desteklerini elde etmişlerdi.

Beklenmeyen şey Hitler'in şansölyeliği elde etmesi ve parlamentonun kendisini feshetmesi sonucunda Weimar demokrasisinin geleceğinin bu kadar kritik hale gelmesiydi. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi 1928 seçimlerinde oyların sadece yüzde 2,8'ini alan uç bir hareketti. Almanya ekonomisinin neredeyse yarısını yok eden Büyük Bunalım, artan huzursuzluk ve bir dizi etkisiz hükümet yüzünden, 1930'da yapılan ilk seçimde Nazilere büyük oy kayışı olmuştu. 1932'de yapılan bir sonraki seçimde de oy artışı devam etti. Kasım 1932'de yapılan Almanya'nın son özgür seçimlerinde Naziler yüzde 33 civarında oy elde ettiler. Mart 1933'te yapılan bir sonraki seçim, Hitler'in şansölye olmasından iki ay sonraydı ve Kahverengi Gömlekliler ile Nazilerin denetimindeki polisin yarattığı terör ve baskı ortamında gerçekleşti. Naziler bu seçimde neredeyse yüzde 44'e yakın oy aldılar. Weimar'ın nispi temsil sistemi ile bu, 647 sandalyeli mecliste 288 milletvekili anlamına geliyordu. Olağanüstü Yetki Yasası'nı geçirebilmek için Nazilerin seçilmiş üyelerin en az üçte ikisinin oturumda olmalarına ve mevcut olanların da üçte ikisinin desteğine ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla tüm üyeler oy kullanırsa Nazilerin sayıları yetersiz kalacaktı. İlk önce parlamentonun 81 Komünist üyesinin katılımını engellediler ve onların sayılmamasıyla yeterli çoğunluk sınırı 432'den 378'e indi. 120 Sosyal Demokrat üyeden sadece 94'ü mevcuttu zira diğerleri ya hapisteydi ya hastaydı ya da ortada görünmeyecek kadar korkmuşlardı. 94 üyenin tamamı tasarı aleyhine oy verdi ama diğer tüm partiler yasayı desteklediği için bu yeterli olmadı. De-

mokratik olarak seçilmiş bir yasama organı kendisini ortadan kaldırmayı onayladı.

Nazilerin amaçları bazen belirsiz olsa da bunun olacağı sır değildi. 1930 seçim manifestoları şunları vurguluyordu:

> Nasyonal Sosyalist Hareket zaferiyle eski sınıf ve zümre zihniyetini aşacaktır. Zümre çılgınlığı ve sınıf saçmalığından çekip çıkararak halkı yeniden oluşturacaktır. Halk çelik gibi kararlı hale gelene kadar eğitilecektir. Demokrasiyi aşacak ve şahsiyet otoritesini yüceltecektir.

Fakat "demokrasiyi aşmak" tam olarak ne anlama geliyordu? Hitler sadece dört yıla ihtiyaç duyacağını söylemişti. Yani Olağanüstü Yetki Yasası'nın başlangıçtaki süresi kadar (1937'de ve 1939'da tekrar uzatıldı ve nihayet 1943'te kalıcı hale getirildi). Hitler, 10 Şubat 1933'te Berlin Spor Sarayı'nda yaptığı bir konuşmada "Bize dört yıl verin ve size yemin ederim ki bu göreve geldiğimizde bizler ve ben neysek, görevi bıraktığımızda da böyle kalacağız. Bunları yapmamın nedeni maaş veya ücret değil. Bunları sizler için yapıyorum" demişti. Ne var ki Hitler konuşmasından bir gün sonra, Nazi seçim kampanyasına para bulmak için gizlice sanayicilerle görüştüğünde Hermann Göring, gelecek seçimlerin sadece gelecek dört yılın değil, sonraki yüzyılın da son seçimi olacağını vurgulamıştı. Bir önceki yıl, 17 Ekim 1932'de halka hitaben yaptığı bir konuşmada Hitler, "bir gün iktidarı alırsak elimizden bırakmayacağız. Tanrı yardımcımız olsun. İktidarı bizden tekrar almalarına izin vermeyeceğiz" demişti. Hitler şansölye olduğu gün, gelecekteki propaganda bakanı Joseph Goebbels ise şöyle demişti: "Seçim kampanyasını hazırlayın. Sonuncusunu."

Bu duruma nasıl gelinmişti? Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti dinamik bir demokrasi inşa etmişti ve oldukça eğitimli, siyasi olarak aktif bir topluma sahipti. Neden yıkıcı bir devrime karşı koyamıyordu, hem de bir haydut takımı tarafından yapılan?

Bu soruları yanıtlamak için Weimar Cumhuriyeti'nin izini sürmemiz gerekir. Almanya Ekim 1918'de teslim olduğunda donanma amiralleri, Britanya ve Hollanda kıyılarına pervasız bir son saldırı planladılar. Ama denizciler buna tepki gösterdi ve ayaklandı. Olaylar Kasım'a gelindiğinde topyekûn bir devrime dönüştü. Tüm Almanya'da Asker ve İşçi Konseylerinin oluşmasına neden oldu ve sonuçta Halk Temsilcileri Meclisi ortaya çıktı. 9 Kasım'da Kayser II. Wilhelm tahttan çekilip sürgüne gönderildi ve Weimar

Cumhuriyeti kuruldu. İlk şansölye olarak Sosyal Demokrat Friedrich Ebert seçildi. Ebert, devrimci hareketi denetim altına almak için başka önlemlerin yanı sıra İşçi ve Asker Konseyleri Yürütme Konseyi adında paralel bir yapı oluşturdu. Aralık'a gelindiğinde Ebert sadık birliklerini Berlin'e sokarak Halk Temsilcileri Meclisi'ni dağıttı ve eski askerlerden oluşan ve *Freikorps* (Özgür Birlikler) diye bilinen grupları silahlandırdı. Ocak 1919'da Berlin'de Komünist isyan çıkınca, liderliğini yapan Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'i öldürüttü. Bavyera ve Bremen'de ilan edilen sosyalist cumhuriyetler de sadık askeri birimler ve *Freikorps* tarafından derhal bastırıldılar.

Tüm bu şiddet ve istikrarsızlığa rağmen Almanya koridorda hareket eder gibi görünüyordu ve Kızıl Kraliçe tüm gücüyle çalışıyordu. 1848'e gelindiğinde Almanya'da tüm yetişkin erkeklerin oy verebildiği bir yasama meclisi vardı. Ancak halen Prusyalı seçkinlerin kontrolü altındaydı çünkü Prusyalılar devlet ve kurumlarını ellerinde tutuyorlardı ve bir üst-meclis oluşturmuşlardı. Bütün bunlara rağmen Sosyal Demokrat Parti savaş öncesinde bile önemli bir oyuncu haline gelmişti. Kayser'in tahttan çekilmesinin ardından Weimar Anayasası yetişkinler için genel oy hakkını uygulamaya soktu ve üst meclisin siyaset üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırdı. Fakat bu hamle savaşın bitişinin ardından devreye girecek Kızıl Kraliçe dinamikleri açısından sadece tek bir adımdı. Alman ordularının çöküşü birçok Alman'ın ülke kurumları hakkındaki memnuniyetsizliğini derinleştirdi ve toplumsal hareketlenmede büyük artış oldu. Yurttaşlar daha fazla güç, daha çok hak ve daha etkili siyasi temsil talep ediyorlardı. Sendikalar gelişti ve işverenlere –savaş öncesi uzun ve sonuçsuz müzakerelerin konusu olan– çalışma süresini günde sekiz saat olarak kabul ettirmeyi başardılar.

Bu toplumsal hareketlenmenin önemli bir parçası da bazılarının *Vereinsmeierei* ("örgütlenme çılgınlığı") diye adlandırdıkları bir durumdu. Sanki üç veya daha fazla Alman bir araya gelse ilk yapacakları şey bir kulüp kurmak ya da anayasa kaleme almak olur gibiydi. Rekor sayıda dernek, kulüp ve sivil toplum örgütü ortaya çıktı. Tarihçi Peter Fritzsche'nin ifade ettiği gibi:

> Daha fazla gönüllü dernek daha fazla insanı kendine çekiyordu ve bu daha önce hiç olmadığı kadar aktif biçimde gerçekleşiyordu. Perakendeciler, fırıncılar ve ticaret erbabının iktisadi çıkar grupları olarak oluşturdukları örgütler gibi jimnastikçiler, folklorcular, şar-

kıcılar ve kilise cemaati de çeşitli kulüpler etrafında örgütleniyorlar, yeni üyeler topluyorlar, toplantılar yapıyorlar ve çok çeşitli konferans ve turnuvalar düzenliyorlardı.

Bu sadece bir toplumsal hareketlenme çağı değildi. Normlar kafesi de yıkılıyordu, özellikle de Weimar döneminde, 1919'da oy verme hakkını kazanan kadınlar için. Elsa Herrman'ın 1929 tarihli *So ist die neue Frau* (İşte Yeni Kadın) adlı kitabı, kadınların yeni özgürlüklerini ve kimliklerini alkışlıyordu. Kadınların toplumdaki rollerine dair basmakalıp gelenekleri sert biçimde eleştiriyordu: "dünün kadını istisnasız biçimde gelecek için yaşıyordu ve tüm eylemlerini buna göre belirliyordu. Yarı büyümüş bir çocuk misali gelecekteki çeyizi için uğraşıp sandığını dolduruyordu. Evliliğinin ilk yıllarında giderleri kısmak için ev işiyle mümkün olduğu kadar kendisi ilgileniyordu... Kocasının işlerine ve mesleki faaliyetlerine destek oluyordu." Ama artık bunlar değişiyordu:

> Yeni kadın kendisini, yaptığı işte ve fiiliyatta kendi cinsinden gelenlerin sadece bağımlılık ve itaat gösteren ikinci sınıf insanlardan oluşmadıklarını kanıtlamaya adamıştır.

Kadınlara oy kullanma hakkı verilmesi, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonraki tek yenilik değildi. Ocak 1919'da yapılan seçimlerin ardından Weimar'da yazılan anayasa, Almanya'yı kalıtsal bir monarşi yerine, seçilmiş bir başkanı olan cumhuriyete dönüştürmüştü. Ayrıca herkese yasa önünde eşitlik ve çeşitli bireysel haklar da tanınmıştı. Artık fikirlerinizi ifade etmekte, toplantı yapmakta ve siyasete katılmakta özgürdünüz. 124. maddeye göre:

> Tüm Almanların ceza yasasıyla yasaklanmamış amaçlarla kulüpler ve dernekler oluşturma hakları vardır. Bu hak engelleyici tedbirlerle kısıtlanamaz. Bu düzenlemeler dini cemaatler ve dernekler için de geçerlidir.
>
> Her birlik medeni kanuna uygun olduğu sürece tüzel kişiliğe dönüşme hakkına sahiptir. Bu hak, amacının siyasi, toplumsal veya dini olduğu gerekçesiyle yok sayılamaz.

Weimar döneminin benzersiz toplumsal hareketlenmesiyle beraber büyük bir kültürel değişim ve yaratıcılık da yaşandı. Walter Gropius ve Ludwig Mies van der Rohe'nin ileri görüşlü yöneti-

ciliğiyle 1919'da kurulan Bauhaus sanat okulu sanat ve tasarımın yeni bir sentezini yaptı. Wassily Kandinsky ve Paul Klee'nin dahil olduğu Mavi Dörtlü ressam grubu, daha önceki Mavi Süvari grubundan doğmuştu. Hem Kandinsky hem Klee, Bauhaus'ta ders veriyorlardı. Arnold Schönberg ve Paul Hindemith gibi modernist besteciler orkestra müziğinde devrim yaptılar. Fritz Lang ve Robert Wiene ise ekspresyonist sinemayı yarattılar.

Kızıl Kraliçe'nin zor zapt edilen dinamiklerinde tipik olduğu üzere, toplum daha da güçlendikçe seçkinler tepki gösterdi. Sosyal Demokrat Parti dönemin büyük bölümünde iktidarda olsa da seçkinler halen bürokrasiyi denetim altında tutuyorlardı ve ordunun çoğunluğunun sadakatine güveniyorlardı. Olmazsa Freikorps'a başvuruyorlardı. Bu şekilde toplumsal hareketlenmeyi ve Halk Temsilcileri Konseyi'ni baskı altına aldılar. Seçkinlerin hareketleri iki savaş arası Almanya'sında kutuplaştırmayı derinleştirdi.

Almanya'da sivil toplumunun canlanması önemli kurumsal sonuçları olan başka tepkileri tetikledi. Ebert 1918 sonu ve 1919 başında orduyu daha radikal güçleri bastırmak için kullanmıştı. Fakat bu strateji, kendisinin ve Weimar'ın aleyhine olan başka güçlerin önünü açtı. Ayrıca sonraki yıllarda önemli sonuçları olacak kurumsal özellikler vardı. En başından beri, seçilmiş temsilcilerinin en az yarısı, Weimar Cumhuriyeti'nin kurumlarına inanmıyordu ve bu Cumhuriyet'in elini kolunu bağlıyordu. Solun kabaca beşte biri Rus tarzı bir devrim arzulayan Komünistlerdi. Onlar için Weimar demokratik devleti "burjuva", hatta "faşistti". Sağdaki temsilcilerin yaklaşık yüzde 30'u, kendileriyle ittifak halindeki geleneksel seçkinlerin çoğu gibi, 1914 öncesinin muhafazakârlar hâkimiyetindeki statükosuna dönmek ve monarşiyi yeniden tesis etmek istiyorlardı. Bazıları da, Naziler gibi, cumhuriyetin kurumlarının meşruiyetini tamamen reddediyorlardı. 1930 seçimlerinden sonra Naziler parlamentoda ilk kez varlıklarını hissettirdiklerinde yaşanan sahneler bu açıdan çok şey anlatır. Kahverengi üniformaları içerisindeki 107 Nazi, 77 Komünist üyeyle gizlice anlaşarak oturumları engellemişti. Sağ ve sol hep birlikte bağırıp çağırıyor, parlamentonun çalışmasını engelliyor, kuralları istismar ediyor ve sürekli olarak düzeni bozuyordu. Sağ ve solun seçildikleri kuruma saygıları yoktu.

Devlet kurumlarına genel olarak güven duyulmadığını yansıtan bir başka gerçek, milis güçleri olan tek grubun Naziler olmamasıydı. Freikorps milis grubunun Münih'te ve başka yerlerde Ko-

münistlere karşı üstlendiği kritik rolü daha önce görmüştük. Freikorps, 1920'lerde Nazilerin "Jimnastik ve Spor Bölümü" olarak başlayan SA'lardan çok farklı değildi. SA, daha sonra kumandanları olacak Ernst Röhm dahil pek çok tecrübeli Freikorps üyesini bünyesine almıştı. Sosyal Demokratların da Reichsbanner adında kendi milis güçleri vardı. Komünistlerinkinin adı Kızıl Cephe Savaşçılar Birliği'ydi. Prusya'nın güçlü kurumsal devlet geçmişine rağmen Weimar devleti hiçbir zaman şiddeti tekeline almadı.

Bu uzlaşmaz konumlar ve nispi temsil sistemi Weimar demokrasisinin işleyişini çok zorlaştırmıştı. 1928 yılında, Sakson Köylüleri Partisi ve Alman Çiftçi Partisi dahil 15 farklı siyasi parti Reichstag'da temsil ediliyordu. Bunların dışında 26 parti daha seçime girmiş, meclise temsilci sokamamalarına rağmen, merkez partilerin oylarını bölmüşlerdi. Weimar seçimlerinin hiçbirinde tek bir parti çoğunluk sağlayamamıştı ve kurulan her hükümet bir koalisyondu. Bu dönemin yarısında hükümet parlamentoda çoğunluğa bile sahip değildi. Bunun anlamı her yasa maddesi için ayrı bir koalisyon kurmaları gerektiğiydi. 1919-1933 arasında 20 farklı kabine kurulmuş, her biri ortalama 239 gün sürmüştü. Sonuç olarak ortaya çıkan hayal kırıklığı ve kilitlenme nedeniyle hükümetler işlerin yapılması için cumhurbaşkanının yetkilerine giderek daha fazla yaslanmaya başladılar. Weimar Anayasası'nın 48. maddesiyle cumhurbaşkanına tanınan geniş olağanüstü yetkiler, cumhurbaşkanının etkinliğini artırıyordu. İlke olarak bu yetkiler parlamento tarafından geri alınabiliyor olsa da cumhurbaşkanının parlamentoyu feshetme yetkisi, 48. maddeyi dilediğince kullanmasına olanak tanıyordu. İlk Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert, aslında olağanüstü durumlar için düzenlenmiş olduğu halde 48. maddeyi 136 farklı durum için kullandı.

Memnuniyetsizlerin gökkuşağı koalisyonu

Parçalanmış parti sistemine sahip fazlasıyla hareketli bu toplumda sahneye Naziler çıktı. Nazi partisi 1919'da Münih'te kurulan Alman İşçi Partisi'nin içinden çıkmıştı. O sırada henüz orduda onbaşı olan Adolf Hitler ilk üyelerden biriydi ve ikna edici hitabetiyle hızla sivrilerek propaganda biriminin başına geçirildi. 1920'deki isim değişikliği, başlığa "sosyalist" eklenerek daha geniş bir kesime hitap etmeyi amaçlıyordu. Hitler'in acımasızlığı ve karizması 1921'de parti liderliğini ele geçirmesine yol açtı, artık hedefler ve stratejiler konusunda tam otoriteye sahipti. Kasım

1923'te Hitler bir hata yaptı. Meşhur Birahane Darbesi için Nazilerin Münih'teki yerel askeri birliklerin desteğini alabileceğini düşündü. Sonuç fiyaskoydu. Parti kapatıldı ve Hitler tutuklandı.

Darbe girişiminin Münih'te gerçekleşmesi rastlantı değildi. Dışişleri Bakanı Walther Rathenau, sağcı milliyetçiler tarafından öldürülünce Nazi partisi Haziran 1922'den sonra Almanya'nın neredeyse tamamında yasaklandı. Ancak Bavyera'da parti halen yasaldı ve 1918-19'da milis güçlerini destekleyen ve ayrıca kendi bağımsız grubu Yurttaşlar Savunma Gücü'ne sahip sağcı Gustav Ritter von Kahr hükümeti döneminde güçlenmişti. Pek çok muhafazakâra göre Naziler suçlular ve serserilerden oluşuyordu ama faydalı suçlular ve serserilerdi, enerjileri Weimar öncesi dönemin canlandırılması için değerlendirilebilirdi. Ne var ki Birahane Darbesi fazla cüretkâr bir adımdı. Kahr darbeyi kabul etmedi, ordu da sağlam durdu.

Buna karşın Hitler'in olaydan sonraki yargılanması yerel yetkililerin ona anlayışlı davrandıklarını gösteriyor. Mahkemenin Münih'te yapılmasını ve milliyetçi kimliğiyle bilinen Georg Niethardt'ın yargıç olarak atanmasını sağladılar. Niethardt Hitler'e mahkemede saatlerce konuşabileceği bir kürsü sundu ve tüm süreci, dönemin bir gazetecisinin ifadesiyle, "siyasi karnaval"a çevirdi. Hitler'in açılış cümlelerinin ardından yargıçların biri "Şu Hitler ne muhteşem bir genç" diyecekti.

Hitler beş yıla mahkûm edilse de Aralık 1924'te, tutuklanmasından sadece 13 ay sonra serbest bırakıldı. Konforlu hapishane günlerinde Hitler meşhur kitabı *Kavgam*'ı yazmaya fırsat buldu. Ayrıca önemli bir şeyi de idrak etmişti: Nazi partisi iktidara darbe ile değil demokratik yoldan gelmek zorundaydı.

Ne var ki 1928 seçimleri gibi geç bir tarihte bile Naziler marjinal bir parti olmanın ötesine geçememişlerdi ve yüzde 3'ten az oy alıyorlardı. Tüm bunlar 1929'da Wall Street'in Çöküşü ve dünya çapında Büyük Bunalım'ın başlamasıyla değişti. Almanya'da bunalımın asıl etkisi 1930'da hissedilecekti. 1929'da yatırımlar kesilmeye başladı. 1930'da milli gelir yüzde 8, 1931'de yüzde 25, 1932'deyse yaklaşık yüzde 40 geriledi. Çoğu Alman'ın gelirleri sert biçimde düştü. Yükün en büyük kısmı yüzde 44'e tırmanan işsizlerin omuzlarına çöktü. Bu, gelişmiş bir ekonomide kaydedilen en yüksek orandı. Kıyaslama açısından, 1932'de ABD'de işsizlik yüzde 24, Britanya'da ise yüzde 22 idi.

İşsizlerin ağırlıklı olarak oy verdikleri parti Nazil Partisi değildi. İşsizler ve sendika üyeleri daha çok sol partilere destek verme

eğilimdeydiler. Ekonomik güvensizliğin etkisiyle Nazilerin muğlak ulusal yenilenme vaatlerine esas kapılanlar Protestan orta sınıf, esnaflar, çiftçiler ve huzuru kaçmış kent gençliğiydi. Naziler mevcut parti sisteminden ve Weimar siyasetinden hayal kırıklığı duyanları çeken bir kitle partisine dönüşmüş, tarihçi Richard Evans'ın ifadesiyle "memnuniyetsizlerin gökkuşağı koalisyonu" haline gelmişlerdi.

Mart 1930'da Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg, Merkez Parti'den Heinrich Brüning'in şansölye olduğu yeni bir hükümet atadı. Merkez Partisi Sosyal Demokratlar ve muhafazakâr Alman Ulusal Halk Partisi'nden sonra üçüncü partiydi ve 491 sandalyeden 61'ine sahipti. Brüning'in Hindenburg tarafından atanması parlamenter yönetimin gerilediğinin işaretiydi çünkü bu karar parlamentoya danışılmadan alınmıştı ve atanan bakanların çoğunun hiçbir partiyle bağları yoktu. Brüning hükümeti bütçesini meclisten geçirmeyi başaramadı. Bunun üzerine Hindenburg parlamentoyu feshetti. Anayasaya göre yeni seçimler 60 gün içinde yapılmak zorundaydı. Yeni seçimlerde Nazi partisinin oyu yüzde 18,25'e, sandalye sayısı da 107'ye yükseldi. Hindenburg'un yine şansölye olarak atadığı Brüning, Haziran 1932'de görevini Franz von Papen'e devredene kadar tırmanan ekonomik krizle mücadele etmek zorunda kaldı. Nazilerle işbirliği yapan Komünistler derhal bir güvensizlik oyu örgütlemeyi denedilerse de sonuç alamadan Hindenburg parlamentoyu bir kez daha feshetti. Yeni seçimler 60 gün sonra Temmuz 1932'de gerçekleştirildi. Fakat bu dönemde Hindenburg ve von Papen parlamento muhalefeti olmadan etkin biçimde ülkeyi yönettiler. Durumu fırsata çevirerek 20 Temmuz'da bir olağanüstü hal kararnamesi hazırladılar ve Papen'i Prusya'nın Reichskommissar'ı ilan ederek Prusya hükümeti üzerinde doğrudan kontrol sağlamasının yolunu açtılar. Bu tür olağanüstü hal kararnameleri daha sonra Nazilerce de, Prusya devletinin seçilmiş demokratik hükümetini görevden uzaklaştırmak ve devasa güvenlik gücünün denetimini ele geçirmek için kullanılacaktı. Prusya devletinin seçilmiş demokratik hükümetini devirmek konusunda Papen'in hiçbir çekincesi yoktu. Anılarında iktidara geldiğinde amacının imparatorluk devletini ve monarşiyi yeniden tesis etmek olduğunu belirtmişti. 1932'de seçimleri ortadan kaldırma yönündeki plan, güvensizlik oyu tehdidiyle rafa kaldırıldı. Bu noktada diğer geleneksel seçkinlerin hatasını tekrarlayan von Papen, Nazilerin popülaritesini kullanarak, siyasi kurumları Weimar öncesi statükoya döndürmeyi amaçlayan bir strateji

hazırladı. Bunun ne kadar korkunç bir hesap hatası olduğu sonradan ortaya çıkacaktı.

31 Temmuz 1932 seçimlerinde oyları yüzde 37'ye tırmanan Naziler Reichstag'da 230 sandalye kazandılar. Yeni bir hükümet kurulması konusundaki sonuçsuz müzakerelerden sonra Hindenburg tekrar parlamentoyu feshetti ve von Papen vasıtasıyla muhalefet olmadan ülkeyi yönetmeye başladı. Kasımda yapılan bir sonraki seçimlerde Nazilerin oyu yüzde 33,1'e, sandalye sayıları da 196'ya geriledi. Bu bir kilitlenme durumuydu. 3 Aralık'ta Papen'in yerine Alman Savunma Bakanı Kurt von Schleicher getirildi. Von Schleicher ordunun desteğiyle ancak Nazileri işin içine katmadan muhafazakâr-otoriter bir yönetim kurmak için darbe planlayan eski bir generaldi. Fakat planı işlemedi. Parlamentonun çökmekte olduğu açıktı. 1930'da parlamento üyeleri 94 gün süren dönemlerinde 98 yasa geçirmişken Cumhurbaşkanı Hindenburg sadece beş olağanüstü hal kararnamesi yayınlamıştı. 1932'deyse sadece 13 gün oturum halinde oldular ve ancak 5 yasa çıkarabildiler. Öte yandan Hindenburg çok daha meşguldü: 66 olağanüstü hal kararnamesi geçirmişti. Hindenburg, Papen'in teşvikiyle, işleyen bir hükümet kurabilmek için umutsuz bir çabayla, 30 Ocak 1933'te Hitler'i şansölye atamayı kabul etti. Hitler Hindenburg'u parlamentoyu feshetmeye ikna etti. 5 Mart 1933'te yapılacak yeni seçimlere kadar Hitler devletin başında olacaktı.

27 Şubat'ta Hollandalı bir komünist, Marinus van der Lubbe, muhtemelen başka işbirlikçilerle birlikte Reichstag'ı yaktı. Bu durum Hitler'e olayın komünist bir darbenin başlangıcı olduğunu iddia etme bahanesi verdi. Hitler Hindenburg'u, 48. maddeyi kullanarak Reichstag Yangın Kararnamesi'ni çıkarmaya teşvik etti. Almanya'daki yurttaşlık haklarının çoğu askıya alındı. Bunlar arasında haksız yakalamayı yasaklayan *(habeas corpus)* kanun da vardı. Ayrıca ifade, basın ve dernek kurma ve kamusal toplantı yapma özgürlükleri de vardı. Telefon ve postanın gizliliği de kaldırıldı. Bu kararnameyle Hitler, Mart seçimleri öncesinde Nazi Partisi'nin tüm paramiliter ve örgütsel gücünü her tür muhalefeti korkutmak ve sindirmek için kullanabilecekti. Franz von Papen'in daha önce Prusya hükümetini ele geçirmesi bunun yolunu açmıştı. Hitler Göring'i Prusya İçişleri Bakanı atayarak, fiilen Almanya'nın polis gücünün yarısının başına getirdi.

Bir sonraki adım Kroll Opera Binası, Olağanüstü Hal Yasası ve Weimar demokrasisinin sonuydu.

Sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe

Weimar demokrasisinin çöküşü sadece beklenmedik olayların ve Adolf Hitler'in güçlü kişiliğinin sonucu değildi. Weimar Cumhuriyeti'nin derin fay hatları vardı. Bunlar Kızıl Kraliçe etkisini potansiyel olarak istikrarsızlaştıran, daha çok tehlikeye gebe ve kontrolden çıkma olasılığı yüksek hale soktu. Bu bölümde Almanya'daki bu durumun neden böyle olduğunu inceleyerek devlet ile toplum arasındaki dinamik rekabetin bir ulusun koridordan çıkmasına neden olabilecek koşulları açıklığa kavuşturuyoruz.

Weimar'ın fay hatlarından ilki devlet ile toplum arasındaki rekabetin doğasıyla ilgiliydi. Eski Atina'daki (İkinci Bölüm) veya ABD örneğinde (İkinci ve Onuncu bölümler) Kızıl Kraliçe etkisi her iki tarafın daha büyük avantaj elde etmek için kapasite artırmalarını içeriyordu ama bu devletin toplumu bastırması ve dizginlemeye çalışması anlamına gelmiyordu. Ayrıca seçkinlerin tamamen yok edilmelerini amaçlayan bir toplumsal hareketlenme de yoktu (örneğin bir seçkin Atina'da dışlanarak sürgüne gönderildiğinde bile malına el konulmuyordu). Gerçekten de Solon ile Kleisthenes ve ABD'nin kurucuları George Washington ile James Madison hem seçkin hem de seçkin olmayanların da kabul ettikleri aracılar olarak ortaya çıkmışlardı. Devlet kapasitesinin büyümesine katkı sunarken, eşzamanlı olarak toplumun gücünü de kurumsallaştırmışlardı. Bu, devlet kapasitesinin daha iyi düzenlemelerle, kamu hizmeti veren kurumlarla ve ihtilaf çözümü becerisiyle (ki bu iki tarafın da birbirleriyle olan rekabetten beslenerek güçlendiği "pozitif toplamlı" Kızıl Kraliçe'nin bir örneğidir) geliştiği bir siyasi ortam yarattı. Almanya'daki durum ise farklıydı. Daha fazla kutuplaşma vardı. Kutuplaşmadan kastettiğimiz, seçkinler ile en hareketli ve Alman siyasetine damga vurmak niyetindeki toplum kesimleri (özellikle de işçi hareketi ve onun en önemli örgütü Sosyal Demokrat Parti) arasında neredeyse hiç uzlaşma alanının olmamasıydı. Sonuç olarak devlet-toplum işbirliğini ve geniş ölçekli devlet inşasını desteklemek yerine Alman Kızıl Kraliçesinin dinamikleri, her iki tarafın da hayatta kalabilmek için diğerini yok etmeye niyetlendiği, "sıfır toplamlı" bir oyuna daha çok zemin hazırladı.

Bu sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe Almanya'da bütünüyle olmasa da çok büyük ölçüde Alman seçkinlerinin tutumlarından kaynaklanmıştı. Ordu, bürokrasi, yargı, akademi ve iş dünyasındaki seçkinler Weimar demokrasisini kabul etmeyerek 19. yüzyı-

lın meşhur şansölyesi Otto von Bismarck'ın zamanındaki seçkinlerin denetiminde olan daha otoriter topluma dönmek istediler. Prusya seçkinlerinin egemenliğindeki ordu, yeni demokrasiyi, savaşta mağlubiyetle ve kabul etmek zorunda kaldıkları Versailles Antlaşması'nın ağır şartlarıyla özdeşleştirdi. İş dünyası ise Sosyal Demokrat Parti'den ve kitlesel siyasetin yarattığı hareketlenmeden ürktü. Bu tutumlar kritik anlarda uzlaşma yerine baskıyı desteklemekle kalmadı, farklı radikal grupların, örneğin Nazi Partisi gibi sağcı örgütlerin ortaya çıkmasına elverişli bir ortam da yarattılar.

Bu durum en bariz şekilde Alman seçkinlerin Nazilere verdiği örtülü destekte görülür. Hitler ile müttefiklerinin kurulu düzenden gördükleri destekleyici tavır başarısız Birahane Darbesi sonrasıyla sınırlı değildi. Polis ve yargı çoğunlukla Komünistleri ve Sosyal Demokratları döven, bazen de öldüren Kahverengi Gömleklilerden yana tutum takınıyordu. Bu tutum bu unsurların terör kampanyalarını teşvik etti. İstatistikçi Emil Julius Gumbel 1919 ile 1922 arasındaki verileri bir araya getirerek, solcuların işlediği 22 siyasi cinayet sonucunda verilen 38 mahkûmiyet ve 10 idam kararına karşılık, çoğu Nazi olan sağcıların işlediği 354 siyasi cinayet için sadece 24 mahkûmiyet kararı çıktığını, hiçbir idam kararı verilmediğini göstermektedir.

Alman üniversiteleri de solun karşısında, sağın tarafında yer alıyorlardı. Richard Evans'ın sözleriyle: "Gençliğin aşırı sağla siyasi bağlılığının en bariz olduğu yerler, çoğu Ortaçağ'a kadar giden gelenekleriyle ünlü öğretim merkezleri olan Alman üniversiteleriydi... Profesörlerin büyük çoğunluğu da... ayrıca koyu milliyetçilerdi." Sonuç olarak çok sayıda öğrencisinin partiye katıldığı üniversiteler 1920'lerde Nazi ideolojisini kucaklayan ilk kurumlar arasındaydı. Buraya kadar gördüğümüz gibi, tüm bunlar, Nazilere destek artmaya başladıktan sonra ve bürokrasi ile ordunun çoğunluğu ve Cumhurbaşkanı Hindenburg'un Nazilerin kaygı verici yükselişi karşısında önlem almaması ile en yüksek seviyesine ulaştı. Kontrol edebileceklerine inandıkları Nazileri sadece Komünistlere değil Sosyal Demokratlara da tercih etmişlerdi.

Fakat Alman seçkinleri, subayları ve bürokratları Weimar denemesine neden bu kadar karşıydılar? Bunun bir nedeni koridordaki hayatı şekillendiren yapısal faktörlerle ilgilidir. Alman seçkinlerinin kökleri Prusya toprak sahibi aristokratlara dayanıyordu, kumaşları aynıydı. Toprak sahipleri, toplumun güçlenmesini ve demokrasinin ortaya çıkışını çoğunlukla ve haklı olarak sıfır

toplamlı koşullarda değerlendirmişlerdi. Sanayiciler ve profesyoneller koridorda iktisadi ve siyasi olarak güçlenebilirler çünkü ellerindeki avantajlar (uzmanlıkları, bilgi ve yetenekleri anlamında) ekonomi dönüştükçe değerli kalmaya devam eder. Ayrıca, kentsel yaşam biçimleri, Kızıl Kraliçe dinamiklerinde organize olabilmek ve siyaseten etkili kalabilmek için yeni fırsatlar da sunar. Arazilerini yitirmekten korkan toprak sahipleri için ise durum aynı değildir. Topraklarının ellerinden alınması, sanayicilerden fabrikalarını, profesyonellerden de yeteneklerini almaktan çok daha kolaydır. Zaten toplumsal hareketlenme çoğu zaman toprak reformu taleplerinin önünü açar ve toprak sahiplerinin ekonomik, siyasi ve sosyal ayrıcalıklarının kaybolmasına sebep olur. Weimar cumhuriyetindeki durum da bundan farklı değildi (her ne kadar bu tip girişimler, kendisi de Prusya toprak aristokrasisinden olan ve onların sorunlarına sempati duyan, Cumhurbaşkanı von Hindenburg tarafından engellenmiş olsa da). Toprak sahipleri haklı olarak demokratik siyaset nedeniyle siyasi merkezden koparak marjinalleşmekten de korkuyorlardı. Tüm bunlar onları serpilen Prangalanmış Leviathan konusunda kuşkucu yapmıştı.

İki savaş arası Almanya'sında toprak sahiplerinin rolü daha genel bir noktaya işaret eder. Şu ana kadar koridorun içinde ve dışında cereyan eden siyasetin farklı yapısına vurgu yaptık. Bu bölümdeyse devlet ile toplum arasındaki mücadelenin bir ulusu dar koridorun dışına nasıl çıkarabileceğini inceliyoruz. Koridor ne kadar darsa toplumun dışarıya çıkması da o kadar kolaydır. Şe-

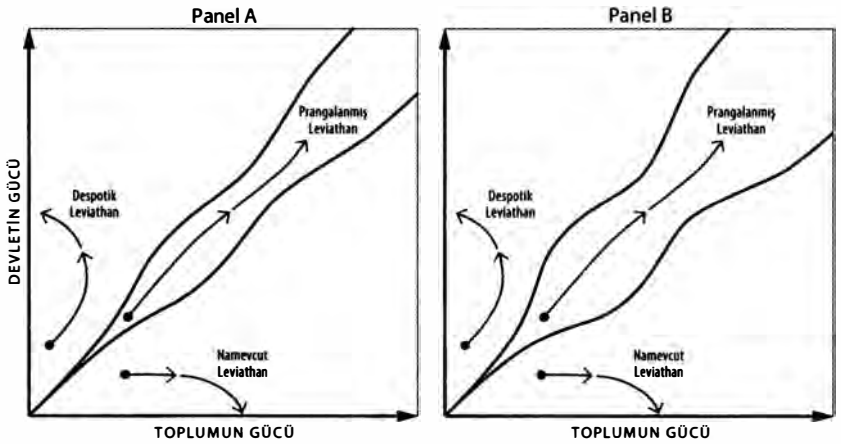

Şekil 5: Koridorun biçimi.

kil 5'te sol paneldeki koridor oldukça darken sağdaki koridor daha geniş. Bir sonraki bölümde koridoru şekillendiren çeşitli faktörleri ele alacağız ve bunların sadece içeride kalma değil, içeri girme olanağını nasıl belirlediğini göreceğiz. Şimdilik Weimar Almanyasında olduğu gibi, toprak sahiplerinin gücü ve zenginliğinin, koridoru daraltan etkenlerden biri olduğunu vurgulayabiliriz. Çünkü toprak sahiplerinin topraklarını ve siyasi güçlerini kaybetme korkusu onları uzlaşmak ve hareketli bir toplumla birlikte yaşamak konusunda isteksiz kılar ve bu inat toplumun radikalleşmesini hızlandırır. Almanya'daki durum Şekil 5'teki Panel A'yı daha çok andırıyordu, dolayısıyla istikrarsızdı.

Prusyalı toprak sahiplerinin tutumları ve yarattıkları yapısal zorluklar koridordaki yaşamda olağandışı değildi. Ancak Prusyalı toprak sahipleri toplumsal hareketliliğe direnme konusunda bir koalisyon oluşturmayı daha iyi başarmışlardı. Öncelikle üst düzey kamu görevlilerinin, yargıçların ve bürokratların çoğu bu toplumsal sınıftandı ve aynı dünya görüşünü paylaşıyorlardı. Prusyalı seçkinler 19. yüzyılın ikinci yarısında, toplumsal değişim sürerken dahi nispeten uyum içinde ve siyaseten egemen konumdaydılar. Bu durum onları Alman siyasetini denetleyebileceklerine ve gerekirse saati Otto von Bismarck'ın zamanına geri alabileceklerine inandırdı.

Weimar demokrasisine pek bağlılık duymayanlar yalnızca seçkinler değildi. Alman işçilerinin oyları pek çok partiye –özellikle Komünistler ve Sosyal Demokratlar arasında– bölünmüştü. Komünistler Rusya tarzı bir devrimi hayata geçirmeyi hayal ediyorlardı ve Weimar demokrasisinin ve parlamentonun altını oymak için uğraşmışlar, bazen de bu konuda ölümcül düşmanları olan Nazilerle işbirliği yapmışlardı. Her ne kadar Sosyal Demokratlar Weimar Cumhuriyeti'yle özdeşleşen ve Ebert gibi pragmatik, hatta fırsatçı pek çok lidere sahip bir parti olsalar da, onların da demokratik siyasete bağlılıkları bazı durumlarda zayıftı. Kökleri Marksist siyasetteydi ve Komünistlerden henüz kopmuşlardı. Anlaşmazlığın nedeni nihai amaç olan sosyalist bir toplum inşa etmekten vazgeçmiş olmaları değildi. Almanya'nın savaş çabasını destekleme konusunda ayrı düşmüşlerdi. Avrupa'daki diğer bazı sosyal demokrat partilerle kıyaslandığında Alman Sosyal Demokratlarının çok daha güçlü Marksist eğilimleri vardı ve bu durum onları iş dünyasının seçkinleri için daha tehditkâr kılıyor, kutuplaşmayı derinleştiriyordu.

Uzlaşma yoksunluğundan kaynaklanan kutuplaşma ve tüm ta-

rafların düşmanca yaklaşımları, Weimar yıllarının sivil toplum kuruluşlarının doğasının hem nedeni hem de sonucuydu. Tocqueville bu duruma şahit olsaydı, iki savaş arası Almanya'sında serpilen sivil toplum yaşamından, –19. yüzyıl ortasında ABD'de gördüklerine göre– çok daha fazla etkilenebilirdi. Ne var ki bunların tamamı hiziplere bölünmüştü. Küçük kasabalarda bile dernekler Katolikler, milliyetçiler, komünistler ve sosyal demokratlar bazında bölünmüşlerdi. Milliyetçi sempatileri olan bir genç, milliyetçi bir kulübe üye olur, milliyetçi bir kiliseye gider ve muhtemelen bu milliyetçi çevrede sosyalleşir ve evlenirdi. Aynısı Katolikler, sosyal demokratlar ve komünistler için de geçerliydi. Bu kutuplaşmış toplumsal devinim, sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe etkisinin ortaya çıkmasına ve iki tarafın birbirlerini zayıflatma çabalarına ayrıca katkıda bulundu. Weimar Almanya'sında hem devlete hem de topluma hitap edebilecek Solon veya James Madison'lar yoktu.

Tüm bunlar Weimar demokrasisinin ikinci fay hattının yolunu döşedi. Kızıl Kraliçe dinamikleri genellikle toplum içindeki gerginlikleri artırır. Bu nedenle bu çatışmaları çözecek ve denetim altına alacak kurumların kapasitesi, bu çatışmaları istikrarsızlığa değil, kapasite artırıcı rekabete yönlendirmek bakımından özellikle önem kazanır. Mahkemelerin Almanya'da ortaya çıkan sayısız yeni ihtilafı çözmek için hem kapasitelerini artırmaları hem de toplumsal hareketliliği özellikle de sol hareketlerin meşruiyetini kabullenmeleri gerekiyordu. Ancak bunları yapmıyorlardı. Bu da tarafsız arabulucuların olmadığı anlamına geliyordu. Kısmen bu nedenle söz konusu çatışmalar şiddetlendi ve toplum daha da kutuplaştı. Parlamentonun bölünmüş ve kilitlenmiş yapısı aşırı uçtaki partileri daha da güçlendirdi ve bu ihtilafları idare edebilecek demokratik uzlaşıları engelledi. Bir bakıma kurumlar, devlet ve toplum kadar hızlı koşamadılar ve Kızıl Kraliçe'nin kontrolden çıkma olasılığını artırdılar.

Devlet ile toplum arasındaki mücadelenin uygulamada nasıl sonuçlanacağını belirleyen sadece yapısal faktörler değildir. Dokuzuncu Bölüm'de gördüğümüz gibi bazı grupların ve şahısların liderliği bazen iyi veya kötü yönde belirleyici rol oynayabilir. Adolf Hitler'in iki savaş arası Almanya'sındaki aşırı sağ siyasete getirdiği karizmatik fakat büyük ölçüde dengesiz adanmışlık ve canlılık şüphesiz Weimar Cumhuriyeti'nin sert düşüşünde ve onun yerine geçen kanlı rejimin doğasında etkili oldu.

Bu fay hatlarıyla ve Hitler'in hitabeti ve karizmatik liderliğiy-

le Weimar demokrasisinin yolculuğu sarsıntılı olacaktı. Aslında eğer üçüncü yapısal faktör olmasaydı tüm bunlar bugüne kadar çoktan unutulmuş olabilirdi: toplumsal çatışma ve kutuplaşmayı şiddetlendiren (özellikle de parçalanmış parlamento ekonomik krizle baş edemeyince) dönemin demokratik kurumlarının meşruiyetini yok eden Büyük Bunalım'ın yarattığı şiddetli şok. Weimar artık koridorun ucundaydı ve sendeliyordu.

Tabandan gelen despotizm

Kızıl Kraliçe'yle ilgili sorun, devlet ile toplumun kapasite inşa etmesini ateşleyen enerjinin aynı zamanda kontrolden de çıkabileceği ve koridordaki hayatı istikrarsızlaştırabileceğidir. Fakat serpilmekte olan Alman Prangalanmış Leviathan'ını sonuçta başarısız kılan, daha önce gördüğümüz Kurt von Schleicher gibi pek çok geleneksel seçkinin amaçladığı, Prusya'nın seçkinleri veya ordu tarafından düzenlenen bir darbe değildi. Bu dönemi sonlandıran daha ziyade tabandan gelen toplumsal hareketti. Destekçileri arasında en başından beri bazı sanayiciler, seçkin bürokratlar, yargıçlar ve üniversite profesörleri olsa da, Nazi Partisi çoğunlukla huzuru kaçmış orta sınıfın ve gençlerin hareketiydi. 1930'lara kadar Nazi hareketi Kahverengi Gömleklilerin yarattığı kargaşadan, sokak kavgalarından, komünistleri, sosyal demokratları ve Yahudileri dövmelerinden bazen de öldürmelerinden ibaretti. Temmuz 1932 gibi geç bir tarihte bile Goebbels yaptığı kampanya konuşmasında, "Artık halk uyanmalı ve fırtınayı koparmalı!" gibi sözler söylüyordu. Eğer Nazi partisi toplumun tabanından gelen bir unsursa ve Almanya'yı koridor dışına çıkardıysa bu durumun devlet kapasitesinin ve toplum üzerindeki denetiminin çökmesine de yol açmış olması gerekmez miydi? Nazi sonrası toplumun, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki Tacikistan'a veya belki de Lübnan'a benzemesi gerekmez miydi?

Tabii ki böyle bir durum yaşanmadı. Nazi hareketi tabandan gelmiş olsa da devletin despotizmini ve toplum üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmadı, aksine güçlendirdi. Nazi kontrolünün devlet kapasitesini azalttığı, özellikle de polis, yargı ve bürokrasi içinde, bazı alanlar vardı. Bunun nedeni buralara söz konusu işleri yapacak niteliklere sahip olmayan veya görevlerinin gerektirdiği tarafsızlıkla ilgilenmeyen, kendini davaya adamış veya fırsatçı Nazilerin getirilmesiydi. Fakat pek çok açıdan Alman devleti Nazi yönetiminde çok daha despot ve güçlü hale gelmiş-

ti. Ordunun büyüklüğü ve sorumlulukları artmış, bürokrasi kitlesel sürgün ve Yahudilerin imhasını örgütlemiş ve güvenlik güçleri Gestapo örneğinde olduğu gibi çok ciddi güçler elde etmişti. Nazi programı baskıyı şiddetlendirmeyi, bağımsız toplumsal hareketliliği ve dernekleri zayıflatmayı ve devletin toplum üzerindeki üstünlüğünü artırmayı amaçlıyordu. Bu bakımdan Naziler rol modelleri olan İtalyan faşistlerine benziyorlardı. Hitler'in Birahane Darbesi, Mussolini'nin başarılı Roma Yürüyüşü'nden esinlenmişti. Mussolini'nin aşağıdaki sözleri faşizm ve Nazizm'in ruhunu yakalamıştı:

> Faşist için her şey Devletin kapsamındadır. Devletin dışında az veya çok değeri olan insani ve ruhani hiçbir şey yoktur. Bu bakımdan Faşizm totaliterdir. Tüm değerlerin sentezi ve birleşimi olan Faşist Devlet, halkın tüm yaşamını yorumlar, geliştirir ve güçlendirir.

Faşizm tarihçisi Herman Finer faşist devletin felsefesini şöyle özetler: "Vatandaşlar yoktur... Yalnızca tebaa vardır." Bu felsefe, faşizmin ve Nazizm'in militarist kökenlerine ve ayrıca liderlerinin (ele geçirdikten sonra) devletin gücünü sınırlayacak her türlü denetimi reddetmelerine çok şey borçludur. Bu hareketlerin köklerinin sosyalist ve komünist toplumsal harekete tepki olarak gelişmesine ve sol güçler üzerinde devletin despot kontrolünü yeniden kurmayı amaçlamalarına da dayanır.

Fakat daha temelde, bu ideolojik eğilimler olmasaydı bile geçmişindeki güçlü devlet kurumları anımsandığında Weimar Almanyası gibi bir ülkenin bugünkü Lübnan'a benzer şekilde gelişmesini beklemek mantıklı olmazdı. Bu kurumlar –ordu, polis, yargı ve bürokrasi– bir kez ele geçirilmeye hazır olduklarında siyasi gücü edinen herhangi bir grup bunları ele geçirecek ve kullanacaktı. Grubun tabandan gelmesi veya şiddet yanlısı olması fark etmeyecekti. Bu nedenle Alman Kızıl Kraliçesi kontrolden çıktığında ve dizginleri toplumsal hareketliliğin ortaya çıkardığı bir grubun eline verdiğinde ve devlet de koridordan çıkınca artık bu devlet kurumlarının yeniden yapılandırılmaları ve yeni hâkim grup tarafından diğerlerini baskılamak için kullanılmaları çok kolaydı. Öyle de oldu. Devlet gücü üzerindeki demokratik ve diğer sınırlamalar da ortadan kalkmıştı. Sonuçta Naziler yeni serpilmekte olan Prangalanmış Leviathan'ı yıkarak iktidarı ele geçirmelerinin ardından devletin toplum üzerindeki despotik hâkimiyetini hızla yeniden kurarak yoğunlaştırdılar.

Kızıl Kraliçe nasıl kontrolden çıkar?

Koridorla ilgili sorun ondan çıkmanın da mümkün olmasıdır. Weimar Cumhuriyeti'nde bunun gerçekleştiği bir örneği ve Almanya'da bunun gerçekleşme ihtimalini artıran bazı sebepleri gördük.

İki savaş arasında Almanya'yı kırılgan bir konuma yerleştiren üç etken şunlardı: devlet ile toplum arasında uzlaşma ihtimalini azaltan ve Kızıl Kraliçe etkisini daha çok sıfır toplamlı bir sürece çeviren kutuplaşma; kurumların ihtilafları kontrol altına alıp çözmekte yetersiz kalmaları; kurumları istikrarsızlaştıran ve huzursuzluğu derinleştiren şoklar. Bu üç etken Kızıl Kraliçe'nin kontrolden çıktığı diğer örneklerde, farklı biçimlerde de olsa, karşımıza çıkar. Fakat bu her zaman Almanya'daki gibi Prangalanmış Leviathan'ın altını oyacak tabandan bir hareket olacağı anlamına gelmez. Despotik Leviathan'ı yeniden kuranlar, toplumla rekabetten güçlenerek çıkan veya ellerindeki tüm gücü kontrolü yeniden ele geçirmek için kullanabileceklerini düşünen veya muhtemelen kendileri de kutuplaşma tehdidi altında oldukları için kullanmak zorunda olduklarını hisseden seçkinler de olabilir. Bu, ileride göreceğimiz gibi, Augusto Pinochet'nin demokrasiye son vermek için 1973'te kanlı bir darbe yaptığı Şili'de yaşanan durumdu.

Bir başka ihtimal de bazı toplum kesimlerinin, artık kontrol edemeyeceklerine inandıkları için koridordaki hayata son vermeleridir. Beşinci Bölüm'de gördüğümüz İtalyan komünlerinin sonunu getiren ve bugün dünyanın pek çok yerinde yaşanan tam da budur.

Bir Inquilino'nun ne kadar toprağa ihtiyacı vardır?

Prangalanmış Leviathanların bir gecede yaratılmadıklarını görmüştük. Devletle toplum arasındaki uzun bir mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkarlar. 1958'de Şili, *inquilino*'lar olarak bilinen kırsal emek gücünün büyük bölümünün siyaseten özgürleşmelerine yol açan bir mücadelenin son aşamasını yaşıyordu. *Inquilino* "kiracı" demek olsa da kırsal Şili'de biraz daha olumsuz bir anlam çağrıştırıyordu. Köle veya serf olmadıkları halde uygulamada *inquilino*'lar çiftliklere bağlılardı. Bu çiftlikler satıldığında *inquilino*'larla birlikte satılıyorlardı. *Inquilino*'lar sadece çiftliklerde çalışmıyor başka "hizmetler" de sağlıyorlardı. Bunlar arasında özellikle önemli olanı toprak sahiplerinin siyasi güç-

lerine yaptıkları katkıydı çünkü kendi toprak sahiplerinin işaret ettikleri yönde oy kullanmaya zorlanıyorlardı. Seçim zamanı geldiğinde toprak sahipleri *inquilino*'ları otobüslerle seçim sandıklarına taşıyor, ellerine oy pusulaları vererek sandıklara atmaları söyleniyordu. Oyları gizli değildi ve toprak sahipleri tüm süreci izleyebiliyorlardı. Toprak sahibinin isteklerine karşı çıkanlar işten atılma ve mallarını yitirme riskiyle karşı karşıyaydı.

Peki bu tür şeylerin yaşandığı Şili 1958'de nasıl koridorun içerisinde olabiliyordu? Koridorda olmanın bir süreç olduğunu hatırlayalım. Koridor, devlet ile toplumun karşılıklı olarak sınırlı ama dengeli kapasiteleri olduğunda devreye girebilir. Bu açıdan Şili diğer örneklerden farklı değildi. Seçimlerde gizli oy sistemi İngiltere'ye ancak 1872'de uygulanmıştı. Üç dönem başbakanlık yapan muhafazakâr siyasetçi Lord Stanley, 1841 gibi geç bir tarihte "İngiltere'de bir ilçenin seçim sonucunu merak eden kişi, oradaki büyük toprak sahipleri ve onların himayelerinde yaşayan sakinlerin sayısını hesapladığında olası sonucu tahmin edebilir" demişti. Gerçekten de kırsal İngiltere'de büyük toprak sahipleri seçmenlerin yeterince büyük bir bölümünü denetimleri altında tuttukları için seçim sonucunu da belirliyorlardı. Şili'de de 1950'lerde olduğu gibi, eğer bir "ikamet eden", toprak sahibi olan efendisine karşı gelirse sorun çıkardı. Büyük İngiliz iktisatçısı David Ricardo 1824'te, "bir insana A veya B'ye oy verebilirsin derken aslında onun A'nın veya A'nın arkadaşlarının nüfuzu altında olduğunu ve B'ye oy vermesi durumunda kendi yıkımını hazırlayacağını biliyorsan bu en acımasız safsatadır. Gerçekte ve özünde oyun sahibi o değil, toprak sahibi efendisidir; ne de olsa bu oy mevcut sistemde toprak sahibinin lehine ve çıkarına kullanılır" diye yazdığında bu durumun farkında olduğunu gösteriyordu.

Lord Stanley'nin mantığı Şili için de geçerliydi. Senato'da gizli oya geçilmesiyle ilgili tartışmada sosyalist senatör Martones gizli oy lehine konuşmuştu çünkü

> Eğer o yasa [gizli oy içermeyen eski seçim yasası] olmasaydı burada 9 yerine 18 sosyalist senatör olurdu ve siz [Muhafazakârların sayısı] 2 veya 3'e düşerdiniz... [Kahkahalar] Gülüyorsunuz ama gerçek şu ki O'Higgins ve Colchagua'dan iki Muhafazakâr senatör burada olamazdı. Bu da tam olarak bölgedeki Muhafazakâr toprak sahiplerinin çiftliklerindeki *inquilino*'ların sayılarına denk düşer. Burada muhtemelen ya bir Muhafazakâr olurdu ya da hiç olmazdı.

1958'de yasalaşan gizli oy vermenin Şili'deki seçimler üzerinde çarpıcı sonuçları oldu. Öncelikle Salvador Allende'nin siyasi başarı şansını artırdı. Allende 1952'de Sosyalist Parti adayı olarak başkanlık seçimlerinde yarışmış ve oyların sadece yüzde 5,4'ünü almıştı. 1958'de sosyalistlerin oluşturduğu ve FRAP (Halk Hareketi Cephesi) diye bilinen bir koalisyonun adayı olan Allende daha başarılı olmuş ve oyların yüzde 28,8'ini alarak, birinci gelen Jorge Alessandri'nin sadece yüzde 3 gerisinde kalmıştı.

Allende "ilkinde başaramazsan tekrar dene" özdeyişinin müthiş bir örneğiydi. 1964'te yeniden denedi ve üçüncü kez yenildi. Fakat 1970'te, dördüncü defasında şanslıydı. Uzun süredir rakibi olan Alessandri'ye sadece 1,5 puan fark atıp oyların yüzde 36,6'sını alsa da, adayları üçüncü olan Hıristiyan Demokrat Parti'nin desteğiyle Kongre tarafından başkan seçildi. 1970'te Allende Halk Birliği (U.P.) adında –ileride bu ad bir ironi haline gelecekti– yeni bir sol koalisyonun başındaydı. Şili'yi sosyalist bir ülkeye dönüştürmekte kararlıydı.

Bunun için Şili toplumunda bir uzlaşma yoktu ama Allende gizli oy ve Kızıl Kraliçe hattında ortaya çıkan diğer siyasi ve toplumsal değişimlerle hareketlenen bir dalgadan yararlandı. Örneğin 1958'de (daha sonra FRAP ve U.P.'ye katılacak olan) Komünist Parti de yasallaşmıştı. Ayrıca seçmen kaydı mecburi hale getirilmişti ve kaydolmamak hapisle dahi cezalandırılabiliyordu. Bu durum 1960'ta 1,25 milyon olan seçmen sayısının, okuryazar olmayanlara nihayet seçme hakkının verildiği 1971'de 2,84 milyona çıkmasını sağladı. 1960'larda Eduardo Frei'nin Hıristiyan Demokrat hükümeti, kısmen bu değişiklikler sayesinde iktidara gelmiş, toprakların yeniden dağıtılması gibi bir dizi reform gerçekleştirmekle kalmamış, genel olarak toplumun güçlendirilmesine de öncülük etmişti. Nihayet 1961 yılında Başkan John F. Kennedy'nin İlerleme İçin İttifak programı başlamıştı. Aynı yıl 13 Mart'ta Kennedy şunları söylemişti:

> Herkesin kabul edilebilir bir yaşam standardını umut edebileceği, hayatlarını onurlu ve özgür biçimde sürdürebilecekleri bir yarıküre inşa etmek için Amerika kıtasının devriminin tamamlanmasını öneriyoruz. Bu amaca ulaşmak için siyasi özgürlük maddi ilerlemeye eşlik etmelidir... Gelin bir kez daha Amerika kıtasını devrimci fikir ve çabaların büyük bir kaynaşma potasına, özgür erkeklerin ve kadınların yaratıcı enerjilerinin gücünü takdir eden ve tüm dünyaya özgürlüğün ve ilerlemenin el ele yürüyebileceğini gösteren bir ör-

neğe dönüştürelim. Gelin bir kez daha Amerikan devrimimizi dünya halklarının benzer mücadelelerine rehberlik etmesi için canlandıralım.

"Devrim" sözcüğünün bu kadar sık kullanılması ironiktir çünkü "İlerleme İçin İttifak" kıtada kısmen yayılan sosyalist hareketlerin önünü kesmek için ortaya atılmış bir plandı. Bu, ABD yönetiminin Küba Devrimi'ne verdiği politik tepkilerinden biriydi (Kennedy'nin konuşmasından bir ay sonra başka bir yanıt da Küba'daki Domuzlar Körfezi Çıkarması'yla verildi). İttifak, toprak reformunun Latin Amerika'yı dönüştürebileceğini savunuyordu. Kennedy'nin sözleriyle İttifak, "Amerikan halkının barınma, iş, toprak, sağlık ve okullar –*techo, trabajo y tierra, salud y escuela*– gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için planlanmıştı.

Tierra (toprak) doğal olarak oy kullanma hakkına yeni kavuşan çok sayıda *inquilino*'nun da aklındaydı. Ayrıca şimdi ABD tarafından da teşvik ediliyor olması, toprak reformunu 1964'te siyasetin gündemine taşıdı. 1967'de Frei toprağın yeniden dağıtılmasını ve Maipo vadisinde 80 hektarın üzerindeki (yani toprağın düşük kaliteli olduğu diğer yerlerde çiftlikler bundan büyük olabilirdi) çiftliklerin topraklarını kamulaştırmayı amaçlayan bir tarım reformu programını başlattı. Toprak reformu beklentisi sonucu o zaman yaklaşık 200 kırsal birlik yasalara aykırı şekilde örgütlendi. Bu birlikler aynı reform maddesiyle yasallaştılar. 1970'te bu türde yaklaşık 500 birlik vardı. İşçi grevlerinde de ciddi bir artış oldu: 1960'ta 88.000 olan sayı 1969'da 275.000'e yükseldi.

Bir kez daha Kızıl Kraliçe'nin eyleme geçtiğini gösteren husus, Frei'nin bu toplumsal hareketlenmeye yanıt olarak toprak reformu başlatırken bir yandan da devlet kapasitesini artırmasıdır. Frei özellikle hizmet etmeleri gereken toplum için çok az şey yapan siyasetçilerin destek satın almak için patronaj ilişkilerini kullanmalarının kısmen de olsa önüne geçmeye çalıştı. Birçok farklı yol kullandı. Örneğin siyasetçilerin seçim bölgelerine oy amaçlı yaptıkları harcamaları (domuz fıçısı) öngören tasarıları veto etti. Ayrıca kongre üyelerinin kamu yatırımları ve maaşları üzerindeki etkilerini azalttı. Kongre ve Senato'nun bütçe konusundaki yetkileri de kırpıldı

Allende'nin gündeminin önünde ciddi engeller vardı. Örneğin Kongre'de çoğunluğu yoktu. Başkanlığı bile, anayasaya bir "Garantiler Yasası" eklenmesi karşılığında kendisine oy vermeyi kabul eden Hıristiyan Demokratlar sayesinde mümkün olmuştu. Bu

maddeler 1925 Anayasası'na çeşitli yeni bireysel haklar eklemişti. Anayasa değişiklikleri Hıristiyan Demokratlar ve diğerlerinin kaygılarının ne olduğunu açıkça göstermektedir. Bir madde, "bir siyasi görüşün desteklenmesi ve yayılması suç unsuru veya suiistimal olarak görülemez" diyordu. Diğer maddeler eğitim sisteminin bir propaganda aracı olarak ele geçirilebileceği korkusuyla hazırlanmıştı. Örneğin "Ulusal sistem tarafından verilen eğitim demokratik ve çoğulcu olacak ve tek başına hiçbir resmi partinin görüşünü yansıtmayacaktır. Eğitim politikasının değiştirilmesi de çoğulcu bir şekilde oluşturulan yetkin kurullardaki özgür tartışmalardan sonra demokratik yollarla gerçekleştirilecektir" deniliyordu. Diğer maddeler milis güçleri hakkındaki endişeleri yansıtıyordu. Bir maddede, "Kamu gücü sadece ve istisnasız biçimde Silahlı Kuvvetler ile Jandarma'dan (*Carabinero*) oluşan, temelde profesyonel, hiyerarşik, disiplinli, itaatkâr ve kendi başına karar vermeyen bir kurumdur. Bu kurumların ihtiyaçları sadece yasal düzenlemelerle karşılanacaktır" deniliyordu. Kaygılanmakta haklıydılar.

Allende iktidara gelir gelmez planını uygulamaya girişti. Toprak reformuna, kamulaştırmalara, işçi kooperatifleri oluşturulmasına hız verdi. Sanayide de büyük ölçekli devletleştirme planları vardı. Ekonomi politikaları çalışanlara büyük maaş artışlarını da içeriyordu. Bu politikalardan bazıları, örneğin kamu çalışanlarına ücret artışı, başkanlık kararnamesiyle gerçekleştirilebilirdi. Fakat diğerleri için Kongre'nin onayı gerekiyordu. Bu mümkün olmazsa Allende ne yapacaktı? Anayasanın dışına mı çıkacaktı? "Garantiler Yasası"nın amacı da bunu engellemekti ama bu yasaları kim dayatacaktı?

Mart 1971'de Allende Fransız Marksist filozof Régis Debray'e bir röportaj verdi. Debray röportajın bir noktasında, "Sizin... yürütme gücünüz var ama yasama, yargı ve baskı aygıtı gücünüz yok. Meşruiyet, kurumlar proletarya tarafından yapılmadı. Anayasa burjuvazi tarafından kendi amaçları doğrultusunda hazırlandı" dediğinde Allende şu yanıtı vermişti:

> Haklı olduğunuz açık ama beni biraz dinleyin, oraya geleceğiz. Seçim kampanyasında ne dedik? Demiştik ki seçimleri kazanmak zor ama imkânsız değil, zaferle hükümetin kontrolünü ele geçirmek arasındaki aşama ise daha zor olacak ve Şilililer için, ülkemizin Şililileri için yeni bir yol inşa etmek tüm bunlardan çok daha zor olacaktır çünkü biz yeni bir yol inşa ediyoruz. Ayrıca dedik ki mevcut

anayasanın bize sunduğu bazı avantajları yeni bir anayasayı, Halkın Anayasasını yazmak için kullanacağız. Neden? Çünkü Şili'de bunu yapabiliriz. Bir proje sunduğumuzda eğer Kongre bunu reddederse biz de referanduma gideriz.

Yani Allende Şili'de sosyalizmin anayasal yollarla hayata geçirilebileceği fikrindeydi. Yasal çoğunluğa sahip olmasa da projesini referandumla doğrudan halka götürerek ilerleyebilirdi. Bunun tam olarak nasıl işleyeceği belli değildi. Ne de olsa Allende'nin oyu sadece yüzde 36,6'ydı. Debray bu konuda kendisini sıkıştırınca Allende şu yanıtı verdi:

Biz onların oyun kuralları içinde kazandık. Bizim taktiğimiz doğru, onlarınki yanlıştı. Fakat halka söyledim: 3 Eylül ile 4 Kasım arasında Şili, Pele'nin vurduğu futbol topundan bile daha fazla sallanacak.

Allende Şili'yi sosyalizme anayasal araçlarla taşıyabileceğine inanıyor olabilirdi. Ancak kendi koalisyonundakilerin pek çoğu buna inanmıyordu ve Allende onları kontrol edemiyordu. Bazı işçi grupları yasal sürece aldırmadan tarlaları ve fabrikaları işgal ediyor, hükümet de bu işgalleri onaylama yoluna gidiyordu. Toprak reformu ve kamulaştırmalar kaotik hale geldi. *El Mercurio* gazetesinde 1972'de yayımlanan bir makalede vurgulandığı gibi, "Ne Cumhurbaşkanı Salvador Allende ne de U.P. partileri... yasaları ihlal eden işçilere, çiftçilere ve öğrencilere karşı zorunlu önlemler alınması gerektiğine en ufak bir şekilde inanmıyorlar." Bu gruplar durumu kavramışlar ve lehlerine kullanmışlardı. Eylemler, siyasi kurumların U.P.'nin rakipleri tarafından yaratıldıkları ve dolayısıyla statükoyu savunmak için tasarlandıkları görüşüyle giderek artan biçimde meşrulaşıyordu. Bu U.P.'nin kendisini kökünden değiştirmeye adadığı statükoydu. Bu yine sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe etkisine bir örnekti ve Eski Yunan'da ve ABD'de gördüğümüzden çok farklıydı. Zamanla Şili'de siyaset daha da kutuplaştı. Sayıştay başkanı bir basın toplantısında kendi kurumu gibi bir kurumun "devrimci veya gerici" olamayacağını söyleyerek siyasetin kutuplaşmasından yakınmıştı. Uzlaşma zorunluydu fakat bu konuda isteksizlik vardı. Sosyalist Parti Senatörü Carlos Altamirano şunu savunmuştu:

Hıristiyan Demokratlarla "demokratik diyaloğu" önerir gibi yapanlar var. Sosyalistler olarak diyoruz ki diyalog kendilerini açıkça

sömürücülere ve emperyalizme karşı tanımlayanlarla mümkündür. Bizler diyaloğu kitleler düzeyinde, bizim militanımız olsunlar veya olmasınlar, işçilerle kurup geliştireceğiz. Buna karşın gerici ve karşı devrimci liderlikler ve partilerle diyaloğu reddediyoruz.

Hıristiyan Demokrat üyeler hükümetle geçici bir uzlaşmaya vardıklarında, bu uzlaşma partinin "komünist tehlike" konusunda uyarıda bulunan kendi muhafazakâr kanadı tarafından çökertildi. Zarlar atılmıştı. Şiddet her tarafta patladı.

Debray, muhalefetin şiddetiyle nasıl baş edeceğini sorunca Allende, "Bizler şiddeti öncelikle kendi yasalarının gücüyle kontrol edeceğiz. Ayrıca gerici şiddete devrimci şiddetle yanıt vereceğiz çünkü oyunun kurallarını çiğneyeceklerini biliyoruz" dedi. Allende karşı tarafın oyunun kurallarını çiğneyeceklerini biliyoruz dediğinde haklıydı ama buna devrimci şiddetle karşı koyabileceği konusunda çok yanılıyordu.

Allende 11 Eylül 1973'te gerçekleştirilen bir darbeyle devrildi. Aynı yıl başarısız bir girişim daha olmuştu ve Allende'nin muhalifleri orduyu yeniden denemesi için zorluyordu. *El Mercurio* gazetesi haziran ayında yayımladığı bir makalede, "Siyasi kurtuluş ödevini başarmak için bütün siyasi partilerden, seçim maskeli balosundan, zehirli ve aldatıcı propagandadan kurtulmalı ve siyasi anarşiye son verme görevini seçkin birkaç ordu mensubuna devretmeliyiz" ifadeleri vardı.

Toplumsal devinim süreci ile toplumun güçlenmesi Şili'de devletin güçlenmesiyle karşılansa da bu 1970'ten sonra daha radikal taleplere yol açtı. Bu radikal talepler büyük çaplı toprak ve işletme kamulaştırmalarından endişelenen Şili seçkinlerinin korkularını artırdı. Seçkinlerin tepkisi Şili'yi koridorun dışına attı.

Kennedy yönetimi Latin Amerika için siyasi özgürlük "devrimi"ni müjdelese de ABD yönetimi yangına körükle gidiyordu. CIA Allende yönetimini istikrarsızlaştırmak için Şili'ye para yağdırıyor, efor sarf ediyor ve çeşitli girişimlerde bulunuyordu. 2010'da gizliliği kaldırılan İstihbarat Faaliyetleri Hakkında Senato Seçilmiş Komitesi'nin "Şili'deki gizli eylemler, 1963-1973" başlıklı raporuna göre CIA, siyasi tabloyu değiştirmek için Şili'de hayatın her alanına müdahale etmeye çalışmıştı. Hıristiyan Demokrat Partisi'ne 1964 seçim kampanyasını fonlamak için 2 milyon doların üzerinde destek vermişti. 1970 sonrasında ise Allende karşıtı partilere 4 milyon dolar dağıtılmıştı. 1.5 milyon dolar da en etkili Allende karşıtı gazete olduğu düşünülen *El Mercurio*'ya

verilmişti. Komünistlerin kontrolündeki işçi sendikaları konfederasyonuna karşı "demokratik sendikalar" finanse edilmişti. Başkan Nixon, Allende seçimi kazandığında CIA'e iktidara gelmesini engelleme talimatı vermişti. Senato raporuna göre,

> Allende seçimlerde birinci gelince... Başkan Nixon CIA Direktörü Richard Helms, Henry Kissinger ve John Mitchell'la görüştü. Helms'e Allende'nin iktidarı almasının engellenmesi talimatı verildi... Askeri bir darbenin Allende'nin iktidara yükselişini engelleyecek tek yol olduğu anlaşıldı. CIA birkaç askeri komplocu grupla temasa geçti ve sonunda bir grubu silahlandırdı.

Darbenin ordunun başındaki General René Schneider'in kaçırılmasıyla başlaması planlanmıştı. Schneider vurularak öldürüldü ve darbe fiyaskoyla sonuçlandı. Konuyla ilgili bazı ABD belgeleri halen gizli olduğundan CIA'in 1973 darbesine ne derece zemin hazırladığı tartışmalı bir konudur. Senato Raporu, "darbeye doğrudan ABD desteğine dair somut kanıt olmamakla birlikte Birleşik Devletler'in önceki eylemleri, mevcut duruşu ve Şili ordusuyla ilişkileri bir askeri darbeye olumsuz bakmayacağı mesajını vermiştir" diyerek sonuçlanıyordu.

ABD'nin "olumsuz bakmadığı" darbe Şili halkı üzerine şiddet ve ölüm yağdırdı. Siyasi görüşleri ve faaliyetleri nedeniyle yaklaşık 3.500 kişi öldürüldü. On binlerce insan hapse atıldı, dövüldü ve işkence gördü. Yine on binlercesi siyasi eğilimleri nedeniyle işlerini kaybettiler. Sendikalar yasaklandı, toplu eylem olanaksız hale getirildi ve beklendiği gibi Kongre de kapatıldı. Devlet ile toplum arasında koridorda başlayan bildik rekabet ve 1960'larda yoğunlaşan toplumsal devinim kontrolden çıktı ve Şili'nin koridordan çıkarak on yedi yıl sürecek bir despotizm dönemine girilmesiyle sonuçlandı.

* * *

Böylece Şili örneğinde bir kez daha, iki tarafın orta yol veya bir uzlaşma zemini bulmak yerine birbirlerini zayıflatma girişimlerine ve kutuplaşmaya yol açan sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe etkisiyle karşılaşıyoruz. Koridoru özellikle daraltan yapısal faktörler ile Kızıl Kraliçe'nin Weimar Cumhuriyeti'nde yarattığı tehlike, Şili örneğinde de paralellik gösteriyor. Her şey toprak reformu girişimlerinden ve siyasal güçlerini yitireceklerinden ürken top-

rak sahibi seçkinlerin, toplumsal devinime ve yeniden dağıtım uygulamalarına karşı daha genel bir karşı koyuşu tetiklemesiyle başladı. Seçkinlerin uzlaşmazlığı ve Allende yönetiminin radikal Marksist ideolojisi nedenleriyle artan kutuplaşma da belirleyici bir etkendi. Kongre ve mahkemeler dahil Şili kurumlarının ihtilafları çözmekte yetersiz kalışları da... İki taraf da ihtilafların güç kullanılarak çözülebileceği sonucuna vardı. Şili'yi istikrarsızlaştıran Büyük Bunalım gibi dışsal bir şok yoktu. Bu durum bir ülkenin dışarıdan kaynaklı bir kırılma olmadan da koridordan kolayca çıkabileceğini göstermektedir. Yine de, Allende'nin politikaları ve seçkinlerin tavizsiz muhalefeti kendi yarattıkları ciddi bir ekonomik durgunluğa neden oldu ve bu da karmaşayı artırdı.

Şili de Almanya gibi koridordan çıktı. Bu örnekte Şili'nin Prangalanmış Leviathan umudunu ortadan kaldıran (en azından bir süreliğine) Kahverengi Gömlekliler değildi, seçkinlerden destek gören bir askeri darbeydi.

Çanlar kimin için çalıyor

1264 yılında Kuzey İtalya'daki Ferrara kentinde önemli bir buluşma gerçekleşti. Toplantıya Beşinci Bölüm'de gördüğümüz, cumhuriyetçi İtalyan komünlerini yönetmeleri için dışarıdan getirilen yönetici, podestà, başkanlık ediyordu. Toplantı notlarına göre:

> Bizler Ferrara podestà'sı Pierconte Carrara ve âdet olduğu üzere çanların çalınmasıyla kentin meydanında toplanan tüm komünün ve kent halkının dileği, rızası ve talimatıyla... aşağıdaki kararı aldık... Geçmişin güzel hatırası muhteşem Lord Azzo'nun halefi ve torunu muhteşem ve şanlı Lord Obizzo... Ferrara kentinin ve ilçelerinin kendi iradesiyle Valisi, Yöneticisi, Genel ve kalıcı Lordu olacaktır. Kentin içinde ve dışında yargı yetkisine, gücüne ve iktidarına sahiptir ve bu yetkileri uygun gördüğü ve yararlı bulduğu şekilde artırma, uygulama, emretme, sunma ve dağıtma hakkına sahiptir. Ve Ferrara Kenti'nin ve ilçelerinin kalıcı Lordu olarak, her şeyi dilediğince ve emirlerine göre yapmasını ve düzenleyebilmesini mümkün kılacak güç ve yetkilere sahip olacaktır.

Yukarıdaki ifadelerin üzerinden tekrar geçmekte fayda var. "Tüm komün ve kent halkı" bir mecliste bir araya gelerek "kalıcı bir Lord" seçmiş. Fakat ardından durum daha da garipleşmiş çün-

kü bu sadece Lord Obizzo hakkında alınan bir karar değil. Beyanın devamında, "bizler yukarıda bahsedilenlerin tamamının sadece Lord Obizzo için değil... onun ölümünün ardından kentin Valisi, Yöneticisi ve Genel Lordu olacak vârisi için de geçerli olmasını dileriz" deniliyor. Bu sadece kalıcı, kişiye özgü bir Lordluk değil, babadan oğula da geçiyor. "Tüm komün ve kent halkının bir mecliste bir araya gelmeleriyle" yaratılan bir hanedanlık yönetimi. Cumhuriyetçi komün kendi oyuyla varlığına son vermiş.

Ferrara'da ve komünler İtalya'sının büyük kısmında ne olduğunu anlamak için biraz geriye gitmek zorundayız. Erken Ortaçağ'da komünlerin Lombard ve Karolenjlerin katılımcı siyasi kurumlarının köklerinden nasıl ortaya çıktıklarını ve Prangalanmış Leviathanları destekleyen gelişkin cumhuriyetçi yönetim sistemlerini nasıl yarattıklarını ele almıştık. Komünler, seçkinlerin kentli olduğu ve sonuçta yine kentlerde örgütlü olan toplum tarafından denetlenmelerinin daha kolay olduğu Roma mirasından da yararlanmışlardı. Fakat seçkinler komünler iktidara geldiğinde hemen yok olmadılar. Çoğu kırsal alandaki çiftliklerini ve feodal bağlarını ellerinde tuttukları için servetlerini ve siyasi nüfuzlarını korudular. Komünler feodal ilişkileri sınırlayarak bununla mücadele etmeye çalıştılar. Geçirdikleri yasalardan bir tanesi şöyle diyordu: "Hiç kimse bir başkasının vassalı olamaz ve ona sadakat yemini edemez." Perugia komününde bu durum uç noktalara taşınmıştı: vassallık yeminine dahil olan herhangi bir kişi, bunu kayda geçiren noter de dahil, idam cezasına çarptırılabiliyordu. Kaygılardan biri vassalların kolaylıkla silahlandırılabildikleri ve komünleri istikrarsızlaştırma tehdidi taşıdıklarıydı. Gerçekten de öyleydi.

Kızıl Kraliçe mantığıyla uyumlu biçimde ve William Shakespeare'den de alıntı yaparak ifade edersek: "Gerçek rekabetin yolu hiçbir zaman engebesiz değildir." Bu tespit, seçkinler ile komünler arasındaki rekabet için kesinlikle geçerliydi. Seçkinler komünlerin ortaya çıkışını uzaktan izlemekle yetinmediler, örgütlenmeye de başladılar. Komünler ortaya çıkarken seçkinler de konsorsiyum (*consorzeria*) denilen yeni bir örgütlenme oluşturdular. Bunlar seçkinlerin, özellikle de komünlerle mücadelelerinde birbirlerine destek sözünde bulundukları ittifaklardı. 1196 tarihli bir konsorsiyum anlaşmasına göre: "Birbirimize hilesiz ve iyi niyetle yardım edeceğimize... kulelerimiz ve ortak evlerimizle ve hiçbirimizin bir diğerine karşı doğrudan ve üçüncü bir taraf yoluyla hareket etmeyeceğine yemin ederiz."

Burada kuleye yapılan atıf önemlidir. Tüm İtalya'da seçkinler kuleler inşa etmeye başlamışlardı. Komünler kısa süre sonra bu kulelerin yüksekliğini sınırlayan yasalar geçirdiler. Bu kuleler hâlâ modern Bologna ve Pavia'da ufuk çizgisini süsler. (Bologna'nın günümüze kadar gelmiş kulelerini gösteren bir resim fotoğraf albümünde görülebilir.) Bu kuleler surlarla takviye edilmişti. Seyyah Tudela'lı Benjamin 1160'larda Cenova'da "her ev sahibinin evine bitişik bir kulesi vardır ve birbirleriyle bu kuleler üzerinden savaşırlar" gözleminde bulunmuştu. Pisa'da da benzer bir durum olduğunu not etmişti. 1194'te bir Cenova vatandaşı Pistoia kentinde Siyahlar ve Beyazlar diye bilinen iki grubun savaşına tanık olmuştu:

> Siyahlar Bay Iacopo'nun oğullarının kulesine konuşlanmışlardı ve oradan Bay Ranieri'nin oğullarına zarar veriyorlardı. Ve Beyazlar da Bay de Lazzari'nin evinde konuşlanmışlardı... O evde kullanılan yaylı tüfek ve taşlar Siyahlara çok hasar verdiği için sokakta çatışamadılar. Siyahlar evin içerisindeki hizmetçilerin kendilerine karşı koyduğunu anlayınca, Vanne Fucci ile bazı arkadaşları yukarı çıkarak onlara yaylı tüfeklerle cepheden saldırdılar ve evin bir tarafını ateşe verip diğer tarafından girerek çatışmayı kazandılar. İçeride olanlar kaçmaya başlayınca onları izleyerek yaraladılar, öldürdüler ve evi yağmaladılar.

Çoğu komünde ihtilaf çözümü bakımından açıkça yanlış giden şeyler vardı. Siyahlar ile Beyazlar rekabet halindeki seçkin konsorsiyumlarıydı ve sürekli olarak çatışıyorlardı. Seçkin İtalyan ailelerinin bu türden çatışmaları, William Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* oyunundaki Capulet'ler ve Montague'lar anlatısıyla edebiyata da konu olmuştu. Reggio'da Da Sesso ve Da Fogliano aileleri arasındaki kan davası 50 yıl sürmüş ve muhtemelen 2.000 can almıştı. Bir noktada Da Fogliano ailesi Da Sesso ailesini kuşatmış, onların da teslim olmak yerine kura çekerek birbirlerini yemeyi tartıştıkları rivayet edilmişti. Anlaşılan bu bile teslim alınmaktan daha iyi bir sondu!

Seçkinlerin üyeleri sadece birbirleriyle savaşmıyorlardı, cumhuriyetçi yönetimin tüm yapısını da tehdit ediyorlardı. Çoğu komün tüm seçkin ayrıcalıklarını ve feodal ilişkileri ortadan kaldırmayı başaramamıştı. 1300 gibi geç bir tarihte Milano, Cenova, Pisa, Mantua, Modena ve Ravenna kentleri dahil pek çok yerde seçkinler çeşitli gümrükleri ve vergileri toplama, para basma, ağır-

lık ve ölçüleri belirleme gibi hakları ellerinde tutuyorlardı. Milano'daki Visconti ailesi gibi bazıları bu haklarını etkin biçimde kullanıyorlardı. Bazı komünlerde yurttaşların mülkleri çeşitli türden toprak yükümlülükleriyle sınırlandırılıyor, feodal yasa ve geleneklere dayanılarak sözleşmeler imzalanıyordu.

Seçkinlerin bu faaliyetlerine ve devam eden ayrıcalıklarına karşı olan yurttaşlar *Popolo* (halk) adıyla örgütleniyorlardı. Beşinci Bölüm'de Capitano del Popolo adı verilen ve halkı örgütleme görevi olan bir yürütme biriminden kısaca bahsetmiştik. *Popolo* seçkinlere karşı bir örgütlenmeydi. Bergamo'da *Popolo*'nun her üyesi aşağıdaki gibi bir yemin etmek zorundaydı:

> Konseyin... ve Bergamo komünündeki tüm görevlilerin ve yetkililerin, hiçbir tarafın veya tarafların çıkarına değil, toplumun yararı doğrultusunda seçilmesi için elimden gelenin en iyisini yapacağıma...
>
> Eğer Bergamo kentindeki herhangi bir taraf, ittifak veya topluluk silahlanır veya çatışmaya başlarsa ve eğer podestà'nın veya komünün veya bu halkın (*Popolo*) onuruna ve malvarlığına... saldırmaya niyetlenirlerse... podestà'yı ve komünü elimdeki tüm güçle savunacağıma ve muhafaza edeceğime yemin ederim.

Aslında *Popolo*'nun varlığı bile komünlerde her şeyin iyi gitmediğinin göstergesiydi. Toplumun komünleri seçkinlerden korumak için örgütlenmesi gerekmişti. Komünler ve yasal kurumları seçkinlerle mücadele etmekte yetersiz mi kalıyordu? Halk sorunları çözme işini neden kendi eline alıyordu? Popolo Bologna'daki varoluş nedenini, "açgözlü kurtlar ve uysal kuzular eşit adımlarla yürüyebilsinler" diye meşrulaştırıyordu. Açgözlü kurtlar seçkinlerdi, sıradan halk da kuzular. Popolo'nun kökleri kentlere göre farklılık gösteriyordu. Bazıları loncalardan, bazıları bölge derneklerinden doğmuştu ve pek çoğunda askeri unsurlar vardı. Bunlar kendilerini komün modeline göre örgütlediler. İlk defa Parma'da 1244'te ortaya çıkmış gibi görünen Capitano'nun temel rolü de buradan gelir. Bunlar komünün yetkili kurullarında kendi üyeleri için sabit temsil şartını getirdiler. Vicenza'da 1222 gibi erken bir tarihte komündeki mevkilerin yarısı Popolo'ya dağıtıldı. Aynı zamanda seçkinlerin bu türden görevlerdeki temsilinin sınırlanmasını talep ettiler. Bununla da yetinmeyerek seçkinlerden daha fazla yasal hak talebinde bulundular. Parma'da "herhangi bir *Popolo* üyesinin yemini, zengin veya güçlü bir kişiye

karşı tam delil sayılacaktı" fakat bunun tersi geçerli değildi. Popolo 1280'lerde Floransa ve Bologna'da seçkin ailelerin listesini hazırlıyor ve ilerdeki olumlu davranışlarının garantisi olarak para ödemelerini talep ediyordu.

İtalya'yı sarsan tek bölünme seçkinler ile Popolo arasındaki değildi. Komünlerin Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçaları olduğundan bahsetmiştik. Charlemagne Karolenj İmparatorluğu'nu oğulları arasında pay etmişti. Komünler doğu bölümünün halefleriydiler. Fiili bağımsızlıklarını kazanmışlardı ama halen imparatorluğu destekleyenler ve karşı çıkanlar vardı. İmparatorluğu destekleyenler Ghibelline'ler olarak anılmaya başlandılar. Bu adın Hohenstaufen'lerin Waiblingen şatosundan geldiği düşünülür. Hohenstaufen hanedanı 12. yüzyılın büyük bölümünde imparatorluğu yönetmişti ve en güçlü liderleri Friedrich Barbarossa'ydı. İmparatorluğa karşı çıkan Guelf'lerse adlarını, Friedrich Barbarossa'nın en önemli rakiplerinden IV. Otto'nun ailesinin Almanca adı olan Welf'ten almışlardı. Ghibelline'ler ve Guelf'ler arasındaki çatışma seçkinler ile Popolo arasındaki kadar sert geçiyordu. Guelf'ler 1268'de Floransa hükümetinin kontrolünü ellerine geçirdiklerinde derhal Ghibelline'lerin bir listesini hazırlamış ve 1.050 kişiden 400'ünü sürgüne göndermişlerdi.

Artık Ferrara'da ne olduğuna dair bir fikrimiz var. Komünlerin oluşmasına feodal seçkinler tepki gösterdi. Bu da yurttaşların Popolo oluşturarak tepki göstermesine yol açtı. Popolo yasal sistemi kendi lehine çevirmeye, seçkinlerin komündeki temsilini engellemeye ve kendi temsilini demokratik olmayan yollardan kalıcılaştırmaya çalıştı. Seçkinler buna tepki olarak sistemin altını oymakla yetinmeyip yıkmaya da çalıştılar. Tepkilerini çoğunlukla Guelf'ler gibi "parti" altında gösterdiler. Guelf'ler Sicilya Kralı Anjou'lu Charles'ı Floransa ve Lucca'ya altı yıllığına Podestà olarak atamışlar ve bu kentleri kimlerin yöneteceğini belirleme görevi vermişlerdi. Guelf'ler Floransa'yı ve Bologna'yı ele geçirdiklerinde, askeri görevler dahil tüm kamu görevleri parti üyelerine tahsis edilmişti. "Partiler" çoğunlukla seçkin aile mensuplarının adını alıyorlar ve komünün devrilmesi için bir araç haline geliyorlardı. Milano'da Visconti ile Della Torre partileri: Como'da Rusconi ile Vittani'ler; Bologna'da Lambertazzi ile Geremei'ler ve Ovieto'da Monaldeschi ile Filippeschi partileri. Seçkinler başlangıçta cumhuriyetçi rejimler üzerindeki kontrollerini artırmakta başarılıydılar. Torino'nun dışındaki Ivrea kenti, Montferrat'lı Marquis'e sadakat, hatta "vassallık", kent gelirlerinin yarısı ve

Podestà'yı belirleme hakkı sözlerini vermişti. O zamana kadar en başarılı İtalyan şehirlerinden biri olan Venedik gibi başka örneklerde de seçkinler basitçe kuralları değiştirerek diğerlerini siyasi iktidardan dışlamışlardı. 1272'de Mantua'da Bonacolsi, 1275'ten sonra Ravenna'da Polentas, 1283'te Treviso'da Da Caminos ve 1295'ten sonra Rimini'de Malatestas aileleri askeri güçleri sayesinde yönetimlerini sağlamlaştırmışlardı. 1300'e gelindiğinde daha önce komünler bulunan kentlerden en az yarısı despotik yönetim altındaydı. Bunun sonuçları kısa sürede görülmeye başlandı. İlk ele aldığımız Ferrara'da konseylere halk katılımı büyük ölçüde sınırlandı ve loncalar ile kardeşlik dernekleri askıya alındı. İpler artık yeni lordların eline geçmeye başlamıştı.

Yayılmakta olan seçkin iktidarına karşı Popolo'nun tepkisi savaşmak olmadı. Eğer siyasi güç bütünüyle seçkinlerin eline geçecekse, o zaman bütün sistemi ortadan kaldırmak daha iyiydi. Bu süreç Uberto de Iniquitate'nin Popolo tarafından, bir yıllığına Podestà ve Popolo görevlisi olarak seçildiği Piacenza'da 1250'de başladı. Kısa süre sonra görev süresi beş yıla çıkartıldı ve öldüğünde yerine oğlunun geçmesine karar verildi. Bu tür girişimler yaygındı. Buosca da Dovara 1248'de Cremona'da başlangıçta on yıllığına podestà olarak görevlendirilmişti. 1255'te ise aynı isim Soncino'da hayat boyu podestà yapıldı. Uberto Pallavicino Vercelli, Piacenza, Pavia ve Cremona'da hayat boyu podestà'lık görevine getirildi. Perugia'da Popolo Ermanno Monaldeschi'nin iktidarı ele geçirmesine destek oldu. Monaldeschi görevini bıraktıktan sonra destekçilerinden biri anayasanın askıya alınması ve kentin kurumlarını yeniden şekillendirmek üzere on iki kişilik bir komisyonun oluşturulmasını önerdi. Komisyon Monaldeschi'ye yaşam boyu ve neredeyse mutlak iktidar tanımaya ve *gonfaloniere* (bayraktar) unvanını vermeye karar verdi.

Pratikte komünler kontrol altına alamadıkları ihtilaflar nedeniyle çöktüler. Seçkinlerden kaynaklanan ve yok edemedikleri tehditler, halkın karşı seferberliğini tetikledi. İki grup arasındaki çatışma mevcut kurumlar tarafından da kontrol altına alınamadı. Aslında iki grup da bu kurumların dışında iş görmekten, hatta bunları ortadan kaldırmaktan mutluydu. Sonuçta ortaya çıkan istikrarsızlık komünlerin çöküşünü getirdi. Ferrara'da Lord Obizzo ve ailesi, sürekli çatışma ve şiddet ortamına, hatta seçkinlerin iktidarı devralmalarına kıyasla daha güvenli bir çözüm olarak görüldü.

Otokratların çekiciliği

İtalyan komünlerinin katılımcı kurumlarını yok etme ve süreçte kendilerini ortadan kaldırma biçimleri ilk bakışta kafa karıştırıcıdır. Toplumun koridordaki varlığını savunmak istemesi beklenmez miydi?

Bu sorunun yanıtının evet olduğunu savunmuştuk, ama ancak halk seçkinlerin gücü ve muhalefetine rağmen koridorda kalabileceğine inanırsa... Toplum eğer Kızıl Kraliçe dinamiklerinin giderek seçkinlerin lehine olacağı ve seçkin despotizmine yol açacağı konusunda kötümserleşirse, seçkinlerin denetimindeki bir rejime kıyasla hesap vermeyen bir otokratın kendi çıkarlarına daha fazla yarayacağını düşünerek, iktidarı ona devretmeyi tercih edebilir. Bu aslında genelde hayalperestliktir. Bir hayal peşinde toplumlar seçkinlerle mücadelelerinde üstünlüğü elde etmek adına birçok defa kendi Prangalanmış Leviathanlarını yok etmişlerdir.

İtalyan komünlerinin yok oluşu ve Weimar ile Şili demokrasilerinin yıkılış süreçlerindeki ortak faktörler, toprağa dayalı grupların güçleri ve muhalefetleriydi. Bunlar koridoru daha da daraltı ve giderek kutuplaşan bir toplum yarattı. Bu nedenle Kızıl Kraliçe etkisi, devlet ile toplumun kapasitelerini birbirinden ayrı olarak artıran bir rekabetten ziyade sıfır toplamlı bir hayatta kalma mücadelesine döndü. Bu, seçkinlerin sadece komünler karşısındaki güçlerini artırmak için değil onları yok etmek için de mücadeleye giriştiği, komünlerin de seçkinlerle bir arada yaşamanın imkânsız olduğunu gördüğü ve onların artan etkilerine karşı otokratları tercih ettiği İtalyan örneğinde açıkça görülür.

Machiavelli bu duruma dair gözlemlerini *Prens* kitabında çok iyi özetler:

> Halk büyükler [soylular] tarafından güdülmek ve ezilmek istemez, büyüklerse halkı gütmek ve ezmek isterler; bu iki ayrı eğilimden kentte şu üç sonuçtan biri ortaya çıkar: prenslik, özgürlük ya da kargaşa. Prenslik kimin eline olanak geçtiğine bağlı olarak halk ya da büyükler tarafından kurulur; çünkü büyükler halka karşı koyamadıklarını gördüklerinde içlerinden birinin gücünü, şanını artırıp gölgesinde karınlarını doyurmak için onu prens yaparlar. Halk da büyüklere karşı koyamayacağını gördüğünde, gücüyle kendisini koruması için bir kişiyi yetkili kılıp prens yapar.

Machiavelli aslında günümüzde bazen "popülist" diye tanımla-

nan pek çok modern hareketin arkasındaki bir gücü tanımlıyordu. Bu kavram ilk defa 19. yüzyılda ABD'de People's Party'nin (Halk Partisi) simgelediği Popülist hareket için kullanılmıştı. Yakın zamanda ortaya çıkan türleri çok çeşitli ve birbirinden oldukça farklı unsurlara sahiptir. Üzerinde uzlaşılan bir tanım da yoktur. Ancak yine de ortak bazı özelliklere sahiptir. "Halkı" entrikacı seçkinler karşısına koyan, sistemi ve kurumlarını köklü bir değişimden geçirmekten bahseden (çünkü bunlar halk yararına çalışmamaktadır), halkın gerçek istek ve çıkarlarını temsil eden (ettiği varsayılan) bir lidere güven duyan ve hareketin ve liderin önünde engel olarak görülen tüm sınırlamaların ve uzlaşma girişimlerinin yadsınmasından bahseden bir retoriğe sahiptirler. Fransa'da Ulusal Cephe, Hollanda'da Özgürlük Partisi, Venezuela'da Hugo Chávez'in başlattığı Partido Socialista Unido de Venezuela (Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi) ve ABD'de Donald J. Trump'ın şekillendirdiği Cumhuriyetçi Parti'nin dahil olduğu çağdaş popülist hareketlerin tamamında bu özellikler mevcuttur, tıpkı geçmişteki faşist hareketlerde olduğu gibi (gerçi bu faşist hareketlerin ayrıca güçlü militarizmi ve fanatik komünizm karşıtlığı da vardı). İtalyan komünleri örneğinde olduğu gibi seçkinler gerçekten de sıradan halka karşı olabilirler hatta ona komplo kurmakla da uğraşabilirler. Ancak bu durumda bile popülist bir hareketin ve mutlak güce sahip liderinin halkın çıkarlarını koruyacağı iddiası bir aldatmacadır.

Kuramsal çerçevemiz popülist hareketleri sürükleyen unsurları ve bu hareketlerin koridordaki bir toplumun istikrarına neden tehdit oluşturduklarını anlamamızı kolaylaştırır. Kızıl Kraliçe dinamikleri hiçbir zaman derli toplu ve düzenli değildir. Koridorda iş gördüklerinde devlet ile toplumun kapasitelerini artırabilir. Fakat gördüğümüz gibi iki taraf kutuplaşabilir ve sıfır toplamlı bir sonuç da ortaya çıkabilir. Daha da kötüsü kurumlar bu ihtilafları kontrol altına alacak veya çözebilecek yetkinlikte değillerse ve seçkinler ile sıradan halk arasındaki rekabet, halkın lehine kazanım ve gerçek güç doğurmuyorsa, koridoru oluşturan kurumlara olan güven kaybolabilir. Weimar Cumhuriyeti döneminde demokratik kurumlar kilitlendiğinde de kısmen bu yaşanmıştır: yargı ile güvenlik güçleri toplumdaki çatışmalara hakemlik edemeyince ekonomi çoğu Alman için korkunç sonuçlar doğuracak şekilde çökmüştür. Aynı durum, İtalyan komünlerinde halk pek çok kentte seçkinlerin giderek artan hâkimiyetlerini kontrol altına alma umudunu yitirince de yaşanmıştı. Her iki durumda da kurum-

ların kendi yararına iş göreceğine ve çıkarlarını koruyacağına dair güven kaybolduğunda, otoriter bir lidere ve –eğer iktidara getirilir ve despotik güçleri önündeki tüm sınırlamalar kaldırılırsa– halkın çıkarlarını koruyacağını iddia eden bir harekete yönelmek çok daha çekici hale gelmişti.

Bu açıdan bakıldığında bu olaylar ve bugün dünyada yaşananlar arasında bazı belirgin paralellikler söz konusudur. Son otuz yılda teknolojik değişim ve küreselleşme süreci bazılarını oldukça zenginleştirmiştir. Ancak sanayileşmiş ulusların yurttaşlarının çoğu sınırlı iktisadi kazanımları elde etmiştir (On Beşinci Bölüm'de daha detaylı tartışacağımız gibi). Bu önemli bir huzursuzluk kaynağıdır. Siyasi sistemin onların durumuna kayıtsız kaldığı da büyük ölçüde doğrudur. Bu meşru kaygılar patlamaya hazır hale gelmiştir. Bunun nedeni Batı'nın göklere çıkartılan kurumlarının 2008 küresel finans krizinden kaynaklanan iktisadi olumsuzluklarla baş edemediğinin ortaya çıkmasıdır. Ayrıca siyaseten güçlü finansal çıkar gruplarının krizle mücadeleye hâkim olduğunun ve bundan da ekstra fayda sağladığının görülmesidir. İnsanların kurumlara güvenindeki sert düşüşle birlikte sahne popülist hareketlerin yükselişi için hazır hale gelmiştir.

Popülizmin yükselişi koridordaki siyaseti yıpratır. Devlet ile toplum arasındaki (ve toplumun farklı bileşenleri arasındaki) rekabet, daha da kutuplaştığında ve sıfır toplamlı bir sürece döndüğünde, Kızıl Kraliçe'nin kontrol dışına çıkma ihtimali de artar. Popülist hareketlerin, hareketin dışında kalan herkesi düşman sayan ve komplocu seçkinlerin halkı baskılama çabalarının parçası olarak gösteren söylemi bu kutuplaşmayı güçlendirir. Kurumlara olan güven azaldıkça bu kurumların uzlaşı üretmeleri giderek daha zorlaşır.

Analizimiz ayrıca, tabandan önemli unsurlarla tanımlansa ve halkı temsil ettiğini iddia etse bile popülist hareketlerin iktidara geldikten sonra neden nihai olarak despotizme yöneldiklerini de açıklar. Bu Nazi rejiminin yükselişini tartışırken vurguladığımız sebeplerle tamamen aynıdır. Popülistler kendilerine konulacak frenlerin komplocu seçkinlerin işine yarayacağını iddia ederler ve devletin kontrolünü ele geçirmeye önem verirler. Bu yüzden popülistler iktidara geldikten sonra devlet gücüne konulmuş olan prangaların etkili olmaya devam etmeleri zorlaşır.

Peki bu, halk adına konuştuğunu ve çok güçlü seçkinlere karşı koyduğunu iddia eden her hareketin popülist olduğu ve koridordaki hayatı istikrarsızlaştıracağı anlamına mı gelmektedir? Elbet-

te ki hayır. Koridorun bugün neredeyse tamamı demokratik olan kurumlarıyla çalışma isteği ve niyetinde olan her hareket, Kızıl Kraliçe'nin istikrarsızlaştırıcı bir unsura dönüşmesinden ziyade güçlenmesine de katkıda bulunabilir. Bu hareketler ayrıca toplumun daha dezavantajlı kesimlerine önemli destekler de sunabilirler. Onuncu Bölüm'deki Amerikan sivil haklar hareketini anımsayalım. Çoğu seçkinin düşmanca tutumunun farkında olmakla beraber, mahkemeleri ve federal yönetimi bütünüyle reddetmek yerine kendi gündemini güçlendirmek için kullanmıştı. Popülist hareketlerin sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe'ye katkı sunmasının ardında, sınırlamaları ve uzlaşmayı reddetmeleri vardır ki bu da nihai olarak toplumdaki dengesizlikleri çözmeleri ihtimalini ortadan kaldırır. Onlar yeni hâkimiyetler yaratmanın peşindedirler, olanları bitirmenin değil.

Denetim ve dengeyi kim sever?

Günümüz popülizmini şekillendiren güçleri ve bunların sonuçlarını ortaya koyan bir dizi anlamlı örnek Peru, Venezuela ve Ekvador gibi bazı Latin Amerika ülkelerinden verilebilir. Prangalanmış Leviathan'a sahip olmaktan uzak oldukları halde bu ülkelerin çoğunda düzenli seçimler ve demokratik kurumların bazı görünür özellikleri mevcuttur. Bu ülkelerin Despotik Leviathan'ın yörüngesinde olmalarının bir nedeni, seçim olsun olmasın, çoğunlukla kırsal alanlarda ve büyük tarım çiftliklerinde kök salmış geleneksel seçkinlerin siyaseti denetim altında tutabilme kabiliyetleridir. Bu durumun yarattığı kutuplaşmış ortamda popülist destek sıklıkla başkanlar üzerindeki denetim ve denge mekanizmalarının yok edilmesine ve demokratik kurumların askıya alınmasına doğru kayar, aynen İtalyan komünlerinde halkın otokratlara destek vermesi gibi.

Peru'ya bakalım. 1992'de Başkan Alberto Fujimori, başkanlık makamının üzerindeki demokratik sınırlamaları gevşetmek hevesiyle 25418 Sayılı Kararname'yi yayınlayarak, yasama organını anayasaya aykırı biçimde dağıttı ve seçimlere gitti. İnsanların silahlara sarılmaları beklenebilirdi. Ama Fujimori iktidarı ele alışını geleneksel seçkinlere bir tepki olarak sunmuştu. Tepkisi Mario Vargas Llosa'nın kurduğu siyasi parti görünümündeki sağı ve solu temsilen APRA'yaydı (Amerikan Devrimci Halk İttifakı). Peru'daki seçkin hâkimiyeti elbette uydurma değildi, ama Fujimori'nin de onu sonlandırmak gibi bir derdi yoktu. Propagandası işe ya-

radı. Taraftarları yeni mecliste çoğunluğu elde ettiler. Anayasayı yeniden yazmaya yöneldiler, iki meclisli sistemi tek meclise çevirdiler ve başkanın güçlerini artırdılar. Bu değişiklikler bir plebisit tarafından desteklendi. Peru artık Fujimori'nin otoriter diktatörlüğünün pençesindeydi.

Hugo Chávez'in Venezuela'da iktidara yükselişinin de kökeninde benzerlikler vardı. 1998'de iktidara gelir gelmez Chávez'in oluşturduğu anayasal meclis, tek meclisli yasama sistemi getirirken başkanlık yetkilerini de artırmıştı. Referanduma katılanların yüzde 72'si yeni anayasayı destekledi. Bu yetmezmiş gibi, Chávez'e bir yıl boyunca yasama organının onayını almadan kararnamelerle ülkeyi yönetme yetkisi verildi. 2007'de bu yetki yenilenerek 18 ay daha uzatıldı. Aralık 2010'da 18 aylığına tekrar uzatıldı. Chávez bunu nasıl başarmıştı? Fujimori'nin yaptığı gibi, kendisini uzun süredir ülke siyasetini ve ekonomisini denetim altında tutan geleneksel seçkinlere karşı Venezuela halkının çıkarlarını koruyan bir devrimci olarak sunmuştu. Fujimori gibi Chávez de seçkinlerin kontrolü, komploculuğu ve sistemin Venezuela'daki yoksullar ve yerli topluluklar aleyhine işlediği konularında haklıydı. Buna rağmen halkın gücünü ve refahını yükseltmeye adanmışlığı, en iyimser ifadeyle, zayıftı. Chávez ile halefi Nicolás Maduro dönemlerinde Venezuela ekonomisi çöktü, ülke kurumlarının çoğu yok edildi. Muhalefet ve sıradan Venezuelalılar baskı gördüler, susturuldular ve rejime sadık güvenlik güçlerinden kaynaklanan ve sayıları giderek artan cinayetlere kurban gittiler. Biz bu kitabı kaleme alırken ülke iç savaşın eşiğindeydi.

Ekvador'da Başkan Rafael Correa'yı iktidara getiren durum da benzerdir. 2007'de Correa popülist programını belki de Fujimori ve Chávez'den de daha iyi ortaya koymuştu. Ekvador'daki denetim ve denge mekanizmalarını ve katılımcı kurumlarını ortadan kaldırma yönündeki açık amacına rağmen kendisinin halkın adamı olduğunu iddia ediyordu.

> Biz vatanımızı yurttaş devrimiyle, eski yapılar içerisinde tıkanıp kalmadan, geleneksel güç odaklarının ellerine düşmeden, vatanın bazı özel sahipleri olduğunu kabul etmeden demokratik, anayasal... fakat devrimci biçimde dönüştüreceğimizi söylemiştik. Vatan mutlak şeffaflıkla ve yalansız herkese aittir.

Machiavelli'nin öngördüğü gibi, eğer umutsuzluğa kapılırsa "Halk... gücüyle kendisini koruması için bir kişiyi yetkili kılıp

prens yapar." Correa o adamdı. 28 Eylül 2008'de Ekvadorluların yüzde 64'ü tek meclisli bir yasama sistemini onayladı ve Başkan Correa'nın güçlerini artırdı. Correa artık bağımsız bir yargı veya merkez bankasıyla uğraşmak zorunda değildi ve yasama organını dağıtma gücüne sahipti. Ayrıca iki dönem daha seçimde aday olma hakkı elde etmişti.

Koridora dönüş mü?

Mayıs 1949'da Nazilerin 1933'te iktidara gelişlerinin üzerinden sadece 16 yıl (bizzat deneyimleyenler için ise fena halde uzun zaman) geçmişken Almanya yeni anayasasını hayata geçirdi: Federal Almanya Cumhuriyeti Temel Yasası. Yeni anayasada devlet ve seçkinler üzerinde her türden denetim ve denge mevcuttu ve bireylerin hak ve özgürlükleri tanınmıştı. Aynı yılın ağustos ayında ülke demokratik seçimler yoluyla parlamentosunu belirledi. Bir ay sonra cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. Almanya veya daha doğru bir ifadeyle Sovyet boyunduruğu altında olmayan bölümü tekrar koridordaydı. Bir daha da oradan geriye dönmedi.

Şili de General Augusto Pinochet'nin vahşi darbesinden 17 yıl sonra demokrasiye barışçıl bir geçiş yaparak koridora döndü. Şili'nin toprak sahibi ve sanayici seçkinleri güçlerini tamamen yitirmemişlerdi fakat ülke canlı bir demokrasi geliştirdi ve toplumun gücünde bir canlanma yaşandı. Bu durum seçkinlerin ayrıcalıklarının azaltılmasını, ordu tarafından getirilen anayasal değişikliklerin tersine çevrilmesini, eğitimin geliştirilmesini sağlayan ve refah düzeyi düşük kesim için ekonomik fırsatlar sunan bir dizi reformun önünü açtı.

Bu nasıl mümkün olmuştu? Hem Nazilerin hem de Pinochet'nin diktatörlüğü polis ile ordu üzerindeki sınırlamaları ortadan kaldırmış, düşmanlarını hapse atmış, sürgüne göndermiş veya öldürmüş, tüm toplumsal örgütlenmeleri acımasızca bastırmış ve genel bir yıkıma yol açmıştı. Nasıl olup da yirmi yıldan kısa bir sürede bu sınırlamalar devlet ile toplumun güçlerini dengelemek için geri gelmişlerdi?

Kanlı olsalar ve toplumu boyunduruk altına almaya niyetlenseler de Alman ve Şili diktatörlüklerinin ikisinin de başlangıcı koridorun içindeydi. Koridordan çıktıktan sonra bile bu toplumları daha önce aktif ve hareket halinde kılan unsurlar yerinde kaldı. Bu faktörler arasında toplumsal hareketlenme normları vardı. Ayrıca seçkinlerin ve devletin hesap verebilir kılınabileceğine

dair inanç da vardı. Sıradan insanların örgütlendikleri ve güçlendikleri, yasaların herkes için geçerli olduğu ve Leviathan'ın toplum tarafından prangalandığı zamanlara dair anılar halen canlıydı. Bunlara ayrıca duyarlı ve sınırlandırılmış bürokratik kurumlar inşa etme tasarıları da dahildi. Almanya'yı ele alalım. Despotik kontrol unsurları 1648'den sonra gelen mutlakıyetçi dönem ve Bismarck'ın şansölyeliği dönemlerinde de mevcuttu. Ama Almanya'nın bu dönemlerinde bile Leviathan'ı prangalama kapasitesi olan kurumsal özellikleri vardı. En başta Almanya'nın çoğunun, Prusya hariç, derin Karolenj kökleri vardı. Bu tarihten miras kalan devlet ile temsili kurumlar Prusya mutlakıyetinin ortasında bile hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmamıştı. Bunlar 19. yüzyılda yeniden canlandı, özellikle de 1848 devrimlerinden sonra. Bu miras Sosyal Demokratların Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Reichstag'da en büyük parti olabilmelerini mümkün kılması bakımından önemliydi. Reichstag'ın güçleri Kayser ve üst meclise hâkim olan Prusya seçkinleri tarafından sınırlandırılmış olsa da bu unsurlar halen koridor içindeki kurumsal mimariye zemin hazırlayabiliyordu. Bu tarihi unsurlar Weimar Cumhuriyeti tarafından güçlendirildi ve daha da geliştirildi. Sonuç olarak koridordan çıktıktan neredeyse yirmi yıl sonra bile Almanya hala koridora yakındı. Halbuki bu durumu çok uzun süredir Despotik Leviathan'ın yörüngesinde olduğundan koridorun ufukta bile görünmediği ve ülkenin görünür gelecekte koridorla mesafesini azaltmasının muhtemel görünmediği Çin'le bir kıyaslayın, farkı görürsünüz.

Bu bakış açısına göre Kızıl Kraliçe'nin kontrolden çıkması felaket sonuçlara yol açsa da, eğer devlet ile toplum arasındaki denge çok geçmeden yeniden inşa edilebilirse koridora yeniden dönüş olasıdır.

Fakat bu koridora dönüşün kolay veya kendiliğinden olacağı anlamına gelmez. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda tamamen yenilmesi ve izleyen süreçte Amerikalıların ve (bazı) Avrupa güçlerinin Almanya'da demokrasiyi inşa etme çabaları olmasaydı, olayların nasıl gelişeceğini bilemiyoruz (hatta Almanya'nın bugün demokratik, barışsever, özgürlüğe saygılı bir ülke olamayabileceğine dair şüphelerimiz var). Şili'de demokrasiye geçiş de kısmen generalleri artan baskıların riskini almak yerine yumuşak, denetimli bir iniş yapmaya ikna eden uluslararası etkenlerden kaynaklandı. Bu dış baskılar olmasa Şili'de askeri diktatörlük çok daha uzun sürebilirdi.

İtalyan komünlerinin tarihi, koridora dönüşün otomatik bir durum olmadığını gösterir. Ve elbette, sadece sıfır toplamlı bir çatışma yaşamakla kalmayan, ayrıca kurumlarının tamamı eriyen Venezuela için koridora girmeyi sağlayacak türden bir gelişme umudu pek yüksek değil. Bu nedenle Almanya ve Şili'nin yeniden koridora girmeleri, yazgısı önceden belirlenmiş bir demokrasinin hikâyesi veya Prangalanmış Leviathan'ın kaçınılmazlığı olarak okunmamalıdır. Bunun yerine, devlet ile toplum arasındaki dengenin tümüyle ortadan kalkmadan yeniden oluşturulabildiği, başarılı, hatta belki de tesadüfi örnekler olarak görülmelidirler.

Ufuktaki tehlike

İktisadi kazanımlardan istifade edemeyen, gücün seçkinlerde olduğunu hisseden ve kurumlara güvenini yitiren bir toplum. Farklı partiler arasındaki mücadelenin giderek kutuplaşması ve sıfır toplamlı hale dönüşmesi. Kurumların ihtilafları çözmede ve aracılık etmede yetersiz kalması. Kurumları daha da istikrarsızlaştıran ve onlara duyulan güvenin içini daha da boşaltan bir ekonomik kriz... Seçkinlere karşı halkı savunduğunu iddia eden, halka daha iyi hizmet etmek için kurumsal denetimlerin gevşetilmesini talep eden bir tek adam. Tanıdık geliyor mu?

Sorun şu ki bunlar sadece bir ülkeyi değil pek çok ülkeyi anlatıyor. Bu örneklerden biri, tek adam Recep Tayyip Erdoğan'ın kendisini seküler seçkinlere karşı konumlandırarak bütün kurumsal frenleri ortadan kaldırırken, muhafazakâr orta sınıfların ve kırsal seçmenlerin desteğini istediği Türkiye olabilir. Victor Orbán'ın aynı şeyleri yaptığı ve bunlara fazladan göçmen karşıtı söylem ve eylemlerin eklendiği (ülke halen Avrupa Birliği kurumlarınca sınırlansa da) Macaristan olabilir. Tek adam Rodrigo Duterte'nin gerçek ve şüpheli uyuşturucu satıcılarına ve kullanıcılarına karşı ölüm timleri kurduğu ve muhaliflerini şeytanlaştırdığı Filipinler olabilir. Fransa'da 2017 başkanlık seçimlerinde, 21. yüzyılın asıl çatışmasının sol ve sağ arasında değil, küreselleşmeciler ve yurtseverler arasında geçtiğini söyleyerek ustaca bir yeniden tanımlama yapan ve sarsıcı bir zafere çok yaklaşan Marine Le Pen olabilir.

Veya Donald J. Trump olabilir.

Fakat bu Birleşik Devletler'de olamaz değil mi? Yoksa olabilir mi? Seçkinler ve seçkin olmayanların güçlerini dengeleyen ve aşırı hırslı siyasetçiler karşısında fren mekanizmaları oluşturan

harika bir anayasaya sahip bir ülkede. Güçler ayrılığının simgesi olan bir siyasi sistem. Siyasal hareketlenme ve otokratlara yönelik şüphe geleneğine sahip bir toplum. Ülkenin demokrasisini ve bireysel özgürlükleri üst derecede koruyan, el üstünde tutulan bir hukuk geleneği. Kölelik mirasından, hırsız baronlara ve Afro-Amerikalılara yönelik yaygın ayrımcılığa kadar bir dizi meydan okumanın başarıyla üstesinden gelmiş bir tarih. Kızıl Kraliçe tarafından defalarca güçlendirilen ve koridorda sağlam biçimde yerleşen bir ulus.

Ama bir saniye, o zaman Weimar Cumhuriyeti'nde de bunlar olmamalıydı, değil mi?

14

Koridora giriş

Siyah adamın kaderi

Güney Afrika yerlisi 20 Haziran 1913 Cuma sabahında uyandığında doğduğu topraklarda artık köle bile değildi, bir paryaydı.

Plaatje'nin *Native Life in South Africa* (Güney Afrika'da Yerli Yaşam) kitabı bu şekilde başlar. Siyahi bir gazeteci ve siyasi aktivist olan Plaatje 1912'de Güney Afrika Yerli Ulusal Kongresi'nin (SANNC) kurucularındandı. SANNC on yıl sonra Afrika Ulusal Kongresi ANC'ye dönüşen bir toplumsal hareketti ve 1910'da kurulan Güney Afrika Birliği'ne tepki olarak ortaya çıkmıştı. Birlik Boer savaşlarının sonucunda Britanya sömürgeleri olan Cape ve Natal ile Hollandaca konuşulan Boer (Afrikaner) Cumhuriyetlerini (Özgür Orange Devleti ve Transvaal) bir araya getirmişti. Cape'te siyasi haklar ırka göre değil, gelir veya mülkiyete göre belirleniyordu. Fakat Boer Cumhuriyetleri'nde sadece beyazlar seçme ve seçilme hakkına sahipti. Aslında birliğin kuruluşu, Britanya İmparatorluğu'nun 1899-1902 arasındaki İkinci Boer Savaşı'ndaki galibiyetiyle hızlanmıştı. Savaş sırasında Britanya'nın Afrikanerlerin siyah Afrikalılara yönelik acımasız davranışlarını eleştirmesi, savaş sonrası düzeninde siyahlara daha fazla haklar tanınabileceği umudunu doğurmuştu. Bu nedenle savaş sonunda kurumsal değişim için bir fırsat penceresi vardı. Fakat yeni kurulan Güney Afrika Birliği, en kötü ortak paydayı uygulamaya yöneldi. Cape'teki daha liberal yapı diğer bölgelere yayılmadı ve giderek zayıflatıldı. Zamanla siyahların temsil hakları bütünüyle yok sayıldı.

Siyasi gücün yokluğu ciddi sonuçlar doğuracaktı. Siyahların veya Plaatje'nin deyişiyle "yerlilerin" kendi ülkelerinde "paryalar" haline gelmelerinin zeminini hazırlayan, 1913 tarihli Yerli

Toprak Yasası'nın geçmesi böyle mümkün oldu. Plaatje aşağıdaki gözlemleri yaparken bir başka çarpıcı ifade kullanmıştı: "siyah adamın kaderi."

> "Siyah adamın kaderi" Güney Afrika'daki niteliksiz ve en düşük ücretli işleri sadakate yerine getirmeyi... siyahların mahalleleri tamamen ihmal edilmişken beyazların yaşadığı semtlerin geliştirilmesi ve güzelleştirilmesi için belediyelere doğrudan vergi ödemeyi (ve)... yerli çocukların alınmadığı devlet okullarının finansmanını sağlayan vergileri içerir.

Fakat beyazlar durumu böyle görmüyordu. Söz konusu yasa hakkında Güney Afrika parlamentosunda yürütülen tartışmada Özgür Orange Devleti'nin Vredefort'ten meclis üyesi olan Bay van der Werwe, "Yerliler beyazlar arasında sadece işçi olarak hoş görülebilirler" diyerek yasayı onayladığını gösteriyordu. Bu arada yakındaki Ficksburg'dan olan Bay Keyter'e göre Özgür Devlet, "Siyahlara her zaman büyük özen ve azami adaletle davranmıştı" ve Yerli Toprak Yasası, "siyahlara Özgür Orange Devleti'nin bir beyaz adam ülkesi olduğunu ve böyle kalmasına niyetli olduklarını açık biçimde gösteren adil bir yasaydı." Bu noktada görüşme kayıtlarında orada bulunan üyelerin Bay Keyter'in adalet yorumuna verdikleri desteği göstermek için "Doğru, doğru" diye bağırdıkları duyuluyordu. Özgür Devlet'in beyaz kalabilmesi için yerliler "Orada toprak satın alamayacaklar veya kiralayamayacaklardı ve eğer orada kalmak istiyorlarsa hizmet etmek zorundaydılar." Yasayı destekleyen bir başka meclis üyesi Bay Grobler, "Yerli sorununun çözümünü geciktirmek artık imkânsızdır" diyerek tartışmaya katıldı. Plaatje kitabına aldığı bir notta, "Yerli sorununa çözümden 'Özgür' devlet çiftçilerinin kastettiği şeyin köleliğin yeniden tesisi olduğunu" vurguluyordu.

Plaatje ülkeyi gezerek yasanın uygulanışına ve siyah toprak sahiplerinin ve kiracılarının Güney Afrika'nın yüzde 87'sini oluşturan "beyaz adamın ülkesinden" nasıl uzaklaştırıldıklarına tanık oldu. Daha önce yıllık 100 pound geliri olan siyah çiftçi Kgobadi'nin deneyimi tipiktir. 30 Haziran 1913'te aldığı bir mektupta, "Aşağıda adı olan kişinin çiftliğinden günbatımına kadar ayrılması, bunu yapmaması durumunda sürüsünün elinden alınacağı ve çiftlikte izinsiz bulunma suçundan yetkililere teslim edileceği" talimatı vardı. Çiftlikten çıkarılmaması için kendisine ayda 30 şilin alacağı bir iş öneriliyordu. Böylece beyaz bir çiftçi daha

önce kazandığı paranın çok azını vererek, "onun, eşinin ve öküzünün" hizmetinden yararlanabilecekti. Kgobadi bunu reddetti ve çiftliğinden çıkarılarak ailesiyle yollarda başıboş dolaşmak zorunda bırakıldı. Sürüsü ölürken bir başka acımasız teklifi kabul etmek veya beyaz hükümet tarafından Afrikalıların kapatıldıkları "yurtluklar"dan birine gitmekten başka çaresi yoktu.

Neden beyazların çoğunluğu siyah Afrikalıları tahliye etmek istemişti? Bir nedeni topraklarına ve sürülerine el koymaktı. Ancak daha da önemlisi beyazların işlettiği çiftlik ve madenler için bol miktarda ucuz siyah işgücü kaynağını, gerekirse zorla sağlamak istemişlerdi. Siyahların tarımla geçinmelerini önlemek bu süreçte kritik bir adımdı. 1932 Holloway Komisyonu yüzyılın başındaki bu durumu teyit ederek şöyle tasvir ediyordu:

> Geçmişte ülkede işletmelere yeterli işgücü arzı sorunu yaşanıyordu... Kendi kabile hayatlarının basit ihtiyaçlarının ötesine geçmeye alışmamış olan [siyah yerlilerin] daha fazla çalışma motivasyonları yoktu. İşletmeler için emeğe ihtiyaç duyan Avrupalı yönetimler baskı yaparak yerlileri çalışmaya zorlamaya karar verdiler ve bunu da vergi koyarak yaptılar.

1909'da Güney Afrika Birliği'nin kurulmasından hemen önce toplanan Kap Kolonisi Yerli İşleri Seçilmiş Komitesi, müzakerelerinde bu niyetin altını aşağıdaki gibi çizmişti:

> Transkei Bölge Yöneticisi A. H. B. Stanford: [Nüfus baskısı ve toprak rekabeti şiddetli] ve bizler bazı bölgelerde sabrın sonuna yaklaşıyoruz...
>
> Seçilmiş Komite Üyesi W. P. Schreiner: Elbette doğal iktisadi sonuç... artı nüfusun Güney Afrika genelinde işlerine ve emeğe yönelmesidir; yani göç edebilirler.
>
> Stanford: Tarımdan başka meslekler de öğrenmek zorundalar. Schreiner: Ve belki de ekmeklerini onurlu bir biçimde başka yerde kazanabilirler?
>
> Stanford: Bu bana tek seçenek gibi görünüyor. Schreiner: Ve çok da iyi bir çözüm, değil mi?

Fakat bu "çok iyi çözümün" uygulanabilmesi, nüfusun çoğunluğunun itiraz edememesi için tüm haklarından mahrum bırakılmalarına bağlıydı. Güney Afrika Birliği bu yönde ilerledi. Siyasi haklardan mahrumiyeti Yerli Toprak Yasası gibi beyazların işlet-

meleri için zorla düşük ücretli bir emek gücü yaratmayı amaçlayan bir dizi yasa izledi. Diğer önlemler arasında siyah Güney Afrikalıları neredeyse tüm nitelikli ve profesyonel mesleklerden uzaklaştıran "ırk ayrımı" gibi uygulamalar vardı. Neredeyse tüm eğitim harcamaları da sadece beyazlara yönelikti ve Plaatje'nin belirttiği gibi vergileri de siyahlar ödemek zorundaydı. Adeta topraksız kalmış ve siyahlara ayrılan yurtluklara sıkışmış, eğitimsiz ve tarım ya da madencilikten başka bir işte çalışma fırsatı olmayan siyah işgücü, beyaz çiftçi ve maden sahipleri için bol, baskı yapması kolay ve ucuz olacaktı. Afrikaner çıkarlarının egemen olduğu Ulusal Parti iktidara geldi. 1948'den sonra apartheid (ırkçılık) kurumsallaştı ve siyahlara yönelik baskı ve açık ayrımcılık daha da derinleşti.

Güney Afrika despotik Leviathanlara özgü sömürücü kurumlarıyla koridorun dışında yer alıyordu. Böyle bir toplum koridora nasıl girebilir? Böyle bir ulusun izlediği yolda değişiklik olabilmesi için ciddi bir meydan okumayla veya varlığını tehdit eden bir krizle karşılaşması gerekir. Fakat bu türden koşullar bile koridora geçiş için tek başına yeterli değildir. Bu bölümde bir ulusun böyle bir geçişi yapıp yapamayacağını etkileyen üç etkeni ortaya koyacağız: böyle bir geçişi destekleyecek koalisyonlar oluşturabilme yeteneği; devlet ile toplum arasındaki mevcut güç dengesinin koridora göre nerede konumlanmış olduğu ve koridorun biçimi (ki bu, iki etkenin nasıl devreye gireceğini belirler).

Gökkuşağı koalisyonu

1994'te Güney Afrika'daki ırkçı rejim çöktü ve ülke barışçıl şekilde demokrasiye geçerek koridora girdi. Bu tarihi değişime sistemli baskıların yıldıramadığı ANC liderliğindeki siyah Güney Afrikalıların kitlesel hareketliliği öncülük etmişti. Bu hareket ayrıca ANC, siyah orta sınıf ve beyaz sanayiciler arasındaki yeni bir koalisyona dayanıyordu.

Tarım ve madencilikle uğraşan seçkinler, siyahları düşük ücretlere mahkûm eden siyasi ve iktisadi düzenlemelerin başlıca kazananlarıydı. Beyaz işçiler de, ırk ayrımı gibi düzenlemeler ve siyahların tabi olduğu eğitim sisteminin perişan hali sonucu, nitelikli ve yarı nitelikli mesleklerde kendileriyle rekabet etmeleri pratikte engellenmiş olan siyahlardan çok daha yüksek maaş alarak –genellikle 5.5 ile 11 katı arasında– bu durumdan ciddi ölçüde faydalanıyorlardı. Ancak apartheid rejimi sanayiciler için pek

faydalı değildi. Aksine, ırk ayrımcılığı beyaz çiftçilerin, maden sahiplerinin ve beyaz işçilerin yararına işlese de sanayiciler için işgücü maliyetini artırıyordu. Sanayide elle yapılan niteliksiz işler dışında ucuz siyah işgücü istihdam edilemiyordu. Sanayiciler, siyah çoğunluk iktidara gelirse varlıklarının ellerinden alınacağı konusunda maden sahipleri ve çiftçiler kadar endişeli değillerdi çünkü modern bir fabrikayı yönetmek, çiftliklere veya madenlere el koymaktan çok daha zordu. Afrikaner ve Britanya kökenli seçkinler arasında da toplumsal farklılıklar vardı. Bir toplum felsefesi olarak apartheid, Afrikanerlerin icadıyken, sanayiciler genellikle İngilizce konuşan ve ırk ayrımına dayalı düzenle sıkı bağları olmayan kişilerden oluşuyordu. Bu nedenle onlar apartheid koalisyonundaki zayıf halkaydılar ve rejimi devirmek isteyen yeni bir koalisyon için iyi bir hedeftiler.

Koalisyonlar nadiren kendiliğinden oluşur. İlişkilerle, garantilerle ve güven sağlayarak kenetlenmeleri gerekir. Bu Güney Afrika'da demokrasiye geçişi mümkün kılan koalisyon için de geçerliydi. Sanayiciler ile ANC liderleri (ve siyah orta sınıf) arasında ilişki kurulmasında kilit öneme sahip bir unsur, Siyah Ekonomik Güçlendirme (BEE) programıydı. Bu anlayış hükümetin 1994 tarihli İmar ve Kalkınma Programı'nda ortaya konulmuş olsa da gerçekte ilk BEE projelerini başlatan özel sektördü. Bunlar arasında beyaz bir şirketten siyah bir şahsa veya siyahların yönettiği bir işletmeye sermaye aktarımı da vardı. 1993 gibi erken bir tarihte, Sanlam adlı finansal hizmetler şirketi, Metropolitan Life'taki hisselerinin yüzde 10'unu Nthato Motlana başkanlığındaki siyahların sahip olduğu bir konsorsiyuma sattı. Motlana daha önceleri ANC Gençlik Birliği'nin eski sekreterliğini ve ANC lideri ve geleceğin devlet başkanı Nelson Mandela ile Başpiskopos Desmond Tutu'nun doktorluğunu yapmıştı. 1994'ten sonra bu tür BEE işlemlerinin sayısı hızla artarak 1998'de 281'e ulaştı. Bu tarihe gelindiğinde Johannesburg Borsası'nın (JSE) yüzde 10'una siyah işletmelerin sahip olduğu tahmin ediliyordu. Sorun hisse satın almak isteyen siyahların genellikle bunu yapacak maddi güçlerinin olmamasıydı. Çözüm şuydu: Şirketler kendi hisselerini satın alacak siyahlara genellikle piyasa değerinin yüzde 15-40 altında seviyelerden büyük indirimler yapıyorlardı ve bunun için düşük faizle kredi sağlıyorlardı.

1997'de ANC hükümeti Cyril Ramaphosa başkanlığında bir BEE komisyonu atadı (Ramaphosa, apartheid sonrası Güney Afrika'nın dördüncü başkanı olacaktı). Hükümet, 2001'de BEE

Komisyonu'nun raporuyla birlikte kaynak transferlerini kurumsallaştırdı. Ayrıca BEE'nin kapsamını büyük ölçüde genişleterek, "insan kaynakları geliştirme, istihdam eşitliği, işletme, geliştirme, tercihli tedarikin yanında işletmelerin ve iktisadi kazanımların yatırım, mülkiyet ve denetimini içeren" unsurlar ekledi. Komisyon Güney Afrika ekonomisinin on yılda ulaşması gereken bir dizi spesifik hedef belirledi. En önemli hedefler arasında, verimli toprakların en az yüzde 30'unun siyah köylülere ve kolektif örgütlenmelere aktarılması, ekonomide siyahlara ait sermayenin yüzde 25'lere yükseltilmesi ve JSE'de işlem gören hisselerde siyahların payının yüzde 25'e çıkarılması vardı. Bunlara ek olarak Komisyon JSE'de kayıtlı şirketlerin icracı ve icracı olmayan yöneticiliklerinin yüzde 40'ının siyahlara ayrılması, hükümet tedariklerinin yüzde 50'sinin, özel sektör tedariklerinin yüzde 30'unun siyahların sahip olduğu şirketlere aktarılması, özel sektördeki siyah yöneticilerin yüzde 40'a ulaşması hedeflerini belirledi. Yönetmeliklerde ayrıca kamuya ait finans kurumlarından alınan kredilerin yüzde 50'sinin siyahların sahip olduğu şirketlere verilmesi, hükümet ihale ve imtiyazlarının yüzde 30'unun siyahların şirketlerini içermesi ve özel sektöre yönelik hükümet teşviklerinin yüzde 40'ının siyahların sahip olduğu şirketlere aktarılması öngörüldü.

BEE Komisyon raporunun ardından gelecekteki yasaların beklentisiyle sanayiye verilecek bir dizi imtiyaz da ortaya çıktı. Bunlardan ilki, 2002'nin başında çıkarılan maden imtiyazı, büyük gürültü kopardı. Taslağa göre on yıl içinde sektörün yüzde 51'inin siyahların mülkiyetine verileceği haberi basına sızdığında JSE borsasındaki hisse senetleri çakıldı. İzleyen altı ayda 1,5 milyar rand'lık (yaklaşık 250 milyon dolar) bir sermaye kaçışı oldu. Sonraki müzakereler sonucunda şekillenen yeni imtiyaza göre, sektör şirketlerinin gelecek beş yılda yüzde 15'inin, on yılda ise yüzde 26'sının siyahların mülkiyetine geçmesi konusunda anlaşma sağlandı. Maden sektörü de bu transferlerin finansmanı için 100 milyar rand kaynak yaratmayı kabul etti. BEE sürecinin doruk noktası, Ocak 2004'te Başkan Mbeki'nin imzaladığı Geniş Tabanlı Siyah Ekonomik Güçlendirme Yasası'ydı. Yasa ile Ticaret ve Sanayi Bakanlığı BEE ile ilgili doğru uygulama kurallarını yayınlamak ve uygulamakla yetkilendirildi. Yani, eğer bir şirket bir kamu ihalesine girmek veya lisansını yenilemek istiyorsa, BEE koşullarına uyduğunu kanıtlamalıydı. Bu durum hükümete madencilik gibi bazı sektörlerde ciddi güç kazandırmıştır.

Güney Afrikalı sosyal bilimci ve Başkan Thabo Mbeki'nin kardeşi Moeletsi Mbeki BEE'yi kötü bir ittifak olarak tanımlamıştı:

> Devletten siyasi ayrıcalıklar elde etmek isteyen süper zengin unsurlar, Güney Afrika siyasi seçkinlerini BEE'yi takip etmeleri konusunda şu sebeplerle teşvik ediyorlardı: (1) Johannesburg Borsası'ndaki kayıtlı olan şirketlerini Londra Borsası'na transfer ederek kazançlarını dışarıya aktarmak; (2) Kamu ihalelerinden en büyük payı koparmak; (3) İktisadi politikaların karar alma mekanizmasında yer satın almak.

İyi ya da kötü, bu ittifak Güney Afrika'nın koridora girişini güvence altına almak açısından yaşamsaldı. Bu ittifak sanayicilerle, daha önce siyasi iktidardan dışlanmış olan farklı toplum kesimleri arasında yakın ilişkiler başlattı. Ayrıca ANC liderliğinin ve şimdi ekonomi alanında güç sahibi olan siyah orta sınıfın, beyazların varlığına el koymaya gerek duymaması açısından iş dünyasına güvence sağladı. 1993'te uygulamaya geçirilen geçici anayasa beyaz Güney Afrikalılara temel haklarla ve farklı denetim mekanizmalarıyla bazı güvenceler sağlıyor ve ANC'nin beyaz azınlığı baskılamasını zorlaştırıyordu. Yine bir başka önemli gelişme 1995'te kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun insan hakları ihlalleri dahil pek çok suça, bu eylemlerin siyasi gerekçelerle işlendiğine dair gerçeğe uygun beyan ve kanıt karşılığında af getiriyor olmasıydı. Bu ANC liderliği altında yeniden güç kazanan siyah çoğunluğun beyazlardan intikam almaya yönelmeyeceklerine dair bir işaretti.

Ne var ki, koalisyon bileşenleri arasında güven yoksa, ilişkiler ve garantiler tek başına yeterli değildir. Bu yüzden sembolik bile olsa uzlaşmaya yönelik jestler önemlidir. Burada, Nelson Mandela'nın ilham verici liderliği kritik rol oynadı. Mandela'nın bu yöndeki çabalarını simgeleyen bir durum 24 Haziran 1995'te, Güney Afrika'da ilk defa düzenlenen Dünya Ragbi finalinin birinci gününde yaşandı. Ülkenin milli takımı Springbok'un, apartheid rejimine karşı uluslararası boykotun bitişinden sonra ilk kez karşılaşmalarda yer almasına izin verilmişti. Karşılarında, Yeni Zelanda'nın kesin favori gösterilen All Blacks ekibi vardı. Springbok ragbi takımı apartheid'la doğrudan özdeşleştiriliyordu ve takım forması siyahların nefret ettiği bir Afrikaner sembolüydü. Apartheid sonrası yeni Güney Afrika'nın başkanı, o gün devletin başı olarak görevlerini nasıl yerine getirecekti? Nelson Man-

dela bunu başarıyla gerçekleştirdi. Springbok'un kaptanı François Pienaar'ın altı numaralı formasını giyerek, siyah çoğunluk ve beyaz azınlık arasındaki acıları ve güvensizliği ortadan kaldırmak için yıllardır sürdürdüğü çabalara bir yenisini ekledi. Yaklaşık 62.000'i beyaz ve Afrikaner olan 63.000 kişilik seyirci topluluğu afallamıştı. Belki de Mandela'nın muhteşem jesti tarafından ateşlenen Springbok takımı, uzatmalarda attığı bir golle favori All Blacks'i mağlup etti. Pienaar'a 63.000 kişinin güçlü desteğini almak nasıl bir duygu diye sorulduğunda, "bugün sadece 63.000 Güney Afrikalının desteğini almadık. 42 milyonun desteği bizimleydi" yanıtını verdi. Mandela kupayı kendisine verdiği sırada (fotoğraf albümünde görüldüğü gibi) Pienaar'a şunları söyledi:

> Ülkemiz için bu yaptığınıza çok teşekkür ederim.

Pienaar fırsatı kaçırmadan hemen yanıt verdi:

> Sayın Başkan, sizin ülkemiz için yaptıklarınızın yanında bu bir hiç.

Koridora açılan kapılar

Güney Afrika'da ANC destekli koalisyonun koridora girişteki rolünü görmüş olduk. İkinci önemli etken, ülkenin koridora göre konumudur.

Kalıcı özgürlüğe ulaşmanın tek yolu koridora girmek ve Prangalanmış Leviathan yaratmak için gereken dengeyi kurmaktır. Gerçek özgürlük ne devletsiz ne de Despotik Leviathan boyunduruğunda gelişebilir. Fakat Prangalanmış Leviathan oluşturmanın evrensel bir yolu olmadığı gibi koridorun da tek bir giriş kapısı yoktur. Her ülkenin olanakları, kendi özgün tarihiyle, olası koalisyon türleri ve uzlaşmalarla ve devlet ile toplum arasında oluşan dengeyle şekillenir. Örneğin koridora giriş için mümkün olan yollar Namevcut, Despotik veya Kâğıttan Leviathanların hangisiyle başlandığına bağlı olarak çok farklıdır. Şekil 6 bu durumu göstermektedir.

Despotik Leviathan'a sahip uluslar, şekilde "Yol 1" diye tanımlanan okun gösterdiği gibi, genellikle toplumlarını güçlendirerek (veya devletlerinin güçlerini denetleyecek veya zayıflatacak yeni yollar geliştirerek) kolaylıkla koridora girebilirler. Güçlü bir beyaz ekonomik seçkin sınıfın ve kıtadaki en etkin devlet kurumlarından birinin egemenliğindeki Güney Afrika'daki durum da böy-

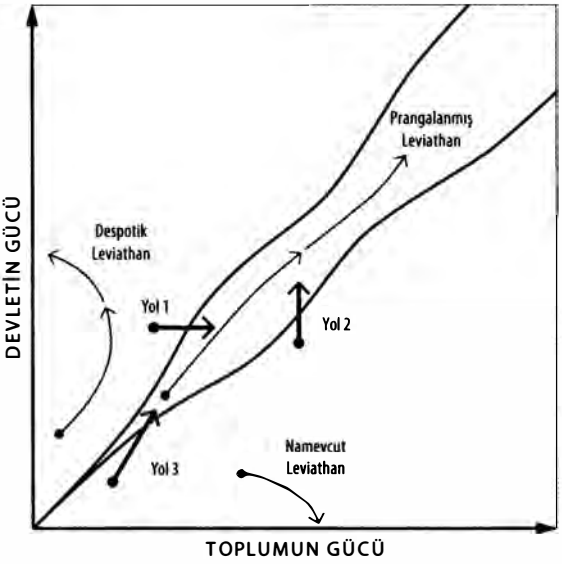

Şekil 6: Koridora giriş kapıları.

leydi. Yani Güney Afrika'daki sorun toplumu ve güce karşı koyma yeteneğini harekete geçirmekle ilgiliydi. ANC ve siyah işçi hareketi işte bunu başardı.

Namevcut Leviathan'la başlayan bir toplumun karşılaştığı sorun ise başkadır. Toplumu daha da güçlendirmek ve devleti zayıflatmak bu durumda ters tepebilir. Bunun yerine figürdeki "Yol 2" bu durumda koridora girmenin tek yolunu gösterir: devletin gücünün artması.

Pek çok Kâğıttan Leviathan'ın ve çok az devlet kapasitesine sahip ve toplumun güç kullanımı için kurumsal kanallardan yoksun Tiv gibi toplulukların dahil olduğu en altta sola yakın ülkeler ve halkların işleri çok daha zordur. Bu ülkeler devlet veya toplumun gücünü ayrı ayrı artırarak koridora giremezler çünkü yakınlarında bir koridor yoktur. Koridora girmek için, Yol 3'te olduğu gibi devletlerinin ve toplumlarının kapasitesini eşzamanlı olarak artırmak zorundadırlar. Aşağıda ele alacağımız gibi bunun bir yolu, artan devlet kapasitesine karşı toplumun daha güçlenmesine izin vererek veya tam tersini yaparak On Birinci Bölüm'de bahsettiğimiz hareketlenme etkisini kullanmaktır.

Şimdi bu farklı yolların nasıl işlediğine, koridora girişi desteklemek için ne tür koalisyonların ve uzlaşmaların gerektiğine ve bu tür ittifaklar oluşturulamadığında kapıların nasıl kapandığına bakacağız.

Demir kafes üzerine inşa

Ana çatışmanın, ülkenin siyah çoğunluğunun temsil edildiği toplum ile devlet kurumlarını kontrol eden beyaz seçkinler arasında gerçekleştiği Güney Afrika Yol 1'e örnektir: Seçkinlerin bileşimi ve güç yapısı doğası diğer Despotik Leviathanlarda çok farklı olabilir. Bu Yol 1 boyunca oluşturulması gereken koalisyon türlerini önemli ölçüde etkileyecektir. Diğer pek çok toplumda olduğu gibi 20. yüzyıl başı Japonya'sında da seçkinler arasında en güçlü unsurlar üst düzey bürokratlar ve subaylarken büyük iş çevreleri de onların yol arkadaşıydı. Japonya daha büyük despotizme yöneldi ve 20. yüzyılın başında kendi "demir kafes" örneğini yarattı. Siyaset seçkinlerin egemenliğindeydi. Giderek nüfuzu artan ordunun üst kademesi, siyasetten uzaklaşılmasına tamamen karşıydı. Orduyla beraber imparator ve onun etrafında kümelenen bürokratik kadroların siyasetteki hâkimiyetleri "Japon milli özü" denilen *kokutai* felsefesi üzerinden bu grupları toplumun üstüne yerleştiriyordu. Bu egemenlik Japonya'nın Mançurya'yı işgalini izleyen savaş yıllarında daha da derinleşti. Fakat ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki kentlerine 1945'te attığı atom bombalarının ardından Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki kesin yenilgisiyle bu düzen değişmek zorunda kaldı. Askeri-bürokratik blokun egemenliği bırakması Japonlar için koridora açılan bir kapı olabilir miydi?

Müttefik güçlerin kumandanı General Douglas MacArthur 30 Ağustos 1945'te Atsugi Donanma Hava Üssü'ne indiğinde bu konuda ciddi belirsizlik vardı. MacArthur Japonya'yı bir şekilde ABD yanlısı bir demokrasiye dönüştürebileceği konusunda iyimserdi. Ülkeye vardığında, MacArthur ile danışmanlarının Japon siyasetinde ve kurumlarında nasıl reform yapacakları konusunda bir vizyonları oluşmuştu. 1944'te MacArthur'un sağ kolu ve askeri sekreteri Tuğgeneral Bonner F. Fellers'ın "Japonya'ya Cevap" başlığıyla hazırladığı belge bazı öngörülerde bulunuyordu:

> Sadece tam bir askeri felaket ve neticede ortaya çıkan kaos, Japonların Asya'nın efendileri olmaya yazgılı üstün insanlar olduklarına dair fanatik endoktrinasyonlarına son verebilir...
>
> Kitleler zamanla çeteci militaristlerin kutsal İmparatorlarına ihanet ettiklerini kavrayacaklar. Onlar Cennetin Oğlunu, İmparatorluğun Kutsal Yöneticisini yıkımın uçurumuna yuvarladılar. İmparatoru aldatanlar Japonya'da var olamazlar. Bu kavrayış anı geldiğinde

Japonya'nın uzun süredir yeraltına itilen muhafazakâr, hoşgörülü unsuru muhtemelen kendisine gelecektir.

Sadece İmparatora sorumluluğu olan bağımsız bir Japon ordusu barış için kalıcı bir tehdittir.

Bu nedenle Japonya'nın tam anlamıyla yenilmesi yeterli değildi, bütünüyle askerden arındırılması da gerekiyordu. ABD de bunu uygulamaya yöneldi. MacArthur Japonya için bir anayasa taslağı yazmaları amacıyla Amerikalı bir ekip oluşturdu. Japon ordusunu dağıtan 9. maddeye göre:

> Ulusun egemenlik hakkı olarak savaş ve güç kullanma tehdidi, diğer uluslarla ihtilafların çözülme yöntemi olarak sonsuza kadar terk edilmiştir.
>
> Kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ve diğer savaş imkânlarının varlığına asla izin verilmeyecektir. Devletin savaş hakkı tanınmayacaktır.

Bir sonraki hedef Japonya'nın uluslararası saldırganlığının kaynağı olduğu düşünülen *kokutai*'ydi. Fakat MacArthur ve Fellers, Japonların kendi kendilerini yönetemeyeceklerine ve bir imparatora ihtiyaçları olduğuna karar verdiler. Bu nedenle İmparator Hirohito'yu savaş suçlarından yargılamaktan kaçındılar. Onu tahttan indirmeye de girişmediler ama bunun yerine imparatordan kutsallık iddialarını terk etmesini istediler. İmparator kabul etti ve 1 Ocak 1946'da yayınladığı Yılbaşı beyanına aşağıdaki bölümü ekledi:

> Benimle halkım arasındaki bağlar daima karşılıklı güven ve sevgiye dayanır. Önemsiz efsaneler veya mitlere dayalı değillerdir. Bu bağlar imparatorun kutsal olduğu ve Japon halkının diğer ırklara üstün olduğu ve diğer halkları yönetmeye yazgılı olduğu türünden yanlış fikirlere de dayanmamaktadır.

Fellers'in "Japonya'ya Cevap" belgesinde ortaya koyduğu, Japonların güçlü liderlere ihtiyacı olduğu inancına bağlı olarak ABD, Japon savaş kabinesinde görev alanlar dahil, ordunun ve bürokrasinin üst düzey kadrolarıyla çalışmaya hazırdı.

Savaş sonrası Japon siyasi sisteminin en önemli mimarı olan Nobusuke Kishi'nin kariyeri çok şey anlatır. Kishi iki savaş arası dönemde güçlü siyasi görüşlere sahip parlak bir bürokrat olarak,

işçi denetimine ilişkin Taylorcu yöntemler dahil, yukarıdan aşağıya ekonomik yönetimi övüyor, Nazi Almanya'sının siyasi ve iktisadi politikalarının Japonya için en iyi yol olduğuna inanıyordu. Daha sonra ordu üst kademesiyle ittifakını daha da güçlendirerek, bölgede Japon egemenliğini artırmak için "topyekûn savaş" çağrısı yaptı. Kishi, Japonya'nın Mançurya işgali ve Manchukuo kukla rejiminin kurulmasıyla öne çıktı. Manchukuo rejimi bölge kaynaklarının acımasızca sömürüsüne niyetlendi ve Kishi burada başlatılan ordu liderliğindeki sanayileşmenin mimarı haline geldi. O dönemde Asya'nın en büyük şirketi olan Güney Mançurya Demiryolu'nun özel hisse sahiplerinin elindeki hisseleri kamulaştırarak bunların bölgeyi işgal eden orduya transfer edilmesinde de payı vardı. 1935'te Manchukuo Sanayi Geliştirme Bakan yardımcısı oldu ve Çin işgücünün sistemli baskı ve sömürüsüne dayanan kamu ağırlıklı ekonomik yapıyı oluşturdu.

1940'ta Japon hükümetinde bakanlığa atanmasıyla yıldızı daha da parladı ve daha sonra başbakan olacak General Hideki Tojo'yla birlikte hareket etti. Britanya ve ABD'ye karşı savaşı destekledi ve savaş sırasında Japon fabrikalarında ve madenlerinde Koreli ve Çinlilerin zorla çalıştırıldıkları köle işgücü programının mimarlarından biri oldu. Japon yenilgisinin ardından "A Sınıfı" savaş suçlusu olarak tutuklandı ve üç yılını hapiste geçirdi. Fakat Japon savaş girişiminin önemli liderlerinden olan Tojo ve diğerlerinin aksine savaş suçluları mahkemesinde yargılanmadı (Tojo ve diğer bazıları suçlu bulunmuş ve asılmışlardı).

Kishi 1948 Noel'inde serbest bırakıldı ve hemen siyasete atıldı. Kendisi de liberal olmayan savaş sonrası dönemin başbakanı Shigeru Yoshida'nın sağdan altını oymaya başladı. Kısmen Yoshida'ya üstünlük sağlamak için 1955'te kurduğu Liberal Demokrat Parti, günümüze kadar Japon siyasetine hâkim oldu. Kishi 1957 ile 1960 arasında iki defa başbakanlık yaptı. Hayato Ikeda dahil dikkatle seçerek himayesine aldığı pek çok kişi Japon siyasetinde ve ekonomisinde –özellikle Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nda Japonya'nın sanayi politikalarının belirlenmesi dahil– öncü roller üstlendiler. Örneğin Ikeda savaş sonra sı Japon sanayileşmesinin mimarı haline geldi ve Kishi'den sonra başbakanlığı üstlendi. Kishi'nin Japon siyasetindeki etkisi Liberal Demokrat Parti'nin devam eden egemenliğiyle sürüyor. Torunu Shinzo Abe Japonya'nın şu anki başbakanıdır.

Bazen "Amerika'nın gözde savaş suçlusu" olarak adlandırılan Kishi, MacArthur ve Fellers'in Japon kurumlarının izleyeceği yo-

lu şekillendirmek için geliştirdikleri stratejiyi, –eski bürokratik seçkinleri sürece dahil etmek– simgeliyordu. Bu strateji işe yaradı. Japon toplumunun daha liberal eğilimli kesimleriyle, geçmişteki Japon devletinin birçok eski önderini bir araya getirdiler. Kurulan koalisyonun temelinde toplumun ve demokratik siyasetin daha büyük bir rol üstleneceği (ve askeri-bürokratik blokun daha sınırlı bir rol oynayacağı) vardı. Bazen bu koalisyon sendikaların ve sol partilerin gücünü tırpanlasa da Japonya'nın koridora girmesini ve gelecek 70 yılda orada kalmasını sağladı.

Japon deneyiminde koalisyona giden başka bir yol karşımıza çıkıyor. Bu defaki, geçmişteki despotik rejimi destekleyen demir kafes üzerine inşa edilmiş bir yol. Buna rağmen daha fazla toplumsal hareketlenmeyi ve koridora girişi olanaklı kılıyor. Pek çok durumda ahlaken tartışmalı olsa da bu süreç bir denge oluşmasına ve geçişin kontrolden çıkmasını engelleyecek kadar yavaş ilerlemesine yardımcı oluyor. Fakat hem bunu sağlamak kolay değildir (Japonya savaşta tamamen yenilmemiş olsaydı böyle bir şey gerçekleşebilir miydi?) hem de biraz sonra tartışacağımız gibi, Prangalanmış Leviathan'ın ortaya çıkmasının garantisi yoktur.

Zenci Türk, Beyaz Türk

2000'lerin başında Türkiye koridora girmek için kendine bir fırsat yaratmıştı. Türkiye de ordu ve bürokrasinin egemenliğindeki Despotik Leviathan'la yola çıkmıştı. Türkiye 2000-2001 krizinden sonra, bir dizi önemli reform sonucu hem ekonomisinin güçlü biçimde toparlanmasından hem de Avrupa Birliği'ne (AB) giriş sürecinin teşvik ettiği siyasi reformlardan yararlanmıştı. Bir süre Türkiye koridora girebilecek gibi görünmüştü. Ancak böyle bir geçiş için gerekli koalisyonlar ve uzlaşılar oluşmadı.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal mirasını büyük ölçüde yok sayarak kurulduğu halde, önceki dönemle önemli devamlılıklar gösterir. Cumhuriyetin kökleri 19. yüzyılda başlayan reform hareketlerindedir. Bunlardan ilki, önemli mali ve siyasi reformlar ilan eden 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan Tanzimat'tır. Daha sonra "Jön Türkler" ve (çoğunlukla) düşük rütbeli subayların oluşturduğu güçlü bir yapı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) reformları geldi. Bu reformların özellikle de İTC'nin yaptıklarının amacı despotik Osmanlı Leviathan'ının yönünü temelden değiştirmek değildi. Devlet kapasitesini geliştirerek zayıflamasını durdurmayı

hedefliyorlardı. Yapılan reformlar ve modernizasyon bariz bir şekilde yukarıdan inmeydi. Örneğin İTC 1908'de parlamentoda iktidarı alarak Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'le yönetimi paylaşmaya başladığında, modernleşme çabalarına karşı olan muhalifleri, sendikaları ve 1839'dan sonra oluşmaya başlayan sivil toplumu sert biçimde bastırmıştı. Altı yıl sonra, Rusya'nın Almanya'ya savaş ilanının ertesi günü, İTC, iki liderinin Almanya'yla yaptıkları gizli bir anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na soktu.

Daha sonra Atatürk adını alacak Mustafa Kemal'in liderliğindeki güçlerin zaferiyle 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti pek çok yönden İTC'nin oyun tarzını sürdürdü (Atatürk dahil liderleri İTC'nin eski üyeleriydiler). Ordu ve bürokrasinin önderliğinde (iş çevreleri ve diğerleri bu koalisyonun sadece çeperde kalan unsurları olarak dahil edilmişlerdi) daha fazla reform ve devlet inşası için yol açıktı, ama sadece despotik tarzda bir devlet oluşumu için. Artık iktidar merkezi Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi'ydi (CHP). CHP ekonomi ve toplumu modernleştirdi ama liderleri ve müttefikleri için denetlenmeyen bir iktidar ve ekonomik zenginlik de getirdi. Kadınların özgürleştirilmesi ve güçlendirilmesi, bürokrasinin modernleştirilmesi ve sanayileşmenin desteklenmesi gibi bazı reform uygulamaları devlet kapasitesi yaratmak ve toplumun pek çok kesimi için daha önce olmayan bir kısım özgürlükler getirmek bakımından önemli adımlar olsalar da bunlar Türkiye'yi koridora sokmak amacı taşımıyordu. Latin alfabesine geçiş, kıyafet devrimi ve dini kurumların yeniden yapılandırılması gibi pek çok reform, topluma danışılmadan yapıldı ve zorla dayatıldı. Bu reformlara direnenler, örneğin Batı tarzı şapka yerine "fes" takmakta ısrar edenler kovuşturmaya uğradı, bazı durumlarda da infaz edildi.

İzleyen on yıllarda Atatürk tarafından tek parti sisteminde kurumsallaştırılmış olan CHP'nin iktidar tekeli yıkıldı. Ancak ordu ve bürokrasi orantısız şekilde güçlü kaldı. Ordu, denetim gücünün zayıfladığını veya toplumsal devinimin arttığını sezdiğinde 1960, 1971, 1980 ve 1997'deki gibi darbelerle müdahale etti. Ordu ve sivil hükümetler (çoğunlukla seküler olsalar da) toplumsal denetim için dini de kullanmaktan çekinmediler ve dini gruplarla birçok koalisyon kurdular. 1980 askeri darbesinden hemen sonra askeri cunta ve izleyen merkez sağ hükümetler, sol güçleri dengelemek için gündelik hayatta ve okullarda dinin rolünü artırdılar.

Kendilerini zayıf hisseden, taşrada veya İstanbul gibi büyük şehirlerin daha yoksul semtlerde yaşayan muhafazakâr, dindar ve yoksul kesimler bu toplumsal değişimlerle cesaretlendiler. Batılılaşmış, kendi sorunlarını temsilden uzak gördükleri ordu ve bürokratik seçkinlerden daha fazla talepte bulunmaya yöneldiler. Bu durum Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yükseliş koşullarını hazırladı. AKP zaman içinde giderek popülerlik kazanan bir dizi dindar ve muhafazakâr partinin sonuncusuydu. 2002 seçimlerinde birinci olarak (çoğunluğun oyunu alamasa da) iktidara geldi. Partinin seçim zaferi kazandığında Erdoğan, İstanbul belediye başkanlığı sırasında okuduğu dini içerikli bir şiir yüzünden siyaseten yasaklıydı. Erdoğan, bir mitingde söylediği aşağıdaki sözlerle partisinin tabanına hâkim ruhu yakalamış ve bir ölçüde de bundan faydalanmıştı:

> Bu ülkede Zenci Türk, Beyaz Türk ayrımı yapıldı. Kardeşiniz Tayyip Zenci Türklere mensuptur.

"Beyaz Türkler" topluma karşı konumlanan ordu ve bürokrasi kadroları ve onlarla ittifak halindeki Batılılaşmış büyük iş çevrelerinden oluşan Türk seçkinleri için kullanılan bir benzetmeydi. Abartılı ve epeyce kendine yontulmuş olmasına rağmen bu söz, bürokratik ve askeri seçkinlerle toplumun önemli bir bölümü arasında hissedilen rekabeti yakalamıştı. AKP'nin yükselişi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'da olduğu gibi gücün, ordu ve bürokrasiden, toplumun daha az temsil edilen yoksul kesimlerine kayması için bir fırsat olabilirdi. 2000'lerin ilk birkaç yılında, sivil toplum geliştikçe ve Türk demokrasisi birtakım siyasi ve iktisadi reformlarla derinleştikçe koridora giriş mümkün görünmeye başlamıştı.

Ardından her şey tersine döndü. Koridora girebilmek için düzgün gitmesi gereken unsurların tamamı yanlış gitti. Japonya'da ABD vesayeti ve eski militarist rejimin yok sayılması, güçlü siyasi seçkinlerin yeni koalisyona istekli biçimde katılmalarını ve koridora girişe destek vermelerini kolaylaştırmıştı. Türkiye'de böyle olmadı. Bazı liberal ve sol entelektüel kesim başlangıçta AKP'yi ve reformlarını desteklemiş olsalar da ordu ve bürokrasi tamamen karşıt bir tutum takındı. Hatta Nisan 2007'de ordu internet sitesinde yayınladığı bir muhtırayla askeri darbe tehdidinde bulundu. Anayasa Mahkemesi de partiyi kapatmak için soruşturma başlattı (süreci tetikleyen de AKP'nin cumhurbaşkanı

adayının eşinin başörtüsü takıyor olmasıydı!). Bu, 1997'de Refah Partisi'nin askeri bir muhtırayla istifaya zorlandığı ve ardından Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldığı durumun neredeyse aynısıydı. AKP ayakta kaldı ama bu olay, parti ve askeri-bürokratik düzen arasında giderek kutuplaşan, sıfır toplamlı ilişkiler açısından bir dönüm noktası oldu.

Bir başka önemli etken de AKP'nin kendi hırsıydı. Japonya'da toplumsal örgütlenme zayıftı ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda hareketlilikten uzaktı. İş çevrelerinin ve muhafazakâr seçkinlerin korktuğu en büyük tehdit siyasi spektrumun solundan geliyordu ama bu tehdit, Liberal Demokrat Parti'nin kanatları altında sağın güçlendirilmesiyle kolaylıkla denetim altına alındı. Türkiye'de AKP zaten 2002 seçimlerini kazanacak kadar güçlüydü ve giderek daha da güçlendi. 1990'lardaki yaygın yolsuzluk ve kötü yönetim nedeniyle diğer iki merkez sağ partinin yıkılması birdenbire AKP'yi seçimlerin hâkimi yaptı ve partiye kurucuların bile hayal edemeyecekleri bir siyasi güç verdi. Böylece Türkiye'de güçlerin dengelenmesi çok zor hale geldi.

General MacArthur'un ve Amerikan güçlerinin Japonya'da oynadıkları yol gösterici rol Türkiye'de kısmen AB üyelik süreci tarafından üstlenildi. Bu süreç Kürtlerin hakları dahil insan haklarını ve sivil hakları geliştirecek reformları ve ordunun sivil konulardaki abartılı gücünü dizginleyecek anayasa reformlarını teşvik etti. Başlangıçta AKP liderliği, AB teşvikini büyük bir memnuniyetle karşılamıştı çünkü o da siyasette askeri vesayetin azaltılmasını destekliyordu ve bir görüşe göre 2007 askeri muhtırasına rağmen hükümetin ayakta kalmasının nedenlerinden biri de bu destekti. Fakat AB üyelik süreci bir süre sonra yavaşladı ve ardından tamamen çöktü ve AKP'yi kurumsal reform sürecine bağlayan önemli bir çıpa ortadan kalktı.

Türkiye despotik devlet kontrolünün bir safhasından diğerine geçti. 2007'den sonra AKP duruşunu sertleştirdi ve ülkedeki farklı güç odaklarının tümünün denetimini ele geçirmeye yöneldi. Bu süreçte AKP liderliği ile Fethullah Gülen'in güvenlik güçleri, bürokrasi, yargı ve eğitim sisteminde kök salmış gizli örgütlenmesi arasındaki ittifak kritik rol oynadı. Başlangıçta seküler eğilimli bürokratlardan kuşku duyan AKP kendi muhafazakâr tercihlerine ve önceliklerine daha yakın insanlar atamak istemişti ama gerekli uzmanlığa sahip kadroları yoktu. Bu yüzden pek çok lisede ve üniversitede kurduğu örgütlenme sayesinde çok daha nitelikli kadrolara sahip olan Gülen hareketine yöneldi. Böylece güçlenen Gü-

len hareketinin devlet kurumlarındaki gizli yayılması daha da arttı. 2007'den sonra AKP ve Gülenciler, partiye düşman olarak gördükleri kadroları, sahte delillere dayalı düzmece duruşmalarla sistemli bir şekilde tasfiye etmeye başladılar. Bu süreçte hükümet, eleştirel medya gruplarını ve 2000'lerin artan özgürlük ortamında serpilen bağımsız toplum kuruluşlarını baskı altına almaya başladı.

2011 yılına gelindiğinde Türkiye, gazetecileri hapseden ülkeler listesinde zirvedeydi. Mayıs 2013'te İstanbul Taksim Meydanı'na yakın Gezi Parkı'na, metropolün çok az kalan yeşil alanlarından birine, yeni bir alışveriş merkezi yapılmasını öngören plana karşı gösteriler patlak verdi. Kısa süre sonra gösteriler inanç, ifade ve basın özgürlüğü, laikliğin erozyonu ve yolsuzluk konularına odaklanmaya başladı. Gösteriler hızla bütün büyük kentlere yayıldı. Hükümetin tepkisi göstericilere sert önlemler almak oldu. AKP'nin ülkenin güneydoğusundaki Kürt isyancılarla başlatmış olduğu barış süreci tersine çevrildi ve özgürlükler daha da kısıtlandı. Bu arada, laikleri ve solcuları etkisizleştiren eski müttefikler, Erdoğan ve Gülen, muhtemelen iktidar mücadelesi nedeniyle birbirlerine düştüler. Güç mücadelesi Temmuz 2016'da ordu içerisinde Gülen'le gizli bağları olan subayların tasarladığı anlaşılan başarısız bir askeri darbe girişimiyle doruğa ulaştı. Bu başarısız darbe girişiminden sonra Erdoğan ve müttefikleri olağanüstü hal ilan ettiler ve Gülencileri güvenlik güçleri, yargı ve bürokrasiden tasfiye etmeye başladılar. Devlet bürokrasisi, yargı ve güvenlik kuvvetlerinde 130.000'den fazla kamu görevlisi görevlerinden alınırken 50.000'in üzerinde insan, çoğu zaman ikinci derecede kanıtlara dayanılarak tutuklandı. Bazı durumlarda Kürt hakları savunucuları ve hatta kariyerlerini Gülen hareketinin entrikalarını açığa çıkarmaya adamış solcuların da içinde bulunduğu hükümet muhalifleri Gülenci oldukları gerekçesiyle tutuklandılar. Bu dönemde basın ve ifade özgürlüğü üzerindeki sınırlamalar daha da artırıldı. Erdoğan çok az denetim mekanizmasına sahip bir icracı başkanlık sistemi getirmeye yöneldi. Bu girişim 2017'de olağanüstü hal koşullarında, hiçbir ana akım medya grubunun anayasa değişimine karşı propaganda yapamadığı bir ortamda gerçekleştirilen bir referandumda kıl payıyla yasallaştı. Türkiye halen en fazla gazetecinin hapiste olduğu ülke sıralamasında birinci. Ayrıca parlamentodaki Kürt yanlısı partinin eşbaşkanları dahil bazı seçilmiş siyasetçiler de hapse atılmış durumda.

Türkiye koridora girme fırsatını kaçırdı.

* * *

Türkiye'nin kaçırdığı fırsat, Komünist Parti yönetiminde ve bürokratik seçkinlerin denetimindeki despot devletin meşhur örneği olan Çin'den ne bekleyebileceğimiz konusunda çok şey anlatıyor. Japonya hakkındaki analizimiz, koridora girişi mümkün kılmak için bürokratik seçkinlerin de dahil edildikleri bir koalisyon oluşturmanın önemini vurguluyor. Çin örneğinde bu tür bir geçişi zorlaştıran etkenlerden bir tanesi devlet ile toplum arasındaki büyük dengesizliktir. Bir başka etken ise Çin komünist seçkinleri arasında Despotik Leviathan'dan uzaklaşmayı mümkün kılacak bir koalisyona katılmaya gönüllü herhangi bir grubun olmayışıdır. Komünist Parti Genel Sekreteri Zhao Ziyang'ın 1989'da Tiananmen Meydanı'ndaki gösterilere destek verdiğinde keşfettiği gibi, Komünist Parti'nin birliği, böyle bir koalisyona katılacak kişilerin gücünü korumasını olanaksız kılmaktadır. Ziyang'ın tüm güçleri derhal elinden alınmış, ölene kadar sürecek ev hapsine konuldu ve kamudaki tüm izleri silindi. Despotik Leviathan'ın boyunduruğunun varlığında, koridora girişi sağlayacak koalisyonların kurulması kolay değildir.

Bu durum Namevcut ve Kâğıttan Leviathanlarda farklıdır. Devlet zayıf olduğu için toplumun yeni örgütler ve yetenekler geliştirmesini tamamen engelleyemez. Yine de devinim etkisini bastırmak için elinden geleni yapan zayıf bir devlette bile toplumun işi çok kolay değildir. Öte yandan devinim etkisi sonucu toplum daha güçlü ve etkili hale gelirken bile, bu tür Leviathanların kapasitelerini artırmalarına neden olur. Bu yüzden koridora giriş yolu bütünüyle kapalı değildir.

Dahası, toplum ve yerel yönetimler dahil farklı sivil kuruluşları, yerel düzeyde eşzamanlı olarak hem devlet kapasitesi hem de toplumsal hareketlilik yaratabilirler. Bu, vatandaşlar için potansiyel olarak dönüştürücüdür çünkü Namevcut veya Kâğıttan Leviathanlarda kamu hizmetlerinin çoğu ve yasaların uygulanması (ulusal hükümet tarafından çok fazla şey sağlanmadığı için) yerel düzeyde ne yapıldığına bağlıdır. Yerel düzeyde toplumsal katılım ulusal siyasi seçkinler için daha az tehdit edici olabilir ve devlet ile toplum arasında doğaçlama bir güç dengesi oluşması için fırsat penceresi yaratabilir. Ayrıca, yerel deneyler için elverişli bir ortam olabilir; yani, devlet kapasitesini ve kamu hizmetlerinin niteliğini artırmak için farklı yaklaşımların denenmesi olasıdır. Fakat bu tür deneylerden daha da önemli olan ve bazen kamusal tartışmalarda da vurgulanan, devlet kapasitesini artırırken aynı zamanda toplumu yerel düzeyde sürece katmayı destekleyecek

yeni koalisyonlar oluşturmayı kapsayan siyasi deneylerdir. Başarılı yerel siyasi deneyler ilerideki ulusal değişimler için bir model sunabilirler. Bundan sonra, yerel devlet yaratma girişimine dair iki başarılı (ilki Şekil 6'da Yol 2'ye diğeri Yol 3'e yaklaşan) örneğe odaklanarak bu dinamikleri ortaya koyacağız.

Viagra baharı

Birinci Bölüm'de Robert Kaplan'ın Lagos'ta yasa ve düzenin tamamen çökmesi üzerinden dünyada yaklaşan anarşiye dair olumsuz tahminlerini görmüştük. Wole Soyinka'nın 1994'teki yolculuğu Kaplan'ın korkularını doğrular gibiydi. Fakat ondan sadece 20 yıl sonra Lagos tamamen farklı görünüyor. Halen gideceği uzun yollar olsa da koridora doğru Yol 2'yi izlemeye başlamış durumda. Peki ama nasıl?

1990'lar Afrika'daki otokratlar için zor yıllardı. Soğuk Savaş biterken iktidarda kalmak için kendinizi bir demokrat (ya da en azından sahte bir demokrat) olarak yeniden tanımlamak, seçimleri yapmak, bütün bunları yaparken takım elbise giymek ve muhalifleri sindirirken bunu açıkça yapmamak zorundaydınız. Birinci Bölüm'de karşımıza çıkan Nijerya askeri diktatörü General Sani Abacha 7 Haziran 1998'de, muhtemelen iki Hintli fahişeyle cinsel ilişkiye girebilmek için aldığı aşırı doz Viagra yüzünden öldü. Bunun üzerine eşi ülkeden kaçmak için Kano Uluslararası Havaalanı'na gittiğinde bagaj sınırını bir miktar aştığı anlaşıldı. Hepsi para dolu 38 valizle gelmişti. Nijerya ordusu pes etti ve 1999'da iktidardan vazgeçti. Olusegun Obasanjo demokratik yollardan başkanlığa seçildi. Bu bir Viagra baharıydı.

Lagos'a dönersek, orada da seçim vardı. Bola Ahmed Tinubu adında bir kişi Lagos eyaletinin valisi seçildi. Göreve geldiğinde beklenmedik bir şey yaptı: Siyasi müttefiklerini önemli konumlara atamak yerine bu işleri nitelikli insanlara verdi. Saygıdeğer bir hukuk profesörü başsavcı olurken bir Citibank yöneticisi Ekonomik Planlama ve Bütçe Müdürlüğü'ne getirildi. Lagos'un sadece yükselen çöp dağlarıyla sınırlı kalmayan çok sayıda sorunu vardı. Öncelikle para yoktu ve petrol gelirinden gelen sınırlı kaynaklar federal hükümet tarafından gelişigüzel dağıtılmaktaydı. Tinubu 1.400 çalışanı olan bir vergi birimi devralmıştı ama bunların sadece 13'ü profesyonel muhasebeci, 6'sı da bağımsız vergi uzmanıydı. Geri kalanların çoğu siyasi atamalardı. Nijeryalılar manyoku veya tatlı patatesi gnocchi'ye tercih etseler de istihdam süre-

ci Arjantin bürokrasisine "gnocchi" doldurulma tarzıyla aynıydı. 1976'da Nijerya'da önceki askeri yönetimlerden biri zamanında yeni bir anayasa hazırlamak gerekmişti. Hazırlık komitesi "iktidarı" nasıl tanımlayacağı konusunda bocalıyordu. Sonuçta şu tanımda anlaştılar:

> Zenginlik ve saygınlık elde etme fırsatı; iş, ihale, para gibi menfaatleri etrafındakilere ve siyasi müttefiklerine dağıtacak konumda olmak.

Başka bir deyişle Nijerya anayasasını hazırlayan komite bile iktidarın gnocchi yaratma yeteneği olduğunu kabul etmişti!

Tinubu'nun Lagos'ta ne yapılması gerektiği konusunda farklı bir fikri vardı. Kentin çöpüyle ve diğer meseleleriyle baş etmek istiyordu fakat klasik bir kısırdöngüyle karşılaşmıştı. Vergi gelirleri olmadan hiçbir şey yapamazdı ve miras aldığı devletin doğası gereği vergi toplamak imkânsızdı. Bulduğu çözüm elektronik ortamda vergi ödeme sistemini getirmekti. İnsanlar vergilerini nakit olarak vergi memurlarına vermek yerine elektronik ortamda yatıracaklardı. Bunun yolsuzluğun boyutunu azaltacağını düşündü. Vergi ödeme sisteminin sorumluluğunu özel bir şirkete verdi. Potansiyel vergi mükelleflerinin veritabanını geliştirmeleri ve vergi toplamaları karşılığında onlara bir pay verilecekti. Bu türden dış kaynak kullanımı stratejisi diğer alanlarda da değerlendirildi. 2001'de eyalet, vergilerden komisyon karşılığında şirketleri denetlemeleri için özel denetmenler istihdam etti. Ayrıca yurttaşları vergilerini ödemeye teşvik etti (Fotoğraf bölümüne alınan afişte görüldüğü gibi).

Sonuçta çok ihtiyaç duyulan vergi gelirlerinde artış sağlandı. Tinubu ve kendisinden sonra vali olacak özel kalem müdürü Babatunde Raji Fashola, bu gelirlerle bürokrasiyi yeniden inşa etmeye başladılar ve 2003'te Lagos Eyaleti Gelir İdaresi (LGİ) adıyla iyi eğitimli ve yetkin kişileri istihdam eden yarı özerk bir gelir idaresi yarattılar. Çoğu gelir vergilerinden oluşan eyalet vergi gelirleri 1999'da 500.000 mükelleften alınan 190 milyon dolardan, 2011'de yaklaşık 4 milyon mükelleften toplanan 1,2 milyar dolara yükseldi.

Mali kaynak tabanının genişlemesi pek çok şeyi finanse etmeye başladı. Bunlardan birisi de tüm Lagos sakinlerinin Lagos Eyaleti Kayıt Ajansı'na kaydedilmeleriydi. Bir diğeri de binlerce çöp toplayıcısının devreye sokulup çöp yığınlarına karşı sürekli

bir savaş başlatılmasıydı. Çöp taşıma araçlarının sayısı 2005'te 63 iken, 2009'da 763'e, 2012'deyse 1.000'in üzerine çıktı. Lagos temiz bir şehir haline geldi. Lagos özellikle Fashola döneminde, kentin sakinlerini ürküten ve soyan çetelerden büyük ölçüde temizlendikten sonra çok daha güvenli bir şehir oldu. Toplumun her alanı daha iyi düzenlenmeye başlandı. Trafik kazalarının yarısından fazlasına karışan motosiklet taksiler kentin büyük bölümünde yasaklandı. 1999'da 529 ölümlü ve 1.543 ciddi trafik kazası yaşanmıştı. 2012'ye gelindiğinde kentteki araçlarda önemli bir artış olmasına rağmen bu oranlar sırasıyla 116 ve 240'a düştü. İşe gidiş gelişleri rahatlatan hafif metro da dahil, her yerde yeni altyapı hizmetleri devreye girdi. 1999'da tüm yıl boyunca kente hiç yeni cadde ışıklandırması monte edilmemişti. Aslında bunları çalıştıracak elektrik olmadığı için monte edilmesinin de bir anlamı yoktu. 2012 yılına gelindiğinde kentin elektriği ve 1.217 yeni ışıklandırması vardı.

İyileştirilen kamu hizmetleri ve gerileyen suç oranlarının ekonomik refah üzerinde çarpıcı etkileri oldu. 2004 ile 2010 arasında yoksulluk sınırındaki nüfusun oranı yüzde 57'den yüzde 23'e düştü (halbuki aynı süre içerisinde Nijerya'nın 36 eyaletinin neredeyse yarısında yoksulluk oranı yükselmişti).

Böylece Tinubu yerelde devlet kapasitesini geliştirerek Lagos'u dönüştürdü. Fakat bu, toplumun işbirliği olmadan başarılamazdı. Tinubu'nun annesi Lagos pazar esnafı derneğinin başıydı. Ölümünden sonra yerine Tinubu'nun kızı geçti. Lagos'un çok büyük bir kayıt dışı sektörü olduğundan pazar esnafı derneği değerli bir siyasi kaynaktı. Dernek aynı zamanda büyük bir siyasi baskı potansiyeline sahipti çünkü muhalefeti tüm projeyi çökertebilirdi. Dernekle olan işbirliği ve çekişmenin izleri vergi politikasında görülür. Esnaf en önemli potansiyel gelir kaynaklarından biriydi ama denetlenmeleri çok zordu. Lagos eyaleti dernekle vergi oranlarını müzakere ettikten sonra hangi esnafın hangi pazarları kullandığı ve kimin ödeme yaptığı bilgisini toplamaya başladı. Karşılığında eyalet de pazarcılara kamu hizmeti ve güvenlik sözü verdi. Kayıt dışı otobüs şoförleri, zanaatkârlar ve diğer gruplar benzer anlaşmalar yaptılar. Kayıtlı sektör de kurumsal yapı içerisinde taleplerde bulunma konusunda aktifti. 2000'de İmalatçılar Derneği ve Eko Otel, Tinubu hükümetini satış vergisi koyması nedeniyle dava etti ve 2003'te hükümet muhalefet yüzünden emlak vergisini düşürmek zorunda kaldı. Daha geniş açıdan bakıldığında, toplumun güç mücadelesi Tinubu

ve Fashola'nın, "Eğer insanlar vergilerini öder, kural ve düzenlemelere uyarlarsa, devletin düzgün işlemesini beklerler" anlayışına dayalı bir toplum sözleşmesi yapmak zorunda kalmaları anlamına geliyordu. Bu sözleşme çok farklı bilgi edinme, şikâyet ve hesap verebilirlik kanallarıyla güçlendiriliyordu. Fashola kişisel telefon numarasını bile paylaşmış, halkı kendisine SMS mesajları göndermeleri için teşvik etmişti. Lagos Gılgamış sorununu çözmüş ve daha fazla devlet kapasitesi oluşturmayı başarmıştı. Bunu da karmaşık bir kurumsal mimariyle değil, devleti denetleyen aktif bir toplumla gerçekleştirmişti.

Lagos, Robert Kaplan'ın yaklaşan anarşi öngörüsünün neden her yer için geçerli olmadığını gösterir. Tabii ki süreç dijital bir diktatörlüğe doğru gitmemektedir. Tarih Lagos'ta sona ermiş de değildir. Her şeye rağmen kent, umutsuz bir durumdan başlansa bile koridora yönelmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Romalı asker ve âlim Yaşlı Plinius, "Afrika'dan her zaman yeni bir şey çıkar" demişti. Haklıydı. Bugün Afrika'da ciddi sayıda yerel deney söz konusu çünkü insanlar çökmüş devlet kapasitelerini ve özgürlüklerini geliştirmek için yollar buluyorlar. Lagos'ta çok sayıda insan halen yoksulluk içinde yaşıyor ve ABD'de yaşayan bizlerle kıyaslandığında hayat süreleri de kısa. Buna rağmen yaşam beklentisi 1999'a göre yükseldi ve artık çok daha az yoksul insan var. Hayat çoğu için 1999'a göre daha az vahşi ve kötü. Valiler Tinubu ve Fashola, tahmin edebileceğimiz faydalarıyla Lagos tarzı bir Prangalanmış Leviathan'ı yaratmaya başladılar.

Orangutanın smokinini çıkarmak

1980 ve 1990'larda zor zamanlar geçiren sadece Lagos değildi. Kolombiya'nın başkenti Bogotá için de durum aynıydı. On Birinci Bölüm'de Kolombiya'da Kâğıttan Leviathan'ın varlığını sürdürmesini sağlayan kenetli mekanizmaları ele almıştık. 1960'larda Bogotá belediye başkanı olan ve 1986'da başkan seçilen Virgilio Barco, "Bir zamanlar yönettiğim ve büyümekte olan kentten geriye kalan sadece şehirleşmiş anarşi, müthiş bir kaos, devasa düzensizlik ve muazzam bir dağınıklık" diyerek kederleniyordu. Barco, Liberal ve Muhafazakâr partiler arasında 16 yıl dönüşümlü iktidar paylaşımı öngören "Ulusal Cephe" anlaşması döneminde belediye başkanı olmuştu. Seçimler yapılıyordu ama sonuçları önceden belliydi. Partiler başkanlığı dahi sırayla yürütmek üzere anlaşmışlardı. Barco pek çok yönden "smokin giyen orangu-

tanı" simgeliyordu. Bir başka eski Başkan Alberto Lleras'ın sözleriyle, "[Barco] Bogotá'da bir teknokrattı ama Cúcuta'da bir manzanillo'ydu." *Manzanillo*, Google'un çeviremediği bir başka sözcüktür. Uygun bir çeviri, boğa dövüşünde şarap dağıtan kişi olabilir. Bedava şarap oy getirir ve bu da bir orangutanın yaptıkları arasındadır. Barco MIT'de öğrenim görmüştü ve smokin giymesini bilirdi. Ama aynı zamanda Cúcuta gibi vilayetlerde manzanillo olmayı da bilirdi.

1980'lerde Marksist gerillalar ve uyuşturucu kartelleri serpilirken Kolombiya dünyanın en fazla insan kaçırılan ve cinayet işlenen ülkesi olarak nam saldı. Siyasi seçkinlerin huzuru kaçmıştı, toplum hareketlenmiş ve siyasete müdahil olmuştu. Bu süreç bir nebze de olsa demokrasi üretmiş ve 1988'de belediye başkanları ilk kez doğrudan oyla seçilmişlerdi. Bogota'lılar Muhafazakâr Parti'den geleneksel bir siyasetçi olan ve daha sonra başkanlık da yapacak Andrés Pastrana'yı seçtiler. Fakat seçimler Bogotá'daki karmaşayı çözmeye yetmedi çünkü bu karmaşadan beslenenler halen güçlülerdi. Devlete personel alımında ve ihalelerde yapılan yolsuzluklar Bogotá'nın yasama konseyinde özellikle yaygındı. Konseyin belediye başkanıyla ortak yürütme yetkisi olduğu için konsey üyeleri, arkadaşlarına ve destekçilerine doğrudan ihale dağıtabiliyorlardı. Konsey üyeleri kamuya ait şirketlerin yönetim kurullarında bile görev alıyorlardı ve bunun anlamı daha çok gnocchi ve daha fazla yolsuzluktu. Bürokrasinin acıklı hali ve halka yönelik tutumu Arjantin'den çok farklı değildi. Bogotá'daki ana idare binasının halk arasındaki adı "aşağılayıcı" idi.

1989 ve 1990'da Kolombiya'da durum daha da kötüleşti. Üç başkan adayına suikast yapıldı. Bir şeyler yapma baskısı altında olan yeni Başkan César Gaviria bir Anayasa Komisyonu oluşturup Kolombiya kurumlarının daha radikal bir biçimde şekillenmesi için çaba sarf etti. Komisyonun neredeyse üçte biri terhis edilen M-19 gerilla grubunun üyelerinden oluşuyordu. 1991'de kabul edilen yeni anayasa bir dizi yenilik içeriyordu ama bunlardan özellikle biri Bogotá için önemliydi. Delegelerden birisi, kısa süre sonra kentin belediye başkanı olacak Jaime Castro, komisyon üyelerini Bogotá'nın bir sonraki belediye başkanının uygulamak zorunda olacağı, kentin idaresini yeniden yapılandıracak bir yasa taslağı hazırlama konusunda ikna etti. Önemli olan taslak yazıldıktan sonra uygulanması için başkanlık kararnamesinin yeterli olması ve kentin yasama meclisinin veto hakkı bulunmamasıydı. Castro 1992'de belediye başkanı seçildikten sonra yasa be-

lediye başkanını kentin en yüksek yürütme otoritesi haline getirdi. Konsey üyeleri artık iş ve ihale dağıtamayacaklar, kamu kuruluşlarının yönetim kurullarında görev alamayacaklardı. Kent idaresinin 20 "mahalli birime" bölünmesi ve her birime "yerel belediye başkanları" seçilmesi yoluyla gerçekleştirilen ademimerkeziyetçilik de konsey üyelerinin güçlerini kırmıştı. Castro böylece geleneksel siyasi çarkları bozmayı başarmıştı. Yasa aynı zamanda vergi kaçaklarını da kapatmıştı. Bunun etkisi Bogotá'nın maliyesinin kısa sürede toparlanması oldu. 1993-1994 arasında vergi gelirleri yüzde 77 arttı.

Castro tepeden çalıştı ama reformları hareketlenme etkisi yarattı ve toplum tepki vererek örgütlendiğinde, Şekil 6'daki Yol 3'ün bir türü ortaya çıktı. 1994'te siyasetin tamamen dışından gelen bir kişi, Antanas Mockus, belediye başkanı seçildi. Mockus Kolombiya Ulusal Üniversitesi'nde matematik ve felsefe profesörüydü. Eşzamanlı olarak devlet kapasitesi inşa etmenin ve toplumun siyasete katılımının –yine hareketlenme etkisi!– mümkün olduğunu kavramıştı. Bunun anlamı insanların kurallara, yasalara ve devlete bakışını değiştirmekti. Böylece katılımlarını artırmaları ve daha fazla devlet kapasitesi için baskı oluşturmaları ve tüm bunların kendilerine yarar getirecek biçimde kullanılması sağlanabilirdi. Mockus'un Özel Kalem Müdürü Liliana Caballero, felsefelerini şöyle ortaya koyuyordu:

> Yurttaşları devlete gidip lütuf isteyen ya da haklarını talep eden durumdan çıkarmak, aksine idarenin merkezde durması gereken yurttaşın yörüngesine girmesini sağlamak.

Mockus'un insanların tutumlarını değiştirme çabaları pek çok yaratıcı uygulamayı da beraberinde getirdi. Bir defasında Süpermen kıyafeti giydi ve kendisini "Süper-yurttaş" olarak adlandırdı (Fotoğraf albümünde gösterildiği gibi). Yakasına kumaştan bir kurbağa amblemi takarak insanları *sapo* yani kurbağa olmaya özendirdi. Kolombiya'da yaygın bir deyim "Sakın kurbağa olma"dır ("no sea sapo"); "kendi işine bak, yanlış bir şey görürsen karışma" anlamına gelir. Tersine Mockus yurttaşların görevinin sapo olmak olduğunu söylüyordu. Bogotá caddelerinde kırmızı ışıkta geçen, yerlere çöp atan ve kuralları çiğneyenlerle dalga geçmeleri için ilk önce 20 daha sonra da 400 pantomim sanatçısını işe aldı. İnsanların caddelerde karşılaştıkları davranışları onaylamaları veya ayıplamaları için 350.000 adet başparmak

yukarı veya aşağı işaretinin olduğu kart dağıttı. O görevdeyken ölümlü trafik kazaları yıllık 1.300'den 600'e düştü. Halkın kamu alanlarına yeniden kavuşması için her şeyi denedi. Girişimlerinden biri, erkeklerin dört saat boyunca evde kaldıkları, 1.500 kadın polis gözetimi altında, yalnızca kadınların sokaklarda oldukları "kadınlar gecesi" uygulamasıydı. Bu kadınların güçlendirilmesinde büyük bir başarıydı.

Tüm bunları yaparken Mockus'un beklentisi hareketlenme etkisini tetiklemekti: toplumu harekete geçirerek devletin daha iyi işlemesini sağlamak, daha fazla hak ve hizmet sunmak. Fatura ödeme süresi ortalama bir buçuk saatten beş dakikaya düşürüldü. Artık "aşağılayıcı" ortada yoktu. Mockus baş edemeyeceği kadar çok gnocchi ile karşılaşınca kamu şirketlerini özelleştirdi. Ancak elektrik idaresini özelleştirirken yüzde 49 hissesini kentin elinde tutmayı ihmal etmedi. Özelleştirilen şirket kâr etmeye başladığında kent kamu hizmetlerine harcayacak kaynak elde ediyordu. Yönetimi sırasında vergi gelirleri üçe katlandı. 1993-2003 arasında içme suyuna sahip ev oranı yüzde 79'dan yüzde 100'e çıktı. Kanalizasyon şebekesine erişim oranı yüzde 71'den yüzde 95'e çıktı. Bogotálıların en fazla endişe duydukları şeyin şiddet olması şaşırtıcı değildi. Şiddet oranları da düştü. İnsanlar tekrar sokağa çıkmaya başladı ve Mockus'un görevi sona erdiğinde cinayet oranı her 100.000 kişide 80'den 22'ye düşmüştü.

Mockus iş ve ihale isteyen konsey üyeleriyle mücadele etmek zorundaydı ama bir stratejisi vardı. Daha sonraki değerlendirmelerinde, kendisinden özel ayrıcalık isteyenlere "o kişiye kusmuş gibi bakıyordum... Sadece beden dilimi kullanarak kusmuğunu halıdan nasıl temizleyeceğimi düşünüyor gibi yapıyordum" diyecekti. Mockus, antetli kâğıdına yazdığı bir mektupla kendisinden ayrıcalık talep eden bir senatöre, "senatör, birisi kişisel antetli kâğıdınızı kullanıyor" diye cevap yazmıştı.

Bogotá'da daha gidilecek çok uzun yol var: On Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi Castro ile Mockus'un yarattıkları Samuel Moreno'yu kenti yağmalamaktan alıkoyamadı (bunun kısmen de olsa nedeni Bogotá'da toplumun hareketliliğinin sınırlı kalması ve Moreno'nun Mockus'un yerel kurumlarda oluşturduğu güveni kötüye kullanmayı başarmasıydı). Fakat Mockus yeni bir şey deneyimlemiş, doğrudan yurttaşlarla bir koalisyon oluşturmuş ve hareketlenme etkisinin gizil gücünü tetiklemişti. Onun Cultura Ciudadana, "kentli kültürü" olarak adlandırdığı bu yakla-

şım smokinini çıkaran orangutanı denetlemek için bir stratejiydi. Lagos'taki gibi, yerel düzeyde başlamıştı.

* * *

Bu noktaya kadar koridora farklı giriş kapılarının devlet ile toplum arasında ilk baştaki dengeye nasıl bağlı olduğunu gördük. Despotik Leviathan'la başladığımızda toplumun gücünde artışa (ve iktisadi seçkinlerin veya askeri-bürokratik blokun kıskacında gerilemeye) ihtiyaç duyarız. Namevcut Leviathan'la başladığımızda devlet kapasitesinin büyümesine ihtiyaç vardır. Kâğıttan Leviathan'la veya koridorun olmadığı bir durumla başladığımızda devlet ile toplumun eşzamanlı olarak güçlerini artırmalarına ihtiyaç duyarız.

Giriş kapıları nerede olursa olsun koridora girişin kolay olmayacağını da vurgulamıştık. Böyle bir hareketi desteklemek için geniş bir koalisyon, genellikle de yeni bir koalisyon gerekir ve koalisyon içinde bir güç dengesi olması ve bir grubun kendi despotik iktidarını kurmak için diğerlerini etkisizleştiremiyor olması gerekir. İktidar için rekabetin bütünüyle kutuplaşmış ve sıfır toplamlı olmaması için uzlaşma gereklidir. Ayrıca koridorun biçimine, özellikle de ne kadar geniş veya dar olduğuna da bağlıdır. Şimdi koridorun biçimini etkileyen faktörleri ve bunların Prangalanmış Leviathan ve demokrasi için ne anlama geldiğini ele alacağız.

Koridorun biçimi

Güney Afrika'da Nelson Mandela'nın karizmatik ve uzak görüşlü liderliği önemliydi. Ancak bir o kadar da önemli olan, iktisadi koşulların ve dolayısıyla koridorun biçiminin 1990'larda yüzyılın başına göre çok daha farklı olmasıydı. Önceki bölümde koridorun genişliğinin ülkenin koridorda kalma olasılığını nasıl etkilediğini görmüştük. Bu durum koridora girmeye çalışan ülke için de farklı değildir. Önceki bölümdeki Şekil 5'in iki panelini karşılaştırırsak, toplumun gücündeki benzer bir artışın (örneğin ANC'nin siyah çoğunluğun örgütlülüğünü geliştirdiği için) koridor dar olduğunda (Panel A) ülkeyi koridora sokmakta yeterli olmayabileceğini, ancak daha geniş olduğunda (Panel B) koridorun tam içine soktuğunu görürüz. Güney Afrika'nın koridorunun 1990'larda daha geniş olması geçiş ihtimalini de artırmıştı.

Koridorun biçimini belirleyen çok sayıda etken vardır. Bir önceki bölümde tartıştığımız güçlü toprak çıkarlarıyla ilişkili bir etken zorunlu çalıştırmadır. Zorla çalıştırma ilişkileri koridorun genişliğini etkiler çünkü devletin ve siyasi seçkinlerin gücünün nasıl kullanılacağını belirler; bu tür despotik gücün yararlarını ortadan kaldırır ve ayrıca toplumun nasıl örgütlendiğini de etkiler. Şimdi bu birbirleriyle ilişkili üç etkeni sırayla ele alalım.

Birincisi, kölelik veya serflik yoluyla veya Güney Afrika'da olduğu gibi toprağın yeniden dağıtımı, yasalar veya iş sahiplerinin tehditleri kullanılarak zorla çalıştırma. Bu, toplumda baskıcı seçkinlerin baskı görenlere göre çok daha fazla güçlendikleri derin bir hiyerarşi yaratır. Bu hiyerarşinin anlamı, devlet ile toplum güçleri arasında oluşan herhangi bir düzenleme biçiminin ikisi arasında kalıcı bir denge yaratmasının daha zor olmasıdır. Sonuç olarak devlet ile toplum güçlerinin benzer bir kombinasyonu, zorla çalıştırma olmadığında güvenli biçimde koridora girerken, zorla çalıştırma söz konusu olduğunda dışarıda kalabilir ve devletin gücü, çoğunluğu düşük ücretli iktisadi faaliyetlere zorlamaya ve baskılamaya odaklanır. Sonuç daha dar bir koridordur.

İkincisi, zorla çalıştırmaya dayalı iktisadi faaliyetler seçkinleri birlik içinde hareket etmeye ve devlet gücünü mevcut olan iktisadi sistemi ne pahasına olursa olsun savunmak ve korumak için kullanmaya teşvik eder. Eğer toplum üzerindeki egemenliklerini artırabilirlerse, Güney Afrika'da 1910'dan sonra yaptıkları gibi zorla çalıştırmayı daha da yaygınlaştırabilirler. Bu da çerçevemizde daha dar bir koridora karşılık gelir. Devlet ile toplum arasındaki aynı kombinasyondan başlandığında zorla çalıştırmanın varlığı, ibreyi devletin ve seçkinlerin despotik egemenliği yönüne çevirir ve böylece Prangalanmış Leviathan'ın desteklenmesini güçleştirir.

Bu iki mekanizma despotizmin alanını güçlendirirken üçüncü bir kanal da toplumun örgütlenme ve iktidara itiraz biçimlerini değiştirir. Zorla çalıştırma toplumun örgütlenme ve kolektif eylem sorunlarını çözme yeteneğini köreltir. Bunun nedeni zor kullanmanın kolektif eylemi ve sendikalar gibi işçilerin etkin siyasi ve iktisadi talepler geliştirmelerine destek veren örgütlenmeleri engellemesidir. İyi örgütlenemeyen bir toplumda, despotizme direnmek güçleşir ve koridor Namevcut Leviathan tarafında da daralır. Zayıf veya namevcut bir devlette koridora girişin toplumun iktidarını kurumsallaştırabilme ve devlet inşa süreci başladıktan sonra da örgütlenerek devleti ve seçkinleri denetlemeyi sürdüre-

bilme yeteneğine bağlı olduğunu anımsayalım. Fakat zorla çalıştırma boyunduruğu altında olunduğunda böyle bir kurumsallaşma zorlaşır çünkü toplumun farklı kesimleri örgütlenme ve kolektif eylemde bulunma gücünden yoksun kalırlar. Sonuçta Birinci Bölüm'deki Tiv tartışmamızda olduğu gibi, kaygan zemin çok daha fazla hissedilir, devlet inşa sürecini ayağa kaldırmak daha da zorlaşır ve koridor her iki yönde de daralarak ülkelerin koridora girişlerini veya bir kez girdikten sonra da orada kalmalarını zorlaştırır.

Tüm bu etkenleri Güney Afrika'nın erken ve yakın dönem tarihlerinde görüyoruz. Siyah işçilerin zorla çalıştırılması Güney Afrika tarımında ve madenciliğinde özellikle yaygındı ve 1886'da Transvaal'da altın bulunmasından sonra hayati önem kazanmıştı. Beyaz çiftçilerin ve maden sahiplerinin ucuz siyah işgücüne erişim ve zorla çalıştırma arzuları, siyahların oy verme haklarından bütünüyle yoksun bırakılması, topraklarına el konulması ve baskıcı apartheid rejiminin kurulmasına yol açan kurumsal değişiklikleri desteklemelerinde kritik bir faktördü. Güney Afrika Birliği'nin erken dönemlerinde siyahlara tahsis edilen toprakları artırma veya ırk ayrımını yumuşatma yönündeki tüm girişimler, toplumsal sonuçları ve insani maliyeti ne olursa olsun ucuz siyah işgücünden yararlanmak isteyen beyaz çiftçiler ve maden sahiplerinin sert direnişleriyle karşılaşmıştı. Kısmen tarımda ve madencilikteki baskıcı istihdam ilişkilerinin sonucu olarak siyahlar, zaman zaman bazı isyanlar patlak verse de, bu kurumsal despotik değişikliklere direnecek örgütlenmeden yoksunlardı.

1980 ve 1990'lardaki durum daha farklıydı. 1990'lara gelindiğinde altın ve elmasın rolü halen önemli olsa da Güney Afrika'nın sanayiye dayalı bir ekonomisi de vardı. Pek çok sanayici ırk ayrımının kalkmasından memnundu ve ayrıca, daha temsili ve demokratik bir rejimde, özellikle de güçlü siyah liderleri yanlarına çekebilirlerse (BEE'nin başardığı gibi) varlıklarının daha güvende olacağına inanıyorlardı. Güney Afrika 1990'larda birliğin ilk döneminde zorunlu çalıştırmanın yarattığı ülkeden çok farklıydı. Ve elbette uluslararası yaptırımların apartheid rejimine getirdiği maliyet, Güney Afrika iş çevrelerinin açıkça baskıcı ve ayrımcı kurumlarını gözden çıkarmalarında ayrıca bir motivasyon sunmuştu. Sanayiciler artık apartheid koalisyonundan kopmaya hazırdılar ve bu ANC'nin başarısıydı.

Güney Afrika koridorunun genişlemesinde eşit derecede önemli bir unsur, çoğunluğu artık imalat sektöründe çalışan ve

sendikalar etrafında örgütlenen siyah yurttaşların daha iddialı ve örgütlü talepler ortaya koymalarıydı. Siyah sendikalar resmi olarak tanınmadan önce bile ANC ile işbirliği içinde siyah işçileri örgütlemek ve ekonomik ve siyasi talepler oluşturmak konularında hayati bir rol oynamışlardı. Okullarda Afrikaans dil eğitiminin dayatılmasına bir tepki olarak ortaya çıkan 1976'daki Soweto isyanından sonra siyah sendikalar resmen tanındılar ve apartheid rejimine baskı yapmaya başladılar.

Zorla çalıştırmanın koridorun biçimine etkisi, sadece Güney Afrika deneyimini değil, Dokuzuncu Bölüm'de irdelediğimiz Kosta Rika ve Guatemala gibi ayrışan yollar izleyen örnekleri anlamamıza da yardımcı olacaktır. Kosta Rika'daki küçük kahve üretiminin zorunlu çalışma olmadan yürütülmesi, Kosta Rika'nın koridorunu genişletmiş ve Prangalanmış Leviathan'ının daha sonraki gelişimini kolaylaştırmıştır. Büyük finca'lardaki ağır zorunlu çalışma koşulları ise Guatemala'nın daralan koridoruna girişini çok zorlaştırmıştır.

Zorla çalıştırma ve koridorun biçimine etkileri, Güney Afrika ve bir başka sömürücü beyaz azınlık rejimine sahip olan Zimbabve'nin (önceki adı Rodezya) farklılıklarını da açıklar. Rodezya ile Güney Afrika arasında pek çok benzerlik vardır. Öncelikle azınlıktaki beyazların müthiş lehine olan arazi miktarı, siyahların beyazların çiftliklerinde ve madenlerinde çok az ücret karşılığında niteliksiz işlerde çalışmaya zorlanmaları gibi. İki ülkede de baskıcı rejimlerini yıkmak isteyen silahlı örgütler ve uzlaşmaya gönülsüz rejim destekçisi şahinler vardı. Fakat Güney Afrika'da madenciler ve çiftçilerin dışında sanayiciler de varken Rodezya'nın çoğunluğunda yalnızca madenciler ve çiftçiler vardı. Rodezya'nın beyaz azınlığı arasında da bazı çatlaklar söz konusuydu ve rejimin sonu uzun ve şiddetli bir mücadelenin neticesinde geldi. Rejim nihayet çöktüğünde koridora doğru hareketi yaratmak için gerekli güç dengesini sağlayabilecek çok az unsur vardı. Bağımsızlık mücadelesinin liderlerinden Robert Mugabe ve onun Zimbabve Afrika Ulusal Birliği Yurtsever Cephesi'ndeki (ZANUPF) kafadarları tarafından yönetilen Rodezya rejimi despotik, denetimsiz ve dengesiz hale geldi. Tahmin edilebileceği gibi sonuçlar yeni kurulan Zimbabve'nin halkı ve ekonomisi için felaketti.

Zimbabve'de, Başpiskopos Desmond Tutu'nun "Gökkuşağı Ulusu" adını verdiği koalisyonu kenetleyecek bir Mandela ve BEE yoktu. Bunun bir nedeni de dar koridoruyla Zimbabve'nin

gökkuşağı ulusu olmanın ekonomik temellerine sahip olmamasıydı.

Bazı koşullarda Prangalanmış Leviathanlar yaratmak çok daha zordur. Ortaya çıkma koşulları olgunlaştığında, Mandela'nın ve BEE'nin liderlikleri tarafından kurulan türde koalisyonlar kritik önem kazanır. Güney Afrikalı sanayiciler bu durumu net biçimde anlamışlardı. Beyazların bir meslek grubu olan Güney Afrika Petrol Birliği icra direktörüne göre:

> Zimbabve'nin kaygan bir zeminde iktisadi yıkıma yuvarlanması gibi bir durumdan kaçınmak için tüm Güney Afrikalılar ve özellikle de iş insanları siyahların ekonomik olarak güçlenmelerini ciddiye almalıdırlar.

Ve öyle de yaptılar.

Farklı bir dünya mı?

Tarihin sonu yakın olmasa da ve bütün uluslar aynı tip devlet-toplum ilişkisinde buluşmayacak olsalar da son kırk yılda dünyadaki siyasal kurumlarda önemli değişiklikler yaşandı. Siyasi kurumların iyi ölçülebilen bir yönünü ele alalım. Örneğin bir ülkenin, adayların serbestçe yarıştıkları, seçim kampanyası yaptıkları ve yurttaşların serbestçe oy atabildikleri seçimli demokrasiye sahip olup olmadığına bakalım. Bir hesaba göre seçimli demokrasiye sahip ülkelerin sayısı 19. yüzyılda bir avuç kadarken 1970'lerde 40'a, 2010'da 120'ye yükselmiştir (2010'lar demokrasi için iyi bir on yıl olmadığı halde). Seçimli demokrasilerin koridorda olmaları kesin olmasa da (Hindistan ve Latin Amerika tartışmamızın vurguladığı gibi) ve tarihte koridora giren tüm ülkeler, Ortaçağ'da pek çok Avrupa ülkesi gibi demokratik olmaktan uzak olsalar da, demokratik rejimler ve Prangalanmış Leviathanlar arasında bir yakınlık söz konusudur. Öyleyse bu, çok daha fazla ülkenin koridora girmekte ya da girmeyi denemekte olduğuna işaret eder.

Bizim kuramsal çerçevemiz, koridorun şeklindeki değişikliklerin temel bir etken olduğunu öne sürüyor. 19. yüzyıl Amerikan tarihçilerinin "istisnai kurum" adını verdikleri Amerikan köleliği hakkında Stanley Engerman ve Robert Fogel'in yazmış oldukları etkileyici kitap *Time on the Cross* (Tersine Zamanlar) üzerine yorum yapan meşhur antik dünya tarihçisi Moses Finley şu espriyi yapmıştı:

Evrensel tarih bağlamında, paralı işgücü istisnai kurumdur.

Antik Mısır'daki devasa köle ekonomisinden Avrupa'daki serfliğe ve Yeni Dünya'daki köleliğe ve oradan Afrika dahil sömürgelerdeki çeşitli zorla çalıştırma türlerine kadar, bu pratiğin pek çok uygarlıkta temel bir rol oynadığını söyleyebiliriz. İşçilere yönelik zorlayıcı pratikler sanayileşmenin erken aşamalarında da yaygındı ve Britanya'da Efendiler ve Hizmetkârlar Yasaları'nda yapılan birtakım değişiklikler sonucunda ancak ortadan kalktılar. Fakat zorla çalıştırma son yarım yüzyılda pek çok ekonomiden adım adım silinmeye başlandı. Sadece Kuzey Kore ile yakın zamana kadar Özbekistan ve Nepal gibi dünyanın sınırlı sayıdaki despotik köşelerinde ayakta kaldı. Güney Afrika'da da olduğu gibi, bu trendin oluşmasının en önemli sebebi zorla çalıştırmanın tarım ve madencilikten daha az yaygın olduğu sanayinin büyümesidir. Bu da, daha önce de vurguladığımız gibi, sanayi imalatının ve kompleks üretim yapılarının zorla çalışmayı daha az verimli ve dolayısıyla elverişsiz kılmasıdır. Ayrıca işçilerin fabrikalarda kolektif olarak örgütlenmeleri için daha çok fırsat olduğundan zorlayıcı tedbirleri sürdürmek daha maliyetli olacaktır (zorla çalıştırmanın azalmasının nedenlerinden biri de Kızıl Kraliçe etkisinin devreye girmesidir; toplum bir kez koridora girince baskıcı feodal çalışma koşulları yavaş da olsa ortadan kalkar, örneğin Altıncı Bölüm'de, Avrupa ülkelerinin koridorda hareket ettikleri gibi). Sonuç daha geniş bir koridor, koridora geçiş için daha büyük alan yaratılması, demokrasi ve özgürlüktür.

Zorla çalıştırmanın gerilemesi koridoru dönüştüren tek faktör değildir. Bir başka ekonomik eğilim de özgürlük açısından çok daha karmaşık ve çok yönlü sonuçları olan küreselleşmedir.

Küreselleşmenin açtığı koridor

Küreselleşmenin ekonomik mantığı uzmanlaşmadır. Uluslararası bağlantılar derinleştikçe bazı ülkeler imalat sanayi üretimini ve ihracatını artırırken diğerleri tarım ve madencilikte uzmanlaşır. Peki bu bize koridorun biçimi hakkında ne söyler?

Tarımda uzmanlaşan ülkeler için koridor daralabilir. 21. yüzyıldaki toprak sahipleri alenen baskıcı olmasalar da tarım, daha önce tartıştığımız nedenlerden dolayı, toplumsal hareketliliğe daha az elverişli olacaktır. Tarım işçileri daha az örgütlenebildiğinden ağırlıklı olarak tarıma dayalı ekonomilerde iktidarla mücadele et-

mek için yeterli kapasite olmaz. Tarımda kolektif eylem örgütlemek başka sebeplerden de zor olabilir. Örneğin kentsel alanlarda sivil toplum örgütlerinin, protestoların ve hatta siyasi partilerin eşgüdümlerini sağlamak daha kolaydır.

Tersine, imalat sanayiinde, hizmetlerde ve yüksek teknoloji faaliyetlerinde uzmanlaşmak, koridoru daha da genişletecek ve Prangalanmış Leviathan olasılığını artıracaktır. Bu olasılığa bir örnek olarak Güney Kore gösterilebilir. 1948'de 38. Paralel boyunca Kuzey Kore'den ayrıldıktan sonra, Başkan Syngman Rhee'ın yönetiminde piyasa dostu olan ama giderek despotlaşan bir ülke olarak yola çıktı. Komünist Kuzey'in oluşturduğu varoluşsal tehdit ve ABD desteği, özellikle radikal toprak reformu gibi, sonunda sanayileşmeye doğru sağlam bir itici güç sağlayan bir dizi reformu getirdi. Sanayileşmeye odaklanma General Park Chung-hee'nin 1961'de önce darbeyle, ardından seçim yoluyla ve 1972'den sonra sıkıyönetim ile iktidarı elinde tuttuğu sürece artarak devam etti. Uluslararası ticaret ve imalat sanayi ihracatı Güney Kore'nin bu dönemdeki iktisadi gelişiminde merkezi rol oynadı. Büyüme temelinde, *chaebol* denilen ve Samsung ve Hyundai gibi meşhur markaların dahil olduğu büyük endüstri devleriyle işbirliği halindeki hükümetin yaptığı planlama vardı. Ayrıca kısmen Kore sanayiinin taleplerini de karşılamak için eğitim alanında önemli yatırımlar da yapılmıştı. Fakat bu gelişme, sistemli baskıya rağmen 1950'lerde serpilen sivil toplum kurumlarının halen mevcut olduğu ve sendikaların sanayileşme sürecinde çoktan örgütlendikleri bir bağlamda yaşanmıştı. Bu değişimler 1970'lerde askeri rejime karşı yapılan kitlesel gösterilere zemin hazırladı. Sonuçta rejim geri çekildi ve 1987'de demokratik seçimler yapıldı. Hem ülke içinde hem de yurt dışında askeri rejimin yaşadığı destek kaybı eylemci öğrencileri ve sendikaları şiddetle bastırması yüzündendi ve bu kayıp geçişi kolaylaştırdı. Tüm bu süreç, tarıma veya doğal kaynaklara dayalı bir ülkede değil, baskının daha yıkıcı ve maliyetli olduğu sanayileşen bir ekonomide yaşandığı için desteklenmişti. Bu nedenle Güney Kore örneğinde küreselleşmeyle gelen imalat alanında uzmanlaşma, koridoru genişletti ve ülkeyi oraya taşıdı.

Fakat burada kritik olan nokta ekonomik uzmanlaşmanın etkilerinin devlet ile toplum arasında mevcut dengeye bağlı olduğudur. Bu nokta Güney Kore'yle, küreselleşmenin ateşlediği çok daha hızlı bir sanayileşme yaşayan Çin'i kıyasladığımızda açıkça ortaya çıkar. Çin'deki daha zayıf toplum ve daha despotik yönetim

nedeniyle bu değişiklikler koridora doğru kalıcı bir hareketlenme yaratmadı. Koridor ne kadar genişlese de, ona çok uzakta konumlanan ülkeler kolayca içeriye giremeyecektir.

Gördüğümüz gibi ekonomik küreselleşme konusu oldukça karışıktır. Bazı ülkeler çeşitli baskıcı pratiklerin halen uygulandığı ve toplumsal hareketliliğin zor olduğu, doğal kaynaklarda ve tarımsal ürünlerde uzmanlaşmaya yönelecekler, bu koridoru daha da daraltacaktır. Buna karşılık küreselleşme diğer bazı ülkeleri imalatta, hizmet sektöründe ve hatta bazı durumlarda yüksek teknoloji faaliyetlerinde uzmanlaşmaya teşvik edecek ve böylece koridora girişlerini kolaylaştıracaktır. Küreselleşme ve yol açtığı iktisadi ve toplumsal değişimler, bazen toplumsal hareketliliği ve yeni talepleri ateşleyen fikirlerin alışverişini de kolaylaştırabilir. İktisadi küreselleşmenin etkileri söz konusu olduğunda da şeytan ayrıntılarda gizlidir.

* * *

Ekonomik küreselleşme, uzmanlaşma modellerinin değişimini etkileyen tek faktör değildir. Pek çok ülke, iktisadi büyümede belli bir seviyeye gelince insanları tarımdan çıkartıp sanayi ve hizmetlere yönlendirir (bunun kısmen bir sebebi de, tüketicilerin zenginleştikçe imalat ürünleri ve hizmetlere yönelik talebinin tarımsal ürünlere göre daha hızlı artmasıdır). Buna ek olarak, daha gelişmiş ekonomilerde devreye sokulan daha etkin teknolojiler tüm dünyaya yayılmakta ve imalat sektörü için bir başka itici unsur haline gelmektedir. Bu uzun dönemli eğilimler, yavaş olmalarına ve ülkeler arasında eşitsiz dağılmalarına rağmen tarımsal üretim ve doğal kaynakların ağırlığını azaltarak, küreselleşme olsun veya olmasın koridorun genişlemesine destek olmaktadır.

Koridorun biçimi sadece ekonomik etkenlere bağlı değildir. Uluslararası ilişkiler de koridoru ve özgürlüklerin gelişimini etkiler. Fakat küreselleşme gibi bunların da çeşitli etkileri söz konusudur: Bir yandan daha geniş bir koridora doğru iterken diğer yandan despotlara destek olur. Bu bölümü uluslararası etkenlere dair bir tartışmayla bitireceğiz.

Hepimiz artık Hobbesçuyuz

Afrika kıtasının Avrupalı güçler arasında paylaşıldığı 1884 Berlin Konferansı'nın asıl kazananı Belçika Kralı II. Leopold olmuş-

tu. Konferansa katılan herkesi ve ABD Başkanı Chester Arthur dahil diğer devlet başkanlarını, Kongo havzasının devasa topraklarını bağımsız "Özgür Kongo Devleti"nin himayesi altında, insani ve yardımsever amaçlarla denetim altında tutacağına ikna etmişti. Gerçekte Kongo devleti özgür olmadığı gibi, insani hedeflerle de hiçbir ilgisi yoktu. Leopold, devleti şahsi mülkü gibi yönetiyor ve kaynaklarını, özellikle de 1930'larda sentetik kauçuk kullanıma girmeden önce büyük talep gören doğal kauçuğu acımasızca sömürüyordu. Leopold'un özel ordusu *Force Publique*, zorla çalıştırılan yerli işçilere zorunlu kauçuk kotaları dayatmıştı ve bu kotaları dolduramayanlar için kırbaçlama, köylerini yakma, ellerini kesme ve kitlesel katliamlar gibi uygulamalara başvurmuştu. Tahminlere göre Leopold'un yönetimi sırasında 20 milyonluk nüfusun 10 milyona yakın bir bölümü hayatını kaybetmişti.

Bu muazzam insani trajedi sonucunda daha önce başlamış olan köleliği kaldırma hareketinin üzerine yapılanan uluslararası insan hakları hareketinin ilk adımları ortaya çıktı. 1890'larda Kongo'da seyahat eden bir Amerikalı gazeteci olan George Washington Williams, Kongo'daki nüfusun yaşadığı aşırı kötü muameleyi dünyaya ilk duyuran kişiydi. Ancak haberlere verilen uluslararası tepki çok cılız kaldı. 1899'da Joseph Conrad'ın Kongo nehrinde buharlı gemi kaptanı olarak çalıştığı zamanları anlatan *Karanlığın Yüreği* kitabının yayımlanması ile uluslararası kamuoyu sömürgede yaşanan vahşete ilgi duymaya başladı. Uluslararası insan hakları hareketinin diğer iki öncüsü Edmund Morel ve Roger Casement, Özgür Kongo Devleti'nde yaşayan halkın acısını davaları haline getirerek, açıkça Kongo'da Leopold yönetimine son verme hedefiyle Kongo Reform Derneği'ni kurdular.

Morel, Özgür Kongo Devleti'yle Liverpool arasında mal taşıyan deniz nakliyat firması Elder Dempster'da kâtip olarak çalıştığı sırada Kral Leopold rejiminin yarattığı insani trajedinin ve sömürünün derinliğini anlamıştı. Kongo'daki suiistimallere dair ortaya koyduğu bilgiler Britanya Avam Kamarası'nda bu suçlamaların soruşturulması için bir önerge verilmesini sağlamıştı. Bu soruşturma dönemin Britanya Konsolosu İrlandalı Roger Casement tarafından yürütüldü (Casement daha sonra İrlanda bağımsızlık mücadelesine dahil olduğu için Britanya yetkililerince infaz edilecekti). Sömürgedeki durum hakkında bugünkü bilgilerimizin çoğuna Casement ulaştı. Günlüğü gözlemlediği vahşet hakkında fikir verir, özellikle de 5 Haziran ve 9 Eylül arasında yazdıklarıyla:

5 Haziran: Ülke bir çöl, hiçbir yerli kalmadı.

25 Temmuz: Köylere yürüdüm ve en yakındakinde şunu gördüm: Nüfus korkunç derecede azalmış. Yüzlercesinden sadece 93 kişi kalmış.

26 Temmuz: Zavallı kırılgan halk... –Küller küllere toprak toprağa– nerede şimdi müşfik yürekler, merhametli düşünce– hepsi yok olmuş.

6 Ağustos: Yerlilerden pek çok not topladım... Sepetleriyle geç geldikleri için zalimce kamçılanmışlar.

13 Ağustos: A., Bikoro'dan elleri kesilmiş beş kişinin ta Myanga'dan bunu bana göstermek için geldiğini söyledi.

22 Ağustos: Bolongo neredeyse ölü. Çok iyi anımsıyorum Kasım 1887'ydi, her yer insanlarla doluydu. Şimdi sadece 14 yetişkin kaldığı söylendi. İnsanların sefil durumda olduklarını, kauçuk vergisinden acı acı yakındıklarını söylemeliyim. 06.30'da Bokuta'nın terk edilmiş kısmından geçtik. Mouzede, insanların hepsinin zorla Mampoko'ya götürüldüklerini söylüyor. Zavallı mutsuz ruhlar.

Ağustos: Bongandanga'da kauçuk "pazarı"nı gördük. Her yerde sadece silahlar var. Yaklaşık 20 silahlı adam. 242 kişilik topluluk kauçuklarla birlikte suçlular gibi çevrilmiş durumda. Buna "ticaret" demek kuyruklu yalandır.

Ağustos: 16 adam, kadın ve çocuk bağlanmış halde kasabaya yakın Mboye köyünden getiriliyor. Adamlar hapse atılırken çocuklar benim müdahalemle serbest bırakılıyor. Rezil. Rezil, utanmaz bir düzen.

2 Eylül: Peeters'in muhafızları tarafından yakalanan ve hapse götürülen 16 kadın gördüm.

9 Eylül: 11.10'da tekrar Bolongo'dan geçtik. Zavallı insanlar kanolarına binerek yardım etmem için yalvarmaya gelmişler.

Casement Raporu 1904'te yayınlandı ve tanıklıklara dayanarak Kongo'da yaşanan sarsıcı suiistimalleri canlı biçimde belgeledi. Leopold'un adamlarının kauçuk kotalarını dolduramadığı için yerlileri uzuvlarını keserek sakatlamaları özellikle detaylı biçimde tasvir edilmişti. Örneğin:

Göl Bölgesi'nde iki (sakatlama) vakası dikkatimi çekti. Birisi, genç bir adam elleri tüfek dipçikleriyle dövülmüş olarak bir ağaca karşı duruyordu. Bir diğeri, 11 veya 12 yaşında genç bir delikanlının sağ eli bileğinden kesilmişti. İki vakada da Hükümet askerlerinin başında duran beyaz subayların isimleri bana iletildi. Kauçuk

rejiminde bu şekilde sakatlanan (biri kız, üçü küçük erkek çocuğu, bir genç ve bir yaşlı) altı yerliden biri hariç tamamı ziyaret ettiğim gün ölmüştü.

Rapor tahribatın deliliydi.

1890'ların ortalarında Kongo Havzası ve ürünleri, zenginliğini Belçika başkenti Brüksel'i güzelleştirmek için kullanan Leopold için büyük bir refah kaynağı olmuştu. Bir yandan da Afrika'daki ajanları Özgür Devlet'in içlerindeki orman bölgesinde kauçuk elde etmek için vahşi bir sömürü rejimi kurmuşlardı.

Rapor uluslararası kamuoyunun algısını değiştirdi. Rapor sayesinde Kongo Reform Derneği'nin davası Atlantik'in iki yakasından, Sir Arthur Conan Doyle, Mark Twain, Booker T. Washington, Bertrand Russell ve Joseph Conrad gibi ünlülerden destek almaya başladı. Nihayetinde Leopold'un sömürge yönetimini sona erdirdi.

Uluslararası insan hakları hareketi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olgunlaştı ve uluslararası alanda daha büyük nüfuz kazandı. Bir sonraki bölümde tartışacağımız 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi çok önemliydi. Ama ona eşit derecede önemli bir adım da Birleşmiş Milletler'in 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ydi. Bunun önemi yalnızca yüzyılın ilk yarısındaki meşum soykırımları ele alması değildi. Daha önceki 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile 1864 kadar erken tarihli Cenevre Sözleşmesi, devletleri egemen olarak kabul etmişti. Savaş sırasında aralarındaki ilişkileri ve ayrıca savaşanlara ve sivillere nasıl davranılacağını düzenlemeye çalışmıştı. Bu sözleşme devletlerin yurttaşlarına diledikleri gibi davranmakta özgür olmadıklarını hükme bağlamıştı. Sözleşmeye göre:

Soykırım suçunu veya üçüncü maddede tanımlanan suçlardan herhangi birini işlemiş olan şahıslar, hükümet ricali, memur veya hususi şahıslar olsun cezalandırılacaktır.

Mesaj açıktı. Leviathan'la veya Leviathan'sız, insanlara yönelik kıyımlara izin verilemez. İlk başta bu sadece bir niyet beyanıydı ve hayata geçirecek gerçek bir mekanizmadan yoksundu. Fakat uluslararası baskı ve egemen devletlerin izlenmesi, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi insan haklarına ve sivil

haklara yönelik ihlalleri ifşa etmek ve engellemek için çalışan yapıların faaliyetleriyle daha da yoğunlaştı. Ayrıca 2002'de kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin soykırım, insanlığa karşı suç ve savaş suçları işleyen bireyleri hatta devlet başkanlarını yargılama yetkisine sahip olması da bu yönde önemli bir katkı oldu.

Elbette bu sözleşmelerin ve örgütlerin etkileri çok da abartılmamalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kamboçya'da 1970'lerde, Ruanda'da 1994'te ve Sudan'da 2000'lerde yaşananlar örneğinde çok sayıda insan hakları ihlali, hatta soykırımlar gerçekleşmiştir. Buna karşın uluslararası insan hakları hareketinin dünyada devlet-toplum ilişkilerine iki temel etkisi olmuştur. Aşırı baskıları daha görünür kılmış, toplumu baskılamanın devletler ve seçkinler için maliyetini artırmış ve despotizme karşı bir araya gelen toplumsal örgütlenmeler için ortak kriterler ve ortak bir dil sağlamıştır. Bu iki etkinin rolünü "renkli devrimler"in çoğunda görmek mümkündür, bunlarda toplumsal hareketlilik kısmen diktatörlük rejimlerindeki sistemli insan hakları ve sivil haklar ihlallerinin açıkça belgelenmesi ile tetiklenmiştir. Kavramsal çerçevemiz açısından bakıldığında, uluslararası tepki, koridoru Despotik Leviathan aleyhine genişletir. Böylece, despotik dinamiklere yol açabilecek olan devlet gücü, uluslararası insan hakları gruplarının etkisiyle ve onların önayak oldukları toplumsal hareketlilikle sınırlandırılabilir.

Uluslararası insan hakları hareketi, özellikle de devlet kapasitesinin bazı dezavantajlı gruplara yönelik ayrım ve suiistimallere karşı örgütlenmesini ve kullanılmasını özendirerek koridorun diğer tarafta da genişlemesine yol açar. Bir örnek Uluslararası Af Örgütü'nün ev içi şiddet ve kadınların sünnet edilmelerine yönelik kampanyalarda oynadığı rolden verilebilir. 2012'de Birleşmiş Milletler'in nihayet kadın sünnetine karşı bir karar almasında Uluslararası Af Örgütü'nün kampanya süreci etkili olmuştu. Sonuç olarak devlet kapasitesi kullanımının ayrım gören grupları korumak için güçlendirilmesi koridorun Namevcut Leviathan tarafını güçlendirir.

Bu güçlerin etkin olmasıyla, uluslararası ilişkilerin daha geniş koridor için büyük bir güç oluşturdukları ve Prangalanmış Leviathan'ın önünü açtıkları düşünülebilir. Fakat gerçek daha nüanslıdır. Uluslararası ilişkilerin çok daha yaygın bir yönü koridorun daralmasına sebep olur ve Despotik ve Kâğıttan Leviathanların önünü açar.

* * *

Ekim 2007'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO), zamanın Zimbabve Devlet Başkanı Robert Mugabe'yi, mevcut konumunu "bölgedeki meslektaşlarını etkilemek için" kullanabileceğini söyleyerek bulaşıcı olmayan hastalıklar için "iyi niyet elçisi" olarak atamıştı (Başkan Mugabe'nin BM'ye hitap ettiği resmi fotoğraf albümümüzdedir). Ne etkilemesi? Bu iyi niyet elçisi kendi toplumunu baskı altında tutan, Matabeleland'de binlerce insanı katleden, el koyduğu toprakları kendisine, ailesine ve parti destekçilerine dağıtan, aslında üretken bir ekonominin çöküşünü hazırlayan ve düzenli olarak seçimlerde hile yapan Robert Mugabe değil miydi? Fakat belki de Zimbabve sağlık ve sağlık hizmetleri bakımından başarılı işler yapmıştır? O da değil. Ülkenin ekonomik servetinin gerilemesiyle Zimbabvelilerin genel sağlığı da bozulmaya devam ediyor. Nüfusun yaklaşık yüzde 8'inin HIV taşıyıcısı olduğu tahmin edilirken doğumda ortalama yaşam süresi beklentisi düşerek erkekler için 59'a kadar indi. Ülkenin sağlık sisteminin çökmesi 2008-2009'da yaygın bir kolera salgınına neden olurken, bu hastalık nedeniyle ölenlerin sayısı 100.000 vakada 4.000 olarak tahmin edilmekte. Zimbabve sağlık sistemini anlatacak en iyi örnek, görevden alınmadan önce Mugabe'nin ülkesindeki doktorlara güvenmek yerine tedavisi için düzenli olarak Singapur'a uçmasıydı. Mugabe'nin bu sağlık turizminin 2016'daki maliyeti 53 milyon dolar olarak hesaplanıyordu. Bu rakam ülkenin tüm sağlık bütçesinin altıda birine denkti.

Mugabe'nin iyi niyet elçiliği, daha geniş uluslararası sisteme bakılmadığında anlamlı görünmüyor. Belirli dönemlerde uluslararası insan hakları hareketinde önemli roller üstlenen, Birleşmiş Milletler dahil uluslararası örgütlenmeler, egemen devletlerin başkanlarıyla çalışmak için vardır. Yönetmelikleri Hobbesçudur: Eğer bir devlet varsa ülkesini temsil eder ve uluslararası saygıyı hak eder. Bunun anlamı, toplumlarına sert baskı uygulayan, insan haklarını ve sivil hakları ihlal eden devlet başkanları, başbakanlar, askeri diktatörler ve kralların tanınmasıdır. Bu sadece uluslararası saygınlık meselesi değildir, mali kaynaklar da belirli bir toprakta devleti kim temsil ediyorsa ona akıtılır. Bu kaynaklar Somali gibi bir Afrika ülkesinin hükümet bütçesinin yüzde 40'a yakınını oluşturabilir. Bu uluslararası devlet sistemini destekleyen mantıklı nedenler de vardır. Devletleri meşru ortaklar olarak tanımamak uluslararası işbirliğini zora sokabilir ve rejimlerini istikrarsızlaştırma potansiyeli barındırır. Bir açıdan bakıldığında uluslararası devlet sisteminin iyi işlediği söylenebilir. Örneğin Afrika ve Latin

Amerika'da sınır ihtilafları ve çatışmaları için uygun koşullar olmasına rağmen, uluslararası devlet sistemi bunları engellemiştir.

Fakat kavramsal çerçevemizden bakıldığında, Hobbes'un kuramının en şüpheli kısmını barındıran "egemen olan her zaman meşrudur ve güçlü olan haklıdır" esaslarına dayalı bu uluslararası sistemin istenmeyen bir sonucu koridoru daraltmasıdır. Uluslararası meşruiyet ülke içi meşruiyete dönüşür ve ülkede muhalefeti baskılamanın koruyucu örtüsü haline gelir. Kaynaklara erişim sağlar ve en tepedeki seçkinlerle hiyerarşik ilişkileri kuvvetlendirir. Güç dengesinin devletin lehine oluşmasının devlet ile toplum ilişkilerine zararlı etkileri vardır. Birincisi toplumun devletin despotik gücünü dengelemesini zorlaştırmasıdır. Ayrıca toplumun gücünü kurumsallaştırmasını da güçleştirir. Bunu On Birinci Bölüm'de, uluslararası sistemin Kâğıttan Leviathanları desteklemesi örneğinde görmüştük. Kâğıttan Leviathanların kökenleri sömürge yönetimine kadar geri götürülebilse de devamlılık gösteren varlıkları, onlara gerçek ve saygın Leviathanlar gibi muamele eden uluslararası devlet sistemine dayanır. Fakat Kâğıttan Leviathanlar, hareketlenme etkisi ve devlet kapasitesi inşa edebilmek için toplumun tepkisi hakkında fazlasıyla kaygılıdırlar ve süreç içerisinde toplumun gücünün kurumsallaşma olanaklarını ortadan kaldırırlar.

Sonuç insan hakları hareketinin tam tersi bir yöne doğru iten etkili bir gücün varlığı ve bunun koridoru daraltmasıdır.

* * *

Tüm bu güçler ve ele almadığımız daha pek çokları devredeyken koridorun genişlemesini ve gelecek on yıllarda özgürlüğün artmasını bekleyebilir miyiz? Yanıt belirsizdir ama bizler iyimser insanlarız ve otokratlar için desteğin pek çok ülkede arttığı ve koridordaki bazı ülkelerin her zamankinden çalkantılı göründüğü bugünkü ortamda bile koridorun çoğu ülke için bir nebze de olsa genişlediğini düşündüren sebepler görüyoruz. Fakat Birinci Bölüm'ün ana mesajı halen geçerlidir: bütün ülkelerin aynı türden devlet kurumlarına ve devlet-toplum ilişkilerine yönelmelerini sağlayan doğal bir eğilim yoktur. Despotik, Kâğıttan ve Namevcut Leviathanlar, Prangalanmış olandan daha az dirençli değillerdir. Bu bölümün başka bir mesajı da aynı ölçüde önemlidir: koridorun biçiminden bağımsız olarak, yeni ve geniş koalisyonlar kurmayı beceremeyen ve uzlaşmayı destekleyemeyen ülkeler koridora ayak basmayı başaramayacaklar.

15

Leviathan'la yaşamak

Hayek'in hatası

İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında London School of Economics (LSE) dekanı William Beveridge bir grup kamu görevlisiyle birlikte "Sosyal Güvenlik ve İlişkili Hizmetler" başlıklı bir hükümet raporu hazırladı. Bugün "Beveridge Raporu" olarak bilinen bu belge Birleşik Krallık'ta refah devletinin gelişmesinin temelini oluşturdu. Raporun kilit önerileri arasında işsizlik desteği, iş göremezlik ödemesi, emekli maaşı gibi unsurları içeren Sosyal Güvenlik programının ciddi ölçüde genişletilmesi, Ulusal Sağlık Hizmeti kapsamında evrensel ücretsiz sağlık hizmeti sağlanması ve asgari ücret uygulamaları vardı. Rapor Britanya kamuoyunda büyük memnuniyetle karşılandı. İşçi Partisi'nin savaş sonrası Sosyal Güvenlik Bakanı James Griffiths anılarında, "Savaşın en karanlık anlarından birinde [rapor] talih kuşu gibi gelmişti" diye yazacaktı.

Rapordaki bebek, çocuk ve annelere yönelik hizmetlerin genişletilmesi ve annelerle beş yaş altı çocukları olan ailelere yakıt ve süt desteği, çocuklara ücretsiz okul yemeği verilmesi gibi bazı öneriler savaş sırasında uygulandı. 1945'te İşçi Partisi Beveridge Raporu'nu uygulama vaadiyle oyları silip süpürerek iktidara geldi ve rapordaki planları hayata geçirmeye yönelik bir dizi çok önemli yasa çıkardı. Bunlar arasında 1945 Aile Destekleri Yasası, 1946 Ulusal Sigorta Yasası, 1948 Ulusal Yardım Yasası ve 1946 Ulusal Sağlık Hizmeti Yasası vardı.

Viyana'dan gelen ve o sırada LSE'de ders vermekte olan parlak bir göçmen bu gelişmeler karşısında endişeye kapılmıştı. Nazizm'e tanık olan ve birkaç yıl önce totaliter devletin bu uç örneğinden kaçan Frederich von Hayek'in ana kaygısı totaliter

devletin yükselme olasılığıydı. Hayek özellikle "sosyalist" devlet planlamasından ve ekonominin idari düzenlemelerinin bir tür totaliterliğe dönüşebileceğinden endişe ediyordu. Genişleyen devlet idaresinin tehlikelerine dair kaygılarını ilk kez William Beveridge'a yazdığı bir notta dile getirmişti. Bu not daha sonra bir dergi makalesine ve ardından *Kölelik Yolu* adlı bir kitaba dönüştü ve o tarihten sonra 20. yüzyıl sosyal bilimlerinin en etkili çalışmalarından biri haline geldi. Hayek yapılan her hükümet müdahalesine veya sosyal güvenliğe karşı değildi. "Bazı liberallerin kimi kabaca genel prensiplerde, en çok da *laissez-faire* ilkesinde inat etmeleri kadar liberal davaya zarar veren bir şey bulmak muhtemelen güçtür" diye yazmış ve "sağlığı ve çalışma gücünü korumaya yetecek asgari yiyecek, barınak ve giyim desteğinin herkese sağlanması gerektiğine kuşku yoktur" diye eklemişti. Ancak devletin ücretleri etkilemede ve kaynak dağılımında belirleyici rol oynamasından kaygı duyuyordu. Ona göre bu, kısmen sosyalist düşünceden etkilenen birçok ülkenin seçtiği yoldu ve kitabı bunu düzeltmeyi amaçlıyordu. Hayek İşçi Partisi'nin politikalarını gördükten sonra kitabın 1956 ABD baskısının önsözüne şöyle yazmıştı:

> Refah devleti adına ortaya konan şu derme çatma ve genelde tutarsız idealler karmaşası reformcuların hedefi olarak büyük ölçüde sosyalizmin yerine geçmiştir ve sonuçlarının tam teşekküllü sosyalizme benzememesi için çok ciddi bir ayıklamaya ihtiyaç vardır. Bu bazı amaçlarının pratik ve övgüye değer olmadığı anlamına gelmez. Fakat aynı amaca yönelik çalışmamızı mümkün kılabilecek başka yollar da vardır ve şimdi revaçta olan görüşler nedeniyle çabuk sonuç almak için sabırsızlıkla seçtiğimiz araçlar, belirli hedeflere ulaşmamızı kolaylaştıracak olsalar da, özgür bir toplumun muhafazası için uygun olmayabilirler.

Hayek şöyle devam ediyordu:

> Elbette İngiltere'deki altı yıllık sosyalist hükümet totaliter devlete benzer bir yapı üretmedi. Fakat bu durumun *Kölelik Yolu*'nun tezini çürüttüğünü savunanlar gerçekten de tezin ana noktalarından birini kaçırıyorlar: Artan devlet denetiminin ürettiği en önemli değişim psikolojiktir, yani halkın karakterinin değişmesi. Bu ister istemez yavaş bir değişimdir, birkaç yılda değil belki ama bir veya iki kuşakta gerçekleşir. Buradaki önemli nokta halkın siyasi idealleri

ve otoriteye yaklaşmasının altında yaşadığı siyasi kurumların sebebi olduğu kadar sonucu da olmasıdır. Her şeyden önce bunun anlamı, güçlü bir siyasi özgürlük geleneğinin, yeni kurumların ve politikaların zamanla bu ruhun altını oyma ve yok etme tehlikesini ortadan kaldırmadığıdır.

Hayek'in burada bahsettiği "psikolojik değişim", bizim devletin toplum üzerindeki tahakkümü olarak adlandırdığımız durumla benzerdir. Bu açıdan bakıldığında Hayek'in kaygısı, Britanya devletinin artan gücünün toplumu zayıflatacağı ve despotizme yol açacağı yönündeydi. Hayek'in kendisinin de farklı yerlerde, hatta yukarıdaki alıntıda tartıştığı gibi, bazı amaçlar "pratik ve övgüye değer" olabilirdi. Fakat bu yeterli değildi çünkü devlet-toplum ilişkisinin niteliği, devletin artan gücü tarafından tehlikeye düşebilirdi. Korktuğu tam da buydu. Hayek'in bu potansiyel sorun karşısında öngördüğü savunma da bizim tezimizle uyumludur: "Bu ruh zamanla yeniden ağırlığını koyabilirse ve insanlar kendilerini gitgide tehlikeli yöne sürükleyen partiden kurtulur ve aynı zamanda tehlikenin doğasını kavrayarak yollarını değiştirirlerse, bu sonuçlardan kaçınmak da mümkün olur."

Başka bir deyişle Hayek Despotik Leviathan'ın oluşmasını önlemenin tek yolunun toplumun, devlet gücü ve tahakkümü karşısında ağırlığını kuvvetlendirmesi olduğunu kavramıştı. Fakat Hayek'in bu derinlemesine analizi hayati bir şeyi göz ardı ediyordu: Kızıl Kraliçe etkisi. Toplumun büyüyen devlet kapasitesine karşı tek seçeneği, onu tamamiyle dizginlemek değildir. Başka bir alternatifi daha vardır. Kendi kapasitesini ve devlet üstündeki denetimini artırabilir. Britanya'da ve Avrupa'nın büyük bölümünde İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllarda gerçekleşmiş olan da budur. Ve Onuncu Bölüm'de gördüğümüz gibi, ABD'de de devreye giren bu dinamiklerin bir kısmıdır.

İnsanlığın gelişmesinin büyük bölümü, yeni sorunlarla baş edebilmek için devletin rolü ve kapasitesinin artmasına ve bu arada toplumun da daha güçlü hale gelmesine ve her zaman tetikte olmasına bağlıdır. Devlet kapasitesinin gelişimini olgunlaşmadan engellemek, insani gelişime de zarar verecektir. Devletin sorumluluk alanlarını iktisadi veya toplumsal kriz zamanlarında genişletmesi özellikle önemlidir. Britanya'da Beveridge Raporu böyle bir krize yanıttı.

Bu nedenle Hayek'in hatası iki ayaklıdır. Birincisi, Kızıl Kraliçe'nin gücünü öngörememiş ve bu gücün Prangalanmış

Leviathan'ı koridorda tutabileceğinin farkına varamamıştır. Belki de şaşırtıcı olmayan ikinci unsur ise bugün çok daha açık olan bir olguyu görememesidir: yeniden bölüşüm, sosyal güvenlik ağı oluşturması ve giderek karmaşıklaşan ekonominin düzenlenmesi gibi rollerin 20. yüzyılın ilk yarısında zaten ortaya çıkmış olan devlet tarafından üstlenilmesi gereği.

* * *

Koridorda kalmak kendiliğinden gerçekleşmez, özellikle de yeni meydan okumalar karşısında. On Üçüncü Bölüm'de, Kızıl Kraliçe sıfır toplamlı hale geldiğinde ülkelerin koridordan nasıl çıktıklarını gördük. Hayek özgürlüğe karşı daha da temel bir meydan okumadan, devletin artan idari gücünün yeni bir tür "köleliğin" önünü açmasından endişe ediyordu. Ancak Kızıl Kraliçe etkisi, sıfır toplamlı bir sonuç doğurmadığı sürece, bir toplumun koridorda kalarak genişleyen bir devleti denetlemek için yeni kapasiteler ve kurumsal düzenlemeler geliştirmesine yardım eden etkili bir güç de olabilir. Büyük Bunalım'ın ortasında inşa edilen İsveç refah devleti, Kızıl Kraliçe'nin bu rolü nasıl oynadığı ve harekete geçmesinin nasıl yeni koalisyonları zorunlu kıldığına dair verilebilecek belki de en iyi örnektir.

İnek pazarlığı

Büyük Bunalım, bütün Batı'da devlet ve toplum açısından kriz yarattı. İktisadi kriz siyasi krize neden oldu fakat bu süreç farklı ülkelerde çok farklı şekillerde yaşandı. Almanya Nazizm'e yenilerek hızla koridoru terk etti. ABD kendi sınırlamaları içinde bu sorunlarla boğuşmaya çalıştı. İsveç Kızıl Kraliçe etkisinin güçlendirdiği, devlet ve toplumun kapasitelerinin eşzamanlı olarak arttığı simgesel bir örneği yaşadı. İki dünya savaşı arasında İsveç erkeklere genel oy hakkını getirerek daha rekabetçi bir seçim ortamı yarattı. Bunun sonucunda oluşan yeni koalisyonlar ülkeyi koridorda tutmakla kalmadı, devletin emek piyasasını düzenleme ve gelir dağılımını etkileme kapasitesini de önemli ölçüde artırdı. Bu değişimlerin zeminini hazırlayan birkaç etken vardı.

İsveç ekonomisi yüzyıl dönümünde büyük ölçüde kırsaldı ve nüfusun yarısına yakını halen tarımda çalışıyordu. Altıncı Bölüm'de gördüğümüz gibi, İsveç'in köylülerin de dahil olduğu uzun bir parlamenter temsil tarihi vardı ama seçmen tabanı sınır-

lıydı. 19. yüzyılda toprak aristokrasisi refahının ve gücünün çoğunu yitirmişti ancak aristokratların ikinci meclisi halen siyaset üzerinde ciddi etkiye sahipti. 1909'da İkinci Meclis için erkeklere oy hakkı getirildi. 1918'de bu hak tüm seçimler için geçerli oldu ve monarşinin gücü kırılarak rekabetçi seçimlere dayalı parlamenter demokrasinin önü açıldı. İsveç İşçi Partisi (SAP) bu kurumsal değişimlerde belirleyici rol oynadı.

SAP, Avrupa'daki pek çok sosyalist partinin aksine, iktidar için yarışmaya başlamadan önce Marksist köklerini büyük ölçüde terk etmişti. Partinin 20. yüzyıldaki etkili lideri Hjalmar Branting bu dönüşümün mimarlarından biriydi. Avrupa'daki diğer sosyalist partiler proletarya liderliğinde devrim fikrini korur ve sert ideolojik çatışmalar nedeniyle seçim şanslarını azaltırken Branting SAP'ı etkili bir seçim gücüne dönüştürecek koalisyon ortakları aramakla meşguldü. 1886'da Branting, "İsveç gibi geri kalmış bir ülkede orta sınıfın giderek önemli bir rol oynadığı gerçeğini yok sayamayız. İşçi sınıfının bu kanattan olabildiğince yararlanması gerektiği gibi orta sınıfın da kendi açısından işçilerin desteğine ihtiyacı var..." diyordu.

SAP'ın yüzyıl başındaki ana hedeflerinden birinin parlamentonun iki kanadı için de genel oy hakkını elde etmek olması bu arayışa katkıda bulunmuştu. Hedef genel oy hakkıydı. Bu, çiftçiler ve köylüler dahil, temsil hakkı olmayan kesimlerin güçlendirilmelerini amaçlayan bir program anlamına geliyordu.

Büyük Bunalım İsveç'i de vurdu. Diğer pek çok ülkede olduğu gibi hükümet, para birimi krona'nın değerini korumaya çalıştı. Ancak bu çaba deflasyona yol açtı ve krizi daha da derinleştirerek işsizliğin patlamasına neden oldu. İngiltere'nin 1931'de yaptığı devalüasyon sonrası İsveç de politikasını değiştirdi ve altın standardını terk etti. Ancak koşullar düzelmedi. SAP'ın koalisyon ortakları arayışı İsveç siyasetini dönüştürmeye bu bağlamda başladı. Bu noktada SAP koalisyon ortağı olarak orta sınıf yerine çiftçi ve köylülere yöneldi. Bu zorlu bir mücadeleydi. SAP'ın ittifak halinde olduğu sendikaların temel öncelikleri işsizlik tazminatını korumak, ücretleri yüksek tutmak ve bayındırlık işleri ve hükümet harcamaları sayesinde sanayi sektöründe istihdam yaratmaktı. Sendikalar işçiler için gıda fiyatlarını artıracak her politikaya karşıydı. Öte yandan çiftçiler işçilere ödenen yüksek ücretlere karşıydılar ve bunun yerine pazarlama kurulları ve diğer yöntemlerle tarım ürünleri fiyatlarına destek arayışındaydılar.

Ama bütün bunlar SAP'ın arayışını durdurmadı. 1932 seçimle-

rine gidilirken parti lideri Per Albin Hansson SAP'ı tüm İsveçlilere açık olan "halkın evi" olarak sundu:

> En önemli görev, iktisadi krizin beklenmedik etkilerinden mustarip tüm gruplara tüm gücümüzle yardımcı olmaya çalışmaktır... Parti diğerleri aleyhine [sadece bir] işçi sınıfına destek vermeyi amaçlamaz. Parti geleceğe yönelik çabalarında, sanayi işçileri ve tarım sınıfı ya da el emeğiyle çalışanlar ile beyniyle çalışanlar arasında ayrım yapmaz.

SAP liderleri bu stratejilerini iktisadi krizin yarattığı zor koşullara bir yanıt olarak sundular. Bu stratejiyi seçmenler açısından cazip kılan, bunalımın kötü etkileriyle mücadele etmek için partinin aktif biçimde deney yapmaya gönüllü olmasıydı. 1932 seçim bildirgesinde bu husus açıkça ortaya konmuş, ülkenin karşılaştığı sorunlar tanımlanmıştı:

> Toplumun her kesiminde kurbanlar yaratan bir kriz gelişiyor... (Parti) durumun kalıcı biçimde düzelmesi için önlemler arıyor (ve) krizin masum kurbanlarına etkin biçimde yardım etmesi için devleti teşvik etmeye yönelik çaba sergiliyor.

Bu strateji işe yaradı. Parti 1928 seçimlerine göre oylarını çarpıcı biçimde artırarak toplam oyun yüzde 41,7'sini elde etti ve çoğunluğu alamasa da tarihi bir başarı elde etti. Tam bu noktada Hansson'un çiftçilere yaptığı kur meyvesini verdi ve SAP hükümet kurmak için Köylü Partisi'yle "inek pazarlığı" yaparak bir ittifak kurdu. SAP tarım ürünleri fiyatlarını artıran korumacı tedbirleri kabul etti ve karşılığında, hükümet harcamalarını ve sanayi sektöründeki maaşları artırmayı amaçlayan bir kriz paketinin uygulamasını sağlayacak yetkiyi elde etti.

Bu pakete, başlarda Wallenberg'ler gibi güçlü bankacılık grupları itiraz etti. Muhalifler arasında ihracat için üretim yapanlar da vardı. Artan işçilik maliyetlerinin rekabet güçlerini eriteceğinden kaygı duyuyorlardı. Ancak 1936 seçimlerinde halkın SAP'a verdiği destek daha da artınca muhalefet zayıfladı. Bu geniş destek üzerine, iş çevreleri, sendikalar, çiftçiler ve hükümet 1938'de küçük bir tatil kasabası olan Saltsjöbaden'de bir araya geldiler. Toplantı "sosyal demokrat" koalisyonun daha da genişlemesiyle sonuçlandı. Artık koalisyona iş çevreleri de katılmıştı. İş çevreleri, emek ilişkileri ve grev faaliyetlerinin azaltılması karşılığında ye-

ni hükümet programlarına, refah devletine ve artan maaşlara razı oldular.

Bu model İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da geliştirildi. Toplumsal uzlaşı, İsveç devletinin hem eşitlik ve hem de büyümeyi desteklemesi gerektiği düşüncesi çerçevesinde oluştu. Bu uzlaşıdan İsveç devletinin işçilere cömert destekler sağladığı, aynı zamanda ücret belirlemede aracılık ve emek piyasasında (örneğin işçileri yeniden eğiterek iş bulmalarını sağlamak gibi) aktif emek politikalarıyla daha fazla hareketliliği teşvik ettiği bir korporatist model ortaya çıktı. Saltsjöbaden'deki anlaşmaya uygun olarak bu strateji iş çevrelerinin de yararına oldu. Sistemin önemli bir temeli, toplumsal bir pazarlık neticesinde tüm şirketler için sanayideki maaşların sabitlendiği, merkezi ücret belirlemeyi öngören Rehn-Meidner modeliydi. "Ücret baskılama" yoluyla işçiler arasında daha eşit bir ücret dağılımı yaratılıyordu (aynı işi yapan tüm işçilere aynı miktar ödeniyordu). Diğer yandan da daha üretken şirketler daha yüksek maaşlar ödemek zorunda kalmıyordu. Bu sistem yüksek verimliliği yakalayan şirketler için yüksek kâr fırsatı sunuyordu çünkü sanayinin geri kalanıyla aynı maaşı ödüyorlardı. Aynı mantıkla sistem şirketleri yatırım ve yenilik yapmaya ve verimliliklerini artırmak için yeniden yapılanmaya özendiriyordu çünkü bu şekilde sağlanan verimlilik artışının tamamını daha fazla kâr olarak yazabiliyorlardı.

İsveç refah devleti büyümeye ve gelişmeye devam etti. İsveç çok daha cömert sosyal yardımlar sunmakla kalmadı, Beveridge Raporu'nun evrensel kalıbını izleyerek bu yardımları tüm yurttaşlar için benzer seviyelerde sağlamaya yöneldi. Cömert işsizlik tazminatları ve sağlık sigortasını öncü annelik ve çocuk yardımları izledi. Ayrıca "İsveç okul sistemini demokratikleştirme" çabası doğrultusunda eşitlikçi ve yüksek nitelikli bir eğitim sistemi yaratıldı. Bu programlar ülkenin yoksulluğu azaltmakta ön saflarda yer almasını sağladı. Büyük Bunalım döneminde zirveye ulaşan yoksulluk oranlarının sadece korku ve belirsizlik ortamı yaratmayıp Almanya'daki gibi demokratik siyasi sistemi tehdit ettiği bir dönemde bu yapılanlar görkemli bir başarıydı.

Kuramsal çerçevemiz açısından can alıcı nokta sadece İsveç devletinin rolünün ve kapasitesinin ciddi ölçüde artması değildir. Aynı zamanda bunun derinleşen bir demokrasi ve toplumsal denetim eşliğinde gelişmesi ve toplumun kapasitesinin devletle birlikte artmasıdır. Bu sürecin dikkat çeken birkaç yönü vardı. Birincisi, devletin rolündeki herhangi bir büyümede ana endişe, seçkinlerin

süreci "gasp" ederek devlet müdahalesini az sayıda işletme veya bazı küçük çıkar gruplarının lehine ve toplum pahasına kullanma riskiydi. Bu sürecin SAP'ın liderliği altında gerçekleşmesi ve sendikaların süreç ortakları olarak sistemin denetlenmesi ile idaresinde hayati bir rol üstlenmeleri devlet kurumlarının bu şekilde gasp edilmelerinin önündeki en büyük engeldi. İsveç refah programlarının evrensel doğası, bunların seçkinlerin elinde patronaj araçları haline gelmesini engelledi ve toplumsal bütünleşmenin ve aidiyet duygusunun oluşmasına daha çok destek olarak, bu süreçlerin arkasındaki toplumsal hareketliliğe katkıda bulundu.

İkincisi, Hayek'in kaygılarına ilişkin önemli bir tehlike devletin ekonomide artan rolünün, örneğin kamulaştırmalar ve sermayeye el konulması gibi uygulamalarla genel olarak iş çevrelerinin aleyhine bir durum yaratma riskiydi. İsveç bu ihtimalin önünü iş dünyasını Saltsjöbaden'den sonra sosyal demokrat koalisyona dahil ederek kesti. Bu bağlamda, SAP'ın komünistlerle işbirliğini tutarlı biçimde reddetmesi ve kamulaştırma ile kârlara veya sermayeye açık biçimde el konulmasından uzak durması çok şey anlatır. Bazen sendikalar daha fazla ücret artışı sağlayacak politikalar için bastırsa da SAP genellikle bunlara direnç gösterdi. Toplumsal denetimin boyutunu gösteren bir istisna, sendikaların ve SAP'ın halen endüstride geçerli ücretleri ödeyen ama yüksek verimlilik nedeniyle "aşırı kârlar" elde eden şirketlerden bu kazançları geri almak için Rehn-Meidner modelinin koşullarını değiştirerek "ücretliler fonları" kurmaya yönelik girişimine gösterilen tepkiydi. Bu fonların devreye sokulmasının İsveç sosyal demokrasisini ayakta tutan koalisyonu tehdit ettiği anlaşılınca bunlara yönelik muhalefet büyüdü. Bu durum SAP'ı geri adım atmaya zorladı ve SAP 1976'da ilk kez iktidarı kaybetti.

Üçüncü olarak, devletin büyümesi demokrasinin derinleşmesiyle örtüştü. İsveç'te ana akım partilerin tümü sosyal demokrasinin temel ilkelerini kabul ettikleri için, seçmen sosyal demokrat yaklaşımın farklı örneklerini uygulayacak partiler arasında tercih yapmaya başladı. Gerek gördüğünde de, 1970'lerde sendikalar ve SAP tarafından önerilen ücretliler fonlarında olduğu gibi, aşırı politikalardan desteğini çekti.

Son olarak da İsveç bürokrasisi ve yargısı bu değişikliklerle uyum içerisinde gelişti ve özellikle de sendikalarla birlikte bu programların idare ve denetiminde rol üstlendi. Süreç içerisinde toplumsal programları uygulamak ve sistemin istismarını sınırlamak için yetkinlik kazandılar.

Özetle, ekonomik çöküşün yol açtığı krizin yeni zorunluluk ve koşullarına İsveç devleti hem rolünü hem de kapasitesini genişleterek karşılık verdi. Bu, Hayek'in korkularının aksine, totaliterliğe yol açmadı. Aksine, devletin genişlemesi işçiler, çiftçiler ve işverenlerin oluşturduğu bir koalisyon tarafından gerçekleştirildi. Kızıl Kraliçe etkisi de, devleti denetleyecek toplumsal devinimi tetiklediği için İsveç demokrasisi zayıflamak bir yana, süreç içerisinde daha da güçlendi.

* * *

İsveç deneyiminin ayrıntıları kendine özgü olsa da ana hatları başka bazı ülkelerle benzerlik gösterir. Farklı biçimde oluşmasına rağmen Danimarka ve Norveç'teki koalisyonlar da benzer refah devletleri inşa ettiler. Almanya da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yüksek devlet kapasitesinin ve toplumsal denetimlerin desteklediği bir refah devleti geliştirdi.

Aynı derecede ilginç olan Amerikan deneyimidir. FDR de SAP'ın karşılaştığına benzer iktisadi ve toplumsal çalkantılarla karşı karşıya kalmıştı. Aynı zamanda ırksal ve bölgesel çizgilerle keskin biçimde bölünmüştü ve devlet faaliyetine karşı daha kuşkucu bir toplumla boğuşmak zorundaydı. Buna karşın FDR'ın 1933 tarihli Ulusal Sanayinin Toparlanma Yasası (NIRA) ve Tarımsal Uyum Programı gibi erken dönem siyasi girişimleri de aynı doğrultuda yol aldı ve sosyal güvenliği güçlendirecek ve ekonominin düzelmesine destek olacak biçimde devlet kapasitesini genişletti. Bu program hem işçileri hem de çiftçileri sürece dahil etmeye çalıştı. Örneğin, NIRA'nın birinci başlığı, SAP'ın uyguladığı sanayi politikalarına çok benzeyen eylemler tanımlarken çiftçilere yüksek fiyatlar yoluyla verilen destekler de yönetimin tarım politikalarının merkezindeydi. Her iki durumda da FDR'ın başlangıç planları, tıpkı İsveç gibi idari denetimler ve uygulamalar içeriyordu. Ne var ki ABD'nin koşulları İsveç'ten farklıydı: NIRA iş çevrelerinden ve yargıdan şiddetli muhalefet gördü ve maddelerinin çoğu ya terk edildi ya da farklı biçimlerde uygulandı. Her ne kadar FDR'ın planları kısmen gevşetilmiş ve ABD kamu-özel işbirliği modeli eksenine uydurulmuş olsa da İsveç'in inek pazarlığında ulaşmaya çalıştığı hedeflerinin bazılarına ABD de erişmişti. Bu arada ABD ekonomisi düzenini ve yönetimini bütünüyle dönüştürmüştü.

Leviathan piyasaya karşı

Ekonomide ve sosyal bilimlerde önemli bir tartışma konusu devlet ve piyasa arasındaki denge hakkındadır. Devlet ekonomiye ne kadar müdahale etmelidir? Düzenlemenin en doğru kapsamı ve derecesi nedir? Hangi faaliyetler piyasaya bırakılmalı ve hangileri devlete ait olmalıdır? Genel görüşe göre devlet sadece sınırları açıkça belirlenmiş durumlarda müdahale etmelidir. Bunlara, dışsallıklar (*externalities*) da dahildir. Dışsallıklar, piyasaların işleyişinden kaynaklanmayan, bireysel oyuncuların diğerleri için önemli sonuçlar doğurduğu eylemleri (çevre kirliliği gibi); herkesin yararına olan "kamu mallarının" sunulması (altyapı veya ulusal güvenlik gibi); ve yaygın "asimetrik enformasyon" sorunu nedeniyle bazı piyasa aktörlerinin alışverişini yaptıkları ürün ve hizmetlerin niteliğini değerlendiremedikleri durumlarda ortaya çıkar. Ayrıca mevcut tekellerin aşırı yüksek fiyatlar uygulamalarının ve rakiplerini piyasadan dışlamak için saldırgan faaliyetlerde bulunmalarının önlenmesi için düzenlemeler yapılması da bunlara dahildir.

Önemli olan nokta kamu müdahalesinin, sosyal güvenlik ve eşitsizliği sınırlamaya yönelik yeniden dağıtım için de gerekli olmasıdır. Bu genel yaklaşımın önemli bir ilkesi, ekonomide gelir dağılımını etkilemeye çabalarken devletin piyasa fiyatlarına etkisinin asgari düzeyde olması ve bunun yerine amaçlarını gerçekleştirmek için vergilere ve transferlere dayanmasıdır.

Bu yaklaşım Hayek'in *Kölelik Yolu*'nda desteklediği, piyasaların kaynak dağıtımında daha etkin olması nedeniyle devletin ekonomideki kapsamı sınırlandırılmalıdır görüşüyle uyumludur. Fakat Hayek daha da ileri gider ve devletin gücünde ve müdahalesindeki artışların olumsuz siyasi neticeler de doğurabileceğini savunur. Her ne kadar Hayek'in çıkardığı sonuçlardan bazıları tamamen ikna edici olmasa ve aradan geçen on yılların siyasi gelişmeleriyle doğrulanmasa da soruna yaklaşım tarzı yeni bir zemin sunuyordu. Belki de Hayek'in en parlak öngörüsü devlet ve piyasa arasındaki dengenin sadece ekonomiyle ilgili olmadığı, siyasetle de ilgili olduğu tespitiydi (bunu özellikle belirtmemizin nedeni bunun aynı zamanda bizim kavramsal çerçevemizin de ana sonuçlarından biri olması değil, çok kritik bir saptama olması). Buradaki zorluk devletin, toplumun gereksinmelerini karşılamak adına kapasitesinin artarken, prangalanmış olarak devam etmesinin sağlanmasıdır. Bu, toplumun devleti ve seçkinleri denetlemek için yeni yollar geliştirmesini gerekli kılar. Bu nedenle olum-

lu devlet müdahaleleri saptaması sadece ekonomik dengelerle ilgili olmayıp müdahalenin siyasi yansımalarıyla da ilgilidir. Mesele sadece devlet kapasitesi değildir. Aynı zamanda bu kapasitenin nasıl denetlenip izleneceği ve nasıl kullanılacağıyla da ilgilidir.

Bu bilgiler ışığında, İsveç'te ve ardından diğer İskandinav ülkelerinde ortaya çıkan gerçek kurumsal yenilik, sadece daha müdahaleci veya yeniden dağıtabilen bir devletin oluşması değil, bunun iş çevrelerinin ve siyasi olarak aktif sendikalarda örgütlü işçilerin büyük çoğunluğunun dahil olduğu bir koalisyonla yapılmasıydı ki bu durum devlete sıkı prangalar vurmuştu. Bir yandan, daha önce de vurguladığımız gibi, İsveç'teki en büyük şirketler dahil iş çevrelerinin katılımı, İsveç refah devletinin toptan kamulaştırmalara veya piyasaların kapatılmasına yönelmemesi anlamına da geliyordu. Diğer yandan sendikaların süreç içerisinde oynadıkları başat rol siyasete daha fazla toplumsal katılımı mümkün kılmış, artık çok daha güçlü olan devlet kurumlarının seçkinlerce gasp edilmelerini giderek zorlaştırmıştı. Koalisyon ve Kızıl Kraliçe etkisi, 1970'lerde ve 1990'larda bazı düzenlemeler çok ileri gittiğinde İsveç siyasi sisteminin kendisini yeniden toparlamasını mümkün kılmıştı.

Devlet ile piyasa arasındaki dengeyi anlamak açısından İsveç deneyiminin bize sunduğu başka üç önemli ders daha söz konusudur. İlki bizim zaten tartıştığımız bir olgunun doğrudan sonucudur. Koşullar devletin yeni sorumluluklar almasını zorunlu kıldığında bu genişlemenin toplumun siyasete katılımı, devleti ve bürokratları izlemesi ve gerekirse yeni programlardan desteğini çekmesi için yeni yöntemler eşliğinde gerçekleşmesi gerekir. Bu da şu anlama gelir: Piyasaların ve kamunun doğru sınırları ve kapsama alanları konusunda yapılan çoğu tartışma meselenin özünü kaçırır (her ne kadar Hayek bu meselenin hayati önemini uzun süre önce tanımlamış olsa da). Yeni sorumlulukları ve güçlerine karşın Leviathan'ı denetim altında tutabilir miyiz? Leviathan'a konulan yeni denetimlerin maliyeti, özellikle de bunlar Kızıl Kraliçe etkisi nedeniyle kendiliğinden ortaya çıkmamışsa, fazladan devlet müdahalesinin yararlarından daha yüksek olur mu?

Bu açıdan bakıldığında pek çok ürünün fiyatının kamu tarafından düzenlenmemesi gereği bu fiyatların piyasalar tarafından kusursuz olarak belirleniyor olmasından yani dışsallıkların, asimetrik enformasyonun veya bölüşüm kaygılarının olmamasından kaynaklanmaz. Asıl sebep, devletin alanını genişletmesinin siyasi

maliyetinin, bunun gerektirdiği fazladan önlemler veya koridordan dışarıya savrulma riskinin artması nedenleriyle, çok yüksek olmasıdır. Yani devlet sadece müdahalenin kazanımlarının siyasi maliyetlerinden daha yüksek olduğu durumlarda müdahale etmelidir. Daha da önemlisi bu mantık, (pozitif toplamlı) Kızıl Kraliçe etkisini harekete geçiren müdahalelerin ve faaliyetlerin toplumsal açıdan yararlı olma olasılığının çok daha yüksek olacağını gösterir. Bu nedenle devletin, şeker veya çelik gümrükleri gibi dar alanlarda sınırlı ve çoğunlukla şeffaf olmayan bazı hükümet düzenlemeleri ve düzenleyici eylemler gerçekleştirmesi (On Birinci Bölüm'de gördüğümüz Kâğıttan Leviathanlar'ın toplumsal taleplerle ilgilenme tarzındaki gibi) yerine, sosyal güvenlik veya geniş ölçekli hizmetler sunması ve sendikaları ve iş çevrelerini sürece dahil ederek işverenler ve çalışanlar arasındaki dengenin eşgüdümünü üstlenmesi (İsveç örneğinde olduğu gibi Kızıl Kraliçe'yi güçlendirmesi olasıdır) tercih edilir.

İkinci ders, ekonominin görünüşte verimsiz olan bazı yönlerinin aslında yararlı bir toplumsal rolünün de olabileceği gerçeğidir. Örneğin, ana amaçlarından bir tanesi de üyelerinin maaşlarını yükseltmek olduğu için (bu durum sendikaya üye olmayanların iş bulmasını zorlaştırdığı halde) genelde kuşkuyla bakılan sendikaları ele alalım. İsveç bağlamında sendikaların bazen fazlasıyla yüksek ücretler için bastırdığını görmüştük. Sendikalara yönelik bu kuşkucu yaklaşım, ABD'de onların güçlerini kırmak için çabalayan birçok siyasetçi tarafından da fazlasıyla paylaşılır. Kısmen bu politik yaklaşımların sonucu olarak (ve kısmen de imalat istihdamındaki gerileme nedeniyle) ABD ekonomisinde ve özellikle de özel sektörde sendika üyeliği, 1935'te sendikaların örgütlenme, toplu pazarlık ve gerekirse greve gitme haklarının Ulusal İşçi İlişkileri (Wagner) Yasası'yla kabul edilmesini izleyen yüzyıl ortası görkemli günleriyle kıyaslandığında oldukça gerilemiştir. Sendikaların gücünde benzer gerilemeler diğer ileri ekonomilerde de yaşanmaktadır. Sendika karşıtlığının sadece ekonomik zeminde ele alındığında anlamlı olup olmadığı tartışmalıdır. Fakat sendikaların temel rollerinden bir tanesi de siyasidir: iyi örgütlenmiş iş çevreleri ve emekçiler arasında kısmi bir dengeyi sağlamak ve korumak açısından merkezi konumdadırlar. Bu nedenle son on yıllarda sendikaların gücündeki gerileme, ABD toplumunda dengeyi büyük şirketler lehine çeviren etkenlerden biri olabilir. Kavramsal çerçevemiz bakımından daha önemli olan nokta, çeşitli politikaların ve kurumların rollerini değerlendirirken, bir

denge yaratmayı amaçlayan ve böylelikle Leviathan ve seçkinleri prangalı tutmaya destek veren düzenlemeleri dikkate almamız gerektiğidir.

Üçüncü önemli ders kamu müdahalesinin biçimi hakkında. Burada Hayek'ten ve ekonomideki genel görüşten daha net bir biçimde ayrılıyoruz. Onlara göre piyasa fiyatlarına müdahale etmekten her şekilde uzak durulmalı ve eğer kamu daha eşit bir gelir dağılımı yaratmak istiyorsa piyasanın işlemesine izin vermeli ve arzu edilen dağılıma ulaşmak için yeniden bölüşümcü vergilendirmeyi kullanmalıdır. Fakat bu tarz düşünme hatalı bir biçimde ekonomiyi siyasetten ayırır. Leviathan'ın piyasa fiyatlarını ve gelir dağılımını verili olarak kabul etmesi ve amaçlarına ulaşmak için sadece mali tarafta yeniden bölüşüm mekanizmasına güvenmesi, çok yüksek vergi ve aynı şekilde yüksek yeniden dağıtım oranlarına neden olabilir. Bu hedeflere ulaşmak için bu derece mali yeniden dağıtıma gitmek yerine piyasa fiyatlarının değiştirilebilmesi daha iyi olmaz mı, özellikle de Leviathan'ı denetim altında tutmak açısından? İşte İsveç refah devletinin yaptığı tam da buydu. Sosyal demokrat koalisyon sendikaların ve devlet bürokrasisinin emek piyasasını doğrudan düzenlediği korporatist model üzerine inşa edilmişti. Bu durum işçiler için daha yüksek ücret sağladı. Böylece sermaye sahipleri ve şirketlerden emeğe doğru yeniden dağıtıma daha az ihtiyaç doğurdu. Ayrıca ücret baskısı oluşturarak işçiler arasında ücretlerin daha eşit dağılımını da sağladı. Sonuç olarak yeniden bölüşümcü vergilendirmeye daha az ihtiyaç oldu. Gerçi yine de İsveç ekonomisi cömert refah devletini finanse etmek için vergilerden bir miktar yararlandı. Bunların çoğu tasarlanmış veya önceden planlanmış değildi. Buna karşın kavramsal çerçevemiz bu unsurların bahsedilen şekilde bir araya gelmelerinin nedenlerinden birini ortaya koyuyor: ücretlerin daha yüksek ve daha yatay olmasını güvence altına alarak ve böylece denetimsiz bir piyasanın yaratabileceği sonuçlardan uzaklaşarak devlet daha büyük mali yeniden bölüşüm ve vergi gereğinden kaçınmış oldu. Devletin mali rolünün azalmasıyla devleti denetim altında tutmak daha uygulanabilir bir hedef haline geldi.

Paylaşılmayan zenginlik

ABD dahil pek çok Batı ülkesi bugün temel ekonomik sorunlarla karşı karşıya. Bugüne kadar ortaya konulan politik çözüm sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe'ye, İsveç'te "inek pazarlığı" örneğinde

gördüğümüz, yeni meydan okumalarla mücadele etmek için yeni koalisyonlar ve kurumsal yapılar geliştirilmesi örneğinden çok daha yakın duruyor. Fakat koridordaki pek çok ülke için İsveç'in izlediği yol açık ve bunu desteklemenin ilk adımı bu yeni meydan okumaların neler olduğunu anlamaktır. Aşağıdaki üç ara bölümün odağında bu meydan okumalar var.

Geçtiğimiz on yıllarda ekonomik refahın en güçlü iki motoru iktisadi küreselleşme ve otomasyon teknolojilerinin hızlı gelişimiydi. İktisadi küreselleşme ticaret hacmini artırırken, başka yerde üretimine (*offshoring*), yani bazı işlerin ve malların daha düşük üretim maliyetlerinden faydalanmak için üretim sürecinin dünyaya dağıtılmasına olanak tanıdı. Hem gelişen hem de gelişmiş ülkeler bu küreselleşme sürecinden yararlanıyorlar. Güney Kore ve Tayvan gibi ekonomilerin 1970'lerden 90'lara kadar, Çin'in 1990'larda ve 2000'lerdeki göz kamaştırıcı büyümesi, küreselleşme süreci olmadan gerçekleştirilemezdi. Tekstilden oyuncağa, elektronikten bilgisayarlara kadar yüzlerce ürünü daha ucuz fiyatlara almamız da mümkün olmazdı. Önceki bölümde küreselleşmenin, koridorun ne kadar dar olacağını ve dışarıdaki bazı ülkelerin koridora girme olanaklarını belirlediğini görmüştük. Fakat gelişmiş ülkelerin ekonomi ve siyasetlerine etkileri, küreselleşme kazanımlarının nasıl bölüşüleceği sorunu (veya daha açık ifade edersek, küreselleşmedeki başarısızlıklar) nedeniyle çok daha karmaşıktır. Çoğu ekonomi politikası önerisi iktisadi küreselleşmenin nasıl herkesin faydasına olduğunu vurgulasa da, gerçek hem ABD'de hem de Avrupa'da farklı olmuştur. Şirketlerin ve halihazırda zengin olanların gelirleri artarken, işçilerin daha sınırlı kazanımlar elde ettiği, bazı durumlarda maaşlarının azaldığı veya işlerini kaybettikleri görülmektedir. Bu aslında ekonomi kuramının öngördüğü bir şeydir: küreselleşme kazananlar ve kaybedenler yaratır ve gelişmiş bir ülkenin, niteliksiz emeğin bol olduğu daha az gelişmiş bir ekonomiyle entegre olmasıyla, gelişmiş ekonomideki düşük ücretli, niteliksiz işçilerin kaybettikleri bir süreç oluşur.

Ekonomik refahın diğer güçlü motoru olan teknolojik değişim de benzer etkiler yaratmıştır. Teknolojik ilerleme üretkenliği artırarak, tüketicilerin erişebilecekleri ürünlerin çeşitliliğini çoğaltır. Tarihsel olarak bakıldığında da istikrarlı ekonomik büyümenin temelini oluşturur. Bazı dönemlerde bütün gemileri (veya çoğunu) harekete geçiren rüzgâr işlevini görür ve gelişmiş teknoloji herkesin yararına işler. Örneğin 1940'lardan 1970'lerin orta-

sına kadar ABD ekonomisinde hızlı üretkenlik artışıyla birlikte, lise eğitimi almamış işçilerden yüksek lisans derecesi olanlara kadar tüm eğitim gruplarının gelirinin arttığını görüyoruz. Fakat son otuz yılda işyerlerini dönüştüren şaşırtıcı yeni teknolojilerin oldukça farklı etkileri olmakta. Daha güçlü bilgisayarlar, nümerik kontrollü ve ardından nümerik bilgisayar kontrollü makineler, sanayi robotları ve yakın zamanda ortaya çıkan yapay zekâ dahil bu teknolojilerin çoğu üretim sürecini otomatikleştirerek, daha önce işçilerin yaptığı görevleri makinelerin devralmasına neden oldu ve olmakta. Doğası gereği otomasyon sermaye lehinedir ve artık yeni makinelerle çok daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, görevleri makineler tarafından devralınan niteliksiz işçilere kıyasla nitelikli işçilere daha fazla yarar. Dolayısıyla, yeni otomasyon teknolojilerinin bölüşüm süreçlerine dair çok önemli sonuçların ortaya çıkması şaşırtıcı değildir.

Küreselleşme ve aynı sırada gerçekleşen otomasyon beraberce büyük eşitsizliklere yol açtılar. ABD'de 1970'lerin sonunda geniş kapsamdaki ücret artışları eğilimi sona erdi ve gelir dağılımının en altında kalan işçilerle en yukarıdakiler arasındaki uçurum giderek açıldı. Örneğin yüksek lisans dereceli erkeklerin (enflasyon etkisinden arındırılmış) gelirleri 1980'den beri yüzde 60 artarken, lise ve altı eğitim sahibi erkeklerin gelirleri yüzde 20'den fazla azaldı. Son otuz beş yılda düşük nitelikli işçilerin eline geçen net gelir sert biçimde geriledi.

Aynı dönem Amerikan ekonomisinde istihdam yaratmada da gerileme yaşandı. ABD imalat sanayindeki istihdam 1990'ların ortalarından itibaren yüzde 25 düşerken toplam istihdamın nüfusa oranı da 2000'den bu yana ciddi ölçüde geriledi. Benzer eğilimler diğer gelişmiş ekonomilerde de mevcutken daha az eğitimli işçilerin reel gelirlerindeki çarpıcı gerileme ABD emek piyasasına özgü.

Otomasyonun ve küreselleşmenin bu eğilimlerin başlıca nedenleri olduğuna dair genel bir kabul var. İstihdam ve gelir kayıpları ya otomasyona geçmiş ya da başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelerden gelen ithalat ürünlerinde hızlı artışın etkisinde olan alanlarda, sanayilerde ve mesleklerde gözleniyor. Tahminler, ABD ekonomisinde sadece Çin'den yapılan ithalatın iki milyonun üzerinde iş kaybına, yeni otomasyon teknolojilerinin dikkati çeken bir örneği olan sanayi robotlarının devreye girmesinin ise 400.000'e yakın istihdam kaybına yol açtığı yönünde. Her iki durumda da bu olumsuzlukların çoğu nitelik dağılımının alt kısmında yer alan işçileri etkilemiştir.

Kontrol dışı Wall Street

Yüksek düzeyde işsizliğe yol açan eğilimler sadece ekonomik küreselleşme ve otomasyon değildir. ABD'de bazı sektörlerin hızlı deregülasyonu yanında diğer gelişmiş ekonomilerde gerçekleşen daha mütevazı değişimler de eşitsizliğe ciddi katkı yaptı. Bu süreçte özellikle finansal deregülasyon önemli rol oynadı.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde dünyanın büyük bölümünde finans endüstrisi ciddi denetime tabiydi. Bu durum öyle bir dereceye ulaşmıştı ki ABD'de bankacılık alanındaki işler tipik beyaz yakalıların meslekleri olarak algılanıyor ve ücretler de bunu yansıtarak diğer sektörlerde işçilerin aldığı rakamlarla yakın düzeyde seyrediyordu. ABD'de savaş sonrası finansal sistemin temel taşı "Q Düzenlemesi" oldu. Düzenlemeyle mevduat hesaplarında faiz oranları sınırlandırıldı, farklı finans kurumları arasındaki rekabet azaltıldı ve bankaları birden fazla eyalette mevduat hesapları için rekabet etmekten alıkoyan eyaletler arası şubeleşme sınırlamaları getirildi. Bu sınırlamalar 1933'te geçirilen ve bireysel bankacılığı (temelde mevduat toplama ve kredi verme) daha riskli yatırım bankacılığından (aracılık, şirket birleşmeleri ve satın alımları, finansal türevler ve alım-satım alanlarına yoğunlaşan) ayıran Glass-Steagall Yasası'yla daha da artırıldı. Bu düzenlemelerle bürokratik ve rahat bankacılık mesleği "3-6-3" kuralıyla tanımlanmaya başlandı: Yüzde 3 faizle mevduat topla, yüzde 6 faizle kredi ver ve öğleden sonra saat 3'te de golf sahasının yolunu tut. Bu durum 1970'lerde, özellikle de 1986'da Q Düzenlemesi yürürlükten kaldırıldıktan sonra değişmeye başladı ve bankacılıktaki konsantrasyonda ciddi artışa yol açtı. Daha fazla konsantrasyonla birlikte, vadeli faiz oranı takasları (mali sözleşmenin bir tarafının diğerine gösterge faiz oranının belirlenmiş bir barajın altında veya üstünde olmasına göre ödeme yapması) veya (ödemelerin borçlunun temerrüdüne bağlı olarak yapıldığı) kredi borcu takas sözleşmesi dahil finansal türevler gibi daha riskli faaliyetlere doğru büyük bir yönelim oldu. Finans sektörü daha riskli alanlara yönelse de bankaların artan siyasi gücü herhangi bir düzenlemeyi engelledi ve deregülasyonun daha da artmasına yol açtı. Artan konsantrasyon, azalan regülasyon ve artan risk alma eğilimi daha yüksek gelirler ve kârlara neden oldu. 1980 ile 2006 arasında finans sektörü ABD'nin Gayrisafi Yurtiçi Hasılası'nın yüzde 4,9'undan yüzde 8,3'üne yükselirken kârlar reel bazda yüzde 800 arttı. Bu oran finans dışı sektörlerdeki kâr artışının üç katından daha fazlaydı.

Güçlü bir etki-tepki döngüsüyle, büyüyen hacim ve kârlar, siyasi gücü artırdı. 2006 yılına gelindiğinde finans sektörü siyasi kampanyalara 260 milyon dolar katkıda bulunuyordu. Bu rakam 1990'da 61 milyon dolardı. Bunun sonucu, devam eden ve daha iddialı finansal deregülasyondu. Büyük Bunalım sonrasının finansal düzenlemelerinin önemli sacayakları da çökertildi. 1994 Riegle-Neal Eyaletlerarası Bankacılık ve Şubeleşmede Verimlilik Yasası, eyaletler arası bankacılık düzenlemelerini kolaylaştırdı ve J.P. Morgan Chase, Citicorp ve Bank of America gibi devasa bankaların oluşmasını sağlayan bir dizi şirket birleşmesine yol açtı. 1999 Gramm-Leach-Bliley Yasası, ticari ve yatırım bankacılığı arasındaki kalan engellerin çoğunu ortadan kaldırdı. Aynı dönemde karmaşık finansal türevler yaygınlaşırken bile, bankerler yeni düzenlemelere şiddetle karşı çıktılar. Sonuçta ipoteğe dayalı menkul kıymetler üzerinden teminata bağlanmış borç yükümlülüklerinde müthiş bir artış yaşandı (bu durum geniş ipotek havuzu içerisinden çok farklı risk profillerinin sentetik menkul kıymetlerini yarattı) ve neredeyse düzenleyici hiçbir çerçeve olmadan kredi borcu takas sözleşmeleri düzenlendi. Bu bir sigorta şirketi olan American Insurance Group'un (AIG), büyük riskler alarak çok büyük miktarda kredi borcu takas sözleşmesi satabilmesinin de nedenlerinden biridir. Bu deregülasyon dalgasıyla döngü devam etti ve finans sektöründe kârlar daha da arttı.

Finans alanında devam eden deregülasyon eşitsizliği artırdı. Wall Street'teki mega kârlar, zengin yurttaşlar için riskli yatırımlarda uzmanlaşan serbest yatırım fonları (*hedge fund*) dahil büyük finans kurumları sahipleri arasındaki gelir dağılımı uçurumunu daha da artırdı. Ayrıca bu durum finans sektöründeki üst düzey yöneticiler yüksek maaşlar ve ikramiyeler aldıkları için de gelir dağılımındaki genel eşitsizliği de artırdı. Finans alanındaki çalışanların ve yöneticilerin 1990'lara kadar diğer sektörlerde aynı işi yapanlara benzer olan kazançları, bu tarihten itibaren keskin biçimde farklılaşmaya başladı. 2006'ya gelindiğinde, finans sektöründe çalışanlar diğer sektörlerde benzer işleri yapanlardan yüzde 50 daha fazla kazanıyorlardı. Finans sektöründeki yöneticiler ise, diğer endüstrilerde benzer niteliklere sahip yöneticilerden yüzde 250 fazla kazanıyorlardı.

Eşitsizliğin bu boyutuna dair bir gösterge, gelir dağılımında çok zenginleri ve çok çok zenginleri temsil eden en üstteki yüzde 1 ve yüzde 0,1'in ulusal gelirden aldıkları paydır. Bunlar arasında finans şirketlerinin sahipleri ve yöneticileri çok yüksek oranda

temsil edilmektedir. Amerikalıların en zengin yüzde 1'i 1970'lerde ulusal gelirin yüzde 9'unu alıyordu. 2015'te bu rakam yüzde 22'ye yükseldi. Artış en üstteki yüzde 0,1 için çok daha çarpıcıydı. 1970'lerdeki yüzde 2,5'lik pay 2015'te ulusal gelirin neredeyse yüzde 11'ine ulaşmıştı.

İkinci meydan okuma kaynak dağılımıyla ilgili. Finans sektörü, kaynakları tasarruf sahiplerinden yeni fikirleri ve yatırım fırsatları olanlara aktararak ekonomik etkinliğin verimliliğini geliştirmede hayati bir rol oynar. Ancak finans sektörü risk almada uzmanlaşmış ve siyasi gücü sayesinde kendilerini koruyan çok az elde yoğunlaşmaya başladığında, tam tersine yaygın bir verimsizlik kaynağına dönüşür. 2007-2008 krizine gelindiğinde finans sektörü çoktan bu yöne kaymıştı. Aşırı risk almanın kökünde, pek çok kurumu yatırımcılarına söz verdikleri kârları elde edebilmek için düşüncesizce borç vermeye ve kendi iş alanlarında risk almaya iten finans alanındaki düzenlenmemiş rekabet yatıyordu. Bunu ayrıca ateşleyen, önde gelen finans kurumlarının çoğunun hükümet ve Merkez Bankası'nın, yatırımları korkunç biçimde başarısız olsa da çökmelerine izin vermeyeceklerine duydukları inançtı (ve haksız da çıkmadılar). Sonuçta finansal kriz tetiklendi ve ekonomik darboğaza yol açan bu türlü riskli yatırımlar çöktü. 2010 Dodd-Frank Yasası ve Merkez Bankası tarafından alınan sıkı tedbirler, bu tür aşırı risk alımını ve finansal kayıpların ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçlarını sınırlandırmaya çalışsa da, sadece kısmen başarılı olabildi. Güçlü lobisine güvenen finans sektörü, bu düzenlemelere direnerek bütünüyle uygulanmalarını engelledi ve çoğunlukla da geriletmeye çalıştı. Bu arada sektör daha da yoğunlaştı. ABD finans sistemindeki en büyük beş bankanın payı 1990'da yüzde 20'yken, 2000'de yüzde 28'e çıktı ve bugün bu rakam yüzde 46'nın üzerinde.

Devasa şirketler

Artan yoğunlaşma sadece finans sektörüyle sınırlı kalmadı. Genel deregülasyon ve yeni teknolojiler pek çok sektörde ekonomik konsantrasyonda artışlara neden oldu. Bu artışlar özellikle online hizmetler, iletişim ve sosyal medya sektörlerinde çok büyüktü. En büyük şirketlerin çapının ekonominin geri kalanına göre oranı doruk noktasına gelmiş durumda. Teknoloji devleri Alphabet (Google), Amazon, Apple, Facebook ve Microsoft'un (borsa değerlerinden hesaplanan) toplam piyasa değeri, ABD Gay-

risafi Yurtiçi Hasıla'sının yüzde 17'sinden fazla. Siyasete yön verenlerin ve toplumun, büyük şirketlerin artan gücünden endişeye kapıldıkları 1900'deki en büyük beş şirket için bu rakam yüzde 6'dan azdı. Yoğunlaşmadaki bu büyük artışın bir dizi nedeni olduğu anlaşılıyor. En önemlisi, bu yeni şirketlerin teknolojilerinin doğasının, ekonomistlerin "kazanan her şeyi alır" dediği dinamiği yaratmasıdır. Google'ı ele alalım. 1998'de şirket kurulduğunda internette birkaç başarılı arama motoru zaten vardı. Google üstün algoritması sayesinde hızla aralarından sıyrıldı. Yahoo ve AltaVista gibi rakipleri, internet sitelerini aranan bir sözcüğün kaç defa dahil edildiği bazında sıralıyordu. Google'ın kurucuları Sergei Brin ve Larry Page ise Stanford Üniversitesi'nde lisansüstü öğrencisiyken daha iyi bir yaklaşım geliştirmişlerdi. Daha sonra Sayfa Sıralama Algoritması olarak adlandırılacak olan bu yaklaşım, bir ağ sayfasını (web page) aranan bir terim ile ilişkisi bazına göre sıralıyordu. İlişki ise, kaç tane başka sayfanın aranan terimden bahsettiğinden yola çıkarak tahmin ediliyordu. Bu algoritma kullanıcılara ilişkili siteleri önermekte çok daha başarılı olduğu için Google'ın internet arama motorları içerisindeki pazar payı hızla büyüdü. Pazar payı büyüyen Google, algoritmasını yenilemek için kullanıcı aramalarından daha fazla veriyi değerlendirebildi. Daha fazla veri ile algoritmasını geliştiren Google piyasaya da hâkim oldu. Bu dinamikler, çeviri ve örüntü (*pattern*) tanıma gibi yapay zekâ uygulamaları internet aramaları için kullanılmaya başlanınca, daha da güçlendi. Erken gelen başarı, araştırma ve geliştirmeye daha fazla kaynak aktarılmasını ve teknoloji geliştiren ve Google'ın daha da büyümesine katkı sağlayacak şirketlerin satın alınmalarını da kolaylaştırdı.

Amazon'un göz kamaştırıcı büyümesinin temelinde de "kazanan her şeyi alır" etkisi vardı. Online perakendeci ve platform olarak sağlanan erken büyüme Amazon'u satıcılar ve kullanıcılar açısından daha cazip hale getirdi. Facebook'un popülaritesi, bir sosyal medya platformu olarak, kullanıcılarının arkadaşlarının da platforma katılacağı beklentisine dayanıyordu. Erken büyüme Facebook'u da daha cazip kıldı. Kazanan her şeyi alır türü değerlendirmelerin doğası Apple ve Microsoft için bir nebze daha farklı olsa da, yine de önemliydi çünkü ürünlerinin değeri benzer biçimde genel popülaritelerine ve toplum tarafından yaygın biçimde kullanılmalarına bağlıydı.

İnternet çağı teknolojisi, doğası gereği ekonomik konsantrasyonun artmasına neden olur. Ancak bunun bir nedeni de, özel-

likle de ABD'de, düzenleyici kuruluşların bu konudaki eylemsizliğidir. Bu ABD tarihinin benzer yol ayrımlarında gördüklerimizle zıttır. Onuncu Bölüm'de gördüğümüz gibi, 20. yüzyılın başında birkaç şirket benzer biçimde hâkim bir konuma geldiklerinde, bundan etkilenen yönetimler iktidara gelip bu şirketleri parçalara ayırmak için harekete geçmişlerdi. Bugün ise gündemde buna benzer kurumsal veya siyasal bir öneri yok. Elbette bu şirketlerin çoğunun yeni, daha iyi ve ucuz ürünler geliştirerek hızla büyüdükleri doğrudur. Ancak bu durum artan konsantrasyona dair endişeleri yok etmez. Bu endişeler piyasalara hâkim olan şirketlerin bir noktada tekel güçlerini kullanarak daha yüksek fiyatlar belirleme ve yenilikleri baltalama ihtimallerinden kaynaklanmaktadır. İktisadi konsantrasyonun artması eşitsizliklerin artmasında da önemli bir etkendir. Bunun nedeni sadece şirket sahiplerinin ve önemli hissedarların çok zengin olmaları değildir. Bir başka nedeni de bu sektörde çalışanların ücretlerinin diğer sektörlere kıyasla çok daha fazla artmasıdır.

* * *

Kısaca ele aldığımız iktisadi eğilimler –ekonomik küreselleşme ile beraber otomasyon, finans sektörünün büyümesi ve devasa şirketlerin yükselişi– ABD ve diğer bazı gelişmiş ekonomiler için en az üç nedenden acil sorunlara sebep olmakta. İlki zaten vurguladığımız eşitsizlikle ilgili sonuçlar. İkincisi ekonomik verimlilik konusu. Bazıları yaşadığımız dönemi teknolojinin altın çağı olarak görseler de, en azından son yirmi yılda gelir ve verimlilikteki artışlar, küreselleşmenin ve yeni teknolojilerin olağanüstü yükselişine karşın hayal kırıklığı yaşatmıştır. Verimlilikteki bu zayıf artışın nedenleri iyi anlaşılamamıştır. Yukarıda özetlediğimiz eğilimlerle bağlantılı olabilirler. Küreselleşme ve hızlı otomasyon yarar sağlamakla birlikte bunların yükselişi üretkenliğe ve refaha daha fazla katkı sunabilecek teknolojik ilerlemeler pahasına gerçekleşiyor olabilir. Finans sektöründeki aşırı büyüme ve verimsiz risk almanın maliyeti, ekonomide istikrarsızlık yarattığı için çok yüksek olmuş olabilir (finansal krizi düşünün) ve diğer sektörlere ve inovasyona gidebilecek kaynakları finansa yöneltmiş olabilir (en zeki mezunların inovasyon, bilim ve kamu hizmeti yerine fon yönetimi ve yatırım bankacılığına yöneldiklerini düşünün). Ekonomik konsantrasyondaki aşırı artış hem rekabeti köstekleyerek hem de yeni teknolojilerin kullanılmasına

ve geliştirilmesine zarar vererek verimliliğin altını oymuş olabilir.

Üçüncü zorluk kurumlara güvenle ilişkili. Prangalanmış Leviathan için sadece devlet ile toplum arasında oluşacak bir denge yeterli değildir. Toplumun kurumlara güvenmesi de gerekir. Güven olmazsa yurttaşlar bu kurumları devletten ve seçkinlerden korumayacak ve Kızıl Kraliçe daha çok sıfır toplamlı hale gelecektir. Güven olmadan kurumlar toplumdaki ihtilaflarda arabuluculuk üstlenemeyeceklerdir (iki savaş arası Almanya'da olduğu gibi). Yükselen eşitsizlik, yetersiz istihdam artışı, finans sektöründeki çok büyük kârlar ve düzenlemeden yoksun devasa şirketler, ekonomiye hile karıştığı ve siyasi sistemin bu süreçte suç ortağı olduğu algısını güçlendirmektedir. Finansal kriz ve sonrasında krizden kısmen sorumlu olan bankalara hükümet desteği verilirken, iflasla karşı karşıya olan fakir hane halkına neredeyse hiç destek verilmemesi kuşkusuz bu algıyı destekliyor. Daha da kötüsü Weimar Almanya'sına dair tartışmamızda gördüğümüz gibi, ekonomik olarak gerileyen ve kurumlara güvenlerini yitiren toplum kesimleri, siyasi sistemi istikrarsızlaştırmak ve koridordaki hayatı belirleyen devlet ile toplum arasındaki dengeyi parçalamak isteyen hareketlerin hedefleri haline geliyor. Bu tür hareketler tahmin edileceği gibi son dönemde yükselişteler.

Eşitsizlik, işsizlik, verimlilikte ve gelirde düşük artışlar ile kurumlara güven kaybı, Büyük Bunalım dönemini siyasi istikrarsızlık açısından verimli bir zemine çeviren etkenlerdi. Bugün ileri ekonomileri saran kriz Büyük Bunalım kadar vahim değilse de mevcut benzerlikler nedeniyle halimizden çok da memnun olmamalıyız.

Sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe'den kaçınmak

Büyük Bunalım'a verilen, iki taban tabana zıt tepkiyi gördük. İlki, Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşü sıfır toplamlı Kızıl Kraliçe'ye bir örnekti. İki taraf da uzlaşmayarak birbirlerinin altını oymaya çalışmışlardı. İkinci örnek olan İsveç'te, krize yanıt olarak devlet daha fazla müdahil olur ve güçlenirken toplum devleti denetlemek için daha yetkin ve daha iyi örgütlü hale gelmişti. Bu toplumsal devinim yeni kurumsal yapıyı destekleyen yeni bir koalisyon tarafından korunuyordu. Bugün Batı Avrupa ülkelerinin çoğunun verdiği yanıt, İsveç'ten ziyade Weimar Almanya'sını andırıyor. Seçkinler kendi avantajlarını savunmak için mücadele verirken, en kırılgan konumlarda olanlar otokratların

cazibesine kapılıyor ve kutuplaşma ile uzlaşmazlık günün kuralı haline geliyor. İki savaş arası dönemde Almanya'nın yaptığı hataları tekrarlamak kaderimiz mi? Yoksa Kızıl Kraliçe'nin bütünüyle sıfır toplamlı olmasını önleyebilir miyiz? Ayrıca Hayek'in uyarılarını dinleyerek "kölelikten" kaçınabilir miyiz?

Önce iyi haberle başlayalım. On Üçüncü Bölüm'de vurguladığımız gibi Kızıl Kraliçe'nin koridor daha dar olduğunda kontrol dışına çıkması daha yüksek olasılık. Burada ABD ile pek çok Batı ülkesi çok daha iyi konumda çünkü imalat ve hizmetlere dayanan çeşitlenmiş ekonomileri, baskının sınırlı rolü (On Dördüncü Bölüm'ü anımsayalım), demokrasiye bütünüyle karşı baskın grupların olmayışı (Prusya'nın toprak sahibi seçkinleri gibi) ve yakın tarihte kesintiye uğramamış demokratik siyasetleri daha geniş bir koridor anlamına geliyor. Fakat ne koridorun genişliği ne de koridordaki istikrar çantada keklik değildir. Koridorun genişliği demokratik ve katılımcı kurumlarca desteklenir. Bu kurumlar halkın güvenini yitirirse koridor daralır ve toplumun ihtilaflarla baş etme yeteneği sınırlanır. Ve Kızıl Kraliçe, kararlı olarak sıfır toplamlı hale dönerse, daha geniş bir koridorda olsa bile kontrolden çıkabilir.

Böyle sıfır toplamlı bir tepkiden nasıl kaçınılacağını görmek için Büyük Bunalım dönemindeki İsveç deneyimine tekrar bakalım. İsveç deneyiminin üç ayağı kritikti. İlk ayak tüm projenin işçilerden, çiftçilerden ve iş çevrelerinden oluşan geniş bir koalisyona dayanmasıydı. Sendikaların ve SAP'ın temsil ettiği işçi hareketi, diğer çıkarların önünü kesmekten ziyade onlarla uzlaşma yolunu seçti.

İkinci ayak kısa vadeli ve kurumsal bir dizi ekonomik önlemdi. Bu önlemler, ekonominin canlanmasını teşvik eden, aynı zamanda da işsizlikten, gelir kaybından ve yoksulluktan mustarip olanlara yönelik gelir bölüşümü reformlarını içeren bir dizi tedbirden oluşuyordu. Bu tedbirleri sosyal demokrat bir modelde kurumsallaştırmaya yöneldiler. Bu modelde devlet sanayide barışı garanti altına almak için işverenler ve çalışanlar arasındaki müzakerelere aracılık ediyordu. Ayrıca gelirin daha eşit bölüşümünü sağlamak için cömert bir refah devleti de kurdular.

Üçüncü ayak siyasiydi. Devlet kapasitesinin derinleşmesi, hem devletin faaliyetleri hem de siyasi ve ekonomik seçkinler arasındaki ilişkiler üzerinde güçlü toplumsal denetimlerin olduğu bir politik sisteme dayanıyordu. Programların evrensel doğası bu denetimleri güçlendirmiş, devletin idari kapasitesinin refah devle-

tinin yönetim sürecinde hızla gelişmesi ve sendikaların önemli programların hayata geçirilmelerine doğrudan katılımlarıyla sosyal demokrat koalisyon güçlenmişti. Tüm bunlar sonuçta İsveç siyasetini demokratikleştiren erken dönem reformlardan güç almıştı.

İsveç'ten alınacak ilk ders açıktır: Uzlaşı oluştur ve Prangalanmış Leviathan'ı ve yeni politikaları destekleyecek geniş bir koalisyon kurmanın yollarını bul. Tabii Almanya örneğinde gördüğümüz gibi, siyaset bir kez kutuplaşınca bunu gerçekleştirmek çok daha zor olabilir. Umut çok geç olmadan ortak bir zemin bulmaktır. Bu bağlamda ABD'de ve çoğu Batı ülkesinde sağ ve solun burada ortaya koyduğumuz eğilimlerin (artan eşitsizlik, iş kaybı, Wall Street'in egemenliği ve ekonomik konsantrasyon) sorun oluşturduğunda hemfikir olmaları önemlidir. Buradaki zorluk çözümler konusunda daha az görüş birliği olmasıdır. Fakat bu da beklenmedik bir şey değil. Yeni koalisyonlar çoğunlukla yeni düşünceler, bakış açıları ve kurumsal yenilikler gerektirir. Şimdi özel olarak ABD örneğine yoğunlaşarak bunların nereden gelebileceklerini tartışacağız.

Koalisyon inşasıyla başlayalım. Buradaki zorluk Federalistlerin karşılaştığına benzer. Onuncu Bölüm'de vurguladığımız gibi vardıkları uzlaşılar bazı yönlerden maliyetli olmakla birlikte, yine işe yarayabilir. Bu uzlaşıların bir bacağı önemli yetkileri eyaletlere aktarmaktı (böylece yerel topluluklar süreçte söz sahibi olacaklardı). Eyaletler arasındaki ekonomik ve politik sorunlar ile müdahalesine bakış açısındaki farklılıklar düşünüldüğünde aynı uzlaşılar bugün de gerekebilir. Diğer bacak kamu-özel işbirlikleriydi. Bunun yararı özel sektörü dahil etmesi ve devlet kapasitesinin büyümesini güvence altına almasıydı. Günümüz ABD bağlamında benzer bir uzlaşma zorunlu olmakla birlikte, şimdi kısaca ele alacağımız gibi, kurumsal mimarinin mevcut kamu-özel işbirliği modelinin ötesine geçmesine ihtiyaç olabilir. Son olarak da, Hayek'in en baştaki kaygılarının dikkate alınması yararlı olabilir. Yani daha fazla devlet müdahalesi ve daha güçlü bir sosyal güvenlik ağının, toplumun devleti denetleme kapasitesinde önemli bir artış ile eşzamanlı olması gereğidir. İsveç toplumu devlet müdahalesi konusunda daha az kuşkucu olsa da, bu tam da İsveç'te 1930'larda yaşanan şeydi.

Ekonomik alanda bu zorlukların yapısı devletin sorumluluklarını ve kapasitesinde çok yönlü bir büyümenin zorunlu olduğunu gösterir. Devletin, özellikle de ABD devletinin omuzlaması gere-

ken sorumluluklar, büyük ekonomik değişimlerin nimetlerinden yararlanamayan bireyleri koruyacak daha cömert ve kapsamlı bir sosyal güvenlik ağının tasarlanması ve uygulanmasından başlamalıdır. Sosyal güvenlik ağının geliştirilmesini amaçlayan politikalar, iş yaratma, işçi gelirlerini artırma ve yeni mesleklere geçişlerine destek olma gibi politikalarla tamamlanmalı. Bunun bir örneği, düşük ücretli işçileri maaşlarından daha az vergi alınması yoluyla etkin biçimde destekleyen ABD'deki ücret temelli vergi indirimleridir. ABD eğitim sisteminin de yeniden düşünülmesi gerekiyor. Mevcut demode sistem sadece değişen ekonomik ortamın gereklerine ayak uyduramamakla kalmayıp, aynı zamanda çoğu Amerikalı için fırsat eşitliği sağlayamayarak toplumsal eşitsizlikleri yansıtmaktadır. Finans ve teknoloji dahil pek çok sektörde daha sıkı, cesur ve kapsayıcı düzenlemelere gerek var. Üstüne üstlük, son dönem ABD deneyimi modern bir refah devleti kurarken kamu-özel işbirliği modeline aşırı yüklenmenin ayak bağı olabileceğini göstermektedir. Refah ve sosyal güvenlik programlarının başarılı uygulanabilmesi devletin idari kapasitesinin derinleşmesini zorunlu kılar. Bu, özel sektörün hiç rolü olmadığı anlamına gelmez ama daha özerk, yetkin ve güvenilir bir kamu hizmeti gerektirir.

İsveç deneyiminden çıkan (Danimarka, Norveç ve Britanya örneklerince de doğrulanan) bir başka ders, refah programlarını daha genele yayarak toplumda çoğunluğun bu programları benimsemesini ve denetimine katılımlarını sağlamaktır. Belirli sektörlere veya belirli işçi gruplarına yönelik destekler genellikle bu amaca hizmet etmez. Büyük iktisadi ve toplumsal değişim zamanları genel nüfusu kapsayan kazanımlar getirilmesi için özellikle verimli bir zemin oluşturabilir çünkü bu değişimlere destek olacak halk koalisyonları kurabilmeleri için geniş tabanlı programlar gereklidir. Ekonomik küreselleşmenin, otomasyonun ve diğer iktisadi değişimlerin olumsuz sonuçlarıyla baş etmek ve bu fırsatların daha etkin ve eşitlikçi biçimlerde kullanılmalarını mümkün kılacak eğitim yatırımlarını gerçekleştirebilmek için ortaya konulabilecek olası reformlar da benzer biçimde geniş tabanlı olmalı ve kendi güçlü koalisyonlarını desteklemeye yönelik tasarlanmalıdır.

Bir kez daha İsveç deneyiminden yola çıkarak bu amaçlara ulaşmak için sadece vergi ve doğrudan yeniden bölüşüm politikalarına dayanmanın hata olacağını iddia edebiliriz. Bunun yerine tercih işgücü piyasası kurumlarını yeniden tasarlamak olmalı-

dır. Tasarı ekonomiyi büyümeden elde edilenleri daha fazla eşit dağılım yapacak doğrultuya sokmak şeklinde olmalıdır. Çalışanlara kolektif anlaşmalara girebilmeleri için daha iyi fırsatlar, asgari ücret düzenlemeleri ve diğer ücret artırıcı politikalar devletin yükünü hafifletir (ve kontrolünü daha kolaylaştırır). Ayrıca bu programların sürdürülmesini de sağlayacak daha geniş bir koalisyona ulaşmaya da yardımcı olur.

Aynı etkenler teknolojik değişimin yönünü değiştirmenin de gerekli olabileceğini düşündürüyor. Teknolojinin yönü ve ekonomiye etkisi önceden belirlenmiş değildir. Günümüzdeki zayıf verimlilik artışı bu cephede her şeyin iyi gitmediğine işaret etmektedir. Sorunlardan biri ABD yönetiminin temel araştırmaya ve şirket AR-GE'sine sunduğu desteğin Soğuk Savaş'ın sonundan bu yana gerilemesidir. Bu gerilemeyi tersine çevirmek, daha hızlı verimlilik artışı açısından kesinlikle önemli bir adım olacaktır. Dahası, son on yıllarda hızlı maliyet tasarrufuna vurgu yapılması daha fazla otomasyonu teşvik etti. Otomasyona odaklanmanın yeterli verimlilik artışı yaratmadığını söylemek yanlış olmaz. Ekonomik büyümenin kazanımlarını daha eşit biçimlerde paylaşmaya dayalı bir toplumsal uzlaşma, sadece mevcut işleri otomasyona açacak teknolojilere yatırım yapmakla kalmayan, farklı yeteneklere sahip işçilerin üretime katkıda bulunmaları için yeni fırsatlar yaratan motivasyonları da devreye sokabilir. Eğer bu başarılabilirse, sonuç sadece gelir ve işlerin daha eşit dağılımını sağlamak ve mali yeniden bölüşüme daha az ihtiyaç duyulması olmayacak, insan yeteneklerinden daha iyi istifade edildiği için daha yüksek üretkenlik de yakalanacaktır.

Siyasetteki zorlukların aşılması da kolay değildir. Ekonomik reformlar ve kurumlar etrafında bir koalisyon oluşturmanın ötesinde, özel çıkar gruplarının son yirmi yılda astronomik boyutlara ulaşan kampanya bağışları ve lobicilik yoluyla edindiği aşırı nüfusu dizginlemek zorundadır. Bu sebeple büyük bir eyaletin ekonomik olarak güçlü seçkinlerin hâkimiyetine gireceği endişesi ABD politik sistemi için uzak bir tehdit değil, zaten yaşanan bir durum. Sorunun büyüklüğü, ABD'de hem solu hem de sağı (çözüm önerileri farklı olsa da) böylesi bir zaptın problem olduğunda hemfikir yapıyor. Bizim bu tehditlere karşı koymak için sunduğumuz kısa siyasi reformlar listesine şunlar dahil; ilk başta reform kampanya bağışlarını kısmak ve lobiciliğin etkilerini sınırlandırmak. Şirketler, lobiciler ve siyasetçiler arasındaki ilişkilerde daha fazla şeffaflık getirecek spesifik önlemler özellikle

önemli olabilir. Çünkü siyasetçilerin belirli sektörlerin veya çıkar gruplarının gönüllü hizmetkârları haline gelmeleri, çoğunlukla kamuoyundan gizli buluşmalar ve regülatörler ile politikacıların daha sonra çok cazip maaşlarla özel sektörde işe alınmalarını getiren ve çok az denetlenebilen döner kapı anlaşmalarına dayanır.

İkinci reform kamu hizmetinin özerkliğini artırmak. Lobiciler ile devlet arasındaki yakın ilişkiyi sonlandırmak doğal bir ilk adımdır. Ancak daha da önemli olan, yeni yönetimlerin hükümet birimlerindeki yüksek görevlere siyasi atamalar yapma güçlerini azaltacak daha temel reformlar gerçekleştirmektir. Bu durum kamu hizmetinin özerkliğini artıracak ve siyaset tarafından ele geçirilmesinin engellenmesine katkıda bulunacaktır.

Diğer zorunlu reformlar ABD siyasi sisteminin temsiliyetini azaltan bazı eğilimleri tersine çevirecek eylemleri içermelidir. Özellikle de 2000'lerin başından beri pek çok seçim bölgesinin yeniden belirlenip iki ana partiden birinin kalesi olması engellenmelidir.

Belirli reform politikaları önerilerinden çok daha önemli olan, toplumun deviniminde genel bir artış olmasıdır ve bu konuda da ABD'de genel bir uzlaşma mevcut. 19. yüzyıl Amerikan toplumunun Tocqueville'i büyüleyen önemli yönlerinden biri, halkın örgütlenme ve –devlet dışında– dernekler kurma konusundaki istekliliğiydi. Bu durum belirli toplumsal sorunların çözümlerini sağlamakla kalmayıp, siyasi karar mekanizmaları üzerinde kamuoyu baskısı da oluşturdu. Bu tür derneklerin zayıflaması geçtiğimiz yıllarda çokça vurgulandı. Bu gerilemelerinin boyutu ve gerçek nedenleri halen tartışılsa ve her örgütün önemli bir siyasi rolü olmasa da devleti ve güçlü seçkinleri denetleyebilecek türde örgütlenmelerin yeniden canlanmaları büyük önem taşımaktadır. Bu özellikle de işçi örgütleri için geçerlidir. Çünkü ekonomik seçkinlerin etkilerini dengeleyebilen bu yapılar son on yıllarda daha da zayıflamıştır. Bu gerileme, hem sanayi işçileri hem de diğer yurttaşların siyaseti etkilemede yeni yollar açmalarını sağlayacak alternatif örgütlenme biçimleri oluşturma gereğini de gösterir. Ucu açık bir soru da şöyle sorulabilir; bu örgütler geçmişte sendikaların oynadığı rolü etkin bir şekilde üstlenebilir mi (ve nasıl)? Bölümün sonunda bu soruya yeniden döneceğiz.

İsveç'in devlet kapasitesini desteklemek ve denetlemek için geniş bir koalisyon oluşturma başarısından alınacak ders, ABD veya diğer Batı devletlerinin İsveç'in 80 yıl önce başlattığı süreci körü körüne taklit etmesi ve detaylarını örnek alması öneri-

si olarak görülmemeli. Öncelikle ABD'de pozitif Kızıl Kraliçe dinamiklerini güçlendirecek koalisyonlar, işçi ve köylülerin İsveç inek pazarlığıyla ortaya koydukları koalisyondan oldukça farklı olmalıdır. Bunlar farklı bölgeleri, ideolojik grupları ve etnik grupları içermek zorundadır. ABD, yazılım, yapay zekâ, biyo-teknoloji ve yüksek teknoloji mühendisliği gibi önde gelen sektörlerde halen dünyanın en yenilikçi ülkesi olduğu için, 1930'ların İsveç'inden farklı bir yol izlemelidir. Fakat işletmelerde dinamizm ve yenilikçilik için daha iyi fırsat ve teşvikler sağlamak, daha iyi bir sosyal güvenlik ağı ve refah devleti oluşturmakla çelişmez. Devleti denetlemesi için toplumun devinimine destek vermekle de çelişmez. Kamuyu yetkin hale getirmekle de kesinlikle çelişmez çünkü özellikle Amerikan devletinin bilim ve araştırmaya katkısı Amerikan ekonomisinin yenilikçi enerjisi için başlıca bir dayanak noktasıdır. Bu durum ABD devletinin yüksek teknoloji ürünlerinin önemli bir alıcısı ve Ulusal Bilim Kurumu gibi araştırma kurumlarının başlıca finansörü olmasından ve araştırma giderlerine sağladığı cömert vergi indirimlerinden görülebilir. O zaman buradaki soru ABD ve diğer Batı ülkelerinin ekonomik faaliyeti, kaynakların daha eşit dağıtıldığı ama devletin de prangalı tutulduğu bir doğrultuya nasıl çevirecekleridir. Bu yanıta dair bazı ipuçlarını devletin güvenlik tehditleriyle uğraşırken aynı zamanda nasıl denetim altında tutulabileceği sorusu üzerinden ortaya koyabiliriz.

Leviathan'ın terörle savaşı

Devletin yeni sorunlarla baş etmek için kapasitesini artırırken prangalı kalmasını mümkün kılan şablon, iktisadi olmayan zorluklar için de geçerlidir. Yurttaşların devletlerine yönelik en kritik taleplerinden bazıları güvenlikle ilgilidir. Devlet inşasına girişmenin motivasyonlarından biri de yasaları uygulayacak, ihtilafları çözecek ve güvenliği sağlayacak merkezi bir otorite arayışıdır. Fakat dünya değişirken güvenlikle ilgili sorunların yapısı da değişmektedir.

Bu durum, 11 Eylül 2001 sabahında El Kaide terör örgütünden 19 korsanın dört ABD ticari uçağını kaçırarak bunların ikisini New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin iki kulesine, bir diğerini Washington DC'deki Pentagon binasına çarpmaya zorladıkları ve sonuncu uçak da yolcular korsanlarla mücadele ederken Pennsylvania'daki bir tarlaya düştüğünde çoğu Batılı için açıkça

ortaya çıktı. Toplam ölü sayısı 2.996'ydı ve 6.000'in üzerinde insan yaralanmıştı. Dünya 11 Eylül'den önce de ölümcül terör saldırılarının ve uçak kaçırmaların çok sayıda örneğine şahit olmuştu. Batılı devletler de on yıllar boyunca Soğuk Savaş'a özgü çeşitli güvenlik sorunlarıyla baş etmek zorunda kalmışlardı. Ancak El Kaide saldırılarının boyutu ve cüretkârlığı halkı şoke etmişti. Pek çok yurttaş ve devlet birimi bunu acilen mücadele edilmesi gereken yeni bir güvenlik tehdidi başlangıcı olarak yorumlamıştı. Aradan geçen 18 yılda başka büyük ölçekli saldırılar kıl payı atlatılmış olsa da bu teşhis çok sayıda küçük ölçekli saldırı ve benzer örgütlerin, en başta da sözde İslam Devleti'nin giriştiği bazı başarısız saldırılar tarafından doğrulandı. Bu nedenle bu yeni meydan okumalara karşı koyulabilmesi için devlet kapasitesinin ve etkinliğinin artırılması yönünde bir toplum talebi oluştu.

Bu çağrılar yanıtsız kalmadı ve ABD güvenlik birimleri ciddi ölçüde büyüdü ve sorumluluk alanlarını genişletti. Fakat Onuncu Bölüm'de zaten vurguladığımız gibi bunun toplumun denetimi altında gerçekleşmemiş olması, Haziran 2013'te Edward Snowden tarafından sızdırılan ve ABD hükümetinin gizli izleme programlarının varlığını ve işlevlerini gösteren gizli belgelerin medya tarafından yayımlanmasıyla acı biçimde ortaya çıktı. Sızdırılan ilk program olan PRISM Amerikalıların Google, Yahoo!, Microsoft, Facebook, YouTube ve Skype'taki hesaplarına doğrudan erişime olanak tanıyordu. Ayrıca gizli bir mahkeme kararının Verizon'dan milyonlarca Amerikalının telefon kayıtlarını Ulusal Güvenlik Ajansı'na (NSA) iletmesi talimatını verdiğini öğrendik. Yine Boundless Informant adlı bir veri madenciliği programının milyarlarca e-mail ve telefon görüşmesi hakkında metaveri topladığını; ayrıca XKeyscore adlı bir bilgisayar programının "internette yapılan neredeyse her şey" hakkında bilgi toplamayı olanaklı kıldığını öğrendik. Snowden NSA'nın milyonlarca e-mail ve anlık mesajlaşma katılımcı listelerini topladığını, e-mail içeriklerini araştırdığını, cep telefonlarının bulunduğu yerleri izleyerek haritalandırdığını ve şifreleme girişimlerini engellediğini ortaya çıkardı. Snowden, "eğer kişisel bir e-mail hesabım varsa, sandalyemde otururken bile herhangi birisinin konuşmalarını, sizinle veya sizin hesabınızdan bir federal yargıçla, hatta başkanla yaptığınız konuşmaları gizlice dinleyebiliyordum" ifadelerini kullanmıştı. Snowden'ın ifşaatının ardından Pentagon Belgeleri'ni sızdırmasıyla ünlü Daniel Ellsberg şunları söylemişti:

> Snowden'ın ifşaatları anayasaya dair kritik bir an oluşturuyor... Edward Snowden, Dördüncü ve Birinci Değişiklikler bağlamında Anayasamız için tanıdığım herkesten çok daha fazla şey yaptı.

Belki de tüm bunlar bir bardak suda koparılan fırtınadır. Belki de ciddi terör saldırılarıyla mücadele etmek için güvenlik birimlerinin gizli hareket etmeleri, müthiş miktarda veri toplamaları ve mahremiyet kaygılarını dikkate almamaları ve basındaki bazılarının gürültü koparmasına izin vermeleri kaçınılmazdır. Belki.

O zaman bir bakış açısı edinmek için Danimarka deneyimine bakalım. 2006'da Avrupa Birliği, "kamuya açık elektronik iletişim hizmetleri veya kamu iletişim ağlarıyla ilişkili olarak üretilen ve işlenen bilgilerin korunmasıyla" ilgili bir Veri Koruma Yönetmeliği yayınlamıştı. Danimarka hükümeti yönergeyi daha da genişletmeye karar vererek tanımlanan kapsamın epey ötesine gitmiş, sunucuları kullanıcıların kaynaklarını ve hedeflerindeki IP adreslerini, bağlantı noktası numaralarını, oturum türlerini ve tarih bilgilerini kaydeden "oturum kayıtlarını" zorunlu kılmıştı. Buna tepki olarak kâr amacı gütmeyen ve dünyada gizliliğin korunmasını gözeten ve savunan Privacy International (Uluslararası Mahremiyet Örgütü) ülkenin notunu 2,5'tan (yaygın gözetim toplumları) 2'ye (koruyucu önlemleri sistemli engelleme) düşürmüştü. Bu not Danimarka'yı ele alınan 45 ülke arasında 34. sıraya yerleştirdi. Ama çoğu Danimarkalı bundan rahatsız görünmüyor. Çünkü Danimarka hükümetinin IP adreslerini, bağlantı noktası numaralarını, oturum türlerini ve tarih bilgilerini onların işlerine burnunu sokmak, ifade özgürlüklerini baskılamak veya siyasi görüşleri nedeniyle hapse atmak için kullanmayacağına güveniyorlar. Nisan 2015'te Avrupa Adalet Divanı Danimarka veri koruma pratiklerinin "temel haklara özellikle ciddi bir müdahale" olduğu sonucuna vardı. Buna rağmen Danimarka halkı ayaklanmadı ve veri koruma pratiklerinin sonlandırılmasını da talep etmedi.

Danimarka ve ABD'deki tepkiler arasındaki farkın nedeni Danimarka hükümetinin benzer güvenlik tehditleriyle sert biçimde mücadele etmemesi değildi. Danimarka'da devletin bu mücadeleyi toplumunun güvenini sağlayarak yapmasıydı. Bu ise iki önemli unsura bağlıydı. Birincisi ABD'nin programı gizliydi ve denetimsiz büyümeye devam ediyordu. Buna karşılık Danimarka'daki veri koruma politikaları kamuoyuna açıkça duyurulmuştu ve asıl amacından sapmamıştı. İkincisi, Danimarkalılar kurumlarına temel bir güvene sahipti ve hükümetlerinin bu bilgileri kendile-

ri aleyhlerine ve CIA'in 11 Eylül'den sonra yaptığı gibi olağanüstü uygulamalar veya işkence için kullanmayacağına inanıyorlardı. Bu iki unsur Danimarkalıların, anlaşılır nedenlerle hükümetleri tarafından toplanan verilerin devletlerinin prangalanmış doğasını bozmayacağına inandıklarını gösterir. Durum Amerikan halkı için böyle değil çünkü CIA, FBI ve NSA sıklıkla denetimsiz ve bazen de ilkesiz şekilde hareket etme alışkanlıklarına sahip.

Bu nedenle Prangalanmış Leviathan'ın, prangalanmış kalarak yeni güvenlik tehditleriyle nasıl baş edebileceği ile yeni ekonomik sorunlara nasıl yanıt verebileceği arasında güçlü bir paralellik var. Bu paralellik Leviathan'ı koridorda tutan kurumsal ve başka sınırlamaların kritik öneminden kaynaklanıyor. Toplumun devlete güveni bu sınırlamaların yansımasıdır. Bu açıdan bakıldığında NSA ve CIA'in yeni güvenlik tehditlerine müdahalelerinde sorunlu olan, sorumluluklarını ve faaliyetlerini genişletmeleri değil, bunları düzenlerken izledikleri gizli ve denetimsiz yollardır. Snowden'ın ifşa ettiği programların Dış İstihbarat İzleme Mahkemeleri tarafından takip edilmesi gerekiyordu. Fakat mahkemeler de gizli işliyordu ve genelde otomatik onay mercii gibi hareket ediyorlardı. Bu, prangaları korumanın veya güven inşa etmenin doğru yolu değildir.

* * *

Birinci Bölüm'e ülkelerin nasıl liberal demokrasiye, anarşiye veya diktatörlüklere yöneleceklerine dair bazı meşhur tahminlerle başlamıştık. Yuval Noah Harari'nin insanlığın çoğu için dijital diktatörlüklerin ufukta olduğuna dair uyarısı belki de en kaygı verici olanıydı. Çin'in "toplumsal kredi" sistemi ve NSA'nın saldırgan izleme programları Harari'nin öngörülerini destekler nitelikte. Fakat daha önce savunduğumuz gibi, tüm ülkelerin kaçınılmaz olarak aynı tür politik veya ekonomik sistemlere yönelmelerini beklemek için bir neden yok. Bu farklı yolları belirleyecek olan devlet ile toplum arasındaki mevcut dengedir. Danimarkalıların aynı güvenlik tehditlerine yönelik geliştirdikleri alternatif bu noktayı destekler. Güvenlik tehditleri devletin genişleyen ve denetlenmeyen güçleriyle karşılandığında suiistimallerin yaşanması olasılığı artar ve dijital diktatörlük tehlikesi büyür. Aynı önlemler kamuoyunun gözü önünde alındığında ve toplum bu güçlerin kötüye kullanılıp kullanılmadığını denetleyebildiğinde koridoru destekleyen güç dengesi yeniden onaylanır. Bu yeniden

onaylama, yeni teknolojilerin, gizlilikten ödün verilse de, Prangalanmış Leviathan ilkelerine daha uygun biçimde kullanılmasını teşvik eder. Yeni teknolojilerin uygulanma biçimleri ve güç dengesini bozup bozmayacağı önceden belirlenmiş değildir. Bu bizim seçimimiz olacak.

Haklar iş başında: Niemöller ilkesi

Zor olan sadece Prangalanmış Leviathan yaratmak değildir. Onunla yaşamak da gayret gerektirir. Büyüyen Leviathan'ın varlığında toplumun nasıl güçlendirilebileceğine dair bazı spesifik önerilerimiz olmuştu. En kritik olanı da toplumsal devinimin kaldıraç etkisidir. Ama bunu pratikte nasıl başarırsınız? Toplumun gücünü artırması ve devlet ile seçkinleri denetlemesi için örgütsel yollar var mı? Cevabın evet olduğuna inanıyoruz. Yanıt bir önceki bölümdeki görüşlerle bağlantılı: devletten, seçkinlerden ve diğer yurttaşlardan kaynaklanan tüm tehditler karşısında yurttaşların haklarının korunması ve güçlendirilmesi.

"Haklar" bireylerin korkudan, şiddetten ve tahakkümden korunması açısından bizim özgürlük kavramımızla çok yakından ilişkili. İnsanların yurtlarından kaçmalarında korku ve şiddet asıl belirleyiciler olmakla birlikte, insanları tercih yapma ve hayatlarını kendi değerlerine göre yaşama olanağından yoksun bırakan "tahakküm" de aynı derecede bunaltıcıdır. Haklar, toplumun tüm bireylerinin hayatlarında böyle seçimler yapabilme yetkinliğini yasalarla ve normlarla kolladığı temel yollardır.

Haklar vurgusu John Locke'a ve Bağımsızlık Bildirgesi'nde "doğal ve devredilemez haklar arasında hayatın korunması, özgürlük ve mutluluk arayışı vardır" diyen Thomas Jefferson'a ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne kadar geri götürülebilir. Modern hak anlayışımızı biçimlendiren, 1948'de uygulamaya konulan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir. William Beveridge 1945'te kaleme aldığı "Ben Neden Liberalim?" başlıklı bir kitapçıkta bu düşünceleri öngörmüştü:

> Özgürlük, hükümetlerin keyfi uygulamalarından muaf olmanın ötesinde bir anlam taşır. Yoksulluk ve sefalete ve diğer toplumsal kötülüklere iktisadi kölelikten muaf olma anlamına da gelir. Her türlü keyfi iktidardan kurtulmak demektir. Aç insan özgür değildir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de benzer vurgular içerir:

İnsan haklarını göz ardı etmenin ve hor görmenin, insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığını ve insanların korku ve yoksunluktan kurtulması, konuşma ve inanma özgürlüğüne sahip olacağı bir dünyanın ortaya çıkmasının sıradan insanların en yüksek özlemi olarak ilan edilmiş bulunduğunu... göz önüne alarak... bütün halklar ve uluslar için bir ortak başarı ölçüsü olarak bu insan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni ilan eder.

23. maddeye göre:

1. Herkesin çalışmaya, işini özgürce seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizliğe karşı korunmaya hakkı vardır.
2. Herkesin, herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır.
3. Çalışan herkesin, kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli ücretlendirilmeye hakkı vardır; bu, gerekirse, başka toplumsal korunma yollarıyla desteklenmelidir.
4. Herkesin, çıkarını korumak için sendika kurma ya da sendikaya üye olma hakkı vardır.

FDR de benzer fikirleri dile getirmişti. 1940 ve 1941'de "dört temel özgürlük" dediği "ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ihtiyaçlardan özgürlük ve korkudan özgürlük." 1944'te yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmasında daha da ileri giderek şunları vurgulamıştı:

Bizler gerçek bireysel özgürlüğü ekonomik güvence ve bağımsızlık olmadan var olamayacağı anlayışına ulaştık. "Muhtaç insanlar özgür değillerdir." Aç ve işsiz insanlar diktatörlükleri var eden unsurlardır.

FDR ardından temel hakları sıralamıştı: "Faydalı ve kazançlı iş hakkı", "yeterli gıda, giyim ve istirahat için gerekli kazanca sahip olma hakkı", "büyük veya küçük her işadamının adil olmayan rekabetten, yurt içinde ve dışında tekellerin tahakkümünden özgür bir biçimde iş yapma ortamına sahip olma hakkı", "her bir ailenin düzgün konut hakkı", "yaşlılık, hastalık, kaza ve işsizlik kaynaklı ekonomik kaygılardan yeterince korunma hakkı", "iyi eğitim alma hakkı." FDR geçmişte, örneğin Japon yurttaşların 1942-45 arasında tecrit edilmeleri ve Güney'de Jim Crow yasalarıyla

iş görmek gibi uygulamalarla bu hakların bir bölümünü kısmaya hevesli olmuştu (Bir Afro-Amerikalının FDR'nin dört özgürlüğü konusundaki tepkisi çok şey anlatır: "Beyazlar dört özgürlükten bahsederken bizde biri bile yok"). FDR'nin hakların önemini kabul etmesi Atlantik'in iki tarafındaki ruh halinin nasıl değiştiğini gösteriyordu.

Bu beyanlarda çarpıcı olan haklar kavramının iki ilkesidir: Haklar evrensel ve geneldir (bu bağlamda kölelikten bahsetmeyen ve kadınlar konusunda net olmayan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ötesine geçer) ve bireylerin tercihlerini hayata geçirebilmelerinin önemini kabul eder. Bu yüzden herhangi bir gruba karşı şiddet tehdidi ve düşünce ile ifade özgürlüğüne yönelik sınırlamalar, insanların dini inançlarını (veya bunlara sahip olmamalarını) veya cinsel tercihlerini hayata geçirmelerini engellemek haklarının ihlalidir. Fakat eşit derecede önemli olan, bir insanın saygın bir hayat yaşamasını mümkün kılan geçim araçlarını elinden almak da bir hak ihlalidir çünkü bu da bir tahakküm biçimine neden olur. Bu ikinci tahakküm biçimi, sadece sefaletin insanların anlamlı bir hayat sürmelerini olanaksız kılmasıyla ilgili değildir. Bu koşullar altında işverenlerin istenmeyen, haysiyet kırıcı veya fazlasıyla güçsüzleştiren koşullarda çalışma talep etmelerine neden olması bakımından da sorunludur (Sekizinci Bölüm'deki Dalit tuvalet temizlikçilerini anımsayalım).

Haklara dair bu anlayış sadece erkeklerin ve çoğunluğun değil, kadınların, dini, etnik ve cinsel azınlıkların ve engellilerin özgürlükleri için de hayati öneme sahiptir. Bu hakların korunması, devlet ile toplumdaki seçkinlerin yapabilecekleri ya da yapamayacakları konusunda açık kısıtlamalar getirir. Bu haklar açıkça korunduğunda, insanların örgütlenme, kendi görüşlerini savunma ve istedikleri hayat tarzını takip etme haklarını hiç kimse ellerinden alamaz. Aynı durum insanları iktisadi olarak boyun eğmeye ve tahakküm altına girmeye zorlayan koşulları ortadan kaldırmak için de geçerlidir.

Burası toplumu dönüştürücü bir gücün başladığı yerdir. Devletin neler yapamayacağı konusunda açıkça belirlenmiş ve evrensel olarak tanınmış sınırlar varsa, bu sınırlara yönelik tecavüzler, devletin tedrici genişlemesini engellemek için geniş çaplı toplumsal hareketlenmeleri ateşleyebilir. Azınlık haklarını evrensel anlamda kabul etmek hayati öneme sahiptir çünkü bu türden bir kabullenme olmadan, mevcut durumda hakları ihlal edilen belirli azınlıklar, tıpkı Hindistan (Sekizinci Bölüm), Latin Amerika ve

Afrika (On Birinci Bölüm) örneklerinde gördüğümüz örgütsüz, parçalanmış toplumlar gibi harekete geçmeden, bir tepki koymadan sadece şikâyet ve itirazla yetinirler. Hakların evrensel kabulü geniş koalisyonların temelini yaratır.

Lutherci Alman papaz Martin Niemöller, 1950'lerde yazdığı ve Nazi devletinin Alman toplumunda hızla hâkimiyet sağlamasının neden bu kadar kolay olduğunu acı biçimde kavradığı bir şiirinde bu düşüncenin önemini öngörmüştü. Şiirin Soykırım Anma müzelerinin çoğunda duvarlara işlenmiş ve anma törenlerinde sıkça söylenen en bilinen versiyonu şöyledir:

> Önce sosyalistler için geldiler, sosyalist olmadığım için sesimi çıkarmadım.
>
> Sonra sendikacılar için geldiler, sendikacı olmadığım için sesimi çıkarmadım.
>
> Sonra Yahudiler için geldiler, Yahudi olmadığım için sesimi çıkarmadım.
>
> Sonra benim için geldiklerinde, benim için sesini çıkaracak kimse kalmamıştı!

Yani Niemöller'in değerlendirmesine göre, Alman toplumunun Nazilere karşı koyamamasının kökeninde, en temel hakların evrensel olarak kabul görmemesi bulunur. Böylece Naziler her grupla ayrı ayrı uğraşarak tasfiye ederlerken Alman toplumu onlara direnecek geniş bir koalisyonu harekete geçirememişti. Bu, koridoru savunmanın özellikle kötü bir yolu olarak öne çıkacaktı.

Bu görüşler de bir noktaya kadar FDR tarafından öngörülmüştü. 1944'te yaptığı aynı Ulusa Sesleniş konuşmasında herkes için geniş hakların önemini vurgulamış ve ek olarak Benjamin Franklin'in 1776 tarihli beyanını tekrarlamıştı: "hep birlikte durmalıyız yoksa hepimiz ayrı ayrı asılırız."

Bu mantığı tersten ifade edersek, toplum geniş (ve akla uygun) birtakım hakları daha evrensel hale getirebildiği ölçüde devletin büyüyen gücüne karşı örgütlenme ve onu dengeleme gücü artar. Evrensel Bildirge'de kazançlı bir işe erişim hakkından bahsedilmesi dikkate değerdir çünkü bu hak, toplumun farklı kesimlerinin ekonomik kaygılar ve şikâyetlerle despotizme karşı bir araya gelerek geniş bir koalisyon oluşturması ve örgütlenmesi için motivasyonu sağlayan imkânlar ve teşvikler yaratır. Daha önce tartıştığımız gibi, işçi hareketi eski etkisine hiçbir zaman kavuşamayabileceği için, bu meydan okumalar gelecekte özellikle önemli

hale gelebilir. Haklar etrafında örgütlenen (sivil) toplum, alternatiflerden bir tanesidir.

* * *

Özgüvenli toplumlara ve yüksek kapasiteli devletlere sahip demokratik ülkelerde yaşayan çoğumuz, Despotik Leviathan'ın boyunduruğu altında eziyet çekenlere veya onları koruyacak devlet kurumları olmaksızın korku, şiddet ve tahakküm altında yaşayanlara göre çok daha şanslıyız. Buna karşın (prangalanmış) Leviathan'la yaşamak sürekli gayret gerektiren bir iştir. Bizim görüşümüze göre bu durumu daha istikrarlı hale getirmenin ve koridordan çıkma ihtimalini azaltmanın yolu, devlet ile toplum arasındaki ve güçlülerle güçsüzler arasındaki dengeyi kurmak ve korumaya çalışmaktır. Kızıl Kraliçe etkisi bize yardım etmek için devrededir. Fakat sonuçta, toplumun gücü toplumun örgütlenmesi ve hareketlenmesine bağlıdır.

* * *

Ekim 2017'de kadınlar, kendileri üzerinde güce sahip erkekler tarafından maruz bırakıldıkları cinsel taciz ve saldırılar hakkında konuşmaya başladılar. Süreç büyük sinema imparatoru Harvey Weinstein aleyhine iddialarla başladı. 5 Ekim'de aktris Ashley Judd da suçlamalara katıldı. 17 Ekim'de aktris Alyssa Milano, eylemci Tarana Burke'un 2006'da kullandığı bir terimi devralarak, "cinsel taciz ve saldırıya uğradıysanız 'Ben de' yazarak tweet'ime yanıt verin" ifadelerini içeren bir tweet attı. Tweet'ler çığ gibi yağdı ve bir toplumsal hareket doğdu. Dünya genelinde kadınların tam eşitliği ve korunması hedeflerine çok yakın olmasak da, insanlar bu en temel hak ihlali karşısında bir araya geldiklerinde, güç sahiplerinin kamuda, şirketlerde ve okullarda çalışan kadınları taciz etmeleri, küçük düşürmeleri ve onlara saldırmaları bir nebze daha zorlaştı. Buna yanıt olarak yasalar da değişmeye başladı. Örneğin New York'ta çıkarılan cinsel tacizi engelleme yasası gibi.

İnsanın ilerleyişi, yeni meydan okumalarla baş edebilmek ve eski veya yeni tüm baskı biçimleriyle mücadele edebilmek için devlet kapasitesinin büyümesine bağlıdır. Fakat bu, toplum talep etmeden ve herkesin hakkını savunmak için harekete geçmeden gerçekleşemez. Bu hiç kolay değildir ve kendiliğinden gelişen bir süreç de değildir. Ama yine de yapılabilir ve hatta yapılmaktadır da.

Teşekkür

Bu kitabı yazarken kabarık bir entelektüel borç biriktirdik. En büyüğü, bu kitapta geliştirdiğimiz araştırmanın çeşitli aşamalarında bizimle çalışan ortak yazarlara olan borcumuzdur. Maria Angélica Bautista, Jeanet Bentzen, Davide Cantoni, Isaías Chaves, Ali Cheema, Jonathan Conning, Giuseppe De Feo, Giacomo De Luca, Melissa Dell, Georgy Egorov, Leopoldo Fergusson, Juan Sebastián Galan, Francisco Gallego, Camilo García-Jimeno, Jacob Hariri, Tarek Hassan, Leander Heldring, Matthew Jackson, Simon Johnson, Sara Lowes, Sebastián Mazzuca, Jacob Moscona, Suresh Naidu, Jeffrey Nugent, Nathan Nunn, Philip Osafo-Kwaako, Steve Pincus, Tristan Reed, Pascual Restrepo, Dario Romero, Pablo Querubín, Rafael Santos-Villagran, Ahmed Tahoun, Davide Ticchi, Konstantin Sonin, Ragnar Torvik, Juan F. Vargas, Thierry Verdier, Andrea Vindigni, Sebastian Vollmer, Jon Weigel, Alex Wolitzky ve Pierre Yared'e yaratıcılıkları, sıkı çalışmaları ve sabırları için teşekkür ediyoruz.

Mart 2018'de Northwestern Üniversitesi'nin İktisat Tarihi Merkezi'nde iki günlük kitap konferansı düzenleyen Joel Mokyr'a özellikle teşekkür ederiz. Joel bize yirmi yıl boyunca entelektüel ilham kaynağı, akademik rol model ve müthiş profesyonel destek oldu; onsuz kariyerimizin nasıl olabileceğini hayal etmek çok güç. Konferansın tüm katılımcılarından derin geri bildirimler aldık: Karen Alter, Sandeep Baliga, Chris Blattman, Peter Boettke, Frederica Carugati, Daniel Diermeier, Georgy Egorov, Tim Feddersen, Gary Feinman, Gillian Hadfield, Noel Johnson, Lynne Kiesling, Mark Koyama, Linda Nicholas, Debin Ma, Melanie Meng Xue, Suresh Naidu, John Nye, Pablo Querubín, Jared Rubin, Ken Shepsle, Konstantin Sonin, David Stasavage, John Wallis ve Bart Wilson. Konferans sırasında aldıkları notlar ve serbestçe ilerleyen tartışmayı izleyebilmemiz için verdikleri destek nedeniyle Bram van Besouw ve Matti Mitrunen'a minnettarız.

Son yirmi yılda araştırmamızın izlediği yolu ciddi biçimde etkileyen bilim insanlarından, özellikle de Lee Alston, Jean-Marie

Baland, Robert Bates, Tim Besley, Jared Diamond, Robert Dixon, Richard Easterlin, Stanley Engerman, Jeffry Frieden, Steven Haber, Joe Henrich, Ian Morris, Douglass North, Josh Ober, Ne il Parsons, Torsten Persson, Jean-Philippe Platteau, Kenneth Sokoloff, Guido Tabellini, Jan Vansina, Barry Weingast ve Fabrizio Zilibotti'den bahsetmenin tam zamanı.

Kitabın farklı bölümleri için Siwan Anderson, David Autor, Peter Diamond, Jon Gruber, Simon Johnson, Lakshmi Iyer, Ramzy Mardini, Mark Pryzyk, Gautam Rao, Cory Smith, David Yang ve Anand Swamy'den çok faydalı yorumlar aldık. Bize ayırdıkları zaman ve konuya hâkimiyetleri için minnettarız. Chris Ackerman ve Cihat Tokgöz tüm taslağı okudular ve kapsamlı yorum, öneri ve tavsiyelerde bulundular.

Bu kitaptaki görüşlerin çeşitli versiyonlarını son yılarda gerçekleştirilen çok sayıda farklı seminer ortamlarında sunduk. Bunlara Northwestern'deki Nemmers Konferansı, Münih Konferansları, Yale'deki Kuznets Konferansı, Cambridge'teki Richard Stone Konferansı, Taipei'deki Sun Chen Konferansı, Toulouse'daki Jean-Jacques Laffont Konferansı, Illinois Üniversitesi'ndeki (Urbana–Champaign) Linowes Konferansı, Oxford Kalkınma Çalışmaları Yıllık Konferansı, Dünya Bankası'ndaki ABCDE Açılış Konuşması, Tufts'taki Yıllık Toplumsal Ontoloji Konferansı dahildir. Çok sayıda yararlı yorum ve öneriler aldık ve özelikle Toke Aidt, Gabriel Leon ve Min-Jeng Lin'e teşekkür ederiz.

Tom Hao, Matt Lowe, Carlos Molina, Jacob Moscona, Frederick Papazyan ve José-Ignacio Velarde Morales müthiş araştırma asistanlığı yaptılar. Toby Greenberg fotoğraf editörümüz olarak çok değerliydi. Alex Carr, Lauren Fahey ve Shelby Jamerson çok değerli editoryal öneri ve düzeltmelerde bulundular.

Hayat arkadaşlarımız Asu Özdağlar ve Maria Angélica Bautista'ya da verdikleri destek, cesaret ve sabırları için sonsuz minnet borçluyuz.

Sonuncu ama aynı derecede önemli olarak temsilcimiz Max Brockman'a ve editörlerimiz Scott Moyers ve Daniel Crew'e bu projeye bağlılıkları ve çok yararlı önerileri için çok teşekkür ederiz.

Kitabın Türkçe baskısındaki çok büyük katkılarından dolayı Cihat Tokgöz'e derinden minnettarız. Kalan tüm hatalar elbette bize ait.

Bibliyografya çalışması

Bu kitaptaki ana görüşler pek çok saha araştırmasıyla ilintili ancak bu kısa makalede tüm bu görüşleri ele almamızın imkânı yok. Bu yüzden burada sadece konumuzla en çok ilişkisi olan araştırmalara atıfta bulunup, benzerliklerimiz ve farklılıklarımız konusunda ve daha geniş kaynak için okurları Acemoğlu ve Robinson'un (2016, 2019) çalışmalarına yönlendiriyoruz.

Temelde burada bahsedilenler, devlet ile toplum arasındaki dengenin önemi konusunda Acemoğlu (2005), Acemoğlu ve Robinson (2016, 2017) çalışmalarımızın devamı niteliğinde. Ayrıca kurumların rolü konusunda var olan kapsamlı literatürü de geliştirdik (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2001, 2002, 2005a, b; Acemoğlu, Gallego ve Robinson, 2014; North, Wallis ve Weingast, 2011; Besley ve Pearson, 2011; Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Kitabımız temelde, daha önce çok sayıda sosyal bilimci tarafından da incelenmiş olan, devlet kapasitesinin gelişmesi üzerine. Biz literatürdeki ortak modelden oldukça keskin bir şekilde ayrışıyoruz. Genel yaklaşım, devletin toplum ve şiddet üzerinde demokratik kurumların, sivil toplumun ve siyasi hakların oluşumu için kontrol elde etmesi şeklindedir (örneğin Huntington, 1968; Tilly, 1992; Fukuyama, 2011, 2014; ve ayrıca Besley ve Persson, 2011). Buna karşı biz, toplumun devinimlerinin ve güç için rekabet etmesinin demokratik ve katılımcı kurumların gelişimi bakımından hayati öneme sahip olduğunu iddia ediyor ve belgeliyoruz. Bu bakış açısı da Acemoğlu ve Robinson'un (2000, 2006) ve ayrıca Therborn (1977) ve Rueschemeyer, Stephens ve Stephens'in (1992) çalışmaları temel alınarak geliştirildi. Ancak bizim buradaki iddiamız çok daha geniş kapsamlı çünkü toplumun ve derneklerinin örgütlenmesini de tartışmaya dahil ediyoruz (Tocqueville'den ilhamla, 2002 ve Dahl, 1970); çünkü iktidar

mücadelesinde normların rolüne vurgu yapar (kısmen Bohannan, 1958 ve Scott, 2010 gibi antropolojik literatürden ödünç alarak); çünkü Migdal'dan (1988, 2001) ilhamla, normların çok güçlü olmalarının "zayıf devletlere" yol açacağını ve siyasi hiyerarşi ile özerk devlet kurumlarının oluşmasını engelleyeceğini söyler; çünkü devlet kurumları geliştikçe siyasi rekabetin gündeminin de değiştiği ve bunun potansiyel olarak toplumu güçlendirdiği görüşlerini de ana iddiasına ekler (Tilly, 1995 ve Acemoğlu, Robinson ve Torvik, 2016 tarafından önerildiği gibi).

Son olarak bizim genel yaklaşımımız bir dizi önemli akademik çalışmadan da ilham almıştır. Bunlar arasında Mann'ın (1986) (bizimkine benzer biçimde devletin topluma hesap vermediği) devletin despotik iktidarına dair tanımı; Moore'un (1966) farklı siyasi rejim türlerini ve devlet-toplum ilişki türlerini, zorla çalıştırmanın varlığı veya yokluğu gibi tarihsel iktisadi ve siyasi koşullara bağladığı yaklaşımı; North ve Thomas'ın (1973) "Batının yükselişi" hakkındaki tezi; Engerman ve Sokoloff'un (2011) Amerika kıtasındaki karşılaştırmalı gelişmenin tarihsel köklerine dair çalışmaları; Pincus'un (2011) Görkemli Devrim incelemesi; Bates'in (1981) Afrika'da karşılaştırmalı politik ekonomi kuramı; Flannery ve Marcus'un (2014) arkeolojik ve etnografik kanıtları sentezlemeleri ve karmaşık toplumların oluşumuna dair değerlendirmeleri ve Brenner'in (1976) toprak sahipleri ile köylüler arasındaki iktidar ilişkilerinin feodalizmden kapitalizme geçişteki rolüne dair çalışmaları da vardır.

Önsöz

John Locke'tan alıntıların kaynağı Locke (2003, s. 101–2, 124).

Suriye'ye dair tanıklıkların tamamı Pearlman'dandır (2017, s. 175, 178, 213).

Gılgamış'tan bölümler Mitchell'den alınmıştır (2004, s. 69–70, 72–74).

2018 BAE Cinsiyet Eşitliği Ödülleri için bkz. https://www.theguardian.com/sport/2019/jan/28/uae-mocked- for-gender-equality-awards-won-entirely-by-men.

Britanya'da kadınların oy hakkı hareketi ve kadınların güçlenmeleri ve kullandığımız bilgiler için bkz. Holton (2003).

1. bölüm: Tarih nasıl sona erer?

Francis Fukuyama, Robert Kaplan ve Yuval Noah Harari'nin zıt iddiaları için Fukuyama (1989), Kaplan (1994) ve Harari (2018). Alıntılar Fukuyama (1989, s. 3) ve Kaplan (1994, s. 46).

Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin (DRC) 2005 Anayasa metni için bkz. http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/ kongo.pdf.

Doğu DRC'deki isyancı gruplara ilişkin faydalı bir değerlendirme BBC tarafından sunulmuştur: http://www.bbc.com/news/world-africa-20586792.

Dünyanın tecavüz başkenti olarak Kongo üzerine bkz. http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8650112.stm.

Kaplan'ın Laos tasviri için bkz. Kaplan (1994, s. 52).

Wole Soyinka'dan alıntılar için bkz. Soyinka (2006, s. 348, 351–54, 356–57).

Köprü altındaki cesetlerin tasviri için bkz. Cunliffe-Jones (2010, s. 23).

Çöpler altında kaybolan Lagos için bkz. http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/281895.stm.

Philip Pettit'ten alıntılar için bkz. (1999, 4–5) ve ayrıca görüşlerini geliştirdiği kaynak için bkz. Pettit (2014).

Avcı toplayıcı toplumlarda şiddet konusunda ufuk açıcı bir çalışma için bkz. Ember (1978); burada Keeley (1996) ve Pinker'in (2011) çalışmalarına atıfta bulunuyoruz. Özellikle bkz. Pinker'in Şekil 2-3'teki (s. 53) verisine. Gebusi'deki cinayet oranları için bkz. Knauft (1987).

Hobbes'tan tüm alıntılar doğrudan Hobbes'tandır (1996, 13, 17-19. bölümler: "Sürekli korku," s. 89; "Buradan meydana gelir," s. 87; "Böyle bir ortamda," s. 89; "İnsan mahrum kalır" ve "iradelerini teslim etmek için," 120).

Eichmann üzerine alıntı için bkz. Arendt (1976, s. 44–45).

Heidegger alıntısı için bkz. Pattison (2000, s. 33–34).

Büyük İleri Atılım'a dair hikâyeler için bkz. Jisheng (2012, s. 4–5, 18, 21, 24–25). Luo Hongshan'ın hikâyesi için bkz. Çin İnsan Hakları Savunucuları (2009); Alıntı s. 5. "Kara hapishaneler" ve "toplum ıslah merkezleri sistemi" için bkz. Freedom House (2015) raporları. "Dört Temizlik" olayının tartışıldığı kaynak için bkz. http://cmp.hku.hk/2013/10/17/34310/.

Cruickshank için bkz. Cruickshank (1853, s. 31); Bonnat için bkz. Wilks (1975, s. 667).

Rattray'ın alıntılandığı kaynak Rattray (1929, s. 33). Goi ve Bwanikwa hikâyeleri için bkz. Campbell (1933, 18 ve 19. bölümler). Spilsbury'nin alıntılandığı kaynak Howard (2003, s. 272). Miers ve Kopytoff, (der.) (1977), sömürge öncesi Afrika'da "özgürlüğün" doğasına dair önemli bir kaynaktır.

Ginsburg (2011) hukuki bakış açısından Pashtunwali'ye dair bir giriş ve inceleme sunuyor. Alıntılarımız Pashtunwali çevirisinden: Bkz. http://khyber.org/.

Wyoming'in erken dönem tarihine dair olgular için bkz. Larson (1990); Alıntıladığımız sayfalar s. 42– 47, 233, 275. Johnson İlçesi Çiftlik Savaşı'na dair iyi bir değerlendirme için bkz. Johnson (2008).

2. bölüm: Kızıl Kraliçe

Konumuzla ilişkili olarak Klasik Yunan tarihi ve Atina kurumlarının gelişimi konusunda birçok yetkin değerlendirme var. Özellikle çalışmalarını temel aldığımız kaynaklar için bkz. Ober (2015a), Morris (2010), Hall (2013), Osborne

(2009), Powell (2016) ve Rhodes (2011). Siyasi kurumlar hakkında makaleler için özellikle bkz. Brock and Hodkinson, der. (2001) ve Robinson (2011) içinde.

Karanlık Çağ Yunan toplumuna dair bir tasvir için bkz. Finley (1954). Plutarch (1914), "Theseus" ve "Solon," Theseus ve Solon'un hayatları için kaynaktır; alıntılarımız ilgili bölümlerden. Atina anayasalarının sıralandığı ve incelendiği kaynak için bkz. Aristoteles (1996). Aynı eser, örneğin Kleisthenes'in inşa ettiği devletin doğasına ilişkin olarak, tüm bölüm için çok değerli bir kaynaktır. Aristoteles'e dair tüm alıntılarımız bu eserdendir. Solon'un yasalarına dair geri kalan değerlendirmeler için bkz. Leão and Rhodes (2016), Drakon'un cinayet yasası s. 20'de aynen alıntılanmıştır. Hall (2013) Solon'un reformlarının bürokratik doğasına dair mükemmel bir kaynaktır. Solon'un toprak reformları için bkz. Osborne (2009). Atina'da siyasi gelişmelere dair önemli makaleler için bkz. Morris (1996) ve Ober (2005). Forsdyke (2005, 2012) Yunan normlarını ve bunların kurumsallaşmasını inceler. Kleisthenes'in geliştirdiği mali kurumlar için bkz. Ober (2015b), Van Wees (2013) ve Fawcett (2016). Atina'da yasaların nasıl uygulandıklarına dair bkz. Lanni (2016) ve Gottesman (2014).

Gjeçov (1989) *Kanun*'u topladı. Kitaptan alıntılar s. 162 ve s. 172'den.

ABD Haklar Bildirgesi için bkz. https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights/what-does-it-say.

Federalist Yazılar'a ulaşmak için bkz. https://www.congress.gov/resources/display/content/The+Federalist+ Papers.

Madison'ın alıntılandığı kaynak Federalist #51. Anayasaya dair tartışmamızın ilerlediği kaynaklar için bkz. Holton (2008), Breen (2011) ve Meier (2011). Madison'ın "böl ve yönet" mektubunun alıntılandığı kaynak için bkz. Holton (2008, s. 207). Jefferson'ın alıntılandığı kaynak için bkz. Jefferson (1904, s. 360–62). Tocqueville alıntıları için bkz. Tocqueville (2002, Cilt 1, 2. Kısım, 4. Bölüm ve Cilt 2, 2. Kısım, 5. Bölüm)

İç Savaş için bkz. McPherson (2003). İç Savaştan sonra Güney'de siyaset ve ekonominin gelişimi için bkz. Woodward (1955) ve Wright (1986).

Alice'in Kızıl Kraliçe'yle yarışına dair bkz. Carroll (1871, s. 28–30).

Tiv'in klasik etnografik araştırması için bkz. Bohannan and Bohannan (1953). Dolaylı yönetim felsefesine dair en ünlü beyanı için bkz. Lugard (1922), detaylı bir biyografi için bkz. Perham (1960). Avrupa sömürge işgalleri sırasında Batı Afrika'daki devletsiz toplumlarının durumu için bkz. Curtin (1995) ve bazı temel benzerlikler için bkz. Osafo-Kwaako ve Robinson (2013). Lugard alıntısı için bkz. Afigbo (1967, s. 694). Afigbo (1972) yetki verilen şefler için başvuru eseridir. Bohannan alıntıları için bkz. Bohannan (1958, s. 3, 11). Akiga'nın gözlemi için bkz. Akiga (1939, s. 264).

Okunabilirlik kavramı için bkz. Scott (2010). Lübnan'da cemaatçiliğe dair iyi bir değerlendirme için bkz. Cammett (2014). Beyrut futbol takımlarının cemaat bağları için bkz. Reiche (2011). Lübnan parlamentosundaki ödül tweet'leri için bkz. https://www.beirut.com/l/49413.

Parlamentonun toplanma sıklığına dair ve ayrıca Ghassan Moukheiber'den alıntı için bkz. https://www.yahoo.com/news/lebanons-politicalsystem-sinks-nation-debt-070626499-finance.html, YouStink hareketinin Facebook paylaşımı için bkz. https://www.facebook.com/tol3etre7etkom/posts/1631214497140665?fref=nf&pnref=story.

YouStink hareketine dair bkz. https://foreignpolicy.com/2015/08/25/theres-something-rotten-in-lebanon-trash-you-stink

66. Otoban ve Günbatımı Kasabaları için bkz. Candacy Taylor (2016), "65. Otoban'ın Kökleri" bkz. https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/11/the-roots-of-route-66/ 506255/.

Tiananmen Meydanı için bkz. Lim (2014). Liu Xiabo'nun hayatı için bkz. Jie (2015). Weiquan hareketi için bkz. Pils (2014). Zhao Hua'nın öyküsü için bkz. Dan Levin (2012) "Çin'de eğitim bedelli", https://www.nytimes.com/2012/11/22/world/asia/in-china-schools-a-culture-of-bribery-spreads.html.

Kamu görevlerinin satışına dair detaylı bilgi için bkz. Pei (2016).

Çin'in GSYH büyümesine dair belirsizlik ve muhtemel abartılar için bkz. https://www.cnbc.com/2016/01/19/ what-is-chinas-actual-gdp-experts-weigh-n.html. Ayrıca genel bir değerlendirme için bkz. https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/second-quarter-2017/chinas-economic-data-an-accurate-reflection-or-just-smoke-and-mirrors. Çin'in GSYH istatistiklerinin doğruluğuna dair iktisatçılarla yapılan bir araştırma için bkz. https://www.wsj.com/articles/wsj-survey-chinas-growth-statements-make-u-s-economists-skeptical-1441980001. Li Keqiang'ın Çin GSYH istatistiklerinin güvenilir olmadığına dair beyanı için bkz. https://www.reuters.com/article/us-china-economy-wikileaks/chinas-gdp-i-man-made-unreliabe-top-leader-idUSTRE6B527D20101206.

3. bölüm: Güç istenci

Hz. Muhammed'in hayatı ve İslam konusunda geniş bir akademik yazın vardır. Hayatına dair kaynaklarımız: bkz. Watt (1953, 1956), kısaltılıp bir arada yayımlanmış baskısı bkz. Watt (1961). Bu döneme dair çok iyi incelemeler bulunuyor. Örneğin Hourani (2010), Lapidus (2014) ve Kennedy (2015). Medine Sözleşmesi için bkz. Watt (1961, s. 94).

"Avantaj" kavramı konusunda bkz. Flannery (1999). Kavramın geliştirildiği bir çalışma için bkz. Flannery ve Marcus (2014).

Isandlwana savaşına dair tasvirimizin kaynağı için bkz. Smith-Dorrien (1925, I. Bölüm, "Zulu Savaşı"). Zulu devletinin yükselişi üzerine bkz. Eldredge (2014), Wright ve Hamilton (1989) ve Morris (1998). Alıntı yaptığımız kaynak (2014, s. 7, 77). Henry Flynn'ın alıntılandığı kaynak Flynn (1986, s. 71). Zulu devletine dair ufuk açıcı bir analiz için bkz. Gluckman (1940, 1960). Ritter (1985), Shaka'nın cadı doktorlarla olan sahnesini 10. Bölüm'de tasvir eder.

Hawaii adalarında devlet oluşumuna dair çalışmalar Kirch'in (2010, 2012) tartışmamızı etkileyen ufuk açıcı eseriyle başlar. Kamakau'nun (1992) çalışması temel öneme sahiptir ve ayrıca özellikle Liholiho'nun yemek tabusunu kaldırışına dair tartışmasına bakınız. David Malo'dan alıntımız için bkz. kendi kitabı (1987, s. 60–61). Tabuların ihlal edilmesinin tartışıldığı kaynak için bkz. Kamakau (1992). Handy, "En temel anlamıyla"nın alıntılandığı kaynak için bkz. Kuykendall (1965, s. 8); Handy ("Mana insanlarda") ve Kepelino'nun alıntılandığı kaynak için bkz. Kirch (2010, s. 38, 40–41). Kuykendall (1965, s. 68) Liholiho'nun tabuyu kırması tasvirinin kaynağıdır.

Gürcü tarihi ve ekonomi politiği için bkz. Wheatley (2005) ve Christopher (2004). Şevardnadze'nin yükselişine dair tartışmamızın kaynağı için bkz. Driscoll (2015).

4. bölüm: Koridorun dışındaki ekonomi

Colson'un alıntılandığı kaynak için bkz. Colson (1974, 3. Bölüm). Tonga Vadisi'ndeki klan sistemi için bkz. Colson (1962).

Turner (2007) Kongo'daki çatışmaya dair bir değerlendirme sunar ve Nyabiondo saldırısına dair tasvir için bkz. aynı kitapta s.135-138 arası.

Tonga'da dilencilik ve yoksulluk için bkz. Colson (1967). Alıntılarımız s. 53-56'dan.

Bohannan ve Bohannan (1968) Tiv'in ekonomiyi nasıl düzenlediğine dair başucu eseridir. Alıntımız 16. Bölüm'den. Akiga'nin hikâyesinin yayınlandığı kaynak Akiga (1939).

Bir önceki bölümde atıfta bulunulan kaynaklar İslam devletinin yükselişinin ardından ortaya çıkan temel siyasi tarihe dair iyi bir değerlendirme sunar. Alıntılanan kaynaklar İbn Haldun (2015 ve El-Muqaddasi [Makdisi](1994). Tarımdaki yenilik için bkz. Watson (1983). İslam imparatorluklarında ticaret için bkz. Shatzmiller (2009) ve Michalopoulos, Naghavi ve Prarolo (2018). Ortadoğu ekonomisi için bkz. Rodinson (2007), Kuran (2012), Blaydes ve Chaney (2013), Pamuk (2014), Özmucur ve Pamuk (2002) ve Pamuk (2006). Pamuk'un (2006) reel ücretlere dair sunduğu tarihi veriler, Ortadoğu'da Geç Ortaçağ dönemindeki reel ücretlerin Batı Avrupa'dan ciddi ölçüde düşük olduğunu gösterir.

Kırık Küreğe atıfta bulunan 1978 anayasa maddesi için bkz. http://lrbhawaii.org/con/conart9.html.

Hawaii'deki despotik büyümeye dair tartışmamız önceki bölümdeki aynı kaynakları kullanır, özellikle de "karaya çıkan köpekbalığı" metaforunu kullanan Patrick Kirch'in çalışmasını. Fornander alıntısı için bkz. Kirch (2010, s. 41). Kamehameha'nın devlet inşası için bkz. Kamakau (1992). Sandal ağacı ticareti ve dönemin ziyaretçisi için bkz. Kirch ve Sahlins (1992); Mathison ve Ely'nin alıntılandığı kaynak Kirch ve Sahlins (1992, 3.-4. Bölümler).

"Zulu ülkesi" için bkz. Eldredge (2014, s. 233). Gluckman'dan alıntı Gluckman'dan (1960), önceki bölümde aktarılmıştır. Gürcistan'daki iktisadi büyümenin analizi önceki bölümde kullanılan kaynaklardandır.

5. bölüm: İyi yönetim için alegori

Siena freskleri ile bunların siyasi anlamlarına ve genel olarak İtalyan komünlerine dair geniş bir akademik yazın vardır. Rubinstein (1958) ve Skinner (1986, 1999) fresklere dair başucu eserleridir. Wickham (2015) komünlere ve kökenlerine dair yakın zamanda giriş niteliğinde, net bir çalışma ortaya koymuştur. Milano'daki siyasi isimlerine dair tartışmamız onun kitabından alınmıştır. Waley ve Dean (2013) İtalyan komünlerine dair yararlı bir başlangıç eseri sunarken Jones'un (1997) çalışması daha iddialıdır. Bowsky (1981) ve Waley (1991) Siena kurumlarına dair detaylı tartışmalar sunar.

Bishop Otto'nun alıntılandığı kaynak Geary, (der.) (2015, s. 537).

Dokuzların Yemini için bkz. Waley (1991, 3. Bölüm).

Tudelalı Benjamin'in alıntılandığı kaynak Waley ve Dean (2013, s. 11).

Milano'daki isimlerle ilgili tartışmanın kaynağı Wickham (2015, 2. Bölüm).

Assisi'li Saint Francisco için bkz. Thompson (2012). Champagne fuarları için bkz. Edwards ve Ogilvie (2012).

Ortaçağ ticari devrimi için bkz. Lopez (1976) ve Epstein (2009). Mokyr (1990) ve Gies ve Gies (1994), Ortaçağ teknolojisinin gelişmesine dair mükemmel incelemelerdir. Otuz en büyük kentin nüfuslarına dair verilerimizin kaynağı için bkz. DeLong ve Shleifer (1993). Tarihi kentleşme verilerinin iktisadi gelişmeyi ölçmek için kullanılması ve savunulmasına dair bkz. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2002). Kentleşme verilerinin alındığı kaynak için bkz. Bosker, Buringh ve van Zanden (2013) ve kitap üretimi ve okuryazarlık için bkz. Buringh ve van Zanden (2009). Floransa'ya dair veriler için bkz. Goldthwaite (2009) ve daha geniş iktisadi ve mali eğilimler için Fratianni ve Spinelli (2006) ve Pezzlo (2014). Mueller (1997) kambiyo senetlerine dair detaylı bir tartışma sunar.

Francesco di Marco Datini'nin yaşamının kayda geçirildiği Origo'dan (1957) Datini'nin Kanarya Adaları'nda nasıl zengin olduğu hikâyesinden alıntı yaptık. Tüccarların toplumsal kökenine dair temsili bir hikâye olarak Saint Godric'in hayatını vurgulayan kaynak için bkz. Pirenne (1952); burada Godric'in çağdaşı Durhamlı Reginald'ın (1918) yazdığı Godric biyografisinden alıntı yapıyoruz.

Zapotek devletine dair yorumumuz büyük ölçüde Richard Blanton, Gary Feinman ve Linda Nicholas'ın araştırmasına dayanıyor. Özellikle bkz. Blanton, Feinman, Kowalewski ve Nicholas (1999) ve Blanton, Kowalewski, Feinman ve Finsten (1993). Blanton ve Fargher (2008) pek çok modern öncesi toplumun tabandan kuruluşlarına dair görüşleri detaylandırıyorlar. Tortillalara dair hikâye, Zapotek devletinin oluşumuna dair biraz farklı ve daha az uzlaşmaya açık bir anlatı sunan Flannery ve Marcus'tan (1996) alınmıştır.

6. bölüm: Avrupa makasları

Avrupa tarihine dair görüşümüz Crone (2003) ve erken Ortaçağ'da farklı faktörlerin kendine özgü biçimde bir araya gelişini vurgulayan Hirst'in (2009) par-

lak kitabından etkilendi. Ayrıca Wickham'ın (2016) meclis siyasetlerinin rolüne dair analizinden de yoğun biçimde yararlanıyoruz. Ayrıca bkz. Reuter (2001), Barnwell ve Mostert, der. (2003), Pantos ve Semple, der. (2004) ve özellikle Wickham (2009, 2017). "Komünal devrime" dair bir değerlendirme için bkz. Kümin (2013) ve Blickel'in (1989, 1998) etkileyici çalışmaları.

Tours'lu Gregorius (1974) Frankların erken dönem tarihine dair temel kaynaktır ve bu kaynaktan Clovis'in tahta çıkışının tasvirini ve saç kesme tehdidi sahnesini öğreniyoruz (s. 123, 140, 154, 180-81). Murray (1983) ve Todd (2004) erken dönem Germen toplumunun düzenine dair bildiklerimizi tartışıyor. Wood (1994) Merovenj toplumuna dair bir değerlendirme sunuyor. Reims'li Hincmar'ın ilgili yazıları için bkz. Reims'li Hincmar (1980). Ondan bir meclisin tasvirini alıntılıyoruz (s. 222, 226). Tacitus'un Germen meclislerine dair tasviri için bkz. Tacitus (1970, s. 107–112).

Eich (2015) Roma bürokrasisinin gelişimine dair bir değerlendirme sunuyor. Bkz. ayrıca Jones (1964) ve John Lydus'un yazılarını tartışan Kelly (2005), bkz. 1. Bölüm.

Sal Yasası Yale'in Avalon Projesi'nden alıntılanmıştır: http://avalon.law.yale.edu/medieval/salic.asp. Bkz. ayrıca Drew (1991, s. 59, 79–80, 82–83). Costambeys, Innes ve MacLean (2011) Karolenj tarihinin kapsamlı bir incelemesidir. Ayrıca bkz. Nelson (2003). Roma ve Frank devletlerinin ilişkilerinin gerçek doğası hakkında ciddi bir akademik anlaşmazlık söz konusudur. Bkz. Wallace-Hadrill (1971, 1982), Geary (1988), James (1988), Murray (1988), Wolfram (2005) ve Wickham (2009, 2016).

Roma York'unun çöküşünün tasvir edildiği kaynak Fleming'dir (2010). Ayrıca Roma sonrası York'a dair tasviri için bkz. s. 28. Anglosakson Britanya'sında meclis siyasetinin rolüne dair bkz. Roach (2013, 2017) ve kitapları İngiliz siyasi tarihini yorumlama biçimimizi derin biçimde etkileyen Maddicott (2012). Ramsey'li Byrhtferth'un gözlemleri için bkz. Ramsey'li Byrhtferth (2009); Alıntı yaptığımız sayfalar 73, 105 ve 107. Bede'nin (1991) alıntılandığı sayfa 281. Anglosakson tarihine dair çok sayıda iyi eser var; değerlendirmemizin dayandığı eserler için bkz. Stafford (1989) ve Williams (1999). Ælfric of Eynsham'ın alıntılandığı kaynak William (2003, s. 17).

Erken dönem İngiliz kanunnamelerinin çevrildiği ve yeniden basıldığı kaynak için bkz. Attenborough, der. (1922) ve devamı için Robertson, der. (1925). Attenborough'dan yaptığımız alıntılar için (1922, s. 62–93). Hudson (2018) erken dönem İngiliz hukuku konusunda çok iyidir ve kitabı yorumumuzu ciddi biçimde etkilemiştir.

1066 ve Norman işgali konusunda mükemmel kitaplar vardır; örneğin bkz. Barlow (1999). İngiliz feodalizmi üzerine bkz. Crick ve van Houts, der. (2011) ve özellikle de Stephen Baxter'ın bölümü.

Bloch'tan yaptığımız alıntı için bkz. (1964, s. 141 ve 9. ve 10. Bölümler).

Clarendon *Assize*'si için bkz. http://avalon.law.yale.edu/medieval/assizecl.asp.

Richard FitzNigel'ın alıntılandığı kaynak Hudson (2018, s. 202).

Magna Carta metni Yale'in Avalon Projesi'nden alınmıştır, http://avalon.law.ya-

le.edu/medieval/ magframe.asp. Ayrıca bkz. Holt (2015).

Erken modern dönem İngiltere'sinde devlet oluşumuna dair yorumumuz ve kanıtlarımız büyük ölçüde Braddick (2000), Hindle (2000) ve Pincus'un (2011) çalışmalarına dayanır. Ayrıca bkz. Blockmans, Holenstein ve Mathieu, der. (2009). Davison, Hitchcock, Keirn ve Shoemaker, der. (1992), homurdanan kovan imgelemini tartışırlar. Alıntı için bkz. Mandeville (1989), şiiri internetten kolaylıkla bulunulabilir https://en.wikipedia.org/wiki/The_Fable_of_the_Bees#The_poem.

Swallowfield'e dair bkz. Hindle (1999). Kararların tamamını çalışmasına almıştır. Aynen aldığımız yasal davalar için bkz. Herrup (1989, s. 75–76; bkz. 4. Bölüm). Goldie (2001) 18. yüzyıl Britanya'sında kamu görevlilerinin sayısının önemine vurgu yapıyor. Bizim rakamlarımız da bu makaledendir.

Avrupa parlamentolarının kökleri hakkında bkz. Bisson (2009) ve Languedoc için Bisson (1964) ve okumalarının gözden geçirilmiş cildi (1973). Avrupa parlamenter kurumlarının tarihine dair incelemeler için bkz. ayrıca Marongiu (1968), Myers (1975) ve Graves (2001) ve İskandinavya üzerine bölümler için bkz. Helle (2008). Hesse'ye dair inceleme için bkz. Kümin and Würgler (1997). Ayrıca bkz. Guenée (1985) ve Watts (2009).

İzlanda tarihine dair tartışmamızın dayandığı kaynaklar için bkz. Karlson (2000) ve Helle'in bölümleri (2008); Kan davasının devamlılığı için bkz. Miller (1997).

Angold (1997) ve Treadgold (1997) ilgili Bizans tarihine dair değerlendirmeler sunarlar. Procopius'un alıntılandığı kaynak Procopius (2007). "Ortaçağ'ın doları" için kaynak olarak bkz. Lopez (1951). Laiou ve Morrisson (2007) dönemin iktisadi tarihine dair çok yararlı bir inceleme sunarlar.

18. yüzyıl Britanya'sında Kızıl Kraliçe etkisine dair tartışmamız Tilly'yi (1995) takip eder ve tüm alıntılar 1. Bölüm'dendir. Brewer (1989) 18. yüzyılda Britanya devleti için başucu eseridir.

Lawes'ın alıntılandığı kaynak Edgar (2005). Blackstone'ın alıntılandığı kaynak Montgomery (2006, s. 13).

Caroline Norton'un "'Çocukların Velayeti' Yasasına Göre Anne ve Çocuğun Ayrılmalarının Yeniden Değerlendirilişi" için bkz. https://catalog.hathitrust.org/Record/008723154. Kraliçeye mektubu için bkz. http://digital.library.upenn.edu/women/norton/alttq/alttq.html. Ayrıca alıntı yaptığımız kaynak Wollstonecraft (2009, s. 103, 107) ve Mill (1869, 1. Bölüm).

Britanya Sanayi Devrimi'ne dair malzeme için bkz. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2005) ve Acemoğlu ve Robinson (2012). Mokyr (1990) Sanayi Devrimi sırasındaki teknolojik sıçramalara dair mükemmel bir değerlendirme sunuyor. Boylam üzerine tüm alıntılar Sobel'dendir (2007, 3, 5, 7. Bölümler).

7. bölüm: Cennetten gelen yetki

Çin tarihine dair mükemmel İngilizce araştırmalar var; en belirleyicisi çok ciltli *Cambridge History of China* ve ayrıca altı ciltlik Harvard Üniversitesi

Yayınları'nın bastığı çok faydalı bir Çin tarihi var. Spence (2012) erken modern ve modern dönemler için harika bir kaynak. Dardess'in (2010) çalışması siyasi tarihin büyük bölümünün iyi ve özlü bir incelemesi. İmparatorluk devletinin kapsamlı bir tarihi için bkz. Mote (2000). Von Glahn (2016) Çin'in imparatorluk devleti çökene kadarki iktisadi tarihini ele alan ve ilişkili siyasi ve toplumsal tarihin çoğunu da kapsayan, yakın dönemde yazılmış benzersiz bir değerlendirme.

Konfüçyüs'ten alıntılar Confucius (2003, s. 8, 193). Mengzi'den alıntılar (2008). *Xunzi*'den alıntılar (2016).

Ji Liang'in alıntılandığı kaynak Pines (2009, s. 191). Zichan'ın alıntılandığı kaynak Pines (2009, s. 195).

Erken dönem Çin devlet inşası ve uzun süren mirasına dair yorumumuz Pines'ın (2009, 2012) çalışmasını izliyor; bkz. ayrıca kendisine ait Efendi Shang'ın kitabının çevirisi (Shang Yang, 2017); alıntılarımız s. 79, 178, 218, 229–30, 233'ten. Yorumumuz ayrıca Lewis'in üçlemesinden etkilenmiştir (2011, 2012a, 2012b). Yunan şehir devletleri ve Bahar ve Sonbahar dönemlerindeki Çin ülkelerinin karşılaştırılması için bkz. Lewis (2000). Bodde ve Morris'in çalışması (1967), Legalist ve Konfüçyüsçü unsurların birleşmesini ve hukukun üstünlüğünün eksikliğini vurgulayan Çin hukuk tarihi üzerine önemli bir cilttir. Qing hukuk sisteminin nasıl işlediği ve bugünkü Çin'deki mirası konularında bkz. ayrıca Huang (1998). Perry (2008) Çin "toplum sözleşmesi" ve Komünist dönemde bile devam eden etkileri üzerine ilginç bir yorum sunuyor. Von Glahn (2016) eşit-tarla sisteminin yeniden uygulanması için yapılan peş peşe girişimlerin izini sürüyor. Ming döneminde T'an-ch'eng ilçesi için bkz. Spence (1978, s. 6–7). Ming deniz yasağına dair bkz. Dreyer (2006). Ming-Qing geçişini inceleyen bir eser için bkz. Farmer (1995) ve Wakeman (1986). Manchu saç tarzını reddedenlere karşı alınan tedbirler ve Çin devletinin "ruh hırsızlarına" tepkilerine dair bkz. Kuhn (1990).

Wang Xiuchu'dan pasajın alındığı kaynak Struve (1998, s. 28–48); tartışma için bkz. ayrıca Rowe (2009). Wu Jingzi'nun *Âlimler* romanından bölümlerin alıntılandığı, ayrıca Heshen'deki suç ve refaha dair bilgiler sunan kaynak için bkz. Chen, Cheng, Lestz ve Spence (2014, s.54–63). Zelin (1984), von Glahn (2016) ve Rowe (2009) Qing devletinin mali sisteminin bozuluşunun altyapı gibi kamu hizmetleri sunmasını nasıl zora soktuğunu anlatıyor. Rowe (2009, 6. Bölüm) Heshen'deki suçların detaylarını sunuyor.

Hankou'ya dair tartışmamızın kaynağı Rowe'dur (1984, 1989) ve Wakeman'ın eleştirisinden ciddi olarak etkilenmiştir. Bkz. ayrıca Wakeman (1998).

Çin sülaleleri konusundaki başucu eser için bkz. Freedman (1966, 1971) ve alıntı yaptığımız kaynak 1966 (3. Bölüm ve bkz. s. 80-82). Güney Çin'deki sülalelere dair ayrıca bkz. Beattie (2009) ve Faure (2007) ve Watson (1982).

Çin'in karşılaştırmalı iktisadi büyümesine dair olgular iktisadi tarihçiler arasında tartışmalı bir konu değildir. "Talihin tersine dönmesi" kavramı için bkz. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2002). Wong (1997) ve Pomeranz (2001), 18. yüzyılda Çin'deki, en azından en gelişmiş bölgesi olan Yangtze Nehri vadi-

sindeki yaşam standartlarının Batı Avrupa'nın en gelişmiş bölgelerine benzediğini iddia etmekle beraber, izleyen araştırmalar bu iddialarını desteklememiştir. Broadberry, Guan ve Li (2017) ortalama yaşam standartlarına dair tarihsel hesaplamalardan yola çıkarak yapılan çalışmaların bir sentezini sunuyorlar. Buna göre Song Çin'i Ortaçağ döneminde dünyada kişi başına en yüksek gelir oranlarına sahipken zamanla durgunluklar ve dalgalanmalar ortaya çıkmış, Ming ve Qing dönemlerinde düşüşler yaşanmıştır. Onların verilerine göre Çin'de kişi başına düşen gelir 1800'de Hollanda'nın üçte biriyken Britanya'nın sadece yüzde 30'una denk düşüyordu. Yangtze'ye odaklanıldığında da karşılaştırmada ortaya çıkan büyük resim değişmiyordu. Bozhong ve van Zanden (2012) buradaki ortalama yaşam standardının 1820'lerdeki Hollanda seviyesinin yarısı kadar olduğunu tespit etmişlerdi. Diğer bulgular bu rakamları doğrular. Örneğin Allen, Bassino, Ma, Moll-Murata ve van Zanden (2011) kentsel Çin'de reel ücretlerin ciddi ölçüde düşük olduğunu gösterirler. Bu rakamlar Wong ve Pomeranz'ın daha kapsamlı iddialarının inandırıcılığını zayıflatır çünkü onlara göre Batı Avrupa ile Çin arasında iktisadi ayrışmayı yaratan Batı'da kömürün elverişli konumu ve Avrupa sömürgelerindeki toprakların erişilebilirliğidir. Fakat bulgular Çin'de Malthusçu tuzağının varlığını desteklemez. Örneğin Tang-Song geçiş döneminde büyük nüfus artışları söz konusuydu. Bu iddialar başka pek çok yönden de sorunludur. Britanya'da erken dönem sanayileşmesi kömür gücüne değil, su gücüne dayalıydı. Ayrıca bol miktardaki sömürge topraklarını iktisadi büyümeye bağlayan mekanizmalar açık değildir.

Çin'de Song hanedanlığından sonra yaşanan yavaş büyümeye dair yorumumuz kısmen konvansiyoneldir. (Örneğin Ming'in veya erken dönem Qing'in gelişme karşıtı politikaları için bkz. Liu, 2015 ve von Glahn, 2016) ve Faure (2006) ve Brandt, Ma ve Rawski'nin (2014) çalışmalarına benzerdir. Kamu malları sunumunun zayıflığına dair alıntıladığımız olgular için bkz. Morse (1920). Bu çalışmalar erken modern Çin'de pazarların varlığını ve önemini kabul eder fakat iktisadi büyümeye siyasi sebepli engellere dair çok sayıda örnek de sunarlar. Hamilton'un (2006) sunduğu materyalden de yararlanıyoruz ve ayrıca bkz. Brenner and Isett (2002). Bu çalışma Wright (1957) gibi erken dönem bilim insanlarının geleneğini izlemektedir. Demiryolları inşa etmeye dair gönülsüzlükle ilgili örneğimizin kaynağı için bkz. Wang (2015). Çin'in uzun vadeli gelişmesine dair akademik yazın, Avrupa ile kültürel farklılıklara vurgu yapan Max Weber'in çalışmasıyla ve "Asya tipi üretim modeli" kavramını geliştiren Karl Marx'la başladı (Bu görüşe dair bakış açıları için bkz. Brook, (der.), 1989). Zaman içinde Çin, örneğin Wittfogel (1957) tarafından "despotik" olarak tanımlanmaya başlandı. Tarihçiler imparatorluk devletini tanımlamak için bu kavramı yakın zamanlara kadar kullanmakta sorun görmediler (Örneğin Mote, 2000; Liu, 2015).

Çin'de kapitalizmin olmayışına dair pek çok çalışma tuz tüccarlarına odaklanır. Bu tüccarların devlet hizmetine nasıl geçtiklerine dair örneklerimizin kaynağı için bkz. Ho (1954), Pan ailesi için ayrıca bkz. Hung (2016). Tuz tüccar-

larına dair diğer bir çalışma için bkz. Zelin (2005).

Wenzhou modeli Liu (1992) tarafından ele alınmıştır ve "Kolektivizasyon özel çiftçiliğe dönüştürülmüş durumda" için bkz. s. 698.

Huang (2008) Kent Köy Girişimleri ve Pekin'deki Xiushui pazarı örneklerini sunar. Kırsal huzursuzluk ve toprak vergisine dair bulgular için bkz. O'Brien ve Li (2006) ve O'Brien (2008). Komünist Parti'nin kapitalistleri kabullenmekteki gönülsüzlüğüne dair bkz. Nee ve Opper (2012).

Modernleşme kuramı için bkz. Lipset (1959). Buna karşı, zenginleşen veya "modernleşen" ülkelerin kendiliğinden demokratikleşmediklerini gösteren bulgular için bkz. Acemoğlu, Johnson, Robinson ve Yared (2008, 2009).

"Karanlık bir köşe bırakmamalı" için bkz. Carney (2018). Uygurlara yönelik baskılar için bkz. İnsan Hakları İzleme Komitesi (2018).

8. bölüm: Bozuk Kızıl Kraliçe

Manoj ve Babli'nin öyküsü için bkz. Dogra (2013). Hindistan'da kastın anlamı, tarihi ve önemini ele alan büyük bir yazın vardır. Genel başucu kitapları için bkz. Hutton (1961), Dumont (1980) ve Smith (1994). Kastların gerçek hayatta nasıl işlediğine ve siyaseti nasıl etkilediğine dair çok yararlı bilgiler sunan pek çok etnografik köy çalışması mevcuttur. Örneğin Lewis (1965), Srinivas (1976), Parry (1979) ve Béteille (2012). Modern akademik yazın sömürgeciliğin kast sistemine olan büyük etkisine vurgu yapmak eğilimindedir (Örneğin Bayly, 2001, Dirks, 2001 ve Chatterjee, 2004). Bu anlaşılır bir bakış olmakla beraber sistem tartışmasız çok eskidir ve incelememiz bakımından önem taşıyan da bu boyutudur. Kast sisteminin iktisadi etkilerini inceleyen küçük bir ekonomi yazını vardır. Bu yazın iki görüş arasında bölünmüştür. İlkine göre, pek çok piyasa başarısızlığı ve sorunu yaşayan kusurlu bir dünyada kast kimliği, sigortayı veya sözleşmelere uymayı kolaylaştırmak gibi işe yarar faydalar sağlayabilir (Örneğin Munshi, 2017) ve buna karşın ikinci bakış kastın iktisadi ilişkilerde potansiyel bir verimsizlik kaynağı olduğunu iddia eder (örneğin Hoff, 2016). Bizim görüşümüz ikinci bakışa çok daha yakındır. Örnek için bkz. Edmonds ve Sharma (2006), Anderson (2011), Hoff, Kshetramade ve Fehr (2011) ve Anderson, Francois ve Kotwal (2015). Fakat kast sisteminin siyasete olan etkileri ve toplumun devleti hesap ve yanıt verebilir kılmaktaki güçsüzlüğüne dair vurgularımızla bu yorumların ötesine geçiyoruz.

Kautilya'nın alıntılandığı kaynak Kautilya (1987, 1. Bölüm, Kısım ii). Avrupa toplumunun üç zümresi hakkında bkz. Duby (1982) ve Britnell'in incelemesi için bkz. Britnell (1992).

Ambedkar'ın "Çok katlı kule" hikâyesi için bkz. Roy (2014). Ambedkar'ın diğer alıntıları için kaynak Ambedkar (2014). Dalit işçisiyle mülakat için bkz. Ahmedabad'daki İnsan Hakları İzleme Komitesi, kaynak Human Rights Watch (1999, s. 1).

Béteille'in (2012) tüm alıntıları 5. Bölüm'den. "Baskın kastlar" konusundaki ma-

kaleleri için bkz. Srinivas (1994). Thillai Govindan'a dair bkz. Matthai (1915, s. 35–37), İnsan Hakları İzleme Örgütü (1999, s. 31–32); Diğer alıntılar da aynı İnsan Hakları İzleme Örgütü raporundan (s. 88, 93, 98, 114).

Gorringe (2005, 2017) Dalit'lerin Tamil Nadu'da siyasi güç icra etmek için başvurdukları günümüz girişimlerine dair mükemmel bir değerlendirme ve inceleme sunuyor. Blunt'un analizi için bkz. Blunt (1931). Veriler 12. Bölüm'dendir; özellikle bkz. Ek, s. 247–52. Kast ve mesleklerin bugüne kadar devamlılıklarına dair, kastların iktisadi geçerliliğine dair güçlü bir görüş ortaya koyan bir kaynak için bkz. Deshpande (2011). Dokunulmazlığın sürekliliği için bkz. Shah, Mander, Thorat, Deshpande ve Baviskar (2006).

Karimpu'daki Jajmani sisteminin tasviri için bkz. Wiser (1936) ve Wiser ve Wiser'dan (2000) iki alıntı için bkz. s. 18–19 ve 53. Dumont (1980, s. 97–102) Jajmani sistemine dair, Wiser'ın kitabının yararlı bir özetinin dahil olduğu, güzel bir değerlendirme sunuyor.

Kadim ve Ortaçağ Hindistan tarihine dair çok sayıda nitelikli genel değerlendirme ve anlatı mevcut ve biz Thapar (2002) ve Singh'den (2009) yararlandık. Buna karşın kadim kurumların nasıl yorumlanacağı konusunda bilim insanları arasında bazı anlaşmazlıklar var. Örneğin *vidatha* denilen mecliste ne olduğuna dair anlaşmazlık (Bkz. Singh, 2009, s. 188). Kadim cumhuriyetlere dair bkz. Sharma (1968) ve özellikle Sharma (2005). Atharva Veda'sının alıntılandığı kaynak için (2005, s. 110). Farklı wergeld meblağları ve daha genel olarak hukuk sistemi hakkında bkz. Sharma (2005, s. 245). Licchavi devletine dair tartışma için bkz. Sharma (1968, s. 85–135) ve ayrıca bkz. bazı yorumlarında farklılaşan Jah (1970). Örneğin Jah, Licchavi'lerde tüm erkeklerin oy hakkı olduğunu iddia ederken, biz görüşleri bu konudaki akademik uzlaşmaya daha yakın görünen Sharma'yı izliyoruz. Gana-sangha'lar hakkında bkz. Kautilya (1987). Digha Nikaya'nın alıntılandığı kaynak Sharma (2005, s. 64–65). Kautilya'da kralların kökenleri hakkında bkz. Kautilya (1987). Kuzey Hindistan'da devletlerin ve monarşilerin kökenleri üzerine önemli çalışmalar için bkz. Thapar (1999) ve özellikle de varna sistemiyle bağlara vurgu yapan Roy (1994).

Asoka'nın altıncı Kaya Fermanı'nın alıntılandığı kaynak için bkz. Hultzsch (1925, s. 34–35). Chauhan'lara dair tartışma için bkz. Thapar (2002, s. 451).

Güney Hindistan toplumu ve Ortaçağ ve erken modern dönemdeki siyasi sisteme dair temel eserler için bkz. Subbarayalu (1974, 2012), Stein (1980, 1990) Veluhat (1993), Heitzman (1997) ve Shastri (1997). Stein Hindistan'ın güneyindeki devlet-toplum ilişkilerine dair bir model olarak "katmanlı devlet" kavramını öneriyordu ve görüşleri ve bulguları ilişkili tarihe dair bizim yorumlarımızı ciddi biçimde etkiledi. Seçim ve mahalli siyasi kurumlara dair tasvirin kaynağı için bkz. Thapar (2002, s. 375–77) fakat bu eser birçok kaynakta alıntılanmıştır. Kanal binasında bulunan meclislerin faaliyetlerine dair iki fermanın alıntılandığı kaynak için bkz. Heitzman (1997, s. 52). Subbarayalu (1974) fermanlara dayalı olarak nadus'un tüketici bir analizini sunuyor ve Chola Mandalam'daki tüm nadus'ların bileşimlerini aktarıyor.

Köy meclislerinin Hindistan'da tarihsel ağırlıklarına dair geniş ve eski bir yazın vardır. Hiç kimse özellikle de Chola döneminde gana-sangha'ların veya Tamil Nadu'nun varlığından şüphe duymuyor. Diğer bölgeler içinse çok sayıda tartışma var. Bazı bilim insanları, örneğin Mookerji (1920), Majumdar (1922) ve Malaviya (1956) köy meclislerinin ve pek çok kurumun Hindistan'ın her tarafında yaygın olduğunu savunuyor. Altekar (1927) gibi diğerleriyse bunların güneyle sınırlı olduğunu iddia etse de Karnataka ve Tamil Nadu'yu da ekler (Karnataka'dan gelen doğrulayıcı bulgular için bkz. Dikshit, 1964). Ona göre Batı Hindistan'da böyle meclisler çok daha az kurumsallaşmışlardı ve daha az resmiydiler. Wade (1988), Hindistan'da mahalli düzeyde gerçekleşen katılım oranlarının muazzam heterojenliği için yararlı bir kaynaktır. Mathur (2013) bağımsızlık sonrası işlevlerine de vurgu yaptığı panchayat'lar konusunda kullanışlı bir değerlendirme sunar.

Babürlü İmparatorluğu'nun örgütlenmesine dair yararlı bir giriş için bkz. Richards (1993). Kitabın 3. ve 4. Bölümleri devletin bürokratik örgütlenmesine ve kırsal toplumla etkileşimine dair faydalı bir başlangıç sunar. Habib (1999) Babürlü İmparatorluğu döneminin kırsal ekonomisinin örgütlenmesi hakkında otoritedir; köy topluluklarına dair bkz. 4. Bölüm; zamindar'lar hakkında bkz. 5. Bölüm.

Seçilmiş Komite'nin Beşinci Raporu orijinalinden alıntılanmıştır (1812, s. 85). Metcalfe'nin alıntılandığı kaynak Dutt (1916, s. 267–268). Alıntılar, Matthai'nin (1915) kitabından, s. 18, 20'dendir ve *Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu* s. 77'den alıntı yapılmıştır.

Bihar'da devlet kapasitesi siyasetine dair incelememizin büyük ölçüde etkilendiği kaynak için bkz. Mathew ve Moore (2011). Düşük harcamalar, doldurulamayan pozisyonlar ve Bihar siyasetine dair bulgularımız aynı çalışmadan gelir. Dünya Bankası'nın alıntılandığı kaynak World Bank (2005). Bihar hükümetinin alıntılandığı kaynak Mathew ve Moore (2011, s. 17). Lalu Yadav hakkında birkaç yararlı biyografi mevcuttur, özellikle bkz. Thakur (2006). Witsoe (2013), Lalu Yaduev'in kalkınma karşıtı politikalarının analizi için harika bir kaynaktır. Öğretmen eksikliği verileri için bkz. Kremer, Chaudhury, Rogers, Muralidharan ve Hammer (2005). Hindistan'da devlet ile toplumun gerçekten etkileşime girmeden var oldukları görüşü yazının çoğunda mevcuttur. Örneğin bu tezin açık savunucuları için bkz. Thapar (2002) ve Mookerji (1920).

9. bölüm: Ayrıntılardaki şeytan

Bu bölüm Acemoğlu ve Robinson (2017) tarafından geliştirilen kuramsal fikirlere dayandırılmıştır.

Machiavelli'nin alıntılandığı kaynak *Prince* [Prens] (2005, s. 43). Voltaire'in Prusya'ya dair alıntısı sıklıkla kullanılır fakat özgün kaynağı belirsizdir. Karadağ alıntıları için bkz. Djilas (1958, s. 3– 4).

Tilly'nin savaş ve devlet arasındaki ilişkiye dair en ünlü ifadesi için bkz. Tilly (1992). Ayrıca makaleler için bkz. Tilly, der. (1975). Devletler arası sava-

şın devletleri yarattığı fikrinin özgün kaynağı Hintze'dir (1975) ve Roberts (1956) askeri devrim kavramını geliştirmiştir. Bu fikir iktisatçılar Besley ve Persson'ın (2011) ve Gennaioli ve Voth'un (2015) yakın tarihli eserlerinde detaylı biçimde ele alınmıştır. Britanya örneğine dair farklı bir yorum için bkz. Pincus ve Robinson (2012, 2016).

İsviçre tarihine dair bkz. Church ve Head (2013) ve Steinberg (2016). Sablonier (2015) ayrıca konuyla ilgili bir başka mükemmel değerlendirmedir. İsviçre'nin siyasi kurumlarının köklerine dair daha detaylı çalışmalar için bkz. Blickell (1992), Marchal (2006) ve Morerod ve Favrod (2014). 1291 Federal Sözleşmesi'nin İngilizcesi için bkz. https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council/history-of-the-federal-council/federal-charter-of-1291.html. İlgili Prusya tarihine dair bir değerlendirme için bkz. Clark (2009) ve Ertman (1997) Prusya'da devlet inşasına dair çok yararlıdır. Rosenberg (1958) İngilizcedeki klasik değerlendirmedir. Carsten (1959) ve Asch (1988), devletin gelişiminin Almanya'da temsili kurumların gücünü nasıl zayıflattığına odaklanır. Büyük Friedrich'in mükemmel bir yakın dönem biyografisi için bkz. Blanning (2016); Georg Wilhelm ve I. Friedrich William'dan ve ayrıca Elliot'tan alıntılarımız aynı yerdendir.

Roberts (2007) Karadağ'ın ilgili tarihine dair bir değerlendirme sunuyor. Djilas'ın kitapları (1958, 1966) temel okumalardır ve bu kitaplardan alıntılar yapıyoruz. Boehm'in kan davalarına dair çalışması 1986 tarihli kitabındadır; ayrıca bkz. 1982 tarihli kitabı. 1986 tarihli kitabının 182. sayfasından alıntı yapıyoruz. I. Petar'ın kanunnamesinin alıntılandığı yer Durham (1928, 78–88) ve "Geçmişten gelen özgürlük zirvelerde otururdu" için kaynak Durham (1909, 1). Braudel'in alıntılandığı kaynak Braudel (1996, s. 39). Marmont'un alıntılandığı kaynak Roberts (2007, s. 174).

"Sürekli girişimler" için kullanılan kaynak Simi (1967, s. 87). "Bu iki ilke arasındaki bir çatışmaydı" ve "Dayatma"nın kaynağı Djilas (1966, s. 107, 115).

Havel'in alıntısı için bkz. Havel (1985, s. 11).

Sovyet sonrası farklılaşmaya dair değerlendirmemizin etkilendiği kaynak için bkz. Easter (2012). Kitschelt (2003) çok ilginç bir yorum sunar. Castle ve Taras (2002) ve Ost (2006), Polonya geleneğinde siyaset için mükemmel kaynaklarken, Treisman da (2011) Rusya'nın yakın dönem tarihine dair böyle bir kaynaktır. Urban, Igrunov ve Mitrokhin (1997), Rusya'da halkçı siyasetin neden ortaya çıkamadığını tartışırlar. Rus oligarklarının ortaya çıkışları ve değerlendirilmeleri için bkz. Freeland (2000) ve Hoffman (2002). Rusya'daki özelleştirmelere dair dikkati çeken eleştiriler için bkz. Black, Kraakman ve Tarassova (2000) ve Goldman (2003). Bertolt Brecht'ten alıntı 1953 tarihli şiirindendir: "Çözüm," https://mronline.org/2006/08/14/brecht140806-html/.

Alexander Litvinenko'nun alıntıladığımız mektubu için bkz. http://www.mailonsunday.co.uk/news/article-418652/Why-I-believe-Putin-wanted-dead-.html.

Tacik iç savaşı için bkz. Driscoll (2015). Orta Asya'da siyasetin anlaşılmasında klanların önemi için bkz. ayrıca Collins (2006). Saodot Olimova'nın alıntılandığı kaynak kendi kitabı. Ayrıca alıntı yapılan eser Gretsky (1995).

Menchú'nun (1984) yürek parçalayıcı kitabından da çok sayıda alıntı yapıyoruz.

Orta Amerika'nın ilgili tarihine dair iyi değerlendirmeler için bkz. Dunkerly (1988), Woodward (1991) ve Gudmundson ve Lindo-Fuentes (1995). Wortman (1982), sömürge yönetiminden geçiş konusunda iyi bir kaynak. Williams (1994), Paige (1997), Yashar (1997), Mahoney (2001) ve Holden (2004) döneme dair mükemmel ekonomi politik incelemeleri sunarlar ve Kosta Rika'da ordu büyüklükleri ve öğretmen sayılarına dair tüm rakamlar en son kitaptandır. Gudmundson (1986, 1997), küçük ölçekli kahve üretiminin, sömürge mirası olmaktan çok, 19. yüzyıl politikasının sonucu olduğunu belgelemiştir. Cardoso (1977) Kosta Rika kahve üretimiyle ilgili etkili bir makaledir. Sarmiento'nun alıntılandığı kaynak, Orta Amerika'da kentlerin siyasi aktörler olarak önemine vurgu yapan Dym'dir (2006). Bu çeşitliliğin ekonomi politiği için bkz. Karnes (1961). Kahve fiyatlarına, ihracata ve ticaret hacmine dair veriler için bkz. Clarence-Smith, Gervase ve Topik, der. (2006). McCreery (1994) Guatemala'da kahve ekonomisi bağlamında zorla çalıştırma konusunda belirleyici eserdir. Guatemala ve Kosta Rika'nın aralarındaki farklılaşmaya dair hipotezimizle uyumlu ekonometri bulguları için bkz. Pascali (2017).

Sarmiento'nun alıntılandığı kaynak Dym (2006, s. xviii).

Carrera'ya dair Woodward'un alıntılandığı kaynak için bkz. Woodward (2008, s. 254).

10. bölüm: Ferguson'da sorun ne?

Ferguson Polis Teşkilatı'na dair detaylar Adalet Bakanlığı (2015) raporundandır. BBC (2017) Atlanta'da travma sonrası stres bozukluğuna dair bulgular aktarır. Temel Haklar'ın devletlere uygulanamazlığına dair değerlendirmemiz, Gerstle'in (2015) ufuk açıcı eserini izler ve aynı eser Yüksek Mahkeme Üyesi Field'a dair alıntının da kaynağıdır (s.78). Ansolabehere ve Snyder (2008), Warren Mahkeme kararının siyasi sonuçlarına dair önemli bir kitaptır. Amar (2000), daha genel olarak Temel Haklar konusunda iyidir ve eyaletlerin hakları için bkz. McDonald (2000). Amerikan devletinin tarihi doğası üzerine tarihçiler, sosyologlar ve siyaset bilimcilerin yaptığı ciddi sayıda önemli araştırma mevcuttur. İyi bir başlangıç Novak (2008) ve yorumcularının katkıları, özellikle de Gerstle (2008) olabilir. Bkz. ayrıca King ve Lieberman (2009). Bu yazının çoğu, Amerikan devletinin "zayıf" olduğu yönündeki erken dönem değerlendirmeleri çürütür ve devletin 19. yüzyılda bile pek çok bakımdan ciddi altyapı gücü geliştirdiğini göstermiştir. Orren ve Skowronek (2004) siyaset bilimcilerin çalışmalarının harika bir değerlendirmesini sunar ve yine önemli çalışmalar arasında Skowronek (1982), Bensel (1991), Skocpol (1995), Carpenter (2001) ve Balogh (2009) sayılmalıdır. Baldwin (2005) devlet gücü ve zayıflığının eşzamanlı gelişimine dair ilginç bir tartışma sunar. "Gözden uzak devlet" (Balogh, 2009) veya "batık devlet" (Mettler, 2011) kavramlarına dayanan devletin görünmez olduğu iddiasının yaygın olduğu bu yazında, devletin özel sektörle bir denge ve sentez bulmak için çalışması gerektiği fikri de yaygın kabul görür (Bkz. ayrıca Stanger, 2011).

ABD Anayasasına dair 1. Bölüm için kaynakçadaki denemeye bkz. Devlet "kapasitesinin zayıflığı" fikrinin, devletin insanların haklarını ihlal etmeyeceğinin garantisi olarak kullanılması görüşünün geliştirildiği kaynak için bkz. Levinson (2014). Güçlü Amerikan devletinin kaynakları için ayrıca bkz. Novak ve Pincus (2017).

Mapp v. Ohio Kararı için bkz. http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/367/643.html.

Yaptığımız alıntılar için bkz. Morgan (1975): "Ülkeyle çok az ilgili olmak" (238), ve "Eğer bir köle efendisine direnirse" (312).

Posta Teşkilatı'nın önemi için bkz. John (1995, 1997) ve daha genel olarak altyapı için bkz. Larson (2001) ve Transcontinental demiryolunun itisadi etkileri için bkz. Duran (2012). Acemoğlu, Moscona ve Robinson (2016) posta teşkilatlarının yaratılmasının ve posta müdürleri atanmasının 19. yüzyıl Birleşik Devletleri'nde patent alma ve böylece yenilikler konusunu teşvik ettiklerine dair ekonometri bulguları sunuyorlar. Zorina Khan alıntısı da aynı sunumdadır ve ayrıca bakınız Khan (2009).

"Bu vahşi ormanlar arasında hayret verici" için bkz. Tocqueville (2002, 283).

Abernathy'in alıntılandığı kaynak Eskew (1997, 7. Bölüm). Robert Kennedy ve Yargıç Frank Johnson'un alıntılandıkları kaynak McAdam (1999, 7. Bölüm). Lyndon Johnson'un konuşması için bkz. http://www.historyplace.com/speeches/johnson.htm.

Hacker (2002) Amerikan devletinin kamu ve özel tedarik sistemlerini birleştirmesi konusunda önemli bir incelemedir ve bunun, bizim dilimize göre, neden "karanlık bir yön" yarattığına dair önemli görüşler sunar. Ulusal Süt Üreticileri Kooperatifi'nin sözcüsünden yapılan alıntı bu kitaptandır. Fakat bunu bizim yaptığımız gibi devletin yapısı konusuna bağlamaz. Balogh'un (2015) "örgütsel devlet" kavramı da yakından ilişkilidir. Alston ve Ferrie (1993, 1999), Güneyli siyasetçilerin iktisadi çıkarlarını ve özerkliklerini tehdit eden Yeni Düzen yasalarını nasıl engelledikleri ne dair önemli bir analizdir. Yeni Düzen Devleti'ne dair ayrıca bkz. Novak (2017). Friedberg (2000), Amerikan devletinin özel-kamu işbirliği modelinin Soğuk Savaş'la mücadele yöntemini nasıl etkilediğine dair bir analiz sunar. Ayrıca bkz. Stuart (2008). Federal devletin politika uygulamak için hukuk sistemini nasıl kullandığına dair örneğimizin alındığı kaynak için bkz. Farhang (2010) ve Amerikan devletinin erken dönem kapasite inşasında hukukun önemine dair bkz. Novak (1996).

Hinton (2016) Johnson'un Büyük Toplum programına dair arka plan bilgisi sunar.

Rothstein (2014) Ferguson'un nasıl Ferguson olduğuna dair parlak bir inceleme sunar ve ırkçı federal politikaların tarihini tartışır; ayrıca daha geniş bir tartışma için bkz. Rothstein (2017). Gordon (2009) St. Louis'de ayrımcılık ve kentsel gerilemeye dair detaylı bir tarih sunar. Loewen (2006) "Günbatımı kasabaları"nın tarihini sunar ve Aaronson, Hartley ve Mazumder (2017) sigorta teminatı verilemeyecek bölgelerin kırmızıyla işaretlemesinin uzun dönemli olumsuz sonuçlarını gösteren ekonometrik bulgular sunar.

Alıntılar Rothstein'dandır (2014).

District of Columbia v. Heller Kararı için bkz. https://supreme.justia.com/cases/federal/us/554/570/ opinion.html. FHA Sigortalama El Kitabı'ndaki bariz ırksal terminoloji için bkz. https://www.huduser.gov/portal/sites/default/files/pdf/Federal-Housing-Administration-Underwriting-Manual.pdf.

Yoksulluk oranlarına dair veriler için bkz. https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm. Sağlık bakımı kapsamına dair veriler için bkz. http://www.oecd-library.org/docserver/download/ 8113171ec026.pdf?expires=1514934796&id=id&accname=guest&checksum=565E13BC154117F36688F63351E843F1. Milli gelirin sağlık harcamalarına giden oranına dair veriler için bkz. https:// data.worldbank.org /indicator/SH.XPD.TOTL.ZS.

Weiner (2012) FBI'ın bizim tartışmamıza da dayanak oluşturan mükemmel bir tarihini sunar. CIA üzerine bkz. Weiner (2008) ve NSA üzerine bkz. Edgar (2017) ve Snowden'in ifşaatı. 1975 tarihli Church Komite Raporu için bkz. https://www.senate.gov/artandhistory/history/common/investigations/ChurchCommittee.htm.

Keith Alexander'ın "Neden her zaman tüm sinyalleri toplamıyoruz" değerlendirmesi için bkz. https:// www.theguardian.com/uk/2013/jun/21/gchq-cables-secret-world-communications-nsa. Başkan Eisenhower'ın veda konuşması için bkz. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/eisenhower001.asp.

11. bölüm: Kâğıttan Leviathan

"Devletin hastaları" kavramı için bkz. Auyero (2001) ve birinci kısımdaki tüm bulgular onun önemli kitabından. Alıntı yaptığımız sayfalar 10, 20, 71-72, 83, 85, 99, 109, 120. Weber'in "demir kafes" kavramı için bkz. Weber (2001). Bürokrasiye dair tüm gözlemleri için bkz. Weber (1978); Alıntılanan sayfalar 220–21 ve 214. Bu konularda yazılarına faydalı girişler için bkz. Camic, Gorski ve Trubek, der. (2005) ve Kim (2017). Arjantin'de *gnocchi* kavramı için bkz. BBC (2018a) ve Başkan Macri'nin nepotizme karşı tedbirleri için bkz. BBC (2018b). IMF'nin cezası ve cezanın kaldırılışının tartışıldığı yer Uluslararası Para Fonu (2016); *Economist*'in Arjantin verisini yayınlamayı durdurma kararına dair bkz. *The Economist* (2012). Auyero (2001) burada tartışılan konularla yakından ilişkili olan "klientalist siyasete" dair bir başucu eseridir.

Kâğıttan Leviathan tartışması Robinson'un Kolombiya'da ekonomi politik sentezi çalışmasını izler Robinson (2007, 2013, 2016). Bunun dayandığı çalışmalar için bkz. Acemoğlu, Bautista, Querubín ve Robinson (2008), Mazzuca ve Robinson (2009), Acemoğlu, Robinson ve Santos (2013), Acemoğlu, García-Jimeno ve Robinson (2012, 2015), Chaves, Fergusson ve Robinson (2015) ve Fergusson, Torvik, Robinson ve Vargas (2016). "Yanlış pozitifler" için bkz. Acemoğlu, Fergusson, Robinson, Romero ve Vargas (2016). "Meslek olarak siyaset" makalesinde Weber'in siyaset tanımı yeniden alıntılanmıştır. Bkz. Weber (1946).

Mocoa'ya giden yolun tarihi için bkz. Uribe (2017) ve alıntı yaptığımız sayfalar 29, 33, 45, 124–25, 128–30, 163.

Moreno için bkz. Robinson (2016); Magdalena Medio milisleri için bkz. Robinson (2013, 2016); Robinson'un alıntıları için bkz. Isaza (s. 18–19). İsyan eden madenciler için (s. 30), Brigard ve Urrutia (s. 29), Batallón Pedro Nel Ospina (s. 21). Ayrıca bkz. Bautista, Galan, Restrepo ve Robinson (2019).

Bolívar'ın "Bu beyefendiler"in alıntılandığı kaynak Simon (2017, s. 108).

Bolívar'ın General Flores'e yazdığı ve Bolivya için önerdiği anayasalara dair meclis üyelerine yaptığı konuşma ve anayasanın kendisinin de yer aldığı mektubunun bir kopyası için bkz. Bolívar (2003). Gargarella (2013, 2014) 19. yüzyıl Latin Amerika anayasacılığının ve nasıl (ve niçin) ABD örneğinden farklılaştığının temel yorumlarıdır. Simon (2017) çok ilham verici bir karşılaştırmalı çalışmadır. Özellikle Birleşik Devletler'den daha merkeziyetçi ve başkanın daha fazla güce sahip olduğu anayasalar yaratan muhafazakâr-liberal uzlaşması dediği sürece vurgu yapar. Bu anayasal farklılıklar Latin Amerika'nın sömürge geçmişinde kökleşen izleğe bağımlı bir dengenin parçasıydı. Castilla'dan alıntının kaynağı için bkz. Werlich (1978, s. 80); Portales'inki için bkz. Safford (1985). Kuzey ve Güney Amerika'nın ayrışan gelişimlerine dair bir başucu eseri için bkz. Engerman and Sokoloff (2011). Bu ayrışmaya dair bkz. ayrıca Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001, 2002) ve Acemoğlu ve Robinson (2012).

Dalton (1965) Liberya'nın ekonomi politiğine dair başucu eseridir; alıntı yaptığımız sayfaları 581, 584 ve 589. Gana'ya dair bkz. Killick (1976), s. 37, 40, 60, 231 ve 233. Bates (1981), siyasetin kamu hizmetleri sunumunu nasıl azalttığına dair başucu eseridir. Burada geliştirdiğimiz mekanizmaları ilk öneren de kendisiydi. Kitabından alıntıladığımız sayfalar 114 ve 117. Appiah'ın alıntılandığı kaynak Appiah (2007).

Afrika'da dolaylı yönetim için bkz. Mamdani (1996). Dolaylı yönetimin mahalli gelişmeye etkilerine dair ampirik veriler için bkz. Acemoğlu, Reed ve Robinson (2014). Afrika'da dolaylı yönetimin geliştiği yoğunluğa dair daha geniş değerlendirmeler için bkz. Acemoğlu, Chaves, Osafo-Kwaako ve Robinson (2015) ve Heldring ve Robinson (2015).

BBC (2013) Liberya'da üniversite giriş sınavlarında öğrencilerin tam bir başarısızlık sergilediklerini bildiriyor.

12. bölüm: Vehhab'ın çocukları

Ortadoğu tarihine ve bölgede devlet ve toplum ilişkisine dair yorumumuzun büyük ölçüde etkilendiği kaynak Jean-Philippe Platteau'nun (2017) başucu eseridir. Tartıştığımız tarihe dair çok iyi kitaplar vardır. Suudi Arabistan ve Suud ve Vehhab arasındaki ilişkiye dair incelememizin dayandığı kaynak için bkz. Corancez (1995), Commins (2009) ve Vassiliev (2013). Fakat başka iyi incelemeler de var: Örneğin Steinberg (2005), Zyoob ve Kösebalaban der. (2009) ve klasikleşmiş Philby (1928). Mouline (2014) günümüzdeki duruma dair özellikle iyi bir kaynaktır.

Rommel'in alıntılandığı kaynak Liddell Hart (1995, s. 328). "Sabah olup Suud"

alıntılandığı kaynak Vassiliev (2013). "Bırakın konuşsun" alıntılandığı kaynak Doughty (1888) ve Burckhardt'ın alıntılandığı kaynak Buckhardt (1830, s. 116–17). "Abd al-Aziz'den *** kabilesine", alıntılandığı kaynak Corancez (1995, s. 9).

Kral Suud'u devirme kararının alıntılandığı kaynak için bkz. Mouline (2014, s. 123).

el-Gazali'nin alıntılandığı kaynak Kepel (2005, s. 238). İçlerinde ABD'nin Kuveyt'i işgal ettiğinde 1990'da yayınlanan ve alıntıladığımız fetvanın da olduğu ABD yanlısı fetvalar için bkz. Kurzman (2003).

Mekke kız okulundaki yangın için bkz. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1874471.stm. Male paramedics: http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/02/06/Death-of-Saudi-female-student-raises-uproar.html. Suudi Arabistan'da kadınlara getirilen sınırlamalara dair iyi bir özet için bkz. CNN: https://www.cnn.com/2017/09/27/middleeast/saudi-women-still-cant-do-this/index.html. "Bir kadının", "Yüce Allah" ve "Şüphe yok ki" için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü (2016). Bkz. ayrıca İnsan Hakları İzleme Örgütü (2008). Suudi Arabistan'da kadınların iş hayatına katılmalarına yönelik erkeklerin tutumuna dair bkz. Bursztyn, González ve Yanagizawa-Drott (2018). Kadınların araba kullanmaları hakkında bkz. https://www.nytimes.com/2017/09/26/world/middleeast/saudi-arabia-women-drive.html.

"Saddam üzgün bir halde"nin alıntılandığı kaynak Mortimer (1990). Saddam "Kâfir sürüsüne karşı"nın alıntılandığı kaynak için bkz. Baram (2014, 207–208). Platteau'nun (2017) Saddam ve din arasındaki ilişkiye dair keskin analizi vardır. Ayrıca bkz. Baram (2014), Helfont (2014) ve Dawisha (2009). Usama Bin Ladin'in 1996 fetvasının İngilizce çevirisi için bkz. https://is.muni.cz/el/1423/jaro2010/MVZ203/OBL___AQ__Fatwa_1996.pdf. Platteau (2011, s. 245).

13. bölüm: Kızıl Kraliçe kontrolden çıkarsa

Weimar Cumhuriyeti'nin yıkılışına dair geniş bir akademik yazın vardır. Bizim değerlendirmemizin dayandığı kaynaklar için bkz. Kershaw (2000) ve Evans (2005), fakat başvurduğumuz diğer kaynaklar için bkz. Shirer (1960), Bracher (1970), Lepsius (1978) ve Winkler (2006). Myerson (2004) Weimar siyasi kurumlarının kusurlarına dair bir inceleme sunuyor. Nazi partisine kimlerin oy verdiğine dair seçmen verileri analizi için bkz. Mühlberger (2003) ve King, Rosen, Tanner ve Wagner (2008). Abel'in (1938) toparladığı, Hitler'i destekleyen Almanların tanıklıkları halen güçlü bir kaynaktır. Tooze (2015), Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan siyasi mirasa dair mükemmel bir değerlendirmedir. Berman (2001) Almanya'da Weimar öncesi imparatorluk siyasi sistemine dair yararlı bir değerlendirme ve yorum sunar.

Wels'in alıntılandığı kaynak Edinger (1953, s. 347–348). 1930 Nazi seçim manifestosunun alıntılandığı kaynak (2010, s. 44). Elsa Herrmann'ın alıntılandığı kaynak Moeller (2010, s. 33–34). Weimar Anayasası'nın İngilizce çevirisi için bkz. http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php. Berman (1997)

Nazilerin yükselişinin Alman sivil toplumunun yoğunluğundan etkilendiğine işaret ediyor ve Satyanath, Voigtländer ve Voth (2017) bu ilişkinin oldukça genel olduğunu gösteriyor.

Hitler'in Berlin Spor Sarayı konuşması için bkz. Evans (2005, s. 324). Hitler'in 17 Ekim 1932 konuşması için bkz. Evans (2005, s. 323). Goebbels'in duyurusu için bkz. Evans (2005, s. 312). Ferdinand Hermans'ın alıntılandığı kaynak Lepsius (1978, s. 44). Birahane Darbesi'nden sonra Hitler'in duruşması ve ilgili alıntılar için bkz. Kershaw (2000, s. 216). Evans'ın "huzursuzluğun gökkuşağı koalisyonu"nun alıntılandığı kaynak Evans (2005, s. 294).

Fritzsche'nin alıntılandığı kaynak Fritzsche (1990, s.76).

Mussolini'nin alıntılandığı "Faşizm Doktrini" konuşması için bkz. http://www.historyguide.org/europe/duce.html. Herman Finer'in alıntısı kendisinin *Mussolini's Italy* adlı eserindendir, bkz. https://archive.org/stream/mussolinisitaly005773mbp/mussolinisitaly005773mbp_djvu.txt.

Şili demokrasisinin devrilmesine dair incelememizin izlediği başucu eseri bkz. Valenzuela (1978). Bu kitap Linz ve Stepan tarafından derlenen ve demokrasinin çöküşüne dair karşılaştırmalı bir siyaset bilimi olan proje kapsamındadır. Sonuçların özetlendiği kaynak Linz (1978).

Angell (1991), üzerinde durduğumuz dönemin tarihine dair iyi bir değerlendirmedir ve Constable ve Valenzuela (1993), 1973 darbesinden sonraki askeri diktatörlüğe dair mükemmel bir değerlendirmedir. Baland ve Robinson (2008) 1958'de gizli oya geçilmesinin siyasi etkisine dair ampirik analizler sunuyor. Senatör Martones'in alıntılandığı kaynak Baland ve Robinson (2008, s. 1738–39). Brian Loveman'ın alıntılandığı kaynak Loveman (1976, s. 219). Frei idaresi altında devlet inşasının bir analizi için bkz. Valenzuela ve Wilde (1979). Onlar ve Valenzuela (1978) Frei programını bir felaket olarak yorumlama eğilimindedirler çünkü klientalizme saldırı, Allende iktidara geldiğinde anlaşmalar yapma yeteneğini zayıflatmıştı. Bizim yorumumuz bunu Kızıl Kraliçe etkisinin doğal bir parçası olarak görür.

Lord Stanley'in alıntılandığı kaynak Kitson-Clark (1951, s. 112) ve David Ricardo'nun alıntılandığı kaynak Ricardo ([1824], 1951–1973, s. 506).

Kennedy'nin İlerleme İçin İttifak'ı ilan ettiği konuşması için bkz. https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1961kennedy-afp1.asp.

Allende'nin Garantiler Yönetmeliği metni için bkz. http://www.papelesdesociedad.info/IMG/pdf/ estatuto_de_garantias_democraticas.pdf.

Régis Debray'ın Salvador Allende mülakatı için bkz. https://www.marxists.org/espanol/allende/ 1971/marzo16.htm. Komünist Parti Genel Sekreteri'nin 1972 konuşmasının alıntılandığı kaynak Valenzuela (1978, s. 68). *El Mercurio* makalesinin alındığı yer, Valenzuela (1978, s. 69). *El Mercurio*'dan ikinci alıntı için bkz. Valenzuela (1978, s. 93).

Carlos Altamirano'nun alıntılandığı kaynak Valenzuela (1978, s. 94). Şili'de gizli operasyona dair Senato raporu için bkz. https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2010-009-doc17.pdf. Alıntılar s. II. 10– 11 ve IV.31.

İtalyan cumhuriyetlerinin çöküşüne dair iyi analizler için bkz. Dean (1999), Wa-

ley ve Dean (2013) ve Jones (1997). Ferrara'daki 1264 tarihli buluşmanın tutanağına dair bkz. Waley ve Dean (2013, s. 180– 81); Ferrara'da siyasete dair daha derin bir inceleme için bkz. ayrıca Dean (1987). Bunun gerçekten serbest bir seçim olduğuna dair bilim insanları arasında bazı anlaşmazlıklar vardır. Jones'un (1997, s. 624) aktardığı bir gözlemci, "Tüm süreç Este partisinin erkânının entrikasıyla düzenlenmiş bir maskaralıktı... Bunlar tüm şehri ve meydanı silahlı izleyicileri ve yabancılarla doldurmuşlardı" diye yazmıştı.

Perugia'da konsorsiyum ilanının aktarıldığı kaynak Waley ve Dean (2013, s. 132–33). Tudela'lı Benjamin'in Cenova, Pisa ve Lucca'ya dair gözlemleri için bkz. Benjamin of Tudela (1907, s. 17). Pistoia'daki Siyahlar ve Beyazlar için bkz. Waley ve Dean (2013, s. 137–38). Komünün yükselişinden sonra feodal seçkinlerin süregiden güçleri ve ayrıcalıkları için bkz. Jones (1997, 4. Bölüm). Bergamo'da Capitano del Popolo'nun yemini için bkz. Waley ve Dean (2013, s. 142–43). Parma'da Popolo'nun yasal güçleri için bkz. Waley ve Dean (2013, s. 152). Buoso da Dovara ve Uberto Pallavicino'ya dair bkz. Jones (1997, s. 622).

Machiavelli'nin alıntılandığı kaynak *The Prince.* (2005, s. 35). [Türkçe alıntılar şu baskıdan yapılmıştır: *Prens*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, İstanbul: 1999]

Denetim ve denge mekanizmalarının ortadan kaldırılmasına verilen halk desteğine dair tartışma için bkz. Acemoğlu, Robinson ve Torvik (2013); Rafael Correa'nın alıntılandığı kaynak aynı eserden s. 868.

14. bölüm: Koridora giriş

Plaatje (1916) I, II. Bölümlerde alıntılanmıştır.

Güney Afrika'nın genel tarihine dair bkz. Thompson (2014).

Yerli Toprak Yasası'na dair bkz. Bundy (1979) ve "renk" yasağı ve ücretlere dair bkz. Feinstein (2005).

Holloway Komisyonu için bkz. Feinstein (2005, s. 55). Yerli İşleri Seçilmiş Komitesi'nin alıntılandığı kaynak Bundy (1979, s. 109).

Moeletsi Mbeki'nin alıntılandığı kaynak https://dawodu.com/mbeki.pdf. Siyahların İktisadi Güçlendirilmelerine dair bkz. Southall (2005), Cargill (2010) ve Santos-Villagran (2016). 1995 Rugby Dünya Finali'ne ve Mandela ve Pienaar arasındaki konuşmaya dair bkz. https://www.theguardian.com/sport/2007/jan/07/rugbyunion.features1.

Japon militarizminin yükselişine ve savaş sonrası siyasi sistemine dair tartışmamızın izlediği kaynaklar Dower (1999), Buruma (2003) ve Samuels (2003). Kishi'nin savaş öncesi ve sonrası Japonya'sında oynadığı role dair dayandığımız kaynaklar Kurzman (1960), Schaller (1995) ve Driscoll (2010).

Bonner Fellers'in alıntılandığı kaynak Dower (1999, 282). Japon Anayasası'nın 9. Maddesi ve Hirohito'nun Yeni Yıl Beyanı da aynı kaynaktandır, s. 394 ve 314.

Zürcher (1984) ve Zürcher (2004), Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişe dair en iyi kaynaklardır. Yakın dönem Türk tarihine dair değerlendirmeler için bkz. Pope ve Pope (2011) ve Çağaptay (2017). Ya-

kın dönemdeki iktisadi ve siyasi değişimler ve bunların iktisadi neticelerine dair bir tartışma için bkz. Acemoğlu ve Üçer (2015). Erdoğan'ın "Zenci Türkler, Beyaz Türkler" alıntısı için bkz. https://www.thecairoreview.com/essays/erdo% C4% 9Fans-decade.

Erdoğan'ın konuşmasına dair bkz. http://www.diken.com.tr/bir-alman-kac-turke-bedel/.

Türkiye'de hapisteki gazeteciler için bkz. https://cpj.org/reports/2017/12/journalists-prison-jail-record-number-turkey-china-egypt.php.

Başarısız darbe girişiminden sonra tasfiye edilenlerin sayısına dair bkz. https://www.nytimes.com/2017/04/12/world/europe/turkey-erdogan-purge.html ve https://www.politico.eu/article/long-arm-of-turkeys-anti-gulenist-purge/.

Lagos'ta 1999'dan beri yaşanan gelişmelere dair en iyi analiz için bkz. de Gramont (2014). 1976 Nijerya anayasa hazırlık komitesine dair bkz. Williams ve Turner (1978, 133).

Bogotá'ya dair makaleler için bkz. Tognato (2018). Devlin (2009) ve Devlin ve Chaskel (2009) Bogotá'daki gelişmelere dair iyi değerlendirmeler sunuyorlar. Caballero'nun alıntılandığı kaynak Devlin (2009). Mockus'un "Kusmuş gibi" ifadelerinin alıntılandığı kaynak Devlin ve Chaskel (2009).

Rodezya ve Zimbabve tarihine dair bkz. Simpson ve Hawkins (2018). "Zimbabve gibi olmaktan kaçınmak için" alıntısı için bkz. http://www.researchchannel.co.za/print-version/oil-industry-empowerment-crucial-sapia-2002-10–21.

Moses Finley'den alıntı için Finley (1976).

Güney Kore'de sanayileşme ve demokrasiye geçişe dair bir değerlendirme için bkz. Cummings (2005).

Kongo Özgür Devleti'nin mükemmel bir tarihi ve ona yönelik tepkilere dair bkz. Hochschild (1999). Casement'in günlüğüne dair alıntımız da aynı kaynaktan. Casement Raporu'nun tamamı için bkz. https://ia801006.us.archive.org/14/items/CasementReport/CasementReportSmall.pdf. Uluslararası insan hakları hareketi için bkz. Neier (2012).

Uluslararası Af Örgütünün kadın sünnetinin yasaklanması konusundaki BM kararındaki rolüne dair bkz. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/11/fight-against-female-genital-mutilation-wins-un-backing/

Robert Mugabe'nin WHO'nun "iyi niyet elçisi" olarak atanmasına dair bkz. https://www.theguardian.com/world/2017/oct/22/robert-mugabe-removed-as-who-goodwill-ambassador-after-outcry, and http://theconversation.com/robert-mugabe-as-who-goodwill-ambassador-what-went-wrong-86244.

15. bölüm: Leviathan'la yaşamak

Hayek'in ABD baskısına yazdığı giriş, oradaki alıntılar ve Bruce Caldwell'in mükemmel bir tartışması için bkz. Hayek (2007). Alıntıların sayfaları 71, 148, 44 ve 48. Beveridge Raporu'na dair bkz. Beveridge (1944) ve ayrıca James Griffiths alıntısı Baldwin'den (1990, s. 116).

"İnek pazarlığı" ve İsveç sosyal demokrasisinin yükselişine dair bkz. Baldwin

(1990), Berman (2006), Esping-Andersen (1985) ve Gourevitch (1986). Alıntılar için bkz. Berman (2006) ve Esping-Andersen (1985). Eğitim ve konut politikalarına dair bkz. ayrıca Misgeld, Molin ve Amark (1988) ve alıntı yaptığınız yer aynı kitap s. 325. Moene ve Wallerstein (1997), ücret baskılama ve yenilik arasında bir bağlantı modeli geliştiriyorlar. Refah devleti bağlamında kapitalistlerin tercihlerine dair bir inceleme için bkz. Swenson (2002).

Koalisyonların rolüne dair tartışmamız, O'Donnell ve Schmitter'in (1986) demokratikleşme konusundaki başucu eserleriyle ilişkilidir.

Otomasyonun ücretlere ve eşitsizliğe etkilerine dair bkz. Acemoğlu ve Restrepo (2018). Küreselleşmenin sonuçlarına dair bkz. Autor, Dorn ve Hanson (2013). ABD emek piyasasında farklı eğitim gruplarının ücretlerindeki artışlara ve eşitsizliğe dair rakamlar için bkz. Acemoğlu ve Autor (2011) ve Autor (2014). En üstteki yüzde 1 ve yüzde 0,1'in ABD ulusal geliri içerisindeki payları için bkz. Piketty ve Saez (2003) ve güncellenmiş rakamların alındığı kaynak için bkz. https://eml.berkeley.edu/~saez/ (sermaye gelirlerinin de dahil olduğu rakamlara atıf yapar). Acemoğlu, Autor, Dorn, Hanson ve Price (2015) ve Acemoğlu ve Restrepo (2017) Çin'le ticaretin ve robotların ABD istihdamına etkilerine dair tahminler sunarlar.

ABD finans sistemindeki reformlara dair tartışmamızın kaynağı Johnson ve Kwak'tır (2010). Finans sektöründeki işçilerin ve yöneticilerin karşılaştırmalı ücretleri için bkz. Phillippon ve Reshef (2012). Sektördeki en büyük altı bankanın oranlarının derlendiği kaynak Global Financial website'sidir.

Autor, Dorn, Katz, Patterson ve Van Reenen (2017), büyük şirketlerin GSYİH'de sermaye gelirlerinin payının artmasına önemli katkıda bulunduğuna dair veriler sunarken Song, Price, Güvenen, Bloom ve von Wachter (2015) işçilerine yüksek ücretler ödeyen yüksek teknoloji şirketlerinin eşitsizliğe, özellikle de en yüksek gelir grubundaki eşitsizliğe katkılarının zamanla arttığını gösteriyorlar. 1990'da ve günümüzde en büyük beş firmanın piyasa değerlerinin GSYİH'ye oranlarının derlendiği kaynak Global Financial'dır.

Ülkenin kurumsal yapısının başka bir ülke tarafından doğrudan kopyalanamayacağına dair bkz. Acemoğlu, Robinson ve Verdier (2017).

Snowden'in ifşaatı için bkz. Edgar (2017) ve Danimarka hükümetinin "oturum kayıtları" için bkz. https://privacyinternational.org/location/denmark.

Beveridge alıntısı için bkz. Beveridge (1994, s. 9).

Roosevelt'in 1944 Ulusa Sesleniş konuşması için bkz. http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/address_ text.html. Roosevelt'in "dört özgürlük" yorumu için https://books.openedition.org/pufr/4204? lang= en. Afrika kökenli bir Amerikalının Roosevelt'in konuşmasına atfen yaptığı özgürlük yoksunluğu alıntısı için bkz. Litwack (2009, s. 50). Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi için http://www.ohchr.org/ EN/UDHR/Documents/UDHR_ Translations/eng.pdf.

Haritaların kaynakları

Genel kaynaklar

Şehirlerin yerleri Geonames'den, https://www.geonames.org/.

Yakın zamanlı idari bölünmeler GADM (Database of Global Administrative Areas), https:// gadm.org/data.html.

Nehirler Natural Earth'ten, http://www.naturalearthdata.com/downloads/10m-physical-vectors/10m-rivers-lake-centerlines.

Harita 1: Asanti Krallığı için bkz. Wilks (1975). Yoruba ülkesi ve Tiv ülkesi için bkz. Murdock (1959).

Harita 2: Atina demesleri icing bkz. Osborne (2009). Trittyes'in sınırları için bkz. Christopoulos (1970).

Harita 3: Bureau Topographique des Troupes Françaises du Levant (1935) ve Central Intelligence Agency (2017).

Harita 4: Serat Dağları için bkz. Shuttle Radar Topographic Mission / Consortium for Spatial Information (CGIAR-CSI), http://srtm.csi.cgiar.org.

Harita 5: Tonga ülkesi ve Zulu ülkesi için bkz. Murdock (1959). 1910'da Güney Afrika'nın eyaletleri için bkz. Beinart (2001).

Harita 6: Puna Sahili için bkz. Evergreen Data Library, https://evergreen.data.socrata.com/Maps-Statistics/Coastlines-split-4326/rcht-xhew.

Harita 7: GADM, https://gadm.org/data.html.

Harita 8: Shepard (1911).

Harita 9: Falkus ve Gillingham (1987).

Harita 10: Feng (2013).

Harita 11: Ho (1954).

Harita 12: Maurya İmparatorluğu için bkz. Keay (2000). Ashoka Sütun Fermanları ve Kaya Fermanları için bkz. Geonames, https://www.geonames.org/.

Harita 13: Kutsal Roma İmparatorluğu için bkz. Shepard (1911). Brandenburg ve Prusya için bkz. EarthWorks, Stanford Libraries, https://earthworks.stanford.edu/catalog/harvard-ghgis1834core.

Harita 14: Ölüm Trampleni için bkz. Humanitarian OpenStreetMap Team, https://www.hotosm.org. Middle Magdalena ve Sibundoy Vadisi için bkz. Instituto Geográfico Agustín Codazzi, https://www.igac.gov.co.

Harita 15: Clower, Dalton, Harwitz ve Walters (1966).

Kaynaklar

Aaronson, Daniel, Daniel Hartley ve Bhash Mazumder (2017). "The Effects of the 1930s HOLC 'Redlining' Maps." Federal Reserve Bank of Chicago Working Paper No. 2017- 12. https:// www.chicagofed.org/ publications/ working-papers/ 2017/ wp2017-12.

Abel, Theodore (1938). *Why Hitler Came into Power: An Answer Based on the Original Life Stories of 600 of His Followers*, New York: Prentice Hall.

Acemoğlu, Daron (2005). "Politics and Economics in Weak and Strong States." *Journal of Monetary Economics* 52, s. 1199–1226.

Acemoğlu, Daron ve David Autor (2011). "Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings", *Handbook of Labor Economics*, cilt 4, s. 1043–1171. Amsterdam: Elsevier-North.

Acemoğlu, Daron, David Autor, David Dorn, Gordon H. Hanson ve Brendan Pricex (2015). "Import Competition in the Great U.S. Employment Sag of the 2000s", *Journal of Labor Economics* 34, S141–98.

Acemoğlu, Daron, María Angélica Bautista, Pablo Querubín ve James A. Robinson (2008). "Economic and Political Inequality in Development: The Case of Cundinamarca, Colombia." Elhanan Helpman (der.), *Institutions and Economic Performance*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Acemoğlu, Daron, Isaías N. Chaves, Philip Osafo-Kwaako ve James A. Robinson (2015), "Indirect Rule and State Weakness in Africa: Sierra Leone in Comparative Perspective", Sebastian Edwards, Simon Johnson ve David Weil (der.) *African Successes: Sustainable Growth*, Chicago: University of Chicago Press.

Acemoğlu, Daron, Leopoldo Fergusson, James A. Robinson, Dario Romero ve Juan F. Vargas (2016). "The Perils of High-Powered Incentives: Evidence from Colombia's False Positives." NBER Working Paper No. 22617, http:// www.nber.org/papers/w22617.

Acemoğlu, Daron, Francisco A. Gallego ve James A. Robinson (2014). "Institutions, Human Capital and Development," *Annual Review of Economics* 6, s. 875–912.

Acemoğlu, Daron, Camilo García-Jimeno ve James A. Robinson (2012). "Finding El Dorado: The Long-Run Consequences of Slavery in Colombia," *Journal of Comparative Economics* 40- 4, s. 534–64.

____ (2015). "State Capacity and Development: A Network Approach", *American Economic Review* 105-8, s. 2364–2409.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson ve James A. Robinson (2001). "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation", *American Economic Review* 91, s. 1369–1401.

____ (2002). "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution", *Quarterly Journal of Economics*, 118, s. 1231–1294.

____ (2005a). "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change and Economic Growth", *American Economic Review* 95, s. 546–79.

____ (2005b.) "Institutions as Fundamental Determinants of Long-Run Growth", Philippe Aghion ve Steven Durlauf (der.), *Handbook of Economic Growth*, cilt 1A, s. 385–472, Amsterdam: North-Holland.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, James A. Robinson ve Pierre Yared (2008). "Income and Democracy", *American Economic Review* 98-3, s. 808–42.

____ (2009). "Reevaluating the Modernization Hypothesis", *Journal of Monetary Economics* 56: s. 1043–58.

Acemoğlu, Daron, Jacob Moscona ve James A. Robinson (2016). "State Capacity and American Technology: Evidence from the 19th Century", *American Economic Review* 106- 5, s. 61–67.

Acemoğlu, Daron, Tristan Reed ve James A. Robinson (2014). "Chiefs: Elite Control of Civil Society and Development in Sierra Leone", *Journal of Political Economy* 122-2, s. 319–68.

Acemoğlu, Daron ve Pascual Restrepo (2017). "Robots and Jobs: Evidence from U.S. Labor Markets." NBER Working Paper No. 23285, https:// www.nber.org/papers/w2328.

____ (2018). "The Race Between Machine and Man: Implications of Technology for Growth, Factor Shares and Employment", *American Economic Review* 108, no: 6, s. 1488–1542.

Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson (2000). "Why Did the West Extend the Franchise? Growth, Inequality and Democracy in Historical Perspective" *Quarterly Journal of Economics* 115, s. 1167–99.

____ (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, New York: Cambridge University Press.

____ (2010). "Why Is Africa Poor?", *Economic History of Developing Regions* 25, no:1 , s. 21–50.

____ (2012). *Why Nations Fail.* New York: Crown.

____ (2016). "Paths to Inclusive Political Institutions", Jari Eloranta, Eric Golson, Andrei Markevich ve Nikolaus Wolf (der.), *Economic History of Warfare and State Formation*, Berlin: Springer.

____ (2017). "The Emergence of Weak, Despotic and Inclusive States", NBER Working Paper No. 23657, http:// www.nber.org/ papers/ w23657.

____ (2019). "The Narrow Corridor: The Academic Debate", https://voices.uchicago.edu/ jamesrobinson, https://economics.mit.edu/faculty/acemoglu.

Acemoğlu, Daron, James A. Robinson ve Rafael Santos-Villagran (2013). "The

Monopoly of Violence: Theory and Evidence from Colombia", *Journal of the European Economics Association* 11, no: 1, s. 5–44.

Acemoğlu, Daron, James A. Robinson ve Ragnar Torvik (2013). "Why Vote to Dismantle Checks and Balances?", *Review of Economic Studies* 80, no:3, s. 845–75.

____ (2016). "The Political Agenda Effect and State Centralization", NBER Working Paper No. 22250, https:// www.nber.org/ papers/ w22250.

Acemoğlu, Daron, James A. Robinson ve Thierry Verdier (2017). "Asymmetric Growth and Institutions in an Interdependent World", *Journal of Political Economy* 125, s. 1245–1303.

Acemoğlu, Daron ve Murat Üçer (2015). "The Ups and Downs of Turkish Growth: Political Dynamics, the European Union and the Institutional Slide", NBER Working Paper No. 21608, https:// www.nber.org/ papers/ w21608.

Afigbo, A. E. (1967). "The Warrant Chief System in Eastern Nigeria: Direct or Indirect Rule?", *Journal of the Historical Society of Nigeria* 3, no: 4, s. 683–700.

____ (1972)., *Warrant Chiefs Indirect Rule in Southeastern Nigeria, 1891–1929*, Londra: Longman.

Akiga Sai (1939). *Akiga's Story: The Tiv Tribe as Seen by One of Its Members.* çev. Rupert East, Oxford: Oxford University Press.

Allen, Robert C., Jean-Pascal Bassino, Debin Ma, Christine Moll-Murata ve Jan Luiten van Zanden (2011). "Wages, Prices, and Living Standards in China, 1738–1925: In Comparison with Europe, Japan, and India", *Economic History Review* 64, s. 8–38.

Al-Muqaddasi (1994). *The Best Divisions for Knowledge of the Regions. Ahsan al- Taqasim fi ma'rifat al- Aqalim*, çev: B. A. Collins, Reading: Garnet.

Alston, Lee J. ve Joseph P. Ferrie (1993). "Paternalism in Agricultural Labor Contracts in the U.S. South: Implications for the Growth of the Welfare State", *American Economic Review* 83, no: 4, s. 852–76.

____ (1999). *Southern Paternalism and the American Welfare State: Economics, Politics, and Institutions in the South, 1865–1965.* New York: Cambridge University Press.

Altekar, A. S (1927). *A History of Village Communities in Western India*, Bombay: Oxford University Press.

Amar, Akhil Reed (2000). *The Bill of Rights: Creation and Reconstruction*, New Haven: Yale University Press.

Ambedkar, B. R. (2014). *Annihilation of Caste: The Annotated Critical Edition*, Londra: Verso.

Anderson, Siwan (2011). "Caste as an Impediment to Trade", *American Economic Journal: Applied Economics* 3, no:1, s. 239–63.

Anderson, Siwan, Patrick Francois ve Ashok Kotwal (2015). "Clientelism in Indian Villages." *American Economic Review* 105, no: 6, s. 1780–1816.

Angell, Alan (1991). "Chile Since 1958", Leslie Bethell (der.) *The Cambridge*

History of Latin America, cilt 8, *Latin America Since 1930: Spanish South America*, s. 311–82, New York: Cambridge University Press.

Angold, Michael (1997). *The Byzantine Empire 1025–1204: A Political History*, 2. Baskı, New York: Longman.

Ansolabehere, Stephen ve James M. Snyder Jr. (2008). *The End of Inequality: One Person, One Vote and the Transformation of American Politics*, New York: W. W. Norton.

Appiah, Anthony (2007). "A Slow Emancipation", *New York Times Magazine*, https://www.nytimes.com/2007/ 03/ 18/ magazine/ 18WWLNlede.t.html.

Arendt, Hannah (1976). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York: Viking Press.

Aristotle (1996). *The Politics and the Constitution of Athens*, New York: Cambridge University Press.

Asch, Ronald G. (1988). "Estates and Princes After 1648: The Consequences of the Thirty Years War", *German History* 6, no: 2: s. 113–32.

Attenborough, F. L., (der.) (1922). *The Laws of the Earliest English Kings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Autor, David (2014). "Skills, Education, and the Rise of Earnings Inequality Among the Other 99 Percent", *Science* 344, s. 843–51.

Autor, David H., David Dorn ve Gordon H. Hanson (2013). "The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States", *American Economic Review* 103, s. 2121–68.

Autor, David H., David Dorn, Lawrence F. Katz, Christina Patterson ve John Van Reenen (2017). "The Fall of the Labor Share in the Rise of Superstar Firms", NBER Working Paper No. 23396, https:// www.nber.org/papers/w23396.

Auyero, Javier (2001). *Poor People's Politics*, Durham, NC: Duke University Press.

____ (2012). *Patients of the State: The Politics of Waiting in Argentina*, Durham, NC: Duke University Press.

Baland, Jean-Marie ve James A. Robinson (2008). "Land and Power", *American Economic Review* 98: s. 1737–1765.

Baldwin, Peter (1990). *The Politics of Social Solidarity: Class Basis of the European Welfare State 1875–1975*, New York: Cambridge University Press.

____ (2005). "Beyond Weak and Strong: Rethinking the State in Comparative Policy History", *Journal of Policy History* 17, no: 1, s. 12–33.

Balogh, Brian (2009). *A Government out of Sight: The Mystery of National Authority in Nineteenth- Century America*, New York: Cambridge University Press.

____ (2015). *The Associational State: American Governance in the Twentieth Century*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Baram, Amatzia (2014). *Saddam Hussein and Islam, 1968–2003*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Barlow, Frank (1999). *The Feudal Kingdom of England, 1042–1216*, 5. Baskı, Londra ve New York: Routledge.

Barnwell, P. S. ve Marco Mostert (der.) (2003). *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*. Turnhout, Belgium: Brepols.

Bautista, Maria Angélica, Juan Sebastián Galan, Juan Diego Restrepo ve James A. Robinson (2019). "Acting like a State: The Peasant Self-Defense Forces of the Middle Magdalena in Colombia", yayımlanmamış makale.

Bates, Robert H. (1981). *Markets and States in Tropical Africa*, Berkeley: University of California Press.

Bayly, Susan, Caste (2001). *Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*, gözden geçirilmiş baskı, New York: Cambridge University Press.

BBC (2002). "Saudi Police 'Stopped' Fire Rescue", http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/ 1874471.stm.

BBC (2013). "Liberia Students All Fail University Admission Exam", http://www.bbc.com/news/world–africa-23843578.

BBC (2017). "US Inner-City Children Suffer 'War Zone' Trauma", http://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-42229205/us-inner-city-children-suffer-war-zone-trauma.

BBC (2018a). "Argentina's Parliament Sacks 'Gnocchi' Phantom Workers", http://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-42551997.

BBC (2018b). "Argentine President Bans Family Members in Government", http://www.bbc.com/news/world-latin-america-42868439.

Beattie, Hilary J. (2009). *Land and Lineage in China: A Study of T'ung- Ch'eng County, Anhwel, in the Ming and Ch'ing Dynasties*, New York: Cambridge University Press.

Bede (1991). *Ecclesiastical History of the English People*, New York: Penguin.

Beinart, William (2001). *Twentieth-Century South Africa*, Oxford: Oxford University Press.

Benjamin of Tudela (1907). *The Itinerary of Benjamin of Tudela*. der. Marcus N. Adler, New York: Philipp Feldheim.

Bensel, Richard F. (1991). *Yankee Leviathan: The Origins of Central State Authority in America, 1859– 1877*, New York: Cambridge University Press.

Berman, Sheri (1997)., "Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic", *World Politics* 49, no: 3.

____ (2001). "Modernization in Historical Perspective: The Case of Imperial Germany", *World Politics* 53, no: 3.

____ (2006). *The Primacy of Politics: Social Democracy in the Making of Europe's 20th Century*, New York: Cambridge University Press.

Besley, Timothy ve Torsten Persson (2011). *The Pillars of Prosperity*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Béteille, André (2012). *Caste, Class and Power: Changing Patterns of Stratification in a Tanjore Village*, 3. Baskı, New York: Oxford University Press.

Beveridge, William H. (1944). *Full Employment in a Free Society: A Report*, Londra: Routledge.

Bisson, Thomas N. (1964). *Assemblies and Representation in Languedoc in the Thirteenth Century*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bisson, Thomas N., (der.) (1973). *Medieval Representative Institutions: Their Origins and Nature*, Hinsdale: The Dryden Press.

Bisson, Thomas N. (2009). *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship and the Origins of European Government*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Black, Bernard, Reinier Kraakman ve Anna Tarassova (2000). "Russian Privatization and Corporate Governance: What Went Wrong?", *Stanford Law Review* 52, s. 1731–1808.

Blanning, Tim (2016). *Frederick the Great: King of Prussia*. New York: Random House.

Blanton, Richard E. ve Lane Fargher (2008). *Collective Action in the Formation of Pre-Modern States*, New York: Springer.

Blanton, Richard E., Gary M. Feinman, Stephen A. Kowalewski ve Linda M. Nicholas (1999). *Ancient Oaxaca*, New York: Cambridge University Press.

Blanton, Richard E., Stephen A. Kowalewski, Gary M. Feinman ve Laura M. Finsten (1993). *Ancient Mesoamerica: A Comparison of Change in Three Regions*, New York: Cambridge University Press.

Blaydes, Lisa ve Eric Chaney (2013). "The Feudal Revolution and Europe's Rise: Political Divergence of the Christian West and the Muslim World Before 1500 ce.", *American Political Science Review* 107-no: 1, s. 16–34.

Blickel, Peter (der.) (1989). *Resistance, Representation and Community*, Oxford: Clarendon Press.

Blickel, Peter (1992)., "Das Gesetz der Eidgenossen: Überlegungen zur Entstehung der Schweiz, 1200–1400", *Historische Zeitschrift* 255, no. 13, s. 561– 86.

____ (1998). *From the Communal Reformation to the Revolution of the Common Man*, Leiden: Brill.

Bloch, Marc (1964). *Feudal Society*, 2 cilt, Chicago: University of Chicago Press.

Blockmans, Wim, André Holenstein ve Jon Mathieu (der.) (2009). *Empowering Interactions: Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*, Burlington, VT Ashgate.

Blunt, E. A. H. (1931). *Caste System of Northern India*, Oxford: Oxford University Press.

Bodde, Derk ve Clarence Morris (1967). *Law in Imperial China*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Boehm, Christopher (1982). *Montenegrin Social Organization and Values: Political Ethnography of a Refuge Area Tribal Adaptation*, New York: AMS Press.

____ (1986). *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Bohannan, Paul (1958). "Extra-Processual Events in Tiv Political Institutions", *American Anthropologist* 60, s. 1–12.

Bohannan, Paul ve Laura Bohannan (1953). *The Tiv of Central Nigeria*, Londra: International African Institute.

____ (1968). *Tiv Economy*. Evanston, IL: Northwestern University Press.

Bolívar, Simón (2003). *El Libertador: The Writings of Simón Bolívar*, der. David Bushnell, New York: Oxford University Press.

Bosker, Maarten, Eltjo Buringh ve Jan Luiten van Zanden (2013). "From Baghdad to London: Unraveling Urban Development in Europe, the Middle East, and North Africa, 800–1800", *Review of Economics and Statistics* 95, cilt 4, s. 1418–37.

Bowsky, William M. (1981). *A Medieval Italian Commune: Siena under the Nine, 1287–1355*, Berkeley: University of California Press.

Bozhong, Li ve Jan Luiten van Zanden (2012). "Before the Great Divergence? Comparing the Yangzi Delta and the Netherlands at the Beginning of the Nineteenth Century", *Journal of Economic History* 72, no:4, s. 956–89.

Bracher, Karl Dietrich (1970). *German Dictatorship: The Origins, Structure, and Effects of National Socialism*, New York: Praeger.

Braddick, Michael J. (2000). *State Formation in Early Modern England, c. 1550–1700*, New York: Cambridge University Press.

Brandt, Loren, Debin Ma ve Thomas G. Rawski (2014). "From Divergence to Convergence: Reevaluating the History Behind China's Economic Boom", *Journal of Economic Literature* 52, no: 1, s. 45–123.

Braudel, Fernand (1996). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Cilt 1. Berkeley: University of California Press.

Breen, T. H. (2011). *American Insurgents, American Patriots: The Revolution of the People*, New York: Hill and Wang.

Brenner, Robert (1976). "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *Past and Present* 70 (Şubat 1976), s. 30–75.

Brenner, Robert ve Christopher Isett (2002). "England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development", *Journal of Asian Studies* 61, no: 2, s. 609–62.

Brewer, John (1989). *The Sinews of Power*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Britnell, Richard H. (1992). *The Commercialisation of English Society 1000–1500*, New York: Cambridge University Press.

Broadberry, Stephen, Hanhui Guan ve David Daokui Li (2017). "China, Europe and the Great Divergence: A Study in Historical National Accounting, 980–1850", https://www.economics.ox.ac.uk/materials/working_papers/2839/155aprilbroadberry.pdf.

Brock, Roger ve Stephen Hodkinson (der.) (2001). *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, New York: Oxford University Press.

Brook, Timothy, (der.) (1989). *The Asiatic Mode of Production in China*, New York: Routledge.

Bundy, Colin (1979). *The Rise and Fall of South African Peasantry*, Berkeley: University of California Press.

Burckhardt, John Lewis [Johann Ludwig] (1830). *Notes on the Bedouins and Wahábys, Collected During His Travels in the East*, Londra: Henry Colburn and Richard Bentley.

Bureau Topographique des Troupes Françaises du Levant (1935). Carte des Communautés Religieuses et Ethniques en Syrie et au Liban (Map of Religious Communities and Ethnic Groups). Institut Français du Proche-Orient. https://ifpo.hypotheses.org/2753.

Buringh, Eltjo ve Jan Luiten van Zanden (2009). "Charting the 'Rise of the West': Manuscripts and Printed Books in Europe, A Long-Term Perspective from the Sixth Through Eighteenth Centuries", *Journal of Economic History* 69, no: 2, s. 409–45.

Buruma, Ian (2003). *Inventing Japan: 1853–1964*, New York: Modern Library.

Bursztyn, Leonardo, Alessandra González ve David Yanagizawa-Drott (2018). "Misperceived Social Norms: Female Labor Force Participation in Saudi Arabia", http://home.uchicago.edu/bursztyn/Misperceived_Norms_2018_06_20.pdf.

Byrhtferth of Ramsey (2009). "Vita S. Oswaldi", Michael Lapidge (der.) *Byrhtferth of Ramsey: The Lives of St. Oswald and St. Ecgwine*, New York: Oxford University Press.

Çağaptay, Soner (2017). *The New Sultan: Erdoğan and the Crisis of Modern Turkey*, New York: I.B. Tauris.

Camic, Charles, Philip S. Gorski ve David M. Trubek (der.) (2005). *Max Weber's Economy and Society: A Critical Companion*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Cammett, Melani (2014). *Compassionate Communalism: Welfare and Sectarianism in Lebanon*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Campbell, Dugald (1933). *Blazing Trails in Bantuland*, Londra: Pickering & Inglis.

Cardoso, Ciro F. S. (1977). "The Formation of the Coffee Estate in Nineteenth Century Costa Rica" K. Duncan ve I. Rutledge (der.), *Land and Labour in Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cargill, Jenny (2010). *Trick or Treat: Rethinking Black Economic Empowerment*, Johannesburg: Jacana Media.

Carney, Matthew (2018). "Leave No Dark Corner", ABC (Australian Broadcasting Corporation) News, https://www.abc.net.au/news/2018-09-18/china-social-credit-a-model-citizen-in-a-digital- dictatorship/10200278?section=world.

Carpenter, Daniel (2001). *The Forging of Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks, and Policy Innovation in Executive Agencies, 1862–1928*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Carroll, Lewis (1871). *Through the Looking- Glass, and What Alice Found There*, Londra: Macmillan.

Carsten, F. L. (1959). *Princes and Parliaments in Germany: From the Fifteenth to the Eighteenth Century*, Oxford: Clarendon Press.

Castle, Marjorie ve Raymond Taras (2002). *Democracy in Poland*, 2. Baskı, New York: Routledge.

Central Intelligence Agency (2017). *The CIA World Factbook*, New York: Skyhorse Publishing.

Chatterjee, Partha (2004). *The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of the World*, New York: Columbia University Press.

Chaves, Isaías N., Leopoldo Fergusson ve James A. Robinson (2015). "He Who Counts Wins: Determinants of Fraud in the 1922 Colombian Presidential Elections" *Economics and Politics 27*, no: 1, s. 124–59.

Chen, Janet, Pei-Kai Cheng, Michael Lestz ve Jonathan D. Spence (2014). *The Search for Modern China: A Documentary Collection*, New York: W. W. Norton.

Chinese Human Rights Defenders (2009). "Re-education Through Labor Abuses Continue Unabated: Overhaul Long Overdue", https://www.nchrd.org/ 2009/ 02/research- reports- article- 2/.

Christopher, Barbara (2004). "Understanding Georgian Politics." DEMSTAR Research Report 22.

Church, Clive H. ve Randolph C. Head (2013). *A Concise History of Switzerland*, New York: Cambridge University Press.

Clarence-Smith, William Gervase ve Steven C. Topik (der.) (2006). *The Global Coffee Economy in Africa, Asia, and Latin America, 1500–1989*, New York: Cambridge University Press.

Clark, Christopher (2009). *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*, Cambridge, MA: Belknap Press.

Clower, Robert W., George Dalton, Mitchell Harwitz, and A. A. Walters (1966). *Growth Without Development: An Economic Survey of Liberia*, Evanston, IL: Northwestern University Press.

Collins, Kathleen (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, New York: Cambridge University Press.

Colson, Elizabeth (1962). *The Plateau Tonga of Northern Rhodesia*, Manchester: University of Manchester Press.

____ (1967). *Social Organization of the Gwembe Tonga*, Manchester: University of Manchester Press.

____ (1974). *Tradition and Contract: The Problem of Social Order*, Piscataway, NJ: Transactions.

Commins, David (2009). *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, Londra: I.B. Tauris.

Confucius (2003). *Analects: With Selections from Traditional Commentaries*, Indianapolis: Hackett.

Constable, Pamela ve Arturo Valenzuela (1993). *A Nation of Enemies: Chile Under Pinochet*, New York: W. W. Norton.

Corancez, Louis A. O. De (1995). *The History of the Wahhabis*, Reading, UK: Garnet.

Costambeys, Marios, Matthew Innes ve Simon MacLean (2011). *The Carolingian World*, New York: Cambridge University Press.

Crick, Julia ve Elisabeth van Houts (der.) (2011). *A Social History of England, 900–1200*, New York: Cambridge University Press.

Crone, Patricia (2003). *Pre-Industrial Societies: Anatomy of the Pre- Modern World*, Londra: Oneworld.

Cruickshank, Brodie (1853). *Eighteen Years on the Gold Coast*, Cilt 2, Londra: Hurst and Blackett.

Cummings, Bruce (2005). *Korea's Place in the Sun: A Modern History*, güncellenmiş baskı, New York: W. W. Norton.

Cunliffe-Jones, Peter (2010). *My Nigeria: Five Decades of Independence*, New York: St. Martin's Press.

Curtin, Philip (1995). "The European Conquest." Philip Curtin, Steven Feierman, Leonard Thompson ve Jan Vansina, *African History: From Earliest Times to Independence* içinde, New York: Pearson.

Dahl, Robert A. (1970). *Polyarchy*, New Haven: Yale University Press.

Dalton, George H. (1965). "History, Politics and Economic Development in Liberia," *Journal of Economic History* 25, no: 4, 1965, s. 569–91.

Dardess, John W. (2010). *Governing China, 150–1850*, Indianapolis: Hackett.

Davison, Lee, Tim Hitchcock, Tim Keirn ve Robert B. Shoemaker (der.) (1992). *Stilling the Grumbling Hive: Response to Social and Economic Problems in England, 1689–1750*, New York: Palgrave Macmillan.

Dawisha, Adeed (2009). *Iraq: A Political History*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Dean, Trevor (1987). *Land and Power: Ferrara under the Este, 1350–1450*, New York: Cambridge University Press.

____ (1999) "The Rise of the Signori." David Abulafia (der.) *The New Cambridge Medieval History*, cilt 5, 1198–1300, New York: Cambridge University Press.

De Gramont, Diane (2014). "Constructing the Megacity— The Dynamics of State-Building in Lagos, Nigeria, 1999–2013", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Department of Government, University of Oxford.

De Long, J. Bradford ve Andrei Shleifer (1993). "Princes and Merchants: European City Growth Before the Industrial Revolution", *Journal of Law and Economics* 36, no: 2, s. 671–702.

Department of Justice (2015). "Investigation of the Ferguson Police Department", https:// www.justice.gov/sites/default/files/opa/press-releases/attachments/2015/03/04/ferguson_police_department_report.pdf.

Deshpande, Ashwini (2011). *The Grammar of Caste: Economic Discrimination in Contemporary India*, Oxford: Oxford University Press.

Devlin, Matthew (2009). "Interview with Liliana Caballero", https:// successfulsocieties.princeton.edu/interviews/liliana-caballero.

Devlin, Matthew ve Sebastian Chaskel (2009). "Conjuring and Consolidating a Turnaround: Governance in Bogotá, 1992–2003", https://successfulsocieties.princeton.edu/publications/ conjuring-and-consolidating-turnaround-governance-bogot%C3% A1-1992-2003-disponible-en.

Dikshit, G. S. (1964). *Local Self-Government in Mediaeval Karnataka*, Dharwar: Karnatak University.

Dirks, Nicholas B. (2001). *Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Djilas, Milovan (1958). *Land without Justice*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

—— (1966). *Njegoš*, New York: Harcourt, Brace and World.

Dogra, Chander Suta (2013). *Manoj and Babli: A Hate Story*, New York: Penguin.

Doughty, Charles M. (1888). *Travels in Arabia Deserta*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dower, John W. (1999). *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*, New York: W. W. Norton.

Drew, Katherine Fischer (1991). *The Laws of the Salian Franks*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Dreyer, Edward L. (2006). *Zheng He: China and the Oceans in the Early Ming Dynasty, 1405–1433*, New York: Pearson.

Driscoll, Jesse (2015). *Warlords and Coalition Politics in Post-Soviet States*, New York: Cambridge University Press.

Driscoll, Mark (2010). *Absolute Erotic, Absolute Grotesque: The Living, Dead, and Undead in Japan's Imperialism, 1895–1945*, Durham, NC ve Londra, Duke University Press.

Duby, Georges (1982). *The Three Orders: Feudal Society Imagined*, Chicago: University of Chicago Press.

Dumont, Louis (1980). *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, gözden geçirilmiş 2. Baskı, Chicago: University of Chicago Press.

Dunkerly, James (1988). *Power in the Isthmus: A Political History of Modern Central America*, Londra: Verso.

Duran, Xavier (2012). "The First US Transcontinental Railroad: Expected Profits and Government Intervention," *Journal of Economic History* 73, no: 1, s.177–200.

Durham, M. Edith (1909). *High Albania*, Londra: Edward Arnold.

—— (1928) *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans*, Londra: George Allen and Unwin.

Dutt, Romesh C. (1916). *The Economic History of India Under Early British Rule, from the Rise of the British Power in 1757 to the Accession of Queen Victoria in 1837*, Londra: K. Paul, Trench, Trübner.

Dym, Jordana (2006). *From Sovereign Villages to National States: City, State, and Federation in Central America, 1759–1839*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

Easter, Gerald M. (2012). *Capital, Coercion and Postcommunist States*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

The Economist (2012). "Don't Lie to Me, Argentina", http://www.economist.com/node/21548242.

Edgar, H. Timothy (2017). *Beyond Snowden: Privacy, Mass Surveillance, and the Struggle to Reform the NSA*, Washington, DC: Brookings Institution Press.

Edgar, Thomas (2005). *The Lawes Resolutions of Womens Rights: Or The Lawes Provision for Woemen*, Londra: Lawbook Exchange.

Edinger, Lewis J. (1953). "German Social Democracy and Hitler's 'National Revolution' of 1933: A Study in Democratic Leadership," *World Politics* 5, no: 3, s. 330–67.

Edmonds, Eric V. ve Salil Sharma (2006). "Institutional Influences on Human Capital Accumulation: Micro Evidence from Children Vulnerable to Bondage", https://www.dartmouth.edu/~eedmonds/kamaiya.pdf.

Edwards, Jeremy ve Sheilagh Ogilvie (2012). "What Lessons for Economic Development Can We Draw from the Champagne Fairs?", *Explorations in Economic History* 49, s.131–48.

Eich, Peter (2015). "The Common Denominator: Late Roman Bureaucracy from a Comparative Perspective", Walter Scheidel (der.), *State Power in Ancient China and Rome*, New York: Oxford University Press.

Eldredge, Elizabeth A. (2014). *The Creation of the Zulu Kingdom, 1815–1828: War, Shaka, and the Consolidation of Power*, New York: Cambridge University Press.

Elton, Geoffrey R. (1952). *The Tudor Revolution in Government: Administrative Changes in the Reign of Henry VIII*, New York: Cambridge University Press.

Elvin, Mark (1973). *The Pattern of the Chinese Past*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Ember, Carol (1978). "Myths about Hunter-Gatherers", *Ethnology* 17, s. 439–48.

Engerman, Stanley L. ve Kenneth L. Sokoloff (2011). *Economic Development in the Americas Since 1500: Endowments and Institutions*, New York: Cambridge University Press.

Epstein, Stephen A. (2009). *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000–1500*, New York: Cambridge University Press.

Ertman, Thomas (1997). *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, New York: Cambridge University Press.

Eskew, Glenn T. (1997). *But for Birmingham: The Local and National Movements in the Civil Rights Struggle*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Esping-Andersen, Gosta (1985). *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Evans, Richard J. (2005). *The Coming of the Third Reich*, New York: Penguin.

Evans-Pritchard, E. E. ve Meyer Fortes (der.) (1940). *African Political Systems*, New York: Oxford University Press.

Falkus, Malcolm E., and John B. Gillingham (1987). *Historical Atlas of Britain*, Londra: Kingfisher.

Farhang, Sean (2010). *The Litigation State: Public Regulation and Private Lawsuits in the U.S*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Farmer, Edward (1995). *Zhu Yuanzhang and Early Ming Legislation: The Reordering of Chinese Society Following the Era of Mongol Rul*, Leiden: Brill.

Faure, David (2006). *China and Capitalism: A History of Business Enterprise in Modern China*, Hong Kong: Hong Kong University Press.

____ (2007) *Emperor and Ancestor: State and Lineage in South China*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Fawcett, Peter (2016). "'When I Squeeze You with Eisphorai': Taxes and Tax Policy in Classical Athens." *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 85, no: 1, s.153–99.

Feinstein, Charles H. (2005). *An Economic History of South Africa: Conquest, Discrimination and Development*, New York: Cambridge University Press.

Feng, Li (2013). *Early China: A Social and Cultural History*, New York: Cambridge University Press.

Fergusson, Leopoldo, Ragnar Torvik, James A. Robinson ve Juan F. Vargas (2016). "The Need for Enemies." *Economic Journal* 126, no: 593, s. 1018–54.

The Fifth Report from the Select Committee on the Affairs of the East India Company (1812). New York: A. M. Kelley.

Finley, Moses I. (1954). *The World of Odysseus*, New York: Chatto & Windus.

____ (1976) "A Peculiar Institution", *Times Literary Supplement* 3887.

Flannery, Kent V. (1999). "Process and Agency in Early State Formation", *Cambridge Archaeological Journal* 9, no: 1, s. 3–21.

Flannery, Kent V. ve Joyce Marcus (1996). *Zapotec Civilization: How Urban Society Evolved in Mexico's Oaxaca Valley*, Londra: Thames and Hudson.

____ (2014) *The Creation of Inequality: How Our Prehistoric Ancestors Set the Stage for Monarchy, Slavery, and Empire*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Fleming, Robin (2010). *Britain After Rome: The Fall and Rise, 400 to 1070*, Londra: Penguin.

Flynn, Henry F. (1986). *The Diary of Henry Francis Flynn*, James Stuart ve D. McK. Malcolm (der.), Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.

Fornander, Abraham (2005). *Fornander's Ancient History of the Hawaiian People to the Times of Kamehameha I.* Honolulu: Mutual Publishing.

Forsdyke, Sara (2005). *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

____ (2012) *Slaves Tell Tales: And Other Episodes in the Politics of Popular Culture in Ancient Greece*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Fratianni, Michele ve Franco Spinelli (2006). "Italian City-States and Financial Evolution", *European Review of Economic History* 10, no. 3, 2006, s. 257–78.

Freedman, Maurice (1966). *Lineage Organization in Southeastern China*, Londra: Athlone.

____ (1971) *Chinese Lineage and Society*, Fukien and Kwantung. Londra: Berg.

Freedom House (2015). "The Politburo's Predicament", https://freedomhouse.org/china-2015-politiburo-predicament#.V2gYbpMrIU0.

Freeland, Chrystia (2000). *Sale of the Century: Russia's Wild Rise from Communism to Capitalism*, New York: Crown Business.

Friedberg, Aaron L. (2000). *In the Shadow of the Garrison State*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Fritzsche, Peter (1990). *Rehearsals for Fascism: Populism and Mobilization in Weimar Germany*, New York: Oxford University Press.

Fukuyama, Francis (1989). "The End of History?" *The National Interest* 16, s. 3–18.

____ (2011) *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, New York: Farrar, Straus and Giroux.

____ (2014) *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, New York: Farrar, Straus and Giroux.

Gargarella, Roberto (2013). *Latin American Constitutionalism, 1810–2010: The Engine Room of the Constitution*, New York: Oxford University Press.

____ (2014), *The Legal Foundations of Inequality: Constitutionalism in the Americas, 1776–1860*, New York: Cambridge University Press.

Geary, Patrick J. (1988). *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*, New York: Oxford University Press.

Geary, Patrick (der.) (2015). *Readings in Medieval History*, 5. Baskı, Toronto: University of Toronto Press. Excerpt from Otto of Freising, *The Deeds of Frederick Barbarossa*.

Gennaioli, Nicola ve Hans-Joachim Voth (2015). "State Capacity and Military Conflict", *Review of Economic Studies* 82, s. 1409–48.

Gerstle, Gary (2008). "A State Both Strong and Weak", *American Historical Review* 113, no: 3, s.779–85.

____ (2015), *Liberty and Coercion: The Paradox of American Government from the Founding to the Present. Princeton*, NJ: Princeton University Press.

Gies, Joseph ve Frances Gies (1994). *Cathedral, Forge and Waterwheel: Technology and Invention in the Middle Ages*, New York: HarperCollins.

Ginsburg, Tom (2011). "An Economic Analysis of the Pashtunwali", University of Chicago Legal Forum 89, https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=2432&context=journal_articles.

Gjeçov, Shtjefën (1989). *The Code of Lekë Dukagjini*, Çev. Leonard Fox, New York: Gjonlekaj.

Gluckman, Max (1940). "The Kingdom of the Zulu of South Africa", Meyer Fortes ve Edward E. Evans-Pritchard, *African Political Systems* içinde, Londra: Oxford University Press.

____ (1960) "The Rise of a Zulu Empire", *Scientific American* 202, s.157–68.

Goldie, Mark (2001). "The Unacknowledged Republic: Officeholding in Early Modern England", Tim Harris (der.), *The Politics of the Excluded, c. 1500–1850*, Basingstoke, UK: Palgrave.

Goldman, Marshall I. (2003). *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry*, New York: Routledge.

Goldthwaite, Richard A. (2009). *The Economy of Renaissance Florence*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Gordon, Colin (2009). *Mapping Decline: St. Louis and the Fate of the American City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Gorringe, Hugo (2005). *Untouchable Citizens: Dalit Movements and Democratization in Tamil Nadu*, Londra: Sage.

____ (2017) *Panthers in Parliament: Dalits, Caste, and Political Power in South India*, Delhi: Oxford University Press.

Gottesman, Alex (2014). *Politics and the Street in Democratic Athens*, New York: Cambridge University Press.

Gourevitch, Peter (1986). *Politics in Hard Times: Comparative Responses to International Economic Crises*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Graves, M. A. R. (2001). *Parliaments of Early Modern Europe: 1400–1700*, New York: Routledge.

Gregory of Tours (1974). *A History of the Franks*, New York: Penguin.

Gretsky, Sergei (1995). "Civil War in Tajikistan: Causes, Development, and Prospects for Peace", Roald Sagdeev ve Susan Eisenhower (der.), *Central Asia: Conflict, Resolution and Change*, Washington, DC: Eisenhower Institute.

Gudmundson, Lowell (1986). *Costa Rica Before Coffee: Society and Economy on the Eve of the Export Boom*, Baton Rouge: Louisiana State University Press.

____ (1997), "Lord and Peasant in the Making of Modern Central America", A. E. Huber ve F. Safford (der.), *Agrarian Structures and Political Power in Latin America*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Gudmundson, Lowell ve Hector Lindo-Fuentes (1995). *Central America, 1821–1871: Liberalism Before Liberal Reform*, Tuscaloosa: University of Alabama Press.

Guenée, Bernard (1985). *States and Rulers in Later Medieval Europe*, Oxford: Basil Blackwell.

Habib, Irfan (1999). *The Agrarian System of Mughal India, 1556–1707*, gözden geçirilmiş 2. Baskı, Delhi: Oxford University Press.

Hacker, Jacob S. (2002). *The Divided Welfare State: The Battle over Public and Private Social Benefits in the United States*, New York: Cambridge University Press.

Hall, Jonathan M. (2013). *A History of the Archaic Greek World ca. 1200–479 BCE*. 2. Baskı, Malden, MA, and Oxford: Wiley Blackwell.

Hamilton, Gary G. (2006). "Why No Capitalism in China?", *Commerce and Capitalism in Chinese Societies*, New York: Routledge.

Harari, Yuval Noah (2018). "Why Technology Favors Tyranny", *The Atlantic* 2018. https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/yuval-noah-harari-technology-tyranny/568330/.

Havel, Václav (1985). "The Power of the Powerless", Václav Havel vd, *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central- Eastern Europe*, Londra: Routledge.

Hayek, Friedrich A. (2007). *The Road to Serfdom, Text and Documents, the Definitive Edition*, der. Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press.

Heitzman, James (1997). *Gifts of Power: Lordship in an Early Indian State*, Delhi: Oxford University Press.

Heldring, Leander ve James A. Robinson (2018). "Colonialism and Economic Development in Africa", Carol Lancaster ve Nicolas van de Walle (der.), *The Oxford Handbook on the Politics of Development*, New York: Oxford University Press.

Helfont, Samuel (2014). "Saddam and the Islamists: The Ba'thist Regime's Instrumentalization of Religion in Foreign Affairs", *Middle East Journal* 68, no. 3, s.352–66.

Helle, Kurt (der.) (2008). *The Cambridge History of Scandinavia*. Cilt 1, Prehistory to 1520, New York: Cambridge University Press.

Herrup, Cynthia B. (1989). *The Common Peace: Participation and the Criminal Law in Seventeenth- Century England*, New York: Cambridge University Press.

Hincmar of Reims (1980). "On the Governance of the Palace", David Herlihy (der.), *The History of Feudalism*, Londra: Macmillan, tüm alıntılar s. 222–27'den.

Hindle, Steve (1999). "Hierarchy and Community in the Elizabethan Parish: The Swallowfield Articles of 1596", *The Historical Journal* 42-3, s. 835–51.

____ (2000). *The State and Social Change in Early Modern England, 1550–1640*, New York: Palgrave Macmillan.

Hinton, Elizabeth (2016). *From the War on Poverty to the War on Crime: The Making of Mass Incarceration in America*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hintze, Otto (1975). *Historical Essays of Otto Hintze*, der. F. Gilbert. New York: Oxford University Press.

Hirst, John B. (2009). *The Shortest History of Europe*, Melbourne: Black, Inc.

Ho, Ping-ti (1954). "The Salt Merchants of Yang-Chou: A Study of Commercial Capitalism in Eighteenth Century China", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 17, no: 1–2, s.130–68.

Hobbes, Thomas (1996). *Leviathan: The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical or Civil*, New York: Cambridge University Press.

Hochschild, Adam (1999). *King Leopold's Ghost: A History of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, Boston and New York: Mariner.

Hoff, Karla (2016). "Caste System", http://documents.worldbank.org/curated/en/452461482847661084/Caste-system.

Hoff, Karla, Mayuresh Kshetramade ve Ernst Fehr (2011). "Caste and Punishment: the Legacy of Caste Culture in Norm Enforcement", *Economic Journal* 121, no: 556, s.F449–F475.

Hoffman, David (2002). *The Oligarchs*, New York: Public Affairs.

Holden, Robert H. (2004). *Armies without Nations: Public Violence and State Formation in Central America, 1821–1960*, New York: Oxford University Press.

Holt, J. C. (2015). *Magna Carta*. 3. Baskı, New York: Cambridge University Press.

Holton, Sandra S. (2003). *Feminism and Democracy: Women's Suffrage and Reform Politics in Britain, 1900–1918*, New York: Cambridge University Press.

Holton, Woody (2008). *Unruly Americans and the Origins of the Constitution*, New York: Hill and Wang.

Hourani, Albert (2010). *A History of the Arab Peoples*, Cambridge, MA: Belknap Press.

Howard, Allen M. (2003). "Pawning in Coastal Northwest Sierra Leone, 1870–1910", Paul E. Lovejoy ve Toyin Falola (der.), *Pawnship, Slavery, and Colonialism in Africa*, Trenton, NJ: Africa World Press.

Huang, Philip C. C. (1998). *Civil Justice in China: Representation and Practice in the Qing*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Huang, Yasheng (2008). *Capitalism with Chinese Characteristics*, New York: Cambridge University Press.

Hudson, John (2018). *The Formation of the English Common Law: Law and Society in England from King Alfred to the Magna Carta*, 2. Baskı, New York: Routledge.

Hultzsch, Eugen (1925). *Inscriptions of Asoka*, Oxford: Clarendon Press.

Human Rights Watch (1999). "Broken People: Caste Violence Against India's Untouchables", https://www.hrw.org/report/1999/03/01/broken-people/caste-violence-against-indias-untouchables.

___ (2008) "Perpetual Minors: Human Rights Abuses Stemming from Male Guardianship and Sex Segregation in Saudi Arabia", https://www.hrw.org/report/2008/04/19/perpetual-minors/human-rights-abuses-stemming-male-guardianship-and-sex.

___ (2016) "Boxed In: Women and Saudi Arabia's Male Guardianship System", https://www.hrw.org/report/2016/07/16/boxed/women-and-saudi-arabias-male-guardianship-system.

___ (2018) "Eradicating Ideological Viruses: China's Campaign of Repression Against Xinjiang's Muslims", https://www.hrw.org/report/2018/09/09/eradicating-ideological-viruses/chinas-campaign-repression-against-xinjiangs.

Hung, Ho-fung (2016). *The China Boom: Why China Will Not Rule the World*, New York: Columbia University Press.

Huntington, Samuel (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.

Hutton, J. H. (1961). *Caste in India*, 3. Baskı, New York: Oxford University Press.

Ibn Khaldun (2015). *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. Franz Rosenthal, The Olive Press.

International Monetary Fund (2016). "IMF Executive Board Removes Declaration of Censure on Argentina", https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/11/09/PR16497-Argentina-IMF-Executive-Board-Removes-Declaration-of-Censure.

James, Edward (1988). *The Franks*, Oxford: Basil Blackwell.

Jefferson, Thomas (1904). *The Works of Thomas Jefferson*, Cilt 5, Londra: G. P. Putnam's Sons.

Jha, Hit Narayan (1970). *The Licchavis of Vaisali*, Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Jie, Yu (2015). *Steel Gate to Freedom: The Life of Liu Xiabo*, çev. H. C. Hsu, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Jisheng, Yang (2012). *Tombstone: The Great Chinese Famine, 1958–1962*, New York: Farrar, Straus and Giroux.

John, Richard R. (1995). *Spreading the News: The American Postal System from Franklin to Morse*, Cambridge: Harvard University Press.

____ (1997). "Governmental Institutions as Agents of Change: Rethinking American Political Development in the Early Republic, 1787–1835", *Studies in American Political Development* 11, no. 2, 1997, s. 347–80.

Johnson, Marilynn S. (2008). *Violence in the West: The Johnson County Range War and Ludlow Massacre: A Brief History with Documents*, New York: Bedford/ St. Martin's.

Johnson, Simon ve James Kwak (2010). *13 Bankers: The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*, New York: Pantheon.

Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford: Basil Blackwell.

Jones, Philip (1997). *The Italian City State*, Oxford: Clarendon Press.

Kamakau, Samuel M. (1992). *Ruling Chiefs of Hawaii*, gözden geçirilmiş baskı, Honolulu: Kamehameha Schools Press.

Kaplan, Robert D. (1994). *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War*, New York: Vintage.

Karlson, Gunnar (2000). *The History of Iceland*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Karnes, Thomas L. (1961). *Failure of Union*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Kautilya (1987). *The Arthashastra*, çev. L. N. Rangarajan. New York: Penguin Books.

Keay, John (2000). *India: A History*, New York: HarperCollins.

Keeley, Lawrence H. (1996). *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, New York: Oxford University Press.

Kelly, Christopher (2005). *Ruling the Later Roman Empire*, Cambridge, MA: Belknap Press.

Kennedy, Hugh (2015). *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century*, 3. Baskı, New York: Cambridge University Press.

Kepel, Gilles (2005). *The Roots of Radical Islam*, Londra: Saqi Books.

Kershaw, Ian (2000). *Hitler: 1889–1936*, Hubris, New York: W. W. Norton.

al-Khalil, Samir (1989). *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq*, Berkeley: University of California Press.

Khan, B. Zorina (2009). *The Democratization of Invention: Patents and*

Copyrights in American Economic Development, 1790–1920. Chicago: University of Chicago Press.

Killick, Tony (1976). *Development Economics in Action*, Londra: Heinemann.

Kim, Sung Ho (2017). "Max Weber," Edward N. Zalta (der.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2017 Kış baskısı), https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/weber/.

King, Desmond ve Robert C. Lieberman (2009). "Ironies of State Building: A Comparative Perspective on the American State." *World Politics* 61, no: 3, s. 547–88.

King, Gary, Ori Rosen, Martin Tanner ve Alexander Wagner, "Ordinary Economic Voting Behavior in the Extraordinary Election of Adolf Hitler", *Journal of Economic History* 68, no: 4, 2008, s. 951–96.

Kirch, Patrick V. (2010). *How Chiefs Became Kings: Divine Kingship and the Rise of Archaic States in Ancient Hawai'i*, Berkeley: University of California Press.

___ (2012) *A Shark Going Inland Is My Chief: The Island Civilization of Ancient Hawai'i*, Berkeley: University of California Press.

Kirch, Patrick V. ve Marshall D. Sahlins (1992), *Anahulu: The Anthropology of History in the Kingdom of Hawaii*, Cilt 1, *Historical Ethnography*, Chicago: University of Chicago Press.

Kitschelt, Herbert P. (2003). "Accounting for Postcommunist Regime Diversity: What Counts as a Good Cause?", Grzegorz Ekiert ve Stephen E. Hanson (der.), *Capitalism and Democracy in Central and East Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kitson-Clark, G. S. R. (1951). "The Electorate and the Repeal of the Corn Laws", *Transactions of the Royal Historical Society* 1, s. 109–26.

Knauft, Bruce (1987). "Reconsidering Violence in Simple Human Societies", *Current Anthropology* 28, no: 4, s. 457–500.

Kremer, Michael, Nazmul Chaudhury, F. Halsey Rogers, Karthik Muralidharan ve Jeffrey Hammer (2005). "Teacher Absence in India: A Snapshot", *Journal of the European Economic Association* 3, no: 2–3, s. 658–67.

Kuhn, Philip A. (1990). *Soulstealers: The Chinese Sorcery Scare of 1768*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kuran, Timur (2012). *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kurzman, Charles (2003). "Pro-U.S. Fatwas", *Middle East Policy* 10, no: 3, s. 155–66. https://www.mepc.org/pro-us-fatwas.

Kurzman, Dan (1960). *Kishi and Japan: The Search for the Sun*, New York: Ivan Obolensky.

Kuykendall, Ralph S. (1965). *The Hawaiian Kingdom, 1778–1854, Foundation and Transformation*, Honolulu, University of Hawai'i Press.

Kümin, Beat (2013). *The Communal Age in Western Europe, 1100–1800*, New York: Palgrave Macmillan.

Kümin, Beat ve Andreas Würgler (1997). "Petitions, *Gravamina* and the Early

Modern State: Local Influence on Central Legislation in England and Germany (Hesse)", *Parliaments, Estates and Representation* 17, s. 39–60.

Laiou, Angeliki E. ve Cécile Morrisson (2007). *The Byzantine Economy*, New York: Cambridge University Press.

Lanni, Adriaan, (2016). *Law and Order in Ancient Athens*, New York: Cambridge University Press.

Lapidus, Ira M. (2014). *A History of Islamic Societies*, 3. Baskı, New York: Cambridge University Press.

Larson, John Lauritz (2001). *Internal Improvement: National Public Works and the Promise of Popular Government in the Early United States*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Larson, T. A. (1990). *History of Wyoming*, 2. Baskı, Lincoln: University of Nebraska Press.

Leão, Delfim F. ve Peter J. Rhodes (2016). *The Laws of Solon*, New York: I.B. Tauris.

Lepsius, M. Rainer (1978). "From Fragmented Party Democracy to Government by Emergency Decree and National Socialist Takeover: Germany", Juan J. Linz ve Alfred Stepan (der.), *The Breakdown of Democratic Regimes: Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Levinson, Daryl J. (2014). "Incapacitating the State", *William and Mary Law Review* 56, no: 1, s.181–226.

Lewis, Mark Edward (2000). "The City-State in Spring- and- Autumn China", Mogens Herman Hansen (der.), *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures*, Historisk-filosofiske Skrifter 21, Kopenhag: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

____ (2011) *The Early Chinese Empires: Qin and Han*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

____ (2012a) *China between Empires: The Northern and Southern Dynasties*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

____ (2012b) *China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lewis, Oscar (1965). *Village Life in Northern India*, New York: Vintage Books,1965.

Liddell Hart, Basil (der.) (1953). *The Rommel Papers*, New York: Harcourt, Brace.

Lim, Luisa (2014). *The People's Republic of Amnesia: Tiananmen Revisited*, New York: Oxford University Press.

Linz, Juan J. (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Lipset, Seymour Martin (1959). "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review* 53, no: 1, s. 69–105.

Litwack, Leon F. (2009). *How Free Is Free? The Long Death of Jim Crow*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Liu, Alan P. L. (1992). "The 'Wenzhou Model' of Development and China's Modernization", *Asian Survey* 32, no: 8, s. 696–711.

Liu, William Guanglin (2015). *The Chinese Market Economy, 1000–1500*, Albany: State University of New York Press.

Locke, John (2003). *Two Treatises of Government*, (der.), Ian Shapiro, New Haven: Yale University Press.

Loewen, James W. (2006). *Sundown Towns: A Hidden Dimension of American Racism*, New York: Touchstone, 2006.

Lopez, Robert S. (1951). "The Dollar of the Middle Ages", *Journal of Economic History* 11, no: 3, s. 209–34.

___ (1976) *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950–1350*, New York: Cambridge University Press.

Lovejoy, Paul E. ve Toyin Falola (der.) (2003). *Pawnship, Slavery, and Colonialism in Africa*, Trenton, NJ: Africa World Press.

Loveman, Brian (1976). *Struggle in the Countryside: Politics and Rural Labor in Chile, 1919–1973*, Bloomington: University of Indiana Press, 1976.

Lugard, Frederick (1922). *The Dual Mandate in Tropical Africa*, Londra: Frank Cass.

Machiavelli, Niccolò (2005). *The Prince*, New York: Oxford University Press.

Maddicott, J. R., (2012). *The Origins of the English Parliament, 924–1327*, New York: Oxford University Press.

Mahoney, James L. (2001). *The Legacies of Liberalism: Path Dependence and Political Regimes in Central America*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Majumdar, Ramesh C. (1922). *Corporate Life in Ancient India*, Poona: Oriental Book Agency.

Malaviya, H. D. (1956). *Village Panchayats in India*, New Delhi: All India Congress Committee.

Malo, David (1987). *Hawaiian Antiquities*, Honolulu: Bishop Museum Press.

Mamdani, Mahmood (1996). *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mandeville, Bernard (1989). *The Fable of the Bees: Or Private Vices, Publick Benefits*, New York: Penguin.

Mann, Michael (1986). *The Sources of Social Power. Cilt 1, A History of Power from the Beginning to ad 1760.* New York: Cambridge University Press.

Marchal, Guy (2006). "Die 'alpine Gesellschaft'", *Geschichte der Schweiz und der Schweizer*, Zürih: Schwabe.

Marongiu, Antonio (1968). *Mediaeval Parliaments: Comparative Study*, Londra: Eyre & Spottiswoode.

Mathew, Santhosh ve Mick Moore (2011). "State Incapacity by Design: Understanding the Bihar Story", http://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Wp366.pdf.

Mathur, Kuldeep (2013). *Panchayati Raj: Oxford India Short Introductions*, Delhi: Oxford University Press.

Matthai, John (1915). *Village Government in British India*, Londra: T. Fisher Unwin.

Mazzuca, Sebastián L. ve James A. Robinson (2009). "Political Conflict and

Power-Sharing in the Origins of Modern Colombia", *Hispanic American Historical Review* 89, s. 285–321.

McAdam, Doug (1999). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*, 2. Baskı, Chicago: University of Chicago Press.

McCreery, David J. (1994). *Rural Guatemala, 1760–1940*, Stanford, CA: Stanford University Press.

McDonald, Forrest (2000). *States' Rights and the Union: Imperium in Imperio, 1776–1876*, Lawrence: University Press of Kansas.

McPherson, James M. (2003). *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*, New York: Oxford University Press.

Meier, Pauline (2011). *Ratification: The People Debate the Constitution, 1787–1788*. New York: Simon & Schuster.

Menchú, Rigoberta (1984). *I, Rigoberta Menchú*, Londra: Verso.

Mengzi (2008). *Mengzi: With Selections from Traditional Commentaries*, Indianapolis: Hackett, 2008.

Mettler, Suzanne (2011). *The Submerged State: How Invisible Government Policies Undermine American Democracy*, Chicago: University of Chicago Press.

Michalopoulos, Stelios, Alireza Naghavi ve Giovanni Prarolo (2018), "Trade and Geography in the Spread of Islam", *Economic Journal* 128, no: 616, s. 3210–41.

Miers, Suzanne ve Igor Kopytoff (der.) (1977), *Slavery in Africa: Historical and Anthropological Perspectives*, Madison: University of Wisconsin Press.

Migdal, Joel (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

___ (2001) *State-in-Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, New York: Cambridge University Press.

Mill, John Stuart (1869). *The Subjection of Women*, Londra: Longmans, Green, Reader and Dyer.

Miller, William Ian (1997). *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland*, Chicago: University of Chicago Press.

Misgeld, Klaus, Karl Molin ve Klas Amark (1988). *Creating Social Democracy: A Century of the Social Democratic Labor Party in Sweden*, University Park: Pennsylvania State University Press.

Mitchell, Stephen (2004). *Gilgamesh: A New English Version*, New York: Free Press.

Moeller, Robert G (2010). *The Nazi State and German Society: A Brief History with Documents*, New York: Bedford/ St. Martin's.

Moene, Karl-Ove ve Michael Wallerstein (1997). "Pay Inequality", *Journal of Labor Economics* 15, no: 3, 1997, s. 403–30.

Mokyr, Joel (1990). *The Lever of Riches*, New York: Oxford University Press.

___ (2009) *The Enlightened Economy*, New Haven: Yale University Press.

Montgomery, Fiona A. (2006) *Women's Rights: Struggles and Feminism in Britain c. 1770–1970*, Manchester: University of Manchester Press.

Mookerji, Radhakumud (1920). *Local Government in Ancient India*, Oxford: Clarendon Press.

Moore, Barrington (1966). *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston: Beacon Press.

Morerod, Jean-Daniel ve Justin Favrod (2014). "Entstehung eines sozialen Raumes (5.–13. Jahrhundert)", Georg Kreis (der.), *Die Geschichte der Schweiz*, Basel: Schwabe.

Morgan, Edmund S. (1975). *American Slavery, American Freedom*, New York: W. W. Norton.

Morris, Donald R. (1998). *The Washing of the Spears: The Rise and Fall of the Zulu Nation*, Boston: Da Capo Press.

Morris, Ian (1996). "The Strong Principle of Equality and the Archaic Origins of Greek Democracy", Joshua Ober ve Charles Hedrick (der.), *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

___ (2010). "The Greater Athenian State", Ian Morris ve Walter Scheidel (der.), *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium* içinde, New York: Oxford University Press.

Morse, H. B. (1920). *The Trade and Administration of China*, 3. Baskı, Londra: Longmans, Green.

Mortimer, Edward (1990). "The Thief of Baghdad", *The New York Review of Books* 37, no: 14. https://web.archive.org/web/20031014004305/http://www.nybooks.com/articles/3519.

Mote, Frederick W. (2000). *Imperial China 900–1800*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Mouline, Nabil (2014). *The Clerics of Islam: Religious Authority and Political Power in Saudi Arabia*, New Haven: Yale University Press.

Mueller, Reinhold C. (1997). *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200–1500*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Munshi, Kaivan (2017). "Caste and the Indian Economy", http://www.histecon.magd.cam.ac.uk/km /Munshi_ JEL2.pdf.

Murdock, George P. (1959). *Africa: Its Peoples and Their Culture History*, New York: McGraw-Hill.

Murray, Alexander C. (1983). *Germanic Kinship Structure*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

___ (1988). "From Roman to Frankish Gaul", *Traditio* 44, s. 59–100.

Mühlberger, Detlef (2003). *The Social Bases of Nazism, 1919–1933*, New York: Cambridge University Press.

Myers, A. R. (1975). *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

Myerson, Roger B. (2004). "Political Economics and the Weimar Disaster", http://home.uchicago.edu /rmyerson/research/weimar.pdf.

Nee, Victor ve Sonja Opper (2012). *Capitalism from Below: Markets and Institutional Change in China*, New York: Cambridge University Press.

Neier, Aryeh (2012). *International Human Rights Movement: A History*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Nelson, Janet L. (2003). *The Frankish World, 750–900*, Londra: Bloomsbury Academic.

North, Douglass C. ve Robert Paul Thomas (1973). *The Rise of the Western World: A New Economic History*, New York: Cambridge University Press.

North, Douglass C., John Wallis ve Barry R. Weingast (2009). *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, New York: Cambridge University Press.

Novak, William J. (1996). *The People's Welfare: Law and Regulation in Nineteenth-Century America*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

___ (2008). "The Myth of the 'Weak' American State", *American Historical Review* 113, no: 3, s. 752–72.

___ (2017). "The Myth of the New Deal State", N. Lichtenstein, J.-C. Vinel ve R. Huret (der.) *Liberal Orders: The Political Economy of the New Deal and Its Opponents*, Yakında yayınlanacak.

Novak, William J. ve Steven C. A. Pincus (2017). "Revolutionary State Foundation: The Origins of the Strong American State", J. L. Brooke, J. C. Strauss ve G. Anderson (der.), *State Formations: Histories and Cultures of Statehood*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ober, Josiah (2005). *Athenian Legacies: Essays in the Politics of Going On Together*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

___ (2015a) *The Rise and Fall of Classical Greece*, New York: Penguin.

___ (2015b) "Classical Athens [fiscal policy]", Walter Scheidel ve Andrew Monson (der.), *Fiscal Regimes and Political Economy of Early States*, New York: Cambridge University Press.

O'Brien, Kevin J. (der.) (2008). *Popular Protest in China*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

O'Brien, Kevin J. ve Lianjiang Li (2006). *Rightful Resistance in Rural China*, New York: Cambridge University Press.

O'Donnell, Guillermo ve Philippe C. Schmitter (1986). *Transitions from Authoritarian Rule*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Origo, Iris (1957). *The Merchant of Prato*, New York: Alfred A. Knopf.

Orren, Karen ve Stephen Skowronek (2004). *The Search for American Political Development*, New York: Cambridge University Press.

Osafo-Kwaako, Philip ve James A. Robinson (2013). "Political Centralization in Pre-Colonial Africa", *Journal of Comparative Economics* 41, no:1, s. 534–64.

Osborne, Robin (2009). *Greece in the Making 1200–479 BC.*, New York: Routledge.

Ost, David (2006). *Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Özmucur, Süleyman ve Şevket Pamuk (2002). "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489–1914", *Journal of Economic History* 62, no: 2, s. 293–321.

Paige, Jeffrey M. (1997). *Coffee and Power: Revolution and the Rise of Democracy in Central America*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pamuk, Şevket (2006). "Urban Real Wages around the Eastern Mediterranean in Comparative Perspective, 1100–2000", Alexander Field, Gregory Clark ve William A. Sundstrom (der.), *Research in Economic History*, cilt 23, s. 209–28, Bingley, UK: Emerald House.

____ (2014) "Institutional Change and Economic Development in the Middle East, 700–1800", Larry Neal ve Jeffrey G. Williamson (der.), *The Cambridge History of Capitalism*, cilt 1, *The Rise of Capitalism: From Ancient Origins to 1848*, New York: Cambridge University Press.

Pantos, Aliki ve Sarah Semple (der.) (2004). *Assembly Places and Practices in Medieval Europe*, Dublin: Four Courts Press.

Parry, Jonathan P. (1979). *Caste and Kinship in Kangra*, New York: Routledge.

Pascali, Luigi (2017). "The Wind of Change: Maritime Technology, Trade, and Economic Development", *American Economic Review* 107, no: 9, s. 2821–54.

Pattison, George (2000). *Routledge Philosophy Guidebook to the Later Heidegger*, Londra: Routledge.

Pearlman, Wendy (2017). *We Crossed a Bridge and It Trembled: Voices from Syria*, New York: Custom House.

Pei, Minxin (2016). *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Perham, Margery (1960). *Lugard: The Years of Adventure, 1858–1945 and Lugard: The Years of Authority, 1898–1945*, 2 cilt, Londra: Collins.

Perry, Elizabeth J. (2008). "Chinese Conceptions of 'Rights': from Mencius to Mao–and Now", *Perspectives on Politics* 6, no: 1, s. 37–50.

Pettit, Philip (1999). *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, New York: Oxford University Press.

____ (2014) *Just Freedom: A Moral Compass for a Complex World*, New York: W. W. Norton.

Pezzolo, Luciano (2014). "The Via Italiana to Capitalism", Larry Neal ve Jeffrey G. Williamson (der.), *The Cambridge History of Capitalism*, cilt 1, *The Rise of Capitalism: From Ancient Origins to 1848*, New York: Cambridge University Press.

Philby, Harry St. John B. (1928). *Arabia of the Wahhabis*, Londra: Constable.

Phillippon, Thomas ve Ariell Reshef (2012). "Wages in Human Capital in the U.S. Finance Industry: 1909–2006", *Quarterly Journal of Economics* 127, s. 1551–1609.

Piketty, Thomas ve Emmanuel Saez (2003). "Income Inequality in the United States, 1913–1998", *Quarterly Journal of Economics* 118, no: 1, s. 1–41.

Pils, Eva (2014). *China's Human Right Lawyers: Advocacy and Resistance*, Londra: Routledge.

Pincus, Steven C. A. (2011). *1688: The First Modern Revolution*, New Haven: Yale University Press.

Pincus, Steven C. A. ve James A. Robinson (2012). "What Really Happened

During the Glorious Revolution?" Sebastián Galiani ve Itai Sened (der.), *Institutions, Property Rights and Economic Growth: The Legacy of Douglass North*, New York: Cambridge University Press.

____ (2016). "Wars and State-Making Reconsidered: The Rise of the Developmental State", *Annales, Histoire et Sciences Sociales* 71, no. 1, s. 7–35.

Pines, Yuri (2009). *Envisioning Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Era*, Honolulu: University of Hawai'i Press.

____ (2012). *The Everlasting Empire: The Political Culture of Ancient China and Its Imperial Legacy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Pinker, Steven (2011). *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, New York: Penguin Books.

Pirenne, Henri (1952). *Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Plaatje, Sol (1916). *Native Life in South Africa*, Londra: P. S. King and Son.

Platteau, Jean-Philippe, (2011). "Political Instrumentalization of Islam and the Risk of Obscurantist Deadlock", *World Development* 39, no: 2, s. 243–60.

____ (2017). *Islam Instrumentalized: Religion and Politics in Historical Perspective*, New York: Cambridge University Press.

Plutarch (1914). *Lives.* Cilt 1, *Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, çev. Bernadotte Perrin, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pomeranz, Kenneth (2001). *China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Pope, Nicole ve Hugh Pope (2011). *Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey*, New York: Overlook Press.

Powell, Anton (2016). *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC.*, 3. Baskı, New York: Routledge.

Procopius (2007). *The Secret History*, New York: Penguin.

Putnam, Robert D., Robert Leonardi ve Raffaella Y. Nanetti (1994). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rattray, Robert S. (1929). *Ashanti Law and Constitution*, Oxford: Clarendon Press.

Reginald of Durham (1918). "Life of St. Godric", G. G. Coulton (der.) *Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation* içinde, s. 415–20, Cambridge: Cambridge University Press.

Reiche, Danyel (2011). "War Minus the Shooting", *Third World Quarterly* 32, no: 2, s. 261–77.

Reuter, Timothy (2001). "Assembly Politics in Western Europe from the Eighth Century to the Twelfth", Peter Linehan ve Janet L. Nelson (der.) *The Medieval World*, Londra ve New York: Routledge.

Rhodes, Peter J. (2011). *A History of the Classical Greek World: 478–323 BC.*, Oxford: Wiley- Blackwell.

Ricardo, David (1824 [1951–1973]). "Defense of the Plan of Voting by Ballot",

Maurice H. Dobb ve Piero Sraffa (der.), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, cilt 5, Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, John F. (1993). *The Mughal Empire*, New York: Cambridge University Press.

Ritter, E. A. (1985). *Shaka Zulu: The Biography of the Founder of the Zulu Nation*, Londra: Penguin.

Roach, Levi (2013). *Kingship and Consent in Anglo-Saxon England, 871–978: Assemblies and the State in the Early Middle Ages*, New York: Cambridge University Press.

____ (2017). *Æthelred: The Unready*. New Haven: Yale University Press.

Roberts, Elizabeth (2007). *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Roberts, Michael (1956). "The Military Revolution, 1560–1660", Bazı değişikliklerle yeniden basım, Roberts, *Essays in Swedish History*, Londra: Weidenfeld and Nicholson.

Robertson, A. J. (der.) (1925). *The Laws of the Kings of England from Edmund to Henry I*, Cambridge: Cambridge University Press.

Robinson, Eric W. (2011). *Democracy Beyond Athens*, New York: Cambridge University Press.

Robinson, James A. (2007). "Un Típico País Latinoamericano? Una Perspectiva sobre el Desarrollo", James A. Robinson ve Miguel Urrutia Montoya (der.), *Economía Colombiana del Siglo XX: Un Análisis Cuantitativo*, Bogotá: Fondo de Cultura Económica.

____ (2013). "Colombia: Another 100 Years of Solitude?", *Current History* 112, no: 751, s. 43–48.

____ (2016). "La Miseria en Colombia", *Desarollo y Sociedad* 76, no: 1, 2016, s. 1–70.

Rodinson, Maxime (2007). *Islam and Capitalism*, Londra: Saqi Books.

Rosenberg, Hans (1958). *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience*, Cambridge, MA: Beacon Press.

Rothstein, Richard (2014). "The Making of Ferguson", http://www.epi.org/files/2014/making-of-ferguson-final.pdf

____ (2017). *The Color of Law: A Forgotten History of How Our Government Segregated America*, New York: Liveright.

Rowe, William T. (1984). *Hankow: Commerce and Society in a Chinese City, 1796–1889*, Stanford, CA: Stanford University Press.

____ (1989). *Hankow: Conflict and Community in a Chinese City, 1796–1895*, Stanford, CA: Stanford University Press.

____ (2009). *China's Last Empire: The Great Qing*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Roy, Arundhati (2014). "The Doctor and the Saint", B. R. Ambedkar, *Annihilation of Caste: The Annotated Critical Edition* içinde, Londra: Verso.

Roy, Kumkum (1994). *The Emergence of Monarchy in North India, Eighth to Fourth Centuries BC.*, Delhi: Oxford University Press.

Rubinstein, Nicolai (1958). "Political Ideas in Sienese Art: The Frescoes by Ambrogio Lorenzetti and Taddeo di Bartolo in the Palazzo Pubblico", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 21, no: 3–4, s. 179–207.

Rueschemeyer, Dietrich, Evelyn H. Stephens ve John D. Stephens (1992). *Capitalist Development and Democracy*, Chicago: University of Chicago Press.

Sablonier, Roger (2015). "The Swiss Confederation", Christopher Allmand (der.) *The New Cambridge Medieval History*, cilt 7, New York: Cambridge University Press.

Safford, Frank (1985). "Politics, Ideology and Society in Post-Independence Spanish America", Leslie Bethell (der.), *The Cambridge History of Latin America*, cilt 3, *From Independence to c. 1870* içinde, s. 347–421, New York: Cambridge University Press.

Samuels, Richard (2003). *Machiavelli's Children: Leaders and Their Legacies in Italy and Japan*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Santos-Villagran, Rafael (2016). "Share Is to Keep: Ownership Transfer to Politicians and Property Rights in Post-Apartheid South Africa", https://sites.google.com/site/rjsantosvillagran/research.

Satyanath, Shanker, Nico Voigtländer ve Hans-Joachim Voth (2017). "Bowling for Fascism: Social Capital and the Rise of the Nazi Party", *Journal of Political Economy* 125, no. 2, s. 478–526.

Schaller, Michael (1995). "America's Favorite War Criminal: Kishi Nobusuke And the Transformation of US Japan Relations", Japan Policy Research Institute, http://www.jpri.org/publications/workingpapers/wp11.html.

Scott, James C. (2010). *The Art of Not Being Governed*, New Haven: Yale University Press.

Shah, Ghanshyam, Harsh Mander, Sukhadeo Thorat, Satish Deshpande ve Amita Baviskar (2006). *Untouchability in Rural India*, Delhi: Sage.

Shang Yang (2017). *The Book of Lord Shang*, çev. ve der. Yuri Pines, New York: Columbia University of Press.

Sharma, J. P. (1968). *Republics in Ancient India: c. 1500 BC.–500 BC.*, Leiden: Brill.

Sharma, Ram Sharan (2005). *Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India*. 5. Baskı, Delhi: Motilal Banarasidass.

Shastri, K. A. Nilakanta (1997) *A History of South India: From Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar*. 4. Baskı, Delhi: Oxford University Press.

Shatzmiller, Maya (2009). "Transcontinental Trade and Economic Growth in the Early Islamic Empire: The Red Sea Corridor in the 8th–10th centuries", Lucy Blue, Ross Thomas, John Cooper ve Julian Whitewright (der.), *Connected Hinterlands* içinde, Oxford: Society for Arabian Studies.

Shepard, William R. (1911). *Historical Atlas*, New York: Henry Holt. (Viewed at https://archive.org/details/bub_gb_6Zc9AAAAYAAJ.)

Shirer, William L. (1960). *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*, New York: Simon & Schuster.

Simi , Andrei (1967). "The Blood Feud in Montenegro", University of California at Berkeley, Kroeber Anthropological Society Special Publications 1.

Simon, Joshua (2017). *The Ideology of Creole Revolution*, New York: Cambridge University Press.

Simpson, Mark ve Tony Hawkins (2018). *The Primacy of Regime Survival: State Fragility and Economic Destruction in Zimbabwe*, Londra: Palgrave Macmillan.

Singh, Upinder (2009). *History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Skinner, Quentin (1986). "Ambrogio Lorenzetti: The Artist as Political Philosopher", *Proceedings of the British Academy* 72, s. 1–56.

____ (1999). "Ambrogio Lorenzetti's Buon Governo Frescoes: Two Old Questions, Two New Answers", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 62, s. 1–28.

Skocpol, Theda (1995). *Protecting Mothers and Soldiers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Cambridge, MA: Belknap Press.

Skowronek, Stephen (1982). *Building a New American State: The Expansion of National Administrative Capacities, 1877–1920*, New York: Cambridge University Press.

Smith, Brian K. (1994). *Classifying the Universe: The Ancient Indian Varna System and the Origins of Caste*, New York: Oxford University Press.

Smith-Dorrien, Horace (1925). *Memories of Forty- Eight Years' Service*, Londra: John Murray.

Sobel, Dava (2007). *Longitude*, New York: Bloomsbury.

Song, Jae, David J. Price, Fatih Güvenen, Nicholas Bloom ve Till von Wachter (2015). "Firming Up Inequality", NBER Working Paper No. 21199.

Southall, Roger (2005). "Black Empowerment and Corporate Capital", John Daniel, Roger Southall ve Jessica Lutchman (der.), *The State of the Nation: South Africa 2004–2005*, Johannesburg, HSRC Press.

Soyinka, Wole (2006). *You Must Set Forth at Dawn*, New York: Random House.

Spence, Jonathan D. (1978). *The Death of Woman Wang*, New York: Viking Press.

____ (2012). *The Search for Modern China*, 3. baskı. New York: W. W. Norton.

____ (2014). *The Search for Modern China: A Documentary Collection*, New York: W. W. Norton.

Srinivas, M. N. (1976) *The Village Remembered*, Berkeley: University of California Press.

____ (1994). *The Dominant Caste and Other Essays*. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı, Delhi: Oxford University Press.

Stafford, Pauline (1989). *Unification and Conquest: A Political and Social History of England in the Tenth and Eleventh Centuries*, New York: Hodder Arnold.

Stanger, Allison (2011). *One Nation Under Contract: The Outsourcing of American Power and the Future of Foreign Policy*, New Haven: Yale University Press.

Stein, Burton (1980). *Peasant State and Society in Medieval South India*, Delhi: Oxford University Press.

____ (1990). *Vijayanagara*, New York: Cambridge University Press.

Steinberg, Jonathan (2016). *Why Switzerland?* New York: Cambridge University Press.

Steinberg, Guido (2005). "The Wahhabi Ulama and the Saudi State: 1745 to the Present", Paul Aarts ve Gerd Nonneman (der.) *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs*, Londra: Hurst.

Struve, Lynn A. (der.) (1998). *Voices from the Ming- Qing Cataclysm: China in Tigers' Jaws*, New Haven: Yale University Press.

Stuart, Douglas T. (2008). *Creating the National Security State*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Subbarayalu, Y. (1974). *Political Geography of Chola Country*, Madras: Government of Tamil Nadu.

____ (2012). *South India Under the Cholas*, Delhi: Oxford University Press.

Swenson, Peter A. (2002). *Capitalists Against Markets: The Making of Labor Markets and Welfare States in the United States and Sweden*, New York: Oxford University Press.

Tacitus (1970). *The Agricola and the Germania*, çev. Harold Mattingly, Londra: Penguin Books, tüm alıntılar s. 107–2'den.

Thakur, Sankharshan (2006). *Subaltern Saheb: Bihar and the Making of Laloo Yadav*, New Delhi: Picador India.

Thapar, Romila (1999). *From Lineage to State: Social Formations in the Mid-First Millennium B.C. in the Ganga Valley*, New York: Oxford University Press.

____ (2002). *Early India: From the Origins to ad 1300*, Berkeley: University of California Press.

Therborn, Goran (1997). "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", *New Left Review* 103, s. 3–41.

Thompson, Augustine (2012). *Francis of Assisi: A New Biography*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Thompson, Leonard (2014). *A History of South Africa*. 4. Baskı, New Haven: Yale University Press.

Tilly, Charles (der.) (1975). *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tilly, Charles (1992). *Coercion, Capital and European States*, Oxford: Basil Blackwell.

____ (1995). *Popular Contention in Great Britain, 1758 to 1834*, Londra: Paradigm.

Tocqueville, Alexis de (2002). *Democracy in America*, çev. ve der. Harvey C. Mansfield ve Delba Winthrop, Chicago: University of Chicago Press.

Todd, Malcolm (2004). *The Early Germans*, 2. Baskı, Oxford: Wiley-Blackwell.

Tognato, Carlos (der.) (2018). *Cultural Agents RELOADED: The Legacy of Antanans Mockus*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tooze, Adam (2015). *The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916–1931*, New York: Penguin.

Treadgold, Warren (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Treisman, Daniel (2011). *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev*, New York: Free Press.

Turner, Frederick Jackson (1921). *The Frontier in American History*, New York: Holt.

Turner, Thomas (2007). *The Congo Wars: Conflict, Myth and Reality*, Londra: Zed Books.

Uberoi, J. P. Singh (1962). *Politics of the Kula Ring: An Analysis of the Findings of Bronislaw Malinowski*, Manchester: University of Manchester Press.

Urban, Michael, Vyacheslav Igrunov ve Sergei Mitrokhin (1997). *The Rebirth of Politics in Russia*, New York: Cambridge University Press.

Uribe, Simón (2017). *Frontier Road: Power, History, and the Everyday State in the Colombian Amazon*, New York: Wiley.

Valenzuela, Arturo (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Chile*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Valenzuela, Arturo ve Alexander Wilde (1979). "Presidential Politics and the Decline of the Chilean Congress", Joel Smith ve Lloyd D. Musolf (der.), *Legislatures in Development: Dynamics of Change in New and Old States*, Durham, NC: Duke University Press.

van Wees, Hans (2013). *Ships and Silver, Taxes and Tribute: A Fiscal History of Archaic Athens*, New York: I.B. Tauris.

Vassiliev, Alexei (2013). *The History of Saudi Arabia*, Londra: Saqi Books.

Veluhat, Kesavan (1993). *The Political Structure of Early Medieval South India*, Delhi: Orient Blackswan.

von Glahn, Richard (2016). *The Economic History of China: From Antiquity to the Nineteenth Century*, New York: Cambridge University Press.

Wade, Robert H. (1988). *Village Republics: Economic Conditions for Collective Action in South India*, New York: Cambridge University Press.

Wakeman, Frederic, Jr. (1986). *The Great Enterprise: The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth-Century China*, 2 cilt, Berkeley: University of California Press.

____ (1993). "The Civil Society and Public Sphere Debate: Western Reflections on Chinese Political Culture", *Modern China* 19, no: 2, s. 108–38.

____ (1998). "Boundaries of the Public Sphere in Ming and Qing China", *Daedalus* 127, no. 3, 1998, s. 167–89.

Waley, Daniel (1991) *Siena and the Sienese in the Thirteenth Century*, New York: Cambridge University Press.

Waley, Daniel ve Trevor Dean (2013). *The Italian City- Republics*. 4. Baskı, New York: Routledge.

Wallace-Hadrill, J. M. (1971) *Early Germanic Kingship in England and on the Continent*, New York: Oxford University Press.

____ (1982). *The Long-haired Kings and Other Studies in Frankish History*, Toronto: University of Toronto Press.

Wang, Hsien-Chun (2015). "Mandarins, Merchants, and the Railway: Institutional Failure and the Wusong Railway, 1874–1877", *International Journal of Asian Studies* 12, no: 1, s. 31–53.

Watson, Andrew M. (1983). *Agricultural Innovation in the Early Islamic World*, New York: Cambridge University Press.

Watson, James L. (1982). "Chinese Kinship Reconsidered: Anthropological Perspectives on Historical Research", *The China Quarterly* 92, s. 589–622.

Watt, W. Montgomery (1953). *Muhammad at Mecca* Oxford: Clarendon Press.

____ (1956). *Muhammad at Medina*, Oxford: Clarendon Press.

____ (1961). *Muhammad: Prophet and Statesman*, New York: Oxford University Press.

Watts, John (2009). *The Making of Polities: Europe, 1300–1500*, New York: Cambridge University Press.

Weber, Eugen (1976). *Peasants into Frenchmen*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Weber, Max (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*, der. Hans H. Gerth ve C. Wright Mills, New York: Oxford University Press.

____ (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology.* 2 cilt, der. Guenther Roth ve Claus Wittich, Berkeley: University of California Press.

____ (2001). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, çev. Talcott Parsons, New York: Routledge.

Weiner, Tim (2008). *Legacy of Ashes: The History of the CIA*, New York: Random House.

____ (2012). *Enemies: A History of the FBI*, New York: Random House.

Werlich, David P. (1978). *Peru: A Short History*, Carbondale: Southern Illinois University Press.

Wheatley, Jonathan (2005). *Georgia from National Awakening to Rose Revolution: Delayed Transition in the Former Soviet Union*, New York: Routledge.

Wickham, Christopher (2009). *The Inheritance of Rome*, New York: Penguin.

____ (2015). *Sleepwalking into a New World: The Emergence of Italian City Communes in the Twelfth Century*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

____ (2016). *Medieval Europe*, New Haven: Yale University Press.

____ (2017). "Consensus and Assemblies in the Romano-Germanic Kingdoms" *Vorträge und Forschungen* 82, s. 389–426.

Wilks, Ivor (1975). *Asante in the Nineteenth Century: The Structure and Evolution of a Political Order*, New York: Cambridge University Press.

Williams, Ann (1999). *Kingship and Government in Pre-Conquest England c. 500–1066*, Londra: Palgrave.

____ (2003). *Athelred the Unready: The Ill-Counselled King*, New York: St. Martin's Press.

Williams, Gavin ve Terisa Turner (1978). "Nigeria", John Dunn (der.), *West Africa States: Failure and Promise* içinde, New York: Cambridge University Press.

Williams, Robert G. (1994). *States and Social Evolution: Coffee and the Rise of National Governments in Central America*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Winkler, H. A. (2006). *Germany: The Long Road West.* Cilt 1, *1789–1933*, New York: Oxford University Press.

Wiser, William H. (1936). *The Hindu Jajmani System*, Delhi: Munshiram Manoharlal.

Wiser, William H. ve Charlotte Wiser (2000). *Behind Mud Walls: Seventy-five Years in a North Indian Village*, Berkeley: University of California Press.

Witsoe, Jeffrey (2013). *Democracy Against Development*, Chicago: University of Chicago Press.

Wittfogel, Karl (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven: Yale University Press.

Wolfram, Herwig (2005). *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*, Berkeley: University of California Press.

Wollstonecraft, Mary (2009). *A Vindication of the Rights of Woman and A Vindication of the Rights of Men*, New York: Oxford University Press.

Wong, R. Bin (1997). *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Wood, Ian (1990). "Administration, Law and Culture in Merovingian Gaul", Rosamond McKitterick (der.), *The Uses of Literacy in Early Medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

—— (1994). *The Merovingian Kingdoms, 450–751*, Harlow, UK: Pearson Education.

Woodward, C. Vann (1955). *The Strange Career of Jim Crow*, New York: Oxford University Press.

Woodward, Ralph L., Jr. (1965). "Economic and Social Origins of Guatemalan Political Parties (1773– 1823)", *Hispanic American Historical Review* 45, no: 4, Kasım 1965, s. 544–66.

—— (1991). "The Aftermath of Independence, 1821–1870", Leslie Bethell (der.), *Central America Since Independence*, s. 1–36, New York: Cambridge University Press.

—— (2008). *Rafael Carrera and the Emergence of the Republic of Guatemala, 1821–1871*. Atina: University of Georgia Press.

World Bank (2005). *Bihar: Towards a Development Strategy*, New Delhi: World Bank.

Wortman, Miles L. (1982). *Government and Society in Central America, 1680–1840*. New York: Columbia University Press.

Wright, Gavin (1986). *Old South, New South: Revolutions in the Southern Economy Since the Civil War*, New York: Basic Books.

Wright, John ve Carolyn Hamilton (1989). "Traditions and Transformations: The Phongolo- Mzimkhulu Region in the late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries", Andrew Duminy ve Bill Guest (der.) *Natal and Zululand: From Earliest Times to 1910: A New History*, Durban: University of Natal Press.

Wright, Mary C. (1957). *The Last Stand of Chinese Conservatism*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Xiao, Jianhua (2007). "Review on the Inefficiency and Disorganization of Judicial Power: Consideration on the Development of Civil Proceedings", *Frontiers of Law in China* 2, no: 4, s. 538–62.

Xunzi (2016). Xunzi: *The Complete Text*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Yashar, Deborah J. (1997). *Demanding Democracy: Reform and Reaction in Costa Rica and Guatemala, 1870s–1950s*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Zelin, Madeleine (1984). *The Magistrate's Tael: Rationalizing Fiscal Reform in Eighteen Century Ch'ing China.* Berkeley: University of California Press.

____ (2005). *The Merchants of Zigong: Industrial Entrepreneurship in Early Modern China*, New York: Columbia University Press.

Zürcher, Erik Jan (1984). *The Unionist Factor. The Role of the Community of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905–1926*, Leiden: Brill.

____ (2004). *Modern Turkey: A History*, Londra: I.B. Tauris.

Zyoob, Mohammed ve Hasan Kösebalaban (der.) (2009) *Religion and Politics in Saudi Arabia: Wahhabism and the State*, Boulder, CO: Lynne Rienner.

Fotoğraf albümü kaynakçası

Sayfa 1: AGIP - Rue des Archives / Granger, NYC—All Rights Reserved.

Sayfa 2: Holmes Collection, Nadir Kitaplar ve Özel Koleksiyon Bölümü, Library of Congress

Sayfa 3, üst: Album / Art Resource, NY; *alt:* Paul Bohannan, *The Tiv: An African People 1949-1953*, Paul Bohannan ve Gary Seaman (Ethnographics Press, 2000)

Sayfa 4, üst: AP Photo/Hassan Ammar; *alt:* Dixson Galleries, State Library of New South Wales / Bridgeman Images

Sayfa 5, üst: Palazzo Pubblico, Siena, Italy / De Agostini Picture Library / A. De Gregorio / Bridgeman Images; *alt:* Palazzo Pubblico, Siena, Italy / De Agostini Picture Library / G. Dagli Orti / Bridgeman Images

Sayfa 6, üst: Linda Nicholas'tan fotoğraf izni; *alt:* Historic Images / Alamy Stock Photo

Sayfa 7, üst: Bayeux İşlemesinin detayı—11. yüzyıl, Bayeux şehrinin izniyle; *alt:* Bettmann/Getty Images

Sayfa 8, üst: David Bliss Photography; *alt: Xunzi jian shi* 荀子柬釋 [*Xunzi*, seçilmiş notlarla], der. Qixiong Liang 梁啓雄 (Şanghay: The Commercial Press 商務印書館, 1936), s. 100

Sayfa 9, üst: Ed Jones / AFP / Getty Images; *alt:* RAJAT GUPTA/EPA-EFE/Shutterstock

Sayfalar 10-11: Courtesy Mapping Inequality

Sayfa 12: © James Rodriguez/Panos Pictures

Sayfa 13, üst: Schalkwijk / Art Resource, NY; *alt:* CPA Media—Pictures from History / GRANGER— Tüm hakları saklıdır.

Sayfa 14, üst: AP Photo/Ali Haider; *alt:* robertharding / Alamy Stock Photo

Sayfa 15, üst: David Rogers / Getty Images Sport Classic / Getty Images; *alt:* Akintunde Akinleye/ REUTERS

Sayfa 16, üst: Tüm hakları saklıdır. Copyright CASA EDITORIAL EL TIEMPO S.A.; *alt:* UN Photo/ Cia Pak

Dizin

11 Eylül saldırıları 380, 433, 457, 539
1984 (Orwell) 258

A
Abacha, Sani 492
Abbasiler 133
ABD 15, 19, 26, 45, 46, 49, 51, 69, 71, 72, 74, 75, 92-94, 96, 98, 126, 136, 178, 332, 345-348, 350, 359, 360, 362, 363, 365, 366, 368-370, 373, 375-378, 385, 389, 394, 398-400, 402, 429, 432, 444, 454, 457, 458, 483, 484, 488, 505, 507, 514, 516, 521, 524, 525, 527, 530, 532, 534-540
ABD Patent ve Marka Ofisi 359
ABD Anayasası 47, 68, 73, 76, 83, 93, 355, 356, 401, 567
ABD Hazine Arazileri Komisyonu 46
ABD Hazine Bakanlığı 373
ABD Kongresi 362
ABD Posta Ofisi 35-360
ABD Temsilciler Meclisi 83, 374
ABD Yüksek Mahkemesi 349-352, 369, 371
Abdül Hüseyin, Muhyi 428
Abdülhamid II 487
Abdülmelik (ibn Marvan), halife 133
Abdülvehhab, Muhammed bin 413
Abe, Shinzo 485
Abernathy, Ralph 362
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 488-490
Adi-Dravidas 280
Adjara 118
Ælfhere (Mercia'lı) 197
Ælfric (Eynsham'lı) 195
Æthlwine (Doğu Anglia'lı) 196
Æthelred I, Wessex kralı 195
Æthelstan, kral 197
Afrika Ulusal Birliği Yurtsever Cephesi (ZANUPF) 502
Afrika Ulusal Kongresi (ANC) 474
Afrikanerler 474, 478
Akan halkı 38, 43
Alessandri, Jorge 453
Alexander, Keith 377
Alfred (Büyük), Wessex kralı 195-199, 205, 313
Alfred'in Kanunnamesi 201
Âlimler (Wu Jingzi) 261, 420, 427, 431
Allen, Adel 372
Alman Çiftçi Partisi 440
Alman İşçi Partisi 440
Alman Ulusal Halk Partisi 442
Alonso X, Kastilya kralı 216
Altamirano, Carlos 456
Althing 216, 217
Altın Boğa (sözleşme) 213
Altıncı Değişiklik 364
Ambedkar, B. R., 275
Amerikan Devrimci Halk İttifakı (APRA) 468
Amerikan İç Savaşı 94, 347, 350, 357, 402
Amerikan Sömürge Cemiyeti (ACS) 403
An Lushan isyanı 241, 255
Andrew II, Macar kralı 213
Anglosakson Günlüğü 196, 197
Anglosaksonlar 195, 197, 207
Anhui, Çin 96, 251, 259, 260
apartheid 477, 478, 480, 501, 502
Appiah, Kwame Anthony 407
Arap fetihleri 132, 136-138, 218
Arap Yarımadası 100
Arap-İsrail çatışması 431
araştırma ve geliştirme (AR-GE) 531
Arazi Düzenlemesi (1758) 360
Aristoteles 55, 57, 58, 60, 65-67

Arkwright, Richard 230
Arnavutluk 56, 57, 198, 303, 312, 314
Arogast 191
Arthashastra (Kautilya) 271, 288, 291
Arthur, Chester 507
asabiyet 131, 132, 134, 136, 139
Asanti Krallığı 22
Ashoka 290, 291
Ashoka Kaya Fermanları 290
Asker ve İşçi Konseyleri (Almanya) 436
Assisili Aziz Francisco 163
Atatürk, Mustafa Kemal 487
Atharva Veda 286
Atina 49, 54, 55, 57, 58, 61-67, 75, 81, 120, 121, 175, 178, 274
Atina Anayasaları 55
Attika 59, 64, 65
Augustus (Octavianus), Roma imparatoru 187, 190
Auyero, Javier 379
Avignon, France 170
Avrupa Adalet Divanı 541
Avrupa Birliği (AB) 321, 472, 486, 541
Ayeh-Kumi, E. 405
Aynanın İçinden: Alice Harikalar Diyarında 62
ayrımcılık 93, 94, 255, 269, 352, 359, 360, 362, 371, 426, 477
Aziz Tommaso d'Aquina 166

B

Baas Partisi 428
Babürlü İmparatorluğu 285, 291, 292, 295
Baden-Powell, B. H. 296
Báez, Ernesto 396
Bağımsızlık Savaşı (Amerikan Devrimi) 70, 72, 73, 363, 400
Balcerowicz, Leszek 320
Banwala Jats 271, 272
Barco, Virgilio 495
Basel Antlaşması 307
basileus 59, 60
Bates, Robert 406, 550
Batı Denizi Krallığı 246
Batı Roma İmparatorluğu 50, 164, 182, 183, 193, 218, 231
Bayeux işlemesi 199
Beckett, Samuel 390
Bede (Saygıdeğer) 194, 196
Bedeviler 132
Bedir Savaşı 102
Begin, Menachim 431
Belirlenmiş Kastlar 272
Berezovsky, Boris 322-324
Berlin Konferansı (1884) 506
Beşinci Ek Madde 75, 352
Béteille, André 279, 301
Beveridge Raporu 222, 513, 515, 519
Beyaz Nilüfer tarikatı 250
"beyaz" Türkler 488
Bihar eyaleti, Hindistan 287, 298
bin Ladin, Usama 420, 431-433
Birahane Darbesi 441, 445, 450
Birinci Dünya Savaşı 84, 418, 430, 438, 471, 487
Birinci Ek Madde 344, 349, 376
Birinci Haçlı Seferi 219
Birinci ve İkinci Kongo Savaşı 125
Birleşik Arap Emirlikleri 17, 426
Birleşik Devletler Uluslararası Gelişme Ajansı (USAID) 402
Birleşik Krallık 325, 513
Birleşmiş Milletler (BM) 21, 30, 87, 385, 509-511, 543
Birmingham, Alabama 362
Bismarck, Otto von 445, 447
Bizans İmparatorluğu 164, 218
Blackhouse, Samuel 211
Blackstone, William 223
Bloch, Marc 201
Blunt, E. A. H. 282
Boehm, Christopher 313
Boer Savaşları 474
Bogotá, Kolombiya 389, 391-393, 395-397, 495-498
Bohannan, Laura 77, 128
Bohannan, Paul 78

Bolívar, Simón 396
Bolivya 399, 400
Bonaparte, Charles J. 374
Bonnat, Joseph-Marie 38
Bourlemont, Pica de 163
Boyle, Robert 228
"böl ve yönet" 120
Brahmanlar 272, 273, 279, 283, 284, 286, 287, 290, 292, 300, 301, 347
Brandenburg 309, 310
Branting, Hjalmar 517
Braudel, Fernand 312
Brecht, Bertolt 320
Brin, Sergei 531
Britnell, Richard 273
Brown, Michael 343, 368, 370, 372
Brunel, Isambard Kingdom 332
Brüning, Heinrich 442
Buas Savaşı 101
Budizm 291
buhar gücü 228
Bulawayo, Zimbabve 109, 111, 399, 502, 503, 511
Bule 59, 61, 65, 66
Buoso da Dovara 572
Burckhardt, Johann Ludwig 416
Burke, Tarana 547
Büyük Afrika Savaşı 20
Büyük Âlimler Heyeti 420, 431
Büyük Bunalım 53, 365, 435, 441, 449, 459, 516, 517, 519, 529, 533, 534
Büyük İleri Atılım 34, 36, 263
"Büyük Kâfir Ordusu" 196
Büyük Mahele (1848) 147
Büyük Toplum programı 365
Bwanikwa 41, 42
Byrhtferth (Ramsey'li) 195-197

C
Caballero, Liliana 497
cacique 398, 399
cadılar ve cadılık 78-80, 82, 83, 111, 112, 121, 128
Caesar, Julius 185, 187, 217
Cagapisto, Girardo 160
Campbell, Dugald 40
Canbulat, Velid 86
Cao Xueqin 262
Capitano del Popolo 158, 462
Cardoso, Ciro 335
Carloman II, kral 182
Carnegie, Andrew 364
Caro, Miguel Antonio 396
Carrera, Rafael 336
Carrillo, Braulio 335, 341
Carroll, Lewis 62
Casement Raporu 508
Castilla, Ramón 401
Castro, Jaime 496
Cenevre Sözleşmesi 509
Cenova 156, 159, 168, 170, 461
Cerna y Cerna, Vicente 337
Cetshwayo, kral 106
"Cezalar Kitabı" 247
chaebol 505
chamar 284, 285
Champagne fuarları 163, 164
Chandragupta Maurya 271
Chang Shang 244
Charlemagne 183, 184, 192, 193, 200, 231, 305, 463
Charles I, İngiltere kralı 220
Charles II, İngiltere kralı 317
Charles, Anjou'lu, Sicilya kralı 463
Chávez, Hugo 466, 469
Cheney, Dick 135
Cheyenne, Wyoming 45, 46, 357
Chikwiva, şef 40
Childe, V. Gordon 81
Chubais, Anatoly 322
CIA 119, 376, 377, 457, 458, 542
cihad 429
cinsel taciz ve şiddet 547
Clarendon *Assize*'si 202, 211
Clayton Antitröst 364
Clovis 186, 189-193, 197, 201, 218, 231, 313
Cnut (Canute), Danimarka kralı 199

Cohong (ticaret tekeli) 257
COINTELPRO 375, 376
Cojico kültü 179
Colson, Elizabeth 123
Commantaries on the Laws of England (İngiliz Yasaları Üzerine Değerlendirmeler) 223
commenda sistemi 167
Common Law (Gelenek Hukuku) 203, 204, 223, 359
Conrad, Joseph 507, 509
Cook, James 113
Correa, Rafael 469
Costa Rica 584, 591, 610
Cruickshank, Brodie 38
Cuheyman el-Uteybi 423
Cultura Ciudadana (Bogotá) 498
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 487

Ç
Çan Konseyi 157
Çeçenistan 324, 325
Çin 19, 33, 35-38, 50, 92, 94, 95, 97, 233-235, 239, 240, 242-244, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 256, 257-259, 261, 262-269, 326, 375, 381, 385, 485, 491, 527
"Çocuk Seferberliği" 362
Çöl Fırtınası Operasyonu 429
Çözüm Yasası (1701) 227

D
Dalitler ("dokunulmazlar") 272, 280-282, 301
Dalton, George 402
Danilo, Karadağ Prensi 314
Danimarka 196, 199, 214, 521, 536, 541
Datini, Francesco di Marco 171-173
Davis, Isaac 115
Davis, W. H. 143
Davison, Emily 17
De Republica Anglorum (Smith) 211
Debray, Régis 455
Delhi Sultanlığı 291
demir kafes 383, 483, 486
demiryolları 78, 96
Demokratik Kongo Cumhuriyeti 20, 125, 126, 409
Deng Xiaoping 36, 240
Despotik Leviathan 37, 39, 49, 50, 88, 90, 92, 130, 142, 153, 173, 231, 318, 339, 381, 409, 411, 481, 510
Devadasi sistemi 278
Development Economics in Action (Killick) 404
Devi, Rabri 297
"(Devletin) Yirmi Dört Suçu" 243
devletsiz toplumlar 121, 128
Devrim Komuta Konseyi (Irak) 428
dharma 289, 290
Dış İstihbarat İzleme Mahkemeleri 542
Dias, Bartolomeu 317
Digha Nikaya 289
dijital diktatörlük 19, 91, 542
Dingiswayo 108, 109
Diocletianus 187
Djilas, Milovan 303
Dodd-Frank Yasası 530
Dodge, Grenville M. 45
Doe, Samuel 403
Doğu Anglia 196
Doğu Hindistan Şirketi 285
"dokunulmazlık" 275, 280
Dokuzlar 154, 156-159
dolaylı yönetim 77, 78, 408, 411
Dondi, Giovanni de 169
Donglin Akademisi 243
Dougherty, Charles 416
Doyle, Arthur Conan 509
Dördüncü Ek Madde 350
Dördüncü Haçlı Seferi 219
"Dört Özgürlük" konuşması 574
"Dört Temizlik" kampanyası 36, 553
Drakon yasaları 55
Dukagjini, Lekë [Lek Dukakin] 56
Durham, Edith 312
Duterte, Rodrigo 472
Dünya Bankası 298

Dünya Ekonomik Forumu 425
Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 511
Dürziler 84

E
East, Rupert 79
Ebert, Friedrich 437, 440
Ebu Bekir 132
Echandía, Dario 397
Economist, The 384
Edgar (Barışçıl), kral 199
Edlington Savaşı 196
Edward (İtirafçı) 199, 200
Edward (Yaşlı) 197
Efendi Shang Kitabı 235
Efendiler ve Hizmetkârlar Yasaları 504
eğitim 20, 33, 35-37, 83, 86, 95, 96, 113, 140, 168, 260, 261, 336, 338, 360, 361, 366, 373, 391, 425, 429, 431, 455, 477, 489, 505, 519, 527, 536, 544
Eichmann, Adolf 31
Eisenhower, Dwight 376
Ekklesia 58-60
Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü (OECD) 373
Ekvador 392, 468, 469, 470
El Kaide 539, 540
el- Maktum, Muhammed bin Raşid 17
El-Ezher Üniversitesi 431
Elizabeth I, İngiltere kraliçesi 212
Elliot, Hugh 311
Ellsberg, Daniel 540
Ely, James 146
Ember, Carol 26
Emevi hanedanı 133, 136, 138, 139
encomienda sistemi 337, 398, 399
Engerman, Stanley 503, 550
Enkidu 15, 92, 361
Erdoğan, Recep Tayyip 472, 488
Eric Bloodaxe 197
Eşit Ücret Yasası 226
Evans, Richard 442, 445
Evli Kadınların Mülkiyet Hakkı Yasası 224
Evlilik Davaları Yasası 224
Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi 509

F
Fahd, kral (Fahd bin Abdülaziz) 420, 423
Fashola, Babatunde Raji 493-495
faşizm 450
Fatimiler 138
Faysal, kral (Faysal bin Abdulaziz) 419, 420, 422, 428
Fazileti Yüceltme ve Günahı Önleme Komisyonu 423, 424
FBI 371, 374, 376, 377, 542
Federal Almanya Cumhuriyeti Temel Yasası 470
Federal Konut Otoritesi (FHA) 370
Federalist Makaleler 70, 72
Federalistler 51, 69-74, 93, 335, 341, 345, 348, 355, 356, 535
Fellers, Bonner F. 483-485
feodalizm 201, 203, 207, 552
Ferguson, Missouri 368
Fernández de Kirchner, Cristina 384, 385
Fibonacci, Leonardo 167
Field, Stephen 350
Figueres, José 336
Fildişi Sahili 38
Filipinler 472
Filistin 87, 133, 418
Finer, Herman 450
Finley, Moses 503
FitzNigel, Richard 203
Flandre 164, 165, 167, 214
Floransa 154, 165, 166, 168, 170, 171, 308, 463
Florentine Catasto (Kadastro) 168
Flores, Juan José 397
Flynn, Henry 109
Fogel, Robert 503
Force Publique 507
Fornander, Abraham 143
Foster, Augustus John 355

Franklar 50, 183-186, 189, 191-193, 245
Frankların Tarihi (Tours'lu Gregorius) 185
Franklin, Benjamin 546
Frei, Eduardo 453
Freikorps 437, 439, 440
Friedrich Barbarossa 156, 171, 463
Friedrich II (Büyük), Prusya kralı 310, 311
Friedrich II, Kutsal Roma İmparatoru 156, 214, 216, 305, 307-309, 311, 399, 463
Friedrich Wilhelm I (Büyük Elektör), Prusya kralı 309, 310
Fritzsche, Peter 437
FSB (Federal Güvenlik Bürosu, Rusya) 324, 325
Fujimori, Alberto 468
Fukuyama, Francis 19, 552

G

Gaidar, Yegor 322
Galileo Galilei 229
Galler 202, 205
Gamsakhurdia, Zviad 118
gana-sangha 294
Gandhi, Mahatma 55, 297
Gaozu, imparator 239
García Granados, Miguel 337
Gaviria, César 496
Gazali, Ebu Hamid 422
Georg Wilhelm 309
Germen kabileleri 186
Gana 38, 39, 404-408
Ghibelline'ler 463
Gılgamış problemi 13, 14, 37, 70, 335
Giele, Enno 238
Glass-Steagall Yasası 528
Gluckman 148
"gnocchi" 383, 493
Godric (Finchale'li) (Aziz Godric) 171, 172
Godwinson, Harold 199
Goebbels, Joseph 436
Goi 40, 41
Gorbaçov, Mihail 319
Gotlar 217
Govindan, Thillai 279
Göring, Hermann 436
Görkemli Devrim 220, 227, 552
Gram Sadak Yojana 298
Gramm-Leach-Bliley Yasası 529
Green, Victor 94
Green'in Siyahi Şoförler İçin Kitabı 94
Gregorius (Tours'lu) 185, 186, 189, 190
Gretski, Sergey 326
Griffith, James 513
Gropius, Walter 438
Guardia, Tomás 335
Guatemala 51, 305, 329, 330-334, 336-342, 376, 393, 502
Guelf'ler 463
Guesclin, Bernard du 170
Gumbel, Emil Julius 445
Gusinsky, Vladimir 323-325
Guthrum, King 196
güç istenci 49, 99, 105, 118, 120-122, 133, 155, 180, 385
güçler ayrılığı 345, 355, 400, 473
Güçsüzlerin Gücü (Havel) 318
Gül Devrimi 149, 151
Gülen hareketi 489, 490
günbatımı kasabaları 94, 370, 372
Güney Afrika 105-108, 110, 112, 403, 474-483, 504
Güney Afrika Birliği 474, 476, 501
Güney Afrika Yerli Ulusal Kongresi (SANNC) 474
Güney Kore 505, 526
Güney Mançurya Demiryolu 485
Gürcistan 118-120, 149, 150, 152
Gwembe Tonga halkı 123

H

Habsburglar 302, 307, 308
hadisler 414, 420, 426, 427
Hai-yin (keşiş) 245
Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu 480

Haklar Bildirgesi (ABD) 554
Halifelik/ halifeler 132, 134, 137, 138, 149, 153, 412
Halk Birliği (Şili, U.P.) 453
Halk Hareketi Cephesi (Şili, FRAP) 453
Halk Temsilcileri Meclisi 436, 437
Hamilton, Alexander 68, 178
Han hanedanı 587
Handy, Edward 116
Hankou, Çin 251-253, 257, 259, 260
Hansa Birliği 215
Hansson, Per Albin 518
hapsedilmiş ekonomi 128, 130, 153
Harari, Yuval Noah 542, 552
Harrison, John 229, 230
Harrison, William Henr 46
Hastings Savaşı 199
Haşimoğulları 99, 100
Havel, Václav 318
Hawaii 105, 113-117, 120, 121, 142, 143-145, 149
Hayek, Friedrich von 513-516, 520-523, 525, 534, 535
Hayes, Rutherford 350
Heidegger, Martin 32
Henry II, İngiltere kralı 200, 203, 205, 209, 210
Hepburn Yasası 364
Hermandad General 216
Herrmann, Elsa 570
Heshen 249, 250
Hesse Dieti 214, 215
Hıristiyan Demokrat Parti (Şili) 453, 457
Hıristiyanlık 84-87, 102, 163, 182, 190, 195, 231, 453-457
Hicaz 412, 413, 415, 417, 418, 424
Hicret 101, 102
Himmler, Heinrich 434
Hincmar (Reims'li) 182-185
Hindemith, Paul 439
Hindenburg, Paul von 442
Hindistan 51, 222, 271-276, 278-280, 282, 283, 285-292, 294-298, 300, 347, 382, 409, 410, 503, 545
Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu (1880) 296
Hindu Swaraj (Hindistan Özerk Yönetimi) 297
Hindular 272, 276-278, 281, 286
Hipparkhus 65
Hippias 65
Hirohito, imparator 484
Hitler, Adolf 434-436, 440, 441, 443-445, 448, 450
Hizbullah 85, 86
Hobbes, Thomas 27-30, 32, 33, 35, 37-39, 44, 45, 50, 70, 87, 88, 103, 125-127, 130, 131, 152, 220, 235, 236, 284, 422, 506, 511, 512
Hogarth, William 229
Hohenzollern 309
Hollanda 164, 167, 183, 213, 214, 227, 230, 317, 354, 403, 436, 466
Holloway Komisyonu 476
Homeros 60, 286
Hong Kong 253, 269
Hongwu, imparator 242
Hoover, J. Edgar 374
Huaidian Halk Komünü 34
Humbaba 15
Hüseyin, Mekke şerifi 418
Hüseyin, Saddam 420, 427, 428
Hz. Ali 132
Hz. Muhammed 99-106, 115, 116, 120, 131-134, 136-138, 140, 386, 412-414, 421, 423, 425, 427
Hz. Osman 132
Hz. Ömer 132

I
Igbo ülkesi 78
Ikeda, Hayato 485
INCORA (Instituto Colombiano de Reforma Agraria) 393
Ioseliani, Dzhaba 118
Irak Savaşı 368
ırkçılık 348, 477
Isagoras 65

Isaza, Ramón 394, 395
Iustinianius 187, 188, 218

İ

İbn Haldun 130-136, 138, 139, 141, 143, 149, 153, 415, 430
İbrahim Paşa 417
İhvan 417, 418, 423
İkinci Dünya Savaşı 319, 368, 376, 412, 471, 483, 488, 489, 509, 510, 513, 515, 519, 521, 528
İkinci Ek Madde 369
İkinci Reform Yasası 222
ilksel devlet oluşumu 178
İlyada 60, 286
İmar ve Kalkınma Programı 478
İndikopleustes, Cosmas 218
İngiltere 78, 165, 171, 197, 199, 200, 202, 203, 208, 211-213, 215, 217, 219, 223, 227, 229, 273, 302, 316, 317, 452, 514, 517
inquilino 451, 452, 454
insan hakları 71, 162, 480, 489, 507, 509, 510, 511, 512, 544
İnsan Hakları İzleme Örgütü 275, 278, 280-282, 425, 509
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 543
İran 133, 136, 376, 414, 423, 429
İran-Irak Savaşı 429
İskandinavlar 194, 196, 217
İslam 12, 99, 103, 131, 140, 386, 412-415, 419, 420, 422-424, 429, 430, 432, 540
İslam Devrimi (İran) 423
İslam hukuku 420
İspanya 133, 165, 168, 171, 187, 216, 317, 334, 397, 399
İspanyol sömürgeciliği 397
İsrail 133, 431
İsveç 309, 516, 517, 519-521, 523-525, 534-536, 539
İsveç İşçi Partisi (SAP) 517
İsviçre 183, 214, 294, 302, 304-309, 311, 314-316
İsviçre Konfederasyonu 302, 306, 307, 316
İşçi Partisi (Britanya) 513
İtalyan komünleri 164, 165, 466
İttihat ve Terakki Cemiyeti 486
İustinianus 187, 188, 218
İyi Yönetim İçin Alegori 154, 159, 174
İyi Yönetimin Etkileri 161, 162
İzlanda 50, 216, 217, 231

J

Jacquerie isyanı 216
Jajmani sistemi 563
James II, İngiltere kralı 220, 317
Japonya 255, 483-486, 488, 489, 491
Jaruzelski, Wojciech 319
jati'ler 272, 277, 282, 283
Jefferson, Thomas 70, 73, 178, 353, 360, 543
Jena Savaşı 316
Jim Crow yasaları 351, 544
Jiménez, Jesús 335
Jin hanedanı 242, 261
John Lydus ("Lidyalı" Ioannes) 188, 218
John, İngiltere kralı 205, 207
Johnson, Lyndon B. 362
José Luis Zuluaga Cephesi (FJLZ) 394
Jön Türkler 486
Judd, Ashley 547

K

Kâbe 103, 414
kadı 417
kadın hakları 17
Kadın Haklarının Müdafaası 224
Kadınların Köleleştirilmesi (Mill) 225
Kâğıttan Leviathan 379, 385, 408, 410, 411
kahve ekonomisi 336
Kallas 279
Kamakau, Samuel 144
Kamboçya 510
Kamehameha I 142, 145
Kamehameha II (Liholiho) 117

Kamehameha III 144
kamu-özel işbirliği 346-348, 357-360, 365, 373, 374, 377, 378, 521, 535, 536
Kanarya Adaları 169
Kandinsky, Wassily 439
Kangxi, imparator 246, 249
kantonlar 214, 305, 306, 308, 311
Kanun (Arnavutluk) 198
Kaplan, Robert 19
kapu (tapu, tabu) 116, 117, 121, 143
Kapuçinler, Kolombiya 390
Kara Ölüm 169, 209
Karadağ 51, 304, 312-314
Karanlığın Yüreği (Conrad) 507
Karolenj İmparatorluğu 305, 463
Kasaba Köy Girişimleri (TVEs) 266
Kasım, Abdülkerim 428
kast sistemi 51, 271-282, 285, 290, 292, 300, 301, 398, 409, 410
Katumba 41
Kautilya 271, 272, 288, 289
Kavgam (Hitler) 441
Keeley, Lawrence 26
Kennedy, John F. 362, 453, 454, 457
Kennedy, Robert F. 362
Kepelino 116
KGB 324-326
Khan, Zorina 359
Kırmızı Oda Rüyası, (Cao Xueqin) 262
kıtlık 34, 247, 251, 263, 296
Kızıl Kraliçe 54, 62, 63, 67, 68, 72, 74, 76, 80, 90, 91, 95, 98, 175, 182, 192, 203, 205, 212, 215, 219, 220, 221, 227, 230, 232, 271, 274, 279, 285, 290, 300, 301, 315, 318, 322, 339, 346, 357, 361, 363, 377, 385, 434, 437, 444, 446, 448, 451, 453, 456, 458, 460, 465, 466, 473, 504, 515, 516, 521, 523, 524, 533, 534, 539, 547
Kibir Yasası 61, 62, 67
Killick, Tony 404
Kishi, Nobusuke 484
Kitabü'l-İber 131
Kitovani, Tengiz 118
Kivu'lar 21, 126
Klee, Paul 439
Kleisthenes 65, 66, 67, 70, 80-82, 121, 444
Kleve-Mark 310
Kolomb, Kristof 317, 399
Kolombiya 333, 385, 388, 390-397, 408, 496, 497
Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) 394
Komnenos, Alexios 219
Komünist Parti (Çin) 33-37, 94, 96, 97, 263-267, 269, 491
Komünist Parti (Polonya) 319
Komünist Parti (Sovyet Birliği) 319, 324
Komünist Parti (Şili)
Komünistler (Almanya) 439, 440, 442, 445, 447-449
komünizm 263, 466
Konfüçyüs 233, 259, 263
Konfüçyüsçülük 233, 240
Kongo 20, 21, 31, 38, 40, 125, 126, 376, 409, 507, 509
Konstanz Barışı 156
Konuşmalar (Konfüçyüs) 249
kölelik 75, 193, 353, 473, 500
Kölelik Yolu (Hayek) 514
Kötü Yönetim İçin Alegori 176
Köylü İsyanı 216
Kreole 398, 399
Krusi Savaşı 313
Kshatriya 272, 283, 284, 272
Ku Klux Klan 76
Kubilay Han 242
Kuranı Kerim 270, 413, 414, 419-421, 424, 427, 429, 431
Kureyş kabilesi 99
Kuro, Jacek 321
Kurtarılma (*Redemption*) 76, 350, 351
kuşak teorisi 134-136, 149
Kutsal Roma İmparatorluğu 156, 214, 216, 305, 307, 308, 309, 311, 399, 463

kuyu sistemi 238, 240-242, 263
Kuzey Avrupa 30, 181
Kuzey Kore 268, 504
Kuzey Wei hanedanı 241
Küba Devrimi 454
Küçük Anayasa (Polonya) 321
Küçük Kırmızı Kitap (Mao) 33
Kültür Devrimi (Çin) 36, 263, 265, 270
küreselleşme 51, 305, 467, 506, 526-528, 532
KwaZulu-Natal 106, 112, 147
Kylon 55

L
Laffer Eğrisi 135, 136, 140, 141
Lagos Eyaleti Gelir İdaresi 493
Lagos, Nijerya 21-23, 25, 492-495
Lahey Sözleşmeleri 509
Lang, Fritz 439
Latin Amerika 333, 382, 385, 397, 398, 401, 407, 408, 457, 468, 503, 545
Lawes Resolutions of Womens Rights (Kadın Haklarıyla İlgili Yasal Düzenlemeler) 223
Le Pen, Marine 472
Legalizm 234, 240
Leopold II, Avusturya dükü 307
Leopold II, Belçika kralı 506
Leviathan (Hobbes) 26, 28-30, 32, 35-37, 39, 47-51, 62, 63, 70, 72, 74, 80, 82, 83, 86, 88, 90, 95, 98, 103, 120-122, 130, 140, 142, 153, 159, 162, 173-176, 179, 216, 230-232, 304, 318, 336, 339, 340, 342, 345, 358, 361, 379, 381, 382, 385, 408-411, 416, 446, 459, 481, 499, 500, 505, 510, 522, 525, 533, 543
Lewis, Arthur 405
Li Keqiang 97
Li Zicheng 244
Liberal Demokrat Parti (Japonya) 485, 489
Liberya 402-404, 408, 411
Licchavi eyaleti 287, 288
Liebknecht, Karl 437
Liholiho (Kamehameha II) 117
Lincoln, Abraham 75, 357
Litvinenko, Alexander 324, 325
Liu Bang 239
Liu Zhijun 96
liyakat 95, 187, 242, 248, 249, 298, 299, 315, 383, 386, 392
Lleras Camargo, Alberto 391
Lloyd George, David 17
Locke, John 11, 543, 552
Lok Sabha 294
Lombard Krallığı 460
London School of Economics (LSE) 513
Lopez, Robert 218
Lorenzetti, Ambrogio 154
Lucius Tarquinius Superbus 187
Lugard, Frederick 77
Luo Hongshan 553
Luxemburg, Rosa 437
Lü K'o-hsing 244
Lübnan 83-87
Lüksemburg 309, 399

M
Ma Ch'ao-chu komplosu 246
Ma Longshan 33, 34
Ma, Jack 265, 266
Macaristan 317, 472
MacArthur, Douglas 483
Machiavelli, Niccolò 170, 302
Macri, Mauricio 384
Madison, James 15, 68, 178, 353, 444
Maduro, Nicolás 469
Magna Carta 205-208
Mahabharata 286
Mahkamov, Kahhar 326
Maine, Henry Sumner 296
Major, Ernest 253
Makaainana'lar 113
Makdisi 136
Makedonya İmparatorluğu 181
Malo, David 113, 144
mana 116, 117

Manchu'lar 560
Manchukuo rejimi 485
Mançurya 485
mandamiento 337, 338
Mandela, Nelson 478
Mandeville, Bernard 209
Manu Kanunnamesi 278
manzanillo 496
Mao Zedong 262, 385
Mapp, Dollree 351
Marksizm 394, 395, 447, 455, 459, 496, 517
Marmont, Auguste 312
Marroquín, José Manuel 396
Martel, Charles 183
Maruniler (Hıristiyan) 84, 85
Marwick 211
Maşrutka 149-151
Matabeleland 511
Mathison, Gilbert 146
Matthai, John 296
Maurya İmparatorluğu 271, 291
Mazowiecki, Tadeusz 320
mbatsav (cadılar) 78, 79
Mbeki, Moeletsi 480
Mbeki, Thabo 480
Mbuti pigmeleri 38
meclis siyaseti 184, 213, 214, 287, 300, 306
Medicare/Medicaid 366, 368
Medine 101-103, 412, 418, 420, 421
Medine Sözleşmesi 421
Mehmed Ali (Mısır valisi) 417
Mekke 101-103, 106, 412, 415, 418, 420, 428
Meksika 176, 373, 400
Menchú, Rigoberta 598
Mengzi (Mencius) 233, 234
Mercia 195
Merovenj imparatorluğu 186, 190, 218, 219
Mestizo'lar 329
Metcalfe, Charles 564
Mezartaşı (Yang) 33
Mezopotamya 139, 413
Mısır 133, 138, 176, 177, 178, 209, 412, 417, 431, 504
Mies van der Rohe, Ludwig 438
Milano 167, 168, 308, 461, 547
Milano, Alyssa 547
Mill, John Stuart 225
Ming hanedanı 242, 257
Ming-yuan (keşiş) 245
Minxin Pei 96
Mkhedrion 120
Mockus, Antanas 497
modernizasyon 35, 487
Moğollar 242, 244
Monaldeschi, Ermanno 464
Montaperti Savaşı 154
Monté Albán 177, 179, 180
Montealegre ailesi 335
Montfort, Simon de 207
Montgomery, Alabama 362
Mora, Juan Rafael 335
Morel, Edmund 507
Moreno, Iván and Samuel 392, 393, 397, 498
Morgan, Edmund 353
Morgarten Savaşı 307
Morse, H. B. 258
Motlana, Nthato 478
Moukheiber, Ghassan 86
Mthethwa 108, 109
Muaviye 133
Mugabe, Robert 502, 511
Muhammed bin Salman (Suudi veliaht prensi) 427
Muhammed ibn İbrahim, şeyh 419, 420
Mukaddime 131
Murugesan 281
Mussolini, Benito 450
Mutasım, halife 139
mutavin 423, 424
"Mutlu Sözleşme" (Joyous Entry) 213, 214
mülkiyet hakları 140, 148, 173, 259, 393

N
Nabiyev, Rahman 326
Nahuatl 177
Namevcut Leviathan 49, 62, 83, 86, 90, 91, 216, 304, 340, 416, 500, 510
Nanjing, Çin 242
Nasyonal Sosyalist İşçi (Nazi) Partisi 31
Navalni, Aleksey 325
Necd 412-414, 417, 418
Necib Mikati 85
Newcomen, Thomas 226, 228
Newton, Isaac 228
Niccolò di Bernardo 170
Niemöller, Martin 546
Nietzsche, Friedrich 105
Nijerya 21, 23, 77, 492, 493
Nikaragua 342
Nixon, Richard 458
Njegoš (Petar II, Karadağ vladikası) 313, 314
Nkrumah, Kwame 404
Nobela (cadı doktoru) 111, 112
normlar kafesi 37, 41, 43, 44, 51, 173, 209, 222, 230, 258, 274, 279, 301, 407, 418, 421, 422-424, 427, 432, 438
Northcote-Trevelyan Raporu 222
Northumbria 195, 196
Norton, Caroline 223
Norton, George 223
Norveç 536
Nuestras Familias 379
Nyambua tarikatı 79

O
Oaxaca vadisi 176, 177, 181
Obamacare 373
Obasanjo 492
Obizzo 459, 460, 464
Odysseia 60, 286
Odysseia (Homeros) 60
Offa, Mercia kralı 195
Ogletree, Virgil 352
oligarşi 57, 158, 296
Olimo a, Saodot 326
On Altıncı Değişiklik 364
On Beşinci Ek Madde 75
On Dördüncü Ek Madde 75, 350
On Üçüncü Değişiklik 75
On Yedinci Değişiklik 364
Onuncu Değişiklik 360
Orbán, Viktor 472
Orta Amerika Federe Devleti 333
Ortaçağ 50, 165, 166, 172, 208, 215, 273, 302
Ortadoğu 11, 20, 43, 52, 104, 412, 422, 432
Ortodoks Hıristiyanlar 85
Orwell, George 269
Osmanlı İmparatorluğu 84, 412, 418, 428, 486, 487
Otto (Freising'li) 156
Otto IV, Kutsal Roma İmparatorluğu 463
Otuz Yıl Savaşları 309
oy hakkı 47, 222, 225, 517
Öğle Yemeği Ulusal Programı 360
Özbekistan 504
özelleştirme 120, 150, 325, 337
Özgür Kongo Devleti 107,
Özgür Orange Devleti 474, 475
Özgür Subaylar 428

P
Pacto de la Concordia 334
Page, Larry 531
Pallavicino, Uberto 464
Panchayat 279, 281, 292, 296, 297, 301
Panchayati Raj Yasası 297
Papen, Franz von 442, 443
Papin, Denis 228
paramiliter 443
Park Chung-hee 505
Parlamento (İngiltere) 17, 18, 150, 207, 208, 211, 213, 214, 219-222, 224, 227, 434, 440, 442, 443, 449
Parma 462
Pasifik Demiryolu Yasası 45, 357

Pastrana, Andrés 496
patent 227, 268, 359
Peisistratos 64, 65
perestroyka 319
Periphetes 54
Peronist Parti 384, 386
Peru 390-392, 400, 468, 469
Peştunlar 26, 43
Petar I, Karadağ prensi 313
Peter I, Aragon kralı 167, 213
Pettit, Philip 24
Phillips, David Graham 364
Phipps, John 211
phratry 56
Piacenza 464
Pienaar, François 481
Pinker, Steven 26
Pinochet, Augusto 451, 470
Pistoia 461
Plaatje, Sol 474, 475, 477
Platteau, Jean-Philippe 431, 550
Plutarkhos 54
Podestà 157-159, 459, 463, 464
poletai 59, 60
Polinezya toplumu 116, 117
polis gücü 124, 335, 343, 349-352, 356, 368, 374, 395, 443
Polonya 32, 214, 317, 319-322, 327, 328
Popolo 462-464
popülizm 467, 468
Portales, Diego 401
Posta Ofisi 358-360
Potanin, Vladimir 323
praetorian prefect (eyalet valiliği) 187, 188
Prag Baharı 319
Prajapati 286
Prangalanmış Leviathan 47-49, 51, 63, 88, 97, 98, 121, 162, 174-176, 230, 232, 336, 342, 361, 382, 446, 459, 481, 499, 505, 533, 543
Prato 169, 170
Prens (Machiavelli) 465
Prokrustes 54
Prusya 31, 32, 302, 304, 309, 310-312, 315, 316, 442, 443, 445, 446, 471
Prusya bürokrasisi 32
Puna sahili 114
Putin, Vladimir 324, 325
Putumayo 389-391

Q

Q Düzenlemesi 528
Qianlong imparatoru 244-246, 249
Qin hanedanı 239
Qin Shi Huang 238, 239
Qing hanedanı 243, 244, 249, 257, 266
Quiché halkı (Guatemala) 329, 331

R

Ragbi Dünya Kupası 480
Rajadhiraja 294
Ramaphosa, Cyril 478
Ramayana 278, 286
Rashtriya Garima Abhiyan 279
Rashtriya Garima Abhiyan (Ulusal Onur Kampanyası) 279
Rashtriya Sam Vikas Yojana 298
Rathenau, Walther 441
Rattray, Robert 39, 407
Rauschning, Hermann 434
RCD-Goma 125
Reagan, Ronald 135, 366
Refah devleti 365, 514, 516, 519, 521, 534, 536, 539
Reginald (Durham'lı) 172
Rehn-Meidner modeli 519, 520
Reichstag 443
Ren Birliği 216
Restorasyon Topluluğu (Fushe) 243
Reyes, Rafael 389
Rhee, Syngman 505
Ricardo, David 452
Riegle-Neal Eyaletlerarası Bankacılık ve Şubeleşmede Verimlilik Yasası 529
Rig Veda 286, 287
Riopaila Castilla 393

Ritter von Kahr, Gustav 441
Roberts, William 147
Rodezya 399, 502
Rojas Pinilla, Gustavo 393
Rolfe, John 354
Roma İmparatorluğu 193, 216, 218
Romeo ve Juliet (Shakespeare) 461
Rommel, Erwin 412
Roosevelt, Franklin Delano 365, 367
Roosevelt, Theodore 364, 374
Röhm, Ernst 440
Ruanda 510
Rufino Barrios, Justo 337
Rumsfeld, Donald 135
Russell, Bertrand 509
Rusya 320-324, 326-328, 447

S

Saakaşvili, Mihail 151
sabha 286, 292, 294, 297
Sabilla Savaşı 418
Saint Helena Yasası 222
Sakson Köylüleri Partisi 440
Saksonlar 196, 197
Sakya 288, 289
Sal Frankları 191
Sal Yasası 190-193, 197, 313
Sala dei Nove 154, 162, 175
Salegast 191
samiti 286
Samtskhe-Javaketi 118
San José Mogote 177, 178, 180
Sanayi Devrimi 226, 255, 268
Sarmiento, Domingo 333
Sarmiento, Luis Carlos 394
Sarva Shiksha Abhiyan 298
Sasani İmparatorluğu 99, 133, 137
Savaşan Devletler dönemi (Çin) 234, 235, 254, 386
Savory, Thomas 228
Schleicher, Kurt von 443, 449
Schneider, René 458
Schönberg, Arnold 439
Scott, James 83
Scott, Tom 302
Sedat, Enver 431
Selma, Alabama 363
Semerkant 136
Sempach Savaşı 307, 308
sendika 320, 442, 524, 544
serflik 317, 500
Shaka Zulu 108, 109, 120
Shakespeare, William 460, 461
Shang Yang 235, 239-242, 268
Shaw, Flora 77
Shemelin, F. I. 145
Shenbao (Hankou) 252, 253
Sheridan, Caroline 223
Sherman Antitröst Yasası 364
Sibundoy Vadisi, Kolombiya 398, 399
Siena 154, 155, 158, 159, 161, 162
Sierra Leone 42
Sima Qian 241
Sivil Haklar Hareketi 351, 362
Sivil Haklar Yasası (1964) 361
Sivil toplum 251, 319, 362, 437, 448, 488, 505, 547
Siyah Ekonomik Güçlendirme (BEE) 478-480, 501-503
Skinner, Quentin 159
Smeaton, John 228
Smith, Adam 127
Smith, Edward W. 46
Smith, Thomas 211
Smith-Dorian, Horace 106
Snowden, Edward 348, 540, 541
Soğuk Savaş 368, 492
Solon 57-64, 66, 68, 70, 80, 81, 121, 444, 448
Somali 511
Song hanedanı 241, 256, 267
Sosyal Demokrat Parti (Almanya) 434, 437, 439, 444
Sosyal güvenlik ağı 74, 516, 539
Sosyal Güvenlik ve İlişkili Hizmetler 513
Sosyalist Parti (Şili) 453, 456
Sovyetler Birliği 118, 267, 322, 326, 327, 375

Soweto isyanı 502
Soyinka, Wole 21, 28, 492
Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (BM) 509
sömürücü büyüme 141
Spilsbury, F. B. 42
Srinivas, M. N. 280
St. Louis, Missouri 343
Stanley, Lord 452
Stenton, Frank 199
Stratejik Hizmetler Dairesi 376
Stuart hanedanı 219
Sturmabteilung (SA) 32
Subbarayalu, Y. 294
Sudan 330
Sui hanedanı 241
Sulpicius 185
Suriye 12, 13, 15, 133, 414
Suud, Abdülaziz bin Muhammed 416
Suud, Muhammed ibn 413
Suudi Arabistan 412, 413, 418, 426, 427, 433
Sünniler 85
Swallowfield Anayasası 211
Svazi ülkesi 107

Ş

Şeriat 413, 414, 416, 422, 426, 427, 432
Şevardnadze, Edvard 119, 120, 149-153
Şiiler 85, 87
Şili 52, 376, 401, 451-453, 456-459, 465, 470
Şudra'lar 272, 278-280, 283, 300
Şura Meclisi 422

T

T'an-ch'eng ilçesi, Çin 248
tabu(lar) 116
Tabuk 103
Tacikistan 326, 327
Tacitus 184, 185, 217
Taft, William H. 364
tahakküm 21, 24-26, 42, 44, 314, 332, 398, 543, 545, 547
Taif Antlaşması 87
Taiping İsyanı 250
Tallensi halkı 409
Talleyrand, Charles-Maurice 20
Tamil Nadu 280, 294
Tang hanedanı 241
Tang Kanunu (653) 247
Tarımsal Dönüşüm Ulusal Enstitüsü 331
Tarımsal Uyum Programı 521
"tarihin sonu" tezi 19, 48, 340, 503
Tayvan 269, 526
Tek Bir Aile Gibi Bütünleşme kampanyası 270
Teotihuacán 179
terörizm 432
terörle savaş 376, 539
The Separation of Mother and Child by the Laws of Custody of Infants Considered (Çocukların Velayeti Yasalarına Göre Anne ve Çocuğun Ayrılmaları) 223
Themistokles 67
Theodosius 187, 192
Theseus 54, 55
Thevars 280-282
Thibault II, Champagne kontu 164
thing (meclis) 191, 217
"Tıraşlı Baş Fermanı" 244
Tiananmen Meydanı gösterileri 267, 269
Tilly, Charles 220, 221, 305
Tinubu, Bola Ahmed 492
Tiv ülkesi ve Tiv kültürü 22, 77, 78, 128, 130, 147
Tlaxcalan 179
Tocqueville, Alexis de 401
Tojo, Hideki 485
Tonga toplumu 127
toplumsal sözleşme 239
Toprak Yasası (Güney Afrika) 475, 476
Toro di Berto 170
Tours'lu Gregorius 185
Triana, Miguel 389
Triana, Victor 389

True Whig Party (Liberya; TWP) 403
Trump, Donald J. 371, 466, 472
Ts'ao ailesi 260
Tuchinat 216
Tudela'lı Benjamin 461
Tutu, Desmond 478, 502
tuz tüccarları (Çin) 251, 252, 261
Türkiye 472, 486, 487, 489, 490
tütün 313, 332, 333, 354, 355
Twain, Mark 509

U-Ü
Uberto de Iniquitate 464
Ubeydi hanedanlığı 138
Uhud Savaşı 102
Ukrayna 320
ulema 414, 418, 419, 421-423, 427, 429, 431, 432
Ulusal Cephe antlaşması (Kolombiya) 495
Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) 348, 368, 540
Ulusal İşçi İlişkileri (Wagner) Yasası 524
Ulusal Konut Yasası 370
Ulusal Muhafızlar (Gürcistan) 118
Ulusal Pakt (Lübnan) 84, 87
Ulusal Sağlık Hizmeti Yasası (1946) 513
Ulusal Sanayinin Toparlanma Yasası (NIRA) 521
Ulusal Sigorta Yasası (1946) 513
Ulusal Tüfek Birliği 369
Ulusal Yardım Yasası (1948) 513
Uluslararası Af Örgütü 125, 509, 510
Uluslararası devlet sistemi 409, 411, 511, 512
Uluslararası Para Fonu (IMF) 384
Ulusların Düşüşü 141, 174, 175, 314, 316, 318
Umkosi 111
Union Pacific demiryolu 45, 357
Uribe, Álvaro 391, 396
URPO 324
Uruk 100
Uygurlar 269, 270
Üçüncü Reform Yasası 222

V
Vaişya 272
van der Lubbe, Marinus 443
Vancouver, George 143
Vargas Llosa, Mario 468
Vargas, Getúlio 387
varna (kast) sistemi 272, 277, 279, 287, 290
vassallık 460, 463
Veda'lar 286
Vehhabilik 414, 415, 418
Venedik 168, 171, 464
Venezuela 466, 468, 469, 472
Verano, Bernard de 157
Vereinsmeierei ("örgütlenme çılgınlığı") 437
vergilendirme 205, 213, 214
Versailles Antlaşması 418, 445
vidatha 286, 287
Vietnam Savaşı 375
Virginia 93, 353-355
Virginia Planı 93
Visconti ailesi 462
Vizigotlar 317
Voltaire 302

W
Waldo, George E. 374
Walesa, Lech 320
Wang Mang 241
Wang Xiuchu 245
Wanniski, Jude 135
Warren, Earl 351
Washington, Booker T. 509
Washington, George 68, 71, 72, 178, 353, 357, 444, 507
Watt, James 226, 228, 230
Webber 114
Weber, Eugen 387
Weber, Max 394

Weimar Cumhuriyeti 436, 466, 471
Weinstein, Harvey 547
Wels, Otto 156, 171, 434
Wenham, George 210, 211
Wenzhou 265
wergeld 198
Wessex 195, 196
Whiskey İsyanı 71, 357
Widogast 191
Wiene, Robert 439
Wilberforce, William 230
Wilhelm II, kayser 436
William, Fatih 199
Williams, George Washington 507
Wilson, Darren 343
Wilson, Woodrow 364
Wiser, William 283
Wisogast 191
witan (meclis) 197, 199
Wollstonecraft, Mary 224
Woodward, Ralph Lee 337
Wu Jingzi 261
Wu San-kuei 246
Wu, imparator 241
Wyoming 45-47

X
Xi Jinping 36
Xiao, Lord 235
Xiushui pazarı 265
Xu Shexin 96
Xunzi 234, 236

Y
Yadav, Lalu Prasad 297, 300
Yahudi aşiretleri 101
"Yaklaşan Anarşi" (Kaplan) 19, 492, 495
Yang Jisheng 33, 34
Yangzhou'daki On Günün Raporu 245
yapay zekâ 268, 527, 531, 539
Yeltsin, Boris 322
Yeni Bölgeler 253
Yeni Düzen 365, 366, 370, 529
Yeniden İnşa (*Reconstruction*) 76, 350
Yerli Toprak Yasası 475, 476
Yoksul Yasası 212
yoksulluk 24, 176, 285, 297, 301, 347, 365, 366, 368, 494, 495, 519, 543
Yoksullukla Mücadele 365, 366
yolsuzluk 96, 97, 119, 150-152, 189, 249, 250, 325, 489, 490
Yoruba ülkesi 22, 77
Yoshida, Shigeru 485
Young, John 115
Yuan hanedanı 242, 256
Yunan şehir devletleri 560
Yurttaşlar Savunma Gücü 441

Z
Zambia 107, 123
zamindar 295
Zapotek uygarlığı 50, 177, 179
zekât 136, 414, 416
Zeyd b. el-Hattab 414
Zhang Fuhong 33, 34
Zhang Guiyi 96
Zhao Hua 95
Zhao Ziyang 491
Zhu Yuanzhang 242
Zichan 234
Zimbabve 399, 502, 511
Zor Zamanlar (Gürcistan) 118
zorunlu çalışma 147, 239, 242, 255, 316, 502
Zoticus 188, 189
Zulu 105-110, 112, 120, 147, 148
Zuluaga, Luis Eduardo 394
Zuo Zhuan 233, 234
Zürih Ligi 307
Zviadist 118

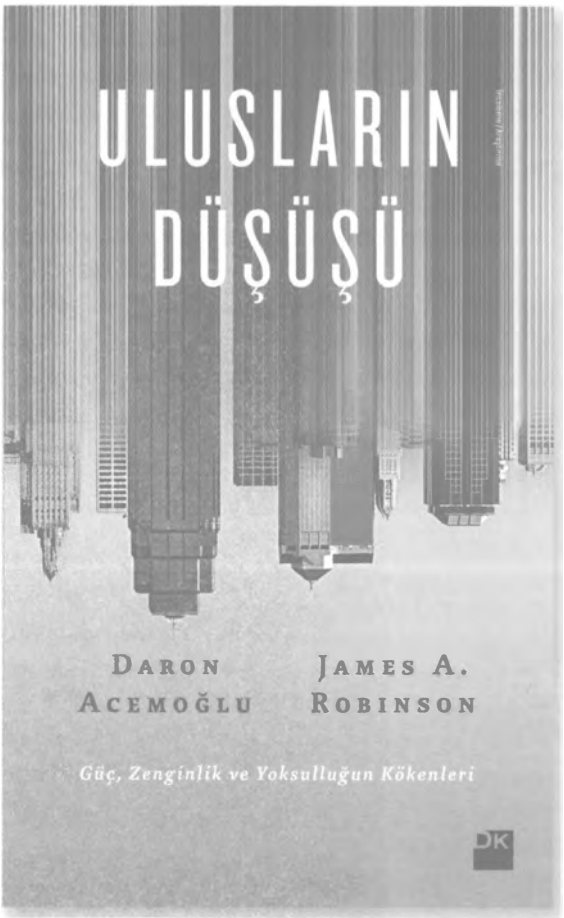
ULUSLARIN
DÜŞÜŞÜ
DARON ACEMOĞLU
JAMES A. ROBINSON
Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri
DK

Bazı toplumlar özgürken, diğerleri neden otoriter yönetimler altında veya anarşi içinde yaşadılar ve yaşıyorlar?

Özgürlük Batı'ya özgü bir durum mu?

Özgürlüğün ve demokrasinin akıbeti ne olacak?

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson'a göre özgürlük "doğal" bir durum değil... Güçlü bir sivil toplum ile güçlü ama prangalanmış bir devletin birbirlerini dengelemesiyle, süreç içinde elde edilen bir kazanım. Bu zor şartlar sağlandığında girilen "dar koridor"da kalmak ise sürekli bir çaba gerektiriyor...

Dar Koridor okuru tarihte uzun bir yolculuğa çıkarıp özgürlüğün doğuşu, sürdürülebilirliği ve akıbeti hakkında çarpıcı sonuçlara ulaştırıyor...

Çeviren: Yüksel Taşkın

Daron Acemoğlu MIT'de ekonomi profesörüdür. 2005 yılında ekonomik düşünce ve bilgiye yaptığı önemli katkıdan ötürü kırk yaşın altındaki iktisatçılara verilen John Bates Clark Ödülü'nü aldı. 2012'de Erwin Plein Nemmers Ekonomi Ödülü ile 2016 yılında ekonomi, finans ve işletme dalında BBVA Frontiers of Knowledge (Bilginin Öncüleri) Ödülü'nün sahibi oldu. Ayrıca 2013 yılında sosyal bilimler dalında Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'ne layık görüldü.

James A. Robinson siyaset bilimci ve ekonomisttir. Chicago Üniversitesi'nde profesördür. Latin Amerika ve Afrika üzerine uzmanlığı bulunan Robinson halihazırda Bolivya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sierra Leone, Haiti ve Kolombiya'da araştırma yapmaktadır. Uzun yıllardır yazları Bogotá'daki Los Andes Üniversitesi'nde ders vermektedir.

tavsiye edilen KDV'siz satış fiyatı

₺45

ISBN 978-605-09-6900-9

Sertifika no: 11940

9 786050 969009

Doğan Kitap